

Tilak Maharashtra Vidyapeeth, Poona

THE SRAUTA, PAITR̥MEDHIKA AND PARISEṢA
SŪTRAS OF BHARADVĀJA

Critically Edited and Translated

By
C. G. KASHIKAR

PART I

TEXT

*With the Financial Assistance of
The Ministry of Education, Government of India*

VAIDIKA SAMŚODHANA MAṆḌALA

POONA

1964

Published by :

N. S. Sentakke and O. G. Kashikar,
Secretaries, Vaidika Saddodhana Maṇḍala,
Tilak Vidyapeeth Nagar, Poona 9

Price Rs. 25/-

First Edition : Copies 750

Printed by :

Pages 1-240 by V. G. Ketkar, M.A., B.L., Navin Samarth Vidyalaya's
Samarth Bharat Press, 41 Budhwar Peth, Poona 2
The remaining pages by S. H. Sardesai, B.A., LL.B.,
Veda-Vidya Mudrabhalaya, 41 Budhwar Peth, Poona 2.

॥ श्रीः ॥

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्

पैतृमेधिकपरिशेषसूत्राभ्यां सहितम्

आङ्गलभाषानुवादेनोपबृंहितं भागद्वयात्मकम्
काशीकरोपाह्नेन गणेशसूनुना चिन्तामणिशर्मणा
संपादितम्

भारतप्रशासनस्य शिक्षामन्त्रालयाह्वयेन
अनुदानेन प्रकाशितम्

तत्रायं प्रथमो भागः सूत्रपाठात्मकः

वैदिक-संशोधन-मण्डलम्

पुणे

शके १८८६

PREFACE

I have great pleasure to present in the following pages a critical edition of the Śrauta, the Paitṛmedhika and the Pāriśeṣa Sūtras attributed to Bhāradvāja.

I was attracted towards the study of the Vedic ritualistic literature when the *Vaidika Saṁśodhana Maṇḍala* of Poona, with which I have had the privilege of associating myself for thirty years, undertook the project of compiling and publishing the *Śrautakośa*. Being attached to that department, I had the opportunity to undertake a close study of the various Śrautasūtras. The Adhvaryu's manuals were of course the more prominent, and next to the well known Śrautasūtras of Bodhāyana and Āpastamba belonging to the Taittirīya recension, my attention was drawn to the Bhāradvāja Śrauta Sūtra published by RAGHU VIRA. We had to make a comparative study of this Sūtra, and as a result I began to think that the text as it was published required a fresh study. Consequently I published my studies of some of its portions. The published Sūtra-text was incomplete. I discovered certain manuscripts of the text, not used by RAGHU VIRA, which dealt with the rituals ending with the Jyotiṣṭoma. Enquiries showed that the publication of the remaining portion of the Sūtra-text was not likely to be undertaken by RAGHU VIRA.

So I began to study the Bhāradvāja Śrauta Sūtra in 1949, and even entertained an idea of preparing a new complete edition of the text. However, the work was seriously undertaken in 1956. The scope of the work was further extended by including the study of the Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra and the Bhāradvāja Pāriśeṣa Sūtra, thus covering the available ritual literature of the Bhāradvāja school excluding the Bhāradvāja Gṛhya Sūtra which has already been brought out by H. J. W. SOLOMONS (Leyden 1913).

In the Śrauta Sūtra of Bhāradvāja presented herein, a significant portion of the Sūtra-text dealing with the Jyotiṣṭoma is being published for the first time. The Paitṛmedhika Sūtra and the Pāriśeṣa Sūtra of Bhāradvāja are also being published here for the first time. An English translation of these Sūtra-texts is given in Part II. The word-index, the Mantra-index and the other indices given at the end of this Part will be found useful for a thorough study of these texts.

A study of the ritual-manuals is no doubt interesting in itself; besides it helps a better understanding of the relevant Mantra and Brāhmaṇa-texts. So far as the study of the Sūtra-texts belonging to the Taittirīya recension is concerned, the Bhāradvāja Sūtra is closely related to the Sūtra of Bodhāyana on the one hand and the Sūtras of Āpastamba and Satyāśāḍha-Hiraṇyakeśin on the other. The Śrauta Sūtra of Bhāradvāja contained certain portions which have not become available so far. It is hoped that the lost portions will come to light some day.

I am grateful to the Vaidika Saṁsodhana Maṇḍala, Poona, for having undertaken to publish this work. I express sincere gratitude to the Education Ministry of the Government of India for having given liberal grant towards the publication of this work. For preparing the edition of the Bhāradvāja-texts, I have borrowed manuscripts and transcripts from several Institutions and libraries whose names are mentioned in the Introduction. I express gratitude to the authorities of all of them. I had the opportunity of discussing certain portions, particularly from the Pāṇinīya Sūtras, with Vedaratna G.A. KHARE ŚĀSTRĪ of Gokarn (N. Kanara) to whom I express my sincere thanks. Thanks are due to Professor R. N. DANDEKAR, Head of the Department of Sanskrit, University of Poona, for having gone through the Introduction and for having made useful suggestions. Shri V. V. BHIDE, my colleague in the Śrautakōśa department, has helped me in proof-reading. Occasionally I had useful discussions with him. I thank Pandit V. B. BHAGAVAT, Principal, Śrī Balaramkūṇḍ Sanskrit Mahavidyalaya of T. M. Vidyapith, Poona, for having helped me in reading the proofs of the Index of words. The Proprietors of the Samartha Bharat Press and the Veda-Vidyā Press of Poona have printed the book with care.

The editor acknowledges his indebtedness to the University of Poona for the grant-in-aid received by him from the University towards the cost of the publication of his book.

Vaidika Saṁsodhana Maṇḍala, Poona,
Saura Caitra 1, Śaka 1886
March 21, 1964

C. G. Kashikar

CONTENTS

page

Preface	v
Contents	vii
विस्तृतानुक्रमम्	ix
शुद्धिपत्रम्	xv
मास्ताविकम्	xvii
Introduction :					
§ 1. Manuscripts and Printed Materials	xxiii
§ 2. Critical Evaluation of the Materials	xxvi
§ 3. The Extant Literature of the Bhāradvāja school	xli
§ 4. The Śrauta and Gṛhya Sūtras of Bharadvāja	xlii
§ 5. Paitṛmedhika Sūtra of Bharadvāja	xliv
§ 6. The Śrauta, Gṛhya and Paitṛmedhika Sūtras of Bharadvāja	li
§ 7. Citations from the Sūtras of Bharadvāja	li
§ 8. Linguistic Peculiarities of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra	lx
§ 9. The Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the Taittirīya recension	lxvi
§ 10. Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the Yajurveda recensions other than the Taittirīya	lxvi
§ 11. The Ritual Teachers : Āśmarathya and Ālekhana	lxvii
§ 12. The Śrauta Sūtras of Bodhāyana and Bharadvāja	lxxvi
§ 13. The Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba	lxxix
§ 14. The Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the Satyāśāḍha Sūtra	lxxxiv
§ 15. Bhāradvāja Parīśeṣa Sūtra	lxxxv
§ 16. Relative Chronology of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra	xc
§ 17. The Original Home of Bharadvāja	xcv

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्

दर्शपूर्णमासी (आश्वयैवम्)	१, २, ३.१-१३	५४८
„ (ब्रह्मत्वम्)	३.१४-१८	५७
„ (यादमानम्)	४	५९
अश्वयैवम्	५	५७
अग्निहोत्रहोमः	६. १-१४	७१
आप्रवणम्	६. १५-१८	८१
निरुतपशुबन्धः	७	८५
चातुर्मास्यानि	८	१०२
पूर्वप्रायश्चित्तम्	९	१२०
ज्योतिष्टोमः सत्रवर्गः (आश्वयैवम्)	१०-१४	१३४
„ (ब्रह्मत्वम्)	१५. १-५	२२४

भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रम्

पितृमेधः	१, २	२२७
----------	------	-----

भारद्वाजपरिशेषसूत्रम्

परिशेषसूत्राणि	१-२२२	२५५
----------------	-------	-----

Appendix A

Citations which are attributed to Bharadvāja but which could not be traced to the Bhāradvāja-texts	271
--	-----	-----	-----	-----

Appendix B

Citations which were discovered afterwards and are traced	278
---	-----	-----	-----	-----

Index A

Index of Authorities quoted in the Śrautasūtra, Parīśeṣasūtra and Paitr̥medhika sūtra of Bharadvāja	280
---	-----	-----	-----	-----

Index B

Index of Mantras	281
------------------	-----	-----	-----	-----

Index C

Index of Words	309
----------------	-----	-----	----	-----

विस्तृतानुक्रमणी भारद्वाजश्रौतसूत्रम्

दर्शपूर्णमासौ

ष्टष्ठम्

ष्टष्ठम्

परिभाषा	१. १.१-२.६	१	हविरासादनम्	१०.१-११.१३	२३
वत्सापाकरणम्	२.७-३.४	२	आधारौ	१२.१-१४.७	२४
इध्माबर्हिहिराहरणम्	३.५-६.१६	३	प्रवरणम्	१४.८-१५.१४	२६
पिण्डपितृयज्ञः	७.१-१०.१५	६	प्रवाजाः	१६.१-१०	२६
सार्यदोहः	११.१-१५.१६	८	आज्यमागौ	१६.११-१७.८	२७
पात्रासादनम्	१६.१-१७.५	११	प्रधानयागाः	१७.९-१८.१५	२७
प्रणीताग्रणयनम्	१७.६-१८.८	१२	स्तिष्ठकृद्वागाः	१९.१-९	२८
हविर्निर्वापः	१८.९-२०.८	१३	इडा	१.१-३.१०	३०
हविःश्रोक्षणम्	२०.९-१५	१४	अन्वाहार्यबहः	३.११-४.४	३१
अवहनम्	२१.१-२२.१२	१४	अनूयाजाः	४.५-५.६	३१
वेपणम्	२२.१३-२४.१	१५	सूक्ष्मवक्त्रः	५.७-६.१२	३२
कपालोपधानम्	२४.२-९	१६	शंसुवाक्त्रः	६.१३-१८	३३
पुरोडाशध्रपणम्	२४.१०-२६.१०	१६	पत्नीसंयाजाः	७.१-९.३	३३
वेदिकरणम्	२ १.१-३.१०	१८	पिष्टलेपकृत्तीकरणहोमौ	९.४-६	३४
इध्माबर्हिषोऽपसादनम्	३.११-४.१	१९	वेदस्तरणम्	९.७-१३	३४
सुक्कसंमार्गः	४.२-५.२	१९	प्रायश्चित्ताहुतयः	९.१४-११.२	३५
पत्नीसंनहनम्	५.३-१०	२०	समिष्टयज्ञः	१२.१-१३.४	३६
आज्यनिर्वापः	५.११-६.१३	२०	वैश्वेष्टिः	१३.५-१२	३६
आज्यप्रक्षणम्	६.१४-७.११	२१	ब्रह्मसूत्रम्	१४.१-१८.१२	३७
बर्हिस्तास्तरणम्	७.१२-९.१०	२२	याजमानम्	४	४१
आज्यसादनम्	९.११-१०.२	२३			

अग्न्याधेयम्

अग्न्याधेयकालः	१.१-२.११	५७	अग्निमन्थनम्	६.१-५	६१
अग्न्यगारनिर्माणम्	२.१२-२६	५८	गार्हपत्याधानम्	६.६-७.९	६१
प्रज्जौदनः	३.१-१३	५९	दक्षिणान्याधानम्	७.१५-२१	६२
व्रतम्	३.१४-२३	५९	आहवर्नीयाधानम्	७.१०-१४; ८.१-९.१०	६२
अग्नीप्रदानम्	४.१-११	६०	शमनहोमः	९.११, १२	६३
संभारनिवपनम्	४.१२-५.१६	६०	सन्वावसंध्यापनम्	१०.१-७	६३

समिदायानादि	१०.८-११.७	६४	अन्वारम्भयोगिष्टिः	१५.८-१६.१०	६७
आग्नेयीष्टिः	१२.१-१३.३	६४	आहिताभिज्ञतानि	१६.११-२४	६७
द्वादशाहव्रतम्	१३.४-१४	६५	पुनरुपेयम्	१७.१-२१.१०	६८
तनुहवीधि	१३.१५-१५.७	६६	तृतीयाधानम्	२१.११-१४	७०

अग्निहोत्रम्

अग्न्युपस्थानम्	१.१-४.४	७१	होहनधरणे	८.१४-१०.१३	७६
प्रवासोपस्थानम्	४.५-६.१५	७२	उज्जयन्तम्	११.१-१२.२	७८
उदरणम्	७.१-८.१३	७४	अग्निहोत्रहोमः	१२.३-१४.१८	७८

आश्रयणम्

श्रीक्षाश्रयणम्	१५.१.१७.२०	८१	यज्ञाश्रयणम्	१८.५-९	८३
स्यामाकाशयणम्	१८.१-४	८३	आश्रयणैष्टिकित्त्वः	१८.१०-१७	८३

निरुद्धपञ्चः

यूपच्छेदनम्	१.१-२.११	८५	पशुनियोजनम्	१०.७-१३	९१
आग्नेयैष्णवीष्टिः	२.१२-१६	८६	प्रयाजाः	११.१-१२.१	९२
उत्तरवैदिनिवर्णनम्	२.१७-४.४	८६	पर्यभिक्करणम्	१२.३-७	९२
अग्निप्रणयनम्	४.५-५.७	८७	पशोः संज्ञापनम्	१३.८-१४.७	९३
पात्रप्रयोजनादि	६.१-७.९	८८	वशावागः	१४.८-१६.१४	९४
मूषप्रोक्षणम्	७.१०-१६	८८	पशुपुरोडाशायामः	१७.१-१६	९६
यूपाद्यनम्	८.१-६	८९	हविर्यागः	१७.१७-२१.५	९७
यूपोच्छ्रमणम्	८.७-१८	८९	अनूयानादि	२१.६-२३.७	९९
यूपपरिष्वयणम्	९.१-६	९१	पत्नीसंयानः	२२.८-१५	१००
पशुप्राकरणम्	९.७-११	९१	समिष्टयजूधि	२२.१६-१७	१००
अग्निमन्वनम्	९.१२-१०.६	९१	हृदयश्रुतीद्वादनादि	२३.१८-२३.१४	१००

चातुर्मास्यानि

वैश्वदेवपर्व

वैश्वानरपार्जन्येष्टिः	१.१-१८	१०२	प्रयाजा आश्रयणायौ च	२.२०-२४	१०३
हविर्निर्वाणः	१.१९-२३	१०२	प्रधानवागः	२.२५-३.११	१०३
हविःधरणम्	२.१-३	१०२	वाजिनयामः	३.१२-४.८	१०३
अग्निमन्थनम्	२-१९	१०३	समिष्टयजूधि	४.९-११	१०४
आज्यप्रहणम्	२.४-१२	१०३	निर्वर्तनवपने	४.१२-१३	१०४
हविःसादनम्	२.१३-१८	१०३	अन्तराश्रयतानि	४.१४-१७	१०४
अग्निमन्थनम्	२.१९	१०३			

वरुणप्रयासपर्व

		पृष्ठम्			पृष्ठम्
वेदिकरणम्	५.१-६.६	१०५	करम्भपात्रहोमः	९.१-१२	१०७
हविर्निर्वापः	६.७-१३	१०५	प्रयाजाः	९.१३-१०.१	१०८
मेघमेघीकरणम्	६.१४-७.८	१०६	प्रधानयागाः	१०.२-१४	१०८
अग्निप्रणयनम्	७.९-१६	१०७	वाजिनयागः	१०.१५-११.६	१०९
आज्यग्रहणम्	७.१७-८.५	१०७	अवभृथः	११.७-१८	१०९
हविरासादनम्	८.६-१५	१०७	अनीकवतीष्टिः	१२.१-४	१०९

साकमेघपर्व

सांतपनीष्टिः	१२.५-६	११०	महाहवीषि	१४.१५-१५.१०	११२
गृहमेघीयेष्टिः	१२.७-१३.२२	११०	महापितृयज्ञः	१६.१-२१.१७	११२
पूर्णद्व्यहोमः	१४.१-९	१११	ज्यम्बकाः	२२.१-२३.९	११६
क्रीडिनीष्टिः	१४.१०-१४	११२	आदित्येष्टिः	२३.१०-१५	११७

शुनासीरीपपर्व

शुनासीरीपपर्व	२४	११८			
---------------	----	-----	--	--	--

काम्यानि चातुर्मास्यानि

काम्यानि चातुर्मास्यानि	२५.१-७	११८			
-------------------------	--------	-----	--	--	--

पञ्च सांघस्रिकाणि

पञ्च सांघस्रिकाणि	२५.८-१४	११९			
-------------------	---------	-----	--	--	--

पूर्वप्रायश्चित्तम्

पूर्वप्रायश्चित्तम्	९	१२०			
---------------------	---	-----	--	--	--

ज्योतिहोमः

ऋत्विस्वरणम्	१०. १-२	१३४	तानूतप्त्रम्	१२. १.१-५	१६५
प्राचीनवंशशालानिर्माणम्	३.१-३	१३५	सोमप्यायनम्	१.६-९	१६५
दीक्षणीयेष्टिः	३.४-९	१३५	निहतः	१.१०	१६५
अप्यु दीक्षा	३.१०-५.८	१३६	सुप्रक्षान्नाह्वानम्	१.११-१४	१६५
यज्ञमानदीक्षा	५.९-११-१४	१३७	अवान्तरदीक्षाग्रहणम्	२.१-७	१६५
सनीहाराः	१२	१४१	उपसदिष्टिः	२.८-४.८	१६५
देवयजनाभ्यवसायः	१३.१-६	१४२	महावेदिविमानम्	४.९-५.१९	१६७
सोमनिवपनम्	१३.७-११	१४२	अग्निप्रणयनादि	६.१-८	१६८
प्रायणीयेष्टिः	१४.१-१७	१४३	हविर्घानप्रवर्तनम्	६.९-८.६	१६९
सोमकथः	१४.१८-२०.१७	१४३	सरोहविर्घाननिर्माणम्	८.७-१०.१५	१६९
आतिष्येष्टिः	२१-२२	१४७	उपरवक्रणम्	११.१-१२.१	१७२
प्रवर्ग्यसंवरणम्	११.१-४	१४९	पिण्डनिवपनम्	१३.१०-१५.१५	१७२
प्रवर्ग्यप्रचारः	५.१-९.३	१५१	अग्नीधोमप्रणयनम्	१६.१-१८.६	१७४
धर्मयागः	९.४-१२.२०	१५५	अवान्तरदीक्षाविधयः	१८.७-१३	१७६
प्रवर्ग्योद्घासनम्	१३-१६	१५७	अग्नीधोमीयपञ्चप्राकरणम्	१८.१४-१९.७	१७६
प्रवर्ग्यप्रायश्चित्तानि	१७-२०	१६०	सौमिकप्रवरणम्	१९.८-२०.२	१७६
प्रवर्ग्यान्तरदीक्षा	२१-२२	१६२	अग्नीधोमीयशुक्लयागः	२०.३-४	१७७

वसतीवरीप्रहणम्	२०.५-१२	१७७	वामीवामीवस्तुपुरोडास- हविर्यामी	२०.१३-२२	१७७
			वसतीवरीपरिहरणम्	२१	१७८

भातःसवनम्

मुत्योपकमः	१२	१२.१.१-३.१४	१७९	द्विदेव्यप्रहप्रचारः	२२.१-२३.५	१९४
अर्वा प्रहणम्		४.१-६.२	१८१	हुक्कामन्त्रिप्रहप्रचारः	२३.६-२५.१२	१९५
दधिप्रहप्रचारः		६.३-७.६	१८२	होत्रकननवप्रचारः	२६.१-६	१९७
अर्वाभ्यांहुप्रहप्रचारः		७.७-९.१०	१८३	द्विदेव्यसोममक्षणम्	२६.७-२७.१६	१९७
उर्वाहुप्रहप्रचारः		९.११-११.१८	१८३	सवनमुत्समस्तः	२७.१७-२५	१९९
महानिपदः		१२.१-१३.१	१८६	अष्टावाकप्रवेशः	२८.१-१५	१९९
अन्तर्यामिप्रहप्रचारः		१३.२-१६	१८७	अनुप्रहप्रचारः	२९-३०	१९९
प्रहप्रहणम्		१४.१-१६.१३	१८७	ऐन्द्राप्रहप्रचारः	३१.१-३२.६	२०१
वादिष्वमानम्		१६.१४-१७.१२	१९०	वैशदेवप्रहप्रचारः	३२.७-१६	२०२
सवनीयपुरोडासनिर्वापः		१७.१३-१९.७	१९१	उत्तमप्रहप्रचारः	३२.१७-३३.८	२०२
सवनीयप्रशुषयागः		१९.८-१०	१९१	षोडशिप्रहप्रहणम्	३३.९-१२	२०३
सप्तप्रसर्पणम्		१९.११-२१.१४	१९३	उपसंहारः	३३.१३-१६	२०३
सवनीयपुरोडासयागः		२१.१५-२०	१९४			

मार्ध्यदिनसवनम्

अभिपवः	१.१.१३	२०४	दक्षिणा	४.१-६.६	२०३
प्रहप्रहणम्	१.१४-२.२	२०४	मस्तुतीयवाकः	६.७-१४	२०८
मार्ध्यदिनसवनानम्	२.४-८	२०४	मष्टातीयप्रहप्रचारः	६.१५-२५	२०८
सवनीयपुरोडासनिर्वापः	२.९-१४	२०५	माहेन्द्रप्रहप्रचारः	७.१-१५	२०८
दधिपर्मप्रचारः	२.१५-३.८	२०५	उक्थ्यप्रहप्रचारः	७.१६-१८	२०९
सवनीयपुरोडासयागः	३.९-१३	२०५	षोडशिप्रहप्रहणम्	७.१९-२०	२०९
हुक्कामन्त्रिप्रचारदि	३.१४-१३	२०५	उपसंहारः	७.२१-२४	२०९

तृतीयसवनम्

आदिष्वप्रहप्रचारः	८.१-९.८	२०९	अत्रिप्रहप्रचारः	१२.४-८	२१२
प्रहप्रहणम्	९.९-१०.५	२१०	वैशदेवप्रहप्रचारः	१२.९-२१	२१२
वार्मवर्षमानम्	१०.६-८	२११	सौम्यवर्षागः	१३.१-१३	२१२
सवनीयप्रहप्रहप्रचारः	१०.९-११.५	२११	पान्नीवर्षप्रहप्रचारः	१३.१४-१४.३	२१३
सवनीयपुरोडासयागः	११.६-८	२११	अभिष्टोमस्तोत्रम्	१४.४-८	२१३
उत्तमसुषयागः	११.९-१३	२११	होत्रकननवप्रचारः	१४.९-१५.९	२१४
होत्रकननवप्रचारः	११.१४-१५	२११	उक्थ्यः	१५.१०-१४	२१४
सप्तमुत्सममक्षणम्	११.१६-२१	२११	षोडशी	१५.१५-१६.१३	२१५
पिण्डदानम्	१२.१-३	२१२	अतिरात्रः	१६.१४-१८.६	२१५

अनूयाजादिकम्	१८.७-८	२१७	समिष्टयज्ञवि	१९.८-१५	२१८
हारियोजनप्रहप्रचारः	१८.९-१९.६	२१७	अवगृह्यः	२०-२३	२१८
सव्यविसर्जनम्	१९.७	२१८			
			यज्ञपुच्छम्		
उदयनीयेष्टिः	२४.१-८	२२१	उदवसाननीयेष्टिः	२५.११-२६.१०	२२३
अनूवन्ध्यायागः	२४.९-२०	२२२	देवसुवां हवीषि	२६.११-१२	२२३
देविकाहवीषि	२५.१-१०	२२३	उपसंहारः	२६.१३-१४	२२३

ज्योतिष्टोमब्रह्मत्वम्

ज्योतिष्टोमब्रह्मत्वम् १५. १.१-५.१ २२४

भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रम्

प्रेतस्य संस्कारः	१. १.१-२.५	२२७	अस्थिसंचयनम्	९	२३३
श्मशाननयनम्	२.६-३.६	२२८	हविर्यज्ञिषं निवपनम्	१०	२३४
दाहचितिः	३.७-४.२	२२९	एहं प्रत्यागमनम्	११-१२	२३५
राजगवी	४.३-५.५	२३०	अश्रमेधः	२. १	२३७
पत्न्या उपनिपातनम्	५.६-१४	२३१	श्मशानचितिः	३-५	२३८
पात्रचयः	५.१५-७.१	२३१	यमयज्ञः	६-७	२४३
उपोषणम्	७.२-८.८	२३२	नैमित्तिकानि कर्माणि	८-१२	२४६
श्रतम्	८.९-१३	२३३			

भारद्वाजपरिशेषसूत्रम्

परिशेषसूत्राणि १-२२२ २५५

शुद्धिपत्रम्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
६४	२	यज्ञायज्ञियं	यज्ञायज्ञीयं
१०२	१९	पात्रयोर्व्युदृत्य	पात्रयोर्व्युदृत्य
११५	८	संप्रेष्यति	संप्रेष्यति ^१
१३४	१४	मानुषः	मानुषाः
१३४	१७	"	"
१७१	२	• निष्कामयति	• निष्कामयति
१९०	१०	देवता वृकेणा०	देवतावृकेणा०
१९९	४	यतरोऽध्वर्यु०	यतोऽध्वर्यु०
२००	१०	सह प्रथमौ	सह प्रथमौ
२०४	१८	प्रतिप्रस्थानेनोत्तरम्	प्रतिप्रस्थानेनोत्तरम्
२०४	२१	देवता वृकेणा०	देवतावृकेणा०
२०८	१३	सैल्लावेण	ससैल्लावेण
२११	९	धिष्ण्यानां	धिष्ण्यानां
२१४	८	सकृच्छस्तायां	सकृच्छस्तायां

प्रास्ताविकम्

अथेदं भरद्वाजीयं श्रौतसूत्रं पितृमेधिकसूत्रं परिशेषसूत्रं च मन्त्रपदसूच्यादिभि-
रलंकृतं प्रकाशयितुं प्रमोदते मे चेतः । वैदिकसंशोधनमण्डले पुण्यपत्तनस्थे वेदानुसंधानकार्यं
बहुकालं यावत् कुर्वाणेन मया श्रौतकोशसंपादनकार्यवशात् विविधानां श्रौतसूत्राणामप्ययनस्य
शोभनावसरो लब्धः । तत्र भित्तिस्थानीययज्ञवेदस्य तैत्तिरीयशाखाया बोधायनादिश्रौतसूत्राणा-
मध्ययनशीलस्य मम नचिरादेव आचार्यरघुवीरेण प्रकाशितं भारद्वाजश्रौतसूत्रं दृग्गोचरमभवत् ।
अपूर्णतया प्रकाशितमिदं सूत्रमंशतोऽपि पुनः संस्कारमर्हतीति मयावलोकितम् । अवशिष्ट-
स्यांशस्य प्रकाशनमप्यावश्यकमासीत् । अन्यकार्यन्यापृतत्वात् आचार्यरघुवीरस्य अत्र कर्मणि
प्रवृत्तिमनुपलभ्य स्वयमेवेदं कार्यमङ्गीकर्तव्यमिति मया निश्चितम् ।

कार्यस्यास्य विशिष्योपक्रमः शाके १८७७ वत्सरेऽभूत् । न केवलं श्रौतसूत्रमेव
यावदुपलब्धं प्रकाशनीयम् अपि तु भारद्वाजपितृमेधिकसूत्रं भारद्वाजपरिशेषसूत्रं च प्रकाशनीय-
मिति निर्णयः कृतः । भरद्वाजीयं गृह्यसूत्रं हॉलण्डदेशे पूर्वमेव प्रकाशितमासीत् । अतः
श्रौतपितृमेधिकपरिशेषसूत्रेषु प्रकाशितेषु भारद्वाजीयकल्पसूत्रं यावदुपलब्धं प्रकाशितं भवेदिति
विचारः स्थिरीभूतः । सत्यापाढसूत्रानुयायिभिः भरद्वाजीयं पितृमेधसूत्रमेव स्वीकृतम् ।
आपस्तम्बीयानां यद्यपि पितृमेधसूत्रं पृथक् मुद्रितमुपलभ्यते तथापि तस्य पाठः भारद्वाजीय-
पितृमेधसूत्रेण त्रिपुलं साम्यमावहति । अतः भारद्वाजीयपितृमेधसूत्रपाठस्य गमीरमप्ययनम्
आवश्यकमिति मत्वा तदङ्गीकृतम् । परिशेषसूत्रममुद्रितपूर्वं भारद्वाजश्रौतपितृमेधिकमूत्रयोः
परिशेषस्वरूपं परिभाषास्वरूपं च वर्तते ।

लिखितग्रन्थादिसामग्री

श्रौतादिसूत्रपाठनिर्धारणार्थं या लिखितग्रन्थादिसामग्री उपयुक्ता सा अधस्ता-
न्निर्दिश्यते ।

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्

लिखितग्रन्थाः

(१) A; तत्रैरिमहाराजासरफोजी—सरस्वतीमहालग्रन्थालयस्थो ग्रन्थः, क्रमाङ्कः २०२७
(ज. ला. संग्रहे २१०), देवनागरीलिपिः, पत्राणि १४९, प्रभाः

८१-८५

(२) A; भाण्टारकर-प्राच्यविद्य संशोधनमन्दिरस्थः, क्रमाङ्कः ७९ (१८८४-८७),

देवनागरीलिपिः, पत्राणि १४२, शाके १८०८ कत्तरे लिखितः, प्रश्नाः १-१०

- (३) A, वाई (सातारा) ब्राह्मपाठशाळाग्रन्थालयस्यः, देवनागरीलिपिः, पत्राणि ८१, प्रश्नाः १-१०
- (४) A, मुम्बापुरीविश्वविद्यालयग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ७५६, देवनागरीलिपिः, पत्राणि १९०, प्रश्नाः १-१०, आचार्यरघुवीरेण Da संज्ञया निर्दिष्टः ।
- (५) A, पठोदरप्राच्यविद्यामन्दिरस्यः, क्रमाङ्कः ८९४, देवनागरीलिपिः, पत्राणि १०६, प्रश्नाः १-१०
- (६) B, मैसूरुविश्वविद्यालयप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरस्यः, क्रमाङ्कः बी ११४, आन्ध्र-लिपिः, पत्राणि २७८, प्रश्नाः १-१४
- (७) B, होशियारपूर-विश्वेश्वरानन्दवैदिकशोधसंस्थानग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ५५९७, ग्रन्थाक्षरैः तालपत्रेषु लिखितस्य ग्रन्थस्य प्रतिलिपिः, प्रश्नाः १-११; आचार्यरघुवीरेण Gb संज्ञया निर्दिष्टः ।
- (८) B, होशियारपूर-विश्वेश्वरानन्दवैदिकशोधसंस्थानग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ५९८०, ग्रन्थाक्षराणि, तालपत्रात्मको ग्रन्थः, प्रश्नाः १-९, आचार्यरघुवीरेण पठितोऽपि नोपयुक्तः ।

मुद्रितग्रन्थः

- R आचार्यरघुवीरेण 'जर्नेल ऑफ वेदिक स्टडीज्' संज्ञकायाः पत्रिकायाः भागद्वये प्रकाशितः १९३४-३५ सिस्तार्ययोः । आदित आरम्य द्वादश-प्रश्नस्य पष्टकण्डिकाया नवमसूत्रपर्यन्तम् ।

भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रम्

लिखितग्रन्थाः

- (१) T, तर्जूरमहाराजासरफोजी-सरस्वतीमहाग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः बी ३८५६.९ (११७७७), देवनागरीलिपिः, पत्राणि १५, पूर्णः, अनुद्धिबहुलः ।
- (२) T, उपर्युक्तग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः बी ३८५७ (११७७८), देवनागरीलिपिः, पत्राणि १०, पूर्णः, अनुद्धिबहुलः ।
- (३) वाई (सातारा) ब्राह्मपाठशाळाग्रन्थालयस्यः, देवनागरीलिपिः, पत्राणि १२, आरम्भपितृमेधसूत्रसंज्ञकः ।
- (४) भारद्वाजपैतृमेधिकभाष्यम्, तर्जूरग्रन्थाउपस्यः, क्रमाङ्कः बी ३८५७ (११७७८), पत्राणि १०-२५

- (५) पूर्ववत्, क्रमाङ्कः बी ३८५६ बी, देवनागरीलिपिः, पत्राणि १५-३८
 (६) आहिताग्निस्तस्कारप्रयोगः, तज्जौरग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः बी ९५१९
 (११७७९), पत्राणि १०
 (७) आपस्तम्बपितृमेघः अपरप्रयोगः तज्जौरग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः बी ९५०१,
 पत्राणि १२

मुद्रितग्रन्थाः

- (१) Ap आपस्तम्बपितृमेघसूत्रं गार्ग्यगोपालयज्वनः कपर्दिस्वामिनश्च भाष्याभ्यां युतं
 कुम्भकोणे शारदाविलासमुद्रणालये श्री. टी. एम्. नारायणशास्त्रिभिः १९१६
 सिस्तान्दे प्रकाशितं ग्रन्थाक्षरनिबद्धम् ।
 (२) HA हिरण्यकेशिपितृमेघसूत्रं महादेवकृतवैजयन्तीटीकया समेतं आनन्दाश्रमे पुण्य-
 पत्तनस्थे १९३२ सिस्तान्दे सत्यापाढसूत्रेण सह प्रकाशितम् ।
 (३) HC आचार्यकलान्तमहोदयेन ' पितृमेघसूत्राणि ' इतिसंज्ञके ग्रन्थे छाद्दिग्-
 नगरे १८९६ सिस्तान्दे प्रकाशितं हिरण्यकेशिपितृमेघसूत्रम् ।

भारद्वाजपरिशेषसूत्रम्

लिखितग्रन्थाः

- (१) Pb पुण्यपत्तनस्थ-भारतेतिहाससंशोधकमण्डलग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ३६, १०९९;
 देवनागरीलिपिः, पूर्णः ।
 (२) Bm मुन्बापुरीविश्वविद्यालयग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ७५७, देवनागरीलिपिः, पूर्णः ।
 (३) Br बटोदरप्राच्यविद्यामन्दिरस्यः, क्रमाङ्कः ३९०, देवनागरीलिपिः, पूर्णः ।
 (४) C कलिकाता-एशियाटिकसोसायटीग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ३ एफ् २५१,
 १८२ सूत्रादारम्यान्तं यावत् ।
 (५) Pz पुण्यपत्तनस्थ-आनन्दाश्रमग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ६५ ए, देवनागरी लिपिः,
 पत्राणि १२, पूर्णः ।

तत्र श्रौतसूत्रपाठविनिधयार्यम् अष्टौ लिखितग्रन्थाः संपादिताः । तेषु पञ्च
 देवनागरीलिपिबद्धाः त्रयश्चेतरलिपिबद्धाः । ग्रन्थादिदाक्षिणात्यलिपिपुस्तकस्यः पाठः देवनागरी-
 पाठापेक्षया शुद्धतरः समीचीनतरश्च वर्तते यतः भारद्वाजशास्त्रानुयायिनः प्रायेण दक्षिणभारते
 न्यवसन् । भारद्वाजकल्पस्य आपस्तम्बकल्पेनातीव साम्याद्भारद्वाजशास्त्राया अप्यनपरंपरा
 खण्डिता । तज्जौर-सरस्वतीमहालग्रन्थालयस्यो लिखितग्रन्थो यद्यपि देवनागरीलिपिबद्धः तथापि
 सः दाक्षिणात्यलिपिग्रन्थमूलक एव । अत्रोपयुक्तेषु लिखितग्रन्थेषु केचन आचार्यरघुवीरेण

उपयुक्तपूर्वाः केचन अनुपयुक्ताः । तन्नीत्युक्तं वर्जयित्वा अन्येषां देवनागरीलिखितग्रन्थानां पाठः प्रायः समानः । अयमाचार्यरघुवीरस्य अभिमततरः । किंतु तदपेक्षया दाक्षिणात्यलिखित-ग्रन्थपाठः समीचीनतर इति ममाभिप्रायः । एको दाक्षिणात्यलिपिलिखितग्रन्थोऽलाभपर इति मया आचार्यरघुवीरेण न स्वीकृतः । परं द्वयं केचन समीचीनाः पाठा उपलब्धाः । लिखितग्रन्थेषूपलब्धाः प्रायः सर्वे पाठभेदाः प्रतिपृष्टं टिप्पणीरूपेण प्रदर्शिताः । तेषां तुलनया स्वीकृतपाठस्य समीचीनत्वमन्ययामात्रं च परीक्षितुं सुशकम् ।

श्रान्तपैतृमेधिकपरिशेषसूत्राणां लिखितग्रन्थोपलब्धेः सूत्रपाठनिर्धारणस्य सुकरत्वेऽपि कचन पाठान्युद्धृतं वर्तव्यमापत्तितम् ।

एतेषां सूत्रग्रन्थानां कर्तुर्नाम भरद्वाज उत भारद्वाज इति विषये विप्रतिपदिष्टस्यते । यतः आपस्तम्बश्रीनसूत्रभाष्यकारो धूर्तस्वामी, एतद्भाष्यवृत्तिकारो रामाभिचित्, सत्यावाढ-मूत्रस्य धनयन्तीसंज्ञकायाः टीकायाः धर्ता महादेवः, एतत्सूत्रटीकाकारो गोपीनाथः, बोधापन-श्रान्तसूत्रस्य अग्निष्टोमचन्द्रिकाटीकायाः धर्ता इत्येतैः भरद्वाज इति संज्ञया स व्यवहृतः । तथा च आपस्तम्बश्रीनसूत्रटीकाकारो रुद्रदत्तः, बोधापनश्रीनसूत्रस्य सुषोधिनीटीकाकारो महादेवो याज्ञपेयी, सत्यावाढमूत्रटीकाकारो बाण्डेश्वरः दण्डवती महादेवश्च इत्येतैः भारद्वाज इति तस्य संज्ञा कृता । यतः एतेषु प्राचीनतमो धूर्तस्वामी भरद्वाज इति संज्ञया तं व्यवहरति तस्मात् सैव संज्ञा अस्माभिरपि स्वीकृता । अत्रेदमप्यवश्यं यद् भारद्वाजगृहसूत्रे (३.११) ' कथ्याय बोधापनाय भरद्वाजाय मूत्रकारापस्तम्बाय ' इति सूत्रे भरद्वाज इति संज्ञयैव सूत्र-कारोऽयमुदाहृत इति ।

आपस्तम्बसूत्रानुसारिभिः भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रमेव रवीकृतम् । अत उत्तरकाळीनैः गार्ग्यगोपाल-
यज्वसदृशैः टीकाकारैस्तदापस्तम्बीयपितृमेधसूत्रत्वेन परिगृह्य आपस्तम्बश्रौतसूत्रस्य ३१-३२
प्रश्नाविति तत् परिगणितम् । कपर्दिस्वामिनां पितृमेधसूत्रमाप्यं मुद्रितमस्ति । तदापस्तम्बीय-
मित्युच्यते । किंतु तत्सूत्रस्य पटलसंज्ञकानां प्रकरणानामन्तेषु ' भारद्वाजसूत्रे ' इत्येषं निर्देशो
दृश्यते । कचित् आपस्तम्बपितृमेधसूत्रं भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्राद्विभक्तम् । एतादृशेषु स्थलेषु
कपर्दिभाष्यं भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रपाठमेवानुसरतीति स्पष्टम् । भारद्वाजापस्तम्बपितृमेधसूत्रे पञ्चसु
पटलेषु विभिन्ने । किंतु एतेषु पटलेषु प्रथमप्रश्नस्य द्वादश कण्डिकाः द्वितीयप्रश्नस्य च
पञ्च कण्डिका अन्तर्भवन्ति । द्वितीयप्रश्नस्यावशिष्टाः सप्त कण्डिका बहिष्कृताः । अतः मूलतो
भरद्वाजेन विरचितस्य पितृमेधसूत्रस्य व्याप्तिः प्रथमः प्रश्नः द्वितीयस्य च पञ्च कण्डिका
इत्येतावती आसीत् । कालान्तरेण सप्त कण्डिकास्तत्र समावेशिता इति तर्कयितुं युक्तम् ।
तैत्तिरीयशाखाभाष्ये सायणाचार्यैः आपस्तम्बश्रौतसूत्राणि नियतमुद्धृतानि वर्तन्ते । तैत्तिरीया-
रण्यकान्तर्गतानां पितृमेधमन्त्राणां भाष्ये तु तैः भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्राण्येवोद्धृतानि । तैत्तिरीया-
रण्यकस्य षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमानुवाकस्य भाष्ये तैः स्पष्टमुक्तम्—“ तेषां च पितृमेधमन्त्राणां
विनियोगो भारद्वाजकल्पे बौधायनकल्पे चाभिहितः । ” “ ब्राह्मण एकहोता ” (तैआ ३.७)
इति मन्त्रस्य भाष्ये तैरुक्तम्—“ अनन्तरभाविनोऽनुवाकस्य चातुर्भाष्येषु केशनियर्तनेषु
तद्वत् तत्सत्यमिति जपित्वा पश्चाज्जपमापस्तम्ब आह ब्राह्मण एकहोतेति चानुवाकमिति ।
तथा ब्रह्ममेधेऽनुपद्रवतोऽजस्यानुमन्त्रणे विनियोगं भरद्वाज आह ब्राह्मण एकहोतेति चेति । ”
यदि सायणाचार्याणामापस्तम्बपितृमेधसूत्रस्य पृथक्भावोऽभिप्रेतोऽभविष्यत् तर्हि तैः उभयत्रापि
आपस्तम्बीयत्वेनैव निर्देशः कृतोऽभविष्यत् । अन्येष्टिप्रयोगेषु पितृमेधसूत्रस्य भरद्वाजीयत्वेनैव
निर्देशः कृतो दृश्यते । तथा च भास्करभट्टोऽन्येष्टिपद्धतेरादी—

भरद्वाजकृतं सूत्रं तद्भाष्यं कल्पकारिकाः ।

सुविलोक्यानाहिताग्नेः समन्त्रं पैतृमेधिकम् ॥

कृतिः स्फुटतरा सेयं ह्येषा तदनुसारिणी ।

आपस्तम्बैरपि प्राक्ष्यं नान्यत् सूत्रं हि विद्यते ॥

अन्तेऽपि —

इति श्रीभट्टारद्वाजकृतं यदेतत् कल्पाख्यसूत्रं जगति प्रसिद्धम् ।

प्राक्ष्यं तदन्येष्टिविधौ सदापस्तम्बैः... इत्यादि ॥

रुद्रदत्तेनापस्तम्बश्रौतसूत्रटीकायां वारंवारं भारद्वाजश्रौतसूत्रमुद्धृतम् । तथा नवम-
प्रश्नस्य प्रायश्चित्तविषयकस्य टीकायां भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रमप्युद्धृतम् । अतः तत्समये पितृमेधसूत्रं
भरद्वाजीयमित्येव प्रतीतिरासीदिति स्पष्टम् ।

सत्यापाढयैरपि भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रमेव स्वीकृतमित्यत्रेदं प्रमाणम् । सत्यापाढसूत्रस्य वैजयन्तीटीकाया आदौ टीकाकारेण महादेवेनोक्तम्—“इदं हि सप्तविंशतिप्रश्नात्मकं सत्यापाढहिरण्यकेशिसूत्रम् ।” अन्तिमौ द्वौ प्रश्नौ धर्मसूत्रमिष्युक्त्वा “पितृमेधस्तु भारद्वाजीयो मुनिना परिगृहीतः” इति स्पष्टमुक्तम् । सत्यापाढपितृमेधसूत्रस्य टीकाया आदौ टीकाकारेण दण्डवती—महादेवदीक्षितेन सूत्रस्यास्य भारद्वाजीयत्वं स्पष्टमेवोक्तम् ।

भारद्वाजसूत्रोद्गाराः

प्रायेण श्रौतसूत्राणां टीकाकारा अन्यसूत्रग्रन्थेभ्यः सूत्राण्युदाहरन्ति । न केवलं स्वशाखीयेभ्यः सूत्रग्रन्थेभ्यः अपि तु शाखान्तरीयसूत्रग्रन्थेभ्योऽपि सूत्राणि तैरुदाहृतान्युपलभ्यन्ते । क्वचित् स्वमतदृष्टार्थं क्वचिच्च मतान्तरप्रदर्शनार्थं सूत्राण्युदाहृतानि भवन्ति । क्वचित् यथाशब्दं सूत्राण्युदाह्रियन्ते क्वचित् साररूपेण । उद्धृतसूत्राः कदाचित् मूलपाठं समन्वेति कदाचिन्न । कदाचित् कस्यचित् सूत्रग्रन्थस्य विविधाः पाठसंप्रदाया भवन्ति तत्र कश्चनैकः संप्रदाय उद्धृतसूत्रेषु दृश्यते । यथा तथा या भवतु उद्धृतसूत्रपाठानां संप्रहर्णं सूत्रपाठनिर्धारणार्थमशतोऽपि सहायकं भवति । एवंरूपाः परिश्रमाः कैश्चन विद्वद्भिः पूर्वं कृता वर्तन्ते । आचार्यशुक्लीरेण केचन भारद्वाजसूत्रोद्गारा आपस्तम्बसत्यापाढसूत्रटीकाकृद्भिः कृताः संगृहीताः । परं तदपेक्षया बहुतराणि भारद्वाजसूत्रवाक्यानि आपस्तम्बादिसूत्राणां टीकाकृद्भिर्दृष्टानि प्रत्यक्षं परोक्षं वा तत्रतत्रोपलभ्यन्ते ।

अधोलिखिताभ्युपगम्य उद्धृतानि भारद्वाजसूत्रवाक्यानि सूत्रपाठस्याधस्तात् टिप्पणीरूपेण प्रदत्तानि वर्तन्ते—

(१) आपस्तम्बश्रौतसूत्रस्य रुद्रतप्तटीका १-१५ प्रश्नेषु । अग्निमा टीका उपलभ्यते ।

(२) धूर्तस्वामिभाष्यम् आपस्तम्बश्रौतसूत्रस्य १-८ प्रधानम् । ९-१० प्रश्नयोर्भाष्यमिदानीं प्रकाशितम् । तत्रोद्गतानि सूत्रवाक्यान्वयत्र पृथङ्निर्दिष्टानि । १६-१७ प्रश्नयोः धूर्तस्वामिभाष्यं वै. सं. मं. प्रत्यालस्ये वाजपेययाजि—वापटधुंढिराजदीक्षितानां लिखितग्रन्थे दृश्यते ।

(३) आपस्तम्बीयधूर्तस्वामिभाष्ये रामाग्निचिह्नता वृत्तिः १-१० प्रश्नेषु ।

(४) बौधायनश्रौतसूत्रे महादेववाजपेयिनः सुबोधिनीटीका १-५ प्रश्नेषु । नेपं मुद्रिता । तत्रतत्रोपलब्धान् लिखितग्रन्थान् पठित्वा सूत्राणि संकलितानि ।

(५) अग्निद्योगनन्दिका बौधायनश्रौतसूत्रे ६-८ प्रश्नेषु । लिखितग्रन्थोपलब्धः ।

(६) यज्ञेश्वरदीक्षितकृतः कर्मान्तपरिभाषादिसंग्रहः, तन्त्रीप्रणालयस्यः लिखित-
ग्रन्थरूपः ।

(७) महादेवभट्टस्य वैजयन्तीटीका सत्यापाढसूत्रे १-६ प्रश्नेषु ।

(८) गोपीनाथभट्टस्य ज्योत्स्नाटीका सत्यापाढसूत्रे ७-१० प्रश्नेषु ।

(९) बाण्डेश्वरसुधीकृता टीका सत्यापाढसूत्रे १-१०, २४ प्रश्नेषु । तत्र २४
प्रश्नीया टीका आनन्दाश्रममुद्रितपुस्तके प्रकाशिता । शिष्टा लिखितग्रन्थरूपा ।

(१०) मातृदत्ताचार्यस्य टीका सत्यापाढसूत्रस्य गृह्यसूत्रांशे ।

(११) तैत्तिरीयशाखायाः सायणभाष्यम् ।

(१२) ऐतरेयब्राह्मणस्य सायणभाष्यम् ।

(१३) आत्मानन्दस्य अस्पृशामीयसूक्तभाष्यम् ।

(१४) श्रीनिवासमखिकृता प्रापञ्चित्तसुबोधिनी लिखितग्रन्थरूपा ।

किञ्चन भारद्वाजसूत्रमनेकटीकासूद्धतमुपलभ्यते । इतोऽप्यधिकेषु सूत्रटीकाग्रन्थेषु
प्रयोगग्रन्थेषु चोद्धृतानि भारद्वाजसूत्राण्युपलब्धं शक्यम् । टीकाकृद्भिर्यानि भारद्वाजसूत्राण्युद्धृतानि
तेषु न केवलं भारद्वाजश्रौतसूत्रग्रन्थान्तर्गतानि अपि तु पैतृमेधिकपरिशेषसूत्रग्रन्थयोरपि सूत्राण्यु-
द्धृतानि दृश्यन्ते । तेन सर्वे गमेषां सूत्राणां भरद्वाजीयत्वं टीकाकृद्भिरभ्युपगतमिति स्पष्टं
प्रतीयते । एकेनैव टीकाकृता एकत्र श्रौतसूत्रग्रन्थत्र पैतृमेधिकसूत्रं ततोऽप्यन्यत्र परिशेषसूत्र-
मुद्धृतमिति बहुश उपलभ्यते । एकस्मिन्नेव स्थले श्रौतसूत्रं परिशेषसूत्रं चेत्युभयमभ्युद्धृतमित्यपि
दृश्यते । भारद्वाजगृह्यसूत्रं यत्र काप्युद्धृतं न दृष्टम् । अत्रेदं चिन्तनीयं यद् भरद्वाजीयत्वेनोद्धृतानि
प्राय उपलब्धभरद्वाजीयसूत्रविषयान्तःपातीनि कानिचन सूत्राणि भरद्वाजीयसूत्रेषु नोपलभ्यन्त
इति । तेषां भरद्वाजीयत्वं न शङ्कनीयं बहुभिष्टीकाकृद्भिः केषांचन सूत्राणां भरद्वाजीयत्वेन
निर्दिष्टत्वात् । भारद्वाजसूत्राणां ये अंशा इदानीमप्यनुपलब्धाः तद्वृत्तानि तानि स्युरित्यभ्यूहितुं
शक्यम् । कानिचन उद्धृतानि सूत्राण्येतादृशान् विषयानवलम्बन्ते ये उपलब्धश्रौतसूत्रे न
सन्ति । अतः तानि सूत्राणि भारद्वाजसूत्रे नोपलभ्यन्त इति स्वाभाविकमेव । तेभ्यो वचनेभ्य-
स्तर्कयितुं शक्यं यदिदानीमुपलभ्यमानं भारद्वाजश्रौतसूत्रं न संपूर्णम् अपि तु केचन तस्यांशाः
प्रचारदौर्बल्याद्वा अन्यस्मात् कस्माच्चित् कारणाद्वा नष्टा इति । यद्यपि कैश्चन टीकाकृद्भिः
भरद्वाजीयवचनानि परंपरयोद्धृतानि संभाव्यन्ते तथापि बहुभिः तानि साक्षादुद्धृतानीति निर्णेतुं
योग्यम् । सायणाचार्यैः तैत्तिरीयारण्यकभाष्ये भरद्वाजीयपितृमेधसूत्राणि बाह्येनोद्धृतानि ।
तैत्तिरीयसंहिताब्राह्मणयोर्भाष्ये तैः विशेषतः आपस्तम्बश्रौतसूत्रवचनानि कश्चित् बाधायन-
श्रौतसूत्रवचनानि चोद्धृतानि । भारद्वाजसूत्रं विरलमेव तैरुद्धृतम् । आपस्तम्बीये रुद्रदत्तभाष्ये
यद्वनि भरद्वाजीयवचनान्युद्धृतान्युपलभ्यन्ते । परं षोडशप्रभृतिषु ग्रन्थेषु तद्व्याप्यं नोपलभ्यते ।

भारद्वाजश्रौतसूत्रस्य आपस्तम्बश्रौतसूत्रस्य च यथा विधिविधाने विपुलं साम्यं तथा भाषाशैलीविषयेऽपि ।

भारद्वाजघ्नं तैत्तिरीयशाखा च

भारद्वाजश्रौतसूत्रं कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयशाखामवलम्बते यतस्तच्छाखायाः संहितायाः प्राप्तिनात् आरण्यकाचोद्धृता घहवो मन्त्रास्तत्र विनियुक्ताः । अस्याः शाखाया रचनाक्रमः सूत्ररचनाकाले सुदृढ आसीदित्यनुमीयते यतः केषुचित् स्थलेषु शाखीया मन्त्रा अनुवाकरूपेण अनुवाकशेषरूपेण योद्धृता उपलभ्यन्ते । क्वचन '... इति प्रतिपद्य... इत्यन्तेन' इति रीत्यापि मन्त्रा उद्ध्रियन्ते । 'इति विज्ञायते' इति निर्देशेन बहुत्र ब्राह्मणवाक्यान्नुद्धृतानि भवन्ति तेषु कानिचन तैत्तिरीयशाखागतानि भवन्ति ।

भारद्वाजसंघं शाखान्तराणि च

कृष्णयजुर्वेदस्य शाखान्तरेभ्यः मैत्रायणीकाठकादिसंहिताभ्योऽपि उद्धृता ऋचो यजूंषि च भारद्वाजसूत्रे तत्रात्रोपलभ्यन्ते । अल्पग्रन्थस्यान्ते मन्त्रसूची मुद्रिता तदवलोकनेनैदं स्पष्टं भवेत् । मैत्रायणीसंहितायाधत्वारिशदधिका मन्त्राः काठकसंहिताया उपचत्वारिंशो वाजसनेपिसंहिताया उपविंशः शौनकीयापर्ववेदाच्च चत्वार इत्येवंकारेण शाखान्तरेभ्यो मन्त्रा उद्धृता दृश्यन्ते । ब्राह्मणग्रन्थेषु केवलमेकमेव कौर्गिनकिम्राह्मणमुल्लिखितं भवति । एतदपेक्षयाः आपस्तम्बश्रौतसूत्रेऽधिकानि ब्राह्मणवचनानि निर्दिष्टानि । भारद्वाजसूत्रस्यान्ते ग्रन्थकर्तृणां नामसूची वर्तते । मार्कसंगादिते आपस्तम्बश्रौतसूत्रेऽपि तादृशी सूची मुद्रितास्ति । तयोस्तुलनपेक्ष स्पष्टं भवेत् । अत्रैदमवधारणीयं यदापस्तम्बश्रौतसूत्रे वाजसनेपकमतं प्रायः पठित्वेलेषु निर्दिष्टम्, भारद्वाजश्रौतसूत्रे तु नैकवामपि । भारद्वाजापस्तम्बश्रौतसूत्रयोः यथा तैत्तिरीयशाखीया मन्त्रा विनियुक्ताः तथा मैत्रायणीकाठकवाजसनेपसंहिताभ्योऽपि केषुचन मन्त्रा विनियुक्ताः । तत्र ये मन्त्रा आपस्तम्बश्रौतसूत्रे विनियुक्तास्त एव भारद्वाजश्रौतसूत्रेऽपि । किंतु पक्षेषु स्थलेषु यत्रापस्तम्बश्रौतसूत्रे तैत्तिरीयशाखीया वाजसनेपशाखीया वा मन्त्रा विनियुक्तास्तत्र भारद्वाजश्रौतसूत्रे मैत्रायणीसंहितान्तर्गताः काठकसंहितान्तर्गता वा मन्त्रा विनियुक्ता दृश्यन्ते ।

च तैत्तिरीयशास्त्रीयाविति वक्तुं युक्तम् । अनयोर्मतानि विविधेषु ग्रन्थेषूद्धृतानि न समानं विषयमनुबध्नन्ति । ब्राह्मणग्रन्थेषु विधिविधानं प्रायो न विस्तरेण क्रियते । अनुष्ठानविनिश्चयार्थं वारंवारमूहः कर्तव्यो भवति । एतादृशेषु स्थलेषु मतभेदाः संभवन्ति । कचन एतयोर्मतानि शाखान्तरीयवचनमवलम्बन्ते । एतयोर्मतयोः परस्परतुलनायां कृतायां आश्मरथ्यमतं परंपरानुसारि आलेखनमतं तु सौकर्यानुसारीति सामान्यतो वक्तुं शक्यते । अत एव प्रायं आश्मरथ्यमतस्य निर्देशः प्रथमम् आलेखनमतस्य च तदनन्तरं क्रियते ।

आश्मरथ्यालेखनयोरैतिह्ये विचार्यमाणे बोधायनप्रवरसूत्रे वसिष्ठगोत्रीये कुण्डिनां गणे अश्मरथाः तथा च भृगुगोत्रीये वत्सगणे आलेखना निर्दिष्टाः । कात्यायनप्रवरसूत्रानुसारेण आश्मरथ्याः विद्यामित्रगोत्रेऽन्तर्भूताः । आश्मरथ्यालेखनाशाचार्या वसिष्ठभृगुगोत्रीयाविति यद्यभ्युपगम्येत, तर्हि वैदिकधर्मप्रशासने तयोः प्राधान्यं स्पष्टं प्रतीयेत । तयोः भिन्नानि मतानि भारद्वाजपस्तम्बसूत्रयोः विविधान् विषयाननुबध्नन्तीति पूर्वमेवोक्तम् । यदि समानं विषयमेशाधिकृत्य तयोर्मतभिन्नत्वमभिव्यक्तं तर्हि तदेवाचार्यद्वयं तेषु तेषु सूत्रेषु लिखितमिति तर्कः प्रतिष्ठितोऽभिव्यक्तः । तादृशी स्थितिर्नास्ति । अतः भिन्नेषु सूत्रेषु नैके आश्मरथ्या नैके आलेखनाश्च निर्दिष्टा इत्युहनीयं भवति । तत्तेषां सूत्राणां रचनासमये ययोराश्मरथ्यालेखनयोर्मतमतान्तराणि ख्यातानि तानि तैस्तैः सूत्रकारैरुद्धृतानि भवेयुः । भारद्वाजपस्तम्बसूत्रयोर्विभिन्नकालविरचितत्वात्तस्य तस्य सूत्रकारस्य समये विद्यमानयोराचार्ययोर्मतान्तराणि तत्रोद्धृतानीति वक्तुं योग्यम् । भारद्वाजपरिशेषसूत्रेऽप्येतस्याचार्यद्वयस्य मतानि निर्दिष्टानि । तत्रापीयमेव स्थितिः ।

भाण्डारकरप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरेण प्रकाशितस्य महाभारतस्य प्रधानसंपादकैः डॉ. वि. स. सुखटणकरमहोदयैः महाभारतरचनाविषय इदमुक्तं यत् भारतस्य महाभारतरूपेण संस्करणं भृगुकुलोत्पन्नैः कृतमिति । यद्यपि वैदिकसाहित्ये भृगवो निर्दिष्टाः तथापि तत्र तेषां तादृशं प्राधान्यं न दृश्यते यादृशं महाभारतसंस्करणे दृश्यते इत्यपि तेषामभिप्रायः । किंतु भृगूणां प्राधान्यं न महाभारते आकस्मिकतया विभूतम् । अपि तु वेदकालमारभ्य महाभारतरचनाकालं यावत्तेषां वैदिकधर्मप्रशासने प्राधान्यं संततं दृश्यते । यज्ञेषु प्रधाना ऋत्विजो विशिष्टगोत्रोत्पन्नाः स्युरिति श्रौतसूत्रकाराणामुपदेशः । तत्राध्युराङ्गिरसः । अङ्गिरसां भृगूणां च निकटतरः संबन्धः । चतुरः प्रधानान् ऋत्विजो विहायान्ये ऋत्विजोऽपि मार्गवा आङ्गिरसा वा स्युः । विशिष्टास्विष्टिषु होतापि मार्गवो भवति । राजसूयाङ्गभूते दशपेयेऽपि मार्गवो होता भवति । एवमध्यर्होऽतुश्च प्रयोगे मार्गवाङ्गिरसानामधिष्ठानं तेषां धर्मशासनविषये राजकीयशासनविषये च प्राधान्यं द्योतयति । एवं मार्गवाणां प्राधान्यं न केवलं महाभारते अपि तु वेदेऽपि दृश्यते ।

बौधायनसूत्रं भारद्वाजसूत्रं च

तैत्तिरीयशाखायाः षट् सूत्राणि वर्तन्ते बौधायनभारद्वाजापस्तम्बसत्याषाढवैखानस-
वाधूलसंज्ञकानि । सत्याषाढसूत्रस्य वैजयन्तीटीकाकारो महादेवो ग्रन्थारम्भे षट् सूत्रकाराननेनैव
क्रमेण प्रणमति । तत्र वाधूलसूत्रं वर्जयित्वा अन्येषां सूत्रप्रन्यानामैतिहासिकरीत्या स एव
कालक्रमः । बौधायनसूत्रं प्राचीनतमम् । बौधायनधर्मसूत्रे (२.५.९-१४) ब्रह्मयज्ञाङ्ग-
भूततर्पणे ' काण्यं बौधायनं प्रवचनकारम् आपस्तम्बं सूत्रकारं सत्याषाढं हिरण्यकेशिनम् '
इति क्रमेण सूत्रकारा निर्दिष्टाः । बौधायनगृह्यसूत्रे (४.८) सर्पवलिप्रकरणे एतेषां सूत्र-
काराणामनेनैव क्रमेण निर्देश उपलभ्यते । बौधायनश्रौतसूत्रं प्रवचनरूपं वर्तते । तस्य
भाषा ब्राह्मणग्रन्थभाषया साम्यमावहति । सूत्रेऽस्मिन् यागविधिर्विस्तरेणोपवर्णितः । मन्त्राः
सकलपाठेनोद्धृताः । तैत्तिरीयशाखीयानि ब्राह्मणवाक्यानि ' अथ वै भवति ' इत्युपक्रमेणो-
द्ध्रियन्ते । द्वैधकर्मन्तप्रायश्चित्तशुन्वप्रवरसूत्रांशैरुपबृंहितमिदं सूत्रम् ।

भारद्वाजश्रौतसूत्रं केवचन विषयेषु बौधायनश्रौतसूत्रेण समानं केवचिच्च विषमम् ।
भारद्वाजश्रौतसूत्रे यागविधिर्न तावता विस्तरेणोपवर्णितो यावता बौधायने । मन्त्रा न
सकलपाठेनोद्धृताः । ' विज्ञायते ' इत्युपक्रमेणोपसंहारेण वा ब्राह्मणवचनान्युद्धृतानि । बौधायन-
भारद्वाजसूत्रयोर्विषयक्रमो न सर्वथा समानः । भारद्वाजश्रौतसूत्रे प्रायश्चित्तानि ज्योतिषोमसूत्रात्
प्रागुपवर्णितानि बौधायने तु परिशिष्टस्वरूपे प्रश्ने । बौधायने प्रथमसूत्रमग्निधोमसूत्रानन्तरं
प्रदत्तं भारद्वाजे तु ज्योतिषोमसूत्रमध्य एव दृश्यते । अस्मिन् विषये यद्वक्तव्यं तदग्रे वक्ष्यामः ।
बौधायनसूत्रे विनियोजकवाक्यं मन्त्रमनुसरति, भारद्वाजे तु मन्त्रो विनियोजकवाक्यम् । बौधायने
परिमाणाप्रकरणं न विद्यते । द्वितीयप्रश्ने कर्मन्तसूत्रारम्भे च कथनांशस्तत्पररूपो विद्यते ।
भारद्वाजेऽपि एतत्प्रकरणं पृथक्त्वेन नास्ति । प्रथमपष्ठनक्षत्रेषु प्रश्नेषु कानिचन सूत्राणि
परिमाणाख्यपुण्युपलभ्यन्ते । बौधायने केचन ब्राह्मणग्रन्था निर्दिष्टाः न ते भारद्वाजे । बौधायन-
द्वैधसूत्रे केचान्न आचार्याणां मतान्तराणि प्रस्तुतानि । तेषां नैकोऽपि भारद्वाजे निर्दिष्टो
वर्तते । एवमेव ये आचार्याः भारद्वाजे निर्दिष्टाः न ते बौधायने । यद्यपि भारद्वाजसूत्रं
प्रवचनमिति संयोद्धुमसंभवं तथापि प्रवचनत्वघोतकानि कानिचित् लक्षणानि तत्रोपलभ्यन्ते ।
तथा च इदमः प्रयोगो बौधायनवद् भारद्वाजेऽपि दृश्यते । ' पशुं विशास्ति ' ' पशौसि
विशास्ति ' इति प्रयोग उभयोरुपलभ्यते । आपस्तम्बे तु ' अघ्वर्युः संप्रेष्यति ' इति ।
अन्येऽपि केचन प्रयोगविशेषा बौधायनभारद्वाजयोः समाना उपलभ्यन्ते ये आपस्तम्बे
न दृश्यन्ते ।

भारद्वाजसूत्रमापस्तम्बसूत्रं च

इतरश्रौतसूत्रापेक्षया भारद्वाजापस्तम्बश्रौतसूत्रयोः दृढतरं साम्यं वर्तते । नेदं साम्यं

केवलं विध्युपदेशे अपि तु रचनायामपि । उभयोः सूत्रग्रन्थयोः बहूनि सूत्राणि शब्दशः समानानि वर्तन्ते अन्यान्यंशतः भिद्यन्ते । उभयोः विषयानुक्रमः प्रायः समानः । भरद्वाजीये अग्न्युपस्थान-पूर्वकमग्निहोत्रमुपवर्णितम्, आपस्तम्बीये त्वग्निहोत्रपूर्वकमग्न्युपस्थानमुपवर्णितम् । भरद्वाजीये यत्र दर्शपूर्णमासयोरग्निहोत्रस्य च प्रायश्चित्तानि परिगणितानि तत्रापस्तम्बीये निरूढपशोर-प्युक्तानि । आपस्तम्बीये दशमादित्रयोदशान्तेषु प्रश्नेष्वग्निष्टोम उपवर्णितः चतुर्दशे च उक्थ्यपोऽद्वयतिरात्रासोर्यामाणां विशेषाः उक्ताः । भरद्वाजीये तु दशमादिचतुर्दशान्तेषु प्रश्नेषु ज्योतिष्टोमस्य विधिः प्रतिपादितः । उक्थ्यादीनां विशेषास्तत्रैवोक्ताः ।

प्रायः सर्वेषु आध्वर्यवसूत्रेषु प्रवर्ग्यानुष्ठानं पृथक् प्रश्न उपपादितं वर्तते । भारद्वाज-श्रौतसूत्रे तु एकादशः प्रवर्ग्यप्रश्नः ज्योतिष्टोमप्रकरणान्तर्गतो दृश्यते । परं सप्रवर्ग्यज्योतिष्टोम-प्रयोगस्य दशमैकादशप्रश्नयोश्च तुलनायां कृत्यामिदं स्पष्टं भवति यत् प्रवर्ग्यप्रश्न इतराध्वर्यव-सूत्रवत् भरद्वाजीयेऽपि मूलतो ज्योतिष्टोमप्रकरणोत्तरं पृथग्रूपेण वर्तमान आसीत् । येन केनापि प्रयोगसौकर्याय दशमप्रश्नोत्तरं स्थापितः अग्निमैर्लिपिकारैस्तत्रैव निवेशित इति ।

सूत्ररचनायां यथा बौधायनभारद्वाजयोर्भेदः तथा भारद्वाजापस्तम्बयोरपि । भारद्वाजसूत्रे प्रथमं विधानं ततश्च मन्त्रः । आपस्तम्बे तु प्रथमं मन्त्रः ततश्च विधानम् । उभाम्यामपि सूत्रकाराभ्यां स्वकीयमतोपबृंहणार्थं वा मतान्तरप्रदर्शनार्थं वा स्वशास्त्रीयानि शाखान्तरीयाणि वा वचनान्युद्धृतानि । तत्रापस्तम्बसूत्रे वचनोद्धारोऽधिकतरो दृश्यते । उभाम्यामपि 'विज्ञायते' इतिशब्दपुरःसरं ब्राह्मणवचनान्युद्धृतानि । तेषु कानिचन वचनानि यत्र कुत्रापि ब्राह्मणग्रन्थेषु नोपलभ्यन्ते । वाजसनेयकमतमापस्तम्बीये वारंवारं प्रदर्शितम् । भारद्वाजे नैकवारमपि । उभयोः सूत्रग्रन्थयोर्निकटतमसंबन्धे इदमप्येकं प्रमाणं भवितुमर्हति यदुभयोरपि आश्वमेध्यालेखनयोरार्चयोर्योर्मतानि तत्र तत्र प्रदर्शितानि । उभयोरपि किमपि स्वरूपसामान्यं दृश्यते । तथा च 'तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः' इतिप्रकारकं साधारण-नियमप्रदर्शनमुभयोरपि दृश्यते । भारद्वाजे त्वधिकत्वेन । 'एतावन्नाना' इतिप्रकारकं विशेषघोटनमप्युभयोः समानम् । एकेषां मतमापस्तम्बसूत्रे बहुवारमुल्लिखितम् । तत्र द्वाविंशति-स्थलेषु एकीयं मतं भारद्वाजमतेन संवदति । तेन भारद्वाजमतमापस्तम्बसूत्रे साक्षात् परंपरया वा निर्दिष्टमिति वक्तुं शक्यम् ।

सत्यापाढसूत्रम्

सत्यापाढसूत्रमापस्तम्बसूत्रेण विपुलं साम्यमावहति । यतो भारद्वाजापस्तम्बश्रौतसूत्रे परस्परं समन्वितः तस्मात् भारद्वाजसूत्रं सत्यापाढसूत्रेणापि किञ्चन साम्यमाधत्त इति क्रमप्राप्तमेव । क्वचित् सत्यापाढसूत्रमतमापस्तम्बसूत्रापेक्षया भारद्वाजसूत्रं समन्वेतीति दृश्यते ।

सत्याषाढीयैः पितृमेघसूत्रं भारद्वाजीयमेव स्वीकृतम् । सत्याषाढगृह्यसूत्रेऽपि केचन विपया भारद्वाजगृह्यसूत्रात् स्वीकृताः ।

भारद्वाजपरिशेषसूत्रम्

अत्र प्रकाशितः परिशेषसूत्रपाठः पञ्चभिर्लिखितपुस्तकैः संस्कारितो वर्तते । तत्र त्रिषु पुस्तकेषु सूत्रस्यास्य भारद्वाजपरिशेषसूत्रमिति संज्ञा दृश्यते द्वयोश्च भारद्वाजपरिभाषा-सूत्रमिति । सूत्रमिदं भारद्वाजश्रौतसूत्रस्य परिशिष्टरूपं वर्तते ।

भारद्वाजपरिशेषसूत्रस्य द्विविधं प्रयोजनम् । भारद्वाजश्रौतसूत्रस्योपबृंहणं परिभाषा-प्रकाशनं च । परिशेषसूत्रे २२२ सूत्राणि भवन्ति । तेषु १०२ परिभाषासूत्ररूपाणि, ९ अनुग्रहव्याख्यानरूपाणि, १११ परिशेषरूपाणि च । तत्र परिशेषसूत्राणि निम्नतं भारद्वाजमूलसूत्रमनुसरन्ति । भारद्वाजश्रौतसूत्रे परिभाषा पृथग्रूपेण नोक्ता । परिशेषसूत्रे विवृता परिभाषा प्रायेणापस्तम्बपरिभाषया संबदति परिशेषसूत्रं च बौधायनश्रौतसूत्रेण संबदति । परिशेषसूत्रे त्रिषु स्थलेषु बौधायनश्रौतसूत्रं साक्षान्निर्दिष्टम् । कानिचन सूत्राणि विवरणपराणि दृश्यन्ते । प्रसङ्गानुरोधेनान्तर्याणां मतान्तराण्यपि निर्दिश्यन्ते । तेषां चाश्मरथ्यालेखनाचार्ययोर्नानिर्देशः अष्टसु स्थलेषु दृश्यते । बादरायणः औदुलोमिरिती-माशाचार्यावप्युल्लिखितौ । कानि चन मतानि 'एकम्' 'अपरम्' इतिरूपेणापि निर्दिश्यन्ते । मध्येमध्ये ब्राह्मणशास्त्रसदृशानि वचनान्युद्धृतानि वर्तन्ते । किं तेषां मूलमिति निर्धारयितुं दुःशकम् ।

भारद्वाजपरिशेषसूत्राणि कण्डिकासु विभक्तानि भारद्वाजश्रौतसूत्रस्याङ्गभूतान्या-सन्निति तर्कयितुं किञ्चिद्विनिगमकं वर्तते । परिशेषसूत्रस्य प्रायः सर्वेषु लिखितपुस्तकेषु ५१ सूत्रस्यान्ते २२ इति कण्डिकासंख्या, ८१ सूत्रान्ते च २४ इति कण्डिकासंख्या प्रदर्शिते स्तः । परिशेषसूत्राणां कश्चन विशिष्टो विषयक्रमो न दृश्यते । अत्रत्यो विषयक्रमो भारद्वाजश्रौतरूत्रविषयक्रमं नैवानुसरति । एकमेव विषयं स्पृशन्ति सूत्राणि भिन्नस्थानेषु विकीर्णानि दृश्यन्ते । यद्यप्यत्र वर्तमाना विषया बौधायनापस्तम्बादिश्रौतसूत्रेषूपलभ्यन्ते तथापि ग्रन्थोऽयं किञ्चिद्विशिष्टमावहति । तथा चातिपवित्रेष्टया विधानमस्मिन्नेव सूत्रे उपलभ्यते । बौधायनादिसूत्रेषूक्तायाः पवित्रेष्टया विधानानुस्मरिणीमितिष्ठिः । चातुर्मास्यानां सप्तस्तप्रयोगः पञ्चभिरहोभिः समापनीयः काठकश्रौतसूत्रे शाखान्तरप्रयोगेषु चोपलभ्यते । परिशेषसूत्रे पञ्चदशभिरहोभिः द्वादशभिरहोभिश्चेति द्विधानुष्ठेयौ चातुर्मास्यप्रयोगप्रकारी विहितौ वर्तते । अपोनिर्दिष्टाः परिशेषसूत्रगता विषया उपलब्धभारद्वाजश्रौतसूत्रे न दृश्यन्ते—चातुर्मास्यहोत्रम्, पशुयागयाजमानम्, नक्षत्रेष्टयः, अग्निचयनं सप्रायश्चित्तम्, होत्रपरिभाषा, वाजपेयः, सामिका

एकाहाः, अश्वमेधः, राजसूयः, सत्राणि, सौमिकप्रायश्चित्तानि, पाशुकचातुर्मास्यानि, पश्वैका-
दशिनी, अतिपवित्रेष्टिश्च । एवंप्रकारेण परिशेषसूत्राणां चतुर्योऽंशो भारद्वाजसूत्रेऽनुपलभ्य-
मानान् विषयान् स्पृशति । तेन पूर्वस्मिन् काले उपरिनिर्दिष्टविधिविधायको भारद्वाजसूत्र-
भागोऽविद्यत इत्यनुमीयते । अन्यानपि कांश्चन विषयाननुसरन्ति भारद्वाजसूत्राणि सूत्रान्तर-
टीकाकृद्भिरुद्धृतानि पूर्वमनुक्रान्तानि । तस्मात् सुस्पष्टमिदं यद्भारद्वाजश्रौतसूत्रं पूर्वं तैत्तिरीय-
शाखीयसूत्रान्तरवत् परिपूर्णमासीत् तस्य च कथनांशः केनचित् कारणेन कस्मिंश्चित्
काले धिनष्ट इति । सूत्रान्तरटीकाकृद्भिर्वत्र भारद्वाजश्रौतसूत्राण्युद्धृतानि तत्र परिशेषसूत्राण्य-
प्युद्धृतानि । तेनेदं ज्ञायते यदेतेषां टीकाकाराणां सकलं परिशेषसूत्रं सुपरिचितमासीत्
तैश्च भारद्वाजश्रौतसूत्रवत् परिशेषसूत्रस्यापि प्रामाण्यमङ्गीकृतमासीदिति । बौधायनश्रौतसूत्र-
टीकाकारो महादेवो यज्ञेश्वरश्च, आपस्तम्बश्रौतसूत्रटीकाकारो रुद्रदत्तो रामाग्निचित् च,
सत्यापादसूत्रटीकाकारो महादेवो गोपीनाथो वाञ्छेश्वरो मातृदत्तश्च, इत्येतैः परिशेषसूत्राणि
स्वकीयायां टीकायामुद्धृतानि । पितृमेधप्रयोगदीपिकाकारेणोपेन्द्रेणोक्तम्—“तत्र भारद्वाजेन
भगवता कृत्स्नं कल्पसूत्रमुक्त्वा तत्र पुनः ये न्याया अनुक्ता अर्थाश्च पक्षाश्च तान् सर्वान्
द्रढयितुमगतिकान् प्रयोक्तुं संदिग्धान् व्यवस्थापयितुं च परिशेषसूत्रमुपचक्रमे” इति । परिशेष-
सूत्रस्याकीर्णत्वं विषयक्रमस्वरूपे भारद्वाजश्रौतसूत्रेण तस्य विसंवादश्चेत्येताभ्यामनुमीयते
यत् परिशेषसूत्रं नैकेन विरचितं नाप्येकस्मिन् काले विरचितमिति । तस्य पूर्वतनोऽंशः
बौधायनापस्तम्बसूत्ररचनानन्तरम् अपरधांशः तैत्तिरीयशाखीयश्रौतसूत्रटीकारचनायाः पूर्वं
च रचितो भवेदिति सामान्यतो वक्तुं शक्यम् ।

भारद्वाजसूत्रस्य रचनाकालः

बौधायनभारद्वाजश्रौतसूत्रयोः परस्परसंबन्धः पूर्वं प्रदर्शितः तेन बौधायनश्रौतसूत्रस्य
भारद्वाजश्रौतसूत्रात् पूर्वकालीनत्वं स्पष्टं प्रतीतम् । अन्यान्यपि कारणानि तदुपोद्बलकानि
भवन्ति । बौधायनश्रौतसूत्रे गोपितृयज्ञोऽग्न्याघेयाङ्गत्वेन प्रतिपादितः । भारद्वाजश्रौतसूत्रे
अग्न्येषु च श्रौतसूत्रेषु तस्याभावः । पिण्डपितृयज्ञस्य सकलविधिं स्वयं यजमानः कुर्यादिति
बौधायनः । तस्योपकल्पनमघ्वर्युणा कर्तव्यमित्यन्ये सूत्रकाराः । सहायतासंपादनमिदमुत्तर-
कालीनत्वं सूचयति । दर्शेष्ट्यां सांनाय्यार्थं यावतीनां गवां दोहेन कुम्भः पूरितो भवेत्
तावत्यो दोग्धव्या इति बौधायनः । षड्वर्षा गावो भवन्तीति कर्मान्तसूत्रे । नास्यैताः
रात्रिं कुमारार्धेन पयसो लभन्त इत्यापस्तम्बेनोक्तम् । भेदोऽयं कालभेदेन दिग्भेदेन वा
समर्थयितुं शक्यः । बौधायनश्रौतसूत्रे ऋचो यजूंश्चि च सकलपाठेनोद्दिश्यन्ते । अनुपङ्गः
कर्तव्यश्चेत् तदापि सकलपाठेनैवोद्धृतानि भवन्ति । निरुद्धपशुयागे उत्तरवेद्यामाहवनीये प्रणीते
अतिमुक्तिसंज्ञका आहुतयो होतव्या भवन्ति । तदर्थम् ‘अग्निर्षं नयतु प्रजानन्...’, ‘वायुर्ई

नयतु प्रजानन्...’, ‘सूर्यो यज्ञं नयतु प्रजानन्...’, ‘यज्ञो यज्ञं नयतु प्रजानन्...’ इत्युचः सकलपठेनोक्ताः । भारद्वाजसूत्रे प्रथमा ऋक् सकलपठेनोक्ता शिष्टाध्यानुपपन्नेन ‘वायुरादित्यो यज्ञो यज्ञं नयतु प्रजानन्...’ इति । आपस्तम्बसूत्रे तु सर्वा एव ऋचोऽनुपपन्नेनोक्ताः । अनुपपन्नपद्धतिरियं सूत्रकाराणामुत्तरमुत्तरं कालं घेतयतीति वक्तुं शक्यम् । ‘तत्रैवोऽत्यन्तप्रदेशः’ इति शब्दप्रयोगो बोधायनस्य मूलसूत्रे नोपलभ्यते । कर्मान्तसूत्र एकदैव कृतः । भारद्वाजश्रौतसूत्रे तु स बहुवारं कृतो दृश्यते । प्रश्नार्थकसर्वनामानि कर्मान्तसूत्रे बहुवारं प्रयुक्तानि । भारद्वाजश्रौतसूत्रे द्वयोः स्थानयोरेव तत्प्रयोगो दृश्यते । आपस्तम्बश्रौतसूत्रे तु नैकत्रापि । प्रश्नार्थकसर्वनाम्नां प्रयोगः प्रवचने युज्यते । अत इदमनुमातुं युक्तं यद्भारद्वाजश्रौतसूत्रं बोधायनकर्मान्तसूत्रस्य पश्चाद्वर्तितमिति ।

भारद्वाजश्रौतसूत्रस्य आपस्तम्बश्रौतसूत्रात् पूर्वकालीनत्वं बहुभिर्विद्वद्भिः प्रदर्शितम् । अन्ययोः सूत्रयोरुपरिनिर्दिष्टः परस्परसंबन्धस्तदेव द्योतयति । सत्यापादसूत्रस्य वैजपन्तीटीकाकारेण ग्रन्थादौ मङ्गले आपस्तम्बात् पूर्व भारद्वाजो निर्दिष्टः । आपस्तम्बसूत्रे एकेयां मते बहुषु स्थलेषु निर्दिष्टम् । तत्र द्वादशसु स्थलेषु एकीयं मते भारद्वाजसूत्रोक्तविधानेन संबद्धति । आपस्तम्बसूत्रापेक्षया भारद्वाजश्रौतसूत्रे रचनायाः क्षैपिल्यमनुभूयते । आपस्तम्बसूत्रे चतुर्विंशे प्रश्ने परिभाषा एकत्र संगृहीता, न तथा भारद्वाजे । तत्र मध्येमध्ये काचन परिभाषा दत्ता वर्तते । भारद्वाजसूत्रे चतुर्थप्रश्ने ऐष्टिकयाजमानमुक्तम् । तथाप्याश्वर्येऽपि क्वचिद्याजमानमुक्तम् । एतेनैव तन्मते प्रश्ने प्रापश्चितेषु प्रपश्चितेष्वपि पञ्चमे प्रश्ने किञ्चित् प्रापश्चित्तमुक्तम् । भारद्वाजापस्तम्बसूत्रयोः शब्दतोऽर्थतश्च विपुले साम्ये वर्तमानेऽपि तयोः कथन भेदोऽदृश्यं भवति । आपस्तम्बसूत्रे नवमे प्रश्ने विद्यमानानि अग्निहोत्रविषयकाणि दर्शपूर्णमासेष्टिविषयकाणि च कानिचित् प्रापश्चित्तानि भारद्वाजसूत्रे नोपलभ्यन्ते । आपस्तम्बसूत्रे नवमप्रश्ने निरूप्यमाणप्रापश्चित्तान्युक्तानि तानि भारद्वाजश्रौतसूत्रे न सन्ति । एवं बहुधा विचार्यमाणे भारद्वाजश्रौतसूत्रं बोधायनश्रौतसूत्रादुत्तरकालीनम् आपस्तम्बश्रौतसूत्रात् प्राक्कालीनमासीदिति निर्णेतुं योग्यम् । तत्रापि भारद्वाजो बोधायनापेक्षया आपस्तम्बस्य समीपतर आसीदिति वक्तुं योग्यम् ।

भारद्वाजस्य मूलस्थानम्

भारद्वाजशाखायाः प्रचारो दक्षिणमार्गते आसीत् । तत्रैवास्याः शाखाया लिखितग्रन्था उपलब्धाः । तथाप्यस्या मूलस्थानस्य विनिगमकं किञ्चिद्विद्वद्भिः भारद्वाजगृह्यसूत्र उपलभ्यते । सीमन्तोन्नयनप्रकरण उक्तम्—

सोम एव नो रज्जेत्याहुर्जाह्णीः प्रजाः ।

विद्वत्तचका आसीनास्तीरेण यगुने तव ॥

तत्र सूत्रकारेणाग्रे उक्तं यस्यास्तीरे निवसन् स्यात्तस्या नाम्ना ऊहः कर्तव्य इति । टीकाकारेणात्रोदाहरणरूपेणोक्तम्—‘तीरेण वेगवति तव तीरेण कावेरि तव’ इति । एतेन तर्क्यते यत् टीकाकारोऽयं भारद्वाजशाखानुसारी स्यात् स च वेगवतीकावेर्योः प्रदेशे निवसन् भवेदिति । सूत्रे यमुनानद्याः साक्षान्निर्देशो वर्तते । तेनेदं ज्ञायते यत् सूत्रकारोऽयं यमुनायाः समीपदेशे निवसन्नासीदिति । भारद्वाजापस्तम्बसूत्रयोः साम्यं पूर्वं पर्याप्तं प्रदर्शितम् । उभयोः सूत्रयोः रचयित्रोः परस्परसामीप्यमेव साम्येनानेन सूच्यते । आपस्तम्बस्य मूलस्थानं नान्धप्रदेशः किंतु कुरुपञ्चालदेश आसीदिति विदुषां निर्णयः । अतः भरद्वाजस्यापि मूलस्थानं तत्समीपमेव यमुनातीरप्रदेशे स्यात् न दक्षिणदेशे इति क्रमप्राप्तम् । आपस्तम्बसूत्रापेक्षया भारद्वाजसूत्रे मैत्रायणीशाखाया अधिकतरः प्रभावो दृश्यते । तस्याः शाखायाः प्रचारः पञ्चनददेशे सविशेषमासीत् । पूर्वभारते वाजसनेयशाखायाः प्रचार आसीत् । एतया शाखायापि आपस्तम्बसूत्रस्य दृढतरः संबन्धो दृश्यते । अतः आपस्तम्बस्य मूलस्थानमुत्तरभारते पूर्वस्यां दिश्यासीत् भरद्वाजस्य च तदपेक्षया पश्चिमस्यां दिश्यासीदिति तर्कयितुं युक्तम् । आश्वमेध्या-लेखनयोराचार्ययोर्निर्देशः पूर्वं कृतः । आश्वलायनश्रौतसूत्रमार्गवर्ते विरचितमासीदिति सप्रमाणमुच्यते यतस्तस्मिन् सूत्रे सरस्वात्याः पृश्नप्रश्नयणस्य कारणचवस्य च निर्देशो वर्तते । तस्मिन् सूत्रे आश्वमेध्यालेखनयोर्मतानि निर्दिष्टानि । अतस्तावप्यार्गवर्तेनिवासिनावास्ताम् । तयोर्मतानां भारद्वाजापस्तम्बसूत्रयोर्बाहुल्येन निर्देशात् अनयोः सूत्रयो रचयितारावप्यार्गवर्ते एव न्यवसतामित्युपरि कृतस्तर्कोऽनेन दृढीक्रियते ।

एवं भरद्वाजविरचितश्रौतादिसूत्रस्वरूपविषये संक्षेपेणोक्तम् । विस्तरस्तु आङ्गल-भाषामये उपोद्घाते द्रष्टव्यः ।

भरद्वाजप्रणीतश्रौतपैतृमेधिकपरिशेषसूत्राणां मूलपाठोऽत्र यथानति प्रकाशितः । अन्ते पदसूची दत्ता । तत्र मन्त्रस्थानि पदानि तथा च सूत्रगतानि साधारणानि पदानि वर्जितानि । मन्त्राणां सूच्यपि दत्ता । सूत्रान्तरेषूक्तानि यानि भारद्वाजसूत्रवाक्यानि मूलसूत्रेषु नोपलब्धानि तेषां विषयानुसारेण विरचिता सूच्यपि दत्ता ।

सूत्राणामाङ्गलभाषानुवादः पृथग्रूपेण मुद्रितः । तत्र सूत्रगतानां मन्त्राणामप्यनुवादः कृतः । बहुषु स्थलेषु मन्त्राः प्रतीकरूपेण निर्दिश्यन्ते कचिच्च केवलमनुवाक एव निर्दिष्टो भवति । एतादृशेषु स्थलेषु समेषां मन्त्राणामनुवादः कृतः । तैत्तिरीयशास्त्रीयमन्त्रानुवादावसरे न केवलं सायणाचार्याणां मट्टमास्करमिश्राणां च गायमन्त्रलोकितम्, अपि तु आधुनिक-विद्वद्भिः कृता आङ्गलादिभाषामया अनुवादा अपि दृष्टाः । प्रतिसूत्रमनुवादे टिप्पण्योऽपि आवश्यकतानुसारेण विनिवेशिताः ।

भारद्वाजश्रौतसूत्रस्य योऽशः अद्यावधि नोपलब्धः तद्विषये सुधीभिः साहाय्य-
माचरणीयमिति प्रार्थये ।

एवं संपादितस्यास्य ग्रन्थस्य प्रकाशनं वैदिकसंशोधनमण्डलेनाङ्गीकृतमिति
तस्योपकारमरं कृतज्ञतापूर्वकं शिरसि वहामि । भारतप्रशासनस्य शिक्षामन्त्रालयेन ग्रन्थस्यास्य
प्रकाशनाय समुचितं द्रव्यसाहाय्यं कृतमिति तस्य कृतज्ञतां प्रकटयामि । एतद्ग्रन्थस्य
संपादनार्थं यामिः संस्थाभिः ग्रन्थालयैः च लिखितग्रन्थाः तेषां प्रतिलिपयो वा उपयोगार्थं
प्रदत्ताः तेषां नामनिर्देशः पूर्वं कृतोऽस्ति । तेषां संचालकेभ्यो धन्यवादान् वितरामि ।
सूत्रपाठविनिर्धयविषये गोकर्णनिवासिभिः श्रौतविज्ञानालंकार-खरे-गणेशशास्त्रिभिः साहाय्यं
कृतम् । धै. सं. मण्डले कार्यं कुर्वद्भिः श्री. वि. वि. मिडेमहोदयैः न केवलं मुद्रिता-
मलोकने, अपि तु सूत्रपाठनिर्धारणे बारंवारं साहाय्यं कृतम् । समर्थभारत-वेदविद्यामुद्रणालय-
योरधिकृतैः ग्रन्थस्यास्य मुद्रणं त्वरया सावधानं च कृतम् । एतेभ्यः सर्वेभ्यो धन्यवादान्
वितरामि ।

पुणे-विद्यापीठेनास्य ग्रन्थस्य प्रकाशनार्थं द्रव्यसाहाय्यं कृतम् । तदर्थं तत्प्रति
कृतज्ञताभावं प्रकटीकरोमि ।

अन्ते च भगवतो भारद्वाजस्य सूत्रग्रन्थानां प्रकाशनेनात्मानं धन्यं मन्यमानः तं
मुनिं सविनयं प्रणम्य प्रास्ताविकमिदमुपसंहरामि ।

वैदिक-संशोधन-मण्डलम्, पुणे }
सौर चैत्र शु. १ शाके १८८६ वत्सरे }

विद्वद्राशवदः
चि. ग. काशीकर

INTRODUCTION

§ 1. Manuscripts and Printed Materials

(i) *Bhāradvāja Śrauta Sūtra*

The text of the *Bhāradvāja Śrauta Sūtra* presented in the following pages is based on the following materials :—

Manuscripts :

(1) A₁. Tanjore Maharaja Sarfoji's Sarasvati Mahal Library, Tanjore, MS No. 2027, J. L. Collection No. 210, Devanāgarī script, written on country paper, size 9½" × 4½", folia 149, ten lines in a page, *Praśnas* I-XIV and Sections 1-4 of *Praśna* XV. As the manuscript could not be lent out, a transcript of the same was procured.

(2) A₂. Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, MS. No. 79 of 1884-87. Devanāgarī script, written on paper, size 13" × 4½", folia 142, age Śaka 1808, good hand-writing, eight lines in a page, *Praśnas* I-IX and sections 1-4 of *Praśna* X.

(3) A₃. Prājña Pāṭhaśālā, Wei (Satara), Devanāgarī script, written on country paper, folia 81, size 12" × 5½", thirteen lines in a page, good hand-writing, *Praśnas* I-IX and sections 1-4 of *Praśna* X.

(4) A₄. Devanāgarī script, written on country paper, size 12" × 5½", thirteen lines in a page, good hand-writing, *Praśnas* I-IX and sections 1-4 of *Praśna* X. This manuscript is used by RAGHU VIRA under the designation Db for his edition of the *BhārṢS*.

(5) A₅. Oriental Institute, Baroda, Acc. No. 894, Devanāgarī script, written on country paper, folia 106, twelve lines in a page, size 11½" × 5½", good hand-writing, *Praśnas* I-IX and sections 1-4 of *Praśna* X. This manuscript is used by RAGHU VIRA under the designation Da.

(6) B₁. Mysore University Oriental Research Institute, MS. No. B 114, Telugu script, written on paper, folia 278, *Praśnas* I-XIV. The text is often incorrect. As the manuscript could not be lent out, a Devanāgarī transcript of the same was procured.

(7) B₂. Vishveshvaranand Vedic Research Institute, Hoshiarpur, MS. No. 5597, Devanāgarī transcript of a palm-leaf manuscript written in Grantha script belonging to Sri G. Harihara Śastri of Trivandrum. It contains the text of *Praśnas* I-XII. The last *Praśna* is incomplete and ends with the 8th Kandikā. The text is often incorrect. This manuscript is used by RAGHU VIRA under the designation Gb for his edition of *BhārṢS*.

(8) B₈. Vishveshvaranand Vedic Research Institute, Hoshiarpur, MS No. 5980, palm-leaf manuscript written in Grantha script, old in age, incomplete, contains Praśnas I-X. The last Praśna contains only the first three (third incomplete) sūtras of the 1st Kaṇḍikā. In the case of a long mantra, the manuscript gives only its beginning and end. The text is often incorrect. RAGHU VIRA had collated this manuscript, but did not include it in his critical apparatus "for it is full of lacunas, and is not of much value for the constitution of the text. Its inclusion would have made the critical apparatus unnecessarily heavy." However, in spite of the general incorrectness of its text, this manuscript is found to support many correct readings, and is therefore used for the present edition.

Printed Text:

R. In the *Journal of Vedic Studies*, Lahore, Vols. I and II, 1934-35, RAGHU VIRA has published a critical edition of the text of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra from the beginning up to sūtra 9 of the 6th Kaṇḍikā of Praśna XII, leaving the Jyotiṣoma incomplete. It ends with ऋद्धुने अग्रहितस्ये उदितस्ये—thus describing the rites up to the bringing in of the Havirdhāna carts. This edition is based on the following five manuscripts—two written in Devanāgarī script and three in Grantha script :

(1) Da. Oriental Institute, Baroda, Acc. No. 894. This has been used for the present edition under the designation A₃.

(2) Db. Bombay University Library, MS No. 756. This has been used for the present edition under the designation A₄.

(3) Ga. Punjab University Library, Lahore, MS No. 1427. This could not become available for the present edition. It may, however, be pointed out that the readings of this MS as given in the critical apparatus of RAGHU VIRA's edition generally agree with those of B₁ in the present edition.

(4) Gb. The Devanāgarī transcript of the MS belonging to Sri G. Harihara Sāstri of Trivandrum. This has been used for the present edition under the designation B₂.

(5) Gc. Belonging to Sri G. Harihara Sāstri of Trivandrum. The location of this manuscript has not been given; hence no attempt could be made to procure it. The readings of this MS noted by RAGHU VIRA in the foot-notes, sometimes agree with those of B₂ of the present edition. Like B₂, in the case of a long mantra or group of mantras, this manuscript also gives only the beginning and the end.

D. A. V. College MS No. 5980 was collated, but was not utilised by RAGHU VIRA. This is the same as B₅ used for the present edition.

(ii) Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra

Manuscripts :

The following manuscripts are used for the edition of the text of Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra :—

INTRODUCTION

(1) T₁. Tanjore Maharaja Sarfoji's Sarasvatī Mahal Library, Tanjore, MS No. II 3856a (11777), Devanāgarī script, folia 1-15, complete. The writing is incorrect and has many lacunas. The incorrect readings and lacunas have not been recorded in the present edition.

(2) T₂. T. M. S. S. M. Library, Tanjore, MS No. II 3857 (11778), complete, written in Devanāgarī, folia 1-10. The text is incorrect and has many lacunas.

(3) Prājña Pāṭhaśālā, Wai (Satara), written on country paper, entitled in the margin as Āpastamba Pīṭṛmedhasūtra, folia 1-12. Its text fully agrees with the printed text of the Āpastamba Pīṭṛmedhasūtra (see below). Therefore, its readings have not been recorded independently.

Besides these, the following manuscripts were also consulted :—

(i) Bhāradvāja Paitṛmedhikabhāṣya. T. M. S. S. M. Library, Tanjore, MS No. B 3857 (11778), folia 10-25. The text is incorrect and has many lacunas.

(ii) Same as above. T. M. S. S. M. Library, Tanjore, MS No. II 3856 b, Devanāgarī, folia 15-38, also incorrect and having many lacunas.

(iii) Ahitāgnisamskāraprayoga. T. M. S. S. M. Library, Tanjore, MS No. B 9519 (11779), folia 1-10. Based on the Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra.

(iv) Āpastambapīṭṛmedhaḥ Aparaprayogaḥ. T. M. S. S. M. Library, Tanjore, MS No. B 9501, folia 1-12.

Printed Texts :

(1) Āp. The Āpastamba Pīṭṛmedhasūtra together with the commentary of Gārgya Gopālayajvan and the bhāṣya of Kapardisvāmin, edited by T. M. Narayana Sastrigal, Kumbakonam, Sharada Vilas Press, 1916. The book is printed in Grantha characters. According to the editor, the edition has been based on certain manuscripts.

(2) H_A. The Hiranyakeśī Pīṭṛmedhasūtra, with the commentary called *vaṣṭīyanti* by Mahādeva Dīkṣita, printed at the end of the edition of the Satyāśādhāsūtra, Anandaśrama, Poona 1932. The incorrect readings in H_A have not been recorded in the foot-notes of the present edition.

(3) H_C. The Hiranyakeśī Pīṭṛmedhasūtra edited by CALAND and printed in his *Pīṭṛmedhasūtrāṇi*, Leipzig 1896.

H = H_A, H_C

H_A is based on three manuscripts : ॐ, ॐ, and ॐ. H_C agrees with ॐ.

For the relationship of the Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra with the Pīṭṛmedha Sūtras of Āpastamba and Satyāśādhā-Hiranyakeśin, see the sequel.

(iii) Bhāradvāja Parīṣeṣa Sūtra

Manuscripts :

The following manuscripts are used for the edition of the text of the Bhāradvāja Parīṣeṣa Sūtra :—

(1) Bm. Bombay University Library, MS No. 757, Devanāgarī script, written on paper, not very old, good hand-writing, but torn in many places, gives complete text.

(2) Br. Oriental Institute Baroda, MS No. 390, Devanāgarī script, written on paper, gives complete text.

(3) A. Asiatic Society of Bengal, Calcutta, MS No. III F 251. The manuscript gives the portion from sūtra 182 to the end. It begins : श्रीगणेशाय नमः । द्वित्रयाधैव संस्कारार्थमौपासनम् etc.

(4) Pā. Anandaśrama, Poona, MS No. 65 A, Devanāgarī script, written on paper, folia 1-12, ten lines in a page, gives complete text.

(5) Pb. Bhārata Itibāsa Samsodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 36, 1094, Devanāgarī script, written on paper, old, date not given, gives complete text.

§ 2. Critical Evaluation of the Materials

(i) *Bhāradvāja Śrauta Sūtra* :—The eight manuscripts used for preparing the present edition have been divided into two main groups : group A consisting of five MSS written in Devanāgarī, and group B consisting of three MSS written in non-Devanāgarī scripts. A, seems to have been copied from a Grantha manuscript. The following peculiarities with regard to its orthography may be noted : a superfluous *anusvāra* as in एतावद्दाना, यमसायुज्यम् ; स in place of a visarga as in परस्मैहसम् ; दृष्ट्वा for त्रिष्टुप् ; गृहीयात् for गृहीयाव् ; तिरोजह्यान् for तिरोजह्यान्. No *raṅga* is written in the case of an *anundāsika*. From the textual point of view, however, these manuscripts may be broadly divided into two groups : (i) A₁, B₁, B₂, B₃, and (ii) A₂, A₃, A₄, A₅. The main difference between these two groups pertains to the division of the text. While the former group divides the entire Sūtra-text into fifteen *Praśnas* (the last *Praśna* being incomplete), the latter group divides it into ten *Praśnas* (the last *Praśna* being incomplete). The first group consisting of A₁, B₁, B₂, and B₃, in spite of its more or less defective readings represents the original text. The readings found in this group of manuscripts are often correct, even though such readings are not always supported by all the manuscripts in the group. This group may be further divided into two sub-groups : A₁, B₁, and B₂, B₃. At VIII. 19.11-18 a lacuna is found in A₁ and B₁. Many times the readings in A₁, B₁ are found acceptable,² while at other times the readings in B₂, B₃ are preferable.³ The manuscript here designated as B₃ was rejected by RAGHU VIRA because in his opinion it was of no use. Sometimes, however, it was found that that manuscript contained readings which were preferable but which were not to be found in any other manuscript⁴.

1. See foot-notes to II.16.13, VIII.11.11, X.10.8, XI.1.17.

2. See foot-notes to I.6.12, VIII.16.10, 19.11-18, IX.18.4, X.10.1.7, XI.2.15.

3. See foot-notes to 1.12.5, 14.2, III.2.9,10, V.10.3, 13.15, VII.6.3, VIII.3.8-10, 4.14, 22.6, IX.9.16, 16.10.

4. See foot-notes to 1.9.1, II.2.8, V.13.11, VIII.20.11, IX.8.3,10.7, 14.14, 15.11.

Sometimes B_1 and B_2 give identical texts. At VIII.24.8-9 these two manuscripts have an identical lacuna. Manuscripts A_{2-3} represent an inferior tradition as will be evident from the variants recorded in the foot-notes. Curiously enough, B_1 sometimes agrees with A_{2-3} . Thus a whole section, namely, VIII.17, is absent in A_{2-3} and B_1 . Sometimes manuscripts A_{2-3} try to correct the readings in their own way. Thus, for *grheṣu*, A_{2-3} give the singular *grhe*. For *gulgulu* A_4 , A_5 read *guggulu*. For *parikrāman* A_{2-3} read *parikrāman*. At some places A_2 shows marginal corrections. At one place, namely, VIII.4.1, the marginally corrected reading *anavānam* in place of *anodhān* was found preferable. It may be added that, in spite of the manuscript-materials which had been collected, it was sometimes found necessary to supply suitable conjectural readings—of course based on the many variant readings.¹

Whenever there is a difference between the texts presented by the Devanāgarī manuscripts and the Grantha manuscripts, RAGHU VIRA is generally inclined to adopt the Devanāgarī readings and to record the Grantha readings in the foot-notes. However, the variants from the Grantha manuscripts relegated to the foot-notes often happen to represent the correct text.² Most probably, the followers of the Bhāradvāja school lived in South India side by side with the followers of the Āpastamba school—the school which is most akin to that of Bhāradvāja, as is evident from the commentary on the Bhāradvāja Gṛhya Sūtra. It is, therefore, no wonder that the manuscripts written in the Grantha script—the main script of South India, should represent the original tradition of the Sūtra-text rather than those in the Devanāgarī script which were presumably copied for academic purposes.³

As a result partly of a fresh study of some of the manuscripts already used by RAGHU VIRA, and partly of the use of some additional manuscript-material, the Sūtra-text as published in this edition shows many differences from the portion of the former which is available. The nature and extent of these differences will become clear from the foot-notes. Particularly significant additions and alterations will be found in VI.1.5,6, VII. 12.13, 23.11, VIII.3.8,10, VIII. 9.2, IX.9.15,16. At many places the splitting up of the sūtras had to be done in a different way.⁴

1. See foot-notes to II.17.15, VII.12.13, 20.8, X.1.9, XIII.2.9, 14.7, 6.11, 9.4, 10.11,12, 15.4, 19.14, 21.20, 22.5, XIV.4.7, 5.13, 6.4, 4.7,8, 26.7, XV.1.6, 8,3.4.

2. For example, one may refer to the foot-notes to

In some cases manuscript-support was found for emendations suggested by RAGHU VIRA. Thus he has rightly conjectured *prokṣipyaṃ* for *prokṣyāmi* in III.16.4, for the former reading is actually found in two MSS, namely, A₁, B₁. In VI. 10.8, he has conjectured the reading *vā'tha* which is found in two manuscripts, namely, A₂, A₃. In VII. 11.15 he has emended *tathai'va* to *tayai'va*, and this is supported by A₁, B₁, B₂. Similarly, RAGHU VIRA's emendation *vimathmīran* in VII. 18.6 is actually found in B₁. A clear case where the Grantha manuscripts have given the correct reading is VII.22.5 : *sūktavāḥkāya sūktā preṣyati*. The manuscript Gb of RAGHU VIRA gives the correct reading *sūktavāḥkāya sūktā preṣyē'ti sampreṣyati*, but it is not adopted by him. It is also found in B₂, B₃. At some places RAGHU VIRA has left lacunas in the Sūtra-text presumably because he could not decide upon the right readings. These lacunas have been filled in in the present edition. Thus

a question mark; but actually the sūtra-text does not present any difficulty. All the manuscripts of RAGHU VIRA read *śaṅkhinīhrade* in X.4.2. He has therefore, emended it as *śaṅkhini hrade*. This reading is, however, found in A₁, B₂.

The division of the text :— As has been already pointed out, the Sūtra-text has been divided in the manuscripts in two different ways. The difference will be clear from the following table :—

A ₁₋₃	A ₁ , B ₁₋₃
इति प्रथमःइति दशपूर्णमासे प्रथमः प्रश्नः
इति द्वितीयःइति दशपूर्णमासे द्वितीयः प्रश्नः
तृतीयः ॥ प्रथमः प्रश्नः समाप्तः (at the 13th Kaṇḍikā)	...Praśna III
द्वितीयः प्रश्नःइति दशपूर्णमासे तृतीयः प्रश्नः
प्रथमःइति पात्रमानशतसुर्वः प्रश्नः
द्वितीयःइति अग्न्याधानः पञ्चमः प्रश्नः
इति तृतीयः प्रश्नःPraśna VI
चतुर्थः प्रश्नःPraśna VI
पञ्चमः प्रश्नःPraśna VI

In Praśnas IV and V we find double numbering : (i) Consecutive numbering of the Kaṇḍikās, and (ii) separate numbering. Thus in Praśna IV the Kaṇḍikās are numbered as follows :
 (101) (111), (121) (131), (141) (151),
 (161) (171), (181) (191), (201) (211),

Praśnas VI which has 18 Kaṇḍikās in all deals with three topics : (i) Agnyupasthāna ends with the 6th Kaṇḍikā, (ii) Agnihotra ends with the 14th Kaṇḍikā, and (iii) Āgrayana ends with the 18th Kaṇḍikā. These three topics correspond respectively with Praśnas III, IV and V in A₂₋₃.

॥१३॥ ॥७॥, ॥१४॥ ॥८॥

In *Prāśna V* : ॥१५॥ ॥१॥, ॥१६॥

॥२॥, ॥१७॥ ॥३॥, ॥१८॥ ॥४॥,

The consecutive numbering corresponds with that in *A₁B₁₋₃*

पष्ठः प्रश्नः

इति पञ्चमः सप्तमः प्रश्नः

सप्तमः प्रश्नः

इति समाप्तश्रुतुर्मास्यप्रयोगः ॥ इति भारद्वाजधौते

अष्टमः प्रश्नः

अष्टमः प्रश्नः

इति पूर्वप्रायश्चित्तं नाम नवमः प्रश्नः

नवमः

इति भारद्वाजसूत्रे दशमः सोमप्रश्नः

प्रवन्दप्रश्नः

In *B₂ Prāśna X* is continued.

द्वितीयः

द्वादशः

तृतीयः

त्रयोदशः

नवमप्रश्नः

चतुर्दशः

As the subsequent *Prāśna* is incomplete, its colophon is not available.

It will thus appear that *A₁, A₂, A₃, A₄* first divide the text according to the main topics, and then also show the subgroups wherever necessary. *A₁B₁₋₃*, on the other hand, have numbered the *Prāśnas* consecutively irrespective of the topics. The latter mode of numbering is more logical and corresponds with the mode of numbering found in the other *Śrauta Sūtras*; hence it has been adopted by *RAGHU VIRA*, and also in the present edition. The numbering of the *Prāśnas* in the present edition is almost identical with that in *RAGHU VIRA*'s edition. The only difference is that while in *RAGHU VIRA*'s edition *Prāśna VIII* consists of 24 *Kaṇḍikās*, in the present edition it has been divided into 25 *Kaṇḍikās* following *A₁* and *A₂*. *Kaṇḍikās* 3 and 4 have been counted as one in the other manuscripts and in *RAGHU VIRA*'s edition.

So far as the number of the *sūtras* in each *Kaṇḍikā* is concerned, some difference will be found between *RAGHU VIRA*'s edition and the present edition. The difference is sometimes due to the attempt at better presentation made in this edition. In some cases the *sūtras* were found to have been wrongly split up in *RAGHU VIRA*'s edition. These latter cases have been indicated in the foot-notes.

(ii) *Bhāradvāja Paṭyamedhika Sūtra* :—Very few manuscripts bearing this title are available. The text given in the manuscripts *T₁* and *T₂* and also the *Wai MS* used for the present edition has been compared with the printed texts in *HA*, *HC*, and *Āp*. The text in *T* has been generally adopted, and the variants found in the different MSS and printed texts have been recorded in the foot-notes. *T₁* and *T₂* mostly give an identical text, but they also differ from each other at a few places.

(iii) *Bhāradvāja Parsīja Sūtra* :—Except for the five manuscripts noted above, no other manuscripts of this work have come to the notice

of the present editor.¹ The manuscripts Bm, Br and Pb practically give an identical text. They show common orthographical peculiarities. For the double consonant *व* they usually have a single *व* with an *anusvāra* on the preceding syllable, e.g. *वृषकवान* for *वृषकवान्*, *विकल्पेनवदिष्टा* for *विकल्पेनवदिष्टा*, *अप्रतो-स्तेयुः* for *अप्रतोस्तेयुः*. Sometimes they give an unnecessary *anusvāra* on the syllable preceding *न* or *म* e.g. *इत्येवमन्मस्य*, *सर्वसंस्थानामविशेषेण*, *दक्षिणमंसमाप्तवेत्*. These three manuscripts show some common inaccuracies. The text in Bm particularly suffers from a considerable number of inaccuracies. In Bm and Pb certain corrections have been made afterwards; these are not found in Br. Pā has many readings peculiar to itself, and some of these have been accepted.² The manuscript C, which contains only a part of the text, also gives good readings.³ Sometimes Pā and C give an identical reading which is always accepted.⁴ Had C contained the complete text, it would have facilitated the correct restoration of the entire work. Undoubtedly Pā and C present a superior tradition of the text over Br, Bm and Pb. The most important contribution of Pā is that it has supplied the lacunas between sūtras 163-169, and 171-173 and in sūtra 178. At the end Pā adds a supplement. It reads *इति भारद्वाजीयपरिभाषासूत्रं*, then gives certain expiatory rites from Baudhāyana Śrauta Sūtra and Āpastamba Smṛti and also a portion from Baudhāyana Dvaidha Sūtra, and closes with *इति भारद्वाजसूत्रपरिभाषा समाप्तः*.

Bharadvāja or Bhāradvāja :—The name of the author of the Bhāradvāja-texts is given as either Bharadvāja or Bhāradvāja by the commentators of the various Śrautasūtras. For instance, Dhūrtasvāmin, the commentator of the ĀpŚS, Rāmāgnīcī—the Vṛttikāra of Dhūrtasvāmin's bhāṣya, Mahādeva—the author of the commentary *vaijayantī* on the Satyāśādhyaśūtra, Gopinātha—the commentator of the same Sūtra, and the author of the commentary *agnīṣṭomacandrikā* on the Baudhāyana Śrauta Sūtra, give the name as Bharadvāja. On the other hand, Rudradatta—the commentator of ĀpŚS, Mahādeva—the author of the commentary *subodhinī* on the BaudhŚS, and Vāccheśvara and Mahādeva—the commentators of Satyāśādhyaśūtra, give it as Bhāradvāja.

As regards the relative chronology of these commentators, it may be pointed out that Dhūrtasvāmin was the oldest of them all.⁵ He was of course posterior to Śābarasvāmin, the well-known commentator of the Pūrva Mīmāṃsāsūtras. Tālavṛntanivāsin, the author of *prayogadīpikā*, says that Dhūrtasvāmin commented upon the portions of the ĀpŚS up to the end of

vāja Śrauta Sūtra
guc, No. 118) of

This could not

2. This peculiarity is found also in the MS A, of BhārŚS.

3. cf. sūtras 47, 57, 60, 64, 66, 70, 83, 117, 119, 126, 138, 169, 172, 175, 178, 179. 4. cf. sūtras 182, 183, 186, 187, 188, 199, 212.

5. cf. sūtras 184, 185, 187, 188, 192, 194, 195, 199, 204, 217.

Cayana, and that Kapardisvāmin supplemented Dhūrtasvāmin's commentary by adding to it a commentary on the further portions from the Vājapeya up to the end of Viśvasrjām Ayanam. Rāmānuja, the author of Śrībhāṣya on the Brahmasūtras, who flourished in the 11th century, has mentioned Kapardisvāmin. Rāmāgnicit, who wrote a gloss on Dhūrtasvāmin's bhāṣya up to the end of Soma, was older than Bhāskara Somajājin, the author of *Trikāṇḍamaṇḍana*, and later than Kumārila. Rudradatta, who also was anterior to Bhāskara Somajājin, was a follower of Keśavasvāmin. He mentions Dhūrtasvāmin's view as *matāntara* and tries to refute it. He was posterior to Rāmāgnicit.¹

Since Dhūrtasvāmin, the oldest of the commentators, has given the name of the author of the Bhāradvāja-texts as Bharadvāja, it has been adopted in the present edition. In this connection, it is particularly to be noted that BhārGS (III.11) itself has mentioned the name as Bharadvāja.²

§ 3. The Extant Literature of the Bhāradvāja School

Besides the Śrauta Sūtra, the Bhāradvāja school has a Gṛhya Sūtra³ and also a Pitrmedha Sūtra. The Gṛhya Sūtra has three Praśnas consisting respectively of 28, 32 and 21 Kaṇḍikās. The editor of the Gṛhya Sūtra says in her introduction, "The Gṛhya Sūtra of Bhāradvāja is not widely known. It is never quoted in the Nibandhas. Probably the school of the Bhāradvājins, whose seat may have been in South India, came to an end at an early period."⁴ She further adds, "In substance this text does not disagree with those of the Gṛhya Sūtras hitherto known. Nevertheless Bhāradvāja is very independent in the treatment of his subject. So close a context as exists between the Śrauta Sūtras of Bhāradvāja, Āpastamba and Hiraṇyakeśin, by no means, exists between the Gṛhya Sūtras of these schools."⁵

Certain portions in the BhārGS are quite similar to the corresponding portions⁶ in the Āgnicēśya Gṛhyasūtra,⁷ which belongs to one of the subdivisions of the Vādhūla school of the Taittirīya recension. Thus the Āgnicēśya Gṛhyasūtra owes much, among other Sūtras, also to the BhārGS.⁸

There is a commentary on the Gṛhya Sūtra which mentions several sources. It often mentions a Dharmasāstra the details about which are

1. *Āpastamba Śrauta Sūtra* with the commentary of Dhūrtasvāmin and the gloss of Rāmāgnicit, Mysore 1945, Intro. pp. xlii ff. For the relative chronology of the other commentators, see p. lx.

2. कण्ठाय दीपायनाय भरद्वाज्य सूत्रकारवाक्यसंग्रह्य etc.

3. edited by H. J. W. Salomons, Leyden, 1913. 4. Ibid. Intro. p. x.

5. ĀgniGS I.1.1-4 = BhārGS I.2. ĀgniGS II.1.5 = BhārGS I.2.

ĀgniGS II.6.5 = BhārGS III.15. 6. Edited by L. A. RAVI VARMA, Trivandrum Sanskrit Series No. CXLIV, University Series No. 11, Trivandrum 1940.

7. cf. *The Marriage-section of the Āgnicēśya Gṛhyasūtra* by N. TŪP, pp. 43-77, Memoirs of the Research Dept. of the Toyo Bunko.

unfortunately not known. The editor of the Gṛhya Sūtra, however, thinks that it must have been a Dharmaśāstra belonging to the Bhāradvāja school. She further adds that this Dharmaśāstra always agrees with that of Āpastamba and Hiraṇyakeśin.

Apart from the commentary, there is also a Prayoga based on the Bhāradvāja Gṛhya Sūtra.

Like many other schools, the Bhāradvāja school has its own Pitr-medha Sūtra.

There is evidence to show that there existed a commentary on the Bhāradvāja Sūtra. In the introductory verses to his commentary on the Satyāśādhya Sūtra, Vāñcheśvara says : भारद्वाजीयसूत्रं च तद्व्याख्यानं च लोभनम् । Rāmāgnit in his Vṛtti on the bhāṣya of Dhūrtasvāmīn on ĀpSS V.26.3 says, भार्यायै पूर्वमारिष्ये दत्तलोद... इत्यादिमानववचनविरोधमाशङ्क्य... । केचित्तु मानसं वचनं पतिव्रताविवरणं सञ्चयन्ते । दाहयिष्यामिहोत्रेण रिप्रं वृत्तवर्ती पतिः इति याज्ञवल्क्यनिषमाद् भारद्वाज्यव्याख्याकारेणोक्तवाच । It is, however, not clear whether these statements refer to the commentary on the Śrauta Sūtra or to that on the Gṛhya or the Pitrmedhika Sūtra. Bhāskaramiśra in his introductory verses to the Āpastambasūtradhvanīśrīhākūrikā says :

विनृपहस्य चाङ्गवमापस्तम्बेन दूषितम् । साधितं च भरद्वाजसूत्रमाव्यकृता युतेः ।¹

There is also a Bhāradvāja *Atipavitṛeṣṭiprayoga*.²

§ 4. The Śrauta and the Gṛhya Sūtras of Bhāradvāja

A comparison of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the Bhāradvāja Gṛhya Sūtra shows the uniformity of style of these two Sūtras. In both the Sūtras the injunction precedes the mantra in each sūtra. The tendency to quote a Brāhmaṇa passage in support of an injunction by using the term *viññāyate* is found in both the Sūtras.³ The use of *ekam* and *aparam* to represent two different views on a particular injunction is common to both.⁴ Sometimes a view is put forth under the authority of *eko*.⁵ Both the Sūtras presuppose the well established texts of the Taittirīya recension, because they often refer to the mantras belonging to that recension by mentioning the *anuvāka*⁶ or *anuvākaśeṣa*.⁷ The use of the term *saṁtiśīhate* to denote the conclusion of a rite is common to both.⁸ The form *anuvṛutya*, which is frequently used in the BhārSS to indicate the continuity of mantras employed in certain injunc-

1. cf. The Catalogue of MSS in T.M.S.S.M. library, Tanjore Vol. V. p. 2216. 2. Oriental Institute Baroda, Acc. No. 136; Asiatic Society of Bengal, Calcutta, Vedic manuscripts Vol. II. No. 616.

3. cf. BhārGS I.1,12, II.19, III.19. For the corresponding words in BhārSS here and elsewhere, kindly refer to the Index of words.

4. cf. BhārGS I.7,15, II.22,25, III.2,5. 5. cf. BhārGS I.9,18, III.3.

6. cf. BhārGS I.20,25, II.19, III.1,11. 7. cf. BhārGS II.29.

8. BhārGS III.3,5.

tions, is found also in BhārGS III.2. The practice of mentioning only the beginning and the end of a group of formulas respectively with the words *iti pratipadya* and *ity antena* is seen to have been adopted in BhārGS II.13. The use of the following words is common to both the Sūtras : *etdvan nānā*,¹ *treṇī śalali*,² *lohitāyasa kṣura*,³ the two Ācāryas, namely, Āsmarathya and Ālekhaṇa,⁴ *ānaḍuḥe roḥite carmaṇi*,⁵ *saṁānam* (to denote the similarity of rites),⁶ *avāntaradela* (mentioning the particular intermediate quarter),⁷ *havirucchiṣṭāśa*,⁸ *anupariṣiñcati*,⁹ *anvavahṛtya*,¹⁰ *dvāryā*,¹¹ *upahatya*,¹² *yāḥ kāmayeta* etc.,¹³ *udakumbha*,¹⁴ *anavānam*,¹⁵ *(a)viṣiñcan*,¹⁶ *namati*,¹⁷ *saṁnamati*,¹⁸ *vyākhyātam*,¹⁹ *prayiyāset*,²⁰ *yathākāml*,²¹ *saṁayā*,²² *ā samitor*,²³ *śaṅkhiṇ*²⁴ etc.

Sometimes we see a similar construction of sūtras in both the Sūtras. For instance, the section on *avāntaradikṣā* pertaining to the study of the Veda as found in BhārGS III.6 is almost identical with BhārSS XI.21 which prescribes the *avāntaradikṣā* pertaining to the study of the Pravargyakāṇḍa. The sūtras : *oṣmaṇo vyāvṛta upāste* etc. in BhārGS II.13 are exactly identical with the corresponding sūtras relating to the Piṇḍapitṛyajña in BhārSS I.9.3,4.

Some of the Vedic forms and solecisms, which are found in the BhārSS, are found also in the BhārGS. Thus the ending -ī of the feminine nouns is changed into -i before the case-termination, e.g. *vyāhṛtibhiḥ* GS I.4, III.1,2, and *dhutibhiḥ* GS III.1. Cases of inflexion are met with also in the BhārGS, e.g. nominative for accusative *aṣṭamyaḥ* (for *aṣṭamīḥ*) *parvāṇi co 'pavastati* I. 19; dative for genitive : *athā'syā ācāntodakāyāi pāṇi prakṣālyā* I. 20. Solecisms are also not absent. The feminine dative plural *imābhyāḥ* is found in III. 3. In the sūtra, *prājāpatyā juhōti prajāpataya ('pata) ity etayā* (III.2), the feminine instrumental singular *prājāpatyā* seems to have been influenced by the instrumental *manasatyā* in the preceding sūtra.

From the similarity of style between the Śrauta and Gṛhya Sūtras of Bharadvāja as shown above, it may be concluded that both these Sūtra-texts were composed by one and the same author.²⁵

1. cf. BhārSS VIII.2.8, 8.2, etc. BhārGS I.10.27. 2. cf. BhārSS VIII.4.12, BhārGS I.28. 3. BhārGS I.20. 4. BhārSS X.13.9, XII.13.7, BhārGS I.18. 5. BhārGS I.21, II.29. 6. BhārSS I.24.2, VIII.16.3; BhārGS II.11.14. 7. BhārSS VIII.13.14; BhārGS II.1. 8. BhārGS II.1. 9. BhārGS I.17. 10. BhārSS XI.6.11,12; BhārGS I.27. 11. BhārSS I.8.1, II.6.8; BhārGS I.18. 12. BhārGS I.12. 13. BhārSS VIII.18.5, 20.10; BhārGS I.18.25, III.6. 14. BhārSS VIII.4.1, XI.10.4, XIII.9.1, BhārGS I.9. 15. BhārSS I.18.6, VIII.3.13, BhārGS I.3. 16. BhārSS VII.7.1, VIII.2.5, etc.; BhārGS I.4. 17. BhārSS V.14.10; VI.5.10; VIII.9.2; 12.22; BhārGS II.12. 18. BhārSS VIII.11.18, etc.; BhārGS III.3. 19. BhārSS X.12.14; BhārGS III.3. 20. BhārSS VI.9.3; BhārGS III.2. 21. BhārSS V.8.9,10, VI.11.9, etc.; BhārGS II.30. 22. BhārSS VIII.21.1, IX.9.6, etc.; BhārGS III.11. 23. BhārSS X.4.2; BhārGS III.8. 24. cf. also § 6.

§ 5. The Paitṛmedhika Sūtra of Bharadvāja

The Pitrmedhasūtras constitute an essential part of the Vedic Sūtra-literature. Some of the Vedic schools have separate Pitrmedhasūtras; while others deal with the Pitrmedha-rites in their Gṛhya Sūtras. Among the Pitrmedhasūtras belonging to the Kṛṣṇa Yajurveda, those of Bharadvāja Āpastamba and Satyaśāḍha-Hiranyakeśin hold a peculiar position. The textual affinity of these three Sūtras is conspicuous, and a comparative study of their text is of great interest. Over sixty years ago W. CALAND made a careful study of the Pitrmedhasūtras. In his *Pitrmedhasūtrāṅgi*, he gave the critically edited texts of the Pitrmedhasūtras of Bodhāyana, Satyaśāḍha-Hiranyakeśin and Gautama (Leipzig 1856). In his *Altindische Todten- und Bestattungsgebräuche* (Amsterdam, 1896) he made a comparative study of all the Pitrmedhasūtras, many of which were then available only in manuscript form. Our knowledge of the Sūtra-literature in general has advanced considerably since the time when CALAND published his works. A fresh study of the Pitrmedhasūtras is, therefore, undertaken here with special reference to the Paitṛmedhikasūtra of Bharadvāja.

The Bhāradvāja Paitṛmedhikasūtra (= BhārPitrS), which is known only from a few manuscripts, has not been printed so far. A commentary on this Sūtra is also available in manuscript form. The Āpastamba Pitrmedhasūtra (= ĀpPitrS), together with the commentary by Gārgya Gopālayajvan has been edited by T. M. NARAYANA SASTRICAL in Grantha characters (Kumbakonam, 1916). The commentary of Kapardisṛmin is also given in foot-notes. The editor says in his Preface that he has utilized certain manuscripts for preparing his edition. He has, however, not mentioned the manuscripts, nor has he given the critical apparatus. He has found variant readings in his manuscripts, but has somehow adjusted the differences. The Satyaśāḍha-Hiranyakeśi Pitrmedha Sūtra (= SatPitrS) is available in two editions: (a) edited by CALAND as mentioned above, and (b) printed, along with the commentary of Mahādeva Dikṣita, at the end of the Satyaśāḍha Sūtra published by the Anandaśrama (Poona, 1932). So far as the text is concerned, these three Sūtras agree with one another to a large extent. The following table will show the relative arrangement of these Sūtra-texts:—

Bhāradvāja	Āpastamba	Satyaśāḍha-Hiranyakeśin
I. 1-12	I. 1-12	XXVIII. 1-12
II. 1	II. 1	XXIX. 7
II. 2-5	II. 2-5	XXIX. 1-4
II. 6-7	Supplementary sections 1-2	XXIX. 5-6
II. 8	Section 3 and part of 4	XXIX. 8-9
II. 9-10	Part of 4 and 5	XXIX. 9-11
II. 11	Section 6	XXIX. 11
II. 12	7	XXIX. 11

It will be seen that there is very little difference in the arrangement of these three Sūtra-texts. The only important variation is that the Brahamedha, which forms section 1 of Praśna II in Bhāradvāja and Āpastamba, forms section 7 of Praśna XXIX in the Satyāśāḍha Sūtra. CALAND's table (*Alt. Todt. u. Best.* Intro. p. vi) showed the extent of the Āpastamba Pitrmedhasūtra only up to Paṭala IV (=Praśna II section 1). In his *Pitrmedhasūtrāṇi* (Preface p. xviii) he announced the discovery of the ĀpPitrS extending up to the end of the fifth Paṭala (=Praśna II Section 5).

BhārPitrS and ĀpPitrS :—There is a striking similarity between the texts of the BhārPitrS and the ĀpPitrS. CALAND has already pointed out the similarity between the texts of the Āpastamba Dharmasūtra and the Satyāśāḍha-Hiranyakeśi Dharmasūtra. Even the Śulbasūtra of Satyāśāḍha-Hiranyakeśi agrees with that of Āpastamba to such an extent that CALAND is inclined to regard the former as being borrowed from the latter. CALAND is, however, not sure about the identity of the ĀpPitrS with the BhārPitrS.¹

In this connection, it may be noted that originally the Āpastambīya Kalpasūtra did not include the ĀpPitrS. The former consisted of thirty Praśnas in all: Praśnas I to XXIV formed the Śrautasūtra; Praśnas XXV and XXVI the Mantrasamhitā; Praśna XXVII the Gṛhyasūtra; Praśnas XXVIII and XXIX the Dharmasūtra; and Praśna XXX the Śulbasūtra. Caṇḍapācārya, who, in the 14th century A. D., wrote a commentary on the Āpastamba Śrautasūtra called *prayogaratnamālā*, has described in detail the contents of the entire Kalpasūtra in a long introduction. At the end of the enumeration of the various Praśnas he says :

सामान्यतो विशेषेण त्रिंशे शुल्यविनिर्णयः ।
एवं सामान्यतः सर्वप्रश्नानामर्थसंग्रहः ॥

This clearly shows that at the time of Caṇḍapācārya the Pitrmedhasūtra did not form part of the corpus of the Āpastamba Kalpasūtra² which, in other words, means that there did not exist in his time a Pitrmedhasūtra called the ĀpPitrS. Had it been in existence, he would certainly have mentioned it as a part of the Kalpasūtra. Presumably the followers of the Āpastamba Sūtra must have followed, from the beginning, the Pitrmedhasūtra of the Bhāradvājins, and, in course of time, they must have begun to regard that Sūtra as their own. This would explain why some manuscripts of the Āpastambasūtra bearing a comparatively late date mention the Pitrmedhasūtra as forming Praśnas XXXI and XXXII of the Āpastamba Kalpasūtra.

1. *Alt. Todt. u. Best.*, Intro. p. v. 2. cf. BURNELL, *Descriptive Catalogue of MSS in the T M S S M. Library, Tanjore*, 1929, pp. 1627-28; WINTERNITZ, *The Mantrapāṭha of the Āpastambins*, Intro. p. viii, Oxford 1897; *Āpastamba Śulbasūtra*, Preface p. 1, Mysore, 1931; *MM. Chinnaswami Sastrī, Āpastamba Gṛhyasūtra*, Preface p. 3, Banaras 1928.

Gārgya Gopālayajvan, who said that he was commenting on the *Pitṛmedha sūtra* compiled by Āpastamba,¹ was probably following this latter tradition.

Mention has already been made of Kapardisvāmin's bhāṣya on the *Pitṛmedhasūtra*. This bhāṣya was not available in CALAND.² This, however, is a bhāṣya on the *BhārPitṛS*, and not on the so-called *ĀpPitṛS*, as is clear from the colophon and the remarks at the end of certain *Paṭalas*.³ The very fact that Kapardisvāmin, who wrote a bhāṣya on most of the Āpastamba texts, composed a bhāṣya on the *BhārPitṛS* would seem to show that there did not exist any independent *PitṛS* belonging to the school of Āpastamba, and that the *BhārPitṛS* was used by the followers of that school for the purpose of their funeral rites.

There are certain portions of the *PitṛS* where Bharadvāja and Āpastamba are at variance. It appears from Kapardisvāmin's commentary on these portions that he had before him the *BhārPitṛS* and not the so-called *ĀpPitṛS*. *BhārPitṛS* II.11.5-8 begins with the *sūtra*, *tayor yoh pārvo mriyeta* etc., and Kapardisvāmin comments on this portion in the proper order. *ĀpPitṛS*, on the other hand, gives these four *sūtras* at an earlier stage, that is, after *BhārPitṛS* II.9 (*ĀpPitṛS* supplementary section 4), where Kapardisvāmin does not read them.

From Kapardisvāmin's bhāṣya we find that the *BhārPitṛS* was divided into *Paṭalas*. CALAND has pointed out that the *ĀpPitṛS* was also divided into *Paṭalas*.⁴ It is noteworthy that the *Paṭala* division in the *BhārPitṛS* is exactly identical with that in the *ĀpPitṛS*. It is as follows :

Paṭala	BhārPitṛS	ĀpPitṛS
I	I 1-8	I 1-8
II	I 9-10	I 9-10
III	I 11-12	I 11-12
IV	II 1-4	II 1-4
V	II 5	II 5

1. ग्रन्थान्तोष्य मात्यादीन् गार्ग्योपाख्यञ्जना । आपस्तम्बविषदस्तु विद्वेषोऽनुपपद्यते ॥
In this connection it is interesting to note that Gārgya Gopālayajvan is said to have written a commentary on the *BhārPitṛS*. K. RANGACHARYA and R. SAMASTRY, in their Introduction to the *Taittiriya Prātiśākhya* with the commentaries: *tribhāṣyaraṭna* of Somayājīya and *vasdikābharana* of Gārgya Gopālayajvan (Mysore 1906), say : अनेच च गोपाख्यञ्जना विरचितं भारद्वाजीयपितृमेधसूत्रभाष्यमुपलभ्यते संप्रतम् ।

2. "There has also existed and perhaps still exists a Kapardibhāṣya". CALAND, *Pitṛmedhasūtrāṇi* Preface p. xix.

3. इति भारद्वाजसूत्रे परिधानीयके कपर्दिमाष्ये प्रथमं पटलं; इति भारद्वाजसूत्रे कपर्दिमाष्ये द्वितीयं पटलं; इति भारद्वाजसूत्रे परिधानीयके कपर्दिमाष्ये तृतीयः पटलः; इति चतुर्थः पटलः; इति जटानृदिमाष्ये पंचमः पटलः; इति भारद्वाजीयसूत्रे कपर्दिमाष्ये समाप्तम् ।

4. The Kumbakonam edition does not show the *Paṭala* division.

INTRODUCTION

Supplement to the BhārPitṛS :—It will be observed that this Paṭala division does not cover the entire BhārPitṛS which runs up to II.12; nor does it cover the entire ĀpPitṛS which has seven supplementary sections added after II.5. From this it may be concluded that the original BhārPitṛS consisted of I.1-12 and II.1-5, and that sections 6-12 of Praśna II were added later on. This conclusion is confirmed by the character of the entire Sūtra-text. The ritual proper of the Pitṛmedha ends with II. 5. Sections 6-7 of Praśna II describe the Yamayajña which is an altogether different rite—a Bali to be offered to Yama every month, more particularly in the month of Kārtika. It decidedly bears the character of a Gṛhya rite. Sections 8-12 of Praśna II deal with the various incidental rites. They also supplement the rites prescribed in the main ritual, and consequently refer directly to the original sūtra-portions.¹ The fact that Kapardisvāmin wrote his commentary on the entire two Praśnas shows that in his time the whole Sūtra-text consisting of two Praśnas had been already consolidated. Thus while these later additions were recognised as a part of the BhārPitṛS itself, they were simply attached as an appendix to the ĀpPitṛS. Gārgya Gopālayajvan has not written a commentary on those portions; for, in his time, they were not recognised as a regular part of the so-called ĀpPitṛS. Obviously for the same reason Gārgya Gopālayajvan has quoted the sūtras from those portions as belonging to the BhārPitṛS. It may, however, be noted that Vaidyanātha Dikṣita, the author of *Smṛtimuktāphala*, quotes the sūtras from those portions as belonging to Āpastamba.

Sāyaṇa, who often refers to the Āpastamba Śrauta Sūtra, has extensively cited the sūtras from the BhārPitṛS while commenting upon the portions from the Taittirīya Āraṇyaka dealing with the Pitṛmedha. In his commentary on TĀ VI.1 he says : *tejām ca pitṛmedhamantrāṇām vinyogo bharadvājakaḥ bauddhāyanakaḥ cā'bhihitah*. In his commentary on TĀ III.7 he first quotes ĀpŚS VIII.4.3 and immediately afterwards quotes a sūtra from BhārPitṛS : अन्तरमाविनीऽनुवाकस्य चातुर्मास्येषु केशनिवर्तनेषु सत्तं सप्तममिति जदिवा पश्चाज्जपमापस्तम्य आह माह्वण एकहोतेति चातुर्वाकमिति । स्या सप्तमेऽस्येऽनुमन्त्रणे विनियोगं भरद्वाज आह माह्वण एकहोतेति चेति । Had the ĀpPitṛS been known to Sāyaṇa as an independent text, he would have certainly referred to it. Since, however, he mentions only Bharadvāja in this connection, it appears that in his time also the BhārPitṛS was adopted by the followers of the Āpastamba school.

The fact that the Āpastamba school did not possess an independent PitṛS and that the followers of that school performed their funeral rites according to the PitṛS of the Bhāradvāja school, has been noted also by the authors of certain Antyeṣṭiprayogas. Thus Harihara, son of Bhāskara Bhaṭṭa,

1. cf. श्रेतेऽमाया ह्येतदादि कर्म प्रतिपद्यते II.9.11; 11.4; 12.4. The original sūtra is : यदि वैति श्रेतेऽमायाः प्राचीनादीतिनः etc. I.1.15.

says in his *Antyeṣṭipaddhati*¹ that he has compiled his work after consulting the Sūtra of Bharadvāja together with its bhāṣya and Kārikās,² and that his work is to be followed even by the Āpastambins, because there is no other Sūtra (dealing with the funeral rites).³ In the colophon also he has repeated the same statement.⁴

Rudradatta, the commentator of ĀpSS, also does not seem to have known any ĀpPitṛS. He is always in the habit of quoting sūtras of Bharadvāja either in support of a statement in the ĀpSS, or as constituting a different view. In IX.11.4-23, Āpastamba has prescribed certain expiatory rites in respect of certain situations which are more or less connected with the death of the sacrificer. In the commentary on sūtras 4, 12, 14 and 21, Rudradatta quotes the sūtras of Bharadvāja. In the commentary on sūtra 4 he says, *bhāradvājas tv atra'nugraham āha prācinātsi pārpāhulim juhuyād ity eka iti*. The portion *prācinātsi.....eka* in this statement is a direct quotation from BhārPitṛS II.10.10. On sūtra 12, he says : *atra bhāradvājaḥ āhītāgnim jane pramītam tailādronyaṁ avadhāya* etc., the latter part in this statement being direct quotation from BhārPitṛS II.10.13-14 and II.11.1. The quotation in the commentary on sūtra 14 is from BhārSS IX.15.7. The quotation in the commentary on sūtra 21 is most probably from the expiation-rites in connection with a Soma-sacrifice given in the BhārSS. The fact that Rudradatta has quoted sūtras both from the BhārSS and the BhārPitṛS as constituting the views of Bharadvāja shows that he recognised both the texts as enjoying equal authority. It also shows that, at the time of Rudradatta, the BhārPitṛS itself was adopted by the followers of Āpastamba. Had there existed an independent ĀpPitṛS in his time, he would have certainly referred to it.

From the above-mentioned facts it may be reasonably concluded that, in the times of Kapardisvāmin, Sāyaṇācārya, Rudradatta and Caṇḍapācārya, the followers of Āpastamba Sūtra used the BhārPitṛS itself for the purpose of their funeral rites. It was presumably in the time of Gārgya Gopālayajvan that the BhārPitṛS began to be referred to as ĀpPitṛS.

It may be pointed out in this connection that CALAND has drawn attention to a sūtra in the Āpastamba Śrauta Sūtra which refers to the Pitṛmedha-rite. ĀpSS IX. 11.20 reads : *yai'sā pitṛmedhe prathamāhutiḥ tām evā' tra kuryād ity eke*. Herein CALAND finds direct evidence in support of his assumption that the Pitṛmedhasūtra formed part of the great Kalpa of Āpastamba. But the various points mentioned above clearly go against such an assumption. It is not improbable that the Pitṛmedha referred to in ĀpSS IX. 11.20 is the Bhāradvāja Pitṛmedha itself.

1. India Office No. 1674. 2. Probably composed by Kapardisvāmin.

3. भरद्वाजकृतं सूत्रं तद्व्याख्यं कल्पकारिकाः । सुविद्योपयानाहितानिः समन्त्रं वैतुमेधिकम् ॥ कृतिः स्फुटतरा सेवं ज्ञेया तदनुसारिणी । आपस्तम्बैरपि प्रकृतं नान्यत् सूत्रं हि विद्यते ॥
4. श्रीभारद्वाजकृतं यदेतत् कल्याणसूत्रं जगति प्रसिद्धम् । प्राज्ञं तदन्वयेद्विधिर्षी सदापस्तम्बैः etc.

BhārPitrS and SatPitrS :—CALAND's edition of the Satyāsāḍha Pitr-medhasūtra consists of two Praśnas, namely, XXVIII and XXIX. Praśna XXVIII has 12 sections, and Praśna XXIX has 11 sections. The Ānandāśrama edition of the Satyāsāḍha Pitrmedha Sūtra also consists of the same number of Praśnas and sections. But there the eleven sections in Praśna XXIX are not numbered serially. Each of the two Praśnas in the Ānandāśrama edition is divided into four Paṭalas, and while the sections in all the Paṭalas of Praśna XXVIII are numbered consecutively, those in Praśna XXIX are numbered separately for each Paṭala :

Praśna XXVIII		
Paṭala I	...	Sections 1-3
" II	...	" 4-8
" III	...	" 9-10
" IV	...	" 11-12.
Praśna XXIX		
Paṭala I	...	Sections 1-4
" II	...	" 1-2
" III	...	" 1
" IV	...	" 1-4.

A supplement,¹ which deals with the funeral rites to be observed in respect of a pregnant woman, is appended to the ĀrPitrS and the SatPitrS. It is not found in the BhārPitrS. CALAND says² that "the Pitrmedhasūtra of Hiraṇyakeśin and of Bhāradvāja seem to be almost identical." As regards the position of the SatPitrS in the Satyāsāḍha Kalpasūtra, he says that it "fills the last two Praśnas of the great Kalpasūtra of Hiraṇyakeśin, namely, XXVIII and XXIX."³ The authority for this statement is two manuscripts of the Kalpasūtra in Haug's Collection (No. 38 and No. 313). This position of the SatPitrS is also borne out by certain manuscripts of that Kalpasūtra found in India. It may, however, be noted that all these manuscripts are of a comparatively late date. On the other hand, there is evidence to show that the PitrS did not originally form part of the Satyāsāḍha Kalpasūtra. Mahādeva, who has written a commentary called *vaijayanti* on some parts of Satyāsāḍhasūtra, describes in detail the contents of the Satyāsāḍha Kalpasūtra in his commentary on the opening sūtra. He says : *idaṃ hi saptaślokaṭipraśnātmakam satyāsāḍha-hiraṇyakeśisūtram*. He concludes the description of the contents by saying that Praśnas XXVI and XXVII form the Dharmasūtra. He further adds that the Pitrmedhasūtra, which consists of two Praśnas, was composed by

1. It begins : *atha garbhinyās tisṛakriyāyā ūrdhvam mṛtau...* etc.
2. *Pitrmedhasūtrāṇi*, Preface p. xiv.
3. Op. cit. cf. also CALAND, *Alt. Todt. u. Best.* Preface p. v.

Bhāradvāja and later adopted by the venerable sage (Satyāśāḍha).¹ It is, therefore, clear that the original Satyāśāḍha Kalpasūtra did not contain a Pitr̥ṣ, and that the followers of the Satyāśāḍha school adopted the Bhār̥Pitr̥ṣ for the purpose of their funeral rites. Naturally enough they later thought of adding the two Praśnas of the Bhār̥Pitr̥ṣ at the end of their own Kalpasūtra, and these two Praśnas consequently came to be numbered as the XXVIIIth and the XXIXth. The text of the Bhār̥Pitr̥ṣ was modified in course of time. As regards the mention of the Brahmamedha in the Sat̥Pitr̥ṣ after the piling up of bricks, it is not improbable that the change in the order of the sections was purposefully effected by the followers of Satyāśāḍha while adopting the Bhār̥Pitr̥ṣ. The Bhār̥Pitr̥ṣ mentions the Brahmamedha immediately after the rites relating to the cremation and the gathering of bones, explaining the modification in respect of those rites, and then proceeds to the piling up of bricks. The followers of Satyāśāḍha seem to have preferred giving the entire ritual relating to the Pitr̥-medha in a sequence, and then noting the peculiarities in the rites to be performed in respect of a departed Vedic Pandit as described in the Brahmamedha. This does not by any means prove the independent character of the Sat̥Pitr̥ṣ. The so-called Sat̥Pitr̥ṣ is not an independent Sūtra-work, but is entirely borrowed from Bhāradvāja. The minor variations in the text may be regarded as being due to the copyists. In other words, the case of the Sat̥Pitr̥ṣ is exactly similar to that of the Āp̥Pitr̥ṣ.

There is one more point which deserves to be considered in this connection. Can a Sūtra-text, which mostly resembles another Sūtra-text, not be regarded as representing an independent school rather than a mere borrowing from the latter? The answer to this question is that a Sūtra-text might be regarded as representing an independent school only if it were to show at least some peculiarities of its own in the matter of ritualistic details and/or of the employment of formulas and verses in the ritual. As a matter of fact, however, there is no difference at all between the Bhār̥Pitr̥ṣ on the one hand, and the Āp̥Pitr̥ṣ and the Sat̥Pitr̥ṣ on the other, as regards the ritualistic details and the employment of formulas and verses. Therefore the conclusion, that the Āp̥Pitr̥ṣ and the Sat̥Pitr̥ṣ were not independently compiled texts, but that the followers of the Āpastamba and Satyāśāḍha schools adopted the Bhār̥Pitr̥ṣ itself and regarded it as a component part of their own Sūtras, seems to be fully justified. In fact, CALAND also later on arrived at the same conclusion, as is clear from his *Übersicht* to the translation of Praśna XXXI of the Āp̥ŚS² where he has given the translation only of the main Pitr̥medhasūtra (I.1—II.5).

1. *Pitr̥medhas tu bhāradvājīyo muninā parigr̥hīto dvau praśnau.* Anandāśrama edition Vol. I p. 8, Poona 1907.

2. "Nach der Überlieferung hat Āpastamba diese Darstellung von Bhāradvāja übernommen, wie es auch Hiranyakeśin getan haben soll." *Das Śrautasūtra des Āpastamba*, Dritter Teil, Amsterdam, 1928, p. 420.

§ 6. The Śrauta, Gṛhya and Paitṛmedhika Sūtras of Bharadvāja

The style of the Śrauta and Gṛhya Sūtras of Bharadvāja on the one hand and that of the initial portion of the Paitṛmedhika Sūtra on the other may be compared with advantage. Just as a tendency to predict is found in the Śrauta¹ and Gṛhya² Sūtras, so also is it found in the Paitṛmedhika Sūtra.³ The mention of the Sātyāyani Brāhmaṇa is found in the Gṛhya as also in the Paitṛmedhika Sūtra.⁴ The Paitṛmedhika Sūtra has certain linguistic peculiarities in common with the Śrauta and the Gṛhya Sūtras. Thus the absolutive *aparāpāvam* is found in the PitṛS 1.2.4; the use of genitive for accusative is not unknown to the PitṛS; e.g. *ajasya prānanti* *yavaudanasya* I.12.5; so too of dative for genitive: *abhiṣānyāyāi dugdharya* II.4.20; and of the adverb *dakṣiṇā* 1.10.5. Certain words are common to the Gṛhya Sūtra and the PitṛS, e.g. *kṣārālavāṇa*,⁵ *adhaḥśayyā*,⁶ *pattaḥ*.⁷ The construction, *pratyakṣirāsam dakṣiṇāpadīm samjñāpayanti* is common to PitṛS and GS.⁸ The term *atyantapradakṣa*, which is peculiar to the Śrauta Sūtra, is found also in PitṛS 1.4.6. The adverbs prefixed with *su-* are found in the Śrauta and Gṛhya Sūtras of Bharadvāja. The PitṛS uses a number of such adverbs, e.g. *susambhinna*, *susampijṣa*, *susamīṛpta*, *susameṣita*. It might, therefore, be concluded that the original portion of the Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra (I. 1—II. 5) was composed by the same person as composed the Śrauta and the Gṛhya Sūtras. The relationship of the Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra and the so-called Pitṛmedha Sūtras of Āpastamba and Sātyāyāni-Īlitapyaśeṣin, which has been discussed above in detail, may also be considered in this connection. BhārGS III.11 mentions Bharadvāja.⁹ This fact would seem to suggest that originally the Śrauta, Gṛhya and Pitṛmedha Sūtras were transmitted orally by Bharadvāja, and were then written down by his disciple.

The subject-matter of PitṛS II.1-12 as also its position in the ApPitṛS point to its later origin. The linguistic evidence also supports the assumption of its later origin. For instance, the grammatically correct form *vyāhṛtibhiḥ* as against *vyāhṛtibhīḥ* is found in PitṛS II.7.5. Similarly *nirmathya* PitṛS II.9.6) has been used for *nirmanthya*; *anpavasathya* (PitṛS II. 9.5,6) for *anpavasatha*; *yajñika* (II.12.5) for *yajñiya*. Of course, even this later portion is not free from solecisms. For instance, the construction in II.10.4, *yadi patnī śimānta ādityo' bhinnmrocet*, is faulty.

§ 7. Citations from the Sūtras of Bharadvāja

The commentators of the Sūtras often cite relevant sūtras from the Sūtras belonging not only to their own Vedic recension but also to other

1. e.g. XIV.8.9.	2. I.11.	3. I.7.4	4. PitṛS I.2.12;
GS III.18.	5. BhārGS I.10,19, III.12; PitṛS I.8.13.	6. BhārPitṛS I.8.13;	
BhārGS III.12.	7. BhārPitṛS I.2.1; BhārGS I.22.		
8. PitṛS I.5.1; GS II 16.	9. cf. p. xli note 2.		

recensions. These citations are given sometimes in support of the sūtra under discussion, and sometimes as representing a different view. The citations are sometimes direct, and sometimes indirect. From among the direct citations, some may be exactly identical with the original sūtras, some may be partially identical, while others may either be loosely connected with or be only a paraphrase of the original sūtra. It is also found that, in some cases, the commentator has before him a particular tradition of the text which may be differing more or less from the other traditions. Anyway, the text of the Sūtras can, to a certain extent, be controlled and verified through the large number of citations in the commentaries. In certain cases, the lost portions of a Sūtra-text can also be reconstructed with the help of the citations found in the commentaries on other Sūtra-texts.¹

So far as the text of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra is concerned, RACHU VIRA has collected certain citations from it occurring in the commentaries of Rudradatta on the Āpastamba Śrauta Sūtra and of Mahādeva on the Satyāśāḍha Sūtra.

In the present edition, an attempt has been made to collect Bhāradvāja citations from as many sources as possible. The following is the list of these sources:—

(i) Rudradatta's commentary on the Āpastamba Śrauta Sūtra Praśnas I-XV.

(ii) Dhūrtasvāmin's bhāṣya on the Āpastamba Śrauta Sūtra, Praśnas I-X, XVI, XVII.

(iii) Rāmāgnicīṭ's Vṛtti on the bhāṣya of Dhūrtasvāmin on the Āpastamba Śrauta Sūtra, Praśnas I-VIII.²

1. Some work in this direction has already been done by certain scholars. For instance, RACHU VIRA (Oriental College Magazine, Lahore 1928) has collected numerous passages from the Kāthakesūtra quoted in the commentaries on the Kātyāyana Śrauta Sūtra. SURYAKANTA (*Kāthakasamkalanam*, Lahore, 1943) also has collected passages from the Kāthaka Śrauta and Gṛhya Sūtras cited in the various commentaries on the Kātyāyana Śrauta Sūtra.

2. cf. his foot-notes on I.3.21, 21.7; II.4.10, 18.2; VI.4.6, 6.4, 8.1, 15.17, 16.1, 23, 26, 17.4; VII.15.10; VIII.4.4, 6.6, 23.3, 4; IX.3.12, 6.4, 14.5. These references are given according to the present edition. In RACHU VIRA's edition some of these differ a little. RACHU VIRA had probably collected many more citations and had even planned to record all of them in Appendix I, which was promised to be given at the end of his complete work. (cf. Preface p. iv). Since, however, the edition had been left incomplete, this Appendix was not published anywhere.

3. Mysore edition Praśnas I-VIII; Baroda edition Praśnas I-VII. The bhāṣya and Vṛtti on IX and X is recently published. The citations from this portion are collected elsewhere. For the commentary on Praśnas XVI and XVII the manuscript of Dhundiraja Dikṣita Bapat of Pachwad (Satara) in the collections of the 'Aidika Samśodhana Mandala, Poona, was utilised.

(iv) Mahādeva Vājapeyin's commentary *subodhini* on the Baudhāyana Śrauta Sūtra, Praśnas I-V. This commentary has not been printed so far, but the following manuscripts were consulted by the editor for the present purpose :

Praśna I : Bharata Itihasa Saṁśodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 36, 30.

Praśnas II-III : Oriental Institute, Baroda. Acc. No. 444, 447, 448.

Praśnas IV-V : Bharata Itihasa Saṁśodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 36, 56; 36, 105.

(v) The commentary *agniṣṭomacandrikā* on the Baudhāyana Śrauta Sūtra VI-VIII, T. M. S. S. M. Library Tanjore, MS No. B 9178.

(vi) Yajñeśvara Dikṣita's *karmāntaparibhāṣāḍisamgraha*, T.M.S.S.M. Library, Tanjore, MS No. B 9368.

(vii) Mahādeva's commentary *vaijayantī* and Gopinātha Bhaṭṭa's commentary *jyotnā* on the Satyāśāḍha Sūtra (Anandaśrama, Poona), Praśnas I-X, XXIV.

(viii) Vāñcheśvara Sudhī's commentary on the Satyāśāḍha Sūtra, Praśnas I-X, XXIV. The commentary on Praśna XXIV is printed (Anandaśrama); the manuscript of the rest is deposited in the Library of the Anandaśrama.¹

(ix) Mātṛdatta's commentary on the Gṛhya portion of the Satyāśāḍha Sūtra.

(x) Śāyana's commentary on the Taittirīya Saṁhitā, the Taittirīya Brāhmaṇa, the Taittirīya Āraṇyaka, and the Aitareya Brāhmaṇa.

(xi) Miscellaneous sources such as the *prāyaścittasubodhini* of Śrīnivāsa Makhin (Bhārata Itihāsa Saṁśodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 36, 123); Ātmānanda's commentary on the *arya vāmiya* hymn (RV I.164) edited by C. KUNHAN RAJA, Madras, 1956.

All the collected citations, whether direct or indirect, have been recorded in the foot-notes to the relevant sūtras in the present edition. Sometimes a citation is attributed to more than one Sūtra-writer. In such a case, the citation cannot be expected to be literal. Sometimes one and the same citation has been given by a commentator in different contexts. Many times it has happened that one and the same citation is found in different commentaries. It is often seen that one and the same citation is given by Rudradatta in his commentary on the ĀpŚS, by Mahādeva Vājapeyin in his commentary on the BaudhŚS, and by Vāñcheśvara and Mahādeva in their

1. It seems from the Introduction to Vol. IX of the Satyāśāḍha Sūtra (Praśnas XXII ff.) that the Anandaśrama had a manuscript containing the commentary on Praśnas I-XVI, XXIV. Actually, however, the MS contains the commentary on Praśnas I-X only.

commentaries on the Satyāśādhā Sūtra. In such cases, it is not improbable that the citation which occurred in the older commentary was reproduced in a later commentary. When, however, a citation from the Bhāradvāja text is found only in one particular commentary, it may be presumed that the author of that commentary has derived it directly from the Bhāradvāja text.

It must of course be admitted that the sources utilised herein are by no means exhaustive. It is possible to discover more citations from the Bhāradvāja texts in other commentaries, Prayogas and similar other works. A study of the citations recorded in the foot-notes to the Sūtra-text would show the extent to which the text reconstructed from the manuscripts of the Bhāradvāja texts can be controlled and verified through those citations. It may be generally said that many of the citations, which are of the nature of direct quotations, support the manuscript-tradition; others, which are indirect quotations or are partially or loosely given, support the tradition only partially; still others, which are indirect references, render the least help in the verification of the text-tradition.

It may be pointed out that these citations from the Bhāradvāja texts are derived not only from the Śrauta Sūtra, but also from the Paitṛmedhika Sūtra and the Parīśeṣa Sūtra of Bhāradvāja. This naturally leads to the conclusion that all these texts were recognised by the commentators as belonging to the Bhāradvāja school, and that they were held as being of equal authority. This must, indeed, be regarded as one of the important contributions made by the study of the Bhāradvāja citations. One and the same commentator quotes a sūtra from the Śrauta Sūtra at one place, a sūtra from the Paitṛmedhika Sūtra at another place, and a sūtra from the Parīśeṣa Sūtra at still another place. Sometimes a commentator gives citations from the Śrauta Sūtra and the Parīśeṣa Sūtra together. Thus Rudradatta on ĀpŚS VI.26.7 says : अथ दत्तमस्माद् भवेति साहुतिं वृक्षेति । तया परिशिष्टं विधायैह तेषां संवत्सरान्निवसत् इति । Out of these two citations the first one is from the BhārŚS (VI 6.4), and the second from the Parīśeṣa Sūtra (209). Out of the 222 Parīśeṣasūtras, as many as thirtyone have been cited—either verbatim or partly or loosely—by Rudradatta, Dhūrtasvāmin and Rāmāgnicī in their commentaries on the ĀpŚS, and by Vāñcheśvara and Mahādeva in their commentaries on the Satyāśādhā Sūtra. At one place, Mātṛdatta, the commentator of the Gṛhya portion of the Satyāśādhā Sūtra, quotes a Parīśeṣasūtra. Śīyaṇa, in his commentary on the portion of the Taittirīya Āraṇyaka which gives the mantras to be employed in the Pitrmedha and the relevant rites, cites as many as 9 sūtras of the Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra. He has also quoted one sūtra (PitrS I.12.11) in his commentary of the Aitareya Brāhmaṇa VII 8. Citations from the Paitṛmedhika Sūtra are further found in

the commentary of Rudradatta on ApŚS VI.29.1, IX. 11.4, 12. So far the present editor has not come across any citation from the Bhāradvāja Gṛhya Sūtra in the commentaries on the Śrauta Sūtras.

Not a few citations, which appear to have been taken from the Bhāradvāja Śrauta Sūtra, are met with but they are not to be traced in the available text of that Sūtra. Such citations, arranged subjectwise, have been given in the Appendix A. Their subject-matter is of course determined on the basis of the context in which they occur in the commentaries on the other Śrauta Sūtras. The problem posed by these citations is, indeed, not easy of solution: These citations must be regarded as having been derived from some Sūtra-text of Bhāradvāja for two reasons: firstly because in many cases one and the same citation is found mentioned as from Bhāradvāja in more than one commentary, and secondly because many other citations given as from Bhāradvāja can actually be traced in some Bhāradvāja-texts. The citations appear to pertain to the following subjects: The New-moon and the Full-moon sacrifices (Prašna I-IV), the setting up of the sacred fire (Prašna V), Agnihotra and Āgrayana sacrifices (Prašna VI), Animal-sacrifice (Prašna VII), Cāturmāsya (Prašna VIII), Expiation-rites in connection with the Agnihotra and Iṣṭi (Prašna IX), and Jyotiṣṭoma (Prašnas X-XV). One is naturally inclined to assume that these citations must have formed part of the original Sūtra-text. Such an assumption, however, is not warranted, since all the available manuscripts of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra represent a single tradition so far as the text and the order of the sūtras are concerned. It might, therefore, be tentatively suggested that these citations were derived from such portions of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra as have not become available so far. This problem is not likely to be solved satisfactorily unless the entire Bhāradvāja text becomes available.

An important point about the Bhāradvāja citations is that they have brought to light some sūtras from the Bhāradvāja Śrauta Sūtra which are not to be found in the available text. That they belong to the Śrauta Sūtra of Bhāradvāja would become clear from the contexts in which they occur in the commentaries on the different Śrauta Sūtras and other Vedic texts. The following is a list of such citations arranged subjectwise:

Dākṣāyaṇa-sacrifice

1. (a) अत्र दर्शपूर्णमासप्रत्यक्ष कर्मकालान्येतानि प्रतानीत्युक्त्वा पुनराह भरद्वाजः
तेन मन्थामहेऽन्तरालप्रतानि यथा चातुर्मास्येति ।

—Rudradatta on ApŚS III.17.8

- (b) अत्रोक्तं भरद्वाजेन अन्तरालप्रतानि यथा चातुर्मास्येति ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS II.6 (p. 244)

Iṣṭihautra

2. (a) यदि क्रियेत येचक्रामहमुक्त्वा देवतोपलक्षणम् । ततो व्याहृतयो भरद्वाजमताम्
तथानूयाजेषु व्याहृतयः । उपदेशो येचक्रामहानन्तरं व्याहृतयो नानूयाजेषु ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpŚS XIII.6

(b) बहुचयचनात् भरद्वाजवचनाच्च विकल्पेन सर्वत्र यदि क्रियेत तथा ।

—Rāmāgnicit ibid.

Optional Animal-sacrifices

3. तदुक्तं भगवता भारद्वाजेन कपभे गोषु जीर्णे यूनः कर्णमाजवेत् ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS XXII.1.18

4. प्राशक्तो गौरिति भरद्वाजवचनात् ।

—Sāyaṇa on TS II.1.3

Soma-sacrifice

5. (a) तथा च भारद्वाजः उपहोमा अष्टिद्रकाष्टिमिति लिङ्गविनिर्देशानि ।

—Sāyaṇa on TBr II.4.1

(b) अष्टिद्रा उपहोमाश्च लिङ्गाष्टियम्यन्त इति भरद्वाजसूत्रात् ।

—Gopinātha on SatS X.3 (p. 1005)

6. भारद्वाजमाह कथमेकावरेषु दीक्षाकल्पेषु । तत्रापर्वणि दीक्षा सुत्या वा । अपर्वणि वा
दीक्षा पर्वण्येव सुत्या संपादयेदिति । तथा अमावास्यायां सुत्यमहर्त्यतनीयेऽहनि स्यादिति च ।

—Rudradatta on ĀpŚS X.15.1

Expiation-rites (uttaraprāyaścittam)

7. सावतारिकाण्येतानि व्रतानि भवन्तीश्चाश्मरभ्यः । चावज्जीवमित्यालेखन इति भरद्वाजः ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS XV.1.63

8. (a) भारद्वाजस्त्वग्रागुग्रहमाह यदि विर्मन्थो मध्यमानो न जायेत तस्य स्थाने
हिरण्यशकलं स्याद्वतीभिर्मुहुषादिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII.13.4

(b) भारद्वाज आह यदि मध्यमानो न जायेत्स्येतस्य स्थाने हिरण्यशकलं
स्याद्वतीभिर्मुहुषादिति ।

(c) अग्रागुग्रहमाह भारद्वाजः यदि मध्यमानो न जायेत तस्य स्थाने हिरण्यशकलं
मद्वापाभिर्मुहुषादिति ।

—Mahādeva on SatS IV.3 (p. 418)

9. (a) अग्रागुग्रहमाह भारद्वाजः यत्तद्गहीनः स्याद्वपते वा पृथुदः संरघेत दीप्तावी
सारस्यती वापस्यमिति हुत्वा सर्वत्रावभितानि जुहुयात् ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII.12.1

(b) अत्रानुग्रहमाह भरद्वाजः यद्यङ्गहीनः स्याद्भूतो वा यथार्थः संपद्येत वैष्णवी-
माग्नावैष्णवी सारस्वती बार्हस्पत्या चेति हुर्या सर्वप्रायश्चित्तानि जुहुयादिति ।

—Mahādeva on SatS IV.3 (p. 416)

10. तथा च भारद्वाजः अङ्गहीनोऽपि पशुः प्रतिनिधेर्लीयानिति ।

—Mahādeva on BaudhSS IV

11. यदि पृषदाज्यं रुद्रदेदिति भरद्वाजः ।

—Mahādeva on SatS XV.7.11

12. तदुक्तं भारद्वाजेन यद्यद्विस्तस्याज्यं प्रतिनिधिरिति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.18.3

—Mahādeva on SatS XV.8.13

13. आश्विजादिभिर्भेदपुरोडाशस्य पशुपुरोडाशेन सह प्रचारवचनात् तद्विरासार्थं पुनः
क्रमवचनम् ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.19.7

14. विष्णवे त्रिपिष्टिष्टाय जुहोतीति श्रुतेः । भरद्वाजमतात् ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS IX.19.12

15. (a) अपवृत्तार्थस्य कर्मणो मन्त्रप्रयोगः कृताकृत इति भरद्वाजः ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS IX.16.10

(b) तथा च भारद्वाजः अपवृत्तार्थस्य कर्मणो मन्त्रप्रयोगः कृताकृत इति ।

—Rudradatta on ĀpSS ibid.

16. आमिक्षाविषये भरद्वाजेनोक्तं दधिपयसोर्यस्यतदङ्गं स्वापयेत् पयस एव कुतश्चोपाय
प्रचरेयुरिति ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS IX.15.13

17. पशुदोषे भारद्वाजात् । इदं विष्णुस्तथामिश्रं सरस्वति बृहस्पते । वसाहोमहवन्वां
चतुर्द्वीतं गृहीत्वा इदं विष्णुं सुते स्वाहा । अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महो दीक्षापालेभ्यो वसन्तः शक्रा ।
विश्वेदेवैर्षज्ञिषः संविदानीं दीक्षामस्मै यजमानाय धत्त स्वाहा । अग्नाविष्णुम्यामिदं । सरस्वत्यभि
नो नेपि वस्यो मापस्फरीः पयसा मा न आधकू । जुषस्व नः सरस्वा वेदया ॥ मा रवत् क्षेत्राण्यरणानि
गन्त स्वाहा । सरस्वत्या इदं । बृहस्पते अति यः चित्रं स्वाहा ।

—Hiranyakeśi Paśuprayoga

18. भरद्वाजमतात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS X.1 .6

[cf. Dhūrtasvāmin's bhāṣya : अम्युदितः सौरीः, उदु र्यं, सप्त त्वा हरितः, चित्रं
देवानाम् इति ।]

19. सोमेऽप्याह भारद्वाजः यदि यज्ञे यजमानो ज्ञियेत कथं प्रेतोऽवस्थापनमिति, न विद्यत
इत्याहुः । मरणान्तरं यज्ञा भवन्तीति । अन्यवभृथं कुर्वीत । यदि यज्ञे पत्नी ज्ञियेत निर्मन्येन दम्प्या
माजालीयन्यन्ते भक्षानुपवपेयुः आ यज्ञापवर्गादिति । तथा यदि ज्ञियेत प्रागवसृथादभ्यवभृथं कुर्वीत् ।
अवभृथं वा गमयित्वा प्रोक्ष्यैनमभ्युदाहृत्य स्वैरभिभिर्देवैः । एतावदेकाह इति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.11.21

20. (a) तथा च भारद्वाजः प्रतिपुनिति दुग्धमाश्रय वाद इति ।

—Rudradatta on ĀpSS VIII.20.5

(b) तथा च भारद्वाजः प्रतिपुनिति दुग्धमाश्रयं स्यादिति ।

—Rudradatta on ĀpSS XIV.24.14

(c) प्रतिपुनिति दुग्धमाश्रयस्य वाद इति भारद्वाजः ।

—Vāṇcheśvara on SatS V

(d) तथा च भारद्वाजोऽपि प्रतिपुनिति दुग्धमाश्रयवाद इति ।

—Mahādeva on SatS V.6 (p. 491)

(e) तथा च भारद्वाजः प्रतिपुनिति दुग्धमाश्रयं स्यादिति ।

—Mahādeva on SatS XV.6.17

21. उपरूपे दृष्टादृष्टवत्तत्वं सन्त्या भारद्वाजीये सूत्रे वाय्वमाश्रयेननुसन्त्ये विनियुक्ताः ।

—Ātmānanda's commentary on RV 1.164.28

Paśvāhādānti

22. विकल्पे स्याद् भारद्वाजः यथा प्रतिपुन वा दृष्टवत्तेति ।

—Rudradatta on ĀpSS XIV.7.4

Agnicayana

23. गार्हपत्यमुदपत्तेनाप्यवसायवर्तीति । भारद्वाजस्य तु अस्यवसानमन्त्रः पृथगतन्त्रोत्पद्यते ।

—Dhṛṭasvāmin on ĀpSS XVI.14.1

24. पुरोवापसमिति वृद्धिमतीः पञ्चानुरविहारे प्रतिदिशमेकां च मध्ये भरद्वाजान्नात् ।

—Dhṛṭasvāmin on ĀpSS XVII.5.5

25. सहिताय श्रोतव्यं वागान्त्रा उपधाति ततो लोभपुण्यमिः सोऽपि प्रथमविकारो भवति भारद्वाजस्य ।

—Dhṛṭasvāmin on ĀpSS XVII.24.8

26. चक्षुर्विद्यतिदृष्टः प्रथमं प्रवृत्तिं परधृतेः भारद्वाजस्य ।

—Dhṛṭasvāmin on ĀpSS XVI.26.3

Atamedha

27. अयाचमेधे भारद्वाजसूत्रम् । अयमपोऽवगाह स्वयवित्वा सत्यं ततो घृतानुमुदक-
मुदानपति उदेहि वाजिप्रित्तपिः इति ।

—Sāyana on TBr II.5.2

28. पापमसाधयति अदृष्टव्यविर्जितो धूमः शकधूमः । तदुपस्थानमनेन इति भारद्वाज-
सूत्रम् । उर्ध्वं च शकधूममिति शकधूम इति ।

—Ātmānanda's comm. on RV 1.164.43

If the above classification of the Bhāradvāja citations was correct, it must be concluded that the Bhāradvāja Śrauta Sūtra once contained portions which dealt with the Dākṣāyana sacrifice, the Optional Animal-sacrifices, the expiation-rites in connection with the Animal-sacrifice and the Soma-sacrifice, the Paśvaikādaśinī and the Aśvamedha, but that these portions were somehow lost in course of time. Praśna IX of the BhārṢS deals with the expiation-rites relating to the Agnihotra and the Iṣṭi, and is therefore rightly called *Pūrvaprāyaścitta*. This implies that there must have existed in the BhārṢS another Praśna dealing with the expiation-rites relating to the Animal-sacrifice and the Soma-sacrifice. The citations relating to the expiation-rites collected here might have formed part of that Praśna, which was probably called *Uttaraprāyaścitta*. The Āpastamba Śrauta Sūtra has a different arrangement in connection with the expiation-rites; it deals with the expiation-rites relating to the Agnihotra, the Iṣṭi and the Animal-sacrifice in Praśna IX and those relating to the Soma-sacrifices in Praśna XIV.

The dates of the various texts in which these citations occur are not definitely known. A relative chronology might, however, be attempted. The date of Sāyaṇa, namely, the fourteenth century, is certain. Mention has already been made of the dates of Rudradatta and Dhūrtasvāmin. The two commentaries on the Baudhāyana Śrauta Sūtra belong to the eighteenth century. The commentaries on the Satyāśādhya Sūtra belong to the nineteenth century. A large number of the citations found in the commentaries on the Satyāśādhya Sūtra and the Baudhāyana Śrauta Sūtra are found in Rudradatta's commentary, and are presumably borrowed from the latter text. Since, however, these former commentaries also give some citations which are not found in Rudradatta's commentary, they seem to have had before them the original Bhāradvāja-texts. Sāyaṇa usually gives citations from the Āpastamba Śrauta Sūtra and the Baudhāyana Śrauta Sūtra. He has very rarely quoted any sūtra from the Bhāradvāja Śrauta Sūtra. In his commentary on the Pitṛmedha portions of the Taittirīya Āraṇyaka, however, he gives quotations from the Bhāradvāja Paitṛmedhika.

Since Sāyaṇa has quoted some probable that he had before him the Bhāradvāja texts in their entirety. Had Sāyaṇa quoted sūtras from the various Sūtra-texts belonging to the Taittirīya recension, it would have been possible to recover much of the lost portion of the Bhāradvāja texts. Similarly Rudradatta's commentary on the Āpastamba Śrauta Sūtra is unfortunately not available beyond the fifteenth Praśna; had it been available, it would have been possible to restore many sūtras from the lost portion of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra. For, Rudradatta frequently cites from Bhāradvāja, among others, in order either to support the injunction in the Āpastamba Śrauta Sūtra or to set forth a view differing from Āpastamba's. Dhūrtasvāmin's bhāṣya on the ĀpṢS is not completely printed so far. The

unpublished portion might contain some Bhāradvāja citations. Unless all these citations were collected, it would not be proper to assert that the entire Bhāradvāja Śrauta Sūtra was known to him. Mahādeva Dikṣita and Vāñcheśvara seem to have had before them the BhārṢS at least up to the portion dealing with the Jyotiṣṭoma. Mahādevaśāstri Dandavati, who lived in the twentieth century, has written a commentary on Praśnas XI-XVIII and XXII of Sityāśādhya sūtra. There are no Bhāradvāja quotations in that commentary. The portion of the BhārṢS beyond the Jyotiṣṭoma has been lost for a long time; hence it is understandable that Mahādevaśāstri's commentary does not contain any Bhāradvāja citations.

Upendra in his *Pitṛmedhapravagadīpikā* (Bhārata Itihāsa Samśodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 22, 868), says that Bhāradvāja had composed the entire Kalpasūtra, and also the Pāriśeṣa Sūtra.

§ 8. Linguistic Peculiarities of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra

There is close linguistic affinity between the Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba. It will, therefore, be convenient to bring out the linguistic peculiarities of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra with reference to those of the Āpastamba Śrauta Sūtra. GARBE in his Preface to the Āpastamba Śrauta Sūtra (pp. v-xii), has dealt with the linguistic peculiarities of that work. The following discussion corresponds more or less with GARBE's treatment of the subject.

We may begin with the Vedic words and forms which are met with in the Śrauta Sūtra of Bharadvāja. It is not necessary to mention here all the Vedic words and forms occurring in the DhārṢS, for they will be found in the word-index given at the end of this edition.

The grammatical forms which are common to the Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the *Brāhmaṇa* literature are given below :—

1. Words ending with the termination *-ai* of the dative case of the feminine stems in *-ā*, employed to denote the ablative-genitive case : *pratiṣṭhāyai* II. 2.10; *dakṣiṇāyai* II. 8.3,12; VIII. 5.15; *ajāyai* IX. 4.7; *abhirānyāyai* VIII. 16.14; 17.8; *dvāryāyai* XI. 6.12; *chāyāyai* XII. 20.8; *amibhāyai* XIV. 25.6.

2. Locatives in *-an* instead of *-ani* : *ātman* VI. 6.12; *vartman* II.6.10.

3. The termination *-yīta* instead of *-yeta* in the third person singular optative of verbs of the tenth conjugation : *prakṛālayīta* IX. 5.3; *āmantrayīta* X. 7.15; also *adayīta* V. 16.18.

4. Single absolutes in *-am* which are met with more frequently in the *Brāhmaṇa* literature than in classical Sanskrit : *parāpācam* I.7.5, BhārPitṛS I. 2.4; *aricekam* I. 7.5; *pratyagapavargam* I. 26.10; II.8.13; *aparāpācam* BhārPitṛS I.2.4; *anatisṭīnam* II. 8.13; *aparivargam* II. 11.2; *abhisamāhāram*

1. ApṢS II.9.2 has the grammatically correct form *anatisṭīyam*.

II.4.4; *punarāhāram* II 6.12; *abhikrāmam* II. 16.5; *sampradāyam* XIV. 16.3; *parikrāmam* VII.4 2; *abhyupasekam* X. 4.6; *avakṣāyam* X. 18.13; *avyatīṣaṅgam* XI. 8.13; *vyatyāsam* XIV.16.6; *apikāṣam* II.11.2; *parihvālam* X.7.14.

5. Tmesis which is peculiar to the Saṁhitās and the *Brāhmaṇas* : *abhi vo' dīyād abhi vā 'stam iyāt* V. 21.14; *sam vā vijeto' d vā patet* IX.19.8; *abhi ca ghārayed abhi ca mantrayeta* IX. 19.8; *prati vā caṣṭe prati vā jānīte* X. 2.2; *ud vā patet pra vā miyeta saṁ vā śiryeta* XI. 18.11; *yat kiṁ cā' bhi taylor āghārasamidhor ādadhyāt* XIII. 3.6; *āvīr iva nābhīm darśayantaḥ* XIV. 14.5.

6. Adverbs with the termination -ā : *'dakṣiṇā* II. 14.4; IX.15.4; XI. 10.7; XIV.21.8; *yathā kathā* IX.6.13; 16.9; 17.10.

Adverbs with the termination -am : *abhyātmanu* III. 18.4; *upabīlam* XI. 2.26; *samambīlam* II. 7.9.

7. Indeclinables which are found only in the *Brāhmaṇa* literature : *yarhi...tarhi* IV.15.4; 18.3; VI.9.8; XIII.14.12; *atho* VI.10.9.

8. Feminine noun-ending -ī which is changed into -ī in case-terminations : *vyāhṛtibhyām* V.7.1; *vyāhṛtibhiḥ* V.9.3, 13.12; VI.3.14; IX.13.14; *somāhutiṣu* XIII.26.6.

9. Expressions implying action which are found only in the *Brāhmaṇa* literature : *imām manasā dhyāyati* I.18.2; *imām abhīmṛśya* III.6.13; *ārṣeyān mantrakṛta itaūrḍhvān vṛṣṭe* II.15.9; *amuto' roāk* VII.8.3.

10. Infinitives ending in -tu with the preposition : *ā* or *purā* : *upākartu* IV.3.4; *dhartu* IV.3.3; *tamītu* VIII.21.1; IX.9.6, 15; 11.5; XIII 11.16; *netu* X.8.2; *hotu* VI.11.5; IX. 9.13.

It is significant that the above-mentioned Vedic forms are common to the Śrauta Sūtras of Bhāradvāja and Āpastamba, even though the examples for each form may differ at times.

So far as Prākṛtisms and solecisms are concerned, it would be more convenient first to consider the Prākṛtisms and solecisms in the Bhāradvāja Śrauta Sūtra with reference to those in the Āpastamba Śrauta Sūtra, and then to deal with the Prākṛtisms and solecisms which are peculiar to Bhāradvāja. *Rtve* standing for *ṛtve* which occurs in the Śrauta Sūtra and the Dharmasūtra of Āpastamba, and which consequently leads to the conclusion of the common authorship of both these Sūtra-texts, is absent in BhārṢS. The latter has instead *ṛtveye*. Change of *n* into *ṇ* which is found in the Sūtra-text of Āpastamba, is met with also in BhārṢS e.g. *apikāṣam* II.11 2; *parāhanyāt* II.3.18. The use of the popular word *ghoṭa* in the sense of a

1. BUHLER [ZDMG XL p. 540] has recorded the following cases : *anulepaṇa* ĀpDS I.32.5; I.11.13; *mahāpagnī* ABr I.27; *ghanenānughanena* TĀ II.4.7; *akhaṇam* TĀ IV.42.10; *yathācāṇ ṇomo dīce* TĀ V.8.11; *vyṛṣaṇ vā* ĀpSS II.14.4.

horse is common to BhārSS and ĀpSS e.g. *ghoṣaprahāre* BhārSS XI.3.7, ĀpSS XV.3.12. Prākṛtic shortening of a long vowel which is found in ĀpSS is absent in BhārSS e.g. *strīvyañjanāni* ĀpSS VIII.5.1, *strīvyañjanāni* BhārSS VIII.7.5; *nadīdviṣe* ĀpSS XV.16.2,3; *nadīdviṣe* BhārSS XI.16.4; *sarpaṛājñi* for *sārpaṛājñi* is, however, common to both. Lengthening of vowel in *śāstāyāni* (BhārSS XIV.14.11; ĀpSS XIII.16.4) and *anū* (BhārSS XIV.12.1; ĀpSS XIII.12.9) is found in both. There is no passage in BhārSS showing the Prākṛtic transition from *r* to *u* as in *vaṣṭumant* for *vaṣṭrīmant* ĀpSS X.23.8. BhārSS and ĀpSS both have the corrupt form *samplomnāya* (BhārSS XI.2.22; XIV.19.3; ĀpSS VIII.16.6; Rudradatta on ĀpSS XIII.17.9) which, according to Rudradatta, ought to have been *sampramṇāya* meaning *sampramṇāya*. *Adhyuddh* is common to BhārSS (VII.19.11; 21.3) and ĀpSS (VII.22.6; 26.7). *Anupamakṣantau* from the root *majj* is found in BhārSS XIV.22.18 and also in ĀpSS VIII.8.15, XIII.21.1. Just as cases of inflexion are found in ĀpSS e.g. the accusative plural *gāḥ* for the nominative plural X.26.7, the nominative *udācāḥ* for the accusative *udācāḥ* XI.10.8; *aṣṭamyāḥ* for *aṣṭamīḥ* XV.20.20, *āṣṭīḥ* as the accusative plural *āṣṭīḥ* III.6.12; the locative *gharṇadhugi* formed from the nominative XV.18.2—they are also found in BhārSS e.g. the nominative for the accusative: *śekhāyano dakṣiṇā dadāti'ti vijñāyate* IX.16.8; *śamīmayyaḥ tīśraḥ samīdho ghyānvakti ādadhāti* V.10.9. Feminine nouns ending with *-ī* have, following the Vedic Grammar, the accusative dual termination *-ī*; e.g. *vapāśrapaṇi praroti* VII.14.13; *vapāśrapaṇi praharati* VII.16.10; *harīṇi palāśatūkkhe* X.19.15; *audumbari methi* XI.5.13. The use of the genitive for the accusative: *sthālipākasya'pahatya* I.8.1; *prśadāṣṭasya sakṛd upahatya* VII.20.10; *ajasya tu tato nā'tniyāt* IX.4.8; *yady uddrūṭasya skandet* IX.7.9; *āṣṭasya vāruṇīm ream anūcya vāruṇyarcā juhuyāt* IX.8.3, 6. The genitive for the instrumental: *vrihīṇām agrapākasya yajate* VI.15.2; *yacūndām agrapākasya yajate* VI.18.5; *āṣṭasya srutam pūrṇam* IX.1.11; *śaranīkāsasya darvīm pūrayīṣṭā* VIII.14.4. Accusative for the locative: *nā'syā'mdāsyām rātriṁ kumārā api payaḥ pibanti* I.11.8; *tasyā madhyam aṅgānām avadyati* (madhyam for madhye) VII.18.9; *stūyamānam yajamāno 'nrāroham jāpati* (stūyamānam for stūyamāne) XIII.17.10. The dative for the locative: *tasyat* (for taryām) *na prastaram praharati* VIII.12.24. Evidently most of these cases of inflexion are due to the influence of the *Brāhmaṇas*.

ĀpSS IX.4.16 has the dative *vratabhṛde* from the nominative *vratabhṛd* appearing before the following sonant; but the corresponding sūtra in BhārSS IX.6.11 has *vratabhṛte*. The form *apīprem* analogous to the

1. BURLER [ZDMG XL p. 534] has recorded the following additional cases: *brāhmaṇagatyāḥ* ĀpDS I.24.21; *śīvatthyāḥ* ĀpSS V.17.2; *śamīmayyāḥ* V.17.4 as accusative plural; *vijñāci* X.8.14 as accusative dual; *prāci* VIII.5.4 as nominative dual; *udācāḥ* VIII.7.19 as nominative plural, *vidyā* ĀpDS I.30.3 as instrumental singular.

second and the third persons *apīpreḥ* and *apīpret* is common to BhārSS IV. 17.6 and ĀpSS IV.12.3. Similarly *pratyasṭhāt* (for *pratyasthāt*) which is influenced by the adjoining words involving *ṣṭha* is common to both (BhārSS VII.5.5, ĀpSS VII.6.7). ĀpSS X.28.3 records the participle *bibhran*, but the corresponding sūtra in BhārSS X.19.15 has the correct form *bibhrat*. On the other hand, the incorrect form *dadan* (for *dadat*, V.16 18) is found in the BhārSS. ĀpSS XI.2.12 has *paridhṭa* for *parihṭa* influenced by *paridhi* in the same sūtra; but BhārSS XII 2.10 has the correct *parihṭa*. The incorrect *prātaraṭaneka* (for **negā*) is found in BhārSS VI 2.1; 3.10, and ĀpSS V.1.20.1. As against *tustūrṣamāṇa* in ĀpSS VI.6.4, (ĀpSS XXII 2.9 has *tstūrṣa**), BhārSS VI.10.9 has the grammatically correct form *tstūrṣamāṇa*. *Ravata* for *ravatha* is found in both (BhārSS VIII.14.7, ĀpSS VIII.11.19.21). ĀpSS IX.20.2 has *kṛimṇa* while ĀpSS XV.19.5 gives the correct form *kṛimīna*. BhārSS XI 20.1 has quite a different form *kṛimīṇa*. Corresponding *caturvīṃśatīḥ kṛtvāḥ* in ĀpSS XV.12.5, BhārSS XI.12.5 has the correct form *caturvīṃśatīkṛtvāḥ*.

The noun *dvāryāḥ* is masculine in BaudhSS, but it is used as feminine noun in ĀpSS at many places (XI.8.5, XIV.29.1, XXI.17.18, 18.12, 19.5). This word has not been used in BhārSS instead, the word *dvāryā* in the feminine is used in at least two places (XI.6 11, 12). BhārSS XII.8.18 reads *dakṣiṇe dvāryāv adhvaryuḥ pariṣivya* which also shows the confusion of the gender.

GARBE has recorded a number of adjectives ending with *-ana* (masculine) and *-ī* (feminine) to denote formulas or verses. Some of these are found in BhārSS: *prālana* I.10.10, *grahaṇa* and *sādana* XIII.33.7, XIV.7.17, 15.13, *āmantraṇa* VIII.4.7 XIII.27.4; *prativacana* VIII.4.7; XIII.2.14; *varaṇa* VII.11.5; *vyāghāraṇa* XIII.17.18, *adhiniḍhānī* I.5.1, *āchedanī* I.3.1, *samnahānī* I.5.1; *staraṇī* XII.6.8; *somakarāṇī* XIII.7.13.

The grammatical irregularities as found in the BhārSS are recorded above with reference to the ĀpSS. The BhārSS is not completely available, hence all cases of irregularities from the ĀpSS recorded by GARBE cannot be found in the BhārSS. Even in the corresponding portions a few such cases found in the ĀpSS are not traced in the BhārSS.

The following grammatical peculiarities and solecisms in the BhārSS are different from those recorded by GARBE from the ĀpSS :

Wrong case-terminations : *ekaparte* (instead of **parvaṇī*) VI.15 16, and *dvē parve* (instead of *parvaṇī*) VI.15.14.

Change in gender : *ahataḥ vasānau* instead of *ahate vasānau* XIV.23.4, *sa prāyaicitto yaḥ prātar ṛtāv atinītaḥ* IX.10.12; *Samdhi* with *pragṛhya* : *uttareṇa havirdhāne pareṇa* XV.2.6; *antarē'ṣe' caśarpati* X.19.15.

Faulty compounds : *sakaryaprāvṛtā* XIV.14.5. Mishandling of a compound : *kṣaumaṁ vāso 'hataṁ antaram paridhatte* X.4.3. The word *vāsonṭaram* seems to be desired. Use of adjectives instead of abstract nouns : *dr̥dhārthe saṁśleṣaṇāni* XI.17.10; *yac eḍ'nyad dṛdhārīṣam upārdham manyate* XI.2.15. Faulty adjectives : *āgnyādheyiskā iṣṭayo bhavanti* V.15.6 (for 'dheyikya); *prastaro yuktam ity ekeṣāṁ ayuktam ity ekeṣāṁ* I.3.21; *ājyavatibhyām pavitrābhyām* II.6.13.

Faulty forms of gerunds : *yāni saṁsṛīya karmāṇi* VI.4.6; *trir himkṛtvā* (for *himkṛtya*) XIII.15.10; *utānāni paryāvṛtya* I.20.14 (for *paryāvartya*) cf. *ĀpSS* I.19.3.

Wrong negative formation : *aśabdam kurvan* VI.13.5 (meaning *śabdam akuroan*); *apunaratikrāman* XII.3.11².

Defective form of past participle : *pravadiṭṭsu vākṣu* XIII.3.12 (for *proditiṭṭsu*).

Defective verbal forms : *yadi lohitaṁ duhyeta* IX.8.7; XI.18.7; cf. *yadi dadhi duhṛta* XI.18.6; *tata evai'nam anuprayujyeran* X.7.17. (instead of 'prayujītran), *kṛṣṇāṣṇān na chidyeta* X.8.18; *karied ātmānam* X.8.17 (as if *kṛi* belonged to the first conjugation).

Participles : *grhītyanto* (for *grahī*?) XV.3.1.6; *eṣītyanto* VII.1.4 (for *eṣītyanto* ✓ it).

Syntactical errors : *etasmād eva dvādaśas chatāt* XIV.6.2; *taṁ pratyagnim agnīstham mitvā* VII.8.13; *atha yadi tutyā yadā'gnihotrakālam* XIV.26.10 (the simultaneous use of *yadi* and *yadā* is peculiar); *yatrā'bhijānāty uta no' hīrbudhnyāḥ iṣṭv etasyāṁ vaiśvadevyām* *rci* XIV.14.11; *paścād dyaṅgula uttarādhiṣṭavanaphalake bhavati caturāṅgulaṁ vā* XII.13.1; (one expects *caturāṅgulo*); *nityo gataśrīya āhavanīyo dhāryate* VI.8.6; *nityo gārhapatyō dhāryate* VI.8.3 (all MSS have *dhāryet* at these two places); *yat kiṁ cā'ta ārdhvam barhir āgacched evam evai'nām stṛṇīyāt* (enam instead of *etat*) XII.18.16; *savyāyāḥ tṛṇer gudakāṇḍam iti* (for 'kāṇḍasya) VII.19.4; *asam:prṣṭā barhir āśādayati* II.3.13; *ayajushena grhamedhiyāya sarvān vatsān apākaroti* VIII.12.9; *athai'nām etenai'va pārsvenā' pidadhāti* VII.20.2 (there is no substantive in the preceding sūtra corresponding to *enām*).

Use of superfluous words : *ā yāvat* IX.14.18 (*ā* is not wanted); *apramāṇam ca darvyudāyvanam* VIII.14.4 (*ca* is superfluous); *athai'nān dhūpanakale* XI.3.9, 10 (*enān* is superfluous); *yas taṁ tva' gñim ādhāryan syāt* V.3.21 (*tam* is superfluous).

1. cf. *yāni saṁsṛīya karmāṇi* IV.22.12. 2. BUNLER has recorded the following cases of a similar character from the *ĀpSS*: *anadho nīda-dhyāt* I.4.1; 5.4; 14.5; *aśabdam kurvan* VI.11.4; *amāyukṁ kṛṇvantam* VII.16.6. See *Mahābhāṣya* I p. 361 (Kielhorn) and *Jātaka* I p. 436 (śloka 115).—ZDMG XL p. 540.

Occurrence in a sūtra of two different subjects : *yūpam upasthāya prthag arañiṣv agnīn samāropayanti* XIV.25.11.

Adverbial formation involving reduplication of nouns : *vaṣaṭkāram-vaṣaṭkāram anūṣayajati* VII.21.12 is all right; but in *tannigadāmnigadām devatām anumantrayate* IV.18.2, one would expect *tannigadām tannigadām*.

In addition to the linguistic peculiarities, which the BhārṢS has more or less in common with the ĀpṢS, the former has certain peculiarities of its own. A comparison of the comprehensive word-index of the BhārṢS appended at the end of this edition with that of the ĀpṢS will bring out the peculiar linguistic character of the BhārṢS. A few forms peculiar to the BhārṢS have, however, been recorded below by way of specimen. Certain words occur in the BhārṢS in the forms different from those in which they occur in the ĀpṢS. Thus BhārṢS V.3.12 reads *stibhikavat* while ĀpṢS V.5.10 has *stibhigavat*; for *parukṣa* in BhārṢS V.19.8, ĀpṢS V.27.11 has *parukṣa*. BhārṢS VIII.24.1, 25.6 has the adjectival form *śundāśrīya*, while ĀpṢS and Bhāradvāja Pāṭiśeṣa Sūtra have *śundāśrīya*. BhārṢS VII.9.7 uses the causal form *śnāpayanti*, while ĀpṢS VII.12.1 chooses *śnapayanti*. A typical case is *śamyuvanta* (BhārṢS III.9.1,2; VIII.1.17; IX.17.4; X.14.16) where *u* becomes *uv* in word-composition, while ĀpṢS III.14.6,7 etc. has the regular form *śamyuvanta*.

Certain words are peculiar to the BhārṢS. ĀpṢS has used different terms therefor. e.g. BhārṢS X.7.14 uses the word *parihvālam*, while ĀpṢS X.11.9 reads *pariṇayena* in that sense. BhārṢS X.8.12 uses the peculiar word *vicāra* in the sense of *feces*, while ĀpṢS X.13.7 has chosen the simple word *purīṣa*. Where BhārṢS VII.15.20 reads *tyeni* following MS III.10.2 and MānṢS I.8.4.17, the ĀpṢS VII.19.4 reads *alohini*. BhārṢS VII.15.4 gives *vapām nitaṃsayati*, while ĀpṢS VII.18.8 has *vapām nikūḍya*. For *pratardm* in BhārṢS VI.11.8, ĀpṢS VI.7.4 reads *abhitarām*. For *ṛtam prati* in the BhārṢS VI.5.4, VII.9.10,14, ĀpṢS VI.15.1 reads *kāle*.

The following are some of the words which are peculiar to BhārṢS : *punyaṣ ca nithaiḥ* V.4.2; *śamayākṣam* XIII.12.12; *śamayādhe* V.8.9,10; *anārvān* V.16.13; IX.9.7; *vyantān kṛtvā* VI.10.6; *caravyān* V.14.6,14 (from *caru*; BaudhṢS has this word); *anucanṣramyate* VI.1.3; *śvayāṃśampanna* V.20.4; 21.5; *chāyāśambheda* VI.7.5; *loka* in the sense of place, as in *vyākhyāto vibhakti-lokaḥ* V.21.4; *patniloke* VI.9.6; (in the latter case, ĀpṢS VI.5.2 has *śva āyatane*); *āmanet* VI.15.7,12 (✓*mnā*); *āchyānārtham* VII.12.16; *auśadha-kārīta* VII.17.1; XIII.17.19; *bhrāṣṭra* XIII.18.6; *vedenā* ¹ *havanīyam upakṣīṣya* VIII.13.6; *gulḡulu* VII.5.2.

1. cf. MānṢS III.2.1.13 *canṣkramyeta*.

§ 9. The Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the Taittirīya Recension

The Bhāradvāja Śrauta Sūtra belongs to the Taittirīya recension, as is clear from the fact that most of the verses and formulas employed therein are from the Sāmhitā, Brāhmaṇa, and Āraṇyaka of the Taittirīyas. The arrangement of these latter texts had already been fixed at the time of the composition of the BhārṢS, and the Sūtrakāra many times refers to the mantras therefrom by mentioning the specific *anuvāka* or *anuvākaśeṣa*. Sometimes he refers to a group of mantras by mentioning the first and the last mantra of that group (*iti pratipadya..... ity antena* II.6.11, IV.15.5; VI.2.1,5, 3.1,3,4 etc.). The passages cited with the words *iti vijādyate* at the end are often quotations from the Taittirīya Sāmhitā, Brāhmaṇa or Āraṇyaka. In some places, the Sūtrakāra has indicated the injunctions in the Brāhmaṇa portions with the words *brāhmaṇavyākhyātam* or *yathāsamūnātam*. Miscellaneous collections of verses are found in the Āchhidrikakāṇḍa of the Taittirīya recension, namely, TBr III.7, arranged according to the Kāṇḍānukrama. These verses have not been rubricated by Bodhāyana. Some of them have, however, been prescribed by Bhāradvāja while laying down the duties of the Adhvaryu. The Bhāradvāja Śrauta Sūtra, as we have it now before us, does not give the *hauṭra*; hence the *hauṭra* verses in the Āchhidrikakāṇḍa do not appear in the extant Sūtra-text.

§ 10. Bhāradvāja Śrauta Sūtra and Yajurveda Recensions other than the Taittirīya

Next to the Taittirīya recension, the Bhāradvāja Śrauta Sūtra quotes mantras from the other recensions of the Adhvaryu's Veda. The Mantra-index which has been appended to this edition specifies the sources from which the various mantras have been derived by the Sūtrakāra. It will be seen that well over two scores of formulas have been taken from the Maitrāyaṇī Sāmhitā, about two scores from the Kāthaka Sāmhitā and less than a score from the Vājasaneyi Sāmhitā. Four verses are taken from the Śaunaka recension of the Atharvaveda. Only one Brāhmaṇa authority, namely, *Kauṣītakin*, is referred to by name. As against this, Āpastamba mentions by name many Brāhmaṇa authorities. In this connection a reference may be made to the index of authorities appended to the present edition as also to GARBE's edition of the ApṢS. It is significant that while the Vājasaneyaka and Vājasaneyin are mentioned in the ApṢS at about three scores of places, they are not mentioned even in a single sūtra of Bhāradvāja.

So far as the employment of mantras from the recensions of Maitrāyaṇī, Kāthaka and Vājasaneyi is concerned, the Sūtra-texts of Bhāradvāja and Āpastamba are almost on an equal footing. The mantras from these recensions, which have been employed by Bhāradvāja, have also been employed by Āpastamba. In a few instances, however, the BhārṢS employs formulas from either MS or KS, while the ApṢS employs those from either TS or VS.

Thus in the New-moon and the Full-moon sacrifices BhārṢṢ II.8.8 prescribes the giving out of the call *str̥ṇita barhiḥ paridhatta vedim...* after the Adhvaryu has inserted the strainer of two darbha-blades into the *prastara*. This call is mentioned in KS XXXI. 14. Āpastamba (II.7.7) does not mention that call. In another case, BhārṢṢ III.6.11 enjoins the Adhvaryu to touch the seats of vital breath after the Sūktavāka with the formula, *ahīnaḥ prāṇaḥ*, which is found in KS I.12. Āpastamba (III. 7.6) does not contain this injunction. BhārṢṢ I.19.10 prescribes that the Adhvaryu should pour out handfuls of grains into the Agnihotra-ladle with the formula *yacchantu tvā pañca* which occurs in KS I.4. Instead of this formula, ĀpṢṢ I.17.11 prescribes the formula, *yacchantām pañca* which is from VS I.9. According to BhārṢṢ XII. 13.7, the Adhvaryu is required to sprinkle with water the hide of a red bull with the formula, *rakṣohanaṁ tvā valagahanam vaiṣṇavam prokṣāmi* which is found in MS I.2.11. ĀpṢṢ XII.2.15 prescribes for this purpose the formula, *rakṣohano valagahanah prokṣāmi vaiṣṇavam* which is the modification of TS I.3.2.2 (*vaiṣṇavān*). BhārṢṢ I 22.4 prescribes that the Adhvaryu should drop down the husks of paddy with the formula, *apahataṁ rakṣah*, derived from MS IV.1.6. Instead of this formula, ĀpṢṢ I.20.8 prescribes the formula, *pravidham rakṣah parādhmātā amitrāḥ*, which is not traced to any vedic text. With the verse, *ud ut te madhumattamā* (MS I.3.39), the Adhvaryu, according to BhārṢṢ, asks the Unnetṛ to pull the officiating priests out of water at the Avabhṛtha in the Agniṣṭoma. ĀpṢṢ XVII.11.3 reads the verse a little differently as *ud it te vasuvittamāḥ*. In the New-moon and the Full-moon sacrifices, the Āgnidhra is asked by BhārṢṢ II.1.11 to take up the first piece of darbha-blade (*stambayajus*) with the formula *araro divam mā paptah* found in VS I.26. Instead of this formula, ĀpṢṢ II.2.1 prescribes the formula, *ararur dyām mā paptat* which belongs to KS I.9.

§ 11. The Ritual Teachers : Āśmarathya and Ālekhaṇa

It is but natural that ritual practices should develop along different lines owing to different chronological and geographical conditions. Indeed it was this fact which led to the formation of different recensions of each Veda in course of time. Each recension further branched off into different schools which were represented by the various Sūtra-texts. Apart from these distinct Vedic schools, in the *Brāhmaṇa* literature we meet with numerous names of teachers holding different views on ritualistic details. Even in the Sūtra-texts many teachers are mentioned who differ from one another on specific points. For example, the Dvaidha portion of the Baudhāyana Śrauta Sūtra records the views of different teachers belonging to the Baudhāyana school concerning details of the various ritualistic performances. Sometimes such views are recorded under the designation *eke* or *apare* or some similar designation. A comparative study of the views mentioned under the names of individual teachers or under some general designations in connection with ritualistic details is likely to prove helpful in reconstructing the religious and

cultural history of the various regions of India in the Vedic and the post-Vedic period. However, this line of study does not seem to have been pursued so far¹. The present section in the Introduction is devoted to a study of two important teachers, Āsamarathya and Ālekhaṇa, whose views on ritualistic details are often found recorded in the Sūtra literature. Barring a paragraph in GARBE'S Preface to the Āpastamba Śrautasūtra, Vol. III, pp. xxx, xxxi and DR. UMĒSA MĪSRA'S note in the Appendix to Dr. GANGANATH JHA'S *Pūrva Mīmāṃsā*,² nothing seems to have been written on this subject so far.

Sources :—It is significant that Āsamarathya and Ālekhaṇa are found mentioned in the Sūtra-literature almost concurrently. The present study of these two teachers is based on the following sources :—

Bhāradvāja Śrauta Sūtra :—I.14.7; 16.7-17.1; 20.15; II.11.7; IV.3.1; 22.12; V.13.14; 17.7; 21.13; IX.2.17; 5.2; 6.3; 13; 7.7; 8; 8.2; 9.6; 11; 15; 15.12; 16.9; 17.10; XIII.2.7;³ XV.1.6; 1; 2.3; 6; 4.7.

Bhāradvāja Paṭymedhika Sūtra :—I.10.12.⁴

Bhāradvāja Parīśeṣasūtra :—102; 117; 130; 132; 139; 142; 143; 185; 215.⁵

Bhāradvāja Gṛhya Sūtra :—I.20.

*Āpastamba Śrauta Sūtra*⁶ :—V.29.14; IX.3.15, 4.7-9; 6.3; 8.3; 10.12; 16.6; 19.14; X.16.4;⁷ XIV.13.8; 22.13; XIX.6.10; 8.8; 10.4; XXI.3.7-8; 6.2; 15.6; 19.19, 20.

Rudradatta's commentary on the Āpastamba Śrauta Sūtra :—V.17.1, VII.10.2, IX.2.1, X.21.11.

Satyāpāḍha Sūtra :—XXIII.1.20, 54, 135.

Mahādeva's commentary on the Satyāpāḍha Sūtra :—XV.1.14.

Ātvalāyana Śrauta Sūtra :—V.13.10, VI.10.30.

Atharvaprāyaścittāni :—III.7,⁸ 8.⁹

Baudhāyana Pravara Sūtra :—3, 46.

Mīmāṃsāsūtra :—II.5.16, 17.

1. "Eine Sammlung der in Brāhmaṇas und Sūtras genannten Lehre mit Angabe ihrer Aussprüche ist noch nicht vorhanden."—HILLEBRANDT, *Ritual-litteratur*, p. 21.

2. Banaras 1942.

3. This and the subsequent references have not been recorded in the *Vaidikapadānukramasabdakośa* published at Hoshiarpur.

4. Merely Āsamarathya is mentioned.

5. Merely Ālekhaṇa is mentioned.

6. As recorded in the Index of authorities in GARBE'S edition of Āpastamba Śrautasūtra.

7. Not registered in the *Vaidikapadānukramasabdakośa*.

8. Only Āsamarathya is mentioned.

portions of the *Taittiriya* recension. An exceptional case is *BhārSS* I.14.7 where the view represented by one of these teachers agrees with the injunction in *Brāhmaṇa* : अग्निहोत्रोच्छेदणमात्रेण दध्वा न वेदित्वा इमं रथः । दध्वा नीपाग्निहोत्रोच्छेदणमित्यालेखनः । This may be compared with *TS* II.5.3.5,6 : दध्वा तनक्ति हेऽद्वारय । अग्निहोत्रोच्छेदणमात्रात्तनक्ति यज्ञस्य संतत्यै । “The *Adhvaryu* should curdle the milk with curds in order to render it equipped with *Indra*; he should curdle it over (that is, after it has been first curdled with) the remnants of the *Agni-hotra* for the continuity of sacrifice.” Thus *Āśmarathya*’s view as recorded in *BhārSS* I.14.7 agrees with the injunction of the *Brāhmaṇa*. According to *Ālekhaṇa* and *ĀpSS* I.13,14-15, the milk is to be first curdled with curds, and then the remnants of the *Agni-hotra* are to be put into it.

The views of *Āśmarathya* and *Ālekhaṇa* sometimes appear to be based on the injunctions in the *Brāhmaṇas* belonging to other recensions. Thus according to *ĀpSS* V. 29.14, if the sun sets or rises while the *Gārbhapatya* and the *Āhavanīya* fires are extinguished, one should renew the sacred fires (*punarādḥeya*) or should set them up (*agnyādḥeya*). The former view is of *Āśmarathya*, the latter of *Ālekhaṇa*. *Āśmarathya*’s view agrees with *MS* I.9.7: *punarādḥeyam tasya prāyascittih*. According to *BhārSS* IX.6.1, one who has shed tears should perform the *Vrātapatiṣṭi*. *Āśmarathya*’s view is that whatever be the cause of the tears, one should perform the *Ṣṣṭi*; *Ālekhaṇa*’s view is that one should perform the *Ṣṣṭi* only if one has shed tears out of grief. *Āśmarathya*’s view agrees with *MS* II.1.10; *Ālekhaṇa*’s view agrees with *GBr* II.1.15.

An Analysis of the Sources :— There is only one topic on which both the *BhārSS* and the *ĀpSS* have recorded the differing views of *Āśmarathya* and *Ālekhaṇa*. Both the *Sūtra*-writers have prescribed an expiation-rite in the contingency where, in the New-moon sacrifice, the moon rises in the east when the paddy has been poured out or before it has been poured out. *BhārSS* IX.6.3 reads : अनिष्टाभ्युदिते कृत्वाभ्यो देवताभ्यो निर्ववेत् । प्राकृतीभ्य इत्याहमरवो वैकुण्ठेभ्य इत्यालेखनः ॥ “If the moon rises when the paddy has not yet been poured out, for which divinities should the *Adhvaryu* pour out paddy? According to *Āśmarathya*, he should pour it out for the divinities in the *norm-sacrifice* ; *Ālekhaṇa* and also *Indra-Agni* if the sacrificer is not offering *śānti* ; *Āśmarathya* should pour it out for the divinities *śānti* ; *Ālekhaṇa* should pour it out for the divinities *śānti* ; *Āśmarathya* and *Ālekhaṇa* have the same views of the two teachers on the same topic : अनिष्टाभ्युदिते प्राकृतीभ्यो निर्ववेदित्वा इमं रथः ॥ ७ ॥ तदुत्तरमूर्तेष्वपनयेत् ॥ ८ ॥ दध्वा न वेदित्वा इत्याहमरवो वैकुण्ठेभ्य इत्यालेखनः ॥ ९ ॥ अनिष्टाभ्युदिते प्राकृतीभ्यः शेषम् ॥ १० ॥ तदुत्तरमूर्तेष्वपनयेत् ॥ ११ ॥ “If the moon rises while paddy has not been poured out, the *Adhvaryu* should pour it out for the divinities in the *norm-sacrifice*. When the paddy has turned into rice-grains, he should replace these divinities by the

SŪTRAS OF BHARADVĀJĀ

Subject	Sources	Total No. of occurrences
1. Darśa-Pūrṇamāsau	BhārŚŚ 6	6
2. Agnyādheya and Punarādheya	BhārŚŚ 1 Rudradatta on ĀpŚŚ 1	2
3. Kāmyahomas	ĀpŚŚ 1	1
4. Nirūḍhapaśu	Rudradatta on ĀpŚŚ 1	1
5. Prāyaścittāni		32
Darśa-Pūrṇamāsau	BhārŚŚ 5	7
Agnihotra	BhārŚŚ 10 Bhār Pari 3	AV Prāy 2
Nirūḍhapaśu	Bhār Pari 1	Mahādeva on SatŚ 1
Pitṛmedha	ĀpŚŚ 1	21
6. Agniṣṭoma	BhārŚŚ 6 Rudradatta on ĀpŚŚ 1	2
	ĀśvŚŚ 1	2
	Bhār Pari 2	ĀpŚŚ 1
7. Kaukili Sautrāmaṇi	ĀpŚŚ 3	11
8. Dvādaśāha	ĀpŚŚ 2	3
9. Mahāvṛata	ĀpŚŚ 1	2
10. Gavām Ayanam	ĀpŚŚ 1	1
11. Kāmyeṣṭis	Bhār Pari 1	1
12. Rājastuya	Bhār Pari 1	1
13. Yūpaikādaśini	Bhār Pari 1	1
14. Vivāha	Bhār Gṛhya 1	1
15. Jāteṣṭi	Rudradatta on ĀpŚŚ 1	1
		65

All the sources mentioned above, except the Āśvalāyana Śrauta Sūtra and the Atharvaprāyaścittāni, belong to the Ādhvaryava school. Even the occurrences in the Āśvalāyana Śrauta Sūtra and the Atharvaprāyaścittāni deal with the Ādhvaryava ritual. It is, therefore, clear that the two teachers, Āśmarathya and Ālekhaṇa, belonged to the Ādhvaryava school and, to put it more specifically, to the Kṛṣṇa Yajurveda Taittirīya recension.

So far as the relation between the *Bṛāhmaṇa* and the Śrauta Sūtras is concerned, it may be said in general that the Sūtra-writers differ when there is no clear injunction in the relevant *Bṛāhmaṇa*. The same thing may be said with regard to the divergent views of teachers mentioned in any Sūtra. It may generally be said that Āśmarathya and Ālekhaṇa hold divergent views on such topics on which no specific injunction is found in the *Bṛāhmaṇa*.

agree with the views of the author of the ĀpŚS in as many as seventeen cases¹ while Āsamarathya's views as referred to in BhārŚS correspond with those of ĀpŚS in only two cases.² On the other hand, the views of the two teachers as set forth in the ĀpŚS agree with those of the BhārŚS only in two cases: Āsamarathya's view as given in ĀpŚS IX.3.15 (*agnihotrāprāyaścitta*) agrees with BhārŚS IX 4.5 ff; and Alekhana's view as given in ĀpŚS X.16.4 agrees with BhārŚS X.9.11.

A comparison of the views on different topics of Āśmarathya and Ālekhaṇa reveals that in most cases the former represents what may be regarded as strictly traditional ritual, while the latter prescribes a form of ritual which is less complicated and more convenient.³ This perhaps explains why the Sūtrakāras have given the first place to Āśmarathya and the second to Ālekhaṇa. Of particular interest are the injunctions in regard to the movement of the Brahman from place to place at the different rituals. The way along which he is required to move according to Āśmarathya is more round about, while Ālekhaṇa prescribes a simpler and shorter route. It is significant that while Bhāṛṣa mentions the views of both the teachers in this connection, Āpṣṣ merely gives the procedure which 'agrees with Ālekhaṇa's views.'⁴

From the commentary⁸ on Pāṇini IV.3.105 : सुवचनोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु, it seems that Āsamartha Kalpa was considered in Pāṇini's time as recent in comparison with the more ancient Kalpas like the Paingī Kalpa.⁹

[illegible]

1. cf. Bhār I.14.7: Āp I.13.14,15; Bhār IV.3.1: Āp I.1.2; Bhār IV.22.12: Āp IV.16.18; Bhār V.17.7: Āp V.26.3; Bhār IX.5.2: Āp IX.3.11; Bhār IX.6.13: Āp IX.4.16,17; Bhār IX.7.7: Āp IX.2.4; Bhār IX.9.4-6: Āp IX.6.14-7.1; Bhār IX.9.11: Āp IX.7.3; Bhār IX.9.15: Āp IX.7.4; Bhār IX.16.9: Āp IX.13.13,14; Bhār IX.17.10: Āp IX.15.6-9; Bhār XIII.2.7: Āp XII.1.5; Bhār XV.1.6: Āp XIV.8.7; Bhār XV.1.8: Āp XIV.8.9; Bhār XV.2.3: Āp XIV.9.3; Bhār XV.2.6: Āp XV.9.3. 2. cf. Bhār I.20.15: Āp I.18.3; Bhār II.11.7; V.13.14: Āp V.24.7.

3. cf. BhārṣṢ IX.6.13; 16.9; 17.10; ĀpṢṢ IX.10.12.

4. cf. BhārṣṢ XV.1 6,8; 2,3,6,7; ApṢṢ XIV.8.7; 9; 9.3.

5. क्लीयान्तात् प्रोक्तार्थे णिनिः स्यात् यत्प्रोक्तम् । पुराणप्रोक्ताश्चेत् द्वाक्षणकस्यास्ते

भवन्ति । पुराणेन चिरन्तमेव मुनिना प्रोक्ताः । भक्तु माह्वचिनः । शाठ्याथनः शाठ्याथनिनः । कल्पे
पिहने प्रोक्तः पद्वी कल्पः । पुराणेति किम् । याज्ञवल्क्यानि माह्वानि । आश्मरथः कल्पः ।

6. cf. also WEBER, *History of Indian Literature*, pp. 46, 53.

divinities in the modification-sacrifice. So says Āsmarathya. He should pour it out for the divinities in the modification-sacrifice. So says Ālekhaṇa. If the moon rises when the paddy has been partly poured out, he should pour out the remaining quantity of paddy for the divinities in the norm-sacrifice (themselves). When the paddy has turned into rice-grains, he should replace these divinities by those in the modification-sacrifice." It may be noted that here there is clear agreement in the BhārSS and the ĀpSS so far as the representation of the views of Āsmarathya and Ālekhaṇa is concerned. The only point of difference is that the ĀpSS has taken into account the additional contingency of the paddy having been partly poured out. SatS XV.1.77-80 has adopted Ālekhaṇa's view; in the additional contingency it differs from the ĀpSS. It directs one to pour out the remaining quantity of paddy for the divinities in the modification-sacrifice, finish the Iṣṭi, and repeat the Iṣṭi the next day.

In his Mīmāṃsāsūtra VI.5.16,17, Jaimini has dealt with this topic in a special Adhikaraṇa. He has referred to the two teachers by name, and has set forth the view of Āsmarathya by way of the Pūrvapakṣa and that of Ālekhaṇa as the Siddhānta. Jaimini's preference of Ālekhaṇa's view to Āsmarathya's is, indeed, noteworthy.

In another case both Bharadvāja and Āpastamba have mentioned the views of Āsmarathya and Ālekhaṇa on one and the same topic, but in different contexts. The contingency is the non-generation of fire while it is being churned out, and it is based on TBr III.7.3. BhārSS IX.5.1-3 prescribes: 'If one does not get darbha-blades upon which to offer the Agnihotra, one should make the offering in water. However, in that case, one should not raise the doubt whether the water is worthy of use or not. So says Āsmarathya. During that year, one should receive water even from one with whom one does not dine. So says Ālekhaṇa.' ĀpSS IX.3.11-16 mentions these views without naming the teachers, and further records their divergent views in a different context, namely, that according to Āsmarathya the above-mentioned vows should be observed through the year; according to Ālekhaṇa, they should be observed throughout one's life.

Even though, in most cases, no two texts agree in the matter of the views of the two teachers, it sometimes happens that the view of one of these teachers on a particular topic as given in one Sūtra coincides with the view on that topic in another Sūtra. Thus Ālekhaṇa's views as set forth in BhārSS

1. Sūtra 16—अग्निर्होतुर्भुवि देवे प्राकृतीभ्यो निर्धोपेदित्याश्मरथ्यः । तण्डुलभूतेष्वपनयात् ।

Sābarabhāṣya—तण्डुलभूतेष्वपनयः श्रूयते । Sūtra 17—व्यूहभाग्यस्तवालेष्वनस्ताकारित्वा-
देवतापनयस्य । *Sābarabhāṣya*—यस्मादकाले तन्त्रप्रवृत्तिकारितो देवतापनयस्तस्मादपनीता
देवतेति व्यूहभाग्यो निर्धोप्यः ।

agree with the views of the author of the ĀpŚS in as many as seventeen cases¹ while Āsmarathya's views as referred to in BhārŚS correspond with those of ĀpŚS in only two cases.² On the other hand, the views of the two teachers as set forth in the ĀpŚS agree with those of the BhārŚS only in two cases: Āsmarathya's view as given in ĀpŚS IX.3.15 (*agnihotrāprāścitta*) agrees with BhārŚS IX.4.5 ff; and Ālekha's view as given in ĀpŚS X.16.4 agrees with BhārŚS X.9.11.

A comparison of the views on different topics of Āsmarathya and Ālekha reveals that in most cases the former represents what may be regarded as strictly traditional ritual, while the latter prescribes a form of ritual which is less complicated and more convenient.³ This perhaps explains why the Sūtrakāras have given the first place to Āsmarathya and the second to Ālekha. Of particular interest are the injunctions in regard to the movement of the Brahman from place to place at the different rituals. The way along which he is required to move according to Āsmarathya is more round about, while Ālekha prescribes a simpler and shorter route. It is significant that while BhārŚS mentions the views of both the teachers in this connection, ĀpŚS merely gives the procedure which agrees with Ālekha's views.⁴

From the commentary⁵ on Pāṇini IV.3.105 : पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु, it seems that Āsmarathya Kalpa was considered in Pāṇini's time as recent in comparison with the more ancient Kalpas like the Paṇḍī Kalpa.⁶

A History of the two Teachers :— Tracing the names of Āsmarathya and Ālekha in the ancient Sanskrit literature, we find that, in the Baudhāyana Pravarasūtra, *Āsmarathāḥ* have been mentioned among the Gaṇa of Kuṇḍina belonging to the Gaṇa of the Vatsas belonging to the Kātyāyana Pravarasūtra, *Āsmarathāḥ* of the two teachers, Āsmarathya and Ālekha belonging to the Taittirīya recension could be regarded to have had their origin among the *Āsmarathāḥ* and

1. cf. Bhār I.14.7: Āp I.13.14,15; Bhār IV.3.1: Āp I.1.2; Bhār IV.22.12: Āp IV.16.18; Bhār V.17.7: Āp V.26.3; Bhār IX.5.2: Āp IX.3.11; Bhār IX.6.13: Āp IX.4.16,17; Bhār IX.7.7: Āp IX.2.4; Bhār IX.9.4-6: Āp IX.6.14,7,1; Bhār IX.9.11: Āp. IX.7.3; Bhār IX.9.15: Āp IX.7.4; Bhār IX.16.9: Āp IX.13.13,14; Bhār IX.17.10: Āp IX.15.6-9; Bhār XIII.2.7: Āp XII.1.5; Bhār XV.1.6: Āp XIV.8.7; Bhār XV.1.8: Āp XIV.8.9; Bhār XV.2.3: Āp XIV.9.3; Bhār XV.2.6: Āp XV.9.3.
2. cf. Bhār I.20.15: Āp I.18.3; Bhār II.11.7; V.13.14: Āp V.24.7.
3. cf. Bhār IV.12.16,17,18: Āp IV.10.12.
4. cf. Bhār IV.12.16,17,18: Āp IV.10.12.
5. cf. Bhār IV.12.16,17,18: Āp IV.10.12.

भवन्ति । पुराणेन धिन्तनेन मुनिना प्रोक्ताः । मन्त्रु भाहुविनः । शाठ्यायनः शाठ्यायनिनः । कल्पो विद्वेन प्रोक्तः पौत्री कल्पः । पुराणेति किम् । ब्राह्मणस्थानि ब्राह्मणानि । आसमरथः दत्तः ।

6. cf. also WEBER, *History of Indian Literature*, pp. 46, 53.

Ālekhanāh belonging respectively to the *Vasiṣṭha* (or *Viśvāmitra*) and the *Bṛghu* gotras, some important light might be thrown on the religious activities in the post-Vedic period. The teachers belonging to these two gotras may be said to have influenced the religious activities, and to have taken a prominent part in shaping the ritualistic practices in the *Sūtra* period. The author of the *BhārṢṢ* registers the divergent views of *Āsmarathya* and *Ālekhanā* as far as he can without giving preference to any of these two. The author of the *ĀpṢṢ* too records their differing views on some topics, while on other topics he mostly adopts the views of *Ālekhanā*.

It has already been noted that the topics on which the divergent views of *Āsmarathya* and *Ālekhanā* have been recorded in various texts, especially in the *Sūtras* of *Bharadvāja* and *Āpastamba*, are generally not the same. This fact can be explained in two ways : (i) There were two teachers, named *Āsmarathya* and *Ālekhanā*; they held divergent views about many ritual practices; these divergent views were known to all the *Sūtra*-writers, but it happened that one *Sūtra*-writer recorded these divergent views only on certain topics which were different from those on which another *Sūtra*-writer had recorded them. (ii) There were many teachers bearing the family-names *Āsmarathya* and *Ālekhanā*; they lived in different periods; each one of them had his own distinct views in the matter of ritualistic details; and these were recorded by the authors of the different *Sūtras* living in different times.

The first explanation, though plausible, is not probable; because it does not become clear on the basis of that explanation why the divergent views on certain topics recorded in one *Sūtra* are not recorded in another *Sūtra*. The second alternative, on the other hand, explains the situation satisfactorily; besides, it conforms with the conclusion already arrived at on other grounds, namely, that the *BhārṢṢ* is older than the *ĀpṢṢ*.¹ There was an *Āsmarathya* and an *Ālekhanā* in or before the time of the author of the *Śrauta* and *Gṛhya* *Sūtras* of *Bharadvāja*, and this author registered the different views of those two teachers which were known to him. *Āpastamba*, who flourished a little later, referred in his *Sūtra* to the views of *Āsmarathya* and *Ālekhanā* as recorded in the *BhārṢṢ* as also to the views of another *Āsmarathya* and another *Ālekhanā* which were known to him. There is at least one topic on which the views of *Āsmarathya* and *Ālekhanā* have been recorded similarly in the *BhārṢṢ* (IX.6.3) and the *ĀpṢṢ* (IX.4.7-9), namely, the expiation-rite relating to the contingency where the moon rises towards the east while paddy has or has not been poured out in the New-moon sacrifice. The *Bhāradvāja Parīṣeṣa Sūtra*, which is obviously later than the *ĀpṢṢ*, also mentions the divergent views of *Āsmarathya* and *Ālekhanā*; but though these two teachers bear the same family-

1. See the opening verses of Mahādeva's commentary on *Satyāśīdha* *sūtra*; cf. also MAX MÜLLER, *History of Ancient Sanskrit Literature*, p. 371; DUTLER, *Sacred laws of the Aryas, Sacred Books of the East*, Vol. II, Intro. p. xxii, cf. also § 13.

names, they must be regarded to have been different from those mentioned in the Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba. There is no wonder that the views of Āsmarathya and Ālekhaṇa as recorded in the BhārṢṢ, the ĀpṢṢ and the Bhāradvāja Parīśeṣasūtra are found to bear a kind of similarity. It was natural that different persons belonging to the families of Āsmarathya and Ālekhaṇa should have maintained the ritual traditions of their respective families.

GARBE seems to think that there were two distinct individuals named Āsmarathya and Ālekhaṇa. He regards Ālekhaṇa as "younger than Āsmarathya because his prescriptions are more exacting in several points, and because he is constantly mentioned in the second place in the Sūtra of the Black Yajurveda. Besides, according to our sources of information, there can hardly be any doubt that he composed his ritual-book in direct opposition to Āsmarathya".¹ We have already pointed out the difficulty in assuming that the same two individuals have been mentioned in all the Sūtras. As regards the argument put forth to prove the later date of Ālekhaṇa, it is not known whether the two teachers had actually composed any ritual texts. It rather seems that the two families were mere sponsors of different ritual practices, and it is not necessary to assume a very large gap between the periods of these two teachers.

Bhṛguization :—The peculiar position of Ālekhaṇa reminds one of the theory of Bhṛguization of the Mahābhārata propounded by Dr. V. S. SUKHITANKAR.² The learned scholar has collected ample evidence from the

which used to be recited by the Sūtras mostly at Royal courts and had in course of time become very popular, was at a critical stage of its history appropriated by the Bhṛgu...³ Elsewhere⁴ he has referred to the old clan of the Bhṛgu, pointing to its early history,⁵ and has also given a short summary of the Vedic account of the Bhṛgu.⁶ With regard to the eminence attained by the Bhṛgu, he remarks, "Thus we see that the Vedic references give no ground for explaining the eminence of the ancient Bhārgavas implied by the epic account."⁷ Further he adds, "These references supply nevertheless rudimentary clues of ideas and sentiments which were probably magnified in the imagination of the remote descendants of a powerful ancient clan influenced strongly by the cult of ancestor worship."⁸ And he goes on explaining the Bhārgava legends on the basis of the Vedic account. One does

1. *Āpastamba Śrautasūtra*, Vol. III, Preface p. xxai.

2. "Epic Studies", *ABORI* Vol. XVIII, part 1, 1936, pp. 1-76.

3. *ibid.* p. 75. 4. *ibid.* p. 1. 5. *Encyclopædia of Religion and Ethics*, s. v. "Bhṛgu" by E. SHG; *Vedic Index of Names and Subjects* by MACDONELL and KEITH, s. v. "Cyavana", "Bhṛgu". 6. p. 56.

not understand why DR. SUKHTANKAR is inclined to undervalue the importance of the Bhṛgu in Vedic times and describes the Bhārgavas as "springing into this prominence all of a sudden in the Mahābhārata". DR. SUKHTANKAR has not given any reason for this prominence attained by the Bhārgavas "all of a sudden." It may be submitted that actually the Bhārgavas have influenced the religious and cultural activities of the society continuously from the Vedic period down to the composition of the Mahābhārata.

So far as the selection of the officiating priests is concerned, the Śrauta Sūtras have laid down that the Adhvaryu, the Hotṛ, the Brahman and the Udgātṛ should be those respectively belonging to the Aṅgiras, the Viśvāmitra, the Vasiṣṭha and the Āyāśya gotras. The rest should be those belonging either to the Bhṛgu or the Aṅgiras gotra.² The close relationship between the Bhārgavas and the Aṅgirases is to be particularly noted in this connection. In certain cases it has been prescribed that the Hotṛ should be one belonging to the Bhṛgu gotra. For example, in the Iṣṭi to be performed as an expiation-rite relating to the contingency of a potsherd being lost, the Hotṛ is required to be one belonging to the Bhṛgu gotra.³ In the New-moon and the Full-moon sacrifices, if a cake is overburnt, one is asked to conclude that sacrifice, cook rice of four panfuls of paddy, and offer that rice to four Brāhmaṇas one of whom should be a Bhārgava.⁴ It may be further noted that, according to a number of Brāhmaṇa authorities,⁵ in the Daśapeya sacrifice forming part of the Rājasūya, the Hotṛ should be one belonging to the Bhṛgu gotra. The fact that the members of the two related families of the Bhārgavas and the Aṅgirases respectively hold the key-offices of the Hotṛ and the Adhvaryu, particularly in a sacrifice intended for the royal families, is significant. These points, in addition to the Vedic account of the Bhṛgu already referred to, are enough to demonstrate the prominence of the Bhārgavas in the religious and political activities of Vedic India. The fact that the ritual practices laid down by Ālekhana, who belonged to the family of the Bhārgavas, were adopted not only by the followers of the Taittirīya recension but also by the author of the Āśvalāyana Śrautasūtra may be regarded as a proof for the continued prominence of the Bhārgavas even in the post-Vedic period. The prominence of the Bhārgavas in the Mahābhārata need not, therefore, be regarded as an altogether new event in the cultural history of northern India.

§ 12. The Śrauta Sūtras of Baudhāyana and Bhāradvāja

The Taittirīya recension of the Kṛṣṇa Yajurveda is known to have six Kalpasūtras : (i) Baudhāyana (ii) Bhāradvāja (iii) Āpastamba (iv) Satyāśīḍha-Hiranyakeśin (v) Vaikhāṇasa, and (vi) Vādhuḷa. Mahādeva pays homage to the Sūtrakāras at the beginning of his commentary *vaijayanti* on the

1. p. 65.	2. e.g. BaudhSS II.3.	3. ApSS IX.13.14;
BhṛSS IX.16.8.	4. ApSS IX.15.19; BhṛSS IX.18.7.	5. TBr I.8.2.5;
MS IV.3.9; Tāpdyā Br XVIII.9.2; ŚākṣSS XV.12.6.		

Satyāśāḍha-Hiranyakeśi Sūtra. He mentions the Sūtrakāras in the above-mentioned order. Leaving out the last-mentioned Vādhūla, which is of a special character and presumably very old, the order in which the remaining five Sūtra-texts have been mentioned above may be regarded as being chronological. The foremost position of Bodhāyana among the ritual teachers of the Taittirīya recension is vouchsafed also by other important evidence. Thus Baudhāyana Dharmasūtra II.5.9,14, while prescribing the rite of *śarpaṇa*, mentions the teachers in the following order : Kāṇva Bodhāyana, Āpastamba the Sūtrakāra, and Satyāśāḍha-Hiranyakeśin. Again, Baudhāyana Gṛhyasūtra IV.8 prescribes the distribution of the offerings at the *śarpabali* among the various teachers who include these three teachers mentioned in the same order. The BaudhŚS has been acknowledged to be the oldest of all the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension,¹ and perhaps even of all the Śrauta Sūtras belonging to all the recensions. This is evident from the character of the Sūtra itself. The Sūtra is a *pravacana*, that is, a ritual fixed by oral tradition. The style and the language of the Sūtra are similar to those of the *Brāhmaṇas*. The Sūtra lays down the ritual in an extensive manner and quotes the mantras in full. It often quotes passages from the *Samhitā*, *Brāhmaṇa* and *Āraṇyaka* of the Taittirīyas, introducing them by *atha vai bhavati*. It consists of the following sections : the main Sūtra-text, Dvaidha, Karmānta, Prāyaścitta, Śulba and Pravara.

A comparison of the BhārŚS with the BaudhŚS shows that the former has some features in common with the latter; in some other respects it differs from it. It does not lay down the ritual in as extensive a manner as the BaudhŚS. It does not quote the mantras in full. Sometimes it quotes *Brāhmaṇa* passages introducing them with the word *vijñāyate*, but this is not as frequent as in the BaudhŚS. So far as the extent of the BhārŚS is concerned, it is translated out of the *Śrauta Sūtras* of the position of the *Sūtras*. The Prāyaścitta Section which precedes the Jyotiṣṭoma in the Bhāradvāja Śrauta Sūtra, is found in the supplementary portions of the BaudhŚS. The Pravargya which follows the Agniṣṭoma in the BaudhŚS has been inserted within the Jyotiṣṭoma in the BhārŚS almost at the proper place in the sequence of the ritual.²

So far as the style is concerned, we find that, in the BaudhŚS, in the composition of a sūtra the mantra precedes the injunction, while in the

1. cf. CALAND, *Das Rituelle Sūtra des Baudhāyana*, Leipzig, 1903; KEITH, *Samhitā of Black Yajus Translated*, Introduction p. xlii, Harvard University press, 1914; BOHLER, *Sacred Laws of the Aryas*, SBE Vol. II. Intro. p. xxii.

2. About this, more in the sequel.

BhārṢṢ the injunction precedes the mantra. Being a *pravacana*, the BaudhṢṢ proper does not contain any separate *paribhāṣā* section apart from the small portion in II.2 which may be called *paribhāṣā*. It is only at the beginning of the Karmānta Sūtra (BaudhṢṢ XXIV 1-11) that the *paribhāṣā* has been elaborated. In BhārṢṢ too no separate section has been assigned to *paribhāṣā*. In BhārṢṢ I.1, VI.15,16, IX.1, we find certain groups of sūtras which deal with *paribhāṣā*. The BaudhṢṢ mentions some *Brāhmaṇas* belonging to the recensions other than the Taittirīya. These are not mentioned in the BhārṢṢ. In the Dvaidhasūtra of Bodhāyana, the views of many teachers have been recorded. None of these teachers has been mentioned in the BhārṢṢ. Similarly the names of several teachers found in the BhārṢṢ are absent in the BaudhṢṢ. Even though the BhārṢṢ cannot be said to be a *pravacana*, it shows at least a few signs of oral tradition. The use of the demonstrative pronoun *idam* is found in the Śrauta Sūtras of both Bharadvāja and Bodhāyana. In the Agnyādheya Section (Praśna III) Bodhāyana has used the demonstrative pronoun *iyat* in the injunction in connection with the lifting up of the burning faggot. He says : *iyaty agre haraty athe' yaty athe' yati*. Instead of this Bharadvāja gives the clear directive : *jānudaghne' gra haraty aha nābhīdaghne' thā' syadaghe* (V.8.2). The typical use of the root *vi* + *lā* with the accusative, in the sense of "to give directions concerning a particular object" is found in BaudhṢṢ IV.8, VI.34, XI.2, as also in BhārṢṢ : *paśum viśāsti* VII.17.5; *payāmsi viśāsti* XII.21.8. Corresponding to the latter case, ĀpṢṢ XI.21.8 has *adhvaryuḥ sampreṣyati*. Instances of ellipse are common to BhārṢṢ and BaudhṢṢ. BaudhṢṢ III.28 has *ubhau samkṣata dhavanīyam ca*. Again BaudhṢṢ V.8 reads *ubhau yājyām patnī ca*. Correspondingly BhārṢṢ VIII.9.9 reads *ubhau patnī ca yājyām*. ĀpṢṢ VIII.6.24 reads simply *ubhau yājyām*. The word *kāla* to mean *sthāna* is found to have been used in BaudhṢṢ II.13, IV.1, VI.10,22, IX.14, X.23, XXIII.11. BhārṢṢ also sometimes uses that word in the same sense; e.g. *paridhīndm kāle* I.4.19; *śalanāyūh kāle* VII.8.5; *uparavāṇām kāle* X.13.9. Corresponding to the last passage, ĀpṢṢ X.20.13 reads *uparavadeṣe*. Certain aspects of style are peculiar to BaudhṢṢ. CALAND¹ has recorded a number of words which are peculiar to the BaudhṢṢ. Most of these words are absent in the BhārṢṢ. CALAND has also recorded the grammatical forms which are peculiar to the BaudhṢṢ.² It is needless to go into these details, since some of the linguistic peculiarities of the BaudhṢṢ which are found in the BhārṢṢ may also be found in the ĀpṢṢ. Here an attempt has been made to record only such peculiarities of form and style of the BaudhṢṢ as are found in the BhārṢṢ but not in the ĀpṢṢ. Attention may, however, be drawn to the use of a peculiar word, viz. *atyantapradeśa*, meaning a general rule. This

Ibid.

pp. 41 ff. 3. The position of this word in the Sūtra-texts of Bharadvāja and Āpastamba will be dealt with in the sequel.

§ 13. The Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba

Of all the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension, the *BhārṢṢ* shows the greatest affinity with the *ĀpṢṢ*. Not only are the ritualistic details in the two Sūtras similar, but the construction of the two Sūtras also is similar. Many of the sūtras in these two texts have identical wording, and there are minor differences in the remaining portions.

A comparative table of the contents of the two Sūtras, with special reference to the extent of the *BhārṢṢ*, is given below:—

<i>Prasna</i>	<i>BhārṢṢ</i>	<i>ĀpṢṢ</i>
I	Darśapūrṇamāsau Ādhvaryava	The same
II	" "	"
III	1-13 " "	"
	14-13 " Brahmatva	"
IV	" Yājñamāna	"
V	Agnyādhēya, Punarādhēya	"
VI	1-6 Agnyupasthāna	1-15 Agnihotra
	7-14 Agnihotra	16-23 Agnyupasthāna
	15-18 Āgrayaṇa	29-31 Āgrayaṇa
VII	Nirūḍhapasubandha	The same
VIII	Cāturmāsya	"
IX	Prāyaścittas relating to the Iṣṭi and Agnihotra	Prāyaścittas relating to the Iṣṭi, Agnihotra and the Paśuyāga
X	Jyotiṣṭoma Ādhvaryava	Agniṣṭoma
XI	Pravargya Ādhvaryava	Agniṣṭoma
XII	Jyotiṣṭoma Ādhvaryava	"
XIII	" "	"
XIV	" "	1-4 Ukthya, Śoḍaśin, Atirātra, Aptoryāma 5-7 Aikādaśīna Paśus 8-12 Brahmatva 13-15 Caturhotāraḥ 16-34 Somaprayāścittas
XV	1-5 Jyotiṣṭoma Brahmatva	Pravargya

It will be seen that, except for a few details, the order of topics in both the Sūtras is similar. In *Prasna* VI, the positions of Agnyupasthāna and Agnihotra in the two Sūtra-texts have interchanged. Unlike the *ĀpṢṢ*, the *BhārṢṢ* does not give any Paśuprayāścittas in *Prasna* IX. As a matter of fact, the Prāyaścittas in connection with the Paśuyāga and the Soma-sacrifice

are altogether absent in the extant BhārṢṢ. So far as the Soma-sacrifice is concerned, side by side with the Agniṣṭoma, the BhārṢṢ lays down the modifications to be made in the other Soma-sacrifices such as Ukthya, Ṣoḍaśin, Atirātra and Aptoryāma. This is quite in conformity with the names by which the two Sūtrakāras have referred to this sacrifice. For, while the BhārṢṢ (X-XIV) calls the sacrifice *jyotiṣṭoma*, the ĀpṢṢ (X-XIII) calls it *agniṣṭoma*. The *jyotiṣṭoma* involves the chanting of the Sāmans characterized by the specific numbers of *stomas*, namely, *trīṣṭ*, *pañcadaśa*, *saptadaśa* and *ekaviṃśa*. These *stomas* have been called *jyotiṣ* (TS VI. 1.1-3).¹ The Sāmans to be chanted at the morning pressing are based on the *trīṣṭ* and the *pañcadaśa* *stomas*; those to be chanted at the midday-pressing are based on the *pañcadaśa* and the *saptadaśa* *stomas*; and those to be chanted at the third pressing are based on the *saptadaśa* and the *ekaviṃśa* *stomas*. The Soma-sacrifices are divided into two main groups: (1) the norm, and (2) the modification. The *jyotiṣṭoma* forms the norm of all other Soma-sacrifices the Ekāha, the Ahinas and the Sattras. The Śruti-injunction, *jyotiṣṭomena yajeta svargakāmah*, also points to the same conclusion. The term *jyotiṣṭoma* has its origin in the Yajurveda. The *jyotiṣṭoma* consists of five Soma-sacrifices, namely, the Agniṣṭoma, the Ukthya, the Ṣoḍaśin, the Atirātra and the Aptoryāma. Among these the Agniṣṭoma forms the norm of the remaining four; these latter have, therefore, to be regarded, in a sense, as modification-sacrifices. But at the same time these four sacrifices also provide the norm for the other Soma-sacrifices. While the *Agniṣṭoma* provides the norm for the *Jyotiṣ* and other sacrifices, the Ukthya does so for the Gauḥ and other Ukthya sacrifices, the Ṣoḍaśin for the Vājapeya and other sacrifices of the Ṣoḍaśin type, the Atirātra for the Viśvajit and other Atirātra sacrifices, and the Aptoryāma for the other Aptoryāma sacrifices. Therefore, these four sacrifices have also to be regarded as norm-sacrifices. Each of the above-mentioned five sacrifices, which together constitute the *jyotiṣṭoma*, is called a *Jyotiṣṭoma* because it involves the chanting of the Sāmans characterized by the specific *stomas*, called *jyotiṣ*, namely, the *trīṣṭ*, the *pañcadaśa*, the *saptadaśa* and the *ekaviṃśa*. An Agniṣṭoma is indeed a *Jyotiṣṭoma*. But a *jyotiṣṭoma* may not always be an *agniṣṭoma*. *Jyotiṣṭoma* is a wider term. The author of the BhārṢṢ has, therefore, aptly given the title *jyotiṣṭoma* to Praśnas X-XV, because in those Praśnas he describes all the five norm Soma-sacrifices. Āpastamba has, on the other hand, described only the Agniṣṭoma in Praśnas X-XIII, and has dealt with the distinguishing characteristics of the other four norm-sacrifices subsequently in Praśna XIV. Rudradatta, the commentator of ĀpṢṢ, has rightly pointed out the propriety of the designation of the sacrifice as found in the BhārṢṢ.²

1. Also cf. TBr 1.5.11 : *etāni vāva tūni jyotiṣiṣi ya etarya stomāḥ*.

2. तथा आरद्धानाम्नाय ज्योतिष्टोमं प्रकृत्य षड्विंशतः प्रकृतिसंख्या उक्तवा ततो यज्ञपुच्छनभिवापान्तत उपसंहृतं संतिष्ठते ज्योतिष्टोम इति ।

Like all other Śrauta Sūtras belonging to the Yajurveda, the ĀpŚS describes the Pravargya in a separate Praśna, after the description of the Agniṣṭoma proper, while the BhārŚS describes it in a separate Praśna, but includes that Praśna within the Jyotiṣṭoma after the Ātithyeṣṭi. There are, however, reasons to doubt the authenticity of the present position of the Pravargya Praśna in the BhārŚS. The Pravargya is essentially an independent rite having its own Mantra and Brāhmaṇa portions in the Taittirīya Āraṇyaka. Hence it has been independently treated in all the Śrauta Sūtras. There is no special reason why the BhārŚS alone should have mixed it up with the Jyotiṣṭoma. In both the BhārŚS and the ĀpŚS the tenth Praśna ends with the Ātithyeṣṭi. The insertion of the Pravargya Praśna after the tenth Praśna in the BhārŚS is not in conformity with the order of the ritual. The normal order of the rituals after the Ātithyeṣṭi is: the *tānūnaptra*, the *āpyāyana* of the Soma-stalks, the *nihnava* rite, the chanting of the Subrahmaṇyā, the adoption of the *avāntaradikṣā* by the sacrificer, and then the Pravargya-rite. As against this, the order of rituals as indicated in the BhārŚS would be as follows: the Ātithyeṣṭi is to be followed by the entire Pravargya rite which includes: the preparing of the Pravargya-utensils, the preparing and offering of the Gharma, the disposal of the Pravargya-utensils on the *uttaravedī*, and the *avāntaradikṣā* i.e. the vows to be observed while studying the Pravargya-mantras. Then at the beginning of the twelfth Praśna there is mentioned the *tānūnaptra* which is to be followed by the subsequent rites. All this is inconsistent with the normal order of the rituals. As a matter of fact, BhārŚS XII.2.9 simply refers to the performance of the Pravargya-rite at the proper time when it says, *pravargyena pratar-yo'pasadaḥ tantram prakramayati*. Then again BhārŚS XII.6.1 refers to the disposal of the Pravargya-utensils at the proper time, saying *pravargyam uddṛśyā'guṇaḥ dīptā'guṇaḥ prapīya* etc. These facts would seem to suggest that in the original BhārŚS the Pravargya Praśna had been given separately outside the portion dealing with the Jyotiṣṭoma proper, and that it was transferred to its present position for practical reasons.

Some external evidence can also be adduced in support of the assumption of the secondary position of the Pravargya Prāśna. Mention has been made above¹ of the two different modes of numbering found in the manuscripts of the BhārṣṢ. The MSS A₁ divide the Sūtra-text in a way different from the one in which the other MSS do so and which is adopted in the present edition. While, according to the latter, the entire Sūtra-
kandikāś, is divided into fourteen Prāśnas, to only nine Prāśnas, some of which
of sections. The entire portion dealing
with the Jyotiṣṭoma, which is covered by Prāśnas X-XIV in the present edition, has been given under Prāśna IX of MSS A₁. This latter has been subdivided into Sections : Prāśna X of the present edition corresponds

with Section I (*prathamah*) of Praśna IX of MSS A₂₋₃; Praśna XI dealing with the Pravargya has not been given any number, but is simply called *pravargyapraśnah*; Praśna XII corresponds with Section II (*dvitīyah*); Praśna XIII corresponds with Section III (*trītiyah*); and Praśna XIV corresponds with the remaining portion of Praśna IX. It is important to note that the Pravargya Praśna has not been allotted any Section-number. Had the Pravargya Praśna been regarded as a regular Section, it would have been designated as Section II, and in that case the two subsequent Sections would have been designated as Section III and Section IV respectively. The present position clearly shows that Sections I, II and III indicate the original order of the Sūtra-portion, and that the Pravargya Praśna, which originally lay outside the Jyotiṣoma Sūtra proper, was inserted into it.

It will be interesting to compare the position of Pravargya in the BhārṢṢ with that in the Vaikhāṇasa Śrauta Sūtra¹ which is the youngest of all the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension. The author of the VaikhṢṢ has described the Agniṣoma in Praśnas XII to XVI. He deals with the selection of the priests, the Dikṣaṇiyā Iṣṭi, sacrificer's consecration, the Prāyaṇiyā Iṣṭi, the purchase of Soma, the Ātithyā Iṣṭi, *tānūnapira*, *āpyāyana*, *nihnava*, and the giving of *vrata*-milk to the sacrificer and his wife, and concludes the XIIIth Praśna by saying *atha pravargyena carati carati*. In Praśna XIV he describes the preparation of the Pravargya-utensils and the Pravargya-offering, and concludes the Praśna with the description of the disposal of the Pravargya-utensils on the *uttaravedi*. He then begins Praśna XIV with the Upasad. Thus the Sūtra-writer has clearly prescribed the Pravargya within the Agniṣoma itself in the proper sequence, but he prefers to lay down the procedure of the preparation of the Pravargya-utensils and also their disposal which are to take place at different times side by side with the Pravargya-offering, evidently under the influence of the senior Sūtra-writers who have devoted a special chapter for all these rites outside the portion dealing with the Agniṣoma.²

So far as the composition of the sūtras is concerned, BhārṢṢ first mentions the injunction and then gives the mantra, while the ĀpṢṢ first gives the mantra and then the injunction. In this connection, the BaudhṢṢ and the ĀpṢṢ adopt the same practice. Both the BhārṢṢ and the ĀpṢṢ frequently quote various authorities—some belonging to their own recension and others to other recensions—either in support of their injunctions or as representing different views. Āpastamba has actually quoted more authorities than Bharadvāja.³

1. CALAND's edition, Calcutta, 1941.

2. *ibid.* Preface p. xxvii.

3. A complete list of the authorities quoted in the BhārṢṢ will be found in the Index A, and that in the ĀpṢṢ has been appended to GARBE's edition.

In both the Sūtras certain views have been recorded under the designations *ekē* or *ekam* and *aparam* without the name of the particular authority being specified. The *brāhmaṇa* passages quoted in the Sūtras are indicated with the word *vijñāyate*. Sometimes Āpastamba indicates a *brāhmaṇa* passage with the words *ity uktam* or with similar other words. Āpastamba has quoted from the *brāhmaṇas* more frequently than Bharadvāja.¹ An important evidence to prove the close affinity between the Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba, amongst all the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension, is that both these Śrauta Sūtras have often referred to the views of Āśmarathya and Ālekhaṇa.²

In connection with the authorities quoted in the two Sūtras it is significant that, while the ĀpSS mentions *vājasaṇeyakam* or *vājasaṇeyinaḥ* fifty-six times, the BhāṛSS does not mention it even once.

In point of style too, there is similarity between the two Sūtras. A reference has already been made to the peculiar use of the term *atyanta-pradeśa*. This term has been used nineteen times in the BhāṛSS and four times in the ĀpSS.³ If, while giving the injunctions in connection with any particular topic, there is an occasion to lay down any general rule, the Sūtrakāra says : *tatrai'ṣṭyanta-pradeśaḥ*, "In this connection this is the general rule". Another idiom common to both the Sūtras is *etāvaṃ nānā*. When a rite is generally identical the one in the text, it is followed by the word *etāvaṃ nānā*.

At over two hundred places, the ĀpSS mentions the views of *ekē*. It is seen that at twenty-two of these places, these views are identical with the views set forth by the BhāṛSS in the relevant contexts. A list of such cases is given below :—

The view mentioned as of <i>ekē</i> in ĀpSS	agrees with	the view set forth in BhāṛSS
III. 1.4	...	III.3.9, 17.3
VI. 3.3	...	VI.8.11, 12
VII. 2.12	...	VII.2.6
VII. 15.2	...	VII.12.4
VII. 27.3	...	VII.22.1

1. e.g. ĀpSS IX.4.2, 14.4, *yo darśapūrpamūsayajī' ity uktam*. BhāṛSS IX.6.5 prescribes the injunction without mentioning the *brāhmaṇa* authority.

2. For a detailed review of the references to these teachers see § 12.

3. The word *pradeśa* is used in many works : see Śāyana's commentary on *Arjeya Br.* I.1: *Puṣpasūtra* VIII.234; *Carakasmṛitī*, *siddhi*, XII.42; *Sūratasamhitā*, *utara*, LXV.3; *Vārāṇasīśiṣya*, *Prāśna* 7.

VIII. 22.4	...	VIII.25.4
IX. 7.7	...	IX.10.1
IX. 8.4	...	IX.11.4-6
IX. 9.2	...	IX.11.12
IX. 15.7	...	IX.17.6-9
IX. 16.10	...	IX.19.7
X. 2.7	...	X.2.14
X. 7.15	...	X. 5.5
X. 8.16	...	X. 5.15
X. 16.3	...	X. 7.6
XI. 2.12	...	XII.2.10
XI. 8.6	...	XII.8.9
XI. 10.7	...	XII.10.7
XII.3.11	...	XIII.3.11
XII.6.8	...	XIII.5.8-10
XII.17.20	...	XIII.17.13
XII.18.14	...	XIII.19.8

It is probable that here Āpastamba has quoted the views of Bharadvāja himself in an indirect manner.

The words and forms which are peculiar to the DhārŚS as against the ĀpŚS have been recorded previously.¹

§ 14. Bhāradvāja Śrauta Sūtra and Satyāśāḍha Sūtra

The Satyāśāḍha Sūtra is closely related to the Āpastamba Śrauta Sūtra so much so that many sūtras in the former are verbally identical with those in the latter. Since the Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba bear a very close relationship to each other, it is quite natural that the Satyāśāḍha Sūtra also should bear some affinity to the Śrauta Sūtra of Bharadvāja. Indeed it is found that sometimes the injunctions in the Satyāśāḍha Sūtra agree with those in the DhārŚS more closely than with those in the ĀpŚS.² The close relationship between the schools of Bharadvāja and Satyāśāḍha becomes further clear from the fact that the latter has adopted the Paitrmedhika Sūtra

1. p. lxxv. For a list of words in the DhārŚS and the ĀpŚS, reference may be made to the Index C to the present edition and to GARBE's edition of the ĀpŚS.

2. For instance, SatS III.5, VI.5 : DhārŚS V.12-16; SatS I.4-6, DhārŚS I.24-26; SatS I.8, VI.2 : DhārŚS II.10, 11, IV.11, 12; SatS II.3, 8, VI.3 : DhārŚS III.3, 4, VI.16; SatS II.4, 8, VI.3 : DhārŚS III.4-6, 18, IV.16-19; SatS XV. 1.81-83, 4.11, XXII.2.9 : DhārŚS IX.6.5-9; SatS XV.1.11, 12, 16, 17; DhārŚS IX.1.11-14; SatS XV.4.7 : DhārŚS IX.16.6.8; SatS XV.4.8, 9; DhārŚS IX.16.1-5; SatS XV.1.48-50 : DhārŚS IX.4.1.

added to it, though these supplements cannot be said to belong to a much later date than the original Sūtra.¹

The Āpastamba Houtrasūtra is a *Parīṣiṣṭa*. The Taittiriya Brāhmaṇa contains the *houtra* in connection with the Iṣṭi, Paśuyāga and Sautrāmaṇi. The Āpastamba Houtra *Parīṣiṣṭa*,² consisting of one Praśna, aims at prescribing the *houtra* for the Taittirīyas. The Āśvalāyana Śrauta Sūtra has a small *Parīṣiṣṭa* forming a supplement to the Pravaraś given at the end of that Sūtra. The Mānava Śrauta Sūtra³ belonging to the Maitrāyaṇī recension of the Kṛṣṇa Yajurveda has a few *Parīṣiṣṭas*, some of which pertain to the field of the Gṛhya Sūtra. The Vārāha Sūtra of the Maitrāyaṇīyas has an extensive *Parīṣiṣṭa*.⁴ It relates to the Śrauta and the Gṛhya Sūtra. The Kātyāyana Śrauta Sūtra has eighteen *Parīṣiṣṭas*.⁵ Some of these relate to the Gṛhya rites.

Even the Gṛhya Sūtras are not without *Parīṣiṣṭas*. The Āśvalāyana Gṛhya Sūtra has a *Parīṣiṣṭa*⁶ written in prose and verse. It also contains supplements to the Āśvalāyana Gṛhya Sūtra. The so-called Āśvalāyana Gṛhyaparīṣiṣṭa⁷ which consists of four Adhyāyas is rather a revised enlargement of the original Gṛhya Sūtra, and is composed in the Prayoga style. The Baudhāyana Gṛhya Sūtra has a *śeṣa* Sūtra. The Gṛhya portion of the Satyāśāḍha Sūtra appears to have had a supplementary Kaṇḍikā. The last two Adhyāyas (5th and 6th) of the Sāṅkhāyana Gṛhya Sūtra are supplementary. Even the first Adhyāya seems to have been supplemented with the twenty-sixth Kaṇḍikā. The Gobhila Gṛhya Sūtra of the Sāmaveda has a supplement called the Gobhilasamgrahaparīṣiṣṭa. Besides there is another supplementary work called Chāndogya-parīṣiṣṭa or Karma-pradīpa. The Drāhyāyana Gṛhya Sūtra has a *Parīṣiṣṭa*⁸ consisting of two Prapāṭhakas. It is in manuscript-form. The Vaikhāṇasa Gṛhya Sūtra has a *Parīṣiṣṭa*⁹ which is not printed so far.

1. In CALAND's edition the twenty-third Praśna consists of nineteen Kaṇḍikās. But the last Kaṇḍikā is absent in most of the manuscripts. The repetition of the last words of the eighteenth Kaṇḍikā indicating the end of the Praśna shows that the nineteenth Kaṇḍikā was added later on. The views of Baudhāyana and Śālikī mentioned in that Kaṇḍikā are often inconsistent with the views of these two Ācāryas recorded elsewhere. Bhavavāmin, who wrote a bhāṣya, called *vivaraṇa*, on the Baudhāyana in the eighth century A. D., has not commented on the nineteenth Kaṇḍikā. This Kaṇḍikā should, therefore, have better been relegated to the foot-notes. 2. Printed, along with the Satyāśāḍha Sūtra, as Praśna II before the 23rd Praśna, Anandaśrama, Poona. 3. Edited by J. M. VAN GELDER, *Sātapīṣṭaka*, vol. 17, New Delhi, 1961. 4. MS No. 680, Oriental Institute, Baroda. 5. Six out of these *Parīṣiṣṭas* have been published at Bombay and Varanasi. Ten *Parīṣiṣṭas* edited by SHRIDHARSASTRI VARE of Nasik have been published recently by the Śukla Yajurveda Brāhmaṇa Sabha, Poona. 6. Edited by K. P. ATHAL, *Brahma-vidya*, Vol. XXVII, parts i-iv, pp. 207-237, Madras 1963. 7. Anandaśrama, Poona. 8. cf. CALAND *Pañcaviṃśa Brāhmaṇa*, Intro. p. ix, Calcutta 1931. 9. cf. CALAND, *Vaikhāṇasa Śrauta Sūtra*, Preface p. xxix, Calcutta 1941.

INTRODUCTION

Among the Dharmasūtras the Gautama Dharmasūtra has a *Parīṣiṣṭa*. The *Pitṛmedha Sūtras* of Bodhāyana and Bharadvāja have supplements.

Among the other Vedāṅgas the *Nirukta* of Yāska has been supplemented with two *Adhyāyas*. The *Aṣṭādhyāyī* of Pāṇini has a supplement in the form of Kātyāyana's *Vārttikas*.

The main object of a *Parīṣiṣṭa* is to complete a work which might otherwise remain incomplete in some respect or the other. The incompleteness may either be original or may be newly felt on account of the changed circumstances. So far as the *Śrauta Sūtras* are concerned, the matters dealt with in the *Parīṣiṣṭas* cannot necessarily be regarded as late, because the possibility of a particular topic not having been discussed in sufficient details in the main work cannot be ruled out. For instance, all the injunctions in the *Karmānta* portion of the *Baudhīśa* cannot be said to be later innovations. It is said at the end of the *Karmānta Sūtra*: *tad idam proktaṃ yad akṣiptaṃ sūtrataḥ*, "What was not prescribed in the main *Sūtra* has been prescribed here." This is the more true in respect of those *Sūtras* which are comparatively older; because they can hardly be said to have been composed strictly scientifically.

But in many cases the *Parīṣiṣṭas* aim at making additions to the existing works. The additions can be of two kinds: (i) those dilating upon the subject-matter in the main work, and (ii) those introducing altogether new matter. Thus, the following *Parīṣiṣṭas* of the Kātyāyana *Śrauta Sūtra*, viz. *Yūpalaṅkāṇa*, *Chāgalaṅkāṇa*, *Kūrmalaṅkāṇa* and *Iṣṭakāpūraṇa* add to our knowledge of the respective topics which we derive from the original *Śrauta Sūtra*. To the second category belong the *Hautra-Parīṣiṣṭas* of *Āpastamba* and Kātyāyana. The *Sulba Sūtras* and the *Pravara Sūtras* belonging to the various schools are probably outside the main *Śrauta Sūtra*. The expiatory rites in the *Baudhīśa* and the *Vaitāna Sūtra* seem to have been new additions. The *Sūtras* dealing with *Hautra*, *Pravara Sulba* and *Prāyāścitta*, even though appearing in the form of an Appendix, need not be regarded as later innovations. Because their subject-matter is as old as the *Śrauta Sūtras* themselves. May be it was put into the *Sūtra*-form later.

Information about the Vedic
ta Sūtra,
vākas of
tions of

The *Parīṣiṣṭas* contain certain matters which are introduced anew in course of time under different circumstances. Even though the rites prescribed in the *Śrauta Sūtras* are generally based on the *Sambhitā* and the *brāhmaṇa* of the relevant recension, some rites, big or small, may have been newly introduced and established in course of time. Such rites are found even in the *Śrauta Sūtras*. The *Baudhīśa*, for instance, mentions some rites for which there are no mantras and *brāhmaṇa* injunctions in the *Taittirīya* recension. The *Sūtrakāras* were keen on incorporating into the *Sūtras* such

rites as had been newly established among the followers of a particular recension after the compilation of the *Saṁhitā* and the *brāhmaṇa*, even though there was no direct scriptural authority for those rites. Similar is the case with the *Parīṣiṣṭas*. The *Mūlyādhyāya* *Parīṣiṣṭa* of the Kātyāyana Śrauta Sūtra prescribes substitutes for the *dakṣiṇās* which it had become impossible to offer. The *Samnyāsavidhi* has been described in the *Uñchastāṣṭra* *Parīṣiṣṭa* because it was not found in the *Pāraskara Gṛhya Sūtra*.

It would thus appear that the authors of the Sūtras and *Parīṣiṣṭas* had, while acknowledging their dependence on the *Śruti*, formally recognised certain modifications which had taken place in the rituals in course of time, and had even introduced new rituals. It may be possible to explain the peculiar characteristics of the different *Parīṣiṣṭas* in the light of the different chronological periods to which they belong.

The nature of the Bhāradvāja Parīṣeṣa Sūtra:—The purpose of the Bhāradvāja *Parīṣeṣa Sūtra* is mainly twofold : it supplements the injunctions in the BhārṢS, and it also gives the *Paribhāṣā*. The total number of sūtras in the Bhār *Parīṣeṣa Sūtra* is 222, out of which 102 pertain to *Paribhāṣā*, and 9 to *Anugrahas*, while 111 are of the nature of a supplement to the main Sūtra. These supplementary sūtras often presuppose the main sūtra : e.g. *ata ūrdhvaṁ yājāmānaṁ yathāsamāmnātam* (72); *vyākhyātā darśapūrṇamāsayor iṣyā kālāś ca* (79). The BhārṢS contains very little of what may be called *Paribhāṣā*. The *Parīṣeṣa Sūtra*, on the other hand, contains a number of *Paribhāṣā-sūtras* which, to a large extent, agree with the *Paribhāṣā Sūtras* in the ĀpṢS and the BaudhṢS. So far as the supplementary sūtras are concerned, the *Parīṣeṣa-sūtra* presupposes the BaudhṢS, while in the case of the *Paribhāṣā-sūtras* it agrees mostly with Āpastamba and partly with Bodhāyana. The *Parīṣeṣa-sūtra* directly refers to the BaudhṢS at three places : (i) 181—*athā'to 'gninām udeātānām khaṇḍadoṣayam baudhāyanavad ekādhyāyavaprayascittam ca*—BaudhṢS XXVII.10,11. (ii) 211—*saṁastahomo baudhāyanavat*—BaudhṢS XXIV.31, and (iii) 216—*atikrānteṣu homeṣu baudhāyanavat*—BaudhṢS XXVIII.12; XXIX.7,8. The last three sūtras, 220-222, indirectly refer to BaudhṢS XXVIII.13. It is interesting to note that a few *Paribhāṣā-sūtras* (154-169) from the *Parīṣeṣa Sūtra* agree with the *Paribhāṣā-sūtras* in the Vārāha *Parīṣiṣṭa*. One cannot, however, say whether the Vārāha borrowed them from the Bhāradvāja or vice versa.

Some of the sūtras in the *Parīṣeṣa Sūtra* are of an explanatory character and can hardly be said to conform to the sūtra-form, e.g. sūtras 163, 187 and 188.

References to the views of ancient Ācāryas occur frequently in the *Parīṣeṣa Sūtra*. The views of Āśmarathya and Ālekhaṇa have been mentioned at nine places. Bīdarāyaṇa¹ and Auḍulomi² have been mentioned once

1. Bādari has been mentioned in the Kātyāyana Śrauta Sūtra.

2. WENZ, *History of Indian Literature* p. 242 has stated that Auḍulomi belongs exclusively to the Brahmasūtra. Auḍulomi is also mentioned in Mahābhāṣya on Pāṇini IV.1.85,78.

each. Views have also been mentioned under the designation *ekam*, *eke* and *aparam*. *Brāhmaṇa*-like passages have been quoted at fifteen places. Many of these cannot, however, be traced to their original sources.

Some indication is available that the *Parīśeṣa Sūtra* was originally divided into *Kaṇḍikās* which must have formed one or more *Prāśnas*—these *Prāśnas* ultimately forming part of the corpus of the *Bhāradvāja Sūtra*. All the manuscripts (except C which contains only the concluding portion) show the figure 22 at the end of the 51st *sūtra*, and the figure 24 at the end of the 81st *sūtra*. These figures presumably denote the numbers of the *Kaṇḍikās*. No other figure is found in the body of the text. Therefore in the present edition the *sūtras* are numbered consecutively without any regard to the *Kaṇḍikās*.

The *Parīśeṣa Sūtra* does not seem to follow any specific order of the rituals; it is a miscellaneous collection of *sūtras*. In this respect, it cannot be compared with the *Śrauta Sūtra*. *Sūtras* dealing with any particular ritual are scattered over different places.

Even though the details of the rituals given in this *Sūtra* generally correspond with those in the *Baudhāyana*, the *Āpastamba* and the other *Śrauta Sūtras*, there is something in this *Sūtra* which can be regarded as new. Thus the ritual of *Atipavitreṣṭi* is found only in this *Sūtra*. It is stated that one who is desirous of *brahmavarcasa* should perform this *Iṣṭi* in the spring, one who is desirous of long life in the autumn, and one who is desirous of sons under the *Śravaṇa* constellation. If the *Āhitāgni* is absent on a journey for a period longer than a year, he should perform this *Iṣṭi*. The procedure is almost similar to that for the *Pavitreṣṭi* with a few modifications. The *Cāturmāsya*s are generally to be completed within a year. In the *Kāthaka Śrauta Sūtra* and elsewhere the consecutive performance of the *Cāturmāsya*s within a period of five days is prescribed. The *Parīśeṣa Sūtra* prescribes the performance to be finished within a period of fifteen days: the *Vaiśvadeva-parvan* should be performed on the first two days, the *Varuṇapraghāsa-parvan* on the sixth day, the *Sākamedhaparvan* on the tenth and the eleventh days, the *Sunāsirīyaparvan* on the fourteenth day, and the *Animal-sacrifice* on the fifteenth day. The intervening days are to be left out. There is also another variety of the *Cāturmāsya*s which is to be finished within a period of twelve days: the *Vaiśvadevaparvan* on the first two days, the *Varuṇapraghāsa-parvan* on the fifth, the *Sākamedhaparvan* on the eighth and ninth, the *Sunāsirīyaparvan* on the twelfth, and the *Animal-sacrifice* on the thirteenth.

SŪTRAS OF BHĀRADVĀJA

The following is the list of the rituals which are not found in the extant BhārṣṢ, but in respect of which the *Parīśeṣa Sūtra* has given injunctions which are clearly of an additional character :—

<i>Ritual</i>	<i>Reference</i>	<i>Total No. of sūtras</i>
Cāturmāsyas Hautha	5-7	3
Pāśuka Prāyaścitta	17	1
Kāmyāḥ Pośavaḥ	22, 116	2
Paśuyūga yājamāna	31-34	4
Nakṣātreṣṭi	45-50	6
Agnicayana with Prāyaścittas	54, 97-100, 109-110, 119-123,	12
Hautha Paribhāṣā	87-92, 94-96	9
Vājapeya	73	1
Sāgnika Ekāha	74-76	3
Dvādaśāha	77	1
Kāmyā Iṣṭayaḥ	104, 117, 118, 169	4
Aśvamedha	83, 129	2
Rājasūya	130, 131,	2
Sattrā	126, 135, 136,	3
Ekāha	140	1
Paśvaikādaśini	142	1
Yupaikādaśini	143	1
Atipavitreṣṭi	202-209	8
		<hr/> 64

Thus nearly one third of the total number of sūtras deal with the rituals which are absent in the BhārṣṢ. From this it may be safely concluded that the portions in the original BhārṣṢ giving injunctions about these rituals, which must have once existed, were lost in course of time. It has been already pointed out that citations from the portions of the BhārṣṢ dealing with Dākṣāyana, Kāmyāḥ Pośavaḥ, Paśuprāyaścittas, Paśvaikādaśini and the Aśvamedha have been traced in the commentaries on the Śrauta Sūtras and other texts. Most of these are in addition to the rituals discovered in the *Parīśeṣa Sūtra*. These facts lead to the conclusion that the BhārṣṢ was a complete Śrauta Sūtra like the other Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension, and that much of its portion had been lost in course of time owing to one reason or another.

That the Bhāradvāja *Parīśeṣa Sūtra* enjoyed an equal authority with the BhārṣṢ, is clear from the fact that the commentators of the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension have quoted, under the name of Bhāradvāja, sūtras from the *Parīśeṣa Sūtra* side by side with those from the Śrauṭ

Sūtra. This shows that the entire *Parīśeṣa Sūtra*, as it is available at present, was recognised as belonging to Bharadvāja at the time of the commentators. Sūtras from the *Parīśeṣa Sūtra* have been cited by the following commentators : Mahādeva and Yajñeśvara Dikṣita on the BaudhŚS, Rudradatta and Rāmāgnicī on the ĀpŚS, and Mahādeva, Gopīnātha, Vāñcheśvara and Mātṛdatta on the *Satyāśādhya-Hiranyakeśi Sūtra*. Upendra in his *pitṛmedhāprayoga-dīpikā* (Bharata Itihāsa Saṁśodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 22,868) says that Bhāradvāja compiled the entire *Kalpasūtra*, and that with a view to supporting the views and rules which were not directly stated, prescribing what was not laid down, and regulating what is doubtful, he compiled the *Parīśeṣa Sūtra*.

From the miscellaneous character of the *Parīśeṣa Sūtra* and the absence of any agreement between the BhārŚS and the *Parīśeṣa Sūtra* in the matter of the order of topics dealt with, it appears that the *Parīśeṣa Sūtra* is not the work of a single author, but that it was compiled by different authors in different stages. In this connection it may be noted that the manuscript C, even though it begins with sūtra 182, opens with अथर्ववेदः सः. It is hardly possible to define these different stages, but the earliest stage may be said to be posterior to the last portion of the Śrauta Sūtras of Bodhāyana and Āpastamba, and the last stage to have been completed at least before the date of the commentators of the Śrauta Sūtras of the Taittirīya recension.

§ 16. Relative Chronology of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra

Bodhāyana and Bhāradvāja :—A comparison of the styles of the Śrauta Sūtras of Bodhāyana and Bhāradvāja has already been made. It has also been pointed out that the BaudhŚS is the oldest of all the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension. Some additional evidence showing that Bhāradvāja was later than Bodhāyana may be set forth here.

The *Gopitṛyajña* which forms part of the *Agnyādheya* shows the archaic character of the BaudhŚS. It is not found in the BhārŚS or any other Śrauta Sūtra. According to BaudhŚS is to be performed by the sacrificer. Bhāradvāja, have assigned the pre- of the Adhvaryu. This tendency of deputation may be regarded as a sign of a later date. In connection with the *sānnāyya*-offering at the New-moon sacrifice, cows are required to be milked in an adequate number. Bodhāyana says that one should cause as many cows to be milked as would yield a pitcherful of milk. BhārŚS I.11.8,13; ĀpŚS I.11.2, 12.5, specify the number of cows as three and say that on the New-moon day the entire quantity of milk is reserved for the *sānnāyya*; therefore, even the children do not get milk. This varying position of milk-supply might be explained either on geographical or on chronological grounds.

The following is the list of the rituals which are not found in the extant BhārṢṢ, but in respect of which the *Parīṣeṣa Sūtra* has given injunctions which are clearly of an additional character :—

<i>Ritual</i>	<i>Reference</i>	<i>Total No. of sūtras</i>
Cāturmāsyaḥ Haurta	5-7	3
Pāśuka Prāyaścitta	17	1
Kāmyāḥ Paśavaḥ	22, 116	2
Paśuyāga yājamāna	31-34	4
Nakṣatrestī	45-50	6
Agnicayana with Prāyaścittas	54, 97-100, 109-110, 119-123,	12
Haurta Paribhāṣā	87-92, 94-96	9
Vājapeya	73	1
Sāgnika Ekāha	74-76	3
Dvādaśāha	77	1
Kāmyā Iṣṭayaḥ	104, 117, 118, 169	4
Aśvamedha	83, 129	2
Rājāsūya	130, 131,	2
Sattra	126, 135, 136,	3
Ekāha	140	1
Paśvaikūdaśinī	142	1
Yupaikūdaśinī	143	1
Atipavitrestī	202-209	8
		<hr/> 64

Thus nearly one third of the total number of sūtras deal with the rituals which are absent in the BhārṢṢ. From this it may be safely concluded that the portions in the original BhārṢṢ giving injunctions about these rituals, which must have once existed, were lost in course of time. It has been already pointed out that citations from the portions of the BhārṢṢ dealing with Dākṣāyana, Kāmyāḥ Paśavaḥ, Paśuprāyaścittas, Paśvaikūdaśinī and the Aśvamedha have been traced in the commentaries on the Śrauta Sūtras and other texts. Most of these are in addition to the rituals discovered in the *Parīṣeṣa Sūtra*. These facts lead to the conclusion that the BhārṢṢ was a complete Śrauta Sūtra like the other Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension, and that much of its portion had been lost in course of time owing to one reason or another.

That the Bhāradvāja *Parīṣeṣa Sūtra* enjoyed an equal authority with the BhārṢṢ, is clear from the fact that the commentators of the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension have quoted, under the name of Bhāradvāja, sūtras from the *Parīṣeṣa Sūtra* side by side with those from the Śraut

Sūtra. This shows that the entire *Parīśeṣa Sūtra*, as it is available at present, was recognised as belonging to *Bhāradvāja* at the time of the commentators. *Sūtras* from the *Parīśeṣa Sūtra* have been cited by the following commentators : *Mahādeva* and *Yajñeśvara* *Dikṣita* on the *BaudhSS*, *Rudradatta* and *Rāmāgnīṭi* on the *ĀpSS*, and *Mahādeva*, *Gopinātha*, *Vāñcheśvara* and *Māyadatta* on the *Satyāśādhā-Hiraṇyakeśi Sūtra*. *Upendra* in his *pīṭamedhāprayoga-dīpikā* (*Bharata Itihāsa Samśodhaka Maṇḍala*, Poona, MS No. 22,868) says that *Bhāradvāja* compiled the entire *Kalpasūtra*, and that with a view to supporting the views and rules which were not directly stated, prescribing what was not laid down, and regulating what is doubtful, he compiled the *Parīśeṣa Sūtra*.

From the miscellaneous character of the *Parīśeṣa Sūtra* and the absence of any agreement between the *BhārSS* and the *Parīśeṣa Sūtra* in the matter of the order of topics dealt with, it appears that the *Parīśeṣa Sūtra* is not the work of a single author, but that it was compiled by different authors in different stages. In this connection it may be noted that the manuscript C, even though it begins with *sūtra* 182, opens with अग्नेर्वाय नमः. It is hardly possible to define these different stages, but the earliest stage may be said to be posterior to the last portion of the *Śrauta Sūtras* of *Bodhāyana* and *Āpastamba*, and the last stage to have been completed at least before the date of the commentators of the *Śrauta Sūtras* of the *Taittirīya* recension.

§ 16. Relative Chronology of the *Bhāradvāja Śrauta Sūtra*

***Bodhāyana and Bhāradvāja* :—**A comparison of the styles of the *Śrauta Sūtras* of *Bodhāyana* and *Bhāradvāja* has already been made. It has also been pointed out that the *BaudhSS* is the oldest of all the *Śrauta Sūtras* belonging to the *Taittirīya* recension. Some additional evidence showing that *Bhāradvāja* was later than *Bodhāyana* may be set forth here.

The *Gopītyājña* which forms part of the *Agnyādhya* shows the archaic character of the *BaudhSS*. It is not found in the *BhārSS* or any other *Śrauta Sūtra*. According to *BaudhSS*, the entire ritual of the *Pinḍapītyājña* is to be performed by the sacrificer himself. Other *Sūtra*-writers, including *Bhāradvāja*, have assigned the preliminary duties in this connection to the *Adhvaryu*. This tendency of deputation may be regarded as a sign of a later date. In connection with the *sāmānya*-offering at the New-moon sacrifice, cows are required to be milked in an adequate number. *Bodhāyana* says that one should cause as many cows to be milked as would yield a pitcherful of milk. *BhārSS* I.11.8, 13; *ĀpSS* I.11.2, 12.5, specify the number of cows as three and say that on the New-moon day the entire quantity of milk is reserved for the *sāmānya*; therefore, even the children do not get milk. This varying position of milk-supply might be explained either on geographical or on chronological grounds.

Bodhāyana generally quotes a verse or a formula in full. Even if a particular mantra is required to be repeated in a modified form, Bodhāyana repeats it entirely with the necessary modification. A typical example is provided by the verses to be recited while making the offerings called *atimukti* after the *Āhavanīya* fire has been formally carried forth to the *uttaravedi* in the Animal-sacrifice. In BaudhŚS, four verses have been given in their entirety as *agnir yajñam nayatu prajānam...*, *vāyur yajñam nayatu...*, *sūryo yajñam nayatu...*, and *yajño yajñam nayatu...*. BhārŚS, on the other hand, has given the entire first verse, but has combined the subsequent three verses together, and has thus quoted *vāyur ādityo yajño yajñam nayatu...*. Āpastamba has still further shortened the reproduction and has given the group of four verses as *agnir vāyur ādityo viṣṇur yajñam nayatu...*. The tendency towards abridgement as evidenced in the sūtra-composition, of which the present case is a typical instance, may be regarded as a criterion to determine the relative chronology of the Sūtras.

It is possible to compare the style of the Karmānta portion of the BaudhŚS with that of the BhārŚS. Mention has already been made of the term *atyantapradakṣa*, which has been used only once in the Karmānta portion of the BaudhŚS but several times in the BhārŚS. Interrogative pronouns have been frequently used in the Karmānta Sūtra. The BhārŚS has used such pronouns only at two places : IX.6.3—*anirūptābhyudite katamā-bhyo nirvapeṭi*; XIV.6.2—*kuta etebhyo dadyāt | etasmād eva dvūdalāc chatād ity ekaṁ anyata ity aparaṁ*. The ĀpŚS, on the other hand, has not used them at all. The use of interrogative pronouns accords well with the style of a *pravacana*. It may, therefore, be concluded that the BhārŚS was composed later than the Karmānta portion of the BaudhŚS.

Bharadvāja and Āpastamba.—The relative chronology of Bodhāyana and Bharadvāja clearly points to the priority of Bharadvāja to Āpastamba. Mahādeva in his commentary *vaijayantī* on the Satyāśūcīha Sūtra mentions Bharadvāja before Āpastamba. Indeed the fact of Bharadvāja being a predecessor of Āpastamba has been generally acknowledged.¹ That fact has been further corroborated by certain points which have emerged from the comparison of the two Sūtras made previously. There are, besides, certain indications which show that the BhārŚS is not composed in so perfect a sūtra-style as the ĀpŚS. The construction of that sūtra is rather loose. The first of such indications is the Paribhāṣā. While the ĀpŚS records the Paribhāṣā in a systematic manner (XXIV.1-4), the BhārŚS does not have any separate section for that purpose. The BhārŚS contains a few stray sūtras or groups of sūtras (e.g. I.1, VI.15,16; IX.1) which may be regarded as being of the nature of Paribhāṣā. Sometimes Bharadvāja anticipates a thing which is actually mentioned in the sequel.

¹ MAX MULLER, *History of Ancient Sanskrit Literature*, p. 371; MUEHLER, *Sacred Laws of the Āryas*, SBE, Vol. II, Intro. pp. xvi ff.; KEITH, *Veda of the Black Yajus Translated*, Intro. p. xlv.

tion-rites, the ĀpŚS shows many additions over the BhārŚS. The chapters on the expiation-rites in the BhārŚS generally correspond with those in the ĀpŚS, and there is also considerable verbal similarity between them. A comparison of the two Śūtras, however, shows that there is nothing in the BhārŚS which corresponds with ĀpŚS IX.11.17-12.12. The expiation-rites dealt with in this part of the ĀpŚS relate to the Agnihotra and the New-moon and the Full-moon sacrifices. There are in that part also certain incidental rites. Praśna IX of the BhārŚS consists of nineteen Kaṇḍikās which correspond with Kaṇḍikās 1-16 of Praśna IX of the ĀpŚS. The IXth Praśna of the ĀpŚS further contains Kaṇḍikās 17-20 which describe the expiation-rites in connection with the Animal-sacrifice. These rites are absent in the BhārŚS.

It has been generally assumed that additions were made to the various Śrauta manuals by the later Yājñikas. GARBE¹ has discussed the additions made to the ĀpŚS. The possibility of additions having been made cannot totally be denied, but when GARBE says that "later corrections of this kind admitting something wholly different or even the very contrary, are mostly added by means of *vā*", and further that "we shall most probably have to judge those or at least a certain number of those which are added with the explanatory words *ity aparam* and *ity eke* (or *athai'haśām* and *eke samāmanantī*)," the matter requires a little more consideration. GARBE has referred to a specific instance. "Nobody will think it possible," says he, "that the author of the original Śūtra would have written a sentence like ĀpŚS XI.20.14, *na yajamāno'gniśomiyasyā'śnāti aśnīyād vā*." In this connection it has to be noted that such optional injunctions usually have their origin in the *brāhmaṇas*. For instance the injunction referred to by GARBE is clearly based on TS VI.1.11.6, *yad agniśomiyam paṭum ālabhata ātmanīṣkrayaṇa evā-śya saḥ tasmāt tasya nāśyam puruṣanīṣkrayaṇa iva hy atho khalv āhur agni-śomābhyāṇ vā indro vṛtram ahaṇn iti yad agniśomiyam paṭum ālabhata vātraghna evāśya saḥ tasmād v āśyam*. "In that he offers an animal to Agni-Soma, there occurs the buying off of himself. Therefore, 'he should not partake of it (= *idā* pertaining to the Agniśomīya offering.). Because it is as it were the buying off of one. It is again said, through Agni-Soma Indra killed Vṛtra. In that he offers an animal to Agni-Soma, there occurs the killing of evil matters for him.' He should, therefore, partake of it." As a matter of fact, Rudradatta has mentioned this *brāhmaṇa* passage in his commentary on that śūtra. One cannot say that the words *tasmād v āśyam* are a later addition to the main *brāhmaṇa* passage. As regards the different views denoted by the words *ity aparam* and the like, it has to be noted that they represent the different practices which must have been current within the same-school or in other schools.

The rituals, which were so elaborate and complicated, were quite liable to be different in different times and at different places. It has been already pointed out that the views recorded in the ĀpŚS with the words *ity*

INTRODUCTION

etc agree in many places with the views of the BĀRĒS. It may also be remembered that Āpastamba has many times recorded the divergent views by directly referring to the sources, e.g. the Vājasaneyaka. Āpastamba's is not the only Sūtra which records the divergent views with the words *ity eke* etc. One comes across the views indicated by the words *ity ekam*, *ity aparam* etc. also in the Śrauta Sūtras of Bharadvāja and other teachers. All such views can by no means be regarded as interpolations.

The foregoing discussion will confirm the conclusion that Bharadvāja was preceded by Bodhāyana and succeeded by Āpastamba. It has been generally accepted that Bodhāyana, Bharadvāja and Āpastamba were the authors of at least the major portions of the Śrauta and the Gṛhya Sūtras of their respective schools. And the chronological succession of these three Sūtra-

believed to have flourished about 800 B.C.,² and Āpastamba about 550 B.C., Bharadvāja may be said to have lived about 650-600 B.C.

verse, it will not be wrong to infer that the composer of that verse was a resident of the region along the banks of *yamunā*.

The mention of the two teachers, Āśmarathya and Ālekhaṇa, in the Āśvalāyana, Bharadvāja and Āpastamba sheds some light on the original home of the authors of these three Sūtras. Āśvalāyana is taken to be an inhabitant of Āryāvarta. The geographical references in the Āśvalāyana Śrauta Sūtra such as the *Sarasvatī*, *Plakṣaprasravaṇa*, and *Kārapacava*¹ support this assumption. Since Āśvalāyana has mentioned Āśmarathya and Ālekhaṇa, these latter teachers must have belonged to that region. It therefore follows that the Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba, in which these two teachers are frequently mentioned, must have been composed in the same region, that is, in or round about Kuru-Pāñcāla. The original home of Āpastamba was so far believed to have been in the Andhra country,² but fresh evidence has been recently produced to show that it was in Kuru-Pāñcāla or in its neighbourhood.³

It, therefore, follows that Bharadvāja's original home was not in South India, but in North India in the region along the banks of *yamunā*, somewhere near the home of Āpastamba. The affinity between the Śrauta Sūtras of Mānava and Āpastamba has already⁴ been referred to. The school of the Mānavas belonged to the Maitrāyaṇī recension which was specially studied in Panjab. That school could not have, therefore, flourished in South India. Accordingly, Āpastamba cannot be said to have belonged to South India. While comparing the styles of the Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba, it was shown⁵ that, though the Maitrāyaṇī *Sambhitā* has influenced both these Śrauta Sūtras, it has influenced the BhārṣṢ to a larger extent than the ĀpṢṢ. On the other hand, the Vājasaneyaka is frequently referred to in the ĀpṢṢ, while not a single reference to it is found in the Śrauta Sūtra of Bharadvāja. It, therefore, appears that the home of Āpastamba was rather in the eastern region of North India which was the seat of the Vājasaneyakas, while Bharadvāja's home lay towards the west where the influence of the Maitrāyaṇīyas was stronger.

vegavati mentioned by the commentator is most probably the one in the Chingalput District. The original name of the *vegavati* in the Madurai District is *vargar*. There is another reference perhaps pointing to another area colonised by the followers of the Bharadvāja school. The colophon of the MS of *Atipavitṛṣṭiprayoga* (No. 136, Oriental Institute, Baroda) reads : *tailāṅgaḍeśa rudranuragrāme*.

1. अथ सरस्वतानि । सरस्वत्याः पश्चिम उदकाच्चे दीक्षेत् १... अथरेथानानि । वृक्षं प्रसवन् प्राप्नोथानम् । यमुनायां काश्यपवेदेऽव्यूथमुपेयुः । ĀpṢṢ XII.6.

2. BOLLER, *Sacred Laws of the Āryas*, SBE Vol. II, Intro. p. xxxii; A GOVINDACHARYA SWAMIN, *The Brahmin Colonisation of South India*, IA vol. XLI, p. 230.

3. RAM GOPAL, *India of Vedic Kalpasūtras*, pp. 94-98.

4. GARDE, *ibid.* pp. xix ff; J. M. VAN GELDER, *Mānava Śrauta Sūtra*, *Cayana*, Intro. pp. v ff; also a complete edition of the same, New Delhi 1961, Preface, p. 6.

5. See p. lxxi.

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्
पैतृभेधिकपरिशेषसूत्राभ्यां सहितम्

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्

अथ प्रथमः प्रश्नः

दर्शपूर्णमासौ^१ व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ आमावास्याेन हविषा यक्ष्यमाण
 एकस्या द्वयोर्वा पूर्वेद्युर्हविरातञ्चनं दोहयति^२ ॥ २ ॥ अपि वा^३ पुरस्तादेव अहे
 ज्यहे वानुशुप्तं दुग्धं दोहयित्वानुशुप्तेन दध्नातनक्ति ॥ ३ ॥ संततमविच्छिन्नमभिदु-
 हन्त्योषवसथात् ॥ ४ ॥ यदहः पूर्णथन्द्रमाः स्यात् तां पौर्णमासीमुपवसेत् ॥ ५ ॥
 श्वः पूरितेति वा^४ ॥ ६ ॥ यदहर्न दृश्येत^५ ताममावास्याम् ॥ ७ ॥ श्वो नोदेतेति^६
 वा ॥ ८ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशो ये केचन^७ पौर्णमासीममावास्यां वा धर्मा अना-
 रभ्यास्त्रायन्त उभयत्रैव ते क्रियन्ते ॥ ९ ॥ यज्ञोपवीत्येव दैवेषु कर्मसु भवति ॥ १० ॥
 प्राचीनावीती पित्र्येषु ॥ ११ ॥ प्राङ्मन्यायान्युदङ्मन्यायानि वा प्रदक्षिणं दैवानि
 कर्माणि कुर्यात् ॥ १२ ॥ विपरीतं^८ पित्र्याणि ॥ १३ ॥ न विहारादपपर्यावर्तेत^९
 ॥ १४ ॥ न यज्ञाङ्गेनात्मानमभिपरिहरेदन्यं वा ॥ १५ ॥ उत्तरतउपचारो विहारः
 ॥ १६ ॥ यत्र क च जुहोतीति चोदयेदध्वर्युरेव जुह्वाज्येनाहवनीये जुहुयात् ॥ १७ ॥
 अध्वर्युमेवानादिष्टे^{१०} कर्तरि^{११} प्रतीयादाग्रीधं^{१२} द्वितीयम् ॥ १८ ॥ यत्र क चोपतिष्ठते-
 ऽनुमन्त्रयत इति चोदयेद् यजमान एव तत्^{१३} कुर्यात् ॥ १९ ॥ एकमन्त्राणि कर्माणि
 ॥ २० ॥ आदिप्रदिष्टा मन्त्रा भवन्ति ॥ २१ ॥ ॥१॥

1. A₁ begins with श्रीगणेशाय नमः। श्रीदक्षिणामूर्तेश्वरवे नमः।; A_{4.1} श्रीगणेशाय नमः॥
 हरिः ॐ ॥; B₁ शुभमस्तु ॥ श्रीमदाचार्येभ्यो नमः॥ धियै नमः॥; B₂ begins with
 श्वरवे सर्वलोकानां भिषग्रे भवरोषिणाम्। मिथ्ये सर्वविद्यानां श्रीदक्षिणामूर्तये नमः॥
 श्रीदक्षिणामूर्तये नमः॥ श्रीसरस्वत्यै नमः॥

2. A_{4.1} दोहयित्वा

3. A₁, B₁ पौर्णमासः; B₂ पूर्ण°

4. Rāmāgñicit on ĀpŚS I.1.1 quotes : तथा न भगवता भारद्वाजेन पौर्णमासी
 पूर्वोभित्युक्तावाच ।

5. Thus B_{1.3}; A₁ दश्यताममावास्या; A₂₋₃ दश्यताममावास्या; R °वास्यायाम्; B₁
 दश्यताममावास्या

6. A₂₋₃ °तीति

7. A₂₋₃ केच

8. A₁, B₁ पौर्णमास°

9. A₁ विपरीत; B₂ वक्षिष°

10. A₂ °दपर्या; A_{4.1} °दुपपर्या; B₁ °दक्षिपर्या; B₂ °दक्षिपर्या°

11. Thus B_{1.3}; A₁ °मेव दानादिषु कर्तरि; A₂₋₃ °दिष्टेषु कर्तरि; B₁ °मेवानादिषु कर्तरि

12. A₁ नाग्रीधं

13. A₂₋₃ omitted. This sūtra is cited verbatim by the commentator
 on SatS VI.1 (p. 503).

‘उत्तरस्यादिना पूर्वस्यावसानम्’ ॥ १ ॥ मन्त्रान्तैः कर्मादीन् संनिपातयेत्
 ॥ २ ॥ अथ यत्र द्वस्वो मन्त्रः स्याद् दीर्घं कर्म कर्मादौ मन्त्रं जपेत् ॥ ३ ॥ अथ
 यत्र द्वाभ्यां जुहोति पञ्चभिर्जुहोतीति चोदयेत् प्रतिमन्त्रं तत्राहुतीर्जुहुयात् ॥ ४ ॥
 अथ यत्र यद्वाङ्गे कर्माभ्यावर्तयेत्त मन्त्रोऽभ्यावर्तेत् ॥ ५ ॥ ज्वलत्येव सर्वा आहुती-
 र्जुहुयात् ॥ ६ ॥ व्रतमुपैष्यति^१ शास्त्रामच्यैति^२ ॥ ७ ॥ पलाशशाखौ शमीशाखां
 वा ॥ ८ ॥ सा या प्राच्युदीची प्राची वोदीची वा बहुपर्णा बहुशाखाप्रतिशुष्काप्रा-
 सुपिरा^३ तामाछिनत्ति इमे त्वा इति ॥ ९ ॥ ऊर्जे त्वा इति संनमयत्यनुमार्ष्टि वा
 ॥ १० ॥ अथैनामाहरति

इमां प्राचीमुदीचीमिषमूर्जमभिसंस्कृताम् ।

बहुपर्णामशुष्काम्रौ हरामि पशुपामहम् ॥

इति ॥ ११ ॥ तथा पडवराध्यान्^४ वत्सानपाकरोति वायव स्योपायव स्य इति
 ॥ १२ ॥ यावतीनामेका कुम्भी दुग्धं संभरेत्^५ तावती परार्ध्या मात्रा स्यात् ॥ १३ ॥
 एकां^६ शाखयोपस्पृशति ॥ १४ ॥ तथैव गाः प्रस्थापयति देवो वः सविता प्रार्पयतु
 श्रेष्ठतमाय कर्मण आ प्यायस्वमग्निवा^७ इन्द्राय देवभागम् इति ॥ १५ ॥ महेन्द्राय इति वा
 यदि महेन्द्रयाजी भवति^८ ॥ १६ ॥ एकां^९ शाखयोपस्पृशति ॥ १७ ॥ प्रस्थिता
 अनुमन्त्रयते

शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिवन्तीः शतगिन्द्राय शरदो दुहन्ताः ।

रुद्रस्य हेतिः परि वो वृणक्तु ॥

इति ॥ १८ ॥ महेन्द्राय इति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति^{१०} ॥ १९ ॥ ॥ २॥

ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात बह्वीः इति यजमानस्य गृहानभिपर्यावर्तते ॥ १ ॥

1. A, पूर्व + + + +; B, पूर्व; B₂, ‘सर्वं विद्यात्’; B₃, पूर्वस्यान्तम्

2. A, ‘संवा’

3. A, ‘त्वत्रा’; B, ‘इति जुहु’

4. B, ‘मुपैष्यतीति’

5. A, B, ‘छेति’

6. A, ‘मतिरुज्ज’

7. B, ‘वदपरा’

8. B, ‘संभरेत्’

9. B, ‘एका’

10. B, ‘माःया’

11. Mahādeva on SatS I.2 (p. 79) says: भारद्वाजः साधारमुमेव महत्याह महेन्द्रायेति चेति ।

12. Rudradatta on ApSS I.2.8 quotes: तथा ॥ शतगिन्द्रायेति महत्याह भारद्वाजः महेन्द्रायेति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति ।

अग्निष्ठेऽनस्यग्न्यगारे वा पुरस्तात्प्रतीचीं शास्त्रामुपगृह्णाति यजमानस्य पशून् पाहि
इति ॥ २ ॥ यथात्प्राचीमित्येकेषाम् ॥ ३ ॥ यो वा अध्वर्योगृह्णान् वेद गृह्वान्
भवति । आ चतुर्थात् कर्मणोऽभिसमीक्षेतेदं करिष्यामीदं करिष्यामीति । एते वा
अध्वर्योगृह्णाः । य एवं वेद गृह्वान् भवतीति विज्ञायते ॥ ४ ॥ सावित्रेणाथ-
पशुमनहुत्पशुमसिदं वादाय गार्हपत्यमभिमन्त्रयते यज्ञस्य घोषदसि इति ॥ ५ ॥
प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः इत्याहवनीये दात्रं प्रतितपति ॥ ६ ॥ प्रेयमगाद्विपणा
वर्हिरष्ट इति प्राक् बोद्धव्यं वाभिप्रव्रज्य यतः कुतश्च दर्भमयं वर्हिराहरति ॥ ७ ॥
विष्णो स्तोपोऽसि इति प्रथमं स्तम्बमुत्सृजति ॥ ८ ॥ द्वितीयं परिपौति देवानां
परिपूतमसि वर्षवृद्धमसि इति ॥ ९ ॥ तस्य द्वे तिस्रो वा नाडीहत्सृजति अवशिष्टो
गवां भागः इति ॥ १० ॥ स्तम्बमारभते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो
हस्ताभ्यां वर्हिर्देवसदनमारभे इति ॥ ११ ॥ पर्वणि दाति देववर्हिर्वा त्वान्वह मा तिर्यक्
पर्व ते राध्यासमाछेत्ता ते मा रिपम् इति ॥ १२ ॥ संनखं मुष्टिं लुनोति ॥ १३ ॥ स
प्रस्तरो भवति ॥ १४ ॥ कुलिममात्रं इत्येकेषाम् ॥ १५ ॥ ऊर्वस्थिमात्रं इत्येकेषाम्
॥ १६ ॥ सुगदण्डमात्रं इत्येकेषाम् ॥ १७ ॥ अपरिमितं इत्येकेषाम् ॥ १८ ॥
एवमेवायुजो^{१०} मुष्टींल्लुनोति ॥ १९ ॥ यदन्यत् परिपवणादुत्सर्जनादिति सर्वं तत्
करोति ॥ २० ॥ प्रस्तरो युक्तमित्येकेषामयुक्तमित्येकेषाम् ॥ २१ ॥ अयुजि
निधनानि लुनोतीत्येकेषाम् ॥ २२ ॥ ॥ ३ ॥

देववर्हिः शतकल्यं विरोह इत्यालवान् प्रत्यभिमृशति ॥ १ ॥ सहस्रवल्ग्या
वि षवै रुहेम इत्यात्मानम् ॥ २ ॥ अथैनत् संभरति पृथिव्याः संपृचः पाहि सुसंभृता

1. A₁₋₂, B₁ 'प्रतीची'

2. Vānceśvara sūdhī in his commentary on SatS quotes sūtras 5 and 6 beginning with गार्हपत्यमभिमन्त्रयति (13 a).

3. Dhṛṭasayāmin on ĀpSS I.2.6 quotes: एवं भरद्वाजमतिथि यतः कुतयेति दिङ्निधनी नास्ति ।

4. A₂₋₃ 'यज्यति'; B₂ 'त्यज्य'

5. A₁₋₂ परिपवेति

6. B₂ गुहिम'

7. A₁₋₂ omitted

8. A विनिमित्तः; B₁ विनिर्मित

9. A₁₋₂ इत्येकेषाम्

10. A₁, B₂ एवायुजो

11. Rudradatta on ĀpSS I.4.5: भारद्वाज्याह प्रस्तरो युज इत्येवमयुजम इत्येकेषा-
विति ।

त्वा संभरामि' इति ॥ ३ ॥ अत एव बर्हिषः शुल्वं करोति त्रिधातु पञ्चधातु वा' ॥ ४ ॥ अयुपितो योनिः इति शुल्वमावेष्टयति ॥ ५ ॥ अदित्यै रात्रासि इति प्रतिदधाति ॥ ६ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशो यानि कानि च शुल्वानि न समस्यन्ते प्रदक्षिणं तान्यावेष्टयेत् ॥ ७ ॥ अथ यानि समस्यन्ते प्रसन्ध्यं तेषां गुणमावेष्टय प्रदक्षिणमभिसमस्येत् ॥ ८ ॥ उदगग्रं शुल्वं निधाय तस्मिन् प्रागग्रं बर्हिर्निदधाति ॥ ९ ॥ अलुभितो^२ योनिः इत्युत्तमे निधने प्रस्तरमत्यादधाति ॥ १० ॥ अथैनत् संनहति इन्द्राग्नौ संनहनम् इति ॥ ११ ॥ पूषा ते ग्रन्थिं प्रघ्नतु इति ग्रन्थिं करोति' ॥ १२ ॥ स ते मा स्यात् इति पश्चात्प्राञ्चगुपगूहति ॥ १३ ॥ पुरस्तात्प्रत्यञ्चमित्येकेषाम् ॥ १४ ॥ अथैनदारभते

आपस्वामश्चिनौ त्वामृषयः सप्त मामृजुः ।

बर्हिः सूर्यस्य रश्मिभिरुपासां केतुमारभे ॥

इति ॥ १५ ॥ उदच्छते इन्द्रस्य त्वा वाहुभ्यामुदच्छे इति ॥ १६ ॥ श्रीर्वध्वचिनिधत्ते घृहस्यतेर्मूर्ध्ना हरामि इति ॥ १७ ॥ आहरति उर्वन्तरिक्षमन्विहि इति ॥ १८ ॥ अपरेणाहवनीयं परिधीनां कालेऽन्तर्वेधनधः सादयति अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामि इति ॥ १९ ॥ देवंगमसि इत्यासन्नमभिमन्त्रयते ॥ २० ॥ उपरीव प्रज्ञातं निदधाति ॥ २१ ॥ ॥४॥

या जाता ओषधयो देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा ।

तासां पर्वं राध्यासं परिस्तरमाहरन् ॥

अषां मेघं यज्ञियं सदेनं शिवमस्तु मे ।

अष्टेता वो मा रिपं जीवानि शरदः शतम् ॥

अपरिमितानां परिमिताः संनह्ये सुकृताय कम् ।

एनो मा निगां कतमन्ननाहं पुनरुत्थाय बहुला भवन्तु ॥

इति परिस्तरणानां दर्भाणामधिनिधान्याछेदनी' संनहनीत्येता आम्नाता भवन्ति ॥ १ ॥ एकविंशतिदारुभिर्ध्वं करोति पालाशं खादिरं वा ॥ २ ॥ अष्टादशदारुभिर्ध्वं संनह्यतीत्येकेषाम् ॥ ३ ॥ पञ्चदश सामिधेनीदारुणि भवन्ति ॥ ४ ॥ त्रयः परिधयः

1. Rudradatta on ĀpSS I.4.10: अत्राह भारद्वाजः याती याती मन्त्रमावर्तयतीति । तथा तत्र एव बर्हिषः शुल्वं करोतीति च । The first part of the quotation may be compared with BhārSS II.9.1. Vācīśvara on SatS has quoted this sūtra up to करोति.

2. A₁, B₁ अलुभितः; B₂ अलुभिता

3. B₂ करोतु

4. A₂₋₈ दर्भाणाम् is omitted.

॥ ५ ॥ पालाशाः कार्पूर्यमया वा शुष्का वाद्रा वा सवल्कलाः ॥ ६ ॥ अथो
खादिरा बैल्वा औदुम्बरा वैकङ्कता रौहितका वेति विज्ञायते ॥ ७ ॥ स्थविष्ठो
मध्यमोऽणीयान् द्राघीयान् दक्षिणाघ्योऽणिष्ठो हसिष्ठ उत्तरार्घ्यः ॥ ८ ॥ द्वे आधार-
समिधौ ॥ ९ ॥ अनूयाजसमिदेकविंशौ ॥ १० ॥ समूलानाममूलानां वा दर्भा-
णामयुग्धातु तथैव शुल्वं करोति ॥ ११ ॥ तस्मिन्निधौ संभरति ॥ १२ ॥

यत् कृष्णो रूपं कृत्वा प्राविशस्त्वं वनस्पतीन् ।

ततस्त्वामेकविंशतिधा संभरामि सुसंभृता ॥

त्रीन् परिधीं स्तिस्रः समिधो यज्ञायुरनुसंचरान् ।

उपवेपं मेक्षणं दृष्टिं संभरामि सुसंभृता ॥

इति संनहति ॥ १३ ॥ कृष्णोऽस्याखरेष्ठः ॥ देव पुरश्चर सन्धासं वा इति पुरस्ता-
त्प्रत्यञ्चं ग्रन्थिमुपगूहति ॥ १४ ॥ अथैनमनघः सादयित्वा प्रज्ञातानीधमप्रध्वनानि
निदधाति ॥ १५ ॥ ॥ ५ ॥

अथो भूत इध्मावर्हिणी व्रतोपेते पौर्णमास्यां कुर्यात् ॥ १ ॥ पूर्वद्युरेवामा-
वास्यायाम् ॥ २ ॥ याथाकामी पौर्णमास्यामित्यपरम् ॥ ३ ॥ दर्भमयं वेदं करोति
वेदोऽसि येन त्वं देव वेद देवेभ्यो वेदोऽभवस्तेन मया वेदो भूयाः इति ॥ ४ ॥ वत्सङ्गुं
प्रशुकामस्य मूतकार्यमन्नाद्यकामस्य त्रिवृतं ब्रह्मवर्चसकामस्य । त्रिवृच्छिरसं भुवते
॥ ५ ॥ नित्यवत् पूर्वा कल्पावेके समामनन्ति ॥ ६ ॥ अथैनं प्रादेशमात्रे परि-
वासयति ॥ ७ ॥ शुल्वात् प्रादेशमात्र इत्येकेषाम् ॥ ८ ॥ प्रज्ञातानि वेदाग्राणि
निधाय यथा शाखया वत्सानपाकरोति तस्या अन्तर्वेदि पलाशानामेकदेशं प्रशतयति
॥ ९ ॥ मूलतः शाखां परिवास्य तदुपवेपं करोति उपवेपोऽसि यज्ञाय त्वां परि-
वेपमधारयन् । इन्द्राय हविः कृष्णन्तः शिवः शम्भो भवासि नः इति ॥ १० ॥ अथास्या
दर्भमयं प्रादेशमात्रं पवित्रं करोति त्रिवृदवलयं वत्सां पवित्रमसि शतधारं वत्सां

1. B₂ सपलाशाः. Vāñcheśvara on SatS (17 ab), while quoting sūtras 6 and 7, reads पालाशं, and सवल्का for सवल्कला.

2. A, B₂ रौहितका

3. B₂ विंशति

4. A omits sūtras 11, 12.

5. B₁₋₃ यं

6. B₂ पूर्व; B₁₋₃ पूर्वा

7. Dhūrtasvāmīn on ApSS 1.6.5: कामाभावेऽप्येता एवाहुतयः अकामस्यान्यस्या-
विधानात् श्रद्धाजयताम् ।

8. B₂ स्तोत्राणि

9. Thus A₁, B₁; A₂₋₃ वृत्रं; B₂ त्रिवदवदलं; B₃, R त्रिवदवदलं

पवित्रमसि सहस्रधारम् इति ॥ ११ ॥ मूले मूलमवसजत्पत्रेऽग्रम् । न ग्रन्थि करोति ॥ १२ ॥ क्रियमाणं यजमानोऽनुमन्त्रयते

त्रिवृत्पटाक्षे दर्भं इयान् प्रादेशसंमितः ।

यज्ञे पवित्रं पोतृतमं पयो हव्यं करोतु मे ॥

इति ॥ १३ ॥ परिसमूहन्त्यग्न्यगाराण्युपलिम्पन्त्यायतनानि ॥ १४ ॥ यावच्छर्करैः
सांनाय्यकुम्भ्यौ गोमयेनोपलिप्ते भवतः ॥ १५ ॥ अलंकुर्वते यजमानः पत्नी च
॥ १६ ॥ ॥ ६ ॥

अमावास्यायामधिवृक्षस्यै पिण्डपितृयज्ञेन चरन्ति ॥ १ ॥ दक्षिणाप्राग-
त्रैर्देवैरन्वाहार्यपचनं परित्सार्यैकैकशः पिण्डपितृयज्ञपात्राणि प्रक्षाल्य प्रयुनक्ति
स्पर्शं सुवमाज्यस्थालीं मेक्षणं कृष्णाजिनमुल्लखलं मुसलं शूर्पं येन चार्थी भवति
॥ २ ॥ अध्वर्युर्यज्ञोपवीती दक्षिणतः शकटादेकपवित्रेऽधि स्थाल्यां निर्वपति ॥ ३ ॥
पूरयित्वा निमाटि ॥ ४ ॥ कृष्णाजिनं उल्लखलं प्रतिष्ठाप्य दक्षिणाप्राची पत्नी
तिष्ठन्ती परापावंमविवेकमवहन्ति ॥ ५ ॥ सकृत् फलीकरोति ॥ ६ ॥ दक्षिणाग्नौ
जीवतण्डुलमिव थपयित्वोत्पूतेन नवनीतेनाभिघारयत्यनुत्पूतेन वा सर्पिषा ॥ ७ ॥
दक्षिणपूर्वेणान्वाहार्यपचनमुत्तरापरेण वा दक्षिणाप्राचीमेकस्पर्शं वेदिमुद्धृत्यावोक्ष्य
सकृदाच्छिन्नेन सर्पिषा स्तृणाति

सकृदाच्छिन्नं वह्निंरुणामृदु स्पर्शं पितृभ्यस्त्वा भगव्यहम् ।

अस्मिन् सीदन्तु मे पितरः सोम्याः पितामहाः प्रपितामहाश्चानुगैः सह ॥

इति ॥ ८ ॥ तस्यामेतं स्थालीपाकं प्रतिष्ठाप्य दक्षिणतः कशिपूपवर्हणमाञ्जनम-
भ्यञ्जनमित्येकैकश आसाद्य ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥

अध्वर्युर्यज्ञोपवीती दक्षिणं ज्ञान्वाच्य मेक्षणेन स्थालीपाकस्योपहृत्याभिघार्य
जुहोति । सोमय पितृपोताय सधा नमः इति प्रथमम् ॥ १ ॥ यमायाङ्गिरस्वते पितृभते

1. A₁, B₁ मूलवत्; B₂, मूलमुपसृ; R 'भवसूत्र'

2. Thus B₁; A₁ 'नालिप्त'; B गोमयेनानुलिप्ते

3. A₂, B₁, R 'रन्वाहार्य'

4. B₂ adds चरस्थाली; A₁ सुच; B₂ सुवमाज्यमाज्य'

5. B₁ चान्येनार्थं

6. A₁, 'पवित्रे. This sūtra is cited verbatim up to शकटात् by Vāṇcheśvara (39 b) on SatS. "

7. A₂, B₂ कृष्णाजिनं

8. B₂ तस्यामभिघारितं

9. B₁ 'परिक्षाया'; B₂ 'पस्याप्या'

स्वधा नमः इति द्वितीयाम् ॥ २ ॥ ये मेक्षणे तण्डुलास्तान् अग्नये वक्ष्यवाहनाय स्विष्टकृते
 स्वधा नमः इति तृतीयाम् ॥ ३ ॥ तूर्णीं मेक्षणमादधाति ॥ ४ ॥ दक्षिणाग्नेरेकोऽमुकं
 निरूहति ये रूपाणि प्रतिमुञ्चमाना असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति । परापुरो निपुरो ये
 हरन्त्यग्निर्दोहोकात् प्रणुदात्वस्मात् इति ॥ ५ ॥ यजमानः सर्वं जान्वाच्य प्राचीनावीती
 त्रीनुदकाञ्जलीनेकस्पर्शयायामुपनिनयति असाववनेनिद्वस्व इति पितरम् असाववनेनिद्वस्व
 इति पितामहम् असाववनेनिद्वस्व इति प्रपितामहम् ॥ ६ ॥ अत्रैव 'नामादेशमवाचीन-
 पाणिर्दक्षिणापवर्गास्त्रीन्' पिण्डान् निदधाति एतत्ते तत ये च त्वामनु इत्येतैर्मन्त्रैः
 ॥ ७ ॥ अथ यदि द्विपिता स्यात् प्रतिपूर्वपिण्डान् दधात् ॥ ८ ॥ अपि
 वैकैकस्मिन् पिण्डे द्वौ द्वाद्युपलक्षयेत् ॥ ९ ॥ अथ यदि जीवपिता स्यात् पितामहाय
 प्रपितामहाय च दधात् ॥ १० ॥ न जीवन्तमतिददातीत्येकेषाम् ॥ ११ ॥
 होमान्तमेव कुर्वीत ॥ १२ ॥ ॥८॥

अथ यदि बन्धुनामं न विदितं स्वधा पितृभ्यः पृथिवीपद्भ्यः इति प्रथमं
 पिण्डं दधात् । स्वधा पितृभ्योऽन्तरिक्षसद्भ्यः इति द्वितीयं स्वधा पितृभ्यो दिविपद्भ्यः
 इति तृतीयम् ॥ १ ॥ तूर्णीं चतुर्थं पिण्डं निधाय अत्र पितरो यथाभागं मन्दश्चम्
 इत्युक्त्वा पराङ्गवर्तते ॥ २ ॥ ओष्मणो व्यावृत्त उपास्ते ॥ ३ ॥ व्यावृत्तं
 ऊष्मण्यभिपर्यावर्ततेऽव्यावृत्ते वा अमीमदन्त पितरः सोम्याः इति ॥ ४ ॥ अभिपर्यावृत्त्य'^१
 यः स्थात्यौ शेषस्तमवजिघ्रति वीरं धत्त पितरः इति ॥ ५ ॥ आमयाविना प्राश्योऽ-
 न्नाद्यकामेन प्राश्यो योऽलमन्नाद्याय सन्नन्नं नाद्यात्^२ तेन प्राश्य इति विज्ञायते
 ॥ ६ ॥ तथैवोदकाञ्जलीनुपनिनीयाञ्जनाभ्यञ्जने^३ ददाति आह्वत्सासौ ॥ अभ्यह्वत्सासौ
 इति त्रिरनुपिण्डम्^४ ॥ ७ ॥ एतानि वः पितरो वासोऽस्यतो नोऽन्यत् पितरो मा योष

1. A₁, B₂, २ म१°
2. Thus B₂; A₂₋₃, B_{1,2} नाम°; A₁ नामदेश°
3. B₂ °दक्षिणापवर्ग°
4. A₁, B_{1,2} वैक°
5. R omitted
6. Thus B_{2,3}; A₁, B₁, R °वामानि
7. Thus B₂; A₁ विधितः; A₂ विदेतः; A_{4,5}, R विन्देतः; B₁ विदीतः; B₂ विदितः
8. B₂ यथाभागं
9. A₂₋₃, B₁ omitted. In R sūtra 4 ends with अभिपर्यावर्तते.
10. A₂₋₃ °वस्य
11. Thus A₁, B₁; B₂ सन्नन्नं नाद्यात्; A₂₋₃, B₂, R सन्नाद्यात्
12. A₁ °स्त्रिपुष°
13. A₁₋₃ त्रिरिष°

इति लोम छिचोपन्यस्यति' वाससो वा दशाम् ॥ ८ ॥ उत्तर आयुषि लोम छिन्दीत ॥ ९ ॥ छिच्चा नमस्कारैरुपतिष्ठते नमो वः पितरो रसाय इति प्रतिपद्य अहं तेषां वसिष्ठो भूयासम् इत्यन्तेन ॥ १० ॥ अथ पितृनुत्थापयति' उत्तिष्ठत पितरः प्रेत शूरा यमस्य पन्थामनुवेता पुराणम् । धत्तादस्मासु द्रविणं यच्च भद्रं प्र णो वृताद् भागधान्' देवतासु इति ॥ ११ ॥ पितृन् प्रवाहयति परेत पितरः सोम्याः इत्येतया ॥ १२ ॥ मनस्वतीभिरुपतिष्ठते मनो न्वा जुवाग्दे इति तिसृभिः ॥ १३ ॥ ॥ ९ ॥

उत्सुकमपितृजति अगून्तो दूतो हविषो' जातवेदा अवाद्बुध्यानि सुरभीणि हृत्वा । प्रादाः' पितृभ्यः स्वधया ते अक्षन् प्रजानन्नग्रे पुनरप्येहि देवान् इति ॥ १ ॥ प्राजापत्ययर्चा पुनरेति प्रजापते इत्येतया ॥ २ ॥ पङ्क्त्या गार्हपत्यमृपतिष्ठते यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत धाम् इति ॥ ३ ॥ अथौ सकृदाक्षिन्नं प्रहृत्याद्भिः प्रोक्ष्य द्वन्द्वं पिण्डपितृ-यज्ञपान्नाणि ग्रत्युदाहरति ॥ ४ ॥ अपः पिण्डानभ्यवक्षरेद् ब्राह्मणं वा भोजयेदग्नौ वा ग्रहरेत् ॥ ५ ॥ ये सगानाः समनसः पितरो यमराज्ये । तेषां लोकः स्वधा नमो यज्ञो देवेषु कल्पताम् इति प्रथमं पिण्डं ग्रह्रति ॥ ६ ॥ ये सजाताः समनसो जीवा जीवेषु नामकाः । तेषां श्रीर्गमि कल्पतामस्मिन्नलोके शर्वे समाः इतीतरौ' ॥ ७ ॥ पत्नी वा मध्यमं पिण्डं प्राश्नाति ॥ ८ ॥ पुमसँ ह' जानुका' भवतीति विज्ञायते ॥ ९ ॥ आधत्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करत्नजम् । यथेह पितरो लोके दीर्घमायुः प्रजीवितात् इति प्राशन आश्नातो भवति ॥ १० ॥ संतिष्ठते पिण्डपितृयज्ञः ॥ ११ ॥ एवंविहित एवानाहिताग्नेर्भवत्यन्यत्र गार्हपत्योपस्थानात् ॥ १२ ॥ अन्यं गार्हपत्यस्थानीयमाग-मयेदित्येकम् ॥ १३ ॥ यस्मिन् ग्रहरेत् तमृपतिष्ठतेत्यपरम्' ॥ १४ ॥ तत्र गार्हपत्य-शब्दो लुप्येत' संस्कारप्रतिषेधात् ॥ १५ ॥ ॥ १० ॥

ततः संप्रेष्यति परितृणीत परिधत्ताग्निं परिहितोऽग्निर्धजमानं मुनक्तु । अपां रस ओषधीर्नो हवर्णो निष्का इमे यजमानस्य सन्तु कामदुष्टा अमुप्रासुस्मिन्नलोके इति

1. B_{1,2} 'न्यस्य
2. B₃ 'नुत्थाप्य
3. A₂₋₃ 'र्धा; B₃ भाषदा; B₂ 'धेवां
4. A, B_{1,2} omitted
5. A_{2,3}, B₁ मादात्; A_{4,5} प्रदात्
6. A₂₋₃ इतीतरौ वा
7. B₃ विजानुका
8. Thus B₃; A₁ 'तिष्ठतेपरं; A₂₋₃, R 'तिष्ठत इत्यपरं; B₁ 'तिष्ठतेत्यपरं
9. A₂₋₃ लुप्येत; B₃ लुप्येत

॥ १ ॥ ततोऽग्नीन्^१ परितृणाति पूर्वाश्रापरो च प्रागग्रैर्दभैः ॥ २ ॥ अपि वोदगग्राः पश्चात् पुरस्ताच्च भवन्ति^२ ॥ ३ ॥ दक्षिणः पक्ष उपरिष्ठाद् भवत्यधस्तादुत्तरः^३ ॥ ४ ॥ दक्षिणेनाहवनीयं ब्रह्मयजमानयोरायतने कल्पयति^४ ॥ ५ ॥ पूर्वं ब्रह्मणोऽपरं यजमानस्य ॥ ६ ॥ स्वयं यजमानः पर्वण्यग्निहोत्रं जुहोति ॥ ७ ॥ नास्यामावास्यां रात्रिं कुमारं^५ अपि^६ पयः पिबन्ति ॥ ८ ॥ यवाग्वास्यैतां रात्रिमग्निहोत्रं हुत्वाग्निहोत्रोच्छेषणं हविरातश्चनं निदधाति ॥ ९ ॥ सांनाय्यपात्राणि प्रक्षाल्य द्वन्द्वं प्रयुनक्ति ॥ १० ॥ उत्तरेण गार्हपत्यं कुम्भीं^७ दोहन् श्लाखापवित्रमुपवेपमभिधानीं निदाने येन चार्थी भवति ॥ ११ ॥ अग्निहोत्रहवण्यां तिरः पवित्रमप आनीयोदगग्राभ्यां त्रिरुत्पुनाति देवो वः सवितोत्पुनातु इति पच्छो गायत्र्या ॥ १२ ॥ अथैना अभिमन्त्रयते आपो देवीरमेपुवः इति प्रतिपद्य प्रोक्षिता स्य इत्यन्तेन ॥ १३ ॥ सांनाय्यपात्राणि प्रोक्षत्युत्तानानि पर्यावृत्य ॥ १४ ॥ ॥११॥

शुन्धच्चं दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै इति त्रिः ॥ १ ॥ अथैतानि निष्टपति निष्टर्है रक्षो निष्टतोऽघर्हसः इति ॥ २ ॥ अथ गा आयतीः प्रतीक्षते एता आचरन्ति मधुमद् दुहानाः प्रजावतीर्यरासो विश्वरूपाः । बह्वीर्भवन्तीरुपजायमाना इह व इन्द्रो रमयतु गावः इति ॥ ३ ॥ अदित्यै राजासि इत्यभिधानीमादाय पूपासि इति वत्समभिदधाति । पूपा स्थ इति वा सर्वान् ॥ ४ ॥ तत आह उपसृष्टां^८ मे प्रभृतात् इति^९ ॥ ५ ॥ उपसृष्टामनुमन्त्रयते अयक्ष्मा वः प्रजया संसृजामि रायस्पोषेण बहुला भवन्तीः इति ॥ ६ ॥ उपसीदन्तमनुमन्त्रयते ऊर्जं पयः पिन्वमाना घृतं च जीवो जीवन्तीरुप वः सदेयम् इति ॥ ७ ॥ ततः संग्रेष्यति विहारं^{१०} गां चोपसृष्टामन्तरेण वा संचारिष्ठ इति ॥ ८ ॥ न दुह्यमानामन्तरेण संचरन्ति विहारं च ॥ ९ ॥ यदि व्यवेपात् सांनाय्यं मा विजोपि इति ब्रूयात् ॥ १० ॥ धृष्टिरसि अन्नं यच्छ इत्युपवेपमादाय गार्हपत्यादुदीचोऽङ्गारान् निरूहति निरूढं जन्वं भयम् इति ॥ ११ ॥ तेषु कुम्भीमधिश्रयति मातरिश्चनो घर्मोऽसि इति ॥ १२ ॥ अथैनां प्रदक्षिणमङ्गारैः पर्युहति धृष्ट्यामङ्गिरसां

1. A, B, *भि

2. .

3. .

4. B₂ कल्पयति5. B₂ कुमारः6. Thus A₂, B; A_{1,2-5}, R कुम्भी*7. Thus B_{2,3}; A₂, B₁, R omitted8. B_{1,2} विहारं च

तपसा तप्यन्न इति ॥ १३ ॥ अथास्याँ शाखापवित्रं प्रागग्रं निदधाति वसूनां पवित्रमसि
शतधारे वसूनां पवित्रमसि सहस्रधारम् इति ॥ १४ ॥ ॥१२॥

सपवित्रां कुम्भीयन्वारम्य वाचं यच्छति ॥ १ ॥ धारयन्नास्ते ॥ २ ॥
धाराधोपममिमन्त्रयते उत्सं दुहन्ति कलशं चतुर्विंशमिडां देवीं मधुमतीं सुवर्धिदम् ।
तदिन्द्राग्नी जिन्वतँ सूरुतावत् तद्यजमानममृतत्वे दधातु इति ॥ ३ ॥ दुह्यमाने विप्रपोऽ-
नुमन्त्रयते हुत स्तोको हुतो द्रप्सः इति ॥ ४ ॥ दुरध्वा हरति ॥ ५ ॥ तं पृच्छति
कामधुक्षः प्र णो ब्रूहीन्द्राय हविरिन्द्रियम् इति ॥ ६ ॥ महेन्द्राय इति वा यदि महेन्द्रयाजी
भवति ॥ ७ ॥ अग्रे यस्यां देवानां मनुष्याणां पयो दितम् इति नाम गृह्णाति ॥ ८ ॥
सा विश्वायुः इत्यनुमन्त्रयते ॥ ९ ॥ कुम्भ्यां तिरः पवित्रमानयति देवत्वा सविता
पुनातु द्रप्तोः पवित्रेण शतधारेण सुपुत्रा इति ॥ १० ॥ आनीयमाने' विप्रपोऽनुमन्त्रयते
हुत स्तोको हुतो द्रप्सः इति ॥ ११ ॥ एवमेवोत्तरे दोहयति ॥ १२ ॥ सा विश्वव्याचाः
इति द्वितीयामनुमन्त्रयते । सा विश्वकर्मा इति तृतीयाम् ॥ १३ ॥ तिसृषु दुग्धास्तु
वाचं विसृजते षड् दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हव्यमाप्यायता पुनः । तत्सेभ्यो मनुष्येभ्यः पुनर्दोहाय
कल्पताम् इति । त्रिरुद्धदति ॥ १४ ॥ महेन्द्राय इति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति
॥ १५ ॥ ॥१३॥

विसृष्टवागनन्वारम्य तूष्णीमुत्तरा दोहयित्वा कुम्भ्यां संक्षालनमानयति
संपृच्यध्वसृतावरीः इति ॥ १ ॥ श्रपयित्वा' कर्षेद्विवोदगुह्यासयति दँह गा दँह गोपतिं
मा वो यज्ञपती रिपत् इति ॥ २ ॥ प्रागित्येकेषां प्रागुदगित्येकेषाम् ॥ ३ ॥ शीतं
बुध्नं कृत्वा दध्नातनकिं सोमेन त्वा तनच्चीन्द्राय दधि इति ॥ ४ ॥ महेन्द्राय इति वा
यदि महेन्द्रयाजी भवति ॥ ५ ॥ अग्निहोत्रोच्छेपणमानयति यज्ञस्य संततिरसि यज्ञाय
त्वा संततिमनु संतनोमि इति ॥ ६ ॥ अग्निहोत्रोच्छेपणमानीय दध्यानयेदित्याहमरभ्यः ।
दध्यानीयाग्निहोत्रोच्छेपणमित्यासेखनः ॥ ७ ॥ यद्यग्निहोत्रोच्छेपणं न विन्देत् तण्डुलै-
रातञ्ज्यात् । यदि तण्डुलान् न विन्देदोषधीभिरातञ्ज्यात् ॥ ८ ॥ आपो हविःपु
जागृत यथा देवेषु जाग्रथ । एवमस्मिन् यज्ञे यजमानाय जाग्रत इत्यपिधानेऽप आनीयो-
दन्वतायस्पात्रेण दारुपात्रेण वापिदधाति अदस्तमसि विष्यवे त्वा यज्ञायापिदधाम्यहम् ।
अद्विररिक्तेन पात्रेण याः पूताः परिकरेते इति ॥ ९ ॥ ॥१४॥

1. Thus A₁, B_{1,2}; A₂₋₃, R आनीयमान
2. Thus B_{1,2}; A₁, B₁, R omitted
3. ■ omitted
4. A_{2,3} यज्ञायपि

न मृन्मयेनापिदध्यात् । यदि मृन्मयेनापिदध्यात् तृणं काष्ठं वान्त-
 र्धायापिदध्यात् ॥ १ ॥ अपिधायानधः सादयति विष्णो हव्यं रक्षस्व इति ॥ २ ॥
 तथैव रात्रौ प्रातर्दोहाय वत्सानपाकरोति ॥ ३ ॥ अपि वापराह एवोभयोर्दोहयो-
 र्वत्सानपाकुर्यात् ॥ ४ ॥ उपधाय कपालानि साम्यदोहवत् प्रातर्दोहं दोहयति ॥ ५ ॥
 एतावन्नाना । उदगग्रं पवित्रं निदध्याति ॥ ६ ॥ नातनक्ति ॥ ७ ॥ नासोमयाजी
 संनयेदिति विज्ञायते ॥ ८ ॥ संनयेदित्येकेषाम् ॥ ९ ॥ ऐन्द्रमेके सान्नाय्यं समामनन्ति
 माहेन्द्रमेके ॥ १० ॥ त एते महेन्द्रयाजिनः शुश्रुवान् ग्रामणी राजन्य और्वो
 गौतमो भारद्वाजः ॥ ११ ॥ त आदित एवाग्नीनाधाय महेन्द्रं यजेरन् ॥ १२ ॥
 अथेतर इन्द्रयाजिनः ॥ १३ ॥ स य इन्द्रयाजी महेन्द्रं यियक्षेत संवत्सरमिन्द्र-
 मिष्ट्राग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १४ ॥ ततोऽधि कामं महेन्द्रं
 यजेतेति विज्ञायते ॥ १५ ॥ तस्माद् यः कश्चन सोमेनेष्टा महेन्द्रं यजेतेति विज्ञायते
 ॥ १६ ॥ ॥ १५ ॥

सो भूतेऽग्नीन् परिस्तीर्य यथा पुरस्तात् कर्मणे वा देवेभ्यः शक्यम् इति
 हस्ताववनिज्य पात्राणि प्रक्षाल्य इन्द्रं प्रयुनक्ति दशपराणि दश पूर्वाणि ॥ १ ॥
 रूप्यं^१ च^२ कपालानि चाग्निहोत्रहवर्षा^३ च शूर्पं च कृष्णाजिने च शम्भ्या^४ चोल्खलं
 च मृसलं च द्रुपदं^५ चोपला^६ चेत्युत्तरेण माहृत्यम् ॥ २ ॥ सुवं च जुहं चोपभृतं
 च ध्रुवां च प्राशिग्रहरणं चाज्यस्थालीं च वेदं^७ पार्श्वीं च प्रणीताप्रणयनं चेडापात्रं
 चेत्युत्तरेणाहवनीयम् ॥ ३ ॥ यथोपपातमवशिष्टान्यन्ततः^८ प्रातर्दोहपात्राणि ॥ ४ ॥
 छादिरः सुवः रूप्यः शम्भ्या प्राशिग्रहरणं च । पर्णमयी जुहुः । आभृत्युपभृत ।

1. A_{4.1} मृन्मये*2. A₂₋₅ यत्3. A₂ omitted4. A₁ एते; A₂₋₅, B₁ omitted5. A₂₋₅ तत्6. A₂₋₅ इन्द्र; B₁ omitted; Rudradatta on ĀpSS I.14.9 quotes verbatim
 sūtra 13 and a portion of sūtra 14.7. A₂₋₅ omitted

8. Rudradatta on ĀpSS I.15.3:--स्वानिरूपणाद्वारद्वाजादिभिरत्रैव परिस्तरणवचनात् ।

9. Subodhini on BaudhSS I.4: पात्राणि प्रक्षाल्य इन्द्रं प्रयुनक्ति भारद्वाजः ।

10. A_{4.1} रूप्यम्; A₂ रूप्यं च11. Thus B_{1.1}; A₁, B₁ इवमौ12. Thus B₁; others शम्भ्या13. A₁ द्रुपदोपला14. B₁ वेदं च15. A₂₋₅ 'पातम'; A₁, B₁ 'पादम्'

वैकङ्कती ध्रुवाग्निहोत्रहवणी च ॥ ५ ॥ प्रादेशमात्र्योऽरत्निमात्र्यो वाहुमात्र्यो वा
सुचो भवन्ति त्वग्विला मूलदण्डा हस्त्योष्ठयो वायसपुच्छा हंसमुखप्रसेचना वा
॥ ६ ॥ ग्रान्यनादिष्टवृक्षाणि यः कथं यज्ञियो वृक्षस्तस्य स्युरित्याश्मरथ्यः ॥ ७ ॥
॥ १६ ॥

वैकङ्कतानीत्यालेखनः ॥ १ ॥ वारणान्यहोमार्थानि स्युः ॥ २ ॥ विज्ञायते
तस्माद् वारणो यज्ञापचारः । न त्वेनेन जुहुयादिति ॥ ३ ॥ गार्हपत्यात् प्रक्रम्य
संततां प्राचीमूलपराजी स्तृणात्याहवनीयात् यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संतत्यै
स्तृणामि संतत्यै त्वा यज्ञस्य इति ॥ ४ ॥ अत्र ब्रह्मा प्रपद्यते ॥ ५ ॥ बर्हिषः समाव-
प्रच्छिन्नाग्रौ दर्मां प्रादेशमात्रौ पवित्रे कुरुते पवित्रे स्थो वैष्णवी वायुर्वा मनसा पुनातु
इति ॥ ६ ॥ तृणं काष्ठं वान्तर्धाय छिनत्ति न नखेन ॥ ७ ॥ अथैने अद्भिरनुमार्ष्टि
विष्णोर्मनसा पूते स्थो वैष्णवी स्थो वायुपूते स्थः इति ॥ ८ ॥ अथैने अभिमन्त्रयते
इमी प्राणापानी यज्ञत्याह्वानि सर्वशः । आप्याययन्ती संचरतां पवित्रे हव्यशोधने इति ॥ ९ ॥
वेपथु त्वा इति प्रणीताप्रणयनं चमसमादाय प्रक्षालयति वानस्पत्योऽसि देवेभ्यः
शुभश्च इति ॥ १० ॥ कैसेन ब्रह्मवर्चसकामस्य प्रणयेद् गोदोहनेन पशुकामस्य
मृन्मयेन प्रतिष्ठाफामस्येति विज्ञायते ॥ ११ ॥ ॥ १७ ॥

तस्मिन्नुत्तरेण गार्हपत्यमुपविश्य पवित्रान्तर्हिते पात्रेऽप आनयति को
वो गृह्णाति ॥ को गृह्णातु इति ॥ १ ॥ अपो गृह्णन्निमां मनसा ध्यायति ॥ २ ॥
उपविलं चमसं पूरयित्वादमग्राभ्यां पवित्राभ्यां त्रिरुत्पूयामिमन्त्रयते यथा पुरस्ताद्
॥ ३ ॥ ब्रह्माणमामन्त्रयते वसत्रपः प्रणेष्यामि यजमान वाचं यच्छ इति ॥ ४ ॥
प्रणीताः प्रणयन् वाचं यच्छत्या हविष्कृतः ॥ ५ ॥ प्रसृतो ब्रह्मणा समं प्राणैर्धा-
र्यमाणोऽविपिञ्चन् सन्त्येनोपसंगृह्य हरत्यनुपसंगृह्य वा को वः प्रणयति स वः प्रणयतु ॥

1. Thus A₁, B₂; A₂₋₃, R omitted; B₁ बहुमात्र्यो; B₂ has it, but is scratched out.
2. Subodhini on BaudhSS II.12: भारद्वाजस्त्वह वायसपुच्छा हंसमुखप्रसेचना इति । Rudradatta on ApSS I.15.12: वायसपुच्छा हंसमुखप्रसेचना इति भारद्वाजः ।
3. A₁ कथन; B₂ कथिद्
4. Mahādeva on SatS I.4 (p.111): एवमेव (=अहोमार्थानि तु वारयस्य) भारद्वाजे-
नाप्युक्तम् ।
5. Thus A, B₂; B₁, R स्तृणानि
6. A₂₋₃ omitted
7. In II sūtra 10 ends here.
8. In R sūtra 3 ends here.
9. B₂ ब्रह्मवर्चः

अपो देवीः प्रणयामि यज्ञं सँसादयन्तु नः । इरं मदन्तीर्धृन्पृष्ठा उदाकुः^१ सहस्रपोषं यजमाने
 न्यञ्चतीः इति ॥ ६ ॥ 'मनसा' मन्त्रं जपति ॥ ७ ॥ उत्तरेणाहवनीयं^२ प्रणीताः
 सादयति को वो युनक्ति स^३ वो युनक्तु^४ इति ॥ ८ ॥ दमैरपिधाय पवित्रे आदाय
 पात्राणि संमृशति सँसीदन्तां^५ दैवीर्विशः पात्राणि देव्यज्यायै इति ॥ ९ ॥ देवस्य त्वा
 सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामा ददे वानस्यत्यासि इत्यग्निहोत्रहवणीमादत्ते
 ॥ १० ॥ वेपाय त्वा इति शूर्पम् ॥ ११ ॥ उर्वन्तरिक्षमन्विहि इत्यभिप्रव्रज्याहवनीये^६
 निष्टपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः इति ॥ १२ ॥ ॥१८॥

यजमानमामन्त्रयते यजमान हविर्निर्वप्यामि इति^७ ॥ १ ॥ ओं निर्वप इति
 यजमानः प्रत्याह ॥ २ ॥ यदि यजमानः प्रवसेत् अग्रे हविर्निर्वप्यामि इति ब्रूयात्
 ॥ ३ ॥ अपरेण गार्हपत्यं प्राणीषं शकटमवस्थाप्य तस्मिन्^८ पुरोडाशीयानाधाय
 दक्षिणां युगधुरमभिमृशति धूरसि पूर्वं धूर्वन्तम् इति ॥ ४ ॥ एवमुत्तराम् ॥ ५ ॥
 त्वं देशानामसि सज्जितम् इत्युत्तरामीपामालभ्य जपति ॥ ६ ॥ विष्णुस्त्राक्षस्त इत्युत्तरे
 चक्रे^९ दक्षिणां पादमत्यादधाति ॥ ७ ॥ अहुतमसि हविर्धानम् इत्यारोहति ॥ ८ ॥
 मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्षे इति परिगाहं^{१०} प्रेक्षते ॥ ९ ॥ उरु वाताय इत्यपच्छाद्यान्तः
 शकट उपविश्य दशहोतारं व्याख्याय यच्छन्तु त्वा पञ्च इति व्रीहीन् यवान् वाग्निहोत्र-
 हवण्यां मुष्टीनोप्य तिरः पवित्रं शूर्पं निर्वपति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां
 पूष्णो हस्ताभ्यामग्रे जुष्टं निर्वपामि इति ॥ १० ॥ श्रीन् मुष्टीन् यजुषा तूष्णीं चतुर्थम्
 ॥ ११ ॥ निरुतेष्वन्वावपति भक्षाणां^{११} प्ररेकाय ॥ १२ ॥ एवमेवोत्तरं पुरोडाशं
 निर्वपति अमीपोमान्याम् इति पौर्णमास्याम् इन्द्राग्न्याम् इत्यमावास्यायामसंनयतः^{१२}
 ॥ १३ ॥ अथ यदि पात्र्यां निर्वपेद् दक्षिणतः स्म्यमवधाय तस्यां सर्वान् शकट-
 मन्त्रान् जपेत् ॥ १४ ॥ ॥१९॥

1. B₁, °गुः2. A₁₋₅, इमा अहु3. B₂ गार्हपत्याहवनीयं

4. A, B, omitted

5. B₁ संविशन्तां6. B₁ °प्रज्या^१; B₂ °प्रज्या^२7. Subodhini^१ on BaudhSS I.5 quotes this sūtra verbatim.8. Thus B_{1,2}; A, B₁, R omitted9. A, B₁ omitted10. B₂ परीणाहं11. A₂ भक्षः; A₁₋₅, R भक्षाणां; B₁ भक्षाणि; B₂ भक्षाणां, Rāmāgnicit on ApSS

II.20.3: भारद्वाजेन भगवता विर्वापशेषान्यावाये भक्षाणां प्रतिरेकायेति प्रयोजनमिधानात् ।

12. Subodhini^१ on BaudhSS I.5 quotes this sūtra verbatim.

इदं देवानाम् इति निरुक्तानभिमुञ्चति । इदमु नः सह इति यतोऽधि निर्वपति ॥ १ ॥ स्फुट्यै त्वा नारात्यै इति हविरादायोपनिष्क्रामति इदमहं निर्वरुणस्य पाशात् इति' ॥ २ ॥ विहारमभिवीक्षते सुवरमि वि ह्वेपं वैश्वानरं ज्योतिः इति ॥ ३ ॥ द्दहन्तां दुर्या चावापृथिव्योः इति प्रत्यवरोहति ॥ ४ ॥ आहरति उर्वन्तरिक्षमन्विहि इति ॥ ५ ॥ अपरेणाहवनीयमुपसादयति अदित्यास्त्रोपस्थे सादयामि इति ॥ ६ ॥ परिददाति अग्ने हव्यं रक्षस्व ॥ अग्नीपोमौ हव्यं रक्षेयाम् ॥ इन्द्राग्नी हव्यं रक्षेयाम् इति यथादेवतम् ॥ ७ ॥ अग्ने हव्यं रक्षस्व इति वा ॥ ८ ॥ सशूकायामग्निहोत्रहवण्यां तिरः पवित्रमप्य आनी- योदगग्राम्यां पवित्राम्यां त्रिरुत्पूयामिमन्त्रयते' यथा पुरस्तात् ॥ ९ ॥ ब्रह्माणमा- मन्त्रयते ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि इति ॥ १० ॥ प्रसूतो ब्रह्मणा हविः प्रोक्षति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टं प्रोक्षामि ॥ अग्नीपोमान्याम् इति यथादेवतम् । एकैकं त्रिन्त्रिः प्रोक्षति ॥ ११ ॥ हविः प्रोक्षन्नाग्निमभिप्रोक्षति ॥ १२ ॥ हविः प्रोक्ष्य पात्राणि प्रोक्षति ॥ १३ ॥ उत्तानानि पर्यावृत्य' शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवपण्यायै इति त्रिः कुर्यात् ॥ १४ ॥ प्रोक्षणीनां' शेषमित्याश्मरध्यः । सर्वाभिः प्रोक्षेदित्यालेखनः ॥ १५ ॥ ॥ २० ॥

सावित्रेण कृष्णाजिनमादायोत्करे त्रिरवधूतोत्पूर्वग्रीवं बहिर्विशसनम् अवधूतं रक्षोऽवधूता अरातयः इति ॥ १ ॥ उत्तरेण विहारं प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तृणाति' अदित्यास्त्रगति इति' ॥ २ ॥ प्रति त्वा पृथिवी वेत्तु इति प्रतीचीं भसदं प्रतिसमस्यति ॥ ३ ॥ अनुत्सृजन् कृष्णाजिनमुत्सृजलमधिवर्तयति अधिपयजमसि वानस्पत्यम् इति ॥ ४ ॥ अनुत्सृजन्मुत्सृजलं हविरावपति अग्नेरनूरसि वाचो विसर्जने देवयीतये त्वा गृह्णामि इति त्रिर्यजुषा तूर्णीं चतुर्थम् ॥ ५ ॥ अदिरसि वानस्पत्यः इति मुसलमादाय हविष्कृतं त्रिराह्वयति । हविष्कृदेहि इति ब्राह्मणस्य आदव इति राजन्यस्य आगहि इति वैश्यस्य ॥ ६ ॥ अवहन्ति अव रक्षो दिवः सपत्नं वण्यासम् इति' ॥ ७ ॥ प्रादुर्भूतेषु

1. Subodhini on BaudhSS I.5 quotes sūtra 1 and 2 verbatim.
2. Dhātasyāmin on ApSS I.18.5 : अग्ने हव्यं रक्षस्तापोमौ हव्यं रक्षेयामिति भारद्वाज- पाशात् । न नारायाभिधानम् । निरुतदेवानामेव । यथा भारद्वाजस्य तथास्माकम् ।
3. In R sūtra 9 ends here.
4. Thus all MSS. ApSS I.19.3 has *pariḍārtaya*.
5. B₁ मोक्षणी*
6. B₂ 'लोमना'
7. B₃ omitted
8. Mahādeva on SatS I.5 (p.127) : तदुक्तं भारद्वाजेन मुसलमादाय हविष्कृतमाह्वयति हविष्कृदेहि । वचो वदन्त्यवधूतव-रक्षो दिव इति ।

तण्डुलेषु उच्चैः समाहन्तवै इत्याग्नीध्रं प्रेष्यति ॥ ८ ॥ कुट्टरसि मधुजिह्वः इत्याग्नीध्रोऽ-
स्मानमादाय शुभ्यां वा सावित्रेणोच्चैर्दण्डुपले समाहन्ति इयमा चोर्वमा वद इति ॥ ९ ॥
द्विर्दण्डि सकृदुपलायाम् । त्रिः संचारयन् नवकृत्वः संपादयति ॥ १० ॥ ॥२१॥

उत्तरतः शूर्पमुपोहति वैणवमैषीकं^१ नलमयं वा कर्षवृद्धमसि इति ॥ १ ॥
हविरुद्धपति प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेत्तु इति ॥ २ ॥ उत्करे परापुनाति परापूतं रक्षः परापूता
अरतयः इति ॥ ३ ॥ अपहृतं रक्षः इति तुषान् प्रतिहन्ति ॥ ४ ॥ मध्यमे पुरोडाश-
कपाले तुषानोप्याधस्तात् कृष्णाजिनस्योपवपति रक्षतां भानोऽसि इति ॥ ५ ॥ अप
उपस्पृश्य विविनक्ति बालुषो वि विनक्तु इति ॥ ६ ॥ पात्र्यां तण्डुलान् प्रस्कन्दयति
देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रति गृह्णातु इति ॥ ७ ॥ प्रस्कन्नानभिमृशति देवेभ्यः
शुभ्रध्वम् इति ॥ ८ ॥ हविष्कृतं प्रेष्यति त्रिष्णलीकृतं वै इति ॥ ९ ॥ या यजमानस्य
पत्नी साम्युदेत्यावहन्त्यन्यो वा ॥ १० ॥ त्रिः सुफलीकृतान् करोति^२ ॥ ११ ॥
प्रज्ञातान्^३ फलीकरणान् निघायोत्करे तण्डुलप्रक्षालनं निनयति त्रिष्णलीक्रियमाणानां
यो न्यहो अवशिष्यते । रक्षतां भागधेयमापस्तत् प्रवहतादितः इति ॥ १२ ॥ तथैव
कृष्णाजिनमादायावधूनोति ॥ १३ ॥ ॥२२॥

व्याख्यातमास्तरणम् ॥ १ ॥ कृष्णाखिवेऽभीव ग्रीवाः^४ पश्चादुदीचीनकुम्भ्यां
शुभ्यां निदधाति दिव स्कम्भनिरसि इति ॥ २ ॥ शुभ्यायां दण्डं धिपणासि पर्वत्या
इति । दण्डमुपलां धिपणासि पार्श्वेयी इति ॥ ३ ॥ दण्डि तण्डुलानधिपति देवस्य त्वा
सवित्रः प्रसवेऽखिनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्रे जुष्टमधि वपामि ॥ अग्नीषोमभ्याम् इति
यथादेवतम् । त्रिर्यजुषा तूर्णां चतुर्थम् ॥ ४ ॥ संततं पिनष्टि ॥ ५ ॥ प्राणाय त्वा
इति प्राचीमुपलां प्रोहति । अपानाय त्वा इति प्रतीचीम् । व्यानाय त्वा इति मध्यदेशे
व्यवधारयति ॥ ६ ॥ दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धाम् इति प्राचीमन्ततोऽनुप्रोहति^५
॥ ७ ॥ कृष्णाजिने पिष्टानि प्रस्कन्दयति देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रति गृह्णातु
इति ॥ ८ ॥ प्रस्कन्नान्यवेक्षते अदध्वेन वक्षमुपावपस्यामि इति ॥ ९ ॥ हविष्कृतं प्रेष्यति
असंवपन्ती पिपाशूनि कुल्लात इति ॥ १० ॥ ॥२३॥

1. B, 'मिषीकं'; Dhṛṭasyāmin on ApSS 1.15.7: कर्षवैषीकम् । ... वैणवं नलमयं वेति भारद्वाजः । Mahādeva on SatS 1.4 (p. 109); तद्वैषवं नलमयं वेति भारद्वाजः ।
2. A₁-s omitted
3. Thus B₁; A₁R हीवम्रीवाः; B, पीवम्रीवाः; B₂ भवम्रीवाः
4. Thus B₁; A₁-s, B₂ प्रतीचीनः; A₁ प्रतीचीना
5. Thus B₁; A₁-s, B₂ प्रतीचीवसः; A₁, B₁ प्राचीवसः; Vācheśvara on SatS (44 ab): तथा च भारद्वाजः प्राचीमुपलां प्रोहतीति । ... प्राचीवसतोऽनुप्रोहतीति भारद्वाजः ।

यत्पभित आहवनीयं प्रतीची श्रोणी अमितो-गार्हपत्यम् ॥ ११ ॥ मध्ये संनतां प्राचीमुदीचीं प्रवणां पुरस्तादैहीयसीं पश्चात् प्रथीयसीं दक्षिणतो वर्षीयसीं पुरीषवर्ती करोति ॥ १२ ॥ यत् पुरीषमतिशेत् उत्करं^१ तद् गमयति ॥ १३ ॥ यत् वृणं मूलं वातिशेते स्म्येन तच्छिनत्ति न नखेन ॥ १४ ॥ ॥२॥

आहार्यपुरीषां पशुकामस्य वेदिं कुर्यात्^२ खननपुरीषां प्रजाकामस्येति विज्ञायते ॥ १ ॥ उदुष्य नित्यमन्यदावपेदित्येकम् । अखातायामेवान्यदावपेदित्यपरम् ॥ २ ॥ यत्र खनेत् तत्र खननमन्त्रं जपेत् ॥ ३ ॥ अधिश्रितेषु हविःषु पौर्णमास्यां वेदिं कुर्यात् ॥ ४ ॥ पूर्वेषुः प्राग् गर्हिष आहरणादमावास्यायाम् ॥ ५ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वोपवसति ॥ ६ ॥ समानमितरत् ॥ ७ ॥ ब्रह्माणमामन्त्रयते ब्रह्मन्नुत्तरं परिग्राहं परिग्रहीष्यामि इति ॥ ८ ॥ प्रक्षतो ब्रह्मणा स्म्येन वेदिं परिगृह्णाति । ऋतमसि इति दक्षिणतः ऋतसदनमसि इति पश्चात् ऋतश्रीरसि इत्युत्तरतः ॥ ९ ॥ अथैनां स्म्येन प्रतीचीं योषुष्यते वा असि स्ववा असि इत्यनुवाकशेषेण^३ ॥ १० ॥ पश्चार्धे वितृतीयदेशे वेदेः स्म्यं तिर्यञ्चं स्ववृक्षा संप्रेष्यति प्रोक्षणीरासादये-
ष्वावर्हिरुपसादय सुवं च सुचक्षुः संमृष्टिं पानीं^४ संनद्याग्नेनोदेहि इति ॥ ११ ॥ आग्नीध्र एतानि कर्माणि कुर्यादित्येकम् । अध्वर्युरित्यपरम् ॥ १२ ॥ उपनिनीय प्रोक्षणीः स्म्यस्य वर्त्मन् दक्षिणेन स्म्यमसंसृष्टा^५ बर्हिरासादयति ॥ १३ ॥ यं द्विष्यात् तं ध्यायेत् ॥ १४ ॥ उत्करे पुरस्तात् प्रत्यञ्चं स्म्यमुदस्यति शतमृष्टिरसि घानत्पायो द्विपतो यधः इति ॥ १५ ॥ यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १६ ॥ हस्ताववनिज्य स्म्यं प्रक्षालयति । नात्रं प्रतिमुञ्चति ॥ १७ ॥ वेदिं कृत्वा नानवनिज्य हस्तौ पात्राणि पराहण्यात् ॥ १८ ॥ उत्तरेण प्रणीताः पश्चात् प्रागग्रमिध्मावर्हिणी^६ उपसादयति ॥ १९ ॥ ॥३॥

दक्षिणमिध्ममुत्तरं बर्हिः ॥ १ ॥ सुवं च सुचक्षुः प्राशिग्रहरणं^७ चादाय

1. A_{4,5} उत्करे

2. B₂ omitted

3. K commences sūtra II with अनुवाकशेषेण.

4. Subodhini on BaudhSS I.11, Rudradatta on ĀpSS II.3.11, Mahādeva on SatS I.4 (p. 104) and Vāñcheśvara on SatS (57b) quote this sūtra verbatim.

5. A₁ "मसिदं सृष्टा बर्हिः"; A_{2,3} "मसंसृष्टा बर्हिः"; A_{4,5} "मसंसृष्टा बर्हिः"; B₁ "मसदं सृष्टा"; B₂ "मसंसृष्टा बर्हिः"; B₃ "सृष्टा बर्हिः"

6. A₁, B_{1,2} पात्रिध्मा^७; B₃ इध्मा^७

7. A, B₁ चपाशिग्र^७; B₂ संमृष्टि प्राशिग्र^७

पत्नी पिनाष्टि दासी वा ॥ १ ॥ धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छ इत्युपवेपमादाय
 गार्हपत्यात् प्रत्यञ्चावङ्गारौ निरुह्यान्तरमुत्तरापरमवान्तरदेशं प्रतिनिरस्यति अपात्रे-
 ऽग्निनामार्दं जहि निष्कल्यादं सेध इति ॥ २ ॥ आ देवयजं वह इत्यन्यतरमवस्थाप्य
 तस्मिन् कपालमुपदधाति ध्रुवमसि पृथिवीं द्दह इति ॥ ३ ॥ तत् सव्यस्याङ्गुल्याधि-
 निधाय कपालेऽङ्गारमधिवर्तयति निर्दग्धं रक्षो निर्दग्धा अरातयः इति ॥ ४ ॥
 धर्ममसि ॥ धरुणमसि इति पूर्वपूर्वं कपालमुपदधाति । धर्मासि इति दक्षिणम् । चित्तं स्य
 इत्युत्तरम् । मरुतौ शर्धोऽसि इति पष्ठम् । चिदसि ॥ परिचिदसि इत्यवशिष्टे
 उपदधाति । तूर्णीं वाष्टौ संपादयति ॥ ५ ॥ एवमेवोत्तरं कपालयोगमुपदधाति
 ॥ ६ ॥ एकादश संपादयति द्वादश वैन्द्रागस्य ॥ ७ ॥ एवमनुपूर्वाण्येवैष्वत ऊर्ध्वं
 कर्माणि क्रियन्ते ॥ ८ ॥ अथैनान्यङ्गारैरध्युहति भृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यध्वम् इति
 ॥ ९ ॥ अत्र मदन्तीरधिश्रयति ॥ १० ॥ निष्टोपवातायां पात्र्यां वाचंयमस्तिरः
 पवित्रं पिष्टानि संवपति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽभिनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्रे जुष्टं
 संवपामि ॥ अग्नीषोमाभ्याम् इति यथादेवतम् । त्रिवर्जुवा तूर्णीं चतुर्थम् ॥ ११ ॥ ॥ २४ ॥

अथैनानि पवित्राभ्यामुत्पुनाति देवो नः सवितोत्पुनात इति पच्छो गायत्र्या
 ॥ १ ॥ प्रणीताभिर्हवीं पि संयौति ॥ २ ॥ अन्या वा यजुषोत्पूय ॥ ३ ॥ सुवेण
 प्रणीताभ्य आदाय वेदेनोपयम्याहरति ॥ ४ ॥ समापो अङ्गिरामत इति पिष्टेष्वानयति
 ॥ ५ ॥ अद्भयः परि प्रजाता स्य समद्भिः पृष्यध्वम् इति तप्ताभिः प्रदक्षिणं पर्या-
 प्लावयति ॥ ६ ॥ जनयत्यै त्वा सं यौमि इति संयुत्य विभज्यते ययामागं व्यावर्तेयाम् इति
 यतः पुनर्न संहरिष्यन् भवति ॥ ७ ॥ अथाभिमृशति अग्रे त्वा इति दक्षिणं पिण्डम्
 अग्नीषोमाभ्यां त्वा इत्युत्तरं पौर्णमास्याम् इन्द्राग्न्याम् इत्यमावास्यायामसंनयतः ॥ ८ ॥
 इदमहं सेनाया अभीर्ष्ये मुखमपोहामि इति वेदेन कपालेभ्योऽङ्गारानपोहा मलस्य शिरोऽसि
 इति दक्षिणं पिण्डमादाय दक्षिणे कपालयोगेऽधिश्रयति धर्मोऽसि विश्वायुः इति ॥ ९ ॥
 एवमेवोत्तरं पिण्डमादायोचरे कपालयोगेऽधिश्रयति ॥ १० ॥ एवमनुपूर्वाण्येवैष्वत

1. A₂₋₃ कपालमंगार*

2. Subodhini on BaudhSS L8 : भारद्वाजेऽप्याह तत्सव्याङ्गुल्याभिनिधाय कपाले etc.

3. A₁B_{1,3} सार्धं स्य

4. Thus A₁B₂; A₂₋₃R *यत्या*; B₁ वेदेनोपत्वा*

5. Mahādeva on SatS L6 (p. 137) refers to sūtras 2 and 5 : अत्र प्रणीताभि-
 र्हवीं पि संयौतीति भारद्वाजेनोक्तत्वात् आनयतीत्याहुष्यम् १; B₂ पिष्टेष्वनयति

6. Mahādeva on SatS L6 (p. 138) : तदुक्तं भारद्वाजेन तप्ताभिः पिष्टानीति ।

7. In R sūtra 7 ends here.

8. Thus A₁B₂; A₂₋₃R *योत्तर*; B₂ *योचरेण

ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ ११ ॥ अत्राज्यं निर्वपति । उपरितरां वा ॥ १२ ॥
॥ २५ ॥

सर्वाणि कपालान्यभिप्रथयति उरु प्रथस्वोरु ते यद्वपतिः प्रथताम् इति ॥ १ ॥
अतुङ्गमनपूर्वाकृतिं कूर्मस्येव प्रतिकृतिमथशफमात्रं करोति ॥ २ ॥ पात्र्यामप आनीय
प्रदक्षिणं लेपेनानुपरिमार्ष्टि^१ त्वचं गृह्णीष्व इत्येकैकम् । नातिधारयति ॥ ३ ॥ त्रिः
पर्यग्नौ करोति^२ अन्तरितं रक्षोऽन्तरिता अरातयः इति ॥ ४ ॥ परि वाजपतिः कविः इति
वा ॥ ५ ॥ देवस्तथा सधिता श्रपयतु इत्युल्मुकैः प्रतितपति ॥ ६ ॥ अग्निस्ते तनुयं माति
धाक् इति दर्भैरभिज्वलयति ॥ ७ ॥ अविदहन्तः श्रपयतु इति वाचं विसृजते ॥ ८ ॥
सं मलणा पृष्यस्व इति वेदेन पुरोडाशे साङ्गारं भस्माध्युहति ॥ ९ ॥ अधाहुलि-
प्रक्षालनं पात्रीनिर्णेजनमित्युल्मुकेनाभितप्य स्म्येनान्तर्वेदि^३ तिस्रः प्राचीरुदीचीर्वा
लेखा लिखित्वासंस्यन्दयन् प्रत्यगपवर्गं त्रिर्निनयति^४ एकताप स्याद्वा इत्येतेः प्रति-
मन्त्रम् ॥ १० ॥ ॥ २६ ॥

॥ इति^५ प्रथमः प्रश्नः ॥

1. A_{1.21}R 'तर्'.

2. B₂ 'मेवानुपरि'.

3. RjIgnicita on ApSS 1.25.8: सायदेइमप्यानांय भाद्राश्वमाह । But the BhJrSS does not here refer to the fetching of the evening milk.

4. A_{1.21} 'नयन्'.

5. Thus B₂; A_{1.21.8} 'प्रथमः'; A₁ omitted; A_{1.21} इति प्रथमः; B₂ इति ओम्.

अथ द्वितीयः प्रश्नः

देवस्य^१ त्वा सवितुः प्रसवे इति स्पयमादाय तृणेन सैश्यति^२ शतभृधिरसि वानस्यायो द्विपतो वधः सहस्रमृष्टिः शततेत्रा वायुरसि तिग्मतेजाः इति ॥ १ ॥ अपरेणा- हवनीयं वेदिर्भवति यजमानमात्र्यपरिमिता वा प्राची ॥ २ ॥ यथा हवीं^३प्यासन्नानि संभवेदेवं तिरश्ची ॥ ३ ॥ वेदेन वेदिं विविदुः पृथिवी^४ सा पप्रथे पृथिवी पार्थिवानि । गर्भं विमर्ति मुयनेष्वन्तस्ततो यज्ञो जायते विश्वदानिः इति पुरस्तात् स्तम्बयजुषो वेदेन वेदिं त्रिः संमाष्ट्युपरिष्ठाद् वा ॥ ४ ॥ पूर्वार्धाद् वितृतीयदेशाद् वेदेः स्तम्बयजुर्हरति ॥ ५ ॥ पृथिव्यै^५ वर्मासि इत्यन्तर्वेदि प्रागग्रमुदगग्रं वा दर्भं निधाय तस्मिन् स्पयेन प्रहरति पृथिवि देवयजन्योपप्यास्ते मूलं मा हि^६सिपम् इति ॥ ६ ॥ अपहतोऽरुः पृथिव्यै इति स्पयेन सहृणान् पौष्पनपादाय हरति व्रजं गच्छ गोस्थानम् इति ॥ ७ ॥ वर्षतु ते यौः इति वेदिं प्रत्यवेधते ॥ ८ ॥ उत्तरतो निवपति वधान देव सवितुः परमस्यां परावति शतेन पाशैर्योऽस्मान् द्रष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौक् ॥ अरुहस्ते दिवं मा स्तान् इति ॥ ९ ॥ स उत्करो भवति ॥ १० ॥ तमाग्नीध्रो गृह्णाति अरो दिवं मा पतः इति ॥ ११ ॥ एवमेव द्वितीयं हरत्येवं तृतीयम् ॥ १२ ॥ अपहतोऽरुः पृथिव्यै देवयजन्यै इति द्वितीयमपादते ॥ १३ ॥ अपहतोऽरुः पृथिव्या अदेवयजनः इति तृतीयम् ॥ १४ ॥ ॥१॥

तूर्णो^१ चतुर्थे^२ हत्वा स्पयेन वेदिं परिगृह्णाति ॥ १ ॥ वसवस्त्वा परि गृह्णन्तु गायत्रेण छन्दसा इति दक्षिणतः ॥ २ ॥ रुद्रास्त्वा इति पश्चात् ॥ ३ ॥ आदित्यास्त्वा इत्युत्तरतः ॥ ४ ॥ स्पयेन वै सर्वं वेदिकर्म क्रियते^३ ॥ ५ ॥ ततः संप्रेष्यति इमां नराः कृणुत वेदिमेत्य वसुमती^४ रुद्रवतीमादित्यवतीम् । वर्णान् दिवो नामा पृथिव्या यथायं यजमानो न रिष्येत् ॥ एत देवेभ्यो जुष्टामदित्या उपत्ये । इमां देवा अजुपन्त सर्वे । रादस्योपा यजमानं विसन्तु इति ॥ ६ ॥ अथास्या उत्तमां त्वचं समुद्रत्योत्करं गमयति ॥ ७ ॥ अथैनां खनति द्व्यङ्गलं त्र्यङ्गलं चतुरङ्गलं वा सीतामात्रां^५ रथवर्त्ममात्रां वा यावत् पाण्याः श्वेवं तावतीं वा देवस्य सवितुः सवे कर्म कृण्वन्ति वेधसः इति ॥ ८ ॥ मूलं छिनत्ति^६ ॥ ९ ॥ आ प्रतिष्ठाप्यै खनति ॥ १० ॥ प्राञ्चौ वेधंसावुच-

1. B₁ begins with औ.

2. A₂₋₃, R संयुगति

3. A₁₋₃, B₁ पृथिवी

4. *Subodhini* on BaudhSS I.11 quotes this sūtra verbatim.

5. Thus B₂; A, B₂, R omitted

6. B₁ भिनत्ति

यत्यभित आहवनीयं प्रतीची श्रोणी अभितो-गार्हपत्यम् ॥ ११ ॥ मध्ये संनतां प्राचीमुदीचीं प्रवृणां पुरस्तादैहीयसीं पश्चात् प्रथीयसीं दक्षिणतो वर्षीयसीं पुरीपवर्ती करोति ॥ १२ ॥ यत् पुरीपमतिश्रेत उत्करं तद् गमयति ॥ १३ ॥ यत् वृणं मूलं वातिश्रेते स्म्येन तच्छिनचि न नखेन ॥ १४ ॥ ॥२॥

आहार्यपुरीषां पशुकामस्य वेदिं कुर्यात् खननपुरीषां प्रजाकामस्येति विज्ञायते ॥ १ ॥ उदुष्य नित्यमन्यदावपेदित्येकम् । अस्वाताप्यामेवान्यदावपेदित्यपरम् ॥ २ ॥ यत्र खनेत् तत्र खननमन्त्रं जपेत् ॥ ३ ॥ अविश्रितेषु हविःषु पौर्णमास्यां वेदिं कुर्यात् ॥ ४ ॥ पूर्वेषुः प्राग् वर्हिष आहरणादमावास्यायाम् ॥ ५ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वोपवसति ॥ ६ ॥ समानमितरत् ॥ ७ ॥ ब्रह्माणसामन्त्रयते ब्रह्मनुत्तरं परिग्राहं परिग्रहीष्यामि इति ॥ ८ ॥ प्रवृत्तो ब्रह्मणा स्म्येन वेदिं परिगृह्णाति । ऋतमसि इति दक्षिणतः ऋतसदनमसि इति पश्चात् ऋतश्रीरसि इत्युत्तरतः ॥ ९ ॥ अथैनां स्म्येन प्रतीचीं योयुष्यते धा असि स्वधा असि इत्यनुवाकशेषेण ॥ १० ॥ पश्चार्धे चित्तीयदेशे वेदेः स्म्यं तिर्यञ्चं स्ववृषा संप्रेष्यति प्रोधणीरासादरे-ध्मावर्हिरुपसादय सुवं च सुवध संवृद्धिं पानीं संनवाग्येनोदेहि इति ॥ ११ ॥ आग्नीध्र एतानि कर्माणि कुर्यादित्येकम् । अध्वर्युरित्यपरम् ॥ १२ ॥ उपनिनीय प्रोधणीः स्म्यस्य बर्त्मन् दक्षिणेन स्म्यमसैस्सृष्टां वर्हिंरासादयति ॥ १३ ॥ यं द्विष्यात् तं ध्यायेत् ॥ १४ ॥ उत्करे पुरस्तात् प्रत्यञ्चं स्म्यमुदस्पति शतधृष्टिरसि वानस्यायो द्विषतो वधः इति ॥ १५ ॥ यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १६ ॥ हस्तावचनिज्य स्म्यं प्रक्षालयति । नागं प्रतिमुञ्चति ॥ १७ ॥ वेदिं वृत्ता नानवचनिज्य हस्तौ पात्राणि पराङ्मयात् ॥ १८ ॥ उत्तरेण प्रणीताः पश्चात् प्रागग्रमिध्मावर्हिरी उपसादयति ॥ १९ ॥ ॥३॥

दक्षिणमिध्मावृत्तं वर्हिः ॥ १ ॥ सुवं च सुवध प्रावित्रहरणं चादाय

1. A_{1,2} उत्कर

2. B₂ omitted

3. K commences sūtra 11 with अजुसोयेन.

4. *Subodhīnī* on BaudhSS I.11, Rudradatta on ĀpSS II.3.11, Mahādeva on SatS I.4 (p. 104) and Vāñchēśvara on SatS (57b) quote this sūtra verbatim.

5. A₁ "वसिदे रपृष्टा वर्हिः"; A_{2,3} "मसंष्टा वर्हिः"; A_{4,5} "मसंष्टा वर्हिः"; B₁ "मसंष्टा वर्हिः"; B₂ "मसंष्टा वर्हिः"; B₃ "रपृष्टा वर्हिः"

6. A₁, B_{1,2} पावित्रम्; B₃ इध्मा

7. A₁, B₁ अवावित्रम्; B₂ संवृद्धिं प्रावित्रम्

गार्हपत्ये वाह्वनीये वा निष्पत्तिं प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अस्तयः इति ॥ २ ॥ वेदाग्रैः
 प्रतिविभज्य संमाष्टिं । अग्रतिविभज्य वा ॥ ३ ॥ सुवमग्र उत्तानं धारयमाणोऽ-
 ग्रैरन्तरतोऽभ्याकारं सर्वतो विसृज्यसमाहारं तन्मूलैर्दण्डं गोष्ठं मा निर्मृक्षम् इति
 ॥ ४ ॥ जुह्वं संमाष्ट्युत्तानां धारयमाणोऽग्रैरन्तरतोऽभ्याकारं प्रार्ची मध्यैर्वाद्यतः
 प्रतीर्ची मूलैर्दण्डं वाचं प्राणं मा निर्मृक्षम् इति ॥ ५ ॥ उपभृतं संमाष्टिं तिरश्चीं
 धारयमाणोऽग्रैरन्तरतोऽभ्याकारं प्रतीर्चीं मध्यैर्वाद्यतः प्रार्ची मूलैर्दण्डं श्वश्रुः श्रोत्रं
 मा निर्मृक्षम् इति ॥ ६ ॥ यथा सुवं तथा ध्रुवां प्रजां योनिं मा निर्मृक्षम् इति ॥ ७ ॥
 रूपं वर्णं मा निर्मृक्षे वाजिं त्वा सपत्नसाहं संमाष्टिं इति प्राशिन्नहरणम् ॥ ८ ॥ न
 संमृष्टानि चासंमृष्टानि च संस्पर्शयेत् ॥ ९ ॥ यदि संस्पर्शयेत् पुनरेव निष्पत्य
 संमृज्यात् ॥ १० ॥ संमृष्टानि निष्पत्तिं अग्रेर्वस्तेनिष्ठेन तेजसा निष्पत्तिमिति
 ॥ ११ ॥ ॥ १४ ॥

अथैतानि संमार्जनान्यद्भिः संस्पृश्यामौ प्रहरति यतरस्मिन् निष्पत्तिं
 द्विवः शिल्पमवततं पृथिव्याः क्लृप्तिं श्रितम् । तेन वयं सहस्रबल्येन सपत्नं नाशयामसि
 स्वाहा इति ॥ १ ॥ उत्करे वोदस्यति ॥ २ ॥ पत्नीमूर्ध्वङ्गुमासीनां संतद्यति
 त्रिष्ठन्तीं वा स्वयं वा पत्न्यात्मानं मौञ्जेन योक्त्येणान्यतरतः पाशेनाभ्यन्तरं वाससो
 बाह्यतो वा आशासना सौमनसम् इति ॥ ३ ॥ उत्तरेण नार्धिं निष्पत्यं ग्रन्थिं कृत्वा
 दक्षिणतो नामेः पर्युहते ॥ ४ ॥ अग्रे गृहपत उप मा ह्यस्य इति गार्हपत्यमभिमन्त्रयते
 ॥ ५ ॥ देवानां पत्नीरूप मा ह्यध्वम् इति देवपत्नीरूपेण गार्हपत्यम् ॥ ६ ॥ देवपत्न्या
 लोकमुपतिष्ठते पत्नि पत्येव ते लोको नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः इति ॥ ७ ॥ देशाद्
 दक्षिणत उदीच्युपविशति इन्द्राणीवाविभवा भूयासमदितिरेव सुपुत्रा । अस्थूरि त्वा
 गार्हपत्योपनिषदे सुप्रजास्त्वाय इति ॥ ८ ॥ गार्हपत्यमभिमन्त्रयते सुप्रजसत्त्वा वयम्
 इत्येतया ॥ ९ ॥ मम पुत्राः शत्रुहणो अयो मे दुहिता विराट् । उताहमस्मि संजया

1. B, मूलं

2. A, जुह्वसंमाष्ट्युत्तानं; A₁₋₃, जुह्वमुत्तानां संमाष्टिं प्रार्ची; B₂₋₃, जुह्वं संमाष्ट्युत्तानं

3. वयं पशूनां

4. A₁, B₁, R वाजिनं

5. Rāmāgnicit on ĀpSS II.4.9: संमृष्टस्यासंमृष्टपात्रस्पर्शने पुनर्निष्ठय संमृज्यात्
 स्वेन मन्त्रेणेति मरदाजः । Rudradatta on the same sūtra of ĀpSS: यदि
 स्पर्शयेत् पुनरेव निष्ठय संमृजेदिति मरदाजः । Vāñcheśvara on SatS has cited
 this sūtra with स्पर्शयेत् for संस्पर्शयेत्.

6. B_{2,3}, संमाष्टि. In R sūtra 1 ends with प्रहरति. cf. ĀpSS II.5.1

7. A₁, B लोक उप

पत्युर्मे श्लोक उत्तमः इति च ॥ १० ॥ पूषा ते विलं विष्यतु इति सर्पिर्धानस्य विलं विष्यति ॥ ११ ॥ अदितिरस्यच्छिद्रपत्रा इत्याज्यस्थालीमादाय ॥ १२ ॥ ॥५॥

तस्यां पवित्रान्तर्हितायां प्रभूतमाज्यं निर्वपति महीनां पयोऽस्योपधीनां रसस्तस्य तेऽक्षीयमाणस्य निर्वपाभि देवयज्यायै इति ॥ १ ॥ दक्षिणाप्रावधिथयति इदं विष्णुर्वि चक्रमे इति ॥ २ ॥ विलाप्य वा निर्वपति ॥ ३ ॥ इमे वा इति दक्षिणार्धे गार्हपत्यस्याधिथयति ॥ ४ ॥ ऊर्जे वा इत्यपादाय वेदेनोपयम्य* पत्न्या उपयच्छति ॥ ५ ॥ तत् सा निमील्यानुच्छसन्त्यवेधेते* महीनां पयोऽस्योपधीनां रसोऽदध्नेन वा चक्षुषावेधे सुप्रजासवाय इति ॥ ६ ॥ तेजोऽसि इत्युत्तरार्धे गार्हपत्यस्याधिथयति ॥ ७ ॥ तेजसे वा इत्यपादाय वेदेनोपयम्याहरति* तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहि इति ॥ ८ ॥ आहवनीयेऽधिथयति अग्निस्ते तेजो मा वि नैव इति ॥ ९ ॥ उत्तरेण प्रोक्षणीः स्प्यस्य वर्त्मन् सादयति अग्नेर्निहसि सुभूर्देवानां धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे भव इति ॥ १० ॥ अथैनदध्वर्युश्च यजमानश्च निमील्यानुच्छसन्तावेधेते* आज्यमसि इति प्रतिपद्य तस्य ते भक्षीय इत्यन्तेम ॥ ११ ॥ अथैनदुदगग्राम्यां पवित्राम्यां पुनराहारं ग्रिहस्पुनाति शुक्रमसि ॥ व्योतिरसि ॥ तेजोऽसि इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १२ ॥ आज्यवतीभ्यां पवित्राम्यां प्रोक्षणीरुत्पुनाति देवो वः सवितोरुनातु इति पच्छो गायत्र्या ॥ १३ ॥ ॥६॥

अनिष्कासिना ह्युवेणान्तर्वेद्याज्यानि गृह्णाति वेदे सुचोऽस्थाधाय* ॥ १ ॥ चतुर्गृहीतं जुह्वां शुक्रं वा शुक्रायां धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे गृह्णामि इत्येतैस्त्रिभिर्मन्त्रैः । पञ्चानां वा वातानाम् इति चतुर्थम् ॥ २ ॥ एवमेवोत्तरैर्मन्त्रैरुपभृति* ध्रुवायामिति गृह्णाति ॥ ३ ॥ अष्टगृहीतमुपभृति चतुर्गृहीतं ध्रुवायाम् । पञ्चगृहीतं पशुकामस्य ॥ ४ ॥ तैरेव मन्त्रैर्यजमानोऽनुमन्त्रयते* ॥ ५ ॥ अपि वाध्वर्यवेरेवाध्वर्युर्गृहीयात् ॥ ६ ॥ याजमानैर्यजमानोऽनुमन्त्रयते ॥ ७ ॥ भूयो जुह्वां गृह्णात्यल्पीय उपभृति भूयिष्ठं ध्रुवायाम् ॥ ८ ॥ समं विलं धारयमाणो जुह्वां गृह्णाति

1. B, 'यज्य'
2. Thus all MSS. ApSS II.6.2: निमील्य बोधयानुच्छस*
3. Thus A₁, B₁; B₂ वेदेनोपयम्या*; A₂, B₂ वेदेनोपयम्या*; R वेदेनोपयम्या*
4. B₁ उह*
5. Thus B₁, B₂; A₁, B₁, R, ApSS II.6.6: निमील्य बोधयानुच्छस*
6. A, B₁, B₂ omitted
7. A, B₁ omitted
8. The translation of sūtras 1 and 2 should be adjusted according to the text printed above.
9. B, एवमेवोत्तरैर्मन्त्रै*
10. B₁ *वेद

मध्यदेश उपभृति भूमौ^१ प्रतिष्ठितायां ध्रुवायाम् ॥ ९ ॥ नान्तर्वेदि गृहीतस्य पश्चात्
प्रतिहरति^२ ॥ १० ॥ नोत्कर आज्यं किञ्चन सादयति ॥ ११ ॥ आपो देवीरग्रेषुवः
इति प्रोक्षणीरभिमन्त्र्य ब्रह्माणमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि इति ॥ १२ ॥ प्रसृतो
ब्रह्मणा विषायेध्मं प्रोक्षति कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा स्वाहा इति ॥ १३ ॥ वेदिरसि इति
वेदिम् । बहिरसि इति बहिः । एकैकं त्रिभिः प्रोक्षति ॥ १४ ॥ अन्तर्वेदि पुरोगन्धि^३
बहिरासाद्य प्रोक्षति । दिवे १५ इत्यग्रम् । अन्तरिक्षाय त्वा इति मध्यम् । पृथिव्यै त्वा
इति मूलम् ॥ १५ ॥ सुच्यग्राण्युपपाय्य मूलान्दुपपाययति ॥ १६ ॥ ॥७॥

सह सुचा पुरस्तात् प्रत्यर्धं ग्रन्थि मत्सृक्षति पोषाय त्वा इति ॥ १ ॥
यत्प्रोक्षणीनामुच्छिष्येत^४ तदन्तर्वेदि निनयति त्वधा पितृभ्यः इति ॥ २ ॥ दक्षिणायै
श्रोणेरुपक्रम्योत्तरस्याः संततां धारौ स्थावयति^५ ॥ ३ ॥ पूग ते ग्रन्थि विष्यतु इति
बहिर्विर्लसयति ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वं प्राञ्चमुदगूर्ध्वं प्रत्यर्धमायच्छति^६ ॥ ५ ॥ पुरस्तात्
प्रस्तरं गृह्णाति । नाहुमार्ष्टि न प्रतिमार्ष्टि नावधूनोति^७ । कर्पन्निवापादत्ते^८ विष्णो
स्तपोऽसि इति ॥ ६ ॥ तस्मिन् पवित्रे अपिसृजति अयं प्राणधापानस्य यजमानमपि-
गच्छताम् । यक्षे यभूतां पोताही पवित्रे हव्यशोधने इति ॥ ७ ॥ ततः संप्रेष्यति^९ स्तृणीत^{१०}
बहिः परिधत्त वेदिं जाभि मा हि सीरमुषा शयाना । दर्भैः स्तृणीत हरितैः सुवर्णैर्निष्का
इमे यजमानस्य व्रज्जे इति ॥ ८ ॥ ब्रह्मणे प्रस्तरं प्रयच्छति^{११} प्राणापानाभ्यां त्वा संततं
करोमि इति ॥ ९ ॥ ब्रह्मा यजमानाय यजमाने प्राणापानौ दधामि इति ॥ १० ॥
मयि प्राणापानौ इति यजमानः प्रत्याह ॥ ११ ॥ शुर्व्वं स्तृणाति ऊर्णाद्वदसं त्वा
स्तृणामि इत्या दक्षिणायै श्रोणेः^{१२} प्रपाद्योत्तरस्मार्दसात्^{१३} संततम् ॥ १२ ॥ सर्वस्यां

1. B_{1,2} मूमि

2. Thus B₁; A₁R प्रतिहरति; B₂ महरति. Vāṛhṣeśvara on SatS (66a): पश्चात्
प्रतिहरतीति भारद्वाजः ।

3. B₂ omitted

4. A omitted

5. Thus A₁B₂; A₂₋₃R "ष्यति"; B₁ "सुप्रेष्यति"

6. A₁B₁ सावित्र्या वयति; A₂₋₃ सावित्र्या वयति

7. A₁B₁ मत्सृजाम्य; A₂₋₃ "हेतु"

8. B₁ न वसूनोति; B₂ न विधूनोति

9. Thus A_{2,3}; A₁B₁ कर्पवापादत्ते; A₄ "पाद्यते; A₅ "पाद्यते; B₂ "पाद्ये"

10. A₁ "ष्यत्यस्तु"; A₂₋₃ "ष्यत्यभिस्तु"; B₁ "म्यत्यस्तु"

11. B₂ omitted

12. A₁ श्रोणे; A₂₋₃ श्रोण्या; B₁ श्रोण्ये. cf. 11.8.3. K closes sūtra 12 with
स्तृणामि इति.

13. A₁B₁ पाद्यो; B_{2,3} उपक्रम्योत्तरं

येषां बर्हिः स्तृणाति बहुलमनतिदृश्यम् ऊर्णमिदसं त्वा स्तृणामि इति त्रिधातु पञ्चधातु
वा प्रागपवर्गं प्रत्यगपवर्गं वा ॥ १३ ॥ अग्रैर्मूलान्याच्छादयति ॥ १४ ॥ ॥८॥

धातौ धातौ मन्त्रं जपति ॥ १ ॥ अत्रैकेऽनूयाजार्थे उत्सुके निरूढन्ति
॥ २ ॥ प्रस्तरं धारयमाणोऽपरेणाहवनीये सँस्पृष्टान् परिधीन् परिदधाति । उदमग्रं
मध्यमं गन्धर्वोऽसि विश्वावसुः इति इन्द्रस्य बाहुरसि इति दक्षिणं मित्रावरुणौ त्वा
इत्युत्तरम् ॥ ३ ॥ अन्धग्रमाहवनीयं दक्षिणमवाग्रमुत्तरम् ॥ ४ ॥ एवमनुपूर्वाण्ये-
वैष्वतं ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ ५ ॥ सूर्यस्त्वा पुरस्तात् पातु इत्याहवनीयमभिमन्त्र्य
मध्येऽप्रेरुष्वे आधारसमिधावादधाति ॥ ६ ॥ वीतिहोत्रं त्वा यत्ने इति दक्षिणाम्
॥ ७ ॥ तूष्णीमुत्तराम् ॥ ८ ॥ बर्हिषः समावनन्तर्गर्भौ विष्टृती कृत्वा मध्ये वेदे-
रुदीचीनाग्रे निदधाति विशो यन्त्रे स्यः इति ॥ ९ ॥ विष्टृत्योः प्रस्तरं सादयति
यसूनौ रुद्राणामादित्यानौ सदसि सीद इति ॥ १० ॥ प्रस्तरे जुह्वं जुह्वरसि घृताची
इति ॥ ११ ॥ समं भूतैर्दण्डं करोति ॥ १२ ॥ उत्तरेण जुह्वमुपभृतं प्रतिकृष्ट-
तरामधस्ताद् विष्टृत्योः उपमृदसि इति ॥ १३ ॥ उत्तरेणोपभृतं ध्रुवां प्रतिकृष्ट-
तरामुपरिष्टाद् विष्टृत्योः ध्रुवसि इति ॥ १४ ॥ असँस्पृष्टाः सादयति ॥ १५ ॥ दक्षिणेन
जुह्वं सुवै सादयत्युत्तरेण वा ध्रुवाम् ऋणभोऽसि शाकरो घृताचीनौ सप्तः प्रियेण नाम्ना
प्रिये सदसि सीद इति ॥ १६ ॥ ॥ ९ ॥

अथैना अभिमन्त्रयते एता असदन् इत्यनुवाकशेषेण ॥ १ ॥ विष्णुनि
स्य वैष्णवानि धामानि स्व प्राजापत्यानि इत्याज्यान्यभिमन्त्रयते ॥ २ ॥ सध्रुवामाज्य-
स्थालीं वेदं पार्शी चादायापरेण गार्हपत्यमुपविश्य इदमहं सेनाया अभीत्यै मुखमपोहामि
इति वेदेन पुरोडाशात् साङ्गारं भस्मापोह्याभिमन्त्रयते सूर्यं ज्योतिर्विभाहि महत इन्द्रियाय
बलाय इति ॥ ३ ॥ पात्र्यामुपस्तृणाति स्योनं ते सदनं करोमि घृतस्य धारया सुशेषं
कल्पयामि । तस्मिन् सीदामृते प्रतितिष्ठ व्रीहीणां मेघं सुमनस्यमानः इति ॥ ४ ॥

1. B, 'मूलान्यभि'

2. cf. foot-note III 1.4.4

3. Thus B₂; A₁, B₁, दक्षिणं वागमः; B₂, दक्षिणं वागमः; R 'अवाग्रम' cf. ApSS II.9.6

4. B, 'वेतेष्वत'

5. Rudradatta on ApSS II.9.9: मध्येऽप्रेरिति आधारः । Vāñcheśvara on SatS (67b) has quoted this sūtra verbatim beginning with मध्ये.

6. B, 'प्रतिकृष्टत'

7. A₁, B₁, 'नाम्'

8. Rāmāgnicit on ApSS II.10.4: विष्णुर्वासी ध्रुवाहवैश्वानिमन्त्र्य नं स्थानीरपय
भरद्वाजमवाह ।

आज्येनाभिधारयति आप्यायतां घृतयोनिरग्निर्हव्यानुमन्यताम् । खमद्वस्त्व त्वचमद्वस्त्व सुरूपं
 त्वा वसुविदं पशूनां तेजसाग्रये जुष्टमभिधारयामि इति दक्षिणम् । तूष्णीमुत्तरम् ॥ ५ ॥
 सांनाय्यमभिधारयति यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टो देवानां विष्टमनु यो वितस्थे । आत्मन्वान्
 सोम घृतवान् हि भूत्वा देवान् गच्छ सुवर्चिन्द यजमानाय गह्वम् इति ॥ ६ ॥ पात्र्या-
 मुद्रासयति आर्द्रः प्रथस्तुर्ध्वनस्य गोपाः । शृत उत्क्राति जनिता मतीनाम् इति ॥ ७ ॥
 न पर्यावर्तयति न भिनत्ति ॥ ८ ॥ ॥१०॥

इरा भूतिः पृथिव्यै रसो मोक्षमीत् इति कपालानि प्रत्यनक्ति ॥ १ ॥
 अथैनावपरिवर्गमणिकापमनक्ति^१ देवस्त्वा सविता मघानक्तु इति ॥ २ ॥ उपरिष्टाद-
 भ्यज्याधस्तादुपानक्ति ॥ ३ ॥ स्वक्तमकूर्मपृषन्तं^२ कृत्वा सांनाय्ये चालंकृत्यान्तर्वेदि
 चतुर्होत्रा पौर्णमास्याँ हवीँ^३प्यासादयेत् । पञ्चहोत्रामावास्यायाम् ॥ ४ ॥ भूर्ध्रुवः सुवः
 इति प्रथमायां पौर्णमास्याम् ॥ ५ ॥ संवत्सरे पर्यागत एताभिरेवासादयेत् ॥ ६ ॥
 प्रथम एव संवत्सरं इत्याश्मरध्यः । संवत्सरेसंवत्सर इत्यालेखनः^४ ॥ ७ ॥ अपरेण
 सुवः पुरोडाशावासादयति ॥ ८ ॥ मध्ये वेदेः सांनाय्यकुम्भ्यौ संधाय दक्षिणस्यां
 वेदिश्रोण्यां शृतमासादयत्युत्तरस्यां दधि ॥ ९ ॥ अपि वा पूर्वं शृतमपरं दधीत्ये-
 केषाम् ॥ १० ॥ अग्रेण ध्रुवां वेदं सादयति अयं वेदः पृथिवीमन्वविन्दद् गुहा सती
 गहने गह्वरेषु । स बिन्दतु यजमानाय लोकमष्टिदं यज्ञं भूरिकर्म करोतु इति ॥ ११ ॥
 वेद्यन्तान् परिस्तीर्य होतृपदनं कल्पयति ॥ १२ ॥ जघनेन वेदिमुद्रगग्रैर्दभैः संस्तीर्णं
 भवति ॥ १३ ॥ ॥११॥

ततः संप्रेष्यति अग्रे सन्निध्यमानामनुबहि इति ॥ १ ॥ आसीन इध्मं
 प्रणवेप्रणवे सन्निधमादधाति ॥ २ ॥ यत्राभिज्ञानाति सन्निद्धो अग्न आहुत इति तदे-
 कामनूयाजसन्निधमवक्षिष्य सर्वमिध्मशेषमभ्याधाय वेदेनाहवनीयं त्रिरुपयाजयति
 ॥ ३ ॥ सुवेण ध्रुवाया आज्यमादाय वेदेनोपयम्योत्तरं परिधिसंधिमन्ववहृष्य दक्षिणा-
 प्राञ्चमासीनः संततमृजुमापारमाधारयति^४ प्रजापतिं मनसा ध्यायन् ॥ ४ ॥ सुवे-
 णाज्यस्थाल्या आज्यमादाय ध्रुवामाप्याययति आ प्यायतां ध्रुवा घृतेन इत्येतया

1. Thus B₂; A₁ "मनीकाप"; A₂₋₃, B₂ "निका"; B₁ "मनिकाप"

2. Thus B₂; A₂ स्वक्तः कूर्मपृषन्तं; A₂₋₃, R स्वक्तकूर्मपृषन्तं; B₁ स्वक्तं कूर्मपृषन्तं; B₁ missing

3. Subodhini on BaudhSS I.14 quotes verbatim sūtras 4-7 beginning with चतुर्होत्रा पौर्णमास्याँ.

4. In III sūtra 4 ends here.

॥ ५ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशो यत्र क च ध्रुवाया आज्यमादत्त एवमेवैनामाप्याययति' । ध्रुवाया एवानादिप्राज्यार्थाः क्रियन्ते ॥ ६ ॥ ततः संग्रेष्यति अग्नीत् परिधीं श्राग्निं च त्रिभिः संवृद्धि इति ॥ ७ ॥ सस्पर्धैरिध्मसंनहनैराग्नीध्रः परिधीं श्राग्निं च त्रिभिः संमार्ष्टि ॥ ८ ॥ तूष्णीं परिधीन् ॥ ९ ॥ अग्ने वाजजिद् वाजं त्वा सरिष्यन्तं वाजं जेष्यन्तं वाजिनं वाजजितं वाजजित्यायै संमाज्यग्निमन्वादमन्वायाय इत्यग्निं संमार्ष्टि ॥ १० ॥ अग्नेण जुह्वं ध्रुवां वोत्तानौ पाणी प्रतिष्ठाप्य ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

आहवनीयायाञ्जलिं करोति' मुचनमसि वि प्रयस्वाग्ने यष्टीदं नमः इति ॥ १ ॥ जुहुमादत्ते जुहेहि इति । उपभृत्तम् उपभृदेहि इति ॥ २ ॥ उपभृत्ति जुहुमत्या-दधाति सुयमे मे अथ घृताची भूयास्तै स्वावृत्तौ सृपावृत्तौ इति ॥ ३ ॥ तत्रैपोऽत्यन्त-प्रदेशो यत्र क चोपभृत्ति जुहुमत्यादधाति मुखत एवाध्युहति मुखत उपायहरति ॥ ४ ॥ न च सैश्विज्यति' नाभिदेशे च सुचौ धारयते ॥ ५ ॥ समं प्राणैरित्ये-केषाम् ॥ ६ ॥ अग्नेण ध्रुवामनवज्जिह्वन् प्रस्तरमत्याक्रामति अग्नाधिष्णू मा वामघ कमिणम् इति ॥ ७ ॥ दक्षिणतोऽवतिष्ठते विष्णो स्थानमसि इति ॥ ८ ॥ अन्तर्वेदि दक्षिणः पादो भवति । अवग्रं ह्वं सव्यः ॥ ९ ॥ दक्षिणं परिधिसंधिमन्ववहृत्यो-र्ध्वस्तिष्ठन्नन्वारब्धे यजमाने प्राञ्चमुदञ्चं संततमृजुमाधारमाधारयति समारम्भोर्ध्वो अन्वारः इति ॥ १० ॥ न्यञ्चमाधारयेद् वृष्टिकामस्योर्ध्वं स्वर्गकामस्य ॥ ११ ॥ एवं भूयिष्ठमाहुतीनां जुहोति ॥ १२ ॥ हुत्वातुश्राणिति' ॥ १३ ॥ हिं वृहद्वाः इति सुचमुदगृह्णाति ॥ १४ ॥ असंस्पर्शयन् सुचौ प्रत्याक्रामति ॥ १५ ॥ ॥ १३ ॥

पाहि माग्ने दुश्चरितादा मा सुचरिते भज इति ॥ १ ॥ एते एवाक्रमणप्रत्या-क्रमणे मन्त्रवती भवतः ॥ २ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशो या उत्तरतः सन्नाहुतीर्जुहोत्युचरं परिधिसंधिमन्ववहृत्य ता जुहोति । या दक्षिणतो दक्षिणं परिधिसंधिमन्ववहृत्य ताः ॥ ३ ॥ दक्षिणेनैव दक्षिणात्याक्रामति' सव्येनोदक् । अपि वा सव्येन दक्षिणा दक्षिणेनोदक् ॥ ४ ॥ प्रत्याक्रम्य जुह्वा ध्रुवां समनक्ति मलस्य सिरोऽसि सं ज्योतिषा

1. Thus B₂; A "मेवैनामा"; B₁ "मेवैना आप्या"
2. Thus B_{2,3}; A_{1,1}, B₁ वोत्तानिभो; A_{2,3} वोत्तानिभो; A_{4,1}, R वोत्तानो, See: ApSS II.13.2
3. Rudradatta on ApSS II.13.2: आहवनीयायाञ्जलिं करोति भारद्वाजवचनात् ।
4. A₁₋₉ संवृद्धि
5. A, अवसुव; A₂₋₉ अवग्रः; B, अवसुव; B₂ अवग्र; B₃ अवग्र; ApSS II.13.10 अवग्र
6. Thus B_{2,3}; A, B₁, R हुत्वा हिं माप्ति; ApSS II.14.9 हुत्वाभिमतं इति
7. Thus B₂; A, दक्षिणमासा; A₂₋₉ दक्षिणे का; B, दक्षिणकामति; R दक्षिणाक्य.

ज्योतिरुक्ताम् इति ॥ ५ ॥ उनीतै^१ रायः इति सुवेण ध्रुवाया आज्यमादाय सुवीराय स्वाहा इति जुहूं प्रत्यभिघारयति ॥ ६ ॥ यज्ञेन यज्ञः संततः इति जुह्वा ध्रुवाम् ॥ ७ ॥ निधाय सुचौ वेदेरप्यन्तं^२ वृणमादायोचरत उत्करे^३ प्राश्नौ प्रवरायावतिष्ठेते क इदमध्वर्युर्भविष्यति स इदमध्वर्युर्भविष्यति । यज्ञो यज्ञस्य विष्णोः स्थाने तिष्ठामि । वागाविज्यं करोतु मन आविज्यं करोतु । वाचं प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः इति पूर्वोऽध्वर्युः । क इदमग्नीद् भविष्यति स इदमग्नीद् भविष्यति । यज्ञो यज्ञस्य विष्णोः स्थाने तिष्ठामि । वागाविज्यं करोतु मन आविज्यं करोतु । वाचं प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः इति ॥ ८ ॥ ॥ १४ ॥

अपर आग्नीध्रः ॥ १ ॥ स्पर्धं चेध्मसंनहनानि चान्वारमेते^४ ॥ २ ॥ ब्रह्मणामामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रवरायाश्चावयिष्यामि इति ॥ ३ ॥ प्रसृतो^५ ब्रह्मणाथावयति^६ आथावय इति ओथावय इति वा ॥ ४ ॥ अस्तु ग्रौणद् इत्याग्नीध्रः प्रत्याथावयति ॥ ५ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशो यत्र क चाध्वर्युराथावयेन्नित्यमेवाग्नीध्रोऽपरेणोत्करं दक्षिणामुखस्तिष्ठन् स्पर्धं^७ सेध्मसंनहनमूर्ध्वं धारयमाणः प्रत्याथावयति ॥ ६ ॥ आग्नीध्रागारे तु सोमे^८ ॥ ७ ॥ आथाव्य प्रवरं प्रवृणीति अग्निदेवो होता देवान् यक्षद् विद्वान्धिकित्वान् मनुष्यद्वरतवदोऽदोऽदोयत्^९ इति यथापेयो यजमानः^{१०} ॥ ८ ॥ ग्रीनार्पेयान्^{११} मन्त्रकृत इतऊर्ध्वान् वृणीते ॥ ९ ॥ अपि वा मनुष्य इत्येव प्रवृणीते ॥ १० ॥ पुरोहितस्यापेयान् राज्ञः प्रवृणीते ॥ ११ ॥ ब्रह्मण्वदा च यक्षद् ब्राह्मणा अस्य यज्ञस्य प्रागितारः इत्युक्त्वा असौ इति होतुरप्यंशु नाम गृह्णाति ॥ १२ ॥ मानुषः इत्युचैः ॥ १३ ॥ वेद्यां वृणमपिस्तु ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥

अनपव्याहरन्तः प्रचरन्तीति विज्ञायते ॥ १ ॥ यत्राभिजानाति द्रुतवती-
मप्यप्यो^{१२} सुचमास्पृश इति तच्छुहूपभृतावादायात्पाक्रम्याथाव्याद् समिधो यज इति

1. A₁, B₁ उनीतै; B₂ निषधीतै
2. A, B₁ *स्पर्थं; B₂ *स्पन्तः; B₃ *स्पन्त
3. Rudradatta on ApSS IL15.1: उत्तरत उत्करे इति भारद्वाजबोधायनी ।
4. B₂ चान्वारमेते
5. Thus B₂; A₁ प्रसृते ब्रह्मणोथा^{१३}; A₂ ततो ब्रह्मणा थावथावमस्तोऽध्वर्युः^{१४}; A₃, R ततो ब्रह्मणा प्रसृतोऽध्वर्युराथावयति; B₁ प्रसृते ब्रह्मणा^{१५}; B₂ प्रसृते ब्रह्म थावयति
6. Subodhini on BaudhSS quotes verbatim sūtra 6 commencing with यत्र क च and also sūtra 7 omitting the word वृ.
7. A₁ *भरतवददेवत्; A₂, *भरतवददावत्; B₁ *भरतवदेनादेवदिति; B₂ *भरतवदोवद-
तोवत्; B₃ *भरतवददेवदिति
8. A₂-5, B₁ यजमानार्पेयान्
9. B₂ मधुमती^{१६}

॥ २ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ३ ॥ आश्राव्याश्राव्य यज यज इत्येवोत्तरेभ्यः संप्रेष्यति' ॥ ४ ॥ अपरेणाघातसंभेदं प्राचः प्रयाजानभिक्रामं' जुहोति ॥ ५ ॥ समानत्र वा ॥ ६ ॥ अपि वा समिधः पुरस्ताद् यजति तनूनपातं दक्षिणत इडः पश्चाद् बर्हिर्नृत्तरतः स्वाहाकारं मध्ये ॥ ७ ॥ यत्र समिद्धतमस्तत्र' सर्वा आहुतीर्जुहुयात् ॥ ८ ॥ चतुर्थं होष्पन्नौषभृतादर्धं जुहामानयते' ॥ ९ ॥ पञ्च प्रयाजानिष्टा प्रत्याक्रम्य यज्जुहामाज्यं परिशिष्टं तेन' हवीं'प्यभिघारयति ध्रुवामग्रेऽथाग्रेयं पुरोडाशमथोत्तरमथ शृतमथ दध्युपभृतमन्ततः ॥ १० ॥ अथायतने सुचौ सादयित्वा पुनरादत्ते ॥ ११ ॥ एवमादत्ते भवत आ स्विष्टकृतः ॥ १२ ॥ तत' आज्यभागाम्यां प्रचरति ॥ १३ ॥ अग्रेऽनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १४ ॥ जुह्वां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा पञ्चगृहीतं वात्याक्रम्याश्राव्याह अग्निं यज इति ॥ १५ ॥ वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे' जुहोति ॥ १६ ॥ नैतामुत्तरेणान्यामाहुतिं जुहोति ॥ १७ ॥ प्रत्याक्रम्य ॥ १८ ॥ ॥ १६ ॥

सोमायानुब्रूहि इति संप्रेष्यति' ॥ १ ॥ यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह सोमं यज इति ॥ २ ॥ वषट्कृते दक्षिणार्धपूर्वार्धे श्वाहुक् पूर्वया जुहोति ॥ ३ ॥ नैतां दक्षिणेनान्यामाहुतिं जुहोति ॥ ४ ॥ प्रत्याक्रम्य ॥ ५ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः स्रुवेणैवाज्यदोहयोरित्यवधति' हस्तेन पुरोडाशस्य ॥ ६ ॥ जमदग्नीनामेव पञ्चावत्तं चतुरवचमितरेषाम् ॥ ७ ॥ अप्यजामदग्न्यो जामदग्न्यमामग्न्यपञ्चावत्तं कुर्वीत ॥ ८ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्रेऽनुब्रूहि इति ॥ ९ ॥ जुह्वामुपस्तीर्याग्नेयस्य पुरोडाशस्याङ्गुष्ठेन मौससंहिताभ्यामङ्गुलीभ्यां मध्यादवदाय पूर्वार्धादवधति पश्चार्धात् तृतीयं यदि पञ्चावदानः मा मेर्मा संविक्या मा त्वा हि'सिं मा ते तेजोऽवक्रीत । भरतमुद्वरेमनुषिन्न । अवदानानि ते प्रत्यवदास्यामि । नमस्ते अस्तु मा मा हि'सीः इति ॥ १० ॥ अङ्गुष्ठपूर्वमात्राण्यवदानान्यसंभिन्दन्नवधति ॥ ११ ॥ अवदानान्यभिघार्य हविः प्रत्यभिघारयति यदवदानानि तेऽवघन् विद्योमाकार्पमात्मनः । आज्येन

1. *Subodhini* on BaudhSS I.16 quotes this sūtra verbatim.
2. Thus A₁, B₁; B₂ प्रयाजानभि च क्रामन्
3. Thus B_{2,3}; A₁, B₁, R समिधस्तत्र
4. B_{1,3} लडां समा'
5. Vāñcheśvara on SatS (13b) has cited this sūtra verbatim from तेन up to दधि.
6. Thus A₁, B_{2,3}; A₂₋₅, B₁, R omitted
7. A₂₋₅ उत्तरार्धे. Vāñcheśvara on SatS (14a) has cited sūtras 15 and 16 verbatim.
8. A₁, B₁ omitted
9. B₁ 'दोहयोऽव'

प्रत्यनज्येनत् तत् त आप्यायतां पुनः इति ॥ १२ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह अग्निं यज इति ॥ १३ ॥ वपट्कृते मध्ये जुहोति ॥ १४ ॥ अपिदधदिवाप्रक्षिणन्नाज्यं हुत्वा पुरोडासं जुहोति तत आज्यम् ॥ १५ ॥ ॥ १७ ॥

पूर्वापूर्वा^१ संहितामाहुतिं जुहोत्या स्विष्टकृतः ॥ १ ॥ अपि वा सुच्य-
माधारमभिजुहुयात्^२ ॥ २ ॥ तत् उपांशुयाजाय संप्रेष्यति विष्णवे इत्युपांशु अनुब्रूहि
इत्युचैः ॥ ३ ॥ यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह विष्णुम् इत्युपांशु यज
इत्युचैः ॥ ४ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ ५ ॥ अग्नीषोमीयमेक उपांशुयाजं समामनन्ति
प्राजापत्यमेके ॥ ६ ॥ स एष पौर्णमास्यामेव भवति ॥ ७ ॥ यथाप्रेयेनैवमुत्तमेन
पुरोडाशेन प्रचरति अग्नीषोमाभ्याम् इति पौर्णमास्याम् इन्द्राग्निभ्याम् इत्यमावास्यायाम-
संनयतः^३ ॥ ८ ॥ अथ यदि संनयेत् इन्द्रायानुब्रूहि इति संप्रेष्यति^४ ॥ ९ ॥ महेन्द्राय
इति वा यदि^५ महेन्द्रयाजी भवति ॥ १० ॥ जुह्वाद्युपस्तीर्य द्विः श्रुतस्यावद्यति
द्विर्दधधत्तुरवदानस्य त्रिः^५ पञ्चावदानस्य ॥ ११ ॥ अभिघार्यात्याक्रम्याश्राव्याह
इन्द्रं यज इति ॥ १२ ॥ महेन्द्रम् इति वा ॥ १३ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ १४ ॥
प्रत्याक्रम्य स्रवेण पार्वणौ होमौ जुहोति ऋषभं वाजिनं ययं पूर्णमासं यजामहे । स
नो दोहतां सुवीर्यं^५ रायस्योपै सहस्रिणम् । प्राणस्य सुराभसे पूर्णमासाय स्वाहा इति
पौर्णमास्याम् । अमावास्या सुभगा सुशेवा धेनुर्विभ भूय आप्यायमाना । सा नो दोहतां
सुवीर्यं^५ रायस्योपै सहस्रिणम् । अपानाय सुराभसेऽमावास्यायै स्वाहा इत्यमावास्यायाम्
॥ १५ ॥ ॥ १८ ॥

अत्र नारिष्ठान् होमाञ्जुहोति

दश ते तनुवो यज्ञ यक्षियास्ताः प्रीणातु यजमानो घृतेन ।

नारिष्ठयोः प्रक्षिपमीडमानो देवानां दैव्येऽपि यजमानोऽमृतोऽभूत् स्वाहा ॥

य वा देवा अकल्पयन्तुर्जो भागं शतक्रतु ।

एतद्वा तेन प्रीणानि तेन तुप्यतर्भेदहौ स्वाहा ॥

अहं देवानां सुकृतामसि लोके ममेदमिदं न मिश्रुर्भवाति ।

1. Emended. A₁ अपिदधदिवा प्रदक्षिणं नाज्यं; A₂₋₃ अपिदधदिवाप्रक्षिणन्नाज्यं; B₁ अपिदधति वा प्रदक्षिणं; B₂ अपिदधदिवा प्रदक्षिणं नाज्यं; B₃ प्रदक्षिणन्तन्नाज्यं
2. Rudradatta on ApSS II.19.9: तथा सुच्यमाधारमभिजुहोति पूर्वा पूर्वा वेत्येव सत्यापादमारद्वाजौ ।
3. Thus B_{1,2}; A₁B₁R यामित्यधनयतः
4. B₂ omitted
5. B_{1,2} त्रिभिः

अहं नारिष्ठावन्यजामि विद्वान् यदाम्यामिन्द्रो अदधाद् मागधेयं स्वाहा ॥

अदारसूद् भवत देव सोमास्मिन् यज्ञे मरुतो मृदता नः ।

मा नो विददमिमा मो अशस्तिर्मा नो विदद् वृजना द्वेष्वा या स्वाहा ॥

इति ॥ १ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहि इति ॥ २ ॥ जुह्वाग्नपस्तीर्य
सर्वेषाँ हविषागुत्तरार्धात् सकृत्सकृच्चतुरवदानस्यावयति^१ द्विः पञ्चावदानस्य ॥ ३ ॥
स्थवीयाँस्येतानि दैवतेभ्यो भवन्ति ॥ ४ ॥ द्विरभिघार्य न हविः प्रत्यभिघारयति
॥ ५ ॥ अत्याक्रम्याध्वान्याह अग्निं स्विष्टकृतं यज इति ॥ ६ ॥ वपदकृत उत्तरार्ध-
पूर्वर्धिऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोति ॥ ७ ॥ प्रत्याक्रम्यायतने सुचौ सादयति ॥ ८ ॥
अत्रैके प्राशिर्त्रै समाप्नन्ति । उपरिष्टादेके ॥ ९ ॥ ॥१९॥

॥ इति^२ द्वितीयः प्रश्नः^३ ॥

1. Thus B_{1,2}; A₁B₁R अवयति is omitted.

2. A_{1,2} द्वितीयः; A_{4,5} इति द्वितीयः; B₃ हरिः ओम्

अथ तृतीयः प्रश्नः

इडापात्रमुपस्तीयाग्नेयस्य' पुरोडाशस्य दक्षिणार्धात् पूर्वमिडावदानमवधति
मनुना दृष्टो घृतपदी मित्रावरुणसमीरिताम् । दक्षिणार्धादसंभिन्दन्नवयाम्येकतोमुखाम् इति
॥ १ ॥ घृष्टं संभिद्य पूर्वार्धाद् यजमानभागमवधत्यणुमिव दीर्घम् ॥ २ ॥ संभेदाद्
द्वितीयमिडावदानमवधति ॥ ३ ॥ एवँ सर्वेषाँ हविषामिडाँ समवधति' ॥ ४ ॥
स्थवीयाँस्येतानि सौविष्टकृतेभ्यो भवन्ति ॥ ५ ॥ अभिघार्यान्तरा हवीँपि सुचश्च
हुत्वा होत्र इडामादधाति ॥ ६ ॥ स्वयं वा होतेडामादत्ते ॥ ७ ॥ अग्रेण होतार-
मध्वर्युर्दक्षिणातिक्रामत्यनुत्सृजन्निव' ॥ ८ ॥ होतेडयाध्वर्युं परिगृह्णाति' ॥ ९ ॥
पश्चात् प्राङ्मुपविश्य सुवेण होतुरङ्गुलिपर्वणी अनक्ति' ॥ १० ॥ पूर्वमक्त्वापरमनक्ति
॥ ११ ॥ यथेतं प्रतिपरेत्य पुरस्तात् प्रत्यङ्महासीन इडाया इडामादधाति ॥ १२ ॥
इत्य्याँ होत्रे सकृदुपस्तृणाति द्विरादधाति सकृदभिघारयति ॥ १३ ॥ स्वयं वा
होतोत्तरमिडावदानमादत्ते ॥ १४ ॥ लेपादुपस्तृणाति ॥ १५ ॥ लेपादभिघारयति
॥ १६ ॥ उपहूयमानामिडामन्वारमेते अध्वर्युर्यजमानश्च ॥ १७ ॥ यत्राभिजानाति
दैव्या अध्वर्यव उपहूता उपहूता मनुष्याः इति ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥

तदध्वर्युरेतं मन्त्रं जपति उपहूतः पशुमानसानि इति ॥ १ ॥ यत्राभिजानाति
उपहूतोऽयं यजमानः इति तद् यजमान एतमेव मन्त्रं जपति ॥ २ ॥ उपहूताया-
मिडायामवान्तरेडाँ होता प्राश्नाति वाचस्पतये त्वा हुतं प्राश्नामि सदसस्पतये त्वा हुतं
प्राश्नामि इति ॥ ३ ॥ उपहूतामिडाँ यजमानपञ्चमा ऋत्विजः प्राश्नन्ति इडे भागं
जुपस्य नो जिह्य गा जिह्यार्धतः । तस्यास्ते भक्षिवाणः स्याम सर्वात्मानः सर्वगणाः
इति ॥ ४ ॥ प्राश्य तूष्णीमास्त' आ मार्जनात् ॥ ५ ॥ अन्तर्वेदि पवित्रवति
मार्जयन्ते' मनो ज्योतिर्जुक्ताम् इति ॥ ६ ॥ आग्नेयं पुरोडाशं प्राश्वं विहज्य प्राशिश्र-

1. A begins with उँ; A₁, B_{2,3} 'पात्र उप'; B₁ begins with इति: ओँ.
2. Mahādeva on SatS II.3 (p.207) quotes this sūtra verbatim.
3. A₂₋₃, B₃ कमल'; R closes sūtra 8 with 'कामति. But see ApSS III.2.2.
4. A₁, B_{1,3} 'डया ध्व'; A₂ होतेडयाध्वर्यु; A₃₋₅ 'जया ॥'
5. Thus A₁; A_{2,3}, B₁ परिगृह्ण'; A_{4,5} परिगृह्ण'; B_{2,3} परिप्रतिगृह्ण'
6. Subodhini on BaudhSS I.18: पश्चात्प्राजासीनो होतुरङ्गुलिपर्वणी अनक्तिति सत्या-
पादभारद्वाजी । The quotation is identical with SatS. Rudradatta
on ApSS III.2.1: तथा च सत्यापादभारद्वाजी दक्षिणातिक्रम्य पश्चात्प्राजासीनो होतु-
रङ्गुलिपर्वणी अनक्तिति ।
7. Thus B_{2,3}; A₂, B₁, R 'मार्जित
8. Mahādeva on SatS: भारद्वाज्याद् अन्तर्वेदि पवित्रवति मार्जयन्त इति ।

हरणमादाय प्राशित्रमवद्यति अज्यायो यवमात्रादाव्याधात् कृत्यतामिदम् । मा रूरूपाम
पक्षस्य शुद्धं स्वष्टमिदं हविः इति ॥ ७ ॥ एवमुच्चरेषामविरुज्य ॥ ८ ॥ अङ्गुष्ठेनोप-
मध्यमया^१ चाङ्गुल्या यवमात्रं पिप्पलमात्रं वा^२ संवृत्य प्राशित्रहरणे निधायामिधार्य
वेदेनोपयम्याग्रेणाहवनीयं ब्रह्मणे परिहरति ॥ ९ ॥ अत्रेण ध्रुवां यजमानभागं
निधाय^३ ॥ १० ॥ ॥ १२ ॥

आग्नेयं पुरोडाशं बर्हिषदं कृत्वा यजमानोऽभिमृशति । तद् याजमाने
व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ अथैनं चतुर्धा कृत्वा व्यादिशति^४ इदं ब्रह्मणः । इदं होतुः ।
इदमध्वर्योः । इदमग्नीधः इति ॥ २ ॥ इदं यजमानस्य इत्यध्वर्युर्यजमानभागम् ॥ ३ ॥
स्थवीर्यास्येतानीडावदानेभ्यो भवन्ति ॥ ४ ॥ व्यादिश्याग्नीधे^५ पृथक्त्वा दधाति
॥ ५ ॥ उपस्तीर्यावदायामिधार्य^६ पुनरेवोपस्तीर्यावदायामिधारयति^७ । पृथक्त्वं
संपादयति ॥ ६ ॥ प्राश्नात्प्राग्नीध्रः^८ उपहूतो धौः पितोष मां धौः पिता ह्वयताम् । अग्नि-
रग्नीध्रादायुषे वर्चसे जीवालै पुण्या इति ॥ ७ ॥ वेदेन ब्रह्मयजमानभागौ परिहरति
॥ ८ ॥ अन्येन होत्रेऽन्येनाध्वर्यवे ॥ ९ ॥ पृथिव्यै भागोऽसि इति होता प्राश्नाति ।
अन्तरिक्षस्य भागोऽसि इत्यध्वर्युः । दिवो भागोऽसि इति सँस्थिते ब्रह्मा ॥ १० ॥
अन्वाहार्यपचने महान्तमोदनं पक्त्वाभिधार्यानिधार्य बोद्धास्यान्तर्वेधन्वाहार्यमासन्नं
यजमानोऽभिमृशति । तद् याजमाने व्याख्यास्यामः ॥ ११ ॥ ॥ १३ ॥

दक्षिणसङ्ख्य उपहर्तवै इति संग्रेष्यति ॥ १ ॥ य श्रत्विजामुत्तरतः स्युस्तान्
ब्रूयाद् दक्षिणत एत इति ॥ २ ॥ तेभ्यो दक्षिणत आसीनेभ्योऽन्वाहार्यं दक्षिणां^९
ददाति ब्राह्मणा अयं न ओदनः इति ॥ ३ ॥ उत्तरतः परित इति पुनराह ॥ ४ ॥
हविःशेषानुद्वास्योल्बुके अपिसृज्य संग्रेष्यति ब्रह्मन् प्रत्यास्यामः समिधमाधायाम्रीद
परिधी^{१०} ध्वाग्निं च सकृत्सकृत् संशृङ्गि इति ॥ ५ ॥ प्रक्षतो ब्रह्मणाग्नीध्रोऽनूयाजसमिधमा-

1. In R sūtra ॥ ends with उत्तरेषाम्.

2. Rudradatta on ĀpSS III.1.3 : तत्र अविदग्ध्योत्तरस्मादिति तु सत्यापाठमारद्धानौ ।

3. Thus B_{2,3}; A, R वादाय; B₁ पिप्पलमात्र; Rudradatta on ĀpSS III.1.10 :
तत्राग्नेण ध्रुवामिति भारद्वाज्योपायनी । Mahādeva on SatS II.3 (p.306) : भार-
द्वाज्यवचनात् त्रौहिममात्रं पिप्पलमात्रमित्यन्ये । Rudradatta on ĀpSS III.1.2 :
तथा चाह भारद्वाजः प्राशित्रं पिप्पलमात्रमिति त्रौहिमात्रं स्वादिशि ।

4. Thus B_{2,3}; A, R व्यादिशेत; B₁ व्यादिशन्

5. B₁ मीधेऽग्ने; R 'मीधेऽग्ने

6. A₁ 'र्याधायामि'; B₁ 'र्याधायामिधार्य'; B₂ 'र्याधायामि'; B₃ 'र्याधायामि' .

7. A₁ 'र्याधायामि'; B₂ 'स्तीर्यामिधाय'; B₃ 'स्तीर्यामिधाय'

8. A₂₋₃ न ब्रह्मयजमानभागौ परिप्राश्या

9. Thus B₂; A, B₃, R अन्वाहार्य; B₁ 'न्वाहार्यपचनं दक्षिणां

दधाति एषा तेऽग्ने समित् तथा वर्धस्व चाप्यायस्व । वर्धतां च ते यज्ञपतिरा च प्यायतां^१
 स्वाहा इति ॥ ६ ॥ अस्पृष्टैरिध्मसंनहनैराग्नीध्रः परिधीं^२श्चाग्निं च सकृत्सकृत्^३
 संमार्ष्टि । तूष्णीं परिधीन् ॥ ७ ॥ अग्नें वाजजिद् वाजं^४ त्वा ससृवांसं वाजं जिगिवांसं
 वाजिनं वाजजितं वाजजित्वायै संमार्ज्यग्निमन्नादमन्नावाय इत्यग्निं संमार्ष्टि ॥ ८ ॥ अथैतानि
 संमार्ज्जनान्यद्भिः संस्पृश्याहवनीये प्रहरति यो भूतानामधिपती रुद्रस्तन्तिचरो^५ वृषा ।
 पशून्स्पाकं मा हिंसीरेतदस्तु इतं तव स्वाहा इति ॥ ९ ॥ उत्कर उदस्पृतीत्येकेषाम्
 ॥ १० ॥ ॥ ४ ॥

जुहुपभृतावादायौपभृतं जुहुं समानीयात्याक्रम्याश्राव्याह देवान् यज
 इति ॥ १ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ २ ॥ आश्राव्याश्राव्य यज यज इत्येवोत्तराभ्यां^६
 संग्रेष्यति ॥ ३ ॥ अग्नेणापारसंभेदं प्रतीचोऽनूयाजान् यजति ॥ ४ ॥ प्राञ्चमुत्तम-
 मनुसंस्थापयति ॥ ५ ॥ उत्तमेनेतरावनुसंभिनत्ति ॥ ६ ॥ प्रत्याक्रम्यायतने सुचौ
 सादयित्वा वाजवतीभ्यां न्यूहति ॥ ७ ॥ वाजस्य मा प्रसवेन इति दक्षिणेनोत्तानेन
 सप्रस्तरां जुहुमुदगृह्णाति । अथा सप्तलौ इन्द्रो मे निप्रामेणाधरौ अक्षः इति सव्येन
 नीचोपभृतं नियच्छति ॥ ८ ॥ उदग्रामं च इति जुहुमुदगृह्णाति । निग्रामं च इत्युपभृतं
 नियच्छति ॥ ९ ॥ प्रह्ण देवा अवीवृधन् इति प्रार्ची जुहुं प्रोहति ॥ १० ॥ अथा
 सप्तनानिन्द्राग्नी मे विपूचीनान् व्यस्थताम् इति प्रतीचीमुपभृतं वहिर्वेदि निरस्पति
 ॥ ११ ॥ अङ्गिरभ्युक्ष्योपभृतमभ्युदाहृत्य जुह्वा संस्रावेण परिधीननक्ति । यत्तुभ्यस्त्वा
 इति मध्यमे रुद्रेभ्यस्त्वा इति दक्षिणम् आदित्येभ्यस्त्वा इत्युत्तरम् ॥ १२ ॥ न प्रस्तरे
 जुहुं सादयति ॥ १३ ॥ विधृतीभ्यां प्रस्तरं समुल्लिप्य^७ वहिषि विधृती अपिसृज्य
 सुष्ठु प्रस्तरमनक्ति । अक्तं रिहाणाः इति जुह्वामग्नं विपन्तु वयः इत्युपभृति मध्यं^८
 प्रजां योनिं ना निर्मृक्षम्^९ इति ध्रुवायां मूलम् ॥ १४ ॥ एवमेव द्वितीयमनक्ति ।
 एवं तृतीयम् ॥ १५ ॥ आयुषे त्वा इत्युक्तस्य तृणमपयम्य^{१०} जुह्वां प्रस्तरं प्रतिष्ठा-
 प्याश्राव्यासीनः संग्रेष्यति इषिता दैव्या होतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाक्ताय
 सूक्ता ब्रूहि इति ॥ १६ ॥ अनूच्यमाने सूक्तवाके ॥ १७ ॥ ॥ ५ ॥

1. B₁ प्यायतां च; B₂ प्यायतां वर्धिषीमहिष च वयमा वा च प्यायिषीमहि
2. A₂₋₅ वक्रव
3. Vāñcheśvara (20b) on SatS has cited verbatim this sūtra partially.
4. B₂ समुल्लिप्य
5. B₂ मध्यमं
6. B₂ निर्मृक्षोमाप्यायन्तामोचय
7. Thus A₁, B_{2,3}; A₂₋₅, B₁, R °यस्य

सह शाखया प्रस्तरमुपरीव प्राञ्चमाहवनीये प्रहरति रोहितेन त्वामिदं वता
 गमयतु इत्येतैर्मन्त्रैः । मरुतां पृथक् स्य दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमेत्य इति च ॥ १ ॥
 न प्रतिवृणाति नात्यग्रं प्रहरेत् ॥ २ ॥ न पुरस्तात् प्रत्यस्येत् ॥ ३ ॥ त्रिद्विभिव
 हस्तं कृत्वा^१ न्यञ्चमन्ततो निपच्छति ॥ ४ ॥ यत्राभिजानाति आकाशेऽयं पञ्चमानोऽसौ
 इति तत् प्रस्तरमपिसृज्याद् अग्नीद् गमय इति ॥ ५ ॥ त्रिरञ्जलिनाग्नीध्रः प्रस्तर-
 मूर्ध्वमुखौति ॥ ६ ॥ न विष्वञ्चं विषुयात्^२ ॥ ७ ॥ ततोऽध्वर्युमाह अनुप्रहर संयत्स
 इति ॥ ८ ॥ पुरस्तादपाचं तृणमध्वर्युरनुप्रहरति स्वगा तनुम्यः इति ॥ ९ ॥ एतदेतत्
 इति त्रिरञ्जल्यान्वदिवति ॥ १० ॥ अहीनः प्राणः इति प्राणायतनानि संमृशति
 ॥ ११ ॥ आयुष्या ओमेऽस्यायुर्मे पाहि इति मुखं विमृष्टे ॥ १२ ॥ धृमासि इतीमामभि-
 मृशय अगानग्नीत् इति^३ । अगन् इत्याग्नीध्रः । आरय इत्यध्वर्युः । श्रीरद् इत्याग्नीध्रः
 ॥ १३ ॥ मध्यमं परिधिमन्वारम्य संप्रेष्यति स्वगा देव्या होतृम्यः स्वर्गिर्मानुषेभ्यः
 संयोर्द्वि इति ॥ १४ ॥ अनूच्यमाने शृणुवाके परिधीन् प्रहरति यं परिधि पर्यधत्वाः
 इति मध्यमं यजस्व पाथ उप सभिनम् इतीतरो ॥ १५ ॥ अवाञ्चमुत्तरार्घ्यमद्वारं पू-
 पोहति ॥ १६ ॥ जुहामुपभृतो मुखमवधाय संसावेण परिधीनभिर्जुहोति संसाकामा
 स्थेया बृंहन्तः इति ॥ १७ ॥ अत्रर्विजो हविःशेषान् भययन्ति ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥

समुये जुहूपभृतावध्वर्युरादत्ते वेदं होता स्वयं चाज्यस्यालीमुदकमण्डलं
 चाग्नीध्रः ॥ १ ॥ पत्नीः संयाजयिष्यन्तः प्रत्यञ्चः प्रतिपरियन्ति ॥ २ ॥ दधिणेन
 गार्हपत्यमध्वर्युः प्रतिपद्यत उत्तरेणेतरौ ॥ ३ ॥ कस्तम्भ्यो मुखौ सादयति अग्रां न-
 पलगृहस्य सदसि सादयामि इति ॥ ४ ॥ पुरोः^४ प्रोहति पुरि धूर्षा पातन् इति ॥ ५ ॥
 यदि पात्र्यां निर्वपेत् स्वयं विमृशेत् ॥ ६ ॥ अपरेण गार्हपत्यमूर्ध्वमुख आसीना
 ध्वानेनोषांगु वा पत्नीः संयाजयन्ति ॥ ७ ॥ वेदमुपभृतं कृत्वा सोनायाजुर्द्वि इति
 संप्रेष्यति ॥ ८ ॥ यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वाध्वर्याद् सोमं यज इति ॥ ९ ॥ यपद्रुतं
 दधिणार्धं जुहोति ॥ १० ॥ यथागृहीतेनैव पत्नीः संयाजयन्ति ॥ ११ ॥ यत्नेऽनुर्द्वि
 इति संप्रेष्यति ॥ १२ ॥ आध्वर्याद् व्यारं यज इति ॥ १३ ॥ यपद्रुत उत्तरार्धं
 जुहोति ॥ १४ ॥ उत्तरतः सोमं यजति दधिणवस्त्वष्टरमित्येकेषाम् ॥ १५ ॥
 अत्र राकां पुत्रकामो यजेत सिनीशर्ली पनुक्कामः कृहं शुष्टिकामः ॥ १६ ॥ राक्या

1. Rudrajatta on ApSS III.6.9: एषा त्रिद्विभिव हरन् आरक्षित्वेव वातायः-
 भारक्षामो ।

2. B_{1,2} विषुयात्

3. B₁ रत्नाद्

4. B₁ मुखौ. B₂ पुः

अनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १७ ॥ आश्रान्याह राकां यज इति ॥ १८ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ १९ ॥ सिनीवाल्या अनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ २० ॥ आश्रान्याह सिनीवालीं यज इति ॥ २१ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ २२ ॥ ॥७॥

बुद्धा अनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १ ॥ आश्रान्याह बुद्धं यज इति ॥ २ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ ३ ॥ परिश्रिते देवानां पत्नीर्यजति । अपरिश्रिते वा ॥ ४ ॥ देवानां पत्नीभ्योऽनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ ५ ॥ आश्रान्याह देवानां पत्नीर्यज इति ॥ ६ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ ७ ॥ अग्नये गृहपतयेऽनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ ८ ॥ आश्रान्याह अग्निं गृहपतिं यज इति ॥ ९ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ १० ॥ पत्नीमन्वारम्भयित्वा स्रुवेण गार्हपत्ये जुहोति सं पत्नी परया सुकृतेन गच्छतां यज्ञस्य सुक्तौ धुर्यावभूताम् । संजानानौ विजहतामरातीर्दिवि ज्योतिरजरमारभेतां स्नाहा इति ॥ ११ ॥ स्रुवेण होतुरङ्गुलिपर्वणीं अनक्ति ॥ १२ ॥ अपरमद्वक्त्वा पूर्वमनक्ति ॥ १३ ॥ चतुर आज्यविन्दन् होत्र इडाभादधाति* पृथग्रीधे ॥ १४ ॥ उपहूयमानामिडामन्वारभेते अश्वर्युः पत्नी च ॥ १५ ॥ उपहूतामिडां प्राश्नाति होता । प्राश्रान्याग्रीध्रः उपहूता पृथिवी मातोप मां माता पृथिवी ह्ययताम् । अग्निराग्नीप्रादायुषे यचसे जीशस्यै पुज्याय इति ॥ १६ ॥ प्राश्य मार्भयेते ॥ १७ ॥ इडान्तं भवति ॥ १८ ॥ ॥८॥

शंयुषन्तं वा ॥ १ ॥ यदि शंयुषन्तं कुर्याद् वेदात् तृणमपादाय जुह्वामग्रमञ्ज्यात् स्रुवे मध्यमाज्यस्थाल्यां मूलम् ॥ २ ॥ तस्य स एव कल्पो यः प्रस्तरस्य ॥ ३ ॥ इध्मप्रग्रथनान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्याधाय पिष्टलेपफलीकरणहोमौ जुहोति ॥ ४ ॥ चतुर्गृहीत आज्ये फलीकरणानोप्य जुहोति अग्नेऽद्वध्यायोऽशीततनो इति प्रतिपद्य स्वाहाकारान्तेन ॥ ५ ॥ आज्येनैव पिष्टलेपं जुहोति* उद्धलले मुसले यच्च शर्षा आशिलेप इति यत् कपाले । अवप्रुपो विप्रुपः संयजामि विश्वे देवा हविरिदं जुपन्ताम् । यज्ञे वा विप्रुपः सन्ति बह्विरग्नी ताः सर्वाः स्थिराः सुहृता जुहोमि स्वाहा इति ॥ ६ ॥ वेदं होता पत्न्या उपस्थे त्रिरस्यति वेदोऽसि ॥ विचिरसि ॥ विदेय इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ७ ॥ अस्तमस्तं पत्नी प्रतिनिरस्यति* निर्दिपन्तं निरराति जुद इति

1. B_{1,2} "हयुषी"

2. B₁ "मपता"

3. Thus A₁, B_{2,3}; A₂₋₅, R इडामवधति; B₁ इडाभादाधाति. cf. III.1.6.

4. Rudradatta on ĀpSS III.9.3: भारद्वाज्याह आज्येनैव पिष्टलेपं जुहोतीति । Similarly Mahādeva on SatS II.2.5 (p. 227): भारद्वाजोऽपि आज्येनैव पिष्टलेपं जुहोतीति ।

5. Vācchēśvara on SatS (28a): अस्तमस्तं प्रतिनिरस्यतीति भारद्वाजः ।

॥ ८ ॥ स्वयं वा पत्न्यस्यते' ॥ ९ ॥ पुमाँसं ह जानुका भवतीति विज्ञायते
॥ १० ॥ अत्रैके पत्न्या विमोचनं समामनन्ति ॥ ११ ॥ वेदं होताहवनीयात्
स्तृणन्नेति घृतवन्तं कुट्यायिनम् इत्यनुवाक्येण ॥ १२ ॥ अत्रैके पार्वणौ होमौ
समामनन्ति ॥ १३ ॥ सुवेण सर्वप्रायश्चित्तानि जुहोतीति विज्ञायते ॥ १४ ॥ ॥ ९ ॥

प्रत्याहुतिं गृहीत्वा वा ॥ १ ॥ ब्रह्म प्रतिष्ठा मनसो ब्रह्म वाचो ब्रह्म
यज्ञानां हविषामाज्यस्य । अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनं यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन् ।
स्वाहाकृताहुतिरेतु देवान् स्वाहा ॥ आश्रयितमत्याश्रायेतं ऋत्कृन्मत्यनूक्तं च यज्ञे । अतिरिक्तं
कर्मणो यच्च हीनं यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन् । स्वाहाकृताहुतिरेतु देवान् स्वाहा ॥

यद् यो देवा अतिपादयानि वाचाचित् प्रयत्नं देवहेदनम् ।

अरायो अस्मौ अभिदुष्टुनायतेऽन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निघेनन स्वाहा ॥

तत्तं म आपस्तदु तायते पुनः स्वादिष्टा धीतिरुचथाय शस्यते ।

अयं समुद्र उत विश्वमेव नः स्वाहाकृतस्य समु तृणुतर्भुवः स्वाहा ॥

उद् वयं तमस्तपरि ॥ उद् तुयम् ॥ चित्रम् ॥ इमं मे वरुण ॥ तत् स्वा यामि ॥

त्वं नो अग्ने ॥ स त्वे नो अग्ने ॥ त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥

इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मैवां नु गादपरो अर्धमेतन् ।

शतं जीवन्तु शरदः पुरुचीस्तिरो मृत्युं दधतां पर्वतेन स्वाहा ॥

इष्टेभ्यः स्वाहा ॥ ऋषिभ्यः स्वाहा ॥ भेषजं दुरिष्ट्यै स्वाहा ॥ निष्कृत्यै स्वाहा ॥

दौराध्यै स्वाहा ॥ दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा ॥ ऋद्धये स्वाहा ॥ समृद्धये स्वाहा ॥ २ ॥

॥ १० ॥

या सरस्वती विशोभगीना तस्यै ते स्वाहा ॥ या सरस्वती वेशभगीना तस्यै
ते स्वाहा ॥ इन्द्रोपानस्य वेशान् सुमनसः सजातान् कुरु स्वाहा ॥ यदकर्म यज्ञाकर्म यदत्यगाग
यदत्यरीरिचाम यज्ञात्यरीरिचाम तत् त्वं विष्णो यज्ञे यज्ञं प्रतिष्ठापय स्वाहा ॥ यत् इन्द्र
भयामहे ततो नो अभयं कृधि । मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊनये । विद्वियो विमृधो जहि स्वाहा ॥

1. A, पत्न्या स्वस्यते; A₂₋₃, B₁, पत्न्यास्यते; B₂, पत्न्यस्यते; B₃, पत्न्यस्यत

2. Thus B₁; A, प्रत्याहुतिर्गृहीत्वा; A₂, प्रत्याहुति गृहीत्वा; B₂, प्रत्याहुतीर्गृहीत्वा; B₃, R
प्रत्याहुती गृहीत्वा

3. B₂, इष्टेभ्यः स्वादिष्टेभ्यः

4. B₂, omitted

5. Thus all MSS; R यज्ञातान्

6. A, B₁, omitted

7. A₂₋₃, B_{1,2}, यज्ञे

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृषो वशी ।

वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अमयंकरः स्वाहा ॥

आभिर्गीर्भिर्वदतो न ऊनमाप्यायय हरिवोर्वर्धमानः ।

यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि भूयिष्ठमाजो^१ अध^२ ते स्वाम स्वाहा ॥

अनाज्ञातं यदाज्ञातं यज्ञस्य क्रियते मिथु ।

अग्ने तदस्य कल्पय त्वं हि वेत्य ययातय^३ स्वाहा ॥

पुरुषसंमितो यज्ञो यज्ञः पुरुषसंमितः ।

अग्ने तदस्य कल्पय त्वं हि वेत्य ययातय^३ स्वाहा ॥

यत् पाकत्रा मनसा दीनदक्षा न यज्ञस्य मन्यते मर्तासः ।

अग्निष्टद्धोता ऋतुविद् विजानन् यजिष्ठो देवां ऋतुरो यजाति स्वाहा ॥

यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचं यद् वा न्यूनमिहाकर्म ।

अग्निष्टत् स्विष्टकृद् विद्वान् सर्वं^४ स्विष्टं सुहुतं करोतु मे ॥

अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुत आहुतीनां कामानां समर्धयित्रे स्वाहा इति ॥ १ ॥ प्राजापत्या-
मित्युत्तमो^५ हुत्वा ॥ २ ॥ ॥११॥

अन्तर्वेद्युर्ध्वस्तिष्ठन् ध्रुवया समिष्टयजुर्जुहोति^१ ॥ १ ॥ देवा गातुविदः
इति प्रथमामाहुतिं हुत्वा धर्दिरनुग्रहरति^२ ॥ २ ॥ वाचि स्वाहा इति द्वितीयाम्
॥ ३ ॥ यते धाः स्वाहा इति तृतीयाम् ॥ ४ ॥ होतृपदनाद् वेदिमभिस्तृणाति
अग्नितृणीदि परिचेहि वेदिं जामि मा द्वितीयाया शयाना । होतृपदना हरिताः सुवर्णा
निष्का इमे यजमानस्य ऋधे इति ॥ ५ ॥ अन्तर्वेदि प्रणीता^३ आसादयति को
वोऽयोक्षीत् स वो विमुञ्चतु इति ॥ ६ ॥ ततः पत्नीं विमुञ्चति इमे वि प्यामि वरुणस्य
पारम् इति ॥ ७ ॥ आदाय योक्त्रं पत्नी सहाप उपगृह्णाति ॥ ८ ॥ अञ्जलावस्यै
पूर्णपात्रमानयति ॥ ९ ॥ आनीयमाने जपति समायुषा सं प्रजया इत्येताम् ॥ १० ॥
मुखं विमृज्योच्छिष्टति पुष्टिमती पशुमती प्रजावती गृहमेधिनी भूयासम् इति ॥ ११ ॥

1. A₁, B₂ °माजो अयः; B₂ °माजो य

2. B₁ प्राजापत्य इत्यु^३; B₂ मन्त्रायत इत्यु^३; B₂ omits प्राजापत्यामिति.

3. Rāmāgnicait on ĀpSS III.12.1 : आज्यवत्यास्वाः सर्वमायधितानि । प्रौषादकृत्स्न-
वस्यास्विति भरद्वाजप्रवृत्तिः ।

4. Rudradatta on ĀpSS III.13.3 : ऋद्विष्टि वेति तु सरसायादभारद्वाजे । Vāñche-
śvara on SatS (31a) has cited this sūtra verbatim beginning with
प्रथमाम्.

5. Mahādeva on SatS II. 6 (p. 235) : मन्त्रत्रयेणाहुतित्रयं प्राप्तं तथैव मन्त्रयिमानेन
भरद्वाजेनापि दर्शितम् ।

तत् उपवेपमुत्करे पुरस्तात्प्रत्यञ्चं स्थविमत- उपगूहति यं देवा मनुष्येषूपवेपमधारयन् ।
ये अस्मदपचेतसस्तातस्मभ्यमिहा कुरु ॥ उपवेपोपविद्धि नः प्रजां पुष्टिमयो धनम् । द्विपदो
नश्चतुष्पदो ध्रुवाननपगान् कुरु इति ॥ १२ ॥ योपवेये शुक् सामुमृच्छतु यं द्विभः
इति यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १३ ॥ ॥१२॥

अथास्मै नामगृह्य प्रहरति निरसुं नुद ओकसः सपत्नो यः पृतन्यति । निर्वाप्येन
हविषेन्द्र एणं पराशरीत् ॥ इहि तिस्रः परावत इहि पञ्च जनाँ अति । इहि तिस्रोऽति रोचना
मावत् सूर्यो असद् दिवि ॥ परमां त्वा परावतमिन्द्रो नयतु वृत्रहा । यतो न पुनरायसि
शश्वतीभ्यः समान्यः इति ॥ १ ॥ हतोऽसाववधिष्मामुन् इति ब्रूयाद् यं द्विष्यात्
॥ २ ॥ सँस्थिते कपालानि विमृञ्चति यानि घर्मे कपालानि इति ॥ ३ ॥ एतयैव
यजमानोऽभिमन्त्रयेत् ॥ ४ ॥ सँस्थाप्य पौर्णमासीमिन्द्राय वैमृधाय पुरोडाशमेका-
दशकपालमनुनिर्वपेत् ॥ ५ ॥ तत्र याथाकामी प्रक्रमे । प्रक्रमात् तु नियम्यते
॥ ६ ॥ सप्तदशसामिधेनीको यथाश्रद्धदक्षिणः ॥ ७ ॥ शर्धवत्यौ संयाज्ये ॥ ८ ॥
अपि वैनँ समानतन्त्रं पौर्णमास्यां निर्वपेत् ॥ ९ ॥ तमेतं नित्यवदेके समामनन्ति
काम्यवदेके ॥ १० ॥ तं यदा निर्वपेत् तत् ऊर्ध्वं विरमेत् ॥ ११ ॥ एवंविहिताभ्यां
दर्शपूर्णमासाभ्यां यावज्जीवं यजते । त्रिंशत् वा वर्षाणि त्रिंशत् वा वर्षाणि ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥

श्वो भूते यजमानो ब्रह्माणं वृणीते भूपते भुवनपते महतो भूतस्य पते
ब्रह्माणं त्वा वृणीमहे इति ॥ १ ॥ वृतो जपति अहं भूपतिरहं भुवनपतिरहं महतो भूतस्य
पतिर्देवेन सवित्रा प्रसूत आर्विज्यं करिष्यामि ॥ देव सवितरेतं त्वा वृणते बृहस्पतिर्दैव्यं
ब्रह्माणम् ॥ तदहं मनसे प्रब्रवीमि मनो गायत्रियै गायत्री त्रिष्टुभे त्रिष्टुब् जगस्यै जगत्पनुष्टुभेऽ-
नुष्टुप् पङ्क्त्यै पङ्क्तिः प्रजापतये प्रजापतिर्विधेभ्यो देवेभ्यो विधे देवा बृहस्पतये बृहस्पति-
र्ब्रह्मणे ॥ ब्रह्म भूर्भुवः सुवः ॥ बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्माहं मनुष्याणां बृहस्पते यज्ञं गोपाय
इत्युक्त्वापरेणाहवनीयमतिक्रम्य दक्षिणतो ब्रह्मसदनात् तृणं निरस्यति निरस्तः

1. A₂₋₃ "नुमन्त्रः"; B₂ "मन्त्रयते"

2. Vāñchesvara (33b) on SatS : अत एव भारद्वाजेन ब्रह्मणानुष्ठारेण वैमृधो नियवत्
सूत्रितः ।

3. B_{1,2} यथा°

4. Cited verbatim by Vāñchesvara (33a) on SatS.

5. Rudradatta on ĀpŚS III.15.3 : आरादाव्याह नित्यवदेके समामनन्ति काम्यवदेक
इति । The portion काम्यवदेके cited by Vāñchesvara (33a) on SatS,

6. A₂₋₃ add तृतीयः ॥ प्रथमः प्रश्नः समाप्तः ॥

7. B₂ ब्रह्मायतनात्

परावसुः^१ इति ॥ २ ॥ अप उपस्पृश्य ब्रह्मसदन आहवनीयमभिमुख उपविशति
इदमहमर्वाग्नसोः^२ सदने सीदामि ॥ प्रसूतो देवेन सवित्रा बृहस्पतेः सदने सीदामि ॥ तदग्रे
प्रव्रीमि तद् वायवे तत् सूर्याय तत् पृथिव्यै इति ॥ ३ ॥ ॥१४^३ ॥

तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशो वाग्यत एव मन्त्रवत्सु कर्मसु भवति यांथाकामी^४
तूष्णीकेषु ॥ १ ॥ प्रणीतासु प्रणीयमानासु वाचं यच्छत्या^५ हविष्कृतः ॥ २ ॥
परुषिपरुषि वाचं यच्छतीति विज्ञायते ॥ ३ ॥ अथैकेषां प्रातरनुवाक उपाकृते
सामिधेनीषु प्रयाजानूयाजेषु स्तुतशस्त्रेष्विति वाचमेव यच्छेदिति ॥ ४ ॥ अथैकेषां
यद्युवा यदि यजुषा यदि साम्ना क्रियते वाचमेव यच्छेदिति ॥ ५ ॥ अथैकेषा-
मन्योन्यस्मै वा ऋत्विजो यज्ञसंप्रदायं चरन्ति । यावद् वा ऋचात्विज्यं क्रियते
होतृष्वेव तावद्यज्ञो भवति । यावद्यजुषाध्वर्युष्वेव तावत् । यावत् साम्नोद्गातृष्वेव
तावत् । अथ यत्र क्व च यज्ञस्य विहितं ब्रह्मण्येव तावद्यज्ञो भवति । तस्मादे-
तस्मिन्नन्तर्धौ ब्रह्मा वाचंयमः स्यात् ॥ ६ ॥ स यदि प्रमत्तो व्याहरेदेता एव
व्याहृतीरभिव्याहरेत् भूर्भुवः सुवः इति वैष्णवीं वार्चम् ॥ ७ ॥ यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञेनैव
यज्ञं संतनोतीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ ॥१५^४ ॥

यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् यः प्रणेष्यामि इति तत् प्रसौति
हि प्रणय यज्ञं देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।
सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेयं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओं प्रणय इति ॥ १ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि इति तत् प्रसौति
हि प्रोक्ष यज्ञं देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।
सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेयं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओं प्रोक्ष इति ॥ २ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन्नुत्तरं परिग्राहं परिग्रहीष्यामि इति तत्
प्रसौति

हि बृहस्पते परिगृहाण वेदिं स्वगा वो देवाः सदनानि सन्तु ।
तस्यां वह्निः प्रयतो साध्वन्तरहिंसा णः^६ पृथिवी देव्यस्तु ॥

1. B₁ परावसुः

2. B₂ अर्वाग्नसोः

3. A₂₋₃ ॥ १ ॥

4. B_{1,2} यथा^०

5. In R सूत्रा 2 ends with वाचं यच्छति.

6. A₂₋₃ ॥ २ ॥

7. R नः

देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।

सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओं परिगृहाण इति ॥ ३ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि' इति तत् प्रसौति
हि प्रोक्ष यज्ञम् इत्येतया ॥ ४ ॥ ॥१६१॥

यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् सामिधेनीरनुवक्ष्यामि इति तत् प्रसौति

हि प्रजापतेऽनुब्रूहि यज्ञं देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।

सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओमनुब्रूहि इति ॥ १ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रवरायाश्चावयिष्यामि इति तत् प्रसौति

हि वाचस्पते वाचमाश्चावयैतामाश्चावय यज्ञं देवेभ्यु मां मनुष्येषु ॥

देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।

सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओमाश्चावय इति ॥ २ ॥ यत्रास्मै प्राशिघ्रं परिहरति तत् प्रतीक्षते सूर्यस्य त्वा चक्षुषा

प्रतिपश्यामि इति ॥ ३ ॥ ऋतस्य पथा पर्येहि इत्याह्वियमाणमभिमन्त्रयते ॥ ४ ॥

अप उपस्पृश्य प्रतिगृह्णाति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्तान्यां

प्रतिगृह्णाति इति ॥ ५ ॥ व्यूह्य तृणानि पुरस्ताद्वृणं भूमौ प्रतिष्ठापयति पृषिव्यास्त्वा

नामौ सादयामि इति ॥ ६ ॥ अवेक्षते सुपर्णस्य त्वा गरुत्पतधक्षुपावपश्यामि इति ॥ ७ ॥

अथैनदङ्गुष्ठेनोपमध्यमया चाङ्गुल्यादायासंस्मेत्यावगिरति अग्रेस्वास्त्येन प्राश्नामि ब्राह्मण-

स्योदरेण बृहस्पतेर्ब्रह्मणा ॥ इन्द्रस्य त्वा जठरे सादयामि इति ॥ ८ ॥ अप आचम्य

पुनरेवाप आचामति या अष्टान्तर्देवतास्ता इदं शमयन्तु ॥ स्वाहाकृतं जठरमिन्द्रस्य

गच्छ स्वाहा इति ॥ ९ ॥ ॥१७१॥

नाभिदेशमभिमृशति घसीना मे मा संपृक्थाः ॥ ऊर्ध्वं मे नाभिः सीद ॥ इन्द्रस्य

त्वा जठरे सादयामि इति ॥ १ ॥ प्राणायतनानि संमृशति वाच्य आसन् नसोः प्राणः

इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ २ ॥ अङ्घ्रिः पात्रं प्रक्षाल्य पूरयित्वा प्राङ् निनयति'

दिशो जिन्व इति ॥ ३ ॥ अपरं पूरयित्वाभ्यात्मं निनयति मां जिन्व इति ॥ ४ ॥

1. A₂₋₃ प्रोक्ष्यामि

2. A₂₋₃ ॥ ३ ॥

3. A₁₁B₁ देवेभ्यश्चावय

4. A₂₋₃ ॥ ४ ॥

5. In R sūtra 3 ends with निनयति.

यत्रास्मै ब्रह्मभागं परिहरति तत्र पुरा संस्थायाः प्राप्नीयात् ॥ ५ ॥ यत् किंच यज्ञे मृन्मयं^१ भिद्येत तदभिमृशेत्

भूमिर्मृगिमगान्याता मातरमप्यगात् ।

सूयास्म पुत्रैः पशुगिर्यो नो द्वेष्टि स गिषताम् ॥

इति ॥ ६ ॥ अन्तर्वेद्यन्वाहार्यमासन्नमभिमृशति ब्रह्मन् ब्रह्मासि ब्रह्मणे त्वाहुताद्य मा मा हिंसीरद्भुतो महौ शिवो भव इति ॥ ७ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः इति तत् प्रसीति हि देव सवितरेतत्ते प्राह तत् अ च सुव प्र च यज बृहस्पतिर्ब्रह्मा स यज्ञं पाहि स यज्ञपतिं पाहि स मां पाहि ॥ ओं प्रतिष्ठ इति ॥ ८ ॥ सोऽत्रैवास्त आ यज्ञस्य संस्थानात् ॥ ९ ॥ संस्थिते यज्ञे यथान्वेतेषुपनिष्कन्याहवर्नीये समिध-मादधाति नमः कृताय कर्मणेऽकृतस्य कर्मणे नमः स्वाहा इति ॥ १० ॥ आधायोपतिष्ठते

अपाह्^२ यज्ञं^३ जातवेदा अदग्धो अन्तरः पूर्वो अस्मिन् निषव ।

सन्त्यन् सनि^४ सुविमुचा विमुष्ट पेह्यस्मासु त्रविणं जातवेदो यच्च भद्रम् ॥

प्र णो यक्ष्यभिवस्यो^५ अस्मान् सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या ॥

इति ॥ ११ ॥ एवंविहितमेवास्येष्टिपशुबन्धेषु ब्रह्मत्वं भवति ब्रह्मत्वं भवति ॥ १२ ॥ ॥ १८ ॥

॥ इति^५ तृतीयः प्रश्नः^५ ॥

1. Thus A,

2. A₁, B₁ अयास्यज्ञः; A₂₋₃ अयास्य यज्ञे; B₂ अयास्य जु

3. Emended following ApSS III.20.10; A, यथास्यभिवस्य; A_{2,3} यथास्य भिवस्यो; A_{4,5} यथास्यभिवस्यो; B, प्रणो यथास्यभिवस्यो; B₂ यक्ष्यभिवस्यो हि वस्यो; B₃ प्रणो अच्यभिवस्यो

4. A₂₋₃ ॥ ५ ॥

5. A₂₋₃ द्वितीयः प्रश्नः ॥ B_{1,2} हरिः ओम्

अथ चतुर्थः प्रश्नः

याजमानं^१ व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ पर्वणि यजमानः केशश्मश्रुं^२ वापयते
॥ २ ॥ अग्निहोत्रं हुत्वा

देवा गातुविदो गातुं यज्ञस्य बिन्दत ।

मनसस्पतिना देवेन वाताघ्नः प्रयुज्यताम् ॥

इत्यध्वर्युर्जपित्वा प्रातरग्नीनन्वादधाति ॥ ३ ॥ ममाग्रे वचो विह्वेष्वस्तु इति पूर्वमग्निं
गृह्णाति^३ ॥ ४ ॥ तृष्णीमपरो^४ ॥ ५ ॥ द्वितीयया गार्हपत्यं तृतीययान्वाहार्य-
पचनम् ॥ ६ ॥ तिसृभिस्तिस्त्रिभिर्वैकैकम्^५ ॥ ७ ॥ उत्तमां तु जपेदाहवनीये वादध्यात्
॥ ८ ॥ व्याहृतीभिरग्न्यन्वाधानमेके समामनन्ति ॥ ९ ॥ याजमानमेके ॥ १० ॥
अग्नीनन्वाधीयमानान्^६ यजमान उपतिष्ठते

अग्निं गृह्णामि सुरथं यो मयोभूर्य उचन्तमारोहति सूर्यमहे ।

आदित्यं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमं श्वो यज्ञाय रमतां देवताम्यः ॥

वसून् रुद्रानादित्यानिन्द्रेण सह देवताः ।

ताः पूर्वः परिगृह्णामि स्व आपतने मनीषया ॥

इमामूर्जं पञ्चदशीं ये प्रविष्टास्तान् देवान् परिगृह्णामि पूर्वः ।

अग्निर्हव्यवाडिह तानावहतु पीर्णमासं हविरिदमेपां मयि ॥

आमावास्यं हविरिदमेपां मयि ॥

इति यथालिङ्गमाहवनीयम् ॥ ११ ॥ ॥१॥

अन्तराग्नी पशवो देवसंस्तदभागम् ।

तान् पूर्वः परिगृह्णामि स्व आपतने मनीषया ॥

इत्यन्तराग्नी तिष्ठन् जपति ॥ १ ॥

इह प्रजा विश्वरूपा रमन्तामग्निं गृह्णतिमभितं वसानाः ।

1. A₁₋₃ ॐ याज०; A₁₁, B₁ ओम् यज०

2. B_{2,3} 'इमधू'

3. Rudradatta on ĀpSS I.1.2 quotes sūtras 4 and 5 verbatim. Mahādeva on SatS I.2 (p. 69): अन्वाधारीत्यस्य स्थाने गृह्णातिमयोमो भरद्वाजादिसूत्रेषु दृश्यते। A little later (p.70) he says अत एव भरद्वाजः ममाग्रे इति पूर्वमग्निं गृह्णीयात्तृष्णीमितराविति ह्यह ।

4. Thus B_{2,3}; A₁, B₁₁, R 'वितरो. cf. VI.14.7.

5. A₁₋₃ 'भिरैकै'

6. Emended. A₁ अग्न्यन्वाधीयमाना; A₂₋₃, R अग्न्यन्वाधीयमानानि; B₁ अग्न्यन्वाधीयमानान्; B₂ अग्न्यन्वाधीयमानान्; B₃ अग्न्यन्वाधीयमानान्

ताः पूर्वः परिगृह्णामि स्व आयतने मनीषया ॥

इह पशवो विश्वरूपा रमन्तामग्निं गृहपतिमभिसंवसानाः ।

तान् पूर्वः परिगृह्णामि स्व आयतने मनीषया ॥

इति गार्हपत्यम् ॥ २ ॥

अपं पितृणामग्निरवाहून्पा^१ पितृभ्य आ ।

तं पूर्वः परिगृह्णाम्यविपं नः पितुं कर्तुं ॥

इत्यन्वाहार्यपचनम् ॥ ३ ॥

अजक्षं त्वां सभापाञ्ज बिजयमाणं समिन्धताम् ।

अग्ने दीदव्य मे सभ्य विजित्यै शरदः शतम् ॥

इति सभ्यम् ॥ ४ ॥

अजमावसपीयमभिहराणि^२ शरदः शतम् ।

आवसथे श्रियं मन्त्रमहिर्धुम्रियो^३ नियच्छतुं ॥

इत्यावसथीयम् ॥ ५ ॥

इदमहमग्निष्येष्टेभ्यो वसुभ्यो यज्ञं प्रववीमि ॥

इदमहमिन्द्रष्येष्टेभ्यो रुद्रेभ्यो यज्ञं प्रववीमि ॥

इदमहं वरुणष्येष्टेभ्य आदित्येभ्यो यज्ञं प्रववीमि ॥

इति^४ सर्वाङ्गम् ॥ ६ ॥ ॥२॥

य एवैपोऽग्निहोत्राय^५ प्रणीतस्तं गृहीयादित्याश्मरभ्यः । अन्यं प्रणीयेत्या-
लेखनः ॥ १ ॥ अशनमग्न्यन्वाधानं^६ व्रतोपायनमित्येवमनुपूर्वाण्येके समामनन्ति ।
अग्न्यन्वाधानमशनं व्रतोपायनमित्येके । व्रतोपायनमशनमग्न्यन्वाधानमित्येके ॥ २ ॥
पुरा वर्धिय आहोर्जायापती सर्षिमिश्रमश्रीयातां यदग्न्यन्मापेभ्यो मौंसाच्च ॥ ३ ॥
पुरा वत्सानामपाकर्तोऽरित्यपरम् ॥ ४ ॥ ततो यजमानः केशश्मश्रु^७ वापयते ॥ ५ ॥

1. B₁ *इदम्यानि

2. B_{1,2} *हराणि

3. B₂ *भ्यो

4. Thus B_{2,3}; A, B₁, R इति च

5. Rudradatta on ĀpSS I.1.2 almost exactly quotes this sūtra except that it adds अग्निः after एवैष. Mahādeva on SatS I.2 (p. 68): भारद्वाज-
नोच्यते ॥ एयोऽग्निहोत्रायोऽग्नितं गृहीयाद् इति। Vāncheśvara on SatS (6b):
य एवैपोऽग्निरहोत्राय प्रणीतस्तं गृहीयादित्याश्मरभ्य इति भारद्वाजसूत्रमातामिनिरसनार्थम्।

6. B₂ *मन्या*

7. B_{1,2} *श्मश्रु

अपरेणाहवनीयमतिक्रम्य दक्षिणत उदगावृत्त उपविश्याथ आचामति पयस्वतीरोपधयः
इत्येतया ॥ ६ ॥ तत आदित्यमुपतिष्ठते सघ्रादसि व्रतपा असि व्रतपतिरसि व्रतमारभे ।
तत्ते प्रव्रवीमि^१ तच्छुकेयं तेन शकेयं तेन राध्यासम् इति ॥ ७ ॥ यदि निमुक्ते घृये
व्रतमुपेयादाहवनीयमवैतेन मन्त्रेणोपतिष्ठते^२ ॥ ८ ॥ वहिषा पूर्णमासे व्रतमुपैति
वत्सैरमावास्यायामिति विज्ञायते ॥ ९ ॥ ॥३॥

दक्षिणतस्तिष्ठत्ताहवनीयमभिमन्त्रयते अग्रे व्रतपते व्रतं चरिष्यामि इति ।
स एष^३ ब्राह्मणस्यैव स्यान्नेतरस्योर्वर्णयोः ॥ १ ॥ वायो व्रतपते इति वायुमुपतिष्ठते ।
आदित्य व्रतपते इत्यादिस्त्यम् । व्रतानां व्रतपते इत्याहवनीयम् ॥ २ ॥ अन्ततो^४ देवता
उपतिष्ठते देवा देवेषु पराक्रम्यं प्रथमा द्वितीयेषु द्वितीयास्तृतीयेषु । त्रिरैकादशा इह मावत ।
इदं शकेयं यदिदं करोमि । आत्मा करोत्वामने । इदं करिष्ये भेषजमिदं मे विंशभेषजा ।
अग्निना प्रावतं युवम् इति ॥ ३ ॥ व्रतमुपचन्^५ समुद्रं मनसा ध्यायति ॥ ४ ॥ स
एतद् व्रतं चरति—न मांसमश्नाति न स्त्रियमुपैति नोपर्यास्ते जुगुप्सतेऽनृताद-
नाश्नातेतौ रात्रिमुपवसत्यपो वाश्नात्यारण्यं^६ वा । काममारण्यस्याश्नीयात् ॥ ५ ॥
आ मार्गादा मधुन आ प्राशतिकादित्येकेषाम् ॥ ६ ॥ आरण्यायोपवसन्नपो
वाश्नीयान्न वा किंचन ॥ ७ ॥ आमात्रास्यौ रात्रि जागर्ति ॥ ८ ॥ अपि वा यथा
शक्नुयात् तथा कुर्यात् ॥ ९ ॥ उपरि त्वेव न शयीत् ॥ १० ॥ काममुपरि शयीत्
॥ ११ ॥ व्रतचारी त्वेव स्यात् ॥ १२ ॥ ॥४॥

आहवनीयागारे गार्हपत्यागारे वा संविशति ॥ १ ॥ श्वो भूतेऽपरेणा-
हवनीयमतिक्रम्यापरेण ब्रह्मसदनं यजमान आहवनीयमभिमुख^७ उपविशति ॥ २ ॥
सोऽत्रैवासीनः कर्माणि क्रियमाणान्यभिमन्त्रयते ॥ ३ ॥ अग्नीन्^८ परिस्तीर्यमाणान-
भिमन्त्रयते^९

1. B_{2,3} प्रव्रीमि

2. A_{2,3} संव्रयतेऽग्रे व्रतपते

3. A₂ वृष्ट

4. B₂ ततो

5. A_{1,2} 'मुपनयन्'; A₂₋₃, B₁ 'मुपनयन

6. A_{2,3} जुगुप्सता°

7. A₂ श्नात्या°

8. B, आहवनीयमभिमुखमुप°; Mahādeva on SatS VI.1 (p.509): आहवनीयमि-
मुख इति मरद्वाजादयः ।

9. A, B, omitted

उभावग्री उपस्तृणते देवता उपवसन्तु मे ।

अहं ग्राभ्यान्नुषवसागि मल्लं गोपतये पशन् ॥

इति ॥ ४ ॥ प्रणीताः प्रणीयमाना अभिमन्त्रयते भूश्च कथं वाक् चर्कं च गौश्च
धद्^१ च^२ खं^३ च^४ धूश्च^५ नूश्च^६ पूश्च^७ ॥

एकाक्षराः पर्दसगा विराजो या इदं विश्वं युवन् व्यानशुः ।

तां नो देवीस्तरसा संविदानाः स्वस्ति यज्ञं नयत प्रजानतीः ॥

ब्रह्मपूताः स्य ॥ को वो युनक्ति स वो युनक्तु विश्वेभ्यः कामेभ्यो देवयज्याये ॥

याः पुरस्तात् प्रसवन्त्युपरिष्ठात् सर्वतश्च याः ।

तामी रदिमपवित्राभिः श्रद्धां यज्ञमारभे ॥

इति ॥ ५ ॥ ॥५॥

हविर्निर्हृष्यमाणमभिमन्त्रयते अग्निं होतारमिह तं हुवे इति ॥ १ ॥

तदुदित्वा धाचं यच्छत्या हविष्कृतः ॥ २ ॥ सर्वं विहारमभिमन्त्रयते कत्त्वा युनक्ति
स त्वा युनक्तु इति ॥ ३ ॥ वेदिं संमृज्यमानामभिमन्त्रयते

चतुःशिखण्डा युवतिः सुपेशा घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये ।

संमृज्यमाना महते सौभगाय मल्लं धुक्ष्व यजमानाय कामान् ॥

इति ॥ ४ ॥ स्तम्भयजुर्हियमाणमभिमन्त्रयते

यो मा हृदा मनसा यश्च वाचा यो ब्रह्मणा कर्मणा द्रेष्टि देवाः ।

यः श्रुतेन हृदयेनेष्णता च तस्येन्द्र वज्रेण शिरश्छिनत्ति ॥

इति ॥ ५ ॥ उत्तरमभिगृह्यमाणमभिमन्त्रयते

इदं तरमै हव्यं करोमि यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम् ।

मेधावी दिक्षु मनसा तपस्व्यन्तर्दूतश्चरति मालुपीपु ॥

इति ॥ ६ ॥ परिग्राहं पूर्वं चोत्तरं चाभिमन्त्रयते यज्ञस्य त्वा प्रमयाभिमया^{१०} प्रति-
मयोन्मया परिगृह्णामि ॥

1. A₁, B₁ = omitted

2. A₁ वपद च; B₁ वपदयु; B₂ वलंश्च

3. A₁ खय

4. B_{1,2} धूश्च

5. A₁ रुश्च; B₁ रुंश्च

6. A₁, B_{1,2} पूश्च; B₁ पुंश्च

7. Thus B_{1,2}; A₁ संमृज्येत; B₁ मंतये

8. Thus B_{1,2}; A₁, B₁ संमृज्येत

9. Rudradatta on ĀpSS IV.5.4 : पूर्वयेति भारद्वाजवचनाच्च ।

10. A_{1,2} प्रमया

बृहस्पते परि गृहाण वेदिं स्वगा वो देवाः सदनानि सन्तु ।
तस्यां बर्हिः प्रयतां साध्वन्तरहिं छा णः पृथिवी देव्यस्तु ॥

इति ॥ ७ ॥ ॥६॥

त्वचमुद्धन्यमानामभिमन्त्रयते'
यदुद्धन्तो* जिहिं सिम* पृथिवीभोपधीरपः ।
अध्वर्यवः स्पयकृतः स्पयेनान्तरिधं मोरु पातु तस्मात् ॥
यदुद्धन्तो* जिहिं सिम क्रूरमस्या वेदिं चक्रमा मनसा देवयन्तः ।
मा तेन हेड उपगाम भूम्याः शिवा नो विश्वैर्भुवनेभिरस्तु ॥

इति ॥ १ ॥ कृतामनुमन्त्रयते'

भूमिर्भूत्वा महिमानं पुपोष ततो देवी वर्धयते पयंसि ।
यज्ञिया यज्ञं वि च यन्ति शं चौपधीराप इह शकरीध ॥

इति ॥ २ ॥ प्रोक्षणीरासाद्यमाना अभिमन्त्रयते'

इडेन्यक्रूरहमपो' देवीरुपमुवे* ।
दिवा नक्तं च सलुपीरपस्वरीः ॥

इति ॥ ३ ॥ बर्हिरुपसाद्यमानमभिमन्त्रयते'

अशिन्नेम बर्हिरन्तः पृथिव्यां सरोहयन्त ओपधीर्विवृक्णाः ।
यासां मूढमुदबधीः स्पयेन शिवा नस्ताः सुहवा भवन्तु ॥

इति ॥ ४ ॥ आज्यं प्रोक्षणीशोत्पूयमाना अभिमन्त्रयते

अद्विराज्यमाज्येनापः सम्यक् पुनीत सवितुः पवित्रैः ।
ता देवीः शकरीः शाकरेणेनं यज्ञमयत संविदानाः ॥

इति ॥ ५ ॥ व्याख्यातमाज्यावेक्षणमाज्यग्रहा इति ॥ ६ ॥ ॥७॥

अन्तर्वेदि बर्हिंरासाद्यमानमभिमन्त्रयते
सुमनसो यजमानाय सन्वोपधीराप इह शकरीध ।

-२२-

1. B, "मनु"
2. A, यदुद्धतो; A₂₋₅, B_{2,3}, यदुद्धतो; B, यदुद्धतो
3. A₁, B_{1,2}, जिहिं सिमः
4. A, यदुद्धतो; A₂₋₅, B₂, यदुद्धतो; B, यदुद्धतो; B₂, उद्धतो
5. II, कृतां वेदिमनु"
6. A₂₋₅, R, अनु"
7. A₁, B₁, "कृतुं"; B_{2,3}, "कृतुं"
8. A₁, "भुवे"; B, "भूवे"
9. II, "ननुमन्त्रयते"

वृष्टिधात्रा पर्जन्य एता विरोहयतु हिरण्यवर्णाः शतवल्गवाः अदग्धाः ॥

इति ॥ १ ॥ वहिः स्तीर्यमाणमभिमन्त्रयते

ऊर्णामृदु प्रयमानं स्योनं देवेभ्यो जुष्टं सदानाय वहिः ।

सुवर्गे लोके यजमानं हि वेदि मां नाकस्य पृष्ठे परमे व्योमन् ॥

इति ॥ २ ॥ वेदिं संस्तीर्यमाणमभिमन्त्रयते

चतुःशिखण्डा युवतिः सुपेशा घृतप्रतीका वयुनानि वस्ते ।

सा स्तीर्यमाणा महते सौभगाय सा मे धुक्त्र यजमानाय कामान् ॥

शिवा च मे शम्वा चैधि । स्योना च मे सुपदा चैधि । ऊर्जस्वती च मे पप्रसती

चैधि ॥ इपमूर्ज मे पिन्वस्व । वस्र तेजो मे पिन्वस्व । भुवगोजो मे पिन्वस्व । विशं पुष्टि

मे पिन्वस्व । आयुरजाघं मे पिन्वस्व । प्रजां पशून् मे पिन्वस्व । लोकं मे पिन्वस्व इति

॥ ३ ॥ ॥८॥

परिधीन् परिधीयमानानभिमन्त्रयते ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽहं सजातेषु भूयासम्
इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ।

अस्मिन् यज्ञ उप भूय हन्तु मेऽविक्षोभाय परिधीन् दधामि ।

धर्ता धरुणो धरीयानभिर्द्वेषांसि निरितो नुदातै ॥

इति च सर्वान् ॥ १ ॥ आहवनीयमभिमन्त्रयते

युनग्मि त्वा वस्रणा दैव्येन हव्यायास्तै वोढवे जातवेदः ।

इन्धामास्त्वा सुप्रजसः सुवीरा व्योम् जीवेम वटिद्धतो वयं ते ॥

यन्ने अग्ने अस्य यज्ञस्य रिध्याद्यद्वा स्कन्दादाज्यस्योत विष्णो ।

तेन हन्मि सपत्नं दुर्मरायुमैर्न दधामि निश्च्रुत्वा उपस्थे ॥

तेजिष्ठा ते तपना या च रोचना प्रायोपन्तीस्तन्वो यास्ते अग्ने ।

ताभिर्मर्माणमिहो व्ययस्व मा त्वा दधन् यज्ञहनः पिशाचाः ॥

इति ॥ २ ॥ विधृती निधायमाने अभिमन्त्रयते

1. Thus B₂; B₁ °पलुता; B₂ °वन्तुता

2. B₂ अन्तरिमन्; Rudradatta on ĀpSS IV.6.3: अस्मिन् यज्ञ इति सर्वानिति भारद्वाजवचनात् । Vācīśvara on SatS (11a): सर्वान् परिधीनिति भारद्वाजः ।

3. B₂ इय

4. B₂ °गनुमन्त्रयते

5. B₂ व्ययस्व; B₂ वयस

6. A₁, B₂ दहन्; B₁ दहन; B₂ दनिहन्

7. B₂ इति च

8. A₁, B₁ नोयमाने

विच्छिन्नानि विधृतीर्म्यौ सप्लान् जातान् भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः ।

विशो यन्त्राम्यां विधमाम्येनानहं स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः ॥

विशो यन्त्रे नुदमाने अरातिं विश्वं पाप्मानममर्तिं^१ दुर्मरायुम् ।

सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके प्रजामस्मभ्यं^२ दधिणं च धत्तम् ॥

धृती स्यो विधृती स्वधृती प्राणान् मयि धारयतं प्रजां मयि धारयतं पशून् मयि धारयतम्
इति ॥ ३ ॥ प्रस्तरं साधमानमभिमन्त्रयते^३

अयं प्रस्तर उभयस्य धर्ता धर्ता प्रयाजानामुतानूयाजानाम् ।

स दाधार समिधो विश्वरूपास्तस्मिन् सुचो अध्यासादयामि ॥

इति ॥ ४ ॥ ॥९॥

सुचः साधमाना अभिमन्त्रयते

आरोह पयो जुहु देवयानान् यन्नर्पयः प्रथमजा ये पुराणाः ।

हिरण्यपक्षाजिरा संभृताङ्गा बहासि मा सुकृतां यत्र लोकाः ॥

जुह्वरसि घृताची गायत्रीयाम्नीं^४ कविभिर्जुषाणा ।

अव्ययमाना यज्ञमनुयच्छस्व सुनीतीं^५ यज्ञं नयास्युप देवानाग्नेयेन शर्मणा दैव्येन ॥

इति जुहूम् ॥ १ ॥

अवाहं बाध उपभृता सप्लान् जातान् भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः ।

दोहै^६ यज्ञं सुदुषामिव धेनुमहमुत्तरो भूयासमधरे मत्सप्लनाः ॥

सुमृदस्युपभृद् घृताची त्रैष्टुमेन छन्दसा विश्ववेदः ।

अव्ययमाना^७ यज्ञमनुयच्छस्व^८ सुनीतीं^९ यज्ञं नयास्युप देवानैन्द्रेण शर्मणा दैव्येन ॥

इत्युपभृतम् ॥ २ ॥

यो मा वाचा मनसा दुर्मरायुर्हृद्गारातीयादभिदासदग्ने ।

इदमस्य चित्तमधरं धृवाया अहमुत्तरो भूयासमधरे मत्सप्लनाः ॥

धृवासि धरणी धनस्य पूर्णा जागतेन छन्दसा विश्ववेदः^{१०} ।

1. B, °नमर्ति

2. Thus A_{1,3}, B_{1,3}; A_{4,12} प्रजाम्भ्यं; B₂ अरभ्यं; R प्रजा अरभ्यं

3. B, आसाच^३

4. B, गायत्रयामि; B₂ गायत्र्याम्नी

5. Thus B₂; A₁, B_{1,12} सुनीति

6. Thus A₁; A₂₋₅, B_{2,3}, R दोहं; B₁ देहं

7. B, अव्ययमानामनुयच्छस्व

8. Thus B₂; A_{1,2,14} °ति; B₁ छुति

9. B, °दा

अव्यथमाना यज्ञमनुयच्छन् सुनीती^१ यज्ञं नयास्तुप देवान् वैश्वदेवेन शर्मणा दैव्येन ॥

इति ध्रुवाम् ॥ ३ ॥ ॥१०॥

स्योनो मे सीद सुपदः पृथिव्यां प्रथयि प्रजया पशुभिः सुवर्गे लोके ।

दिवि सीद पृथिव्यामन्तरिक्षेऽहमुत्तरो भूपासमधरे मत्सपत्नाः ॥

अयं सुवो अभिजिहर्ति ह्योगान् शतक्षरश्छन्दसानुष्टुभेन^२ ।

सर्वा यज्ञस्य समनक्ति विष्टा वार्हस्पत्येन शर्मणा दैव्येन ॥

इति सुवम् ॥ १ ॥

इयं स्वाली घृतस्य पूर्णाभिञ्जनपथाः शतधार उत्सः ।

मादत्तेन शर्मणा दैव्येन ॥

इत्याज्यस्वालीम् ॥ २ ॥ पुरोडाशायज्यमानावभिमन्त्रयते

तृत्तिरसि गायत्रे छन्दस्तर्पय मा तेजसां ब्रह्मवर्चतेन ॥

तृत्तिरसि त्रैष्टुभे छन्दस्तर्पय मौजसा वीर्येण ॥

तृत्तिरसि जागतं छन्दस्तर्पय मा प्रजया पशुभिः ॥

इति ॥ ३.॥ अन्तर्वेदि हवीं^३ प्यासन्नान्यभिमृशति

यज्ञोऽसि सर्वतः श्रितः सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम् ।

शतं मे सन्वाशिषः सहस्रं मे सन्तु सूनुता इरावतीः पशुमतीः ॥

इत्याग्नेयं पुरोडाशम् ।

प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम् ।

शतं मे सन्वाशिषः सहस्रं मे सन्तु सूनुता इरावतीः पशुमतीः ॥

इत्यग्नीषोमीयम् ।

यो नः कनीय इह कामयाता अस्मिन् यज्ञे यजमानाय मन्त्रम् ।

अप तमिन्द्राग्नी भुवनानुदेतामहं प्रजां वीरवतीं विदेय ॥

इत्यैन्द्राग्रम् ॥ ४ ॥ ॥११॥

इदमिन्द्रियममृतं वीर्यमनेनेन्द्राय^४ पशवोऽचिकित्सन् ।

तेन देवा अवतोष मामिहेपमूर्जं यज्ञः सह ओजः सनेयं शृतं मयि श्रयताम् ॥

इति श्रुतम् ॥ १ ॥

1. A₁-4, B सुनीति

2. B₂ चतुरक्षर^४

3. B₂ सुवोयम^५

4. A₁, B₁ omitted

यत् पृथिवीमचरत्तत् प्रविष्टं येनासिञ्चद्वृद्धमिन्द्रे प्रजापतिः ।

इदं तच्छुक्कं मधु वाजिनीवधेनोपरिष्ठादधिनोन्महेन्द्रम् ॥

दधि मां धिनोतु ॥

इति दधि ॥ २ ॥ सर्वाणि समस्तान्यभिमृशति मगाग्ने वचो विहवेध्वस्तु इत्येते-
नानुवाकेन ।

अयं यज्ञः समस्तदद्भविष्मानृचा साम्ना यजुषा देवताभिः ।

तेन लोकान् सूर्यवतो जयेमन्द्रस्य सख्यममृतत्वमस्याम् ॥

इति च' ॥ ३ ॥ सामिधेनीरनूच्यमाना अभिमन्त्रयते अङ्गिरसो मास्य यज्ञस्य प्रातः-

रजुवाकैरवन्तु इति ॥ ४ ॥ यां यामाशिषं कामयते तामाशास्ते ॥ ५ ॥ यत्राभि-

जानाति समिद्धो अग्न आहुतः इति तदाहवनीयमभिमन्त्रयते

समिद्धो अग्निराहुतः स्वाहाकृतः पिपर्तु नः ।

स्वगा देवेभ्य इदं नमः ॥

इति ॥ ६ ॥ उच्छुम्भो अग्ने यजमानायैधि निशुम्भो अभिदासते इति' ॥ ७ ॥ सुवा-

घारमाघार्यमाणमभिमन्त्रयते' मनोऽसि प्राजापत्यम् इति ॥ ८ ॥ वागस्यैन्द्री सपत्नक्षयणी

इति सुच्यम् ॥ ९ ॥ ॥१२॥

प्रवरयोः प्रत्रियमाणयोर्जपति देवाः पितरः पितरो देवा योऽहमस्मि स

सन् यजे यस्यास्मि न तमन्तरेमि । त्वं म इष्टं त्वं दत्तं त्वं पूर्तं त्वं भ्रान्तं त्वं द्रुतम् ।

तस्य नेऽमिषपदष्टा वायुरुपश्रोतादित्योऽनुस्वाता द्यौः पिता पृथिवी माता प्रजापतिर्वन्धुः ।

य एवास्मि ॥ सन् यजे यस्यास्मि न तमन्तरेमि इति ॥ १ ॥ प्रयाजानामिष्टमिष्टमनु-

मन्त्रयते वसन्तमृदनां प्रीणामि इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ २ ॥

एको ममैका तस्य योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥

द्वौ मम द्वे तस्य योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥

त्रयो मम तिस्रस्तस्य योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥

1. Rudradatta on ApŚS IV.8.4 and Vāñcheśvara on SatS (12b) : तथा च भारद्वाजः सर्वानि समस्तान्यभिमृशति मगाग्ने वचो विहवेध्विस्तुवाकेनायं यज्ञः समस्तदद्भविष्मानिति चेति । Mahādeva on SatS VI.2 (p. 514) : तथैवोक्तमापस्तम्ब-भारद्वाजाभ्यामपि सर्वानि द्वीपीति ।

2. A₂₋₃ अग्नि आहुतः; B₁ अग्न आहुतः; B₂ अग्न आहुतः

3. B₁ अग्नः; B₂ अग्नयः

4. B_{1,2} इति च

5. B₂ सुवेणाघारः

चत्वारो मम चतस्रस्तस्य योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥

पञ्च मम न तस्य किञ्चन योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥

इति च ॥ ३ ॥ आज्यमागाविष्टानुमन्त्रयते अग्निना यज्ञश्चक्षुष्मोस्तस्याहं देवयज्यया चक्षुष्मान् भूयासम् इत्याग्रेयम् ॥ ४ ॥ ॥१३॥

सोमेन यज्ञश्चक्षुष्मोस्तस्याहं देवयज्यया चक्षुष्मान् भूयासम् इति सौम्यम् ॥ १ ॥ समस्तानुमन्त्रणमेके समाभनन्ति अग्नीषोमयोरहं देवयज्यया चक्षुष्मान् भूयासम् इति ॥ २ ॥ आग्नेयस्य पुरोडाशस्य हविराहुतिमनुमन्त्रयते अग्नेरहं देवयज्ययान्नादो भूयासम् इति ॥ ३ ॥ दग्धिरस्पदग्न्यो भूयासममुं दमेयम् इत्युषोँशुयाजस्य' । यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ ४ ॥ अग्नीषोमयोरहं देवयज्यया वृत्रह। भूयासम् इत्यग्नीषोमीयस्य ॥ ५ ॥ इन्द्राग्नियोरहं देवयज्ययेन्द्रियाख्यन्नादो भूयासम् इत्यैन्द्राग्रस्य ॥ ६ ॥ इन्द्रस्याहं देवयज्ययेन्द्रियावी भूयासम् इति सांनारययोः ॥ ७ ॥ महेन्द्रस्याहं देवयज्यया जैमानं महिमानं गमेयम् इति यदि महेन्द्रयाजी भवति ॥ ८ ॥ अग्नेः स्विष्टकृतोऽहं देवयज्यया-
पुष्मान् यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयम् इति स्विष्टकृतः । अग्निर्मा दुरिधात् पातु इति च' ॥ ९ ॥ इन्द्रस्य वैमृधस्याहं देवयज्ययासपत्नो भूयासम् इति' वैमृधस्य' ॥ १० ॥ ॥१४॥

इडामाहियमाणामभिमन्त्रयते सुरूपवर्षवर्ण एहि इति प्रतिपद्य उपहूत उपहवं तेऽशीष इत्यन्तेन ॥ १ ॥ उषोँशूपहवे सप्त देवगवीर्जपति भूयस्येहि श्रेयस्येहि वसीयस्येहि चित् एहि दधिप एहीड एहि सज्जत एहि इति ॥ २ ॥ उच्चैरुपहवे सप्त मनुष्यगवीः चिदसि मनासि वस्वी रन्ती रमतिः सज्जः सुनरा' देवीर्देवैरभि' मा निवर्तयम् । त्योताः त्योनेन घृतेन मा समुक्षत ।

न न इदमुपदग्भिपगृधिर्भक्षा' यदे समुद्राद्दुदचन्निव लुचा ।

वागमे' विप्रस्य तिष्ठति द्यून्नेभिर्दशभिर्दिशन्' ॥

1. B₂ 'याजसु; B₃ 'याज्वह्य
2. Subodhini on BaudhSS III.18 : याजमान इष्टवानुमन्त्रणे भारद्वाजोऽप्याह अग्नेः स्विष्टकृतोऽहं देवयज्ययापुष्मान् यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयमिति । Subodhini on BaudhSS III.18 quotes at another place this entire sūtra verbatim.
3. Thus B_{2,3}; A, R इतीन्द्रवैमृधस्य; In B_{2,3} sūtras 9 and 10 are in a reverse order. Vāñcheśvara on SatS (14a) cites इतीन्द्रस्य वैमृधस्य.
4. A B_{1,2} सुनरी; B₃ सुन
5. Thus B_{1,2}; B₃ देवीर्देवैरभि
6. B₃ 'यतिभेक्षा
7. A_{1,2}, वगमे; A_{2,3}, B₃ वगमे; A_{4,5} वगमे
8. Thus A₂₋₅; A_{1,2}, द्यून्नेभिर्दशसन्; B₃ 'दशन्

इति च ॥ ३ ॥ यर्हि होतेडाद्युपहृयेत तर्हि यजमानो होतारमीक्षमाणो वायुं मनसा
ध्यायेत् वायुरिडाया वत्सः सा मे वायुना वत्सेन श्रद्धां तपः स्वर्गं लोकं धुव इति
॥ ४ ॥ उपहृयमानायां जपति^१ सा मे सत्याशीः इति प्रतिपद्य जुष्टि^२ ते गमेयम्
इत्यन्तेन ॥ ५ ॥ उपहृतामनुमन्त्रयते इडाया अहं देवयज्यया पुष्टिमान् पशुमान् भूयासम्
इति ॥ ६ ॥ भक्षयाहियमाणामभिमन्त्रयते^३

इडा धेनुः सहवत्सा न आगादूर्जं दुहाना पयसा प्रपोना ।

सा नो अग्नेन हविषोत् गोभिरिडाम्यस्मौ आगात् ॥

इति ॥ ७ ॥ ॥१५॥

व्याख्याता मार्जनी ॥ १ ॥ बर्हिषदं पुरोडाशमभिमृशति अग्नं विन्यस्य
ददतो मे मा क्षायि कुर्वतो मे मोष दसत् । दिशां कृत्स्निरसि । दिशो मे कल्पन्तां
कल्पन्तां मे दिशो दैवीश्च मानुषीश्च । अहोरात्रे मे कल्पेताम् । अर्धमासा मे कल्पन्ताम् ।
मासा मे कल्पन्ताम् । ऋतवो मे कल्पन्ताम् । संवत्सरो मे कल्पताम् । कृत्स्निरसि कल्पन्तां मे ॥

आशानां त्वाशापालेभ्यश्चतुर्भ्योऽमृतेभ्यः ।

इदं भूतस्याप्यक्षेभ्यो विधेम हविषा वमम् ॥

भजतां भारी भार्य मा भागो भक्त निरभागं भजामः । अपस्विन्यौषधीर्जिन्व । द्विपात्
पाहि चतुष्पादव । दिवो वृष्टिमेरय ॥

ब्राह्मणानामिदं हविः सोम्यानां सोमपीयिनाम् ।

निर्भक्तोऽग्रासणो नेहाग्रासणस्यास्ति ॥

इति ॥ २ ॥ अन्तर्वेद्यन्वाहार्यमासन्नमभिमृशति

इयं स्थाल्यमृतस्य पूर्णा सहस्रधार उत्सो अक्षीयमाणः ।

स दाधार पृथिवीमन्तरिक्षं दिवं च तेर्नादनेनातिराणि मृशुम् ॥

इति । प्रजापतेर्भागोऽसि इति चानुवाकशेषेण^४ ॥ ३ ॥ एतेनैव ब्रह्मभिमृशति
॥ ४ ॥ ॥१६॥

1. A, स्वर्ग; B, स्वर्गं जुष्टं; R स्वर्गलोकं

2. Thus B_{2,13}; A₂₋₅ उपहृयमानायां जपति; A₁, B₁ उपहृयमानायां जेमानं महिमानं गमेयमिति
यदि महिमानं भवत्यत्र त्रिवृत्पुष्टोऽहं देवयज्यया...जपति

3. B₂ जुष्टो नोसि जुष्टि; B₃ सि जुष्टि

4. A_{2,3} भक्षयाहियमाणामभिमृशति; A_{4,5} भक्षयाहियमा; B_{1,13} भक्षयाहिय^०; the
remaining portion of this section and the whole of the next
section are omitted in A₂₋₅.

5. Thus A₁; B₁ missing; B₂ चानुवाकशेषेणैकैकैव; B₃ कचा अयु^०

अनूयाजसमिधमाधीयमानामभिमन्त्रयते एषा ते अग्ने समित् तथा वर्धस्व
चा च' प्यायस्व । वर्धतां च ते यज्ञपतिरा च प्यायताम् । वर्धिषीमहि च वयमा च
प्यासिषीमहि^१ इति ॥ १ ॥ आहितायामाहवनीयम्

यं ते अग्न आवृधाम्यहं वा क्षिपितश्चरन् ।

प्रजां च तस्य मूलं च नीचैर्देवा निवृश्चत ॥

अग्ने यो नोऽभिदासति समानो यश्च निष्टयः ।

इष्मस्येव प्रक्षायतो मा तस्योच्छेषि किञ्चन ॥

यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्टि यश्च माम् ।

सर्वास्तानग्ने संदह यौधाहं द्वेष्टि ये च माम् ॥

इति ॥ २ ॥ इष्मसंसंहनं हुतमनुमन्त्रयते

वेदिर्बहिः श्रितं^२ हविरिष्मः^३ परिधयः सुष्ठः ।

आज्यं यद् ऋचो यजुर्याज्याश्च वपट्काराः ।

सं मे संनतयो नमन्तामिष्मसंसंहने हुते ॥

इति ॥ ३ ॥ अनूयाजानामिष्टमिष्टमनुमन्त्रयते बर्हिषोऽहं देवयज्यया मजावान् भूपासम्

इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ ४ ॥ सुचौ व्यूह्यमाने^४ वाजवतीभ्यामभिमन्त्रयते^५ वाजस्य ना

प्रसवेन इति द्वाभ्याम् ॥ ५ ॥ परिधीनज्यमानानभिमन्त्रयते^६ वसून् देवान् यज्ञेनापिमेम् ।

रुद्रान् देवान् यज्ञेनापिमेम् । आदिवान् देवान् यज्ञेनापिमेम् इति ॥ ६ ॥ ॥१७॥

अस्तरमज्यमानमभिमन्त्रयते^७

समङ्क्तां बर्हिर्हविषा घृतेन समादित्यैर्वसुभिः सं मरुद्भिः ।

समिन्नेज विन्नेभिर्देवेभिरङ्क्तां दिव्यं नमो गच्छतु यत् स्वाहा ॥

इति ॥ १ ॥ यत्राभिजानाति अग्निरिदं हविरनुगत इति तन्निगदानिगदां^८ देवता-

मनुमन्त्रयते अमेरदमुज्जितिमनूजेषम् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथादेवतम् ॥ २ ॥ यर्हि होता

1. A₁B_{1,2} omitted

2. Thus B_{2,3}; A₁ प्यासिषीमहि; A_{2,3} प्यासिषीमहि; A_{4,5} प्यासिषीमहि; B₁ प्यासिषीमहि

3. B₂ सृते

4. B₂ रिमं

5. Thus A₁B_{1,2}; A_{2,3,4}B₂ व्यूह्यमाने; A₄ व्यूह्यमाने

6. B₂ मनु

7. B₂ नाज्य

8. B_{1,2} नाज्य

9. Thus B₂; B₁ वाणि; R तां नि

यजमानस्य नाम गृह्णीयात् तर्हि ब्रूयात् एमा अम्मन्नाशिपो दोहकामाः इति ॥ ३ ॥
पुरस्तादपात्तं तृणमनुग्रहियमाणमनुमन्त्रयते

दिवः खीलोऽवततः पृथिव्या अध्युत्थितः ।

तेना सहस्रकाण्डेन द्विपन्तं शोचयामसि ।

द्विपन्मे बहु शोचत्वोपधे मो अहं शुचम् ॥

इति ॥ ४ ॥ परिधिषु ग्रहियमाणेष्वहवनीयमभिमन्त्रयते^१ वि ते मुञ्चामि रशना
वि रस्मीन् इति ॥ ५ ॥ शंशुवाकमभिमन्त्रयते^२ विष्णोः शंशोरहं देवयज्यया यज्ञेन प्रतिष्ठां
गमेयम् इति ॥ ६ ॥ सँस्त्रावभागानिष्टाननुमन्त्रयते इष्टो यज्ञो भृगुभिर्द्विणोदा यति-
भिराशीर्दा वसुभिराशीर्वा नथर्वभिः^३ । अङ्गिरसो मास्य यज्ञस्य^४ प्रातरनुवाकैरहौपुः^५ । तस्य
मेष्टस्य वीतस्य द्रविणेहगमः । वसुर्यज्ञो वसुमान् यज्ञस्तस्य मा यज्ञस्य^६ वसोर्वसुमतो वस्वा-
गच्छत्वदो न^७ आगम्यात् इति । यत् कामयते तस्य नाम गृह्णाति ॥ ७ ॥ ॥१८॥

अन्तर्बदि वेदं निधायाभिमृशति वेदोऽसि वित्तिरसि विदेय इत्येतैर्मन्त्रैः
॥ १ ॥ विदेय इत्यतोऽनन्तरं यद्यद् भ्रातृव्यस्याभिध्यायेत् तस्य नाम गृह्णीयात्
॥ २ ॥ पत्नीसंयाजानामिष्टमिष्टमनुमन्त्रयते । सोमस्याहं देवयज्यया इति प्रथमम् ।
त्वष्टुरहं देवयज्यया इति द्वितीयम् ॥ ३ ॥ राकाया अहं देवयज्यया प्रजाधान् भूयासम्
इति राकाम् । सिनीवाल्या अहं देवयज्यया पशुमान् भूयासम् इति सिनीवालीम् ।
कुह्वा अहं देवयज्यया पुष्टिमान् पशुमान्^८ भूयासम् इति कुहम् । एता एव तिस्रः^९
पत्न्यनुमन्त्रयते मन्त्राँश्च संनमयति^{१०} ॥ ४ ॥ उच्चमौ पत्नीसंयाजाविष्टावनुमन्त्रयते
देवानां पत्नीरग्निर्गृहपतिर्यज्ञस्य मिथुनं तयोरहं देवयज्यया मिथुनेन ॥ भूयासम् इति^{११} ॥ ५ ॥
आज्येडामनुमन्त्रयते

इडात्माननु वस्तां घृतेन यस्याः पदे पुनते देवयन्तः ।

वैश्वानरी शकरी वावृधानोप यज्ञमस्थित वैश्वदेवी ॥

1. B₂ ग्रहियमाणमनुमन्त्रयते; R ग्रहियमाणे^०

2. B₂ "मनुमन्त्र"

3. B₁ "राशीर्न ज"

4. A₂₋₅ omitted

5. Thus A₁; B₁ "रहौपुः; B₂ "रहोष्टः

6. B_{2,3} म आगच्छत्वदो य

7. A₂₋₅ omitted

8. Thus A₁, B; A₂₋₅, R त्रिभिः

9. A₂₋₅ संनमयति

10. Subodhini on BaudhŚS III.20 quotes śūtras 3-5 verbatim.

इति ॥ ६ ॥ या सरस्वती विशोभनीना^१ तस्यास्ते भक्तिवानो^२ भूयास्य इति फलीकरण-
होमे हुते मुखं विमृष्टे ॥ ७ ॥ हुते समिष्टयजुषि यजमानभागं प्राश्नाति सं यज्ञपति-
राशिषा इति ॥ ८ ॥ यदि यजमानः प्रवसेत् प्रजापतेर्विमानाम् लोकस्तस्मिंस्तत्रा
दधामि सह यजमानेन इति ध्रुवायां यजमानभागमवधाय समिष्टयजुषा सह जुहुयात्
॥ ९ ॥ ॥१९॥

पुरा पूर्णपात्राज्जपति यज्ञं शं च म उप च^३ यज्ञं शिवो मे संतिष्ठत्य स्विष्टो
मे संतिष्ठत्यारिष्टो मे संतिष्ठत्य ॥ यज्ञं नमस्ते यज्ञं नमो नमश्च ते यज्ञं । शिवेन मे
संतिष्ठत्य स्योनेन मे संतिष्ठत्य सुभूतेन मे संतिष्ठत्य ब्रह्मवर्चसेन मे संतिष्ठत्य यज्ञस्यर्द्धिमनु^४
संतिष्ठत्य । उप ते यज्ञं नम उप ते नम उप^५ ते नमः^६ इति ॥ १ ॥ अन्तर्वेदि प्रणीता
आसन्ना अभिमुशति को वोऽयोक्षीत् स यो विमुञ्चतु इति ॥ २ ॥ अथावृषपरिष्ठात्
संततामुदकधारां स्नाययति सदसि सन्ने भूयाः इति ॥ ३ ॥ अथैनां प्रतिदिशं
व्युत्तिस्त्विति^७ प्राच्यां दिशि देवा ऋत्विजो मार्जयन्ताम् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम्^८ ॥ ४ ॥
अवशिष्टा अन्तर्वेदि निनयति

समुद्रं वः प्रहिणोमि त्वां योनिमपिगच्छत ।

अष्टिद्वः प्रजया भूयासं मा परासेचि ऋषयः ॥

इति ॥ ५ ॥ मुखं विमृष्टे

यदमुं ते सरस्वति गोप्यश्वेषु यन्मधु ।

तेन मे प्राजिनीवती मुखमद्धि सरस्वति ॥

इति ॥ ६ ॥ दक्षिणे वेद्यन्ते दक्षिणेन पदा प्राङ् विष्णुक्रमान् क्रामति विष्णोः
क्रमोऽति इत्येतैस्त्रिभिर्मन्त्रैः । तिष्ठन्तुर्थं जपति ॥ ७ ॥ तत आदित्यमुपतिष्ठते अग्नम्
सुवः सुवरगन्म इति प्रतिपद्य सं ज्योतिषामूयम् इत्यन्तेन ॥ ८ ॥ ॥२०॥

उचन्नय मित्रमहः सपत्नान् मे अनीनशः ।

दिवैतान् विधुता जहि निम्रोचन्नधरान् कृषि ॥

1. A, यज्ञो भगना; A₂₋₃, यज्ञो भगनीना; B, यज्ञो भगिना; B₂, यज्ञो भगिनीना

2. B₂, भक्तिवाधो

3. B₂, च मे

4. B₂, यज्ञस्य ऋदिमनु

5. B_{2,3}, omitted

6. B₂, अप्युत्ति^०

7. A₁₋₃, B₂, र्यथादेवरूपम्

उद्यन्नद्य वि नो भज पिता पुत्रेभ्यो यथा ।
 दीर्घायुत्वस्य हेशिषे तस्य नो देहि सूर्य ॥
 उद्यन्नद्य भिन्नमह आरोहन्नुचरां दिवम् ।
 हृद्रोगं मम सूर्य हरिमाणं च नाशय ॥
 शुकेषु मे हरिमाणं रोपणाकासु दध्मसि ।
 अथो हारिद्रवेषु मे हरिमाणं निदध्मसि ॥
 उदगादयमादित्यो विद्येन सहसा सह ।
 द्विपन्तं मम रन्धयन् मो अहं द्विपतो रधम् ॥
 यो नः शपादशपतो यश्च नः शपतः शपात् ।
 उपाश्व तस्मै निम्नुक् च सर्वं पापं समूहताम् ॥

इति च ॥ १ ॥ प्रदक्षिणमावर्तते ऐन्द्रीमावृतमन्वावर्ते पुण्या भवन्तु या उक्ष्मीः पराभवन्तु
 याः पापीः इति ॥ २ ॥ यद्यभिचरेत् इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणं^१ निवेदयामि
 इति दक्षिणस्य पदः पाण्ण्यां निवेष्टयेत् ॥ ३ ॥ अन्वाहार्यपचनमभिमन्त्रयते

अग्ने बहे स्वदितं नस्तनये पितुं पच ।

शं तोकाय तनुवे स्योनः ॥

इति ॥ ४ ॥ तेजोऽसि इत्यभिपर्याषुत्याहवनीयमभिमन्त्रयते समहं प्रजया सं मया प्रजा
 इति ॥ ५ ॥ समिद्धो अग्ने मे दीदिहि समेद्धा ते अग्ने दीषासम् इत्युपसमिध्य वसुमान्
 यज्ञो वसीयान् भूयासम् इत्युपस्थाय गार्हपत्यमभिमन्त्रयते अग्न आयँपि पश्यसे इति
 प्रतिपद्य^२ शतं हिमाः इत्यन्तेन ॥ ६ ॥ पुत्रस्य नाम गृह्णाति तामाशिपमा शासे
 तन्तवे ज्योतिष्मतीम् इत्यजातपुत्रः । तामाशिपमा शासेऽमुष्मै ज्योतिष्मतीम् इति जातपुत्रः
 ॥ ७ ॥ अथ^३ यदि बहुपुत्रः स्यात् सर्वेषां नामानि गृह्णीयात् ज्योतिषे तन्तवे त्वा
 इति ॥ ८ ॥ ॥ २१ ॥

अन्तर्वेद्यासीनोऽस्तीमोधान्^४ जपति ये देवा यज्ञहनः इत्येतान् ॥ १ ॥
 सर्वं विहारमभिमन्त्रयते कस्त्वा युनक्ति स त्वा वि मुञ्चतु इति ॥ २ ॥ अत्रैके
 यजमानभागस्य प्राशनं समामनन्ति ॥ ३ ॥ सांनाय्यशोरपि ब्राह्मणो यजमानः
 प्राश्नीयात् ।

1. Thus A₁, B_{1,2}; A₂₋₅, R प्राणान्

2. A₁₋₈ प्रपद्य

3. Thus A₁, B_{1,2}; A₂₋₅, R omitted

4. Thus A₂₋₅; B_{1,2} °तिमोक्षं

इदं हविः प्रजननं मे अस्तु दशवीरं सर्वगणं स्वस्तये ।
 आत्मसनि प्रजासनि पशुसन्पगमसनि लोकसनि वृष्टिसनि^१ ॥
 अग्निः प्रजां बहुलां मे करोत्वन्नं पयो रेतो अस्मासु घत्त ।
 रायस्रोपमिपमूर्जमस्मासु दीधरत् ॥

इति श्रुतस्य । दधिक्राव्णो अकारिपम् इति दध्नः ॥ ४ ॥ ततो व्रतं विसृजते ॥ ५ ॥
 दक्षिणतस्तिष्ठन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते अग्ने व्रतपते व्रतमचारिपम् इति ॥ ६ ॥ स एष
 ब्राह्मणस्यैव स्यान्नेतरयोर्वर्णयोः ॥ ७ ॥ वायो व्रतपते इति वायुमुपतिष्ठते । आदित्य
 व्रतपते इत्यादित्यम् । व्रतानां व्रतपते इत्याहवनीयम् ॥ ८ ॥ यज्ञस्य पुनरालम्भं
 जपति यज्ञो बभूव स आ बभूव इति ॥ ९ ॥ प्राहुत्क्रम्य ब्रूयात् गोमौ अग्ने इत्येताम्
 ॥ १० ॥ यथान्ववेतमुपनिष्क्रामन्नाह ब्राह्मणोत्तरपितृवै इति ॥ ११ ॥ तत् खल्विदं
 याजमानं न प्रवसतो विद्यत इत्याश्मरथ्यः । अथालेखनः । एवंविहितमेवास्य प्रवसतो
 याजमानं भवति । एतावन्नाना । यानि सँस्पृश्य कर्माण्यध्वर्युस्तानि कुर्यात् ॥ १२ ॥
 यजमानः^२ काले तां दिशमभिमुखो मन्त्रान् जपेत्^३ । प्राङ्मुखस्त्वेव विष्णुक्रमान्
 गोमतीमिति ब्रूयाद् गोमतीमिति^४ ब्रूयात्^५ ॥ १३ ॥ ॥२२॥

॥ इति^६ चतुर्थः प्रश्नः^७ ॥

1. A₁, B₂ omitted

2. Thus A₁₋₅: A₁₁, B₁ यजमानं काले; B₂ याजमानकाले; B₃ यजमानः कालो; R याजमानकाले

3. cf. VI.4.7.

4. Repetition only in A₁, B₁

5. Thus B₂; A₂₋₅ प्रथमः; B_{1,3} दहिः भोव

अथ पञ्चमः प्रश्नः

अग्नीनाधास्यमानो' योऽश्वत्थः शमीगर्भो भूमिं मूलेनास्पृष्टस्तस्यारणी
 आहरेत्'। अनास्पृष्ट इत्येकेषाम् ॥ १ ॥ यो अश्वत्थः शमीगर्भः इत्येतया ॥ २ ॥
 उचरया वा ॥ ३ ॥ ब्राह्मणव्याख्याताः संमाराः सप्त पार्थिवाः सप्त वानस्पत्याः
 ॥ ४ ॥ तानाहरति यैश्चानरस्य रूपं पृथिव्यां परित्यज्य इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ५ ॥
 यं त्वा समभरं' जातवेदः इत्येतया संभृतं संभृतं यजमानोऽभिमृशति ॥ ६ ॥
 कृत्तिकासु ब्राह्मण आदधीत यः कामयेत मुख्यो ब्रह्मवर्चसी स्यामिति ॥ ७ ॥
 रोहिण्यामादधीत यः कामयेत सर्वान् रोहान् रोहयेयमिति ॥ ८ ॥ मृगशीर्ष आदधीत
 यः' कामयेत' श्रीमान् स्यामिति ॥ ९ ॥ यः पुरा भद्रः सन् पापीयान् स्यात्
 स पुनर्वसोरादधीत' ॥ १० ॥ यः' कामयेत दानकामा मे प्रजाः स्युरिति
 स पूर्वयोः फल्गुन्योरादधीत' ॥ ११ ॥ यः कामयेत भगी स्यामिति स उत्तरयो-
 रादधीत ॥ १२ ॥ विपरीतमेके समामनन्ति ॥ १३ ॥ इस्त आदधीत यः कामयेत
 प्र' मे दीयेतेति' ॥ १४ ॥ यो भ्रातृव्यवान् स्यात् स चित्रायामादधीत' ॥ १५ ॥
 चित्रायौ राजन्य आदधीतेत्येकेषाम् ॥ १६ ॥ विशाखयोरादधीत' प्रजाकामोऽनु-
 राधेष्टुद्विकामः प्रोष्ठपदेषु प्रतिष्ठाकाम इति विज्ञायते ॥ १७ ॥ सूर्यनक्षत्र एव
 स्यादित्येकेषाम् ॥ १८ ॥ ॥१॥

वसन्ते ब्राह्मण आदधीत ॥ १ ॥ ग्रीष्मे हेमन्ते वा राजन्यः ॥ २ ॥ शरदि

1. A₁₋₃, ॐ अग्नीना°; R अग्नीनाधास्यामः
2. Rudradatta on 'ĀpSS V.1.2: यो अश्वत्थः शमीगर्भो भूमिं मूलेन स्पृष्ट इति भारद्वाजवचनाच्च । Mahādeva on SatS IIL2 (p. 286): भारद्वाजस्तु यो अश्वत्थः शमीगर्भो भूमिं मूलेन संगत इति, and later on (p. 294): तप्ताहरेदित्येवाह भरद्वाजोऽपि ।
3. A₁₋₃, समभरन्; B₁, संभरं; B₂, समभरणात्*
4. Thus B₁₋₃; A₁B₁, R संभारं
5. A₂₋₃, omitted
6. Thus A₁B₁₋₃; A₂₋₃, R पुनर्वसोः; B₁, पुनर्वसोरभिमादधीत
7. A₂₋₃, R पूर्वयोः फल्गुन्योर्यः कामयेत दानकामा मे प्रजाः स्युरिति
8. Thus A₂₋₃; A₁, प्रति मे दीयेतेति; B₂, प्र मे दीयेतेति; B₁, प्र मो दीयेतेति
9. B₁, चित्रायामभिमा°
10. B₁, विशाखयोः
11. Cited verbatim by Vāñcheśvara (20b) on SatS.

वैश्यः' ॥ ३ ॥ वर्षासु स्थकारः ॥ ४ ॥ शिशिरः सार्ववर्णिकः ॥ ५ ॥ अथ यदि सोमेन यक्ष्यमाणः स्यान्नर्तुं सुर्ध्वं नक्षत्रम् । यस्मिन्नेव कस्मिंश्चित्तावादधीत' ॥ ६ ॥ अमावास्यायां वैव' पौर्णमास्यामादधीत ॥ ७ ॥ या' पूर्वाभ्यां फल्गुनीभ्यां पौर्णमासी स्यान्न तस्यामादधीत ॥ ८ ॥ विद्यते चतुर्थस्य वर्णस्याग्न्याधेयमित्येकम् । न विद्यत इत्यपरम् ॥ ९ ॥ न' जीवपितुरग्न्याधेयं विद्यत इत्येकम् । विद्यत' इत्यपरम् ॥ १० ॥ उदवसानाग्नीनादधीत शालीनः । न यायावर आद्रियेत' ॥ ११ ॥ प्राचीनप्रवर्णं देवयजनमभ्यवस्यति अपेत वीत इति ॥ १२ ॥ तस्मिन्नुदीची' शालां मीत्वाग्रेण मध्यमं वैशं गार्हपत्यायतनं करोति ॥ १३ ॥ अग्रेण गार्हपत्यायतनमाहवनीयाय ॥ १४ ॥ अष्टासु प्रक्रमेषु ब्राह्मणोऽग्निमादधीत । एकादशसु राजन्यः । द्वादशसु वैश्यः ॥ १५ ॥ चतुर्विंशत्यामाधेय इति विज्ञायते' ॥ १६ ॥ अपरिमित इत्येकेषाम् ॥ १७ ॥ चक्षुर्निमित्त' इत्येकेषाम्' ॥ १८ ॥ दक्षिणतः पुरस्ताद् विवृतीयदेशे नेदीयसि गार्हपत्यायतनाद् दक्षिणाग्रेयतनं करोति ॥ १९ ॥ अग्रेणाहवनीयायतनं' सभ्यं' मन्वति' ॥ २० ॥ अग्रेण सभ्यमावसथम्' ॥ २१ ॥ ततो यजमानः केशश्मश्रु' नापयते ॥ २२ ॥ क्षौमे वसानौ जायापती अग्निमादधीयाताम्'

1. 'Thus B_{1,3}; A omitted

2. A_{1,2} सुर्ध्वः; B₂ पृष्ठेन; Rudradatta on ĀpSS V.3.20 : भारद्वाजस्याह भयातः धृष्टानस्याध्वानस्य नर्तुं पृष्ठेन नक्षत्रमिति । Mahādeva on SatS III.2 (p. 296) : अत्र भारद्वाजः अथातः धृष्टानस्य नर्तुं सुर्ध्वं नक्षत्रमिति ।

3. A₁ कस्मिंश्चित्ता'; B₁ कस्मिंश्चित्ता'; B₂ कस्मिंश्चित्ता'

4. 'Thus B_{1,3}; A₁ वैव; B₂ वै'; Subodhini on BaudhSS II.12 quotes sūtras 6 and 7 verbatim.

5. 'Thus B₂; A_{1,2} या; A₂₋₃ यः; B₂ वा; Rudradatta on ĀpSS V.3.16 quotes this sūtra verbatim. Rāmāgnicit on ĀpSS VIII.4.13 : तथा भगवता भारद्वाजेनाप्युक्तमाधेये या पौर्णमासी पूर्वाभ्यां फल्गुनीभ्यां पुनः न तस्यामादधीतेति ।

6. 'Thus B_{1,3}; A_{1,2}, R omitted; Mahādeva on SatS III.1 (p. 279) : तथा जीवपितुर्भद्राग्नेनाधानादि निषिद्धं तदपतिप्रसवश्च ।

7. A₁, R न विद्यत

8. 'Thus A_{1,2}; A₂₋₃ आद्रियेत; B₂, R आद्रियेत; B₂ आद्रियेत

9. A₁, B₁ omitted

10. B₂ omitted

11. A₁, B₁ अग्रेयायतनं

12. A_{1,2} अमावा; A₂₋₃, B₁ अमाया; B₂ अमाया; B₂ अमा

13. A₁, B₁ मन्वति; B₂ किञ्चनति; B₂ मन्वति

14. A₁₋₃, B₁ अमाया; A₂₋₃ अमाया; B₂ अमाया

15. A₁ 'इमश्चरु; B₁ 'इमश्चरु

16. A₂, B₂ अग्नीमा

॥ २३ ॥ ते दक्षिणाकालेऽध्वर्यवे दत्तः ॥ २४ ॥ पुरस्ताद् ब्राह्मौदनिकात् परि-
दधीयातामित्येकम् । पुरस्तात् संभारनिवपनादित्यपरम् ॥ २५ ॥ यस्मिन् नक्षत्रेऽ-
ग्निमाधास्यमानः स्यात् तस्य पुरस्तात् संवत्सरे द्वादशाहे चतुरहे त्र्यहे द्व्यहे
वैकाहे वा ॥ २६ ॥ ॥ २॥

अधिवृक्षस्य औपासनादग्निमाहृत्यापरेण गार्हपत्यायतनं ब्राह्मौदनिकमा-
दधाति ॥ १ ॥ निशायां चर्मणि पाजके वा ब्रह्मौदनं चतुःशरावं तूर्णानि निर्वपति
॥ २ ॥ अपि वा देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽग्निनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां ब्रह्मणे
प्राणाय जुष्टं निर्वपामि इति प्रथमम् ॥ ३ ॥ ब्रह्मणेऽपानाय इति द्वितीयम् ॥ ४ ॥
ब्रह्मणे व्यानाय इति तृतीयम् ॥ ५ ॥ ब्रह्मणे इति चतुर्थम् । निरुप्य क्षीरे श्रपयति
॥ ६ ॥ चतुर्थं वोदपात्रेषु ॥ ७ ॥ न निर्णेनेक्ति नावसिञ्चतीत्येकेषाम् ॥ ८ ॥
जीवतण्डुलमिव श्रपयित्वोद्धृत्य जुहोति प्र वेधसे कवपे इति ॥ ९ ॥ अथैनं चतुर्धा
व्युद्धृत्य सर्पिषोपसिञ्चानभ्युच्छिन्दन्निव चतुर्भ्यः अर्पयेभ्यः उपहरति ॥ १० ॥
तेभ्यः प्राशितवद्भ्यः समानं वरं ददाति ॥ ११ ॥ ब्रह्मौदनशेषं आज्यमानीय
चित्रियस्याश्वत्थस्य समिधस्तिष्ठ आर्द्राः सपलाशाः स्तिभिकवतीः प्रादेशमाग्नी-
त्रह्मौदने विष्टस्यादधाति ॥ १२ ॥ समिधाग्निं दुवस्पत इति गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्य
त्रिष्टुभी राजन्यस्य जगतीभिर्वैश्यस्य ॥ १३ ॥ स एतद् व्रतं चरेत् ॥ १४ ॥
आग्न्याधेयान्न मांसमग्नीयान्न स्त्रियमुपेयात् ॥ १५ ॥ नास्याग्निं गृहाद्वरेयुर्नान्यत्
आद्वरेयुः ॥ १६ ॥ नैपोऽग्निरनुगच्छेत् ॥ १७ ॥ न प्रयायात् ॥ १८ ॥ यद्यनु
वा गच्छेत् प्रयायादेवमेव ब्रह्मौदनं पक्त्वैव समिध आधाय^{१०} भरणशेषं^{११} समाप्याग्नी-
नादधीत ॥ १९ ॥ यद्येनं संवत्सरे नोपनमेदेवमेव कुर्यात् ॥ २० ॥ यस्तं श्वोऽग्नि-
माधास्यन् स्यात् स एतौ रात्रिं व्रतं चरति ॥ २१ ॥ न मांसमश्नाति न स्त्रियमुपैति

1. R ब्रह्मौ°; Rudradatta on ĀpŚS V.4.10 and Vāñcheśvara (23a) on SatS cite this sūtra verbatim.

2. B₁, R ब्रह्मौ°

3. B₂ चतुरः

4. B_{1,2} अर्पयेभ्यः कर्त्तव्यम्

5. A₁ ब्रह्मौदनं शेषं आज्य°; B₁ ब्रह्मौदनं आज्यशेषमानीय°; B₂ ब्रह्मदनमानीय

6. A₁, B₁ चित्रियस्या°; B₂ चित्रियस्या°; B₃ चित्र्या°; R चित्रियाश्वत्थस्य

7. B₁ स्तिष्ठग्निः कवती°; B₂ त्रिभिक°; B₃ त्रिभिः कतिः

8. A₁ त्रिष्टुभी°; A₂ त्रिष्टुभिः°; A₃₋₅ त्रिष्टुभी°; B₁ त्रिष्टुभिः°; B₂ त्रिष्टुभी°; B₃ त्रिष्टुभी

9. Rudradatta on ĀpŚS V.7.10 quotes this sūtra verbatim.

10. B_{1,2}, R आदाय

11. B_{1,2} हरण°

नोपर्यास्ते । जुगुप्सेतानृतात् ॥ २२ ॥ अघ्वर्युरेव व्रतं चरेदित्येकम् । सर्वे इत्यपरम् ॥ २३ ॥ ॥३॥

गार्हपत्यायतने कल्माषमजं वध्नाति प्रजा अग्रे संवासय इत्येतया ॥ १ ॥
वीणातृणवैरेतां रात्रिं यजमानं जागरयन्ति पुण्यैथ नीथैः ॥ २ ॥ शल्कैस्तां
रात्रिमग्निमिन्धीत शल्कैरग्निमिन्धानः इत्येतया ॥ ३ ॥ तस्मिन्नुपव्युपमरणीं निष्टपेत्
जातवेदो भुवनस्य रेतः इति द्वाभ्याम् ॥ ४ ॥ अनुगमयत्येतमग्निम् ॥ ५ ॥ यजमाना-
चारणी प्रयच्छति अग्नी रक्षांसि सेधति इति ॥ ६ ॥ ते यजमानः प्रतीक्षते मही
विस्पन्ती सद्ने ऋतस्य इति ॥ ७ ॥ आरोहतं दशतम् इत्येतया प्रतिगृह्योत्तराभ्या-
मभिमन्त्रयते ॥ ८ ॥ ततो वाचं यच्छति अन्तात् सत्यमुपैमि इति ॥ ९ ॥ वाग्यत
आस्त आप्रेमेन्धनात् ॥ १० ॥ तत आत्मन्यग्निं गृह्णाते अघ्वर्युर्यजमानश्च नमि
गृह्णाम्ये अग्निम् इति द्वाभ्याम् ॥ ११ ॥ अग्न्यायतनान्युद्वृन्ति सन्न्यमानमस्या
अमेप्यम् इति ॥ १२ ॥ उद्वृत्त्यावोक्षति शं नो देवीरभिये इत्येतया ॥ १३ ॥
शुष्केषूपवातेषु संभारान् निवपति ॥ १४ ॥ द्वैधं विभज्याधान् पूर्वेष्वधानपरयोः
॥ १५ ॥ अग्नेर्भेत्मास्यग्रेः पुरीकमसि इति गार्हपत्यायतने सिकता निवपति ॥ १६ ॥
एवमन्वाहार्यपचनायतन एवमाहवनीयायतन एव सस्यावसध्ययोः ॥ १७ ॥ एव-
मनुपूर्वाण्येवैष्वत ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ १८ ॥ ॥४॥

एकैकशः पार्थिवान् निवपति ॥ १ ॥ संज्ञानमसि कामधरणा इत्युपान्
॥ २ ॥ निवपन् यददधन्मसि कृष्णं तदिहास्तु इति मनसा ध्यायति ॥ ३ ॥
उदेक्षते इत्यासूत्करम् ॥ ४ ॥ यत् पृथिव्या अनामृतम् इति गार्हपत्यायतने बल्मीकवपां

1. Subodhini on BaudhŚS II.15 quotes this sūtra verbatim. Rudradatta on ĀpŚS V.7.16 quotes this sūtra with सर्वैस्त्रि for सर्व.
2. A₂ corrected गौतमैः; Vāñcheśvara also reads गौतमैः when he cites this sūtra in his commentary (26b) on SatS. He has again cited this sūtra in his commentary on Praśna VI (23a).
3. A₁B₁ omitted
4. R अग्निम्
5. B₂ अयं ते योनिर्भेत्मास्यग्रे for रेतः
6. Thus all MSS; II गमयत्ये; Cited by Rudradatta on ĀpŚS V.8.5 as कल्माषमजम्.
7. R omitted
8. B_{1,2} पुण्यैथि
9. A₁₋₂, B₁ रक्षांसि
10. Thus A₁, B_{1,2}; A₂₋₃, B₂, R omitted
11. B₂ आघ्वर्युरेव; B₂ एवैष्वत

निवपति ॥ ५ ॥ यदन्तरिक्षस्थानामृतम् इत्यन्त्राहार्यपचनायतने ॥ ६ ॥ यद् दिवोऽना-
मृतम् इतीतरेषु ॥ ७ ॥ उत् समुद्रात् इति स्रग्दम् ॥ ८ ॥ इत्यप्र आसीः^१ इति
वराहविहतम् ॥ ९ ॥ अदो देवी इति शर्कराः ॥ १० ॥ शर्करा^२ निवपन् यं
द्विष्यात् तं ध्यायेत् ॥ ११ ॥ उचरेण संभारान् सौवर्णान् हिरण्यशकलानुपास्यति
यास्ते शिवास्तनुवो जातवेदः इति ॥ १२ ॥ एकैकमाधायाधाय^३ रजतं द्वेष्यायाति-
प्रयच्छति^४ ॥ १३ ॥ यदि^५ द्वेष्यं नाधिगच्छेदतिप्रविष्येत् ॥ १४ ॥ एवं संसृज्य
वानस्पत्यान् निवपति पुष्करपर्णमथत्यमुदुम्बरं पलाशं शर्मा विककृतमशनिहतस्य
शुक्लस्य काष्ठम् इतः प्रपङ्गं जज्ञे अग्निः इत्येतया ॥ १५ ॥ सर्वान् संभारान् संप्रयौति
सं या वः प्रियास्तनुवः ॥ सं वः^६ सृजामि^७ हृदयानि इति ब्राम्याम् ॥ १६ ॥ ॥५॥

ब्राह्मोदनिकस्य^८ भस्मापोद्ब्र^९ दशहोत्रारणी समवधायोपतिष्ठत्यश्वेऽग्निं
मन्थति सहामेऽग्निना जायल इति ॥ १ ॥ मध्यमाने चतुर्होतृन् यजमानं वाचयति
॥ २ ॥ जाते वरं ददाति ॥ ३ ॥ जातमभिप्राणिति प्रजापतेस्त्वा प्राणेनाभिप्राणिमि
इति ॥ ४ ॥ अथैनं हस्ताभ्यां परिगृह्णाति अजीजनकमृतं मर्यासः इति ॥ ५ ॥
ततः^{१०} प्राञ्चमुदृत्यानुदित आदित्ये स्थन्तरे गीयमान आसीनः संभारेषु गार्हपत्य-
मादधाति ॥ ६ ॥ भृगूणां त्वा व्रतपते व्रतेनादधामि इति भार्गवस्यादध्यात् । अङ्गिरसां
त्वा व्रतपते व्रतेनादधामि इति यो ब्राह्मण आङ्गिरसः स्यात् । आदित्यानां त्वा देवानां
व्रतपते व्रतेनादधामि इत्यन्यासां ब्राह्मणीनां प्रजानाम् । वरुणस्य त्वा राज्ञो व्रतपते
व्रतेनादधामि इति राज्ञः । इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण व्रतपते व्रतेनादधामि इति राजन्यस्य ।
मनोस्त्वा ग्रामण्यो व्रतपते व्रतेनादधामि इति वैश्यस्य । शूभूणां त्वा देवानां व्रतपते
व्रतेनादधामि इति रथकारस्य ॥ ७ ॥ संभारेष्वेव सर्वानग्नीनादधाति ॥ ८ ॥ ॥६॥

यद्यर्घ्याधानेनाधाय व्याहृतीभ्यामादधाति भूर्भुवः इति ॥ १ ॥ ततः
सर्वराज्ञीभ्यां भूमिर्भूम्ना इत्येतया च द्वितीयया च ॥ २ ॥ एताभ्यामेवाहितं^{११}

1. B_{1,2} आसीद्; B₃ आसीद्

2. A °रान्; B₁ शर्करामिपद्

3. A₁₋₃, B₃ °कमाधाय

4. A₂₋₃ omitted

5. A, B₁ मिया; B₂ रुजा

6. Rudradatta on ĀpSS V.10.7: तथा ब्राह्मोदनिकस्येव भारद्वाजः ।

7. B₃ भस्मापोद्ब्र

8. B₃ तं

9. Thus A₁, B; E °मेकं विहितं

यजमान उपतिष्ठते ॥ ३ ॥ ततो घर्मशिरसा घर्मः शिरः इति ॥ ४ ॥ एतेनैवाहितं
यजमान उपतिष्ठते ॥ ५ ॥ तत एताभिरन्तत आदधाति ॥ ६ ॥ ऋतं स्तृणामि
पुरीयम् ॥ सुगार्हपत्यः इति चैताभ्याम् ॥ ७ ॥ अहं त्वदस्मि इत्याहितं यजमान
उपतिष्ठते ॥ ८ ॥ ततोऽश्वस्य दक्षिणे कर्णेऽग्नितनूर्यजमानं वाचयति

या वाजिन्नग्रेः पवमाना पशुषु प्रिया तनूस्तामावह ॥

या वाजिन्नग्रेः पावकापसु प्रिया तनूस्तामावह ॥

या वाजिन्नग्रेः सूर्ये शुचिः प्रिया तनूस्तामावह ॥

इति ॥ ९ ॥ गार्हपत्य इधमादीप्याहवनीयमुद्यच्छते ओजसे वलाय त्वोद्यच्छे इति
॥ १० ॥ उद्ध्यियमाणे वामदेव्यं गायति ॥ ११ ॥ उपरीवाग्निमुद्गृह्णीयादुद्धरन्
॥ १२ ॥ नास्यदध्नमतिहरेत् ॥ १३ ॥ 'उद्यतमिधममुपयतं' धारयन्ति ॥ १४ ॥
अधान्वाहार्यपचनं' यतः कुतश्चाहृत्योर्ध्वज्जरादधाति ॥ १५ ॥ अरणीभ्यां वा मथित्वा
॥ १६ ॥ यथप्याधानेनाधाय व्याहृत्यादधाति भुवः इति ॥ १७ ॥ ततः सर्पराज्ञीभ्यां
भूमिर्भूना इत्येतया च तृतीयया च ॥ १८ ॥ एताभ्यामेवाहितं' यजमान उपतिष्ठते
॥ १९ ॥ ततो घर्मशिरसा वातः प्राणः इति ॥ २० ॥ एतेनैवाहितं' यजमान
उपतिष्ठते ॥ २१ ॥ ॥७॥

ततोऽधप्रथमाः प्राञ्चोऽभिप्रव्रजन्ति प्राचीमनु प्रदिक्षं प्रेहि विद्वान् इत्येतया ।
दियः पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षात् इत्येताभिश्चतसृभिः ॥ १ ॥ जानुदग्नेऽग्ने हस्तपथ
नाभिदग्नेऽधास्पदग्ने ॥ २ ॥ नाग्निं चादित्यं च व्यवेयात् ॥ ३ ॥ पूर्वमग्निं'
हरति पथादन्वेति ॥ ४ ॥ दक्षिणतो ब्रह्मा रथं वर्तयति रथचक्रं वा बृहस्पते परि
दीपा रथेन इति ॥ ५ ॥ एतां वाग्नतिरथस्यर्चं ब्रह्मा जपतीत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ तथा'
रथं वर्तयति पावकं त्रिः परिवर्तते ॥ ७ ॥ यः सप्तनवान् भातृव्यवान् स्यात्
तस्य पुनश्चक्रं त्रिः परिवर्तयेत् ॥ ८ ॥ समयाध्वे'^{१०} वरं ददाति ॥ ९ ॥ समयाध्वे

1. $A_{1,1}, B_1$ 'मिहिदरेत्'; B_2 'मभिदरेत्'; $A_{2,1}, B_2$ 'मतिहरेत्'
2. A, B , 'युतमि'; $B_{2,1}$ 'उद्यत इधम'
3. Thus $A_1, B_{2,1}$; $A_{2,1}$ 'मुपयतं'; B_1 'मुदयतत'; R 'मुपयमन'
4. Thus $B_{2,1}$; A, R धारयति
5. Here ends sūtra 15 in R.
6. Thus A_1, B_1 ; $A_{2,1}, R$ 'मेवं निहितं'
7. Thus B_1 ; $A_{2,1}$ एतेनैवाहितं; $A_{2,1}$ एतेनैवाहितं; B_2 एतेनैवाभिहितं
8. $A_{2,1}$ 'तदप्यर्चं'; B_1 'यत्पूर्व'
9. R तथा
10. R समया

हिरण्यं न्यस्यातिक्रामति नाकोऽसि ब्रह्मः संक्रमणः प्रतिष्ठा यजमानस्य इति ॥ १० ॥
 उत्तरेण संभारान् दक्षिणेन पदा प्राञ्चमथमाक्रमयति अम्यस्थात् इति ॥ ११ ॥
 एतस्मिन्नेव पदे प्रदक्षिणमावर्त्योत्तरया प्रत्यञ्चमाक्रमयति ॥ १२ ॥ पार्श्वत आक्रमयेद्यथाहितस्याग्रेरङ्गाराः पदमम्यवर्तेरन् ॥ १३ ॥ यद्यथो न स्याद् वलीवर्द एवैतत् कर्म कुर्यात् ॥ १४ ॥ अजस्य पद आधेय इति विज्ञायते ॥ १५ ॥
 कमण्डलुपद इत्येकेषाम् ॥ १६ ॥ अथमृपसंगृह्य पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखः प्रह्वस्तिष्ठन्^१ बृहति गीयमाने ॥ १७ ॥ ॥८॥

अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमादधाति ॥ १ ॥ सर्वोदिते ब्रह्मवर्चसक्रामस्यादध्यात् ॥ २ ॥ यथर्ण्याधानेनाधाय व्याहृतीभिरादधाति^२ भूर्भुवः सुवः इति ॥ ३ ॥ ततः सर्पराज्ञीभ्यां भूमिर्भूमा इत्येतया च चतुर्थ्या च ॥ ४ ॥ एताभ्यामेवाहितं यजमान उपतिष्ठते ॥ ५ ॥ ततो र्मशिरसा अर्कथक्षुः इति ॥ ६ ॥ एतेनैवाहितं यजमान उपतिष्ठते ॥ ७ ॥ प्राणं त्वावृत आदधामि इति च द्वाभ्याम् ॥ ८ ॥ अन्तरा आप्रायोऽतिष्ठते आनशे व्यानशे इति ॥ ९ ॥ निहिते वारवन्तीयश्पैते गायति ॥ १० ॥ नाहितमग्निमनभिहुतमुपस्पृशेत् । आज्येन चौषधीभिश्च शमयितव्य इति विज्ञायते ॥ ११ ॥

या ते अग्ने पशुषु^३ पवमाना^४ प्रिया तनूयां पृथिव्यां यामौ

या रथंतरे या गायत्रे छन्दसीदं ते तामवरुन्धे ।

तस्यै ते स्वाहा ॥

या ते अग्नेऽप्सु पावका^४ प्रिया तनूयान्तरिक्षे या यावौ

या वामदेव्ये या त्रैष्टुभे छन्दसीदं ते तामवरुन्धे ।

तस्यै ते स्वाहा ॥

या ते अग्ने सूर्ये क्षुचिः प्रिया तनूयां दिवि यादित्ये

या बृहति या जागते छन्दसीदं ते तामवरुन्धे ।

तस्यै ते स्वाहा ॥

इति ॥ १२ ॥ ॥९॥

आज्येन चौषधीभिश्च शमयित्वाहवनीयात् सम्यावसथ्यौ यथर्ण्याधानेना-

1. Rudradatta on ĀpSS V.15.5 : प्रह्वस्तिष्ठति तु भारद्वाजः ।

2. A₂₋₃ व्याहृति^०

3. Thus A₂₋₃; A₁ पवमानाय पशुषु; B पवमाना पशुषु

4. A₁B₂ पावकाप्सु

दधाति ॥ १ ॥ अरणीभ्यां वा मथित्वा ॥ २ ॥ सभायाँ सम्यमावसथ' आव-
सथीयम् ॥ ३ ॥ दक्षिणाश्रौ सम्यावसथ्ययोरिति विज्ञाप्यते ॥ ४ ॥ यज्ञायज्ञियं
गायेदित्येकम् । सर्वेष्वित्यपरम् ॥ ५ ॥ ब्रह्माग्न्याधेये सामानि गायेदिति विज्ञाप्यते
॥ ६ ॥ नाग्न्याधेये सामानि गायेदित्येकेषाम् ॥ ७ ॥ आग्निपवमानीभिस्तिसृभि-
स्तिस्र' आश्वत्थीः समिध आदधाति अग्न आयँषि पवसे इत्येताभिस्तिसृभिः' ॥ ८ ॥
शमीमप्यस्तिस्रः समिधो घृतान्वक्त्वा आदधाति समुद्रादूर्भिः इत्येताभिस्तिसृभिः'
॥ ९ ॥ प्रेक्षो अग्ने दीदिहि पुरो नः इत्यौदुम्बरीम् । विधेम ते परमे जन्मन्त्रे इति
वैकङ्कतीम् । तौ सवितुर्वरेण्यस्य चित्राम् इति शमीमयीम् ॥ १० ॥ सर्वेष्वेकैकाम्
॥ ११ ॥ प्रातरग्निहोत्रस्यावृता' तूष्णीमग्निहोत्रं जुहोति ॥ १२ ॥ अरण्येऽनुवाक्याभि-
र्घोराभिस्तनूभिर्व्यजमान आहवनीयमुपतिष्ठते यास्ते अग्ने घोरास्तनुवस्ताभिरसुं गच्छ इति
ब्रूयार्थं द्विष्यात् ॥ १३ ॥ ॥ १० ॥

तिरः पवित्रमाज्यं निरुप्योत्पूय सुवं च जुह्वं च निष्टप्य संमृज्य
चतुर्गृहीतेन सुचं पूरयित्वा द्वादशगृहीतेन वा पूर्णाहुतिं जुहोति । सप्त ते अग्ने
समिधः सप्त जिह्वाः इत्येतानमुद्रुत्य स्वाहाकारेण जुहोति' ॥ १ ॥ हुतापां पूर्णाहुतौ
वरं ददाति ॥ २ ॥ एवमेवात ऊर्ध्वं दर्विहोमेषु निर्वपत्युत्पुनाति निष्टपति
संमाष्टर्यन्ततः स्वाहाकारं दधाति' ॥ ३ ॥ यान् प्रतिनिगद्य जुहोत्येते दर्विहोमा
भवन्ति यँश्च जुहोतीति चोदयेत् ॥ ४ ॥ ततो यजमान आहवनीयमुपतिष्ठते ये
ते अग्ने शिवे तनुवौ विराट् च स्वराट् च इत्यनुवाकशेषेण ॥ ५ ॥ तत एतामाहुतिम्
ये अग्नयो दिवो ये पृथिव्याः इति ॥ ६ ॥ भास्वतो विराजक्रमैरुपतिष्ठते अयर्थं पितृ
मे गोपाय इत्यन्वाहार्यपचनम् । नर्यं प्रजां मे गोपाय इति गार्हपत्यम् । शैत्यं पशून्
मे गोपाय इत्याहवनीयम् । सप्रथ सभां मे गोपाय इति सभ्यम् । अहे सुश्रिय मन्त्रं
मे गोपाय इत्यावसथीयम् । पञ्चभात्रीन् इति च सर्वान् ॥ ७ ॥ ॥ ११ ॥

आग्नेयस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ २ ॥ आग्नेय-

1. 'Thus B_{2,3}; A₁, B₁ "नामस्य आव"; A₁₋₃, R "मावसथ्यमाव"

2. A₁₋₃ एताभिः for तिसृभिः

3. R reads तिसृभिः at the beginning of the next sūtra.

4. Rudradatta on ĀpŚS V.17.6 : प्रातरग्निहोत्रस्यावृतेत्येव सत्यापादभारद्वाजी ।

5. Vāñcheśvara (48b) on SatS : सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति तूष्णीमग्निहोत्रं जुहोतीति भारद्वाजः ।

6. A₁ दधदाति; B₂ ददाति

मष्टाकपालं निर्वपति ॥ ३ ॥ निरुप्तं हविरूपसन्नमप्रोक्षितं भवत्यथ' सभ्यावसथ्य-
योर्मध्येऽधिदेवनमुद्रत्यावोक्ष्याक्षान् न्युप्याक्षेषु हिरण्यं निधाय व्यूह्य समूह्य जुहोति
निरसाद धृतव्रतः इत्येतया ॥ ४ ॥ शतं यजमानायाक्षान् प्रयच्छन्नाह ब्रीहिभ्यो गां
दीन्यताहि^२ सन्तः पर्वाणि^३ विशसत इति ॥ ५ ॥ तद्यजमानः कृतं विजित्योत्तिष्ठति
॥ ६ ॥ गामस्य तदहः सभायां दीव्येषुः ॥ ७ ॥ तस्याः परूपि न हि^४स्युः
॥ ८ ॥ तां सभासद्भ्य उपहरेत् ॥ ९ ॥ तथा' यद्' गृहीयात् तदुभयमन्नं सँस्कृत्य
ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ १० ॥ आवसथे मध्ये परिपदो हिरण्यं निधायामिजुहोति
प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः इत्येतया ॥ ११ ॥ ततो यजमानोऽग्नीनुपतिष्ठते कल्पेतां चात्रा-
पृथिवी ॥ येऽग्नयः समनसः इति ब्राम्याम् ॥ १२ ॥ समानमा दक्षिणाकालात्
॥ १३ ॥ वर्धमाना दक्षिणा देयेति विज्ञायते ॥ १४ ॥ अग्नीधेऽग्र उपवर्हणं
सार्वभृन्नं ददाति ॥ १५ ॥ अजं^५ चार्धं ब्रह्मणे ॥ १६ ॥ धेनुं होत्रे ॥ १७ ॥
अनङ्गाहमध्वर्यवे ॥ १८ ॥ मिथुनौ गात्रौ वासो रथमिति सर्वेभ्यः ॥ १९ ॥ पङ्
वा द्वादश वा चतुर्विंशतिर्वाग्न्याधेये' दक्षिणा भवन्ति ॥ २० ॥ सहादिष्ट-
दक्षिणाभिः संचर्क्षतेत्येकम्^६ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥

अन्यत्रादिष्टदक्षिणाभ्य इत्यपरम् ॥ १ ॥ 'यद्यनाद्वोऽग्नीनादधीताप्येकां
गां दक्षिणां दद्यात् ॥ २ ॥ सिद्धमिष्टिः संविष्टते ॥ ३ ॥ सायमग्निहोत्रं होम्यन्
दशहोतारं मनसानुद्रुत्याहवर्नाये सग्रहं जुहोति ॥ ४ ॥ द्वादशाहमजस्त्रेऽग्निहोत्रं
जुहोति' ॥ ५ ॥ व्रतचारी भवति ॥ ६ ॥ द्वादश रात्रीः स्वयं जुहुयादन्यो वा
॥ ७ ॥ न प्रवसेत् ॥ ८ ॥ अहतं वासो वसीत ॥ ९ ॥ स्वयं त्रयोदर्शं जुहुयात्
॥ १० ॥ यां प्रथमामग्निहोत्राय गां^७ दुहन्ति साग्निहोत्रस्य' दक्षिणा ॥ ११ ॥
अग्निहोत्रमेतामिर्व्याहृताभिरुपसादयेत् भूर्भुवः सुवः इति ॥ १२ ॥ संवत्सरे पर्यागत
एतामिरेव सादयेत् ॥ १३ ॥ प्रथम एव संवत्सर इत्याश्मरध्व्यः । संवत्सरे संवत्सर

1. In R sūtra 4 ends with भवति.

2. A पर्वाणि

3. Thus B₂; A₁, B₁ तद्यद्; A₂₋₅ तद्यद्; B₂ तथा यद्

4. Thus B_{2,3}; A₁, B₁ अजं

5. Thus all MSS; R 'वर्गान्याधेय'

6. Thus all MSS; R 'लेखे'

7-7. A, B₁ omit sūtras 2-5.

8. Thus B₂; A, B₂, R omitted

9. Thus B₂; A, R साहोरात्रस्य

इत्यालेखनः ॥ १४ ॥ द्वादशसु व्युष्टासु तनुहवीं^१पि^२ निर्वपति^३ ॥ १५ ॥ अग्नये
पवमानाय पुरोडाशमष्टाकपालम् । त्रिंशन्मानं हिरण्यं दक्षिणा ॥ १६ ॥ सिद्धमिष्टिः
संतिष्ठते ॥ १७ ॥ ततोऽग्नये पावकायाग्नये शुचये । त्रिंशन्मानचत्वारिंशन्माने
हिरण्ये^४ दक्षिणा ॥ १८ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १९ ॥ काममेव थो भूते
तनुहवीं^५पि^६ निर्वपेत् ॥ २० ॥ काममर्धमासे^७ मास्यृतौ^८ संवत्सरे । सद्य इत्येकेषाम्
॥ २१ ॥ समानतन्त्राणि वाग्नेयेन स्युः ॥ २२ ॥ विज्ञायते न सोमेन चक्ष्यमाणः
॥ २३ ॥ ॥ १३ ॥

पुरा संवत्सरात् तनुहवीं^१पि^२ निर्वपेत् ॥ १ ॥ अपि वाग्नेये पवमानायाग्नये
पावकायाग्नये शुचये आज्याहुतीर्हुत्वा सोमदेवताभ्यो वा^३ निर्वपेत् ॥ २ ॥ उपरिष्ठात्
तनुहविर्भ्योऽग्नीषोमीयमेकादशकपालमनुनिर्वपत्यैन्द्राग्रमेकादशकपालमदित्यै^४ घृते
चरुम् ॥ ३ ॥ अग्नीषोमीयो ब्राह्मणस्यैव स्यान्नेतरयोर्वर्णयोः ॥ ४ ॥ समानमा
फलीकरणात् ॥ ५ ॥ फलीकृतानां तण्डुलानां विभागमन्त्रेण चरव्यानपोद्वरति
॥ ६ ॥ सहेतरान्^७ पिनष्टि ॥ ७ ॥ समानमा कपालोपधानात् ॥ ८ ॥ ऐन्द्राग्रस्य
कपालान्युपधाय प्रथमेन कपालमन्त्रेण चरुस्थालीमुपदधाति ॥ ९ ॥ ध्रुवोऽसि इति
मन्त्रं संनमति । ध्रुवासि इति वा ॥ १० ॥ पिष्टानामावृता तण्डुलान् संवपत्युत्पुनाति
॥ ११ ॥ यजुषाज्यमुत्पूय चरुस्थाल्यामानयति ॥ १२ ॥ यथाधिकरणं^८ मन्त्रं^९
नमति^{१०} ॥ १३ ॥ अधिथयणमन्त्रेण चरव्यानावपति ॥ १४ ॥ स्थाल्यैव चरुमासा-
दयति^{११} ॥ १५ ॥ एष एवात ऊर्ध्वं चरुणां कल्पो भवत्यन्यत्राज्यग्रहणात्^{१२} ॥ १६ ॥
सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति ॥ १७ ॥ समानमा हविषां प्रदानात् ॥ १८ ॥ ॥ १४ ॥

आदित्यै हुतमनुमन्त्रयते अदित्या अहं देवयज्या यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयम्

1. Thus B_{2,3}; A₁ तनुहवीं^१निर्वपेत्; A₂₋₃, R तनुहविर्निर्वपति; B₁ तनुहविर्निर्वपति; Vāñchesvara (41a) on SatS₂ द्वादशसु व्युष्टास्ति चोपायनगाराद्वाजो ।
2. A₂₋₃ omitted
3. A₁ काममर्धमास्यृतौ; A₂ काममर्धमासे मास्यर्धर्तौ; A₃₋₃ काममर्धमासे मास्यर्तौ; B_{1,2} काममर्धमासे मास्यर्तौ; B₃ काममर्धमासे मास्यर्तौ
4. V.13.23; 14.1 cited verbatim by Vāñchesvara (41a) on SatS.
5. Emended; A₁, B₁ यवा; A₂₋₃, R यवान्
6. A₁, B₂ नमति च
7. Thus B_{1,2}; A₁ सहेतरान्; A₂₋₃, R सहेतरान्; B₁ सहेद्वरान्
8. A₁, B₁ चरण; A₂ अधिकार; A₃₋₃ यथाधिकार; B₂ यथाकरनं
9. B₂ मन्त्रान्
10. A₁ नमति; B₂₋₃ नमति
11. Thus A₁; A₂₋₃, R न्यत्राज्यग्रहणात्; A₁, B_{1,2} न्यत्राज्यग्रहणात्; B₂ न्यत्राज्यग्रहणात्

इति ॥ १ ॥ एवमेव^१ सर्वानादित्याननुमन्त्रयते ॥ २ ॥ आदित्यस्य हविरुच्छिष्टं
चतुर्धाकरणकाले सर्वं ब्रह्मणे परिहरति ॥ ३ ॥ तं चत्वार आर्पेया ऋत्विजः
प्राश्रन्ति ॥ ४ ॥ तेभ्यः प्राशितवद्भयो धेनुं वरं ददाति ॥ ५ ॥ उपौशुदेवता
आग्न्याधेयिका इष्टयो भवन्तीत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ७ ॥
दर्शपूर्णमासावारप्स्यमाणः^२ सारस्वतौ होमौ पुरस्ताज्जुहुयात् पूर्णा पश्चात् ॥
यत्ते देवा अदधुः इति द्वाभ्याम् ॥ ८ ॥ अन्वारम्मणीयामिष्टिं निर्वपति ॥ ९ ॥
आग्रावैष्णवमेकादशकपालं सरस्वत्यै चरुं सरस्वते द्वादशकपालम् ॥ १० ॥ अग्नये
भग्निने पुरोडाशमष्टाकपालं चतुर्थं निर्वपेद् भगकामः ॥ ११ ॥ समानमा हविषां
प्रदानात् ॥ १२ ॥ सारस्वतं हुतमनुमन्त्रयते सरस्वत्या^३ अहं देवयज्या वाचमन्त्राय
पुपेयम् इति ॥ १३ ॥ एवमेव सर्वान् सरस्वतीदेवताननुमन्त्रयते^४ ॥ १४ ॥ तस्य
पुरस्तात् स्विष्टकृतो जयान् जुहोति चित्तं च^५ चित्तिश्च इति द्वादश । प्रजापतिर्जया-
निन्द्राय वृष्णे प्रायश्चित् इति त्रयोदशीं जुहुयात् ॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥

अग्ने बलद इति चतुर्दशीं ब्रह्मवर्चसकामस्य ॥ १ ॥ चित्रं तस्य जनतायां
भवति । शुक्लमिव त्वस्यात्मन्^६ जायते ॥ २ ॥ मिथुनौ गावौ दक्षिणा ॥ ३ ॥
सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ४ ॥ दर्शपूर्णमासावारभमाणश्चतुर्होतारं मनसानुद्रुत्याहवनीये
सग्रहं जुहोति ॥ ५ ॥ दर्शपूर्णमासावारभते ॥ ६ ॥ पौर्णमासी पूर्वम् ॥ ७ ॥ अमा-
वास्यायामादधानस्यैतद्विकृतम् ॥ ८ ॥ पौर्णमास्यां तु पूर्वस्मिन् पर्वणि सेष्टि सान्वा-
रम्मणीयै सद्योऽपयज्य ॥ ९ ॥ श्वो भूते पौर्णमासेन यजते ॥ १० ॥ अथैतान्याहि-
ताग्निघ्नतानि भवन्ति ॥ ११ ॥ नानृतं वदेत् ॥ १२ ॥ नांस्य ब्राह्मणोऽनाश्वान् गृहे
वसेत् ॥ १३ ॥ सूर्योऽमतिथिं वसत्यै नापहन्ध्यात् ॥ १४ ॥ न सायमहुतेऽग्निहोत्रेऽ-
श्रीयात्^७ ॥ १५ ॥ न प्रातरहुते ॥ १६ ॥ न नक्तमन्यदन्नाद्याद् दद्यात् ॥ १७ ॥
नक्तमन्नं ददन्नदयीत् ॥ १८ ॥ नर्जापपक्वस्याश्रीयात् ॥ १९ ॥ क्लिष्टं दारु नादध्यात्
॥ २० ॥ अन्तर्नान्यापस्तासां नाश्रीयात् ॥ २१ ॥ स्वकृत इस्थि नवस्येत् ॥ २२ ॥
रजतं हिरण्यं बर्हिषि न दद्यात् ॥ २३ ॥ तूष्णीं^८ हिंकृत्य स्त्रियमुपेयात्^९ ॥ २४ ॥ ॥ १६ ॥

1. A₂₋₅, B₁, एव2. Thus B_{1,3}; A₁ 'वारभमाणः; A₂₋₅, B₂, R 'वारप्स्यमाणः3. A₂₋₅, omitted4. A₂₋₅, omitted5. A₁ 'त्वस्यात्मन्; B₂ 'त्वस्यात्मन्; B₃ 'अस्यात्मन्6. B₃, R पूर्वम्

7. Thus all MSS; R omits अग्निहोत्रे.

8. B_{1,3} repeat this sūtra.

पुनराधेयं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ तस्याग्न्याधेयेन कल्पो व्याख्यातः
 ॥ २ ॥ विकाराननुक्रमिष्यामः^१ ॥ ३ ॥ योऽग्न्याधेयेन नर्धोति स पुनराधेय-
 माधत्त इति विज्ञायते ॥ ४ ॥ ज्यान्या^२ पुत्रमर्त्यायां यदैवाहिताग्निस्तेन विधुस्ता-
 मियादथादर्धातेत्येकेषाम् ॥ ५ ॥ प्रजाकामः पुनरादधीत पशुकामः पुनराधीता-
 न्नायकामः पुनरादधीत प्रतिष्ठाकामः पुनरादर्धातेति विज्ञायते ॥ ६ ॥ यावज्जीवं
 पुनराधेयस्य^३ कालो नात्येतीत्याश्मरस्यः । संवत्सरमित्यालेखनः ॥ ७ ॥ आग्नेय-
 मष्टाकपालं^४ निर्वपेद् वैश्वानरं द्वादशकपालमग्निमुद्वासयिष्यन्^५ ॥ ८ ॥ तस्य पुरस्तात्
 स्विष्टकृत एता आहुतीर्ब्रूहीति

या ते अग्ने उत्सीदतः पवमाना पशुषु प्रिया तनूस्तया सह पृथिवीमाविश ।
 रथन्तरेण सम्रा गायत्रेण छन्दसा स्वाहा ॥ ९ ॥ ॥ १७ ॥

या ते अग्न उत्सीदतः पावकाप्यु प्रिया तनूस्तया सहान्तरिक्षमाविश ।
 वामदेव्येन साम्रा त्रैष्टुभेन छन्दसा ।

ततो न ह्यमूर्जमाकृधि गृहमेधं च वर्धय स्वाहा ॥

या ते अग्न उत्सीदतः सूर्ये शुचिः प्रिया तनूस्तया सह दिवमाविश ।

बृहता साम्रा जागतेन छन्दसा । ततो नो बृष्टशवधि^६ स्वाहा ॥

यास्ते अग्ने विभक्तीरिन्द्रः सूकर आभरत् ।

तादु शोचिषु सीदेह भस्म वैश्वानरस्य यत् स्वाहा ॥

यास्ते अग्ने कामदुघा विभक्तीरनुसंभृताः ।

ताभिर्नः कामान् धुंस्वेह प्रजां पुष्टिमपो धर्मे स्वाहा ॥

ये^७ ते अग्ने वानस्पत्याः संभाराः संभृताः सह तेभिर्गच्छ^८

यनस्पतीन् त्वां योनिं यथावर्षे स्वाहा ॥

अग्नप्रिययालोकमसदत्^९ सदने^९ स्वे ।

1. A₁₋₂ विकाराननु^१

2. Thus A₁₋₂, B₂; A₁ ज्यांधान; B₁ ज्योन्यां; B₂ नाग्न्या

3. Thus A₁₋₂, B₁; A₂₋₃, R पुनराधेयः; Māhādeva on SatS III.6 (p. 529) quotes this sūtra verbatim except संवत्सर for संवत्सम्.

4. B₁₋₂ "द्वारं पुरस्तात्"

5. Rudradatta on ĀpSS V.26.4: भारद्वाजेनापि वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेदिति ।

6. A₁₋₂, B₁ बृष्टशवधि; A₂₋₃ बृष्टशवधि; B₂₋₃ बृष्टशवधि

7. Thus A₁ corrected; B₂ ए; others वा

8. Thus all MSS; R तेभिर्गच्छ

9. Thus B₂; A₁ "लोकं सदसत् सदने स्वे; A₂₋₃ लोकं सदत् सदने स्वे; A₁₋₂ लोकं सदत् सदने स्वे; B₁ "लोकं सदसत् सदने स्वे; B₂ लोकं सदसत् सदने स्वे

अवीरहत्यं देवेषूपाणां मनसा सह स्वाहा ॥

इति ॥ १ ॥ यौर्णमास्यां ज्वलतोऽग्नीनुद्वासयति ॥ २ ॥ संवत्सरमवसृष्टाग्निः स्यादित्येकम् । अपरिमितमित्यपरम् ॥ ३ ॥ ॥१८॥

अथैतानि पुनराधेयनक्षत्राणि रोहिणी पुनर्वसु अनूराधा इति ॥ १ ॥ वर्षासु शरदि चादधीत ॥ २ ॥ मध्यंदिन आधेय इति विज्ञायते ॥ ३ ॥ सर्वान् मध्यंदिन आदधीतेत्येकम् । आहवनीयं सम्यावसध्यावित्यपरम् ॥ ४ ॥ समानमा गार्हपत्यस्याधानात् ॥ ५ ॥ सर्वाग्निः सर्पराज्ञीभिर्गार्हपत्यमादधाति ॥ ६ ॥ समानमाहवनीयस्योद्यमात् ॥ ७ ॥ उपोलवा^१ दर्भा भवन्ति परुक्ष्णाः^२ संवत्सरप्रवाताः । तेषामिध्ममादीप्याहवनीयमुद्यच्छते ॥ ८ ॥ यत्ना क्रुद्धः परोवप इत्यन्वाहार्यपचनमादधाति ॥ ९ ॥ यत्ते मनुष्यरोतस्य इत्याहवनीयम् ॥ १० ॥ मनो ज्योतिर्जुगताम् इत्याहितमाहितमुपतिष्ठते^३ ॥ ११ ॥ समानमा^४ तूष्णीमग्निहोत्रात् ॥ १२ ॥ सप्त ते अग्ने सभिः सप्त विद्वाः इति तूष्णीमग्निहोत्रं जुहोति ॥ १३ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ १४ ॥ आग्नेयं पञ्चकपालं निर्वपति ॥ १५ ॥ स एषोऽष्टकपालस्य स्थानं ग्रत्येति ॥ १६ ॥ पञ्चदश सामिधेन्यो भवन्ति सप्तदश वा ॥ १७ ॥ यत् प्रागुत्तमादनूयाजात् तेनोपांशु प्रचरन्त्यन्यत्र स्विष्टकृतः ॥ १८ ॥ समानमा प्रयाजेभ्यः ॥ १९ ॥ चतुर्षु प्रयाजेषु चतस्रो विभक्तीर्दिधाति ॥ २० ॥ ॥१९॥

अग्नौऽग्रावक्नेऽग्निनाग्नेऽग्निमग्ने इति ॥ १ ॥ उपरिष्ठाद् येयजामहाद् दध्यादित्येकम् । पुरस्तादामन्त्रणीयात् पदादित्यपरम् ॥ २ ॥ यं कामयेत् ध्रुयादिति तस्योपरिष्ठात् प्रयाजानां विभक्तीर्दिध्यात् पुरस्तादपदकारात् ॥ ३ ॥ स्वयंसंपन्न उत्तमः^५ प्रयाजः ॥ ४ ॥ समानमाज्यभागाम्भ्याम् ॥ ५ ॥ बुधन्वानाग्नेय आज्यभागो भवति अग्निं स्तोमेन बोधय इति ॥ ६ ॥ पवमानवान् सौम्यः अग्न आयूँपि पवसे इति ॥ ७ ॥ जुषाणो अग्निः पवमान आज्यस्य हविषो वेतु इति यजति ॥ ८ ॥

1. A₁₋₃, B₁ 'मित इत्य'; A_{4,5} 'मिता इत्य'; B₂ 'मित्य'; B₃ 'मितिमित्य'

2. Thus B₃; A, B, उपोलवा वा; B₂ उपोलवा

3. Thus B_{1,2}; A, परुक्ष्णात्; B₂ परुक्ष्णा

4. Rudradatta on ĀpŚS V.27.13: सप्त आहितमाहितमुपतिष्ठत इति भारद्वाजः । Dhūrtasvāmīn on ĀpŚS V.27.12: नृदस्पतिवल्गोपस्थानमादितस्वाग्नेः अग्नेनेष्टते सरद्वाजमतादुपदेशस्तन्त्रेणोपस्थानम् ।

5. Thus A₁, B₂; A₂₋₅, B₁, R समानमनु; B₃ समान

6. Thus B₁; B₂ पादान् omitted; R पादा^०. The latter half of this sūtra is cited verbatim by Vāñcheśvara (49a) on SatŚ.

7. A, B, उक्तं

अग्निर्मूर्धा इति सौम्यस्य^१ लोके कुर्यात् प्रजाकामः पशुकामो वा ॥ ९ ॥ अग्ने तमघ
इति पश्यत्यो याज्यानुवाक्या भवन्ति । द्वे हविषो द्वे स्विष्टकृतः ॥ १० ॥ पुनरूर्जा ॥
सह स्या इत्यभितः पुरोडाशमाहुती^२ जुहोति ॥ ११ ॥ समानमा दक्षिणाकालात्
॥ १२ ॥ उभयीर्दक्षिणा ददात्याग्न्याधेयिकीः पौनराधेयिकीश्च ॥ १३ ॥ ता इमाः
पुनराधेयदक्षिणाः ॥ १४ ॥ ॥२०॥

पुनर्निष्कृतो रथः पुनरुत्स्यूतं वासः पुनरुत्सृष्टोऽनह्वान् शतमानै
हिरण्यमिति ॥ १ ॥ समानमानूयाजेभ्यः ॥ २ ॥ द्वयोरनूयाजयोर्द्वे विभक्ती दधाति
देवे अग्नौ देवो अग्निः इति ॥ ३ ॥ व्याख्यातो विभक्तिलोकः ॥ ४ ॥ स्वयंसंपन्न
उत्तमोऽनूयाजः ॥ ५ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ६ ॥ आग्निवारुणमेकादशकपाल-
मनुनिर्वपति ॥ ७ ॥ स एषोऽग्नीषोमीयस्य स्थानं प्रत्येति ॥ ८ ॥ सर्वेषां^३ वानु-
निर्वाप्याणाम्^४ ॥ ९ ॥ संतिष्ठते पुनराधेयम्^५ ॥ १० ॥ य ऊर्ध्वं पुनराधेयादग्नि-
मादधीत स एतान् होमान् जुहुयात् लेकः सलेकः सुलेकः इति^६ ॥ ११ ॥ त इम
आग्न्याधेयिकानां दर्विहोमानां^७ स्थानं प्रतियान्ति ॥ १२ ॥ यदरण्योः समारुढो
नश्येत् पुनराधेयं कुर्वीतेत्याश्रमरध्यः । अग्न्याधेयमित्पालेखनः ॥ १३ ॥ यस्यो-
भावनुगतावभि वोदियादभि वास्तमियात् पुनराधेयमेव कुर्वीत^८ ॥ १४ ॥ ॥२१॥

॥ इति^१ पञ्चमः प्रश्नः^२ ॥

1. A, omitted; B योमत्स्य

2. Thus A_{2,3}, B_{2,3}; A_{1,4,5}, B₁, R *याहुतीर

3. A, B, सर्वेषामनु

4. A, B, *धेये

5. Partially cited by Vāñcheśvara (49b) on SatS.

6. Thus B_{2,3}; A_{1,2-5}, B₁, R दश^०; A₂ दश^०

7. B₂ repeats पुनराधेयमेव कुर्वीत ।

8. A₁ omitted; A₂₋₅ द्वितीयाः, B₁ धीः ॥ ५ ॥ B₂ इत्यग्न्याधानः पञ्चमः प्रश्नः; B₂ इति ओम्

अथ षष्ठः प्रश्नः

अग्न्युपस्थानं^१ व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ आधानवेलायां^२ पत्नी च
यजमानश्च व्रतचारिणौ भवत आ होमात् ॥ २ ॥ उन्नीयमाने यजमानोऽनु-
चङ्क्रम्यत आ होमात् ॥ ३ ॥ उन्नीयमाने स्थेयमित्येकेषाम्^३ ॥ ४ ॥ विधुदसि
विध मे पाप्मानमृतात् सत्यमुपैभि^४ श्रद्धा मयि इति होष्यन्नप उपस्पृशेत् ॥ ५ ॥ वृष्टिरसि
वृध मे पाप्मानमृतात् सत्यमुपागामसु श्रद्धा इति हुत्वा^५ ॥ ६ ॥ एवमेव^६ सर्वेषु
यज्ञक्रतुषु यक्ष्यमाणश्चेष्टा चाप उपस्पृशति ॥ ७ ॥ उच्चरामाहुतिमन्तृधाय कवातिर्य-
द्धिवाहवनीयमुपतिष्ठते उपप्रयन्तो अक्षरम् इत्येताभिः षड्भिः ॥ ८ ॥ ममाग्रे^७
वर्षो विह्वेष्यस्तु इति चैताभिश्चतसृभिरपरपक्षे^८ ॥ ९ ॥ अथ पूर्वपक्षे उभा वामिन्द्राग्नी
आहुवय्ये इत्येतामपोक्षेत्राभिरुपस्थाय अन्व्यं^९ दिवो मातरिश्वा जभार^{१०} इत्येतयान्तत
उपतिष्ठते ॥ १० ॥ संवत्सरे संवत्सर आग्निषावमानीभिर्गार्हपत्यमुपतिष्ठते^{११} ॥ ११ ॥
अग्न आर्वैपि पवसे इत्येताभिः षड्भिराहवनीयमुपतिष्ठते ॥ १२ ॥ ॥ ११ ॥

आयुर्दा अग्नेऽस्यायुर्मे देहि इति प्रतिपद्य चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीय
इति सायमुपतिष्ठते । अर्वाग्वसो स्वस्ति ते पारमशीय इति प्रातः प्रातरवनेकेन^{१०} ॥ १ ॥
त्रिभिर्वावसुनोपतिष्ठते त्रिरर्वाग्वसुना ॥ २ ॥ आहवनीये समिध आदधाति अग्नेः
समिदस्यभिःशस्त्रा मा पाहि इति प्रथमाम् । सोमस्य समिदसि परस्त्रा म एधि इति
द्वितीयाम् । यमस्य समिदसि मृत्योर्मा पाहि इति तृतीयाम् । इन्धानास्त्रा शतं हिमाः
इति चतुर्थीमाधायोपतिष्ठते सं त्वमग्ने सूर्यस्य वर्चसागथाः इत्यनुवाकशेषेण ॥ ३ ॥
मुखं विमृष्टे

1. A अग्न्यु^१; B₁ हरिः ओ; B₂ अथ षष्ठः प्रश्नः
2. B_{2,3} उपसमा^२
3. Thus A_{1,1}B_{1,3}; A₂₋₈R^३ 'मित्येके
- 4-4. R omitted
5. Thus A_{2,1}B_{2,3}; A_{1,3} मुक्के^५; A_{4,3} मुक्के^५; B₁ मुक्तै^५
6. Rudradatta on ApSS VI.16.7: तथा भूतस्यभिरुपतिष्ठतेत्येव सत्याषाढभारद्वाजौ ।
7. R अन्व्यं
8. B₂ जहार; R जभार; see: TS II.3.14.2
9. Thus A_{2,1}B_{1,3}; B_{2,1}R आगिपव^९; Subodhini on BaudhSS III.8 quotes this sūtra verbatim.
10. Rudradatta on ApSS VI.16.11: तथा अर्वाग्वसो स्वस्ति ते पारमशीयेति प्रातः प्रातरवनेक इत्येव भारद्वाजः ।

वयं सोम वते तव मनस्तनूषु विभ्रतः । प्रजावन्तो अशीमहि ॥

इति ॥ ४ ॥ गोष्ठ्युपतिष्ठते सं पश्यामि प्रजा अहम् इति प्रतिपद्य वहीमं भूयास्त
इत्यन्तेन ॥ ५ ॥ अन्तराग्नी तिष्ठन् जपतीत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ संहितासि त्रिह्रस्वीः
इति वत्समभिमृश्य गार्हपत्य्युपतिष्ठते उप त्वाग्ने दिवेदिवे इत्येताभिः पङ्क्तिभिः
॥ ७ ॥ ॥ २ ॥

गोष्ठ्युपतिष्ठते ऊर्जा वः पश्याम्यूर्जा मा पश्यत इति प्रतिपद्य मयि वो
रायः श्रपन्ताम् इत्यन्तेन ॥ १ ॥ वत्समभिमृशतीत्येकेषाम् ॥ २ ॥ आहवनीय्युप-
तिष्ठते तत् सवितुर्वरेण्यम् इति प्रतिपद्य मेत्तारं भक्षुरावतः इत्यन्तेन ॥ ३ ॥ गार्हपत्य-
्युपतिष्ठते अग्ने गृहपते इति प्रतिपद्य शतं हिमाः इत्यन्तेन ॥ ४ ॥ पुत्रस्य नाम
गृह्णाति ॥ ५ ॥ व्याख्यातो जातपुत्रकल्पश्चाजातपुत्रकल्पश्च ॥ ६ ॥ तत् आह
अष्टिन्नो दैव्यस्तनुर्मा मनुष्यश्छेदि । दिव्याह्नान्नो मा छित्सि मा मानुषात् इति ॥ ७ ॥
अग्नीनुपसमिध्व्य ज्योतिषि तन्तवे त्वा इत्यन्तराग्नी उपविशति ॥ ८ ॥ एवमेव साय-
मग्न्युपस्थानेनोपतिष्ठते ॥ ९ ॥ प्रातरवनेकेन प्रातः ॥ १० ॥ अधिश्रित उन्नीयमाने
वा हस्ताववनेनिजीत या अवनेजनप्रवादा^१ क्रचः ॥ ११ ॥ अवशिष्टाभिराहवनीय-
्युपतिष्ठते ॥ १२ ॥ पुरस्तादग्नीषोमीयाया विह्वस्य चतस्र उत्तरा क्रचो जपेदाग्ने-
यस्य च द्वे याज्यानुवाक्ये ॥ १३ ॥ व्याहृतीभिरग्न्युपस्थानमेके समामनन्ति
॥ १४ ॥ ॥ ३ ॥

भर्तु वः शकेयम् इत्येके ॥ १ ॥ भर्तु वः शकेयम् । श्रद्धा मे मा व्यगात्
इत्येके ॥ २ ॥ वात्सप्रेणेत्येके ॥ ३ ॥ माहित्रेण तृचेनेत्येके

महि श्रीणामवोऽस्तु^२ पुक्षं मित्रस्वार्थिणः । दुराधर्षं वरुणस्य ॥

न हि तेषाममा चन नाध्वसु वारणेध्वा^३ । ईक्षे रिपुरघशंसः ॥

ते हि^४ पुत्रासो अदितेस्तुर्दिक्येष्टन्यजसम् । प्र दाशुपे वार्याणि ॥

इति ॥ ४ ॥ एवंविहितमेवास्य प्रवसतोऽग्न्युपस्थानं भवति ॥ ५ ॥ एतावन्नाना ।

1. Thus B₂; A₁, B₂ जातपुत्रकल्पस्य; A₁₋₃, B₁, R जातपुत्रकल्पः; see : BhārSS IV.21.7,8.

2. Thus B₂; A₂ अवनेनिज्य; A_{2,3}, B₂ अवनेनिज; A₄₋₅ अवनेति; B₂ अवनेदत्^५.

3. A₁₋₃ 'मयो अस्तु

4. A₁ वारणेध्वा; A₂₋₃, B₁ वारणेध्वा; B₂ वारणेध्वा; B₂ वारणेध्वा

5. A, B_{1,2} इ; B₂ न

यानि सँस्पश्य कर्माण्यध्वर्युस्तानि कुर्यात् ॥ ६ ॥ यजमानः काले तां दिशमभिमुखो
मन्त्रान् जपेत् ॥ ७ ॥ अग्नीन् समाधेहि इत्याह प्रवसथमेव्यन् ॥ ८ ॥ भास्वतो
विराजक्रमैरुपतिष्ठते यथाग्न्याधेये ॥ ९ ॥ आहवनीये^२ समिधमादधाति मम नाम
प्रथमं जातवेदः इत्येतया ॥ १० ॥ अन्तराग्नी तिष्ठन् जपति

इमान् मे मित्रावरुणा गृहान् गोपायतं युवम् ।

अविनष्टानविहुतान्^३ पूषेनानभिरक्षत्वास्माकं पुनरागमात् ॥

इति ॥ ११ ॥ ॥४॥

वाग्यतोऽभिप्रव्रजति^४

मा प्र गाम पथो वयं मा यज्ञादिन्द्र सोमिनः ।

मान्तः स्थूनों^५ अरातयः ॥

उदस्मौ उत्तराज्याग्ने घृतेनाहुत ।

रायस्योपेण सँसृज प्रजया च बहून् रुधि ॥

इति ॥ १ ॥ सकाशेऽग्नीनां वार्चं यच्छत्यसकाशे विसृजते ॥ २ ॥ व्रतचारी
प्रवसति ॥ ३ ॥ ऋतुं^६ प्रत्युपतिष्ठते ॥ ४ ॥ यद्यनुपस्थिताग्निः प्रवसेत् तत्रैव
सन्नुपतिष्ठेत्

इद्वै सन् तत्र सतो वो अग्नयः प्राणेन वाचा मनसा विभर्षि ।

तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत् ।

ज्योतिषा वो विश्वानरेणोपतिष्ठे ॥

इति ॥ ५ ॥ समिधः कृत्वाग्नीनभ्यैति

विश्वदानीमाभरन्तोऽनातुरेण मनसा ।

अग्ने मा ते प्रतिवेशा रिपाम ॥

नमस्ते अस्तु मीढुषे नमस्त उपसद्वने ।

1. ... 2. ... 3. ... 4. ... 5. ... 6. ...

2. Thus B_{2,3}; A, R omitted; in R sūtra 10 begins with यथाग्न्याधेये in sūtra 9. ⁷

3. A, 'विहुतान्'; A₂₋₃, B_{1,12} 'विहुतान्'; B₂ 'विभतान्'

4. B, 'तिप्रव्रजति'

5. Thus A_{4,12}, B₂; A₁ स्थूनों; A₂ स्थूनों; B₁ स्थूनों; B₂ तामस्थूनों

6. Thus B₂; A, B₂ ऋतुं; B₁ कर्तुं

अग्ने शुम्भस्व तन्त्रः सं मा स्या सृज ॥

इति ॥ ६ ॥ असकाशेऽग्नीनां वाचं यच्छति सकाशे विसृजते ॥ ७ ॥ अग्नीन्
समावेहि इत्याह प्रवसथादेत्य ॥ ८ ॥ भास्वतो विराजक्रमैरुपतिष्ठते यथाग्न्याधेये
॥ ९ ॥ अजगुपः इति मन्त्रं संनमति ॥ १० ॥ ॥५॥

इमान् मे मित्रावरुणा गृहानजगुपतं युवम् ।

अविनष्टानविहुतान् पूषैनानभ्यराक्षीदास्माकं पुनरागमात् ॥

इति ॥ १ ॥ आहवनीये समिध आदधाति अग्नेः समिदसि इति तिस्रः ॥ २ ॥
आधायोपतिष्ठते मम नाम तव च जातवेदः इत्येतामिध्वतसृभिः ॥ ३ ॥ प्रोपुष
आहुतिं जुहोति मनो ज्योतिर्जुपताम् इत्येतया ॥ ४ ॥ नार्वाग् दशम्यै जुहुयात्
॥ ५ ॥ अथ यत्र नवावरार्ध्या रात्रीरुपिस्त्वा सगृहः प्रयायात् तत् सर्वं समवधाय
सर्वाण्यन्यानि शकटानि युक्तानि भवन्ति ॥ ६ ॥ अधामिष्ठस्य दक्षिणो युक्तो
भवति सव्योऽयुक्तः ॥ ७ ॥ अथ वास्तोष्पतीयं जुहोति ॥ ८ ॥ वास्तोष्पते प्रति
जानीष्यस्मान् इत्येतामनुद्रत्योत्तरया जुहोति ॥ ९ ॥ न हुत आदधाति ॥ १० ॥
अवधायानि संग्रहाप्य पृथगरणीष्वग्नीन् समारोपयते यावन्तो नित्या धार्यन्ते
अयं ते योनिर्ऋत्विषः इत्येकैकम् ॥ ११ ॥ अपि वा या ते अग्ने पक्षिया तनूस्तयेह्यारोह
इत्यात्मन् समारोपयते ॥ १२ ॥ मथिष्यन् जपति उपावरोह जातवेदः इत्येताम्
॥ १३ ॥ यद्यनोवाहः स्यात् पूर्वं तं प्रवहेयुरप वोदरेयुः ॥ १४ ॥ यद्वीचेत
तन्न त्वेवानुहरेयुरिति विज्ञायते न त्वेवानुहरेयुरिति विज्ञायते ॥ १५ ॥ ॥६॥

अग्निहोत्रं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ उद्धराहवनीयम् इत्येव सायं यजमानः

1. Thus B_{1,2}; A_{1,2}, B, यदतः; A_{2,3} यदते
2. In R sūtra 9 ends here.
3. B_{2,3} मन्त्रान्
4. A, B "विहुतान्"
5. Thus B; A, प्रोपुष; A_{2,3} प्रोपुष; Rudradatta on ĀpSS VI.26.7 भारद्वाज्याह प्रोपित आहुतिं जुहोतीति ।
6. A, omitted; B, "पतीयं"
7. B_{2,3} आहुतः; cf. TS III.4.10.4.
8. A, मथिष्य; A_{2,3}, B_{1,2} मथिष्यन्; A_{4,5}, R मथिष्यन्; B₂ मथिष्य
9. Thus B₂; B₃ "वाहाहः; A₂₋₅, R "वाहः"
10. B_{2,3} तत्
11. A, वोदरेयुरिति
12. A₂ यद्वीचेतव; B, यद्वीचेतवद्वीचेतव; B₂ यद्वीचेत
13. A_{2,3} ॥ १ ॥ इति तृतीयः प्रश्नः; B₂ ॥ १ ॥ इत्यग्न्युपस्थानं ध्याताम् । अपामिहोत्रम्
14. A_{1,2} अम् अग्निः; B₂ अपामिहोत्रम्

संप्रेष्यति । उद्धराहवनीयम् इति प्रातः ॥ २ ॥ धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छ इत्युपवेपमादा-
याध्वर्षुर्ब्रह्मचारी क्षीरहोता वा गार्हपत्यमभिमन्त्रयते सुगार्हपत्यः इत्येतया ॥ ३ ॥
अथैनमुद्धोधयति

उद्धुध्वस्वाग्ने प्रति जामृद्धेनभिष्टापूते सँसृजेयामयं च ।

अस्मिन् सधस्थे अघ्युत्तरस्मिन् विधे देवा यजमानश्च सीदत ॥

इति ॥ ४ ॥ पुरा छायासंभेदाद् गार्हपत्याज्ज्वलन्तमाहवनीयमुद्धरति वाचा त्वा होत्रा
प्राणेनोद्गात्रा चक्षुषाध्वर्युणा मनसा ब्रह्मणा श्रोत्रेणाग्नीधेतैस्त्वा पञ्चभिर्देवैर्ऋतिभिर्हवामि
इति ॥ ५ ॥ उद्ध्रियमाणे^१ यजमानो^२ जपति

भूर्भुवः सुवरोमुद्ध्रियमाण^३ उद्धर पाप्मनो मा यद्विद्वान् यच्च विद्वोऽक्षकार ।

अह्ना यदेनः घृतमस्ति पापं सर्वस्मान्मोद्धृतो मुखं तस्मात् ॥

इति सायम् ।

रात्रिषा यदेनः कृतमस्ति पापं सर्वस्मान्मोद्धृतो मुखं तस्मात् ।

इति प्रातः ॥ ६ ॥ आहवनीयायत्तनेऽग्निं^४ प्रतिष्ठापयति

अमृताहुतिममृतायां जुहोम्यग्निं पृथिव्याममृतस्य जित्वा ।

तयानन्तं^५ काममहं जयानि प्रजापतिर्यं प्रथमो जिगाय ॥ अग्निमी स्वाहा ॥

इति सायम् । सूर्यमग्नौ स्वाहा इति प्रातः ॥ ७ ॥ ॥७॥

स्वर्यं यजमान एधानाहुत्याग्निषु महत इष्मानभ्यादधाति^६ यदग्ने यानि
कानि च इत्येताभिः पञ्चभिः प्रतिमन्त्रम् ॥ १ ॥ आहवनीये वर्षिष्ठम् ॥ २ ॥
नित्यो गार्हपत्यो^७ धार्यते^८ ॥ ३ ॥ सायं प्रातराहवनीयमुद्धरेयुः ॥ ४ ॥ अपि
वा सायमुद्धृत एव स्यादा प्रातरग्निहोत्रात्^९ ॥ ५ ॥ नित्यो गतध्रिय आहवनीयो

1. B_{2,3} इति

2. Thus B_{1,2}; A_{1,2}, B₁ उद्ध्रियमाणो; A_{2,3} उद्गीय^०

3. A_{4,5} यजमाने

4. Thus B₂; A₁, B₁ मुद्ध्रियमाणः; A_{2,3} मुद्गीय^०

5. A_{1,2}, B₁ आहवनीयायत्तनेत्यमृताहुति^०; B₂ यदनेध्वग्नि

6. A_{1,2}, B_{1,2} तयाहं

7. A_{1,2} ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥

8. Rudradatta on ĀpSS VI.2.3: भारद्वाजोऽप्याह यजमान एधानाहुत्याग्निषु महत इष्मानादधातीति । Vāñcheśvara (28a) on SatS (Pṛāśna VI) cites इष्मानादधाति.

9. B₁ सूर्य

10. Emended; MSS भारयेत्

11. Rudradatta on ĀpSS VI.2.11 cites this sūtra verbatim.

धार्यते' ॥ ६ ॥ आयुष्कामस्य वा ॥ ७ ॥ अहरद्वन्वाहार्यपचनमाहरेयुर्मन्येयुर्वा' ॥ ८ ॥ नित्यो वा धार्यते' ॥ ९ ॥ नित्यौ सभ्यावसथ्यौ' ॥ १० ॥ अग्नीन् परिसमूहति । अग्ने सभाद् शुन्धस्व इत्याहवनीयम् । अग्ने वहे शुन्धस्व इत्यन्वाहार्य- पचनम् । अग्ने गृहपते शुन्धस्व इति गार्हपत्यम् ॥ ११ ॥ एवमेव हुत्वा परिसमूहति ॥ १२ ॥ अग्नीन् परिस्तृणाति । गार्हपत्यमग्नेऽथान्वाहार्यपचनमथाहवनीयम् ॥ १३ ॥ अग्निहोत्रपात्राणि' ग्रक्षाल्य द्वन्द्वे प्रयुनक्तुचरेण गार्हपत्यम् । खादिरं सुवं वैकङ्कती- मग्निहोत्रहवणीमुपेयपमार्थकृतामग्निहोत्रस्थालीमूर्ध्वकपालामचक्रवर्ताम्' ॥ १४ ॥ अस्त- मित आदित्येऽभिधाय दक्षिणतोऽग्निहोत्र्या वत्समुपसृजति' ॥ १५ ॥ अथैनां प्रार्थी वोदीर्ची वावर्त्य स्थाल्या दोहनेन च दुहन्ति ॥ १६ ॥ न शूद्रो दुह्या- दित्येकम् । काममेव न' शूद्रो' दुह्यादित्यपरम् ॥ १७ ॥ अग्निहोत्रं त्वेव न शूद्रो दुह्यात् । तद्धि पवित्रं नात्येतीति विज्ञायते ॥ १८ ॥ ॥ ८' ॥

पूर्वां दुह्याज्येष्ठस्य ज्यैष्ठिनेयस्य यो वा पुरोधाकामो यो वा गतधीः स्यात् । अपरौ दुह्यात् कनिष्ठस्य कानिष्ठिनेयस्य यो वा पुभूपेद् यो वानुजायः स्यात् ॥ १ ॥ पूर्वां पूर्वै' दुह्याज्येष्ठस्य ज्यैष्ठिनेयस्य । अपरौ पूर्वै' दुह्यात् कनिष्ठस्य कानिष्ठिनेयस्येत्येकेषाम् ॥ २ ॥ यथाकामी नित्ये' दोहनकल्पे ॥ ३ ॥ न संमृशति'

1. Emended; MSS धार्यते; Rudradatta on ĀpŚS VI.2.12: सभापाद भारद्वाजो त्यादतुः नित्यं गतधियो धार्यत आयुष्कामस्य नेति ।
2. B₂ 'रमेयु'
3. Emended; A₁B₂, धारयेत्
4. Dhūrtasvāmin on ĀpŚS VI.2.12: नित्यधारणं सभ्यावसथ्ययोरिति भारद्वाजमतिः हिरण्यकेशिमतिथः । Rudradatta on ĀpŚS VI.2.16: सभापादभारद्वाजाभ्यां द्व धार्यं ध्वेवानुक्तः नो नया नित्यौ सभ्यावसथ्याविति । Dhūrtasvāmin on ĀpŚS XXIV.2.22: आपस्तम्बमत्वा सर्वेषां धारणमेव भारद्वाजस्य हिरण्यकेशिमतिथः ।
5. Rudradatta on ĀpŚS IX.10.1: सत्यापादभारद्वाजो तु परित्तरणानन्तरमादतुः अग्निहोत्रपात्राणि प्रयुनक्षति । Mahādeva on SatS XV.3.13: वेदान्तभारद्वाजो तु परित्तरणानन्तरमादतुः अग्निहोत्रपात्राणि प्रयुनक्षति ।
6. A₂, 'करालां चक्र'; B₂ 'करालामचक्रवर्ता'; B₂ 'कपालां चक्रवर्ता'
7. B₂ वत्समुपाह'
8. B₂ शूद्रो न
9. A₂, ॥ ८ ॥ ॥ २ ॥
10. B₂ पूर्वै; B₂ पूर्व
11. Thus B₂, A, R omitted
12. Thus A, B₁; B₂, नित्येन; R reads sūtra 3 and 4 as one sūtra: नयाकामी नित्येन दोहनकल्पेन संमृशति ।
13. A₁ संमृशति; A₂, संमृशति; B₂ सममृशति

॥ ४ ॥ दुग्धवाहरति ॥ ५ ॥ अपरेणाहवनीयं दक्षिणातिक्रम्योपविशति' यजमानो यजमानायतने । पत्नी पत्नीलोके ॥ ६ ॥ तदानीमस्तमित आदित्ये नक्षत्रं दृष्ट्वा प्रदोषे वा सायमग्निहोत्रं जुहोति ॥ ७ ॥ व्युष्टायामुपसि वा प्रातरग्निहोत्रम् । उपो-
दयमुदिते' समयविपिते वा । यद्दिं वाक् प्रवदेत् तद्दिं होतव्यमित्येकेषाम् ॥ ८ ॥ यदुदिते जुहोत्यग्निष्टोमं तेनावरुद्धे । यन्मध्यंदिन उक्थ्यं तेन । यदपराह्णे षोडशिमं तेन । यत् पूर्वरात्रे जुहोति पूर्वं तेन रात्रिपर्यायमाप्नोति' । यन्मध्यरात्रे मध्यमं तेन । यदपररात्रे जघन्यं तेन रात्रिपर्यायमाप्नोतीति' विज्ञायते ॥ ९ ॥ स न मन्येत सर्वेष्वेतेषु कालेषु होतव्यमिति । आपदि हुतमित्येव प्रतीयात् ॥ १० ॥ अग्नीन् परिपिबति । गार्हपत्यमग्नेऽथान्वाहार्यवचनमथाहवनीयम् ॥ ११ ॥ ॥ ९ ॥

ऋतं त्वा सत्येन परिपिबामि इति सायम् । सत्यं त्वत्तेन परिपिबामि इति प्रातः ॥ १ ॥ अथैकेषाम् । ऋतसत्याभ्यां त्वा परिपिबामि इति सायम् । सत्यर्ताभ्यां त्वा परिपिबामि इति प्रातः ॥ २ ॥ एवमेव हुत्वा परिपिबति ॥ ३ ॥ गार्हपत्यात् प्रक्रम्य संततां प्राचीमुदधारौ स्नाययत्याहवनीयात् यज्ञस्य संनतिरसि यज्ञस्य त्वा संतत्यै नयामि' संतत्यै' त्वा यज्ञस्य इति ॥ ४ ॥ धृष्टिरसि ब्रह्म यज्ञ इत्युपवेपमादाय गार्हपत्यादुदीचीचोऽङ्गारान् निरूहति भूतकृतः स्नापोढं जन्म भयम् इति ॥ ५ ॥ व्यन्तान्' कृत्वा तेष्वग्निहोत्रमधिश्रयति

इडायाः पदं घृतवचराचरं जातवेदो हविरिदं जुपस्व ।

ये द्राम्याः पशवो विश्वरूपास्तेषां सप्तानाग्निह रन्तिरस्तु ॥

इति ॥ ६ ॥ अथैनं तृणेनाभिज्वलयन्वेक्षते उद्भवः स्योदहं प्रजया पशुभिरिन्द्रियेण भूयासन् इति ॥ ७ ॥ यदा समुदन्तं भवत्यग्नरधिश्रितं' वायं' सुवेणाद्भिः प्रजनयति हरस्ते मा विनैयम् इति ॥ ८ ॥ अप्रतिपेक्ष्यं स्यात् तेजस्कामस्य ब्रह्मवर्चस-

1. B_{2,3} अतिक्रम्यो'

2. B_{2,3} उपोदयादु'

3. B₂ 'मित्येष्टोममैकेषां; B_{1,3} मित्येकेषाम् अथैकेषाम्

4. B_{2,3} मध्यमं

5. B_{2,3} 'मवाप्नोति

6. B_{2,3} 'मवाप्नो'

7. A_{2,3} ॥ ९ ॥ ॥ ३ ॥

8. Thus A₁₋₄; A₁, B₁ omitted; B_{2,3} सृष्टाभि संतत्यै

9. B₃ व्यन्तान्

10. A₁ 'त्यग्नरधः'; A₂ 'त्यग्नरधि'; A_{4,5} 'त्यग्नधि'; B₁ 'त्यग्नरधि'; B₂ 'त्यग्नरधि'; B₃ 'त्यग्नरधि'; B₄ 'त्यग्नरधि'

11. Thus A_{2,3}; A₁ वायं; A_{4,5} वाय; B₁ वाया; B₂ वाय; B₃ वाय

कामस्याधामिचरतस्तितीर्षमाणस्याधो यः कामयेत् वीरो म आजयेतेति ॥ ९ ॥
 तथैव तृणेनाभिज्वाल्य त्रिः पर्यग्न करोति अन्तरितं रक्षोऽन्तरिता अरातयः इति
 ॥ १० ॥ अथयित्वा कर्पनिबोदगुद्वासयति घर्मोऽसि रायस्पोषवनिरिद्धोर्जं दृढ इति
 ॥ ११ ॥ सुभूतकृतः स्थ प्रत्युद्धं जन्यं भयम् इति गार्हपत्येऽङ्गारानपिसृज्य सावित्रेण
 सुवमग्निहोत्रहवर्णां चादाय गार्हपत्ये निष्टपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः इति
 ॥ १२ ॥ निष्टप्य संमृशति अरिष्टो यजमानः पत्नी च इति ॥ १३ ॥ ॥ १०' ॥

यजमानमामन्त्रयते ओमुन्मयामि हव्यं देवेभ्यः पाप्मनो यजमानम् इति
 सायम् । ओमुन्मयामि हव्यं देवेभ्यः पाप्मनो यजमानम् इति प्रातः ॥ १ ॥ द्विर्देवा-
 नामसि नृत्योर्मेऽभयं स्वस्ति मेऽस्त्वभयं मेऽस्तु इत्युपांशूक्त्वा यजमानः ओमुन्मय हव्यं
 देवेभ्यः^१ पाप्मनो माम् इत्युच्चैः प्रतिगृणाति ॥ २ ॥ यदि यजमानो नानुप्यात्
 स्वयमेवाध्वर्युः प्रतिगृणीयात् ॥ ३ ॥ चतुरः सुवान् पूर्णानुन्नयत्यनूचो वा । अग्रे
 च त्वा पृथिव्यै चोन्नयामि इति प्रथमं सुवमुन्नयति । अङ्गपथ त्वीषधीन्मथोन्नयामि
 इति द्वितीयम् । वज्राय च त्वान्तरिक्षाय चोन्नयामि इति तृतीयम् । सूर्याय च त्वा
 दिवे चोन्नयामि इति चतुर्थम् ॥ ४ ॥ आ होतोर्न चामिमीलयेत् ॥ ५ ॥ हुत्वा
 महदभिधीक्षेत् ॥ ६ ॥ उचीतमग्निहोत्रं दशहोत्राभिमृश्य सुवं च स्थालीं च संमृशति
 सज्जैर्देवैः सार्वपायभिः सार्वपायानो मा देवाः स्वस्ति संपारयन्तु इति सायम् । सज्जैर्देवैः
 प्रातर्यायभिः प्रातर्यायानो मा देवाः स्वस्ति संपारयन्तु इति प्रातः ॥ ७ ॥ यत्रोन्नयेत्
 तत् सादयेत् प्रतरां वा पशून् मे यच्छ इति ॥ ८ ॥ प्रादेशमात्रीं पालाशीं
 समिधमादाय^२ समयाधिर्गार्हपत्यस्याहरति ॥ ९ ॥ उद्द्रवन् दशहोतारं व्याचष्टे
 ॥ १० ॥ ॥ ११' ॥

उपरीव हरति उर्वन्तरिक्षं धीहि इति ॥ १ ॥ स्वाहाग्रे वैधानराय इति
 मध्यदेशे नियच्छति ॥ २ ॥ वाताय त्वा इत्युद्गृह्णापरेणाहवनीयं वह्नित्युपसादयति
 आयुमे यच्छ इति ॥ ३ ॥ मध्येऽग्नेः समिधमादधाति एषा ते अग्ने समित् तया वर्धस्व

1. A₁₋₃, ०१० ॥ १४ ॥

2. B₂ देवेभ्योन्यः

3. Thus A₂₋₃; A₁, B *गृणाति

4. Thus A₂₋₃; A₁, B गृह्णात्

5. Thus A₂₋₃, B₁; A₁ होनार्धया^३; B₂ होनाया^३; B₃ होनाहोया^३

6. A *मापाय

7. ०११ ॥ ०५ ॥

चा च प्यायस्व । वर्धतां च ते यद्वपतिरा च प्यायताँ स्वाहा इति ॥ ४ ॥ आदीप्तायाँ
समिधिं जुहोति अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा इति सायम् । सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः
स्वाहा इति प्रातः ॥ ५ ॥ अपि वा अग्निज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा इति सायम् ।
सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा इति प्रातः ॥ ६ ॥ इमे त्वा इत्यवाचीनं सायं लेप-
मवमार्ष्टि । ऊर्जे त्वा इत्युर्ध्वं प्रातः ॥ ७ ॥ वर्चो मे यच्छ इत्युपसाद्य बर्हिषि लेपं
निमार्ष्टि ओषधीभ्यस्त्वौषधीर्जिन्व इति ॥ ८ ॥ गार्हपत्यं प्रतीक्षते अग्रे गृहपते मा मा
संताप्सीरात्मनमृतमधिपि प्रजा ज्योतिः इति ॥ ९ ॥ अतिहाय पूर्वामाहुतिं तूष्णीमुत्तराँ
समिधिं जुहोति । प्रजापतये स्वाहा इति वा ॥ १० ॥ बहु हुत्वा भूयो निमार्ष्टि
॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

भूयो भक्षयावशिनष्टि ॥ १ ॥ रुद्र भृङानार्भव मृड धूर्त नमस्ते अस्तु मा
मा हिंसीः इति त्रिः सुचाग्निमतिमार्जयति ॥ २ ॥ उदगुदिशति ॥ ३ ॥ तथैव
लेपमवमृज्य प्रजा मे यच्छ इत्युपसाद्य प्राचीनावीती दक्षिणतः स्थण्डिले लेपं
निमार्ष्टि पितृभ्यस्त्वा पितॄन् जिन्व इति ॥ ४ ॥ अप उपस्पृश्य द्विरङ्गुल्या प्राश्नात्य-
शब्दं कुर्वन् पूपासि इति प्रथमम् ॥ ५ ॥ अप आचम्य गर्भेभ्यस्त्रा गर्भान् जिन्व
इति द्वितीयम् ॥ ६ ॥ न दतो गमयति ॥ ७ ॥ बर्हिषोपयम्योदङ् पर्याषृत्य
प्राचीनदण्डयोदीचीनदण्डया वा सुचाचाग्रति आग्नेयं रेतः प्रजननं मे अस्तु इति
सायम् । सौर्यं रेतः प्रजननं मे अस्तु इति प्रातः ॥ ८ ॥ उपनिष्क्रम्याग्निहोत्रद्वर्णाँ
मार्जयित्वा बर्हिषि लेपं निमार्ष्टि ॥ ९ ॥ अङ्गिः सूचं पूरयित्वा प्राङ् निनयति
सर्पेभ्यस्त्रा सर्पान् जिन्व इति प्रथमम् । सर्पान् पिपीलिकान् जिन्व इति द्वितीयम् ।
सर्पेतरजनान् जिन्व इति तृतीयम् ॥ १० ॥ प्रदक्षिणमावर्तते ॥ ११ ॥ न बर्हिरनु-

1. A, B प्यायताँ च

2. B₂ समिधं3. B₂ समिधं4. A₂₋₅ omitted5. Thus B; A, भूयो निर्माष्टि; A₂₋₅, R जुमाष्टि6. A₂₋₅ ॥ १२ ॥ ॥ ६ ॥7. Thus E₁; A, वि; A₂, B₂₋₅ omitted

8. R separates sūtras 4-6 differently: sūtra 4 ends with निमार्ष्टि and sūtra 5 with पूपासि इति. Mahādeva on SatS III.7 (p. 354): अत एव भरद्वाजः प्रथमे द्वितीयमित्याद्येव क्रियाया विक्षेपमेवादह ।

9. A, पिपीका; A₂₋₅ पिपीलिका; A₄₋₅ पीलिकान्; B₂ पिपीलिका

प्रहरत्याहवनीये' ॥ १२ ॥ अग्निहोत्रहवर्णी निष्टपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः
इति ॥ १३ ॥ तस्यां हस्तमवदधाति ॥ १४ ॥ हस्तं वा प्रताप्याग्निहोत्रहवर्ण्योद-
गुदिशति सप्तर्षिभ्यस्त्वा सप्तर्षीन् जिन्व इति ॥ १५ ॥ ॥ १३' ॥

अङ्गिः सुचं पूरयित्वापरेणाहवनीयं निनयति पृथिव्यां त्वाग्नी वैश्वानरेऽमृतं
जुहोमि स्वाहा इति ॥ १ ॥ एवमेवापरेण गार्हपत्यं निनयति ॥ २ ॥ पत्न्या अप्य-
ञ्जलावानयति गृहेभ्यस्त्वा गृहान् जिन्व इति विग्राहं कर्नायोऽग्रेऽथ भूयः ॥ ३ ॥
यदि पत्नी नालुप्यात् पृथिव्यामेव द्विर्निनयेत् ॥ ४ ॥ एतस्मादेवाग्निहोत्रशेषाद्
द्विधत्तुर्वा सुवेण गार्हपत्ये जुहोति अग्रे गृहपते परिषद्य जुपस्व स्वाहा इति ॥ ५ ॥
अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि इत्यन्वाहार्यपचने ॥ ६ ॥ नापरयोर्होमो विद्यत इत्यपरम्
॥ ७ ॥ हुत्वोपसमिन्दे दीदिहि दीदिदासि दीदाय इत्येकैकम् ॥ ८ ॥ व्याख्यातं
परिसमूहनं परिपेचनमिति ॥ ९ ॥ द्वयोः पयसा पशुकामस्याग्निहोत्रं जुहुयात्
॥ १० ॥ पूर्वमग्निधित्योत्तरमानयेत् ॥ ११ ॥ आज्येन जुहुयात् तेजस्कामस्य
पयसा पशुकामस्य ॥ १२ ॥ पयो नित्यवदेके समामनन्ति ॥ १३ ॥ दध्नेन्द्रिय-
कामस्य यवाग्वा ग्रामकामस्य तण्डुलैरोजस्कामस्य मौसेन यशस्कामस्य सोमेन
ब्रह्मवर्चस्कामस्य ॥ १४ ॥ घृतेन ब्रह्मवर्चस्कामो द्वादशरात्रं जुहुयात् ॥ १५ ॥
आज्येन जुह्वत एष एव कल्पः । एतावन्नाना । अपां^{१०} प्रत्यसनकाले^{११} दर्भतरुणान्यां
प्रत्यस्येत् ॥ १६ ॥ अथ यदि दध्ना^{१२} तण्डुलैः सोमेन वा जुहुयाद्^{१३} यदन्यदधि-

1. Mahādeva on SatS III.7 (c. 250) refers to the same ० ० and 12. भरद्वाजेन
सु बर्हिषोपयम्येऽनुपस्वा बर्हिषि हे. ... R has transferred the wc.

2. A_{2,3} ॥ १३ ॥ ७ ॥

3. Mahādeva on SatS III.7 (p.354) : अत एव भरद्वाजो हि पृथिव्यामिति । Cited
verbatim by Vāṇcheśvara (59a) on SatS.

4. B_{2,3} एतस्मादेव शेषाद् ; Rudradatta on ApSS VI.13.1 : तथैतस्मादेवाग्निहोत्र-
शेषादिष्वेव भारद्वाजः । Mahādeva on SatS III.7 (p. 355) : शेषाञ्जुहोतीति
भरद्वाजः । Partially cited by Vāṇcheśvara (59b) on SatS.

5. Subodhini on BaudhSS III.4 : आज्येन तेजस्कामः एतत्परं जुहुयाद् द्वादशाहं
वेति आपस्तम्बस्यायादभारद्वाजाः ।

6. Subodhini on BaudhSS III.4 cites this sūtra verbatim.

7-7. A₂ omitted

8. Thus B_{2,3} ; A₁, B, जुह्व

9. B_{2,3} omitted

10. A, अपामप्रत्यस्यत्^{१०} ; A_{2,3}, अपामप्रत्यस्यत्^{१०} ; B, अपां प्रत्यस्यत्^{१०} ; B_{2,3}, अपां प्रत्यस्यत्^{१०}

11. B, जुहुयाद्वाज्येन जुहुयाद् ; B, आज्येन वा जुहुयाद्

श्रयणात् प्रतिपेचनादिति' सर्वं तत् क्रियते ॥ १७ ॥ एवंविहितमग्निद्वित्रं याव-
ज्जीवं जुहुयाद् यावज्जीवं जुहुयात् ॥ १८ ॥ ॥१४॥

आग्रयणं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ ब्रौहीणामग्रपाकस्य यजेत ॥ २ ॥ सप्तदश
सामिधेन्यो भवन्ति ॥ ३ ॥ आमावास्यां तन्त्रं भवति ॥ ४ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः ।
सर्वेष्विष्टिशुक्लधेयुं दार्शपौर्णमासिकां घर्मा अनुयन्ति ॥ ५ ॥ त्रयेणापि निवर्तन्ते
सिद्ध्या प्रतिपेधेन प्रत्याग्रायेनेति ॥ ६ ॥ तद् यत्र प्राकृतस्य यज्ञाङ्गस्य^१ स्थाने वैहृत-
मामनेत् तत् तस्य घर्मान् लभेत् । यथा शरमयं बर्हिर्वर्हिषः श्यामाका ब्रौहीणां स्थाली
कपालस्य चरुः पुरोडाशस्येति ॥ ७ ॥ तत्र यथार्थमूहो भवति ॥ ८ ॥ सामान्याद्
विकारः । यथैकदेवता आग्रयस्य । द्विदेवतो बहुदेवत इत्यग्नीषोमीयस्यैन्द्राप्रस्य वा
॥ ९ ॥ अन्यत्र प्रकृतिदेवताभ्यः । यथैन्द्रः पुरोडाशः सौम्यश्चरुरिति ॥ १० ॥ स्वयमेव
स्थानं प्राकृत्यः^२ प्रतीयुः ॥ ११ ॥ अथ यत्र प्राकृत्यै देवताया अन्यद्विचरामनेद्^३
यथा वैष्णवं पुरोडाशं हविरेव स्वधर्मं^४ स्यात् ॥ १२ ॥ यदीष्ट्या यदि पशुना यदि
सोमेन यजेतामावास्यायां वैव^५ पौर्णमास्यां वा यजेत ॥ १३ ॥ तत्र सिद्धं द्वे पर्वे
॥ १४ ॥ पूर्वस्यां पर्व निधायोत्तरस्यामिष्ट्या यजेत ॥ १५ ॥ अथैकपर्वे संस्थाप्य
पर्वं सद्यस्कालमिष्टिं निर्वपति ॥ १६ ॥ समानतन्त्रे^६ वा ॥ १७ ॥ ॥१५॥

विकृतिश्च^७ दर्शपूर्णमासौ च ॥ १ ॥ दर्शपूर्णमासयोर्विकृतेष्व संनिपाते
दर्शपूर्णमासौ बलीयौ^८ ॥ २ ॥ यानि त्विष्टिशुक्लधेयानां ग्रत्यक्षधृतान्नातानि

1. Thus B_{2,3}; R परिपेचनादि; Subodhini on BaudhSS III.4 cites this sūtra verbatim.
2. A₂₋₃; R तत्तत्
3. B₃ omitted
4. A₁₋₃ ॥ १४ ॥ ८ ॥ चतुर्थः प्रश्नः
5. A₄₋₅ उं आग्रं
6. Thus MSS; R यथैष्टिं
7. A₁, B₁; दर्शयं गं; B_{2,3}; दर्शपूर्णमासौ; Mahādeva on SatS III.8 (p. 393): विहृताय-
नियमो दर्शपूर्णमासावित्थं भरद्वाजादिभिरभिधेयं नात् ।
8. B_{2,3} यज्ञाङ्ग
9. Thus A₁, B₁; A₂ पाकस्या; R अ अस्याः
10. A₂₋₃ अमयेत
11. A₂₋₃ स्वधर्मं
12. B₂ वै; B₃ वा
13. Thus A₁₋₃, B₁; A₁, B_{2,3} तत्रैषो; A₂ तत्रै; Mahādeva on SatS III.8
(p. 374): स्पष्टमुक्तं भरद्वाजेन समानतन्त्रा वा विकृतिदर्शपूर्णमासौ चेति ।
14. A₁₋₃ ॥ १५ ॥ ८ ॥ १ ॥
15. B₂ विहृति; B₃ विकृतिः
16. Rudradatta on ApSS VI.29.4 adds तत्र after संनिपाते while citing this sūtra.

तत्र बलीयौंसि ॥ ३ ॥ त्रयोविंशतिदाहमिध्मं करोति ॥ ४ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः ।
 सामिधेनीविष्ट्रद्वौ काष्ठानि विवर्धेन् प्रतिहसमानासु^१ यथाप्रकृति ॥ ५ ॥ समानमा
 पात्राणां प्रयोजनात् ॥ ६ ॥ त्रीणि शूर्पाणि^२ प्रयुनक्ति ॥ ७ ॥ त्रीण्युल्लखलान्यधि-
 वर्तयति द्वे^३ दृषदौ ॥ ८ ॥ समानमा शूर्पस्यादानात् ॥ ९ ॥ वेपथुः इति
 शूर्पाण्यादत्ते ॥ १० ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ ११ ॥ आग्नेयमष्टाकपालं पुराणानां
 निरुप्यैन्द्राग्नेकादशकपालं नवानां निर्वपति ॥ १२ ॥ द्वादशकपालमाग्नेन्द्रं^४ वा
 ॥ १३ ॥ वैधदेवं चरुम् । पयसि शृतो भवति ॥ १४ ॥ सौम्यं इयामाकं चरुं
 द्यावापृथिव्यमेककपालम् ॥ १५ ॥ अपि वा नवान्येव निर्वपेत् । नाग्नेयम् ॥ १६ ॥
 तन्त्रं^५ प्रत्यभिर्मर्शनमन्त्रो भवति ॥ १७ ॥ आग्रयणं निरुप्यैता आहुतीर्जुहोति
 शतायुधाय शतवीर्याय इति यच्च ॥ १८ ॥ समानमा कृष्णाजिनास्तरणात्^६ ॥ १९ ॥
 एकस्मिन्^७ कृष्णाजिने त्रीण्युल्लखलान्यधिवर्तयति द्वे दृषदौ ॥ २० ॥ समानमा-
 वपनात् ॥ २१ ॥ सर्वाणि हवीं^८प्योप्य^९ हविष्कृतमाहुयति ॥ २२ ॥ सर्वाण्यवहृत्य^{१०}
 दृषदुपले समाहन्ति ॥ २३ ॥ अनुपूर्वं^{११} सर्वाणि हवीं^{१२}पुद्वपति निष्पुनाति^{१३} विविनक्ति
 ॥ २४ ॥ अपि वैकस्मिन्नेवोल्खले पूर्वापरमवहन्त्यात् ॥ २५ ॥ तत्रावपनप्रभृतयो
 विवेचनान्ता मन्त्रा वीजंवीजमम्यावर्तेन्^{१४} ॥ २६ ॥ ॥१६॥

आदित एव हविष्कृतमाहुयति ॥ १ ॥ सर्वाण्यवहृत्य वाचं विस्तृजते

1. A₁ प्रतिहसमानासु; B₁ प्रतिप्रतिहसमानासु; B₂ प्रतिहसमानासु
2. Thus B_{1,2}; A₁, B₁ त्रीणि; R शूर्पाणि त्रीणि; Rudradatta on ĀpSS VI.29.15 : भारद्वाजस्तु त्रीणि शूर्पाणि प्रयुनक्ति त्रीण्युल्लखलानि द्वे दृषदाविति ।
3. A_{1,2}, B_{1,2}, R द्वे
4. A₁, B₁ "कपालं वाग्नेन्द्रं; B₂ "कपालं वाग्नेयं; B₃ "कपालं वाग्नेयं
5. B₁ नाग्नेयस्य; Vāñcheśvara (77b) on SatS : भारद्वाजस्तु स्वतन्त्राप्रयगेऽन्यामेव नास्तीत्याह ।
6. Thus B_{1,2}; A₁ तत्र; A₂₋₃ तत्र; B₁ तत्रम्; Rudradatta on ĀpSS VI.29.8 : भारद्वाजस्तु स्वतन्त्राप्रयगेऽप्याह अति ॥ नवान्येव निर्वपेत्तन्त्रमिति । In R sūtra 17 ends with तन्त्रम् .
7. Thus A₂₋₃; A₁ "जिनस्य"; B₁ कृष्णाजिनस्याः; B₂ कृष्णाजिनस्य स्तरणात्
8. Rudradatta on ĀpSS VI.29.16 : तथा वैकस्मिन् दृषाजिने त्रीण्युल्लखलान्यधि-
 वर्तयतीति प्रष्टव्य भारद्वाजः etc.
9. B_{1,2} दृषोपि उच्यते; Rudradatta on ĀpSS VI.29.16 cites sūtras 23-25
 verbatim except पशुनाति for निष्पुनाति.
10. B_{1,2} "द्वयं; Rudradatta on ĀpSS VI.29.16 cites this sūtra verbatim.
11. A₁ विविनक्ति; A₂₋₃ विविनक्ति; B₁ विविनक्ति; B₂ विविनक्ति; B₃ विविनक्ति
12. Thus A_{1,2}; A₁ वीजमम्याः; B₁ वीजमम्याः; B₂ वीजमम्याः; Rudradatta on
 ĀpSS VI.29.16 cites sūtras 26 and 27 verbatim.
13. A_{2,3} ॥१६॥ ॥२॥

॥ २ ॥ सर्वेषामन्तस्तुषानुषयति ॥ ३ ॥ आ तन्त्रीभावादकैकं वीजमपवर्जयेत् ॥ ४ ॥ अपि वा समानजार्तयेनानुमयीयात् ॥ ५ ॥ एष एवात् ऊर्ध्वं नाना-
वीजानां कल्पो भवति ॥ ६ ॥ समानमा हविषाशुद्धासनात् ॥ ७ ॥ एककपाल-
शुद्धास्याज्येनाभिपूरयति ॥ ८ ॥ तस्य वैश्वदेविकेनैककपालेन कल्पो व्याख्यातः
॥ ९ ॥ एतावन्नाना । नाविःपृष्ठं करोति न मासनामभिरभिजुहोति ॥ १० ॥
समानमा हविषां प्रदानात् ॥ ११ ॥ वैश्वदेवं हुतमनुमन्त्रयते विधेयां देवानामहं
देवयज्या प्राणैः सायुज्यं गमेयम् इति ॥ १२ ॥ चावापृथिव्यं हुतमनुमन्त्रयते वावा-
पृथिव्योर्हं देवयज्या भूमानं प्रतिष्ठां गमेयम् इति ॥ १३ ॥ एवमेव सर्वान् वैश्वदेवान्
वावापृथिव्यान्तित्यनुमन्त्रयते ॥ १४ ॥ समानमा प्राशनात् ॥ १५ ॥ भद्रान् नः
श्रेयः समनैष्ट देवाः इति ग्रीहीणां प्राश्नाति ॥ १६ ॥

अग्निः प्रथमः प्राश्नातु स हि वेद यथा हविः ।

शिवः अहम्भ्यमोपधीः कृणोतु विश्वचर्पणिः ॥

इति श्यामाकानाम् ॥ १७ ॥ सर्वे मन्त्रेण प्राश्नीयुरित्येकम् । यजमान एव यजमान-
भागमित्यपरम् ॥ १८ ॥ ये प्रागेकाष्टकाया वत्सा जायन्ते तेषां प्रथमजं दक्षिणां
ददाति ॥ १९ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २० ॥ ॥ १७ ॥

अथ यदि नानातन्त्रं श्यामाकं कुर्याच्छ्यामाकेषु पक्षेषु सौम्यं श्यामाकं
चरुं निर्वपेत् ॥ १ ॥ तस्यैव एव कलाः ॥ २ ॥ एतावन्नाना । वासो दक्षिणां
ददाति ॥ ३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ४ ॥ यवानामग्रवाकस्य यजते ॥ ५ ॥
तेषां ग्रीहिभिरेव कल्पो व्याख्यातः ॥ ६ ॥ एतावन्नाना ।

1. Rudradatta on ĀpŚS VI.29.17 cites this sūtra verbatim.
2. B, तन्त्रिः; Rudradatta on ĀpŚS VI.29.15 : तत्राह भारद्वाजः आ तन्त्रिभावादकैकं वीजमपवर्जयेदिति ।
3. B, °वर्जयेत्
4. B, °येनानुषमयाद्; B₂, °येनसमिधाद्
5. A₁₋₃, एवा
6. Mahādeva on SatS V.2 (p.466) : किंच भारद्वाजेनेकमाग्रवेष्टावेन वैश्वदेवचरुं विधेयां देवानां °प्रतिष्ठित्यादि । and further referring to sūtras 12-14 : तस्मिन्नेककपाले वावापृथिव्योरित्यादि । दत्तः पुनरादायो एवात् ऊर्ध्वं वैश्वदेवपृथिव्याना-
मनुमन्त्रयेदिति ।
7. B, महिमः
8. A₁₋₃ ॥ १७ b ॥ ३ ॥
9. A₁₋₃, omitted
10. Mahādeva on SatS III.8 (p. 387) probably refers indirectly to the Āgrayana sacrifice of paddy and of barley when he says : श्रद्धयन्त-
योऽग्रयणमिति...भारद्वाजिनः ।

एतमु त्वं मधुना संयुतं यवै सरसत्या अधिमानावचर्कुषुः ।

इन्द्र आसीत् सीरपतिः शतक्रतुः कीनाशा आसन् मरुतः सुदानवः ॥

इति यवानां प्राश्नावि ॥ ७ ॥ य ऊर्ध्वमेकाष्टकाया वत्सा जायन्ते तेषां प्रथमजं दक्षिणां ददाति ॥ ८ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ९ ॥ नवैरेवामावास्यां पौर्णमासीं वा यजेत ॥ १० ॥ नवैर्वाग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ ११ ॥ अग्निहोत्री वा नवाना- दयित्वा तस्याः पयसा सायं प्रातर्जुहुयात् ॥ १२ ॥ अपि वा गार्हपत्ये चतुःश्राव- मोदनं पक्वत्वाग्रयणदेयताम्यः स्विष्टकृच्चतुर्थाम्यां हुत्वा ग्राह्मणान् भोजयेत् ॥ १३ ॥ हरितयवशमीधान्यशकानामनिष्टेषु याथाकामी ॥ १४ ॥ दानप्रसवानि मूल- पलाशकानि ॥ १५ ॥ ब्राहिमिरिष्टा ब्रीहिमिरेव यजेता यवेभ्यः । दवैरिष्टा दवैरेव यजेता ब्राहिभ्यः । अपि वा ब्राहिमिरेव यजेत । १६ ॥ एवमेव सस्येसस्ये यावज्जीवं यजेते यावज्जीवं यजेते ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥

॥ इति पष्ठः प्रश्नः ॥

1. A₂₋₃ नवानां
2. Referring to śūtras 10-13 Rāmāgnicit on ĀpSS VI.30.19 says : किं च यवाग्रयणस्य वैकल्पिकत्वं भारद्वाजेनोक्तम् ।
3. Thus B_{1,2}; A, B₁ वै
4. Thus B₁; A, नानादयित्वा; A₂₋₃, B₁ नाना^०; B₂ नानादयित्वा
5. A, B₁ योभ्यो; B₂ योभ्यो
6. Thus A₂₋₃, B₁; A₁, B_{2,3} मूलकलशकानि; Mahādeva on SatS III.8 (p. 387) refers to śūtras 14-15 : हरितयवानां शिम्बाग्रयणस्यादनन्तरं कृत्वा नामनुष्ठेता (आस्तम्यमाग्रादिभिः) एवेष्टः । Rāmāgnicit on ĀpSS VI.31.7 : भारद्वाज- मतिस्तु एतेषु किञ्चिद्वा भवयेदिति ।
7. A₂₋₃ सस्ये
8. Thus all MSS; II यजेत; Mahādeva on SatS III.8 (p. 387) : तथा च भारद्वाजः यवाग्रयणं यजेतेति । Further in the same context Mahādeva says : येष्वान्तसमाग्रास्तम्येव भारद्वाजेन च शरदि मदिभिर्वैयन्ते यवैर्वाग्वं इयमाकेति कृत्यापाण्यानामन्यथापि पक्वदर्शनात् । As a matter of fact BharSS has not directly mentioned the seasons.
9. B_{1,2} omitted
10. A₂₋₃ ॥ १८ ॥ ॥ १८ ॥
11. A₁ omitted; A₂₋₃ पचयः प्रलः; B₁ धीः ॥ १८ खण्डः इति भोः; B₂ adds धमाहः; B₂ इति ओम् पुनः

अथ सप्तमः प्रश्नः

पशुवन्धेन^१ यक्ष्यमाणः पडोतारं मनसानुद्धृत्याहवनीये सग्रहं जुहोति
 ॥ १ ॥ सुवेण यूपाहुति जुहोति उरु विष्णो विक्रमस्व इत्येतया ॥ २ ॥ यत्
 स्थाल्यामाज्यं परिशिष्टं तच्च सुवं चाध्वर्युरादत्ते । यत् तक्षणशस्त्रं तत् तक्षा ॥ ३ ॥
 यस्यां दिशि यूपमेक्षिष्यन्तो^२ भवन्ति तां दिशं यन्ति ॥ ४ ॥ त एते यूप्या
 वृक्षाः पलाशः^३ खदिरो रौहितक^४ इति ॥ ५ ॥ धैल्वं ब्रह्मवर्चसकामः कुर्वीत ॥ ६ ॥
 स नित्यकामः^५ ॥ ७ ॥ अनक्षसङ्गं वृथेत् ॥ ८ ॥ यं कामयेताप्रतिष्ठितः स्यादि-
 त्यारोहं तस्मै वृथेत् । यं कामयेतापशुः स्यादित्यपर्णं तस्मै शुष्काग्रं वृथेत् । यं
 कामयेत पशुमान् स्यादिति बहुपर्णं तस्मै बहुशाखं वृथेत् । प्रतिष्ठितं वृथेत्
 प्रतिष्ठाकामस्येति विज्ञायते ॥ ९ ॥ यो दक्षिणावृत्तं तं वृथेत् । य उदङ्मूलावृत्त
 तम् । न घूर्णम् । य आनुरूर्ध्वशल्को यस्यर्जोः सत ईपदग्रमुपावनतं तं वृथेत् ।
 यः प्राङ् वा प्रत्यङ् वोदङ् वोपावनतस्तम्^६ ॥ १० ॥ उपस्पृश्य जपति^७ अयन्या-
 नगाम् इति ॥ ११ ॥ सुवेणायमादाय कुर्येणक्ति देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु इति
 ॥ १२ ॥ ओषधे प्रायस्त्रैनम् इत्योपधिमन्तर्दधाति ॥ १३ ॥ स्वधिते मैत्रे^८ हिंसीः
 इति परशुना हन्ति ॥ १४ ॥ यः प्रथमः शकलः परापतेद् तमपयम्य^९ जानुदग्ने
 गुल्फदग्ने वा वृथति ॥ १५ ॥ ॥ १ ॥

अथैनं प्राञ्चं प्रवाहयत्युदञ्चं वा दिवमग्रेण मा लेखीरन्तरिक्षं मध्येन मा
 हिंसीः इति ॥ १ ॥ वनस्पते शनक्लशो^{१०} वि रोह इत्याग्रधने जुहोति ॥ २ ॥ सहस्र-
 वल्शा^{११} वि वयं रुहेम इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशति ॥ ३ ॥ अन्वग्रमद्भान्^{१२} कलरयति
 यं त्वादं स्वधितिस्तेतिजानः इति ॥ ४ ॥ एतेनैवाग्रतः परिवसयति ॥ ५ ॥ एका-

1. A₂₋₃ begin with ॐ

2. Thus A, B₁; B_{2,3}, R *मेक्षन्तो

3. A₂₋₃ पालाशः

4. Thus B₂; B₃ रौहितक

5. Thus B₁; A, B_{2,3} नित्ये कामो

6. A, B₁ वोपनत^०

7. Thus all MSS; R जपति

8. Thus B₂; B₁ तमपयम्य; B₃, R तमुपयम्य

9. Thus B₂; B₁ *बलुको; B₃ *बलिशो

10. B_{1,2} *वल्शा

11. A, *मुद्रान्; A_{2,3} *मद्रा; B₂ *मद्रान्; B₃ अग्रमद्रान्

रत्तिप्रभृतीनि प्रमाणान्या त्रयस्त्रिंशदरत्नेर्भवन्ति' ॥ ६ ॥ अरत्तिर्वैव चतुररत्तिर्वा
 पालाशो निरुद्धपशुबन्धयूपोऽथेतरे सौम्यस्याध्वरस्येत्येकेषाम् ॥ ७ ॥ अथैनं नाति-
 स्थूलं नात्यशुमग्रेऽर्णायौसमष्टांश्च करोति ॥ ८ ॥ मूलत उपरमतष्टं भवति ॥ ९ ॥
 अग्रतश्चपालं* पृथमात्रमष्टांश्च मध्ये संनतम् ॥ १० ॥ यावदुत्तममङ्गलिकाण्डं
 तावदूर्ध्वं चपालाद्युपस्यातिरेचयति' । द्व्यङ्गुलमित्येकेषां त्र्यङ्गुलमित्येकेषाम् ॥ ११ ॥
 अवतक्षणां स्वकं कृत्वाप्रावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति ॥ १२ ॥ सप्तदश
 सामिधेय्यो भवन्ति ॥ १३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १४ ॥ सैषान्यन्वाधानस्य
 स्थानं प्रत्येति ॥ १५ ॥ न पश्चिष्टयामग्निं गृह्णीयादित्यपरम् ॥ १६ ॥ तस्यौ
 सैस्त्रिंशत्तार्यौ* शालामाहृत्याग्नेणाहवनीयं वेदिं करोति ॥ १७ ॥ रथेषामाग्नी प्राची
 भवति युगमाग्नी पुरस्तादक्षमाग्नी पश्चात् ॥ १८ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राह्य
 तत् कृत्वापरेण युपावटदेशं शम्यचोत्तरवेदिं परिमिमांते ॥ १९ ॥ ॥२॥

पुरस्तादुदीचीनकुम्भां शम्यां निवाय स्फ्येनाभ्यन्तरमुदीचीं लेखां लिखति
 वितापनी मेऽसि इति । एवं दक्षिणतः प्राचीम् तिकापनी मेऽसि इति । एवं
 पश्चादुदीचीम् अवतान्मा नाधितम् इति । एवमुत्तरतः प्राचीम् अवतान्मा व्यधितम् इति
 ॥ १ ॥ उत्तरस्माद्दक्षेसादुदक्षं प्रक्रमं प्रक्रम्य तथैव शम्यया तूर्ण्यौ चात्वालं
 परिमिमीते ॥ २ ॥ सावित्रेणाग्निमादाय परिलिखति परिलिखितं रक्षः परिलिखिता
 अरातयः इति ॥ ३ ॥ जानुदक्षं स्नात्वा त्रिवितस्तं वा पुरीषं हरति विदेरग्निः
 इति ॥ ४ ॥ उत्तरवेद्यां निवपति सिंहीरसि महिषीरसि इति ॥ ५ ॥ एवमेव द्वितीयं
 हरत्येवं तृतीयम् । यो द्वितीयस्याम् इति द्वितीयं हरति । यस्तृतीयस्याम् इति तृतीयम्
 ॥ ६ ॥ तूर्ण्यौ चतुर्थं* हत्वा शम्यामाग्नीं प्रथयति' उरु प्रथरवोरु ते यज्ञपतिः प्रयताम्
 इति ॥ ७ ॥ ध्रुवासि इति संहत्याङ्गिरवोक्षति* देवेभ्यः शुन्धस्व इति ॥ ८ ॥ यत्

1. Rudradatta on ĀpŚS VII.2.12: तत्राग्निबंध्या यूपस्य सहोदरेमेति भारद्वाज-
 सत्याषाढौ । SatS IV.1 (p. 359) refers to the length of the *yūpa*
 including the *npara*. DhāṛŚS does not mention this.
2. A₂-, सप्रज्ञः; Subodhini on BaudhŚS IV.1 cites sūtras 8-11 verbatim.
 Subsequently it cites sūtra 9 again.
3. B₂ प्रथ*
4. B₂ तिरिक्
5. B₂ मति; Mahādeva on SatS IV 2 (p. 408) has cited this sūtra
 verbatim.
6. A₁, B₁ संहिता; B₂ संहितायां
7. Mahādeva on SatS IV.1 (p. 403) : भारद्वाजेनाप्युक्तं शम्यामाग्नीं प्रथयतीति ।
8. R सरहत्वा*

प्रोक्षणीनामुच्छिद्येत् तदक्षिणत उत्तरवेद्यामेकस्स्यां निःसार्योपनिनयेत् आपो रिश्रं
निर्वहन् इति ॥ ९ ॥ यं द्विप्यात् तं घ्यायेत् ॥ १० ॥ सिकताः प्रकिरति' देवेभ्यः
शुम्भश्च इति ॥ ११ ॥ उत्तरवेद्या अन्तान् कल्पयति

विभ्राइ वृष्टत् पित्रु सोम्यं मध्यायुर्दधचक्षपतावबिहृतम् ।

यातजूतो यो अभिरक्षतु' तना प्रजाः पिपति बहुधा विराजति ॥

इति ॥ १२ ॥ मध्य उत्तरवेदेः प्रादेशमार्त्री चतुःसक्तिमुत्तरनाभिं कृत्वा'
॥ १३-॥ ॥ ३॥

वेदिमुत्तरवेदि च संमृशति

चतुःसिखण्डे युवती क्लीने घृतप्रतीके भुवनस्य मध्ये ।

तयोर्देवा अधिसंवसन्त उत्तमे नाक इह मादयन्ताम् ॥

इति ॥ १ ॥ अथैनां प्रतिदिशं परिक्रामं' प्रोक्षति इन्द्रघोषस्त्वा वसुभिः' पुरस्तात्
पातु इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम्' ॥ २ ॥ त्वष्टा त्वा' रूपैरुपरिष्ठात् पातु इत्युपरिष्ठात् ॥ ३ ॥
यत् प्रोक्षणीनामुच्छिद्येतेति समानम् ॥ ४ ॥ पूर्वधुरभिं प्रणयेदित्येकं प्रोक्षन्तां
परिवसेदित्यपरम् ॥ ५ ॥ आश्वनीय इध्ममार्दाप्य संप्रेष्यति अग्नये प्रणीयमानायानुबुद्धि
इति ॥ ६ ॥ त्रिरनुक्तायां प्रथमायामिध्ममादाय सिकता उपयमनीः' कृत्वोद्यतहोमं
जुहोति

यत् ते पात्रक चकृमा कचिदागः' पूर्वः सन्नपरो यद्ववासि ।

घृतेन त्वं तनुषो वर्धयस्व मा मा हिंसीरधिगतं पुरस्तात् स्वाहा ॥

इति ॥ ७ ॥ शेषे'° हुत्वा ब्राह्मोऽभिप्रव्रजन्ति ॥ ८ ॥ उपर्यग्नौ धार्यमाणे पञ्च-
गृहीतेनाज्येन हिरण्यमन्तर्धायास्त्रयोत्तरवेदि" व्याधारयति । विंहीरति सप्तसारी

1. Thus B₂; B₂ प्रकिरति

2. A₁ 'पिविहिते; A₂, B 'हव'

3. B₂ 'रक्षति

4. Subodhini on BaudhSS IV.2 cites sūtra 13 verbatim. Mahādeva on SatS IV.1 (p. 404) : चतुरध्यामिति भरद्वाजद्वयः ।

5. Thus A₁, B_{1,2}; A₂, B₂, R एषिःमन्त्र

6. Subodhini on BaudhSS IV.2-3 cites sūtra 2 except the last word verbatim.

7. Thus B₂; A₁, B_{1,2} omitted

8. Mahādeva on SatS IV.2 (p. 405) : सिकता उपयमनीः कृतेति भरद्वाजः ।

9. B_{1,2} कञ्जनागः ।

10. B₁ शेषेण

11. Thus all MSS; R omits अक्षया.

स्वाहा इति दक्षिणे^१ ऽसे । सिंहीरसि सुप्रजावनिः स्वाहा इत्युत्तरस्यां श्रोण्याम् । सिंहीरसि
रायस्पोषवनिः स्वाहा इत्युत्तरे^२ ऽसे । सिंहीरस्यादित्यवनिः स्वाहा इति दक्षिणस्यां
श्रोण्याम् । सिंहीरस्याग्रह देवान् देवयते यजमानाय स्वाहा इति मध्ये ॥ ९ ॥ ॥४॥

भूतेभ्यस्त्वा इति लुचमुदगृह्यामित उचत्वेदि पौतुद्रवान् परिधीन् परि-
दधाति^३ । विश्वापुरसि इति मध्यमम्^४ । भ्रुवक्षिदसि इति दक्षिणम् । अच्युतक्षिदसि,
इत्युत्तरम् ॥ १ ॥ नाम्न्यो संभारान् निवपति गुल्गुलु^५ सुगन्धितेजनं श्वेतामूर्णा-
स्तुकां या^६ पेन्वस्यान्तरा मृङ्गे श्वेतस्याच्छिन्नस्तुकरस्य^७ । नाच्छिन्नस्तुकरस्येत्येकेषाम्^८ ।
अग्नेर्मेष्मासि । अग्नेः पुरीषमसि इति ॥ २ ॥ एतन्नेवोत्तरत उपयमनीर्निवपति ॥ ३ ॥
यत्राभिजानाति सीद होतः स्व उ लोके इति तत् संभारेण्यग्निं प्रतिष्ठापयति

यज्ञ प्रतिष्ठित्य सुमतौ सुशेवा आ त्वा वसूनि पुरुषा विशन्तु^९ ।

‘दीर्घमायुर्यजमानाय कृष्णवधामृतेन’ जरितारमद्धि ॥

इति ॥ ४ ॥ निधायोपसमिन्दे यज्ञः प्रत्यष्टात् ॥ मनुष्यत् त्वा निधीमहि मनुष्यत्
समिधीमहि । अग्ने मनुष्यदक्षिणे देवान् देवायते यज इति ॥ ५ ॥ अत्र सप्तवत्या
पूर्णाहुतिं हुत्वातिष्ठुक्तीर्जुहोति

अग्निर्यज्ञे नयतु प्रजानन् मैने यज्ञहनो विदन् ।

देवेभ्यो यज्ञं प्रज्नात् प्रप्र यज्ञपति तिर स्वाहा ॥

वायुरादित्यो यज्ञो^{१०} यज्ञं नयतु प्रजानन् मैने यज्ञहनो विदन् ।

देवेभ्यो यज्ञं प्रज्नात् प्रप्र यज्ञपति तिर स्वाहा ॥

इति ॥ ६ ॥ अत्र पूर्णाहुतिमेके समामनन्ति ॥ ७ ॥ ॥५॥

अत्र बर्हिरादि कर्म प्रतिपद्यते यदि पूर्वेष्वग्नौ प्रणयेत् । अथ यदि

1. *Subodhini* on BaudhSS IV.3: उत्तरवेदि पौतुद्रवान् परिधीन् परिदधातीति इ
भारद्वाजश्रौतसूत्रभाष्यभाष्यः ।
2. Thus all MSS; R मध्यं
3. A₁, B₁, गुल्गुलु; A₂, गुग्गु; A₃, गुग्गुलु; A₄, B₂, गुग्गुलु; B₃, गुग्गुलु. *Subodhini*
on BaudhSS IV.3: अयातिविशित्वा संभारान्निवपति गुग्गुलु सुगन्धितेजनं श्वेतामूर्णा-
स्तुकां या पेन्वस्यान्तरा मृङ्गे इति भारद्वाजः ।
4. Thus B₁; A₁, B₁, या; A₂ omitted
5. Thus B₁; A₁, B₁, तस्या; A₂, तस्या; A₃, तस्यां छिन्न; B₃, तस्यां छिन्नस्तुकरस्या-
छिन्न; *Mahādeva* on SatS IV.2 (p. 407): स्तुकास्य छिन्ना छिन्नस्तुकरस्येत्ये-
केषामिति भारद्वाजः ।
6. A₁, B₁, यज्ञो; A₄, विरजो
7. B₁ ‘यय’
8. Thus A₁, B₁; A₂, B₂, R omitted

श्रोक्षान्तां' परिवसेत् तदानीमेव बहिर्वादि कर्म प्रतिपद्यते ॥ १ ॥ इक्षुशलाके' विधृती आथवालं प्रस्तरं' बहिष्पुषसनह्वति' ॥ २ ॥ कार्प्यमयान् परिधानिध्मे' ॥ ३ ॥ त्रयोविंशतिदारुभिध्मं करोति ॥ ४ ॥ समानमा पात्राणां प्रयोजनात् ॥ ५ ॥ वसाहोमहवर्नी द्वितीयां जुहं प्रयुनक्ति पृषदाज्यधानीं द्वितीयाशुपभृतं द्वे आज्यस्थाल्यौ कुम्भी पशुश्रपणीं कार्प्यमय्यौ वपाश्रपण्यौ द्विशूलाभेकशूला च हृदयशूलं स्वरुं स्वधितिं रश्ने पुक्षशाखाभौदुम्बरं मैत्रावरुणदण्डं येन चार्थी भवति' ॥ ६ ॥ तत्र य उपभृतो धर्मा ये च ध्रुवायाः पृषदाज्यधान्यामपि क्रियेरन् ॥ ७ ॥ ये सांनध्य उखायाः पशुश्रपण्यां वपाश्रपण्योर्हृदयशूले पुक्षशाखायामिति क्रियेरन् ॥ ८ ॥ सुवधर्माः स्वधितौ पयोधर्माः पशौ ॥ ९ ॥ न प्रणीताः प्रणयति' ॥ १० ॥ अधीन् परिस्तीर्य हस्तावबनिज्य पात्राणि प्रशुज्योलपराजी' स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति यजमान वाचं पृच्छ इति ॥ ११ ॥ वाग्यतः पात्राणि संमृशति ॥ १२ ॥ श्रोक्षणीनामावृता' श्रोक्षणीः संसृज्य ब्रह्माणमाभन्त्य पात्राणि श्रोक्ष्य हविष्कृता वाचं विसृज्य तत' उच्चरं परिग्राहं परिगृह्णाति ॥ १३ ॥ समानमा संप्रैपात्' ॥ १४ ॥ ॥६॥

सुवस्वधिति च सुचक्षु संमृद्धि पत्नी' संनद्याज्येन दत्ता चोदेहि इति संप्रैपान्तं नमति ॥ १ ॥ समानमाज्यनिर्वपणात्' ॥ २ ॥ आज्यं निरुप्य द्वितीयस्था-
माज्यस्थाल्यां दधि निर्वपति ॥ ३ ॥ तस्याज्येनैव कल्पो व्याख्यातोऽन्यत्राधि-
धयणात् ॥ ४ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ ५ ॥ चतुर्जुह्वां गृह्णाति चतुरपभृति
॥ ६ ॥ पञ्चगृहीतं पृषदाज्यम् । आज्येन दधि संसृज्य महीनां पयोऽसि इत्येतेमंत्रैः
॥ ७ ॥ यथाप्रकृत्येव ध्रुवायां गृह्णाति ॥ ८ ॥ समानमा सुचौ सादनात् ॥ ९ ॥
सुचः सादयित्वाग्रेण ध्रुवां वेदं सादयित्वा सावित्रेणाग्निपादायाग्रेणाहवनीये युपावर्तं

1. B_{1,2}, R श्रोक्षान्ता; cf. VII.4.5

2. Rudradatta on ĀpSS VII.7.7 : इक्षुशलाके इति भाष्यम् ।

3. A B₁ 'पुषनह्वति

4. Thus B_{2,3}; A, R परिधीन्; B₁ परिधीन्...

5. Referring to sūtra 6 Rāmāgnicit on ĀpSS VII.8.2 says : तदेतत्सर्वं भगवता भरद्वाजिनोक्तम् ।

6. Dhūrtasvāmīn on ĀpSS VII.28.3 : तत्र बद्धं भरद्वाजेन न प्रणीताप्रणयनं पशु-
रुत्पत्ताभिरग्निः पुरोडाशं श्रपयतीति ।

7. A_{1,2} omitted

8. B₁ omitted

9. A, B₁ पेषात्

10. A, B_{1,2}, R 'माज्यानां निर्वपणात्; B₃ 'माज्यं निर्वपणात्

परिलिखत्यर्धमन्तर्वेद्यं बहिर्वेदि परिलिखितं रक्षः परिलिखिता अरातयः इति ॥ १० ॥
उपरसंमितं खात्वा यूपं प्रक्षालयति

यत् ते शिकः परावधीत् तक्षा हस्तेन बास्या ।

आपस्तत् सर्वं जीवलाः पुनन्तु शुचयः शुचिम् ॥

इति ॥ ११ ॥ यवमतीभिः प्रोक्षणीभिर्युपं प्रोक्षति । पृथिन्यै त्वा इति मूलम् । अन्तरिक्षाय
त्वा इति मध्यम् । दिवे त्वा इत्यग्रम् ॥ १२ ॥ अवटे शेषमवनयति^१ शुन्धतां लोकः
पितृयदनः इति ॥ १३ ॥ यत्रोऽसि यत्रयास्मद् द्वेपः इति यवं प्रास्यति ॥ १४ ॥
बहिर्वस्त्वृणाति पितृणो^२ सदनमसि इति ॥ १५ ॥ स्वावेशोऽस्यप्रेगा नेतृणाम्^३ इति
यूपशकलं प्रास्याभिजुहोति घृतेन चावापृथिवी आ पृथेयो स्वाहा इति ॥ १६ ॥ ॥७॥

ततः संप्रेष्यति यूपयाज्यमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ देवस्त्वा सविता मघानक्तु
इति यूपस्याग्रमनक्ति ॥ २ ॥ ऐन्द्रमसि इति सर्वतश्चपालमक्त्वा^४ प्रतिशुश्रूति
सुपिण्डान्मरुतैर्वध्नीभ्यः इत्यमुतोऽर्वाक्^५ ॥ ३ ॥ यजमानो यूपशकलेनान्तमनक्ति
सर्वतः परिमृशन्^६ ॥ ४ ॥ रथनायाः काले त्रिः परिमृशति ॥ ५ ॥ आञ्जनप्रभृति
यूपं यजमानो नोत्सृजत्या परिच्ययणात् ॥ ६ ॥ ततः संप्रेष्यति उष्ट्रीयमाणावानुब्रूहि
इति ॥ ७ ॥ उच्छ्रयति उद्विं स्तमानान्तरिक्षं पृण इति ॥ ८ ॥ ते ते धामान्युदमसी
गमध्वे इत्यवटेऽवदधाति ॥ ९ ॥ अथैनं कल्पयति विष्णोः कर्माणि पश्यत इति
द्वाभ्याम् ॥ १० ॥ अथैरधं प्रत्युपनतं यूपस्य कुर्याद्विष्टाभिनतम्^७ ॥ ११ ॥
अनाविरुपरं भिनोति ॥ १२ ॥ तं प्रत्यग्निमिष्टां^८ मित्वा^९ प्रदक्षिणं पुरीषेण पर्युहति
ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिम् इति ॥ १३ ॥ मैत्रावरुणदण्डेन परिहृहति^{१०} ब्रह्म हृह क्षत्रं हृह
इति ॥ १४ ॥ उक्तमय पृथिवीम् इत्यपोऽनुपरिपिब्य इदं विष्णुर्वि चक्रमे इति सरशनेन

1. Thus A₁, B; A₂₋₃ वाइवा

2. Partially cited by Vāñchēśvara (15a) on SatS.

3. A₁, B₁₋₃, R पितृणाम्

4. Thus A₂₋₃, B₁; A₁, R नेतृणाम्

5. Thus B₃; A₁, B₂ *नरका; A_{2,3} *नरका; A_{4,5} *नरका

6. B_{2,3} *वर्द्ध; R divides this sūtra first after सर्वतः and then after *वध्नीभ्य इति ।

7. A *युष्टा; B₂ *युष्टनायाः; B₃ *मृशति

8. *Thus A₂₋₃; A₁, B₁₋₃ *भिनतम्; B₂ *भिनितम्

9. A₁, B₁ पर्यग्निष्टाय; A_{2,3}, B₂ पर्यग्निष्टा; A_{4,5} पर्यग्निष्टा; B₃ पर्यग्निष्टमिष्टाय

10. A, B₁₋₃ भीषा

11. All MSS पर्युहति

पाणिना' यूपमुन्माष्टि ॥ १५ ॥ तद्विष्णोः परमं पदम् इति यूपस्याग्रमुदीक्षते ॥ १६ ॥ दर्भमप्यौ रश्ने भवतः । द्विगुणा द्विव्यायामा त्रिगुणा त्रिव्यायामा ॥ १७ ॥ ततः संग्रेष्यति ॥ १८ ॥ ॥८॥

परिवीयमाणायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ नाभिदग्ने मध्यदेशे वा त्रिगुणया प्रदक्षिणं त्रिः परिव्ययति परिवीरसि परि त्वा दैर्वाविंशो व्ययन्ताम् इति ॥ २ ॥ उत्तरमुत्तरं गुणमुत्तमं करोति ॥ ३ ॥ उपान्ते रश्नां व्यतिपज्यान्तं प्रवेष्टयति ॥ ४ ॥ समावन्तौ कृत्वाणिमति स्पविमत् प्रवयति दिवः सत्तुरसि इति ॥ ५ ॥ स्वरुमादाय मध्यमे रश्नागुणेऽवगूहत्युत्तमे सर्वेषु वा अन्तरिक्षस्य त्वा सानावध गूहामि इति ॥ ६ ॥ अथैनं पशुं स्नापयन्ति^१ अनङ्गदीनमपन्नदन्तमजं लोहं तूपरं द्विरूपं पीवानम् ॥ ७ ॥ इमे त्वा इति बर्हिषी आदत्ते ॥ ८ ॥ उपवीरसि इति शुक्षशाखाम्^२ ॥ ९ ॥ या बहुपर्णा बहुशाखा तयोपाकुर्यात् पशुकामस्य ॥ १० ॥ अग्रेण यूपं पुरस्तात्प्रत्यञ्चं शाखया^३ बर्हिभ्यां^४ पशुमुपाकरोति^५ । प्रज्ञापतेर्जायमानाः इति द्वाभ्याम् । उपो देवान् दैवीविंशः इति प्रतिपद्य रेवती रमध्वमिन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टमुपाकरोमि इत्यन्तेन ॥ ११ ॥ अग्रेर्जेनिग्रमसि इत्यधिमन्धनशकलं निदधाति । वृषणी स्यः इति प्राञ्चौ दर्भौ ॥ १२ ॥ उर्ध्वयसि इत्यधरारणिमादत्ते । पुरुरवाः इत्युत्तरारणिम् ॥ १३ ॥ घृतेनाक्ते वृषणं दधाथाम् इत्याज्यस्थाल्या बिलेऽनक्ति ॥ १४ ॥ आयुरसि इत्यरणी समवधाय संग्रेष्यति ॥ १५ ॥ ॥९॥

अग्रे मध्यमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ त्रिरनुक्तायां प्रथमायां प्रदक्षिणं त्रिर्मन्थति गायत्रं छन्दोऽनु ॥ जायस्व इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ २ ॥ जात आह जातायानुब्रूहि इति ॥ ३ ॥ प्रहरिष्यन् प्रहियमाणायानुब्रूहि इति ॥ ४ ॥ यत्राभिजानाति प्र देवं देववीतये इति तदग्रेणोत्तरं परिधिमनुग्रहरति संधिना वा^६ भवतं नः समनसौ इति ॥ ५ ॥ सुवेणाज्यमादायामिजुहोति अश्वमिक्षरति प्रविष्टः इत्येतया ॥ ६ ॥ सावित्रेण रश्नामादाय पशोः पाशेन दक्षिणमर्धशीर्षमभिदधाति ऋतस्य त्वा देवहविः पाशेना रमे

1. B₂ पाशेन पाणिना

2. Thus B_{1,3}; A₂ स्नापयति; B₂ स्रपयति

3. A₁ शाखा; A₂₋₃, B₁ शाखा

4. Thus A_{2,3}; A₁ शाखाया बर्हिभ्यां; A_{2,3} शाखाय बर्हिभ्यां; B₁ शाखाया बर्हिभ्यां; B₂ शाखायर्हिभ्यां; B₃ शाखायर्हिभ्यां

5. *Subodhini* on BaudhSS IV.5 : अग्रेण यूपं पुरस्तात् प्रत्यञ्चं शाखायर्हिभ्यां पशुमुपाकरोतीति मारद्वाजः ।

6. Thus B_{2,3}; A₂, B₁, R omitted

इति ॥ ७ ॥ अथैनं पुरस्तात्प्रत्यञ्चं यूपे नियुनक्ति पर्वा गानुपानिन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टं नियुनक्ति इति ॥ ८ ॥ येऽर्वाचीनमेकादशिन्याः पशव आलभ्यन्ते तानुत्तरतो यूपस्य नियुनक्ति दक्षिणत एकादशिनान् ॥ ९ ॥ अथैनमुपरिष्ठात् प्रोक्षति अद्रव्य-
स्त्वौपधीभ्य इन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामि^१ इति ॥ १० ॥ पाययति अपां पेक्षसि
इति ॥ ११ ॥ अधस्तादुपोक्षति स्वात्तं चित् सदेवं हव्यमापो देवीः स्वदत्तैनम्^२ इति
॥ १२ ॥ ॥ १० ॥

ततः संप्रेष्यति अग्नये समिष्यमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ समानमा ध्रुवा-
समञ्जनात् ॥ २ ॥ पुरस्ताद् ध्रुवासमञ्जनात् पशुं समनक्ति । सं ते प्राणो वायुना
गच्छताम् इति शिरसि । सं यजत्रैरङ्गानि इत्यस्योः । सं यज्ञपतिराशिषा इति श्रोण्योः
॥ ३ ॥ समानमा शशरात् ॥ ४ ॥ प्राकृतेन वरणेन होतारं धृत्वा पुनराश्राव्य
मैत्रावरुणं प्रष्टुणीते मित्रावरुणौ प्रशास्तारौ प्रशास्तात् इति ॥ ५ ॥ समानमा प्रयाजेभ्यः
॥ ६ ॥ जुहुपभृतावादायात्याक्रम्याश्चाव्याह समिद्रयः प्रेष्य इति ॥ ७ ॥ वपद्रुते
जुहोति ॥ ८ ॥ आश्राव्याश्चाव्य प्रेष्य प्रेष्य^४ इत्येवोत्तरेभ्यः संप्रेष्यति ॥ ९ ॥
चतुर्थेचतुर्थं औपभृतं समानयते ॥ १० ॥ सर्वमष्टमे ॥ ११ ॥ दश प्रयाजानिष्टैका-
दशायाज्यमवशिष्टि ॥ १२ ॥ प्रत्याक्रम्य जुह्वा स्वरस्वधितो अनक्ति । त्रिः
स्वरं सकृत् स्वधितेरन्यतरां भाराम्^५ ॥ १३ ॥ ताभ्यां पशुं समनक्ति घृतेनाक्षौ
पशुं प्रापेथाम् इति ॥ १४ ॥ याक्ता धारा तथा पशुं समनक्ति ॥ १५ ॥ तयैव^६
हविषः शृतस्यावच्छतीतरया विशास्ति ॥ १६ ॥ याथाकामी^७ विशसन इत्यपरम्
॥ १७ ॥ ॥ ११ ॥

पुनः स्वरमवगूहति ॥ १ ॥ शमित्रे स्वधितिं प्रयच्छन्नाह एषा तेऽग्निः
प्रजातासत् इति ॥ २ ॥ ततः संप्रेष्यति पर्यग्नये क्रियनाभ्यानुब्रूहि इति ॥ ३ ॥
आश्वनीयादुत्सुकमादायार्गध्रः पर्यग्निं करोति पशुं शमित्रदेशं चात्वालं यूपमाहवनीय-

1. B, ऐदा*

2. Rudradatta on ApSS VII.13.10 cites सज्य*...प्रोक्षामि as a quotation from Baudhāyana and Bhāradvāja.

3. Subodhini on BaudhSS IV.5 cites sūtras 10-12 verbatim except अधोपरिष्ठात् for अथैनमुप*.

4. A,B, omitted

5. Thus B, A, B₁₂ omitted

6. Thus A₁, B_{1,3}; A₂₋₃, B₂ तयैव

7. Thus B₂; others यथा*

माज्यानीति' ॥ ४ ॥ पशुमेव पर्यग्नौ करोतीत्येकेषाम् ॥ ५ ॥ पर्यग्नौ क्रियमाणेऽ-
पाव्यानि जुहोति प्रजानन्तः प्रति' गृह्णन्ति' पूर्वे इति पञ्च ॥ ६ ॥ त्रिः परीत्य
निधायोत्सुकं त्रिः पुनः प्रतिषर्षेति ॥ ७ ॥ यथात् पशुं प्रमुच्य वपाश्रपणीभ्या-
मन्वारमेते' अध्वर्युर्यजमानश्च ॥ ८ ॥ अन्वारभ्याश्चाव्य संप्रेष्यति उपप्रेष्य होतर्हव्या
देवेभ्यः इति ॥ ९ ॥ यत्राभिजानाति प्राप्ता अग्निं भरत इति तदाऽवनीयादुत्सुक-
मादायाग्राधः पूर्वः प्रतिषद्यते ॥ १० ॥ अन्तरेण चात्वालोकगानुदञ्चं पशुं नयन्ति
रेवतर्त्यङ्गपतिं प्रियथा विद्यत इति ॥ ११ ॥ नाना प्राणो यत्रमानस्य पशुना इत्यध्वर्यु-
र्यजमानमभिमन्त्रयते ॥ १२ ॥ उत्तरत आग्राध उत्सुकं निमृद्वाति' ॥ १३ ॥ स
शामित्रो भवति ॥ १४ ॥ अपरस्माद्ग्राह्यपत्यादादरेर्जिर्मन्थ्यं वा कुर्यात् ॥ १५ ॥
पाभ्या' बर्हिभ्यां पशुमुपाकरोति तयोरन्यतरदाहयानार्थं निधाय' ॥ १६ ॥ ॥ १२ ॥

दक्षिणेन शामित्रमन्यतरदुपास्यति समस्य तनुश भव इति ॥ १ ॥ तस्मिन्
पशुं प्रत्यञ्चमुदीचीनपादौ संज्ञयन्ति ॥ २ ॥ अमायुं कृण्वन्तं संज्ञयन्ति' इत्युक्तत्वा
पराडावर्ततेऽध्वर्युः पशोः संज्ञयमानात् ॥ ३ ॥ पृषदाज्यमवेक्षमाणावासाते' अध्वर्यु-
र्यजमानश्च

इह प्रजा विश्वरूपा रमन्तामस्मिन् यज्ञे विश्वमुतो जनित्रीः ।

अग्निं कुलायमभिसंयसता अस्मौ अवन्तु पयसा घृतेन ॥

पाहामूधश्चतुर्विधं मधोः पूर्णं घृतस्य च ।

ता नः पयस्वतीः सन्त्वस्मिन् गोष्ठे वयोवृधः ॥

इति ॥ ४ ॥ संज्ञसे संज्ञसहोमं' जुहोति यत् पशुर्मायुमकृत इति ॥ ५ ॥ पशोः पाशं

1. *Subodhinī* on BaudhŚS IV 5: तथा च भागद्वय आहवनीयादुत्सुकमादायाग्राधो
पर्यग्नौ करोति पशुर्गामप्रदेगवात्वाहयुपमाहवनीये च त्रिः परितरवाग्यानि वेत्येकेषामिति ।

2. *Rudradatta* on ĀpŚS VII.15.2 cites this sūtra verbatim as a quota-
tion from Baudhāyana and Bhāradvāja.

3. Thus B_{2,3}; A, B₁, R परि'

4. A₁, B_{2,13} रमेते

5. Emended: A, निमृद्वाति; A_{2,13}, B₁, निमृद्वाति; A_{4,13}, निमृद्वाति; B₂, निमृद्वाति;
B₃, निमृद्वाति; cf. ĀpŚS VI.18.2; *Subodhinī* on BaudhŚS IV.6 cites
sūtras 13-16 verbatim except निमृद्वाति for निमृद्वाति.

6. Thus B₁; A₁ कुर्याद् भ्या; A₂₋₁₃, R कुर्याद् द्वाभ्या

7. B₁ निदधति

8. *Dhātastvāmīn* on ĀpŚS VII.16.5: अमायुषेणारिः भरद्वाजमतात् ।

9. Thus B₁; A₁ बराते; B_{1,12} बराते

10. A₁, B_{1,13} होम; B₂ वसहोमं

प्रमुञ्चति^१ शमितार उपेनन इति ॥ ६ ॥ एकशूलया^२ पाश उपतृद्य चात्वालेऽ-
पास्यत्युत्करे^३ वा अदितिः पाशं प्र मुमुकु इति ॥ ७ ॥ यद्यभिचरेद्वाहं^४ स्तम्भं
वाभिदध्यात् अरातीयन्तमधरं कृणोमि इति ॥ ८ ॥ पत्न्यादित्यमुपतिष्ठते नमस्त आतान
इति ॥ ९ ॥ अथैनां प्राचीमुदानयति अनर्वा प्रेहि इति ॥ १० ॥ चात्वाले पत्न्य-
पोऽवमृशति आपो देवीः शुद्धायुवः इति ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

समुत्क्रम्य सहपत्नीकाद्यात्वाले^५ मार्जयन्ते शुद्धा वयं परिविष्टाः परिवेष्टावो
बो भूयास्त इति ॥ १ ॥ पत्नी पशोः प्राणानाप्याययत्यध्वर्युरभिपिञ्चति ॥ २ ॥
अध्वर्युराप्याययति पत्न्यभिपिञ्चतीत्येकेषाम् ॥ ३ ॥ वाक् त आ प्यायताम् । प्राणरत
आ प्यायताम् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ४ ॥ या ते प्राणाञ्छुम् जगाम इति ग्रीवास्तु
निनयति^६ ॥ ५ ॥ यत् ते कूरं यदास्थितम् इति समस्तं^७ पशुमाप्याययति ॥ ६ ॥
नामित्त आ प्यायताम् इति नाभिम् । पायुस्त आ प्यायताम् इति पायुम् । शुद्धाश्चरित्राः
इति पादान् ॥ ७ ॥ वामद्वयः शमोपधीभ्यः इत्यवशिष्टा^८ अनुपृष्टं^९ निनीय दक्षिणेन
नाभिं प्रागग्रं वर्हिर्निदधाति ओषधे ज्ञायस्वैनम् इति ॥ ८ ॥ स्वधिते मैत्रं हिंसीः
इति वर्हिपि स्वधितिना तिरश्चीनमाच्छयति ॥ ९ ॥ वर्हिपोऽग्रमपयम्य^{१०} स्थविमल्लो-
हितेनापत्वापास्यति^{११} रक्षतां भगोऽसि इति ॥ १० ॥ अप उपस्पृश्य शं त्वा इति
वषामुत्पिबति ॥ ११ ॥ देवेभ्यः शुम्भस्व देवेभ्यः शुम्भस्व इति प्रयौति^{१२} ॥ १२ ॥
घृतेन चावापृषिषी प्रोर्णायाम्^{१३} इति वषाश्रयणी प्रोर्णाति^{१४} ॥ १३ ॥ ऊर्जे त्वा इति
तनिष्ठ एकशूलयोपतृणति ॥ १४ ॥ अष्टिन्नो रायः सुवीरः ॥ इन्द्राग्निभ्यां त्वा शुद्धा-
मुत्कृतामि इति परिवासयति ॥ १५ ॥ मुष्टिना शमिता वपोद्गणमुपसंगृह्णास्त

1. A₁₋₃ पति^१

2. Thus B₁₋₃; A₁ 'बोद्धव्यु'; A₂₋₃ 'बोद्धव्यु'; B₁ 'वाह्यत'

3. B₁₋₃ सगर्वाकाः; Mahādeva on SatS IV.4 (p. 424) : संभूय संशतपत्तोः सकाशा-
दुत्क्रम्य निर्गत्य चात्वालमगत्य मार्जयन्ते सपत्नीका इति मरद्वाजः ।

4. Mahādeva on SatS IV.4 (p. 424) : या त इति...प्रोवाभिति मरद्वाजः ।

5. A, B, समस्त; Mahādeva on SatS IV.4 (p. 424) : यत्ते कूरामिति भिन्नमन्त्रे-
णाज्ञानाति भारद्वाजकात्यायनौ ।

6. A₁ 'शान्'; A₂₋₃ 'घृतप्रतिष्ठन्'

7. A₁₋₃ म-पयम्य; B मपयम्य

8. A₁ 'नारकाः'; A₂ 'नारकाः'; B₁ 'नारकाः'; B₂₋₃ 'नारकाः'

9. A₁ प्रयौति; B₁ प्रयौति; B₂ प्रतिप्राति

10. Thus B₁; A₁ प्रोर्णायाम्; B₁ प्रोर्णायाम्; B₂ प्रोर्णायाम्

11. Subodhini on BaudhSS IV.6 : भारद्वाजसूत्रमपि वर्तते चावापृषिषी प्रोर्णायामिति
वषाश्रयणी प्रोर्णाति ।

आ वपाया होमात् ॥ १६ ॥ वपाश्रपणी पुनरन्वारमेते' अध्वर्युर्यजमानश्च ॥ १७ ॥
उर्वन्तरिक्षमन्विहि इत्यभिप्रव्रज्य ॥ १८ ॥ ॥ १४ ॥

शामिश्रे वषां प्रतितपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः इति ॥ १ ॥ पुनरु-
त्सुकमादायाश्रीध्रः पूर्वः' प्रतिपद्यते ॥ २ ॥ एवमध्वर्युराहवनीयमभिप्रव्रजति ॥ ३ ॥
एवमन्तिमेऽङ्गारे वषां नितैसयति' ॥ ४ ॥ आहवनीय आश्रीध्र उत्सुकमपिसृजति
॥ ५ ॥ अन्तरेण चात्वालोत्करावन्तरेण धूपं चाहवनीयं च वषामस्याहृत्य दक्षिणत
उदङ्ङासीनः प्रतिप्रस्थाताहवनीये वषां श्रपयति ॥ ६ ॥ अधस्ताद्वपाया वहिषोऽ-
ग्रमपास्यति' वायो वीहि स्तोकानाम् इति ॥ ७ ॥ स्रुवेणाज्यमादायाभिजुहोति त्वामु
ते दधिरे हव्यवाहम् इति ॥ ८ ॥ अभिजुह्वत्' संप्रेष्यति स्तोत्रेणोऽनुब्रूहि इति
॥ ९ ॥ यदा दृता' श्येनी' भवत्यथैनौ सांनाय्यवदभिघार्य' तथोद्धार्य' वहिषि
पुक्षशाखायामिति प्रतिष्ठापयति सुपिण्ड ओपधीः कृषि इति ॥ १० ॥ प्रयुता द्वेषीसि
इति वपाश्रपणीभ्यां प्रमुच्य घृतावतीम् इत्यभिज्ञायोत्तमाय प्रयाजायात्पाक्रम्या-
श्राव्याह स्वाहाकृतीभ्यः प्रेष्य इति ॥ ११ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ १२ ॥ प्रत्याक्रम्य
जुह्वा ध्रुवामभिघारयति यद्याज्यभागौ' करिष्यन् भवत्यथ घृषदाज्यमथ वषाम् ।
नोपभृतम् ॥ १३ ॥ तत आज्यभागाम्भ्यां प्रचरति यद्याज्यभागौ जुहोति ॥ १४ ॥
ततः पूर्वं परिवप्यं जुहोति स्वाहा देवेभ्यः इति ॥ १५ ॥ ततः संप्रेष्यति
॥ १६ ॥ ॥ १५ ॥

1. B₂ "रभते; Mahādeva on SatS IV.4 (p. 426) : भरद्वाजेनोक्तं यजमानोऽन्वारमेते
इति ।

2. B_{2,12} पूर्व

3. ... A₁ ... B₁ ... D₁ ... D₂ ...

4. ...

5. Thus B₁; A₁B₁R "जुह्वत्; B₂ अभिजुह्वयात्

6. A₁ वृता; A₂ वृता; B₁ धिता; B₂ घृता; B₃ भृता

7. Thus A₁B₂; A₂ भ्याति; A_{4,12}R श्येनी; B₂ श्येतीव

8. A₂₋₃ तयोः; B₂ तयोः; Rudradatta on ApSS VII.20.4 and Mahādeva

पार्थ तथोद्धार्येति ।

9. A₁D₁ यराज्य"; Subodhini on BandhSS IV.7 cites sūtra 13 verbatim
except यदाज्यभागौ for यद्याज्य". R separates sūtras 13-15 differently
and turns them into four.

इन्द्राग्निभ्यां छागस्य वपाया मेदसोऽनुब्रूहि इति ॥ १ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य हिरण्य-
शकलमवधाय सर्वो वपामवदति ॥ २ ॥ उपरिष्ठाद्विरण्यशकलं निधायाभिघारयति
॥ ३ ॥ सा पश्चावत्ता भवति ॥ ४ ॥ यद्यपि चतुरवची यजमानः पश्चावत्तैव
वपा भवति ॥ ५ ॥ यदि हिरण्यं न स्यादाज्यात् प्रत्यवद्येत् ॥ ६ ॥ अत्या-
क्रम्याश्चाज्याइ इन्द्राग्निभ्यां छागस्य वपाया मेदसः प्रेष्य इति ॥ ७ ॥ वषट्कृते जुहोति
जातवेदो वषपा गच्छ देशान् इत्येतया ॥ ८ ॥ तत उत्तरं परिवर्ष्य जुहोति देवेभ्यः
स्वाहा इति ॥ ९ ॥ वपाश्रवणां प्रहरति स्वाहोर्ध्वनभसं माहृतं गच्छतम् इति । मार्चो
द्विशूलां प्रतीचीमेकशूलाम् ॥ १० ॥ अर्धेने संस्त्रावेणाभिजुहोति ॥ ११ ॥ पशो-
श्छिद्रमभिघारयति ॥ १२ ॥ समुत्क्रम्य सवपत्नीकाश्चात्वाले^१ मार्जयन्ते

इदमापः प्रवहतावधे च मलं च यत् ।

यच्च।भिदुद्रोहानृत^२ यच्च शेपे अभीष्टम् ॥

निर्मा मुञ्चामि शपथानिर्मा वरुणादुत ।

निर्मा यन्स्य पङ्क्तिनात् सूर्यस्मादेवकिस्त्रिपादयो मनुष्यकिस्त्रिपात् ॥

आपो मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चन्त्वैहसः ॥

इति ॥ १३ ॥ हुतायां वपायां वरं ददाति कन्यामलंकृतामनङ्गाहं तिस्रो वा
वत्सवतीः ॥ १४ ॥ ॥ १६ ॥

पशुपुरोडाशस्य पात्राणि प्रक्षाल्य प्रयुनक्ति यान्यौषधकारितानि भवन्ति
॥ १ ॥ पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति यजमान वाचं यच्छ इति ॥ २ ॥ वाग्यतः पात्राणि
संमृशति ॥ ३ ॥ ग्रीहिमयं समानदेवतं पशुना पशुपुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपति
द्वादशकपालं वा ॥ ४ ॥ हविष्कृता वाचं विसृज्य पशुं विशास्ति ॥ ५ ॥ शुद्धं
मा निर्व्येपीः । वनिष्टुं मा निर्व्येपीः । अणुद्धि क्षोधानं प्लीहानं पुरीततं मेदः समवधायै
इति संप्रेष्यति ॥ ६ ॥ कुम्भ्यां पशुं श्रपयन्ति ॥ ७ ॥ शूलेन हृदयं निहत्य^४
यशुस्तृताभिरङ्गिः पुरोडाशं श्रपयति^५ ॥ ८ ॥ स्तीर्ण एव ग्रहिण्य पिष्टलेपं निनयति

1. Rudradatta on ĀpSS VII.20.9 cites this sūtra verbatim. Vāñcheśvara (29a) on SatS reads वद्वेत् for न स्यात्

2. B, छत्रावेन जुहोति

3. A, पशुक्रम्य; R समुत्क्रम्य; cf. VII.14.1; ĀpSS VII.21.6

4. B, ३३ वप

5. B, वदाभि

6. D, नद्वेत्

7. Rudradatta on ĀpSS VII.22.3 : भारद्वाजसंहिता यशुस्तृताभिः विशानि श्रपय-
तीति । Dhūrtasvāmin on ĀpSS VII.28.3 cites यशुस्तृताभिः etc.

॥ ९ ॥ श्रुते पशौ पुरोडाशेन^१ प्रचरति ॥ १० ॥ इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्यानुबूहि ॥
 इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्य प्रेष्य इति संप्रेष्यति ॥ ११ ॥ अग्नयेऽनुबूहि ॥ अग्नये
 प्रेष्य इति स्विष्टकृतः ॥ १२ ॥ उपहृताभिर्वा मैत्रावरुणपृष्ठा ऋत्विजः प्राशन्ति^२
 ॥ १३ ॥ मार्जयन्ते ॥ १४ ॥ अत्र पशुपुरोडाशस्य पिष्टलेपफलीकरणहोमौ जुहोति^३
 ॥ १५ ॥ कपालानि विमुञ्चति ॥ १६ ॥ जुह्वा पृषदाज्यस्योपहत्य त्रिः पृच्छति
 ॥ १७ ॥ ॥ १७ ॥

श्रुते हवीः शमिनः इति^४ ॥ १ ॥ श्रुतम् इति शमिता त्रिः प्रत्याह
 ॥ २ ॥ त्रिः प्रच्युते हृदयमुत्तमं करोति ॥ ३ ॥ उचरतः परीत्य पृषदाज्येन
 हृदयमभिघारयति सं ते मनसा मनः सं प्राणेन प्राणो जुष्टं देवेभ्यः । इन्द्राग्निभ्यां
 हव्यं घृतवत् स्वाहा इति ॥ ४ ॥ स्वाहोष्मणोऽन्यथिष्वै इत्युष्माणमुद्यन्तमभिमन्त्रयते
 ॥ ५ ॥ यदि पशुं विमथ्नीरन्नेवमेवाभिमन्त्रयेत्^५ ॥ ६ ॥ आज्येन पशुं^६ सांनाय्य-
 वदभिघार्य तथोद्वास्यान्तरेण चात्वालोत्करावन्तरेण यूपं चाहवनीयं च^७ पशु-
 मत्याहृत्य^८ दक्षिणस्यां वेदिश्रोण्यां पञ्चहोत्रा सादयति ॥ ७ ॥ पृथ्वाखोत्तर-
 बर्हिर्भवति^९ ॥ ८ ॥ तस्या मध्यमङ्गानामवयति^{१०} ॥ ९ ॥ चतसृषूपस्तृणीति^{११} जुहूपभृतोः
 समवचधान्यां पाभ्यां वसाहोमहव्या^{१२} सुचि ॥ १० ॥ जुहूपभृतोर्द्विरप्यशकलावधाय
 संप्रेष्यति मनोतापै हविषोऽवदीयमानस्यानुबूहि इति ॥ ११ ॥ हृदयस्याग्रेऽवयति ।

1. R पशुपुरोडाशेन
2. *Subodhini* on BaudhSS IV.8: उपहृताभिर्वा मैत्रावरुणपद ऋत्विजः प्राशन्तीति भारद्वाजः ।
3. *Subodhini* on BaudhSS IV.8 cites this sūtra verbatim. Rudradatta on ĀpSS VII.23.2: भारद्वाजस्यापादे चाहतुः अत्र पुरोडाशस्य पिष्टलेपफलीकरण-होमौ जुहोति कपालविमोचनं चेति ।
4. Rudradatta on ĀpSS VII.23.7 refers to sūtras 1-7.
5. Thus B₂; A, विमथ्नीरं; B₁ has a lacuna; B₂ पशुमवधरी^५
6. *Subodhini* on BaudhSS IV.8 refers to sūtras 4 and 7 when it cites भारद्वाजोऽप्याह पृषदाज्येन हृदयमभिघारयति आज्येन पशुमिति ।
7. A₂₋₃ omitted
8. B₂ 'मभ्या'.
9. B₂ 'शाखोत्तरं'
10. B₂ मध्यमङ्गानामवयति; B₁ मध्याभ्यंगानामवयति; *Subodhini* on BaudhSS IV.8: अत एवाह भारद्वाजः पृथ्वाखोत्तरं बर्हिर्भवति तस्य मध्यमङ्गानामवयतीति ।
11. B₂ 'पु विष्ट' ; *Subodhini* on BaudhSS IV.8 cites sūtras VII.18.10 to 19.3 with the following modifications: शकलमवधाय for शकलावधाय in sūtra 11; अव यकः is omitted; इत्ययोः for इकयोः in sūtra 12; अज्ञानं for सुख्याना in 19.1
12. In R sūtra 10 ends with वसाहोमहव्याम्.

अथ जिह्वाया अथ वक्षसोऽथ सव्यस्य दोष्णोऽथ पार्श्वयोश्च यक्रोऽथ वृक्षयोश्च
दक्षिणायाः श्रोणेरथ गुदस्य ॥ १२ ॥ द्विरैकैकस्यावद्यति ॥ १३ ॥ ॥१८॥

अपि वा त्रयाणामेव मुख्यानामनुपूर्वमवदाय यथाकाममुत्तरेषामवद्यति
॥ १ ॥ यूपे मेदोऽवधाय^१ मेदसा जुहुं प्रोर्णोति ॥ २ ॥ उपरिष्टाद्विरण्यशकलं
निधायामिधारयति ॥ ३ ॥ व्यङ्गाणि प्रत्यभिघार्योपभृति व्यङ्गाणां स्विकृते
सकृत्सकृदवद्यति^२ दक्षिणस्य दोष्णः सव्यायाः श्रोणेरगुदकाण्डमिति ॥ ४ ॥
पुरस्तादेव गुदं द्वैधं कृत्वा स्थविमदुपयङ्म्यो^३ निदधाति ॥ ५ ॥ अणिमतं त्रैधं
करोति ॥ ६ ॥ तस्य मध्यमं जुह्वां द्वैधं कृत्वावदधाति स्थविष्टमुपभृत्यणिष्ठ-
मिडायां^४ द्वैधं कृत्वा ॥ ७ ॥ यूपे मेदोऽवधाय^५ मेदसोपभृतं प्रोर्णोति ॥ ८ ॥
उपरिष्टाद्विरण्यशकलं निधाय द्विरभिधारयति ॥ ९ ॥ पात्र्यामिडां समवद्यति हृदया-
जिह्वाया यक्रो वृक्षयोर्गुदाङ्गनिष्ठोः सप्तमात् ॥ १० ॥ अत्रैव दक्षिणां श्रोणि-
मभ्युद्धि क्लोमानं प्लीहानं पुरीततं मेद इत्यन्ववधाय यूष्णोपसिच्यामिधारयति
॥ ११ ॥ यूष्णो वसाहोमं गृह्णाति ॥ १२ ॥ स्वधितिना धारां प्रयौति ॥ १३ ॥
सकृच्चतुरवदानस्य द्विः पञ्चावदानस्य ॥ १४ ॥ अभिघार्य यानि चावत्तानि यानि
चानवत्तानि शृतं चामृतं च सर्वं पशुं संनिधायामिमृशति ऐन्द्रः प्राणो अङ्गेअङ्गे
निदेष्मत् इति ॥ १५ ॥ ॥१९॥

पार्थेन वसाहोमं प्रयौति श्रीरस्यग्नित्वा श्रीणात् इति ॥ १ ॥ अथैनामेतेनैव
पार्थेनापिदधाति^६ स्वाहोष्मणोऽव्ययिव्ये इति ॥ २ ॥ ततः संग्रेष्यति इन्द्राग्निम्यां छागस्य
हवियोऽनुवृद्धि इति ॥ ३ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह^७ इन्द्राग्निम्यां छागस्य हविषः प्रेष्य
इति ॥ ४ ॥ याज्याया अर्धर्चं प्रतिप्रस्थाता वसाहोमं जुहोति घृतं घृतपावानः पिबत
इति ॥ ५ ॥ हुत्वावशिनाष्टि ॥ ६ ॥ षपट्कृते हविर्जुहोति ॥ ७ ॥ वसाहोमोद्रेकेण

1. A, दक्षिः; B_{2,3} द्विद्विः

2. A, *वदाय; B₂ *वदाय

3. Rudradatta on ĀpŚS VII.24.5 : तत्राह भारद्वाजः प्रत्यभिघार्य व्यङ्गाणि स्विकृते
सकृदिति । Vāñcheśvara (34a) on SatS : तथा च भारद्वाजः व्यङ्गानि स्विकृते
सकृत् सकृत् पनावतिस्तु त्रिविधेभ्यो द्विद्विः योविष्टमृतेभ्य इति ।

4. A₁, B_{1,2} *यङ्म्यो

5. B, स्थविमदुव*

6. In R sūtra || begins here.

7. A, *वदाय; B₂ *वदाय

8. B₂ *नाभि*

9. A, B, omitted

दिशः प्रतिपजति दिशः स्वाहा ॥ प्रदिशः^१ स्वाहा^२ इत्येतैः प्रतिदिशम् ॥ ८ ॥
 स्वाहा दिग्यो नमो दिग्यः इति प्राचीनमन्त्रतो जुहोति ॥ ९ ॥ अत्र नारिष्ठान्
 हुत्वा जुह्वा^३ ष्टपदाज्यस्य सकृदुपइत्याह वनस्पतयेऽनुबृहि इति ॥ १० ॥ अत्या-
 क्रम्याश्राव्याह वनस्पतये प्रेष्य इति ॥ ११ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ १२ ॥ अपुन-
 रतिक्रामन्^४ संप्रेष्यति अग्नये स्मिष्टकृतेऽनुबृहि इति ॥ १३ ॥ जुह्वामुपभृतं पर्याहृत्या-
 श्राव्याह अग्नये स्विष्टकृते प्रेष्य इति ॥ १४ ॥ वपट्कृते जुहोति^५ ॥ १५ ॥ प्रत्या-
 क्रम्यायतने सुचौ सादयित्वा ॥ १६ ॥ ॥ २० ॥

मेदस्वती^६ होत्रेऽवान्तरेडामादधाति ॥ १ ॥ मेदसोपस्तृणाति मेदसा-
 दधाति मेदसाभिघारयति ॥ २ ॥ उपहूतायामिडायामभ्युद्धिं^७ होत्रे हरति^८ वनिष्पु-
 मधीधे ॥ ३ ॥ पडवत्तं संपादयति ॥ ४ ॥ प्राश्रन्ति मार्जयन्ते ॥ ५ ॥ ततः
 संप्रेष्यति । अग्नीदौपयजानङ्गारानाहर । उपयटरुपसीद । ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः इति संप्रेषादिः
 ॥ ६ ॥ समानमानूयाजेभ्यः ॥ ७ ॥ जुहूपभृतावादाय ष्टपदाज्यं जुह्वां समानीया-
 त्याक्रम्याश्राव्याह देवेभ्यः प्रेष्य इति ॥ ८ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ ९ ॥ आश्राव्या-
 श्राव्य प्रेष्य प्रेष्य इत्येवोचरेभ्यः संप्रेष्यति^९ ॥ १० ॥ श्नामिन्नादङ्गारानाहृत्याग्नीध्र
 उत्तरस्यां वेदिश्रोण्यां निवपति ॥ ११ ॥ प्रतिप्रस्थातैकादश गुदकाण्डानि तिर्यग्
 विकृतानि कृत्वा ब्रसाहोमहवन्यां समवधायैकैकेनानूयाजानां^{१०} वपट्कारं वपट्कार-
 मनूपयजति समुद्रं गच्छ स्वाहा इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ १२ ॥ अद्भ्यस्त्वौपधीभ्यः इति
 प्रतिप्रस्थाता बर्हिषि लेपं निमार्ष्टि ॥ १३ ॥ मनो मे हार्दि यच्छ इत्यात्मानं प्रत्यभि-
 मृशति ॥ १४ ॥ ॥ २१ ॥

एकादशानूयाजानिष्टा प्रत्याक्रम्य जुह्वां^{११} स्वरुमक्त्वा^{१२} जुह्वा स्वरुं जुहोति

1. By conjecture; A₁, B_{1,2}, R प्रतिदिशः स्वाहा; A₂₋₃ omitted
2. A₂₋₃ omitted
3. Mahādeva on SatS IV.5 (p. 440): अत्रैव दक्षिणत एवकारो भरद्वाजोक्त उत्तरतोऽ-
 वस्थाननिवृत्त्यर्थः ।
4. B₂ जुहोत्याक^०
5. A₂₋₃ उपहूतायामभ्युद्धिं
6. A₁ हरंतु; B₁₋₃ हरति
7. A₂₋₃ संप्रेष्य
8. A₂₋₃ 'यैकेनाहुः'; Subodhini on BaudhSS IV.9: उपयद्दोमे तु ब्रसाहोमहवन्यां
 समवधायैति भारद्वाजः ।
9. A₂ जुह्वा; B₂ omitted; R जुह्वा
10. A₂ स्वरुमक्त्वा; A₃ स्वरुमक्त्वा; A₃₋₅ स्वरुमक्त्वा; B₁ स्वरुमक्त्वा; B₂ omitted; B₃
 त्रिः स्वरुमक्त्वा; Rudradatta on ĀpSS VII.27.3: व्यक्तं चैतद्भारद्वाजीयादौ नित्य-
 बहुभ्यत्राजनवचनम् ।

यां ते धूमो गच्छन्तस्त्रिभुविः पृथिवी भस्मना पृणस्व स्वाहा इति ॥ १ ॥ समानमा
पत्नीसंयाजेभ्यः ॥ २ ॥ सर्वा जुहूपभृतो वाजवतीभ्यां व्यूहति ॥ ३ ॥ सर्वासु
सुक्षु प्रस्तरमनक्ति ॥ ४ ॥ सूक्ताक्वय सूक्ता प्रेष्य^१ इति संप्रेष्यति^२ ॥ ५ ॥ सर्वाः
संप्रस्त्रावयति ॥ ६ ॥ सर्वाः^३ कस्तम्भ्यां सादयति ॥ ७ ॥ जाघन्या पत्नीः
संयाजयति ॥ ८ ॥ आज्येन सोमं यजति । आज्येन त्वष्टारम् ॥ ९ ॥ उचानाया
जाघन्या देवानां पत्नीभ्योऽवद्यति । नीच्या अग्रये गृहपतये ॥ १० ॥ चतुश्चतुर-
वदानस्य पञ्चकृत्वः पञ्चावदानस्य ॥ ११ ॥ नात्रोपस्तरणामिधारणानि भवन्ति^४
॥ १२ ॥ उचानाया इडौ समवद्यति नीच्या अग्नीधे ॥ १३ ॥ जाघनीशेषं
पत्न्यध्वर्यवे ददाति ॥ १४ ॥ बाहुं शमित्रे । तँ स ब्राह्मणाय ददाति यद्यब्राह्मणो
भवति ॥ १५ ॥ समानमा समिष्टयजुषः ॥ १६ ॥ त्रीणि समिष्टयजूंषि जुहोति
पञ्च यज्ञं गच्छ ॥ एष ते यज्ञो यज्ञपते ॥ देवा गातुविदः इति ॥ १७ ॥ अन्तरेण^५
चात्वालोत्तरौ ॥ १८ ॥ ॥ २२ ॥

उपनिष्क्रम्य हृदयशूलेन चरन्ति ॥ १ ॥ शुष्कस्य चार्द्रस्य च संधौ
हृदयशूलमुदास्रयति शुणसि तममिशोच योऽस्मान् द्वेष्टि ये च वयं द्विष्मः इति ॥ २ ॥
धान्नोधान्नो रोजन् ॥ उदुत्तमं वरुण पाशम् इत्येताभ्यामादित्यमुपस्थाय चात्वाले
मार्जयन्ते सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु इति ॥ ३ ॥ समिधः कृत्वाप्रतीक्षमायन्ति
॥ ४ ॥ एधोऽत्येधिषीमहि इत्याहवनीये समिध आधायोपतिष्ठन्ते अपो अन्वचारिषम्
इति ॥ ५^६ ॥ एवं पत्नी गार्हपत्येऽभ्याधायोपतिष्ठते ॥ ६ ॥ यूपं यजमान उपतिष्ठते
आशासानः सुवीर्यम् इत्येतयां ॥ ७ ॥ संतिष्ठते पशुबन्धः ॥ ८ ॥ एवमेव पदसु-

1. Rudradatta on ĀpŚS VII.27.5 and Vāñcheśvara (37a) on SatS IV cite sūtras 3 and 4 verbatim.
- 2-2. Thus B_{2,12}; A₁ प्रेष्यति संप्रेष्यति; A₂₋₃, B₁, R प्रेष्यति
3. A₁ सर्वा; A₂₋₃, R सर्वा सुक्षु; B₁ सर्वा सुक्षु; B₂ सर्वा; Mahādeva on SatS IV.5 (p. 442): तथा बाहू भारद्वाजः सर्वा जुहूपभृतो व्यूहति सर्वासु प्रस्तरमनक्षति सर्वाः कस्तम्भ्यां सादयतीति । Rudradatta on ĀpŚS VII.27.9: तथा च भारद्वाजः सर्वाः सुक्षुः कस्तम्भ्यां सादयतीति । Sūtras 5 and 7 cited verbatim by Vāñcheśvara (37a) on SatS IV.
4. Rudradatta on ĀpŚS VII.27.10 cites sūtras 11 and 12 verbatim except चतुःकृत्वः for चतुः; Vāñcheśvara (37a) on SatS IV has cited this sūtra verbatim; he has cited the preceding sūtra as: चतुश्चतुरवदानस्य पञ्चकृत्वे पञ्चावदानस्य पञ्चकृत्वो ।
5. Thus B_{2,12}; A, B₁, R omitted
6. A₂₋₃ अन्तरा
7. II reads sūtras 4 and 5 as one sūtra.

षट्सु^१ मासेषु संवत्सरेसंवत्सरे वा पशुना यजेत ॥ ९ ॥ नाहितामि पशुनानीजानं
संवत्सरोऽतीयात् ॥ १० ॥ यद्यतीयादमांसखादः स्यात् ॥ ११ ॥ अत्यशिता
॥ वा एतस्याप्रयो भवन्ति य^२ आहिताग्निः संवत्सरं पशुनानिष्ट्वा मांसं खादतीति
विज्ञायते ॥ १२ ॥ स यदि भक्षयेदेतया भक्षयेत्

मनसाग्रिम्यः प्रहिणोमि भक्षं मम वाचा तँ सह भक्षयन्तु ।

अप्रमाद्यन्नप्रमत्तश्चरामि शिवेन मनसा सह भक्षयत ॥

इति ॥ १३ ॥ यद्यादिष्टो भक्षयेदेतं मन्त्रमुक्त्वा भक्षयेदेतं मन्त्रमुक्त्वा भक्षयेत्
॥ १४ ॥ ॥१३॥

॥ इति सप्तमः प्रश्नः ॥

1. Thus B₂; A, B₁, R षट्सु
2. A₁ यद्यतीयादमांसखादस्यादमत्या^३; A₁₋₃ यद्यतीयान्मांसखादमत्या^३; B₁ यद्यतीयमांसखा-
दस्यादमत्या^३; B₂ यतीयादमांसखादस्यादमत्या^३; B₃ यद्यतीयादमांसखादः स्यात्; R यद्यती-
यान्मांसं...
3. A₂₋₃ omitted
4. Thus B₂; A₁ omitted; A₁₋₃ षट्सु मन्त्रः; A₄ इति षट्सु मन्त्रः; B₁ श्रीः ॥ ७ ॥;
B₂ इति ॐ शुभमस्तु

अथ अष्टमः प्रश्नः

चातुर्मास्यैर्यक्ष्यमाणः^१ पञ्चहोतारं मनसाऽद्रुत्याहवनीये सग्रहं जुहोति
॥ १ ॥ वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति पार्जन्यं चरुम् ॥ २ ॥ हिरण्यं वैश्वानरे
ददाति । घेनुं पार्जन्ये ॥ ३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ४ ॥ सैषान्वारम्भणीयायाः^२
स्थानं प्रत्येति ॥ ५ ॥ फाल्गुन्यां चैत्र्यां वा प्राचीनप्रवणे वैश्वदेवेन यजते ॥ ६ ॥
दर्शपूर्णमासीकं^३ आहवनीयः स्यादित्येकम् । सौमिक इत्यपरम् ॥ ७ ॥ यदन्य-
दुचरत्वेद्या उपवपनात् सर्वं तत् क्रियते^४ ॥ ८ ॥ आमावास्यां तन्त्रं भवति ॥ ९ ॥
समानमा वत्सानामपाकरणात् ॥ १० ॥ आप्यायन्मत्तिया विक्षेभ्यो देवेभ्यो भगम्^५
इति गाः प्रस्थापयति ॥ ११ ॥ समानमा वह्निं आहरणात् ॥ १२ ॥ प्रक्षमयं
वर्हिर्भवति ॥ १३ ॥ तत् त्रेधा संनक्षीकधा पुनः संनक्षति ॥ १४ ॥ एवं त्रयो-
विंशतिदारुमिध्मं करोति ॥ १५ ॥ समानमा पात्राणां प्रयोजनात् ॥ १६ ॥
पृषदाज्यधानीं द्वितीयाष्टपभृतं प्रयुनक्ति द्वे आज्यस्थाल्यौ तिस्रश्चरुस्थालीः पालाशं
वाजिनपात्रम् ॥ १७ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ १८ ॥ आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति
सौम्यं चरुं सावित्रं द्वादशकपालं सारस्वतं चरुं पौष्णं चरुं मारुतं सप्तकपालं
वैश्वदेवीमांसिकां द्यावापृथिव्यमेककपालमिति ॥ १९ ॥ समानमा फलीकरणात्
॥ २० ॥ फलीकृतानां तण्डुलानां विभागमन्त्रेण चरव्यानपोद्धरति ॥ २१ ॥
सहेतरान् पिनष्टि ॥ २२ ॥ संयुतानां पिष्टानां पौष्णमपोद्धरति^६ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥

समानमा प्रातर्दोहात् ॥ १ ॥ तप्ते प्रातर्दोहे सायंदोहमानीय यदा^७
कृतामिक्षा भवत्यथैनां विस्तान्य विवाजिनां^८ कृत्वा द्वयोः पात्रयोऽप्युद्धृत्य^९

1. A₁₋₃ begin with ॐ; B₁ with श्री इति ओं ॥; B₂ with अथ अष्टमः प्रश्न आरभ्यते;
Vāṇcheśvara (1b) on SatS V: भारद्वाजोऽपि फलानुपवपेदेव चातुर्मास्यैर्यक्ष्यमाणः
पञ्चहोतारं मनसाऽद्रुत्याहवनीये फाल्गुन्यां चातुर्मास्यैर्यक्ष्यमाणः इति स्थलान्तरे माह ।

2. Thus B₁₋₃; A₁B₁R आरम्भणीया

3. A₁B₁ दर्शपूर्णमासिक; A₂₋₄ दर्शपूर्णमासीक; A₃B₁ दर्शपूर्णमासिक; B₂ दर्शपूर्ण-
मासिक

4. Mahādeva on SatS V.1 (p. 449) omits तत् in the citation of this
sūtra.

5. B₂ देवतागम्; B₃ देवमगम्

6. Rudradatta on ĀpSS VIII.2.4 cites sūtras 22 and 23 verbatim.

7. B₂ यदा

8. A वाजिन; B₂ वाजिनां

9. B₁₋₃ पात्रयोऽप्युद्धृत्य; Mahādeva on SatS V.1 (p. 451): अथैवोद्धरणविवेचनं
भारद्वाजेनोक्तं and द्वयोर्विधि भारद्वाजापह-ऋषे ।

वाजिनस्यैकदेशेनोपसिच्य प्रज्ञातं वाजिनशेषं निदधाति ॥ २ ॥ अधिश्रित्य हवींष्याप्येभ्यो निनीय' तत' उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति ॥ ३ ॥ समानमा संप्रैपात् ॥ ४ ॥ आज्येन दध्ना चोदेहि इति संप्रैपान्तं नमति ॥ ५ ॥ समान-
माज्यानां ग्रहणात् ॥ ६ ॥ पाशुकान्याज्यानि गृह्णाति ॥ ७ ॥ एतावच्चाना ॥ ८ ॥
पृषदाज्यधान्यामौषधृतानां मन्त्राणां द्वाभ्यामाज्यं गृहीत्वा गहीनां पयोऽसि इति
द्विर्दधि गृह्णाति ॥ ९ ॥ औषधृतानामेकेनान्तत आज्यम् ॥ १० ॥ इति वै खलु
यदि चैज्यां यजेत ॥ ११ ॥ अथ यदि फाल्गुन्यां संसृष्टमेव गृह्णीयाद्यथा
पशुबन्धे ॥ १२ ॥ समानमा हविषामुद्रासनात् ॥ १३ ॥ एककपालमुद्रास्या-
ज्येनाभिपूरयति ॥ १४ ॥ आविःपृष्टं करोति ॥ १५ ॥ भूर्ध्रुवः सुवः इति
हवींष्यासादयति ॥ १६ ॥ उत्करे वाजिनम् ॥ १७ ॥ संवत्सरे पर्यागत एता-
भिरेवासादयेत् ॥ १८ ॥ आसाद्य हवींषि निर्मेन्ध्यस्याश्रुता निर्मेन्ध्येन चगति
॥ १९ ॥ सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति ॥ २० ॥ समानमा प्रयाजेभ्यः ॥ २१ ॥
नव प्रयाजान् यजति ॥ २२ ॥ चतुर्थेचतुर्थ औषधृतं समानयते सर्वमन्ततः ॥ २३ ॥
उपभृतः स्थाने पृषदाज्यमभिधारयति ॥ २४ ॥ समानमा हविषां प्रदानात् ॥ २५ ॥
उपांशु सावित्रैककपालाभ्यां प्रचरति ॥ २६ ॥ ॥२॥

पौष्णं हुतमनुमन्त्रयते पृष्णोऽहं देवयज्या पुष्टिमान् पशुमान् भूयासम् इति
॥ १ ॥ एवमेव सर्वान् पौष्णाननुमन्त्रयते ॥ २ ॥ आमिक्षया प्रचर्वककपालं वहिर्पदं
कृत्वा जुह्वामुपस्तीर्य सर्वमेककपालमवधति ॥ ३ ॥ अत्रैवाशयमनुपपांसिन्ध्या-
भिधार्य सुचा प्रतिष्ठितं जुहोति ॥ ४ ॥ यदि हुतः पर्यावर्तत प्रत्पादायामिधार्य
पुनर्जुहुयात् ॥ ५ ॥ वरं दत्त्वा सुचा कल्पयति न पाणिनेत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ अथैनं
चतुर्भिर्मासनामभिरभिजुहोति मधवे स्वाहा ॥ माधवाय स्वाहा ॥ शुक्राय स्वाहा ॥ शुचये
स्वाहा इति ॥ ७ ॥ संवत्सरीणो' स्वस्तिमाशास्ते इतीडाया आशीःषु यजमानो जपति
॥ ८ ॥ प्रथमजो वत्सो दक्षिणा ॥ ९ ॥ पृषदाज्येन नवान्याजान् यजति ॥ १० ॥
संवत्सरीणो' स्वस्तिमाशास्ते दिव्यं धामाशास्ते' इति सूक्तवाके होताशास्ते ॥ ११ ॥
प्रहृत्य परिधीन् संप्रेष्यति वाजिन्योऽनुग्रहि इति ॥ १२ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य चमत्ते

1. Thus B_{2,3}; A निनीय; B₂ निमित

2. R joins सर्वमन्ततः to the next sūtra.

3. A₂₋₅ नवम

4-4. Thus B_{2,3}; B₂ इतिष्ठाया for इतीडाया; B₂ स्वस्तिमाशास्ते; other MSS and R omit this. But compare VII.10.10-13.

5-5. B₂ omitted

वा विहिंषि विपिञ्चन् वाजिनमानयति ॥ १३ ॥ अनभिघार्यात्पाक्रम्याश्चाध्याह्नं
वाजिनो यज^१ इति ॥ १४ ॥ वषट्कृते विपिञ्चमानया^२ जुहोति ॥ १५ ॥ अनु-
वषट्कृते द्वितीयम् ॥ १६ ॥ ॥३॥

ऊर्ध्वनुरासीनो होता यजत्यनवानम्^३ ॥ १ ॥ वाजिनो हुत्वावशिनष्टि
॥ २ ॥ वाजिनोद्रेकेण दिशः प्रतियजति यथा पशुवन्धे ॥ ३ ॥ भक्षं तं समुपहृत्य
भक्षयन्ति होताग्रेऽथाध्वर्युस्य ब्रह्मायाग्रीधोऽथ^४ यजमानः ॥ ४ ॥ समशो वा विभज्य
॥ ५ ॥ सर्व^५ एव मिथः कर्मनामभिः समुपहृत्येव^६ ॥ ६ ॥ असावुपहृत्येव इत्या-
मन्त्रणः । उपहृतः इति प्रतियचनः ॥ ७ ॥

यन्मे रेतः प्रसिष्यते यन्न आजायते पुनः ।

यद्वा मे प्रतितिष्ठति तेन माममृतं कुरु तेन सुप्रजसं कुरु ॥

तस्य ते वाजिपीतस्योपहृतस्योपहृतो मक्षयामि इति ॥ ८ ॥ समानमा समिष्टयजुषः ॥ ९ ॥
पाशुकानि^७ समिष्टयजुषि जुहोति ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ११ ॥ त्रेण्या
शलस्या विनीय लोहेन क्षुरेणोदुम्वरेण इमश्रूणि वापयित्वोपपक्षौ नि केशान्
वर्तयते^८ ऋतमेव^९ परमेष्ठयुतं नात्येति किं चन इति ॥ १२ ॥ एवमेवोत्तरेणोत्तरेण
मन्त्रेणोत्तरेषु पर्वसु निवर्तयते^{१०} ॥ १३ ॥ चतुरो मासान्^{११} मांसमश्नाति न स्त्रियश्चपैति
नोपर्यास्ते जुगुप्सतेऽमृतात्^{१२} ग्राह्येतेऽमध्वश्नाति ॥ १४ ॥ मध्वश्ननः स्यादित्येकम् ।

1. A,B, अभि^१

2. R वाशिनोपयज

3. A, मिपिञ्चमानया; A₂₋₃, सिष्यमानया; B, मिपिञ्चमानया; B₂, विपिञ्चमानया; B₃, विपिञ्चमानया

4. Thus all MSS.; R counts sections 3 and 4 as only one section, namely 3. Consequently in Praśna VIII R has 24 sections instead of 25.

5. A_{1,3,5}, एवमेवान्; A₂, एवमेवान्, marginal correction अनवानं; B_{2,3}, R अनोदान्; See ĀśvŚS II.16; ĀpŚS VIII.3.9; SatS V.1

6. Rudradatta on ĀpŚS VIII.3.15 cites लघीद् for आग्रीधो. Sūtras 4-6 (beginning with होताग्रे) are cited by Vāñchēśvara (10a) on SatS V.1. Mahādeva on SatS V.1 (p. 454): शेषमिति भरद्वाजापस्तम्बौ ।

7. A₂₋₃, सर्वम्

8. A₁, B₁, पशुकानि; B₂, पाशुकानि

9. A₁, B₁, परमेव; B₂, परति

10. A₂₋₃, omitted

11. Thus A₁, B_{2,3}; A₂₋₃, B₁, R मासो न

12. Thus B_{2,3}; A, R जुगुप्सते; B₁, जुगुप्सता^{१२}

व्यञ्जनार्थमित्यपरम् ॥ १५ ॥ अतिथये तु जायामुपेयादित्येकेषाम् ॥ १६ ॥ एवमेव सर्वेषु चातुर्मास्यान्तरालेषु व्रतं चरति ॥ १७ ॥ ॥४॥

ततश्चतुर्थे मासेषु वरुणप्रधासैर्यजते ॥ १ ॥ तेषां वैश्वदेवेन कल्पो व्याख्यातः ॥ २ ॥ विकाराननुक्रमिष्यामः ॥ ३ ॥ समानमा वत्सानामपाकरणात् ॥ ४ ॥ मारुत्या आग्निधायै प्रतिप्रस्थाता वत्सानपाकरोति ॥ ५ ॥ वारुण्या अध्वर्युः ॥ ६ ॥ अग्नेणाहवनीयं द्वे वेदी कुरुतः । उत्तरामध्वर्युर्दक्षिणां प्रतिप्रस्थाता ॥ ७ ॥ समे प्राची भवतः । पृथमाग्नेण प्रादेशमाग्नेण वासंभिजे ॥ ८ ॥ यदेवाध्वर्युः करोति तत् प्रतिप्रस्थाता करोति ॥ ९ ॥ अग्नेणापरेण वोचरां वेदिं प्रतिप्रस्थाता स्तम्भयजुर्हरति ॥ १० ॥ एतेनैवात् ऊर्ध्वं संचरते ॥ ११ ॥ समान उत्करो भवति समान आग्नीध्रः समानो होता समानो ब्रह्मा ॥ १२ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशो यान्युत्तरस्यां कर्माण्यध्वर्युस्तानि कुर्यादक्षिणस्यां प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥ अथैनं अनुसंभिनति ॥ १४ ॥ दक्षिणायै वेदेरुत्तरस्याः श्रोणेरुपक्रम्य स्केनोद्धित्योत्तरस्या दक्षिणादंसात् ॥ १५ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वोत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुपवपति न दक्षिणस्याम् ॥ १६ ॥ उभयत्र संभारनिवपनं भवति ॥ १७ ॥ ॥५॥

पूर्वेद्युरग्नी प्रणयत इत्येकम् । अधिथित्य हवीपीत्यपरम् ॥ १ ॥ समानमा वह्निष आहरणात् ॥ २ ॥ द्वे वह्निषी आहरतो द्वाविष्मो ॥ ३ ॥ समानमा पात्राणां प्रयोजनात् ॥ ४ ॥ उभौ पात्राणि प्रशुद्धकः ॥ ५ ॥ शमीमय्यः सुचो भवन्ति हिरण्मय्यो वा दक्षिणस्य विहारस्य ॥ ६ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ ७ ॥ आभेयमष्टाकपालमिति नित्यानि पञ्च संचराणि निरुप्यैन्द्राग्रमेकादशकपालं

1-1. A, B, omitted

2. R वा संभिजे

3. A₁ *रुपक्रमस्य; B₁ *रुपनिष्क्रम्य

4. A_{1, 2, 3, 4}, B₁ दक्षिणांसात्; A₂ दक्षिणीसात्

5. A₁ प्रणयत्; B₁ प्रणयनम्

6. Thus A_{2, 3}; A_{2, 3} B आभरणात्

7. A₁, B आभरतो

8. A_{2, 3} प्रयुज्यते

9. Rudradatta on ApSS VIII.5.29: शमीमयानि दक्षिणविहारवेदेभ्य आह्वयः ।

Mahideva on SatS V.2 (p. 461) cites this sūtra verbatim except दक्षिण* for दक्षिणस्य.

निर्वपति ॥ ८ ॥ तूर्णां करम्मपात्रेभ्यो यवान् निरूप्य मन्त्रेण मेघप्रतिकृतिभ्यां^१
यवान् निर्वपतः ॥ ९ ॥ मरुद्भ्यः प्रतिप्रस्थाता वरुणायाध्वर्युः ॥ १० ॥ कायमेक-
कपालं निर्वपति ॥ ११ ॥ समानमा फलीकरणात् ॥ १२ ॥ सर्वास्तुपानवभृथाय
निदधाति ॥ १३ ॥ मन्त्रेण मेघप्रतिकृतिभ्यां^२ यवेभ्यो भर्जनार्थं कपाले उपधत्तः
॥ १४ ॥ तयोरीषदुपतप्ता धानाः कुरुतः ॥ १५ ॥ आवपन्तावधिश्रयणमन्त्रं^३ जपतः
॥ १६ ॥ उद्वपन्तावुद्गासनमन्त्रम् ॥ १७ ॥ सृष्टा^४ धाना अभिघार्योद्गासयतः
॥ १८ ॥ काल एवालंकुरुतः ॥ १९ ॥ यत्र क च हविष्यान् भर्जयेदेवमेव कुर्यात्
॥ २० ॥ पिष्टानामावृता धानाः पिष्टः^५ ॥ २१ ॥ आमिक्षाया आवृतामिक्षे कुरुतः
॥ २२ ॥ वारुणनिष्कासं^६ ब्रज्जातं निदधाति ॥ २३ ॥ ॥ ६ ॥

ऐन्द्राग्रपर्यन्तानि हवींष्यधिश्रित्यामपेषाणां यवानामीषदुपतप्तानां वा
प्रतिपूरणं पत्नीं^७ करम्मपात्राणि^८ करोति यावन्तो^९ यजमानस्य पुत्रपौत्रा^{१०} भवन्त्ये-
कमतिरिक्तम् ॥ १ ॥ स्त्रीभ्योऽपि प्रतिकरोति ॥ २ ॥ मेघप्रतिकृतीं^{११} कुरुतः
॥ ३ ॥ मेघमध्वर्युर्मेघं प्रतिप्रस्थाता ॥ ४ ॥ स्त्रियाः स्त्रीव्यञ्जनानि कुरुते^{१२} पुंसः
पुंष्यञ्जनानि ॥ ५ ॥ अथैनावनेडकीभिर्लोमशौ^{१३} कुरुतः ॥ ६ ॥ यद्यनेडकीर्नं^{१४}
विन्देयातां कुशोर्णा एव निश्छेपयतः ॥ ७ ॥ कुम्भीपाक्यौ वा भवतः ॥ ८ ॥
कायमेककपालमधिश्रित्य हवींष्याप्येभ्यो निनीयाहवनीय इष्मावादीप्य संप्रेष्यति

1. A₂₋₅ मेघप्रकृतीभ्यां; Rudradatta on ĀpŚS VIII.5.38 : पठित एवायं क्रमो भारद्वाजायै इत्यर्थः । Mahādeva on SatS V.2 (p. 462) : मेघमेघीप्रतिकृतिभ्यां यवानिर्वपतीति भारद्वाजः ।
2. Thus A₁; A₂₋₅, B, मेघप्रकृतिभ्यां; B₂ मेघप्रकृतीभ्यां; B₃ मेघप्रतिकृतीभ्यां
3. B₁ 'मन्त्रान्'
4. Thus A₁, B₂; A₂₋₅, B₂, R प्रष्टा; B₁ ... पा
5. A₁₋₄ पिष्टा; B₂ omitted; R पिष्टे
6. A₁, B₂ वारुण्याः; B₂ निष्कासं
7. A₂₋₅ omitted
8. A₁, B₁ 'पात्राः; Mahādeva on SatS V.2 (p. 463) : शवीकरोराणि करम्मस्तदाभार-
भूतानि पात्राणि यवानामेवापस्तम्भभारद्वाजोक्तैः ।
9. Rudradatta on ĀpŚS VIII.5.41 : यावन्तो यजमानस्य पुत्रपौत्रा भवन्तीत्येव
भारद्वाजः । Similarly Vāṇcheśvara (17b) on SatS V.
10. B₂ पुत्रा
11. Thus B₁₋₃; A₁ 'प्रतिकृतिः; A₂ 'प्रकृतिः; A₂₋₅, B₂ 'प्रकृती; Vāṇcheśvara (20b)
on SatS V : सया च भारद्वाजः संक्षेपे च नानाश्चत्वारद्वयप्रपादेषु मेघयोधेति ।
12. B₁₋₃, R कुरुतः
13. Thus A₂; A₂₋₅ यद्यनेडकीर्नं; A₄₋₆ यद्यनेडकीर्नं; B₁ यद्यनेडकीर्नं; B₂₋₃ यद्यनेडकीर्नं

अग्निम्यां प्रणीयमानाम्यामनुब्रूहि इति ॥ ९ ॥ ये के च साधारणाः संप्रैपा^१ अध्वर्युरेव
तान् ब्रूयात् ॥ १० ॥ सदाग्री^२ प्रणयतः सह प्रणीता हरतः ॥ ११ ॥ उत्तरस्मि-
न्नेवाग्री प्रणीता आसादयतः^३ ॥ १२ ॥ उत्तरस्मिन् ब्रतं^४ विसृजते^५ ॥ १३ ॥
तत उत्तरौ परिग्राहौ परिगृहीतः ॥ १४ ॥ समानमा संप्रैपात् ॥ १५ ॥ यथाधिकरणं
संप्रैपं नमति ॥ १६ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ १७ ॥ ॥७॥

उभौ पाशुकान्याज्यानि गृहीतः ॥ १ ॥ एतावन्नाना । पृषदाज्यधान्यो-
रौषभृतानां मन्त्राणामेकेनाज्यं गृहीत्वा महीनां पयोऽसि इति द्विर्दधि गृहीतः
॥ २ ॥ औषभृतानां द्वाभ्यामन्तत आज्यम् ॥ ३ ॥ इति वै खलु यदि श्रावण्यां
यजेत ॥ ४ ॥ अथ यद्यापाद्व्यां संसृष्टमेव गृहीयातां यथा पशुबन्धे ॥ ५ ॥ समानमा
हविषामुद्रासनात् ॥ ६ ॥ ऐन्द्राग्रपर्यन्तानि हवींष्युद्राद्यामिक्षयोर्मेपप्रतिकृती^६
अवधत्तः ॥ ७ ॥ मारुत्यां मेपमवदधाति वारुण्यां मेपीम् ॥ ८ ॥ ताभ्यां^७
परःशतानि परःसहस्राणि^८ वा शमीपर्णकरीराण्युपवपतः^९ ॥ ९ ॥ करम्भपात्रेष्वा-
वपति^{१०} ॥ १० ॥ एककपालस्यावृत्तैककपालमुद्रास्योत्तरस्यां^{११} वेद्यां हवींष्यासादयति
॥ ११ ॥ दक्षिणस्यां मारुतीं करम्भपात्राणि च ॥ १२ ॥ आमिक्षयोर्मेपप्रतिकृती^{१२}
विपरिहरतः^{१३} ॥ १३ ॥ मारुत्यां^{१४} मेपीमवदधाति वारुण्यां मेपम् ॥ १४ ॥ उभौ
निर्मन्थ्याभ्यां चरत इत्येकम् । अध्वर्युरित्यपरम्^{१५} ॥ १५ ॥ ॥८॥

ततः संप्रैष्यति अग्निम्यां समिष्यमानाम्यामनुब्रूहि इति ॥ १ ॥ एवमेव

1. A₂₋₃, B₁ संप्रैष्या
2. Rudradatta on ĀpŚS VIII.5.24 : सदेति भारद्वाज ।
3. Rudradatta on ĀpŚS VIII.5.34 cites sūtras 11 and 12 verbatim; Mahādeva on SatS V.2 (p. 461) and also Vāñcheśvara (16a) cite sūtra 12 verbatim.
4. A_{1,3}, B₁ ग्रीतं
5. Thus A₂, B₁; A₁ विसृजे; R विसृजते
6. A₁ 'प्रतिकृति; A₂₋₃ 'प्रकृती; B₁ 'प्रकृति
7. B₂ द्वाभ्यां
- 8-9. A₂₋₃ परःसहस्राण्युप
9. A₁ पात्रेष्वावपति; A₂₋₃ पात्रेष्वावपति; B₁ पात्रेष्वावपति
10. A₂₋₃ 'स्योत्तर
11. Thus B_{1,3}; A₁ 'प्रतिकृति; A₂₋₃ 'प्रकृती; B₁ missing
12. Thus A₁, B_{2,3}; A₂₋₃, R 'वपति'
- 13-13. A₂₋₃, B₁ इत्यपरः; Mahādeva on SatS V.2 (p. 464) : एतेऽध्वर्योरेव प्रचार इति भारद्वाजेभ्योक्तम् । Cited verbatim by Vāñcheśvara (19a) on SatS V and Rudradatta on ĀpŚS VIII.6.18.

संमार्जने' द्विवत्' प्रैषं संनमति' ॥ २ ॥ संमृष्ट उच्चरोऽभिर्भवत्यसंमृष्टो दक्षिणः ॥ ३ ॥ अथ प्रतिप्रस्थाता पत्नीं पृच्छति कति ते जाराः इति ॥ ४ ॥ यजारं सन्तं न प्रभूयात् प्रियं ज्ञातिं रुन्ध्यात् । अशौ मे जारः इति निर्दिशेत् । निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन ग्राहयतीति विज्ञायते ॥ ५ ॥ यावत् आचष्टे तान् वरुणो गृहात् ह्नुक्त्वा पत्नीमुदानयति प्रधास्यान् हवामहे इति ॥ ६ ॥ ऐपीके शूर्प उपस्तीर्य करम्भपात्राभ्योप्याभिघार्य शीर्षन्नभिनिघाय पुरस्तात्प्रत्यक्षं तिष्ठन् दक्षिणेऽग्नौ यजमानः सह पत्न्या करम्भपात्राणि जुहोति ॥ ७ ॥ यजमानः पुरोनुवाक्यामन्वाह मो ए ण इन्द्र इति ॥ ८ ॥ उभौ पत्नी च याज्यां यद् ग्रामे पदरण्ये इति ॥ ९ ॥ अपि वाध्वर्युरेव जुहुयात् ॥ १० ॥ अन्वारभेयातामितरौ ॥ ११ ॥ अकन् कर्म कर्मकृतः इति विपरायन्तौ जपतः ॥ १२ ॥ ततो दक्षिणमग्निं संमार्ष्टि ॥ १३ ॥ अध्वर्युरेव प्रवरं प्रहृणीते ॥ १४ ॥ उभौ नवनव प्रयाजान् यजतः ॥ १५ ॥ आज्यभागान्भ्यां प्रचर्य ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥

उपरमति प्रतिप्रस्थाता ॥ १ ॥ अध्वर्युर्हवीं'पि' प्रयच्छति ॥ २ ॥ ऐन्द्राग्नेन प्रचर्योपरमत्यध्वर्युः ॥ ३ ॥ मारुत्या प्रतिप्रस्थाता' प्रचरति' ॥ ४ ॥ पूर्वणावदानेन मेपीं सहावद्यत्पुत्रेण सह शमीपर्णकरीराणि ॥ ५ ॥ मारुत्या प्रचर्योपरमति प्रतिप्रस्थाता ॥ ६ ॥ वारुण्याध्वर्युः प्रचरति ॥ ७ ॥ पूर्वणावदानेन मेपै सहावद्यत्पुत्रेण सह शमीपर्णकरीराणि ॥ ८ ॥ एककपालस्याधृतैककपालं हुत्वोत्तरैश्चतुर्भिर्मामिनामभिरभिजुहोति नभसे स्वाहा ॥ नभस्याप स्वाहा ॥ इषाप स्वाहा ॥ ऊर्जाप स्वाहा इति ॥ ९ ॥ पृथक् स्विष्टकृते जुहुतः । सहैडामवद्यतः' ॥ १० ॥ परिवत्सरीणो स्वस्तिमाशस्ते इतीडाया आशीःपु यजमानो जपति ॥ ११ ॥ प्रवया इवर्षभो दक्षिणा ॥ १२ ॥ पृषदाज्येन' नवान्प्राजान् यजतः ॥ १३ ॥ परिवत्सरीणो स्वस्तिमाशस्ते दिव्यं धामाशस्ते इति सूक्तवाके होताशस्ते ॥ १४ ॥ उभौ वाजिनेन

1. Mahādeva on SatS V.2 (p. 457): भरद्वाजोदाहृतस्याभिर्भ्यां समिधमानाभ्यामनुग्रहीत्येवमतिशङ्गाज्ज्ञेन इत्यस्य...

2-2. Thus A₁₋₂; A₁, B₁ द्विवत्संमतिः; B₂ द्विवत्संमतिं नमति; B₃ द्विवत्संमतिं नमति; R ... संमतिं नमति

3. A₁₋₂, Vāchēśvara (20a) on SatS V: इपीके; Rudradatta on ApSS VIII.6.23: तवाध्वर्युरेव प्रवरं प्रहृणीतेति भारद्वाजवैपायनौ ।

4-4. A, B, omitted

5. A, B₁, R read वारुण्याध्वर्युः before प्रचरति.

6. Vāchēśvara (21b) on SatS V: उभयोः पृषक् स्विष्टकृते etc.

7. B, पृषदाज्येन च

प्रचरतः ॥ १५ ॥ आ त्वा विशन्विन्दवः ॥ आ क्त्वा^१ धमनीनां रसेन मे रसं पृणं^२ ।
तस्य ते वाजिभिर्मक्षं^३ कृतस्योपहृतस्योपहृतो भक्षयामि इति ॥ १६ ॥ ॥१०॥

दक्षिणं वाजिनं भक्षयन्ति^४ ॥ १ ॥ वाजिनां भक्षोऽवतु^५ वाजोऽस्मान्
रेतः सिक्तममृतं बलाय । स न इन्द्रियं द्रविणं दद्यातु मा रिपाम वाजिनं भक्षयन्तः ॥
तस्य त उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि इत्युचस्म^६ ॥ २ ॥ उभौ कस्तम्भ्यां सुचौ
सादयतः^७ ॥ ३ ॥ अध्वर्युरेव पत्नीः संयाजयति^८ ॥ ४ ॥ उभौ पाशुकानि
समिष्टयजूषि जुहुतः ॥ ५ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ६ ॥ तुषैश्च वारुण्या निष्कासेन
चावभृथमवयन्ति ॥ ७ ॥ तत्र कृत्स्नोऽवभृथः^९ क्रियते यदन्यत्^{१०} सान्नोऽध्वमन्त्रा-
दजीपभक्षादिति^{११} ॥ ८ ॥ तुषा ऋजीपस्य स्थानं प्रतियन्ति ॥ ९ ॥ निष्कास
एककपालस्य ॥ १० ॥ अपि^{१२} वा^{१३} वारुणमेककपालं निर्वपेत् ॥ ११ ॥ तस्य
निष्कासेन समवदाय^{१४} प्रचरेत् ॥ १२ ॥ अपि वा न^{१५} सौमिकोऽवभृथः ॥ १३ ॥
तूष्णीमेव तुषानिष्कासमप्यवपेत्^{१६} ॥ १४ ॥ अधान्ये वाससी परिधापोदेतः^{१७}
॥ १५ ॥ काममेते वाससी^{१८} यस्मै कामयेयातां तस्मै दद्याताम् ॥ १६ ॥ प्रत्येत्य
निवर्तयते ॥ १७ ॥ व्याख्यातं निवर्तनं तथा व्रतचर्या ॥ १८ ॥ ॥११॥

ततश्चतुर्षु मासेषु द्वयद्वै साकमेधैर्यजते ॥ १ ॥ अग्नयेऽनीकवते पुरोडाश-
मष्टाकपालं निर्वपति^{१९} साकं सूर्येणोद्यता ॥ २ ॥ साकं रश्मिभिः प्रचरन्तीत्येकेषाम्

1. A₁ गाला; A₂ गह्व; A₃ गह्व; A_{4,5} गह्व; B गह्व
2. A₁, B₁ पृण; A_{4,5} पृणा
3. Thus A₁, B_{1,3}
4. A₁ भक्षयन्; B₂, R भक्षयति
5. Thus B₂; B_{1,3} भक्षो अवतु
6. R counts sūtras 1 and 2 as one sūtra and carries the last word of the present second sūtra, namely, उत्तरम् to the next sūtra.
7. Rāmāgnicit on ĀpŚS VIII.7.11, 12 : भरद्वाजेन तु सुचौ विभोक्त उच्यते ।
8. Mahādeva on SatS V.2 (p. 457) : भरद्वाजोऽपि अध्वर्युरेव पत्नीर्वा व्रतयति ।
9. B₂ कृत्स्नोऽव
10. A₁, B₁ यदन्यत्; A₂₋₅ यदन्यत्
11. Thus B_{1,3}; A₁ सान्नोर्ध्वं; B₂ सान्नोर्ध्वं
12. R reads अपि at the end of the 10th sūtra.
13. Thus A₁, B_{2,3}; A₂₋₅, B₁, R omitted
14. A₁, B_{1,3} दायं
15. B_{2,3} omitted
16. Thus B₂; A₁ तुषां; B_{1,3} तुषं
- 17-17. A, B₁ omitted
18. In R the second sūtra has ended with निर्वपति.

॥ ३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ४ ॥ मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यो मध्यंदिने चरुम्
 ॥ ५ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ६ ॥ गृहमेधीयस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ ७ ॥
 समानमा वत्सानामपाकरणात् ॥ ८ ॥ अयजुष्केण गृहमेधीयायां सर्वान् वत्सानपा-
 करोति ॥ ९ ॥ वेदं कृत्वा वेदिं करोति ॥ १० ॥ नात्रेष्मावर्हिर्भवति । न प्रणीताः
 प्रणयति ॥ ११ ॥ अग्नीन् परिस्तीर्य हस्ताववनिज्य पात्राणि प्रयुज्योलपराजीः^१
 स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति यजमान वाचं यच्छ इति ॥ १२ ॥ वाग्यतः पात्राणि
 संमृशति ॥ १३ ॥ मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यः सर्वासां दुग्धे सायं चरुम्^२ ॥ १४ ॥
 पवित्रे सर्वा गा दोहयित्वानुत्पूते पयस्यनुत्पूय तण्डुलानावपति^३ ॥ १५ ॥ गार्हपत्ये
 वान्वाहार्यपचने वा प्रतिवेशमोदनं पचति ॥ १६ ॥ तत् उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति
 ॥ १७ ॥ समानमा संप्रेषात्^४ ॥ १८ ॥ नात्रेष्मावर्हिः^५ प्रचोदयति^६ ॥ १९ ॥
 समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ २० ॥ ध्रुवायामेव गृह्णाति ॥ २१ ॥ प्रोक्षणीरभिमन्त्र्य
 ब्रह्माणमामन्त्र्य वेदिं प्रोक्ष्य प्रोक्ष्यवशेषं निनीयाग्निमभिमन्त्र्यान्तर्वेदिं ध्रुवां^७
 सादयित्वा सुवँ सादयति^८ । एपासदत् इति मन्त्रं संनमति^९ ॥ २२ ॥ विष्ण्वसि
 वैष्णवं धामासि प्राजापत्यम् इत्याज्यमभिमन्त्रयते ॥ २३ ॥ तस्यै न^{१०} प्रस्तरं प्रहरति^{११} ।
 एवँ स्तीर्ण एव सांतपनस्य वर्हिपि गृहमेधीयेन चरन्तीत्येकेषाम्^{१२} ॥ २४ ॥ ॥ १२ ॥

अथैतं^{१३} चरुमुद्वास्य तस्य शरं प्रह्वातं निधाय त्रीनोदनानुद्धरति ॥ १ ॥
 अनिष्कासितां कुम्भीं निदधाति । अग्रमृष्टं च^{१४} दध्युदायुवनम् ॥ २ ॥ उद्धृता-

1. A, B₁ °मेधीयायाः
2. B₁ °राग्निः B_{2,3} °राजी
3. Mahādeva on SatS V.3 (p. 470): चतुरो मुर्धाक्षिप्य प्रभूतान्वावपतीति
 भारद्वाजवस्तुम्भोः cf. ĀpSS VIII.10.1
4. Vāñchesvara (25b) on SatS V : अनुत्पूते पयस्यनुत्पूततण्डुलानावपति ।
5. A, B₁ प्रेषात्
6. B₁ °वर्हिपः
7. B₁ प्रचोदयति
- 8-8. Emended, cf. XII.2.18; B₁ सुवां सादयित्वा सुवं सादयति; B₂ ध्रुवां सादयित्वा
 सुवं सादयित्वा
9. Thus A_{4,5}, cf. XII.2.18; Rudradatta on ĀpSS VIII.10.6 : एतावददत्तां
 तो विष्णो पादि इति सुवपुवबोर्भस्त्रसंज्ञामः । तथा विष्ण्वसि वैष्णवं धामासि प्राजापत्य-
 मित्याज्याभिमन्त्रणे जुहूपमतीराज्याभावात् । तथैव वेठनुः सत्यापाटभारद्वाजी ।
10. Thus B₁; A₁ तस्य न; A₂₋₃R तस्यैव
11. B₁ परिहरति
12. A_{4,5} प्रचन्द्री^{१४}
13. R अथैतं
14. A₂₋₃R omitted

नोदनान् पच्छो गायत्र्योत्पूयालंकृत्यासादयति ॥ ३ ॥ निशायां गृहमेधीयेन
चरन्ति ॥ ४ ॥ नात्र सामिधेन्यो भवन्ति नाघारौ न प्रयाजाः ॥ ५ ॥ वेदेना-
हवनीयमुपक्षिप्य संप्रेष्यति अग्नीदग्निं त्रिः संपृष्टु इति ॥ ६ ॥ अग्निमेवाग्नीध्रस्त्रिः
संमार्ष्टि ॥ ७ ॥ प्रवरं प्रवृत्त्याज्यभागाम्यां प्रचर्य संप्रेष्यति मरुद्भयो गृहमेधिभ्यो-
ऽनुब्रूहि इति ॥ ८ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य सर्वेषामोदनानां द्विद्विधतुरवदानस्यावधति
त्रिस्त्रिः पञ्चावदानस्य ॥ ९ ॥ अभिघार्यात्याकम्याश्चाव्याह मरुतो गृहमेधिनो यज
इति ॥ १० ॥ षष्टकृते जुहोति ॥ ११ ॥ सर्वेषामोदनानां स्वष्टकृते सकृत्स-
कृदवधति ॥ १२ ॥ सर्वेषामिडासुषूय^१ तामिडां^२ प्राशन्त्यृत्विजः^३ ॥ १३ ॥
अमात्येभ्य ओदनानुपहरन्ति यावन्तो हविश्छिष्टाशा भवन्ति ॥ १४ ॥ अतोऽ-
न्येऽपि प्राभीयुर्यदि प्रभूत ओदनः स्यात् ॥ १५ ॥ प्रतिवेशात् पत्न्यश्नाति
गृहमेधीयाद्वा ॥ १६ ॥ इडान्तो गृहमेधीयः संतिष्ठते ॥ १७ ॥ आञ्जतेऽभ्यञ्जते^४
॥ १८ ॥ अनु वत्सान् वासयन्ति^५ ॥ १९ ॥ सुहिता एतौ रात्रि वसन्ति प्रतीता
अनवर्तिमुखिनः ॥ २० ॥ प्रतिवेशा अपि पचन्ते ॥ २१ ॥ गा अभिघ्नते
॥ २२ ॥ ॥ १३ ॥

कैडिनस्य तन्त्रं प्रक्रमयति^१ ॥ १ ॥ पराचीनरात्रेऽग्निहोत्र्याश्चाभिवान्या-
याश्च वत्सौ वग्नन्ति ॥ २ ॥ पुरा प्रातरग्निहोत्रात् पूर्णदर्व्येण चरन्ति^२ ॥ ३ ॥
दर्व्यामुपस्तीर्य शरनिष्कासस्य दर्वीं पूरयित्वाप्रमृष्टं च दर्व्युदायुवनमन्ववदधाति
॥ ४ ॥ अभिघार्य गार्हपत्ये जुहोति ॥ ५ ॥ पूर्णां दर्विं परा पत इत्येतामनुवृ-
त्त्योत्तरया^३ जुहोति ॥ ६ ॥ ऋषभमाहुयर्षभस्य त्वते जुहोति ॥ ७ ॥ षष्ठ्युपभो न

1. Thus B_{2,3}; A, नाघारौ न प्रयाजौ; A₂₋₃, नाघारौ न प्रयाजानूयाजौ; B, नाघारौ न प्रयाजौ; R न प्रयाजानूयाजौ।
2. Thus B₂; A, अग्नीद; B, अग्नि; B₂, अग्नीदग्नी; R अग्नीदग्नीन्।
3. Rudradatta on ApSS VIII.11.4: सर्वेषु चावदानधर्मः सकृद्विषत्। ष चायं प्रयोगक्रमः स्वयमेव व्यक्तमनुक्तान्तो भारद्वाजेवेति।
- 4-5. A, B_{1,11}, 'मुषदतामिडां; B₂, 'मुषदतामिडां।
5. R carries the word कृत्विजः to the next sūtra.
6. Rudradatta on ApSS VIII.11.3 cites sūtras 14 and 15 verbatim except वसो for वसो in sūtra 15. Sūtras 14 and 15 cited verbatim by Vāñcheśvara (27b) on SatS V..
7. A₂₋₃, वांजते
8. Thus B_{1,11}; R वासयति
9. Cited verbatim by Mahādeva on SatS V.3 (p. 473).
10. प्रचरति for चरति in the citation by Mahādeva on SatS V.3 (p. 473).
11. In R sūtra 5 ends with इति.

रूपाद् ब्रह्मा ब्रूयात् जुहोति इति ॥ ८ ॥ यस्य स्वते जुहोति तं ब्रह्मणे ददाति ॥ ९ ॥ मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः पुरोडाशं सप्तकपालं निर्वपति साकं सूर्यणोद्यता ॥ १० ॥ साकं रश्मिभिः प्रचरन्तीत्येकेषाम् ॥ ११ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १२ ॥ उदित आदित्येऽभिवान्यां दोहयित्वा मरुद्भ्यः स्वतवद्भ्यः पुरोडाशं सप्तकपालं निर्वपति ॥ १३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १४ ॥ महाहविषां तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १५ ॥ तेषां वरुणप्रघासैः कल्पो व्याख्यातोऽन्यत्रावभृथात् ॥ १६ ॥ ॥ १४ ॥

आमिक्षयोर्दक्षिणाद्द्विहारादिति ॥ १ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ २ ॥ आप्रेयमष्टाकपालमिति नित्यानि पञ्च संचराणि निरूप्येन्द्राग्रमेकादशकपालमैन्द्रं चरुं वैश्वकर्मणमेककपालमिति ॥ ३ ॥ समानमा सुच्यादाधारात् ॥ ४ ॥ अग्रे वेदोऽग्रे वेदुत्पन् ॥ ऊर्ध्वो अधराधास्थात् ॥ अन्तां त्वा धावापृथिवी यज्ञे अस्मिन् ॥ अव त्वं धावापृथिवी यज्ञे अस्मिन् ॥ स्विष्टकृदिन्द्राय देवेभ्यो भव ॥ जुषाणो अस्य हविषो घृतस्य बीहि स्वाहा इति सुच्यमाधारमाधारयति ॥ ५ ॥ एककपालस्याष्टैककपालं हुत्वोत्तरैश्चतुर्भिर्मसनामभिरभिजुहोति सहसे स्वाहा ॥ सहस्याय स्वाहा ॥ तपसे स्वाहा ॥ तपस्याय स्वाहा इति ॥ ६ ॥ इदाग्रसरीणो स्वस्तिमाशास्ते इतीडाया आशीःपु यजमानो जपति ॥ ७ ॥ प्रथमजो वत्सो दक्षिणा ॥ ८ ॥ इदाग्रसरीणो स्वस्तिमाशास्ते दिव्यं धामाशास्ते इति सूक्तवाके होताशास्ते ॥ ९ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १० ॥ ॥ १५ ॥

पितृयज्ञस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ दक्षिणपूर्वेणान्वाहार्यपचनं यजमान-
मार्शं चतुःसक्तिं वेदिं करोति ॥ २ ॥ तस्या दिक्षु सक्तयो भवन्त्यवान्तरदेशेषु
मध्यानि ॥ ३ ॥ अथैनां सर्वतः परिश्रित्योत्तरां सक्तिं प्रति द्वारं करोति ॥ ४ ॥
उद्धननान्तां कृत्वान्वाहार्यपचनादग्निमाहुत्य मध्यतः समादधाति ॥ ५ ॥ एष
एतस्मिंस्तन्त्र आहवनीयो भवति ॥ ६ ॥ तत्र ये देवप्रवादा मन्त्रा उभयवत्
ते संनम्येरन् देवानां पितॄणां परिपूतमसि ॥ कर्मणे वा देवेभ्यः पितृभ्यः शक्यम् इति
॥ ७ ॥ यथाप्रकृत्येव वर्तोरन्नित्यपरम् ॥ ८ ॥ समानमा बर्हिष आहरणात् ॥ ९ ॥
समूलं बर्हिर्दात्युपमूलं वा ॥ १० ॥ द्राघीयानिष्म इध्माद्भवति द्राघीयो बर्हिषो
बर्हिः ॥ ११ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ १२ ॥ दक्षिणतः शकदात् प्राचीनावीती

1. In R the tenth sūtra ended with निर्वपति.

2. B, सुच्यादाधारात्

3. A, B₁, R सुच्यमाधारयति

4. Thus A₁, B; A₂-R "दीप्तमूलं"

निर्वपत्युत्तरतो वा यज्ञोपवीती ॥ १३ ॥ सोमाय पितृमते पुरोडाशं पदकपालं निर्वपति
 पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्योऽभिवान्यायै दुग्धे मन्थम्
 ॥ १४ ॥ यवमयान्येतानि हवींषि भवन्ति ॥ १५ ॥ ओक्षण्युद्रेकेण यवानाद्रान्
 कृत्वावहन्ति ॥ १६ ॥ समानमा फलीकरणात् ॥ १७ ॥ ॥ १६ ॥

‘फलीकृतास्तण्डुलान् हवींषि’ विभज्यान्वाहार्यपचने भर्जनार्थं कपालमुपधाय
 तस्मिंस्तृतीयं तण्डुलानां धानां भर्जन्ति ॥ १ ॥ व्याख्यातः* संस्कारः* ॥ २ ॥
 पिष्टानामावृता धानाः पिपन्ति ॥ ३ ॥ समानमा कपालोपधानात् ॥ ४ ॥
 दक्षिणार्धे गार्हपत्यस्य पद कपालान्युपधायान्वाहार्यपचने धानार्थं कपालमुपदधाति
 ॥ ५ ॥ नानापात्रेषु हवींषि संवपति ॥ ६ ॥ उत्पुनाति ॥ ७ ॥ पिष्टेष्वप
 आनीयाभिधान्यायै दुग्धे मन्थमानयति ॥ ८ ॥ अर्धपात्रं करोति ॥ ९ ॥ पिष्टानि
 संयुत्येक्षुशलाकया मन्थं प्रसव्यं दक्षिणाभिमुखोऽनन्वारभमाण उपमन्थति ॥ १० ॥
 शलाकास्थं* करोति ॥ ११ ॥ पुरोडाशमधिश्रित्यान्वाहार्यपचने धाना भर्जन्ति
 ॥ १२ ॥ ता अत्रैव विदह्यमानाः परिश्रेस्त आ हविषामुद्रासनात्* ॥ १३ ॥ तत्
 उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति ॥ १४ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ १५ ॥ दक्षिणार्धं
 गार्हपत्यस्याज्यानि गृह्णाति ॥ १६ ॥ सर्वाणि चतुर्गृहीतानि ॥ १७ ॥ तान्यत्रैव
 परिश्रेस्त आ हविषामासादनात् ॥ १८ ॥ समानमा बर्हिषः स्तरणात्* ॥ १९ ॥
 अग्रे बर्हिर्गृहीत्वा प्रसव्यमग्निं त्रिः स्तृणन् पर्येति ॥ २० ॥ त्रिरस्तृणन् प्रतिपर्येति
 अथा विष्टा जनयन् कर्बराणि* इत्यूर्ध्वं धारयमाणः ॥ २१ ॥ स प्रस्तरो भवति
 ॥ २२* ॥ ॥ १७ ॥

1. B_{2,3} °भवति

2. Section 17 is missing in A₁₋₃B₁.

3. A₁₋₃ °क्षेधा

4. A₁ तण्डुलानां धानादाना

5. Thus A₁; B_{2,3}, R भर्जन्ति

6-6. B₂ व्याख्यातः संस्कारः; B₃ व्याख्यातः संस्कारः

7. A₁ दक्षिणामुखोन्वा* ; B₂ दक्षिणामुखोन्वा*

8. Thus B₂; A₁ कास्थं; B₃ शलाकास्थं

9. Cited verbatim by Rudradatta on ApSS VIII.13-20; Vāñcheśvara on SatS V (35a) : अनुपदह्यमानाः etc.

10. B₂ बर्हिःस्तरणात्

11. B₂ कर्बराणि

12. R reads sūtras 20-22 as two sūtras; sūtra 20 ends with प्रतिपर्येति and the rest forms sūtra 21. It reads स प्रस्तरो as one word.

द्वौ परिधी परिदधाति मध्यमं^१ चैव दक्षिणार्धं^२ च ॥ १ ॥ नान्न
विधृती भवतः ॥ २ ॥ तूष्णीमेव प्रस्तरं न्यस्यति ॥ ३ ॥ एकैकश आज्यानि
हवीं पीत्यासादयन्ति^३ ॥ ४ ॥ अग्रिमग्रे^४ हरन्त्यथोदकुम्भमाज्यान्यथ हवीं^५ पि ॥ ५ ॥
एकैकमलं करोति^६ वा । एषामेव परिवेष इत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ दक्षिणतः कशिपू-
वर्हणमाञ्जनमभ्यञ्जनमित्येकैकश आसाद्य विस्रस्य प्राचीनाचीतानि यज्ञोपवीतानि
कुर्वते ॥ ७ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिप्यमानायानुब्रूहि इति
॥ ८ ॥ उशन्तस्त्वा हवामहे इत्येतां सामिधेनीं त्रिरन्वाह ॥ ९ ॥ सकृदेवेधमादधाति
त्रैधं वा विभज्य ॥ १० ॥ सुवाधारमाधार्यं संप्रेष्यति अग्नीत् परिधीं^७ चाग्निं^८ च त्रिभिः
संभृङ्गि इति ॥ ११ ॥ समानमा प्रवरत् ॥ १२ ॥ आश्राव्याह सीद होतः इति^९
॥ १३ ॥ एतावान् प्रवरः ॥ १४ ॥ नार्षेयं पृणति^{१०} न होतारम् ॥ १५ ॥
अप्यर्हिषथतुरः प्रयाजान् यजति ॥ १६ ॥ आल्यभागाभ्यां प्रचर्य विस्रस्य
यज्ञोपवीतानि प्राचीनाचीतानि कुर्वते ॥ १७ ॥ अत्रैके परिश्रयणं समामनन्ति
॥ १८ ॥ विपरिहरन्त्याज्यानि विपरिहरन्ति हवीं^{११} पि विपरिक्रामन्त्युत्विजः ॥ १९ ॥
दक्षिणेन जुह्वसुपभृतं सादयति दक्षिणेनोपभृतं ध्रुवाम् । दक्षिणेन^{१२} पुरोडाशं धानाः
सादयति^{१३} दक्षिणेन धाना मन्यम् ॥ २० ॥ समानत्र जुहूर्भवति समानत्र पुरोडाशः
समानत्र ब्रह्मा च यजमानश्च ॥ २१ ॥ ॥ १८ ॥

ततः संप्रेष्यति सोमाय पितृमतेऽनु स्वधा इति ॥ १ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य
सर्वेषां हविषां सह स्विष्टकृता द्वेदे पुरोनुवाक्ये अन्वाहोभे सप्रणवे^{१४} ॥ २ ॥ पडवत्तं
पञ्चावचिनामवद्यति पञ्चावचत्तं चतुरवचिनाम् ॥ ३ ॥ पडवत्ते मुख्यान्मुख्याद्विषो
द्विरवद्यति^{१५} ॥ ४ ॥ पुरोडाशस्यावदाय धानानामवद्यति ॥ ५ ॥ एवं मन्यस्य

1. A₂₋₃, B₁, R मध्यं
2. B_{1,2} दक्षिणार्धं
3. Thus B_{1,2}; A₂₋₃, R *सादयति
4. A_{1,2} *नत्र
5. A₁, B₂ *मलं करो; B_{1,2} *मलं करो
6. Thus B₁; R परिधीं चार्घ्यं
7. Mahādeva on SatS V.4 (p. 482): ब्रह्मणा प्रसृत आश्राव्याह सीद होतारिति ।
तथैव भारद्वाजप्रस्तम्भोक्तः ।
8. A₁₋₂ पृणति
- 9-10. A₁₋₂ omitted
10. A₁₋₂ प्रणवे
11. Mahādeva on SatS V.4 (p. 483): सर्वेभ्यस्त्रिभ्यः सकृन्मृदुद्वद्वतीत्यापस्तम्ब-
भरद्वाजोक्तौ ।

॥ ६ ॥ 'अभिघार्योदङ्कृत्याक्रम्य आ स्वधा इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा इति प्रत्याश्रावयति ॥ ७ ॥ सोमं पितृमन्त्रे स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ ८ ॥ ये स्वधामहे इत्यागूर्भवति ॥ ९ ॥ स्वधा नमः इति वषट्करोति ॥ १० ॥ ततः संप्रेष्यति पितृभ्यो^१ बर्हिपद्मस्येऽस्तु स्वधा इति ॥ ११ ॥ जुह्वासुपस्तीर्य धानानामवदाय मन्थस्यावयति^२ ॥ १२ ॥ एवं पुरोडाशस्य^३ ॥ १३ ॥ अभिघार्योदङ्कृत्याक्रम्य आ स्वधा इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा इति प्रत्याश्रावयति ॥ १४ ॥ पितृन् बर्हिपदः स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ १५ ॥ ये स्वधामहे इत्यागूर्भवति ॥ १६ ॥ स्वधा नमः इति वषट्करोति ॥ १७ ॥ ततः संप्रेष्यति पितृभ्योऽग्निधातेभ्योऽस्तु स्वधा इति ॥ १८ ॥ जुह्वासुपस्तीर्य मन्थादवदाय पुरोडाशस्यावयति ॥ १९ ॥ एवं धानानाम् ॥ २० ॥ अभिघार्योदङ्कृत्याक्रम्य आ स्वधा इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा इति प्रत्याश्रावयति ॥ २१ ॥ पितृन्मित्रात्तान् स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ २२ ॥ ये स्वधामहे इत्यागूर्भवति ॥ २३ ॥ स्वधा नमः इति वषट्करोति ॥ २४ ॥ ॥ १९ ॥

असमवदाय^४ प्रचरणमेके समामनन्ति ॥ १ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्रे कन्धवाइनाय स्विष्टकृतेऽस्तु स्वधा इति ॥ २ ॥ जुह्वासुपस्तीर्य सर्वेषां हविषां दक्षिणार्धात् सकृत्सकृच्चतुरवदानस्यावयति त्रिभिः^५ पञ्चावदानस्य ॥ ३ ॥ अभिघार्योदङ्कृत्याक्रम्य आ स्वधा इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा इति प्रत्याश्रावयति ॥ ४ ॥ अग्निं कन्धवाइने स्विष्टकृते स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ ५ ॥ ये स्वधामहे इत्यागूर्भवति ॥ ६ ॥ स्वधा नमः इति वषट्करोति ॥ ७ ॥ मन्थस्याग्र इडामवदायेत्तरयोरवयति^६ । मन्थमिडामवयतीत्येकेषाम्^७ ॥ ८ ॥ उपहृतामिडामवघ्रेण^८ मधयन्ति होताग्रेऽधाचर्षुरथ ब्रह्माधामीधोऽध^९ यजमानः ॥ ९ ॥ उदकुम्भमादाय प्रसव्यमग्निं त्रिभिः^{१०} परिपिबन् पर्येति शुभ्रन्तां पितरः इति । त्रित्परिपिबन् प्रतिपर्येति अथा त्रिषा जनयन् कर्तानि इति ॥ १० ॥ हविःशेषान् संप्रयुत्य ग्रीन् विण्डान् कृत्वा तिसृषु सक्तिषु निदधाति

1. A₁, B₁ omitted2. B₁, मन्थस्य3. B₁, पुरोडाशस्य4. A₁, B₁ असमवदाय; A₂, असम5. A₁, B₁ त्रिभिः6-6. Thus A₁, B₁; A₂ "तरयोरवयति । मधयन्ति"; A₂, "तरयोरवयतीत्येकेषाम्"7. Thus B₁; A₁ उपहृताः; B₁, उपहृता8. A₁, मधोऽधो9. A₁, omitted

पथाध्यायां दक्षिणाध्यायां पूर्वाध्यायाम् ॥ ११ ॥ एतद्वा विपरीतम् ॥ १२ ॥
एतत् ते तत् ये च त्वामनु इत्येतैर्मन्त्रैर्यथा पिण्डपितृयज्ञे ॥ १३ ॥ ॥२०॥

उत्तरस्यां स्रक्त्यां लेपं निमृज्य अत्र पितरो यथाभागं मन्दघ्नम् इत्युक्तोदञ्च
उपनिष्क्रम्या तमितोराहवनीयमुपतिष्ठन्ते ॥ १ ॥ समन्य जपन्ति सुसंदां त्वा त्वं
मघवन् मन्दिपीमहि इति ॥ २ ॥ अक्षन्मीमदन्त इति गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते ॥ ३ ॥
अनीमदन्त पितरः सोम्याः इति परायन्ति ॥ ४ ॥ परेत पितरः सोम्याः इति पुनरभि-
प्रपद्यन्ते ॥ ५ ॥ तूर्ण्यो दशां वोर्णास्तुकां वा ग्रच्छिद्योपन्यस्यायन्ति एतानि यः पितरो
वासोऽस्यतो नोऽन्यत् पितरो मा यूढुर इति ॥ ६ ॥ आज्ञनग्रभृति गार्हपत्योपस्थानान्तं
कर्म क्रियते यथा पिण्डपितृयज्ञे ॥ ७ ॥ अत्रैके परिपेचनं समामनन्ति ॥ ८ ॥
विस्रस्य प्राचीनावीतानि यज्ञोपवीतानि कुर्वते ॥ ९ ॥ विपरिहरन्ति तुचो विपरि-
क्रामन्त्यृत्विजः ॥ १० ॥ व्यपच्छाय परिश्रयणं संप्रेष्यति ब्रह्मन् प्र स्यास्यानः इति
॥ ११ ॥ अपयर्हिषौ द्वावनूयाजौ यजति ॥ १२ ॥ देवौ यज इति पूर्वमनूयाजं
संप्रेष्यति । यज इत्युत्तरम् ॥ १३ ॥ स्रक्तवाकं प्रति होता निव्ययते ॥ १४ ॥
नात्र पत्न्यन्वास्ते न संयाजयन्ति न समिष्टयजुर्जुहोति ॥ १५ ॥ सिद्धमिष्टिः
संतिष्ठते ॥ १६ ॥ संयुवन्तेत्येकेषाम् ॥ १७ ॥ ॥२१॥

प्रतिपूरुषमेककपालान् निर्वपति यथा करम्भपात्राणि ॥ १ ॥ उत्तरार्धे
गार्हपत्यस्य कपालान्युपधाप्य श्रपयति ॥ २ ॥ अथैनानभिधार्यानभिधार्य वोद्वास्य
मृतेऽवदधाति । मृतयोर्मृतेषु वा ॥ ३ ॥ कोशापिधानेन हरन्तीत्येकेषाम् ॥ ४ ॥
दक्षिणाग्नेरेकोलुमुकं धूपायत् पराचीनं हरति ॥ ५ ॥ उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं गत्वा खूत्कर
एकमुपवपति यान्तो गृह्णा स्मस्तेभ्यः कमकरम् इति ॥ ६ ॥ चतुष्पथ एकोलुमुकं

1. A, R omit दक्षिणाध्यायां; B₁ ...यां दक्षिणाध्यायां पूर्वधायाम्; B₂ दक्षिणाध्यायाम्
2. Vāñcheśvara on SatS V (40a): तथा चैतत् तत् ये च त्वामन्विति प्रथमं पिण्डमव-
दध्यात् एतत्ते पितामह ये च त्वामन्विति द्वितीयं एतत्ते प्रपितामह ये च त्वामन्विति तृतीयं
यथा पिण्डपितृयज्ञे इति भारद्वाजः ।
3. B₂ "तिष्ठते"
4. B₂, R नान्यत्
5. A₁ "कपालं; A₂₋₅, B₁ "पुष्प"
6. A₁, B₂ यपयति; Vāñcheśvara (42a) on SatS: भारद्वाजापस्तंबकात्यायनवचने-
भ्यश्च गार्हपत्य उदीचीनाराशिरूपा तेष्वाधिलेखेति ।
7. B₂ "त्येके"
8. A_{1,5} धूमायत्; R धूमायत्; B₂ धूपात्
9. Thus B_{2,3}; A₁, B₁, R एकोलुमुकम्

मुपसमाधाय संपरिस्तीर्य मध्यमे पलाशपर्णं उपस्तीर्यान्तमे वा सर्वेषामेककपालानां
सकृत्सकृत् समवदायाभिघार्य जुहोति एष ते रुद्र भागः सह स्वस्त्वाम्बिकया तं जुपस्व
त्वाहा इति ॥ ७ ॥ हुतं यजमानोऽनुमन्त्रयते मेवजं गवे इति द्वाभ्याम् ॥ ८ ॥
प्रतिपूरुषमेककपालानादाय प्रदक्षिणं चतुष्पथं त्रिः परियन्ति त्र्यम्बकं यजामहे
इत्येतया ॥ ९ ॥ यदि पतिकामा स्यात् सापि परीयात्

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पतिवेदनम् ।

उर्वारुकमिव बन्धनादितो मुक्षीय मा पतेः ॥

इति ॥ १० ॥ तानूर्ध्वानुदस्य प्रतिलभन्ते ॥ ११ ॥ ॥ २२ ॥

भग स्य भगस्य नो लप्सीय इति ॥ १ ॥ परीत्यपरीत्य यजमानायाभि-
समावपन्ति ॥ २ ॥ पतिकामाया अभिसमावपेयुः ॥ ३ ॥ यस्य कस्य च
पतिकामा स्यादित्येकम् । यजमानस्येत्यपरम् ॥ ४ ॥ तान् मूत्रे कृत्वा परोमोष्टे
वृक्ष आसज्योपतिष्ठन्ते एष ते रुद्र भागस्तं जुपस्व तेनावसेन परो मूजवतोऽतीहि ॥
अवततधन्वा पिनाकहस्तः कृत्तिवासाः इति । त्रिरवताम्यन्ति ॥ ५ ॥ अनुपरिषिन्त्य
मार्जयन्ते सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु इति ॥ ६ ॥ समिधः कृत्वाप्रतीक्षमायन्ति
॥ ७ ॥ एषोऽस्प्रेषिणीमहि इत्याहवनीये समिध आधायोपतिष्ठन्ते अपो बन्धवारिपम्
इति ॥ ८ ॥ एवं पत्नी गार्हपत्य आधायोपतिष्ठते ॥ ९ ॥ प्रत्येत्यादित्यै घृते
चरुं निर्वपति ॥ १० ॥ तस्याग्न्याधेयेन कल्पो व्याख्यातोऽन्यत्र वरदानात्
॥ ११ ॥ अथ श्वेतमेके समामनन्ति ॥ १२ ॥ सद्यस्काला एता इष्टयो भवन्त्य-

1. B₁, पलाशपर्णम्; R पलाशपलाश

2. A₂₋₅, B₁, "गुह्य"

3. R separates sūtras 7-9 differently: the 7th ends with जुहोति and the 8th with अनुमन्त्रयते.

4. A₁, B₁, पतिकाम; B₂, पतिकामः; B₃, पतिकामा न

5. B₂ and Rudradatta on ApSS VIII.18.5 read अपि°.

6. Rudradatta on ApSS VIII.18.3 has cited this sūtra verbatim. R omits च. Vāñcheśvara (43a) on SatS cites कस्यचित् for कस्य च.

7. Thus B₂₋₅; A₁, B₁, R मूत्रे वृ

8. Mahādeva on SatS V.5 (p. 489) : सुमित्रा न इत्येतेनेति मरद्वाजः ।

9. R reads sūtras 6-8 as two sūtras: the sūtra 6 ends with एषिणीमहि इति and the rest forms sūtra 7.

10-10. A₁, B₂ "पत्न्येभ्य आधा"; B₁ "पत्न्येभ्य आधा"; B₃ "पत्न्येभ्य आधा"

11. Mahādeva on SatS V.5 (p. 490) : तस्याग्न्याधेयिकवत् कस्य इति मरद्वाजः । Rudradatta on ApSS VIII.19.1 : तस्याग्न्याधेयिकवत् वरदानादित्येव मरद्वाजः । Vāñcheśvara on SatS (44a) : अन्यत्र वरदानादिति मरद्वाजवचनात् ।

न्यत्रानीकवतात् क्रैडिनादिति ॥ १३ ॥ ततो निवर्तयते ॥ १४ ॥ व्याख्यातं
निवर्तनं तथा व्रतचर्या ॥ १५ ॥ ॥२३॥

ततश्चतुर्थं मासेषु शुनासीर्येण^१ यजेत मासि चार्धमासे वा चतुरहे ज्ये
द्वयहे वैकाहे वा ॥ १ ॥ तस्य वैश्वदेवेन कल्पो व्याख्यातः ॥ २ ॥ विक्रा-
ननुक्रमिव्यामः ॥ ३ ॥ समानमा चिर्वपणात् ॥ ४ ॥ आग्नेयमष्टाकपालमिति
नित्यानि पञ्च संचराणि निरूप्येन्द्राय द्वादशकपालं वैश्वदेवं चरुमिन्द्राय शुनासीराय
पुरोडाशं द्वादशकपालं वायव्यं पयः सौर्यमेककपालमिति ॥ ५ ॥ प्रातर्दोहेन
पयसः कल्पो व्याख्यातः ॥ ६ ॥ एककपालस्यावृत्तैककपालं हुत्वोत्तमेन मास-
नाम्नाभिजुहोति संसर्पोऽस्यैहस्यत्याय स्वाहा इति^२ ॥ ७ ॥ अनुवत्सरीणो^३ खस्तिमाशास्ते
इतीडाया आशीःपु यजमानो जपति ॥ ८ ॥ द्वादशगवँ सीरँ पद्मगवं बोधायँ
बोष्टारं वा^४ ॥ ९ ॥ अनुवत्सरीणो^५ खस्तिमाशास्ते^६ दिव्यं धामाशास्ते^७ इति सप्तवाके
होताशास्ते ॥ १० ॥ एकं समिष्टयजुर्जुहोति ॥ ११ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १२ ॥
तथा^८ निवर्तयते^९ ॥ १३ ॥ व्याख्यातं निवर्तनम् ॥ १४ ॥ संतिष्ठन्ते चातुर्मास्यानि
॥ १५ ॥ ॥२४॥

काम्यानि^१ चातुर्मास्यानि व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ वैश्वदेवेन पशुकामो
यजेत ॥ २ ॥ यस्मिन्नस्यर्तौ भूयिष्ठं पयः स्यादपि वा यदास्य वसन्ते भूयिष्ठं
पयः स्यादथ^२ वैश्वदेवेन यजेत ॥ ३ ॥ वैश्वदेवेनैव पशुकामो यजेत नेतरैः पूर्वभिरा^३
थापद् सहस्रं पशून् प्राप्नुयात् ॥ ४ ॥ सहस्रं पशून् प्राप्येतरैः पूर्वभिर्यथाकालं
यजेत ॥ ५ ॥ शुनासीर्येण^४ ग्रामकामो यजेत ॥ ६ ॥ वर्ष्यमुदकमन्ववसायैतेनैव
प्रजाकामो यजेत पशुकामो यजेतान्नायकामो यजेत प्रतिष्ठाकामो यजेतेति विज्ञायते

1. B, °सीर्येण
2. Rudradatta on ĀpSS VIII.20.8: भारद्वाजस्त्वाह मासनाम्नाभिजुहोति संसर्पोऽस्यैहस्यत्याय स्वाहा इति। Vāñchśvata (45a) on SatS: मासनामभ्यां जुहोति संसर्पोऽस्यैहस्यत्याय स्वाहेति भारद्वाजः। cf. TS I.4.14
- 3-4. B_{1,2} omitted
4. A₂ °माशास्ते
- 5-6. A₂₋₃ omitted
6. B_{1,2} ततो
7. A₂ निवर्तयति
- 8-9. A₂₋₃ B₁ omitted; sūtra 1 is cited verbatim by Rudradatta on ĀpSS VIII.1.1; cf. also foot-note on VIII.1.1.
9. Thus B; A₂ मपूर्वभिरा; A₂ पूर्वभिष; A₂₋₃ पूर्वभिष
10. B, °सीर्येण

॥ ७ ॥ पञ्चसांवत्सरिकाणि व्याख्यास्यामः ॥ ८ ॥ फाल्गुन्यां प्रयुज्य त्रीनृतून्
 संवत्सरानिष्ट्वा मासं विरमेत् ॥ ९ ॥ चैत्र्यां प्रयुज्य द्वावृतू संवत्सराविष्ट्वा विरमेत्
 ॥ १० ॥ तत्र्यं वैश्वानरपार्जन्ये भवत्स्तन्त्रं पञ्चहोता ॥ ११ ॥ चातुर्मास्यैरिष्ट्वा
 सोमेन यजेत् ॥ १२ ॥ सोमस्य वा एतद्रूपं यच्चातुर्मास्यानीति विज्ञायते ॥ १३ ॥
 'सोमाशक्तौ' पशुना यजेत् । पशुनाशक्तौ पुनः प्रयोगश्चातुर्मास्यानाम् । स
 त्रिपुत्रिषु संवत्सरेषु मासस्युत्सृजेदिति विज्ञायते मासस्युत्सृजेदिति विज्ञायते
 ॥ १४ ॥ ॥ २५ ॥

॥ इति अष्टमः प्रश्नः ॥

1-1. A_{1,3} omitted

2. Thus A₁, B; R सोमशक्तौ

3. Thus A₁, B₁; B₁, R पशुशक्तौ; B₂ omitted

4-4. Thus B₂; A₁, B₁ omitted

5. A_{1,3} सप्तमः प्रश्नः; A_{2,3} इति सप्तमः प्रश्नः ॥ ७ ॥; B₁ श्रीः; B₂ इति समाप्तश्चातुर्मास्य-

प्रयोगः ॥ इति भारद्वाजश्रौते अष्टमः प्रश्नः ॥

वर्षे प्रमायिनात्रि च श्रावण्यां मासि संयुते ।

ऋते नृहरिस्तस्य वारि ह्यस्तिसंयुते ॥

शुभयोगे शुभे लगे शुभे करणसंयुते ।

चातुर्मास्यकतुरिदं सूत्रं व्यासदत्तमुदाहृतम् ।

लिखित्वा पुस्तकेष्वेव रामकृष्णस्वयंभवा ॥

तस्यैव पुस्तकमिदमुदजटविवासिभः ।

काविक्रिकुले जातो शिवभक्तो भविष्यति ॥

॥ अष्टमः प्रश्नश्चातुर्मास्यकतोः सूत्रं समाप्तम् ॥

B₂ हरिः ॐ शुभमस्तु । श्रीविदम्बरेश्वराय नमः । कनकसमाप्तये नमः । त्रिये नमः ।

श्रीधाम्निवार्षगमस्तु ।

अथ नवमः प्रश्नः

श्रुतिलक्षणं' प्रायश्चित्तं विध्यपराधे विधीयते ॥ १ ॥ एकस्मिन् दोषे
 श्रूयमाणानि प्रायश्चित्तानि समस्युर्चायेरन्तरत्वात् ॥ २ ॥ जपो होमः इज्या
 च ॥ ३ ॥ दोषनिर्घातार्थानि' भवन्ति ॥ ४ ॥ अनन्तरं दोषात् कर्तव्यानि ॥ ५ ॥
 निर्हृते' दोषे पुनः कृत्स्नं कर्म ॥ ६ ॥ तस्य नावचनात् पुनः प्रयोगः ॥ ७ ॥
 यद्यन्वाहिताग्निः' प्रयायात् तुभ्यं ता अग्निरस्तमः इति गार्हपत्ये जुहुयात् ॥ ८ ॥
 पृथगरणीध्वमीन् समारोप्य प्रयाति ॥ ९ ॥ स' यन्नावस्यति तदेतामिष्टिं' सैस्था-
 पयति ॥ १० ॥ यद्यन्वाहिताग्नेराहवनीय उद्भायेत्' अन्वग्निरुपसामग्रमव्यय इत्यन्यं
 प्रणीय भूः इत्युपस्थायाज्यस्य सुवं पूर्णं जुहोति

यो अग्निं देववीतये हविष्मो आविवासति ।

तस्मै पावकं मृडय स्वाहा ॥

इति ॥ ११ ॥ तत् एतामाहुतिं जुहोति इदं विष्णुर्वि चक्रमे इति ॥ १२ ॥ मनसा
 व्रतोपायनीयं यजुर्जपेत् ॥ १३ ॥ यः कथनानुगच्छेदेतदेव प्रणयनवर्जम् ॥ १४ ॥
 मन्थेद्गार्हपत्यम् ॥ १५ ॥ यथाग्रकृत्यन्वाहार्यपचनम् ॥ १६ ॥ यद्याहिताग्नेरग्नि-
 रपक्षायेदा घम्यापरासात् तं संभरेत्

इदं त एकं पर उ त एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व ।

संवेशनस्तनुषै चारुत्रेधि प्रिये देवानां परमे जनित्रे ॥

इति ॥ १७ ॥ ॥ ११ ॥

यदि परस्तरामपक्षायेदनुप्रयायावस्येत् ॥ १ ॥ ततोऽग्नये पथिकृते
 पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ २ ॥ पथोऽन्तिकाद्वर्हिंराहरेत् ॥ ३ ॥ अनइवान्
 दक्षिणा ॥ ४ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ५ ॥ यदि हविषे वत्सा अपाकृता ध्वेषु-
 र्वायव्यां यवागूं निर्वपेत् ॥ ६ ॥ सा दोहस्य स्थाने स्याद्यतरस्मा' अपाकृता
 ध्वेषुः ॥ ७ ॥ अयोत्तरस्मै हविषे' वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ ८ ॥ यदि सायं

1. A₁, B₁, begin with ओ

2. A₁ दोषरिणीतार्थानि; B₁ दोषरिण्यातार्थानि; B₂ दोषनिश्चितार्थानि; B₃, R दोषनिर्घातानि

3. B₁ निर्हृते; B₂ निर्यते; B₃ निर्हृते

4. Thus A, B₁, R यद्यन्वाहिताग्निः

5. Thus B₂, A, B₁, R omitted

6. A₁, R उद्भायेत्

7. In R sūtra 7 ends with स्थाने स्यात्.

8. Thus B₁, R omitted; cf. sūtra 17 next.

दुग्धं हविरातिमार्छेदिन्द्राय व्रीहीन् निरुप्योपवसेत् ॥ ९ ॥ यत् प्रातः स्यात्
तच्छृतं कुर्यात् ॥ १० ॥ अथेतर ऐन्द्रः पुरोडाशः स्यात् ॥ ११ ॥ तस्य प्रातर्दोहेन
समवदाय^१ प्रचरेत् ॥ १२ ॥ अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ १३ ॥
एतदेव प्रातर्दोह आर्तिगते प्रायश्चित्तम् ॥ १४ ॥ एतावन्नाना । सायंदोहेनात्र^२
समवदाय^३ प्रचरेत् ॥ १५ ॥ यस्योभौ दोहावार्तिमार्छेयातामैन्द्रं पञ्चशरावमोदनं
निर्वपेत् ॥ १६ ॥ तस्योभे देवते यजेताग्निं चेन्द्रं चेत्याश्रमार्थः । अधालेखनः ।
इन्द्रमेवैतस्य यजेत् ॥ १७ ॥ नित्य आग्नेयोऽष्टाकपालः ॥ १८ ॥ अथोत्तरस्मै
हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ १९ ॥ यस्य व्रत्येऽहन् पत्न्यनालम्भका स्यात्
तामपरुष्य यजेत् ॥ २० ॥ उदक्शुल्वं स्तृणीयात् ॥ २१ ॥ ॥२॥

तामिष्टोपह्वयेत्

अमहमस्मि सा त्वं चौरहं पृथिवी त्वं सामाहमक् त्वम् ।

तावेहि संभवावहे रेतो दधान्वहे पुंसे पुत्राय वेत्तवै

रायत्पोषाव सुप्रजास्तवाय सुवीर्याय ॥

इति ॥ १ ॥ यदि सांनाय्यमग्निहोत्रं वा विष्यन्देत् प्राजापत्ययर्चा वल्मीकवपाया-
मवनीय भूः इत्युपतिष्ठेत् ॥ २ ॥ ततोऽन्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयाद् यद्यग्निहोत्रम् ॥ ३ ॥
यद्यु वै सांनाय्यमुत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ ४ ॥ यदि सांनाय्येऽग्नि-
होत्रे वा कीदोऽवपद्येत् मध्यमेन पर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चान्तःपरिधिं निनयेत् ॥ ५ ॥
ततोऽन्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयाद् यद्यग्निहोत्रम् ॥ ६ ॥ यद्यु वै सांनाय्यमुत्तरस्मै
हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ ७ ॥ यद्युद्रुतमग्निहोत्रमववर्षेत्^४

मित्रो जनान् कल्पयति प्रजानन् मित्रो दाधार पृथिवीमुत वाम् ।

मित्रः कृष्टीरनिमिषाभिच्छेदे सत्याय हव्यं घृतवस्त्रुहोत ॥

इति जुहुयात् ॥ ८ ॥ ततोऽन्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात् ॥ ९ ॥ यदि पूर्वस्यामाहुत्यां
हुतायामुत्तराहुतिः स्कन्देत् पूर्वां वोत्तरयामिजुहुयात्

यत्र वेत्य वनस्पते देवानां गुह्या नामानि ।

तत्र हव्यानि गायय ॥

इति वानस्पत्ययर्चा समिधमाघाय तूष्णीमेव पुनर्जुहुयात् ॥ १० ॥ ततोऽन्यां^५

1. A₁, B_{1,1} "दायं"

2. B₂ "नास्य"

3. A₁, B₁ "दायं"; B₂ संपादय

4. Thus B₂; A₁ "वृत्तयमि"; A₂₋₃ यजुहुयमि; B_{1,2} यद्यमृतमग्निं

5. B₂ omitted

दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात् ॥ ११ ॥ यदि पूर्वस्यामाहुत्यां हुतायामाहवनीय उद्वाये-
दन्तमे' शकले हिरण्यं निधायामिजुहुयात्' अग्निदारौ दारावग्निगात् स्वाहा इति
॥ १२ ॥ ॥ ३ ॥

यदि पुरा प्रयाजेभ्यो वहिःपरिष्यङ्गारः स्कन्देत् तँ सुवस्यं बुधेनाभि-
निदध्यात्

मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा यजमानस्तमत् ।

नमस्ते अस्त्वापते नमो रुद्र पराव्यते नमो यत्र निपीदसि ॥

अथर्षु मा हिंसीर्यजमानं मा हिंसीः इति यदि पुरस्तात् । ब्रह्माणं मा हिंसीर्यजमानं
मा हिंसीः इति यदि दक्षिणतः । होतारं मा हिंसीः पत्नीं मा हिंसीर्यजमानं मा
हिंसीः इति यदि पश्चात् । आग्नीध्रं मा हिंसीः परात् मा हिंसीर्यजमानं मा हिंसीः
इति यद्युत्तरतः ॥ १ ॥ अथैनमनुप्रहरति

सहस्रशृङ्गो वृषभो जातवेदाः स्तोमवृष्टो घृतवान् सुप्रतीकः ।

मा नो हासीग्मेथितो नेत्या जहाम गोपोषं नो वीरपोषं च यच्छ ॥

इति ॥ २ ॥ प्रहृत्याभिजुहुयादित्येकेषाम् ॥ ३ ॥ येन स्कन्देत् तेन प्रहरेत् ॥ ४ ॥
यथाहिताग्नेरग्निर्मध्यमानो न जायेत

अग्निं नरो दीधितिभिरप्योर्हस्तप्युती' जनयन्त प्रथस्तम् ।

दूरेदं गृहपतिमथर्षम् ॥

इत्यभिमन्त्र्य यत्रान्यं पश्येत् तत् आहुत्यं विहृत्य जुहुयात् ॥ ५ ॥ ततोऽत्वरमाणः
पुनर्मन्थेत् ॥ ६ ॥ यद्यन्यं न विन्देदजायै दक्षिणे कर्णे जुहुयात् ॥ ७ ॥ अजस्य
तु ततो नाश्रीयात् ॥ ८ ॥ यद्यर्जां न विन्देद् ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्ते जुहुयात्
॥ ९ ॥ ब्राह्मणं तु वसत्यै नापरुन्ध्यात् ॥ १० ॥ यदि ब्राह्मणं न विन्देद् दर्भस्तम्बे
जुहुयात् ॥ ११ ॥ दर्भो'स्तु नाध्यासीत् ॥ १२ ॥ ॥ ४ ॥

यदि दर्भान्न विन्देदप्सु जुहुयात् ॥ १ ॥ आपस्तु' न परिचक्षीतेमा
भोजनीया इमा अभोजनीया इत्याश्मरथ्यः । अप्यभोजनीयस्यैतं संवत्सरं परि-

1-1. Rudradatta on ĀpSS IX.2.8 : तपोत्तमे शकले हिरण्यं निधायेत्येव भारद्वाजः ।

2. Thus A₁B; A₂₋₃R "सुतं

3. B₁, R "मथ जुहोमि

4-4. Thus A₁B_{1,3}; B₁, R आहुत्याहुत्य

5. R अपरुद्भु; cf. TBr. III.7.3.4.

गृह्णीयादेवाप इत्यालेखनः ॥ २ ॥ अङ्गिस्तु न' पादौ' प्रक्षालयतीत्येकेषाम् ॥ ३ ॥
 संवत्सरादग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ ४ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ५ ॥
 यद्याहिताग्रेरग्निरग्निभिरग्नयः सँसृज्येरन् मिथो वाग्नये विविचये पुरोडाश-
 मष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ ६ ॥ ततो व्रतपतये ॥ ७ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ८ ॥
 यद्याहिताग्रेरग्निर्गृहान् दहेदग्नये क्षामवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ ९ ॥ ततो
 व्रतपतये ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ११ ॥ अथ यद्यभ्यादाद्येन सँसृज्येरन्
 विविचये निरुप्य' शुचये' निर्वपेत् ॥ १२ ॥ ततो व्रतपतये ॥ १३ ॥ सिद्धमिष्टिः
 संतिष्ठते ॥ १४ ॥ अथ यदि वैद्युतेन सँसृज्येरन्नग्नयेऽप्सुमते पुरोडाशमष्टाकपालं
 निर्वपेत् ॥ १५ ॥ ततो व्रतपतये ॥ १६ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १७ ॥ अथ'
 यदि शवाग्निना स्रतकाग्निना वा सँसृज्येरन्नग्नये संकुसुकाय' पुरोडाशमष्टाकपालं
 निर्वपेत् ॥ १८ ॥ ततो व्रतपतये ॥ १९ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २० ॥ अथ
 यदि सर्वाणि संनिपतेयुः क्षामवतीमन्ते' कुर्यात् ॥ २१ ॥ यद्यग्निहोत्रस्थाली स्रवेद्
 तामभिमन्त्रयेत्

गर्भे' स्रवन्तमगदमकराग्निरिन्द्रस्त्वष्टा बृहस्पतिः ।

पृथिव्यामवचुश्चोतैतन्नामिग्राप्नोति निर्कृतिं पराधैः ॥

इति ॥ २२ ॥ स्कन्धमपोऽभ्यवहरेत् ॥ २३ ॥ ॥ ५ ॥

यद्यनधिभित्तै' स्याद्वैष्णव्यानुमन्त्रयेत् ॥ १ ॥ यस्य हविर्निर्हसं पुरस्ता-
 द्बन्द्रमा अभ्युदेति त्रेधा तण्डुलान् विमजेत् । ये मज्जमाः स्युस्तानग्नये दात्रे
 पुरोडाशमष्टाकपालं कुर्यात् । ये स्थविष्ठास्तानिन्द्राय प्रदात्रे दधेच्छरम् । येऽणिष्ठास्तान्
 विष्णवे शिपिविष्टाय शृते चरम् ॥ २ ॥ अनिरुद्धाभ्युदिते कृतमाभ्यो देवताभ्यो
 निर्वपेत् । प्राकृतीभ्य इत्याश्मरथ्यो वैकृतीभ्य इत्यालेखनः ॥ ३ ॥ सेयं' नासंनयतो
 विद्यत इत्येकम् । विद्यत इत्यपरम् ॥ ४ ॥ अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं
 निर्वपेद्यो दर्शपूर्णमासयाज्ञी सन्नमावास्यां वा' पौर्णमासी वातिपादयेत् ॥ ५ ॥
 पथोऽन्तिकाद्वहिंराहरेत् ॥ ६ ॥ अनङ्गवान् दक्षिणा ॥ ७ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते

1. B, पादौ न

2-2. A₂₋₃ omitted

3. B₂ omitted

4.

5.

6.

7. Rudradatta on Apoc 1A-2A-3A-4A-5A-6A-7A-8A-9A-10A-11A-12A-13A-14A-15A-16A-17A-18A-19A-20A-21A-22A-23A-24A-25A-26A-27A-28A-29A-30A-31A-32A-33A-34A-35A-36A-37A-38A-39A-40A-41A-42A-43A-44A-45A-46A-47A-48A-49A-50A-51A-52A-53A-54A-55A-56A-57A-58A-59A-60A-61A-62A-63A-64A-65A-66A-67A-68A-69A-70A-71A-72A-73A-74A-75A-76A-77A-78A-79A-80A-81A-82A-83A-84A-85A-86A-87A-88A-89A-90A-91A-92A-93A-94A-95A-96A-97A-98A-99A-100A-101A-102A-103A-104A-105A-106A-107A-108A-109A-110A-111A-112A-113A-114A-115A-116A-117A-118A-119A-120A-121A-122A-123A-124A-125A-126A-127A-128A-129A-130A-131A-132A-133A-134A-135A-136A-137A-138A-139A-140A-141A-142A-143A-144A-145A-146A-147A-148A-149A-150A-151A-152A-153A-154A-155A-156A-157A-158A-159A-160A-161A-162A-163A-164A-165A-166A-167A-168A-169A-170A-171A-172A-173A-174A-175A-176A-177A-178A-179A-180A-181A-182A-183A-184A-185A-186A-187A-188A-189A-190A-191A-192A-193A-194A-195A-196A-197A-198A-199A-200A-201A-202A-203A-204A-205A-206A-207A-208A-209A-210A-211A-212A-213A-214A-215A-216A-217A-218A-219A-220A-221A-222A-223A-224A-225A-226A-227A-228A-229A-230A-231A-232A-233A-234A-235A-236A-237A-238A-239A-240A-241A-242A-243A-244A-245A-246A-247A-248A-249A-250A-251A-252A-253A-254A-255A-256A-257A-258A-259A-260A-261A-262A-263A-264A-265A-266A-267A-268A-269A-270A-271A-272A-273A-274A-275A-276A-277A-278A-279A-280A-281A-282A-283A-284A-285A-286A-287A-288A-289A-290A-291A-292A-293A-294A-295A-296A-297A-298A-299A-300A-301A-302A-303A-304A-305A-306A-307A-308A-309A-310A-311A-312A-313A-314A-315A-316A-317A-318A-319A-320A-321A-322A-323A-324A-325A-326A-327A-328A-329A-330A-331A-332A-333A-334A-335A-336A-337A-338A-339A-340A-341A-342A-343A-344A-345A-346A-347A-348A-349A-350A-351A-352A-353A-354A-355A-356A-357A-358A-359A-360A-361A-362A-363A-364A-365A-366A-367A-368A-369A-370A-371A-372A-373A-374A-375A-376A-377A-378A-379A-380A-381A-382A-383A-384A-385A-386A-387A-388A-389A-390A-391A-392A-393A-394A-395A-396A-397A-398A-399A-400A-401A-402A-403A-404A-405A-406A-407A-408A-409A-410A-411A-412A-413A-414A-415A-416A-417A-418A-419A-420A-421A-422A-423A-424A-425A-426A-427A-428A-429A-430A-431A-432A-433A-434A-435A-436A-437A-438A-439A-440A-441A-442A-443A-444A-445A-446A-447A-448A-449A-450A-451A-452A-453A-454A-455A-456A-457A-458A-459A-460A-461A-462A-463A-464A-465A-466A-467A-468A-469A-470A-471A-472A-473A-474A-475A-476A-477A-478A-479A-480A-481A-482A-483A-484A-485A-486A-487A-488A-489A-490A-491A-492A-493A-494A-495A-496A-497A-498A-499A-500A-501A-502A-503A-504A-505A-506A-507A-508A-509A-510A-511A-512A-513A-514A-515A-516A-517A-518A-519A-520A-521A-522A-523A-524A-525A-526A-527A-528A-529A-530A-531A-532A-533A-534A-535A-536A-537A-538A-539A-540A-541A-542A-543A-544A-545A-546A-547A-548A-549A-550A-551A-552A-553A-554A-555A-556A-557A-558A-559A-560A-561A-562A-563A-564A-565A-566A-567A-568A-569A-570A-571A-572A-573A-574A-575A-576A-577A-578A-579A-580A-581A-582A-583A-584A-585A-586A-587A-588A-589A-590A-591A-592A-593A-594A-595A-596A-597A-598A-599A-600A-601A-602A-603A-604A-605A-606A-607A-608A-609A-610A-611A-612A-613A-614A-615A-616A-617A-618A-619A-620A-621A-622A-623A-624A-625A-626A-627A-628A-629A-630A-631A-632A-633A-634A-635A-636A-637A-638A-639A-640A-641A-642A-643A-644A-645A-646A-647A-648A-649A-650A-651A-652A-653A-654A-655A-656A-657A-658A-659A-660A-661A-662A-663A-664A-665A-666A-667A-668A-669A-670A-671A-672A-673A-674A-675A-676A-677A-678A-679A-680A-681A-682A-683A-684A-685A-686A-687A-688A-689A-690A-691A-692A-693A-694A-695A-696A-697A-698A-699A-700A-701A-702A-703A-704A-705A-706A-707A-708A-709A-710A-711A-712A-713A-714A-715A-716A-717A-718A-719A-720A-721A-722A-723A-724A-725A-726A-727A-728A-729A-730A-731A-732A-733A-734A-735A-736A-737A-738A-739A-740A-741A-742A-743A-744A-745A-746A-747A-748A-749A-750A-751A-752A-753A-754A-755A-756A-757A-758A-759A-760A-761A-762A-763A-764A-765A-766A-767A-768A-769A-770A-771A-772A-773A-774A-775A-776A-777A-778A-779A-780A-781A-782A-783A-784A-785A-786A-787A-788A-789A-790A-791A-792A-793A-794A-795A-796A-797A-798A-799A-800A-801A-802A-803A-804A-805A-806A-807A-808A-809A-810A-811A-812A-813A-814A-815A-816A-817A-818A-819A-820A-821A-822A-823A-824A-825A-826A-827A-828A-829A-830A-831A-832A-833A-834A-835A-836A-837A-838A-839A-840A-841A-842A-843A-844A-845A-846A-847A-848A-849A-850A-851A-852A-853A-854A-855A-856A-857A-858A-859A-860A-861A-862A-863A-864A-865A-866A-867A-868A-869A-870A-871A-872A-873A-874A-875A-876A-877A-878A-879A-880A-881A-882A-883A-884A-885A-886A-887A-888A-889A-890A-891A-892A-893A-894A-895A-896A-897A-898A-899A-900A-901A-902A-903A-904A-905A-906A-907A-908A-909A-910A-911A-912A-913A-914A-915A-916A-917A-918A-919A-920A-921A-922A-923A-924A-925A-926A-927A-928A-929A-930A-931A-932A-933A-934A-935A-936A-937A-938A-939A-940A-941A-942A-943A-944A-945A-946A-947A-948A-949A-950A-951A-952A-953A-954A-955A-956A-957A-958A-959A-960A-961A-962A-963A-964A-965A-966A-967A-968A-969A-970A-971A-972A-973A-974A-975A-976A-977A-978A-979A-980A-981A-982A-983A-984A-985A-986A-987A-988A-989A-990A-991A-992A-993A-994A-995A-996A-997A-998A-999A-1000A-1001A-1002A-1003A-1004A-1005A-1006A-1007A-1008A-1009A-1010A-1011A-1012A-1013A-1014A-1015A-1016A-1017A-1018A-1019A-1020A-1021A-1022A-1023A-1024A-1025A-1026A-1027A-1028A-1029A-1030A-1031A-1032A-1033A-1034A-1035A-1036A-1037A-1038A-1039A-1040A-1041A-1042A-1043A-1044A-1045A-1046A-1047A-1048A-1049A-1050A-1051A-1052A-1053A-1054A-1055A-1056A-1057A-1058A-1059A-1060A-1061A-1062A-1063A-1064A-1065A-1066A-1067A-1068A-1069A-1070A-1071A-1072A-1073A-1074A-1075A-1076A-1077A-1078A-1079A-1080A-1081A-1082A-1083A-1084A-1085A-1086A-1087A-1088A-1089A-1090A-1091A-1092A-1093A-1094A-1095A-1096A-1097A-1098A-1099A-1100A-1101A-1102A-1103A-1104A-1105A-1106A-1107A-1108A-1109A-1110A-1111A-1112A-1113A-1114A-1115A-1116A-1117A-1118A-1119A-1120A-1121A-1122A-1123A-1124A-1125A-1126A-1127A-1128A-1129A-1130A-1131A-1132A-1133A-1134A-1135A-1136A-1137A-1138A-1139A-1140A-1141A-1142A-1143A-1144A-1145A-1146A-1147A-1148A-1149A-1150A-1151A-1152A-1153A-1154A-1155A-1156A-1157A-1158A-1159A-1160A-1161A-1162A-1163A-1164A-1165A-1166A-1167A-1168A-1169A-1170A-1171A-1172A-1173A-1174A-1175A-1176A-1177A-1178A-1179A-1180A-1181A-1182A-1183A-1184A-1185A-1186A-1187A-1188A-1189A-1190A-1191A-1192A-1193A-1194A-1195A-1196A-1197A-1198A-1199A-1200A-1201A-1202A-1203A-1204A-1205A-1206A-1207A-1208A-1209A-1210A-1211A-1212A-1213A-1214A-1215A-1216A-1217A-1218A-1219A-1220A-1221A-1222A-1223A-1224A-1225A-1226A-1227A-1228A-1229A-1230A-1231A-1232A-1233A-1234A-1235A-1236A-1237A-1238A-1239A-1240A-1241A-1242A-1243A-1244A-1245A-1246A-1247A-1248A-1249A-1250A-1251A-1252A-1253A-1254A-1255A-1256A-1257A-1258A-1259A-1260A-1261A-1262A-1263A-1264A-1265A-1266A-1267A-1268A-1269A-1270A-1271A-1272A-1273A-1274A-1275A-1276A-1277A-1278A-1279A-1280A-1281A-1282A-1283A-1284A-1285A-1286A-1287A-1288A-1289A-1290A-1291A-1292A-1293A-1294A-1295A-1296A-1297A-1298A-1299A-1300A-1301A-1302A-1303A-1304A-1305A-1306A-1307A-1308A-1309A-1310A-1311A-1312A-1313A-1314A-1315A-1316A-1317A-1318A-1319A-1320A-1321A-1322A-1323A-1324A-1325A-1326A-1327A-1328A-1329A-1330A-1331A-1332A-1333A-1334A-1335A-1336A-1337A-1338A-1339A-1340A-1341A-1342A-1343A-1344A-1345A-1346A-1347A-1348A-1349A-1350A-1351A-1352A-1353A-1354A-1355A-1356A-1357A-1358A-1359A-1360A-1361A-1362A-1363A-1364A-1365A-1366A-1367A-1368A-1369A-1370A-1371A-1372A-1373A-1374A-1375A-1376A-1377A-1378A-1379A-1380A-1381A-1382A-1383A-1384A-1385A-1386A-1387A-1388A-1389A-1390A-1391A-1392A-1393A-1394A-1395A-1396A-1397A-1398A-1399A-1400A-1401A-1402A-1403A-1404A-1405A-1406A-1407A-1408A-1409A-1410A-1411A-1412A-1413A-1414A-1415A-1416A-1417A-1418A-1419A-1420A-1421A-1422A-1423A-1424A-1425A-1426A-1427A-1428A-1429A-1430A-1431A-1432A-1433A-1434A-1435A-1436A-1437A-1438A-1439A-1440A-1441A-1442A-1443A-1444A-1445A-1446A-1447A-1448A-1449A-1450A-1451A-1452A-1453A-1454A-1455A-1456A-1457A-1458A-1459A-1460A-1461A-1462A-1463A-1464A-1465A-1466A-1467A-1468A-1469A-1470A-1471A-1472A-1473A-1474A-1475A-1476A-1477A-1478A-1479A-1480A-1481A-1482A-1483A-1484A-1485A-1486A-1487A-1488A-1489A-1490A-1491A-1492A-1493A-1494A-1495A-1496A-1497A-1498A-1499A-1500A-1501A-1502A-1503A-1504A-1505A-1506A-1507A-1508A-1509A-1510A-1511A-1512A-1513A-1514A-1515A-1516A-1517A-1518A-1519A-1520A-1521A-1522A-1523A-1524A-1525A-1526A-1527A-1528A-1529A-1530A-1531A-1532A-1533A-1534A-1535A-1536A-1537A-1538A-1539A-1540A-1541A-1542A-1543A-1544A-1545A-1546A-1547A-1548A-1549A-1550A-1551A-1552A-1553A-1554A-1555A-1556A-1557A-1558A-1559A-1560A-1561A-1562A-1563A-1564A-1565A-1566A-1567A-1568A-1569A-1570A-1571A-1572A-1573A-1574A-1575A-1576A-1577A-1578A-1579A-1580A-1581A-1582A-1583A-1584A-1585A-1586A-1587A-1588A-1589A-1590A-1591A-1592A-1593A-1594A-1595A-1596A-1597A-1598A-1599A-1600A-1601A-1602A-1603A-1604A-1605A-1606A-1607A-1608A-1609A-1610A-1611A-1612A-1613A-1614A-1615A-1616A-1617A-1618A-1619A-1620A-1621A-1622A-1623A-1624A-1625A-1626A-1627A-1628A-1629A-1630A-1631A-1632A-1633A-1634A-1635A-1636A-1637A-1638A-1639A-1640A-1641A-1642A-1643A-1644A-1645A-1646A-1647A-1648A-1649A-1650A-1651A-1652A-1653A-1654A-1655A-1656A-1657A-1658A-1659A-1660A-1661A-1662A-1663A-1664A-1665A-1666A-1667A-1668A-1669A-1670A-1671A-1672A-1673A-1674A-1675A-1676A-1677A-1678A-1679A-1680A-1681A-1682A-1683A-1684A-1685A-1686A-1687A-1688A-1689A-1690A-1691A-1692A-1693A-1694A-1695A-1696A-1697A-1698A-1699A-1700A-1701A-1702A-1703A-1704A-1705A-1706A-1707A-1708A-1709A-1710A-1711A-1712A-1713A-1714A-1715A-1716A-1717A-1718A-1719A-1720A-1721A-1722A-1723A-1724A-1725A-1726A-1727A-1728A-1729A-1730A-1731A-1732A-1733A-1734A-1735A-1736A-1737A-1738A-1739A-1740A-1741A-1742A-1743A-1744A-1745A-1746A-1747A-1748A-1749A-1750A-1751A-1752A-1753A-1754A-1755A-1756A-1757A-1758A-1759A-1760A-1761A-1762A-1763A-1764A-1765A-1766A-1767A-1768A-1769A-1770A-1771A-1772A-1773A-1774A-1775A-1776A-1777A-1778A-1779A-1780A-1781A-1782A-1783A-1784A-1785A-1786A-1787A-1788A-1789A-1790A-1791A-1792A-1793A-1794A-1795A-1796A-1797A-1798A-1799A-1800A-1801A-1802A-1803A-1804A-1805A-1806A-1807A-1808A-1809A-1810A-1811A-1812A-1813A-1814A-1815A-1816A-1817A-1818A-1819A-1820A-1821A-1822A-1823A-1824A-1825A-1826A-1827A-1828A-1829A-1830A-1831A-1832A-1833A-1834A-1835A-1836A-1837A-1838A-1839A-1840A-1841A-1842A-1843A-1844A-1845A-1846A-1847A-1848A-1849A-1850A-1851A-1852A-1853A-1854A-1855A-1856A-1857A-1858A-1859A-1860A-1861A-1862A-1863A-1864A-1865A-1866A-1867A-1868A-1869A-1870A-1871A-1872A-1873A-1874A-1875A-1876A-1877A-1878A-1879A-1880A-1881A-1882A-1883A-1884A-1885A-1886A-1887A-1888A-1889A-1890A-1891A-1892A-1893A-1894A-1895A-1896A-1897A-1898A-1899A-1900A-1901A-1902A-1903A-1904A-1905A-1906A-1907A-1908A-1909A-1910A-1911A-1912A-1913A-1914A-1915A-1916A-1917A-1918A-1919A-1920A-1921A-1922A-1923A-1924A-1925A-1926A-1927A-1928A-1929A-1930A-1931A-1932A-1933A-1934A-1935A-1936A-1937A-1938A-1939A-1940A-1941A-1942A-

॥ ८ ॥ अथैकेषां विज्ञायते वि वा एतस्य यज्ञश्चिह्नयते यस्य यज्ञे प्रतत एतामन्तरेष्टि
निर्वपति । य एवासावाग्नेयोऽष्टाकपालः पौर्णमासे^१ योऽसावास्यायां तमग्नेये^२ पधिकृते
कुर्यात् । तेनैव पुनः पन्थामवैति न यज्ञं विच्छिनत्ति ॥ ९ ॥ अग्नये व्रतपतये
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद् यद्याहिताग्निः प्रवसन् पर्वणि मांसं वाश्नीयात् त्रियं
वोपेयात् ॥ १० ॥ व्रतभृत् एके समामनन्ति ॥ ११ ॥ एतामेव निर्वपेद् यद्या-
हिताग्निरशु कुर्यात् ॥ १२ ॥ यथा^३ कथा च कुर्यात्^४ प्रायश्चित्तमेव^५ स्यादि-
त्याश्मरभ्यः । आर्तिजमेव कुर्यादित्यालेखनः ॥ १३ ॥ ॥ ६ ॥

यद्यग्निहोत्र्युपसृष्टा निषीदेत् ताम्रुत्थापयेत्

उदत्याद् देव्यदितिर्विध्वत्प्याधुर्यञ्जपतायधात् ।

इन्द्राय कुण्वती भार्ग मित्राय धरुणाप च ॥

इति ॥ १ ॥ तां दुग्ध्वा ब्राह्मणाय दद्याद्यस्यान्नं नाद्यात् ॥ २ ॥ अथ यदि
स्पन्देतान्यां दुग्धात् ॥ ३ ॥ यदि दुग्धमानं स्कन्देत् तदमुमन्त्रयेत्

यद्य दुग्धं पृथिवीमस्तु यदोषधीरप्यसरस्यदापः ।

पयो गृहेषु पयो अग्निषासु^६ पयो यत्सेषु पयो अस्तु तन्मयि ॥

इति ॥ ४ ॥ अथैनदन्निरुपसृजति समुद्रं वः प्र हिणोमि इत्येतया ॥ ५ ॥ तदेव
यादकीदृक् च हुत्वाथान्यां^७ दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात् ॥ ६ ॥ यदि दुग्धं स्कन्देद्य-
धिश्रितं यदि विष्यन्देतामिदुष्य जुहुयादित्याश्मरभ्यः । तदेव यादकीदृक् च
हुत्वाथान्यां^८ दुग्ध्वा पुनर्जुहुयादित्यालेखनः ॥ ७ ॥ यद्युचीयमानं^९ स्कन्देद् यद्युचीतं
यदि पुरः^{१०} पराहूतं होमायाभिदुष्य जुहुयादित्याश्मरभ्यः । तदेव यादकीदृक् च
हुत्वाथान्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयादित्यालेखनः^{११} ॥ ८ ॥ यद्युद्वुतस्य स्कन्देद्यत्र स्कन्देत्
तन्निपद्य पुनर्गृहीयात् । तदेव यादकीदृक् च हुत्वाथान्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात्
॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥

1. B₂ 'मासी'; B₃ 'मास्या'

2. A₁B₁ अग्नेये

3-3. A₂₋₃ omitted; B₁ नवा कथा च कुर्यात्

4. A₂₋₃ 'चित्तमेव'

5. A_{1,2} अग्निषासु; B₂ अग्न्यासु

6-6. Thus B₂; A₁ यादक् कीदृक्वा भुक्त्वाथान्यां; B₁ यादक् कीदृक्त्वा हुत्वा; R यादकी-
द्वुत्वाथान्यां

7-7. A₁ omitted

8. B_{1,2} पुनः

यदि सकृदुन्नीतं स्कन्देद्यदि द्विर्यदि त्रिर्न तदाद्रिपेतेति विज्ञायते ॥ १ ॥ कृत्स्नानामग्निहोत्राणां वादमांशमरथ्य ऊचे सूक्त्वादिमित्यालेखनः ॥ २ ॥ यदि चतुर्थं, स्कन्देत् स्थाल्यां शेषमानीय ततश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा जुहुयात् । अपि वाज्यस्य वारुणीमृचमनूच्य वारुण्यर्चा जुहुयात् ॥ ३ ॥ अथैकेषाम् । यदि दुह्यमानावभिन्त्यादन्यां निर्णिज्य दोह्या ॥ ४ ॥ यदि दुग्धमन्याभिदोह्या । यदभिधितमन्याभिदोह्या । यदि विष्णन्देतान्याभिदोह्या । यद्युन्नीयमानमन्याभिदोह्या । यद्युन्नीतं पुनः अत्यवनीयान्याभिदोह्या ॥ ५ ॥ यदि प्राचीनं हियमाणं प्रजापतेर्विश्वमृति तन्वं हुतमसि स्वाहा इत्यभिमृशेत् । आज्यस्य वारुणीमृचमनूच्य वारुण्यर्चा जुहुयात् ॥ ६ ॥ यदि लोहितं दुह्येतान्यद्वा विवर्णमन्वाहार्यपचनं परित्यज्य अग्नये रुद्रवते स्वाहा इति जुहुयात् ॥ ७ ॥ यदि शिलिशिलीमवेत् सगोयमुम् इति ब्रूयाद्यं द्विधात् ॥ ८ ॥ यदि सायमाहुतौ स्कन्देदा प्रातराहुतेर्नाश्रियात् । यदि प्रातराहुतौ स्कन्देदा सायमाहुतेर्नाश्रियात् ॥ ९ ॥ ॥८॥

यस्याग्निहोत्रेऽभिधिते श्रान्तराग्नी धावेद्गार्हपत्याद्भस्मादाय इदं विष्णुर्वि चक्रमे इति वैष्णव्यर्चाहवनीयाद् ध्वंसयन्नुद्वरेत् ॥ १ ॥ भस्मना शुनः पदमपि वपति ॥ २ ॥ एतदेव सूकरैकसूके विधात् ॥ ३ ॥ यस्याग्निमनुद्धृतं क्षय्योऽग्निनिग्नोचेद्दग्धेण हिरण्यं श्रवण्यं पूर्वं प्रतिपद्येत् ॥ ४ ॥ अन्वद् ब्राह्मण आप्येयो बहुविदप्रिशुद्धरेत् । अन्वद्भूमिहोत्रेणानुद्वरेत् ॥ ५ ॥ प्रतिष्ठाप्याग्निमग्निहोत्रमुपसाद्या तमितोरप्राणभासित्वा हुत्वा वरं दत्त्वा भूः इत्युपविष्टेतेत्यामरथ्यः । भूर्भुवः सुवः इत्यालेखनः ॥ ६ ॥ अनाश्वानेतौ रात्रिमुपवसति ॥ ७ ॥ यो भूते वारुणं दशकपालं निर्वपति । चरुमित्येकेषाम् ॥ ८ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ९ ॥ यदि सायमग्निहोत्रस्यर्तुमतिनयेत् दोषा वस्तोर्तमः स्वाहा इति जुहुयात् ॥ १० ॥ एतदेव नित्यमग्निहोत्रमित्यामरथ्यः । अधालेखनः ॥ ११ ॥ कालसमापादनीयमेवैतेन

1-1. 'Thus B₂; A₁, B_{1,2}, R *गृहीतमाज्यं गृहीत्वा; A₂₋₃ *गृहीत्वा

2. A₁, B₁ *मन्वादि*

3. A, B₁ यदधि*

4. A₂₋₃ यदि दुह्य*

5-5. A₂₋₃ omitted

6. B₂ तन्वा; B₂ तन्वा

7. Thus B₁; A₂ दुह्येतन्वा; A₂ दुह्येतन्वा; A_{2,3} दुह्याकन्याद्वा; B₂ दुह्येतान्यद्वा

8. A₁ शिलिशिली; B_{1,2} शिलिशिली

9. A₁ सूकरैकसूके; B₂ सूकरैकसूके; B_{1,2} सूकरैकसूके

10. Rudradatta on ApSS IX.7.1 : 'यो भूत इति भारद्वाजः'

11-11. A₂₋₃ omitted

मन्त्रेण होमं^१ हुत्वा नित्यमग्निहोत्रं जुहुयात्^२ ॥ ११ ॥ तत्र स एव होमकल्पः
 ॥ १२ ॥ एतावन्नाना । भूर्भुवः सुवः इति पुरा होतोर्वेदित् ॥ १३ ॥ यदि प्रात-
 रग्निहोत्रस्यर्तुमतिनयेत् प्रातर्वस्तोर्नमः स्वाहा इति जुहुयात् ॥ १४ ॥ एतदेव नित्य-
 मग्निहोत्रमित्याश्रयः । अधालेखनः । कालसमापादनीयमेवैतेन मन्त्रेण होमं
 हुत्वा नित्यमग्निहोत्रमुपसाधा तमितोरप्राणनासित्वा वरं दत्त्वा हुत्वा भूर्भुवः सुवः
 इत्युपतिष्ठेत्^३ ॥ १५ ॥ अनुगमयित्वाहवनीयमन्यं^४ प्रणयेत् अन्वगिरूपसामप्रमज्जत्
 इति ॥ १६ ॥ अथैनमभिमन्त्रयते इहैव क्षेम्य एषि मा प्रहासीन्माममुमानुष्यायणम्
 इति ॥ १७ ॥ ॥९॥

ततो मैत्रं चरुं निर्वपेत् सौर्यमेककपालम् ॥ १ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते
 ॥ २ ॥ तस्यौ सैस्थितायां वाग्यतावेतदहरनभन्तौ जायापती अग्निमिन्धानावासाते
 ॥ ३ ॥ द्वयोः पयसा सायमग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ ४ ॥ श्वोऽग्नये व्रतपतये पुरोडाश-
 मष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ ५ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ६ ॥ यस्याग्निमनुदृष्टं सूर्योऽ-
 भ्युदियाच्चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा पूर्वः^५ प्रतिपद्येत् ॥ ७ ॥ अन्वद् ब्राह्मण आर्ययो
 बहुविदभिस्तुदरेत् । अन्वद्ब्रह्महोत्रेणानुद्गरेत् ॥ ८ ॥ प्रतिष्ठाप्याग्निमग्निहोत्रमुपसाध
 पुरस्तात्प्रत्यङ्मुपविश्यैतेनाज्येन जुहुयात्

उपाः केतुना जुपतां यज्ञं^६ देवेभिरन्वितम् ।

देवेभ्यो नमुमर्त्तमं^७ स्वाहा ॥

इति ॥ ९ ॥ ततो नित्यमग्निहोत्रं^८ जुहुयात् ॥ १० ॥ तत्र स एव होमकल्पः
 ॥ ११ ॥ स प्रायश्चित्तो यः प्रातर्होतावतिनीतः ॥ १२ ॥ एतावन्नाना । नात्रा-
 हवनीयमनुगमयति ॥ १३ ॥ अग्नये ज्योतिष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १४ ॥
 सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १५ ॥ ॥१०॥

अथैकेषाम् । यस्याग्निमनुदृष्टं सूर्योऽग्निमिन्मोचेदभ्युदियाद् वा मनो
 ज्योतिर्जुपताम् ॥ त्रयस्त्रिंशत्तन्त्रवः इति द्वे चतुर्गृहीति जुहुयात् ॥ १ ॥ यद्यनस्तमिते
 जुहुयात् पुनरेवास्तमिते हुत्वा भवन्तं नः समनसौ इत्युपतिष्ठते ॥ २ ॥ यदि महारात्रे

1. A₁₋₃, B₁ omitted

2. Rudradatta on ĀpSS IX.7.3 cites sūtra 10 beginning with दोषः ।
 He also cites sūtra 11 where he reads अनेन for एतेन.

3-3. Thus B_{2,3}; A_{1,2}, B₁ ताजुग्मयत्वा^१; A₂₋₃ ताजुगयत्वा^२; R *तिष्ठते ॥ १५ ॥ ताजुग्मयित्वा^३

4. Thus B₁; A, R पूर्व; cf. IX.9.4

5-5. B₁ omitted

6. B₁ मित्वं omitted

जुहुयात् पुनरेवौपसँ हुत्वा पूर्ववदुपतिष्ठेत् ॥ ३ ॥ यस्यानुदितहोमेऽभिप्रेतेऽग्नि-
होत्रमहुतँ स्र्योऽभ्युदियाद् यद्यन्ते स्यादुन्नीय प्राहुदाद्रवेत् ॥ ४ ॥ स' उपसाद्या'
तमितोरासीत् ॥ ५ ॥ स यदा ताम्येदथ भूः स्वाहा इति जुहुयात् ॥ ६ ॥ यस्या-
हवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेदनुगमयित्वाहवनीयं गार्हपत्यस्यावधानानि संनिधाय
मन्थेत् इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः इत्येतया ॥ ७ ॥ अथैनमभिमन्त्रयते इमे रथ्यै रमस्व
सहसे शुक्तापोर्जेऽपरयाप इति ॥ ८ ॥ आहवनीयं प्रणीयोपसमिन्दे सारस्वतौ त्वोत्सी
समिन्धाताम् । सधाडसि विराडसि' इति ॥ ९ ॥ ततोऽग्नये तपस्वते जनद्वते पावक-
वतेऽष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ११ ॥ एतदेव गार्हपत्ये
धारयत्याहवनीयेऽनुगते' प्रायश्चित्तम् ॥ १२ ॥ एतावन्नाना । नात्र गार्हपत्य-
मनुगमयति । अग्नये ज्योतिष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेच्च तपस्वते ॥ १३ ॥
सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १४ ॥ ॥११॥

यदि सायमहुतेऽग्निहोत्रे पूर्वोऽग्निरनुगच्छेदग्निहोत्रमधिहित्योन्नीयाग्निना
पूर्वेणोद्द्रुत्यान्वङ्गदग्निहोत्रेणानुद्रवेत् ॥ १ ॥ यो ब्राह्मणो बहुवित् सोऽग्निमुदरेत्
॥ २ ॥ यत् पुरा धनमदायी स्यात्तद्द्यात् ॥ ३ ॥ एतदेव प्रातः ॥ ४ ॥ यदि
प्रातरहुतेऽग्निहोत्रेऽपरोऽग्निरनुगच्छेदनुगमयित्वा पूर्वं मथित्वापरमुद्द्रुत्य जुहुयाद्
यदि न त्वरेत् ॥ ५ ॥ अथ यदि त्वरेत् पूर्वमग्निमन्ववसाय ततः प्राञ्चमुद्द्रुत्य
जुहुयात् ॥ ६ ॥ जामि तु तद् योऽस्य पूर्वोऽग्निस्तमपरं करोति । अन्यत्रैवाव-
सायाग्निं' मथित्वोद्द्रुत्य जुहुयात् । ततोऽग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवतेऽष्टाकपालं
निर्वपेत् ॥ ७ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ८ ॥ यदि सायमहुतेऽग्निहोत्रेऽपरोऽग्निरनु-
गच्छेत् पूर्वमग्निमन्ववसाय' तत एव प्राञ्चमुद्द्रुत्य जुहुयात् ॥ ९ ॥ अथाभिमन्त्रयते

इत एव प्रथमं जज्ञे' अग्निसाम्यो' योनिभ्योऽधि' जातवेदाः ।

॥ गावत्र्या त्रिष्टुभा जगत्यानुष्टुभा च देवेभ्यो हव्यं वह नः प्रजानन् ॥

1. Subodhini on BaudhSS III.4 cites this sūtra up to अभ्युदियाद् verbatim.
- 2-2. A₂₋₅ स उपसाद्या; B₂ संसाद्या
3. A₂₋₅, R omitted
4. A₂₋₅ 'नीयाद्'; R धारयति ॥ १२ ॥ आहवनीयेऽनुगते प्रायश्चित्तम् ॥ १२ ॥ One expects धारयामे in place of धारयति.
5. Thus A₁; A₂₋₅, R पूर्वोऽनुद्रुत्य; B₂ पूर्वोऽनुद्रुत्य
- 6-6. A₁, B₂ अन्यत्रैवावसाय
- 7-7. B₂ जज्ञेति
8. B_{2,3} योनिभ्यो अधि

इषे रथ्यै रमस्व सहसे घुघ्रायोर्जेऽपत्याय इति रमयत्येव । सघ्राडसि' सुपदा सीद इति सुपदैवैनं सादयति ॥ १० ॥ ॥१२॥

सारस्वतौ ज्योत्सौ प्रावताम् इति । ऋत्साभे वै सारस्वतावुत्सौ । ताम्या-
मेवैनं प्रावति ताम्यां समर्धयति ॥ १ ॥ अग्नये' ज्योतिष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं
निर्वपेद् दारुणं यवमयं चरुम् ॥ २ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ३ ॥ अथैकेषाम् ।
यद्यहुतेऽग्निहोत्रेऽपरोऽग्निरनुगच्छेत् तेभ्य एवावक्षणेभ्यो मन्थितव्यः ॥ ४ ॥ अथ
यदि न तादृशानीवावक्षणाणि' स्युर्भस्मनारणी सँस्पश्य' मन्थितव्यः । स्वादेवैनं
योनेर्जनयतीति विज्ञायते ॥ ५ ॥ ततोऽग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवतेऽष्टाकपालं
निर्वपेत् ॥ ६ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ७ ॥ अथैकेषाम् । यतरोऽग्निरनुगच्छेत्
तेभ्य एव दारुभ्योऽधिमन्थितव्यः' ॥ ८ ॥ अथ यदि तृणैश्च शकैश्चो'वा. स्याद्
भस्मनारणी सँस्पश्य' मन्थितव्यः । स्वादेवैनं योनेर्जनयतीति विज्ञायते ॥ ९ ॥
ततोऽग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवतेऽष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः
संतिष्ठते ॥ ११ ॥ न वानुगतेष्टि कुर्यात् ॥ १२ ॥ एता एवाहुतीर्जुहुयात्' मित्राय
स्वाहा ॥ वरुणाय स्वाहा ॥ सूर्याय स्वाहा ॥ अग्नये स्वाहा ॥ अग्नये व्रतपतये स्वाहा ॥
अग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवते स्वाहा ॥ अग्नये जुचये स्वाहा ॥ अग्नये ज्योतिष्मते
स्वाहा इति ॥ १३ ॥ व्याहुतीभिर्जुहोत्येकैकशः' समस्तामिथ ॥ १४ ॥ ॥१३॥

अग्नये तन्तुमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याग्निहोत्रं विहुप्येत ॥ १ ॥
आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेद्यमन्यस्याग्निषु याजयेद्युषो' वान्यस्याग्निषु यजेत्
॥ २ ॥ अग्नयेऽग्नवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याग्नावग्निमभ्युद्वरेयुः ॥ ३ ॥
त्रयलिं शतन्तवः इत्येतया जुहुयाद्यस्याग्निहोत्रेऽधिष्ठिते हविषि वा निरुक्ते पुरुषो
वा आ वानो वा रथो वान्तराश्री वीयादिति' विज्ञायते ॥ ४ ॥ यस्यानो' वा

1. A₁B₃ सघ्राडसि स्वरान्द्रसि
- 2-2. Thus B_{2,3}; A₁ समुद्वरेयुः; A₂₋₃B₁ समुद्वत्युः
3. A₁B₁ 'नि वाव'; B₂ 'नि वावाव'; B₃ 'निवाव'
4. Thus A₁₋₃; A₁ संस्पश्य; ॥ संस्पश्य
5. A₂₋₃ अवक्षणेभ्यो; Cited verbatim by Mahādeva on SatS XV.3.1, 11, and by Rudradatta on ĀpSS IX.9.11 and IX.9.1.
6. Thus A₂₋₃; A₁B संस्पश्य
7. A₂₋₃ नाहुती
8. R व्याहुतिभिर्जुहोतीति
9. A₂₋₃B₁ वीयादिति
10. Rudradatta on ĀpSS IX.10.17 and Mahādeva on SatS XV.3.27 cite sūtras 5 and 6 with यदनो for यस्यानो वा रथो.

रथो वान्तरात्री वीयादित्येकेषाम् ॥ ५ ॥ न कालमवधारयति ॥ ६ ॥ ततोऽ-
त्रापोऽन्वतिविषयः गामन्वत्यावर्तयेत् ॥ ७ ॥ इदं विष्णुर्वि चक्रमे इति पदं संलोपयेत्
॥ ८ ॥ अनुगमयित्वा हवनीयमन्यं प्रणयेत्

यदग्रे पूर्व प्रभृतं पदं हि ते सूर्यस्य रश्मीनन्वान्तान् ।

तत्र रयिष्ठमनुसंभरेत् सं नः सृज सुमत्या वाञ्छत्या ॥

त्वमग्रे सप्रथा असि जुष्टो होता वरेण्यः ।

त्वया यज्ञं वितन्वते ॥

इति ॥ ९ ॥ ततोऽग्रे यथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १० ॥ पथो-
ऽन्तिकाद्गहिंराहरेत् ॥ ११ ॥ अनङ्गान् दक्षिणा ॥ १२ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते
॥ १३ ॥ एतामेव निर्वपेत् स्तोत्रे मूढे^१ । एतां शस्त्रे^२ ॥ १४ ॥ एतां यस्याग्निनाग्नीन्
व्यवेयुः^३ ॥ १५ ॥ एतां जने प्रमीतस्य ॥ १६ ॥ जनयतु^४ खलु प्रमीतस्येति
विज्ञायते ॥ १७ ॥ अभिवान्यवत्साया अस्य^५ पयसाग्निहोत्रं जुहुयुरा^६ यावद-
स्याग्निभिः शरीराणि सँस्पर्शयेयुः ॥ १८ ॥ ॥ १४ ॥

दक्षिणाग्राग्नैर्दग्धैरग्नीन् परिस्तृणाति ॥ १ ॥ अधस्तात् समिधं धार-
यन्तुद्द्रवति ॥ २ ॥ सोमं पितृमन्तं पूर्वस्यामाहुत्यामुपलक्ष्यत्यग्निं कथ्यवाहन-
मुत्तरस्याम् ॥ ३ ॥ पात्रभिर्नेजनमुदकं दक्षिणा प्रसिञ्चेयुः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणाय
यज्ञायुधानि दद्युः ॥ ५ ॥ अपोऽभ्यवहरेयुः ॥ ६ ॥ अग्रेव^७ पुत्रस्य दपत् स्यादायसं
च ॥ ७ ॥ यस्याज्यमनुत्पूतं स्कन्देच्छिन्दत् प्राणि दद्यात् ॥ ८ ॥ यद्युत्पूतं
यदस्य गृहेषु^८ चित्रं धनं^९ तदद्यात् ॥ ९ ॥ एतदेवैकेषां विपरीतवत् । अनुत्पूते

1. A₂₋₅, B₁ वीयादि°

2. B₁ °वव°

3-3. Thus B₂; A₁ मूढ एतां शस्त्रे; A₂₋₅, R मूढे; B₁ मूढ एते शस्त्रे; B₂ मूढत

4. B₁ सपेयुः; R व्यवेयुः

5. B₁ जनयितुं; जने तु ?

6. A₂₋₅ omitted

7. B₁ आ omitted

8. In III sūtra 6 ends with अग्रेव. Rudradatta on ĀpŚS IX.11.14 and Mahādeva on SatS XV.3.34 cite this sūtra verbatim except the initial अग्रेव.

9. A₂₋₅, R मूढे

10. Rudradatta on ĀpŚS IX.13.2 and Mahādeva on SatS XV.4.3: तथा चित्रं धनमिवैव भारद्वाजः ?

चित्रमुत्पृते छिन्दत् ॥ १० ॥ अथ यदि' सुगर्गं स्कन्देत् यत्र' स्कन्देत् तत्
 प्राञ्चं प्रादेशं निदध्यात् भूपतये' स्वाहा इति । भुवनपतये स्वाहा इति दक्षिणाप्राञ्चम् ।
 भूतानां पतये स्वाहा इति प्रत्यञ्चम् । भूताय स्वाहा इत्युदञ्चम् ॥ ११ ॥ अथैनत्
 संसिञ्चेदित्याश्मरथ्यः । सं. त्वा सिञ्चामि इत्येतयानुमन्त्रयेतेत्यालेखनः ॥ १२ ॥
 भूपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहा इति स्कन्धमनुमन्त्रयेतेत्येकेषाम्
 ॥ १३ ॥ न किं चन हविरधिकृत्य वदति' ॥ १४ ॥ देवाजनमगन् यज्ञस्तस्य
 माशीरवत् इत्येनदभिमन्त्रयेतेत्येकेषामाज्यादनन्तरं वदति' ॥ १५ ॥ यदि प्रणीताः
 स्कन्देयुः आपो हि ष्ठा मयोभुवः इति तिसृभिर्गृहीत्वा तत् म- आपः इत्याहुतिं
 जुहुयात् ॥ १६ ॥ ॥ १५ ॥

यदि कपालं भिद्येत तत् संदध्यात् गायत्र्या त्वा शताक्षरया संदधामि
 इति ॥ १ ॥ अथैनदपोऽभ्यवहरेत् अभिन्नो घर्षो जीरदानुः' इति ॥ २ ॥ तत्
 एतामाहुतिं जुहोति त्र्यक्षिंशत् तन्तवः इत्येतया ॥ ३ ॥ ततोऽन्यत् कपालं संस्कृत्य
 कपालेज्वपिसृजेत् घर्षो देवो अच्येत इति ॥ ४ ॥ इति धै खलु यदि प्रागुपधानाद्
 भिद्येत ॥ ५ ॥ अथ यद्युपहितानामेतेनैव मन्त्रेणोपदध्यात् ॥ ६ ॥ यदि कपालं
 नश्येदाश्विनं द्विकपालं निर्वपेद् द्यावापृथिव्यमेककपालम् ॥ ७ ॥ भार्गवो होता
 भवति । एकहायनो दक्षिणा' ददातीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ यथा कथा' च'
 नश्येत् प्रायश्चित्तमेव स्यादित्याश्मरथ्यः । उपपुक्तानां प्राग्निमोक्षादित्यालेखनः
 ॥ ९ ॥ यदि पत्नीः संयाजयन्' कपालमभिजुहुयात् वैश्वानरं द्वादशकपालं
 निर्वपेत् ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः' संतिष्ठते ॥ ११ ॥ एतामेव निर्वपेदमावास्यां
 पौर्णमासीं वातिपाद्य ॥ १२ ॥ एतां यदनिष्टाग्रयणेन नवमश्रीयात् ॥ १३ ॥

1. A omitted

2-2. Thus B₂; A₁B₁R omitted3. A₁B₂ भूपतये4-4. B₂ omitted

5. Rudradatta on ĀpSS IX.13.7 cites sūtra 13 excluding भुवनपतये... स्वाहा and also sūtra 14 verbatim.

6. Rudradatta on ĀpSS IX.13.5 : तथा देवाजनमगन् यज्ञ इत्येतदभिमन्त्रयेतेत्येकेषा-
 नित्येव भारद्वाजः ।7. B₂ omitted8. A₁ दक्षिणः; B_{2,13} °वा9-9. A₂₋₅ omitted10. Thus B_{2,5}; A₁ संयाजयिष्यन्; B₁ संयोजयिष्यत्11. Here begins a lacuna in B₂ which ends with ब्राह्मयेभ्यो in IX.18.6.

यस्य यमौ जायेयातां गावौ वा पुरुषौ वा वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेत् ॥ १४ ॥
 तस्य त्रिष्टुभौ याज्यानुवाक्ये भवतो जगत्यौ वा ॥ १५ ॥ रौद्रं वास्तुमयं चरुं
 निर्वपेद्यस्य रुद्रः पशून् शमायेत् ॥ १६ ॥ तथा निषादस्थपतिं याजयेत्
 ॥ १७ ॥ कृष्णाजिनं वा कूर्टं वाकर्णौ वा गर्दभो हरिणो वा हरिणपृणाकां वा
 शक्रकश्यामाकपात्रौ वा द्वे वा कम्बुशूर्पे दक्षिणेति विज्ञायते ॥ १८ ॥ ॥ १६ ॥

यो ब्रह्मचारी स्त्रियगृहेयात् स रौद्रं गर्दभमालभेत् ॥ १ ॥ तस्यावदानै-
 र्भु प्रचरन्ति ॥ २ ॥ नास्य वपया चरन्ति न पशुपुरोडाशो भवति ॥ ३ ॥
 इडान्तो भवति शंयुवन्तो वा ॥ ४ ॥ नैर्ऋतः प्राजापत्यो वा ॥ ५ ॥ यस्य
 हविः क्षायति तं यज्ञं निर्वृतिर्गृह्णाति ॥ ६ ॥ यदुच्छिष्टं स्यात् तेन शेषं संस्थापयेत्
 ॥ ७ ॥ यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्तिः ॥ ८ ॥ यं द्विष्यात् तस्मै तां दक्षिणां दद्यात्
 ॥ ९ ॥ यथा कथा च क्षायेत् प्रायश्चित्तमेव स्यादित्याश्मरथ्यः । यद्यवदानेभ्यो
 न प्रभवेदित्यालेखनः ॥ १० ॥ अपो दुष्टं हविरभ्यवहरन्तीति विज्ञायते ॥ ११ ॥
 यद्यप्रचदैवत् हविर्ष्याग्नेतापस्तदभ्यवहत्यान्वत् तदैवत् हविर्निर्वपेत् ॥ १२ ॥ तत्र
 जुगादानप्रभृतयो मन्त्रा अभ्यावर्तेरन् ॥ १३ ॥ अथ यदि प्रचदैवतमाज्येन शेषं
 संस्थापयेदित्येकम् । तूष्णीकं हविरभ्युदाहरेदित्यपरम् ॥ १४ ॥ ॥ १७ ॥

अथ यदि सर्वाण्येव हवींषि नश्येयुर्वा^१ दुज्येयुर्वाज्येनैनानि^२ प्रति-
 संख्याय तपाज्यहविषेष्टया यजेत ॥ १ ॥ अतोऽन्यामिष्टिमनुत्त्वगां तन्वीत ॥ २ ॥
 यज्ञेन हि यज्ञस्य प्रायश्चित्तिं कुर्वन्तीति विज्ञायते ॥ ३ ॥ कथं दुष्टं हविर्विधात् ।

1. A, छमाधीत; B, चमाधित; B, समवीत
2. A₁, 'पृणाको; A₁, B, 'प्रणका; B, प्रणैका
3. A₁, शयक^०; B, शयक^०
4. A, B, कथंयु^०; B, कथंय^०
5. B, प्रचरंति
6. Thus all MSS.
7. Mahādeva on SatS XV.4.26 : तत्संस्थाप्यान्वद्विस्तदैवत्सं निर्वपेदित्यापस्तम्ब-
 भारद्वाजौ । Rudradatta on ĀpSS IX.15.6 : तदेव हविर्निर्वपेदित्येष सर्वापाद-
 भारद्वाजौ ।
8. Cited by Rudradatta on ĀpSS IX.15.17.
9. B, अभ्यव^०
10. B, वा omitted
11. B, 'तानि

यदार्पाणां धर्मज्ञानां धर्मकामानामभोजनीयं न तेन देवान् यजेत ॥ ४ ॥
 यद्विर्दुःशृतं तद्यमदेवत्यम् । यममेव तद्गच्छतीति विज्ञायते ॥ ५ ॥ सैस्थाप्य
 तद्विरन्वाहार्यपचने चतुःशरावमोदनं पक्त्वा चतुर्भ्यो ब्राह्मणेभ्यो जीवतण्डुल-
 मित्रोपहरेत् ॥ ६ ॥ तथापि मार्गव एकः प्राशितृणां स्यात् ॥ ७ ॥ यद्यादिष्टां
 दक्षिणामन्तरियादुर्वरां प्रतिष्ठितां दद्यात् ॥ ८ ॥ योऽदश्रिणेन यजेन यजेत स
 यज्ञः प्रक्षामः । अनार्ययजमानः स्यात् ॥ ९ ॥ उर्वरां सस्यवर्ती दद्यात् ॥ १० ॥
 यद्यभागां देवतामावाहयेदाज्येनैनां यथोदां यजेत ॥ ११ ॥ भागिनीमन्तरितां
 यत्र स्मरेत् तदुपोत्थापावाहयेत् ॥ १२ ॥ यद्वो देवा अतिपादयानि इत्यत्राहुतिं
 जुहुयात् ॥ १३ ॥ ॥ १८ ॥

यदि दैवते वावदाने वा याज्यानुवाक्ये वा विपरिहरेष्वर्पदस्य गृहेषु
 चित्रं धनं तदद्यात् ॥ १ ॥ यद्याहुतिः स्कन्देदाग्नीध्रं ब्रूयात् जुह्वि इति ॥ २ ॥
 तौ सोऽञ्जलिना जुहोति अग्नेस्त्रास्ये जुहोमि मा यजमानो रिपन्मा यज्ञपत्नी मा यज्ञनीः
 इति । अमुमे त्वास्ये जुहोमि इति वा ॥ ३ ॥ यस्यै देवतायै हुतं भवति तस्यै
 पूर्णपात्रं दद्यात् ॥ ४ ॥ यस्यै देवतायै गृहीतमहुतं स्कन्देद् यस्य वा देवतामन्त-
 रिष्वर्पदस्य गृहेषु पुष्कलं धनं तदद्यात् ॥ ५ ॥ यद्याहुती विपरिहरेदथैतां
 प्रायश्चित्तिं जुहुयात् त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने इति ॥ ६ ॥ एते एवान्तरये
 सर्वत्र विपर्यये च जुहुयात् ॥ ७ ॥ यदि पुरोडाशः सं वा विजेतोद्वा पतेत् तमुद्वास्य
 यर्हिण्यासाद्यैतेनाभि च^० धारयेदभि च मन्त्रयेत्

किमुत्पत्तिं किमुओष्ठाः शान्तः शान्तेरिहागहि ।

1. Thus A_{1,1}B_{1,1}; A₂₋₃R भार्याणां
2. Rudradatta on ApSS IX.15.17 : तथा चापो दुष्टं इविरभ्यवहरन्तीति प्रकृत्याह भारद्वाजः । कथं दुष्टं इति स्वार्त् । यदार्पाणामभोजनीयं न तेन देवान् यजेत ।
3. Rudradatta on ApSS IX.15.20 : तथानार्ययजमानः स्यादिति सत्यापादभारद्वाजो । Mahādeva on SatS XV.4 (p. 308) : तथानार्ययजमानः स्यादिति वैद्यानस्यभारद्वाजः ।
4. A_{1,1}B₁ यजेत; A₂₋₃ ययाजद्; B₁ येच्छेद्
5. Thus A₂₋₃; A₁ इत्युभयत्राहुती; B₁ इत्युभयत्राहुती; B₂ इत्युभयत्राहुती; B₃ इत्युभयत्राहुती; B₄ इत्युभयत्राहुती
6. A₁₋₃R एदे; B₁ प्रेय
7. Thus A₁₋₃B₁; B₂ यद्याहुती; B₃ आहुती; R यद्याहुति
8. A₂₋₃R एदे
9. A₁ आहुती; A₂₋₃B₁ आहुति; R यद्याहुति
10. B₄ omitted

अघोरो यज्ञियो भूत्वासीद सदन् स्वम् ॥

मा हि सीदेषप्रेषित आज्येन तेनसाज्यस्व मा नः किञ्चन रीरिषः ।

योगक्षेमस्य शान्त्या अस्मिन्नासीद बर्हिषि ॥

इति ॥ ८ ॥ भूत्वा प्रभवति यजमानो यस्वैतां यज्ञे प्रायश्चित्तिं कुर्वन्तीति विज्ञायते
प्रायश्चित्तिं कुर्वन्तीति विज्ञायते ॥ ९ ॥ ॥१९॥

॥ इति नवमः प्रश्नः ॥

1. A_{1,2,3}, B₁, R repeat आसीद सदन् स्वम्.

2. B₁ कंचन

3-3. A₁ omitted; A_{2,3,4} अष्टमः प्रश्नः; A₄ इति अष्टमः प्रश्नः; B₁ श्रीः; B₂ इति पूर्वप्रायश्चित्तं
नाम नवमः प्रश्नः; B₃ प्रायश्चित्तं समाप्तं इति अष्टमः प्रश्नस्तु । श्रीविद्वन्महाशयः नमः ।
श्रियै नमः ।

अथ दशमः प्रश्नः

वसन्ते' ज्योतिष्टोमेन यक्ष्यमाणो ब्राह्मणानार्षेयानृत्विजो घृणीते घ्नः
 स्थविरान् वानूचानाननङ्गहीनानूर्ध्ववाचश्चतुरः ॥ १ ॥ सर्वान् वा^१ ॥ २ ॥ चतुरो
 घृणानो महत्विजो घृणीते^२ऽध्वर्युं ब्रह्माणं होतारमुद्रातारमिति ॥ ३ ॥ आदित्यो
 देवो दैव्योऽध्वर्युः स मेऽध्वर्युरस्तु इत्युपांशु दैव्यमध्वर्युं घृत्वा असौ मानुषः इत्युच्चैर्मानुषं
 घृणीते ॥ ४ ॥ चन्द्रमा देवो दैव्यो ब्रह्मा स मे ब्रह्मास्तु इत्युपांशु दैव्यं ब्रह्माणं घृत्वा
 असौ मानुषः इत्युच्चैर्मानुषं घृणीते ॥ ५ ॥ अग्निर्देवो दैव्यो होता स मे होतास्तु
 इत्युपांशु दैव्यं होतारं घृत्वा असौ मानुषः इत्युच्चैर्मानुषं घृणीते ॥ ६ ॥ पर्जन्यो
 देवो दैव्य उद्गाता स मे उद्गातास्तु इत्युपांशु दैव्यमुद्गातारं घृत्वा असौ मानुषः
 इत्युच्चैर्मानुषं घृणीते ॥ ७ ॥ सदस्यं महत्विजं पञ्चमं कौपीतकिनः समामनन्ति^३
 ॥ ८ ॥ स कृताकृतकर्मणामुपद्रष्टा^४ भवति ॥ ९ ॥ तं घृणीते ॥ १० ॥ आकाशो
 देवो दैव्यः सदस्यः स मे सदस्योऽस्तु इत्युपांशु दैव्यं सदस्यं घृत्वा असौ मानुषः
 इत्युच्चैर्मानुषं घृणीते ॥ ११ ॥ आपो देवीर्दैव्या होत्राशंसिनस्ते^५ मे होत्राशंसिनः सन्तु
 इत्युपांशु दैव्यान्^६ होत्राशंसिनो घृत्वा असौ चासौ च मानुषः इत्युच्चैर्मानुषान्
 घृणीते ॥ १२ ॥ ॥१॥

रश्मयो देवा दैव्याश्चमसाध्वर्यवस्ते मे चमसाध्वर्यवः सन्तु इत्युपांशु दैव्या-
 ध्वमसाध्वर्युन् घृत्वा असौ चासौ च मानुषः इत्युच्चैर्मानुषान् घृणीते ॥ १ ॥ यज्ञोपवीतं^७
 कृत्वाप आचम्य प्राङ्^८ षोडशं^९ वा तिष्ठन् जपत्यासीनो वा भूर्भुवः सुवः^{१०} ॥ आहुर्मै

1. A_{1,2} ॐ वसन्ते; B₁ भीः। वसन्ते; B₂ अप दशमप्रश्न आरभ्यते। वसन्ते; Gopinātha on SatS X.1 (p. 992) cites sūtra 1 up to ऊर्ध्ववाचः verbatim; Vāñcheśvara (4a) on SatS X has cited from घ्नः to ऊर्ध्ववाचः.
2. Sūtras 2 and 3 make one sūtra in R.
3. Here ends the sūtra 3 in B₂; Gopinātha on SatS X.1 (p. 1008) cites this sūtra verbatim.
4. Gopinātha on SatS X.1 (p. 999) cites this sūtra verbatim.
5. Emended; A₁, B_{1,2} कृताकृतः कर्म
6. Thus A₁, B_{1,2}; A₂ *घृन्तस्ते; A₃ *घृन्तस्ते; R *घृन्तस्ते
7. A₁ दैव्यो
8. B₂ घ १तो यज्ञो; Gopinātha on SatS VII.1 (p. 567) while citing this sūtra omits वा after प्राङ्. Vāñcheśvara (7b) on SatS VII reads प्राङ्मुपा.
- 9-9. A₁ माषोदः; A_{2,3} माचोदः; B₂ माच उदह
10. A₁ omitted

प्रावोचो यर्चो मे प्रावोचो यंसो मे प्रावोचः श्रियं मे प्रावोचः ॥ वायुप्यानहं वर्चस्वी
यशस्वी श्रीमानपचितिमान् भूयासम् ॥ भूर्भुवः सुवः ॥ सर्वं भूयासम् इत्युक्त्वा प्रति
वा चष्टे प्रति वा जानीति ॥ २ ॥ स प्रतिज्ञाय देवो देवमेतु सोमः सोममेवृतस्य
पया ॥ एभि विहाय दौष्टक्यम् इत्यभिप्रव्रजति ॥ ३ ॥ पद्मा नामसि सुतिः सोमसरणी
सोमं गमेयम् इति पन्थानमातिष्ठते ॥ ४ ॥ पितरो भूः इति पितृन् दक्षिणामुखं
उपतिष्ठते ॥ ५ ॥ अथैनं गृहानोवाहयति ॥ ६ ॥ आच्छाद्य चैनं कुण्डलिनं करोति
॥ ७ ॥ एकधनं चास्मै ददाति ॥ ८ ॥ अमावास्यायां दीक्षते पौर्णमास्यां वा
॥ ९ ॥ तस्यापरिमिता दीक्षाः संवत्सरपराध्याः ॥ १० ॥ न दर्शपूर्णमासान्वा-
मनिष्टा सोमेन यजेत ॥ ११ ॥ नाग्निष्टोमेनानिष्टेतैः कृतुमिरिति ॥ १२ ॥
अतिरात्रमेके प्रथमं यज्ञं समामनन्ति ॥ १३ ॥ न रथन्तरष्टमकृत्वा दृष्टष्टं
कुर्वीत ॥ १४ ॥ अमावास्यायां पौर्णमास्यां वा सुत्यमहर्भवति ॥ १५ ॥ ॥ १२ ॥

प्राचीनवैशं विहितं भिन्नवन्ति पुरस्तादुक्तम् ॥ १ ॥ तस्य प्रतिदिशं
द्वाराणि भवन्ति । उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं प्रति पञ्चमं द्वारम् ॥ २ ॥ सक्तिप्वारोकार्
कुर्वन्तीत्येकेषाम् ॥ ३ ॥ तस्मिन् सप्तहोतारं मनसानुद्भूत्याहवनीये सग्रहं जुहोति
॥ ४ ॥ दीक्षणीयामिष्टिं निर्वपति ॥ ५ ॥ आश्वैष्णवमेकादशकपालमाश्वैष्णवं
वा घृते चरुम् ॥ ६ ॥ पत्नीसंयाजान्ता दीक्षणीया संतिष्ठते ॥ ७ ॥ यद् प्राग-

1. *B_{1,2} omitted*

2. Rudradatta on *ĀpSS* X.1.4 and Gopinātha on *SatS* X.1. (p. 1003)
say : भारद्वाजमण्डपु अवागमिष्यतोऽपि तिलो जपः ।

3. Thus *A₁, B_{1,2}*; *A₂₋₅, R* omitted

4. *A₂₋₅* एमीति; *B₁* एभिरे

5. *B₁* दक्षिणामुखः; Gopinātha on *SatS* VII.1 (p. 569): वायुप्यानहं पितृन्
दक्षिणामुखं उपतिष्ठति इति स्वप्नेन दक्षिणामुखतामाह । This sūtra is cited also
by Vāccheśvara.

6. Thus *A₁*; *A₂₋₅, B₁* ददाति; *B₂* गृहानोवाहयति

7. *R* अमा

8. *A₁₋₅, B₁* दीक्षिता

9. Rudradatta on *ĀpSS* X.1.1, Gopinātha on *SatS* VII.1 (p. 556)
and also Vāccheśvara have cited this sūtra verbatim. Yajñeśvara
Dikṣita in his commentary *Agnistomacandrikā* on BaudhSS
VI.1 : तत्र भारद्वाज दर्शपूर्णमासान्वामनिष्टा सोमेन यजेतेति ।

10. Gopinātha on *SatS* VII.1 (p. 560) has cited this sūtra verbatim.

11-11. *B₂* रथन्तरष्टं कृत्वा

12. *A₁* मनसा जुहोती

ग्रीयोमीयात् सर्वं तदुपांशुं क्रियते ॥ ८ ॥ नात्रान्वाहार्यो भवति ॥ ९ ॥ उत्तरेण
 ग्राभ्वंशं परिश्रिते यजमानः केशश्मश्रु वापयते ॥ १० ॥ तस्य दक्षिणं गोदानमुनचि
 आप उन्दन्तु जीवसे इति ॥ ११ ॥ त्रेण्या श्रुलल्या विनीय त्रीणि दर्भपुञ्जीला-
 न्युध्वान्ग्राण्युपनियच्छति ओषधे त्रायस्वैनम् इति ॥ १२ ॥ स्वधिते भैरं हिंसी इति
 स्वधितिनाधिनिदधाति ॥ १३ ॥ देवश्रूतानि प्र वपे इति प्रवपति ॥ १४ ॥
 स्वस्त्युत्तराण्यशीय इत्येतं मन्त्रं यजमानो जपति ॥ १५ ॥ इमश्रूण्यग्रे वापयतेऽथोप-
 पक्षावथ केशानिति विज्ञायते ॥ १६ ॥ औदुम्बरेण दन्तधावनेन दतो धावते
 लोहितमनागमयन् ॥ १७ ॥ दन्तान् प्रक्षाल्याभ्यन्तरं नखानि कारयते ॥ १८ ॥
 सव्यस्याग्रे कनिष्ठिकातः । अथ दक्षिणस्य ॥ १९ ॥ हस्त्यान्पग्रेऽथ पद्यानि
 ॥ २० ॥ यष्टोमश्मवकावलं तीर्थं तस्मिन् स्नाति ॥ २१ ॥ स्थावराः संतता
 भवन्ति ॥ २२ ॥ ॥ ३ ॥

कुण्डे स्नातीत्येकेषाम् ॥ १ ॥ शङ्खिनिं हृदे हिरण्यमवधाय आपो अस्मान्
 मातरः शुन्धन्तु इति स्नात उद्गाहते उदान्यः शुचिरा पूत एमि इति ॥ २ ॥ अथ
 आचम्य क्षौमं वासोऽहतमन्तरं परिधत्ते सोमस्य तनुसि तनुवं मे पाहि इति ॥ ३ ॥
 सोमस्य नीवीरसि इति नीवीमनुपरिकल्पयते ॥ ४ ॥ यदस्य प्रतिश्रियमन्त्रं तदभाति
 ऊर्गसि इति ॥ ५ ॥ सर्पिमिश्रं दधि मधु चाभ्युपसेकमाशितो भवति ॥ ६ ॥
 कनीयः कनीयोऽत ऊर्ध्वं प्रवपति ॥ ७ ॥ महीनां पयोऽसि इति दर्भपुञ्जीलाभ्यां
 नयनीतं संयुत्य त्रिः पराचीनमभ्यक्षते वचोवा असि वचो मयि वेहि इति ॥ ८ ॥
 मुखमग्रेऽनुलोममङ्गानि ॥ ९ ॥ स्वभ्यक्तो भवति ॥ १० ॥ त्रैककुदेनाञ्जनेनाद्धते
 ॥ ११ ॥ यदि त्रैककुदं नाधिगच्छेद् येनैव केन चाञ्जनेनाञ्जीत ॥ १२ ॥ सतृलया

1. A₁, B₂ "पुञ्जीला"; A₂₋₃, B₁ "विज्जला"; R पिञ्जीला
2. D₂ वपते
3. D₁ "मनुगामयन्"
4. A₁ शङ्खता
5. Thus A₁, B₂; A₂₋₃ शङ्खिनी; B₁ शङ्खिने; Vāñcheśvara (13b) on SatS X reads: शङ्खिनि हृदे वंकी (7 वंकी) हृद इति भारद्वाजः ।
6. A₁ उहत
7. A₁, B₁ नीवि
8. R breaks this sūtra after कनीयःकनीयः.
9. A₁, D₂ "पुञ्जी"; A₂₋₃ "पिञ्जीला"; B₁ "विज्जला"
10. R केनाञ्जने

शरेयीकया' दर्भेयीकया' दर्भपुञ्जीलेन' वा दक्षिणं पूर्वमनिधावमानः वृत्रस्य कनीनिकासि चक्षुष्या असि चक्षुर्मे पाहि इति । त्रिर्दक्षिणं द्विरुत्तरम् ॥ १३ ॥ ॥४॥

अथैनमेकविंशत्या दर्भपुञ्जीलैः सप्तभिः सप्तभिस्त्रिः पययति चित्पतिस्त्वा पुनातु ॥ वाक्पतिस्त्वा पुनातु ॥ देवस्त्वा सविता पुनातु इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १ ॥ अष्टिदेण पवित्रेण इत्येतं मन्त्रं सर्वत्रानुपजति ॥ २ ॥ द्विरुर्ध्वं नाभेरुन्मार्ष्टि सकृदवाह ॥ ३ ॥ पवमानः सुवर्जनः इत्येतमनुवाकं पान्यमानो जपति ॥ ४ ॥ यदेवा देवहेडनम् इति च' । तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कं पुने तच्छक्रेयम् इति चैतं मन्त्रम् ॥ ५ ॥ आ वो देवास ईमहे इति पूर्वया द्वारा प्राग्वेशं प्रविश्यापरेणाहवनीयमतिक्रम्य दक्षिणतस्तिष्ठन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते इन्द्राग्नी चावापृथिवी इत्यनुवाकशेषेण ॥ ६ ॥ तस्यैव एव संचरो भवत्या सुत्यायाः ॥ ७ ॥ अत्रैके दीक्षणीयामिष्टिं समामनन्ति ॥ ८ ॥ यदीक्षणीयायां ध्रौवमाज्यं ततः सुवेण चतस्रो दीक्षाहुती जुहोति आकृत्यै प्रयुजेऽग्नये स्वाहा इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ९ ॥ सुचा पञ्चमाम् आपो देवी-र्बृहतीर्विश्वशुभः इति ॥ १० ॥ चतुर्गृहीतेन सुचं पूरयित्वा द्वादशगृहीतेन वा पूर्णाहुतिं जुहोति विधे देवस्य नेतुः इत्येतया ॥ ११ ॥ बिलावकाशं कृत्वा जुहोतीत्येकेयाम् ॥ १२ ॥ कृष्णाजिनस्य दक्षिणं पूर्वपादं परिपीन्यति ॥ १३ ॥ द्वे वा समीची मांससंहिते' कृत्वा ॥ १४ ॥ अन्तर्वेदि कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्य शुक्लां च कृष्णां च' रात्रि' यजमानः संमृशति ऋक्सामयोः शिल्पेभ्यः इति ॥ १५ ॥ भसतो' ज्ञान्वक्त' आरोहति इमां धियं शिक्षमाणस्य ॥ सुत्रमाणम् इति द्वाभ्याम् ॥ १६ ॥ ॥५॥

आरुढो जपति इमं ॥ नावमारुहम् इत्येताम् ॥ १ ॥ विष्णोः शर्मासि

1. A₁, B₁ शरेषि°; B₂ शरपि°

2. A₁, B₁ दर्भेषि°; A₂₋₃ दर्भेषि°

3. B₁ विजलेन

4. A₁ द्विरर्कः; B_{1,2} तमम्

5. A₂₋₃, R विजिले; B₁ विजले

6-6. A₂₋₃, B_{1,2}, R omitted

7. Rudradatta on ApSS X.7.13: पवमानः सुवर्जन इत्यनुवाकमेव सत्यापादभारद्वाजी ।

8. A₂₋₃, B_{1,2}, R च पूतः

9. Thus B₁; A₁ पूर्व पादः; A₂₋₃ पूर्व पादः; B₂ पूर्वपादं

10. Thus A₂₋₃; A₁ मांससंहिते; B₁ मांसं संहिते; B₂ मां संहिते

11-11. Thus A₁, B₁; A₂₋₃ च रात्रि; B₂ च रात्री

12-12. Thus A₂₋₃; A₁ भसतो ज्ञान्वक्त; B₁ भसतो जानुक्त; B₂ भसतो ज्ञान्वक्त

शर्म यजमानस्य शर्म मे यच्छ इत्येवं प्रोर्णते ॥ २ ॥ नक्षत्राणां मातीकाशात् पाहि
 इत्युष्णीषेण शिरो वेष्टयते ॥ ३ ॥ सशिरो वा प्रोर्णते यथासुष्ठु ॥ ४ ॥ पत्न्याः
 शिरसि कुम्भकुरीरं कल्पयति ॥ ५ ॥ जालं कुरीरमित्याचक्षते ॥ ६ ॥ कृष्णानां
 जीवोर्णानां भवतीति विज्ञायते ॥ ७ ॥ अथैनां धौमेण वाससा प्राचीनमात्रा
 परिधापयति ॥ ८ ॥ ऊर्ध्ववास्यं ब्रुवते ॥ ९ ॥ यजमानमन्यतरतः पाशया मौञ्ज्या
 मेखलया त्रिधृता पृथ्व्या मन्थतः संनहति ऊर्गस्याङ्गिरसी इति ॥ १० ॥ उचरेण
 नामि निष्टक्यं ग्रन्थिं कृत्वा दक्षिणतो नाभेः पर्युहते ॥ ११ ॥ योक्त्रेण पत्नीं
 संनहति यथा दर्शपूर्णमासयोः सं त्वा नहामि इत्येतया ॥ १२ ॥ अथास्मै त्रिवर्लि
 पञ्चवर्लि वा कृष्णविषाणां प्रदक्षिणावर्तां प्रयच्छति इन्द्रस्य योनिरसि मा मा हिंसी
 इति ॥ १३ ॥ तामेतेनैव मन्त्रेणावघ्राति ॥ १४ ॥ तथा वेदेर्लोष्टमुद्वन्ति कथ्य
 त्वा सुसत्यायै इति ॥ १५ ॥ सुपिप्लवन्त्यस्तवौषधीभ्यः इति शिरसि कण्डूयते यदास्य
 कण्डूयति ॥ १६ ॥ विगाने विव्यैतं ग्रन्थिं यदस्य गुह्यं त्वं इति मनो यदस्य गुह्यं त्वं
 इत्यङ्गेषु ॥ १७ ॥ अथास्मा औदुम्बरं दीक्षितदण्डं प्रयच्छति मुखेन संमितम्
 ऊर्ध्वतदसि वानस्पत्यः सुषुम्नो सुषं यजमानाय वेदि इति ॥ १८ ॥ यः कथं यज्ञियो
 वृक्षः फलग्रहिस्तस्य कार्यं इत्येकेषाम् ॥ १९ ॥ तं प्रतिगृह्णाति सप्तस्या अथ
 देवो वनस्पतिः इति ॥ २० ॥ ॥ ६ ॥

चमसं व्रतप्रदानमभिमन्त्रयते उरुव्याचा असि जनधाः सप्तानो मा पादास्य
 यज्ञस्योदयः इति ॥ १ ॥ अथाङ्गुलीर्न्यञ्जति स्वाहा यज्ञं मनसा इति द्वे । स्वाहा
 वावापुषिधीभ्याम् इति द्वे । स्वाहाहोरोरन्तरिक्षात् इति द्वे ॥ २ ॥ स्वाहा यज्ञं वातादारमे
 इति सुष्टी करोति ॥ ३ ॥ अथैनं संभारयज्जैपि वाचयति अक्षिर्यजुभिः इति ॥ ४ ॥
 ततो वाचं यच्छत्या नक्षत्राणामुदयात् ॥ ५ ॥ यदि पुरा नक्षत्रेभ्यो वाचं विसृजेद्

1. A, शिरो
2. A₂₋₃, R आत्रं
3. Gopinātha on SatS VII.1 (p. 595) cites this sūtra up to प्रयच्छति
 verbatim. Vāñcheśvara reads प्रदक्षिणावर्ता.
4. A₁, B_{1,2} गुह्यं; A₂₋₃ गुह्यं
5. A₁ गुह्यं; A₂₋₃ गुह्यं; B₁ गुह्यं
- 6-7. Thus B_{1,2}; A, सुषुम्नो; A₂ सुषुम्नो
7. A₂₋₃ भविष्यता गृह्णाति
8. Vāñcheśvara (17b) on SatS VII has cited this much portion
 verbatim.
9. A₂₋₃ न्यञ्जति; B₁ न्यञ्जति; B₂ न्यञ्जति

वैष्णवीमात्रावैष्णवी^१ सारस्वतीं बार्हस्पत्यामित्यनूच्य पुनरेव वाचं यच्छेत् ॥ ६ ॥
 त्वमग्ने व्रतपा असि इति ब्रूयाद् यदि गृष्टी वाचं वा विसृजेत् ॥ ७ ॥ अथैनमा-
 वेदयति अदीक्षिष्टायं ब्राह्मणोऽसावामुष्यायणोऽमुष्य^२ पुत्रोऽमुष्य पीत्रोऽमुष्य नत्तामुष्याः
 पुत्रोऽमुष्याः पीत्रोऽमुष्या नत्ता इति । त्रिरुषांश्च त्रिरुचैः ॥ ८ ॥ यः कथनं दीक्षेत
 ब्राह्मण इत्येवैनमावेदयेत् ॥ ९ ॥ अपराह्णे दीक्षते ॥ १० ॥ यं कामयेत तपस्वी
 स्यादिति तं प्रातर्दीक्षयेत् ॥ ११ ॥ उत्थाय कृष्णाजिनं प्रतिमुञ्चति ॥ १२ ॥
 स एतद् व्रतं चरति । न मांसमश्नाति न स्त्रियमुपैति नोपर्यास्ते जुगुप्सेतानृतान्
 ॥ १३ ॥ परिह्वालं मालुर्यो वाचं वदति चनसितं विचक्षणं वानुपजन् ॥ १४ ॥
 चनसित इति ब्राह्मणमामन्त्रयीत । विचक्षण इति राजन्यवैश्याविति विज्ञायते
 ॥ १५ ॥ ब्राह्मणेन चैव क्षत्रियेण वा वैश्येन वा संभाषेत ॥ १६ ॥ तत एवैन-
 मनुप्रयुज्येरन् ॥ १७ ॥ यद्येनं शूद्रेण संवाद उपपद्येतैतेषामेवैकं^३ ब्रूयात् इमं^४
 तु विचक्षन् इति ॥ १८ ॥ ॥७॥

न पुरा सोमस्य क्रयादपोर्नृत्ति ॥ १ ॥ न पुरा दक्षिणाभ्यो नेतोः
 कृष्णविपाणामवचृतेत्^५ ॥ २ ॥ कृष्णविपाणया कण्डूयते ॥ ३ ॥ अपिगृह्य स्मरते
 ॥ ४ ॥ अमेध्यं दृष्ट्वा जपति अबद्धं मनो दरिद्रं चक्षुः सूर्यो ज्योतिर्वा श्रेष्ठो दीक्षे
 मा मा हासीः इति ॥ ५ ॥ अभिवृष्यमाणो जपति उन्दतीर्विलं धचौजो धत्त बलं धत्त
 मा मे दीक्षां मा तपो निर्वधिष्ठ इति ॥ ६ ॥ न दीक्षितविमितात् प्रवसेत् ॥ ७ ॥
 नैनमन्यत्र दीक्षितविमितात् सूर्योऽभ्युदियान्नाभ्यस्तमियात् ॥ ८ ॥ दक्षिणत आह-
 वनीयमभ्यावृत्य शयीत ॥ ९ ॥ न न्यङ्ग शयीत नोत्तानः । नाग्नेरपपर्यावर्तेत ॥ १० ॥
 यथर्तु स्मरेत् । यथर्तु निष्क्रामतीति^६ विज्ञायते ॥ ११ ॥ यथाकालं ध्रुवते ॥ १२ ॥
 न निष्ठीवेन्न दत्तो धत्तेन्न दिवा विचारं कुर्यान्न मूत्रम् ॥ १३ ॥ यदि कुर्या-
 न्छायायां कुर्यात् ॥ १४ ॥ अगो मुद्यामि न प्रजामिहोमुचः स्वाहाहृताः पृथिवीमाविशत
 इति मूत्रं विसृजति^७ ॥ १५ ॥ न पचति न ददाति न कांचनाहुतिं जुहोत्यन्यत्र

1. A₁₋₃ omitted2. Thus A₁; A₂₋₃ "सानमुष्य"; B, सावमुष्यायणोमुष्य3. A₁, B₂ कथ; B, कथि

4. A, उपपद्यते तेषां

5-5. A, इमन्तुर्विचक्षन्; B, इमन्तु; B₂ इदमन्तु

6. Emended; cf. TS VI. 1.3.8. MSS "विपाणमन"

7. A₁, B_{1,2} निष्क्रामयेदिति8. A₂₋₃ omit portion from here onwards till सक्तत्नस्या अन्वावेपेयुः in X.10.8.

सोमाङ्गेभ्यः ॥ १६ ॥ कर्षेदात्मानं यावदस्य कृष्णमक्ष्योर्नश्यति ॥ १७ ॥ कृष्णा-
जितान्न छिद्येत । एवं दण्डात् ॥ १८ ॥ ॥८॥

यद्यन्यत्र कृष्णाजितानादासीत् देवाङ्गनमगन् यज्ञस्तस्य माशीरवत् इत्येत-
दभिमन्त्रयेत् ॥ १ ॥ नास्य नाम गृह्णीयात् । न पापं कर्तयेत् । नैनमभिवदेत् ।
दीक्षित एवाभिवदेत् ॥ २ ॥ नास्यान्नमद्यादाग्नीषोमीयात् ॥ ३ ॥ कामं तैस्त्रिभे-
दग्नीषोमीये हुतायां वा वपायां कर्तते वा राजनि ॥ ४ ॥ अपि वादित एव
यज्ञार्थमुत्कल्प्य दीक्षेत ॥ ५ ॥ अथेतरतो भुञ्जीरन् ॥ ६ ॥ तान्येतानि व्रतान्युचै
दीक्षणीयायाः* प्रकामन्ति ॥ ७ ॥ अथेमानि द्रव्योपयोगानि यथैतत् कृष्ण-
विपाणया कण्डूयनं कृष्णाजिनं आसनं दण्डधारणमिति ॥ ८ ॥ पयोव्रता पत्नी
ब्रह्मचारिणी भवति ॥ ९ ॥ एषी स्यः इति चतस्रोऽङ्गुलीरुत्सृजति ॥ १० ॥ दुग्धे व्रते
नक्षत्रं दृष्ट्वा व्रतं कृणुत इति वार्चं विसृजति ॥ ११ ॥ जागर्त्येतां रात्रिम् ॥ १२ ॥
यवागू राजन्यस्य व्रतमामिक्षा वैश्यस्य पयो ब्राह्मणस्य ॥ १३ ॥ तान्येतानि
दैक्षाणि व्रतानि ॥ १४ ॥ सर्वेषां त्वेषोपसत्सु स्तनविभागः ॥ १५ ॥ ॥९॥

गार्हपत्ये यजमानस्य व्रतं श्रपयति । दक्षिणाग्नौ पत्न्याः* ॥ १ ॥
याग्निहोत्रस्य स्कन्नस्य* प्रायश्चित्तिः सा व्रतस्य ॥ २ ॥ तदु हैके पय एव
व्रतयन्ति ॥ ३ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । पयस्येव यवागू श्रपयित्वा व्रतयेत् ॥ ४ ॥
यद्यर्घ्यं स्यादन्यां दुग्ध्वा श्रपयित्वा व्रतयेत् ॥ ५ ॥ यदि पयो न विद्येताप्स्वेव
श्रपयित्वा व्रतयेत् ॥ ६ ॥ यदि दधीयादेतदेवास्मै दधि कुर्युः* ॥ ७ ॥ यद्यग्नीयाद्
घाना अस्मा अन्वावपेयुः सप्ततनस्मा अन्वावपेयुर्धृतमस्मा अन्वानपेयुः । अप्यन्ततः
फलान्येव* व्रतयेदग्निहोत्रस्याविच्छेदायेति* विज्ञायते ॥ ८ ॥ अपरेणाहवनीर्य

1. B₂, R omitted
2. B₂ इति तेन द
3. A₁, B₁ 'दग्नी'
4. B₂ 'गीयाया'
- 5-5. A₁ 'व्रतमा'
6. Thus A₁, B₁; B₂, R पत्न्यगारे
7. B₂, R omitted
8. Thus A₁, B₁; B₂, R कुर्यात्
9. Thus A₁, B₁, A₂; B₂, R विप्यजान्येव
10. Rudradatta on ApSS X.16.11 and Gopinātha on SatS X.2 (p. 1055):
तथा अग्निहोत्रस्याविच्छेदायेति विज्ञायत इति भास्वजः । Similarly Vāñcheśvara
(19b) on SatS X. Yajñeśvara Dikṣita in his commentary *Agñislo-
candrikā* on BaudhSS VI.3: तथा अग्निहोत्राविच्छेदायेति विज्ञायत इति भास्वजः ।

व्रतमत्याहृत्य प्रयच्छति ॥ ९ ॥ अथैनमाह त्वय व्रतय^१ व्रतमुपेहि^२ इति ॥ १० ॥
नादीक्षिता दीक्षितं व्रतयन्तं पश्यन्ति ॥ ११ ॥ दैवी धियं मनामहे इति हस्ताव-
वनेनिके ॥ १२ ॥ ये देवा मनोजाता मनोजुगः इति मध्यरात्रे व्रतयति ॥ १३ ॥
व्रतयित्वाप आचामति

शिवाः पीता भवय यूयमापोऽस्माकं योना उदरे^३ सुशेवाः ।

इरावतीरनमीवा अनागसः शिवा^४ नो भवय जीवसे ॥

इति ॥ १४ ॥ उपोदयं व्रतप्रदो वाचं यमयति अग्नीज्योतिष्मतः कुरुत^५ दीक्षित
वाचं यच्छ पलि वाचं यच्छ इति ॥ १५ ॥ ॥ १० ॥

उद्यन्तमादित्यमुपतिष्ठते याः पशुनामृपमे वाचो अमे ता अमे सूर्यः शुक्रो
अमे । ता वः प्रहिणोमि यथाभागमत्र शिवा नस्ताः पुनरायन्तु वाचः इति ॥ १ ॥ उदित
आदित्ये दुग्धे व्रते व्रतं कृणुत इति वाचं विसृजति ॥ २ ॥ एवं मध्यंदिने व्रतयति
॥ ३ ॥ अधिवृक्षक्षर्ये व्रतप्रदो वाचं यमयति अग्नीज्योतिष्मतः कुरुत दीक्षित
वाचं यच्छ पलि वाचं यच्छ इति ॥ ४ ॥ एवमेवात ऊर्ध्वम् ॥ ५ ॥ मध्यरात्रे
मध्यंदिने व्रतयति ॥ ६ ॥ एवमुपोदयम् ॥ ७ ॥ अधिवृक्षक्षर्ये व्रतप्रदो वाचं
यमयति ॥ ८ ॥ न सुत्येऽहनि व्रतं विद्यत इत्येकम् । विद्यत इत्यपरम् ॥ ९ ॥
स्वप्स्यन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते अमे त्वं सु जागृहि वयं सु मन्दिपीमहि इति ॥ १० ॥
प्रबुध्य जपति त्वमग्ने व्रतपा असि इति प्रतिपद्य विषे देवा अभि मामावधृषन् इत्यन्वेन
॥ ११ ॥ त्वमग्ने व्रतपा असि इति ब्रूयात् स्वप्स्यन् सुप्त्वा वा प्रतिबुध्य यदि
वादीक्षितवाचोऽवावदेत् ॥ १२ ॥ इय एवात ऊर्ध्वं संवेद्यनप्रतिबोधनानां कल्पो
भवति ॥ १३ ॥ पूषा सत्या सोमो राधसा इति ॥ १४ ॥ ॥ ११ ॥

सनीहारान्^६ संशास्ति ॥ १ ॥ ते यल्लभन्ते तत् प्रतिगृह्णाति देवः सविता^७
वसोर्वसुदावा रास्वेयस्तोमा भूयो भर । मा पृणन् पूर्वा वि राधि माहमायुषा ॥ चन्द्रमसि
मन भोगाय भव इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ २ ॥ सावित्रेणान्यत् प्रतिगृह्णाति ॥ ३ ॥

1. A₁ इते; A₂₋₃, B₁ महे

2. R °मुपेहि

3. A₂₋₃, B_{1,2}, R °उदरे

4. A₁ शिवे; B₁ शिवो

5-5. A₂₋₃, ऊर्ध्व

6. Thus B₁; R वा दीक्षित^७; cf. ApSS X.18.2

7. A₂₋₃, बोधनां

8. A₂₋₃ सनीहारं; B₁ सनिहारं; B₂ सनीहारण्ड

द्वादशाहं दक्षिणार्थं भिक्षते' ॥ ४ ॥ वायवे त्वा' इति नष्टामनुदिशति ॥ ५ ॥
 वरुणाय त्वा इत्यप्सु मयाम् ॥ ६ ॥ निर्ऋत्यै त्वा इत्यवसन्नाम् ॥ ७ ॥ रुद्राय त्वा
 इति' महादेवहताम् ॥ ८ ॥ इन्द्राय त्वा' इति मेष्कहतां' या वा सँशीर्येत ॥ ९ ॥
 मरुद्भयस्त्वा इति हादुनिहताम् ॥ १० ॥ इन्द्राय त्वा प्रसहने इति याँ सेना' अभीत्वरि
 विन्देत ॥ ११ ॥ यमाय त्वा' इत्यविज्ञाते ॥ १२ ॥ यद्यनुप्रदिष्टामधिगच्छेन्न गोषु
 चारयेत् ॥ १३ ॥ अथ यदि प्रयियासेत्' पृथगरणीष्वग्नीन् समारोप्य रथेन
 प्रयायात् ॥ १४ ॥ यदि रथो न विद्येत' रथाङ्गमादाय प्रयायात् ॥ १५ ॥
 भद्रादमि श्रेयः प्रेहि' इत्याहवनीयमभिमन्त्रयते ॥ १६ ॥ देवीरापोऽपां नपात् इत्य-
 पोऽतिगाहते ॥ १७ ॥ अच्छिन्नं तन्तुं पृथिव्या अनु गेपम् इति लोटं विमृष्ट्रैस्तरति'
 ॥ १८ ॥ सिकता लोटं वा मध्ये पारे' च न्यस्यति' पृथिव्या सं भव इति
 ॥ १९ ॥ अथ यदि नाव्यास्तरेदरणीश्च रथं चादाय तरेत् ॥ २० ॥ यदि रथो
 न विद्येत रथाङ्गमादाय तरेत् ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥

क्षत्रियं याचित्वोदकान्ते देवयजनमध्यवस्यति यदुदीचीनप्राचीनप्रवणम्'
 एदमग्नं देवयजनं पृथिव्याः इति ॥ १ ॥ न वा देवयजनं याचेत् ॥ २ ॥ आदित्य-
 मेवैतेन मन्त्रेणोपतिष्ठेत सक्षेदं पश्य । विधर्तरिदं पश्य । नाकेदं पश्य । रमतिः पतिष्ठा । ऋतं
 वरिष्ठम् । अभृता वान्याहुः । सूर्यो वरिष्ठो अक्षभिर्विभाति । अनु वाषावृथिवी देवपुत्रे इति ॥ ३ ॥
 न पुरस्ताद्देवयजनमात्रमभ्यवितरिच्येत ॥ ४ ॥ आदित एवैके देवयजनस्याध्य-
 वसानं समामनन्ति ॥ ५ ॥ पुरोहविषि' देवयजने याजयेदिति काम्यानि देव-
 यजनानि ब्राह्मणव्याख्यातानि भवन्ति ॥ ६ ॥ कौत्सात्सोमं क्रीणीतेति' विज्ञायते

1. A₂ श्रीयते (corrected); A₂₋₃, B₁ भिक्षते; Gopinātha on SatS X.3 (p. 1060):
 तथा च भद्राक्षः द्वादशाहं दक्षिणार्थं भिक्षतेति ।

2-2. A₂₋₃ omitted

3. B₂ मेष्क'

4. B₁ प्रादिनी; B₂ हादिनि'; R हदिनी'

5-5. A₁ सेना अभीत्वरि; B_{1,2} सेना अभित्वरि

6. Thus all MSS; R चारयेत्

7. A₂₋₃ प्रयेयासेत्; B₁ प्रदयासेत्; B₂ यियासेत्; R प्रयासेत्

8. B₂ विन्देत

9. In R sūtra 15 ends with प्रेहि इति.

10. A₁ विमृष्ट्रैस्तरति; A₂₋₃ विमृष्ट्रैस्तरति; B₁ विमृष्ट्रैस्तरति; B₂ विमृष्ट्रैस्तरति

11-11. A पारेव्यस्यति; B₂ पारे च न्यस्य

12. A₁, B_{1,2} 'जीन'

13. II reads पुरो and हविषि separately.

14. B, क्रीणीते इति; R विधीयतेति

॥ ७ ॥ शूद्रादित्येकेषाम् ॥ ८ ॥ उचस्वेद्यां वोपस्वायां काल आनहुहं रोहितं चर्म प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्य तस्मिन् राजानं न्युप्योत्तरत उदकुम्भं निधाय संप्रेष्यति सोमविक्रयिन् सोमं शोधय इति ॥ ९ ॥ परिश्रिते सोमविक्रयी राजानं विचिनोति ॥ १० ॥ न विचीयमानस्योपद्रष्टारो भवन्ति ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

प्रायणीयायास्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ तत्रैतानि न' क्रियन्तेऽन्य-
न्वाधानं व्रतोपायनं पत्नीसंनहनमन्वाहार्य इति ॥ २ ॥ ये के च सोम' इष्टि-
पशुयन्त्राः' सर्वेष्वेवैतानि' न' क्रियन्ते ॥ ३ ॥ उदयनीयायामनूत्रन्ध्याया'
व्रतोपायनं पत्नीसंनहनमिति क्रियन्ते ॥ ४ ॥ सर्वाण्युदवसानीयायां क्रियन्तेऽ-
न्यत्रान्वाहारात् ॥ ५ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः । यत्किं च प्रवते तन्त्रे हविरागच्छति
यानि कृतानि न तानि पुनः क्रियन्ते । यथा पशुपुरोडाशे प्रयाजानूयाजा यानि
चान्यान्येवैरूपाणि भवन्ति ॥ ६ ॥ अदित्यै प्रायणीयं चरुं निर्वपति ॥ ७ ॥
पयसि शृतो भवति ॥ ८ ॥ समानमा सादनात् ॥ ९ ॥ उद्धृत्य चरुं पट्टोत्रा-
सादयति ॥ १० ॥ एतस्यामेव स्थाल्यां मेधुणे' निष्कासमिति प्रज्ञातं निदधाति
॥ ११ ॥ सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति ॥ १२ ॥ समानमाज्यभागाम्याम् ॥ १३ ॥
चतुर आज्यभागान् यजति पथ्यां स्वस्ति पुरस्तादग्निं दक्षिणतः सोमं पथात्
सवितारमुत्तरतः' ॥ १४ ॥ हविषादिति मध्ये ॥ १५ ॥ शंयुवन्ता प्रायणीया
संतिष्ठते ॥ १६ ॥ अत्रैके राज्ञो निवपन् समाननन्ति ॥ १७ ॥ यत् प्रायणीयाया
ध्रौवमाज्यं ततो जुह्वां चतुर्गृहीत्वा दर्भेण हिरण्यं निष्टक्यं बद्धावदधाति इयं ते
शुक्र तनूतिदं वर्चः इति ॥ १८ ॥ एषा सोमकयणी भवति । अकूटा चेदकर्णा-
काणाश्रोणासप्तशफरुणा पिङ्गाक्ष्येकहायनी द्विहायनी वा । या शुष्ठाधीलोषकर्णी
तया षोडशिनः सोमं क्रीणातीति विज्ञायते ॥ १९ ॥ ॥ १४ ॥

1. A, तत्.

2-2. A, सोमेष्टि°

3. A, सर्वेष्वेवनाग्नि

4. A, omitted

5. Emended. MSS उदवसानीया* probably under the influence of sūtra 5. See, however, the commentary of Rudradatta on ĀpSS X.4.13 and of Dhūrtasvāmin on ĀpSS X.4.12.

6. B, मेधुणं

7. Yajñacāvara Dikṣita on BaudhSS VII.4, Rudradatta on ĀpSS X.21.11; Gopīnātha and Vāñcheśvara on SatS VII.2: भारद्वाज्याह आज्यभागविद्वा यजेतयाश्मरय्यः । तास्तेषां भवत इत्यनेन इति ।

तामीक्षमाणो जुहोति जूरसि घृता मनसा इति ॥ १ ॥ अपरं चतुर्गृहीतं
 गृहीत्वा शुक्रमस्यमृतमसि इति हिरण्यं घृतादुद्धरति ॥ २ ॥ वैश्वदेवं हविः इत्याज्य-
 मभिमन्त्रयते ॥ ३ ॥ प्रमुच्य हिरण्यमादित्यमुपतिष्ठते सूर्यस्य चक्षुरारुहम् इति
 ॥ ४ ॥ सोमक्रयणीमभिमन्त्रयते चिदसि मनासि इति प्रतिपद्य इन्द्राय सोमम् इत्यन्तेन
 ॥ ५ ॥ अथास्या दक्षिणेन पदा दक्षिणानि पद पदान्यनुनिक्रामति' वत्स्यसि ॥
 रुद्रासि इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ६ ॥ सप्तमं पदमभिनिगृह्णाति बृहस्पतिस्त्वा सुप्ते रण्यतु इति
 ॥ ७ ॥ तस्मिन् हिरण्यमुपास्यैतच्चतुर्गृहीतं जुहोति पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्ना जिघर्मि
 देवयजन इडायाः पदे घृतवति स्वाहा इति ॥ ८ ॥ यावद् घृतमनुविसृतं तावत्
 स्न्येन परिलिखति परिलिखितं रक्षः परिलिखिता अरातयः इति ॥ ९ ॥ एवमेव
 कृष्णविपाणयानुपरिलिखति ॥ १० ॥ यावन्मूर्तं स्थाल्यां संवपति अस्मे रायः
 इति ॥ ११ ॥ त्वे रायः इत्यध्वर्युयजमानाय प्रयच्छति ॥ १२ ॥ तोते रायः इति
 यजमानः पत्न्यै ॥ १३ ॥ पत्न्यै' पदं प्रदीयमानमध्वर्युरभिमन्त्रयते माहं रायस्योपेण
 वि योपम् इति ॥ १४ ॥ सोमक्रयण्या पत्नी' संख्यापयति, स देवि देव्योर्वस्या
 पत्स्य इति ॥ १५ ॥ पद 'उदपात्रमुपनिनयति' उन्नम्य पृथिवीम् इति ॥ १६ ॥
 पदे सहिरण्यौ पाणी प्रक्षाल्य गार्हपत्यस्य शीते भस्मनि पदतृतीयमुपवपति ॥ १७ ॥
 एवमाहवनीये तृतीयम् ॥ १८ ॥ तृतीयमक्षोषाज्जनापावशिनष्टि ॥ १९ ॥ तत्
 पत्नी गृहेषु निधत्ते ॥ २० ॥ सहिरण्येन पाणिनादित्यमुपतिष्ठते ॥ २१ ॥ ॥ १५ ॥

देव सूर्य सोमं क्रय्यामस्तं ते प्रब्रूम । ऋतुं कल्पय' दक्षिणाः कल्पय यधुं
 यथादेवतम्' इति ॥ १ ॥ अत्रैके' राज्ञो निवपनं समामनन्ति ॥ २ ॥ शकटेन
 राज्ञोऽन्तिफं यान्ति अपि पन्थामात्महि इति ॥ ३ ॥ उद्धृतपूर्वफलकं भवति
 ॥ ४ ॥ अमितो राजानं विमुच्य मुखेन प्रतिष्ठाप्याभिमन्त्रयते अंशुना ते अंशुः
 पृष्यताम् इति ॥ ५ ॥ उचरेण राजानं चर्मणि द्विगुणं धौमं प्राचीनग्रीवदश-
 मुत्तरदर्श वास्तीर्य तस्मिन् सहिरण्येन पाणिना राजानं मिमीते अभि त्वं देवं

1. A₁, B, R "न्यनुका"

2. 'Thus B.; A, 'विसृते; A₂₋₃, 'विसृते'

3. A₁, B, omitted

4. A₂₋₃, 'मुपवपति'

5. A₁, B₁, omitted; A₂₋₃, तृतीये

6-6. Emended; A, कल्पय दक्षिणाः कल्पय यधुं; A₂₋₃, कल्पय यधुं; B, कल्पय यधुं;
 B, कल्पयति । दक्षिणाः कल्पय यधुं देवतं

7. A₂₋₃, भव

सवितारम् इति ॥ ६ ॥ एकयैकयोत्सर्गं^१ मिमीते ॥ ७ ॥ सर्वास्विद्गुप्युपनिगृह्णाति ॥ ८ ॥ यथा प्रथमं न तथा पञ्चमम् । तयैवोत्तमम्^२ ॥ ९ ॥ पञ्चकृत्वो यजुषा मिमीते पञ्चकृत्वस्तूष्णीम् ॥ १० ॥ प्रजाम्यत्वा इत्यवशिष्टमुपसमूहं^३ वाससोऽन्तान् समुचित्य क्षौमेणोष्णीपेणोपनहति प्राणाय त्वा इति । व्यानाय त्वा इत्यनुशुन्यति^४ ॥ ११ ॥ विस्रस्यवेक्षते प्रजास्त्वमनु प्राणिहि प्रजांस्त्वामनु प्राणन्तु इति ॥ १२ ॥ सोमविक्रयिणो राजानं प्रत्तं^५ यजमानोऽभिमन्त्रयते एष ते गायत्रो माम् इति मे सोमाय भूतात् इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १३ ॥ तत आह सोमविक्रयिन् क्रय्यस्ते सोमा इति ॥ १४ ॥ क्रय्या इत्याह सोमविक्रयी ॥ १५ ॥ तं क्रीणाति सोमं ते क्रीणाभ्यर्जस्वन्तं पयस्वन्तं वीर्यावन्तमभितापिपाहम् ॥ गवा ते क्रीणानि इति ॥ १६ ॥ सा^६ व्याकृषाता ॥ १७ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इति सोमविक्रय्याह ॥ १८ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इत्यध्वर्युः ॥ १९ ॥ ॥ १६ ॥

हिरण्येन क्रीणाति शुक्रं ते शुकेन क्रीणामि इति ॥ १ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इति सोमविक्रय्याह ॥ २ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इत्यध्वर्युः ॥ ३ ॥ अजया क्रीणाति तपस्तनुरसि इति ॥ ४ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इति सोमविक्रय्याह ॥ ५ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इत्यध्वर्युः ॥ ६ ॥ धेन्वा क्रीणाति । ऋषमेण क्रीणाति । अनड्वा क्रीणाति । मिथुनाभ्यां क्रीणाति । वाससा क्रीणाति ॥ ७ ॥ दशभिः संपादयत्यपरिमितैर्वा ॥ ८ ॥ त्रिभिः क्रीणातीति विज्ञायते ॥ ९ ॥ चतुर्भिरेके समामनन्ति^७ गवा हिरण्येनाजया वाससेति ॥ १० ॥ अप्येकयैवैकविंशतिदक्षिणस्य^८ सोमं क्रीणीयात् ॥ ११ ॥ अकृटा चेदकर्णाकाणाश्रोणाससशकारुणा पिङ्गाक्ष्येकहायनी । कल्याणगवी स्यादित्येके समामनन्ति ॥ १२ ॥ त्रिंशता सहस्रदक्षिणस्य सोमं क्रीणीयाच्छतेन वाजपेयस्य द्वाभ्यां राजसूयस्य सहस्रेणाश्वमेधस्येति विज्ञायते ॥ १३ ॥ सोमविक्रयिणो हिरण्यमपादाय शुक्लामूर्णास्तुकां यजमानाय प्रयच्छति अस्मे ज्योतिः इति ॥ १४ ॥ तां काले

1. Thus A₁; A₂₋₈, B₁ एकयो^०

2. A₁ एवैवोक्तं

3. A₂₋₅ "शिष्टं समूहं"

4. A₂₋₅, B₁ "संवाति"

5. A₁ प्रातः; A₂₋₅ पतर; B₁ पतर; B₂ पत्तं

6. A₁ सा न; A₂₋₅ च

7-7. A₁ एवातो; B₁ एवात सोमो; B₂ एवाहातः सोमो

8. A₁ सोममामनन्ति; Rudradatta on ApSS X.26.3 cites this sūtra verbatim.

9. Thus A₁; A₂₋₈, B₂ अप्येवैवैकं

यजमानो दशापवित्रस्य नाभिं कुरुते ॥ १५ ॥ वलक्ष्याः^१ पवित्रं कार्यम् । अमोतं कार्यमिति विज्ञायते ॥ १६ ॥ कृष्णाम्बुप्रध्नाति इदमहं सर्पाणां दन्दशूकानां ग्रीवा उप ग्रथ्नामि इति ॥ १७ ॥ तथा सोमविक्रयिणं विच्यति सोमविक्रयिणि तमः इति ॥ १८ ॥ सोमक्रयणाननुदिशति स्वान भ्रात्र इत्यनुवाकशेषेण ॥ १९ ॥ ॥ १७ ॥

सोमविक्रयिणो राजानमपादत्ते स्वजा असि स्वभूरस्यस्मै कर्मणे जात ऋतेन त्वा गृहाम्यतेन नः^२ पाहि इति ॥ १ ॥ क्रीते सोमेऽपोर्णुते ॥ २ ॥ यजमानो मैत्रावरुणाय दण्डं^३ प्रयच्छति ॥ ३ ॥ श्वःसुत्यायां मैत्रावरुणाय^४ दण्डं प्रयच्छतीत्येकेषाम् ॥ ४ ॥ आहियमाणं राजानं यजमानोऽभिमन्त्रयते मित्रो न एहि सुमित्रभाः इति ॥ ५ ॥ यजमानस्योरौ दक्षिण आसादयति इन्द्रस्योरुमा विश दक्षिणमुष्टानुशान्तं त्योनः त्योनम् इति ॥ ६ ॥ पृच्छति यजमानोऽध्वर्युम् अप्ययवाशक्तवै इति ॥ ७ ॥ आशक्तम् इत्यध्वर्युः ॥ ८ ॥ कपमाशक्तः^५ इति यजमानः ॥ ९ ॥ विष्णुं स्तोमम-
कृमहि^६ बृहतीछन्दोस्त्युक्ता^७ यजैवि.वि पर्वता अजिहत सुतरुणा अपोऽवचारिणम् इत्यध्वर्यु-
र्नियच्छति ॥ १० ॥ यजमानः सोमक्रयणीमावर्तयति रुद्रस्त्वा वर्तयतु इत्यनुवाक-
शेषेण ॥ ११ ॥ तामन्यथा गवा परिक्रीय यजमानस्य गोष्ठे विसृजति ॥ १२ ॥ पुपता वरत्राकाण्डेनावक्षायै सोमविक्रयिणं नाशयन्ति^८ ॥ १३ ॥ लोटैर्धन्वन्तीत्येकेषां^९ लकुटैरित्येकेषाम् ॥ १४ ॥ ॥ १८ ॥

आदाय राजानमध्वर्युरुत्तिष्ठति उदायुगा स्वायुषा^१ इति ॥ १ ॥ हरति उर्ध्वन्तरिक्षमन्विहि इति ॥ २ ॥ शकटस्य नीडे^२ कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुच्चरलोमा-
स्तृणाति अदिस्थाः सदोऽसि इति ॥ ३ ॥ तस्मिन् राजानमासादयति अदित्याः
सद आसीद इति ॥ ४ ॥ अथैनं वाससा पर्यान्हाति वनेषु व्यन्तरिक्षं ततान इति
॥ ५ ॥ उदु त्वं जातवेदसम् इति सौर्यर्चा कृष्णाजिनं प्रत्यानहति ॥ ६ ॥ उसावेतं
धर्षादी इत्यनङ्गाहाबुपाजति ॥ ७ ॥ धुरावमिमृशति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ८ ॥

1. A₁ वलक्ष्याः; A₂₋₃ वलक्ष्याः; B₁ वलक्ष्याः; B₂ वलक्ष्याः
2. B₁ मा
- 3-4. A₂₋₃ omitted
4. B₁ कृतमा^३
5. A₁ स्तोमं कर्महि; A₂₋₃, B_{1,2} *कर्महि
6. B₁ *छन्दस्त्युदाय; B₂ *छन्दस्त्युक्ता; R *छन्दास्त्युदाय
7. B₁ नाशयति
8. B₁ लोटैर्नाशयतीत्ये^४
9. B₁ omitted
10. A₁, B₁ नीडे; B₁ नीडे

वारुणमसि इति शकटमाखिदति ॥ ९ ॥ वरुणस्त्वोत्तन्नातु इत्युपस्तभोति ॥ १० ॥
 वारुणमसि इति योक्त्रपाशं परिहरति ॥ ११ ॥ वरुणस्य स्तम्भनमसि इति शम्भ्या-
 मवदधाति ॥ १२ ॥ अथस्तो वरुणस्य पाशः इति वर्त्तवर्दमभिदधाति ॥ १३ ॥
 एवमेवोत्तरमनडाहं युनक्ति ॥ १४ ॥ हरिणी पलाशशाखे शमीशाखे वा विभ्रत्
 सुव्रज्जप्योऽन्तरेपेऽवसर्पति ॥ १५ ॥ ततः संप्रेष्यति सोमाय राज्ञे कीताय प्रोहामाणाया-
 नुवृहि । ब्रह्मन् वाचं यच्छ ॥ सुव्रज्जप्य सुव्रज्जप्यामाह्वय इति ॥ १६ ॥ त्रिरनुक्तायां
 प्रथमायान् ॥ १७ ॥ ॥ १९ ॥

अभिप्रयाति ॥ अथस्व सुवसते इति प्रतिपद्य यजमानस्य स्वस्ययन्यसि
 इत्यन्तेन ॥ १ ॥ प्राञ्चोऽभिप्रयाय प्रदक्षिणमावर्तन्ते ॥ २ ॥ अपि पन्यामगस्तुहि
 इत्युत्तरेण राजानमध्वर्युर्यजमानश्चातिक्रामतः ॥ ३ ॥ अग्नीषोमीयेणं कर्णगृहीतेन
 राजानमोद्यमानं यजमानः प्रतीक्षते नमो मित्रस्य वरुणस्य चैक्षसे इति ॥ ४ ॥ अग्नीन्
 प्रज्वलयन्ति ॥ ५ ॥ आहवनीये महदभ्यादधति ॥ ६ ॥ अध्वर्यव आसन्दीप्त-
 द्गृह्णन्ति ॥ ७ ॥ अरतिमात्रशीर्षेणानूच्या नामिदधपादा मौञ्जविषयन्यौदुम्बरी
 भवति ॥ ८ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः । यत्र क्व च बहून् कर्तुं श्रौदयेदध्वर्यव एव तत्
 कुर्युः । यत्र द्वौ प्रतिप्रस्थाता तत्र द्वितीयः स्यात् ॥ ९ ॥ अग्नेषु प्राग्वैशं वारुणमसि
 इति शकटमाखिदति ॥ १० ॥ उदगीपमवस्थापयति ॥ ११ ॥ वरुणस्त्वोत्तन्नातु इत्यु-
 त्तन्नाति ॥ १२ ॥ वारुणमसि इति योक्त्रपाशं विचूतति ॥ १३ ॥ वरुणस्य स्तम्भनमसि
 इति शम्भ्यामुत्खिदति ॥ १४ ॥ उन्मुक्तो वरुणस्य पाशः इत्यभिधानीमुन्मुञ्चति ॥ १५ ॥
 वरुणस्यर्तसदनिरसि इति दक्षिणेनाहवनीयमासन्दी प्रतिष्ठापयति ॥ १६ ॥ दक्षिणो
 विमुक्तोऽनडाहं भवति सव्योऽविमुक्तः ॥ १७ ॥ ॥ २० ॥

अथातिथ्यायास्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ इक्षुशलाके विधृती आश्ववालं
 प्रस्तरं बहिष्युपसंनहति । कार्भ्यैर्मयान् परिधीनिध्मे ॥ २ ॥ द्वाविंशतिदारुमिध्मं
 करोति ॥ ३ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ ४ ॥ अन्वारब्धायां पत्न्यामातिथ्यं निर्वपति
 ॥ ५ ॥ पत्न्या वा हस्तेन ॥ ६ ॥ अग्नेरातिथ्यमसि विष्णवे वा इत्येतैर्मन्त्रैः पञ्चकृतवो

1. Thus B₁; A₂₋₅ वरुणस्त्वोत्तन्नातु; B₂ वरुणस्त्वोत्तन्नातु; R वरुणः स्तम्भोदु
2. Thus B₁; A₂₋₅ 'स्तभोति'; B₂ इत्युत्तन्नाति
3. B₂ 'प्रयाति'
4. Emended. MSS, R 'मावर्तते. cf. ApSS X.29.1.
5. A₁ कण्ठ
6. A₂₋₅, B_{1,2}, II 'दधाति'
7. Thus A₁, B_{1,2}; R 'न्नोति'
8. Thus B₂; A₂ 'धानीयमुन्मु'; A₂₋₅, B₁ 'धानीं मुञ्चति'

गृह्णाति ॥ ७ ॥ सर्वेषु सावित्रं जुष्टं चानुपजेदित्येकम् । त्रिष्वेवेत्यपरम् ॥ ८ ॥
 वैष्णवो नवकपालः पुरोडाशो भवति ॥ ९ ॥ वैष्णवा एवात ऊर्ध्वं निगमा
 भवन्ति ॥ १० ॥ हविष्कृता चार्चं विसृज्य तथैवोचरमनडाहं विसृजति ॥ ११ ॥
 वारुणमसि इति राज्ञो वासोऽपादत्ते ॥ १२ ॥ वरुणोऽसि धृतवतः इति राजानम्
 ॥ १३ ॥ अद्धिदपत्रः प्रजा उपावरोहोऽन्नुशतीः स्योनः^१ स्योनाः^२ । सोम राजन् विश्वास्त्रं
 प्रजा उपावरोह विश्वास्त्रां प्रजा उपावरोहन्त्य इत्युपावहृत्य^३ हरन्ति^४ उर्वन्तरिक्षं वीहि
 इति ॥ १४ ॥ पूर्वया द्वारा प्राग्वेशं प्रपादयति या ते धामानि हविषा^५ यजन्ति
 इति^६ ॥ १५ ॥ ॥२१॥

अपरेणाहवनीयमतिक्रम्यासन्धां कृष्णाजिनं प्राचीनश्रीवसुत्तरलोमास्तृणाति
 अदित्याः सदोऽसि इति ॥ १ ॥ तस्मिन् राजानमासादयति अदित्याः सद आसीद
 इति ॥ २ ॥ अथैनं वाससां परिश्रयति वरुणोऽसि धृतवतः इति ॥ ३ ॥ अथैनं
 वारुण्यर्चा परिचरति^७

एषा वन्दस्व वरुणं गृहन्तं नमस्या धीरममृतस्य गोपाम् ।

स नः शर्म त्रिवरुणं विर्यैसद् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥

इति ॥ ४ ॥ ततः संप्रेष्यति राजानं चाग्निं चान्तरेण मा गतं^८ इति ॥ ५ ॥ समान-
 माज्यानां ग्रहणात् ॥ ६ ॥ चतुर्गृहीतान्याज्यानि गृह्णाति ॥ ७ ॥ चतुर्होत्राविध्य-
 मासाद्य संभारयजुषि व्याख्याय निर्मन्थ्यस्याधृता निर्मन्थ्येन चरति ॥ ८ ॥
 ससदद्य सामिधेन्यो भवन्ति ॥ ९ ॥ समानया प्रयाजेभ्यः ॥ १० ॥ चतुर्थे
 सर्वमौपश्रुतं समानयति ॥ ११ ॥ नाश्रोपभृतमभिचारयति ॥ १२ ॥ इडान्ता-
 विध्या संतिष्ठते ॥ १३ ॥ सर्वं पुरोडाशमिडाशुपह्वयेतेत्येकम् । निरवद्येदित्यपरम्
 ॥ १४ ॥ ॥२२॥

॥ इति दशमः प्रश्नः ॥

1-1. A₁, B_{1,2} omitted

2-2. Thus B₂; A₁ इत्युपावहन्त्य हरन्ति; A₂₋₃, B_{1,2}, R इत्युपावहत्याहरन्ति

3. B₂ यजुषा

4. A₂₋₃ omitted

5. B₂ परिहरति

6. A₁, B₁ गत

7-7. A₁₋₂ प्रपमः A₁ omitted; B₁ धीः; B₂ इति भारद्वाजसूत्रे दशमा (सोमप्रश्नः) प्रश्नः ॥

अथैकादशः प्रश्नः

प्रवर्ग्य^१ संभरिष्यन्तुदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे पौर्णमास्या-
ममावास्यायां वा तूर्णी काण्टकी^२ समिधमाघाय युज्यते मनः इति चतुर्गृहीतं
जुहोति यद्यदीक्षितो भवति ॥ १ ॥ अथ यदि दीक्षितः काण्टकीमेवैतया समिध-
मादध्यात् । न जुहुयाद् यजुरेव वदेदित्यपरम् ॥ २ ॥ ततोऽभिमादत्ते खादिरी-
मौदुम्भरी वैणवी वैकङ्कती वा ॥ ३ ॥ तस्यास्तत्प्रमाणं यदाप्रिकयाः^४ ॥ ४ ॥
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे इत्यभिमादाय ब्रह्माणमामन्त्रयते उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते इति
॥ ५ ॥ उपोत्तिष्ठति^५ ब्रह्मा ॥ ६ ॥ उभायुत्तरमर्धर्चं जपतः ॥ ७ ॥ आददते
कृष्णाजिनम् ॥ ८ ॥ अनुनयन्त्यजां पुंस्तृणमलमथं^६ वृषाणमिति ॥ ९ ॥ अथप्रथमाः
प्राञ्चोऽभिप्रव्रजन्ति प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः इति ॥ १० ॥ अपि वास्यैते^७ संभाराः परि-
श्रितेऽभ्युदाहता भवन्ति ॥ ११ ॥ अग्नेणाहवनीयं मृत्खनः^८ । पूर्वःपूर्व^९ इतरः
॥ १२ ॥ उत्तरेण मृत्खनं कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्य चावापृथिवी
अभिमन्त्रयते मृत्खनं वा^{१०} देवी चावापृथिवी अज मे मँसाताम्^{११} इति^{१२} ॥ १३ ॥
मृत्खनेऽभिषा प्रहरति ऋष्यासमघ मलस्य शिरः इति ॥ १४ ॥ हरति मखाय त्वा
मलस्य त्वां शीर्षेण इति ॥ १५ ॥ तूर्णी कृष्णाजिने निवपति ॥ १६ ॥ एवमेव
द्वितीयं^{१३} हरति । एवं तृतीयम् ॥ १७ ॥ तूर्णी चतुर्थं यावतीं मृदं प्रवर्ग्यपात्रेभ्य
आत्मां मन्यते ॥ १८ ॥ ॥ १ ॥

ततो वराहविहृतमभिमन्त्रयते इत्यप्र आसीः इति^{१४} ॥ १ ॥ समानमत
ऊर्ध्वम् ॥ २ ॥ ततो वल्मीकवपां देवीर्वध्नीः इति ॥ ३ ॥ समानमत ऊर्ध्वम्
॥ ४ ॥ ततः पूतीकान्^{१५} इन्द्रस्यैजोऽसि इति ॥ ५ ॥ समानमत ऊर्ध्वम् ॥ ६ ॥

1. A₁, B₁ begin with ओ; B₂ with श्रीः ॥ अथ एकादशः प्रश्नः
2. A₁ काण्टकी; B₂ काण्टकी
- 3-3. A₂₋₃ omitted
4. A₁ यदाप्रिकयाः; B₂ यदाप्रि
5. B₂ उपोत्तिष्ठन्जपति
6. A₁, B₁ पुंस्तृणमलम्
7. B₂ वाद्यैव
- 8-8. B₁ मृत्खनः पूर्वःपूर्व; B₂ मृत्खनं पूर्वःपूर्व
- 9-9. B₁ मृत्खनं वा; B₂ मृत्खनं वा
- 10-10. A₁ साधामिति; B₁ साध्यामिति; B₂ मसाधामिति
- 11-11. A₂₋₃, R द्वितीयं तृतीयम्
12. B₂ दधि समानमासीदिति
13. A₁ पूतीकान्

कृष्णाजितलोमान्यजलोमानि च सँसृज्य अग्निजा असि प्रजापते रेतः इति ॥ ७ ॥
 समानमत ऊर्ध्वम् ॥ ८ ॥ अथैनानश्चेनावप्रापयति आयुर्धेहि प्राणं धेहि इति
 ॥ ९ ॥ अथैनानजयाभिदोहयति मधु त्वा मधुला करोतु इति ॥ १० ॥ अभि-
 दोहनमेकेऽवप्रापणात् पूर्व समामनन्ति ॥ ११ ॥ बहव आर्याः परिगृह्य हरन्ति
 ॥ १२ ॥ उत्तरेण विहारमुद्धतेऽवोक्षिते सिकतोपोसे परिश्रिते निदधति ॥ १३ ॥
 अथैनान् मदन्तीभिरुपसृजति मधु त्वा मधुला करोतु इति ॥ १४ ॥ ये के चोद्या-
 सँसर्जनाः संभारा यचान्यद् दृढार्थमुपाध्वं मन्यते ॥ १५ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः ।
 यत् किं च प्रवर्ग्य उदफकृत्यं मदन्तीभिरेव तत् क्रियते ॥ १६ ॥ नैनं स्त्री प्रेक्षते
 न शुद्रः ॥ १७ ॥ न कुर्वन्नभिप्राण्यात् ॥ १८ ॥ अपहाय मुखमनभिप्राणत्
 येषुना करोति ॥ १९ ॥ न प्रवर्ग्य चादित्यं च व्यधेयात् ॥ २० ॥ यत्र
 क च विप्रक्रान्ते प्रवर्ग्य आदित्योऽस्तमियात् कृतान्तादेव विरमेत् । श्वो भूते
 द्यौषं समाप्नुयात् ॥ २१ ॥ संप्लोम्नायं सृदं विण्डं करोति मखस्य शिरोऽसि
 इति ॥ २२ ॥ यक्स्य पदे स्यः इत्यङ्गुष्ठाभ्यां निगृह्य महावीरं करोति प्रादेश-
 मात्रमपरिमितं वा वायव्याकृति त्र्युद्धि पञ्चोद्धि वा ॥ २३ ॥ गायत्रेण त्वा छन्दसा
 करोमि इति प्रथमम् । त्रैष्टुभेन इति द्वितीयम् । जागतेन इति तृतीयम् ॥ २४ ॥
 अपि वा सर्वैरकैकम् ॥ २५ ॥ उपविलं राक्षां करोति मखस्य राक्षासि इति
 ॥ २६ ॥ अदितिस्ते विलं गृह्णातु इति वेषुपर्वणा विलं करोति यानदैवताय
 सौविष्टकृतायामिहोत्राय भक्षायाम्नं मन्यते ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥

तृतीयवेलां प्रतिनयति ॥ १ ॥ उत्तरतः सिकतासु प्रतिष्ठापयति तृप्त्य
 हरस्ता थाय मखोऽसि इति ॥ २ ॥ एवमेव द्वितीयं प्रतिष्ठापयत्येवं तृतीयम् ॥ ३ ॥
 तृष्णीमितराणि ॥ ४ ॥ एतस्या एव सृदो दोग्ध्रे करोति हस्त्योष्ठये प्रसेचनवती
 यथा तुगदण्डैवम् ॥ ५ ॥ वर्षीय आध्वर्यवे हसीयः प्रतिप्रस्थानम् ॥ ६ ॥ एतस्या

1-1. A, दि

2. A₁₋₃ प्राणात्; B₁ प्राणात्3. A₁ अथैनान्; B₁ अथैना; R अथैना4. A₁₋₃, B₁, R omitted5-5. B₁ आदित्य6. B_{1,2} व्यधेयाद्7. Thus A, B₁; B₁ संप्लोम्नाय; R संप्रोम्नाय; See : XIV.19.38. A₁, B₁ omitted9. A, B₁ प्रतिष्ठापयति; B₂ प्रवेष्टयेत्

आज्यस्थालीं रौहिणकपाले च परिमण्डले घोटप्रकारे ॥ ७ ॥ घर्मेष्टकां कुलायिनी-
मिति यदि साग्निचित्यो भवति ॥ ८ ॥ अथैनान् श्लक्ष्णीकरणैः श्लक्ष्णीकुर्व-
न्त्यहतचण्डातकैर्गर्वाधुकैः क्लीतकामिर्वेणुपर्वभिराज्येनेति ॥ ९ ॥ अथैनान् धूपनकाले
वृष्णोऽध्यस्य शुकुद्गार्हपत्ये प्रदीप्य प्रथमकृतं महावीरं शफाम्यां परिगृह्य
धूपयति वृष्णो अध्यस्य निष्पदसि इति ॥ १० ॥ एवमेव द्वितीयं धूपयत्येवं तृतीयम्
॥ ११ ॥ तूष्णीमितराणि ॥ १२ ॥ शफाम्यामेवात ऊर्ध्वं महावीरानादत्ते ॥ १३ ॥
अग्रेण गार्हपत्यमवदं स्नात्वा लोहितपचनीयैः संभारैरवस्तीर्य तत्र प्रथमकृतं महावीर-
मुपावहरति अर्चिरसि इति ॥ १४ ॥ शोचिरसि इति द्वितीयम् । ज्योतिरसि तपोऽसि
इति तृतीयम् ॥ १५ ॥ तूष्णीमितराण्यन्ववधाय लोहितपचनीयैः संभारैः प्रच्छाद्य
गार्हपत्ये मुञ्जानादीप्योपोपति । अर्चये त्वा इति पुरस्तात् । शोचये त्वा इति दक्षिणतः ।
ज्योतिषे त्वा इति पश्चात् । तपसे त्वा इत्युचरतः ॥ १६ ॥ ॥ ३ ॥

अपि वा सर्वैः सर्वतः ॥ १ ॥ पच्यमानानुपचरति अभीषं महिना दिक्म्
इत्येतयोत्तरया वा ॥ २ ॥ सर्वाण्युपचारणानि मन्त्रवन्ति भवन्ति ॥ ३ ॥ पक्षेण
सिद्धये त्वा इति धृष्टी आदायाध्वर्युः प्रथमकृतं महावीरमुद्रासयति देवत्वा सवितोद्वपत्
इति ॥ ४ ॥ उत्तरतः सिकतासु प्रतिष्ठापयति अपचमानः पृथिव्यामाशा दिशं आधृण
इति ॥ ५ ॥ अथैनमन्वीक्षते सूर्यस्य त्वा चक्षुषान्वीक्षे इति ॥ ६ ॥ एवमेव द्वितीय-
मुद्रासयत्येवं तृतीयम् ॥ ७ ॥ तूष्णीमितराणि ॥ ८ ॥ अथैनान् सिकताभिः
प्रदक्षिणं पर्यूहति इदमहममुमापुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि इति ॥ ९ ॥
विशा इति राजन्यस्य । पशुभिः इति वैश्यस्य ॥ १० ॥ अथैनान् प्रभूतेनाजापयसा
कृष्णसिं गायत्रेण त्वा छन्दसा कृष्णसि इत्येतैर्मन्त्रैः । त्रिभिस्त्रिभिरेकैकम् ॥ ११ ॥
अपि वा सर्वैरेकैकम् ॥ १२ ॥ अथैनान् कृष्णाजिन उपनद्यासजति देव पुरधर
सप्यासं त्वा इति ॥ १३ ॥ उपरिष्टात्काल एव मन्त्रो भवतीत्यपरम् ॥ १४ ॥ ॥ ४ ॥

प्रवर्येण प्रचरिष्यन्तः संवृण्वन्ति द्वाराणि ॥ १ ॥ परिश्रयन्ति पत्न्याः

1. B₁ धोमाकारे

2. A₁₋₂, कुलायिनी

3. A₁ अथेना; B₁ अथेना; R अथेने

4. A₁ अथेना; A₂₋₃, B₁, R अथेना; B₂ अथेने

5. A₁ 'मन्त्रवर्धते'; A₂₋₃ 'मन्त्रवर्धते'; B₁ 'मन्त्रवर्धते'

6. Mahādeva on SatS XXIV.1.22 : अथैनान् प्रभूतेनाजापयसा कृष्णसि इति अपचमान-
भारद्वाजो ।

7. B₁ omitted

॥ २ ॥ पश्चाद्भोतोपविशति । पुरस्तादध्वर्युः । दक्षिणतो ब्रह्मा यजमानः प्रस्तोत
 च । उचरत आग्नीध्रः प्रतिप्रस्थाता च ॥ ३ ॥ मदन्तीरुपस्पृश्य प्रथमेनानुवाकेन
 शान्तिं कृत्वोचरेण विहारं दर्मान् संस्तीर्य तत्रैतान् महावीरानुपावहरति देव पुरश्चर
 स्यात्संख्या इति ॥ ४ ॥ उपरिष्ठात्काल एष मन्त्रो भवतीत्यपरम् ॥ ५ ॥ अत्रैव
 सर्वं परिधर्म्यमुपावहरति ॥ ६ ॥ औदुम्बरीं सम्राडासन्दीं नितराम् ॥ ७ ॥
 राजासन्द्या वर्षायासीमेके समामनन्ति ॥ ८ ॥ मौज्जीभी रज्जुभिरेकसराभिर्व्युताम्
 ॥ ९ ॥ चतस्र औदुम्बरीः सुचः ॥ १० ॥ तासां द्वे अनिष्टुब्धे ॥ ११ ॥ निष्टुब्ध-
 योर्धर्षायस्पृश्यमनीं हसीयसी प्रोक्षणीधानी ॥ १२ ॥ औदुम्बरीं सुचौ । औदुम्बरीं
 शफौ महावीरसंमिताग्रस्वयौ । औदुम्बरीं धृष्टी । औदुम्बरीं मेयी । त्रीनौदुम्बरान्
 मयूखान् । पञ्चौदुम्बरान् शकलान् ॥ १३ ॥ त्रयोदश वैकङ्कतान् परिधीन् काण्टकीं
 च समिधम् ॥ १४ ॥ प्रभूतानि घर्मेन्धनानि खादिराण्यौदुम्बराणि वैकङ्कतानि
 कार्णर्मययाणि वा ॥ १५ ॥ ग्रीणि कार्णाजिनानि धवित्राणि येषां शुक्लकृष्ण-
 लोमानि स्युः ॥ १६ ॥ वैणवा दण्डा बाहुमात्रा भवन्तीति विज्ञायते ॥ १७ ॥
 औदुम्बरदण्डानीत्यपरम् ॥ १८ ॥ द्वौ रुषमौ रजतसुवर्णौ ॥ १९ ॥ शतमानौ
 भवतः ॥ २० ॥ मौज्जौ वेदी । तयोर्न्यतरः परिवसितः ॥ २१ ॥ मौज्जीम-
 मिधानीम् । मौज्जे निदाने । त्रीणि मौज्जानि विशाखदामानि ॥ २२ ॥ द्वयान् वृज-
 प्रलवानप्रतिशीर्षाग्रान् ॥ २३ ॥ रौहिणयोः पिशान्यफलीकृतानाम् ॥ २४ ॥
 खरेभ्यः सिकताः ॥ २५ ॥ मौज्जे पवित्रे इत्येकम् । दर्भमये इत्यपरम्
 ॥ २६ ॥ ॥ ५ ॥

तूर्णीं प्रोक्षणीधान्यां प्रोक्षणीः संस्कृत्य ब्रह्माणसामन्त्रयते* ब्रह्मन् प्रवर्षेण
 प्रचरिष्यामः । होतर्धर्ममभिष्टुहि । अग्नीदोहिणी पुरोडाशावभिष्य । प्रतिप्रस्थातार्विहर । प्रस्तोतः
 सामानि माय इति ॥ १ ॥ ब्रह्मा प्रसौति यजुर्वेके सामभिराक्तवम् इत्युपांशुवत्वा
 ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत इत्युचैः ॥ २ ॥ अपि वा प्रचरत इत्युचैः सर्वमन्यदुपांशु

1. B, अत्रै*

2. B, रौहि

3. A, *युता; B, *युत; B, *युत

4. Thus all MSS; R अभिष्टुभ्य*

5. A, पाठासानि

6. A, यतमानस्य कृतौ; B, यतमानस्य; B, यतमानस्य कृतौ

7. Mahādeva on SatS XXIV.2.6 : प्रभूतान् मुञ्जपटवानित्यापरसम्भरदात्रौ ।

8. A, omitted

9. Mahādeva on SatS XXIV.2.6 : एषमाह भरद्वाजः प्रोक्षणीः संस्कृत्य ब्रह्माणसा-
 मन्त्रयते ।

॥ ३ ॥ प्रद्युतो ब्रह्मणा सर्वं परिघर्म्यं प्रोक्षति ॥ ४ ॥ यमाय त्वा ॥ मखाय त्वा
इत्येतैर्मन्त्रैस्त्रिः प्रोक्षति ॥ ५ ॥ अभिपूर्वं प्रोक्षति ॥ ६ ॥ प्रोक्षितानि व्यायात-
यतीति विज्ञायते ॥ ७ ॥ अथैतां सप्राह्मसन्दीमग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य पुरस्ताद्
राजासन्ध्याः प्रतिष्ठाप्य तस्यां कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्थं तस्मिन्
प्रचरणीयौ महावीरानुपावहरति^१ देव पुरश्चर सन्धासं त्वा इति ॥ ८ ॥ उपरिष्ठात्काल
एष मन्त्रो भवतीत्यपरम् ॥ ९ ॥ अथैतां मेर्या मयूखान् विशाखदामानीत्यादायाग्रेण
होतारं जघनेन गार्हपत्यं दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणेन दक्षिणां^२ द्वारं मेर्या
निहन्ति होतुः समीक्षायै ॥ १० ॥ एतस्यैव द्वारस्य पूर्वस्या द्वार्याया दक्षिणतो
वत्साय शङ्कुं निहन्ति ॥ ११ ॥ एतस्यैवापरस्यै द्वार्यायै दक्षिणतोऽजायै^३ उत्तरतोऽ-
भ्यन्तरं वर्कराय ॥ १२ ॥ तेषु ग्रीभिः^४ विशाखदामानि व्यायातयति ॥ १३ ॥
तैरेनान् काले वधन्ति ॥ १४ ॥ ततः खरानुपवपति ॥ १५ ॥ उत्तरेण गार्हपत्य-
मेकम् । उत्तरेणाहवनीयमेकम् । उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं^५ प्रत्युच्छिष्टखरं बाह्यतो
निःपेचनवन्तम् ॥ १६ ॥ एवं व्यायातितान्येव भवन्त्योद्गासनात् ॥ १७ ॥ ॥ ६ ॥

एतस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता दर्विहोमसंस्कारेणाज्यस्थाल्यामाज्यं^६
संस्करोति ॥ १ ॥ नैतस्य संस्कारो विद्यत इत्यपरम् ॥ २ ॥ अधिभ्रयत्याग्नीध्रो
रौहिणौ पुरोडाशौ तृष्णीष्टुपचरितौ ॥ ३ ॥ शफाभ्यां महावीरं परिगृह्य वेदेना-
परिवासितेन भस्म संमार्ष्टि देव पुरश्चर सन्धासं त्वा इति ॥ ४ ॥ सुवेणाहवनीये
सप्तैकादश वा प्रक्ष्णाहुतीर्जुहोति प्राणाय स्वाहा ॥ व्यानाय स्वाहा इति ॥ ५ ॥ अथैन-
माज्येनानक्ति देवस्था सविता मन्वानक्तु इति ॥ ६ ॥ अपरस्मिन् खरे राजतं रुक्मं
निधाय पृथिवीं तपस्रखायस्व इति प्रतिष्ठाप्य महावीरमन्यस्मै वा प्रदाय द्वयान्
मुखप्रलवानादाय दक्षिणेपामग्राणि गार्हपत्ये प्रदीपयति अर्धिये त्वा इति ॥ ७ ॥
तेपामग्रैरुत्तरेपां मूलानि शोचिये त्वा इति ॥ ८ ॥ तेषां मूलैर्दक्षिणेपां मूलानि
ज्योतिवे त्वा इति ॥ ९ ॥ तेषां मूलैरुत्तरेपामग्राणि तपसे त्वा इति ॥ १० ॥ तान्
व्यत्यस्तानुपरि रुक्मे निदधति अर्विरसि शोचिरसि इति ॥ ११ ॥ दक्षिणानुत्तरान्
करोतीति विज्ञायते ॥ १२ ॥ तेषूपरिष्ठान्महावीरं^७ प्रतिष्ठापयति सैसीदस्व महौ

1. B₁ महावीरानुपावहरति; B₂ महावीरानुमावुपा^०

2. Thus A₂; A₁, B_{1,12}, R दक्षिणं; A₃₋₅ दक्षिणा

3. R omitted

4. Rudradatta on ĀpŚS XV.6.22: उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं प्रतीत्येव भारद्वाजः ।
Similarly Mahādeva and Vāñchesvara on SatS XXIV.2.11.

5. B_{1,12} दधी^०

6. A₁ तेषु महावीरं

असि इति ॥ १३ ॥ अथैनमाज्येनामिपूरयति अन्नन्ति यं प्रथयन्तः इति ॥ १४ ॥
अध्वषि महावीरमसँस्पृशन् यजमानः प्राञ्चं प्रादेशं धारयमाणो जपति अनाधृष्या
पुरस्तात् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ १५ ॥ मनोरथासि भूरिपुत्रा इत्युत्तरतः पृथिवी-
मभिमृशति ॥ १६ ॥ ॥७॥

सिद्धयै स्वा इति धृष्टी आदायाध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता च गार्हपत्यादुदीचो-
ऽङ्गारान् निरुद्धतः तपो ध्वमे अन्तरौ अमित्रान् इति ॥ १ ॥ तैरेनं प्रदक्षिणं पर्युहतः
चितः स्य परिचितः इति ॥ २ ॥ अथैनं त्रयोदशभिर्वैकङ्कतैः परिधिभिः परिधत्तः ।
मा असि इति प्राञ्चाध्वर्युर्निदधाति । प्रमा असि इत्युदञ्चौ प्रतिप्रस्थाता ॥ ३ ॥
एवमेवोत्तरैरुत्तरैर्मन्त्रैः परिधत्तः । पूर्वणपूर्वेणाध्वर्युरुत्तरेणोत्तरेण प्रतिप्रस्थाता
॥ ४ ॥ अध्वर्युरेष दक्षिणतस्त्रयोदशं निदधाति अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसि इति ॥ ५ ॥
अथैनं सौवर्णेन रुक्मेणापिदधाति दिवं तपसञ्जायस्व इति ॥ ६ ॥ अथैनमभिमन्त्रयते
आभिर्गाभिः इति तिसृभिः ॥ ७ ॥ ततो धवित्राण्यादत्ते । गायत्रमसि इति प्रथमम् ।
त्रैष्टुभमसि इति द्वितीयम् । जागतमसि इति तृतीयम् ॥ ८ ॥ तैरेनं त्रिरूर्ध्वमुप-
वाजयति मधु मधु इति ॥ ९ ॥ तेषामेकं प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छत्येकमाग्नीध्राय
॥ १० ॥ आग्नीध्रप्रथमाग्निः प्रदक्षिणमूर्ध्वं धून्वन्तः परियन्ति ॥ ११ ॥ अथैनं
पर्युपविशन्ति पुरस्तादध्वर्युर्दक्षिणतः प्रतिप्रस्थातोत्तरत आग्नीध्रः ॥ १२ ॥ अध्ववि-
पन्नं धून्वन्तः प्रणवैः सैराधयन्त इन्धानाः समञ्जन्त आसते ॥ १३ ॥ प्रज्वलिते
रुक्ममपादत्त इति विज्ञायते ॥ १४ ॥ यत्राभिजानाति याभिर्वर्तिका प्रसितमिमुञ्चतम्
इति तदध्वर्युर्महावीरमामन्त्रयते दश प्राञ्चीदश भासि दक्षिणाः इत्यनुवाकेन ॥ १५ ॥
यत्राभिजानाति अप्रतृतीमश्विना वाचमस्ये इति तदुपोत्तिष्ठन्नध्वर्युराह रुचितो
वर्गः इति ॥ १६ ॥ ततोऽध्वर्युप्रथमास्त्रिरजभिधून्वन्तः प्रतिपरियन्ति ॥ १७ ॥
धवित्राण्यादाय प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति ॥ १८ ॥ तत् प्रतिप्रस्थाताग्रेणाहवनीयं
पर्याहृत्य सत्राडासन्धां निदधाति ॥ १९ ॥ यथा लोकमवस्थाप्य सर्वं ऋत्विजो
यजमानश्चाधीयन्तो महावीरमवेक्षन्ते अपर्यं गोपाम् इति ॥ २० ॥ अनु-

1. B, *धंसर्षयन्

2. A, धून्वन्तः; Mahādeva on SatS XXIV.3.4: आग्नीध्रः प्रथममिति मरद्धाना-
स्तम्भाभ्यामभि समाग्रावत् ।

3. Mahādeva on SatS XXIV.3.7: अध्वर्युप्रथमा अजभिधून्वन्तस्त्रि परियन्ति इति
मरद्धानास्तम्भौ ।

वाकशेषं तु' प्रतिप्रस्थाता परिश्रिते पत्नीं वाचयति त्वष्टीमती ते सपेय इति ॥ २१ ॥ ॥८॥

ततः संप्रेष्यति अग्नीद्रौहिणौ पुरोडाशावासादय इति ॥ १ ॥ अनिष्टुब्धयोः सुचोरुपस्तीर्णाभिधारितौ पुरोडाशावासादयति ॥ २ ॥ दक्षिणं परिधिसंधिमन्वेकम् । उत्तरं परिधिसंधिमन्वितरम् ॥ ३ ॥ सावित्रेण रश्मनामादाय पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य त्रिरुपौशु घर्मदुग्धमाह्वयति इह एव दत्त एहि सरस्वत्येहि इति ॥ ४ ॥ प्रत्येत्य दोग्ध्रे निदाने इत्यादाय दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य त्रिरुच्यैः असावेदासावेहि इति यथानामा भवति ॥ ५ ॥ अदित्या उष्णीषमसि इति रश्मनया घर्मदुग्धमभिदधाति । वायुरस्यैव इति वत्सम् ॥ ६ ॥ एषा त्वोपावसृजतु इत्युपावसृजति ॥ ७ ॥ यस्ते स्तनः शशपः इति घर्मदुग्धमभिमन्त्रयते ॥ ८ ॥ उक्ष घर्म शिष इति निदाय वत्समुपसीदति बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु इति ॥ ९ ॥ दानवः स्य पेरवः इति स्तनान् संमृजति ॥ १० ॥ वर्षीयसि दोग्ध्रे दोग्धि अश्विभ्यां पित्रस्व सरस्वत्यै पित्रस्व इति ॥ ११ ॥ तूर्ण्यी प्रतिप्रस्थाता हसीयस्यजाम् ॥ १२ ॥ अग्नीधे पयसी प्रदाय पूर्वावतिद्रुत्य शुफोपयमानाददाते । गायत्रोऽसि इति प्रथमम् । त्रैष्टुभोऽसि इति द्वितीयम् । जागृतमसि इत्युपयमनं प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥ यत्राभिजानाति उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते इति तदाग्नीध्र उपोत्तिष्ठति ॥ १४ ॥ यत्राभिजानाति उपद्रव पयसा गोधुनोपम् इति तत् पय आहरति ॥ १५ ॥ आह्रियमाणमभिमन्त्रयते सहोर्जो भागेनोप मेहि इति ॥ १६ ॥ इन्द्राग्निना मधुनः सारघस्य इति महावीरं गोपय आनयति ॥ १७ ॥ स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये शुद्धोमि इत्युष्माणमुद्यन्तमभिमन्त्रयते ॥ १८ ॥ मधु हविरसि इत्यजापयः ॥ १९ ॥ ॥९॥

अजापयस एके पूर्वमानयनं समामनन्ति ॥ १ ॥ वावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामि इति शुफाभ्यां महावीरं परिगृह्य वेदेन परिवासितेन भस्म प्रमृज्य प्रतिप्रस्थातोपयमनेनोपयच्छति अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि इति ॥ २ ॥ देवानां त्वा पितृणामनुमतो मर्तुं शक्यम् इत्युद्यम्य हरति तेजोऽसि तेजोऽस्तु प्रेहि इति ॥ ३ ॥ गच्छन्नेवानवानं पञ्च वातनामानि व्याचष्टे समुदाय त्वा वाताय स्वाहा इति

1. A₂₋₃ omitted2. E₂ 'निष्क्रम्य'3. Thus A₂₋₃; B₁ दक्षिणाया; R दक्षिणा4-4. A₁, B₁ विशेति; A₂₋₃ शिषेति5. A₁ गोधुनोपम्6. Thus B₂; A₁ गच्छन्नेवानां; A₂₋₃, B₁, R गच्छन्नेवानां

॥ ४ ॥ अपान्य पञ्चोचराणि अग्नये त्वा नमुमते स्वाहा इति ॥ ५ ॥ एतस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता दक्षिणं रौहिणं सुचा प्रतिष्ठितं जुहोति^१ अहर्ज्योतिः केतुना जुपतीं मुज्योतिर्ज्योतिषां स्वाहा इति ॥ ६ ॥ दक्षिणातिकामजध्वर्युर्ब्रह्माणमीक्षते^२ विश्वा आशा दक्षिणस्तत् इति ॥ ७ ॥ विश्वान् देवानयाडिह इति होतारम् ॥ ८ ॥ स्वाहा-
कृतस्य धर्मस्य इति धर्ममभिमन्त्र्याथाव्य प्रत्याथाविते संप्रेष्यति^३ धर्मस्य यज इति ॥ ९ ॥ वषट्कृते जुहोति अधिना धर्मं पातम् इति ॥ १० ॥ अनुवषट्कृते द्वितीयम् स्वाहेन्द्रा वद इति ॥ ११ ॥ हुतं यजमानोऽनुमन्त्रयते धर्मगपातमग्निना इत्यनुवाक-
शेषेण ॥ १२ ॥ अथैनमुपर्याहवनीये धारयन् शृतदध्नाभिपूरयति ॥ १३ ॥ विश्व-
रन्तमभिमन्त्रयते इषे पीपिहो जे पीपिहि इति ॥ १४ ॥ अथैनं दिशोऽनुप्रहावयति^४ ।
त्रिष्वै त्वा इति पुरस्तात् । बुक्षां त्वा इति दक्षिणतः । इन्द्रियाय^५ त्वा इति पश्चात् । भूषे त्वा इत्युत्तरतः ॥ १५ ॥ प्रत्याक्रम्योपयमने श्वेपमानीयान्तर्वेद्युपयमनं निधाय पूर्वस्मिन् खरे राजतं रुक्मं निधाय तस्मिन् महावीरं प्रतिष्ठापयति ॥ १६ ॥ ॥ १० ॥

धर्मासि सुधर्मा मे न्यस्मे ब्रह्माणि धारय इति ॥ १ ॥ क्षत्राणि धारय इति राजन्यस्य । विदो धारय इति वैश्यस्य ॥ २ ॥ नेत् त्वा वातः स्कन्दयात् इति ॥ ३ ॥ यद्यभिचरेत् अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुवा सह निरर्थं^६ गच्छ इति मूयाद्यं द्विष्यात् ॥ ४ ॥ अत्र^७ प्रतिप्रस्थाता पूर्ववदुचरं रौहिणं जुहोति ॥ ५ ॥ उपयमनेऽञ्जन् शकलानादधाति पूष्णे शरसे स्वाहा इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ ६ ॥ षष्ठं शकलं सर्वेषु लेपेष्वक्त्वानन्वीक्षमाण उदञ्चं निरस्यति रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा इति ॥ ७ ॥ अप उपस्पृशति^८ ॥ ८ ॥ पुरस्ताद्रौहिणहोमाच्छकलानेके^९ समा-
मनन्ति ॥ ९ ॥ तूर्णीं काण्टकीं^{१०} समिधमाधाय तूर्णीमग्निहोत्रं जुहोति ॥ १० ॥

1. Rudradatta on ĀpSS XV.10.10 : सुचा प्रतिष्ठितं जुहोतीत्येव भारद्वाजः । Vāṇcheśvara on SatS XXIV.4.8 : बुक्षानिष्टुष्यवा प्रतिष्ठितं जुहोतीति भारद्वाजः ।
2. B_{1,2} "प्रौक्षण"
3. A₁ "प्रहानयति"; B₂ प्रनादयामिति; Vāṇcheśvara on SatS XXIV.4.11 : भारद्वाजोऽप्यध्वर्यु कर्त्तारमाह । अथैनमुपर्याहवनीये धारयन् शृतदध्नाभिपूरयति । विश्वरन्त-
मनुमन्त्रयते इषे पीपिहोति । अथैनं दिशोऽनुप्रहावयतीति ।
4. A₁, D_{1,2} ईशाय
5. D₂, R निरस्तं
6. A₁ omitted
7. B₂ उपस्पृश्य
8. Thus B₂; A₁ "होमशकला"

सूः स्वाहा इति वा ॥ ११ ॥ उपयमने शेवं सर्वे समुपहूय मध्ययन्ति । होताग्ने-
ऽधाध्वर्युरथ ब्रह्माथ प्रतिप्रस्थाताथाग्नीध्रोऽथ यजमानः ॥ १२ ॥ सर्वे प्रत्यक्षम् ।
अपि वा यजमान एव प्रत्यक्षमवघ्रेणेतरे ॥ १३ ॥ इत्तं हविर्मधु हविः इति भक्षयि-
त्वोपयमनं प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति ॥ १४ ॥ तत् प्रतिप्रस्थातोच्छिष्टखरे मार्ज-
यित्वान्तर्वेद्युपयमनं निधाय तस्मिन् राजतसुवर्णौ रुक्माववधाय मदन्तीरानीयो-
त्तमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा निनीयाप उपयमने सर्व परिधर्म्यं समवधाय
संग्रेष्यति ॥ १५ ॥ ॥ ११ ॥

धर्माय सैत्तवभानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ आ यस्मिन्तस वासवाः इत्य-
भिज्ञायाग्नेनाहवनीयं पर्याहृत्य सम्राडासन्ध्यौ सादयति । स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः
इति प्रातः । स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्यः इति सायम् ॥ २ ॥ यत्राभिज्ञानाति अद्धि
तृणमग्निषे विश्वदानीम् इति तद्गामवसृजति ॥ ३ ॥ एवमेव सायंप्रातः प्रवर्ग्येण
प्रचरति ॥ ४ ॥ ऋषसत्के पट्कृत्वः पडुपसत्के द्वादशशृत्वो द्वादशोपसत्के चतु-
र्विंशतिकृत्वः ॥ ५ ॥ एतावन्नाना ॥ ६ ॥ उत्तरेण मन्त्रेण सायं रौहिणं जुहोति
॥ ७ ॥ अपीपरो माहो रात्रिभ्यं मा पाहि इति सायं काण्टकी^१ समिधमादधाति ।
अपीपरो मा रात्रिभ्यं अहो मा पाहि इति प्रातः ॥ ८ ॥ अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा
इति सायमग्निहोत्रं जुहोति । सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा इति प्रातः ॥ ९ ॥
सैत्तुष्टहोमं वा ॥ १० ॥ अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति ॥ ११ ॥ नोक्त्ये प्रवृज्यात् ॥ १२ ॥
विश्वजिति सर्वपृष्टे प्रवृणक्ति ॥ १३ ॥ न प्रथमयज्ञे प्रवृज्यात् ॥ १४ ॥ प्रवृज्याद्वा
॥ १५ ॥ योऽनुत्थानः श्रोत्रियस्तस्य प्रवृज्यात् ॥ १६ ॥ प्रवृज्याद्
दुर्ग्राहणस्य ॥ १७ ॥ ब्रह्मवर्चसकामस्येत्येकेषाम् ॥ १८ ॥ तं प्रवृज्य संवत्सरं
न मांसमश्रीयान्न रामाशुपेयान्न मृन्मयेन^२ पिबेन्नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत् ॥ १९ ॥
तेज एव तत् सँश्यतीति विज्ञायते ॥ २० ॥ ॥ १२ ॥

प्रवर्ग्यमुद्रासयिष्यन्नजामश्रीधे ददाति पष्ठौर्ही ब्रह्मणे धेनुं होत्रे रुक्मा-

1. B₂ प्रचरति

2. B₂ ततः

3-3. B₁ रजतसुवर्णरुक्मा^३

4-4. A₂ निनीय पात्रेपयमने; A₂₋₃ निनीयापात्रेपयमने; B₂ निनीयाप उपयमने

5. A₁, B_{1,2} रात्र्यै

6. B₂ काण्टकी; R reads काण्टकी^४ समिधमादधाति as a separate sūtra.

7. A₁, B_{1,2} रात्र्या

8. A₁, B_{1,2} मृन्मये

वध्वर्यवे ॥ १ ॥ समोप्यापरं खरं पूर्वस्मिन् खरे निवपति ॥ २ ॥ अथैतौ
सम्राडासन्दीमुत्तरेणाहवनीयं प्रतिष्ठाप्य तस्यां सर्वं परिषम्य^१ समवदधाति ॥ ३ ॥
औदुम्बर्या^२ सुचिं^३ चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये विस्र आहुतीर्जुहोति घर्म या ते
दिवि शुक् इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ४ ॥ अपि वा प्रतिप्रस्थाता त्रीन् संनखान् श्रुलाका-
मुष्टोनादाय तेषामेकमाहवनीये प्रदीप्यास्यदग्ने धारयति । तमध्वर्युरभिजुहोति घर्म या
ते दिवि शुक् इति ॥ ५ ॥ तस्मिन्नपरं प्रदीप्याहवनीये पूर्वं प्रहृत्य^४ नाभिदग्ने धारयति ।
तमध्वर्युरभिजुहोति घर्म या तेऽन्तरिक्षे शुक् इति ॥ ६ ॥ तस्मिन्नपरं प्रदीप्या-
हवनीये पूर्वं प्रहृत्य जानुदग्ने धारयति । तमध्वर्युरभिजुहोति घर्म या ते पृथिव्यौ
शुक् इति ॥ ७ ॥ आहवनीय एवैनमनुप्रहरति ॥ ८ ॥ एतस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता
परिथिते पत्नीमुदानयति अनु नोऽवाप्तुमतिः इति ॥ ९ ॥ अन्विदनुमते त्वन् इत्युप-
निष्क्रामन्ति^५ ॥ १० ॥ आहरन्ति^६ मेधीम् । अनुहरन्ति मयूखान् । आददते
खरौ^७ ॥ ११ ॥ दक्षिणत उच्छिष्टखरं परिहरति ॥ १२ ॥ अथैतस्याः सम्राडासन्द्या
द्वावन्तर्वेदि पादौ द्वौ बहिर्वेदि प्रतिष्ठाप्य संप्रेष्यति प्रस्तोतः सामानि^८ गाय
इति ॥ १३ ॥ सह पत्न्या त्रिः साम्नो निधनमुपयन्ति ॥ १४ ॥ अर्धाध्वे^९
द्वितीयम् । अपरेणोत्तरवेदि तृतीयम् ॥ १५ ॥ दिवस्ता परस्यायाः इति प्रथमेऽभि-
प्रजजन्ति । व्रक्षणात्वा परस्यायाः इति द्वितीये । प्राणस्य त्वा परस्यायाः इति तृतीये
॥ १६ ॥ ॥ १३ ॥

अथैतौ सम्राडासन्दीमुत्तरेणोत्तरवेदि प्रतिष्ठाप्य संप्रेष्यति प्रस्तोतर्वापाहरं
साम गाय । इष्टाहोत्रीयं साम गाय इति ॥ १ ॥ इष्टाहोत्रीयस्य साम्नो निधनमुपयन्ति
न वापाहरस्य ॥ २ ॥ यद्युपरिष्ठात् परिपिञ्चेत् तत्र वापाहरं चोदयेत् ॥ ३ ॥
उदकुम्भमादाय प्रदक्षिणमुत्तरवेदि त्रिः परिपिञ्चन् पथेति बल्लुरसि शंभुधायाः इति
॥ ४ ॥ त्रिरपरिपिञ्चन् प्रतिपथेति शं च वक्षि परि च वक्षि इति ॥ ५ ॥ अतः
सक्तिर्नाभिर्कृतस्य इत्युत्तरवेदिमभिमृश्योत्तरेणोत्तरनाभिं खरौ न्युप्यानुज्यूहति सदो
विधापुः इति ॥ ६ ॥ मार्जालीयदेश उच्छिष्टखरं निवपति अप द्वेपो अप हरः

1. A, निवपति

2-2. A, औदुम्बर्या सुना; B, औदुम्बर्या

3-3. B, "निष्क्रामत्याहरति

4. A, खरेण

5. B, साम

6. Thus B; A, B, अर्धाध्वे

7. A, अयस्ताव

इति ॥ ७ ॥ अप उपस्पृश्योत्तरेणोत्तरनाभिं खरे हिरण्यं निषाय तस्मिन् प्रचरणीयं
महावीरमुपावहृत्येतरावुपावहरति' पूर्वापरौ दक्षिणोत्तरौ वा ॥ ८ ॥ अथैतस्मिन्
प्रचरणीये गोपय आनयति महीनां पयोऽसि विहितं देवत्रा इति ॥ ९ ॥ ज्योतिर्भा
असि धनस्पतीनामोपधीनौ रसः इति मधु' ॥ १० ॥ वाजिनं त्वा वाजिनोऽवनयामः
इति दधि ॥ ११ ॥ एवमेव द्वितीयं पूरयत्येवं तृतीयम् ॥ १२ ॥ अपि वाज्यमेव
प्रथम आनयेन्मधु द्वितीये दधि तृतीये' ॥ १३ ॥ धर्मतत् तेऽन्नमेतत् पुरीम् इति
दध्ना मधुमिश्रेण यान्यासेचनवन्ति तानि पूरयति ॥ १४ ॥ अभ्युक्षतीतराण्य-
रिक्ततायै' ॥ १५ ॥ आदित्याकृतिं करोति ॥ १६ ॥ ॥ १४ ॥

अथ यदि पुरुषाकृतिं चिकीर्षेदत्रैनेतरावुपावहृत्य शिरसो रूपं करोति
॥ १ ॥ उपरिष्टान्मौञ्जवेदमप्रच्छिन्नाग्रै' शिखायै रूपम् ॥ २ ॥ हिरण्यशकला-
याज्यसुवौ वाक्ष्यो रूपम् ॥ ३ ॥ सुवौ नासिकयो रूपम् ॥ ४ ॥ दोग्ध्रे' कर्णयो'
रूपम् ॥ ५ ॥ प्रोक्षणीधानीं मुखस्य' रूपम् ॥ ६ ॥ आज्यस्थालीं ग्रीवाणां रूपम्
॥ ७ ॥ पृष्टी जघ्णौ रूपम् ॥ ८ ॥ शकवस्यो रूपम् ॥ ९ ॥ रौहिणहवन्यो
बाह्वो रूपम् ॥ १० ॥ दशौदुम्बरीः समिधोऽङ्गुलीनां रूपम् ॥ ११ ॥ प्रार्थी
मेथी पृष्टीनां रूपम् ॥ १२ ॥ अभितो धवित्रे पार्थयो रूपम् ॥ १३ ॥ मध्ये
तृतीयमुरसो रूपम् ॥ १४ ॥ मध्य उपयमनमृदरस्य रूपम् ॥ १५ ॥ तस्मिन् सर्वे
रज्जुमयं समवदधात्यान्त्राणां रूपम् ॥ १६ ॥ पश्चादग्निं तिरश्ची' श्रोण्यो रूपम्
॥ १७ ॥ अभितः शकृत् सक्थ्यो रूपम् ॥ १८ ॥ मध्ये तृतीयं मेदस्य रूपम्
॥ १९ ॥ रौहिणकपाले पाण्वो रूपम् ॥ २० ॥ दशौदुम्बरीः समिधोऽङ्गुलीनां
रूपम् ॥ २१ ॥ रौहिणपिष्टपमभिर्ध्वंसयति मज्जानां रूपम् ॥ २२ ॥ उपरिष्टा-
न्मौञ्जवेदं विसृज्य निदधाति स्नानां रूपम् ॥ २३ ॥ अवकाभिर्धूपतृणैरिति
प्रच्छादयति मौंसस्य रूपम् ॥ २४ ॥ दध्ना मधुमिश्रेणावोद्यति लोहितस्य रूपम्

1. Thus B₁; A₂₋₈, B₂ महावीरमुपावहरति; Mahādeva on SatS XXIV.6.8 :
प्रचरणीयं महावीरमुपावहरतीति भरद्वाजः ।

2. A₂₋₈ omitted

3. Mahādeva on SatS XXIV.6.8 : यथा पूर्वते प्रचरणीयेन महावीरे दधानयतीति
भरद्वाजः ।

4. A₁ 'ज्योतिरिष्याया

5. B₂ 'प्रतिष्ठिष्या

6-6. A₁ रोग्धुर्वयो

7. A₂₋₈ मधु

॥ २५ ॥ कृष्णाजिनेन प्राचीनग्रीविणोत्तरलोम्ना प्रच्छादयति त्वचो लोम्ना रूपम्
 ॥ २६ ॥ उपरिष्ठात् सम्राडासन्दर्ी विस्रस्य निदधाति । सम्राज्यस्य रूपं करोति
 ॥ २७ ॥ ॥ १५ ॥

उत्तरवेद्यामुद्रासयेत् तेजस्कामस्य । उत्तरवेद्यामन्त्राद्यकामस्य ॥ १ ॥ पुरो
 वा पश्चादुद्रासयेत् ॥ २ ॥ नदीद्वीप उद्रासयेत् ॥ ३ ॥ यदि नदीद्वीप उद्रासयेत्
 परिपिश्रेत् ॥ ४ ॥ यं द्विष्याद्यत्र स स्यात् तस्यां दिश्यौदुम्भ्यां शाहाया-
 मुद्रासयेत् इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपिदहामि इति ॥ ५ ॥ शुचैवास्प
 प्राणमपिदहति । ताजगार्तिमार्छतीति विज्ञायते ॥ ६ ॥ यत्र दर्भा उपदीकसंतताः
 स्युस्तदुद्रासयेद् घृष्टिकामस्य ॥ ७ ॥ उत्तरवेद्यां नित्यं कल्पं ब्रुवते ॥ ८ ॥
 नैनमुद्रासितं वयांसि पर्यासीरन्नाद्येः प्रणयनात् ॥ ९ ॥ अत्रैके परिपेचनं समामनन्ति
 ॥ १० ॥ अथैनमुपतिष्ठन्ते रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्वः इति प्रतिपद्य सह प्रजया
 सह रायस्योपेण इत्यन्ते ॥ ११ ॥ मार्जालीयदेश उच्छिष्टसरे मार्जयन्ते सुमित्रा
 न आप ओषधयः सन्तु इति ॥ १२ ॥ उद्वयं तमसस्पति इत्यादित्यमुपस्थाय उदु
 त्यम् ॥ चित्रम् इति द्वाभ्यां गार्हपत्ये हुत्वोपतिष्ठन्ते इमम् पु त्यमस्मभ्यम् इति
 ॥ १३ ॥ ॥ १६ ॥

यदि धर्मः स्फन्देत् अस्कान् वीः पृथिवीम् इति द्वाभ्यामेनममिमन्त्रयेत्
 ॥ १ ॥ यदि धर्मेण चरत्सु विद्युदापतेत् यां पुरस्ताद्विद्युदापतेत् इत्येतैर्यथालिङ्गं
 जुहुयात् ॥ २ ॥ अथ यदि सर्वतः सर्वा जुहुयात् ॥ ३ ॥ अथैतानि धर्मप्रायश्चित्तानि
 जुहोति प्राणाय स्वाहा ॥ पूष्णे स्वाहा इत्यनुवाकाभ्याम् ॥ ४ ॥ धर्मेष्टकापदभावि
 उदस्य शुष्माङ्गातुः इत्यनुवाकेन ॥ ५ ॥ कुलायिनीं वारते अग्ने आर्द्रा योनयः
 इत्यनुवाकेन ॥ ६ ॥ संचितमग्निमैडिक्वाभिमृजति अग्निरसि वैश्वानरोऽसि इत्यनु-
 वाकेन ॥ ७ ॥ भूर्भुवः सुवः इति सर्वप्रायश्चित्तानि ॥ ८ ॥ यदि महावीरः पद्येत
 ऊर्ध्वं ऊ पु ण ऊतये इति द्वाभ्यामेनमुच्छ्रयेत् ॥ ९ ॥ यदि मिद्येत विपुं दद्राणम्

1. A₂₋₃, B₁ omit अमुष्य.

2. A₂₋₃ शुचा

3-3. Thus all MSS; R उत्तरवेद्यामुत्तरकल्पं

4-4. B_{1,2} "नामिम"

5. A₁ omitted

6. A₁ repeats हुत्वा.

7. A₂₋₃, B₁ "मन्त्रये"

8-8. A₁, B₂ omitted

इति संघाय यानि द्वाभ्यो संश्लेषणानि तैरेनमभिदिद्येद्यदन्यन्मापेभ्यो' माँसाच्च
यद्वे चिदभिधियः इति ॥ १० ॥ यद्यप्रचरणीयः संपद्येतान्यस्मै' स्थानमपिदध्यात्
॥ ११ ॥ यदि धर्ममतिपरीयुः न वा प्रतिपरीयुः पुनरूर्जा ॥ सह स्या इत्येताभ्यामेनं
प्रतिपरीयुः ॥ १२ ॥ ॥ १७ ॥

अथैतानि धर्मे व्यथिते प्रायश्चित्तानि जुहोति वा नो धर्म व्यथितो विन्ययो
नः इत्यष्टौ ॥ १ ॥ यदि धर्मेण' चरत्स्वादित्योऽस्तमियादपरस्यां द्वारि दर्भेण
हिरण्यं प्रवक्ष्य उद्धृतं तमस्तपरि इत्युपस्थाय उहु त्यम् ॥ चित्रम् इति द्वाभ्यां गार्हपत्ये
हुत्वा प्रवृज्य श्वो भूत आदित्यमुपतिष्ठते वयः सुपर्णाः इत्येतया ॥ २ ॥ दधिधर्म
भक्षयन्ति भूर्भुवः सुवः इत्यनुवाकेन ॥ ३ ॥ यदि धर्मधुग् दोहनकाले नागच्छेदन्यां
दुग्ध्वा प्रवृज्य तां सुत्यायां ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ ४ ॥ यदि धर्मदुधि पयो न
स्याद् दत्तेश्चतुर्थे पादं स्तनं कृत्वा पिन्वयेत् ॥ ५ ॥ यदि दधि दुहीत गार्हस्पत्ये
शंसेत् । यदि पय आश्विनं सोदरकम् ॥ ६ ॥ यदि लोहितं दुष्टेतान्यद्वा विवर्ण-
मन्वाहार्यपचनं परिश्रित्य अग्नये रुद्रवते स्नाहा इति जुहुयात् ॥ ७ ॥ यदि निर्पादे-
द्रातुर्कर्मभ्यां जुहुयात् ॥ ८ ॥ यद्यमेध्यमयज्ञियं वाभ्युपविशेदाग्निवारुण्यर्चा
जुहुयात् । आग्नेय्या वा ॥ ९ ॥ यद्येनां वयोऽभिविधिक्षेपेद्रायव्यर्चा जुहुयात्
॥ १० ॥ यद्युद्रा पतेत् प्र वा भीयेत सं वा शीयेत शार्दूलो वा हन्यादर्कक्षीर-
मजाक्षीर आश्वोत्प प्रचरेत् ॥ ११ ॥ ॥ १८ ॥

अथातः सुत्यायां प्रवृज्जनम् ॥ १ ॥ यदि पुरस्तादरुणा स्यादथ प्रवृज्यः
॥ २ ॥ उपकाश उपव्युषं समयाविपित उदितानुदित उदिते वा ॥ ३ ॥ प्रातः
संगवे वा ॥ ४ ॥ मार्घ्यदिने वा पवमाने स्तुते ॥ ५ ॥ सकृदेवाग्नीध्रे प्रवृज्य
इति विज्ञायते ॥ ६ ॥ तान्येतानि प्रवृज्जनान्योपसदैः प्रवृज्जनैर्विकल्पेभ्यः ॥ ७ ॥
व्याख्याता घोरास्तन्त्रः । अरण्येऽनुवाक्यश्च गण उत्तरो चानुवाकौ ॥ ८ ॥ यदि
धर्मेण चरत्स्वेकसृक् उचिष्ठेत् वि गा इन्द्र विचरन् स्याद्यस्त इत्येनमभिमन्त्रयेत्
॥ ९ ॥ उभयत आदीप्योल्मुकमस्मै प्रत्यस्येत् अग्रे अग्निना संवदस्व इति ॥ १० ॥
अथैनमभिमन्त्रयते सकृत् ते अग्रे नमः इत्यनुवाकशेषेण ॥ ११ ॥ यदि गृध्रः

1. R omits यद्.

2. A₁, B₁₁₂ न्यमहर्भे

3. A₁, B₁ धर्मौ

4. Thus B₂; R विविशेद् वादव्यर्चा

सालावृक्षी भयेडको दीर्घमुख्युल्लको भूतोपसृष्टः शकुनिर्वा वदेत् असहमुखः ॥ यदेतत् ॥
यदीपितः ॥ दीर्घमुखि ॥ इत्यादुल्लकः ॥ यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य ॥ प्रसार्य संवप्यौ इत्येतैर्यथा-
लिङ्गमभिमन्त्र्योल्मुकप्रत्यसनादि समानम् ॥ १२ ॥ ॥ १९ ॥

यदि घर्मधुक् किमीणा' स्यात् वत्रिणा त्वा किमे हन्मि इत्यनुवाकेनास्याः
किमीन् हन्यात् ॥ १ ॥ अपि वा सार्वत्रिकमेवैतत् प्रायश्चित्तं क्रियेत ॥ २ ॥
यमभिचरेत् तस्य लोहितमवदानं जुहुयात् आहरावष शृतस्य' इत्यनुवाकेन ॥ ३ ॥
यमभिव्याहरिष्यन् स्यात् त्रिरात्रावरं ब्रह्मचर्यं चरित्वा गत्वा नर्मभिव्याहरेत् प्रक्षणा
त्वा क्षपामि इत्यनुवाकेन ॥ ४ ॥ यं क्षिप्यात् तस्य गोष्ठं गत्वा स्वजमोषधीं
निखनेत् वृत्तुद शिमिजावरि इत्यनुवाकेन ॥ ५ ॥ अपि वा गोष्ठस्यैव दक्षिणां
द्वारस्थूणां विचालयेत् ॥ ६ ॥ यद्युद्गाता पुरुषसाम न गायेत् स्वयमेवाध्वर्यु-
रुद्गापेत् भूर्भुवः सुवः इत्यनुवाकेन ॥ ७ ॥ ॥ २० ॥

अथातोऽवान्तरदीक्षां' व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ पर्वण्युदगयन आपूर्य-
माणपक्षे पुण्ये नक्षत्रेऽपराह्णे केशश्मश्रुं वापायित्वा प्राचीं वोदीचीं' वा दिग्मुख-
निष्क्रम्य खिलेऽच्छदिर्दर्शेऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य पूर्ववदुपाकृत्य मदन्तीरुपस्पृश्य
प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा चतस्र औदुम्बरीः समिधो घृतान्वक्ता आदधाति
पृथिवी समिद् इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ २ ॥ अथ देवता उपतिष्ठते अग्ने यत्पते व्रतं चरिष्यामि'
इति ॥ ३ ॥ अथैनं सर्वेणामनुवाकानां प्रभृतीरभिव्याहारयति' । प्रथमोत्तमयोर्वा
॥ ४ ॥ उत्तमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा ततः संमीलति' वाचं च यच्छति ॥ ५ ॥
अथास्याहतेन वाससा शिरः संमुखं वेष्टयित्वास्तमिते'० ग्रामं प्रपादयति ॥ ६ ॥

1. A₁, B₁ कृमिणा; B₁ कृमीणा
2. A₁, B₁, R क्रियते
3. A₁ गृतस्य; B₁ धितस्य
4. BhārGS III.6-7 describes the Avāntaradikṣā, the first part of which closely agrees with the text of BhārSS XI.21. The variants found in BhārGS in the corresponding portions are recorded here.
5. BhārGS °श्मश्रु
6. BhārGS उदीची
7. In BhārGS the formula is different.
8. Thus A₁, B₁; A₁ प्रभृतीरभिः; B₁, R प्रभृतिभिः; cf. ĀpSS XV.20.4
9. BhārGS संमीलयति
10. BhārGS वेष्टयित्वास्तमित आदित्ये

वाग्यत एतौ रात्रि तिष्ठत्यास्ते वा ॥ ७ ॥ श्वो भूते खिलेऽच्छदिर्देशेऽग्निमुपसमाधाय
 संपरिस्तीर्याथास्य पटूतयमभिविदर्शयति । सप्ततयमित्येके । अग्निमादित्यमुदकुम्भ-
 मश्मानं वत्सं महानग्रां हिरण्यं सप्तमम् ॥ ८ ॥ अपि वादित्यस्त्रीण्यभिविदर्शयति ।
 यथोपपातमितराण्यभिविदर्शयति ॥ ९ ॥ तत आदित्यमुपतिष्ठते, वयः सुपर्णाः
 इत्येतया ॥ १० ॥ अत्रैतद्वासो गुरवे दत्त्वा ॥ ११ ॥ अथास्य ब्रह्मचर्यमधि
 ॥ १२ ॥ नित्ये ॥ १३ ॥ न नक्तं भुञ्जीत ॥ १४ ॥ यदि भुञ्जीतापज्वलितं
 भुञ्जीत ॥ १५ ॥ न मृन्मयं प्रतिघर्षीत ॥ १६ ॥ न स्त्रिया न शूद्रेण वा
 संभाषेत ॥ १७ ॥ न चक्रीवदारोहेत् ॥ १८ ॥ नोषानहौ न छत्रं धारयति
 ॥ १९ ॥ न समाजमीक्षेत न हर्म्याणि न शरीराणि न श्वं नान्तावसायिनम्
 ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥

अष्टम्यां^१ पर्वणि^२ चोपवसति वाग्यतः ॥ १ ॥ न च संविशेत् ॥ २ ॥
 संवत्सरमेतद् व्रतं चरेत् ॥ ३ ॥ एतस्मिन्नेव संवत्सरेऽधीयीत ॥ ४ ॥ यथेतस्मिन्
 संवत्सरे नाधीयीत यावदध्ययनमेतद् व्रतं चरेत् ॥ ५ ॥ संवत्सरस्य परस्तात्
 खिलेऽच्छदिर्देशेऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य पूर्ववद्विज्यावृत्तैर्मन्त्रैः समिध आधाया-
 वृत्तैर्देवता उपस्थायात्र गुरवे वरं दत्त्वा केशश्मश्रु वापयते ॥ ६ ॥ अथास्य
 स्वाध्यायमधि ॥ ७ ॥ नित्ये ॥ ८ ॥ नानुत्सृष्टाभ्यायोऽधीयीत न नक्तं नाभि-
 दोषमब्रह्मचर्यमापद्य न मौंसं छादित्वा न केशश्मश्रु वापयित्वा न लोमानि
 कारयित्वा न नखानि न दतः प्रक्षाल्य ॥ ९ ॥ नाक्तो नाभ्यक्तो नार्द्रो नार्द्रं
 नानवष्टुपे न हरितयवान् प्रेक्षमाणः^३ ॥ १० ॥ न ग्राम्यस्य^४ पशोरन्ते नारण्यस्य
 नापां^५ नाभ्रे न छायायां^६ न^७ पर्यावृत्त आदित्ये ॥ ११ ॥ नाभृतमुत्पतितं न
 लोहितं दृष्ट्वा न हर्म्याणि न शरीराणि न श्वं नान्तावसायिनम् ॥ १२ ॥ खिले-
 ऽच्छदिर्देशेऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्यापरेणाग्निं दर्भेष्वासीनो दर्भान् दूर्वा वा

1. A₁, B₂, BhārGS omitted

2. BhārGS omitted.

3. BhārGS चक्रीवन्तमा^३; it further adds न कृमवरोहेत् ।

4. Thus B₂; A₁ अष्टम्यः; A₂ अष्टम्याः; A₂₋₃, B₁, R अष्टम्यः

5. A, R पर्वणि

6. A₁ मोक्षमाणः

7. A₂₋₃ ग्रामस्य

8. A₁ च नपाः; A₂₋₃ च वापय

9-9. A₁ छायाय

घातयमाणः पराचीनमधीयीत ॥ १३ ॥ वरं वा दत्त्वौपासने' ॥ १४ ॥ अप्येध्य-
माणः' प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वाधीयीत ॥ १५ ॥ अधीत्य चोत्तमेन' ॥ १६ ॥
अधीयानो नान्या वाचो वदेत् ॥ १७ ॥ यत्र क्व चाशान्तिं कृतं पश्येत् पुनरेव
शान्तिं कृत्वाधीयीत ॥ १८ ॥ प्रवर्ग्याद्योपनिष्क्रम्य नाप्रतिप्रविश्यान्यदधीयीतान्य-
दधीयीत' ॥ १९ ॥ ॥२२॥

॥ इत्येकादशः प्रश्नाः ॥

1-1. A, B₁ दत्त्वौपासनेऽप्येध्यः; B₂ दत्त्वौपासनेदेध्यः; R दत्त्वौपासने १ ॥ १४ ॥ अप्येध्यः
2. B₂ चोत्तमेनानुवाकेन
3. A₁₋₂ नामदिदया
4-4. A₁, B₂ omitted; A₂₋₃ मयर्धमथ

अथ द्वादशः प्रश्नः

यदातिथ्याया^१ प्रौवमान्यं तत् कसे चमसे वा पञ्चगृहीतं तानूनर्घ्वं
 समवद्यति आपतये त्वा गृह्णामि इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १ ॥ तद्यजमानसप्तदश ऋत्विजः
 संमृशन्ति यजमानपञ्चमा वा महर्त्विजः अनाष्टमस्यनाष्ट्यं देवानामोजोऽभिगृह्णीषा
 अत्रभिगृह्णीष्यन् इति ॥ २ ॥ अतु मे दीक्षा^२ दीक्षापतिर्मन्यताम् इति यजमानोऽवमृशति
 ॥ ३ ॥ तद्यजमानस्त्रिरवजिघ्रेत् प्रजापतौ त्वा मनसि जुहोमि इति ॥ ४ ॥ अपि
 वान्वहमेकैकस्मिन् व्रते^३ प्रतिनयेत् ॥ ५ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नीन्मदन्त्यापाः इति
 ॥ ६ ॥ मदन्ति देवीर्युता ऋतावृषः इत्याग्नीध्रः ॥ ७ ॥ ताभिराद्रव इत्यध्वर्युः ॥ ८ ॥
 मदन्तीभिर्मार्जयित्वा विस्रस्य राजानं सहिरण्यैः पाणिभिराप्यापयन्ति ये तानूनर्घ्वं
 समवमृशन्ति अंशुरंशुस्ते देव सोमाप्यायताम् इति प्रविषद्य स्वस्ति ते देव सोम
 सुत्यामशीय इत्यन्तेन ॥ ९ ॥ दक्षिणे वेद्यन्ते प्रस्तरे निह्ववन्ते^४ दक्षिणानुचानान्
 पाणीन् कृत्वा सव्यान् नीचः एष्टा रायः प्रेपे भगाय इति ॥ १० ॥ ततः संप्रेष्यति
 सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय इति ॥ ११ ॥ एवमेव सर्वासु सुब्रह्मण्यासु संप्रेष्यति ॥ १२ ॥
 सुब्रह्मण्यायां यजमानं वाचयति सासि सुब्रह्मण्ये तस्यास्ते पृथिवी पादः । सासि
 सुब्रह्मण्ये तस्यास्तेऽन्तरिक्षे पादः । सासि सुब्रह्मण्ये तस्यास्ते द्यौः पादः । सासि सुब्रह्मण्ये
 तस्यास्ते दिशः पादः । परोरजास्ते पञ्चमः पादः । सा न इषमूर्जं धुक्व तेज इन्द्रियं
 ब्रह्मवर्चसमजायम् इति ॥ १३ ॥ एवमेव सर्वासु सुब्रह्मण्यासु यजमानं वाचयति
 ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥

ततोऽवान्तरदीक्षासृपैति ॥ १ ॥ दक्षिणतस्तिष्ठन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते
 अग्ने व्रतपते त्वं व्रतानां व्रतपतिरसि इति ॥ २ ॥ संतरां मेखुलां समापच्छते ॥ ३ ॥
 संतरां सृष्टिं कर्षते ॥ ४ ॥ तप्तव्रतो भवति ॥ ५ ॥ मदन्तीभिर्मार्जयते ॥ ६ ॥
 या ते अग्ने रुद्रिया तनुः इति व्रतयति ॥ ७ ॥ यदातिथ्याया बर्हिस्तदुपसदां
 तदग्नीपोमीयस्य । तदेव प्रस्तरपरिधीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ प्रवर्ग्येण प्रचर्योपसद-
 स्तन्त्रं प्रक्रमयति । उपसदा वा पूर्वम् ॥ ९ ॥ उत्स्तीर्णमेव बर्हिर्भवति । तत्परिहिताः
 परिधयः ॥ १० ॥ दशदारुभिर्ध्वं करोति ॥ ११ ॥ वेदं कृत्वाग्नीन् परिस्तीर्य

1. A₁₋₂, B₁ begin with ॐ.2. A₁₋₂ omitted; B₁₁₂ दीक्षा3. A₁ व्रते

4. Emended. MSS., R निह्ववन्ते; however compare XII.3 20; 4.4.

5. B₁ ॥ १३ ॥

हस्ताववनिज्य पात्राणि प्रयुज्योलपराजी^१ स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति
यजमान वाचं यच्छ इति ॥ १२ ॥ वाग्यतः पात्राणि संमृशति ॥ १३ ॥ प्रोक्षणीः^२
संस्कृत्य ब्रह्माणमामन्त्र्य पात्राणि प्रोक्ष्य हविष्कृता वाचं विसृज्य वहिषो, दमनिव
स्तम्भयजुर्हरति^३ ॥ १४ ॥ स्पर्शं स्तब्ध्वा संप्रेष्यति प्रोक्षणीरासादयेन्ममुपसादय^४ सुवं
च^५ सुचथ संमृद्व्याज्येनोदेहि इति ॥ १५ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ १६ ॥
ध्रुवायामेव गृह्णाति ॥ १७ ॥ प्रोक्षणीरमिमन्त्र्य ब्रह्माणमामन्त्र्येध्मं वेदिं च
प्रोक्ष्य प्रोक्ष्यवशेषं निनीयाग्निमभिमन्त्र्य पूर्वामाधारसमिधमाधापान्तर्वेदि ध्रुवां
सादयित्वा सुवं सादयति । एपासदत्^६ इति मन्त्रं संनमति ॥ १८ ॥ विष्ण्वसि
विष्णवं धाम^७ प्राजापत्यम् इत्याज्यमभिमन्त्रयते ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥

अग्रेण ध्रुवां वेदं सादयित्वा सामिधेनीभ्यः संप्रेष्यति ॥ १ ॥ नव
सामिधेन्यो भवन्ति ॥ २ ॥ सौवमाचारमाचार्य संप्रेष्यति अग्नीत् परिधी^८ ध्वाग्नि
च त्रिभिः संमृद्धि इति ॥ ३ ॥ समानमा ग्रवरात् ॥ ४ ॥ आश्राव्याह सीद होतः
इति ॥ ५ ॥ एतावान् ग्रवरः ॥ ६ ॥ यत्रामिजानाति घृतवतीमध्यर्षो सुचमास्यत्य
इति तद्^९ ध्रुवायां गृह्णात्यष्टगृहीतं जुह्वां चतुर्गृहीतमुपभृति ॥ ७ ॥ गृह्णन् संप्रेष्यति
अग्नयेऽनुब्रूहि इति ॥ ८ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह अग्निं यज इति ॥ ९ ॥ वषट्कृतेऽधं
जुह्वा जुहोति ॥ १० ॥ अपुनरतिक्रामन् संप्रेष्यति सोमायानुब्रूहि इति ॥ ११ ॥
आश्राव्याह सोमं यज इति ॥ १२ ॥ वषट्कृते सर्वं^{१०} जुहोति ॥ १३ ॥ अग्नैव
तिष्ठन् संप्रेष्यति विष्णवेऽनुब्रूहि इति ॥ १४ ॥ जुह्वामौपभृत्वं पर्यासिन्याश्राव्याह^{११}
विष्णुं यज इति ॥ १५ ॥ वषट्कृते जुहोति^{१२} ॥ १६ ॥ त्रत्याक्रम्य सुवेणोपसर्द
जुहोति या ते अग्नेऽपाशया तनूः इत्येताम् ॥ १७ ॥ यदि पुरो युध्येयुरयः प्रथमा-
यामवधाय जुहुयाद्रजवं मध्यमायां हरितमुत्तमायामिति विज्ञायते ॥ १८ ॥

1. B₁ *रात्रि
2. B₂ प्रोक्षणीनामावृता प्रोक्षणीः .
3. B₂ *यजुर्भिरिति
4. B₂ *येष्मावर्हिस्व*
5. A₂₋₃ एपासद; B₂ एतावद्
6. A₁₁B₁₁₂ धामासि
7. B₂ ॥ २४ ॥
8. Thus MSS; R omitted
9. A₁, B₁ ध्रुवायां
10. B₂ omitted
11. B₂ विपर्या*
12. A₂₋₃, R omitted

यदि संग्रामं^१ युध्येयुरित्येकेषाम् ॥ १९ ॥ उपसदं^२ हुत्वा तथैव राजानमाप्याययन्ति
तथा निह्वन्ते^३ ॥ २० ॥ अथोपसदा^४ चरन्ति ॥ २१ ॥ ततः संग्रेष्यति अग्नीद्
देवपत्नीर्व्याचक्ष्व सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय इति ॥ २२ ॥ अपरेण गार्हपत्यमुप-
विश्याग्नीध्रो देवपत्नीर्व्याचष्टे सेनेन्द्रस्य इत्येतमनुवाकम् ॥ २३ ॥ आह्वयति
सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्याम् ॥ २४ ॥ संविष्टत उपसत् ॥ २५ ॥ ॥३॥

स्वपराह्न आपराह्निकीभ्यां प्रवर्ग्योपसङ्ग्यां^५ प्रचरन्ति^६ ॥ १ ॥ अया-
श्यामेव जुहोति ॥ २ ॥ एतावन्नाना । याः प्रातर्याज्याः स्युस्ताः सायं पुरोनु-
वाक्याः कुर्यात् । याः पुरोनुवाक्यास्ता याज्याः ॥ ३ ॥ सन्यानुत्तानान् पाणीन्
कृत्वा निह्वन्ते दक्षिणाग्नीचः ॥ ४ ॥ चतुःस्तनं मध्यरात्रे प्रतपति ॥ ५ ॥
जागर्त्येतां रात्रिम् ॥ ६ ॥ सुपूर्वाह्ने पौर्वाह्निकीभ्यां प्रवर्ग्योपसङ्ग्यां प्रचरन्ति
॥ ७ ॥ रजाश्यामत्रोपसदं जुहोति ॥ ८ ॥ संस्थितायामुपसदि महावेदि विमिमीते
विमिमे त्वा पयस्वती देवानां धेनुं सुदुष्कामनपस्युरन्तीम् ।

इन्द्रः सोमं पिबतु क्षेमो अस्तु नः ॥

इति ॥ ९ ॥ अग्रेण प्राग्वैशं त्रीन् प्राचः प्रक्रमान् प्रक्रम्य शङ्कुं^७ निहन्ति
॥ १० ॥ स वेदेः पश्चार्घ्यः शङ्कुः ॥ ११ ॥ ततः पश्चिंशतं प्राचः प्रक्रमान्
प्रक्रम्य शङ्कुं निहन्ति ॥ १२ ॥ स यूपावटयः शङ्कुः ॥ १३ ॥ पश्चार्घ्याच्छङ्कोः
पञ्चदश दक्षिणा प्रक्रमान् प्रक्रम्य^८ पञ्चदशोत्तरतस्तच्छङ्कुं निहन्ति ॥ १४ ॥
ते श्रोणी भवतः ॥ १५ ॥ यूपावटयाच्छङ्कोर्द्वादश दक्षिणा प्रक्रमान् प्रक्रम्य
द्वादशोत्तरतस्तच्छङ्कुं निहन्ति ॥ १६ ॥ तार्वंसौ भवतः ॥ १७ ॥ अथैन-
मक्षण्या^९ प्रमाणेन प्रमाय^{१०} स्पन्दया^{११} पर्यातनोति ॥ १८ ॥ अन्वातनोति पृष्ठयाम्
॥ १९ ॥ अथैनौ स्फ्येन विघनेन पश्वा परशुनेति कुर्वन्ति ॥ २० ॥ ॥४॥

1. B₂ संग्रामं युध्येयुरेण गार्हपत्यमुपविश्याग्नीध्रो दधे
- 2-2. A₁₋₃ निह्वन्ते; B₁ निह्वन्ते; B₂ निह्वन्ते उप^२; B₃ निह्वन्ते ॥ २० ॥ उपसदा
3. B₂ ॥ २५ ॥
4. A₁₋₃ omitted
5. B₂ चरति
- 6-6. A₁ omitted
7. B₂ निर्दिष्टं स यूपावटयः
- 8-8. A₁ अथैनमक्षण्या प्रमाणेन प्रमाय; A₂₋₃ अथैनं मक्षण्या प्रमाणेन प्रमाणेन; B₁ अथैनमक्षण्या प्रमाणेन प्रमाय
9. A₁₋₃ स्पन्दया वा
10. B₂ ॥ १९ ॥

अथैनां दर्शपूर्णमासिकेन' संस्कारेण संस्करोति यदन्यत् संनमनात्
 ॥ १ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वापरेण युषावटदेशं शम्ययोत्तरवेदिं
 परिमिमीते शम्यामार्त्रीं युगमार्त्रीं वा । सर्वतो वा दशपदाम् ॥ २ ॥ एतामुत्तर-
 स्माद् वेद्यंसादुदञ्चं प्रक्रमं प्रक्रम्य शङ्कुं निहन्ति ॥ ३ ॥ स चात्वालो भवति
 ॥ ४ ॥ अपरेण चात्वालं द्वादशसु प्रक्रमेषु तावत्युदगुत्तरः ॥ ५ ॥ अपरेणोत्तरं
 च पदस्वाश्रीधः ॥ ६ ॥ अन्तरेण चात्वालोत्तरौ संचरो भवति । अन्तरेण चात्वालं
 चाश्रीधं चेत्येकेषाम् ॥ ७ ॥ यत् किं च वेदिमन्ववहरिष्यन् स्यादेतेनैवान्वव-
 हरेत् ॥ ८ ॥ उत्तरवेद्या आश्रुतोत्तरवेदिमुपोष्य प्रोक्षान्तां कृत्वौदुम्वरशाखाभिश्छन्नां
 परिवासयति ॥ ९ ॥ त्रिस्तनं मध्यंदिने व्रतयति ॥ १० ॥ स्वपराङ् आपरा-
 ङ्क्षिकीभ्यां प्रचरन्ति ॥ ११ ॥ राजाश्यामेव जुहोति ॥ १२ ॥ द्विस्तनं मध्यरात्रे
 व्रतयति ॥ १३ ॥ सुपूर्वाङ्गे पौर्वाङ्क्षिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरन्ति ॥ १४ ॥
 हराश्यामत्रोपसदं जुहोति ॥ १५ ॥ तदानीमेवापराङ्क्षिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां
 प्रचरन्ति ॥ १६ ॥ हराश्यामेव जुहोति ॥ १७ ॥ एकस्तनं मध्यंदिने व्रतयति
 ॥ १८ ॥ संतिष्ठन्त उपसदः ॥ १९ ॥ ॥५॥

प्रवर्ग्यमुद्रास्याप्रेराश्रुताग्निं प्रणीयामिक्षायै दधिधर्मायेति वस्तानपाकरोति
 ॥ १ ॥ मित्रावरुणान्याम् इत्यामिक्षायामुपलक्ष्येदिन्द्रं दधिधर्मं ॥ २ ॥ अथाध्वर्यवो
 महावेदिकं बर्हिः प्रभूतमाहरन्ति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ३ ॥ तत् उत्तरं
 परिग्राहं परिगृह्णाति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ४ ॥ न परिगृहीतामभिरन्त्या

1. A₂ दार्शपूर्ण

2-2. A₂₋₃ omitted

3-3. A, B₁ "पदवितानु"; B₂ पदावितानु; Rudradatta on ApSS V11.3.10 : तथा सर्वतो
 दशपदमित्येव भारद्वाजः ।

4. A₁ तावत्युत्तरौ

5. A₁₁, B₁ omitted

6. A₂₋₃ "वाहरेत्"

7. A₂ प्रोक्षान्ता; B_{1,2} प्रोक्षति

8. B₂ omitted

9. A₂₋₃ "मात्रो"

10. B₂ ॥ २० ॥

11. B₂ "व्रतयतीति"

12. A₂₋₃ महावेदिकं; A₂ महावेदिको

13. A₂₋₃ "मात्रावता"; Rudradatta on ApSS XI.6.2 : तथा न परिगृहीतामभिरन्त्या-
 मित्येव सत्यापाहभाष्यादौ ।

प्रोक्षणात् ॥ ५ ॥ प्रोक्षणीनामावृता प्रोक्षणीः संस्कृत्य ब्रह्माणमामन्त्र्य वेदिं
बहिरिति त्रिः प्रोक्षति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ६ ॥ अथैतद्बहिः सर्वस्यां महावेद्यां
स्तृणन्ति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ७ ॥

आ धा ये अग्निमिन्धते स्तृणन्ति बहिरस्तृणक् ।

येपामिन्द्रो युवा सखा ॥

इत्येतामेके स्तरणी२ समामनन्ति ॥ ८ ॥ अपरेण वेदिमभितः१ प्राग्वैशं हविर्धाने
समावर्तयन्ति प्रक्षालिते विषितग्रन्थिनी नद्धयुगे अवहितशम्ये छदिष्मती१ ॥ ९ ॥ तत
औत्तरवेदिक आहुति जुहोति युज्यते मनः इति ॥ १० ॥ एतस्मिन्नेवात ऊर्ध्वमा-
हवनीयकर्माणि क्रियन्ते ॥ ११ ॥ पत्नी पदतृतीयेन दक्षिणस्य हविर्धानस्य
दक्षिणामक्षधुरं१ प्राचा हस्तेन त्रिः पराचीनमुपासन्ति आ नो वीरो जायतां कर्मण्यः
इति । नोत्तराम् । उभयत उपासन्तीत्येकेषाम् ॥ १२ ॥ एवमेवोत्तरस्योपासन्ति
॥ १३ ॥ ततः संप्रेष्यति ॥ १४ ॥ ॥ ६ ॥

हविर्धानान्यां प्रोक्षमाणाम्यामनुवृद्धि इति ॥ १ ॥ त्रिरनुक्तायां प्रथमाया-
मुदगृह्णन्तः१ प्रवर्तयन्ति प्राचीं प्रेतमध्वरं कल्पयन्ती इति ॥ २ ॥ यद्यक्ष उत्सर्जतं
सुवाग्देव दुष्यां१ आवाद इत्येतदभिमन्त्रयेत् ॥ ३ ॥ अध्वर्युर्दक्षिणस्य१ हविर्धानस्य
दक्षिणे वर्त्मनि हिरण्यमुपास्य जुहोति इदं विष्णुर्वि चक्रमे इति ॥ ४ ॥ एवं
प्रतिप्रस्थातोत्तरस्योत्तरे वर्त्मनि हिरण्यमुपास्य जुहोति इरावती धेनुमती हि भूतम्
इति ॥ ५ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः । यानि दक्षिणस्य कर्माण्यध्वर्युस्तानि कुर्यादुत्तरस्य
प्रतिप्रस्थाता ॥ ६ ॥ वितृतीयदेशे होता मनसा षदा जन्यं भयं प्रतिनुदति

अप जन्यं भयं नुदाप चक्राणि१० वर्तय ।

गृह्णै सोमस्य गच्छतम् ॥

इति । अध्वर्युरित्येकेषां ब्रह्मेत्येकेषां यजमान इत्येकेषाम् ॥ ७ ॥ अपरेणोत्तरवेदिं

1. A₂₋₅, B₁ omitted

2-2. Thus A₁, B₁; A₂₋₅ सर्वस्यामवावेद्याः; B₂ सर्वस्या वेद्या

3. Thus B₂; A₁, B₁ वेदिमाहितः; A₂₋₅ माहितः

4. Thus B₂; A₁, छदिषु; A₂ छदिष्ठ; A₃₋₅ छदिष्ठ; B₁ छदिष्ठ; R ends here.

5. A "मक्षधुरां; B₁ "मधुरां; B₂ "मधुरं

6. A₁₋₅ कर्मण्य

7. A₁₋₅ "मुदगृह्णन्तः; B₁ "मुदगृह्णन्तः; B₂ "मुदगृह्णन्तः

8. B₁ उत्सर्जतः; B₂ उत्सर्जत

9-9. A₂₋₅ "येतोऽध्वर्युः; B₁ "येतोऽध्वर्युः"

10. A₂₋₅ चक्रा

त्रिषु प्रक्रमेणपरिमिते वाभितः पृष्ठ्यां नभ्यस्थे स्थापयतः अत्र रमेयां वर्धन्
 पृथिव्याः इति ॥ ८ ॥ यथार्थं हविर्धानयोरन्तरालं भवति ॥ ९ ॥ विष्णुमसि
 विष्णुस्त्वोत्तमनात् इत्युपस्तम्नीतः ॥ १० ॥ पुरस्तादुन्नते भवतः ॥ ११ ॥ अध्वर्यु-
 र्दक्षिणस्य हविर्धानस्य दक्षिणं कर्णातर्दं प्रति मेर्यो निहन्ति दिवो वा विष्णुवृत्तं वा
 पृथिव्याः इति ॥ १२ ॥ एवं प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥ ॥७॥

उत्तरस्योत्तरं कर्णातर्दं प्रति मेर्यो निहन्ति विष्णोर्लुं कं वीर्याणि प्रबोचन्
 इति ॥ १ ॥ तयोर्हविर्धाने निवर्धनीतः विष्णो सूरसि इति ॥ २ ॥ विष्णोर्ध्रुवमसि
 इति ग्रन्थिं करोति ॥ ३ ॥ यं प्रथमं ग्रन्थिं ग्रन्थीयात् स प्रज्ञातः परिशयीत
 ॥ ४ ॥ पश्चादुपमिन्वन्ति ॥ ५ ॥ ऊर्क्षाः श्रम्या उद्बुद्धोपरिष्ठात् परिवेष्टयन्ति
 ॥ ६ ॥ अग्रेण हविर्धाने स्थूणे निहत्य तयोरुदगग्रं वंशं निधाय तस्मिन् रराटो
 प्रतिष्ठापयति विष्णो रराटमसि इति ॥ ७ ॥ रराट्यां तिर्यञ्चं वंशं निपीन्यति
 विष्णो सूरसि इति ॥ ८ ॥ विष्णोर्ध्रुवमसि इति ग्रन्थिं करोति ॥ ९ ॥ यं प्रथमं
 ग्रन्थिं ग्रन्थीयात् स प्रज्ञातः परिशयीत ॥ १० ॥ विष्णोः पृष्ठमसि इति मध्यमं
 छदिरधिनिदधाति ॥ ११ ॥ विष्णो श्रम्ये स्थः इति रराट्या अन्तो व्यवास्यति
 ॥ १२ ॥ कटोस्तेजनीरिति प्रवर्तमन्तरालेषुपास्यति ॥ १३ ॥ तानन्तर्वर्ता इत्या-
 चक्षते ॥ १४ ॥ परि त्वा गिर्वजो गिरः इति परिश्रयति ॥ १५ ॥ द्वे द्वारे
 उत्सृजन्ति ॥ १६ ॥ पूर्वं चापरं च ॥ १६ ॥ शालामुखीयो होत्रीय औत्तरवेदिक इति
 समानं सांकाशिनं भवति ॥ १७ ॥ दक्षिणे द्वार्यावध्वर्युः परिपीन्यत्युत्तरे प्रति-
 प्रस्थाता विष्णो सूरसि इति ॥ १८ ॥ विष्णोर्ध्रुवमसि इति ग्रन्थिं करोति ॥ १९ ॥
 यं प्रथमं ग्रन्थिं ग्रन्थीयात् स प्रज्ञातः परिशयीत ॥ २० ॥ ॥ ८ ॥

1. Rudradatta on ApSS XI.7.4: तथा अत्र रमेनामिति स्थापयत इत्येव संज्ञापाठ-
 भारद्वाजे ।

2. A, विष्णु उतः; B_{1,2} विष्णुवत्

3. Thus A₁, B_{1,2}; A₂₋₅ उद्बुद्धो

4. A, रराटी; A_{2,3} रराटी; A_{4,5} रराटी; B, विराटः; B₂ रराटि

5. A₂₋₅, B₁ निर्वीन्य

II. A_{2,3} त्रे; A_{4,5} मे; B₁ श्रम्ये

7. A₂₋₅ व्यस्यति

8. Thus B₂; A, 'वृक्षा; A₂₋₅, 'वर्ता; B, तानन्तर्वर्ता

9. A₁, B₂ परिश्रयति

10. A₂₋₅ उत्सृजति

11. B₂ द्वार्यावध्वर्यु

12-12. Thus A₁, B₂; A₂₋₅ omitted

संमितमभिमृशति वैष्णवमसि विष्णवे त्वा इति ॥ १ ॥ संमिताद्यजमानं प्राश्वमुपनिष्क्रामति^१

प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय मृगो न भीमः कुन्धरो गिरिष्ठाः ।

यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेष्वधिक्रियन्ति मुवनानि विद्या ॥

इति । त्रिः प्रक्रामयतीति विज्ञायते^२ ॥ २ ॥ उपनिष्क्रामतीत्येकेषाम् ॥ ३ ॥ प्राचीनवैश्वं हविर्धानं मिन्वन्ति ॥ ४ ॥ प्राचीनवैश्वमाग्रीध्रं दक्षिणाद्वारमर्धमन्तर्वेद्यध्वं बहिर्वेदि ॥ ५ ॥ तिरश्चीनमुदगायतं सदः ॥ ६ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः । न प्राङ् हविर्धाने अतीयादध्वर्युः ॥ ७ ॥ यद्यतीयाद्वैष्णव्यर्चा संचरेत् क्षैत्रपत्या वा ॥ ८ ॥ न प्रत्यक्सदोऽतीयात् ॥ ९ ॥ यद्यतीयादन्यर्चा संचरेदिति विज्ञायते ॥ १० ॥ पश्चार्घ्याच्छङ्कोस्त्रीन् प्राचः प्रक्रमन्^३ प्रक्रम्य शङ्कुं निहन्ति । स सदसः पश्चार्घ्यः ॥ ११ ॥ दक्षिणेन पृष्ठ्यां प्रक्रम औदुम्बरी^४ सर्वस्य सदसो मध्यतो मिनोति ॥ १२ ॥ नवारत्नि तिर्यक् सप्तविंशतिरुदगायतमिति सदसो विज्ञायते । अष्टादशेत्येकेषाम् ॥ १३ ॥ यावद्वृत्तिगम्यो धिष्णियेभ्यः प्रसर्पकेभ्य आतं मन्यते तावत् सदः करोतीत्येकेषाम् ॥ १४ ॥ सावित्रेणाग्निमादायौदुम्बर्या अवटं परिलिखति परिलिखितं रक्ष. परिलिखिता अततयः इति ॥ १५ ॥ खात्वा यवमतीभिः प्रोक्षणीभिरौदुम्बरी प्रोक्षति^५ । दिवे त्वा इत्यग्रम् । अन्तरिक्षाय त्वा इति मध्यम् । पृथिव्ये त्वा इति मूलम् ॥ १६ ॥ अपामवनयनं^६ यवस्य प्रासनं बहिषोऽवस्तरणमिति यूषे व्याख्यातम् ॥ १७ ॥ ॥९॥

प्राचीनकर्णा^१ सहोद्रात्रोच्छ्रयति उक्षिं स्तभानान्तरिक्षं पृण इति ॥ १ ॥ प्राचीनकर्णा^२ सहोद्रात्रा मिनोति घृतानस्त्वा मास्तो मिनोतु इति ॥ २ ॥ पर्युहणं परिहृणं परिपेचनमिति यूषे व्याख्यातम् ॥ ३ ॥ अथास्या अन्तरेण कर्णा^३ हिरण्यं निधायामिजुहोति घृतेन चावापृषिषी आपृणेषां स्वाहा इति । आन्तमन्वव-
त्तावयति ॥ ४ ॥ यजमानमाज्यौदुम्बरी वपिष्ठा स्थूणानां भवति^४ । यथासुमु-

1. B₂ प्राच परिक्रामयति

2. Rudradatta on ĀpŚS XI.9.1 and Gopinātha on SatS VII.5 (p. 702) cite : त्रिः प्रक्रामतीति विज्ञायते इति भारद्वाजेन व्यक्तवचनात् ।

3. A₂₋₃ omitted

4. Gopinātha on SatS VII.7 (p. 716) : उक्तं च यवमतीभिः प्रोक्षणीभिरौदुम्बरी प्रोक्षतीति भारद्वाजेन । and again with regard to the formulas prescribed for the sprinkling he cites . भारद्वाजविनिः स्पष्टमेवोक्तम् ।

5-5. A₁ मूलं आपामवः^५; A₂₋₃ मपावः^६

6. Gopinātha on SatS VII.7 (p. 719) : यजमानमाज्यौदुम्बरी वपिष्ठा स्थूणानां भवतीति भारद्वाजेन स्पष्टमेवोक्तम् ।

पर्यन्तां' मिन्वन्ति ॥ ५ ॥ यजमानमात्रं हसीयो वा सदः संमिनोति ॥ ६ ॥
 यदि कामयेत वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति नीचैस्तरां मिनुयात् । यदि कामयेतावर्षुकः
 स्यादित्युच्चैस्तराम् । नाभिदघ्नपर्यन्तां मिन्वन्तीति विज्ञायते ॥ ७ ॥ ऐन्द्रमसि
 इत्येकैकं मध्यमानि छदीं^१ 'प्यधिनदधाति' ॥ ८ ॥ इन्द्रस्य सदोऽसि इति दक्षिणानि
 ॥ ९ ॥ विश्वजनस्य जया इत्युत्तराणि ॥ १० ॥ दक्षिणान्युत्तराणि^२ करोति ॥ ११ ॥
 औदुम्बरीमभि^३ संमुखानि भवन्ति ॥ १२ ॥ नवछद्यग्रिष्टोमस्य मिनुयात्^४ । पञ्च-
 दशछद्युष्यस्य । सप्तदशछद्यतिरात्रस्य । नवछदि पञ्चदशछदि वा षोडशिनः
 ॥ १३ ॥ नवछदि तेजस्कामस्य मिनुयादिति काम्याश्छदिः कल्पा^५ ब्राह्मणव्याख्याताः
 ॥ १४ ॥ अन्तर्वर्तान् परिश्रयणं सांकाशिनं परिपीवणं^६ ग्रन्थिकरणमभिमर्शनमिति ।
 एतावन्नाना । ऐन्द्रा एते^७ मन्त्रा भवन्ति ॥ १५ ॥ ॥ १० ॥

उपरवान् व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्याधस्तात्
 पुरोऽध्वं^८ चत्वारोऽवान्तरदेशेषु प्रादेशमुखाः प्रादेशान्तराला भवन्ति । असंभिन्ना
 उपरिष्ठात् संवृण्णा अधस्तात् ॥ २ ॥ सावित्रेणाभिमादाय परिलिखति परिलिखितं
 रक्षः परिलिखिता अरतयः इति ॥ ३ ॥ दक्षिणयोः पूर्वं ततोऽपरं तत् उत्तरतस्ततः^९
 पूर्वम् ॥ ४ ॥ एवमनुपूर्वाण्येवैष्वत् ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ ५ ॥ बाहुमात्रान्
 खात्वाऽध्या^{१०} प्रहरति रक्षोहणो बलमह्नो वैष्णवान् खनामि इति । सकृदेव मन्त्रं
 जपति ॥ ६ ॥ विराडसि सपत्नहा इति बाहुमुपावहस्य पुरीषमुद्वपति इदमहं तं
 यलगमुद्वपामि यं नः समानो यमसमानो निचखान इति ॥ ७ ॥ उपरवयिले न्युप्याव-
 वाधते इदमेनमधरं करोमि यो नः समानो योऽसमानोऽरातीयति गायत्रेण छन्दसा इति
 ॥ ८ ॥ एवमेवोत्तरेणोत्तरेण^{११} मन्त्रेणोत्तरेषु बाहुमुपावहस्य पुरीषमुद्वपत्युत्तरेणोत्तरेण

1. A₁ 'पर्यन्ता'
2. Gopinātha on SatS VII.7 (p. 720) cites this sūtra verbatim, so also Rudradatta on ApSS XI.10.8 except the last word.
3. Thus B₁; A, B₂ omitted
4. Gopinātha on SatS VII.7 (p. 720): नवछद्यग्रिष्टोमस्य मिनुयादिति भरद्वाजोक्तम् ।
5. A₁ काम्याश्छदि^८; A₂₋₃ काम्यछदि^८; B₁ काम्यान्छदिः कल्पाः; B₂ काम्यान्छदिः कल्प^८
6. A₁, B₂ 'पेवणं'; B₁ 'पेवणं'
7. A₂₋₃ एता
8. B_{1,2} परेषु
9. Emended; A₁ उत्तरतस्ततः; A₂₋₃ उत्तरतस्तात्; B₁ उत्तरतस्त
10. A₁, B₁ खात्वाध्या; A₂ खात्वाध्या; A₃ खात्वाध्या; A₄₋₅ खात्वाध्या; B₂ खात्वाध्या
11. A₁ 'ततोऽपरं'; Vāñcheśvara (27b) on SatS X: उत्तरेणोत्तरेणाववाधत इति भारद्वाजः ।

छन्दसाववाधते । त्रैष्टुभं जागतमानुष्टुभं पादक्रमित्येतान्याम्रातानि भवन्ति ॥ ९ ॥ निरस्तो वल्गः इति पुरीषं हरति ॥ १० ॥ अववाढो दुरस्युः इति खरे न्युप्याववाधते ॥ ११ ॥ ॥ ११ ॥

अथ संमृशतेऽध्वर्युर्वयमानश्च ॥ १ ॥ यः पूर्वयोर्दक्षिणस्तं यजमानोऽवमृशति योऽपरयोरुत्तरस्तमध्वर्युः ॥ २ ॥ अधस्ताद्वस्तौ सँस्पर्शयतः ॥ ३ ॥ स यजमानः पृच्छति अध्वर्यो किमत्र इति ॥ ४ ॥ भद्रम् इत्यध्वर्युः ॥ ५ ॥ तज्जै सह इति यजमानः ॥ ६ ॥ अथ विपरिसर्षतः ॥ ७ ॥ यः पूर्वयोरुत्तरस्तं यजमानोऽवमृशति योऽपरयोर्दक्षिणस्तमध्वर्युः ॥ ८ ॥ अधस्ताद्वस्तौ सँस्पर्शयतः ॥ ९ ॥ स यजमानः पृच्छति अध्वर्यो किमत्र इति ॥ १० ॥ भद्रम् इत्यध्वर्युः ॥ ११ ॥ तन्मयि इति यजमानः ॥ १२ ॥ अथैनान् संमृशति विराडसि सप्तहो इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १३ ॥ अथैनान् यवमतीभिः प्रोक्षणीभिः प्रोक्षति रक्षोहणो वल्गहनः प्रोक्षामि वैष्णवान् इति ॥ १४ ॥ अवसिञ्चति रक्षोहणो वल्गहनोऽवनयामि वैष्णवान् इति ॥ १५ ॥ ययोऽसि यवयास्मद्वेषः इति यवं प्रास्यति ॥ १६ ॥ बर्हिर्व-स्तृणाति रक्षोहणो वल्गहनोऽवस्तृणामि वैष्णवान् इति ॥ १७ ॥ आज्येन व्याघारयति रक्षोहणो वल्गहनोऽभिजुहोमि वैष्णवान् इति ॥ १८ ॥ एवमुपरवमन्त्रानेके समामनन्ति ॥ १९ ॥ रक्षोहणौ वल्गहनौ वैष्णवी प्रोक्षामि इत्यधिपवणफलके प्रोक्षति । औदुम्बरे पालाशे कार्पूर्यमये वा । असंतृण्ये भवतः संतृण्ये वा ॥ २० ॥ ॥ १२ ॥

अधिमुखे पुरस्तात्संहिते समावकृचे पश्चाद्वज्रल उत्तराधिपवणफलके भवति चतुरङ्गलं वा ॥ १ ॥ पुरस्तादँहीयसी भवतः पश्चात् प्रथीयसी ॥ २ ॥ द्वौ दक्षिणेनापेदधाति द्वावुत्तरेण रक्षोहणौ वल्गहनानुपदधामि वैष्णवी इति ॥ ३ ॥ पर्युहति रक्षोहणौ वल्गहनौ पर्युहामि वैष्णवी इति ॥ ४ ॥ परिस्तृणाति रक्षोहणौ वल्गहनौ परिस्तृणामि वैष्णवी इति ॥ ५ ॥ अभिमन्त्रयते रक्षोहणौ वल्गहनौ वैष्णवी इति ॥ ६ ॥ रक्षोहणं त्वा वल्गहनं वैष्णवं प्रोक्षामि इत्यधिपवणचर्म प्रोक्षत्यानडुहं रोहितम् ॥ ७ ॥ अधिपवणफलकयोरधिपवणचर्मास्तृणात्युत्तरलोमासेचनवत् रक्षोहा त्वा वल्गहा वैष्णवमास्तृणामि इति ॥ ८ ॥ तस्मिन्वतुरो प्राच्यः सादयत्यूर्ध्वसान-

1. A_{1,2} 'वत्तरस्त' ; A_{4,5} 'वत्तरस्त स्त'

2-2. Thus in A_{1,2}; A₂₋₅ omitted

3-3. A₁ संतृण्य भवत संतृण्यो; A₂ संतृण्ये भवतः संतृण्ये; A₃ संतृण्ये भवतः संतृण्ये; A_{4,5} संतृण्ये भवतः संतृण्ये; B₁ संतृण्ये भवतः संतृण्ये; B₂ संतृण्ये वा

4. A₁ प्रतिमुखे

नाहननप्रकारानुपरं ग्रथिष्ठं मध्ये पञ्चमं बृहन्नसि बृहद्वावा बृहतीमिन्द्राय वाचं यद
इत्येकैकम् ॥ ९ ॥ औपरवात् पुरीषाद्विष्णुस्य हविर्धानस्याग्नेयोपस्तम्भनं चतुःस्रक्ति
खरं करोति यावन्तं पात्रेभ्य आप्तं मन्यते ॥ १० ॥ ॥ १३ ॥

चात्वालाद्विष्णियानुपवपति ॥ १ ॥ आधीधारागारेऽन्तर्वेधाग्नीध्रीयं विभूरसि
प्रवाहणः इति ॥ २ ॥ रोदेणालीकेन इत्येनं मन्त्रं सर्वत्रानुपजति ॥ ३ ॥ अपरेण
सदोविलं पृष्ठघायो होत्रीयं बहिरसि हव्यवाहनः इति ॥ ४ ॥ दक्षिणेन होत्रीयं
प्रशास्त्रीयं आत्रोऽसि प्रचेताः इति ॥ ५ ॥ उत्तरेण होत्रीयमुदीच इतरान् ॥ ६ ॥
तयोऽसि विश्ववेदाः इति ब्राह्मणाच्छंसिनः ॥ ७ ॥ उशिमसि कविः इति पोतुः
॥ ८ ॥ अद्धारिरसि वम्भारिः इति नेतुः ॥ ९ ॥ अयस्युरसि हुवस्यान् इत्यच्छा-
धाकस्य ॥ १० ॥ दक्षिणार्चे वेदेर्माजालीयं ग्रथिमाग्नीध्रीयेण शुण्व्यूरसि मार्जालीयः
इति ॥ ११ ॥ ॥ १४ ॥

तत इतरानुपतिष्ठते ॥ १ ॥ सभादसि कृशालुः इत्याहवनीयम् ॥ २ ॥
परिषद्योऽसि पवमानः इति यत्र बहिष्पवमानं स्तुवते ॥ ३ ॥ प्रतकाऽसि गभस्वान्
इति चात्वालम् ॥ ४ ॥ असंमृष्टोऽसि हन्यसूदः इति शामिन्नदेशम् ॥ ५ ॥ अत-
पामासि सुवर्जोतिः इत्यौदुम्बरीम् ॥ ६ ॥ प्रज्ञज्योतिरसि सुवर्धाम इति ब्रह्मसदनम्
॥ ७ ॥ समुद्रोऽसि विश्वव्यचाः इति सदः ॥ ८ ॥ अजोऽस्येकपात् इति शाला-
मुखीयम् ॥ ९ ॥ अहिरसि बुध्नियः इति प्राजहितम् ॥ १० ॥ कव्योऽसि कव्यवाहनः
इत्यन्याहार्यपचनम् ॥ ११ ॥ अत्रैके बर्हिषः स्तरणं समामनन्ति ॥ १२ ॥
ततः संप्रेष्यति स्तृणीत बर्हिः प्र क्तं यच्छत समपिब्रतान् बयष्वम् इति ॥ १३ ॥
न खरमधिसृणन्ति । न विष्णियान् ॥ १४ ॥ अत्रास्मा एकस्तनव्रतं प्रयच्छति
॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥

अग्नीषोमीयस्य पशोस्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ प्लक्षशाखामातिध्या-
वर्हिष्पुपसंनक्षति । आतिध्यापरिधीनिष्पे ॥ २ ॥ त्रयोविंशतिदारुमिध्नं करोति

1. A₂₋₈, B₁ omitted
2. A₁, B₁ होत्रियं
3. A₁, B₁ होत्रियं
4. A₁ उत्तरान्
5. A₁ अयस्युरसि
6. A₁, B₁ शुद्धिः
- 7-7. A₂₋₃ इति मार्जालीयं
8. A₂₋₃ कव्यो
9. A₁, B₁ स्तृणाति

॥ ३ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ ४ ॥ शालामुखीये पाशुकान्याज्यानि गृह्णाति
 ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नेवात ऊर्ध्वं गार्हपत्यकर्माणि क्रियन्ते ॥ ६ ॥ आ सोमं
 ददत आ ग्राव्यं आ वायव्यान्या द्रोणकलशमुत् पत्नीमानयन्त्यन्वनांसि प्रवर्तयन्ति
 ॥ ७ ॥ शालामुखीये गार्हपत्यकर्मण्योऽन्ववस्यन्ति ॥ ८ ॥ ग्राची पत्नी पूर्व-
 मग्निमभ्युदैति प्रेतु ब्रह्मणस्पत्नी इति ॥ ९ ॥ अग्ने गृहपत उप मा ह्वयस्व इत्येतदादि
 शालामुखीये कुरुत आ गार्हपत्याभिमन्त्रणात् ॥ १० ॥ उपस्थे ब्रह्मा राजानं
 कुरुते ॥ ११ ॥ सँह्वयन्ति यजमानस्यामात्यान् ॥ १२ ॥ अध्वर्यु यजमानो-
 ऽन्वारभते यजमानं पत्नी पत्नीमितरे पुत्रभ्रातरः ॥ १३ ॥ अहतेन वाससामात्यान्
 संप्रच्छाद्य वाससोऽन्तं सुमदण्ड उपनियम्य जुहोति वैसर्जनानि वँ सोम तनूकृद्भ्यः
 इति ॥ १४ ॥ जुषाणो अष्टुराज्यस्य वेतु स्वाहा इति द्वितीयामाहुतिं हुत्वा
 ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥

शालामुखीय इधमादीप्य संप्रेष्यति अग्नीषोमाभ्यां प्रणीयमानाम्यामनुब्रूहि
 इति ॥ १ ॥ त्रिरनूक्तावा प्रथमायामग्निप्रथमाः प्राश्चोऽभिप्रव्रजन्ति ॥ २ ॥
 अथैनमनुहरन्त्याज्यान्पनुहरन्तीष्मावर्हिर्नुहरन्ति प्रोक्षणीरनुनयन्त्यग्नीषोमीयम्
 ॥ ३ ॥ आग्नीध्र एतमिध्मं सादयित्वा नयवत्यर्चाभिजुहोति अवं नो अग्निर्वरिवः
 कृणोत इति ॥ ४ ॥ अत्रैव ग्राव्यो वायव्यानि द्रोणकलशमाग्नीध्र उपवासयति
 ॥ ५ ॥ सोमप्रथमाः प्राश्चोऽभिप्रव्रजन्ति ॥ ६ ॥ ऊह विष्णो वि कमस्व इत्याहवनीये
 हुत्वापरया द्वारा हविर्धाने राजानं प्रपादयति सोमो जिगाति गातुविद इति ।
 पूर्वया वा ॥ ७ ॥ पूर्वया तु यजमानः प्रपद्यते ॥ ८ ॥ यदि गतश्रीः स्यात्
 पूर्वयैव द्वारा राजानं प्रपादयेत् ॥ ९ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्य नीडे कृष्णाभिर्न
 प्राचीनश्रीवमुत्तरलोमास्तृणाति अदित्याः सदोऽसि इति ॥ १० ॥ तस्मिन् राजान-
 मासादयति अदित्याः सद आसीद इति ॥ ११ ॥ ॥ १७ ॥

आसन्नं राजानं यजमानोऽभिमन्त्रयते एष वो देव सवितः सोमस्तं

1. Rudradatta on ĀpŚS XI.5.10 and Gopinātha on SatS VII.8 (p. 738) : सत्यपादभारद्वाज्योस्तु यतादाग्नीध्रमण्यभात्परत एव तत्र गार्हपत्यकर्माणि सन्ति इत्येवमिति ।
2. A₂₋₃ वाससातं
3. A₁₋₃, B₁ उपनियमं
4. A₂₋₃ रनुवर्धति
5. B₂ सादयति
- 6-6. A₂₋₃ सादयत्या
7. Rudradatta on ĀpŚS XI.17.2 says with reference to the formula in this sūtra : अथपि सत्यापादभारद्वाज्याभ्यां यजमानत्वमेव व्यचोक्तम् etc.

रक्ष्यं मा वो दभदेतत्त्वं सोम देवो देवानुपागाः इति ॥ १ ॥ प्रदक्षिणमावर्तते इदमहं
 मनुष्यो मनुष्यान् सह' प्रजया' सह रायस्पोषेण इति ॥ २ ॥ नमो देवेभ्यः इति
 प्राचीनमञ्जलिं करोति ॥ ३ ॥ स्वधा पितृभ्यः इति दक्षिणतः ॥ ४ ॥ उपनिष्क्रामति
 इदमहं निर्धरुणस्य पाशात् इति ॥ ५ ॥ विहारमभिवीक्षते सुवरभि वि ह्येपं वैश्वानरं
 ऽपोतिः इति ॥ ६ ॥ ततोऽवान्तरदीक्षां विसृजते ॥ ७ ॥ दक्षिणतस्तिष्ठन्नाहवनीय-
 नभिमन्त्रयते अग्ने क्रतपते त्वं क्रतानां क्रतपतिरसि इति ॥ ८ ॥ नितरां मेखलां
 मृच्छीते' ॥ ९ ॥ ततो मृष्टी विसृजते । स्वाहा यज्ञं मनसा इति द्वे । स्वाहा वावा-
 पृषिवीभ्याम् इति द्वे । स्वाहोरोरन्तरिक्षात् इति द्वे । स्वाहा यज्ञं वातादारमे इति द्वे
 ॥ १० ॥ स्वाहा वावि यातो विसृजे इति वाचं विसृजते ॥ ११ ॥ निवर्तते
 व्रतम् ॥ १२ ॥ सोमान् हविःशेषानिति सुत्येऽहनि भक्षयति ॥ १३ ॥ तत इष्मं'
 बर्हिरीति प्रोक्षति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ १४ ॥ अथैतद्बर्हिः सर्वस्यां महावेद्यौ'
 स्तृणीयादित्येकम् । अपरेणोत्तरवेदिमित्यपरम् ॥ १५ ॥ यत् किं चात ऊर्ध्वं
 बर्हिरागच्छेदेवमैवैनं' स्तृणीयात् ॥ १६ ॥ समानमा सुचां सादनात् ॥ १७ ॥
 सुचः' सादयित्वा' ॥ १८ ॥ ॥ १८ ॥

यूपं छिनत्ति ॥ १ ॥ दीक्षासु यूपं छिनत्त्युपसत्सु वा ॥ २ ॥ विज्ञायते
 यदि दीक्षितस्याष्टकणो यूपः स्पादरणी चाज्यं चादाय यूपस्यान्तेऽग्निं' मथित्वा'
 जुहुयादिति ॥ ३ ॥ अथ यदि क्रीतः सोमः स्पादाहवनीय' एष जुहुयात्
 ॥ ४ ॥ समानमा' पशुपाकरणात् ॥ ५ ॥ अग्नीपोमीयं पशुमुपाकरोति ॥ ६ ॥
 समानमा प्रवरात् ॥ ७ ॥ प्राकृतेन प्रवरेण'^{१०} होतारं बुत्वा पुनराश्राव्योपांशुनामधेय-
 ग्राहमस्फ्य'^{११} उत्तरानृत्विजो वृणीते ॥ ८ ॥ इन्द्रं होत्रादसौ मानुषः इति होतारम्

1-1. A₁ omitted2. A₁, B₁ मृच्छीते; B₁ मृच्छीते3. Thus B₂; A₁, B₁ इष्या4. A₁, B₁ वेद्यौ

5. Thus all MSS; *मेवैतत् १

6. A₁, B₁ omitted7. B₁ ends here.8-8. A₁, B₁ *मेवैतत् १9. A₁, B₁ समानम्10. A₁, B₁ वरेण11. A₁, B₁ *धेयवस्फ्य; A₂, B₂ *धेयवस्फ्य

॥ ९ ॥ अग्निमाग्नीध्रादसौ' मानुषः इत्याग्नीध्रम् ॥ १० ॥ अग्निनाध्वर्यू' आध्वर्यवादहं
चासौ च मानुरौ इत्यात्मानं प्रतिप्रस्थातारं च ॥ ११ ॥ मित्रावरुणौ प्रशास्तारौ
प्रशास्तादसौ मानुषः इति मैत्रावरुणम् ॥ १२ ॥ इन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणादसौ मानुषः इति
ब्राह्मणाच्छंसिनम् ॥ १३ ॥ भरतः पोत्रादसौ मानुषः इति पोत्रारम् ॥ १४ ॥ भ्रात्रो
नेष्टादसौ मानुषः इति नेष्टारम् ॥ १५ ॥ ततो' यजमानं' वृणाति अग्निदेवीनां विशां
पुरएतायै सुन्वन् यजमानो मनुष्याणां तयोर्नविरूपरि गार्हपत्यानि सन्तु शतं हिमा द्वा
यू राधौसीत्संपृच्छानावसंपृच्छानौ तन्वः इति ॥ १६ ॥ सवनीय एके वृणते' । तत्र
सुन्वन्' इति' द्रूयात् ॥ १७ ॥ अयं यजमानो मनुष्याणाम् इत्याग्नीषोमीये वृणानः
॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥

प्रवृतः प्रवृतः प्रवृतहोमौ जुहोति जुष्टो वाचो भूयासम् ॥ ऋचा लोभे
समर्थय इत्येताभ्याम् ॥ १ ॥ प्रवृतः प्रवृतो जुहुयादित्येकम् । अध्वर्युरेव जुहुया-
दित्यपरम् ॥ २ ॥ समानमा वपाया होमात् ॥ ३ ॥ जुतायां वपायामाद्वयति
सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यां पितापुत्रीयाम् ॥ ४ ॥ अपराद्धे वसतीवरीर्गृह्णाति वहन्तीनां
प्रतीपं तिष्ठन् ॥ ५ ॥ कुम्भमुपमारयति हविष्मतीरिमा आपः इति ॥ ६ ॥ नान्तमा
वहन्तीरतीयात् ॥ ७ ॥ छायायै चातपतश्च संधौ गृह्णाति । वृधस्य वात्मनो वा
छायायाम् ॥ ८ ॥ यस्यागृहीता अभिनिम्नोचेज्ज्योतिषा' वा गृह्णीयाद्विरूप्यं वाव्रधाय
॥ ९ ॥ यो वा ब्राह्मणो बहुवाजी तस्य कुम्भ्यानां गृह्णीयात् ॥ १० ॥ वरं
दत्त्वा गृह्णीयादित्येकेषाम् ॥ ११ ॥ अथैना अपरेण' गार्हपत्यमुपसादयति अग्नेर्वो-
ऽपन्नगृहस्य सदसि सादयामि इति ॥ १२ ॥ समानमेडायाः ॥ १३ ॥ दक्षिणेन
हविर्धाने समवर्त्तं हरत्युत्तरेण वा ॥ १४ ॥ ततः संश्रेष्यति अग्नीदीपयजानह्वारानाह
इति ॥ १५ ॥ क्षामित्रादग्नीध्राद्वाङ्गारानाहत्याग्नीध्रो होत्राये निवपति ॥ १६ ॥
प्रतिप्रस्थातोपयजति ॥ १७ ॥ नात्रानूयाजान्ते स्वरं जुहोति । न सवनीये ।
अनूवन्त्यायामेव जुहोति ॥ १८ ॥ वं दिवोपाकृत्य नक्तं संस्थापयति' ॥ १९ ॥

1. A₂₋₃ अभिता'2. A₂₋₃ अभिता अध्वर्यू3-3. A₂₋₃ तयोर्व्यञ्ज'4. A₂₋₃, B₁ शुद्धे5-5. A₂₋₃ 'पिदि'; Vācheśvara (53b) on SatS VII: तस्मिन्नेव पदे सुन्वन् शब्दः
प्रयोज्य इत्याहवस्तवो भारद्वाज्यः ।6. Thus A₁; A_{1,2,3,4,5}, B₁ 'ज्योतिष्या7. A₂ अपराद्धे, corrected in the margin as अपरेण; others अपराद्धे8. Vācheśvara (55a) on SatS VII: जाह भारद्वाजः दिवोपाकृत्य नक्तं संस्था-
पयेदिति ।

पत्नीसंयाजान्तः संतिष्ठते ॥ २० ॥ हृदयशूलेन चरित्वा न युपमुपतिष्ठते ॥ २१ ॥
नाग्नीषोमीये न सवनीये हृदयशूलेन चरन्ति । अनूवन्ध्यायामेव चरन्तीत्येकेषाम्
॥ २२ ॥ ॥ २० ॥

निशायामन्तर्वेद्यासीनौ यजमानं पत्नीं च वसतीवरीभिरभिपरिहरन्ति
॥ १ ॥ नादीक्षितं वसतीवरीभिरभिपरिहरेयुः ॥ २ ॥ आदाय कुम्भं सव्येऽसे^१
निधाय^२ दक्षिण्या^३ द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणं वेधन्तमनुपरीत्य दक्षिणस्यामुत्तर-
वेदिश्रोण्यां सादयति इन्द्राग्नीयोर्भागधेयी स्थ इति ॥ ३ ॥ आदाय कुम्भं दक्षिणेऽसे^४
निधाय यथेतं प्रतिपरीत्योत्तरया द्वारोपनिष्क्रम्योत्तरं वेधन्तमनुपरीत्योत्तरस्याम्^५
उत्तरवेदिश्रोण्यां सादयति मित्रावरुणयोर्भागधेयी स्थ इति ॥ ४ ॥ आदाय कुम्भं^६
सव्येऽसे निधाय यथेतं प्रतिपरीत्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्याग्नीध्रे सादयति विश्वेयां
देवानां भागधेयी स्थ पञ्चे जागृत इति ॥ ५ ॥ अत्रैता उपवासयति ॥ ६ ॥ आह्वयति
सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यां पितापुत्रीयाम् ॥ ७ ॥ ततः षणोसि विशास्ति । या यजमानस्य
व्रतधुक् तस्या आशिरं कुरुत या पत्निये तस्यै दधिप्रहाय या घर्मधुक् तस्यै दधिघर्नाय^७
तप्तमनानक्तं मैत्रावरुणाय श्रुतातङ्क्यं कुरुतादित्यप्रहाय इति ॥ ८ ॥ यथाचोदितं कुर्वन्ति
॥ ९ ॥ अत्रामिक्षायाः सायंदोहं दोहयति ॥ १० ॥ इविधनि यजमानं जागरयन्ति ।
प्राग्वैधे पत्नीम् ॥ ११ ॥ आग्नीध्र ऋत्विजो वसन्ति । न सदसि कश्चन वसति^८
॥ १२ ॥ यजमान एवैतौ रात्रिं राजानं गोपायतीति विज्ञापये ॥ १३ ॥ ॥ २१ ॥

॥ इति द्वादशः प्रश्नः ॥

1. A₁ कुम्भं
- 2-2. A₁ omitted
- 3-3. Thus in A₁, B₂ with minor scribal errors; A₂₋₃ omitted
4. B₁ वेदिमनु*
5. A₂₋₃ धर्माय
6. Vāñicheśvara (57a) on SatS VII : न कश्चन सदसि ययतीति भारद्वाजः ।
7. A₂₋₃ read द्वितीयः after this.

अथ त्रयोदशः प्रश्नः

महारात्रे' बुध्यन्ते' ॥ १ ॥ आग्नेय्यर्चाधीधमभिमृशेत् । वैष्णव्या
हविर्धानम् । आग्नेय्या सुचः । वायव्यया वायव्यानि । ऐन्द्या सदः ॥ २ ॥
अत्रैवाभिमृशेदित्येकम् । कर्मागमे' कर्माङ्गमित्यपरम् ॥ ३ ॥ आग्नीध्रे यज्ञतन्त्रुहोति
प्रजापतिर्मनसान्धोऽच्छेतः इत्येतास्त्रयस्त्रिंशत्प्र' । यज्ञार्तिं च प्रतिजुहोति' । पूर्वामनु-
द्भृत्योत्तरया जुहोतीति विज्ञायते ॥ ४ ॥ एकया तु प्रथमम् ॥ ५ ॥ खरे पात्राणि
प्रयुनक्ति अग्निर्देवता गायत्री छन्द उपांशोः पात्रमसि इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ६ ॥
दक्षिणे'ऽस उपांश्चन्तर्यामयोः पात्रे प्रयुनक्ति । पूर्वमुपांशोरपरमन्तर्यामस्य ॥ ७ ॥
अपि वा दक्षिणमुपांशोरुत्तरमन्तर्यामस्य ॥ ८ ॥ ते अन्तरेणोपांशुसवनं' संपृष्टं
सादयति ॥ ९ ॥ अथञ्चि द्विदेवत्यपात्राणि । परिसृगैन्द्रवायवस्याङ्गार्वा' मैत्रा-
वरुणस्य द्विस्रक्त्याश्विनस्य ॥ १० ॥ ततोऽपरे शुक्रामन्थिनोः पात्रे । दक्षिणं
वैल्वं शुक्रपात्रमुत्तरं वैकङ्कतं मन्थिपात्रम् ॥ ११ ॥ ततोऽपरे आश्वत्ये अश्वशफयुधे
उभयतोमुखे ऋतुपात्रे । दक्षिणमध्वर्योरुत्तरं प्रतिप्रस्थातुः ॥ १२ ॥ दक्षिणस्यो
श्रोण्यामाग्रयणस्थालीं प्रयुनक्ति । उत्तरस्यागृह्यस्थालीं चोक्थ्यपात्रं चाथदाफ-
युधम् ॥ १३ ॥ ते अन्तरेण ॥ १४ ॥ ॥१॥

त्रीण्यतिग्राह्यपात्राणि प्रयुनक्ति ॥ १ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्याग्नेयो-
पस्तम्भनमादित्यस्थालीं चादित्यपात्रं' च । उत्तरस्याग्नेयोपस्तम्भनमनुपोसे
ध्रुवस्थालीम् ॥ २ ॥ उत्तरे'ऽस औदुम्बरं चतुःसक्ति दधिग्रहपात्रम् ॥ ३ ॥ मध्ये
परिप्लवां यथा सुगदण्डा' ॥ ४ ॥ यथावकाशं स्यादिरं चतुःसक्ति षोडशिपात्रं यदि
षोडशी भवति ॥ ५ ॥ प्रादेशमात्राण्यूर्ध्वसानूनि मध्ये संनतानि' वायव्यान्यासेचन-
वन्ति भवन्ति ॥ ६ ॥ यान्यनादिष्टवृक्षाणि' यः कथ' यज्ञियो' वृक्षस्तस्य

1. A₂₋₃, B₁ महारात्रे
2. B₁ बुद्ध्या
3. A omitted
4. A₂₋₃ 'अथस्त्रिंशति'
5. B₁ जुहोति
6. B₁ 'पात्रं शोस्तवनं'
7. A₂₋₃ परिप्लवां
8. B₁ omitted
9. Thus A₂; A_{1,3-5} सुगदं; B₁ सुगदं
10. A₁, B₁ संनतानि
11. A₁ यथान्यना'
- 12-12. B₁ कथं यज्ञियो

स्युरित्याश्मरथ्यः । वैकङ्कतानीत्यालेखनः ॥ ७ ॥ एतेन चमसानां वृक्षनियोगो
 व्याख्यातः । नैयग्रोधा एव स्युरित्यपरम् ॥ ८ ॥ त्सरुमन्तोऽत्सरुका^१ वा दश
 चमसा भवन्ति ॥ ९ ॥ दश चमसाध्वर्यवः ॥ १० ॥ होतुर्ध्वलण उद्गातुर्यजमानस्य
 मैत्रावरुणस्य ब्राह्मणाच्छंसिनः पोतुर्नेष्टुरच्छावाकस्याग्नीध्रस्येत्येतेषामेते^२ चमसा
 भवन्ति । तान् खरे यथावकाशं प्रयुनक्ति ॥ ११ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्याधस्तात्
 पश्चादक्षं द्रोणकलशं सदशापवित्रं प्रयुनक्ति युनज्मि ते पृथिवी ज्योतिषा सह इति
 ॥ १२ ॥ उत्तरस्य नीड आघवनीयं युनज्मि वायुमन्तरिक्षेण ते सह इति ॥ १३ ॥
 प्रउगे पूतभृत् युनज्मि वाँ सह सूर्येण ते इति ॥ १४ ॥ अत्रैकेऽधिपवणचर्मणो^३
 ब्राह्मणमिति^४ प्रयोजनं^५ समामनन्ति ॥ १५ ॥ उपरमभि संमुखा भवन्ति
 ॥ १६ ॥ ॥ २ ॥

अथैनान् संमृशति अपां क्षया ऋतस्य गर्भाः । मुबनस्य गोपाः श्येना अतिथयः ।
 पर्षतानां ककुभः प्रयुतो न पत्तारः । वग्नुनेन्द्रं ह्वयत । घोषेणामीवाँश्चातयत । युक्ताः स्य
 वहत । स्वर्गं लोकतभिषहत यजमानम् इति ॥ १ ॥ सवनीयस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ २ ॥
 समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ ३ ॥ लौकिकादाज्यात्^६ प्रचरण्यामग्ने गृह्णाति ॥ ४ ॥
 सहेध्मेनैधान् प्रोक्षति यानेतदहरभ्याधास्यान्^७ भवति ॥ ५ ॥ यत् किंचाभि
 तयोराधारसमिधोरादध्यात् प्रोक्षितमेवादध्यात्^८ ॥ ६ ॥ समानमा स्तुचौ सादनात्
 ॥ ७ ॥ स्तुचः सन्ना अभिमृशति युनज्मि तिस्रो विष्टुचः सूर्यस्य ते इति ॥ ८ ॥
 अत्रैके पात्रप्रयोजनं^९ समामनन्ति ॥ ९ ॥ आसन्त्यान्मा मन्त्रात् पाहि कस्याधिदभि-
 शस्त्याः इत्याग्नीध्रे हुत्वान्तरेषे रावानं प्रावस्यपावहरति^{१०} हृदे त्वा ॥ सोम राजवेद्वावरोह
 इति द्वाभ्याम् ॥ १० ॥ आग्नीध्रे पञ्चहोतारं हुत्वा होत्रे^{११} प्रातरनुवाकाय संप्रेष्यति
 देवेभ्यः प्रातर्याध्मोऽनुमृदि ब्रह्मन् धाचं यच्छ सुबलप्य सुबलप्यामाह्वय प्रतिप्रस्थातः

1-1. Emended; A, 'त्यपरमत्सरुका; A₂₋₃, 'त्यपरमत्सरुसंतोत्सरुका; B, 'त्यपरमत्सरुमन्तो-
 सरुका

2. A₁₋₃, 'स्येत्येषा'

3-3. Emended; A अत्रैतेषि; B, अत्रैते ब्राह्मणाधिपवणचर्मण इति

4. A₁₋₃, प्रयोजनमेके

5. D, इति द्वितीया खण्डिका ॥ २ ॥

6. A₁₋₃, लौकिकाज्यात्

7. A, यानेकरदहरभ्याधास्यान्; B, यानेकरदहरभ्याधास्याद्

8. A₁₋₃, B, 'मेव दध्यात्

9. A, 'हरति

10. Thus B; A, महाग्ने; A₁₋₃, 'होत्रे; A₄₋₅, महोत्रे

सवनीयाचिर्वपामिक्षां दोहय इति ॥ ११ ॥ यं द्विध्याचस्य प्रवदितासु वाक्सपाकुप्यात् ॥ १२ ॥ आह्वयति सुन्नक्षत्र्यः सुन्नक्षत्र्यां पितापुत्रीयाम् ॥ १३ ॥ अत्र सवनीया-
चिर्वपेदामिक्षां दोहयेदित्येकम् । उपरितरामित्यपरम् ॥ १४ ॥ ॥३॥

यत्राभिजानाति अभूदुपा रुशत्पशुः इति तत् प्रचरण्या जुहोति शृणोत्वग्निः
समिधा हवं मे इति ॥ १ ॥ 'अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा दर्भानादायोपनिष्क्रम्य'
संप्रेष्यति अप इष्य होतमैत्रावरुणस्य चमसाच्चर्चवाद्रवैकधमिन आद्रवत नेष्टः पत्नीमुदानयो-
नेतहोतृचमसेन^१ धसतीवरीमिध्यात्वाळं प्रत्युपात्त इति ॥ २ ॥ त्र्यवराख्या अयुज
एकधना भवन्ति ॥ ३ ॥ यथाचोदितं कुर्वन्ति ॥ ४ ॥ प्रेषुदेहि इति नेष्टा^२
पत्नीमुदानयति ॥ ५ ॥ यत्र होतुः प्रातरनुवाकमनुव्रवत उपशृणुयात्तदपोऽध्वर्यु-
र्गृहीयात् । यदि^३ न शृणुयाद्रधिरः स्यात् । वाचोपछिद्येत् ॥ ६ ॥ यदि दूरे
स्युः प्रत्युद्ध्य^४ गृहीयात् ॥ ७ ॥ वहन्तीषु तृणं प्रास्त्यैतच्चतुर्गृहीतं जुहोति देवीतापो
अपां नपात् इति ॥ ८ ॥ यदि वा पुरा तृणं भवति तस्मिन्नेव^५ जुहोति ॥ ९ ॥
कार्षिंस्ति इति दर्भैराहुतिमपप्लाव्य घृतलिप्तानां^६ मैत्रावरुणचमसेनोन्नयति ससुद्रस्य
योऽक्षित्या उन्नये इति^७ ॥ १० ॥ एवमेवैकधना उन्नयति । सोमस्य वो मूजवतो रसं
गृह्णामि इति वा ॥ ११ ॥ पत्नी^८ पन्नेजनीर्गृह्णाति वसुम्यो रुद्रस्य आदित्येभ्यो विभ्रेभ्यो
वो देवेभ्यः पन्नेजनीर्गृह्णामि यज्ञाय वः पन्नेजनीर्गृह्णामि इति^९ ॥ १२ ॥ आहरन्त्यपः
॥ १३ ॥ प्रेषुदेहि इत्येव नेष्टा पत्नीमुदानयति ॥ १४ ॥ ॥४॥

अपरेण नेष्टुर्धिष्णियं पत्नी पन्नेजनीः सादयति वसुम्यो रुद्रस्य आदित्येभ्यो

1. A₁, B₁ *निष्क्रम्यन्. Vāñcheśvara (9a.) on SatS VIII: अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा दर्भानादायोपनिष्क्रम्य संप्रेष्यतीति भारद्वाजः ।
- 2-2. A₁ omitted
- 3-3. B₁ omitted
4. A₁, B₁ *छिद्येत्
5. Emended; A₁ मय्युद्ध्य; A₁, B₁ मय्युद्ध्य; cf. ĀpŚS XII.5.7; SatS VIII.1.
6. B₁ तस्मिन्नेव
7. Rudradatta on ĀpŚS XIII.4.10: तथा अपप्लाव्य घृतप्लुतानामित्येव सत्या-
पादभारद्वाजो । Yajñeśvara Dikṣita in his commentary *Agnijñoma-
candrikā* on BaudhŚS VI.10: अपप्लुतानामित्येव सत्यापादभारद्वाजो ।
8. Vāñcheśvara (9b) on SatS VIII: तथा च वैश्वानरभारद्वाजो वसुद्रस्य बोधित्वा
क्षयप्लुतलिप्ताभिहुता अपो मैत्रावरुणस्य चमसेन गृह्णातीति ।
9. A₂, B₁ omitted
10. With reference to the formula quoted in this sūtra Rudradatta
on ĀpŚS XII.5.12 says: तथैव वेदतुः बोधायनभारद्वाजो । Gopinātha on
SatS VIII.1 (p. 793) also cites this sūtra.

विधेभ्यो वो^१ देवेभ्यः पक्षेत्रनीः सादयामि यज्ञाय^२ वः पक्षेत्रनीः सादयामि^३ इति ॥ १ ॥
 उपरि चात्वालेऽध्वर्युर्होतृचमसं च^४ मैत्रावरुणचमसं च संस्पृश्य वसतीवरी-
 न्यानयति समापो अद्भिरग्न्यतः समोषधीभिरोषधयः सं व्रतैर्ब्रतचारिणः इति ॥ २ ॥ होतृचमस
 आनीय मैत्रावरुणचमसं पूरयति । मैत्रावरुणचमसाद्भोतृचमसम् । होतृचमसान्मैत्रा-
 वरुणचमसम् ॥ ३ ॥ अथैनाः प्रचरण्या समनक्ति

सं वोऽनस्तु वरुणः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः ।

तृष्ठा विष्णुः प्रजया सैरराजो यजमानाय इविणं दधातु ॥

इति । यथाययं पुरो^५ धूमिः^६ कल्पन्ताम् इति च ॥ ४ ॥ पृच्छति होताध्वर्युम् अध्वर्यो-
 ऽवेरणा^७ इति ॥ ५ ॥ उतेभनबसुः इति प्रत्याह ॥ ६ ॥ ततः क्रतुकरणं जुहोति यग्रे
 पृष्ठ मर्त्यम् इत्येतया यद्यग्निर्योमः^८ ॥ ७ ॥ यद्युर्ध्वो हुत्वा परिधौ लेपं निमार्ष्टि
 ॥ ८ ॥ यदि षोडशी हुत्वा परिधौ लेपं निमृज्य त्रोणकलशमुपस्पृशति रसार्द्धं
 वा ॥ ९ ॥ न जुहोति न निमार्ष्टि नोपस्पृशति वाजपेयेऽतिरात्रे वा । एतद्यजुर्वेदन्
 प्रपद्यते ॥ १० ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्य प्रधुरे^९ प्रचरणी^{१०} सादयति ॥ ११ ॥
 यं द्विष्यात्तमुपस्पृशेत् ॥ १२ ॥ ॥ ५ ॥

अपरया द्वारा हविर्धानेऽयः प्रपादयति^१ पूर्वया वा । पूर्वया तु यजमानः
 प्रपद्यते ॥ १ ॥ उत्तरस्य हविर्धानस्याधस्ताद्दसतीवरीरेकधना मैत्रावरुणचमसीया
 इति सादयति ॥ २ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्याधस्तात् पुरोऽध्वं^२ होतृचमसं सादयित्वा
 दधिग्रहेण चरति ॥ ३ ॥ औदुम्बरेण पात्रेण^३ चतुःसक्तिना दधि गृह्णाति
 उपयामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं गृह्णामि इति ॥ ४ ॥ हरति
 अपेन्द्र द्विपतो मनः इति ॥ ५ ॥ जुहोति प्राणाय त्वा इत्यनुवाकशेषेण ॥ ६ ॥
 आज्यग्रहं^६ गृह्णीयात् तेजस्कामस्य । सोमग्रहं गृह्णीयाद् मक्षवर्चस्कामस्य । दधिग्रहं
 गृह्णीयात् पशुकामस्य ॥ ७ ॥ आज्यग्रहस्यैष एव कल्पः ॥ ८ ॥ सोमग्रहं ग्रहीष्य-

1. By conjecture; omitted in all MSS. cf. TS III.5.6.2.

2-2. A₂₋₃ omitted

3. B₁ omitted

4-4. A₁ पुरोधूमिः; A₂₋₃ पुरोधूमिः; B₁ पुरोधूमिः

5. Thus B₁; A₁ देव्या; A₂₋₃ देव्याम्

6. B₁ द्योनीय

7. B₁ पृष्ठे

8. A₂₋₃, B₁ प्रपादयति

9. B₁ परिधं

10. A₂₋₃ omitted

11. A₁, B₁ आज्ये

अधिपवणचर्मणि राजानं निवपति यावन्तमेकग्रहायाप्तं मन्यते ॥ ९ ॥ प्रत्युपनहोतारं
वसतीवरीभिर्होतृचमसं पूरयित्वा निग्राभ्यासु यजमानं वाचयति निग्राभ्या स्व
देवश्रुतः इति प्रतिपद्य गणा मे मा वि तृप्न् इत्यन्तेन ॥ १० ॥ वसतीवरीभिरुप-
सृज्याभिपोष्यन्नभिमन्त्रयेत्^१ अवीवृधं वो मनसा सुजताः इति ॥ ११ ॥ यत्र
क चाभिपुण्यादेवमेवामिमन्त्रयेत् ॥ १२ ॥ अथैनमुपरे^२ ग्राघ्याभिपुणोति
॥ १३ ॥ ॥ ६ ॥

तिस्रो यद्वस्य समिधः परिष्मनो देवा अकृष्वन्नुशिजो अमर्त्यवे । तासामेना-
मदधुर्मर्त्ये^३ भुजं लोकमिद् द्वे उप जामी ईयतुः^४ इति ॥ १ ॥ यत्र क चाभिपुण्यादुपर
एव ग्राघ्याभिपुण्यात् ॥ २ ॥ एतस्यैवैपोऽभिपवमन्त्रः ॥ ३ ॥ योऽभिपूयमाणस्य
प्रथमो^५ ऽशुः स्कन्दति तमभिमन्त्रयेत् आ मा स्कान् सह प्रजया सह रायस्योपेण
इति ॥ ४ ॥ अभिपवेऽभिपवेऽभिमन्त्रयेतेत्येकम् । य एव सर्वप्रथम इत्यपरम्
॥ ५ ॥ द्रप्तधस्कन्द इति विप्रुपोऽभिमन्त्रयेत् ॥ ६ ॥ अभिपवेऽभिपवेऽभिमन्त्र-
येतेत्येकम् । य एव सर्वान्तर्^६ इत्यपरम् ॥ ७ ॥ अत्र यजमानो दशापविग्रस्य
नार्भि कुरुते ॥ ८ ॥ अथैनं सहिरण्येन पाणिना तिरः पविग्रमच्छिन्नां धारां
सावयन् दधिग्रहपात्रेण^७ गृह्णाति । वायव्येनैव गृह्णीयादित्यपरम् ॥ ९ ॥ अथैनं
खरे सादयति एष ते योनिः इति ॥ १० ॥ अथैनं सहिरण्येन पाणिना प्राङ्मुखो^८
जुहोति । तस्य दधिग्रहेण मन्त्रा व्याख्याताः ॥ ११ ॥ अनधिकृतो वा सोमधर्म-
र्दधिग्रहविकारत्वात्^९ ॥ १२ ॥ तत्रार्थग्रहणोऽभिपवः^{१०} परस्त्रसंयोगात् । सोमकरणी^{११}
चास्याभिपवमन्त्रः ॥ १३ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः^{१२} ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥

सर्वान् सोमान् सहिरण्येन पाणिना गृह्णाति च जुहोति च ॥ १ ॥

1. Emended; A, 'वोऽमर्त्यभि'; A₂₋₃, B, 'वोऽयन्मि'

2. B, 'मपरेण'

3. ApSS XII.7.10 तासामेका

4. cf. RV III.2.9; MS I.3.35; ApSS XII.7.10

5. The repetition of अभिपवे only in A₁; A₂₋₃, 'मन्त्रयेत्'

6. A₂₋₃, सर्वान्त

7. B, दधिपात्रेण. This sūtra is partially cited by Vāṇcheśvara (20a) on SatS VIII.

8. B, omitted

9. A, सोमधर्मदधि; A₂, सोमधर्मदधि

10. A₂₋₃, 'ग्रहणामि'

11. B, सोमकरणि

12. A, 'अन्तः'; A₂₋₃, 'त्यन्तः प्रदेशः'

सर्वाः सोमाहुतीः^१ प्राङ्मुखो जुहोति ॥ २ ॥ हुत्वा सदसि^२ शेषं^३ भक्षयति ॥ ३ ॥ मार्जालीये पात्रं प्रक्षालयति ॥ ४ ॥ सदस्येवात् ऊर्ध्वं^४ सोमभक्षान् भक्षयन्ति । आग्नीध्रे हविर्भक्षान् ॥ ५ ॥ मार्जालीय उच्छिष्टपात्राणि प्रक्षालयति^५ ॥ ६ ॥ ततोऽदाम्यं गृह्णाति ॥ ७ ॥ उपनद्स्य राज्ञस्त्रीर्नैशून् प्रवृहति^६ वसवस्त्वा प्र वृहन्तु गायत्रेण छन्दसा इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ८ ॥ निग्राम्याणां^७ दध्नः पयसो वा चमसे निःपिच्योऽशूनाधूनोति मान्दासु ते शुक्र शुक्रमांः धूनोमि इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ९ ॥ त्रिभिराधूनोतीत्येकेषाम् । पञ्चभिरित्येकेषाम् । सप्तभिरित्येकेषाम् ॥ १० ॥ अथैनं दधिग्रहपात्रेण गृह्णाति शुक्रं ते शुक्लेण गृह्णामि ॥ अग्निः प्रातःसवने पात्यस्मान् इति चैताभिस्त्रिभिरिति ॥ ११ ॥ हरति आस्मिन्नुग्रा^८ अजुष्यवुः इति ॥ १२ ॥ जुहोति सोमः सोमस्य पुरोगाः इति ॥ १३ ॥ ततोऽशुष्वैशून्पिसृजति उशिक् त्वं देव सोम गायत्रेण छन्दसा इत्येतैः अतिमन्त्रम् ॥ १४ ॥ अनुसवनमपिसृजेदित्येकम्^९ । तदानीमेवैकैकमपिसृजेदित्यपरम् ॥ १५ ॥ द्वादश पृष्टीर्द्वादक्षिणा^{१०} ददाति कृत्य-धीनासं च ॥ १६ ॥ ततोऽशुं गृह्णाति ॥ १७ ॥ अधिपवणचर्मणि राजानं निवपति यावन्तमेकग्रहायाप्तं^{११} मन्यते ॥ १८ ॥ ॥८॥

अथैनमनवानै^{१२} सकृदमिषुत्य तिरः पवित्रमच्छिन्नां धारौ स्नायन्नदाम्य-पात्रेणानवानै सकृद् गृह्णाति ॥ १ ॥ वामदेव्यं मनसा गायमानो गृह्णातीति विज्ञायते ॥ २ ॥ वामदेव्यस्पर्चा गृह्णीयादित्येकेषां क्रया नक्षित्र आ ध्रुव इत्येतया ॥ ३ ॥ प्राणता ग्राह्योऽपानता^{१३} ग्राह्यः ग्राह्यापान्य व्यनता^{१४} गृहीत्वव्य इति विज्ञायते ॥ ४ ॥ गृहीत्वा शतमानै हिरण्यमभिव्यनिति आ नः प्राण एतु परानतः इति ॥ ५ ॥ हिरण्येन ग्रहमपिधायाप उपस्पृशति इन्द्राग्नी मे वर्चः कृणुताम् इति

1. A_{1,2} सोमाहुतिः; B₁ सोमाहुति

2. B₁ सदसिचेषं

3. Gopinātha on SatS VIII.2 (p. 308) : अक्षितानामुच्छिष्टानां मार्जालीये प्रक्षालनमिति भारद्वाजसूत्रे ।

4. A₁ प्रवृहती; A₂ प्रवहति

5. A₁ निग्रोह्याणां; A_{2,3} निग्राम्याणां; B₁ निग्रोह्याणां

6-6. A_{2,3} "निरस्यस्मि"

7. B₁ अनुसवनं omitted

8. B₁ "दैक्षिणां

9. A₁ "प्रहायापनः; A₂ "प्रहायापनः; A₃ "प्रहायापनः; A_{4,5} "प्रहायापनः; B₁ "प्रहायापनः"

10. B₁ "दानां

11. Emended; MSS ग्राह्यः प्राणता; cf. ApSS XII.3.6

12. Emended; A₁ रम्यतो; A_{2,3} व्यनतो; B₁ व्यतो

॥ ६ ॥ अथैनमनवानं सकृज्जुहोति दधन्वे वा यदीम् इति ॥ ७ ॥ यद्यनवानं
न शक्नुयाद्भोतुं गृहीतुं वा वरे दचे जुहुयात् ॥ ८ ॥ हुत्वा सदसि शेषं भक्षयति
यथा पुरस्तात् ॥ ९ ॥ द्वादश पण्योहीर्दक्षिणां ददाति कृत्तधीवासं च ॥ १० ॥
ततः उपोशुसवनं ग्रावाणमादचे देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे इति प्रतिपद्य वृद्धिनिम्
इत्यन्तेन ॥ ११ ॥ तमादाय वाचं यच्छत्याग्रयणात् ॥ १२ ॥ अथैनदूर्ध्वसानुं
सहिरण्येन पाणिना राज्ञोऽभिमिमंती इन्द्राय त्वा वृत्रघ्ने इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १३ ॥ तत्र
स एव मानकल्पो यः क्रयेऽन्यत्रोपसमूहनात् ॥ १४ ॥ ततः उपोशुं गृह्णाति ॥ १५ ॥
अधिपवणचर्मणि राजानं निवपति यावन्तमेकग्रहायाप्तं मन्यते ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥

आत्रा स्य वृत्रतुरः इत्याप्याय्याभिमन्त्रयते यत्वे सोम दिवि ज्योतिः इति
॥ १ ॥ अधिपवणफलके अभिमन्त्रयते धिपणे वीह सती वीहयेयाम् इति ॥ २ ॥
उपरिष्ठाद् ग्रावा भवत्यधस्तादंशवः ॥ ३ ॥ अथ होतृचमसे प्रदक्षिणं परिप्लावय-
न्निग्राभमुपैति प्रागपागुदगधराक्तास्त्वा दिश आधावन्त्वम्बं नि घ्वर इति ॥ ४ ॥
पदंशूनपयच्छति । आर्द्राः सन्तोऽसंस्त्रिष्टा भवन्ति ॥ ५ ॥ मा मेर्मा से विक्थाः
इति ग्रावाणमुद्यम्य वदन्ति ॥ ६ ॥ यत्र वृणं मूलं वा पश्यति तत्प्रत्यभिपुणोति
अनागसस्त्वा वयमिन्द्रेण प्रेपिता उप वायुष्टे अस्त्वैशभूर्मित्रस्ते अस्त्वैशभूर्वृणस्ते अस्त्वै-
शभूरहतः सोमो राजा मया इति ॥ ७ ॥ एतयैवात ऊर्ध्वमभिपुणुयात् ॥ ८ ॥
अष्टौकृत्वोऽग्रेऽभिपुत्य पुनरेव निग्राभमुपैति ॥ ९ ॥ द्विरादितोऽन्ततो वा ।
चतुर्निग्राभमुपैति ॥ १० ॥ त्रिरुदचनेन संभृत्योदञ्चतीति विज्ञायते ॥ ११ ॥
अपात्तानामैशूनां द्वाभ्यां प्रतिग्रस्थातोपाशुपात्रमपिधायोत्तरत् उपयच्छति ॥ १२ ॥
अञ्जलिना राजानमादायाध्वर्षुरुपाशुपात्रं नयति वाचस्पतये पवस्व वाजिन् इति

1. B, पयवाह

2. B, 'दक्षिणा'

3-3. A, 'प्रययायेन'; A_{2,3}, 'प्रवादयेन'; A_{4,5}, 'प्रावादयेन'; B, 'प्रवणादयेन'4. A₂₋₃, 'मन्यते'5. Thus B₁; A₁, 'चमसे'; A₂₋₃, 'चमसो'6. B₁, 'चिप्राह'7-7. A₁, 'त्वमव'; A₂₋₃, 'त्वव'8. Rudradatta on ĀpŚS XII.9.9 indirectly refers to this sūtra as the view of *kalpāntarakāra*.9. Emended; A₁, त्रिरुदच; A₂₋₃, त्रिरुदचा; B₁, त्रिरुदचः10. Emended; A₁, संभृत्य इमंसीति; A₂₋₃, संभृत्य दुदक्षिति; B₁, संभृत्योदचक्षिति

11. Emended; MSS चाभ्यां

12. A_{1,2}, 'मभिधावो'

॥ १३ ॥ एवंविहितावपरो' द्वावभिषवौ भवतः' ॥ १४ ॥ अपि वैकादशकृत्वो
द्वितीयमभिषुण्याद् द्वादशकृत्वस्तृतीयम् ॥ १५ ॥ ॥ १० ॥

अन्याभ्यामन्याभ्यामैशुभ्यां प्रतिप्रस्थाता पात्रमपिदधाति ॥ १ ॥
असादयित्वा ग्रहमादायाध्वर्युरुत्तिष्ठति स्वाङ्कतोऽसि मधुमतीर्न' इपस्कृधि इति
॥ २ ॥ उत्तरेण होतारं हरति उर्वन्तरिक्षमन्विहि इति ॥ ३ ॥ मनस्वाष्टु इत्युत्तरं
परिधिसंधिमन्ववतिष्ठतः ॥ ४ ॥ ऋजुस्तिष्ठन् दक्षिणाप्राञ्चं संततं जुहोति स्वाहा
त्वा सुभयः' सूर्याय इति ॥ ५ ॥ देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्यः इति हुत्वा परिधौ लेपं
निमाष्टि ॥ ६ ॥ यदि कामयेत् वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति नीचा हस्तेन निमृज्यात्
॥ ७ ॥ यदि कामयेतावर्षुकः स्यादित्युत्तानेन निमृज्यात् ॥ ८ ॥ आग्रयणस्थाल्यां
संपातमवनीयायतने' पात्रं सादयति एष ते योनिः प्राणाय त्वा इति ॥ ९ ॥
अनभिषुतानामैशुनामेकमादायाध्वर्युरुपांशुपात्रेऽप्यास्यति । स आ तृतीयसवनात्
परिशेरे ॥ १० ॥ ततोऽध्वर्वैश्वनपिसृजति पत्ते सोमादाम्यं नाम जागृषि इति ।
द्वौद्वावनुसवनं' वा ॥ ११ ॥ यद्यभिचरेत् अमुष्य' त्वा प्राणे सादयामि इत्युपांशुं
गृहीत्वा सादयेत् ॥ १२ ॥ अथैनं सावित्रेणादाय' हरति ॥ १३ ॥ समानमा
होमात् ॥ १४ ॥ होष्यन्नभिमन्त्रयते अमुं जहाय त्वा होष्यामि इति ॥ १५ ॥ यदि
दूरे स्यादा तमितोस्तिष्ठेत् ॥ १६ ॥ समन्य' जुहोति प्रहर्षिणो मदिरस्य मदे चृषासावत्
स्वाहा इति ॥ १७ ॥ समानमितरत् ॥ १८ ॥ ॥ ११ ॥

ततो ग्राह्य आदायाध्वर्यवो महाभिषवापोपविशन्ति । पुरस्तादध्वर्यु-
र्दक्षिणतः प्रतिप्रस्थाता पश्चात्पटोत्तरत उक्तेता ॥ १ ॥ अभिषवणचर्मणि भूयिष्ठं
राजानं निवपति । अरुषीयांसं माध्यंदिनाय सवनायावशिनष्टि ॥ २ ॥ वसती-
वरीभिरुपसृज्य निग्राभमुपेत्यापरिमितमभिषुण्वन्ति' ॥ ३ ॥ निग्राभमुपयन्ति ।
अभिषुण्वन्ति । निग्राभमुपयन्ति' । अभिषुण्वन्ति' ॥ ४ ॥ त्रिरभिषुर्वै राजानं

1-1. B, 'नाभिषवौ द्वावपरो नभूवतुः

2. A₂₋₃, 'मतीर्ण

3. A, सुभयः

4. B, 'नपनिषवायत्ने

5-5. A₂₋₃ द्वा सवनं वा यद्यमुष्य; B, 'यद्यमुष्य

6. A_{1,2}, B, सावित्रेणादा

7. A₂₋₃, B, समन्य

8. A, निग्राभमुपेत्याभिषुण्वन्ति; A₂₋₃ निग्राभ्यमुपेत्यापरिमितमभिषवमभिषुण्वन्ति; B, निग्राह-
मुपेत्यापरिमितमभिषुण्वन्ति

9-9. Thus B₁; omitted in others.

चमसे सैसिच्याधवनीय आनयति ॥ ५ ॥ एवंविहितावपरो भवतः ॥ ६ ॥ उत्तमे-
ऽभिषवे प्रपीड्यर्जोपम् ॥ ७ ॥ सुसंभृतं राजानं कुर्वन्ति ॥ ८ ॥ पवित्रेण निर्मृज्य
प्रपीडयति ॥ ९ ॥ अधिषवणचर्मणि संमुखान् प्राच्याः कृत्वा प्रावभ्य ऋजीपं
व्यपोहति । ऋजीपमुखान् करोति ॥ १० ॥ प्राञ्चमुद्रातारो द्रोणकलशं प्राव-
स्वभूहन्ति ॥ ११ ॥ समयाश्वं प्रकुर्यान्ति ॥ १२ ॥ द्रोणकलश उदीचीनदशं
पवित्रं वितन्वन्ति ॥ १३ ॥ पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्वेति विभक्तः ।
अतस्ततूर्न तदामो अश्रुते श्रुतास इद्वहन्तस्तत्समाशत इति राजानमभिमन्त्र्य होतृ-
चमसाद्यमानः पवित्रे संततां धारो स्थावयति । यं द्विष्यात्तस्य विच्छिन्द्यात्
॥ १४ ॥ ॥ १२ ॥

उदचनेनोन्नेताधवनीयाद्भोचमस' आनयति ॥ १ ॥ तिरः' पवित्रं
स्रवन्त्या' धाराया अन्तर्यामं गृह्णाति उपयागगृहीतोऽस्पन्तर्यच्छ मघवन् इति ॥ २ ॥
तस्योपांशुना कल्पो व्याख्यातः ॥ ३ ॥ एतावन्नाना । दक्षिणेन होतारं हरत्युत्तरेण
वा ॥ ४ ॥ मनस्त्वाष्टु इति दक्षिणं परिधिसंधिमन्ववतिष्ठतः ॥ ५ ॥ ऋजुस्तिष्ठन्
प्राञ्चमुद्रां संततं जुहोति स्याहा त्वा सुभवः' सूर्याय इति ॥ ६ ॥ व्याख्यातं
लेपनिमार्जनं संपात्तावनयनमिति ॥ ७ ॥ स्रद्वदन्तर्यामपात्रमायतने' सादयति
एष ते योनिरपानाय त्वा इति ॥ ८ ॥ यद्यभिचरेत् अनुप्य त्वापाने सादयामि
इत्यन्तर्यामपात्रं' गृहीत्वा सादयेत् ॥ ९ ॥ समानमितरत् ॥ १० ॥ ते अन्तरे-
णोपांशुसवनं सैस्पृष्टं सादयति व्यानाय त्वा इति ॥ ११ ॥ यद्यभिचरेत् अनुप्य
त्वा व्याने सादयामि इत्युपांशुसवनं सादयेत् ॥ १२ ॥ एवं सन्नान्येव भवन्त्या
तृतीयसवनात् ॥ १३ ॥ तावुभावुदिते' जुहुयाद्यदि न त्वरेत् ॥ १४ ॥ अथ
यदि त्वरेतानुदित उपांशं जुहुयात् । उदितेऽन्तर्यामम् ॥ १५ ॥ विपरीतमेक
उपांश्वन्तर्यामयोर्दोमं समामनन्ति । उभावनुदित इत्येके ॥ १६ ॥ ॥ १३ ॥

तिरः पवित्रं स्रवन्त्या धाराया ग्रहान् गृह्णाति ॥ १ ॥ यदि रथन्तरसामा

1. A₁₋₃ °हन्ति

2. A₂₋₃ पवित्रता; B₁ पवित्रं

3. Thus B₁; A₁ उदचनेनोन्नेता'; A₂ उदचनेनोन्नेता'; A₃₋₃ उदचनेनोन्नेता'

4-4. Thus B₁; A₁ तिरं पवित्रं सुभवा; A₂₋₃ मिरं पवित्रं स्रवत्या

5. A₁ सुभुव

6. A₂₋₃ स्रवेदत'; B₁ सुवेदत'

7. A₁ इत्यन्तर्यामं

8. Thus B₁; A₁ तावुभा उदिते; A₂ तावुदिते; A₃₋₃ तावुहवाउदिते

सोमः स्यादैन्द्रवायवाग्रान् गृह्णीयात् । यदि चूदत्सामा शुक्राग्रान् । यदि जगत्सामाग्रयणाग्रान् । उभयसामैन्द्रवायवाग्रान् गृह्णीयात् ॥ २ ॥ ऐन्द्रवायवाग्रान् गृह्णीयादामयाविन इति काम्यानि ग्रहाग्रणि ब्राह्मणव्याख्यातानि भवन्ति । ऐन्द्रवायवाग्रानित्येव भवन्ति ॥ ३ ॥ यदन्यमैन्द्रवायवात् काम्यं पूर्वं ग्रहं गृह्णीयाद्धारयेदेवमैन्द्रवायवस्य सादनात् ॥ ४ ॥ अथैनमैन्द्रवायवं सादयित्वा सादयेत् ॥ ५ ॥ यान् प्राचीनमाग्रयणाद् ग्रहान् गृह्णीयात्तानुपांशु गृह्णीयात् । यानूर्ध्वास्तानुपद्भिदमत इति ॥ ६ ॥ आग्रयणाग्रान् गृह्णन् मन्थिनमेव गृहीत्वा वाचं विसृजेत् । उक्थ्याग्रान् गृह्णन्नुपांशुक्थ्यं गृह्णीयात् ॥ ७ ॥ ऐन्द्रवायवं गृह्णाति आ वायो भूप शुचिपाः इति प्रतिपद्य उपयामगृहीतोऽसि वायवे त्वा इत्यन्तेन ॥ ८ ॥ अपयस्य पात्रं पुनरेव गृह्णाति इन्द्रयायू इमे सुताः इति प्रतिपद्य उपयामगृहीतोऽसीन्द्रवायुम्यां त्वा इत्यन्तेन ॥ ९ ॥ अथैनं पवित्रेण परिमृज्यायतने सादयति एव ते योनिः सजोपाम्यां त्वा इति ॥ १० ॥ एवमेवेतरान् ग्रहान् यथादेवतं गृहीत्वा यथायतनं स्वेन स्वेन सादनेन सादयति ॥ ११ ॥ यथैनान्नातं सादनं स्यात् एव ते योनिः इत्येवैनं सादयेत् ॥ १२ ॥ ॥ १४ ॥

मैत्रावरुणं गृह्णाति अयं वा मित्रावरुणा इति ॥ १ ॥ अथैनं शृतशीतेन पयसा श्रीणाति

राया वयं ससृषोसो मदेम हव्येन देवा यवसेन गावः ।

तां धेनुं मित्रावरुणा युवं नो विशाहा धत्तमनपस्सुरन्तीम् ॥

इति ॥ २ ॥ अतीत्याशिनं शुक्रं^{१०} गृह्णाति अयं वेनश्चोदयत् पृथ्निगर्भाः इति ॥ ३ ॥ अथैनं हिरण्येन श्रीणाति शुक्रं ते शुक्रेण श्रीणामि^{११} इति^{११} ॥ ४ ॥ ततो मन्थिनं ते प्रलया पूर्वया इति^{१२} ॥ ५ ॥ अथैनं सक्तुभिः^{१२} श्रीणाति

1. Thus B₁; A₁ उभयसाम्यैत्रं; A₂₋₃ उभयसाम्यैत्रं

2-2. B₁ भवन्ति ब्राह्मण व्याख्यातानि

3. Thus A_{1,2}, B₁; A₂₋₃ ग्र्यानि

4-4. B₁ पूर्व काम्यं

5-5. A₁ विसृजेतोक्त्याग्रान्; A_{2,3} विसृजतोक्त्याग्रान्; A_{4,5} विसृजतोक्त्यानाग्रान्; B₁ विसृजेततोक्त्याग्रान्

6. A₁ शुक्रियं; A₂₋₃ शुक्र्यं

7-7. B₁ The portion वायवे त्वा उपयामगृहीतोऽसि is repeated.

8-8. Thus B₁; A₁ वैविवमेवोतरान्; A₂₋₃ वैवमितरान्

9. A₁ यथैनां; A_{2,4,5} यथैनां; A₃, B₁ यथैनां

10. B₁ omitted

11-11. Emended; A₁ मिलि; A₂ मालि; A₃ मीति; A_{4,5} मीति; B₁ इति

12-12. A₁ यथैनं सक्तुभिः; B₁ यथैनं सक्तुभिः

मनो न येयु हवनेषु^१ तिम्भं विषः शय्या वनुयो द्रवन्ता^२ ।

आ^३ यः शर्याभिस्तुविनुम्णो अस्याः श्रीणीतादिमं^४ गमस्तात् ॥

इत्यनभिध्वंसयन्नात्मानं^५ चेतरांश्च ग्रहान् ॥ ६ ॥ तत^६ आग्रयणं द्वयोर्धारयोर्गृह्णाति ॥ ७ ॥ य एष आग्रयणस्थाल्यां राजा तमन्यस्मिन् पात्रे पर्यासिच्य द्वितीयां धारां कुरुते^७ ये देवा दिव्येकादश स्य इति ॥ ८ ॥ रुग्णवत्यर्चा^८ आतृव्यवतो गृह्णीयात् त्रिंशत्त्रयश्च गणिनो रुजन्तः इति ॥ ९ ॥ आग्रयणं गृहीत्वा त्रिहिकृत्वा^९ वाचं विसृजते सोमः पवते सोमः पवते सोमः पवतेऽस्मै ब्रह्मणे पवतेऽस्मै क्षत्राय पवतेऽस्मै^{१०} विशे^{१०} पवतेऽस्मै सुन्वते यजमानाय पवत इषे पवत ऊर्जे पवतेऽद्भ्यः पवत ओषधीभ्यः पवते वनस्पतिभ्यः पवते धावापृथिवीभ्यां पवते सुभूताय पवते ब्रह्मवर्षसाय पवते यजमानाय पवते मह्यं ज्यैष्ठ्याय पवते इति ॥ १० ॥ शनैरभिव्याहृत्यधोच्चैरथ^{११} सूचैरिति विज्ञायते ॥ ११ ॥ ॥१५॥

ततस्त्रीनतिग्राह्यान् गृह्णाति अग्न आयुषि पवसे इत्येतैस्त्रिभिरनुवाकैः ॥ १ ॥

तत उक्थ्यम् उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा बृहद्गते वयस्वते इति ॥ २ ॥ ततो ध्रुवं मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्याः इति ॥ ३ ॥ यं कामयेत सर्वमायुरित्यादिति^{१०} तस्य पूर्णं ग्रहं गृह्णीयात् ॥ ४ ॥ हिरण्येऽधि सादयेदायुष्कामस्य ॥ ५ ॥ राजपुत्रो ध्रुवं गोपायतीति विज्ञायते ॥ ६ ॥ ध्रुवे गृहीते^{११} यजमानो न प्रस्तावयत्यावनयनात्^{१२} ॥ ७ ॥ द्रोणकलशे राजानमतिपावयति यावन्तं प्रातःसवनायाप्तं मन्यते ॥ ८ ॥ प्रपीड्य पवित्रं पूतभृति वितस्य भैत्रावरुणचमसीया एकधनासु व्यानयति ॥ ९ ॥

1. A₁, B₁ भवनेषु

2. A₁ द्रवतो

3-3. A₁ आवायाः शर्याभिस्तु श्रीणाभ्युच्यभिस्तुविनुम्णोस्याधीवितादिमं; A₂₋₃ आ यः शर्याभिस्तुधीणाद्युचोभिस्तुविनुम्णो अस्या श्रीणीतादिमं; (A₄₋₅ श्रीणीतादिमं); B₁ आवायाः शर्याभिस्तुधीणाभ्युचोभिस्तुविनुम्णो अस्याः श्रीणीतादिमं

4-4. A₂ °वस्तत

5. Thus A₁; A₂ कुरुता; A₃₋₅ कुरुति

6. A₁ रुग्णवत्यर्चा; A₂₋₅ रुग्णवत्यर्चा

7. A₁ त्रिहिकृत्वा

8. A₁, B₁ omitted

9. A₁ °रुग्णवत्यर्चा

10. A₁ °मायुर्यादिति; A₂ सर्वमायुरित्यादिति; A₄₋₅ °मायुरिति

11. A₂₋₅ गृहीते गृहीते; B₁ गृहीते गृहीतो

12. Thus A₁; A₂₋₅, B₁ °स्यावनयनी

ययार्थमेकधनानामाधवनीयेऽवनीयाधवनीयात् पूतभृत्येकदेशे' राज्ञोऽवनयति'
॥ १० ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः । यत्र क च किं च पूतभृत्यवनयेत् तिरः पवित्रमेवा-
वनयेदन्यत्र द्रोणकलशात् ॥ ११ ॥ पवमानग्रहान् गृह्णाति । उपयामगृहीतोऽसि
प्रवापतये त्वा इति द्रोणकलशमभिमृशेत् । इन्द्राय त्वा इत्याधवनीयम् । विशेष्यस्त्वा
देवेभ्यः इति पूतभृतम् ॥ १२ ॥ पुरस्तादुपयामा' यजुषा' गृह्णन्त उपरिष्ठादुपयामा
ऋचा यज्ञस्य धृत्या इति विज्ञायते ॥ १३ ॥ वैश्रुपान् होमान् जुहति यस्ते दष्ट
स्कन्दति इत्येताभिस्तिसृभिः ॥ १४ ॥ सप्तहोतारं च हुत्वोदश्वः प्रह्ना बहिष्पव-
मानाय प्रसर्पेत् ॥ १५ ॥ अध्वर्युः प्रस्तोतान्वारभते प्रस्तोतारमुद्गातोद्गातारं
प्रतिहर्ता प्रतिहर्तारं व्रक्षा ब्रह्माणं यजमानः । यजमानं व्रक्षेत्येकेषाम् ॥ १६ ॥
वर्हिर्गृष्टि धून्वचध्वर्युः प्रथमं सर्पेति गायत्रः पन्था वसवो देवता वृकेणापस्वरेण पथा
स्वस्ति वत्तून्शीप इति वागमेगा अग एत इति च ॥ १७ ॥ ॥ १६ ॥

दक्षिणेन' चात्वालमुपविशन्ति' ॥ १ ॥ अग्रेण प्रस्तोतारमुपविश्याध्वर्युः
प्रस्तोत्रे वर्हिर्गृष्टि प्रयच्छन् स्तोत्रमुपाकरोति वागार्हक्ता' इति' प्रतिपद्य ते देवाः
प्राणभृजः प्राणं मपि दधतु ॥ सोमः पवते इत्यन्तेन ॥ २ ॥ एतेनैव सर्वाणि स्तोत्राण्युपा-
करोति' ॥ ३ ॥ उपावर्तध्वम् इत्यन्यत्र पवमानेभ्योऽनन्तरं करोति ॥ ४ ॥ चात्वाल-
मवेक्षमाणाः स्तुवते ॥ ५ ॥ स्तोत्रं स्तूयमानं' चत्वार ऋत्विज उपगायन्ति । दिग्भ्य
उपगायन्ति ॥ ६ ॥ यजमानपञ्चमा ऋत्विज उपगायन्ति' ॥ ७ ॥ नाध्वर्युरुप-
गायेदिति विज्ञायते ॥ ८ ॥ ओ' इत्यन्य ऋत्विज उपगायन्ति । हो' इति

1. A_{1,2} 'रवेकापदुः'; A_{3,4} 'वेकापदुः'; B, 'वेकोदुः'

2. A₂₋₃ राज्ञो भिषपति

3-1. A₁ 'यानायजुषा'; A₂₋₃ 'यानायजुषा'

4. A₁ सर्पेति; B, छर्पति

5-5. Emended; A दक्षिण चात्वा'; B, दक्षिण ... त्वा'

6-6. A₁ 'द्विक्रतीति'; A₂₋₃ 'द्विक्रतीति'

7. 'करोतीति'

8. A₁ 'भ्योतरं'; B, 'भ्योतरं'

9. A₂₋₃ omitted

10. Rudradatta on ApSS XII.17.11 : तथा यजमानपञ्चमा उपगायन्तीति भारद्वाजः ।
Gopinātha on SatS VIII.4 (p. 849) also cites आह भारद्वाजः-यजमानपञ्चमा
उपगायन्ति ।

11. Thus A₁B₁; A₂₋₃ ॐ; Rudradatta on ApSS XII.17.11 : स एव पुनर्गाह हो
एवुरिच उपगायन्ति ओमिति यजमान इति । Gopinātha on SatS VIII.4 (p. 849)
also cites similarly. Vāchēśvara (32a) on SatS VIII : तथा च
गा।राजः यजमानपञ्चमा उपगायन्ति ओमित्युक्तिश्च उपगायन्ति हो इति यजमान इति ।

12. A₁ होतः; A₂ होतः; A₂₋₃ होतः; B, हो

यजमानः ॥ ९ ॥ स्तूयमानं यजमानोऽन्वारोहं जपति श्वेनोऽसि गायत्र्यलन्दाः इति ॥ १० ॥ स्तुतमनुमन्त्रयते स्तुतस्य स्तुतमसि इति ॥ ११ ॥ एतेनैव सर्वाणि स्तोत्राण्यनुमन्त्रयते ॥ १२ ॥ स्तुत उत्तिष्ठन्नाह अग्नीदग्नीन् विहर बर्हिः स्तृणाहि पुरोडाशं अलंकुरु प्रतिप्रस्थातः पशुनेहि इति ॥ १३ ॥ प्रत्येत्य राजानं यजमान उपतिष्ठते विष्णो त्वं नो अन्तमः इति ॥ १४ ॥ आग्नीध्रादङ्गारानाहृत्य यथान्युक्त-
माग्नीध्रो धिष्ण्यान् विहरति ॥ १५ ॥ पुरस्तात्प्रत्यङ्गडासीनः प्रतिप्रस्थाता धिष्ण्यान् व्याधारयति ॥ १६ ॥ द्रोणकलशात् परिप्लवया^१ राजानमावापा-
हवनीयमाग्नीध्रीयं^२ होत्रीयम् ॥ पञ्चगृहीतेनाज्येनेतरान् ॥ सोमं मार्जालीयम् ॥ १७ ॥
य एव निवपनमन्त्रास्ते^३ व्याधारणाः^४ ॥ १८ ॥ सवनीयानां पात्राणि प्रक्षाल्य
प्रयुनक्ति यान्यौषधकारितानि^५ भवन्ति ॥ १९ ॥ पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति यजमान
वाचं यच्छ इति ॥ २० ॥ वाग्यतः पात्राणि संमृशति ॥ २१ ॥ ॥ १७ ॥

ततः सवनीयान्निर्वपतीन्द्राय हरिवते धाना इन्द्राय पूषण्वते करम्भं
सरस्वत्यै भारत्यै^६ परिवापमिन्द्राय पुरोडाशमष्टाकपालं प्रातःसवन एकादशकपालं
माध्यंदिने सवने द्वादशकपालं तृतीयसवने । अपि वा सर्वत्रैकादशकपालम् ॥ १ ॥
मन्थं^७ करम्भ इत्याचक्षते । लाजान् परिवाप इति ॥ २ ॥ समानमावपनात् ॥ ३ ॥
यवानोप्य लाजार्थं कपालमुपवाय तस्मिन्नर्धे व्रीहीणां यजुरुत्पूताभिरद्भिः^८ संयुत्पा-
वपति^९ ॥ ४ ॥ आवपन्नधिध्रयणमन्त्रं जपत्सुद्वपन्नुद्वासनमन्त्रम्^{१०} ॥ ५ ॥ भ्राष्ट्रान्^{११}
लाजानभिघार्योद्वासयति ॥ ६ ॥ काल एवालंकरोति ॥ ७ ॥ समानमावहननात्^{१२}
॥ ८ ॥ यवानवहृत्य^{१३} पाणिभ्यां लाजान् वितुपान् करोति ॥ ९ ॥ तत्रावपन-

1. A₁ परिप्लवया; A₂ परीप्लवया

2. A₂₋₃ 'माग्नीय'

3. Thus B₁; A निवपना

4. A₂₋₃ व्याधारणाः

5. A₂₋₃ यान्यौषका

6. B₁ गायत्र्यै

7. B₁ मन्थान्

8. Rudradatta on ĀpŚS XII.4.4: तथा यजुरुत्पूताभिः पुरोडाशं अपवतीति भारद्वाजः । Similarly Gopinātha on SatS VIII.1 (p. 783) and also Vāñcheśvara (7b) on SatS VIII who adds एव after यजुरुत्पूताभिः.

9. Emended. MSS 'वहति

10. A₂₋₃ जपन्नुद्वा

11. A₁ भ्राष्ट्रान्; A₂₋₃ भ्राष्ट्रान्; B₁ अष्टान्

12-12. A₁ 'माहवनवाद्यवामावहत्य; A₂ 'माहवनवाद्यवानवहत्य; B₁ 'मावपनाद्यवानवहत्य

मन्त्रोऽवहननमन्त्र' उद्गपनमन्त्रो' निष्पवनमन्त्र' इति क्रियन्ते ॥ १० ॥ पाण्यो-
रुद्वलमुसलमन्त्राः क्रियेन् ॥ ११ ॥ ततः पुरोडाशीमानवहन्ति' ॥ १२ ॥
यत् प्रागधिवपनात् तत्कृत्वा करम्भार्थं कपालमुपधाय यवतण्डुलानामर्धं करम्भार्थं
कपाल' आवपति ॥ १३ ॥ व्याख्यातः संस्कारः ॥ १४ ॥ पिष्टानामावृता धानाः
पि'पन्ति' ॥ १५ ॥ समानमा कपालोपधानात् ॥ १६ ॥ धानार्थं कपालमुपधाय
पुरोडाशकपालान्युपदधाति' ॥ १७ ॥ आभिधां करोति' ॥ १८ ॥ नानापात्रेषु
हवीं'पि संवपति । उत्पुनाति ॥ १९ ॥ ॥१८॥

मन्त्रं चैव पुरोडाशं च संपौति ॥ १ ॥ धाना ओप्य पुरोडाशमधिश्रपति
॥ २ ॥ एवमेव धाना उद्वास्प पुरोडाशमुद्वासपति ॥ ३ ॥ आभीध्र' एवानुपृष्ट्यं'
वर्हिः स्तृणाति ॥ ४ ॥ पुरोडाशानलंकरोति' ॥ ५ ॥ तत आश्विनं द्रोणकलशात्
परिप्लवया गृह्णाति या वां कशा मधुमती इत्येतेनानुवाकेनोत्तरेण वा ॥ ६ ॥ द्रोण-
कलशादेवात्' ऊर्ध्वं परिप्लवया ग्रहान् गृह्णात्यन्यत्र' धाराग्रहेभ्यः ॥ ७ ॥ आश्विनं
गृहीत्वा त्रिवृता' यूपं परिवीयाश्रेयं पशुं सवनीयपशुमुपाकरोत्यग्निष्टोमे । ऐन्द्राग्र-
मुकथ्ये' द्वितीयम् । ऐन्द्रं वृष्णि' षोडशिनि' तृतीयम् । सारस्वतीं मेपीमतितरात्रे
चतुर्थीम् ॥ ८ ॥ वेदिसंमितां वैकादशिनीं भिनोति ॥ ९ ॥ समानमा वपाया

1. A₂ तत्र वपन°; A₂₋₃ तत्र पवन°; B₁ 'वहननमन्त्रो
2. A₁ उद्गनमन्त्रा; A₂₋₃ उद्गपनमन्त्र; B₁ निष्पवनमन्त्र उद्गपनमन्त्र
3. A₂₋₃ निष्पवनमन्त्रा; Rudradatta on ĀpSS XII.4.15 reads क्रियते for क्रियन्ते while citing this sūtra. Further he quotes the next sūtra with 'पन्ति' for 'पन्ति'; Gopinātha and Vāñcheśvara on SatS VIII.1 say : तथा च भारद्वाजः तत्रावहननमन्त्र उद्गपनमन्त्रो निष्पवनमन्त्र इति क्रियते । पाण्योरुद्वलमुसलमन्त्राः क्रियन्ति ।
4. A₁ नां वेर्हि
- 5-5. A₂₋₃ कपालान्युपदधाति
6. A₁, B₁ पि'पन्ति
7. Rudradatta on ĀpSS XII.4.11 cites this sūtra verbatim.
- 8-8. Thus A₁; A₂₋₃ आभीध्रो वा°; A₄₋₅ आभीध्रो वायुनुपृष्ट्यं; B₁ आभीध्र एव न पृष्ट्यं
9. Thus A₂₋₃; A₁ पुरोडाशां अलं°; B₁ पुरोडाशमलं°. Vāñcheśvara (8a) on SatS VIII : (तथा च भारद्वाजः) इत्येनं नुपोपवापः कपालानामुपदधित्वात् तस्मिन्मन्त्रेति पात्र्यां प्रतिशाय पुरोडाशोद्वाहनादि प्रागलंकरणात् कुर्वीदिति ।
10. A₁ कलशादेवात्; A₂₋₃, B₁ कलशादेवता
11. A₁₋₃ उरुत्पन्न
12. Thus B₁; A₁₋₃ वृषा
13. A₁ 'सुस्ये
14. Thus B₁; A₁ षोडशिनि; A₂ षोडशिनी; A₃₋₅ षोडशिमति

होमात् ॥ १० ॥ हुतायां वषायां^१ प्रसप्तस्यन्तो^२ ग्रहानवेक्षन्ते ॥ ११ ॥ द्वौ समुद्रौ
 विततावजूयौ इति द्रोणकलशाधवनीयौ ॥ १२ ॥ द्वे दधसी^३ इति पूतभृतम् ॥ १३ ॥
 सर्वे^४ राजानमुपतिष्ठन्ते^५ परिभूरग्निं परिभूरिन्द्रम् इति प्रतिपद्य तस्य त इदमुन्मृजे इत्यन्तेन
 ॥ १४ ॥ प्राणाय मे इत्युपांशुपात्रम् ॥ १५ ॥ अपानाय मे इत्यन्तर्यामम् ॥ १६ ॥
 व्यानाय मे इत्युपांशुसवनम् ॥ १७ ॥ वाचे मे इत्यैन्द्रवायवम् ॥ १८ ॥ दक्षकृतभ्यां
 मे इति मैत्रावरुणम् ॥ १९ ॥ चक्षुभ्यां^६ मे इति^७ शुक्रामन्थिनौ ॥ २० ॥ ॥ १९ ॥

श्रोत्राय मे इत्याश्विनम् ॥ १ ॥ आत्मने मे इत्याग्रयणम् ॥ २ ॥ अङ्गेभ्यो
 मे इत्युक्थ्यम् ॥ ३ ॥ आपुरे मे इति ध्रुवम् ॥ ४ ॥ तेजसे मे ॥ ओजसे मे ॥ वर्चसे
 मे इत्यतिग्राह्यान् ॥ ५ ॥ वीर्याय मे इति षोडशिपात्रं यदि षोडशी भवति ॥ ६ ॥
 विष्णोर्जठरमसि इति द्रोणकलशम् ॥ ७ ॥ इन्द्रस्य जठरमसि इत्याधवनीयम् ॥ ८ ॥
 विष्णोर्वा देवानां जठरमसि इति पूतभृतम् ॥ ९ ॥ सर्वे^८ राजानमुपतिष्ठन्ते^९ कोऽसि
 को नाम इति प्रतिपद्य तस्य त इदमुन्मृजे इत्यन्तेन ॥ १० ॥ युभूपन्नवेक्षेत ब्रह्म-
 वर्चसकामोऽवेक्षेतामयाव्यवेक्षेताभिचरन्नवेक्षेतेति विज्ञायते ॥ ११ ॥ तत इतराणि
 द्रव्याण्युपतिष्ठन्ते ॥ १२ ॥ उत्करे वेदिकरणानि स्यः स्वस्तिर्विघ्नः स्वस्तिः इत्येतैर्मन्त्रै-
 र्यथारूपम् ॥ १३ ॥ यज्ञिया यज्ञकृत स्य ते मास्मिन् यज्ञ उपह्वयध्वम् इति च सर्वाणि
 ॥ १४ ॥ उप मा घावापृथिवी ह्येताम् इति घावापृथिवी ॥ १५ ॥ उपास्तावः इत्यास्तावम्
 ॥ १६ ॥ कलशः इति द्रोणकलशम् ॥ १७ ॥ सोमः इति सोमम् ॥ १८ ॥ अग्निः
 इत्याहवनीयम् ॥ १९ ॥ उप देवा उप यज्ञः इति यज्ञम् ॥ २० ॥ उप मा होत्रा उपहवे^{१०}
 ह्यन्ताम् इति होत्रकान् ॥ २१ ॥ ह्यतां ह्येतां ह्यन्ताम् इत्यनुपज्ञान्^{११} ॥ २२ ॥
 नमोऽग्नये मखन्ने इत्याहवनीयम् ॥ २३ ॥ नमो रुद्राय मखन्ने इत्याग्नीध्रीयम् ॥ २४ ॥ नम
 इन्द्राय मखन्ने इति होत्रीयम् ॥ २५ ॥ ह्ये स्यः शिथिरे सनीची मौहसस्पातम् इति घावा-
 पृथिवी ॥ २६ ॥ सूर्यो मा देवो दिव्यार्देहसस्पात इत्यादित्यम्^{१२} ॥ २७ ॥ ॥ २० ॥

1. A₃₋₅, omitted2. B₁, प्रसप्तस्यन्तो3. B₁, दधसी सतती

4. Emended. MSS *तिष्ठते. cf. XII.20.10

5-5. Thus B₁; A₁ चक्षुभ्यामम इति; A₂₋₅ चक्षुभ्यामिति6. B₁, सर्वे7. A₁₋₃, *तिष्ठते8. A₁, उपमाहवे9. B₁ adds ह्यतामिति होत्रका.10. A₂₋₅, *ध्वगम्11. A₁, ह्यादित्या

वायुरन्तरिक्षात् इति वायुम् ॥ १ ॥ अग्निः^१ पृथिव्याः^२ इत्यग्निम्^३ ॥ २ ॥
 यमः पितृभ्यः^४ इति यमम् ॥ ३ ॥ सरस्वती मनुष्येभ्यः इति सरस्वतीम् ॥ ४ ॥
 देवी द्वारौ मा मा सं तातम् इति सदसो द्वारौ ॥ ५ ॥ नमः सदसे इति सदः
 ॥ ६ ॥ नमः सदसस्पतये इति यजमानम् ॥ ७ ॥ नमः सखीनां पुरोगाणां चक्षुषे
 इत्यृत्विजः ॥ ८ ॥ नमो दिवे इति दिवम् ॥ ९ ॥ नमः पृथिव्यै इति पृथिवीम्
 ॥ १० ॥ प्रविश्य यत्रोपवेष्ट्यन्^५ भवति तदुपतिष्ठते अहे दैधिपव्योदतस्तिष्ठान्यस्य
 सद्ने सीद योऽस्मत्पाकतरः इति ॥ ११ ॥ अग्रेण प्रशास्त्रीयमतिक्रम्योपविशति
 उन्निषत् उदुद्वतश्च गोपम् इति ॥ १२ ॥ द्यावापृथिवी समीक्षते पातं मा द्यावापृथिवी
 अघाहः इति ॥ १३ ॥ सदसो दक्षिणार्धे परेक्षेत आगन्त पितरः पितृमानहं युष्मा-
 मिर्भूपासं सुप्रजसो मया यूयं भूयास्त इति ॥ १४ ॥ सवनीयानासाद्य संग्रेष्यति
 प्रातः प्रातःसावस्तेन्द्राय पुरोडाशानामनुग्रहि इति ॥ १५ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य सर्वेषां
 हविषां समवद्यति ॥ १६ ॥ आमिक्षाया अवदाय वाजिनस्पावद्यति । न वा
 वाजिनस्य ॥ १७ ॥ अवदायाभिघायात्याक्रम्याथाव्याह प्रातः प्रातःसावस्तेन्द्राय
 पुरोडाशान् प्रस्थितान् प्रेष्य इति ॥ १८ ॥ संग्रेष्यति अग्रयेऽनुग्रहि ॥ अग्रये प्रेष्य
 इति स्विष्टकृतः^६ ॥ १९ ॥ अग्रैवेहां निरवघेदित्येकम् । उपरितरामित्यपरम्^७
 ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥

ततो द्विदेवत्यैश्चरतः ॥ १ ॥ वायव इन्द्रवायुभ्यामनुग्रहि इति संग्रेष्यति^८
 ॥ २ ॥ आदित्यपात्रेण^९ प्रतिप्रस्थातैन्द्रवायवस्यैकदेशं गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि
 वाक्षसदसि वाक्पाभ्यां त्या क्रतुपाभ्यामस्य यज्ञस्य ध्रुवस्याप्यश्वभ्यां गृह्णामि इति ॥ ३ ॥
 द्रोणकलशाद् गृह्यन्तेऽसन्ना ह्यन्त इत्येकेषां प्रतिनिग्राह्याणां वदति^{१०} ॥ ४ ॥
 ऐन्द्रवायवमादायाध्वर्युद्रोणकलशात्^{११} परिप्लवया^{१२} राजानमादायाधारमाधारयति
 यत्रोपांशुः^{१३} अयतो यज्ञोऽयमस्तु देवा ओपधीभ्यः इति ॥ ५ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः ।

1-1. A_{2,3} अग्नि

2. A_{2,3} पृथिव्या

3. A_{2,3} यत्रोपवेष्ट्यन्

4. A_{2,3} स्विष्टकृते

5. Emended; A₁ उपरितरामा^{१०}; A_{2,3} उपरितरामा^{१०}; B₁ उपरिताणा^{१०}; cf. XIII.3.14.

6. B₁ संदेश्य

7. Thus A₁; A_{2,3} अस्व^{१०}; A_{4,5} अप^{१०}; B₁ पात्रेण

8-8. A₁ षडेष्टि^{१०}

9. B₁ परिप्लवया

10. Emended; cf. ApSS XII.20.20; A यत्रोपांशुः; B₁ यत्रोपांशुः

मध्येऽग्रेराज्याहुतीः' पश्चाहुतीः पुरोडाशाहुतीश्च' जुहोति । आद्यन्तयोराधारस्य सोमाहुतीः' ॥ ६ ॥ यतो' मन्येतानभिक्रम्य होष्यामीति तत्तिष्ठन्नाथावयेत् ॥ ७ ॥ अत्याक्रम्याभ्राव्याह वायव इन्द्रश्चयुष्मां प्रेष्य इति ॥ ८ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ९ ॥ पुनर्वषट्कृते जुहुतः ॥ १० ॥ हुतमनुमन्त्रयते मूरसि श्रेष्ठो रस्मीनां प्राणपाः प्राणं मे पाहि धूरसि श्रेष्ठो रस्मीनामपानपा अपानं मे पाहि इति ॥ ११ ॥ यद्येनं पूर्वः सन् आतृच्योऽभिप्यादङ्गल्याङ्गुष्ठमुपनिगृहीयात्' यद्यपरोऽङ्गुष्ठेनाङ्गुलिं यो न इन्द्रवायु अभिदासति इति ॥ १२ ॥ अध्वर्युपात्रे प्रतिप्रस्थाता संस्त्रावमानयति । अध्वर्युः प्रतिप्रस्थातुः पात्रे । प्रतिप्रस्थातादित्यस्थाल्यां देवेभ्यस्तवा इति ॥ १३ ॥ होत्रे-ऽध्वर्युर्मक्षं प्रयच्छति मयि वसुः पुरोवसुर्वाक्पा वाचं मे पाहि इति ॥ १४ ॥ एतेनैव होता प्रतिगृह्णाति ॥ १५ ॥ ॥ २२ ॥

एवमेवोत्तराभ्यां यथादेवतं प्रचरतः' ॥ १ ॥ एतावन्नाना । उत्तरेण मन्त्रेण प्रतिनिग्राह्यं गृह्णाति । नात्राधारो भवति । सकृत्सकृज्जुहुतः । उत्तरेणो-त्तरेणाववाधते । उत्तरेणोत्तरेणादित्यस्थाल्यां संपातमवनयति ॥ २ ॥ अथैनामेतेनैव' पात्रेणापिदधाति विष्णवुरुक्तमैव ते सोमस्तं रक्षस्व तं ते दुधक्षा माव ख्यत् इति ॥ ३ ॥ उत्तरेणोत्तरेणाध्वर्युर्मक्षं' प्रयच्छति' । तेन तेनैव होता प्रतिगृह्णाति ॥ ४ ॥ आधवनीयं पूतभृत्यवनयति । न्युप्याधवनीयमुन्नेता ॥ ५ ॥ संप्रेष्यति उन्नीयमानेभ्यो-ऽनुशूदि इति ॥ ६ ॥ होतृचमसमुख्यान्व चमसानुन्नयत्यन्यत्राछात्राकचमसात् ॥ ७ ॥ द्रोणकलशादुपस्तीर्य पूतभृत उन्नीय द्रोणकलशादेवाभिधारयति ॥ ८ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः । यत्र क्व च चमसानुन्नयेदेवमेवोन्नेतोन्नयेत्' । सर्वान् सर्वानेवात ऊर्ध्वं चमसानुन्नयति ॥ ९ ॥ सवनमुखीयेष्वेव' चमसेपून्नीयमानसक्तं भवति ॥ १० ॥ परिहित उन्नीयमानसक्ते स्तुतोऽसि जनधाः । देवास्त्वा शुरुपाः प्रणयन्तु इति शुक्रमध्वर्युरादत्ते । स्तुतोऽसि जनधाः । देवास्त्वा मन्विषाः प्रणयन्तु इति मन्थिनं

1-1. A, मध्येऽग्रेराज्याहुतिः पश्चाहुतिः पुरोडाशाहुतिः; B, मध्ये वाज्याहुतिः पश्चाहुतिः पुरोडा-शाहुतिश्च

2-2. A, सोमाहुतिर्यतो; B, सोमाहुति यतो

3. A₂₋₃, "मिदिप्या"

4. B, प्रचरति

5. A₁, अथैवमे"

6. A₂₋₃, उत्तरेणा"

7. A₂₋₃, प्रचरेत्

8. A₂₋₃, चमसानुन्नयेत्

9. B, "मुखीयेष्वेव"

प्रतिप्रस्थाता ॥ ११ ॥ सावित्रेणोमावुपरिष्ठात् प्रोक्षिताभ्यां शकलाभ्यामपिधत्तः
 ॥ १२ ॥ अधस्तादप्रोक्षिताभ्यां पाँक्ष्णपध्वंसयतः ॥ १३ ॥ अपनुत्तः शण्डः सहामुना
 इत्यध्वर्युः । यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १४ ॥ अपनुत्तो मर्कः सहामुना इति
 प्रतिप्रस्थाता । यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १५ ॥ हस्ताभ्यामपिधाय प्राञ्चा-
 व्रुपनिष्क्रामतः^१ उर्ध्वन्तरिक्षं वीहि इति ॥ १६ ॥ ॥ २३ ॥

अग्रेण हविर्धाने ग्रहौ^२ संधत्तौऽरत्नी वा ब्रह्म संधत्तं तन्मे जिन्वतम् । क्षत्रं
 संधत्तं तन्मे जिन्वतम् । इषं संधत्तं तां मे जिन्वतम् । ऊर्जं^३ संधत्तं तां मे जिन्वतम् । रयिं^४
 संधत्तं तां मे जिन्वतम् । पुष्टिं^५ संधत्तं तां मे जिन्वतम् । प्रजां संधत्तं तां मे जिन्वतम् ।
 पशून् संधत्तं तान् मे जिन्वतम् इति ॥ १ ॥ उत्तरवेद्यां ग्रहौ सादयित्वा अनावृष्टासि
 इत्यङ्गुष्ठाभ्यामुत्तरवेदिमाक्रमेते ॥ २ ॥ व्यपरिफन्ताविबोत्तरवेदिं^६ विपरिक्रामतः
 ॥ ३ ॥ सुवीराः प्रजाः प्रजनयन् परीहि । शुक्रः शुक्रशोचिषा इति दक्षिणेनाध्वर्युः^७ ।
 सुप्रजाः प्रजाः^८ प्रजनयन् परीहि । मन्वी मन्विशोचिषा इत्युत्तरेण प्रतिप्रस्थाता ॥ ४ ॥
 शुक्रं यजनानोऽन्वारभते इन्त्रेण^९ सयुजो बयं सासङ्गाम पृतन्यतः इति ॥ ५ ॥
 अग्रेणोत्तरवेदिं ग्रहौ संधत्तौऽरत्नी वा संजग्मानौ दिव आ पृथिव्यायुः । संधत्तं तन्मे
 जिन्वतम् । प्राणं संधत्तं तं मे जिन्वतम् । अपानं संधत्तं तं मे जिन्वतम् । व्यानं संधत्तं
 तं मे जिन्वतम् । चक्षुः संधत्तं तन्मे जिन्वतम् । श्रोत्रं संधत्तं तन्मे जिन्वतम् । मनः^{१०}
 संधत्तं तन्मे जिन्वतम् । याज्ञं^{११} संधत्तं तां^{१२} मे जिन्वतम् इति ॥ ६ ॥ अथैनावध्वर्यु-
 रभिमन्त्रयते आयुः स्य आयुर्मे धत्तम् । आयुर्यज्ञाय धत्तम् । आयुर्यज्ञपतये धत्तम् । प्राणः^{१३}
 स्यः प्राणं मे धत्तम् । प्राणं यज्ञाय धत्तम् । प्राणं यज्ञपतये धत्तम्^{१४} । चक्षुः स्यक्षक्षुर्मे धत्तम् ।
 चक्षुर्यज्ञाय धत्तम् । चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम् । श्रेष्ठि स्यः श्रोत्रं मे धत्तम् । श्रोत्रं यज्ञाय धत्तम् ।
 श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम् ॥ ७ ॥ ॥ २४ ॥

1. II, *स्ताथो*

2. A, मां च उप^१; A_{1,2} मांयावुप^२

3. A₂₋₃ एह^३; B, यही

4-4. A, omitted

5. B, व्यपरिफन्ता*

6. B, दक्षिणाध्वर्युः

7. A, प्रजाः प्रजाः

8. B, इतोदी

9. A, याज्ञः

10. A, हा

11-11. A_{1,2} omitted

तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ । कल्पयतं दैवीर्विशः । कल्पयतं मानुषीः । इषमूर्जमस्मात्
धत्तम् । प्राणान् पशुषु । प्रजां मयि च यजमाने च इति ॥ १ ॥ पुरस्तात्प्रत्यञ्चावुत्तर-
वेदिमाक्रम्य बहिर्वेद्यप्रोक्षितौ शकलौ निरस्यतस्तेनैव मन्त्रेण ॥ २ ॥ अप उपस्पृश्याग्रौ
प्रोक्षितौ प्रास्यतः । शुक्रस्य समिदसि इत्यध्वर्युः । मन्थिनः समिदसि इति प्रतिप्रस्थाता
॥ ३ ॥ यथात्प्राञ्चमसाध्वर्यवश्चमसैरवतिष्ठन्वे ॥ ४ ॥ आश्राव्य प्रत्याश्राविते
संप्रेष्यति प्रातः प्रातःसावस्य शुक्रवतो मन्थिवतो मधुञ्जुत इन्द्राय सोमान् प्रस्तितान्
प्रेष्य मध्यतः कारिणां चमसाध्वर्यवो वपदकृतानुवपदकृताञ्जुहुत होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः
सकृत् सकृद्वत्वा शुक्रस्याभ्युनीयोपावर्तयन् इति ॥ ५ ॥ वपदकृते जुहति ॥ ६ ॥
शुक्रामन्थिनौ जुहुतः ।

स प्रथमः संकृतिर्विश्वकर्मा । स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः ।

स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वान् । तस्मा इन्द्राय सुतमा जुहोमि स्वाहा ॥

इत्यध्वर्युः । तस्मै सूर्याय सुतमा जुहोमि स्वाहा इति प्रतिप्रस्थाता ॥ ७ ॥ सानु-
वपदकारावेके शुक्रामन्थिनौ समामनन्ति । अनुवपदकारावेके । अन्यतरं सानुवपद-
कारमेके ॥ ८ ॥ अनुवपदकृते मध्यतः कारिणां चमसाञ्जुहृत्यपयच्छन्तीतरान्
॥ ९ ॥ उत्तरतः पुरस्तादङ्गाराचिर्वर्त्य प्रतिप्रस्थाता मन्थिनः संसावं जुहोति एव
ते रुद्र भागो यं निरयाचयास्तं जुपस्व स्वाहा इति ॥ १० ॥ सुदवच्छुक्रपात्रमायतने
सादयित्वा संप्रेष्यति* प्रैतु होतृधमसः* प्र ब्रह्मणः प्रोद्गातुः प्र यजमानस्य* इति
॥ ११ ॥ एते* मध्यतः कारिणां चमसा भवन्ति ॥ १२ ॥ ॥ २५ ॥

ततः पुनरभ्युनीतैश्चरन्ति ॥ १ ॥ द्रोणकलशादभ्युनीता भवन्ति ॥ २ ॥
मैत्रावरुणचमसमादायाध्वर्युरत्याक्रम्याश्राव्याह प्रशास्तर्यज इति । वपदकृते जुहोति
॥ ३ ॥ एवमनुपूर्वं यो यो यजते तं तं संप्रेष्यति ब्रह्मन् यज । पोतर्यज । नेष्टर्यज ।
अग्नीचज इति ॥ ४ ॥ एतेषामेते चमसा भवन्ति ॥ ५ ॥ सर्वासु सोमाहुतीष्वनुवपदकार
आम्नातो भवति ॥ ६ ॥ अयादृशीत् इति होत्र आचष्टे ॥ ७ ॥ स भद्रमकरो नः
सोमं पाययिष्यति इति होता प्रत्याह ॥ ८ ॥ मधुमभिमन्ययते भक्षेहि माविश इति*
॥ ९ ॥ प्रतिगृह्णाति अश्विनोरुवा बाहुभ्यां सथासम् इति ॥ १० ॥ अवेक्षते नृचक्षसे

1. A₁ °कृतौ जुहुत

2. A_{2,3} °यच्छती°; A_{4,5} °अस्थती°

3. A_{2,3} omitted; सुदवच्छुक्र...संप्रेष्यति repeated in B₁

4. A_{2,3} होतृच°

5-5. A °स्वेते

6. See note to sūtra 11.

त्वा देव सोम सुचक्षा अव ह्येयम् इति ॥ ११ ॥ यत्र क च भक्षयेदेवमेवैतान् मन्त्राञ्जयेत् ॥ १२ ॥ अथैतमुपहवमिष्टा प्राणेषूपनिषम्य भक्षयति मन्त्राभिमूतिः इति ॥ १३ ॥ ये के चानैन्द्रा अनाराञ्जसाः प्रातःसवनं एष एवैतेषां भक्षमन्त्रो भवति ॥ १४ ॥ वाग्देवी सोमस्य वृष्यु इत्येके सार्वत्रिकं सामामनन्ति ॥ १५ ॥ द्विरैन्द्रवायवं भक्षयति मरुत् सकृदितरौ । चक्षुषोरुपनिग्राहं मैत्रावरुणम् । श्रोत्रयो-
रुपनिग्राहं सर्वतः परिहारमाश्विनम् ॥ १६ ॥ ॥ २६ ॥

होता प्रथमो भक्षयत्यथाध्वर्युरथ प्रतिप्रस्थाता ॥ १ ॥ यत्र क चैकपात्रे भक्षयेयुर्द्वौ वा वहवो वा वषट्कर्तव्यं प्रथमो भक्षयेत् ॥ २ ॥ ये के चैककाले भक्षयेयुः सर्व एष मियः कर्मेनामभिः समुपह्वयेरन् ॥ ३ ॥ असाव-
सावुपह्वयस्व इत्यामन्त्रणः । उपहृतः इति प्रतिवचनः ॥ ४ ॥ भक्षयित्वात्मानं प्रत्यभिमुखीति हिन्व मे गात्रा हरिवः इति ॥ ५ ॥ यत्र क च भक्षयेदेवमेवात्मानं प्रत्यभिमुखीत् ॥ ६ ॥ भक्षयित्वा नानुत्सृजन्त्यावनयनात् ॥ ७ ॥ होतृचमसे द्विदेवत्यसंघातानवनीय पुरोडाशशकलमैन्द्रवायवस्य पात्रेऽवदधाति । पयस्यां मैत्रावरुणस्य १० । धाना आश्विनस्य ॥ ८ ॥ अथैतानि दक्षिणस्य हविर्धानस्यो-
त्तरस्यां वर्तन्यां पश्चादक्षं सादयति ॥ ९ ॥ एवं सन्नान्येव भवन्त्या तृतीयसवनात् ॥ १० ॥ निरवदाय होत्र इडामादधाति ॥ ११ ॥ उपह्वयते होतेडाम् ॥ १२ ॥ उपोद्यच्छन्त्यस्मै चमसान् ॥ १३ ॥ होतृचमसे सैस्पृष्टं धारयति ॥ १४ ॥ उपहृतामिडां प्राशन्ति ये प्रकृतौ ॥ १५ ॥ पुरोडाशशकलमछावाकाय निदधाति

1. A_{1,3} *देवैतान्; Rudradatta on ApSS XII.24.7: भारद्वाजश्च भक्षयेदेवमेवैतान् मन्त्राञ्जयेत् । Gopinātha on SatS VIII.2 (p. 803): भक्षयेदेवमेवैतान् मन्त्राञ्जयेदिति भारद्वाजोक्तम् ।

2-2. A_{1,3} भूरिति

3. B₁ omitted

4. A₁ निग्राहः; A₂ निग्राहान्; A_{3,4} निग्राहान्

5. A_{2,3} यतीत्यध्वर्युरथ

6. A₁ भक्षयेयुर्द्वौ; A_{2,3} भक्षेद्वौ; B₁ भक्षयेद् द्वौ वा

7. B₁ चैककाले

8. A_{2,3} भक्षेयुः

9-9. Emended; A₁ उपहृत इति प्रवचनो; A_{2,3} B₁ उपहृत इत्यामन्त्रिणो; A_{4,11} उपहृत इत्यामन्त्रिणो

10. Rudradatta on ApSS XII.4.11: तथा चामिडां करोतीत्युक्त्वा परस्तादाहृतः सः पयसा भारद्वाजी पयस्यां मैत्रावरुणस्य पात्रेऽवदधाति ।

11. B₁ *दन्वत्

12. A_{1,2,3,4} चमसाः; B₁ चमसाय

॥ १६ ॥ यथाचमसं चमसिनो भक्षयन्ति ॥ १७ ॥ वसुभद्रणस्य सोम देव ते
इति मध्यतःकारिणः ॥ १८ ॥ अनैन्द्रैरेवेतरेषां भक्षमन्त्रो व्याख्यातः ॥ १९ ॥
सर्वेषु चमसेषु होवा भक्षयति ॥ २० ॥ सर्वेषु पुनरभ्युचीतेष्वध्वर्युः मन्त्राभिभूतिः
इति ॥ २१ ॥ यतरोऽध्वर्युर्जुहुयात् स वपदकृत्तरं प्रतिभक्षयेत् ॥ २२ ॥
भक्षयित्वाप्याययति आ व्यापस्व समेतु ते इति ॥ २३ ॥ यत्र क्वाप्याययेदेतयै-
वाप्याययेत् ॥ २४ ॥ सीदन्ति नारायसा आप्यायिता दक्षिणस्य हविर्धानस्या-
धस्तादपालभ्ये ॥ २५ ॥ ॥ २७ ॥

सीदत्यछावाकोऽग्रेण स्वं विष्णिप्यं वहिः सदसः ॥ १ ॥ तस्मै
पुरोडाशशकलमादधदाह अछावाक वदस्व यत्ते वायम् इति ॥ २ ॥ यत्राभिजानाति
उपो अस्मान् ब्राह्मणान् ब्राह्मणा ह्यध्वम् इति तत्र आह अछावाको वा अयमुपहवमिच्छते
तं होतरुपहवस्व इति ॥ ३ ॥ तमृचा होतोपहवते ॥ ४ ॥ यत्राभिजानाति उत
नो गात्र उपहृता उपहृतः इति तत्र आह उचीयमानायानुद्दि इति ॥ ५ ॥ उचीत-
मछावाकचमसमादायात्याक्रम्याश्राप्याह अछावाक यज इति ॥ ६ ॥ वपदकृते
जुहोति ॥ ७ ॥ अछावाकाय भक्षं प्रयच्छति ॥ ८ ॥ नास्मिन्नछावाक उपहव-
मिच्छते ॥ ९ ॥ नैतेन संभक्षयेत् ॥ १० ॥ यद्यस्मिन्नुपहवमिच्छेत भक्षय इत्येनं
ब्रूयात् ॥ ११ ॥ भक्षितमछावाकचमसमाप्यायितमन्तरेण नेष्टुश्चाप्रीधस्य च चमसौ
सादयति ॥ १२ ॥ अत्र सवनीयानां पिष्टलेपलीकरणहोमौ जुहोति ॥ १३ ॥
कपालानि विमुञ्चति ॥ १४ ॥ अत्रैके वाजिनचर्या समामनन्ति ॥ १५ ॥ ॥ २८ ॥

तत्र ऋतुग्रहैश्चरतः ॥ १ ॥ दक्षिणमृतुपात्रमध्वर्युरादत्तं उत्तरं प्रति-
प्रस्थाता ॥ २ ॥ सह प्रथमौ गृहीतः सहोत्तमौ ॥ ३ ॥ गृह्णात्यध्वर्युः उपयाम-
गृहीतोऽसि मधुश्च इति उपयामगृहीतोऽसि माधवश्च इति प्रतिप्रस्थाता ॥ ४ ॥

1. A₂₋₃, B₁ यतोऽध्वर्युः

2. A₂₋₃ omitted

3. A₁ °देतयैवाप्याययेत्; A₂₋₃ °तदेवाप्याययेत्

4. A नारायसना; B₁ नारायसास्ता

5. B₁ °दधाति

6. A₂₋₃ omitted

7. A₁ omitted

8-8. A₂₋₃ °छावाकमुप°

9. A₁ °मृतुपात्रः; A₂₋₃ दक्षिण ऋतुपात्रः; sūtra 2 cited verbatim by Viñchēśvara (50b) on SatS VIII.2.

10-10. A₁ प्रथमौ गृहीतः; A₂₋₃ मधमौ गृह्यते

11-11. A₂₋₃ गृह्णात्यध्वर्युः

उपनिष्कम्याध्वर्युरत्याक्रम्याश्रान्याह ऋतुना प्रेष्य इति ॥ ५ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ६ ॥ आवर्ततेऽध्वर्युः ॥ ७ ॥ उपनिष्कम्य प्रतिप्रस्थातात्याक्रम्याश्रान्याह ऋतुना प्रेष्य इति ॥ ८ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ९ ॥ नान्योऽन्यमनुप्रपद्येत । द्वार एव व्यतीतः ॥ १० ॥ असिद्धमेवाध्वर्युर्दक्षिणेन प्रपद्यते । असिद्धं प्रतिप्रस्थातोत्तरेण ॥ ११ ॥ प्रत्यञ्चं यन्तमध्वर्युं प्रतिप्रस्थाता ग्रहेण परिप्रगृह्णाति । प्राञ्चं यन्तं पात्रेण ॥ १२ ॥ एवमेवोत्तरैरुत्तरैर्मन्त्रैर्गृह्णीतः ॥ १३ ॥ पूर्वणपूर्वेणाध्वर्युरुत्तरेणोत्तरेण प्रतिप्रस्थाता ॥ १४ ॥ अध्वर्युरेव त्रयोदशं गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि सैसपौऽस्त्वैहस्पत्याय त्वा इति ॥ १५ ॥ द्वादशं गृह्णन्त इति विज्ञायते । त्रयोदशे-त्येकेषाम् । चतुर्दशेत्येकेषाम् ॥ १६ ॥ सह प्रथमौ जुहुतो यदि त्रयोदशं गृह्णन्ते ॥ १७ ॥ सहप्रथमौ सहोत्तमौ यदि चतुर्दश ॥ १८ ॥ ॥ २९ ॥

पूर्वेषां शेष उच्चरानभिगृहीतः ॥ १ ॥ असन्ना' ह्यन्ते ॥ २ ॥ ऋतुना प्रेष्य इति त्रिरध्वर्युराह । त्रिः प्रतिप्रस्थाता ॥ ३ ॥ पर्यावृत्य पात्रम् ऋतुभिः प्रेष्य इति द्विरध्वर्युराह । द्विः प्रतिप्रस्थाता ॥ ४ ॥ पर्यावृत्य पात्रम् ऋतुना प्रेष्य इति सकृदध्वर्युराह । सकृत् प्रतिप्रस्थाता ॥ ५ ॥ यत्राभिजानाति अध्वर्युं यजतम् इति तदध्वर्युराह होतरेतद्यज इति ॥ ६ ॥ यत्राभिजानाति गृहपते यज इति तद्यजमान आह होतरेतद्यज इति ॥ ७ ॥ अननुवपदकारा ऋतुग्रहा भवन्ति ॥ ८ ॥ अध्वर्युपात्रे प्रतिप्रस्थाता सैसावमानयति । अध्वर्युः प्रतिप्रस्थातुः पात्रे ॥ ९ ॥ प्रतिप्रस्थाता' तेन' मक्षमाहरति ॥ १० ॥ एवमनुपूर्वं यो यो यजति तेन' प्रतिभक्षयतः मन्त्राभिभूतिः इति । होतारमध्वर्युः । पोतारं प्रतिप्रस्थाता । नेष्टारमध्वर्युः । आग्नीध्रं प्रतिप्रस्थाता । ब्राह्मणाल्लेसिनमध्वर्युः । मैत्रावरुणं प्रतिप्रस्थाता । होतारमध्वर्युः । पोतारं प्रतिप्रस्थाता । नेष्टारमध्वर्युः । अल्लावारं प्रतिप्रस्थाता । होतारमेवाध्वर्युः । होतारं प्रतिप्रस्थाता ॥ ११ ॥ अत्रैव पात्रं निधायध्वर्युः स्वेन पात्रेण ॥ १२ ॥ ॥ ३० ॥

1. B₁ repeats sūtras 7-9.

2. A₁₋₃, B₁ परिप्रति

3. A₁₋₃, B₁ omitted

4. B₁ एषा

5. Sūtra 7 cited verbatim by Vāṇcheśvara (51a) on SatS VIII.2.

6-6. A₁₋₃ प्रतिप्रस्थातेन

7-7. B₁ omitted; sūtra 11 cited verbatim by Vāṇcheśvara (51b) on SatS VIII.2.

ससंसावेणैन्द्राशं' गृह्णाति इन्द्राग्नी आगतं सुतम्' इति ॥ १ ॥ शस्त्रमत्र' भवति ॥ २ ॥ अग्रेण होतारमुपविश्याध्वर्युः शस्त्रमुपाकरोति इवा देवहूः इत्यनु- वाकशेषेण' ॥ ३ ॥ एतेनैव सर्वाणि शस्त्राण्युपाकरोति ॥ ४ ॥ अथैनं पराश्व- मूर्ध्वब्रुमासीनमभ्याह्वयते होता ॥ ५ ॥ शोसा' मोद इव इति प्रदक्षिणमावर्तते ॥ ६ ॥ ऋतुपात्रमारम्योर्ध्वस्तिष्ठन् सदोविले प्रतिगृणाति प्रह्वो वा ॥ ७ ॥ ओषा' मोद इव इत्यर्धचेंपु ॥ ८ ॥ ओमोषा' मोद इव इति प्रणवेपु ॥ ९ ॥ नाभिप्रति- गृणीयात् । नार्धर्चांल्लुप्यते ॥ १० ॥ यत्र यत्र होता' विरमेत् ओमोषा' मोद इव इत्येव ब्रूयात् ॥ ११ ॥ उभयं व्याहावे करोति शोसा मोद इवोषा मोद इव इति ॥ १२ ॥ परिधानीयाया उचमेन प्रणवेन सह प्रणौति ॥ १३ ॥ एवमेव सर्वाणि शस्त्राणि प्रतिगृणात्यन्यत्र पात्रारम्भणात् ॥ १४ ॥ शस्त्रमनुमन्त्रयते, शस्त्रस्य शङ्कमसि इति ॥ १५ ॥ एतेनैव सर्वाणि शस्त्राण्यनुमन्त्रयते ॥ १६ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्षादचे ग्रहमध्वर्युः । आददते नाराशंसान् ॥ १७ ॥ अत्याक्रम्याभ्राव्याह उक्पद्या यज सोमस्य इति ॥ १८ ॥ वपद्कृते जुहोति' ॥ १९ ॥ ॥ २१ ॥

वपद्कारं चानुवपद्कारं चानु प्रकम्पयन्ति नाराशंसान् ॥ १ ॥ ऐन्द्रैरेव ग्रहमक्षनन्त्रो' व्याख्यातः ॥ २ ॥ नाराशंसान् भक्षयन्ति' नराशंसपीतस्य सोम देव ते इति' ॥ ३ ॥ एवमेवोत्तरेणोत्तरेण नाराशंसेन सवनेसवने नाराशंसान्' भक्ष-

1. A, संसंज्ञा"
2. A₁₋₃ शस्त्रमस्तोत्रं; B, शस्त्रमत्रं; sūtras 30.12 to 31.2 cited by Vāṇcheśvara (52a) on SatS VIII with शस्त्रं स्तोत्रं for शस्त्रमत्र.
3. Sūtra 3 partially cited by Vāṇcheśvara (52a) on SatS VIII.2.
4. A, शोसा; A₂ शोसा
5. A, वोडा; A₂₋₃ वोषा; B, वोडा
6. A_{1,4,5} वो; A₂ वोमोषा
- 7-7. Thus B; A, होत वि'; A₂₋₃ होता विदोमोषा; Rudradatta on ĀpSS XII.27.14: तथा च सस्यापाठभारद्वाजौ यज यत्र होता विरमेत् ओषा मोद इत्येव ब्रूयादिति ।
8. Cited verbatim by Vāṇcheśvara (53a) on SatS VIII.2.
9. A₂₋₃, B, गृह्यमक्ष"
- 10-10. A₂₋₃ omitted
11. With reference to the formula in this sūtra Rudradatta on ĀpSS XII.24.7 and Yajñeśvara Dikṣita in his commentary *Agnihoma-candrikā* on BaudhSS VII.4 say: तथा वेद्युरेव मन्त्रान् बोधायनभारद्वाजौ । Similarly Gopīnātha on SatS VIII.2 (p. 805): एवमेव वेद्युर्मन्त्रान् बोधायनभारद्वाजौ ।

यन्ति ॥ ४ ॥ असर्वान्^१ भक्षयित्वाप्याययन्ति ॥ ५ ॥ व्याख्यातमाप्यायने सादनम्
 ॥ ६ ॥ वैश्वदेवे शुक्रपात्रेण गृह्णाति ओमासध्वर्षणीवृतः इत्येतेनानुवाकेन ॥ ७ ॥
 स्तुतशस्त्रे अत्र भवतः ॥ ८ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः^२ । आददते नाराशंसान्
 ॥ ९ ॥ अत्याक्रम्याभ्राव्याह उक्थशा यज सोमस्य इति ॥ १० ॥ वषट्कृते जुहोति
 ॥ ११ ॥ व्याख्यातमनुप्रकम्पनम्^३ ॥ १२ ॥ व्याख्यातो ग्रहस्य भक्षमन्त्रः
 ॥ १३ ॥ व्याख्यातो नाराशंसानाम् ॥ १४ ॥ सर्वान् भक्षयन्ति । नाप्याययन्ति^४ ।
 मार्जयन्ते ॥ १५ ॥ सर्वभक्षा एवात ऊर्ध्वं प्रातःसवने चमसा भवन्ति ॥ १६ ॥ तत
 उक्थ्यं विगृह्णाति ॥ १७ ॥ उक्थ्यस्थास्या उक्थ्यपात्रे तृतीयं गृह्णाति उपयाम-
 गृहीतोऽसि मित्रावरुणान्यां त्वा इति ॥ १८ ॥ अथैनं सादयति एष ते योनिर्मित्रावरुणान्यां
 त्वा इति ॥ १९ ॥ पुनर्हविमि इति स्थालीं प्रत्यभिमुख्यति ॥ २० ॥ मैत्रावरुणचमस-
 मुख्योऽथमसानुचयति ॥ २१ ॥ स्तुतशस्त्रे अत्र भवतः ॥ २२ ॥ शस्त्रं प्रति-
 गीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः^५ । आददते चमसोऽथमसाध्वर्यवः ॥ २३ ॥ अत्याक्रम्या-
 भ्राव्याह उक्थशा यज सोमानाम् इति ॥ २४ ॥ वषट्कृते जुहति^६ ॥ २५ ॥ मैत्रा-
 वरुणचमसेऽध्वर्युः सैत्तावमवनयति देवेभ्यस्तवा देवायुवं वृणसि^७ यज्ञस्यायुवे इति
 ॥ २६ ॥ ॥ ३२ ॥

यदि कामयेताध्वर्युरात्मानं यज्ञयज्ञसेनार्पयेयमित्येतद्यथासमाप्नातम् ॥ १ ॥
 यथाचमसं चमसिनो भक्षयन्ति मन्त्राभिभूतिः इति ॥ २ ॥ एवं प्रतिप्रस्थातो-
 त्तराभ्यामुक्थ्यविग्रहाभ्यामभक्षयन्^८ प्रचरति ॥ ३ ॥ यो यो मुख्यधमसस्तस्मि-
 न्स्तस्मिन्^९ सैत्तावमवनयति ॥ ४ ॥ ब्राह्मणार्छंसिचमसमुख्यो द्वितीयः । अछा-
 वाकचमसमुख्यस्तृतीयः^९ ॥ ५ ॥ एतेन शस्त्रयाज्यानामानुपूर्व्यं व्याख्यातम् ॥ ६ ॥
 एतावन्नाना । इन्द्राय त्वा इति ब्राह्मणार्छंसिनो ग्रहणसादनौ भवतः । ऐन्द्रो
 भक्षमन्त्रः । इन्द्राभिम्या त्वा इत्यछावाकस्य ग्रहणसादनौ भवतः । मन्त्राभिभूतिः

1. B, सर्वान्

2. A₁₋₃, व्याख्यातं प्रदृश्यते

3. A₁₋₃, omitted

4. A₁, B, ग्रहमध्वर्युः; A₂₋₃, ग्रहं

5. A₂₋₃, जुहोति

6. Thus A_{2,3}; A₁, B, प्रवर्जितः; A₂, एवं पुनर्वर्जितः; A₃, एवं पुनर्वर्जितः

7. A₁, B, यथा भक्षयन्

8. A₂₋₃, मुख्यधमसस्तस्मिन्; B, मुख्यधमसस्तस्मिन्

9. द्वौचः repeated in A₂

इति भक्षमन्त्रः ॥ ७ ॥ उत्तममुक्थ्यविग्रहं गृहीत्वा न स्थालीं प्रत्यभिमृशति
 ॥ ८ ॥ न्युप्योक्थ्यस्थालीं षोडशिनं गृह्णाति आ तिष्ठ वृत्रहन् रथम् इत्येतेनानु-
 वाकेनोत्तरेण वा ॥ ९ ॥ अपि वै न धाराग्रहाणामुत्तमं गृह्णीयात् ॥ १० ॥ एव-
 मेवोत्तरेणानुवाकेन सवनेसवने षोडशिनमभिगृह्णाति ॥ ११ ॥ षोडशिनं गृहीत्वा
 संप्रेष्यति उत्तमोद्धमसानुत्तय द्रोणकलशं पूतमृत्यमनय सर्वं राजानं चमसेषूज्य दशाभि-
 कलशौ मृष्ट्वा न्युज इति ॥ १२ ॥ उक्थशा इत्याह प्रातःसवनं प्रतिगीर्य ॥ १३ ॥
 अग्निः प्रातःसवने पात्वस्मान् इत्याहुतिं हुत्वा संप्रेष्यति प्रशास्तः प्रसुहि इति
 ॥ १४ ॥ सर्पत इत्याह प्रशास्ता ॥ १५ ॥ सन्तिष्ठते प्रातःसवनम् ॥ १६ ॥ ॥ ३३ ॥

॥ इति त्रयोदशः प्रश्नः ॥

1. A₁, B₁ दृष्ट्वा

2. A₂₋₅ add तृतीयः

3. Thus B₁

अथ चतुर्दशः प्रश्नः

माध्यंदिने सवनं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ तस्य प्रातःसवनेन कल्पो
 व्याख्यातः ॥ २ ॥ विकाराननुकमिष्यामः ॥ ३ ॥ ततः संप्रेष्यति प्रतिप्रस्थातः
 सवनीयानिर्वपे इति ॥ ४ ॥ वसतीत्रीभिर्होतृचमसं पूरयित्वा निग्राभ्यास्तु यजमानं
 वाचयति यथा प्रातःसवने ॥ ५ ॥ अधिपवणचर्मणि सर्वे राजानं न्युप्य ग्रावस्तुत
 उष्णीषं प्रयच्छति ॥ ६ ॥ असंप्रेषितो ग्रावस्तोत्रीया^१ अन्वाह ॥ ७ ॥ महाभिपव-
 मभिपुष्पन्ति यथा प्रातःसवने ॥ ८ ॥ एतावन्नाना । इहाम्य इह इत्यभिपुष्पन्ति
 ॥ ९ ॥ उत्तमस्याभिपवस्य मध्यमे पर्याये बृहत् इत्यभिपुष्पन्ति ॥ १० ॥ अथोत्तमं
 पर्याये रावपन्त इवाभिपुष्पन्ति इहाम्य^२ इह^३ इहाम्य^४ इह इति ॥ ११ ॥ उत्तमे^५
 पर्यायेऽभिपुतो राजा भवत्यसंभृतोऽथ प्रतिप्रस्थाता ग्रावणोऽनुमोदते देवा प्रावाण^६
 इन्दुरिन्द्र इत्यादिपुः । एन्द्रमनुच्यबुः । परमस्याः परावतः । आत्मात्सधस्यात्^७ । ओरोरन्त-
 रिक्षात्^८ । आ सुभूतमनुपबुः । ब्रह्मवर्चसं^९ म आ सुपबुः^{१०} । समरे रक्षोत्यवधिपुः । अपहतं
 ब्रह्मव्यस्य इति ॥ १२ ॥ समानमा ग्रहकालात् ॥ १३ ॥ शुक्रामन्थिनावेवाग्रे गृह्णाति
 ॥ १४ ॥ आग्रयणं तिसृभ्यो धाराभ्यो^१ गृह्णाति ॥ १५ ॥ य एवाग्रयणस्थाल्यां
 राजा समन्यस्मिन् पात्रे पर्यासिच्य द्वितीयां धारां कुरुते । उदचनातृतीयाम्
 ॥ १६ ॥ उक्थ्यस्यावृत्तोकथ्यं गृहीत्वा ॥ १७ ॥ ॥ ११ ॥

क्रतुपात्राभ्यां मरुत्वतीयौ गृह्णाति । अध्वर्युपात्रेण पूर्वं मरुत्वन्तं वृषभं
 वावृधानम् इति । प्रतिप्रस्थात्रेणोत्तरम् इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम् इति ॥ १ ॥
 द्रोणकलशे राजानमतिपावयति यावन्तं माध्यंदिनाय सवनायाप्तं मन्यते ॥ २ ॥
 समानमा पवमानात् ॥ ३ ॥ प्रत्यञ्चः ब्रह्मा माध्यंदिनं पवमानं सर्पन्ति त्रैष्टुभः
 पन्था रुद्रा देवता वृकेणापरिपरेण पया स्वस्ति रुद्रानशीय इति । वागप्रेगा अग्र एव
 इति च ॥ ४ ॥ उत्तरेण हविर्धाने दक्षिणेन मार्जालीयं परीत्य पूर्वया द्वारा सदः
 प्रविश्याग्रेण होत्रीयमध्वर्युरवतिष्ठते । अग्रेण प्रशास्त्रीयमतिक्रम्येत्तरे ॥ ५ ॥ माध्यं-
 दिनेन पवमानेन स्तुवते ॥ ६ ॥ स्तुयमाने यजमानोऽन्वारोहं जपति सुपर्णोऽसि

1. A, *स्तोत्रिया; B, प्रास्तव्या

2-2. A, इहाम्य इह; A₂₋₃ इहाम्य इह; B, इहान् इह

3-3. B, omitted

4. A, प्रावाण

5-5. Thus B₁; A, आरमान् वधस्ता^१; A₂₋₃, आत्मात्सधस्यात्^२

6-6. B, omitted

7. A, omitted

त्रिष्टुप्कृन्दाः इति ॥ ७ ॥ समानमा संप्रैपात् ॥ ८ ॥ नात्र पशुं प्रचोदयति । न राजानमुपतिष्ठते । प्रतिप्रस्थातर्दधिघर्मेणानूदेहि इति संप्रैपान्तं नमति ॥ ९ ॥ समानमा सवनीयानां निर्वपणात् ॥ १० ॥ सवनीयान्निर्वप्यन्नाग्नेयं पशुपुरोडाशं निर्वपत्य-
 श्रिष्टोमे । ऐन्द्राग्रमुक्थ्ये द्वितीयम् । ऐन्द्रं षोडशिनि तृतीयम् । सारस्वतमतिरात्रे
 चतुर्थम् ॥ ११ ॥ ततः सवनीयान्निर्वपति ॥ १२ ॥ एतावन्नाना । नोत्तरयोः सवनयोः
 पपस्या भवति ॥ १३ ॥ व्याख्यातं सवनीयानां निर्वपणं बर्हिस्तरणमलंकरणं
 ग्रहावकाशोपस्थानं सर्पणमिति ॥ १४ ॥ दधिघर्मेण चरति ॥ १५ ॥ औदुम्बरीं
 सुच्यामाग्नीधीये' दधि गृह्णाति यावती चात्रापित्री महित्वा इति ॥ १६ ॥ ॥२॥

अथैतदाग्नीध्रेऽधिध्रयति वाक् च त्वा मनश्च श्रीणीताम् । प्राणश्च^१ त्वापानश्च
 श्रीणीताम्^१ । चक्षुश्च त्वा श्रोत्रे च श्रीणीताम् । दक्षश्च त्वा बलं च श्रीणीताम् । भोजश्च त्वा
 सहश्च श्रीणीताम् । आयुश्च त्वा जरा च श्रीणीताम् । आत्मा च त्वा तनूश्च श्रीणीताम् ।
 श्रुतोऽसि श्रुतं कृतः । श्रुताय त्वा श्रुतेभ्यस्त्वा इति ॥ १ ॥ ततः संप्रैष्यति द्योतर्षदस्व
 यत्ते वाचम् इति ॥ २ ॥ यत्राभिजानाति यदि आतो जुहोतन यद्यथातो ममत्तन इति
 तत आह आतं^३ हविः इति ॥ ३ ॥ अत्याक्रम्याथाव्याह दधिघर्षस्य यज इति ॥ ४ ॥
 वपद्कृते जुहोति

यमिन्द्रमाहुर्षकृणं यमाहुः । यं मित्रमाहुर्षसु सत्यमाहुः ।

यो देवानां देवतमस्तपोजाः । तस्मै त्वा तेभ्यस्त्वा स्वाहा ॥

इति ॥ ५ ॥ अनुवपद्कृते द्वितीयं हुत्वावशिनिष्टि ॥ ६ ॥ तं ते भक्षयन्ति ये
 प्रवर्ग्यम् । तस्यारण्येऽनुवाक्ये भक्षमन्त्रः ॥ ७ ॥ नाप्रवर्ग्यं दधिघर्मो विद्यत
 इत्यपरम् ॥ ८ ॥ ततः सवनीयानासादयति ॥ ९ ॥ पशुपुरोडाशेन प्रचर्य सवनीयैः
 प्रचरति ॥ १० ॥ एतावन्नाना । माध्यंदिनस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशानामनुबृहि ॥
 माध्यंदिनस्य सवनस्येन्द्राय^२ पुरोडाशान् ग्रस्थितान् प्रेष्य इति संप्रैष्यति ॥ ११ ॥ सर्वेषां
 सपशुपुरोडाशानां समानः स्विष्टकृत् प्रैषवान् समानेडा ॥ १२ ॥ न सवनीयस्य
 पशुपुरोडाशो विद्यत इत्यपरम् ॥ १३ ॥ आधवनीयं पूतभृत्यवनयति ॥ १४ ॥
 समानमा संप्रैपात् ॥ १५ ॥ एतावन्नाना । माध्यंदिनस्य सवनस्य निष्केवलस्य भागस्य

1. A, 'माग्नीध्रे; B, सुच्यामाग्निध्रे

2-2. A, omitted

3. B, द्योत

4. A, सवनस्य

शुक्लतो मन्त्रिवतो मधुधुतः इति संप्रैषादिः ॥ १६ ॥ समानमा पुनरभ्युन्नीतेभ्यः^१
 ॥ १७ ॥ पूर्व आग्नीध्रादछावाकः संयजति ॥ १८ ॥ नात्र पुरोडाशशकलमछा-
 वाकाय निदधाति ॥ १९ ॥ यथाचमसं चमसिनो मक्षयन्ति ॥ २० ॥ ह्रस्वद्रणस्य
 सोम देव ते इत्येष एव माघ्यंदिने सवने भक्षमन्त्रो भवत्यन्यत्र नाराशंसेभ्यः
 ॥ २१ ॥ असर्वान् भक्षयित्वाप्याययन्ति ॥ २२ ॥ व्याख्यातमाप्यायनं सादनम्
 ॥ २३ ॥ ॥ ३ ॥

सन्नेषु नाराशंसेषुचरेण हविर्धान उत्तरेणाग्नीध्रीयमुचरेण^२ सदः परीत्य
 पूर्वया द्वारा प्राग्वंशं प्रविश्यापरेण शालामुखीयमुपविश्य जुह्वां चतुर्गृहीतमाज्यं
 गृहीत्वा दर्भेण हिरण्यं निष्टक्यं यद्धवावदधाति ॥ १ ॥ अमात्यानां संहानं
 समन्वारम्भणं संप्रच्छादनमिति वैसर्जनेषु व्याख्यातम् ॥ २ ॥ वाससोऽन्तं ह्रुदण्ड
 उपनियम्य^३ जुहोति दक्षिणानि^४ ॥ ३ ॥ उदु त्वम् ॥ चित्रम् इति द्वाभ्यां
 गार्हपत्ये जुहोति ॥ ४ ॥ अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा ॥ ५ ॥ दिवं गच्छ सुमः पत इति
 हिरण्यं हुत्वोद्गृह्णाति ॥ ६ ॥ अथैना^५ दक्षिणा दक्षिणेन वेदिमवस्थिता भवन्ति
 गवां द्वादशशतं तिला मापा ओदनो मन्योऽजोऽविर्वासो हिरण्यमनो रथोऽग्नौ हस्ती
 पुरुष इति । एफविंशतिरित्येकेषाम् । चतुर्विंशतिरित्येकेषाम् । अपरिमिता^६
 इत्येकेषाम् । सर्ववेदसमित्येकेषाम्^७ ॥ ७ ॥ हिरण्यं चाज्यं च धारयमाणो यजमानो
 दक्षिणा अभ्येति^८ रूपेण वो रूपमभ्येति वपसा वयः इति ॥ ८ ॥ तुधो वो विश्ववेदा
 वि भजत इति मध्यमवक्रामति^९ ॥ ९ ॥ अथैनाः^{१०} कृष्णाजिनेन व्युत्त्रास्य विभज्य
 वाविभज्य^{११} चात्यानयत्यग्रेण^{१२} प्राग्वंशं जघनेन सदोऽन्तरेण नेष्टुधार्मीध्रस्य^{१३} च^{१४}
 ॥ १० ॥ सा उदीचीरन्तरेण चात्वालं चाग्नीध्रं चोत्सृजति ॥ ११ ॥ अत्यापतीप्वा-

1. A₁₋₃ पुनरभ्युन्नीतेभ्यः
2. A₂ 'मधुधु' ; A₃₋₅ 'मधुधु'
3. B₁ 'नियम्य'
4. A₁ दक्षिणानि
5. A₂₋₃, B₁ अथैता
6. Emended; A₂, B₁ 'मित'
7. -B₁ omitted
8. A₁ अभ्येति
- 9-9. A₁ मध्यमवत्प्रथैता
10. B₁ omitted
11. A₁ वात्यैनाप्याययन्
- 12-12. A₁ नेष्टु 'स्व च' ; A₂ नेष्टु च ; A₃₋₅ नेष्टु च

हवनीयमभिमन्त्रयते एतत्ते अग्ने' राय एति सोमच्युतम् इति प्रतिपद्य यज्ञस्य पथा सुविता नयन्तीः इत्यन्तेन ॥ १२ ॥ ॥४॥

आग्नीध्र एतदाज्यं जुहोति अग्ने नय सुपया राये अस्थान्-इत्येतया ॥ १ ॥ वनेषु व्यन्तरिक्षं ततान इति वारुण्या द्वितीयया जुहुयाद्यद्यनो' स्थोऽथो वासोऽपि वा दीयेत' ॥ २ ॥ ग्राजापत्यया तृतीयया जुहुयाद्यदि हस्तिनं पुरुषं वा दास्यन् स्यात् ॥ ३ ॥ आत्रेयाय प्रथमाय हिरण्यं ददाति मध्यमायेत्येकेषामुत्तमायेत्येकेषां ब्राह्मणमद्य राध्यासमुविमर्षेयम् इति ॥ ४ ॥ यद्यात्रेयं न विन्देद्य आपर्षेयः संहितस्तस्मै दद्यात् ॥ ५ ॥ आग्नीध्रायात्र' उपवर्हणं सार्वध्रं ददात्यजं च ॥ ६ ॥ ततो ब्रह्मणे यथान्यां दक्षिणां नातिध्यायेदेवं दद्यात् ॥ ७ ॥ तत उद्गातृभ्यो होतृभ्यः ॥ ८ ॥ 'अध्वर्युभ्यस्तु हविर्धान आसीनेभ्यः ॥ ९ ॥ अन्ततः प्रतिहर्त्रे ददाति ॥ १० ॥ अर्धमर्धिभ्यस्तृतीयं तृतीयभ्यः पादं पादिभ्यः । ते द्वादशाह्वे व्याख्याताः ॥ ११ ॥ ऋत्विग्भ्यो दत्त्वा प्रसर्पकेभ्यो ददाति ॥ १२ ॥ एते दक्षिणेन पृष्ठयामन्तः' सदस्युपविष्टा भवन्ति ॥ १३ ॥ नानार्षेयाय विदुषे ददाति । नार्षेयायाविदुषे । आपर्षेयायैव विदुषे ददाति ॥ १४ ॥ न कष्वकत्रयेभ्यो न ज्ञातये नर्त्विजे प्रसृप्ताय न भीतो न याचमानाय । यां याचमानाय ददात्येनं सा दक्षिणा गच्छतीति विज्ञायते ॥ १५ ॥ ब्राह्मणाय श्रोत्रियायान्तर्वेद्यासीनाय दक्षिणां ददाति ॥ १६ ॥ अप्यब्राह्मणाय विद्याविदे देयम्' ॥ १७ ॥ ॥५॥

यामन्यो दीयमानां न कामयेत यं द्विष्यात्तस्मै तां दक्षिणां दद्यादन्येन धनेन सह ॥ १ ॥ कुत एतेभ्यो दद्यात् । एतस्मादेव द्वादशाच्छतादित्येकम् । अन्यत इत्यपरम् ॥ २ ॥ वि सुवः पश्य व्यन्तरिक्षम् इति सदः प्रेक्षेत' ॥ ३ ॥ संनीता' दक्षिणा अनुमन्त्रयन्ते अस्मदात्रा देवत्रा गच्छत इत्यनुवाकशेषेण ॥ ४ ॥

1. A₁ अग्नेये
2. B₁ जुहोति यद्यनो
3. A₂₋₃ दीयते
4. A₁ मध्यमायेत्येकेषां
5. B₁ आग्नीध्रायात्र; with reference to sūtras 4 and 6 Rudradatta on ĀpŚS VIII.6.12 says: तत्राग्नीध्रायेयोरत्रात्रेयः प्रथम इष्टो बोधादनमारद्वाजाभ्याम् । Vāñcheśvara (32b) on SatS X.4: प्रथममात्रेयाय दत्त्वाग्नीध्रे दद्यादिति बोधादन-मारद्वाजा ।
6. Emended; A₁ पृष्ठयामन्ततः; A₂₋₃ B₁ पृष्ठयामन्ततः; cf ĀpŚS XIII.6.15
7. A₂₋₃ यं
8. Rudradatta on ĀpŚS XIII.6.14: एतः प्रेक्षत इत्येव भारद्वाजः ।
9. Emended; A₁ संनीता; A₂₋₃ समनीता

आग्नीध्रे वैश्वकर्मणानि जुहोति यज्ञपतिमृषय एनसाहः' इति' पञ्च ॥ ५ ॥ चात्याले कृष्णविपाणां प्रास्यति

हरिणस्य रघुष्यतोऽधि शीर्षणि^२ मेपजम् ।

सुक्षेत्रियं^३ विपाणया विपूचीनमनीनशत् ॥

अनु त्वा हरिणो मृगः पद्भिश्चतुर्भिरक्रीति ।

विपाणे^४ विधेते ग्रन्थिं यदस्य गुल्फिदं^५ इदि मनो यदस्य गुल्फिदम्^६ ॥

इत्येताभ्याम् ॥ ६ ॥ ततः संप्रेष्यति इन्द्राय मरुत्वतेऽनुवृद्धि इति ॥ ७ ॥ यदा मरुत्वतेऽनुक्तं^७ भवत्यथ न दीयत आनुवृन्ध्यावपाया^८ होमात् ॥ ८ ॥ पूर्वगृहीत-
मध्वर्युरादत्त उत्तरं प्रतिप्रस्थाता ॥ ९ ॥ अत्याक्रम्याश्रान्याह इन्द्राय मरुत्वते प्रेष्य इति
॥ १० ॥ षपदकृते जुहुतः ॥ ११ ॥ सानुवषट्कारावेके^९ मरुत्वतीयौ समामनन्ति ।
अननुवषट्कारावेके । उत्तरं सानुवषट्कारमेके ॥ १२ ॥ व्यवनयेते यथर्तुग्रहेषु
॥ १३ ॥ प्रतिप्रस्थानेन भक्षयन्ति ॥ १४ ॥ अत्रैव पात्रं निधायाध्वर्युः स्वेन
पात्रेण सैलावेणोत्तमं मरुत्वतीयं गृह्णाति मरुत्वीं इन्द्र वृषभो रणाय इति ॥ १५ ॥
शस्त्रमत्र^{१०} भवति ॥ १६ ॥ ऋतुपात्रमारभ्य प्रतिगृणाति ॥ १७ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते
ग्रहमध्वर्युः । आददते नाराक्षंसान् ॥ १८ ॥ अत्याक्रम्याश्रान्याह उक्त्यशा यत्र
सोमस्य इति ॥ १९ ॥ षपदकृते जुहोति ॥ २० ॥ व्याख्यातमनुप्रकम्पनम्^{११}
॥ २१ ॥ व्याख्यातो ग्रहस्य भक्षमन्त्रः ॥ २२ ॥ व्याख्यातो नाराक्षंसानाम्
॥ २३ ॥ असर्वान् भक्षयित्वाप्याचयन्ति ॥ २४ ॥ व्याख्यातमाप्याचनं सादनम्
॥ २५ ॥ ॥ ६ ॥

माहेन्द्रै^{१२} शुक्रपात्रेण गृह्णाति महीं इन्द्रो य^{१३} ओजसा इत्येतेनानुवाकेनोत्तरेण

1-1. A₁ एन एवाहुतिरिति; Rudradatta on ĀpSS XIII.8.1: तत्र यज्ञपतिं घोरा मृषयोऽनन्ध्यान् ये भक्षयन्तो नमः पितृभ्य इति पठेति भारद्वाजः ।

2. B₁ शीर्षणि

3. B₁ सुक्षेत्रियं

4. A₂₋₃ विपाणे विपाणे

5. A₂₋₃ गुल्फिदं

6. A₂₋₃ गुल्फिदं

7. A₁ 'नुक्तं

8. A₂₋₃, B₁ 'अनु'

9. A₁ 'वेते; A₂₋₃ 'वेके; B₁ 'वेतौ

10. A₁ शस्त्रमत्र; A₂₋₃, B₁ शस्त्रमर्षं

11. B₁ omitted

12. A₁₋₃ माहेन्द्रै

वा ॥ १ ॥ स्तुतशस्त्रे अत्र भवतः ॥ २ ॥ स्तोत्रमुपाकृत्य संप्रेष्यति अभिषेकारो-
 ऽभिपुण्यतोदखलानुद्वाद्याग्नीदाशिरं^१ विनय सौम्यस्य^२ वितात् इति ॥ ३ ॥ अत्र तार्तीय-
 सवनीयक्रमभिषवमभिपुण्यात्^३ सवनीयान् सौम्यमिति निर्वपेदाशिरं विनयेदि-
 त्येकम् । तृतीयसवन इत्यपरम् ॥ ४ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्षादत्ते ग्रहमध्वर्युः^४ । आददते
 नाराशंसान् । आददतेऽतिग्राह्यान् ॥ ५ ॥ अत्याक्रम्याश्चाव्याह उक्थशा यज सोमस्य
 इति ॥ ६ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ७ ॥ व्याख्यातमनुप्रक्रम्यनम् ॥ ८ ॥ ततो-
 ऽतिग्राह्यान् जुह्वति अग्रे तेजस्विन् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ९ ॥ व्याख्यातो ग्रहस्य
 भक्ष्यमन्त्रः ॥ १० ॥ ततोऽतिग्राह्यान्^५ भक्षयन्ति मयि मेधा मयि प्रजाम् इत्येतै-
 र्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ११ ॥ व्याख्यातो नाराशंसानाम् ॥ १२ ॥ सर्वान् भक्षयन्ति
 ॥ १३ ॥ नाप्याययन्ति । मार्जयन्ते ॥ १४ ॥ सर्वभक्षा एवाव ऊर्ध्वं माध्यंदिने
 चमसा भवन्ति ॥ १५ ॥ तत उक्थ्यं विगृह्णाति यथा प्रातःसवने ॥ १६ ॥
 एतावन्नाना । इन्द्राय त्वा ॥ इन्द्राय त्वा इति सर्वत्र^६ ग्रहणसादनौ भवतः ॥ १७ ॥
 ऐन्द्रो भक्ष्यमन्त्रः ॥ १८ ॥ तस्मिन्नेव काले षोडशिनमभिगृह्णाति ॥ १९ ॥ षोडशिनं
 गृहीत्वा^७ संप्रेष्यति^७ उत्तमोक्षमसानुनय द्रोणकच्छं पूतधृत्यवनय सर्वं^७ राजानं चमसेष्वनय
 दशाभिः कच्छशौ मृष्टां न्युञ्ज इति ॥ २० ॥ उक्थं वाचि इत्याह माध्यंदिनं सवनं
 प्रतिगीर्षि ॥ २१ ॥ विधे देवा मरुत इन्द्रो ब्रह्मान् इत्याहुर्हि हुत्वा संप्रेष्यति
 प्रशास्तः प्रमुहि इति ॥ २२ ॥ सर्पत इत्याह प्रशास्ता ॥ २३ ॥ संतिष्ठते माध्यंदिनं
 सवनम् ॥ २४ ॥ ॥७॥

तृतीयसवनं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ यदा बहवोऽन्तर्वेदि स्युरधादित्यं
 गृहीयात् ॥ २ ॥ यस्य भ्रातृव्यः सोमेन यजेत यावदादित्यं गृहीयात्तावद्बहिर्वेदि

1. A₂ 'नुदादया', A₃₋₅ 'नुदाददा'

2. A₁ सौम्यस्य

3. Emended; B, 'भिषवायामि'; other MSS 'भिषवाणि'; Rudradatta on ĀpSS XIII.5.5 and Gopānātha on SatS IX.2 (p. 913), while citing this sūtra read अभिषव as emended and अवयवेत् for विनयेत्. Again on ĀpSS XIII.13.14: भारद्वाजादिमतास्तु माहेन्द्रस्य स्तोत्रकाल एवाव निर्वपो निर्दक्षित एव प्राक् । Vāñcheśvara (15a) on SatS IX.2: भारद्वाजादिमतामाहेन्द्रस्तोत्र कालेऽस्य निर्वप इत्युक्तं प्राक् । Sūtra + partially cited by Vāñcheśvara (9a) on SatS IX.2.

4. B, अतिमाद्यास्ततो

5. B, omitted

6-6. A₂₋₅, B, पृष्ठाति

7. A₂₋₅ उक्थ्यं

इत्येव एव तृतीयसवने' भक्षमन्त्रो भवत्यन्यत्र नारायणसेभ्यः ॥ १८ ॥ उभयीर्देवताः
पुनरभ्युक्षीतेषूपलक्षयन्ति ॥ १९ ॥ असर्वान्' भक्षयित्वाप्याययन्ति ॥ २० ॥
व्याख्यातमाप्यायनं सादनम् ॥ २१ ॥ ॥११॥

स्वं स्वं चमसमन्' न्यन्ते' त्रींस्त्रीन् पुरोडाशशकलानुपन्यस्यन्ति ॥ १ ॥
एतत्ते तत ये च त्थामतु इत्येते' दानप्रमृतयः प्रत्यायनान्ता' मन्त्रा आम्नादि
भवन्ति यथा पिण्डपितृयज्ञे ॥ २ ॥ स्वेभ्यः पितामहेभ्यो द्युरित्येकम् । यजमान
एव मन्त्राज्जपेत्तुष्णीमितर उपन्यस्येपुरित्यपरम्' ॥ ३ ॥ अन्तर्यामपात्रेण सावित्र-
माग्रयणाद् गृह्णाति याममप सवितः इत्येतेनानुवाकेन ॥ ४ ॥ न सादयति ॥ ५ ॥
ततः संप्रेष्यति देवाय सवित्रेऽनुब्रूहि इति ॥ ६ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह देवाय
सवित्रे प्रेष्य इति ॥ ७ ॥ वषट्कृते जुहोति । नानुवषट्करोति ॥ ८ ॥ तस्मिन्
ससंस्त्राये' पात्रे वैश्वदेवं पूतभूतो गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानः
इति ॥ ९ ॥ शस्त्रमत्र' भवति ॥ १० ॥ यत्राभिजानाति एकया च दशभिध
स्वभूते इति तत् प्रतिप्रस्थाता द्विदेवत्यपात्राणि प्रक्षाल्य खरे सादयति ॥ ११ ॥
यत्राभिजानाति प्र थाया यज्ञेः पृथिवी कृतावृधा इति तदन्यतरतोमोदं प्रतिगृणाति
मदा मोद इवोपा' मोद इव इत्याव्याहावात् ॥ १२ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः ।
आददते नारायणसान् ॥ १३ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह उक्थसा यज सोमस्य इति
॥ १४ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ १५ ॥ व्याख्यातमनुग्रकम्पनम् ॥ १६ ॥ सावित्र-
वैश्वदेवैः पीतस्य इति ग्रहस्य भक्षमन्त्रं नमति ॥ १७ ॥ व्याख्यातो नारायणसानाम्
॥ १८ ॥ सर्वान् भक्षयन्ति ॥ १९ ॥ नाप्याययन्ति'० । मार्जयन्ते ॥ २० ॥
सर्वभक्षा' एवात ऊर्ध्वं तृतीयसवने चमसा भवन्ति ॥ २१ ॥ ॥१२॥

ततः सौम्यं चरुं निर्वपति । सर्वनीचैर्वा सह'१ ॥ १ ॥ तमासाद्य यथा-

1. A₁₋₃, 'सवनस्य
2. B, सर्वान्
- 3-3. A, चमसं न्येतेन; B, चमसं त्वेतेन
4. A₂₋₃ इत्येतेः
5. A₁₋₃ प्रत्यायनान्त
6. Cited verbatim by Vāñcheśvara (14a) on SatS IX.4.
7. A₂₋₃ ससंस्त्राये
8. A₂ 'नाग्रः; A₃₋₅, B, 'मलं
9. A₁, B, इवोपा
10. B, omitted
11. Emended. MSS सर्वभक्ष्या cf. XIII.32.16.
12. XIV.7.4.

गृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह धृतस्य यज इति ॥ २ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ ३ ॥ अत्रैवोपविश्य प्राचीनावीतं कृत्वा हस्तेन सौम्यस्य पूर्वमवदानमवधति मेक्षणेनोत्तरम् ॥ ४ ॥ अभिघार्योदङ्कृत्याक्रम्याश्राव्याह सौम्यस्य^१ यज इति ॥ ५ ॥ वपदकृते दक्षिणार्धे जुहोति ॥ ६ ॥ अत्रैवोपविश्य यज्ञोपवीतं कृत्वाप उपस्पृश्य यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह धृतस्य यज इति ॥ ७ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ ८ ॥ अन्यतरतः परीज्यामेके सौम्यस्य^२ समामनन्ति ॥ ९ ॥ आज्येन चरुमभिपूर्योद्गातृभ्यो हरन्ति ॥ १० ॥ तमवेक्षन्ते^३ सत्रो त एतद्यदु त इह इति ॥ ११ ॥ यद्यगतासुर्भवति परिपश्यति । यदि गतासुः स्यात् सोऽवेक्षेत यन्मे मनः परागतम् इत्येतया ॥ १२ ॥ आमयाविना प्राश्योऽन्नाद्यकामेन प्राश्यो योऽल-
मन्नाद्याय^४ सन्नन्नं नाद्यात्तेन^५ प्राश्य इति विज्ञायते ॥ १३ ॥ जुह्वां नवगृहीत-
माज्यं गृहीत्वा ज्वलतो धिष्णियान् व्याघारयति ॥ १४ ॥ व्याघारणसंपातं
निधायोपांशुपात्रेण पात्नीवतमाग्रयणाद् गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि वृक्षस्पतिस्तस्य त
इन्दो इन्द्रियाव्रतः पत्नीवत्ते^६ ग्रहं गृह्णामि इति ॥ १५ ॥ व्याघारणसंपातेन श्रीत्वात्या-
क्रम्याश्राव्याह अग्नीत् पात्नीवतस्य यज इति ॥ १६ ॥ वपदकृते जुहोति^७ अग्रांश्च
पत्नीवाश्च इत्यनुवाकशेषेण^८ ॥ १७ ॥ सानुवपदकारमेके पात्नीवत् समामनन्त्य-
ननुवपदकारमेके । उपांश्चानुवपदकरोतीत्येकेषाम् ॥ १८ ॥ ॥ १३ ॥

भक्षमाहरन् संप्रेष्यति अग्नीनेष्टुरुपत्यमासीद नेष्टः पत्नीमुदानयोनेतर्होतृचमस-
मुख्यौक्षमसानुनय होतृचमसे ध्रुवायावकाशं कुरु सर्वं राजानं चमसेषूलय दशभिः कलशौ
मृष्टा न्युञ्जोद्गात्रा^९ पत्नीं सख्यापयाप उपप्रवर्तय इति ॥ १ ॥ यथाचोदितं कुर्वन्ति
॥ २ ॥ अन्तरेण नेष्टारं धिष्णियं चाग्नीध्रो व्यवसृप्य भक्षयति । अग्निपीतस्य
इति भक्षमन्त्रं^९ नमति ॥ ३ ॥ संप्रज्वलयित्वा धिष्णियान् यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्र-
मुपाकरोति ॥ ४ ॥ सकर्णप्रावृता^९ भवन्त्यृत्विजो यजमानधाविरिव नाभिं दर्शयन्तः

1. Thus B₁; A₁ सौम्यस्य; A₂₋₃ सोमस्य

2. A₂₋₃ सौम्य

3. B₁ omitted

4-4. Thus B₁; A₁ लोयोमन्नाद्याय सन्नन्तन्नाद्यात्तेन; A₂ योलमन्नाद्याय सन्नानाद्यात्तेन; A₃₋₄
योलमन्नाद्या सन्नानाद्यात्तेन

5. A₁ पात्नी^०

6-6. A₁ 'त्यमाद्यइत्यपत्नीवाव'^०

7. A₁ न्युद्गात्रा; A₂₋₃ न्युञ्जोद्गात्रा

8. A₂₋₃ मन्त्रं

9. A₁ सकर्ण^०

तिष्ठेत् ॥ ३ ॥ यस्य प्रसृप्तो भ्रातृव्यः स्यादन्तर्वेदि सत्यादित्यं गृह्णीयात् ॥ ४ ॥
 हविर्धानयोर्द्वारेऽपिधायादित्यस्थाल्या आदित्यपात्रे तृतीयं गृह्णाति कदा चन
 स्तरीरसि इत्येताभिस्तिसृभिः ॥ ५ ॥ सोममग्रे गृह्णात्यथ श्रुतावद्वयं दध्यथ सोमम् ।
 त्रिष्टुभा मध्यतो दधि गृह्णातीति विज्ञायते ॥ ६ ॥ या दिव्या वृष्टिस्तया त्वा' श्रीणामि
 इति' दध्नेपरिष्ठाद् वृष्टिकामस्य श्रीणीयात् । न मध्यतो दधि गृह्णीयात् ॥ ७ ॥
 स्रद्धवदादित्यस्थालीमायतने सादयित्वापोऽंशुसवनं ग्रहेऽवदधाति' प्रियस्य आदित्यैप
 ते सोमपीथः इति ॥ ८ ॥ तमुद्यम्य विज्ञानमुपैति । यदि ताजग्निन्दुः प्रस्कन्देर्द्वर्षुकः
 पर्जन्यः स्यात् । यदि चिरमवर्षुकः ॥ ९ ॥ न सादयित्वा ग्रहमादायाध्वर्युस्तिष्ठति
 सूर्यो ना देवो देवेभ्यः पातु इति ॥ १० ॥ ततः संप्रेष्यति आदित्येभ्यः प्रियेभ्यः
 प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्यो महस्वसरस्य पतिभ्य उरोरन्तरिक्षस्याप्यक्षेभ्योऽनुब्रूहि इति
 ॥ ११ ॥ ॥ ८ ॥

आदित्यं यजमानोऽन्वारभते अहं परस्तादहमवस्तात् इति ॥ १ ॥ दर्भै-
 राच्यावयति आ समुद्रादन्तरिक्षात् इति ॥ २ ॥ दर्भैरपिधायोपनिष्क्रामति कर्षिर्गन्तव्य
 वि तनोति पन्थाम्' इति ॥ ३ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह आदित्येभ्यः प्रियेभ्यः प्रियधामभ्यः
 प्रियव्रतेभ्यो महस्वसरस्य पतिभ्य उरोरन्तरिक्षस्याप्यक्षेभ्यः प्रेष्य इति ॥ ४ ॥ अग्नौ
 दर्भान् प्रास्यति यास्ते विभाः समिधः सन्त्यग्रे इत्येतया' ॥ ५ ॥ वपद्कृतेऽन्यत्रे-
 क्षमाणो जुहोति । नानुवपद्करोति ॥ ६ ॥ न हुत्वान्वीक्षेत् ॥ ७ ॥ उन्नम्य पृथिवीम्
 इति वृष्टिकामस्य जुहुयात् ॥ ८ ॥ स्रद्धवदादित्यपात्रमायतने सादयित्वा संप्रेष्यति
 प्रतिप्रस्थातः सवनीयानिर्वप इति ॥ ९ ॥ वसतीवरीभिर्होतृचमसं पूरयित्वा निग्राभ्यासु
 यजमानं वाषयति यथा प्रातःसवने ॥ १० ॥ उपांशुपात्रादंशुमृजीपेऽपिसृज्य महा-
 भिषवमभिपुष्बन्ति यथा प्रातःसवने ॥ ११ ॥ समानसा ग्रहकालात् ॥ १२ ॥
 नात्र शुक्लामन्थिनौ गृह्णाति ॥ १३ ॥ आग्रयणं चतसृभ्यो धाराभ्यो गृह्णाति
 ॥ १४ ॥ य एष आग्रयणस्थाल्यां राजा तमन्यस्मिन् पात्रे पर्यासिच्य द्वितीयां धारां
 कुरुते । आदित्यपात्रात् तृतीयाम् । आदित्यस्थाल्याश्चतुर्थीम् ॥ १५ ॥ ॥ ९ ॥

उक्थ्यस्यावृतोक्थ्यं गृह्णाति यद्युक्थ्यसंस्थो' भवति ॥ १ ॥ आग्नीध्रे

1-1. A₁ 'मोति; A_{4,8} धीणासीति

2. B₁ 'गृहे'

3. A₁ पथ्याम्

4. A₂₋₈ एतया

5. B₁ 'संस्था

मन्थत आशिरं यजमानः पत्नी च । पत्न्याशिरं मन्थतीत्येके ॥ २ ॥ पूर्वया
 द्वारा यजमानः प्रपद्यते । अपरया पत्न्याशिरं प्रपादयति ॥ ३ ॥ यत् प्राक्
 पवमानग्रहेभ्यस्तत् कृत्वा यजमानः सह* पत्न्याशिरं पूतभृत्यवनयति अस्मे देवास्तो
 वपुषे चिकित्सत इत्येताभिश्चतसृभिः ॥ ४ ॥ समानमा पवमानात् ॥ ५ ॥ प्रत्यञ्चः
 प्रह्वा आर्भवं पवमानं सर्पन्ति जागतः पन्या आदित्या देवतावृकेणापरिपरेण पया
 स्वस्यादित्यानशीय इति । वामप्रेगा अग्र एतु इति च ॥ ६ ॥ तस्य भाष्यंदिनेन
 पवमानेन संचरो व्याख्यातः ॥ ७ ॥ स्तूयमाने* यजमानोऽन्वारोहं जपति
 सधासि जगतीछन्दाः इति ॥ ८ ॥ समानमा संप्रैपात् ॥ ९ ॥ प्रतिप्रस्थातः पथौ
 संवदस्व इति संप्रैपान्तं नमति ॥ १० ॥ समानमा धिष्ण्यानां विहरणात् ॥ ११ ॥
 शलाकाभिर्ज्वलतो धिष्ण्यान् विहरति ॥ १२ ॥ ॥ १० ॥

उपरिष्ठाद् व्याधारणं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ अपि वैठास्तत्रैव विहरेद्
 ॥ २ ॥ व्याख्यातं सवनीयानां निर्वर्णं बर्हिषः स्तरणमलंकरणं ग्रहावकाशोपस्थानं
 प्रसर्पणमिति ॥ ३ ॥ पशुना प्रचरतीडान्तेन ॥ ४ ॥ स एष सर्वेषु सवनेषु भ्राप्यते
 तृतीयसवने वा* ॥ ५ ॥ पशुना प्रचर्य सवनीयैः प्रचरति ॥ ६ ॥ एतावन्नाना ।
 तृतीयस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशानामनुब्रूहि ॥ तृतीयस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशान् प्रस्थितान्
 प्रेष्य इति संप्रेष्यति ॥ ७ ॥ व्याख्यातः स्विष्टकृत् । तथेडा ॥ ८ ॥ आधवनीयं
 पूतभृत्यवनयति ॥ ९ ॥ समानमा संप्रैपात् ॥ १० ॥ एतावन्नाना । होतृचमसमादाय
 तृतीयस्य सवनस्यर्मुमतो विमुमतः प्रमुमतः परिमुमतो वाजवतः सवितृमतो बृहस्पतिमतो
 विश्वदेव्यामतस्तीर्त्रां आशीर्वत इन्द्राय सोमान् प्रस्थितान् प्रेष्य इति संप्रैपादिः ॥ ११ ॥
 वपदकृते जुह्वति श्येनाय पत्नये स्वाहा इति ॥ १२ ॥ अनुवपदकृते द्वितीयं बह्* त्वयमभि-
 गृताय नमः* इति ॥ १३ ॥ एवमेव पुनरभ्युग्रीतानामुचराभ्यामुत्तराभ्यां मन्त्रा-
 भ्यामुचरमुचरं जुहोति ॥ १४ ॥ सर्वान् हुताननुमन्त्रयते तुमन्तो होत्रा मधोर्ध्वस्य
 इति ॥ १५ ॥ समानमा प्राशनात् ॥ १६ ॥ उपन्यसनाथान् पुरोडाशशकलाभि-
 दधाति ॥ १७ ॥ यथाचमसं चमसिनो भक्षयन्ति । आदित्यवद्गणस्य सोम देव ते

1. A₁, B₁ प्रतिपद्यते2. A₂₋₃ omitted3-3. A_{2,3} स्तूयमानो4. B₁ omitted5. A₁ वपद; A₂₋₃ बह्6. A₂₋₃ ॥

इत्येष एव तृतीयसवने' भक्षमन्त्रो भवत्यन्यत्र नारायणैसेभ्यः ॥ १८ ॥ उभयीर्देवताः
 पुनरभ्युचीतेषूपलक्षयन्ति ॥ १९ ॥ असर्वान्' भक्षयित्वाप्याययन्ति ॥ २० ॥
 व्याख्यातमाप्यायनं सादनम् ॥ २१ ॥ ॥११॥

स्वं स्वं चमसमनू' न्यन्ते' त्रींस्त्रीन् पुरोडाशशकलानुपन्यस्यन्ति ॥ १ ॥
 एतत्ते तत ये च त्वामनु इत्येते' दानप्रभृतयः प्रत्यायनान्ता' मन्त्रा आन्नाता
 भवन्ति यथा पिण्डपितृयज्ञे ॥ २ ॥ स्वैभ्यः पितामहेभ्यो दधुरित्येकम् । यजमान
 एव मन्त्राज्जपेत्तूष्णीमितर उपन्यस्येयुरित्यपरम् ॥ ३ ॥ अन्तर्यामपात्रेण सावित्र-
 माग्रयणाद् गृह्णाति वाममघ सवितः इत्येतेनानुवाकेन ॥ ४ ॥ न सादयति ॥ ५ ॥
 ततः संप्रेष्यति देवाय सवित्रेऽनुब्रूहि इति ॥ ६ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह देशय
 सवित्रे प्रेष्य इति ॥ ७ ॥ वषट्कृते जुहोति । नानुवषट्करोति ॥ ८ ॥ तस्मिन्
 ससंसाये' पात्रे वैश्वदेवं पूतभृतो गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानः
 इति ॥ ९ ॥ शुक्लमन्त्र' भवति ॥ १० ॥ यत्राभिजानाति एकया च दशभिश्च
 स्वभूते इति तत् प्रतिप्रस्थाता द्विदेवत्यपात्राणि प्रक्षाल्य खरे सादयति ॥ ११ ॥
 यत्राभिजानाति प्र घावा यज्ञैः पृथिवी ऋतावृधा इति तदन्यतरतोमोर्द प्रतिगृणाति
 मदा मोद इवोपा' मोद इव इत्याव्याहवात् ॥ १२ ॥ शुक्लं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहसञ्चर्युः ।
 आददते नारायणैसान् ॥ १३ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह उक्थशा यज सोमस्य इति
 ॥ १४ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ १५ ॥ व्याख्यातमनुप्रकम्पनम् ॥ १६ ॥ सावित्र-
 वैश्वदेवैः पीतस्य इति ग्रहस्य भक्षमन्त्रं नमति ॥ १७ ॥ व्याख्यातो नारायणैसानाम्
 ॥ १८ ॥ सर्वान् भक्षयन्ति ॥ १९ ॥ नाप्याययन्ति' । मार्जयन्ते ॥ २० ॥
 सर्वभक्षा' एवात ऊर्ध्वं तृतीयसवने चमसा भवन्ति ॥ २१ ॥ ॥११॥

ततः सौम्यं चक्रं निर्वपति । सवनीयैर्वा सह' ॥ १ ॥ तमासाद्य यथा-

1. A₁₋₃ 'सवमस्य
2. B, सर्वान्
- 3-3. A₁ चमसं न्येतैः; B₁ चमसं स्वैतेन
4. A₁₋₃ इत्येतेः
5. A₁₋₃ मायायनात्
6. Cited verbatim by Vāñcheśvara (14a) on SatS IX.4.
7. A₁₋₃ ससंसाये
8. A₁ 'मायः; A₃₋₅, B₁ 'मक्ष
9. A₁, B₁ इवोपा
10. B₁ omitted
11. Emended. MSS सर्वभक्षया cf. XIII.32.16.
12. XIV.7.4.

गृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याथाव्याह पृतस्य यज इति ॥ २ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ ३ ॥ अत्रैवोपविश्य प्राचीनावीतं कृत्वा हस्तेन सौम्यस्य पूर्वमवदानमवद्यति मेक्षणेनोत्तरम् ॥ ४ ॥ अभिषार्योदइडत्याक्रम्याथाव्याह सौम्यस्य यज इति ॥ ५ ॥ वपदकृते दक्षिणार्धे जुहोति ॥ ६ ॥ अत्रैवोपविश्य यज्ञोपवीतं कृत्वाप उपस्पृश्य यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याथाव्याह घृतस्य यज इति ॥ ७ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ ८ ॥ अन्यतरतः परीज्यामेके सौम्यस्य^१ समामनन्ति ॥ ९ ॥ आज्येन चरुमभिषार्योद्गातृभ्यो हरन्ति ॥ १० ॥ तमवेक्षन्ते^२ सत्रो त एतद्यद् त इह इति ॥ ११ ॥ यद्यगतामुर्भवति परिपश्यति । यदि गतासुः स्यात् सोऽवेक्षेत यन्मे मनः परागतम् इत्येतया ॥ १२ ॥ आमयाविना प्राश्योऽन्नाद्यकामेन प्राश्यो योऽलमन्नाद्याय^३ सन्नन्नं नाद्यात्तेन^४ प्राश्य इति विज्ञायते ॥ १३ ॥ जुह्वां नवगृहीतमाज्यं गृहीत्वा ज्वलतो धिष्णियान् व्याधारयति ॥ १४ ॥ व्याधारणसंपातं निधायोपांशुपात्रेण पात्नीवतमाग्रयणाद् गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि बृहस्पतिस्तस्य त इन्दो इन्द्रियावतः पत्नीवन्तं^५ ग्रहं गृह्णामि इति ॥ १५ ॥ व्याधारणसंपातेन श्रीत्वात्याक्रम्याथाव्याह अग्नीत् पात्नीवतस्य यज इति ॥ १६ ॥ वपदकृते जुहोति^६ अन्नांश्च पत्नीवा^७ इत्यनुवाकशेषेण^८ ॥ १७ ॥ सानुवपदकारमेके पात्नीवतं समामनन्त्यननुवपदकारमेके । उपांश्चानुवपदकरोतीत्येकेषाम् ॥ १८ ॥ ॥ १३ ॥

भक्षमाहरन् संप्रेष्यति अग्निनेष्टुरूपस्यमासीद् नेष्टः पत्नीमुदानयोनेतर्होतृचमसमुख्यौश्चमसानुजप होतृचमसे ध्रुवायावकाशं कुरु सर्वं राजानं चमसेषूजय दशाभिः कलशौ मृद्धा न्युञ्जोद्गात्रा^९ पत्नी^{१०} संख्यापयाप उपप्रवर्तय इति ॥ १ ॥ यथाचोदितं कुर्वन्ति ॥ २ ॥ अन्तरेण नेष्टारं धिष्णियं चाग्नीध्रो व्यवस्पृश्य भक्षयति । अग्निरीतस्य इति भक्षमन्त्रं^{११} नमति ॥ ३ ॥ संप्रज्वलयित्वा धिष्णियान् यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रमुपाकरोति ॥ ४ ॥ सकर्णप्रावृता^{१२} भवन्त्यृत्विजो यजमानश्चाविरिव नार्भि दर्शयन्तः

1. Thus B₁; A, सौम्यस्य; A₂₋₃ सोमस्य
2. A₂₋₃ सौम्य
3. B₁ omitted
- 4-4. Thus B₁; A, लोयोमन्नाद्याय संजंतवाद्यात्तेन; A₂ योलमन्नाद्याय सन्नावाद्यात्तेन; A₂₋₃ योलमन्नाद्या सन्नावाद्यात्तेन
5. A, पत्नी*
- 6-6. A, इत्यनुवाकशेषपत्नीवाद्य*
7. A, न्युञ्जोद्गात्रा; A₂₋₃ न्युञ्जयोद्गात्रा
8. A₂₋₃ मंत्रं
9. A₁ प्रकृत*

॥ ५ ॥ उद्गातुर्हिङ्कारं प्रत्युद्गात्रा पत्नीमा तिसृभ्यः स्तोत्रियाम्यः संख्यापयति
 विधस्य ते विधावतो वृष्णिषावतः इति ॥ ६ ॥ दक्षिणं नग्नं कृत्वोहं^१ पत्न्यूरुणा^२
 पन्नेजनीरा तिसृभ्य उपप्रवर्तयति अग्नं देवान् इत्यनुवाकेन वद्वक्षणानाविष्कृर्वती
 ॥ ७ ॥ प्राचीरुपप्रवर्तयत्युदीचीर्वा^३ । प्राचीरुदीचीरित्येकेषाम् ॥ ८ ॥ परिहिते
 स्तोत्रे शस्त्रमुपाकरोति ॥ ९ ॥ यत्राभिजानाति त्वादुष्कृत्यं मधुमां उतायम् इति
 तदुभयतोमोदं प्रतिगृणाति मदा मोद इव मोदा^४ मोद इव^५ इत्या व्याहावात्
 ॥ १० ॥ यत्राभिजानाति उत नोऽहिवृण्यः शृणोतु^६ एतस्यां^७ वैश्वदेव्यामृचि^८
 शस्यमानायां^९ परिधानीयायां वा सकृच्छस्तायां प्रतिप्रस्थाता होतृचमसे ध्रुवमव-
 नयिष्यन्नुपतिष्ठते भूतमसि भूते मा धाः इति ॥ ११ ॥ अथैनं हस्ताभ्यां परिगृह्णाति
 पावापृथिवीभ्यां स्वा परिगृह्णामि इति ॥ १२ ॥ हरति^{१०} विश्वे त्वा देवा वैचानराः
 प्र^{११} पावयन्तु इति ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥

पुरस्तात्प्रत्यङ्गं तिष्ठन् होतृचमसे ध्रुवमवनयति ध्रुवं ध्रुवेण इत्यनुवाक-
 शेषेण ॥ १ ॥ पश्चात्प्राङ्गासीनोऽनुलोममवनयतीत्येकेषाम् ॥ २ ॥ संततां धारां
 स्नाययत्या शस्त्राववर्गात् ॥ ३ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादचे--ग्रहमच्चर्युः । आददते
 चमसोश्चमसाभ्यर्चयः ॥ ४ ॥ अत्याक्रम्याश्चाव्याह उक्पशा यज सोमान् इति
 ॥ ५ ॥ यपद्रुते जुहति^६ ॥ ६ ॥ यथाचमसं चमसिनो भक्षयन्ति । अग्निना वैश्वानरेण
 पीतस्य इति ग्रहस्य भक्षमन्त्रं नमति ॥ ७ ॥ तत आदित्यमुपतिष्ठत^८ आहवनीयं^९
 वा जुभूरसि श्रेष्ठो रश्मीनामायुर्म इन्द्रियं धेह्यदो य आ गम्यात् इति । यत् कामयते तस्य
 नाम गृह्णातीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ इति^{१०} वै खलु यद्यग्निष्टोमः ॥ ९ ॥ अथ
 यद्युक्थ्यः^{११} सर्वं^{१२} राजानं चमसेपूजय दशाभिः कलशौ मृदा न्युज्ज इति लुप्यत
 एतत्संप्रैपस्य ॥ १० ॥ अग्निष्टोमचमसानुजयैस्त्रिभ्यश्चमसगणेभ्यो राजानमतिरेचयति

1. Emended; A, B, कृत्योर्द

2. Thus B₁; A पत्न्यूरुणा

3. Emended; A, 'युदीचीर्वा'; A_{1,2}, 'युदीचीविद्या'; A_{3,4}, 'युदीचीश'; B, 'युदीचोः'

4-4. B₁ omitted

5-5. A, B, शृणोत्येतस्यां

6-6. A, 'युप्यस्यस्य'

7. A_{3,4}, विदरति

8. A, मा

9. Thus B₁; A, जुहति; A_{3,4}, जुहोति

10-10. A, 'तिष्ठत्या'; A_{3,4}, 'तिष्ठत्या'

11-11. A, विद्या; A_{3,4}, B₁ omitted

12. A_{3,4}, मद्युक्थय

॥ ११ ॥ तत उक्थ्यं विगृह्णाति यथा प्रातःसवने ॥ १२ ॥ एतावन्नाना । इन्द्रा-
वरुणाम्यां^१ त्वा इति^२ मैत्रावरुणस्य ग्रहणसादनौ भवतः । इन्द्रावृहस्पतिय्यां त्वा इति
ब्राह्मणाँसिनः । इन्द्राविष्णुम्यां त्वा इत्यछावाकस्य । एवमेवैतान् भक्षमन्त्रान्नमति
॥ १३ ॥ इति वै खलु यद्युक्थ्यः ॥ १४ ॥ अथ यदि षोडश्यछावाकचमसा-
नुन्नयन्नेकस्मै चमसराणाय सग्रहाय^३ राजानमतिरेचयति । तस्मिन्नेव काले षोड-
शिनमभिमृह्णाति ॥ १५ ॥ अपि चैनमत्रैवाग्रयणाद् गृह्णीयात् । न पूर्वयोः सवनयोः
॥ १६ ॥ अप्यग्निष्टोमे^४ राजन्यस्य गृह्णीयादिति विज्ञायते ॥ १७ ॥ अनन्तर-
मग्निष्टोमचमसेभ्यो^५ गृह्णीयात् ॥ १८ ॥ होतृचमसमुख्यांश्चमसानुन्नयति ॥ १९ ॥
स्तुतशस्त्रे अत्र^६ भवतः ॥ २० ॥ ॥ १५ ॥

समयाविपिते धूर्ये हिरण्येन षोडशिनः स्तोत्रमुपाकरोति ॥ १ ॥
पुरस्तादरुणपिशङ्गमश्वं धारयन्ति^७ श्यामं वा ॥ २ ॥ हिरण्येन संप्रदायै^८ स्तुवते
॥ ३ ॥ हरिवत्स्तोत्रं हरिवच्छस्त्रं हरिवती याज्या भवति^९ ॥ ४ ॥ षोडशिनमुपतिष्ठते
यस्मान्न जातः परो अन्यो अस्ति । य आविवेश भुवनानि विश्वा ।
प्रजापतिः प्रजया संविदानः । त्रीणि ज्योतीं^{१०} पि सचते स षोडशी ॥

इति ॥ ५ ॥ शस्त्रं व्यत्यासं प्रतिगृह्णाति ओषा मोद इव मदा^{११} मोद^{१२} इवोमया
इति ॥ ६ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः । आददते चमसाँश्चमसाध्वर्यवः
॥ ७ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह उक्थशा यज सोमानाम् इति ॥ ८ ॥ वपटकृते जुहति
॥ ९ ॥ षोडशिनं जुहोति इन्द्राधिपतेऽधिपतिरुवं देवानामस्यधिपति मामायुष्मन्तं
वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु इति ॥ १० ॥ यथाचमसं चमसिनो भक्षयन्ति

इन्द्रश्च सप्राह वरुणश्च राजा । ती ते भक्षं चक्रतुरग्र एतम् ।

तपोस्तु भक्षं भक्षयामि । वामजुषाणा सोमस्य तृप्यतु ॥

इति ॥ ११ ॥ अरुणपिशङ्गोऽश्वो दक्षिणाश्वतरी वा ॥ १२ ॥ इति वै खलु यदि
षोडशी ॥ १३ ॥ अथ यदातिरात्रः षोडशिचमसानुन्नयैस्त्रयोदशभ्यश्चमसगणेभ्यो

1. A₂₋₃ 'न्यामिति

2. B₁ प्रदाय

3. A₁ 'ष्टोमो

4. B₁ अपराम्भि

5. A₂₋₃ omitted

6. A₂₋₃ धारयति

7. B₁ संप्रदाय

8. A₁ भवति

9-9. A₁ मदेमदादेयाद्; B₁ मदोमदादेमादा

राजानमतिरेचयति' ॥ १४ ॥ इन्द्राय' त्वापिशर्वराय इति मुख्यंमुख्यं चमसमभिमृशति ॥ १५ ॥ होतृचमसानुन्नयति' ॥ १६ ॥ स्तुतशस्त्रे' अत्र' भवतः ॥ १७ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः । आददते चमसौश्वमसाध्वर्यवः ॥ १८ ॥ अत्याक्रम्याश्रान्याह उक्थशा यज सोमानाम् इति ॥ १९ ॥ वपदकृते जुहति ॥ २० ॥ यथाचममं चमसिनो मक्षयन्ति ॥ २१ ॥ अनुष्टुप्छन्दस इन्द्रपीतस्य इति भक्षमन्त्रं नमति ॥ २२ ॥ इति प्रथमध्वमसगणः' ॥ २३ ॥ ॥१६॥

एवंविहिता अपरे त्रयध्वमसगणाः । मैत्रावरुणचमसमुख्यो' द्वितीयध्वमसगणो ब्राह्मणाँसिचमसमुख्यस्तृतीयोऽछावाकचमसमुख्यश्चतुर्थः ॥ १ ॥ एतेन शस्त्राज्यानामानुपूर्व्यं व्याख्यातम् ॥ २ ॥ इति प्रथमो रात्रिपर्यायः ॥ ३ ॥ एवंविहितावपरौ द्वौ' भवतः ॥ ४ ॥ होतृचमसमुख्यान् संधिचमसानुन्नयति ॥ ५ ॥ त्रिवृत्स्तोत्रं' भवति ॥ ६ ॥ आश्विनं शस्त्रं परःसहस्रम् ॥ ७ ॥ उदित आदित्ये परिदधातीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ आश्विनं द्विकपालं निर्वपति' ॥ ९ ॥ यनुरुत्पृताभिरद्भिः पुरोडाशं श्रपयति ॥ १० ॥ स्तीर्ण एव बर्हिषि पिष्टलेपं निनयति ॥ ११ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्य पुरोडाशमुद्गास्य संप्रेष्यति अश्विन्यां तिरोअद्विपानां' सोमानामनुग्रहि इति ॥ १२ ॥ आदत्ते ग्रहमध्वर्युः । आददते चमसौश्वमसाध्वर्यवः । आदत्ते पुरोडाशं प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥ अत्याक्रम्याश्रान्याह अश्विन्यां तिरोअद्विपानां' सोमान् प्रस्थितान् प्रेष्य इति ॥ १४ ॥ वपदकृते सह सोमैः प्रतिप्रस्थाता पुरोडाशं सर्वहुतं जुहोति ॥ १५ ॥ पङ्क्तिछन्दसोऽधिपीतस्य इति भक्षमन्त्रं नमति ॥ १६ ॥ इति वै' खलु यद्यतिरात्रः ॥ १७ ॥ अथ यद्यप्तोर्यामः संधिचमसानुन्नयैश्चतुर्भ्यध्वमसगणेभ्यो राजानमतिरेचयति ॥ १८ ॥ ॥१७॥

तत्र चत्वारि स्तोत्राणि चत्वारि शस्त्राण्याश्विनानि च सयाज्यान्या-

1-1. A₁ रेचयतीत्यय

2. Thus all MSS. The sūtra ought to read: होतृचमसमुख्योऽध्वमसानुन्नयति cf. XIV.15.19.

3-3. B₁ अत्र स्तुतशस्त्रे

4. A₁₋₃ प्रथमचम

5. A₁₋₃ 'वरुणमुख्यो

6. B₁ omitted

7. Thus B₁; A त्रिवृत्स्तोत्रं

8. A₁₋₃ omitted

9. A 'अद्विपानां

10. A 'अद्विपानां

11. A₁₋₃ omitted

ज्ञातानि भवन्ति' ॥ १ ॥ तेषां संधिचमसैरेव कल्पो व्याख्यातः ॥ २ ॥ एतावन्नाना ।
 होतृचमसमुख्यः प्रथमश्चमसगणो मैत्रावरुणचमसमुख्यो द्वितीयो ब्राह्मणाँसि-
 चमसमुख्यस्तृतीयोऽछावाकचमसमुख्यश्चतुर्थः ॥ ३ ॥ एतेन शस्त्रयाज्यानामानुपूर्व्यं
 व्याख्यातम् ॥ ४ ॥ उक्तं वाचीन्द्राय इत्याह तृतीयसत्रं प्रतिगीर्य ॥ ५ ॥
 अतिष्ठन्दसोऽधिपीतस्य^१ इति भक्षमन्त्रं नमति ॥ ६ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नीदौषयजा-
 नङ्गारानाहर इति ॥ ७ ॥ समानमा परिधीनां ग्रहरणात् ॥ ८ ॥ ग्रहत्यं^२ परिधीनुक्षेता
 हारियोजनं^३ गृह्णाति ॥ ९ ॥ द्रोणकलशेनाग्रयणं ग्रहीष्यन् संप्रेष्यति इन्द्राय हरिवते
 धानासोमानामनुग्रहि इति ॥ १० ॥ गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि हरिसि हारियोजनः
 इति ॥ ११ ॥ बह्वीभिर्धानाभिः श्रित्वात्पाक्रम्याश्राव्याह इन्द्राय हरिवते धानासोमान्
 प्रस्थितान् प्रेष्य इति ॥ १२ ॥ वषट्कृते शीर्षन्नधिनिधाय विक्रम्य जुहोति हरी स्थ
 हयौर्धानाः सहसोमा इन्द्राय स्वाहा इति ॥ १३ ॥ हुतं यजमानोऽनुमन्त्रयते यन्म
 आत्मनो मिन्दाभूत् ॥ पुनरग्निः इति द्वाभ्याम् ॥ १४ ॥ अथैनं सर्वं ऋत्विज
 उन्नेतृषुषह्वमिष्टासंभिन्दन्तो धाना निम्नानि कुर्वन्तश्चिधिपाकारं भक्षयन्ति इष्टयजुस्ते
 देव सोम इति ॥ १५ ॥ ॥ १८ ॥

अवशिष्टा उत्तरवेद्यां निवपन्ति आपूर्या त्या मा पूर्यत इति ॥ १ ॥
 त्रींस्त्रीञ्चकलानग्नौ प्रास्यन्ति देवकृतस्यैतसोऽवयजनमसि इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ २ ॥ एक-
 धनपरिशेषेषु^४ हरिणी दूर्वा अवधाय संप्लोम्नाय तीव्रीकृत्य यथाचमसं व्यानीयापरेण
 चात्वालं प्राञ्चोऽवजिघ्रन्ति अप्सु धीतस्य सोम देव ते इति ॥ ३ ॥ अवशिष्टा
 अन्तर्बेदि निनपति चात्वाल इत्येके

समुद्रं वः ग्रहिणोमि त्वां योनिमपिगच्छत ।

अरिष्टा अस्माकं वीरा उक्ते^५ भवन्तु मा प्रासेचि नः स्वम् ॥

इति ॥ ४ ॥ निनीता^६ अनुमन्त्रयते

1. Rudradatta on ApSS XIV.4.15 and Gopinātha on SatS IX.7 (p. 966) while citing this sūtra omit चत्वारि before शस्त्राणि and also the conjunction च. Similarly Vāñcheśvara (36a) on SatS IX.7.

2. A₁ 'अहंदा' अहंदासोऽधिपीतस्य

3. A_{1,2} हार्योजनं; A_{4,5} हारियोजन

4. A_{2,3} 'धनशेषेषु'

5. A₁ उत्तरो; B₁ उत्तरे

6. cf. AV X.5.23

7. A_{1,2} शीला

अद्यायं वो मरुतः श्लोक एत्वछा विष्णुं निषिक्तपामवोभिः ।

उत प्रजायै गृणते व्योधा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः^१ ॥

इति ॥ ५ ॥ आग्नीध्रीयं प्रविश्य दधिद्रप्सान् भक्षयन्ति दधिकाणो अकारिपम्
इत्येतया ॥ ६ ॥ ततः सख्यानि विसृजन्ते ये तानूनर्त्रं समवगृह्णन्ति

उभा कवी युवाना सत्वा^२ ता धर्मणस्पती^३ ।

सत्यस्य धर्मणस्पते^४ वि सख्यानि सृजामहे ॥

इति ॥ ७ ॥ ततः पत्नीः संयाजयन्ति ॥ ८ ॥ समानमा समिष्टयजुषः^५ ॥ ९ ॥
जुह्वां नवगृहीतमाज्यं गृहीत्वा नव समिष्टयजूषि जुहोति । धत्ता रातिः सधितेदं
जुपन्ताम् इत्येतस्यानुवाकस्य पङ्क्तिमयाणि^६ त्रीणि यजूषि । समानत्र जुहोति ॥ १० ॥
संततं^७ जुहोतीति विज्ञायते ॥ ११ ॥ विष्णुक्रमाणौ स्थाने विष्णवतिक्रमान्^८
जपति अग्निना^९ देवेन पृतना जयामि इत्येतान्^{१०} ॥ १२ ॥ इदं^{११} तृतीयं सवनं कवीनाम्
इत्याहुतिं^{१२} हुत्वा संप्रेष्यति प्रज्ञास्तः प्रसुद्धि इति ॥ १३ ॥ सर्पत इत्याह प्रशास्ता
॥ १४ ॥ संतिष्ठते तृतीयसवनम् ॥ १५ ॥ ॥ १९ ॥

अवभृथस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ वेदं कृत्वाग्नीन् परिस्तीर्य हस्ता-
ववनिज्य पात्राणि प्रयुज्योलपराजी^१ स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति यजमानः^२
वाचं यच्छ इति ॥ २ ॥ वाग्यतः पात्राणि संमृशति ॥ ३ ॥ वारुणमेककपालं
निर्वपति ॥ ४ ॥ यजुरुत्पूताभिरग्निः पुरोडाशं श्रपयति ॥ ५ ॥ स्तीर्ण एव
वर्हिषि पिष्टलेपं निनयति ॥ ६ ॥ स्मर्य स्तब्ध्वा संप्रेष्यति प्रोक्षणीरासादय क्षुवं
च सुचक्षु संमृदुपाग्नेनोदेहि इति ॥ ७ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ ८ ॥ एतस्यामेव

1. cf. RV VII.36.9

2. A₁ सत्वाः; A_{2,3} सत्वा

3. A₁ धर्मणस्पतिः

4. A_{2,3} धर्मस्य ते

5. Rudradatta on ĀpŚS XIII.17.4 and Gopinātha on SatS IX.4 (p. 937) cite this sūtra verbatim. Vāncheśvara (21a) on SatS IX.4 : तथा च भारद्वाजः समानमा समिष्टयजुष इति । नवगृहीतमाज्यमप्ययुजुषां गृहीत्वाप्यावाततः (१) सर्वे गृहीत्वान्तर्वेद्यूर्ध्वंस्तित्ठन् संततं सम्यो नवं समिष्टयजूषि जुहोतीति ।

6. B₁ याणि जुहोति

7. A₁ विप्रादः; A_{2,3} B₁ संततं

8-8. Thus B₁; A₁ "कामं जपत्य"; A_{2,3} "क्रमान् जपत्य"

9-9. Thus B₁; A इत्येताग्नीदं

10. A_{1,2,3} यजमानं

वेद्यामाज्यानि गृह्णाति सर्वाणि चतुर्गृहीतानि ॥ ९ ॥ पुरोडाशमृदास्याज्येना-
हवनीये' जुहोति आयुर्दा अग्रे हविषो जुषाणः इति ॥ १० ॥ हुत्वाददतेऽवभृथं
स्पर्शं ससुवामाज्यस्थालीं वेदं पुरोडाशमाज्यान्यूजीषमधिपवणफलके खरपांसून्'
यत्किञ्चित्' सोमत्प्रां भवत्यन्यत्र चतसृभ्यः स्थालीभ्यः सोमगृहीताभ्यः' ॥ ११ ॥
औदुम्बरी यजमान उत्खिदति

उपसृजन् धरुणं' मात्रे' मातरं धरुणो धयन् ।

रायस्योपमिषमूर्जमस्मासु दीधरत् ॥'

इति ॥ १२ ॥ दधर्जीषमभिजुहोति' ॥ १३ ॥ ॥२०॥

यत्ते प्राण्या चिच्छिदुः सोम राजन् इत्येतेनानुवाकेन ॥ १ ॥ तिसृभिरभि-
जुहोतीत्येकेषाम् । पञ्चभिरित्येकेषाम् । सप्तभिरित्येकेषाम् ॥ २ ॥ चास्वाले
कृष्णाजिनं प्रास्यति अव ते ह्येव वरुण नमोभिः इति ॥ ३ ॥ अपि वा सहावभृथे-
ऽवप्लावयेत् ॥ ४ ॥ ततः संप्रेष्यति प्रस्तोतः सामानि गाय इति ॥ ५ ॥ सह
पत्न्या त्रिः सान्नो निधनमुपयन्ति । वेद्यन्ते प्रथमं मध्यदेशे द्वितीयमुदकान्ते
तृतीयम् ॥ ६ ॥ उरुं हि राजा वरुणश्चकार इति वेद्या' अभिप्रयान्ति' ॥ ७ ॥
प्राञ्चोऽवभृथाः स्थावरा अभ्युपयन्त्युदञ्चो वा । प्राञ्चोदञ्च इत्येकेषाम् । दक्षिणा'
इत्येकेषाम् । प्रत्यञ्च इत्येकेषाम् ॥ ८ ॥ यां दिशं यन्ति सा प्राची दिक्'
॥ ९ ॥ शतं ते राजन् निपजः सहस्रम् इत्यपः पराख्याय वदन्ति ॥ १० ॥
अभिष्ठितो वरुणस्य पाशः इत्युदकान्तमभितिष्ठन्ते ॥ ११ ॥ अत्रैके हृदयशूलस्यो-
द्घातनं समामनन्ति ॥ १२ ॥ अभिप्रयादा तिमन्तोऽवभृथेन चरन्ति ॥ १३ ॥
सुवाधारमाधार्य संप्रेष्यति अग्नीदपविः संमृष्टि इति ॥ १४ ॥ अथ एवामीध्रस्त्रिः
संमार्ष्टि । आपो वाजजितो वाजं वः सरिथ्यन्तीर्वाजं जेथ्यन्तीर्वाजिनीर्वाजजितो वाजजित्यार्यं
संमार्ष्ट्यपो अन्नादीरजाघाय इत्यपः संमार्ष्टि ॥ १५ ॥ ॥२१॥

1. Rudradatta on ĀpŚS XIII.20.1 : तथा आहवनीये जुहोत्यायुर्दा इति भारद्वाजः
2-2. A₁, B₁ 'पांसून्' यत्किञ्चित्; A₂ 'पांसून्' यद्; A₃₋₅ पांसून्' यद्

3. Thus A_{4,5}; A₁ सोमगृहीताभ्यः; A_{2,3} सोमं गृहीताभ्यः; B₁ सोमं गृहीताभ्यः

4-4. A₁ धरुणममात्रे; A₂ धरुणमात्रे; A_{3,5} धरुणपात्रे

5. Rudradatta on ĀpŚS XIII.20.9 cites this sūtra verbatim.

6. A₁ वेद्या'

7. A₁₋₃, B₁ 'यति

8-8. A₂₋₅ omitted

9. Rudradatta on ĀpŚS VIII.7.20 : तथा च भारद्वाजः यां दिशं गच्छन्ति सा प्राची दिग् इति ।

तृणं ग्रास्य अग्रेरनीकमप आ विवेश इति स्तुच्यमाधारमाधारयति ॥ १ ॥
 यदि वा पुरा तृणं भवति तस्मिन्नेव जुहोति ॥ २ ॥ बर्हिष्येव सर्वा आहुती-
 जुहोति ॥ ३ ॥ समानमा प्रवरात् ॥ ४ ॥ आश्रान्याह तिष्ठ होतः इति । एतावान्
 प्रवरः ॥ ५ ॥ नार्पेयं वृणीते न होतारम् ॥ ६ ॥ अपवर्हिष्यतुरः प्रयाजान्
 यजति ॥ ७ ॥ आज्यमागाभ्यां प्रचर्य पुरोडाशस्यादाय वरुणं यजति ॥ ८ ॥
 सर्वं पुरोडाशमवदायापीवरुणौ स्विष्टकृतौ यजति ॥ ९ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नीदपः
 सकृत् संवृद्धि इति ॥ १० ॥ अप एवाग्नीध्रः सकृत् संमार्ष्टि । आपो वाजजितो वाजं
 वः सत्पुपीर्वाजं जिग्युपीर्वाजिनीर्वाजजितो वाजजित्यायै संमाज्यपो अनादीरनाद्याप इत्यपः
 संमार्ष्टि ॥ ११ ॥ अपवर्हिषौ द्वावनूयाजौ यजति ॥ १२ ॥ देवौ यज इति
 पूर्वमनूयाजं संप्रेष्यति । यज इत्युत्तरम् ॥ १३ ॥ ऋजीपस्य स्तुचं पूरयित्वाप्सूप-
 मारयति समुद्रे ते हृदयमप्स्वन्तः इति ॥ १४ ॥ यन्नयन्नं बिन्दुरिवोचरेत्तद्भक्षयेद्
 अप्सु घृतस्य सोम देव ते इति ॥ १५ ॥ उपस्पृश्यमेवेत्येकेषाम् ॥ १६ ॥ अवभृथं
 संग्रकिरतिं अवभृथं निचङ्कुणं इति ॥ १७ ॥ अभिप्रगाक्षानुपमक्षन्तौ सहशिरसौ
 स्वातो यजमानः पत्नी च ॥ १८ ॥ अन्योन्यस्य च पृष्ठे प्रघायेते सुमित्रा न आप
 ओपधवः सन्तु इति ॥ १९ ॥ ॥२२॥

अवभृथमुपतिष्ठन्ते^१ देवीराप एव वो गर्मः इति ॥ १ ॥ विचृतौ वरुणस्य
 पाशः इति यजमानो मेखलां विचृतति^२ । इमं वि प्यामि वरुणस्य पाशम् इति
 योक्त्रपाशं पत्नी ॥ २ ॥ अथैव सर्वाणि दीक्षितव्यञ्जनान्युपप्लावयतः^३ ॥ ३ ॥
 अहतौ वसानाववभृथादुदेतः ॥ ४ ॥ सोमोपतहनं^४ यजमानः परिधत्ते । सोम-

1. A₁, B₁ स्विष्टकृतौ

2. Rudradatta on ApSS VIII.8.10 : आपो वाजजितो वाजं वः सत्पुपीर्वाजं जिग्युपी
 र्वाजिनीर्वाजजितो वाजजित्यायै संमाज्यपो अनादीरनाद्याप इत्यपः
 संमार्ष्टि इत्येव इत्येवः पूर्वक्षन्तौ प्रदर्शितत्वात् अयकोपप्लावयतः संवापाडगाराभ्याम् ।

3. A₁₋₅ omitted

4. A₂₋₅ भिन्दुः

5-5. A, संग्रकिरतिव्यव^५; B, संग्रकिरतिव्यव^५

6. A, निचङ्कुणं; A₂₋₅ जिजुवण

7. For अनुपमक्षन्तौ cf. Rudradatta on ApSS XIII.21.1.

8. A₂₋₅ *मुपति; B, *मुपतिष्ठते

9. B, विचृतति

10. Gopinātha on SatS X.5 (p. 1092) reads अपप्लावयते in place of the
 last word while citing this sūtra.

11. A₁₋₅ *इदम्

परिश्रयणं पत्नी ॥ ५ ॥ ते उदयनीयायामध्वर्यवे दत्तः ॥ ६ ॥ तत उन्नेतारं
संप्रेष्यति उन्नेतर्वसीयो न उन्नामि^१ ।

उदुत्ते^१ मधुमत्तमा गिरः^२ स्तोमास^२ ईरते ।

सत्राजितो धनसा अक्षितेतयो वाज्यन्तो रया इव ।

कणा इव घृगवः सूर्या इव बिम्बमिद्धीतमानशुः ॥

इति ॥ ७ ॥ उन्नेता होतृप्रथमान् यजमानप्रथमान्^३ वीक्षयति^३

उदेत प्रजामुत वचो^४ दधाना युष्मान् राय उत यज्ञा असृक्षत ।

गायत्रं छन्दोऽनुसैरमध्वमयास्या^५ अथ सुरमयो गृहेषु ॥

इति ॥ ८ ॥ उद्गाहमाना^६ उदकान्तं प्रत्यस्यन्ति प्रतियुतो वरुणस्य पाशः इति

॥ ९ ॥ समिधः कृत्वाप्रतीक्षमायन्त्युन्नेतारं पुरस्कृत्य महीयां^७ जपन्तः अपाम
सोमममृता अभूम इत्येतां

यान्यपामित्यान्यप्रतीतान्यस्मि^८ यमस्य वलिना चरामि ।

इहैव सन्तः प्रति^९ तषात्तयामो^९ जीवा जीवेभ्यो निहराम एतत्^९ ॥

अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिंस्तृतीये लोके अनृणाः स्याम ।

ये देवयाना उत पितृपाणाः सर्वान् पथो अनृणा आक्षीपेम ॥

इति ॥ १० ॥ एषोऽस्येषिवीमहि इत्याहवनीये^{१०} समिध आघायोपतिष्ठन्ते अपो अन्व-
चारिणम् इति ॥ ११ ॥ एवं पत्नी गार्हपत्येऽभ्याघायोपतिष्ठते ॥ १२ ॥ ॥२३॥

उदयनीयायास्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ यः प्रायणीयः स उदयनीयः

॥ २ ॥ एतावन्नाना । प्रायणीयस्य निष्कास उदयनीयमोष्य श्रपयति । नाश्रोद्धृत्य

चरुमासादयति न पट्ठोत्रा ॥ ३ ॥ शालामुखीय उदयनीयेन चरन्ति ॥ ४ ॥

याः प्रायणीयस्य पुरोनुवाक्यास्ता उदयनीयस्य वाज्याः करोति ॥ ५ ॥ पथ्यौ

1-1. A_{1,4,5} °भ्युदत्ते; B_{1,2} °भ्युपादत्ते. ĀpSS XIII.21.3 reads : उदिते बहुवितमा

2-2. A₁ गिर स्तोमास; A_{2,3} गिरा स्तोमास; A_{4,5} गिरा सोमास; B₁ गिर स्तोमास

3-3. A₁ °प्रथमां चो; A_{4,5} °प्रथमान्यो; Rudradatta on ĀpSS XIII.22.1 : सत्र
होतृप्रथमान् यजमानप्रथमान् वेति सत्वापादभारद्वाजौ ।

4. A₂ °संभरभ्य; A₃₋₅, B₁ °संभरभ्य°

5. Thus B₁; A उद्गाहमान

6. A₂₋₅ महीयान्; cf. ĀpSS XIII.22.5

7. Thus B₁; A₁ °भीष्यान्यप्रतिता; A_{2,3} °भीष्यान्यप्रतीतान्यस्मिन्; A_{4,5} °मित्यान्यप्रतीता; cf. ĀpSS XIII.22.5

8-8. A₁ प्रतीतयानयामो; A₂ प्रतीतयानयामो; A₃ प्रतितया; A_{4,5} प्रतिषया°

9. Thus A₂₋₅, B₁; A_{1,2} एतव

10. B₁ इति चारहवनीये

स्वस्तिष्ठुत्तमामाज्यभागानां यजति ॥ ६ ॥ न यजमानः प्राश्नाति ॥ ७ ॥
 सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ८ ॥ अनुवन्ध्यायास्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ ९ ॥ समानमा
 पशुपाकरणात् ॥ १० ॥ मैत्रावरुणीं वशामनुवन्ध्यायुपाकरोति ॥ ११ ॥ तिस्र
 एके समामनन्ति । द्विरूपां मैत्रावरुणीं बहुरूपां वैश्वदेवीं रोहिणीं वार्हस्पत्याम् ।
 उपांशु वैश्वदेव्या मप्यतः प्रचरतीत्येकेषाम् ॥ १२ ॥ समानमा वपाया होमात्
 ॥ १३ ॥ हुतायां वपायां दक्षिणस्यां वेदिभ्रोण्यां परिश्रिते यजमानः केशश्मश्रु
 वापयते ॥ १४ ॥ अनुवन्ध्यायाः पशुपुरोडाशं देविकाहवीं^१प्यनुनिर्वपति धात्रे
 पुरोडाशं द्वादशकपालमित्येतानि ॥ १५ ॥ उचमं धातारं करोति ॥ १६ ॥ यासु
 स्थालीषु सोमा भवन्ति तास्वेतान् अरून् श्रपयन्ति ॥ १७ ॥ प्रैषवान् पशुपुरोडाशः ।
 अनुवृष्टिः ॥ यज इतीतरेभ्यः संप्रेष्यति ॥ १८ ॥ सर्वेषां सपशुपुरोडाशानां^२ समानः
 स्विष्टकृत् प्रैषवान् । समानेडा ॥ १९ ॥ सिद्धः पशुः संतिष्ठते ॥ २० ॥ ॥२४॥

अपि वा मैत्रावरुणीमामिक्षां पशुकामः कुर्वीतानुवन्ध्याया विकल्पार्थम्
 ॥ १ ॥ पुरस्ताच्चेव केशश्मश्रु वापयते ॥ २ ॥ अग्रेण हविर्धानमासीनो होता
 यजति ॥ ३ ॥ देविकाहविभिः प्रचर्यामिक्षायै देवतेन प्रचरति^३ ॥ ४ ॥ हविरा-
 हुतिप्रभृतीडान्ता संतिष्ठते^४ ॥ ५ ॥ तन्त्रमामिक्षायै देविकाहविषां^५ च स्विष्टकृदिडम्^६
 ॥ ६ ॥ सदोहविर्धाने^७ प्रथमकृतान् ग्रन्थीन् विस्रस्य हविर्धाने उदीची अभि-
 प्रवर्तयन्ति ॥ ७ ॥ आहवनीयाद्गार्हिरूपोपति यत्कुसीदमप्रतीत्तं^८ मयि इति ॥ ८ ॥
 यदि मिश्रमिव^९ चरेदज्जलिना सक्तुन् प्रदाव्ये जुहुयात् किञ्चलोप किञ्चदावस्य
 त्वासञ्जुषोमि इति ॥ ९ ॥ ततो देवता उपतिष्ठते अयं नो नमसा पुरः इत्याहवनीयं
 प्रदाव्यं वा । तत् नो नमस्तस्ये इति वायुम् । देव सैत्तान् इत्यादित्यम्
 ॥ १० ॥ यूपपुपस्थाय पृथगरणीष्वग्नीन् समारोपयति ग्राजहितं दक्षिणाग्निम् ।

1. A, अनु°

2. Vāicheśvara (26a) on SatS IX.6 : रोहिणीं वार्हस्पत्यामिति भारद्वाजापस्तम्बादयः

3. A₁, B₁ प्रचरति°4. A₂₋₃, B₁ पशु°5. A₁ प्रचरति6. A₁ स्विष्टे

7. Gopinātha on SatS IX.6 (p. 954) : भारद्वाजोपाद् आमिक्षां करिष्यन्ताग्नेन देविका इति । Similarly Vāicheśvara (27a) on SatS IX.6.

8. By conjecture. MSS "दिदाम्". cf. ĀpSS XIII.24.4, 9, 13

9. A₁ "दक्षिणां"; A₂, B₁ "हविर्धानं"10. A₁ "ममप्रतिभ्यः"; A₂ "ममदीर्घं"

11. A ~भन्निव

शालामुखीयं तृतीयं गतथीः' समारोपयते ॥ ११ ॥ अन्तरेण चात्वालौत्करावती-
मोक्षान् जपन्त' उदवस्यन्ति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ १२ ॥ प्राञ्च उदवस्य-
न्त्युदञ्चो वा । प्राञ्चोदञ्च इत्येकेषाम् ॥ १३ ॥ ॥२५॥

आग्नेयं पञ्चकपालमुदवसानीयं निर्वपत्वष्टाकपालं वा ॥ १ ॥ पङ्क्त्यौ
याज्यानुवाक्ये भवतो यद्यष्टाकपालः । गायत्र्यौ यदि पञ्चकपालः ॥ २ ॥ अनङ्गान्
दक्षिणा ॥ ३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते' यदि न त्वरेत् ॥ ४ ॥ अथ यदि
त्वरेत् जुह्वां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा उरु विष्णो वि क्रमस्व इत्याहवनीये जुहुयात्
॥ ५ ॥ यत्तत्र शक्नुयात् तदद्यात् ॥ ६ ॥ स' यावद्रात्रे चेष्टिः संतिष्ठते तावद्रात्र'
एव सायमग्निहोत्रं जुहुयात् । काल एव प्रातरग्निहोत्रम् ॥ ७ ॥ उदयनीयाप्रभृति
यज्ञपुलम् ॥ ८ ॥ सद्यः सुत्या संतिष्ठते ॥ ९ ॥ अथ यदि सुत्या यदाग्निहोत्र-
कालमभ्यतीयात्' सायमग्निहोत्रप्रभृत्यन्यग्निहोत्राण्यतिपन्नानि प्रतिजुहुयात् । न'
वा प्रतिजुहुयात्' ॥ १० ॥ यो राजा सन् राज्यो वा सोमेन यजेत स देवसुवाँ
हवी'ष्यनुनिर्वपति ॥ ११ ॥ तेषाँ राजस्य एव कल्पो व्याख्यातोऽन्यत्र हस्ति-
ग्रहणादावेदनान्मुखविमार्जनादिति' ॥ १२ ॥ वसन्तेवसन्ते' ज्योतिष्टोमेन यजेत ।
तस्य तिस्रो दक्षिणा इति विज्ञायते ॥ १३ ॥ संतिष्ठते ज्योतिष्टोमः संतिष्ठते
ज्योतिष्टोमः' ॥ १४ ॥ ॥२६॥

॥ इति' चतुर्दशः प्रश्नः' ॥

1. Rudradatta on ĀpŚS XIII.25.3: यथाहस्तुः सत्वापाठभाराद्वाजौ शालामुखीयं तृतीयं गतत्रिय इति ।
2. A₁, B₁ जपन्ते
3. A₁ संतिष्ठेत्
- 4-4. Emended; A₁ एव क्रियाद्वात्रे चेष्टिः संतिष्ठते तावद्रात्र एव; A₂₋₃ स यावद्रात्र
5. A₂ यदग्नि'; B₁ यदाग्निहोत्रकालमेवाभ्यतीयात्; Rudradatta on ĀpŚS XIII.25.9 exactly quotes this entire sūtra except the reading "प्रतीयात् for, अभ्यतीयात्. Vāñcheśvara (29a) and Gopinātha (p. 957) on SatS IX.7 have cited this sūtra in somewhat incorrect form.
- 6-6. A₂₋₃ omitted
7. By conjecture. MSS इतिप्रह'
8. A₁₋₃ omitted
9. Rudradatta on ĀpŚS XIV.1.1: तथा मारुद्भोजेनाप्यत्र ज्योतिष्टोमं प्रकृत्य पथेता प्रकृतिसंस्था चकत्वा ततो यज्ञपुल्यमभिधायान्तत् उपसंहृतं संतिष्ठते ज्योतिष्टोम इति : Similarly Gopinātha on SatS IX.7 (p. 959)
10. Thus B₁ which ends here; A₁ omitted; A_{2,3} ॥ इति ॐ ॥ ॥ नवमः प्रश्नः ॥

अथ पञ्चदशः प्रश्नः

सोमे^१ वासिष्ठो ब्रह्मा भवति ॥ १ ॥ अप्यवासिष्ठं कुर्वीत यः कथं
 स्तोमभागान् विद्यादिति विज्ञायते ॥ २ ॥ राज्ञो मीयमानस्य क्रीयमाणस्येति^२
 दक्षिणत आस्ते ॥ ३ ॥ ओल्यमानस्य दक्षिणत^३ एति ॥ ४ ॥ महावेद्या उत्तरवेद्या^४
 इति क्रियमाणाया दक्षिणत^५ आस्ते ॥ ५ ॥ यत्र सदोहविधानानि^६ समास्पन्तो^७
 भवन्ति तदन्तरेण चात्वालोत्करावन्वेत्योत्तरं वेद्यन्तमनुपरीत्य पूर्वया द्वारा
 प्राग्वैशं प्रविश्यापरेण हवनीयमतिक्रम्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणं वेद्यन्त-
 मनुपरीत्य दक्षिणेनोत्तरवेदिमुपविशेदित्याश्मरथ्यः^८ । अन्तरेण चात्वालोत्करा-
 वन्वेत्यापरेणोत्तरवेदिमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशेदित्यालेखनः^९ ॥ ६ ॥ सोऽत्रैवास्त^{१०}
 आ वैसर्जनानां होमात् ॥ ७ ॥ यत्र वैसर्जनानि होप्यन्तो भवन्ति दक्षिणेन
 हविधानि^{११} दक्षिणेन मार्जालीयं दक्षिणेन सदः परीत्य पूर्वया द्वारा प्राग्वैशं
 प्रविश्याग्रेण शालामुखीयमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशेदित्याश्मरथ्यः । अपरेणो-
 त्तरवेदिमतिक्रम्योत्तरेण हविधानि उत्तरेणामीध्रीयमुत्तरेण सदः परीत्य पूर्वया
 द्वारा प्राग्वैशं प्रविश्यापरेण शालामुखीयमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशेदित्यालेखनः
 ॥ ८ ॥ ॥ १ ॥

उपस्थे^{१०} ब्रह्मा राजानं कुरुते ॥ १ ॥ हुते वैसर्जनेऽन्वद्ध्यमेः^{११} प्रतिपद्यते
 ॥ २ ॥ आमीध्रीयं प्राप्य प्रतिप्रस्थात्रे राजानं प्रदाय यथेतं प्रतिपरीत्य पूर्वया
 द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणेन सदो दक्षिणेन मार्जालीयं परीत्य दक्षिणेनामीध्रीयमुप-
 विशेदित्याश्मरथ्यः^{१२} । एतमेवाग्निमुत्तरतः परीत्य दक्षिणत उपविशेदित्यालेखनः

1. A₁ सोमे2. A₁ क्रिय^०3. A₂₋₃ दक्षिण4. A₁ omitted

5. Emended; MSS दक्षिण

6. Emended; A₁ संमाद्यतो; A₂₋₃ संमाद्यतो7. A₁ नोत्तरवेदि विधानं; A₂₋₃ मुपवपेदि^०8-8. A₁ "दिव" "नोत्तरवेदि"; A₂₋₃ "दित्यालेखनस्तोत्रे"

9. By conjecture; MSS हविधानेन. Compare however उत्तरेण हविधाने in the same sūtra.

10. A₁ उपस्थे11. A₁ "२५६३३३"12. A₂₋₃ दक्षिणेनामीध्रीयं

॥ ३ ॥ उपस्ये ब्रह्मा राजानं कुरुते ॥ ४ ॥ हुते वैसर्जने पूर्वः प्रतिपद्यते ॥ ५ ॥ हविर्धाने प्राप्य प्रतिप्रस्थात्रे राजानं प्रदाय दक्षिणेन हविर्धाने परित्यज्य दक्षिणे-
नोत्तरवेदिमुपविशेदित्यादमरथ्यः । उत्तरेण हविर्धानेऽपरेणोत्तरवेदिमतिक्रम्य दक्षिणत
उपविशेदित्यालेखनः ॥ ६ ॥ सोऽत्रैवास्त आग्नीषोमीयस्य वपांया होमात् ॥ ७ ॥
हुतायां वपायां यत्र मार्जयन्ते तन्मार्जयते ॥ ८ ॥ ॥२॥

यत्र वसतीवरीगृहीप्यन्तो भवन्ति तद्दक्षिणत एति ॥ १ ॥ गृह्यमाणानां
दक्षिणत आस्ते ॥ २ ॥ यत्र प्रातरनुवाकाय बुध्यन्ते तद् बुध्यते ॥ ३ ॥ तस्य
स एव संचरो यः सदोहविर्धानानि संमास्यत्सु ॥ ४ ॥ प्रातरनुवाक उपाकृते
वाचं यच्छत्या परिधानीयायाः ॥ ५ ॥ यत्र सवनीया अपो गृहीप्यन्तो भवन्ति
तद्दक्षिणत एति ॥ ६ ॥ गृह्यमाणानां दक्षिणत आस्ते ॥ ७ ॥ आह्वयमाणानां
दक्षिणत एति ॥ ८ ॥ यत्र राजानमभिषोप्यन्तो भवन्ति तत् पूर्वया द्वारा
हविर्धानं प्रविश्याग्रेण खरमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशति ॥ ९ ॥ राज्ञो मीयमान-
स्याभिषूयमाणस्येति दक्षिणत आस्ते ॥ १० ॥ ग्रहेषु गृह्यमाणेषु वाचं यच्छत्या-
ग्रयणात् ॥ ११ ॥ एवमेव सवनेसवने राज्ञोऽभिषूयमाणस्य दक्षिणत आस्ते ग्रहेषु
गृह्यमाणेषु वाचं यच्छति ॥ १२ ॥ यत्र वहिष्यवमार्गं सर्पन्ति तत् समन्वारब्धः
सर्पति ॥ १३ ॥ स्तोप्यमाणानां दक्षिणत उपविशति ॥ १४ ॥ ॥३॥

यत्रैनमामन्त्रयते प्रसन् स्तोप्यामः प्रशास्तः इति तत् प्रसौति हि देव
सवितरेतत्ते प्राह तत् स च सुव प्र च यत्र बृहस्पतिर्मज्ञासुष्मत्वा ऋचो मा गात
तनूपात्तामः सत्या व आशिषः सन्तु सत्या आकृतय ऋतं च सत्यं च वदत स्तुत
देवस्य सवितुः प्रसवे । रश्मिरसि क्षयाय त्वा क्षयं जिह्यो ॥ स्तुत इति ॥ १ ॥ एवमेव
स्तोत्रेस्तोत्रे प्रसौति ॥ २ ॥ एवं स्तोमभागानामुत्तरमुत्तरं दधाति ॥ ३ ॥
द्वादशाग्निष्टोमे । त्रयोदशाग्न्यग्निष्टोमे । पञ्चदशोक्त्ये । षोडश षोडशिनि । सप्तदश
वाजपेये । एकान्नत्रिंशतमतिरात्रे । त्रयस्त्रिंशतमसोर्धाम इति विज्ञायते ॥ ४ ॥

1. A₁₋₃ omitted

2. A₂₋₃ एति ॥ परिह्वयमाणानां दक्षिणत आस्ते; cf. ĀpSS XIV.9.3; वसतीवरीषु
परिह्वयमाणेषु दक्षिणत आस्ते ।

3. Emended; A₁ सममास्यात्सु; A₂₋₃ सममास्यत्सु

4-4. A क्रिन्दे: "वमेव

5. A₂₋₃ omitted

6-6. A₁ "स्यसि" दशोक्त्ये

7-7. A₁ "मसोर्धाम इति" यते; A₂₋₃ "मतिरात्र इति विज्ञायते

स्तुते वहिष्पवमानेऽपरेणोत्तरवेदिमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशति । सोऽत्रैवास्त' आ
 सवनीयस्य वपाया होमात् ॥ ५ ॥ हुतायां वपायां यत्र मार्जयन्ते तन्मार्जयते
 ॥ ६ ॥ यत्र प्रातःसवनाय संप्रसर्पन्ति तद्दक्षिणेन हविर्धाने दक्षिणेन मार्जालीयं
 दक्षिणेन सदः परीत्यापरया द्वारा सदः प्रविश्यापरेण प्रशास्त्रीयमतिक्रम्य दक्षिणत
 उपविशेदित्याश्मरथ्यः । अपरेणोत्तरवेदिमतिक्रम्योत्तरेण हविर्धाने दक्षिणेन मार्जालीयं
 परीत्य पूर्वया द्वारा सदः प्रविश्याग्रेण प्रशास्त्रीयमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशेदित्या-
 लेखनः ॥ ७ ॥ ॥४२॥

एतेनोत्तरयोः सवनयोः ॥ १ ॥

भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रम्

अथ प्रथमः प्रश्नः

अथातः^१ पैतृमेधिकं दहनम्^२ । पुरुषाहुतिर्ह्यस्य^३ प्रियतमेति विज्ञायते^४ ॥ १ ॥ आहिताग्नेर्मरणसंशये प्राचीनावीती दहनदेशं जोषयते दक्षिणाप्रत्यक्प्रवण-
मनिरिणमसुपिरमनूपरमभङ्गरमनुपहतमविस्रग्दार्ढ्यनुपच्छिन्नप्रवणम्^५ ॥ २ ॥ यस्मा-
दक्षिणाप्रतीक्ष्य आपो निःसृत्योदीच्य एत्य मंहानदीमवेत्य^६ प्राच्यः संपद्यन्ते^७
॥ ३ ॥ सप्तं वा सुभूमिं बहूलौपधम्^८ ॥ ४ ॥ वनस्यावनं क्षेत्रस्याक्षेत्रमिरिणस्या-
निरिणमित्येके ॥ ५ ॥ यस्मादारात् क्षीरिणो वृक्षाः काण्टकिनश्च^९ तथौपधयः^{१०}
॥ ६ ॥ तस्मिंस्त्रेधोछिन्नयोद्धत्यावोक्ष्य^{११} गार्हपत्यं मथित्वाहवनीयं ज्वलन्तमुद्गरति
॥ ७ ॥ अन्तरा दारुचितेरषकाशं शिष्टाग्नीनुपवपति पुःस्तादाहवनीयं पश्चाद्
गार्हपत्यं दक्षिणतोऽन्वाहार्यपचनं पुरस्तात् सभ्यावसृज्यावौपासनं च ॥ ८ ॥
तेष्वजस्तेषु जुह्वद् वसति ॥ ९ ॥ प्राणा वा एत^{१२} आहिताग्नेर्यद्दह्यस्त^{१३} एनं
सुसंमिद्धाः^{१४} पारयन्त्यगदो हव^{१५} भवतीति विज्ञायते ॥ १० ॥ तस्यैतदग्निहोत्रो-
च्छेपणं निदधाति ॥ ११ ॥ ग्रामे वास्येतेन कल्पेन जुहुयात् ॥ १२ ॥ यदि
जीवेत् विधेदेतदग्निहोत्रोच्छेपणम् ॥ १३ ॥ यदि मरणसंशये^{१६} ब्रह्मविदामोति परम् ॥
भृगुर्वै वारुणिः इत्येतावनुवाकौ ब्रह्मविदो दक्षिणे कर्णे जपति । इतरस्य^{१७} आयुषः
प्राणं संतनु इति वा^{१८} ॥ १४ ॥ यदि त्रैति श्रेतेऽभ्यास्याः प्राचीनावीतिनः केशान्

1. T begins with श्रीगणेशाय नमः.

2. HA omitted

3-3. Omitted in T. Sāyana on TĀ VI.1 quotes : तत्र आहिताग्नेर्मरणसंशये दहनदेशं जोषयते दक्षिणाप्रत्यक्प्रवणम् इत्यादिभ्यः भारद्वाज आह etc.

4. Ap °दार्ढ्य(म)नुप°; HA °मनुपहतमविस्रग्दार्ढ्यनुपच्छिन्नं प्रवणम्

5. HA °मुपेत्य; T₂ °मेत्य

6. H °वधि; T₂ °वधि

7. HA कण्ट°

8. T₁, HC, तथौपधयः; HA तथौपधयः; T₂ तत्रौपधयः

9. HA °क्षिपी°

10-10. HA एतदादि°

11. HC समिद्धाः; T₁ समिद्धाः; T₂ समिधः

12. H इ; T₁ इ; T₂ ई

13. HC मरणं संशयः

14. HC omitted; HA इतरस्या

15. HA omitted

प्रकीर्य पौष्टतावपन्ते ॥ १५ ॥ तं जघनेन^१ गार्हपत्यं दक्षिणाशिरसं^२ दग्धेषु संवेशयन्ति सर्वस्य प्रतिशीवरी इति ॥ १६ ॥ सर्वेषु संवेशनेषु दक्षिणाशिराः^३ ॥ १७ ॥ पूर्वया दारोपनिर्हृत्यान्तराग्नी निपात्यान्वारब्धे मृत आहवनीये सुवाहुर्ति जुहोति परे युवोसम् इति^४ ॥ १८ ॥ एवं गार्हपत्ये ॥ १९ ॥ तूष्णीमन्वाहार्यपचने^५ सभ्यावसध्ययो-
रौपासने^६ च^७ ॥ २० ॥ अथास्य दक्षिणेन विहारं प्रेतस्य^८ केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वा स्नापयित्वाछाद्य^९ ग्राम्येणालंकारेणालंकृत्य^{१०} शुक्लघ्नवेणाङ्गुष्ठौ बद्धा नलदमालामावध्य ॥ २१ ॥ ॥२॥

औदुम्बर्यामासन्धां कृष्णाजिनं दक्षिणाग्नीवमधरलोमास्तीर्य तस्मिन्नेन-
मुक्तानं निपात्य पचोदशेनाहवेन वाससा प्रोणोति इदं त्वा बलम् इति^१ ॥ १ ॥
अथास्येतरदवादत्ते अपैतद् इति ॥ २ ॥ तत्पुत्रो आता चान्यो वा प्रत्यासन्नघ्नधुः
प्रतीतः परिधाया^{१०} जरसो वसीत ॥ ३ ॥ अपरेणाहवनीयं प्रतीचीस्तिस्र उलपराजीः
स्तीर्त्वापरापावमवहतानां ब्रीहीणामन्वाहार्यपचने तूष्णीमुपचरितं चहँ श्रपयति
॥ ४ ॥ गार्हपत्ये च मैत्रावरुणीमामिक्षां यदि सोमयाजी^{११} भवति ॥ ५ ॥ पालाशं
काष्ठमग्न्यगारं तृणैर्गार्हपत्य आदीप्य तेनोत्सुकप्रथमा^{१२} गच्छन्ति ॥ ६ ॥ अजमनु-
नयन्ति राजगवी^{१३} सव्ये पदि बद्धामग्रानग्निभाण्डमग्निहोत्रोच्छेपणमिति ॥ ७ ॥
येन^{१४} चान्येनार्थो भवति^{१५} ॥ ८ ॥ न हीनमन्वाहरेषुः ॥ ९ ॥ अध^{१६} तमाददते^{१७}
॥ १० ॥ अनसा बहन्तीत्येके ॥ ११ ॥ कृष्णगवँ स्यादिति श्राव्यायनकम्
॥ १२ ॥ इमौ युजिन् इत्येव योजन आम्नातः ॥ १३ ॥ आदीयमानमनुमन्त्रयते

1-1. Ap तजघनेन

2. T, दक्षिणाशिरसं

3. Sāyaṇa on TĀ VI.1 quotes this sūtra verbatim beginning with अन्वारब्धे.

4. HA तूष्णीं omitted

5-5. HC omitted

6. H परिधिते प्रेतस्य

7. H आछाद्य omitted

8. HA अलंकारेण omitted

9. Sāyaṇa on TĀ VI.1 cites this sūtra verbatim.

10. Sāyaṇa on TĀ VI.1 quotes sūtra 2 and also sūtra 3 up to परिधाया
verbatim.

11. HC सोमयाज्याजी

12. HA तेनोत्सुकं

13-13. HC एतान्यनुहरन्ति, T, omitted

14-14. HA अपैतमाददते

पूषा त्वेतश्चयावयतु इति ॥ १४ ॥ तुरीयमध्वनो गत्वा निधाय दक्षिणतो लोष्ठान-
वरुज्य तेषु चरुं प्रतिष्ठाप्यैकवाससो दक्षिणान् केशपक्षानुद्ग्रह्य सव्यान् प्रसृत्य^१
दक्षिणानूरूनाघ्नानाः सिग्मिरमिधून्वन्तस्त्रिः^२ प्रसव्यं परियन्ति अप नः शोशुचदधम्
इति ॥ १५ ॥ सव्यानुद्ग्रह्य दक्षिणान् प्रसृत्य सव्यानूरूनाघ्नाना अनभिधून्वन्तस्त्रिः
प्रतिपरियन्ति अप नः शोशुचदधम् इति ॥ १६ ॥ मेक्षणेन लोष्ठेषु चरोस्त्रिः प्रयौति
॥ १७ ॥ ॥ २ ॥

परीत्यपरीत्य प्रयौतीत्येके ॥ १ ॥ आदीयमानमनुमन्त्रयते पूषे
आशाः इति ॥ २ ॥ तुरीयमध्वनो गत्वा निधाय पूर्ववत् कृत्वादीयमानमनुमन्त्रयते
आयुर्विधायुः इति ॥ ३ ॥ तुरीयमध्वनो गत्वा निधाय पूर्ववत् कृत्वा तृतीयेन
सह चरुं प्रक्षिण्यात् ॥ ४ ॥ अधास्य कपालानि मुसंभिन्नानि संमिनत्ति
यथैषूदकं न तिष्ठेत् ॥ ५ ॥ तूर्णो चतुर्थमादाय गत्वा जघनेन दहनदेशं
निधायोदञ्चः समुत्क्रामन्ति । एषा^३ वै देवमनुष्याणो ज्ञान्ता दिक् तामेवैनामनु-
त्क्रामन्तीति^४ विज्ञायते ॥ ६ ॥ प्रत्येत्य हरिण्या पलायद्याख्या शमीशाख्या
वा इमशानायतनं संमार्ष्टि अपेत वीत इति ॥ ७ ॥ दक्षिणतः शाखामुदसित्वाप
उपस्पृश्योद्धृत्यावोक्ष्य^५ हिरण्यशकलमवधाय^६ तस्मिन् दक्षिणाग्रां दर्भान् संस्तीर्य
तेषु दक्षिणाग्रैर्याद्विकैः^७ काष्ठैर्दारुचिति चित्वाग्नीनुपवपति पुरस्तादाहवनीयं पश्चा-
द्वाहपत्यं दक्षिणतोऽन्वाहार्यवचनं पुरस्तात् सभ्यावसंध्यावौषसनं च ॥ ८ ॥
दक्षिणाग्राग्नैर्दर्भैरग्नीन्^८ दारुचिति च परिस्तीर्य दक्षिणतः^९ पश्चाद्वा^{१०} दर्भान्
संस्तीर्य^{११} दक्षिणाग्राञ्च्येकैकशः^{१२} पात्राणि प्रयुनक्ति ॥ ९ ॥ रज्जूरवकृत्यासन्दी-
मपविध्यन्ति^{१३} ॥ १० ॥ रज्जुषु चैव कृष्णाजिने चोत्तानः शेते ॥ ११ ॥

1. HA विलस्य
2. HA "रवधुर्ग"
3. HA प्रधुर्ग
4. HA इत्येषा
5. HA "नाननूरकामय"
6. HA, Ap "वोक्ष्य माये"
7. Ap, HA "शकलं निधाय"
8. Ap "याद्विकैः"
9. HA, T₂ "रग्नि"
- 10-10. HC दारुचितिः पश्चात्
11. HA संस्तीर्य चित्दैर्दक्षिणतः
12. HC तेष्वेकैकशः
13. HA "रपकृत्या"

एकपवित्रेण प्रोक्षणीः संसृज्य मृतं पात्राणि दारुचिर्त्ति च प्रोक्ष्याज्यानि'
गृह्णाति दर्शपूर्णमासवत् तूष्णीम् ॥ १२ ॥ अग्निहोत्रोच्छेपणमन्येन दक्षा संसृज्य
पात्राणि पूरयति' यान्यासेचनवन्ति । अभ्युक्ष्यतीतराण्यरिक्तताया इति विज्ञायते
॥ १३ ॥ ॥ ३१ ॥

अथैनगुदरे विदार्थं निरान्त्रं निष्पुरीयं कृत्वावटे पुरीपसवधाय प्रक्षाल्य'
प्रत्यवधाय' सर्पिषा पूरयतीति शाट्वायनकम् ॥ १ ॥ अपि वा न निष्पुरीयं
कुर्यात् । यदि कुर्यात् प्रजा हास्य क्षोभुका भवतीति' विज्ञायते ॥ २ ॥ अत्र
राजमघीमुपाकरोति भुवनस्य पते इति जरतीं सुखीं तज्जघन्यां कृष्णां कृष्णाक्षीं
कृष्णवालां कृष्णसुराम् ॥ ३ ॥ अपि वाक्षिनालसुरमेव' कृष्णं' स्यात् ॥ ४ ॥
तां ज्ञातयोऽन्वारभन्ते ॥ ५ ॥ अथात्यन्तप्रदेष्टव्यः । धून्वनेऽन्वारम्भणे संग्राहने
संसर्पण उदकोपस्पर्शेन आरोऽण इति सर्वत्र कनिष्ठप्रथमा अनुपूर्वा इतरे त्रियोऽग्रे
॥ ६ ॥ तां घन्त्युत्सृजन्ति वा' ॥ ७ ॥ यद्युत्सृजन्ति अपस्याम युवतिमाचरन्तीम्
इत्येताभिस्तिसृभिः प्रसव्यं' राजमघीमघीन्' दारुचिर्त्ति च परिणीय ये जीवा
इत्यभिमन्य माता रुद्राणाम् इति द्वाभ्यामुत्सृजन्ति ॥ ८ ॥ ॥ ४ ॥

यदि घन्ति ततः संप्रेष्यति अपिधाय मुखं दक्षिणापदीं प्रपक्विष्ठरसीं घ्नत
इति ॥ १ ॥ निद्वन्ममानायौ' सन्यानि जानून्पनुनिघ्नन्तः पौंस्रवमृजन्ते' पुरुषस्य
सयावरि इति ॥ २ ॥ अथाह विसंस्रयत इति ॥ ३ ॥ विसंस्रयमानामनुमन्त्रयते' ॥

1. Ap प्रोक्ष्याज्यं निद्वन्ममानायौ
2. T₁ प्रतापूरयति
3. HA adds : इति सस्यापावद्विरम्यवेक्षिषीतसूत्रे (विद्वमेपावस्यमये)ऽष्टाविंशत्ये प्रथमः पटलः ॥ १ ॥
4. HA आग्नेयं प्रक्षाल्य प्रत्यवधाय; T₂ omitted
5. HA भवन्तीति
6. HA *सुरामेव
7. HA कृष्णा; Sāyana on TĀ VI.1 cites sūtras 3 and 4 verbatim.
8. Cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.1.
9. Sāyana on TĀ VI.12 cites : युवतिमाचरन्तीं यवस्वा नः स्वस्त्य इत्यन्तानि-
क्षिप्तभिः प्रसव्यं etc.
10. HA *नमि; Sāyana on TĀ VI.12 *नमाम् भेतं
11. H, T₂ *मानायः
12. HA *मृजन्ति; Sāyana on TĀ VI.1 cites : यदि विघ्नन्ति तस्यै निद्वन्ममानायौ' पुरुषस्य
13. HA विसंस्रय'

पुरुषस्य सयधरि वि ते प्राणमसित्सम् इति ॥ ४ ॥ ततः संग्रेष्यति अङ्गादङ्गाद-
नस्थिकानि पिशितान्युत्थिवाप्रकाययन्तोऽप्रधाययन्त' उत्सुकैः श्रयतात् प्रज्ञातं हृदयं
निधत्तात् प्रज्ञातौ^१ वृक्षौ^२ प्रज्ञातं^३ मेदः^४ प्रज्ञातां वपां प्रज्ञातं समादवाल्दार्पिचर्म इति
॥ ५ ॥ अत्र^५ पत्नीमुपनिपातयति इयं नारी इति ॥ ६ ॥ तां पतित्य^६ एकधने-
नोत्थापयत्यन्यो वा ब्राह्मणः उदीर्य नारि इति ॥ ७ ॥ अत्र पत्नी साहस्रं^७ वरं
ददाति ॥ ८ ॥ हस्तौ^८ संमार्ष्टि ॥ ९ ॥ सुवर्णेन ब्राह्मणस्य सुवर्णं^९ हस्तात्
इति ॥ १० ॥ धनुषा राजन्यस्य धनुर्हस्तात् इति ॥ ११ ॥ मणिना वैश्यस्य
मणिं^{१०} हस्तात् इति ॥ १२ ॥ अथैनं चित्तावुपर्यधूहति ॥ १३ ॥ अत्र वा पत्न्याः
संवेशनादि क्रियते ॥ १४ ॥ अत्रास्य प्राणायतनेषु हिरण्यशस्त्रकान् प्रत्यस्यस्याज्य-
विन्दून् वा ॥ १५ ॥ पात्राणि चिनोति ॥ १६ ॥ सर्वाण्यनुलोमानि ध्रुवावर्जम्
॥ १७ ॥ तस्य दक्षिणे^{११} हस्ते स्पर्शं जुह्वं च निदधाति ॥ १८ ॥ सव्यं^{१२} उपभृतम्^{१३}
॥ १९ ॥ उरसि ध्रुवामरणीं च ॥ २० ॥ ॥ ५ ॥

मुखेऽग्निहोत्रहवणीम् ॥ १ ॥ नासिकयोः सुबौ ॥ २ ॥ अक्षयोर्हिरण्य-
शकलावाज्यसुबौ^{१४} वा ॥ ३ ॥ कर्णयोः प्राग्निहोत्रहणे^{१५} मित्वा वैकम्^{१६} ॥ ४ ॥
हन्वोरुत्थलमुसले ॥ ५ ॥ दत्सु ग्राव्यो यदि^{१७} ग्रावाणो भवन्ति^{१८} ॥ ६ ॥
शिरसि कपालानि ॥ ७ ॥ ललाट एककपालम् ॥ ८ ॥ उदरे पिष्टतयवर्णा पात्रीम्
॥ ९ ॥ नाभ्यामाज्यस्थालीम्^{१९} ॥ १० ॥ पार्श्वयोः शूर्पे छित्त्वा वैकम् ॥ ११ ॥
वङ्गक्षयोः सांनाय्यकुम्भ्यौ यदि^{२०} संनयति^{२१} ॥ १२ ॥ अण्डयोर्द्विपदुपले ॥ १३ ॥

1. HC पिशितान्युत्थिवाप्रकाययन्तोऽप'

2-2. HC प्रज्ञातौ मतस्त्रौ; T omitted

3-3. HA प्रज्ञातमेव

4. Āp, HC अथ

5. Thus T; HC पतित्य; HA अविद्ध; Āp पतीत्य

6. HA सहस्रं

7. HA प्रेतस्य हस्तौ

8. HA दक्षिण

9-9. HA सव्यमुप'

10. T₂ अक्षयो; HA अक्षयोर्हिरण्यशकलावाज्यस्थाली पृषदाज्यस्थाली सुबो; T, 'सुबो

11. HA, Āp 'होत्रं

12. T वैकं; H, Āp omitted. cf. sūtra II

13-13. HC, Āp omitted

14. HA 'स्थाली पृषदाज्यस्थाली च

15-15. HA, Āp omitted

शिश्वे वृषारवे' शम्पां च ॥ १४ ॥ प्रतिष्ठयोरधिहोत्रस्थालीमन्वाहार्यस्थालीं' च ॥ १५ ॥ पत्त उपावहरणीयं कूर्चम् ॥ १६ ॥ वेदे' शिखायाम् ॥ १७ ॥ शिरस्त उपसादनीयमिडापात्रं च ॥ १८ ॥ इगमन्ने चमसम् इति मध्ये चमसम् ॥ १९ ॥ अवशिष्टान्यन्तरा सविधनी ॥ २० ॥ न एष यज्ञाधुधी यजमानोऽञ्जसा स्वर्गं लोकमेतीति विज्ञायते ॥ २१ ॥ उल्मुके विष्णुष्काण्यवदानानि श्रपयित्वा हृदयेऽस्य हृदयं निदधाति ॥ २२ ॥ दक्षिणे हस्ते दक्षिणं धृक्च' सव्ये सव्यं स्वामशवटाम्यां त्वा इति ॥ २३ ॥ हस्तयोरेव' मैत्रावरुणीमामिक्षां मित्रावरुणाम्यां त्वा इति' ॥ २४ ॥ यपयास्य मुखं श्रोणोति मेदसा शिरः संश्रोणुष्व मेदसा पीयसा च इति ॥ २५ ॥ ॥६॥

अथैनं सपादवालशीर्षचर्मणोत्तरलोम्ना श्रोणोति अश्वेर्वर्म इति ॥ १ ॥ अथैनमुपोपति मेनमन्ने विरहः इति पुरस्तादाहवनीयेन स्तं यदा इति पश्चाद्गार्हपत्येन तूर्णीं दक्षिणतोऽन्वाहार्येषचनेन पुरस्तात् सभ्यावसथ्याभ्यामौपासनेन च ॥ २ ॥ अथैनमुपतिष्ठते सूर्यं ते चक्षुः इति ॥ ३ ॥ विज्ञानमुपति । यद्यृक्षो धूम उदियाद् धुलोको भवतीति विज्ञायते । यद्यन्तरिक्षमन्तरिक्षलोकः । यदि पृथिवीं पृथिवीलोकः ॥ ४ ॥ जघनेन चितिमज्जमवलेन शुल्वेन संवध्नाति ॥ ५ ॥ अजो मागः इत्युद्द्रवन्तमनुमन्त्रयते ॥ ६ ॥ अत्रैतद्भुविरिहसनेन' पात्र्या चमसेन वा जुहोति अग्नये' रयिमते स्वाहा इति ॥ ७ ॥ नव च सुवाहुतीः य एतस्य पथो गोसारः इति ॥ ८ ॥ अश्रोमयं प्रहरति येन जुहोति ॥ ९ ॥ अपरेणाग्निं प्राङ्मुख उपविश्याथैनं याम्येन सूक्तेन नवर्चेन पराचानुशंसति प्र केशुना इति ॥ १० ॥ जघनेन दहनदेशमुदीचीस्त्वित्तः कर्पूः स्वात्वाशमभिः सिकताभिश्चोपप्रकीर्षा-शुग्मिरुदकुम्भैरपः' परिप्लाव्य तासु ज्ञातयः संग्राहन्ते अश्मन्वती रेवतीः इति ॥ ११ ॥ ॥७॥

जघनेन कर्पूः पलाशशाखे शमीशाखे वा निघ्नन्ति ॥ १ ॥ अथैने दर्भमयेन शुल्वेन संवध्य' ते अन्तरेण प्रसर्पन्ति यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रम् इति

1. HA अश्मानं
2. T₁ शृष्टयो'; T₂ शृष्टयो'
3. HC मतसं; T हस्तं
- 4-4. HC, Ap omitted
5. T 'रिचमूलेन; cited verbatim by Śāyana on TĀ VI.1
6. Ap 'स्वामिपकार्यो'; HA 'स्वामिकीयो'; Śāyana on TĀ VI.3 cites this sūtra reading प्रकीर्षाशुग्मैः for उपप्रकीर्षाशुग्मैः.
7. T संवध्नाति

॥ २ ॥ जघन्यः शास्त्रे व्युदस्यति या राष्ट्रात् पर्णात् इति ॥ ३ ॥ उद्वयं तमसस्यरि
इत्यादित्यमुपस्थायानवेक्षमाणा अपोऽवगाहन्ते धाता पुनातु सविता पुनातु इति'
॥ ४ ॥ केशान् प्रकीर्य पाँसुनोप्यैकवाससो दक्षिणामुखाः सकृदुपमज्ज्योत्तीर्योप-
विशन्ति' ॥ ५ ॥ एवं त्रिः ॥ ६ ॥ तत्प्रत्ययमुदकमुत्सिच्याहरहरञ्जलिनेकोत्तर-
शृद्धिरैकादशाहात्' ॥ ७ ॥ अप्रतीक्षा ग्राममेत्य यत् स्त्रिय आहुस्तत् कुर्वन्ति ॥ ८ ॥
अनशनानध्ययनाधःश्रव्योदकोपस्पर्शनान्या कालम् ॥ ९ ॥ अनुचानेषु' ग्रहं'
ध्यहं पडहं' द्वादशाहं वा' ॥ १० ॥ गुरुष्वनश्नवर्जं' संवत्सरम् ॥ ११ ॥ मातरि
पितर्याचार्य इत्येके ॥ १२ ॥ अनशनानध्ययनवर्जं' यावज्जीवं प्रेतपत्न्युदको-
पस्पर्शनमेकमुक्तमधःश्रव्या' ब्रह्मचर्यं क्षारलवणमधुमांसवर्जं' च ॥ १३ ॥ ॥ ८' ॥

अपरेष्टुस्तृतीयस्यां पञ्चम्यां सप्तम्यां वारथानि संचिन्वन्ति ॥ १ ॥
क्षीरोत्सिक्तेनोदकेनोदुम्बरशाखयाप्रकाशयञ्छरीराण्यवोद्धति' यं ते अग्निमन्थाम इति
पञ्चभिः ॥ २ ॥ अत एवाङ्गारान् दक्षिणा' निर्वर्त्य तिस्रः सूत्राहुतीर्जुहोति अव-
सृज इति प्रतिमन्त्रम् ॥ ३ ॥ अयुग्मिभृदकुम्भैः स्ववोद्धितमवोक्ष्यायुजः स्त्रियः
संचिन्वन्ति ॥ ४ ॥ यस्याः पुनर्विजननं' न स्यात् सा सव्ये हस्ते नीललोहिताभ्यां
सूत्राभ्यां बृहतीफलमाध्व्य सव्येन पदाश्मानमास्थाय सव्येन पाणिना प्रथमा-
नन्वीक्षमाणास्थीन्यादत्ते उत्तिष्ठतः इति द्वादशः शिरसो वा ॥ ५ ॥ तद्वाससि

1. Cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.3.
2. HC has वासः पीडयित्वा before उपविशन्ति; HA has सव्ये वाग्वाध्व्य वासः पीडयित्वा-
3. HA, Āp, T₂ read sūtras 7 and 8 differently : तत्प्रत्ययं सिलमिध्रमुदकमुत्सिच्या, प्रतीक्षा ग्राममेत्य यत् स्त्रिय आहुस्तत् कुर्वन्ति ॥ ७ ॥ अहरहरञ्जलिनेकोत्तरशृद्धिरा दशाहात् ॥ ८ ॥
4. T, HC अनुचानेषु; HC ends sūtra 9 with this word.
5. T omitted
6. T पडहं वा
7. Āp omitted
8. HC ends sūtra 10 with शुष्य
9. Āp omitted
10. Āp 'पत्न्या उदको'
11. H, Āp 'वर्जनं'
12. HC adds इति प्रथमः पटलः ॥ १ ॥; HA इति सखापादद्विरण्यकेशिधौःतसूत्रे (विदुमेधा-परपर्याये)ऽष्टाविक्रमश्रे द्वितीयः पटलः ॥ २ ॥
13. H 'पीडय'; Sāyana on TĀ VI.4 has cited this sūtra verbatim.
14. Āp दक्षिणान्; HA दक्षिणतो; Sāyana on TĀ VI.4 cites this sūtra verbatim.
15. HA पुनः प्रजननं

कुम्भे वा निदधाति ॥ ६ ॥ इदं त एकम् इति द्वितीयोऽसाम्यां वाहुभ्यां वा ॥ ७ ॥ पर ऊ त एकम् इति तृतीया पार्थाम्यां श्रोणिभ्यां वा ॥ ८ ॥ तृतीयेन ज्योतिषा^१ इति चतुर्थ्युभ्यां जङ्घाभ्यां वा ॥ ९ ॥ संवेदनः इति पञ्चमी पद्मचाम् ॥ १० ॥ एतमेवायुजाकारं सुसंचितं संचिन्वन्ति ॥ ११ ॥ भस्माग्निसमूहा संहृत्य शरीराकृतिं कृत्वा शरीराण्यादायोच्छिद्यति उत्तिष्ठ प्रेहि इति ॥ १२ ॥ शम्यां पलाशमूले वा कुम्भं निधाय जघनेन कुम्भं कर्षादि समानमा स्नानात् ॥ १३ ॥ मृदा स्नातीत्येके^१ ॥ १४ ॥ ॥ ९ ॥

अथातो हविर्यज्ञियं^१ निवपनम् ॥ १ ॥ यं कामयेतानन्तलोकः स्यादिति समस्या उद्धतेऽवोक्षिते सिकतोपोस्ते परिश्रिते वाग्यतोऽनन्वीक्षमाणो दर्भेष्वस्थीनि निवपति शुश्रिष्यात्त्वा^२ अक्षिभ्यां^३ अपागोपधीनो रसेन^४ स्वर्गे लोके निवपायसी इति ॥ २ ॥ अनन्तलोको ह भवतीति विज्ञायते ॥ ३ ॥ अथ यदि पुनर्धक्ष्यन्तः स्युरग्निहोत्रहवर्णां कृष्णाजिनं शम्यां दृषदुपले च^५ नानुप्रहरेयुः ॥ ४ ॥ अत एवाङ्गारान् दक्षिणां^६ निर्वर्त्य तिस्रो रात्रारिद्धा दहनवदवकाशं जोषयित्वाग्निमुप-समाधाय संपरिस्तीर्यापरेणाग्निं दक्षिणाग्रान्^७ दर्भान् संस्तीर्य तेषु^{१०} कृष्णाजिने शम्यायां दृषदुपलभ्यामवाञ्जनं शरीराणि सुसंषिष्टानि पोषयित्वाज्यकुम्भे समुदा-शुत्पाग्निहोत्रहवर्णां जुहोति अस्मात् स्वमग्निं जातोऽसि इति ॥ ५ ॥ एतयैवान्तम्^{११} ॥ ६ ॥ अत्रैवाग्निहोत्रहवर्णां कृष्णाजिनं शम्यां दृषदुपले चानुप्रहरेयुः ॥ ७ ॥ न चात ऊर्ध्वं^{१२} श्मशानं कर्तुमाद्रियेत् ॥ ८ ॥ आकृतीर्वास्यादहने^{१३} निवपेच्छ-

1. H, T₂ श्रोणिभ्यां

2. Ap ज्योतिषा संविदस्य

3. Sūtra 13 and 14 cited by Sāyana on TĀ.VI.4. Sāyana quotes पलाशे instead of पलाशमूले.

4. Ap रससिधे

5-5. HC रक्षयाक्षिभ्या

6. Ap रक्षे

7. HC omitted; Sāyana on TĀ VI.4 quotes the portion अथ यदि पुनर्धक्ष्यन्तः स्युः joined with the next sūtra.

8. Ap दक्षिणाग्रान्; IIA दक्षिणतो; Sāyana on TĀ VI.4 cites this sūtra verbatim.

9. Ap and Sāyana omitted.

10. HC तेषु दर्भेषुमासवत्

11. T₁ एवसंतम्; T₂ एवसंतम्12. Thus HC; HA कृतीर्वास्य दहने; T₁ कृतीर्वास्य दहने; T₂ कृतीर्वास्य दहने

13. H वपेच्छ

कैराभिर्वा परिचिनुयात् ॥ ९ ॥ तमभ्येवादित्यस्तपति तमभि वातो वाति तमापः
 स्पृशन्ते ॥ १० ॥ स' नैवादित्यस्य नकाद्याच्छिद्यते न वायोर्नापाँ संसर्जनात्
 ॥ ११ ॥ एवं हि कौपीतकिर्विदांचकार तँ हैवं चक्रुरेवमु' ह हैवमाश्मरथ्यं'
 चक्रुः ॥ १२ ॥ तस्यो हैवैतेऽर्हना' हायना व्युच्छन्ताव्युच्छन्त्यस्मै' वस्यसी-
 वस्यसी व्युच्छति प्रजा हास्य श्रेयसी भवति यमेवं' निदधातीति' विज्ञायते
 ॥ १३ ॥ ॥१०॥'

नवम्यां व्युष्टायां यज्ञोपवीत्यन्तरा ग्रामे स्मृशानं चाग्निमुपसमाधाय
 संपरिस्तीर्यापरेणाग्निं लोहितं चर्मनद्धं प्रार्चनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्थं तद्वेतसमालिनो
 ज्ञातीनारोपयति आरोहत' इति ॥ १ ॥ अथैनाननुपूर्वान्' कल्पयति यथाहानि
 इति ॥ २ ॥ प्रतिलोमवृत्तया वारण्या सुचा द्वे चतुर्गृहाते जुहोति नहि ते अग्ने
 तजुवै' इति ॥ ३ ॥ दश च सुचाहुतीः अप नः शोशुचदधम् इति ॥ ४ ॥ हुत्वा-
 हुत्वा पात्र्याँ संपातप्रवनयति ॥ ५ ॥ अग्नोभयं' प्रहरति येन जुहोति ॥ ६ ॥
 उत्तरेणाग्निं लोहितोऽनङ्गान् प्राङ्मुखोऽवस्थितो भवति ॥ ७ ॥ तं ज्ञातयोऽन्वारमन्ते
 अनङ्गाहमन्वारभामहे, इति' ॥ ८ ॥ प्राञ्चो गच्छन्ति इमे जीवाः इति' ॥ ९ ॥
 जघन्यो वेतसशालयावकाभिश्च पदानि संलोपयन्नेति' मृग्योः पदम् इति ॥ १० ॥
 अथैभ्योऽध्वर्युर्दक्षिणतोऽश्मानं परिधिं दधानि इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि इति'
 ॥ ११ ॥ स्त्रीणामङ्गलिषु संपातानवनयति इति नारीः इति ॥ १२ ॥ तैर्दुस्त्वानि

1. Before this HA reads : एव भुतिरदुक्ताः.
2. HA चकिरे एवमु'
3. T₁ वेतसाश्मरथ्यं; T₂ वेतस्मरथ्यं
4. H बाहीना; T मभीन्मुहीना
5. HC 'व्युच्छन्त्यस्मै'
- 6-6. Ap इति
7. HC adds इति द्वितीयः पटलः ॥ २ ॥; HA इति सत्यापाद...तृतीयः पटलः ॥ ३ ॥
8. Ap आरोहतायुः. This sūtra has been cited by Sāyana on TĀ VI.10.
 He reads रोहित for लोहितं and आरोहयति for आरोपयति.
9. HA, Ap अथैता'. This sūtra has been cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.10.
10. HA omitted
11. HA तत्रो'
12. Sūtras 7 and 8 cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.10.
13. Cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.10.
14. H संलोम'
15. Cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.10.

विमृजन्ते ॥ १३ ॥ यदाञ्जनं त्रैककुदम् इति त्रैककुदेनाञ्जनेनाञ्जीरन् ॥ १४ ॥
यदि त्रैककुदं नाधिगच्छेयुर्नैव^१ केनचिदाञ्जनेनाञ्जीरन्^२ ॥ १५ ॥ ॥११॥

पृथिव्यामोषधिस्तम्बं प्रतिष्ठापयति यथा त्वमुद्भिनास्योपधे^३ इति ॥ १ ॥
प्रत्येत्य गृहानुत्तरपूर्वदेशेऽगारस्याग्निमुपसमाधाय संपरित्तीर्यातुलोमवृतया वारण्या
सुचा द्वे चतुर्गृहीते जुहोति आनन्दाय प्रमोदाय^४ इति ॥ २ ॥ अत्रोभयं प्रहरति
येन जुहोति ॥ ३ ॥ अजमेतदहः पचन्ति यवौदनं^५ च ॥ ४ ॥ अजोऽसि इत्यजस्य
प्राश्नन्ति^६ । यवोऽसि इति यवौदनस्य^७ ॥ ५ ॥ अत्रासन्दीस्तत्पानधिरोहन्ति ॥ ६ ॥
नापितकर्माणि च कारयन्ते ॥ ७ ॥ एष प्रथमोऽलंकारः ॥ ८ ॥ सोऽयमेवविहित
एवानाहिताग्नेः पात्रचयेष्टकावर्जम् ॥ ९ ॥ औपासनेनानाहिताग्निं दहन्ति ॥ १० ॥
निर्मन्थ्येन पत्नीम्^८ ॥ ११ ॥ उत्पनेनेतरान् ॥ १२ ॥ अयैकेषां कुम्भान्तं निधान-
मनाहिताग्नेः स्त्रियाश्च निवपनान्तं हविर्यज्ञयाजिनः^९ पुनर्दहनान्तं सोमयाजिन-
श्चयनान्तमग्निचित इति ॥ १३ ॥ नासनयतामामिक्षा^{१०} ॥ १४ ॥ उत्सर्गो राजगव्या
अपहृवन्धयाजिनः स्त्रियाश्च ॥ १५ ॥ दहनकल्पेन न^{११} कल्पेरन्ननुपेतान् कन्याश्च
॥ १६ ॥ पुनर्दहनमन्त्रेणैव दहेयुः ॥ १७ ॥ स्त्रियाश्चैवम् ॥ १८ ॥ पुंलिङ्गवपन-
वर्जमित्येक^{१२} इत्येके ॥ १९ ॥ ॥१२॥^{१३}

॥ इति^{१४} प्रथमः प्रश्नः^{१५} ॥

1. HC, T₁ °नेनाङ्के; HA °नेनाञ्जते
2. H नाधिगच्छेयेति; T नाधिगच्छेन् followed by lacuna.
3. Thus T; H केन चाञ्जः; Āp केनाञ्जः
4. HA त्वम्
5. Āp न वै तत्र
6. HC यवो°; Sāyana on TĀ VI.10 has cited this sūtra with slight variation.
7. HC प्राश्नीयात्
8. HA यवौदनं च; T यवौदनं च
9. Sāyana on ABr VII 8 : भारद्वाजोऽप्याह निर्मन्थ्येन पत्नीमिति ।
10. HA हविर्याजिनः
11. H, T °मामिक्षाम्
12. HA omitted
13. Āp पुंलिङ्गपुनर्दहनवचन°
14. HC adds इति तृतीयः पटलः ॥ ३ ॥; HA इति सप्तम्यापाद...चतुर्थः पटलः ॥
15. HC इति द्विरप्येकेचित्सूत्रे भट्टाविशः पञ्च समाप्तः ॥ २८ ॥; HA समाप्तोऽष्टाविशः पञ्चः ॥

अथ द्वितीयः प्रश्नः

अथात' उत्तरं पैतृमेधं व्याख्यास्यामो यं ब्रह्ममेध इत्याचक्षते' ॥ १ ॥

अथाप्युदाहरन्ति

द्विजार्तानामपवर्गो ह्यर्थतस्तत्त्वदर्शिभिः* ।

ऋषिभिस्तपसो योगद्वेष्टितुं पुरुषोत्तमम् ॥

होतृश्च पितृमेधं च संसृज्य विभिरुत्तरः ।

विहितस्तु समासेन क्रतूनामुत्तमः क्रतुः ॥

इति ॥ २ ॥ प्रकृतिविकृतिर्यथा' पुरस्तात् ॥ ३ ॥ तस्य सग्रहैर्होतृभिर्होमः ॥ ४ ॥

मर्तृषुक्तेन भरणम् ॥ ५ ॥ पत्नीभिरुपसंवेशनम् ॥ ६ ॥ दक्षिणाप्रतिग्रहैर्निमार्गः

॥ ७ ॥ हृदयैर्हिरण्यशकलाः* ॥ ८ ॥ संमारयजुर्भिः पात्रचयनम् ॥ ९ ॥ ज्योति-

ष्मतीभिरुपोषणम् ॥ १० ॥ नारायणाभ्यामुपस्थानम् ॥ ११ ॥ ब्राह्मण एकहोता

इति चानुमन्त्रणम्* ॥ १२ ॥ चित्तं संतानेन इति हविराहुतिः ॥ १३ ॥ प्रयासाय

स्वाहा इति सुवाहुतिः* ॥ १४ ॥ मृत्युषुक्तेनानुशंसनम्^{१०} ॥ १५ ॥ सौम्या संग्राहनम्

॥ १६ ॥ सौर्येणादित्योपस्थानम् ॥ १७ ॥ ईयते इत्यवगाहनम् ॥ १८ ॥ समानमत^{११}

ऊर्ध्वं पैतृमेधिकं कर्मा^{१२} यवोदनप्राशनात्^{१२} ॥ १९ ॥ तान् परं ब्रह्मेत्याचक्षते ॥ २० ॥

1-1. Āp अथातो ब्रह्ममेधेभिरपि व्याख्यास्यामः । In HC this section forms the 7th Kaṇḍikā of the 29th Prāśna. In HA it forms the third Pāṭala of the 29th Prāśna.

2. Thus T₂; H अर्थतः; T₁ अर्थतः; the comm. on BhārPitrS has अर्थतः.

3. HA °द्वेष्टितं

4. Thus TH; Āp omits this verse.

5. Thus T; HA प्रकृतिविकृतिर्यथा; HC omits this sūtra.

6. HT °शकलान्

7. Cited by Sāyaṇa on TĀ III.12.

8. Sāyaṇa on TĀ III.7 has cited : ब्राह्मण एकहोतेति च ।

9. HC सुवाहुतिः

10. BaudhPitrS gives some of these sūtras in a slightly different order. Sūtras 10-18 in BhārPitrS occur in BaudhPitrS in the following order : 10-12, 14, 13, 15, 16, 18, 17. Sāyaṇa on TĀ III.15 has cited seven of these sūtras in the following order : 15, 17, 16, 18, 10, 13, 14. The order in BhārPitrS is, however, the correct one. See the translation. See also the foot-note to sūtra 23.

11. HA मत

12-12. Āp र्ध्वं

विमृजन्ते ॥ १३ ॥ यदाञ्जनं त्रैकुदम् इति त्रैकुदेनाञ्जनेनाञ्जीरन् ॥ १४ ॥
यदि त्रैकुदं नाधिगच्छेपुयेनैव केनचिदाञ्जनेनाञ्जीरन् ॥ १५ ॥ ॥११॥

पृथिव्यामोषिस्तम्बं प्रतिष्ठापयति यथा त्वमुद्दिनास्योदधे^१ इति ॥ १ ॥
प्रत्येत्य गृहानुत्तरपूर्वदेशेऽगारस्याग्निमुपसमाधाय संपरिरतीर्यानुलोमकृतया वारण्या
सुचा द्वे चतुर्गृहीते जुहोति आनन्दाय प्रमोदाय^२ इति ॥ २ ॥ अत्रोभयं ग्रहरति
येन जुहोति ॥ ३ ॥ अजमेतदहः पचन्ति यवौदनं^३ च ॥ ४ ॥ अजोऽसि इत्यजस्य
प्राश्रन्ति^४ । यवोऽसि इति यवौदनस्य^५ ॥ ५ ॥ अत्रासन्दीस्तल्पानधिरोहन्ति ॥ ६ ॥
नापितकर्माणि च कारयन्ते ॥ ७ ॥ एष प्रथमोऽलंकारः ॥ ८ ॥ सोऽयमेवंविद्वि
एवानाहिताग्नेः पात्रत्रयेष्टकावर्जम् ॥ ९ ॥ औपासनेनानाहिताग्निं दहन्ति ॥ १० ॥
निर्मन्थ्येन पत्नीम्^६ ॥ ११ ॥ उत्तपनेनेतरान् ॥ १२ ॥ अथैकेषां हुम्भान्तं निधान-
मनाहिताग्नेः स्त्रियाश्च निवपनान्तं हविर्यज्ञयाजिनः^७ पुनर्दहनान्तं सोमयाजिन-
श्चयनान्तमपिचित इति ॥ १३ ॥ नासंनयत्तामामिक्षा^८ ॥ १४ ॥ उत्सर्गो राजगव्या
अपशुयन्धयाजिनः स्त्रियाश्च ॥ १५ ॥ दहनकल्पेन न^९ कल्पेरेष्वनुपेतान् कन्याश्च
॥ १६ ॥ पुनर्दहनमन्त्रेणैव दहेयुः ॥ १७ ॥ स्त्रियाश्चैवम् ॥ १८ ॥ पुंलिङ्गवपन-
वर्जमित्येक^{१०} इत्येके ॥ १९ ॥ ॥१२॥^{११}

॥ इति^{१२} प्रथमः प्रश्नः^{१३} ॥

1. HC, T; *नेनाहते; HA *नेनाहते
2. H नाधिगच्छेपुयेन; T नाधिगच्छे followed by lacuna.
3. Thus T; H केन वाज^०; Ap केनाज^०
4. HA त्वम्
5. Ap न वै तत्र
6. HC यवो^०; Śāyana on TĀ VI.10 has cited this sūtra with slight variation.
7. HC माश्रीवात्
8. HA यवौदनं च; T यवौदनं च
9. Śāyana on ABr VII 8: भारद्वाजोऽप्याह निर्मन्थ्येन पत्नीमिति ।
10. HA हविर्याजिनः
11. H, T *मामिक्षाम्
12. HA omitted
13. Ap पुंलिङ्गपुनर्दहनवपन^०
14. HC adds इति मृतीयः पटलः ॥ ३ ॥; HA इति सध्यापाद... चतुर्थः पटलः ॥
15. HC इति हिरण्यवेष्टिते अष्टाविंशः प्रश्नः समाप्तः ॥ २८ ॥; IIA एवातोऽष्टाविंशः प्रश्नः ॥

अथ द्वितीयः प्रश्नः

अथात' उत्तरं पैतृमेधं व्याख्यास्यामो यं ब्रह्ममेध इत्याचक्षते' ॥ १ ॥

अथाप्युदाहरन्ति

द्विजार्तनामपवर्गो ह्यर्थतस्तत्त्वदर्शिभिः' ।

ऋषिभिस्तपसो योगाद्वेष्टितुं पुष्पोत्तमम्' ॥

होतृश्च पितृमेधं च संसृज्य विधिरुचरः ।

विहितस्तु समासेन क्रतूनामुत्तमः क्रतुः ॥

इति ॥ २ ॥ प्रकृतिविकृतिर्यथा' पुरस्तात् ॥ ३ ॥ तस्य सग्रहैर्होतृभिर्होमः ॥ ४ ॥

भर्तृशक्तेन नरणम् ॥ ५ ॥ पत्नीभिरुपसंवेशनम् ॥ ६ ॥ दक्षिणाप्रतिग्रहैर्निर्माणः

॥ ७ ॥ हृदयैर्हिरण्यशकलाः' ॥ ८ ॥ संभारयजुर्भिः पात्रचयनम् ॥ ९ ॥ ज्योति-

ष्मतीभिरुपोषणम् ॥ १० ॥ नारायणाभ्यामुपस्थानम्' ॥ ११ ॥ ब्राह्मण एकहोता

इति चानुमन्त्रणम्' ॥ १२ ॥ चित्तं संतानेन इति हविराहुतिः ॥ १३ ॥ प्रयासाय

स्याहा इति सुवाहुतीः' ॥ १४ ॥ मृत्युशक्तेनानुशंसनम्' ॥ १५ ॥ सौम्या संग्राहणम्

॥ १६ ॥ सौर्येणादित्योपस्थानम् ॥ १७ ॥ ईयुषे इत्यवगाहनम् ॥ १८ ॥ समानमत'

ऊर्ध्वं पैतृमेधिकं कर्मा' यवोदनप्राशनात्' ॥ १९ ॥ तान् परं ब्रह्मेत्याचक्षते ॥ २० ॥

1-1. Āp अथातो ब्रह्ममेधविधि व्याख्यास्यामः। In HC this section forms the 7th Kaṇḍikā of the 29th Praśna. In HA it forms the third Pāṭala of the 29th Praśna.

2. Thus T₁; H अर्थतः; T, व्यर्थतः; the comm. on BhārPitṛS has अर्थतः.

3. HA *द्वेष्टितं

4. Thus TH; Āp omits this verse.

5. Thus T; HA प्रकृतिविकृती यथा; HC omits this sūtra.

6. HT' शकलान्

7. Cited by Sāyaṇa on TĀ III.12.

8. Sāyaṇa on TĀ III.7 has cited : ब्राह्मण एकहोतेति च ।

9. HC सुवाहुतिः

10. BaudhPitṛS gives some of these sūtras in a slightly different order. Sūtras 10-18 in BhārPitṛS occur in BaudhPitṛS in the following order : 10-12, 14, 13, 15, 16, 18, 17. Sāyaṇa on TĀ III.15 has cited seven of these sūtras in the following order : 15, 17, 16, 18, 10, 13, 14. The order in BhārPitṛS is, however, the correct one. See the translation. See also the foot-note to sūtra 23.

11. HA अत

12-12. Āp कर्म

तान्न' साधारणे' श्मशाने प्रयुज्यते ॥ २१ ॥ नानाचार्याय नाश्रोत्रियाय ॥ २२ ॥
द्विजातीनामेव' ॥ २३ ॥ संतिष्ठते ब्रह्ममेधः' ॥ २४ ॥ ॥१॥'

दिष्टगमनादयुक्त्वहःस्वहोरात्रार्धमासर्तुषु संवत्सरे वा निदधाति ॥ १ ॥
अग्रज्ञाते याथाकामी ॥ २ ॥ या माध्याः पौर्णमास्याः फाल्गुन्याश्चैव्या वैशाख्या
नैदाघ्या चोपरिष्टादमावास्या तस्याम् ॥ ३ ॥ अशुजो युजो वाभ्रीरादायोत्तरतो
लोष्टानवरुज्य दक्षिणतो' हरन्ति' स्थलार्थानिष्टकार्यान् वा ॥ ४ ॥ पुरस्तादेव
श्मशानायतनादोर्ध्वारुद्धारयन्ति ॥ ५ ॥ - पाठाष्टशिर्षार्कणिंकारराजबृक्षकण्टक-
तिल्वकविभीतकार्कशरश्चर्द्धाध्यण्डा' अन्याश्च क्षीरिणीरनुत्थेयाः' ॥ ६ ॥ अपराद्धे
श्मशानायतनं संमिमोते' पञ्चपञ्च प्रक्रमान्तसर्वतः । पट् पुरस्तादित्येके ॥ ७ ॥
माने परीतान इष्टकोपधान इति दिवसंयोगः ॥ ८ ॥ सर्वत्र पुरस्तादुपक्रमः ।
प्रसव्यं दक्षिणतोऽपवर्गः ॥ ९ ॥ त्रिवृता मौञ्ज्या बाल्यज्या वा रज्ज्वा प्रसव्या-
वृत्तया त्रिः प्रसव्यं परितत्यायुग्मिरुदकुम्भैः स्ववोक्षितमवोक्षेद्यथा प्राणदुत्सर्पेत्
॥ १० ॥ न प्राणदधि निवपेत् । यदि प्राणदधि निवपेज्जीवतां ह तत् प्राणानधि
निवपेत् ॥ ११ ॥ स्वार्या तल्पे वा संमारानोप्य ॥ १२ ॥ ॥२॥

यो भूते पशुना' तदर्थमन्नं' सैस्सृत्प तदमावास्यायां' निदधाति ॥ १ ॥
अथ' यदि पुनर्वक्षिप्यन्तः' स्युस्तदगारं तल्पं वा मिन्यन्ति ॥ २ ॥ तस्य पूर्वार्धं

1-1. H तानसाधारणे

2. Thus T, HC; HA 'मेव'

3. Sayana on TĀ III.21 has cited this entire section. The variants found therein are recorded below:—sūtra 1: ये omitted; sūtra 2: तथायुदाः; 'मयगर्ग्यस्तस्य'; sūtra 3 omitted; sūtra 4: 'दपवादमम्; sūtra 5: 'शकलान्; sūtra 13: हविराहुतो; sūtra 19: आ for कर्मा; sūtra 20: तान् omitted; sūtra 21: तानसाधारणे; sūtra 22: नाश्रोत्रियाय omitted; sūtra 23: द्विजातीनामेव.

4. HC ॥ ७ ॥ इति समसः पठ्य ॥ ७ ॥; HA इति सन्त्यापाद...तृतीयः पठ्यः ॥ १ ॥

5-5. Āp दक्षिणतिहरन्ति; HA दक्षिण निर्हरन्ति

6. Āp राजवृक्षक for राजवृक्षकण्टक. T omits कण्टक and reads तिलक for तिल्वक.

7. Āp अनुत्थेयाः is omitted.

8. Āp विमिमोते; T मिमोते

9. Āp omitted

10-10. Āp परिवेश्यन् पशुनाथं

11. Āp तदहमा'

12. In 11 this section forms the 2nd Kaṇḍikā of the Praśna 29th.

13. Āp 'वक्षिप्यन्तः

मध्ये पश्चार्धे वा पालार्थी मेधीं त्रिविपूकां' निमन्ति' ॥ ३ ॥ पुरस्तादेव शूद्रो' ब्रह्मचन्दुर्वा संवादित' उपविशति ॥ ४ ॥ या स्त्री मुख्यतया तामाह वसति' मया सह' पृच्छे' इति ॥ ५ ॥ न ददामि इतीतरा प्रत्याह ॥ ६ ॥ एवं द्वितीये करोति ॥ ७ ॥ एकरात्राय ददामि इति तृतीये ॥ ८ ॥ यावद्रात्रं वा धविष्यन्तः स्युः ॥ ९ ॥ एतस्यां वाचि मेथ्या मूले शरीराणि निदधाति ॥ १० ॥ शतानृणं च कुम्भं त्रिविपूके ॥ ११ ॥ तस्य विलं चर्मणा कुशैः परिणद्धं भवति ॥ १२ ॥ तस्मिन् दधि वाजिनमिश्रमानयति वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि इति ॥ १३ ॥ विक्षरन्त-मभिमन्त्रयते द्रप्तश्चक्रन्द ॥ इमं समुद्रम् इति द्वाभ्याम्' ॥ १४ ॥ चत्वारो ब्रह्म-चारिणोऽन्ये वा ब्राह्मणायना' दक्षिणान् केशपञ्चानुद्ग्रथ्य सव्यान् प्रस्रस्य दक्षिणा-नूरूनाग्रानाश्रमाघ्नन्तः' सिग्भिरभिधून्वन्तस्त्रिः प्रसव्यं परिश्रन्ति अजिनमोष्यजिन-मोष्यजिनमोषि इति ॥ १५ ॥ एवममात्याः स्त्रियश्चोचराभिः' सिग्भिरमन्त्रवर्जम्' ॥ १६ ॥ पूर्ववत् प्रतिपरिक्रमणम्' ॥ १७ ॥ संग्रवदन्ति वीणाशङ्कनाळी-तूणवाः' ॥ १८ ॥ नृत्तगीतवादित्राणीति ॥ १९ ॥ प्रातर्माध्यंदिनेऽपराह्न' इति ॥ २० ॥ एवं रात्रेस्त्रिः ॥ २१ ॥ अपरपशुस्य' तिस्रो रात्रीर्धुवन्ति पञ्च सप्त नवैकादशार्धमासं' मासम् ॥ २२ ॥ संवत्सरम्' हैके ध्रुवन्ति ॥ २३ ॥ अन्नं च यथाशक्ति देयम् ॥ २४ ॥ तथा द्रव्याणि ॥ २५ ॥ उत्तम एवाहनि द्रव्यत्याग इत्येके ॥ २६ ॥ एतस्मिन्नेवाग्नौ तूष्णीमुपचरितान् पञ्च चरुञ्छपयन्ति' ॥ २७ ॥

1-1. HA निमन्ति त्रिविपूकाम्

2. Āp शूद्रत्वज्ञौ

3. T सहसंवादित

4. The portion beginning with this word and ending with कुम्भं in sūtra 11 is missing in T.

5-5. HC साविच्छतीति; HA सह पृच्छति

6. Cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.6.

7. HA ब्राह्मणाः प्रयता

8. HC दक्षिणानूरूनाग्रान्तः

9-9. Āp स्त्रियश्च शिक्चर्मवर्जं

10. H परि°

11. HA वीणाः शङ्कनाळीकान् तूणापणवान्

12. Āp मन्वाहे for माध्यंदिने

13. Āp अपि वा

14. H adds वा before अर्धमासं.

15. - HĀ वत्सरम्

16. HC °यति

तेषामभिधारणानि घृतं शृतं क्षीरं दधि मध्विति ॥ २८ ॥ अपूपापिधाना^१
भवन्ति ॥ २९ ॥ अपररात्रे गच्छन्त्यग्निः प्रथमोऽधोदकुम्भोऽनृद्धाञ्छरीराणि^२
संभारा इति । येन चान्येनार्था भवति ॥ ३० ॥ न हीनमन्वाहरेयुः^३ ॥ ३१ ॥
अन्तरा ग्रामे श्मशाने चैतमग्निमिन्धान आस्ते ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥

व्युष्टायाँ हरिण्या पलाशशाखया शमीशाखया वा श्मशानायतनं संमार्ष्टि
अपेत धीत इति^४ ॥ १ ॥ दक्षिणतः शाखासुदसित्वाप^५ उपस्पृश्योद्धृत्यावोक्ष्य^६
सर्वितैतानि शरीराणि इति सीरं युनक्ति पटुवं द्वादशगवं चतुर्विंशतिगवं वा^७
॥ २ ॥ यावद्द्वयं सीरं तावन्ति शतानीष्टकानाम् ॥ ३ ॥ आमा^८ भवन्तीति
विज्ञायते ॥ ४ ॥ तस्याथतुर्विंशेन^९ भागेनेष्टकाः करोति पादेष्टकाश्च ॥ ५ ॥
वारणं काष्ठमयम् ॥ ६ ॥ मौञ्जं रज्जुमयम् ॥ ७ ॥ वचनादन्यत् ॥ ८ ॥ शुनं
वाह्यः इति द्वाभ्यां प्रसव्यावृत्ताः पद् पराचीः सीताः कृपति^{१०} ॥ ९ ॥ उद्यम्य
लाङ्गलं सीते वन्दामहे इति सीताः प्रत्यवेक्ष्यते^{११} ॥ १० ॥ सर्वितैतानि शरीराणि
इति मध्ये कृष्टस्यास्थिकुम्भं निदधाति^{१२} ॥ ११ ॥ विमुष्यन्मन्त्रिया देवपानाः इति
दक्षिणे^{१३}ऽसे वलीवर्दान् विप्रुच्य^{१४} तान् दक्षिणोत्सृज्याध्वर्यवे ददाति ॥ १२ ॥
उदपात्रेणोद्धृष्टशस्त्रयावोक्षति प्र वाता वान्ति इति^{१५} ॥ १३ ॥ पात्र्याँ सर्वोपधीः
संयुस्य वपति यथा यमाय इति^{१६} ॥ १४ ॥ चितः स्व परिचित्रः इत्यपरिमिताभिः
शर्कराभिः परिश्रित्य आ प्यावस्व समेतु ते इति सिकता गृहति ॥ १५ ॥ उत्तरया
त्रिष्टुभा राजन्यस्य^{१७} ॥ १६ ॥ जगत्या वैश्यस्य ॥ १७ ॥ विष्टतिलोष्टात् प्रति-

1. HA अपूपाभिधाना; T₂ अपूपाभिधाया
2. Āp *नृद्धाहः शरीराणि
3. This sūtra is omitted in Āp.
4. HC ॥ २ ॥
5. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.
- 6-7. अप उपस्पृश्य omitted in Āp
8. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6 beginning with सर्वितैतानि.
9. HA मानानि; T नामानि
10. HC, T₂ *विपति
11. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.
12. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.
13. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.
14. Cited verbatim up to this word by Sāyaṇa on TĀ VI.6.
15. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.
16. Sāyaṇa reads अन्वपति for वपति while citing this sūtra on TĀ VI.6.
17. Sūtras 15 and 16 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.

दिशमनन्वीक्षमाण उपदधाति उते तन्नोभि इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ १८ ॥ तिल-
मिश्राभिर्धानाभिः त्रिः प्रसव्यं परिकिरति एणीर्धानाः इति ॥ १९ ॥ अभिवान्यायै
दुग्धस्पर्धशरावे मन्थस्त्रिः प्रसव्योपमथित आमपात्रस्थस्तं दक्षिणत उपदधाति
एषा ते यमसादने इति ॥ २० ॥ समूलं बर्हिर्दक्षिणा स्तृणाति इदं पितृभ्यः
प्रभरेम बर्हिः इति ॥ २१ ॥ पालाशान् परिधीन् परिदधाति ॥ २२ ॥ मा
त्वा वृक्षौ इति पूर्वापरौ ॥ २३ ॥ उत्तरया दक्षिणोत्तरौ ॥ २४ ॥ मध्ये नलेपीकां
निदधाति नलं प्लवम् इति ॥ २५ ॥ पुराणेन सर्पिषा शरीराणि सुसंतृप्तानि
संतृप्तोत्तरत् आसीनोऽनन्वीक्षमाणो दर्भेष्वस्थीनि निवपति सवितैतानि शरीराणि
इति ॥ २६ ॥ यथाङ्गमङ्गानि संनिधायाथैनमुपतिष्ठते पट्टेता सूर्यं ते चक्षुः इति
॥ २७ ॥ युक्तभोगेन वाससास्थिकुम्भं निमृज्योपधुपरिशिरो दक्षिणा व्युदस्यति
परं मृग्यो अनु परेहि पन्थाम् इति ॥ २८ ॥ अथास्य कपालानि सुसंभिन्नानि
संमिनत्ति यथैषूदकं न तिष्ठेत् ॥ २९ ॥ युक्तभोगेन वाससा शरीराणि प्रच्छा-
द्योदपात्रेणोदुम्बरशाखयाबोधति शं वातः इति ॥ ३० ॥ ॥४॥

इष्टकाः प्रतिदिशमनन्वीक्षमाण उपदधाति पृथिन्यास्वा छोके सादयामि
इत्येतैः प्रतिमन्त्रं मध्ये पञ्चमीं तां दक्षिणेन पृष्ठीम् ॥ १ ॥ एवं चरुन् अपूपवान्

- 1: Sāyaṇa while quoting this sūtra on TĀ VI.7 reads simply ओष्ठान् for विधितिलोष्ठान्.
- 2: HA प्रदक्षिणं. Sāyaṇa while quoting this sūtra on TĀ VI.7 reads त्रिरपसव्यं.
- 3: T adds हरिणीः.
- 4: HA सक्तन् त्रिः प्रसव्यमनारभ्योपमथितम्. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.
- 5: T आमः पात्रस्थस्तं
- 6: HA दक्षिणाग्निः; Sāyaṇa on TĀ VI.7 cites this sūtra verbatim.
- 7: Ap प्रहरेम
- 8: HA omitted
- 9: Sūtras 22-24 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.7.
- 10: H नलेपीकां. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.7.
- 11: H संतृप्तौ
- 12: HC दर्भेषु. Thus also Sāyaṇa on TĀ VI.7; from निवपति to अस्थिकुम्भं omitted in T.
- 13: HC यथालिङ्गं
- 14: Sūtras 28 and 29 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.7.
- 15: This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.7.
- 16: HC ॥ ३ ॥ इति चतुर्थः पटलः ॥ ४ ॥; HA ४ ॥ ३
- 17: Sūtra 1 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.7.

इति प्रतिमन्त्रम् ॥ २ ॥ अतिलामिधानामिष्टिः प्रसव्यं^१ परिकिरति एतास्ते स्वभा
 अमृताः करोमि इति ॥ ३ ॥ ओषधिस्तम्बान् प्रतिदिशमनन्वीक्षमाण उपदधाति^२
 त्वामर्जुन इति प्रतिमन्त्रम् ॥ ४ ॥ तेषां^३ मन्त्रलिङ्गैर्नियमः^४ ॥ ५ ॥ लोकं पृण
 इति लोकंपृणा^५ उपदधाति ॥ ६ ॥ उचरया पुरीषेणानुविकिरति^६ ॥ ७ ॥
 श्मशानस्य मात्रा इयङ्गुलं त्र्यङ्गुलं चतुरङ्गुलं प्रादेशो वितस्तिर्जानुदधममूरुदधं
 स्फिरुदधं वा^७ ॥ ८ ॥ उत्तमां मात्रां नात्याप्नुयात्^८ ॥ ९ ॥ यावतीं पुरस्ता-
 त्ततोऽनन्तरां^९ पश्चात् ॥ १० ॥ अपि वा इयङ्गुलं पुरस्तात् समंभूमिं^{१०}
 पश्चात्^{११} ॥ ११ ॥ उदपात्रेणोदुम्बरशाखयावोक्षति^{११} कं वातः इति^{१२} ॥ १२ ॥
 आरोहणं जपत्यवरोहणं जपति ॥ १३ ॥ उपस्थानेनोपतिष्ठते इदमेव मेतोऽपराम्^{१३}
 इति ॥ १४ ॥ वारणशाखां^{१४} पुरस्तान्निदधाति वरणो वारयात् इति ॥ १५ ॥
 विष्टतिलोष्टमुचरतः विष्टतिरसि इति^{१५} ॥ १६ ॥ शमीशाखां पश्चात् शमि शमय
 इति^{१६} ॥ १७ ॥ यवं दक्षिणतः यव यव इति^{१७} ॥ १८ ॥ अथैनमुपतिष्ठते पृथिवीं
 गच्छन्तरिक्षं गच्छ इति^{१८} ॥ १९ ॥ जघनेन^{१९} चितिं कर्प्वादि समानमा स्नानात्
 ॥ २० ॥ मृदा स्नातीत्येके ॥ २१ ॥ ॥ ५ ॥

1. Sūtra 2 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.8.

2. T अपसव्यं

3. Sāyaṇa, while citing this sūtra on TĀ VI.9, reads तिलमिधानिः instead of अतिलामिः. The reading तिलमिधानिः is found in BaudhPīṭṭS.

4. T omitted

5. HC omitted. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

6-6. HC प्रतिमन्त्रलिङ्गैर्नियमः

7. Sūtra 6 and 7 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

8. HT adds एतेतमा मात्रा श्मशानस्य.

9. H नाय्या

10. HC, T नन्तरं

11. HA समं

12. HT पश्चादित्येके

13. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

14. H परामातिमाराग कर्त्तव्य. Sāyaṇa on TĀ VI.9 cites : उपतिष्ठत इदमेव.

15. Ap वरणं. Sāyaṇa on TĀ VI.9 has cited this sūtra verbatim.

16. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

17. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

18. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

19. Sāyaṇa on TĀ VI.9 has cited अथैनमुपतिष्ठते पृथिवीम् इति ।

20. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9 up to समानम्.

21. HC ॥ ४ ॥ इति पञ्चमः पटलः ॥ ५ ॥; HA खं ४ इति सत्यापादहिरण्यकेशिधौतसूत्रे
 (विद्वेषावरणार्थं) एकोनत्रिंशदधे प्रथमः पटलः ॥ १ ॥

यमयज्ञं स्वयं प्रोक्तं प्रवक्ष्ये बलिमुत्तमम्^१ ।
 मासि मासि तु कर्तव्यो ह्यन्तर्काय^२ बलिस्तथा ॥
 मेधाकामोऽर्थकामो वा पुत्रकामस्तु वै द्विजः ।
 याम्येऽहनि सुनक्षत्रे सर्वान् कामान् समञ्जुते ॥
 संवत्सरस्य कार्तिक्यां बलिं कुर्वीत^३ यत्नतः ।
 अकुर्वन् यस्तु कार्तिक्यां नरके स^४ निमज्जति^५ ॥
 तस्मात् कुर्वीत कार्तिक्यां स्वर्गकामस्तु^६ वै द्विजः ।
 तिलप्रस्थस्य कर्तव्यं गुडमिश्रं तथा हविः ॥
 एकेन तु^७ न^८ कर्तव्यः कर्तव्यो बहुभिः सह ॥ १ ॥

हविरुद्धृत्याभिमन्य^८ हविरादाय नमो नमणे प्रजापतये देवेभ्य ऋषिभ्यः पितृभ्यो
 यमाय इत्युक्त्वा ग्रामात् प्राचीमृदीचीं^९ वा दिशमुपनिष्क्रम्यानिरिणवदेशे नदीतीरे
 समे वान्यस्मिन् शुचौ देशे^{१०} दिक्सक्तिं वेदिं करोति ॥ २ ॥ तस्यां वेद्यां^{११}
 पञ्चोत्तरवेद्यो दिक्सक्तयो भवन्ति ॥ ३ ॥ दक्षिणेन करकूपं स्वात्त्वोत्तरेणाग्निं
 प्रतिष्ठाप्य दमैः सोत्तरवेदिं संप्रच्छादयति^{१२} ॥ ४ ॥ प्रागग्रैर्दमैर्विष्टरं^{१३} निधाय
 प्रस्तरं च

आयातु देवः सुमनाभिरुतिभिर्यमो ह वेद प्रयताभिरक्षा ।

आसीदतौ सुप्रयते ह बर्हिष्यूर्नाय जायि मम शत्रुहृत्योम् ॥

इति यमभावाद् यमे इव यतमाने यदेतम्^{१४} इति^{१५} च ॥ ५ ॥ इमं यम प्रस्तरमा हि

1. HA विधिम्^१
2. HC *न्तर्काय. Sāyana on TĀ VI.5 has cited the first verse, reading कर्तव्योऽन्तर्काय तु बलिस्तथा ।
3. T कुर्वीति
4. HA तु
5. T, निमज्जते
6. HA सर्व^६
- 7-7. HA न तु
8. HA हविरुद्धृत्याभि^८
9. HC प्राचीं नोदीचीं
10. T, HA देशे तस्य
11. T उत्तरवेद्यं
12. Thus H; T संप्रच्छादयति; Āp संप्रच्छादयन्ति
13. T adds च after प्रागग्रैः.
14. Sāyana on TĀ VI.5 has cited this sūtra beginning with आयातु देवः. He quotes यमभावादयति instead of यमभावाद्.
15. HA यं वा भरक्षिति

सीद् इति तिसृभिः^१ प्रस्तरममिमन्त्य सप्तवित्राण्यर्घ्यपाद्याचमनीयोदकानि^२ दत्त्वा
 सार्वसुरभिगन्धधूपदीपमाल्यं^३ च यथोपलब्धं ददाति कृष्णाः प्रतिसराः कृष्णस्रवं
 च ॥ ६ ॥ मध्यमेनान्तमेन वा पलाशपर्णेन जुहोति यमाय स्वाहा ॥ अन्तकाय
 स्वाहा ॥ धर्माय^४ स्वाहा ॥ अन्ताय स्वाहा ॥ अनन्ताय स्वाहा ॥ वैवस्वताय स्वाहा ॥
 काळाय स्वाहा ॥ मृत्यवे स्वाहा ॥ विष्णवे स्वाहा ॥ भूः स्वाहा ॥ भुवः स्वाहा ॥ सुवः
 स्वाहा ॥ भूर्भुवः सुवः स्वाहा इति^५ ॥ ७ ॥ ॥ ६ ॥

व्याहृतिपर्यन्तं हविर्जुहोति^६ ॥ १ ॥ अथार्कपर्णान्यौदुम्बरपर्णानि वा
 निधाय मध्यमायामुत्तरवेद्यां^७ यमाय हविर्निवेदयन्ते

यमाय सोमं सुसुत यमाय जुहुता हविः ।

यमं ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरंक्ष्यते ॥

इति । प्रतीच्यामुत्तरवेद्याम्

यमाय घृतवस्त्रविर्जुहोत प्र च तिष्ठत ।

स नो देवेभ्यो यमद् दीर्घमायुः प्रजीवसोम् ॥

इति । प्राच्यामुत्तरवेद्याम्

यमाय मधुमत्तमै राक्षे हव्यं जुहोतन ।

इदं नम ऋषिभ्यः पूर्वजेभ्यः पूर्वभ्यः पथिकृद्भ्योम् ॥

इति । दक्षिणस्यामुत्तरवेद्यां श्रम्यो हविर्निवेदयन्ते

यी ते श्वानौ यम रक्षितरौ चतुरक्षौ पथिरक्षी वृचक्षता ।

ताभ्यामेनं^८ परिदेहि राजन्^९ स्वस्ति चास्मा अन्मयीं च वेद्योम् ॥

इति । उत्तरस्यामुत्तरवेद्यां यमदूताभ्यो हविर्निवेदयन्ते

उरुणासाक्मुतृषाबुलुम्बली यमस्य दूती चरतो वशी^{१०} अन्तु ।

तायस्मन्ये दशये सूर्याय पुनर्दत्तायसुमवेह^{११} भद्रोम् ॥

1. HC त्रिभिः

2. HA सप्तवित्राण्यर्घ्यः; Āp सप्तवित्राणां चरार्घ्यज्ञानपाद्यां

3. HA *दीर्घवेद्यः; Āp adds पुष्प after गन्ध.

4. Āp adds अथर्कपात्र स्वाहा after धर्माय स्वाहा.

5. Here ends Kaṇḍikā 5 in HC.

6. Āp होमं जुहोति

7. HC मध्यमस्या*. Sāyana on TĀ VI.5 cites this sūtra verbatim beginning with this word and ending with पथिकृद्भ्यः.

8-9. T साम्यां राजन् परि देहेनम्

9. T वी

10. T *दतोवशी

इति ॥ २ ॥ योऽस्य कौष्ठ्यः इति तिसृभिर्मगगावाभिस्त्रिः प्रदक्षिणं परिगापन्ति^१
 ॥ ३ ॥ दक्षिणेन करकूपं गत्वा ग्राचीनावीतं^२ कृत्वा^३ सव्यं जान्वाच्य हविरादाय
 मियं मियं^४ स्वधा पितृभ्यः इति पिण्डं^५ ददाति ॥ ४ ॥ त्रीनुदकाञ्जलीनुपनि-
 नीयायम्य प्राणान् समभिर्न्याहतिभिः^६ सप्त पदानि ग्राञ्चो गच्छन्ति ॥ ५ ॥
 ग्रीन् हि स्वर्गाह्यो^७ कानारूढा^८ भवन्तीति विज्ञायते ॥ ६ ॥ दधिकाञ्चो अकारिणम्
 इति पुनः प्राणानायम्य^९ यथेतं प्रत्येत्य नमः^{१०} करकूपेभ्यो नमः करकूपेभ्यो नमः
 करकूपेभ्यः^{११} इति करकूपमुपस्थाय यस्मै कामाय यममभिवादयन्ते ॥ ७ ॥ यमो
 दाधार इत्यनुवाकशेषेण हविरुद्धरन्ति^{१२} ॥ ८ ॥ नाके सुपर्णम् इति प्रवाहयन्ति ॥ ९ ॥
 उहं हि राजा वरुणश्चकार इत्यनुवाकेनापोऽवगाहन्ते^{१३} ॥ १० ॥ आपोहिष्टीमाभि-
 मर्जयन्ते^{१४} ॥ ११ ॥ यमेन दत्तं त्रित एनमायुनक् इति चतसृभिरादित्यमुपस्थाय
 प्रतिसरमावधीरन्^{१५} ॥ १२ ॥ हविषा सर्वप्रायश्चित्तानि^{१६} हुत्वा^{१७} हविःशेषान्
 भक्षयन्ति भक्षोऽस्यमृतभक्षः इति ॥ १३ ॥ भक्षस्य शेषं^{१८} नयन्ति^{१९} पुत्राय प्रियाय
 प्रियवादिने पुत्रभार्यायै । पुत्रवान् भवति पुत्रवती भवतीति वैवस्वतोऽब्रवीत् ।
 यमो ह यष्टारमितः प्रयातमङ्के समाधाय पितेव पुत्रम् ।
 सकृद्^{२०} गतिं^{२१} गमयति तत्र^{२२} लोकान्^{२३}

1. Cited verbatim in Sāyana's commentary on TĀ VI.5.

2-2. Āp ग्राचीनावीतं

3. H मियद्वयः; Āp मियन्

4. H, Āp ग्रीन् पिण्डान्

5. HC सप्तस्याहतिभिः

6. H स्वर्गलोकाः; T has त्रिभिः स्वर्गलोकांरूढा.

7. H, Āp प्राणानायम्य

8-8. H नमस्कारः कूपेभ्यो नमस्कारः कूपेभ्यो नमस्कारः कूपेभ्यः; T नमस्कारकूपेभ्यो नमस्कार-
 कूपेभ्यो नमस्कारकूपेभ्यः

9 This sūtra is cited verbatim in Sāyana's commentary on TĀ VI.5.

10. H ग्राहयन्ति; T has अनुवाकशेषेण for अनुवाकेन.

11. HA आपो हि षा इति तिष्ठन्ति°. After this sūtra HA adds: प्रवकावशेषे
 कलिकुष्ठमुत्पत्वारोगशरीरा भवन्तीति विज्ञायते ।

12. H अभ्यनीत

13. T सर्वत्रप्रायश्चित्तानि

14. H, Āp हुत्वात्र; T₂ कृत्वा

15. Āp शेषान्

16. Āp निनयन्ति

17-17. H सुहृदति; T सकृद्भवति

18-18 Āp तत्स्थमेनं

निवर्तने^१ चास्य छिनत्ति पन्थानं निवर्तने^२ चास्य छिनत्ति पन्थानम् ॥

इति ॥ १४ ॥ ॥७^३॥

अथाजज्ञाणां^४ द्रव्यहं त्र्यहं षडहं द्वादशाहं वा धारयते^५ यावद्वा संशयं^६ मन्येत ॥ १ ॥ असंशयेऽजज्ञैर्विरम्याग्रयं^७ आयुष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ २ ॥ शतकृष्णलां पञ्चहविष्कां^८ वा यो ज्योगामयावीत्युक्तम् ॥ ३ ॥ पुरस्तादायुष्मत्याः पाथिकृत्वा वा यजेत ॥ ४ ॥ ग्रामेऽप्येके पाथिकृता^९ समामनन्ति ॥ ५ ॥ बहिष्ठो वानग्रस्थो वारण्यमवतिष्ठेत्^{१०} । ग्रामं वा ग्रविशेद् राज्ञानुमतो ब्राह्मणैश्च^{११} सह^{१२} वनधान्येन ॥ ६ ॥ अपि वा नाजज्ञानं कुर्वीत । प्राग्दिष्टगमनाद् विहारं साधयेत् ॥ ७ ॥ ग्रेतेऽपि विहरणमेके समामनन्ति । तदनर्धुकं प्रजाया इति विज्ञायते ॥ ८ ॥ उदगयने प्रमीताः^{१३} सौर्येण पथा देवलोकं यान्ति^{१४} दक्षिणायने सौम्येन पितृलोकमिति विज्ञायते ॥ ९ ॥ उदगयन आपूर्यमाणपक्षे दिवा क्रत्वन्ते श्रेयो मरणमित्युपदिशन्ति ॥ १० ॥ यदि पूर्वपक्षे रात्रौ मरणं शङ्केत सायमाहुतिं^{१५} हुत्वा तदैव प्रातराहुतिं^{१६} जुहुयात् ॥ ११ ॥ यद्यपरपक्षे सायंप्रातराहुतिभिरेनं पूर्वपक्षं नयेत्^{१७} ॥ १२ ॥ दर्शे^{१८} च कुर्यात् ॥ १३ ॥ इष्टयविभवे^{१९} प्रधानदेवताभ्यश्चतुर्गृहीतान्याज्यान्येकैकस्यै^{२०} देवतायै पुरोनुवाक्यामनूय याज्यया जुहुयात् ॥ १४^{२१} ॥ अथ यदि चातुर्मास्यमध्ये पूर्ववदेव सायंप्रातराहुतिभिर्दर्शपूर्णमासाभ्यां

1. H निवर्तते

2. HC ॥ ६ ॥ इति पष्ठः षटलः; HA इति सत्त्वापाद...द्वितीयः षटलः ॥ २ ॥

3. Here begins section 8 of Praśna II in HC, and fourth pāṭala in HA.

4. HC धारयति; HA धारयेत्

5. HA मरणसंशयं

6. HA अग्रस्तं for अग्रस्तैः

7. H *द्विपं; T *द्विपां. HC ends sūtra 2 with पञ्चहविष्कां वा.

8. Āp *तिष्ठते

9-9. Āp मातृपथ संराधितः सहैव

10. Āp प्रमीतः

11. Āp याति

12. Āp आहुती for आहुति

13. T नयेतुः

14. HA दर्शेति

15. HA यदीष्टयमावे

16. HA *गृहीतेनाभ्येनै*. Here ends section 8 in HC and section 3 in Āp.

17. HA adds: चतुर्गृहीतान्याज्यान्येकैकस्यै देवतायै पुरोनुवाक्यामनूय याज्यया जुहुयात्.

चेष्टावशिष्टानि पर्वाण्यानीय संस्थापयेत् ॥ १५ ॥ यध्वविभवे तदैवतं पुरोडाश-
मामिक्षां पूर्णाहुतिं वा कुर्यात् ॥ १६ ॥ त्रियमाणस्यैवं न यज्ञलोपो भवतीति
विज्ञायते ॥ १७ ॥ ॥८॥

उक्तं दीक्षितप्रमीतप्रांयश्चित्तम् ॥ १ ॥ यायावरा इ वै पुरा' नाम ऋषय'
आसंस्तेऽध्वन्यश्राम्यैस्तेऽर्धमासायार्धमासायाग्रिहोत्रमजुहुवुः' । तस्माद् यायावर-
धर्मेणामयाव्यार्तांऽध्वन्यापस्तु' चार्धमासायार्धमासायाग्रिहोत्रं' जुहुयात् ॥ २ ॥
प्रतिपदि सायं चतुर्दश चतुर्दशीतान्युन्नयति' । एका समित् । सकृदोमः । सकृद्व
पाणिनिमार्जनम्' । सकृदुपस्थानम्' । एवं प्रातः । एतावान् विकारः । शेषं
प्रकृतिवत् ॥ ३ ॥ यध्वत्रये' पुनराधेयम्' ॥ ४ ॥ अग्नीन् समारोपयते धारयते
वौषवसध्यात्' ॥ ५ ॥ औषवसध्वेऽहनि' निर्मथ्यौषवसध्यादिकं' कर्म प्रतिपद्यते
यदि समारुद्धो' भवति' ॥ ६ ॥ यद्याहिताग्रिहस्तुष्टाग्रिर्विच्छिन्नाग्रिर्विधुराग्रिर्वा
प्रमीयेत न तमन्येन त्रेताग्रिम्यो दहन्तीति ॥ ७ ॥ विज्ञायते' चाधानप्रभृति'
यजमान एवापयो भवन्ति' ॥ ८ ॥ अथापि' ब्राह्मणं' तमसो वा एष तमः

1. HC समापयेत्
2. HA यज्ञलोपो इ
- 3-3. HA नाम पुरा ऋषय
4. HC 'मजुवहुः; HA 'होत्र [न] जुहुवुः
5. Āp adds वा जन्ममरणयोः; HA वा जनव'
6. 'अर्धमासाय not repeated in Rudradatta.
7. Rudradatta चतुर्दशीतानुन्नय'
8. HA पात्र'
9. Rudradatta omitted
- 10-10. Rudradatta omitted
11. Āp, Rudradatta वौषवसध्यात्
12. Rudradatta औषवसध्वे'
13. II निर्मथ्योष'; Āp 'वसधादि; Rudradatta तु न पारयत्पूर्वं डादशरात्रिर्वध्वो-
पवसधादि
14. Rudradatta समारुद्धा
15. HA जपति; Rudradatta भवति; Rudradatta on ĀpSS VI.29.1 has cited
sūtra 2-6, sūtra 2 beginning with तस्माद् यायावर'.
16. Āp reads विज्ञायते as the last word of the preceding sūtra.
17. T, Āp आधान'
18. HC भवन्तीति; from चाधान' to भवन्ति omitted in T
19. HA अप वै
20. HA ब्राह्मणं भवति

प्रविशति सह तेन यमाहिताग्निमन्येन त्रेताग्निम्यो ददन्तीति' विज्ञायते' ॥ ९ ॥
तस्य प्राचीनावीत्यग्न्यायतनान्युद्धृत्यावोक्ष्य यजमानायतने प्रेतं निधाय गार्ह-
पत्यायतनेऽरणी संनिधाय मन्थति

येऽस्याग्नयो जुहुतो मांसकामाः संकल्पयन्ते यजमानमांसम् ।

जानन्तु ते हविषे सादिताय स्वर्गं लोकमिमं प्रेतं नयन्तु ॥

इति ॥ १० ॥ तूष्णीं विहृत्य द्वादशगृहीतेन सुचं पूरयित्वा तूष्णीं हुत्वा-
प्रेतेऽमात्या इत्येतदादि कर्म प्रतिपद्यते' ॥ ११ ॥ ॥ ९ ॥

यद्याहिताग्निरभ्वानं मन्थेत् सहाग्नित्रयेण' पार्थिवोऽग्निहोत्रेणानुव्रजे-
दाहिताग्निरनन्तरम्' ॥ १ ॥ न न्यवेयात् ॥ २ ॥ यावत्स्यो ग्राममर्यादा नद्यथ
तावतीरतिक्रामन्नवारमेत' । अनन्वारम्भणे लौकिका भवन्ति ॥ ३ ॥ यदि पत्नी
सीमान्त आदित्योऽभिनिम्रोचेदभ्युदियाद्या' पुनराधेयं तस्य प्रायश्चित्तिः ॥ ४ ॥
यद्यात्मन्यरण्योर्वा समारूढेष्वग्निषु यजमानो म्रियेत पूर्ववदग्न्यायतनानि कल्पयित्वा
यजमानायतने' प्रेतं निधाय' गार्हपत्यायतने लौकिकमग्निमुपसमाधाय' प्रेतस्य
दक्षिणं पाणिमभिनिधाय' तत्पुत्रो भ्राता वान्यो' वा प्रत्यासन्नबन्धुः उपावरोह
इत्युपावरोहयति । अपि वा

उपावरोह जातवेद इमं तं स्वर्गाय लोकाय नय प्रजानन् ।

आयुः प्रजो रयिमस्मासु धेनुजलो' दीदिहि नो दुरोणे' ॥

इति' लौकिकेऽप्रायुपावरोहयति ॥ ५ ॥ अरण्योर्कोपावरोह मन्थेत् ॥ ६ ॥
यदरण्योः' समारूढः' स्यान्नर्वर्तमाने' प्रेतमन्वारम्भयित्वैतं मन्त्रं जपेत् ॥ ७ ॥

1-1. इति विहायते omitted in H

2. After this Āp reads four sūtras identical with II.11.5-8.

3. Āp सहाभिहोत्रेण

4. Āp अग्नित्रयेण for अग्निहोत्रेण

5. T अभिकामन् for अतिकामन्

6. Āp अस्तमियात् for अभिनिम्रोचेत्

7-7. T, HC omitted

8. HA, Āp लौकिकाग्निः

9. HC 'मभिसमाधाय; Āp 'मभिसंगृह्य

10. HA omitted

11-11. HA धेहि प्रेताहुतीयास्य जुपत्य स्वाहा

12. T इति' तादृशं न्याय्यजुषसं सगृहेति

13. Āp यदरण्योः

14-14. HA समारूढस्याग्नेर्वर्तमाने'

यजमानः^१ पत्नी वा^२ तस्याग्नित्रेतायां पितृमेघः^३ संपद्यते ॥ ५ ॥ यः पश्चात्तस्यो-
पासनेन ॥ ६ ॥ सहैव प्रमीते^४ सहैव पितृमेघः ॥ ७ ॥ दारकर्मणि यद्यशक्त
आत्मार्थमग्न्याधेयं कुर्यादर्शपूर्णमासाग्रयणार्थं^५ च । श्रेषाणि कर्माणि न भवन्ति
॥ ८ ॥ यद्याहिताग्निः^६ पशुभ्यो अग्नेय आ गावो अगमन् इति द्वे चतुर्गृहीते
जुहुयात्^७ ॥ ९ ॥ यद्याहिताग्निरग्निहतो अग्नेय तस्य प्रायश्चित्तं मूर्धानं दिवो
अरतिं पृथिव्याः इति चतुर्गृहीतं जुहुयात् । एतदेवास्य^८ प्रायश्चित्तं भवति^९ ॥ १० ॥
यद्याहिताग्निर्विपदष्टो अग्नेय तस्य^{१०} प्रायश्चित्तं^{११} नमो अस्तु सपेभ्यः इति तिसृभि-
श्चतुर्गृहीता^{१२} आहुतीजुहुयात्^{१३} ॥ ११ ॥ यद्याहिताग्निरप्सु अग्नेय तस्य^{१४} प्रायश्चित्तं^{१५}
इमे मे वरुण ॥ तत्त्वा यामि इति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् ॥ १२ ॥ यद्याहिताग्नि-
र्दंष्ट्रिभ्यो अग्नेय तस्य^{१६} प्रायश्चित्तं^{१७} दंष्ट्राभ्यां मलिग्दन् इति द्वे चतुर्गृहीते^{१८} जुहुयात्
॥ १३ ॥ ॥ ११ ॥

यद्याहिताग्निः प्रोषितः प्रमीतो न प्रज्ञायेत^{१९} यां दिक्षमभिप्रस्थितः स्यात्
तामस्याग्निभिः कक्षं ददेयुः ॥ १ ॥ अपि वा त्रीणि पट्टिशतानि पलाशवृन्तानां
तैः कृष्णाग्निने पुरुषाकृतिं कुर्वन्ति^{२०} । पलाशवल्कैः कुशैर्वा संधिषु संवेष्ट्य
चत्वारिंशता शिरः प्रकल्पयते । दशभिर्ग्रीवाम् । विंशत्योरः । त्रिंशतोदरम् ।
पञ्चाशतापञ्चाशत्तैर्कैकं बाहुम् । ताभ्यामेव पञ्चभिः पञ्चभिरङ्गुलीरूपकल्पयते ।

1-1. Ap omitted. Ap reads sūtras 5-13 differently and in a different order. It reads sūtras 5-8 after BhārPitrS II.9.11. The rest of the sūtras read as follows :—यद्याहिताग्निरप्सु अग्नेय तस्य प्रायश्चित्तम् इमे मे वरुण, तत्त्वा यामि इति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् । एतदेवास्य प्रायश्चित्तं भवतीति विज्ञायते । यद्याहिताग्निः पशुभ्यो अग्नेय आ गावो अगमन् इति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् । यद्याहिताग्निर्दंष्ट्रिभ्यो अग्नेय तस्य प्रायश्चित्तं दंष्ट्राभ्यां मलिग्दन् इति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् । यद्याहिताग्निरग्निहतो अग्नेय तस्य प्रायश्चित्तं मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्याः इति चतुर्गृहीतं जुहुयात् । यद्याहिताग्निर्विपदष्टो अग्नेय तस्य प्रायश्चित्तं नमो अस्तु सपेभ्यः इति तिसृभिश्चतुर्गृहीताभ्यामाहुतीजुहुयात् । एतदेवास्य प्रायश्चित्तं भवतीति विज्ञायते ॥ ६ ॥

2. T पितृमेघः

3. T, Ap मेघे

4. Ap कुर्यादग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासाग्रयणं

5-5. T omitted

6-6. H omitted

7-7. H omitted

8-8. H 'चतुर्गृहीतं जुहुयात्'

9. HC reads sūtra 12 before 11.

10. H चतुर्गृहीतेन

11. Ap विज्ञायते

12. H इत्या वातस्याग्निर्दंष्ट्रिभ्यो अग्नेय इति विज्ञायते

सप्तत्यासप्तत्यैकैकं' पादम् । ताम्यामेव पञ्चभिः पञ्चभिरङ्गुलीरूपकल्पयते । अष्टाभिः
 शिष्टम् । द्वादशभिर्वृषणम् । तैः^२ कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा^३ स्नापयित्वा-
 लंकृत्यान्तर्वेदि^४ कृष्णाजिनं दक्षिणाग्रीवमधरलोमास्तीर्य तस्मिन्नेनमुत्थानं निपात्य
 पक्षोदशेनाहतेन वाससा प्रच्छाद्य बान्धवाः पर्युपविशन्ति अयमस्यसौ यस्य ॥
 इमेऽग्नयः^५ इति ॥ ३ ॥ प्रेतेऽमात्याः इत्येतदादि कर्म^६ प्रतिपद्यते ॥ ४ ॥ यदि^७
 तानि^८ न विन्देरन् नवानां दर्भाणां याज्ञिकानां वा^९ वृक्षाणां वृन्तैः^{१०} कृष्णाजिने
 पुरुषाकृतिं कृत्वा तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति^{११} विज्ञायते ॥ ५ ॥ यदि तानि न विन्देरन्
 भूम्यां पौंसुद्रुत्य तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा मधुना सर्पिषा वा संसृज्य
 विधिना दहेयुः^{१२} ॥ ६ ॥ यद्येवं^{१३} कृते^{१४} पुनरागच्छेद्^{१५} घृतकुम्भादुन्मग्नस्य जातकर्म-
 प्रभृति द्वादशरात्रं व्रतं चरित्वा^{१६} तयैव जाययाग्रीनाधाय^{१७} द्रात्येन^{१८} पशुना
 यजेत ॥ ७ ॥ गिरिं गत्वाग्नये कामायेष्टिं निर्वपेत्^{१९} ॥ ८ ॥ ईप्सितैः क्रतुभि-
 र्यजेतेति^{२०} विज्ञायते ॥ ९ ॥ ॥१२॥”

॥ इति द्वितीयः प्रश्नः ॥

- 1-1. T omitted
- 2-2. HC omitted; HA in brackets
3. Āp adds आच्छाद्य after स्नापयित्वा.
4. H इमे अग्नयः
5. Āp omitted
- 6-6. Āp यद्येतानि
7. HC, Āp omitted
8. H तैः
- 9-9. Thus T which, however, takes back मधुना सर्पिषा वा संसृज्य after पुरुषाकृतिं कृत्वा. Āp मधुना सर्पिषा वा संसृज्य दाहविधिना दहेत् । H तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते । यदि तानि न विन्देरन् भूम्याः पौंसुद्रुत्य मधुना सर्पिषा वाभिसंयुज्य (HA संसृज्य) तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते ।
10. H, Āp यद्येतानि
- 11-11. HC कृतेमिभिरागच्छेद्; HA कृतेमिभिः पुनरागच्छेद्; T कृतेष्वमिभिरागच्छेद्
12. Āp चरित्वा भुक्तपूर्वया जायया पाणिप्रहणे विधीयते
13. HC "नादधीत
14. HA प्राजापत्येन
15. HA adds: आयुष्मर्तो शतकृष्णलाम् । दिसामवेष्टया वा यजेत । अत ऊर्ध्वम्
16. HC क्रतुभिर्यजेत क्रतुभिर्यजेत; HA यत्क्रतुभिर्यजेतेति विज्ञायते इति विज्ञायते । Āp क्रतुभिर्यजेतेति यजेतेति.
17. HC ॥ ११ ॥ इत्यष्टमः पटलः ॥ ८ ॥ इति हिरण्यकेशिसूत्रे एकोनविंशः प्रश्नः समाप्तः ॥ २९ ॥ इति हिरण्यकेशिसूत्रं समाप्तम् ॥ HA ख० ४ ॥ इति सत्यावाहहिरण्यकेशिधौतसूत्रे (पितृ-मेधापरपर्याये) एकोनविंशप्रश्ने चतुर्थः पटलः ॥ ४ ॥

APPENDIX A

HA, Āp have the following additional portion :—

अथ गर्भिण्यास्तिष्यक्रियाया ऊर्ध्वं मृतौ तां इमञ्चानं नीत्वा दहनवदवकाशं
जोगयेत् ॥ १ ॥ चितां कल्पयित्वा तस्याधिताया अपरेण परिश्रिते करोति ॥ २ ॥
तामुत्तानां कृत्वा तस्या वामोदरमालिख्य हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे इत्यालोकनं च कृत्वा
कुमारं दृष्ट्वा तमभिवन्त्रयते जीवतां मम पुत्रः इति ॥ ३ ॥ अथ बालं ज्ञापयेद्धिरण्य-
मन्तर्भाव । जीवतां प्राप्नुयाति ॥ ४ ॥ यस्ते स्तनः शशयः इति स्तनं प्रदाय तस्मिन्नुदर
आग्याहुतीर्जुहोति शतायुधाय शतवीर्याय इति पञ्च ॥ ५ ॥ प्राणाय स्वाहा व्यानाय
स्वाहा पूष्णे स्वाहा इत्येतान्यामनुधाकाम्यां जुहोति ॥ ६ ॥ अग्रणं सूर्यात् ॥ ७ ॥
प्रेतां चित्तिमारोप्य विधिना दाहयेत् ॥ ८ ॥

APPENDIX II

HIRANYAKEŚI PITRAMEḌHA XXIX.10-11

(Caland's edition)

[BhārPitrS II.10-12 agrees in general with Satyāśāḍha Hīraṇyakeśi
PitrS XXIX.10-11 (HC = Caland's edition) and XXIX, Paṭala 4 Khaṇḍa
3 and 4 (HA = Anandaśrama edition). The latter, however, differs a
little from the former in the order of the sūtras. The order of sūtras
in HC and HA is identical. Their text, however, varies a little from each
other at places. The variants are recorded in the foot-notes to the main
text. The relevant text in HC is given below.]

पशामन्परणोर्वा समारूढेष्वग्निषु यजमानो श्रियेत पूर्ववदन्यायतनानि कल्पयित्वा
गार्हपत्यायतने लौकिकमग्निमुपसमाधाय प्रेतस्य दक्षिणं पाणिमभिसमाधाय तत्पुत्रो भ्राता
यान्यो वा प्रत्यासन्नवन्धुरपावरोहेत्युपावरोहयति । अपि वोपावरोह जातवेद इमं तं स्वर्गाय

1-1. HA जीवतु मम पुत्रो दीर्घायुत्वाय बर्चसे

2. HA जीवतो

3. HA अग्रणं च

4. HA प्रेतं

5. HA चितां

6. HA ददेत्

लोकान् नय प्रजानन्नायुः प्रजां रयिमस्मासु घेहान्नो दीदिहि नो दुरोण इति लौकिके-
ऽप्राप्तुपावरोहयति । अरण्योर्वोपावरोह मन्वेत् । यदरण्योः समारूढः स्वान्निर्वर्तमाने प्रेतमन्वा-
रम्भयित्वैतं मन्त्रं जपेत् । विहरणादि समानम् । आहिताग्निं जने प्रमीतमुपसंश्रुत्याग्नये
पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् । आमिक्षां पूर्णाहुतिं वा कुर्यात् । प्राचीनावीती
जुहोतीत्येके । एतस्मिन्नेव विहारे पैतृमेधिकं कर्म प्रतिपद्यते । तस्मिन्नहनि शरीराप्याहरन्ति ।
यद्यन्यस्मिन्तस्याभिज्ञान्यवस्थायाः पयसाग्निहोत्रमित्युक्तम् । आहिताग्निं जने प्रमीतं तैलद्रोण्या-
मवधाय शकटेनाहरन्ति । निर्मन्थ्येन वा दग्धा कृष्णाजिनेऽस्थीन्युपनद्यति बाहतेन वाससा
संवेष्ट्य दीर्घवंशे प्रबध्य नाधो निदधानाः प्रयता मृन्मयमोजना आहरन्ति ॥ १० ॥

तानि ग्राममर्यादायां प्रतिष्ठाप्याग्नीन् पैतृमेधिकभाण्डं च निर्हरन्ति । नासति
यजमाने ग्राममर्यादाग्रामाग्नीतिहरेयुः । यद्यतिहरेयुर्लौकिकाः संपघेरन्निति । विज्ञायते च प्रवसन्
यजमानोऽग्निभ्यः परादाय गृह्णानेति । यदि सीमान्तरे पत्न्यभिनिम्रोचेदभ्युदियाद्वा लौकिकाः
संपघेरन् । यद्याहिताग्निरध्वानं गच्छेत्सहाग्नित्रयेण पार्श्वतोऽग्निहोत्रेणानुवजेत् । आहिताग्निरन्तरं
न व्यवेयात् । यावत्सो ग्राममर्यादा न घञ्चा तावत्तीरतिक्रामन्तमन्वारभेयाताम् । यदि तान्वार-
भेयातामग्नयो लौकिकाः संपघेरन् । तस्माद् ग्राममर्यादां नातिहरन्ति । शरीरैर्ग्रीन्समान्नीप
दहनवदधकाशं जोषयित्वा प्रेतेऽमाया इत्येतदादि कर्म प्रतिपद्यते । तयोर्यः पूर्वो म्रियेत
यजमानः पत्नी वा तस्याग्निनेतायां पितृमेधः संपद्यते । यः पश्चात्तस्यैवापासनेन । सहैव
प्रमीते सहैव पितृमेधः । दारकर्मणि यद्यशक्त आत्मार्थमन्याधेयं कुर्यादूर्ध्वमासाप्रयणार्थं
च । शेषाणि कर्माणि न भवन्ति । यद्याहिताग्निः पशुभ्यो म्रियेता गावो अग्नमिति द्वे
चतुर्गृहीते जुहुयात् । यद्याहिताग्निरसनिहतो म्रियेत तस्य प्रायश्चित्तं मूर्धानं दिवो अरतिं
पृथिव्या इति चतुर्गृहीतं जुहुयात् । यद्याहिताग्निरप्सु म्रियेतेतं मे वरुण तत्त्वा यामीति
द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् । यद्याहिताग्निर्विपदष्टो म्रियेत नमो अस्तु संपेभ्य इति तिसृभिश्चतु-
र्गृहीतैर्जुहुयात् । यद्याहिताग्निर्दंष्ट्रिभ्यो म्रियेत दंष्ट्राभ्यां मल्लिच्छनिति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् ।
यद्याहिताग्निः प्रोषितः प्रमीतो न प्रज्ञायेत यां दिशमभिप्रस्थितः स्यतामस्याग्निभिः कक्षे
दहेयुः । अपि वा त्रीणि पष्ठिशतानि पञ्चशतानां तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा
तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते । पञ्चशतलैः कुशैर्वा संधिपु- संवेष्ट्य चत्वारिंशता शिरः
प्रकल्पयते । दशभिर्ग्रीवां विंशत्योरः । विंशतोदरः । पञ्चाशतपञ्चाशत्तैकैकं बाहुम् । तान्यामेव
पञ्चभिःपञ्चभिर्बहुलीरुपकल्पयते । सप्तत्यासप्तत्यैकैकं पादं । तान्यामेव पञ्चभिःपञ्चभिर्बहुली-
रुपकल्पयते । अष्टाभिः शिखम् । द्वादशभिर्हृणम् । स्नापयित्वालेकृत्यान्तर्धेदि कृष्णाजिनं
दक्षिणाप्रीवमधरलोमास्तीर्थं तस्मिन्नेनमुत्तानं निपात्य पचोदशेनाहतेन वाससा प्रक्षाय बान्धवाः
पर्युपविशन्त्ययमस्यसौ यस्य त इमे अग्नय इति । प्रेतेऽमाया इत्येतदादि कर्म प्रतिपद्यते ।

यदि तानि न विन्देरन्नवाना दर्भाणा याज्ञिकाना वृक्षाणा तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते । यदि तानि न विन्देरन् भूम्याः पासूनुद्धृत्य मंधुना सर्पिणा वाभिसंयुत्य तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते । यदेतस्मिन् कृतेऽग्निभिरागच्छेद् घृतकुम्भादुन्मग्नस्य जातकर्मप्रभृति द्वादशरात्रं व्रतं चरित्वा तदैव जाययाग्नीनादधीत । ब्राह्मेन पशुना वा यजेत । गिरिं गन्ताग्रये कामायेष्टिं निर्वपेत् । ईप्सितैः क्रतुभिर्यजेत क्रतुभिर्यजेत ॥ ११ ॥

इत्यष्टमः पटलः ॥ ८ ॥

इति हिरण्यकेशिसूत्रे एकोनविंशः प्रश्नः समाप्तः ॥ २९ ॥

॥ इति हिरण्यकेशिसूत्रं समाप्तम् ॥

भारद्वाजपरिशेषसूत्रम्

अथातः^१ सूत्रपरिशेषान् व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ बाहुमात्राः परिधयः
स्मयः शम्या च^२ ॥ २ ॥ प्रादेशमात्राण्यरत्निमात्राणि वेधकाष्ठानि शुष्काण्याद्राणि
वा सवल्कलानि ॥ ३ ॥ अङ्गुष्ठपूर्वमात्रविलः सुवो भवत्यर्धप्रादेशमात्रविलाः^३ तुचः^४
॥ ४ ॥ वरुणप्रघासेषु यथाप्रकृति होतानुव्यात् ॥ ५ ॥ द्विवद् ब्रह्मानुजानाति ।
यथाप्रकृत्येव वा ब्रह्मा प्रसौति ॥ ६ ॥ गृहमेधीये न देवता आवाहयति सामिधेन्य-
भावात् । आवाहयेद्वा ॥ ७ ॥ अग्नीन् वाग्नी वा परिस्तीर्योपवसति ॥ ८ ॥
बर्हिर्मुष्टिं^५ वा प्रहृत्य समिष्टयजुर्जुहोति ॥ ९ ॥ यत्र क चाग्नौ परिस्तीर्य होतव्यम्^६ ।
अनग्नौ हिरण्यमन्तर्धायाभिजुहुयात् ॥ १० ॥ स्विष्टकृद्विकारो वनस्पतिः^७ ॥ ११ ॥
हस्तेन वोपयज^८ उपयजति । नात्रोपस्तरणाभिधारणानि भवन्ति ॥ १२ ॥ अनीक-
वतेन प्रचर्य गृहमेधीयाय^९ वत्सानपाकरोत्यपराह्णे वा ॥ १३ ॥ शालामुर्खीये
उदयनीयेन चरन्ति । प्राश्वं प्रायणीयमासादयति^{१०} प्रत्यञ्चमुदयनीयमिति विज्ञायते
॥ १४ ॥ द्विरात्रादूर्ध्वं तन्तुमती स्यात् । उतैकाहस्युत द्वयहं न जुह्वति हुतमेवास्य
भवतीति विज्ञायते^{११} ॥ १५ ॥ आधानानन्तरं सर्वैर्मन्त्रैरेकैः^{१२} शनयेदाहवनीयं

1. Pā begins with श्रीगणेशाय नमः.
2. cf. Rudradatta on ĀpŚS I.15.13 : बाहुमात्राः परिधयः शम्या चेति भारद्वाजः । Dhūrtasvāmin on ĀpŚS I.15.10 : स्मयः शम्या च बाहुमात्राविति भरद्वाजः । Rāmāgnicit on Dhūrtasvāmin's Bhāṣya on ĀpŚS I.5.9 : बाहुमात्राः परिधयः शम्या च भरद्वाजमताद् । Mahādeva on SatS I.2 (p. 88) : (परिधयो) बाहुमात्रा इति भारद्वाजः; again on SatS I.4 (p. 103) : स्मयः शम्या च बाहुमात्राविति भारद्वाजः ।
3. Pā °मात्रं
4. This sūtra is cited verbatim by Mahādeva on SatS I.4 (p. 110).
5. Pā बर्हिर्मुष्टिं
6. This sūtra is cited verbatim by Gopinātha on SatS VII.1 (p. 570).
7. BaudhŚS X.VII.14 : वनस्पतिः स्विष्टकृद्विकारः ।
8. Pā वोपयते
9. Pā गृहमेधीयस्य where वा is added afterwards between श्री and य.
10. Pā प्राणीयं
11. Rāmāgnicit on ĀpŚS IX.8.5 seems to have referred to this sūtra when he says : केचिद् अस्वैवं विदुषः इत्यर्थवादत्वाद् सर्वेषामपि ब्राह्मणोक्तं लभ्यत इति वर्णयन्ति । तथा भरद्वाजमतिः । He further quotes : तस्य द्विरात्रादूर्ध्वं तन्तुमती स्यादिति भरद्वाजः ।
12. Pā °१कैः; others °२कैः; Rudradatta on ĀpŚS V.16.4 quotes this sūtra with °२कैः.

वा ॥ १६ ॥ यदि त्वरेत पशुवन्धेऽथाविष्णुम्यामिति चतुर्गृहीतं स्यादिति ॥ १७ ॥ समानतन्त्रो वा क्रैडिनेन स्वात्तवसः स्यात् ॥ १८ ॥ असोमयाजी न संनयति । तस्यैन्द्राशो^१ नियतः ॥ १९ ॥ नासोमयाजिनो ब्राह्मणस्याग्नीषोमीयः पुरोडाशो विद्यते । नैन्द्राशः संनयतः । असोमयाजिनोऽपि ब्राह्मणस्याग्नीषोमीय इत्येकेषाम् ॥ २० ॥ उषांशुयाजमन्तरा यजत्पजामित्वायेति विज्ञायते^२ । अनारभ्यवाद इत्येकेषाम् ॥ २१ ॥ समानदेवतो^३ समवदाय प्रचरति हविर्गणेषु पशुगणेषु च^४ ॥ २२ ॥ पृषदाज्यधान्युपभृद्भूत् ॥ २३ ॥ वनस्पतेः पुनरतिक्रम्य वनस्पतिं यजेत् । अपुनरतिक्रम्य प्रचरन् प्रदक्षिणमावृत्त्यावृधेत् ॥ २४ ॥ सांनान्यधर्माः^५ पयस्या दधि पयः पशुध^६ ॥ २५ ॥ इन्द्रिवावी भूयासम् इति यत्र क च पयस्या दधि पयो धान्यश्च वैश्वदेव्याः । तथा पशोरन्यत्र निर्दिष्टानुमन्त्रणेत्यः ॥ २६ ॥ सैत्सृष्टे मिश्रणं मुख्यं वा स्वधर्मः स्यात् ॥ २७ ॥ सांनान्यप्रायश्चित्तान्यामिक्षायां^७ न विद्यन्ते ॥ २८ ॥ यद्यन्यतरद् व्यापधेत् यत एव कुतश्चोत्पाद्य प्रचरेत् । यद्युभयं व्यापधेताज्येन पयसा^८ दध्ना वा^९ यजुरुत्पूतेन प्रचरेत् ॥ २९ ॥ आज्येन वाजिने व्यापधे^{१०} ॥ ३० ॥

अथ प्रयाजाननुमन्त्रयते ॥ ३१ ॥ यथाप्रकृत्याद्यौश्चतुरः । तत ऊर्ध्वं देवतानामाग्नीणामिति यथादेवतै पद् । यथाप्रकृत्युत्तमः प्रयाजः ॥ ३२ ॥ अधान्-
याजाननुमन्त्रयते ॥ ३३ ॥ आद्यौश्चतुरः प्रजवान् भूयासम् इति । उत्तरौश्चतुरः पशुमान् भूयासम् इति । उत्तमस्यानुमन्त्रणेन नवमम् । प्रथमस्यानुमन्त्रणेन दशमम् । यथाप्रकृत्युत्तमोऽनूयाजः ॥ ३४ ॥ पितृयज्ञा नासोमाश्चानुवपद्काराद्वा पूर्वाः ॥ ३५ ॥ पशुमालभ्य पुरोडाशं निर्वपतीति विज्ञायते । अनन्तरवादोऽभिप्रेतः । वपया प्रथमं पुरोडाशेन प्रचरतीति तद्वत् ॥ ३६ ॥ ऐन्द्राग्रः काम्यानां पशूनां

1. MSS तस्यैन्द्राशो

2. P३ शान्ते

3. Rudradatta on ĀpSS IX.1.23 and Mahādeva on SatS XV.1.25 cite this sūtra as समानदेवतेषु समवदाय etc.

4. P३ यम

5. cf. SatS IV.5 : पशुः प्रातरहविकारः कालसाधनम् । Rudradatta on ĀpSS VII.1.2 : तथा पयोधर्मोः पयसिभिति भारद्वाजः ।

6-7. cf. Rudradatta on ĀpSS IX.15.10 and Mahādeva on SatS XV.4.30 : तत्र तत्राह भारद्वाजः सांनान्यधर्माविति । दध्ना पयसा वा यजुरुत्पूतेन प्रचरेत् । आज्येन वाजिने व्यापध इति । Rāmāgnicīt on ĀpSS IX.1.34 : आमिक्षायां न सांनान्य-
प्रायश्चित्तमिति भारद्वाजः ।

7-7. P३ दध्ना पयसा वा

प्रकृतिः । अग्नीषोमीय इतरेषाम् ॥ ३७ ॥ वेधदेविक एककपाल एककपालानाम् ॥ ३८ ॥ नान्यत्र चातुर्मासिकेभ्यो मासनामभिरभिजुहोति ॥ ३९ ॥ पृथग्भूत एककपालस्तस्य स्वदेवतेन प्रचये सर्वं पुरोडाशमवदाय स्विष्टकृतं यजति ॥ ४० ॥ यो हविर्गणे तस्य यथाग्रयणे ॥ ४१ ॥ इष्टानुमन्त्रगानि नान्यस्य प्रकृतिं गमयेत् ॥ ४२ ॥ निर्दिष्टप्रकृत्योः संनिपाते प्रकृतिर्वलीयसी ॥ ४३ ॥ सर्वेषां हविषां नानासंस्काराणां यथाप्रकृत्यनुमन्त्रणकल्पः । संस्कारपृथक्त्वान्न प्रकृतिं गमयेत् ॥ ४४ ॥ अथ नक्षत्रेष्टीनां याज्यानुवाक्या यथासमाभ्राता उपहोमाश्च भवन्ति ॥ ४५ ॥ प्राकृतावाज्यभागौ । आभ्राते संयाज्ये । यथाश्रद्धं दक्षिणा भवन्ति ॥ ४६ ॥ आग्नेयमष्टाकपालमनुमत्यै १० चरुं सर्वत्रानुपजति नक्षत्रहविर्मध्ये ॥ ४७ ॥ अनुपूर्वमितराभिरिष्टिभिरन्वहं यजते । यथा वार्यः ॥ ४८ ॥ तां त्र्यवरार्यां ११ त्रिरर्ध्यामाहोतु १२ । अन्वहमवशिष्टानि हवीं १३ पि निर्वपति । अर्थायार्थापोपहोमाञ्जुहोति ॥ ४९ ॥ तैलिङ्गैर्निर्म्यन्ते । त एते काम्यानामुपहोमा भवन्ति ॥ ५० ॥ क्रत्वादौ क्रतुकामं कामयेत यज्ञाद्वादौ यज्ञाङ्गकामम् । यावति १४ तत्र सूर्यो १५ गच्छेद्यत्र जघन्यं पश्येत्तावति कुर्वति यत्कारी स्यात् पुण्याह एव कुरुत इति विज्ञायते ॥ ५१ ॥ १६ अग्रेग प्राजहितं १७ निरुद्धस्य पात्रप्रयोगो भवति ॥ ५२ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्य विहारस्य चाग्रेग खरं वहिर्वाभ्यन्तरं वा सोमे ॥ ५३ ॥ यत् पच्यमानानां प्रतिहसेत् १८ पुरीषेण तत् संपूरयेत् ॥ ५४ ॥ अग्रंगाहनीयं पितृयज्ञस्य १९ संचरो भवति १० ॥ ५५ ॥

1. Cited verbatim by Rudradatta on ApSS XI 16.2
2. Emended. MSS अन्यत्र
3. Br, Bm "भिरजुहोति; Pb second hand "भिर्जुहोति
4. Pā ॥ देवतेन
- 5-5. Emended Bm यथाग्रयणेष्टा; the rest यथाग्रयणे नेष्टा
6. Pā ॥ मयेत्
7. Bm "पृथक्त्वम्
8. Pā समाभ्राता
9. Pā प्रकृता
10. Thus Pā; the rest "मनुजै
11. Br, Bm त्र्यवरार्या
12. Br, Bm, Pā, Pb त्रिरार्यामा
- 13-13. Pā या सूर्या; the rest सूर्यो
14. Br, Bm, Pā, Pb show here the figure ॥ २२ ॥
15. Br, Bm, Pb प्राजहितं; Pb second hand प्राजहितं
16. Br, Bm प्रतिहसेत्
17. Pā पितृयज्ञ
18. Cited verbatim by Rudradatta on ApSS VIII.15.1

अथाक्षरान्ताः ॥ ५६ ॥ याज्यान्ते स्युर्विसर्जनीयास्तदेवाविकृतं प्रावयित्वा
 वपट्कुर्यादन्यत्र सरेफादग्रेभ्यः* ॥ ५७ ॥ अथाग्नीन् ज्वलतो* नापयेत् ॥ ५८ ॥
 अथ चातुर्मास्यानां महोष्टिज्वरतो गार्हपत्यो दर्शपूर्णमासप्रकृतित्वात् ॥ ५९ ॥
 यस्यां वेद्यामग्निः प्रणीयते सा पाशुक्याकृतिः* । पञ्चारत्तिर्भवति ॥ ६० ॥
 उभयार्थां* सोमेऽन्यत्रामिचरणिकेभ्यः* ॥ ६१ ॥ देशेदेशे कामाः ॥ ६२ ॥ पञ्चगृहीतं
 पशुकामस्य ॥ ६३ ॥ न कतुकामा* भवन्ति ॥ ६४ ॥ मन्त्रव्यवाये मन्त्राभ्यासो
 द्रव्यपृथक्त्वेऽर्थपृथक्त्वे देशपृथक्त्वे च ॥ ६५ ॥ यथा कण्वयनस्वमनदीतरणाव-
 वर्पणामेध्यप्रतिमन्त्रगार्हपत्ये* ॥ ६६ ॥ समानजार्तायेषु बहुवन्मन्त्राजमेत् । यथा
 ग्रहे प्रतिग्रहे ॥ ६७ ॥ मन्त्रविरोधे संनमयेत् । संनमनविरोधे* मन्त्रलोपः ॥ ६८ ॥^{१०}
 यदि दीक्षितस्याश्व पतेत् तदनुमन्त्रयेत् कृपा आपः स्थ स्वाहाकृताः पृथिवीमाविशत
 इति । सुता^{११} इति स्नुहानम् । वीभत्सा इति स्वेदम्^{१२} । तपस्या इति^{१३} स्वेदम् ।
 क्रव्या इति लोहितम् । अहोमुचा^{१४} इति सूत्रपुरीषे । रेतःसिच^{१५} इति रेतः । आपः
 स्प इति सर्वत्रानुपजति ॥ ६९ ॥ द्वादशाहं दक्षिणार्थे^{१६} मिक्षेत । द्रव्यासंभवे^{१७}
 भूयस्तदर्थत्वात् ॥ ७० ॥ अद्वयः पषतेऽपोऽभिवते इत्यहरहः प्रस्थितो जपति
 ॥ ७१ ॥ अत ऊर्ध्वं याजमानं यथासमाम्नातम् ॥ ७२ ॥ वाजपेयं सामिकमेके^{१८}
 समामनन्ति । वसन्त एके ॥ ७३ ॥ यत्र क चैकाहे सामिके पडुपसदः । तिस्र

1. Thus Pā; Br, Bm स्युर्वि* स्तदेव विकृतं; the rest *स्तदेव विकृतं
2. Pā *द्वयमेध्यः
- 3-3. Thus Pā; Pb ज्वलतोपयेत्
4. Thus Pā; the rest पाशुक्या प्रकृतिः
- 5-5. Pā उभयार्थाः सोमा अन्यत्रा*
6. Thus Pā; the rest कतुका
7. Rāmāgnicit on ĀpSS V.17.3: द्रव्यपृथक्त्वेऽभ्यावर्तत इति भरद्वाजः । Mahādeva on SatS I.1 (p. 45) cites the sūtra मन्त्रव्यवाये etc. verbatim. Again on SatS I.2 (p. 85) he says: तदेव भरद्वाजवचनेन द्रव्यपृथक्त्वेऽभ्यावर्तत इति सत्रे स्वाहवातम् ।
8. Thus Pā; the rest *वावर्पणा*
9. Pā संनमन*
10. Pā shows here the *kapṭhikā* figure ॥ २३-॥
11. Pā मुरा
- 12-12. Pā येवं for स्वेदः omitted in Bm
13. Pā अहोमुचा
14. Pb रेतः सिच
15. Thus Pā; the rest मिश्रार्थे
16. Thus Pb; Br, Bm दक्षिणार्थवाङ्मय*, Pā दक्षिणार्थ
17. Pb सामिके

एके समामनन्ति ॥ ७४ ॥ त्र्युपसत्के^१ मध्यमायाष्टुपसद्यग्निं^२ चिन्वीत प्रकृत्युप-
यन्वात् ॥ ७५ ॥ उपरिष्टाद्विधानानि न कालाकाङ्क्षीणि भवन्ति ॥ ७६ ॥
अथान्यानृत्विजो बृत्वा पृष्ठमर्नायेन यजन्ते ॥ ७७ ॥ प्रधानं पशौ पश्वाहुतिः^३
सोमे सोमाहुतयः । तदङ्गमितरे^४ होमाः ॥ ७८ ॥ व्याख्याता दर्शपूर्णमासयोरिज्या^५
कालाश्च ॥ ७९ ॥ पञ्चावविशेषेऽजः ॥ ८० ॥ वज्रा वेहद्वौरिति^६ लिङ्गैर्नियम्यते
॥ ८१ ॥ अजा^७ अवयो^८ गाव इत्यन्योन्यस्य प्रतिनिधयो भवन्ति ॥ ८२ ॥ स्थान-
समाम्नानसमाख्यानसमवाये स्थानं बलीय^९ इष्यते । यथा शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो
मणिवाल इति ॥ ८३ ॥ वाक्यशेषाश्च तद्वत् ॥ ८४ ॥ कृत्स्नप्रधानः परतन्त्रव्यवेते^{१०}
च । ततः प्रधानान्तः ॥ ८५ ॥

मन्त्रेण पितृयज्ञोऽवभृथश्च ॥ ८६ ॥ अन्तरा सामिधेनीष्वनूच्यं निगदेषु
निवित्पदेषु^{११} ॥ ८७ ॥ सामिधेनीवदेवता आवाहयति ॥ ८८ ॥ मन्त्रेण प्रागाज्य-
भागाभ्यां प्रातःसवने च ॥ ८९ ॥ मध्यमेन^{१२} प्राक् स्विष्टकृतो माध्यंदिने ॥ ९० ॥
क्रुष्टेन शेषे^{१३} तृतीयसवने च ॥ ९१ ॥ वाक्संद्रवथ तद्वत् ॥ ९२ ॥ आश्रुतप्रत्या-
श्रुतप्रवरसंवादसंप्रैपाश्च तथैव ॥ ९३ ॥ उपांशुदेवतासप्तसद्वर्जं वषट्कारप्रणवयेयजा-
महाश्च^{१४} ॥ ९४ ॥ उपांशुदेवतानामुपांशवाहनम्^{१५} ॥ ९५ ॥ प्रदाप्यः^{१६} सूक्तवाकनिगदे
च अजुपतावीवृधत इत्युपांशु स्वप्रधानत्वात्^{१७} ॥ ९६ ॥ सहस्रेण हिरण्यशल्कैः
प्रोक्ष्य प्रत्यवरोहेदित्येकम् । प्रत्यवरुद्धं प्रोधेदित्यपरम् ॥ ९७ ॥ गणेन गण-

1. Pb त्र्युपसत्के

2. Pb मध्यमाया उपसद्यग्नी

3. Emended. MSS °हुतीः

4. MSS °मितरे cf. ĀpSS XXIV.2.31.

5. Pb °मासयोर्या.

6. Pb °द्वौरिति

7. Br, Bm, Pā, Pb show here the *kaṇḍikā* figure ॥ २४ ॥8-9. Emended. MSS अजावयो. Rudradatta on ĀpSS IX.18.5: तज्जातीयानां भे
प्रतिनिधिरुक्तः सत्त्वापादभारद्वाजभ्याम् । अजा अवयो गाव इत्यन्ये न्यप्रतिनिधयो भवन्तीति ।

9. Thus Pā; the rest बलय

10. Thus Bm, Br; Pb परतन्त्रं व्यवेते

11. Pā न निवि°

12. Pb मध्येन

13. Pā शेषेण

14. Pā °पवसेयजा°

15. Pā °श्वाहनं

16. By conjecture; MSS प्रदाप्य

17. Pā स्वरप्र°

मनुद्रुत्यासीनो हस्तेन जुहोति ॥ ९८ ॥ उत्तमं गणमनुद्रुत्य प्रथमेन गणेन
 प्रथमं पुरोडाशमुत्तमं वा । स्वतंत्रांश्च प्रधासी च [सांतपनश्च गृहमेधी च कीडी च
 शाकी] चोर्जाया' च इति नप्तमो गणः । न ऊनये इति सर्वत्रानुपजति ॥ ९९ ॥
 अञ्जलिना वातनामानि जुहोन्याज्येन' वा' । वातं यजत इत्यर्थः ॥ १०० ॥
 स्थाल्यामग्निहोत्रोच्छेपणम् ॥ १०१ ॥ विप्रकान्ते कर्मण्यग्निहोत्रकाल आगच्छेत्
 संस्थाप्य जुहुयादित्याश्मरथ्यः । काल एव जुहुयादित्यालेखनः' ॥ १०२ ॥
 वैश्वदेवं चर्हिर्त्तरेषु पर्वसु । यथाप्रकृति' वा संनहनधर्माः ॥ १०३ ॥ इष्टिगणेषु
 सहेष्मावर्ही' प्यादेन् ॥ १०४ ॥ वरुणप्रधासेषु समानाः प्रणीताः ॥ १०५ ॥
 उदगयन आपूर्यमाणपथे' समस्तानि । तेषां यथादेशं निवर्तनमन्ते वपनम्
 ॥ १०६ ॥ अग्नीनाधाय मांसं न स्वादेदा पशुबन्धात् ॥ १०७ ॥ यद्यग्निष्टोमे
 षोडशितं गृह्णीयात् क्रतुविभागाकर्मणि यथाग्निष्टोमे न 'पशूनाद्विपेत' ॥ १०८ ॥
 सामिके च गृह्णीयात् ॥ १०९ ॥ अरुणपिशङ्गोऽथो दक्षिणा । न विद्यत इत्येकम् ।
 विद्यत इत्यपरम् ॥ ११० ॥ एकाक्षरेषु दीक्षाकल्पेषु पर्वणि दीक्षा-स्तुत्या वा'
 ॥ १११ ॥ यो ब्रह्मचारी स्त्रियमुपेयात् स गर्दभं पशुमालभेत् । आहिताग्निरित्येक-
 मनाहिताग्निरित्यपरम्' ॥ ११२ ॥ यो ब्राह्मणो बहुयार्जाति सोमयाजिनं ब्रूते
 ॥ ११३ ॥

अर्वायांसो मन्त्रा भूयांसि कर्माणि तत्र मन्त्रांश्च कर्माणि च समशः

प्रतिविभज्य पूर्वैः पूर्वाणि कर्माण्युत्तरैरुत्तराणि । असंभवे मन्त्रविभाग उत्तम-
मावर्तयेत् ॥ ११४ ॥ अल्पीयांसि कर्मणि भूयांसो मन्त्रास्तत्र प्रतिमन्त्रं कुर्याद्वि-
कल्परन्नश्लिष्टाः । यथा घृणद्गव्याणि ॥ ११५ ॥ कुम्भीशूलवपाश्रपणीप्रभुत्वाच्चन्त्रं
स्यात् । जातिभेदे तु भिद्येत पक्तिवैषम्यात् ॥ ११६ ॥ यावतोऽथान् प्रतिगृह्णी-
यादिति । प्रतिग्रहणे पुरोडाशः स्यादिन्याशमरन्ध्रः । अथे पुरोडाश इत्यालेखनः
॥ ११७ ॥ आर्त्विज्ये प्रतिग्रहणे यजमानस्यैव स्यात् ॥ ११८ ॥ यद्युख्यं
उद्गायेत् भस्मनारणी सैस्पृश्य मन्थितव्यः । तत्रोखां प्रवृणक्त्युख्यस्याहरणकल्पेन ।
प्रवृज्जनं विद्यत इत्येकम् । न विद्यत इत्यपरम् ॥ ११९ ॥ समितम् इति
चतसृभिः सं नि वपर्ताति द्वितीयमग्निं गार्हपत्यचितिमग्निमग्निं कुरुते ॥ १२० ॥
उपधानचरोस्तूर्णी निरुप्य तूर्णी निर्मथ्येन श्रपयति । उपधानमन्त्र एवात्र
स्यात् ॥ १२१ ॥ स्रतद्वीये त्रयश्चत्वार इत्यनुवाकविभागः ॥ १२२ ॥ यदि
त्वेतोचैर्यनुभिः पद्भिः संपादयेत् ॥ १२३ ॥ उपरिष्ठादग्नीषोमीयात्^१ कथं
वेदिकर्माणि । यानि कृतानि न पुनः क्रियन्तेऽन्यत्र प्रोक्षणात् ॥ १२४ ॥
वर्हिरुपोऽप्य तूर्णी पौतुद्रवान् ग्रहरति ॥ १२५ ॥ तूर्णीकं^२ सवनीयं^३ वर्हिरा-
हरेदहरद् ॥ १२६ ॥ वर्हिषः कल्पेन प्रस्तरमाहरेदिति वादरायणः ॥ १२७ ॥
स्तरणेन देशा व्याख्याताः । यथा पञ्चहोत्रा पशुमासादयति । स्पृष्टं स्तब्ध्वा
संप्रेष्यतीति ॥ १२८ ॥ सर्वसोमेषु ये षोडशभ्यस्तेभ्यो यथाश्रद्धं^४ ददाति ।
यथा क्षमसाध्वर्यवः ॥ १२९ ॥ यथा खादिरेः सुवैर्नक्तं जुह्वतीति^५ । यथा

1-1. Pā मन्त्रविभाग उत्तम^१; Pb मन्त्रविभागे उत्तम^२; Br, Bm मन्त्रविभागमुत्तम^३. All MSS
मावर्तयेत्

2. All MSS 'वपाश्रपणी'

3. All MSS पक्तिं

4. Thus Pā; the rest इत्याश्रयणः

5. Thus Pā; Pb यदि बोध्यः; Br, Bm यदि बोध्य

6. 'Thus Br; Pb प्रवृणक्त्युख्य'; Bm प्रवृणक्त्युख्य'

7. All MSS इत्यरं

8. Br, Pb चतसृभिः; Bm सभिः

9. Pb 'इति

10. Pb 'दाग्नीषोमीयात्

11-11. Thus Pā; the rest तूर्णी कंसं वसनीयं

12. Rudradatta on ĀpŚS XIII.6.7 and Yajñeśvara Dikṣita on BaudhŚS
VIII : यथाश्रद्धमित्येव सत्यावादाभारद्वाजौ ।

13. Pā जुह्वतीति

शतं ब्राह्मणाः पिबन्तीति । त एते सर्वे^१ ऋत्विजो^२ वृता^३ यज्ञवाहा^४ इत्याश्मरथ्यः । अवृता^५ इत्यालेखनः ॥ १३० ॥ दशपेधेऽन्यत्र प्राकृतेभ्यः शतमित्येकम् । सह प्राकृतैस्तिथ्यपरम् ॥ १३१ ॥ अनुचाना विद्वंस आर्षेया ऋत्विजो^६ भवन्तीति । त एते सद्बृता एव यज्ञं वहन्तीत्याश्मरथ्यः । सोमसोम इत्यालेखनः ॥ १३२ ॥ मार्गादनपेतोऽनुचानः^७ ॥ १३३ ॥ विलुप्तसावित्राको दुर्ब्राह्मणः^८ । मार्गादपेत इत्येके ॥ १३४ ॥

यदि यजमाना न सहेयुर्भूयोऽन्वावपेत भूयो भक्षान् कुर्यात् ॥ १३५ ॥ यदन्यच्छकलेभ्यस्तत्सर्वमिडामवधत्ति । न प्राशित्रं न यजमानभागम् ॥ १३६ ॥ सवर्नीयैरेव परप्रधानेषु न्याख्यातम् ॥ १३७ ॥ यदि प्रचरणीयो^९ महावीरो व्यापद्येत इतरयोरेभ्यस्तरेण प्रचरेत्^{१०} ॥ १३८ ॥ अयूपे क्रतौ वनस्पतिं नावाहयेज जुहुयादित्याश्मरथ्यः । आवाहयेज्जुहुयादित्यालेखनः ॥ १३९ ॥ एकाहानाम-विशेषेण द्वादशशतं दक्षिणाः ॥ १४० ॥ सप्तगुः सोमः । षोडशकलः पशुः । कलाभिर्वा संख्यां पूरयेत् ॥ १४१ ॥ सर्वसंस्थानामविशेषेण ऋतुपञ्च ऐका-दशिनाथ विकल्पन्त इत्याश्मरथ्यः । पथलाभ ऐकादशिनानामेकमुपाकरोतीत्या-लेखनः ॥ १४२ ॥ यूपैकादशिन्यामेव स्वाष्ट्र इत्याश्मरथ्यः । यत्र क चैकादश पञ्चवः कुर्यादेव स्वाष्ट्रमित्यालेखनः ॥ १४३ ॥ बर्हिर्मुष्टि^{११} प्रयच्छन् स्तोत्रमुपा-करोति । बर्हिपी इत्येके ॥ १४४ ॥ यज्ञस्य संततिरसि^{१२} [यज्ञस्य स्वा संतत्यै सृष्ट्यामि संतत्यै स्वा] यज्ञस्य^{१३} इति पृष्ठयास्तरणमन्त्रः ॥ १४५ ॥ उचरेण हविर्धाने उत्तरेणाग्नी-धमुत्तरेण सदः प्राग्वैशस्य संचरः सदसो हविर्धानस्य च ॥ १४६ ॥ अन्तराणि

1-1. Br, Bm सर्वत्विजो; Pb सर्वतिविजो

2. Pb विता

3. Pb यज्ञवाह

4. Pa आनता

5. Pa भुविजो; the rest omitted

6. Rudradatta on ĀpŚS X.1.1 : मार्गादनपेतोऽनुचान इति भारद्वाजः । Similarly Gopinātha on SatS X.1 (p. 992); X.4 (p. 1083); Vāñcheśvara on SatS X (4B) : मार्गादनपेतोऽनुचान इति भारद्वाज एवाह ।

7. Cited verbatim by Rudradatta on ĀpŚS X.1.1; Vāñcheśvara on SatS X (3a) and Yajñeśvara Dikṣita on BaudhŚS VII.1.

8. Pa प्रवचनो

9. Thus Pā; the rest प्रवेत्

10. Br बर्हिमुष्टि; Bm बर्हिमुष्टि; Pb बर्हिमुष्टि

11-11. Pā संततिरसि० यज्ञस्य; the rest संततिरसि यज्ञस्य

यज्ञाङ्गानि वाक्षा ऋत्विजः । पत्नीयजमानावृत्विग्भ्योऽन्तरतरौ । यथाकर्म ऋत्विजः ।
 ऋत्विग्भ्यो यज्ञाङ्गानि । यज्ञाङ्गेभ्य आज्यानि । आज्येभ्यो हवीं पि । हविर्भ्यः
 सोमः । सोमादग्नयः ॥ १४७ ॥ न विहारादपपर्यावर्तेत । प्रत्यङ् गच्छन्
 दक्षिणमममावर्तयेत् प्राङ् गच्छन् सव्यम् ॥ १४८ ॥ पञ्च हविराकारा आज्यं
 पय ओषधयः पशुः सोम इति ॥ १४९ ॥ आज्यतन्त्राणांमुपांशुयाजवत् । आज्य-
 विकारो मधूदके ॥ १५० ॥ यद्यन्ते स्यादित्यग्निहोत्रादनन्तरत्वादोऽभिप्रेतः ॥ १५१ ॥
 प्राणा वा एते यच्चतुर्होतारः । तान् हुत्वा यदग्निमपनयेद्यजमानस्य प्राणान्
 विच्छिन्यादिति विज्ञायते ॥ १५२ ॥ यदि सम्प्राप्तसध्व्यौ न शक्नुयाद्यो
 नित्यस्तस्मिन् मन्त्रप्रयोगः ॥ १५३ ॥

एकदेवतौषधिरूप्या आग्नेयविकारा अन्यत्र सोमेन्द्राभ्याम् ॥ १५४ ॥
 तयोरेकदेवताग्रहणम् । गुणस्तु पूर्वम् । वृत्रहा इत्याशिपः ॥ १५५ ॥ सोमेन्द्रस्तु

1. Pā 'न्तरेण
2. Thus Pā; the rest मरुत्
3. Pā औषधे
4. Cited verbatim by Rudradatta on ĀpŚS IX.8.4; see also the commentary on SatS XV.2.31.
5. Mahādeva on BaudhŚS I : भारद्वाजस्तु सर्वेषामेव चतुर्होतारो तदन्तरतः सेविगोमि-
 दृष्यत्वं प्रतिषेधयति । यथाह प्राणा वा एते चतुर्होतारो यच्चतुर्होतृन् हु-वा etc. Rudradatta
 on ĀpŚS V.24.7 : भारद्वाजस्तु सर्वेषामेव चतुर्होतारो तदन्तरतः सेविगोमिदृष्यत्वं
 प्रतिषेधयति । Rāmāgnicit on ĀpŚS VIII.1.4 : यद्यप्युपदेशगते प्राणा वा एते
 चतुर्होतार इति भारद्वाजोक्तप्रतिकले- चतुर्होतार्यो प्रपातकर्म etc.
6. Pb योद
7. Rudradatta on ĀpŚS V.17.1 : भारद्वाजस्याह ॥ य सम्प्राप्तसध्व्यौ न शक्नुयाद्यो
 नित्यस्तस्मिन् मन्त्रप्रयोग इति ।
- 8-8. 'This portion is repeated in Pā cf. sūtra 170. Sūtras 154-169
 may be compared with the corresponding portion of the
Vārāha Parīkṣā (MS No. 680, folia 239-40 Oriental Institute
 Baroda) : एकदेवता औषधिरूप्या आग्नेयविकारास्तर्धशासोमीयमन्त्रं सोमेन्द्राभ्यां तयो-
 रेकदेवताग्रहणं गुणस्तु पूर्वं वृत्रहोतारौ सोमेन्द्रे तु सोमपूर्वत्वादमीयोमिदृष्यत्वं न वा
 एतयोर्विज्ञाता प्रथमेत्यमावास्या प्रकृता मुह्यता तु यौर्मासी प्रथमप्रयोगत्वात् तस्मादामेव
 प्रथमस्तर्धानिरूप्यमाग्नेयं यौर्मासीविकरणं स्यात् पूर्वं यानेकदेवताग्रहणं आग्नेयदिश्य विकारत्वा-
 दुपांशुयाजवदज्यदव्याणं मधूदकस्य द्रव्यप्रामाण्यादमीयोमीय ऐदमो वा द्विदेवतायां दृष्टिर्वैशदेवे
 बहुदेवता यानेकप्रामाण्यात् प्रत्यक्तत्वेन हविस्तयाता अन्दाधस्ताम्यादिदेवः पूर्वपूर्वं तु यमि-
 गुणविशिष्टास्त देवतायां गुणविशिष्टं देवताग्रहणं गुणयोः कोष देवतातन्त्रमित्यनेकेन वा अन्व-
 प्रामाण्यादित्यपौष्णस्यारहवत्त्वैश्वदेवताग्रहणविधानं याजमानमाग्र्यं तत्सर्वार्थं दृष्ट्वावनधपतादेश-
 देव्यामिच्छायां प्रकृतिर्वावाच्यविधानं न एकप्रामाण्यां विष्कम्भकत्वं च कर्म्यं योर्वाभिनयः च ।

सोमपूर्वत्वादग्नीषोमीयविकारः । इन्द्रासोमस्त्विन्द्रपूर्वत्वादेन्द्राग्रविकारः ॥ १५६ ॥
 अश्रये पथिकृत इत्याग्नेयविकारः ॥ १५७ ॥ निरुद्धमप्याग्नेयं पौर्णमासविकारो
 स्यात् ॥ १५८ ॥ हविर्देवताशब्दाद्विरसामान्याद्विशेषाः । पूर्वपूर्व गरीयाः
 ॥ १५९ ॥ गुणविशिष्टायै देवतायै गुणविशिष्टं देवताग्रहणम् । गुणलोपे लोपः
 ॥ १६० ॥ वैथदेव्यामिक्षाणां प्रकृतिः । यात्रापृथिव्य एककपालानाम् ॥ १६१ ॥
 निष्कासः सानाट्यविकारः पशुर्वाजिनं च ॥ १६२ ॥ यदेवो वर्षत्यथोपधयो
 जायन्ते । ओपधीर्जम्बवा पयः पीत्वा रेतः संभवतीति समानयोनितां पयंसं
 पशोश्च दर्शयति ॥ १६३ ॥ स्विष्टकृद्विकारो वनस्पतिर्वहनसामान्यादेवतानिगमनं-
 सामान्यादेकावदानसाम्याच्च ॥ १६४ ॥ सवनीयेषु हरिवते धानाः पूष्णाः कर्मभो
 भारत्यै परियाष इन्द्राय पुरोडाशो मित्रावरुणयोः पयस्येति प्रचरणकाले देवता-
 पनयः । ऐन्द्राः संपद्यन्ते ॥ १६५ ॥ तन्त्रं देवताग्रहणम् ॥ १६६ ॥ आशिपः
 समुच्चीयेरन् ॥ १६७ ॥ संसृष्टेषु नानाद्रव्यत्वाद्वरुणप्रघासेषु मेपयोश्च ॥ १६८ ॥
 शतकृष्णलायामाज्यवद् विलयनसामान्यादेवतानिगमनसामान्यादनेकसामान्याच्च

इदं ह्येवो वर्षत्यथोपधयो जायन्ते ओपधीर्जम्बवाः पीत्वा पयः संभवति पदसो रेतसः । पशुः
 संभवति तस्मात् समानयोनितां पयसः पशोश्च दर्शयतीति तत्सामान्यम् ॥ इति पट्कारणे द्वितीयम्
 ॥ ३ ॥ अग्नीषोमीयात् पशूनां पयस्रहणं सामान्यविध्यत्वात् पंचहस्त्रो बार्द्रावणस्य स्विष्टकृद्विकारो
 वनस्पतिर्वहनसामान्यादेकावदानसामान्यात् देवतादियमेतसामान्याच्च । यथा च सवनीयेष्विन्द्राय
 हरिवते धाना इन्द्राय पूष्णते मित्रावरुणयोः पयस्येति तेषां प्रचरणकाले देवतापनयः पशूनां संपद्यन्ते तत्र
 पुरोडाशोपागमनो मित्रावरुणयोः पयस्येति तेषां प्रचरणकाले देवतापनयः पशूनां संपद्यन्ते तत्र
 देवतानिगमनसामान्याच्च समुच्चीयेरन् । संसृष्टे च नानाद्रव्यत्वाद्वरुणप्रघासेषु मेपयोश्च शतकृष्णलायामाज्य-
 वद्विलयनसामान्याच्च ।

1. Rudradatta on ApSS V.19.1 : तथा तमेव हेतुमुक्तत्वाद् भारद्वाजः । तद्व्याप्तिरु-
 मप्याग्नेयं पौर्णमासविकारो स्यादिति ।
- 2-2. Pb पथिते
3. Rudradatta on ApSS VII.1.2 : एतदेव पृष्टोक्तं भारद्वाजेन समानयोनितां पयसः
 पशोश्च दर्शयतीति । cf. SBr (K) IV.7.4.3. Yajñeśvara in his Baudh.
 Karmāntapariśiṣṭīdisamgraha has cited this Sṛuṭi, and further says
 पशोपमोः पयस इति अत्रात्रः ।
- 4-4. Thus P2: the text omit the portion beginning with एकावदानसाम्याच्च
 in sūtra 164 and ending with देवतानिगमनसामान्यात् in sūtra 169. P2
 reads एकावदानसाम्याच्च in sūtra 164. The reading एकावदान* is given
 above by conjecture.
5. Rudradatta on ApSS VIII.6.10 : तत्र सानाट्यवदनुमत्प्रणमामिक्षायाः मेधा-
 वनस्पतयश्च भारद्वाजस्येति । यथाशिपुः समुच्चीये प्रश्लाद संसृष्टे च नानाद्रव्यत्वाद्वरुणप्रघासेषु
 मेपयोश्चेति । Again on ApSS XII.20.15 : तथा च सवनीयात् पशूनां भारद्वाजः ।
 तत्र देवताग्रहणम् । आशिपस्तु समुच्चीयेरन् । संसृष्टे च नानाद्रव्यत्वादिति ।

॥१६९॥ एकदेवतौषधिविद्या आग्नेयविकारा अन्यत्र सौम्यादेन्द्राच्च ॥ १७० ॥
 सौम्योऽग्नीषोमीयविकारः प्रकृतिदेवतत्वात् ॥ १७१ ॥ गुणविकृतेऽपि यथा सोमाय
 पितृमंत इति ॥ १७२ ॥ गुणविकृतेऽप्येन्द्र ऐन्द्राच्चविकारः प्रकृतिदेवतत्वात् ।
 गुणविकृतेऽपि यथेन्द्राय महत्त्व इति ॥ १७३ ॥ तेषां द्विदेवता बहुदेवताश्च
 ॥ १७४ ॥ द्व्यक्षरव्यक्षरा ऐन्द्राच्चविकारा यथाश्विनौ महत् इति ॥ १७५ ॥
 चतुरक्षरप्रभृतयोऽग्नीषोमीयविकारा यथा वैश्वदेवो द्यावापृथिवीय इति ॥ १७६ ॥
 सोमेन्द्रा इन्द्रासोमीया उभयविकारा उभयलिङ्गत्वात् ॥ १७७ ॥ अपि सोमेन्द्र
 ऐन्द्राग्रस्य । इन्द्रासोमीयोऽग्नीषोमीयस्य ॥ १७८ ॥ अक्षरसंख्यायां सगुणो
 देवताशब्द एव समाधीयेत यथा पितरो वर्हिपदो महत्तः सावित्रा मारुतांतपनं
 पृथर्विपदमिति ॥ १७९ ॥ हविर्दोषान् व्याख्यास्यामः ॥ १८० ॥ अथातो-
 ऽग्नीनामुद्गातानां खण्डद्वयं बोधायनवदेकाध्वर्यवप्रायश्चित्तं च ॥ १८१ ॥

स्त्रिपाथैव^{१०} संस्कारार्थमौपासनम् । अग्निहोत्रं यजमानस्येति^{११} विज्ञायते ।

1. cf. note on sūtra 154.

2-2. Thus Pā; the rest omitted.

3. Thus Pā; the rest omitted.

4. Rudradatta on ĀpSS VIII.2.12: यथोक्तं भारद्वाजेन द्व्यक्षरव्यक्षरा ऐन्द्राच्चविकार इति. Again on ĀpSS VIII.9.5: यथाह भारद्वाजः द्व्यक्षरव्यक्षरा ऐन्द्राच्चविकारा चतुरक्षरप्रभृतयोऽग्नीषोमीयविकारा इति ।

5-5. Pā सोमेन्द्रासोमीया

6. Dm उभयविकारत्वात्

7. Thus Pā; others omitted

8-8. Pā सगुणे देवता

9. Thus Pā; others समाधीयेते. Rudradatta on ĀpSS VIII.9.5: तथा च भारद्वाजः अक्षरसंख्यायां सगुणो देवताशब्दः संख्यायेतेति ।

10. ...

तत्र भारद्वाजेन भगवता वृत्तं चतुस्त्र्यमुक्ता तत्र पुनः स न्याया अनुषा अथाथ पथाथ तान् सर्वान् दृष्टवितुम् अगतिक्त्वं प्रयोक्तुं संदिग्धान् व्यवस्थापितुं च परिशेषसूत्रमुपचक्षते । तत्र त्व-
 (त्रेषु) श्रेष्ठतमैव व्यवस्था प्रतिपत्तिः । तानि सूत्रान्युच्यन्ते । श्रियाश्चैव संस्कारार्थमौपासनमग्निहोत्रं
 यजमानस्य तयोर्वै प्रथमं सिध्येत तस्मादग्निहोत्रं पशुवैयस्या वा सह प्रथमतोऽनुष्ठेयः ।
 अथ यद्यपत्तं क स्वा उनाभ्यां तस्य संस्कार औपासनाग्निहोत्रयोः अथ यदग्निहोत्रेण पत्नी ददति
 यदेकस्मिन् स्त्रे द्वे रश्मे परिस्पन्दति तस्य देवो द्वे जाते विन्दते यदेकार रश्मौ द्वयोर्देवोः
 परिस्पन्दति तस्माधेका द्वौ पत्नी विन्दत इति विज्ञायते सा पुंवद्भवति स एव भवतीति विज्ञायते ।

11. Thus C; others यजमानस्येति

अन्यतरं पत्न्या अन्यतरं यजमानस्य । तयोर्षः^१ प्रथमं श्रियेत^२ तस्याग्निहोत्रं
पत्युर्जायाया वा । सह प्रमीतयोरुभयोः प्रतिषेधः ॥ १८२ ॥ अथ यद्यपत्नीकः
स्यादुभाभ्यां^३ तस्य^४ संस्कार औपासनाग्निहोत्राभ्याम् ॥ १८३ ॥ अथ यद्यग्निहोत्रेण
पत्नीं दहति । यदेकस्मिन्^५ युगे द्वे रक्षने^६ परिव्ययति तस्मादेको द्वे जाये
विन्दते यत्रैको रक्षनां द्वयोर्यूपयोः परिव्ययति तस्मान्नैका द्वौ पता^७ विन्दत
इति विज्ञायते । सा पुंवद्भवति स स्त्रीवद् भवतीति^८ विज्ञायते ॥ १८४ ॥
यद्याहिताग्निः पुनर्दारान् कुर्यादग्नीचोत्सृजेयुर्लौकिकाः^९ संपद्येन् । तस्य पुनरग्न्याधेयं
विद्यत इत्याश्मरथ्यः । पुनराधेयमित्यालेखनः । पुनरग्न्याधेयमित्यौडलोमिः^{१०}
॥ १८५ ॥ यजमानः प्रधान औपासनं च । ब्रव्यं^{११} पत्नी ॥ १८६ ॥ यथा
शरीरिणि^{१२} शरीरे च पञ्च^{१३} वायवो^{१४} निविष्टाः^{१५} प्राणापानव्यानोदानसमाना^{१६}
इति । तस्य प्राणो गार्हपत्योऽपानोऽन्वाहार्यपचनो व्यान आहवनीय उदानसमानौ
सम्पावसध्यावित्पेत^{१७} एवाग्रय इति । एत एव पञ्च प्राणा अग्रय आधीयन्ते ।
पादके वा इदं सर्वं पादकेनैव^{१८} पादके स्पृणोतीति^{१९} विज्ञायते ॥ १८७ ॥
यथैश्वर्यपलादीधरः^{२०} स्वान्^{२१} देहान् परित्यज्यान्तेषां देहान् प्रविश्य पुनरात्मदेहान्^{२२}

1. Pb omitted

2. Thus C; others वीयेत

3. Thus C; others स्वादुभ्याम्

4. Bm ते

5. Rudradatta on ApSS 1.20.13: भारद्वाजस्तावत्—अथ यद्यपत्नीकः स्वादुभाभ्यां तस्य संस्कार औपासनाग्निहोत्राभ्यामिति. Similarly cited by Vācishēṣvara on SatS VI (37b).

6. C तरेकस्मिन्

7-7. Thus Pā: Bm रक्षने *पति; C रक्षने वाया; others रक्षने *पती

8. Thus Pā,C; others द्वौ भवतीति

9. Thus Pā,C; others कुर्वीताग्नी; कुर्वीत यद्यपौ* Upendra in *Piṣmedha-prayogadīpikā* where the entire sūtra is cited.

10. C *स्त्रीदुलोमिः

11. Thus C; others इव

12. Thus Pā,C; others शरीरिणि

13-13. Thus C; Pā वायवो; others पंचायवरो

14. Pā निष्टाः

15. Pā प्राणोदानं समान

16. वायवो repeated in Pā

17-17. Thus Pb; Br,Bm पादकेनैव पाद स्पृणोतीति; C त्वीति; Pā सर्वं स्पृणोतीति

18. C इत्युक्तम्

19. C एत

20. Pā 'एश्वर्य'

प्रत्यागच्छति' न च तेन दुर्ज्ञायते । औपासनेऽग्नयो निविष्टा औपासनो' यजमाने' । तस्मादौपासनान्न प्रमदितव्यम् । यथर्षम ऋषभायां' वत्सं जन-यत्येवमौपासनोऽग्निहोत्रं' व्यापन्नं भूयो जनयति । औपासनस्यैषा' संतति-र्यदग्निहोत्रम् । तदु तथा न कुर्यात् । न विद्यत औपासनान्निहोत्रयोर्विवेचनम् । उभयं जुहुयादौपासनमग्निहोत्रं च' । अथापि विज्ञायते सप्त पाकयज्ञसंस्था औपासने चतुर्दशाग्निहोत्रे ॥ १८८ ॥

पवित्रेष्टि व्याख्यास्यामः ॥ १८९ ॥ अमावास्यायां पौर्णमास्यां वार्ध्वा-नन्वाधाय वैश्वदेववदिष्माचहिंराहरति ॥ १९० ॥ प्रणीताः प्रणीय चतुर्गृहीतं जुहोति येन देवाः पवित्रेण इति ॥ १९१ ॥ अपरं चतुर्गृहीतं' प्राजापत्यं पवित्रम् इति ॥ १९२ ॥ अपरं चतुर्गृहीतम् इन्द्रः सुनीती इति ॥ १९३ ॥ अभ्यातानान् हुत्वाप्रेयमष्टाकपालं निरुप्य पवमानहवीं'पि' वैश्वानरं' द्वादशकपालं पञ्चमम् ॥ १९४ ॥ आग्नेयं' परिहाप्याग्नेये व्रतपतय इत्येके समामनन्ति ॥ १९५ ॥ पवमानः सुवर्जनः इति द्वे धार्ये । यत्वे पवित्रम् ॥ जातवेदः पवित्रवत् ॥ १९६ ॥ त्वं च सोम नो वशः ॥ ब्रह्मा देवानाम् इत्याज्यभागयोः ॥ १९७ ॥ अथ हविषाम् । आग्नेयेन प्रचर्योपांशु व्यत्यासं पञ्चमिराज्यहविर्भिर्यजति । उत नः प्रिया ॥ एमा जुहाना इति सरस्वत्याः प्रियायाः । श्रीणि पदा ॥ तदस्य' प्रियम्. इति विष्णोरुह-क्रमस्य । अथा नो देव सविनः ॥ विज्ञानि देव सवितः इति देवस्य सवितुः । प्र वायुमद्या ॥ आ नो नियुज्मिः इति वायोर्नियुत्वतः । दधिक्राव्णो अकारिपम् ॥' आ दधिकाः इति दधिक्राव्णः' ॥ १९८ ॥ उभाभ्यां देव सवितः ॥ वैश्वदेवी पुनती ॥ येन देवा

1. Pā,C प्रवागच्छति

2-2. Thus Pā,C; यजमाने repeated in Pā; others औपासन यजमान; Mātṛdatta on SatS XI.7.35 : भारद्वाजोऽपि औपासने वा अग्नयो निविष्टा इति ।

3. C ऋषभाभ्यां

4. C जनयेवमौ

5. Thus C; others औसनस्ये

6. Rudradatta on ĀpŚS V.7.8 : उभयत्र जुहुयादौपासनमग्निहोत्रं चेति भारद्वाज-वचनात् ।

7. Thus Pā,C; others चतुष्ट

8. Thus Pā,C; others हविषि

9. Thus Pā,C; others वैश्वदेवं, cf. sūtra 204.

10. Thus Pā,C; others आग्नेय

11. Thus Pā,C; others तस्य

12-12. Pb omitted

अपुनत ॥ यः पावमानिरप्येति ॥ पावमानिथो अप्येति ॥ पावमानीः स्वस्त्ययनीः ॥ पावमानी-
दिशन्तु नः ॥ पावमानीः स्वस्त्ययनीः इत्युपहोमाः । वैश्वानरो रदिमभिः ॥ बृहद्भिः सवित-
स्तुभिः इति संयाज्ये । यदेवा देवहेडनम् इति गार्हपत्ये जुहोति दुरस्ताद् गृहपते-
रुपरिष्ठादा ॥ १९९ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २०० ॥ पवित्रेष्टेष्टा शुद्धः पूतः
पङ्क्तिपावनो भवतीति विज्ञायते । दश पूर्वान् दशपरानात्मानं चैकविंशति
पुनात्युभयतः । सर्वेषां पापानां भृयिष्ठदोषनिर्णुदां पवित्रेष्टिं प्रशंसन्ति तद्धि पावन-
मुत्तममिति ॥ २०१ ॥

अतिपवित्रेष्टिं व्याख्यास्यामः ॥ २०२ ॥ तस्याः पवित्रेष्ट्या कस्यो
व्याख्यातः ॥ २०३ ॥ वैश्वानरं द्वादशकपालं पञ्चमं निरुप्यासये पथिकृतेऽग्नये
वैश्वानरायाग्नये व्रतपत्तयेऽग्नयेऽनीकवतेऽग्नीषोमीयमिति' निर्वपति ॥ २०४ ॥ अग्नी-
षोमीयं परिहाप्याग्नये व्रतभृत एके समामनन्ति ॥ २०५ ॥ दधिक्राव्यः प्रचर्योपांशु
व्यत्यासं पञ्चभिराज्यहविर्भिर्यजते विष्णुः सरस्वती सरस्वान् प्रजापतिः सवितेति
॥ २०६ ॥ हिरण्यं वासो दक्षिणा ॥ २०७ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २०८ ॥
अतिपवित्रेष्ट्या वसन्ते ब्रह्मवर्चसकामः शरद्यायुष्कामः आवण्यां पुत्रकामस्तैष्यां
वीर्यकामो यजेतेति विज्ञायते । सैषा संवत्सरमतिप्रवसतः । शुद्धिकाम एतया
यजेतेति' विज्ञायते ॥ २०९ ॥

अथातोऽनुग्रहान् व्याख्यास्यामः ॥ २१० ॥ समस्तहोमो धौधायनवत्'
॥ २११ ॥ यद्युत्तरारणी समास्त्रा' जीगद्भिचेद् दुप्येन्नस्येद्वा' अधरारणी आहृत्येति

विज्ञायते' ॥ २१२ ॥ अद्यधरारण्यसमारुढा जीर्वैद्विषेद् दुष्येन्नश्येद्वा' शकलीकृत्य
मार्हपत्ये प्रक्षिप्य प्रज्वालयादत्ते दक्षिणेनोत्तरारणिं सव्येनाधरारणिम्
उत्तिष्ठाम्रे प्रविश योनिमेतां देवयज्यास्यै त्वा बोद्धवे जातवेदाः ।

अरण्योररणी अनुसंक्रमस्व जीर्णां तनुमजीर्णया निर्गुदस्व' ॥

इति ॥ २१३ ॥ अथैनं स्वेन मन्त्रेण स्वे योनौ समारोप्य मथित्वाग्नीन् विहृत्य
जुहुयात् ॥ २१४ ॥ पूर्ववद्विहृत्य पूर्ववज्जुहोतीत्यालेखनः ॥ २१५ ॥ अतिक्रान्तेषु
होमेषु बोधायनवत् ॥ २१६ ॥ चातुर्मास्यैः पञ्चदशाहानि यक्ष्यमाणः प्रतिपदि
वैश्वानरपार्जन्यौ । द्वितीये वैश्वदेवम् । तृतीये चतुर्थे पञ्चमे चोपरम्य पष्ठे वरुण-
प्रधाताः । सप्तमेऽष्टमे नवमे चोपरम्य दशम एकादशे च साकमेधाः । द्वादशे त्रयोदशे
चोपरम्य चतुर्दशे शुनासीरीयम्' पञ्चदशे पशुरिति ॥ २१७ ॥ द्वादशाहानि'
यक्ष्यमाणः प्रतिपदि वैश्वानरपार्जन्यौ । द्वितीये वैश्वदेवम् । तृतीये चतुर्थे चोपरम्य
पञ्चमे वरुणप्रधाताः । पष्ठे सप्तमे चोपरम्याष्टमे नवमे च साकमेधाः । दशम
एकादशे चोपरम्य द्वादशे शुनासीरीयम्' । त्रयोदशे पशुरिति । संवत्सरप्रतिमा

1. cf. Rudradatta on ĀpŚS V.29.12 : तथोत्तरारणेऽनपविधनासोऽप्याह भारद्वाजः—
अथ यद्युत्तरारणिः समारुढा जीर्वैद्विषेद्वा अथरारण्या आहूयेति विज्ञायते इति ।

2. cf. Rudradatta on ĀpŚS V.29.12 : तथाप्यनुसंक्रामाह भारद्वाजः । अद्यधरणी समारुढा
जीर्वैद्विषेद्दुष्येद्वा शकलीकृत्य मार्हपत्यं प्रदीप्य प्रक्षिप्य प्रज्वाल आदत्ते दक्षिणेनोत्तरारणिं सव्येना-
धरारणिमुपयम्यौ धारयज्जपत्युत्तिष्ठाम्रे प्रविश योनिमेतां देवयज्यास्यै त्वा बोद्धवे जातवेदाः । अरण्योररणी
अनुसंक्रमस्व जीर्णां तनुमजीर्णया संगुदस्वेति । अथैनं स्वेन मन्त्रेण स्वयोनौ समारोप्य मथित्वाग्नीन्
विहृत्य जुहुयात् ।

3. Pb *क्षयेद्वाद्; Pā,C दुष्येद्वा.

4. Pā,C निर्गुदस्व. BaudhŚS XXVII.7 reads this verse as follows : उदनुम्य-
स्वाम्रे प्रविशारण योनिमस्यां देवयज्यां बोद्धवे जातवेदाः । अरण्या अरणिमनुसंक्रमस्व जीर्णां
तनुमजीर्णया निर्गुदस्व ।

5. Thus Pā,C; others द्विदे

6. Pb omitted

7. Thus Pā,C; others omitted

8. Pb omitted

9. Thus C; others चतुर्दशे

10. C शुनासीरीयया; Pā शुनासीरीयया

11. Thus Pā,Pb,C; Br,Bm पंचदशे

12. See foot-note to sūtra 106.

13. C चोपरम्य

14. Thus Pā,Pb; others omitted

15. C शुनासीरीयया; Pā शुनासीरीयया

वे द्वादश रात्रयः संवत्सरमेव यजत इति विज्ञायते ॥ २१८ ॥ सर्पिर्वा मध्वलाम
 इत्यादि ॥ २१९ ॥ कुशा वर्हिर्य इत्यादि ॥ २२० ॥ खादिरविल्वपालाशाना-
 मिष्मदाहर्णात्यादि ॥ २२१ ॥ आज्यालाम आज्याविकं माहिषं वा धृतमाज्यार्थ
 इत्यादि ॥ २२२ ॥

॥ इति भारद्वाजपरिशेषसूत्रम् ॥

APPENDIX A

Citations which are attributed to Bharadvaja but which could not
be traced to the Bhāradvāja texts

Darśapurnamasaṁ

- १ गोवर्णाकृतिचमसाकृतीति भरद्वाज ।^१
—Mahādeva Dikṣita on SatS I 4 (p 110)
- २ पदत्रिंशदङ्गुलो बौधायनभारद्वाजयोर्मते ।^२
—Mahādeva Dikṣita on SatS I 4 (p 109)
- ३ (अ) सप्तस्वाला पौर्णमासीमिति भारद्वाजादिभिर्व्यक्तयचनाच्च ।
—Rudradatta on ĀpSS I 14 18
(आ) भारद्वाजेनोक्त सप्तस्वाला पौर्णमासीमिति ।
—Mahadeva on SatS I 4 (p 106)
- ४ न गार्हपत्याभिधानम् । निरुतदेवतानामेव । यथा भरद्वाजस्य तथास्माकम् ।
—Dhūrtasvamin on ĀpSS I 18 5
- ५ तथो च भारद्वाज पर्याग्निकरणकाले दध्युपदधातीति ।
—Rudradatta on ĀpSS I 25 8
—Vanchēśvara on SatS I (folio 51 A)
- ६ स्वरयो त्रिमात्रत्वम् । आ च वहे आ च वये पूर्वथेति भरद्वाजयचनात् ।
—Rāmāgnicīṭ on ĀpSS II 15 3
—Vanchēśvara on SatS II (folio 6A)
- ७ तत्र चतुर्धाकरण चरोर्न विद्यत इति भारद्वाज ।
—Rudradatta on ĀpSS III 3 2
- ८ भरद्वाजमतात् पात्रान्तरे यजुपोत्पूय स्यात्वा मन्त्रेणानीय श्रपणम् ।
—Rāmāgnicīṭ on ĀpSS III 15 6
- ९ भारद्वाजेन नृकमात्मसत्कारा वापनवर्जं पत्न्या इति ।
—Rudradatta on ĀpSS IV 1 2
- १० यदि क्रियेत येयजामहमुक्त्वा देवतोपलक्षणम् । ततो व्याहृतयो भरद्वाजमतात् ।
—Dhūrtasvamin on ĀpSS XXIV 13 6
- ११ चरुणा सुसूत्राणां च शुद्धिरुणेन वारिणेति मनुवचनाद्भारद्वाजयचनाच्च ।
—Dhūrtasvamin on ĀpSS XXIV 1 29

1 The *prasūtrahatana* utensil should be like this

2 *Bāka* is equal to the length of thirty-six *angulas*

Agnyādheya and Punarādheya

१२. अस्माकं तु यदैवैनं यज्ञ उपनमेदिति सर्वज्ञाजनादर उक्त इति भरद्वाजे-
नोक्तत्वात् तस्याधानस्यापि नक्षत्रावनादर उक्त इति ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS V.3.23

१३. अरण्योरपि यावज्जीवं धारणम् । ज्योत्स्नीमन्त उत्तरामुत्तरा समामिति
मन्त्रगर्णाद्विरद्वाजसचनाच्च ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS XXIV.1.28

१४. (अ) भारद्वाजस्तु सौमाधानेनाजज्ञान् कुर्यादिति ।

—Rurdadatta on ĀpSS V.23.1

(आ) सोमाधानेनाजज्ञा इति भारद्वाजः ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS VI.5 (p. 533)

१५. अग्न्योर्हृद्वैयज्यया चतुष्मान् मूयासमिति समस्तस्य । भरद्वाजश्च-
लयनमतिथ ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS V 28.11

Agñihotra

१६. उक्तं च भारद्वाजेन । यदन्यदधिश्रयणात् प्रतिषेधाच्च तत् सर्वं भरति ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS VI.15.7

१७. (अ) स्वाहाकारप्रदानेषु भक्षोऽपि विचार इत्यपरमिति भारद्वाजः ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS VI.12.2

(आ) भारद्वाजस्तु स्वाहाकारस्तु प्रदानेन भक्षे विचार इत्यपरमिवाह ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS III.7 (p. 353)

१८. तथा च भारद्वाजः आ सायमाहुतिकालात् प्रातराहुतिकालो नातीपादा
प्रातराहुतिकालात् सायमाहुतिकाल इति ।

—Rurdadatta on ĀpSS VI 4.10

—Subodhinī on BaudhSS III (folio 16A)

Agrayana

१९. एका तु पानी गृहप्रयुक्ता यत्र चैकस्मिन् । भारद्वाजमतिथ ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS VI.29.13

२०. तत्र त्वाह भारद्वाजः न यज्ञानामाप्रपणं विचार इत्योद्भूतमिति ।

—Rurdadatta on ĀpSS VI.30.18

Animal-sacrifice

२१ सवस्त्रात्पक्षे प्रयोगमध्ये मोजन निषिद्ध भरद्वाजेन ।

—Rāmāgṇicīt on ĀpŚS VII 1 8

२२. पूर्वाह्णे सधिपक्षेऽपि प्रकृतिं कृत्वा विकृतिं सचो द्वयहो वा इति भरद्वाजमतात् ।

—Rāmāgṇicīt on ĀpŚS VII 6 3

२३. भारद्वाजस्त्वाहं अप्राकृता आहुतय आच्यनिर्वाणान्दूर्ध्वमाच्यस्यात्या इत्या-
श्मरथ्यो औक्तिकाद्यादित्यालेखनो धौमादित्यालेखनिरिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII 10 2

—Subodhini on BaudhŚS IV (folio 34b)

२४ ऊर्णान्त प्रथमं सौदं योनिमित्यम उच्यमाणत्वात् परिगानीयाया प्रमाया-
मित्येवाह भरद्वाज ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS IV 2 (p 406)

२५ वषट्कारहोमेऽपि मन्त्रसु स्वाहाकार प्रस्तरे स्वाहावारप्रतिषेधात्
भरद्वाजमतात् ।

—Dhurtastāman on ĀpŚS V II 31 2

२६ भारद्वाजस्त्वाहं न पत्न्यपेक्षेताधिध्रुवणप्रतिषेधादिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII 8 8

—Vāncheśvara on SatS IV (folio 14a)

२७, भरद्वाजेनात्र विकल्प उक्तं सस्थिते पशुबन्ध काले वेति ।¹

—Mahādeva Dikṣita on SatS IV 2 (p 408)

Caturmaryas

२८. अत्र वीधायनभारद्वाजयोर्मते उदगवत्स्थाने प्रयोगं ।

—Vai cheśvara on SatS V (folio 2b)

२९. आमिशामेगयो सत्रामेगु भरद्वाजोक्तत्वात् ।

—Rāmāgṇicīt on ĀpŚS VIII 7 3

३० यथोक्त भारद्वाजेन चोद्यमाने कर्मणि द्रव्यमुपादयेयम् गृहमेधीयऽग्नि
समार्जनानीति ।

—Rudradatta on ĀpŚS V III 11 4

—Goj matha on SatS IV (p 942)

३१. तथानुग्रहान्तमन्त्रं भारद्वाजेनेत्यत्र वा उच्यतेऽप्यन्तर्गतं सौदं द्वयहो वा इति

नातीयादा साकमेधानां कालाद्वरुणप्रघासानां कालो नातीयादा शुनासीरीयस्य कालात्
साकमेधानां कालो नातीयादिति । कालातिक्रमेष्वापदि यजेतेति ।

—Rudradatta on ĀpSS VIII.21.2

Prāyaścittas

३२. भारद्वाजोऽप्याह सार्यहोमं चोपोदयं जुहुयात् प्रातर्होमं चोपास्तमयन् ।
कालेन कालमनतिक्रम्य न स्कन्दन्ते न व्यथन्त इति विज्ञायते ।

—Rudradatta on ĀpSS II.7.3

३३. यथा दक्षिणान्यनुगतिप्रायश्चित्तं प्रकृत्याह भारद्वाजः । अन्वाहार्थपचने
शुद्ध्यादित्वात्परमार्थः । आहवनीय इत्यालेखन इति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.1.14

—Mahādeva Dīkṣita on SatS IV.1.14 (p. 266)

३४. समाकृढान्यारण्योरशक्तिमात्रविषये आपचनुग्रहमाह भारद्वाजः ।

—Śrinivāsamakhin in *Prāyaścittasubodhini*,

B. I. S. M. MS NO. 36, 123

३५. तत्र शक्तिनाशेऽनुग्रहेमाह भारद्वाजः तत्र च लौकिकामात्रुपावरौहणं
स्यादिति ।

—Rudradatta on ĀpSS V.29.12

३६. भारद्वाजस्यत्र समाकृढाग्नेश्चिदं कालं होमादिविच्छेदे विशेषमाह । होमे-
ष्वह्वयमानेषु चारमन्यरण्योर्वा ध्रियमाणानां कथं तन्त्रं न लुप्यते । द्वौ मासावद्वृतेऽग्निहोत्रे
दर्शपूर्णमासाभ्यामनिष्टाऽग्नये पवित्रेऽग्नये वैश्वानराग्न्याग्नये व्रतपतयेऽग्नये व्रतमृत इत्येषा
महापयिकृदिष्टिः । पवित्रेष्टया यजेताग्निहोत्रदर्शपूर्णमासाविति सर्वमाप्नोतीति । तथा पण्मासा-
नद्वृतेऽग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासाभ्यामनिष्टा वेति प्रकृत्य पूर्ववदेव पवित्रेष्टयन्तमुक्त्वातिपवित्रेष्टया
यजेतेत्युक्तवान् ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.9.5

३७. तत्र त्वाह भारद्वाजः कथं जातेतिरित्यूष्वं दशम्या इत्यादमरथ्यो जात
एवर्निजः कुर्युरित्यालेखन इति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.2.1

३८. तत्र त्वाह भारद्वाजः न बर्हिषि त्यजे प्रायश्चित्तमित्यादमरथ्यः । यदि
भूमिं प्राप्नुयात् पुनर्यदेव तत्र प्रायश्चित्तमित्यालेखन इति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.13.7

३९. भारद्वाजश्चाह अथ यदि सर्वतो भूम्युवः सुवरित्याहवनीये जुहुयादिति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.16.5

४०. भारद्वाजस्यावत् आ दशति पौर्णमासस्य कालो नातीयात् आ पौर्णमासा दशस्येति । कालातिक्रमेऽप्यापदि यनेतेति ।^१

—Rudradatta on ĀpŚS IX 4 2

४१ केचित् पक्षहोमादौ कृते मध्ये समारोपण कृते मध्यमानो न जायेत तदा म यनविप्रतिपेधे लौकिकेऽग्रावुपारोहण कृ वेति भारद्वाजचर्नात् ।

—Ramagnait on ĀpŚS IX 3 5

Agnijñoma

४२ यथाह भारद्वाज सोमप्रयागो यत्रास्य सोम प्राहेति ।

—Rudradatta on ĀpŚS X 1 2

—Vanchesvara on SatS X (folio 5a)

४३ अयानयिष्यतोऽपि महमे गोच इयादि त्रप (१) भारद्वाज ।

—Vanchesvara on SatS X (folio 6b)

४४ (अ) भारद्वाजश्च त्रसचारिण ऋत्विज प्रचरन्ति तेषां सस्थिते कर्मण्यशन प्रसिद्धिरित्याह ।

—Rudradatta on ĀpŚS X 1 14

(आ) त्रसचारिण ऋत्विज प्रचरन्तीति भारद्वाज ।

—Vanchesvara on SatS X (folio 10b)

४५ तथा च सयागादभारद्वाजाभ्यामपि तमेव कल्पमुक्तवानुक्तं मारुती ।

—Rudradatta on ĀpŚS X 21 12

४६ भारद्वाजश्चाह आज्यभागानिष्टा यनेते वास्मरथ्य । तास्वेता भवत इत्यल्लेखन इति ।

—Rudradatta on ĀpŚS XI 21 11

—Comm on BaudhŚS VII 4

—Gopinatha on SatS VII 2

—Vanchesvara on SatS VII 2

४७ अग पुनर सृष्ट इति भारद्वाज ।

—Rudradatta on ĀpŚS X 1 1

—Vanchesvara on SatS X 1

—Gopinatha on SatS VII 1 (p 559)

४८ तथा तत्र न राजानमुपतिष्ठत इत्येव भारद्वाज ।

—Rudradatta on ĀpŚS XI 18 8

४९ भारद्वाज नापरया द्वारा निष्कामेयदि निष्कामेय तेन प्रसिष्येद निष्कुरिति चमेदिति ।

—Gopinatha on SatS X 2 (p 1045)

५०. हुतानुमन्त्रणे तन्त्रेण देवतानिर्देशः । आग्नेयसंन्याय्यफलयोः समुच्चयः सयनीयस्य हुतानुमन्त्रणे भरद्वाजोक्तत्वात् ।

—Rudradatta on ĀpŚS III.16.10

५१. भारद्वाजस्तावदाह तं दिवोपाकृत्य नक्तं संस्थापयतीति ।

—Rudradatta on ĀpŚS XI.20.2

५२. अयं च विधिर्वज्रमानो मन्त्रान् जपति तृष्णीगितर उपात्यन्तीति पूर्वोक्त-
भारद्वाजमतानुसारेण ।

—Vāñcheśvara on SatS X (folio 35a)

५३. तथा च भरद्वाजः सर्वेषामन्तस्तुपांनुवपतीति ।

—Gopīnātha on SatS VIII.1 (p. 785)

५४. सत्यापाढभारद्वाजौ त्ववभृथोत्तरकालासूदवसानीपादिषु व्रतोपासनं प्रतिप्रसूयते ।

—Rudradatta on ĀpŚS X.4.13

५५. आमन्त्रयेतेत्येव भारद्वाजः ।

—Rudradatta on ĀpŚS X.12.8

Paribhāṣā

५६. (अ) भगवता भरद्वाजेनैवमुक्तम्—छिन्ने छेदनमन्त्रा द्दने दहनमन्त्राः
दुग्धे दोहनमन्त्राः पिष्टे पेपणमन्त्राः प्रयोक्तव्या इति ।

—Rāmāgnicit on ĀpŚS I.4.7

(आ) दुग्धे दोहनमन्त्रा इति भारद्वाजवचनात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpŚS I.14.17

(इ) छिन्ने द्दने इति भारद्वाजवचनात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpŚS X.5.10

(ई) अत्र भारद्वाजः छिन्ने छेदनमन्त्रा दुग्धे दोहनमन्त्राः पिष्टे पेपणमन्त्राः
प्रयोक्तव्या इति ।

—Vāñcheśvara on SatS I (folio 15b)

५७. द्विप्रादेशो घैठकेरिष्य (!) इति भारद्वाजः ।

—Vāñcheśvara on SatS I (folio 17b)

५८. (अ) तदुक्तं भारद्वाजेन सर्वसंस्थासु वा प्रणीता इति ।

—Rudradatta on ĀpŚS I.16.11

(आ) तथा च भारद्वाजः सर्वसंस्थासु प्रणीता इति ।

—Subodhīnī on BaudhŚS I (folio 75a)

(इ) आह च भारद्वाजः सर्वसंस्थासु प्रणीता इति ।

—Mahādeva Dīkṣita on SatS I.4 (p. 114)

५९. (अ) यथोक्तं भारद्वाजेन असति द्रव्ये कर्मलोपो यथा चरौ समाहननमाप्येभ्यो
निनयनमिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS I.20.3

(आ) तथा च भारद्वाजः असति द्रव्ये कर्मलोपो यथा चरौ समाहननमाप्य-
लेपनिनयनमिति ।

—Vāñcheśvara on SatS I (folio 41a)

(इ) तदुक्तं भारद्वाजेन द्रव्याभावे कर्मनिवृत्तिर्यथा चरौ समाहननमाप्य-
लेपनिनयनं चेति ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS I.5 (p. 151)

(ई) स्पष्टं सर्वमेतदाह भारद्वाजः—असति द्रव्ये कर्मलोपो यथा चरौ
समाहननमाप्येभ्यो निनयनमिति ।

—Gopinātha on SatS VII.2 (p. 616)

६०. (अ) भारद्वाजश्चाह चोद्यमाने कर्मणि द्रव्यमुत्पादयेत् यथा पौर्णमास्या-
मुपवेप इति ।

—Rudradatta on ĀpŚS I.6.7

(आ) उक्तं हि भारद्वाजेन चोद्यमाने कर्मणि द्रव्यमुत्पादयेद्यथा पौर्णमास्या-
मुपवेप इति ।

—Subodhini on BaudhŚS I (folio 10a)

(इ) तदाह भारद्वाजः चोद्यमाने कर्मणि द्रव्यमुत्पादयेद्यथा पौर्णमास्या-
मुपवेप इति ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS I.3 (p. 92)

६१. यदा भारद्वाजोपदिष्टावहननपरिलेखनयोरुदकस्पर्शनस्य ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpŚS XXIV.2.9

६२. पदं पञ्चदशाङ्गुलमिति दश क्षुद्रपदमिति च । द्वादशाङ्गुलमिति भारद्वाजः ।

—Vāñcheśvara on SatS III (folio 28b)

६३. तथा च भारद्वाजेनाप्युक्तं त्रयो वा अग्नयो न पक्षेति विज्ञापते । सोऽयं
कर्मप्रतिषेध इत्याश्मर्योऽग्न्योरप्रतिषेध इत्यालेखन इति ।

—Rudradatta on ĀpŚS V.17.1

६४. यथोक्तं भारद्वाजेन द्रव्यपृथक्त्वेऽग्न्यावर्तते यथाज्यप्रहणे लवने स्तरणे चेति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII.9.2

६५. यथाह भारद्वाजः आप्रतप्रतिषेधे प्रतिनिघेरङ्गं बलीयः यथात्पगावो

यथापन्नदन् पशुरिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII.12.4

६६. तथा धर्मा इत्यधिकृत्य भारद्वाजः ये सांनाय्योक्त्यां पशुश्रवण्यां वपाश्रवण्यो-
र्हस्यशूलं प्रक्षशाखामिति क्रियेरन्निति ।

—Rudradatta on ĀpSS VII.17.4

६७. (अ) उत्तं भरद्वाजेन प्रचरण्या सोम इति ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS XXIV.1.26

(आ) तदुक्तं भारद्वाजेन व्यापृतायां क्षुवेण प्रचरण्या सोम इति ।

—Rudradatta on ĀpSS XI.16.7

(इ) तथा च भरद्वाजः प्रचरण्या सोम इति । व्यापृतायां जुहामिषं
होमकार्येषु मवतीति ।

—Gopinātha on SatS VIII.1 (p. 767)

६८. (अ) मेघ्यास्तु ऐन्द्राग्नवत् भारद्वाजमतात् यथा आशिषां समुच्चयं प्रकृत्याह
संसृष्टे च नानाद्रव्यत्वाद्गुरुण्वैघासेषु मेघयोधेति ।

—Rudradatta on ĀpSS VIII.6.30

(आ) तथा च सवनीयान् प्रकृत्य भारद्वाजः तन्त्रं देवताप्रवृत्तं आशिपस्तु
समुचीयेरन् संसृष्टे च नानाद्रव्यत्वादिति ।

—Rudradatta on ĀpSS XII.20.15

—Gopinātha on SatS VIII.6 (p. 863)

APPENDIX B

Citations which were discovered afterwards and are traced

१. अजसपक्षे दक्षिणाग्रेऽपि मन्थनं प्रणयनं वा भरद्वाजमतात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS IX.9.14

cf. BhārSS V.7.16

२. पयोधर्माः पशव इति भरद्वाजः ।

—Yājñeśvarā, *BaudhSS Karmāntopariśhāpādisamgraha* (folio 91a)

cf. BhārSS VII.6.9

३. तस्मिन्सिक्त्या यज्ञं भरद्वाजमतात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS IX.1.14

cf. BhārSS IX.1.14

४. (अ) समारूढोऽनुगतो वा यदि मध्यमानो विहरणकालसमीपे न जायेत
यत्राग्निमयं धौकिकं पर्येतत्त आहृत्य विहृत्य होमः भरद्वाजमतात् ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpŚS IX.3.5

(आ) यदि कालसंनिकर्ष इति प्रणयनकाल उक्तो भरद्वाजेन गार्हपत्ये निधाय
प्रणयनविधानात् प्रणयनकालात् पूर्वमिति गम्यते ।

—Rāmāgnicit on ĀpŚS IX.3.5

cf. BhārŚS IX.4.5

५. तदपि प्राणि घनं वा भरद्वाजमतात् । तदुत्पूते दीयते ।

—Rāmāgnicit on ĀpŚS IX.13.2

cf. BhārŚS IX.15.8,9

६. (अ) आम्नातमन्त्रास्तु यौगपधेन आपो मे होत्राशंसिनः देवदत्तयज्ञदत्तविष्णुभिन्ना
मानुषाः इति भरद्वाजमतात् उपदेशाच्च ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpŚS X.1.9

(आ) नात्रोहः नामधेयग्रहस्यामन्त्रत्वात् । होतृकान् युगपद् वृणीत इति
भरद्वाजमताच्च ।

—Rāmāgnicit ibid.

(इ) ततोऽध्वर्यादिमन्त्रैरर्धिनस्तृतीयिनः पादिनश्च ये न गृहीता होतृकेषु । न
चायमूहो भरद्वाजपाठात् ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpŚS X.1.14

cf. BhārŚS X.1.12

७. न दर्शपूर्णमासाभ्यामनिष्टा सोमेन यजेतेति भारद्वाजः ।

—Yajñeśvara, ibid. (folio 211, 216)

cf. BhārŚS X.2.11

८. भरद्वाजस्तु निष्कासे स्थालीगते निर्वापः । तेनाप्यविच्छित्तिर्यज्ञस्य ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpŚS X.21.7

cf. BhārŚS XIV.24.3

९. भारद्वाजस्त्वाह विलुप्तसावित्रीको दुर्गाल्प इति ।

—Yajñeśvara, ibid. (folio 218)

cf. Bhār Pāriśeṣa 134

INDEX A

Index of Authorities quoted in the Śrautasūtra, Pariśeṣasūtra
and Paitrmedhikasūtra of Bharadvāja

पै = Paitrmedhikasūtra

प = Pariśeṣasūtra

अपरम् ५.२; ९; १०; २५; ३.२३; १०.५; १३.१;
१८.३; १९.४; २०.२; ७.४.५; ११.१७;
८.१.७; ४.१५; ६.१; ८.१५; १६.८;
२३.४; ५.१७.१४; १०.११.९; २१.८;
२२.१४; ११.१.९; ४.१४; ५.५; १८; २६;
६.९; ७.२; १२.१८.१५; २०.२; १३.१.२;
२.८; ३.१४; ७.५; ७; २१.२०; १३.१.८;
१३; ६.२; ७.४; १२.३; ५ ९७; ११०;
११२; ११९; १३१
आश्विन १.१४.७; १७.१; २०.१५; २.११.७;
४.३.१; २२.१२; ५.१३.१४; १७.७;
२१.१३; २.२.१७; ५.२; ६.३; १३; ७.७;
८; ८.२; ९.६; ११; १५; १५.१२; १६.९;
१७.१०; १३.२.७; १५.१.६; ८; २.३; ६;
४.७; ५ १०२; ११७; १३०; १३२; १३९;
१४९; १४३; १८५; २११
आह्नव्य १.१४.७; १६.७; २०.१५; २.११.७;
४.३.१; २२.१२; ५.१३.१४; १७.७;
२१.१३; २.२.१७; ५.२; ६.३; १३; ७.७;
८; ८.२; ९.६; ११; १५; १५.१२; १६.९;
१७.१०; १३.२.७; १५.१.६; ८; २.३; ६;
४.७; ५ १०२; ११७; १३०; १३२;
१३९; १४२; १४३; १८५
एकम् ५.२; ९.१०; २५; ३.२३; १०.५; १२.२१;
१८.३; १९.४; २०.२; ७.४.५; ८.१.७;
४.१५; ६.१; ८.१५; १३.४; ९.६.४; १७.१४;
१०.११.९; २१.८; २२.१४; १२.१८.१५;
२०.२; १३.१.२; ७.५; ७; २१.२०;
१३.१.८; ५.४; १२.३; ५ ९७; ११०;
११२; ११९; १३१
एके ५.१.१; १६; १८; २; १७; १८; ३.८;
८.६; १६; १०.७; १५.६; १७.५;
६.२.६; ३.३; ९.८; १०.२; ७.२.७; ११;
१४.३; ८.३.६; ४.३.६; १२.३; २४;
१८.६; २०.३; २१.८; १७; २२.४;
२३.१२; ५.४.३; ६.११; ८.४; ९.८; ११.१;
१३.४; १४.५; १५.१०; १५; १०.३.३;

५.१२; ६.१६; १३.८; १८.४; १४;
१३.५.८; ११.६; १२.१८; १६.१०; २१.८;
१२.३.११; ५.७; ७.७; ९.१३; २०.११;
१३.८.१०; ८.३; १६.१६; २२.४; २५.८;
२६.१५; २९.१६; १३.४.७; ५.४; ६.१२;
१०.२; १३.१८; १४.८; १५.२; १९.४;
२१.२; ८; १२; २२.१६; २४.१३; २५.१३;
पै १.१.५; २.११; ३.१; ८.१२; १२.१९;
२२.७; ३.२६; ५.२१; ८.८; १०.१०; ५
२०; २१; ७३; ७४; १३४; १४४; २०५

औदुत्तोमि प १८५

कीषीतविन् १०.१.८; पै १.१०.१२

बादरायण प १२७

ब्राह्मण्यस्त्यात ५.१.४; १०.१३.६; १२.१०.१४;
१३.१४.२

वधासनाप्रात १३.३३.१; प ४५; ७२

विज्ञायते १.१५.८; १५; १६; १७.३; ११; २.१.१;
१६.१; ३.१.१०; १४; १५.३; ८; ४.३.९;
५.१.१७; २.१६; ८.१५; १.११; १०.४; ६;
१२.१४; १३.२३; १७.४; ६; १९.३; ६.९.१५;
८.१८; ९.९; ७.१.९; २३.१२; ८.२५.७; १३;
१४; ९.६.९; ८.१; १३.५; १४.४; १७;
१६.८; १८; १७.११; १८.३; ५; १९.९;
१०.३.१६; ६.७; ७.१५; ८.११; १०.८;
१३.७; १४.१९; १७.९; १३; १६; ११.५.१७;
६.७; ७.१३; ८.१४; १२.२०; १६.६; १३.६;
१२.२.८; ३.१८; ५.१३; १०.७; १९.३;
२१.१३; १३.१.४; ९.२; ४; १०.११; १६.९;
१३; २०.११; २९.१६; १३.५.१५; ८.६;
१३.१३; १५.८; १७; १७.८; १९.११;
२६.१३; १५.१.२; ४.४; पै १.१.१; १०;
३.६; १३; ४.३; ६.२१; ७.४; १०.३; १३;
२.४.४; ७.६; ८.८; ९; १७; ९.८; ९; ११.२;
१२.५; ९; ५ १४; १५; २१; ३६; ५१;
१५.२; १८.२; १८.४; १८.७; १८.८; २०.१;
२०.९; २१.२; २१.८

श्राम्यमनस पै १.२.१२; ४.१

Index of Mantras

349

अग्नी रक्षोसि सेवति ५.४.६; तैत्ति २.४.१.६
 अग्नीपोमयीरक्ष देवयज्यया ४.१४.२; तैत्ति
 १.६.२.३, ४
 अग्नीपोमाभ्यां त्वा १.२.५.८; तैत्ति १.१.८.१
 अग्ने अग्निना संवदस्व ११.१९.१०; तैत्ति ४.२८.१
 अग्ने गृहपते वप मा हवस्व २.५.५; १२.१६.१०;
 वासं १.१०
 अग्ने गृहपते २.१.४; तैत्ति १.५.६.४
 अग्ने गृहपते परिवष जुस्व स्वाहा ६.१४.५; मैत्रं
 १.८.५
 अग्ने गृहपते मा मा संनायसी ६.१२.९; आपर्धा
 ६.१०.११
 अग्ने गृहपते शुभस्व ६.८.११; आपर्धा ६.३.४
 अग्ने तमघ ५.२०.१०; तैत्ति ४.४.४.७
 अग्ने तेषदिशन् १४.७.९; तैत्ति ४.२.१.१
 अग्ने त्वं ह्य जायहि १०.११.१०; तैत्ति १.२.३.१
 अग्नेऽद्विधापोऽवीतसो ३.९.५; तैत्ति १.१.११.३
 अग्ने नय सुपथा रामे १४.५.१; तैत्ति १.४.४३.१
 अग्ने वलद ५.१६.१; तैत्ति १.४.१०.४
 अग्ने यो नोऽभिदासति ४.१७.२; तैत्ति ३.७.६.१७
 अग्नेरनीकमप आ निवेष्टा १४.२२.१; तैत्ति १.४.४५.१
 अग्नेरक्ष देवयज्यया ४.१४.३; तैत्ति १.६.२.३
 अग्नेरक्षुजितिमन्त्रेणम् ४.१८.२; तैत्ति १.६.४.१
 अग्नेरातिष्ठसति १०.२१.७; तैत्ति १.१.१०.१
 अग्नेर्जनिमसि ७.९.१२; तैत्ति १.३.७.१
 अग्नेर्जिह्वादि सुमुहूर्त्वा २.६.१०; तैत्ति १.१.१०.३
 अग्नेर्भस्मास्पृशेः पुरीषमसि ५.४.१६; ७.५.२;
 तैत्ति १.२.१२.३; तैत्ति १.२.१.७
 अग्नेर्वर्म वै १.७.१; तैत्ति ६.१.३
 अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन २.४.११; तैत्ति १.१.१०.१
 अग्नेर्वाग्मपत्तगृहस्य ३.७.४; तैत्ति १.१.१३.३
 अग्नेर्वाग्मपत्तगृहस्य १२.२०.१२; तैत्ति १.३.१२.३
 अग्ने वने शुभस्व ६.८.११; आपर्धा ६.३.४
 अग्ने वहे स्वदितं ४.२१.४; आपर्धा ४.१६.५
 अग्ने वानजिद्...सर्विव्यन्ते २.१२.१०; तैत्ति
 ३.७.६.१४
 अग्ने वानजिद्...६सर्वोत्तं ३.४.८; तैत्ति ३.७.६.१७,
 १८
 अग्ने वेदोर्ध्वं ८.१.५.५; वासं ९.५

अग्ने व्रतपते त्वं व्रतार्ता १२.२.२; १८.८; तैत्ति
 १.२.११.१; १.३.४.३
 अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि ४.४.१; ११.२१.३;
 तैत्ति १.५.१०.३; ६.७.३; तैत्ति ३.७.४.७;
 तैत्ति ४.४.१.३;
 अग्ने व्रतपते व्रतमचारिषं ४.२२.९; तैत्ति १.६.६.३
 अग्ने व्रतपते शुभस्व ६.८.११; आपर्धा ६.३.४
 अग्नेस्तन्मूर्धेति वाको १.२१.५; तैत्ति १.१.५.२
 अग्नेस्त्याये जुहोमि ९.१९.३
 अग्नेस्तस्याये प्राश्यामि ३.१७.८; तैत्ति २.६.८.९
 अग्नेः सपिदसि ५.६.२; मैत्रं १.५.२; ८; आपर्धा
 ६.१६.१२
 अग्नेः सपिदस्यभिस्तस्या ६.२.३; तैत्ति १.५.५.४
 अग्नेः शिरश्चतुोऽहं देवयज्यया ४.१४.५; तैत्ति
 १.६.२.४
 अग्ने हव्यं रक्षस्व १.२०.७, ८; तैत्ति १.१.४.२
 अत्रिरत्वां त्वा व्रतपते ५.६.७; तैत्ति १.१.४
 अत्रिरतो मत्स्य यज्ञस्व ४.१२.४; आपर्धा ४.१.२
 अत्रेभ्यो मे १३.२०.३; तैत्ति ३.२.२.२
 अक्षयारिषि वम्भारि १२.१४.१; तैत्ति ३.२.३.१
 अक्षिमे तन्मूर्धेति १०.१२.१८; तैत्ति १.२.३.३
 अक्षिमे देव्यस्तन्मूर्धेति ६.२.७; आपर्धा ४.१६.४
 अक्षिमे रायः सुवारः ७.१४.१५; तैत्ति १.३.९.२
 अक्षमे नो मस्तः १४.१९.५; वसं ७.२६.९
 अक्षिपयः प्रया १०.२१.१४; वासं २.७; वासं
 ६.२६
 अक्षुत्तसिदसि ७.५.१; तैत्ति १.२.१२.३
 अदक्षं त्वं दधाता ४.२.४; तैत्ति ३.७.४.५
 अजिनमौष्यजिन्मोष्यजिनमोषि वै २.३.१५
 अजीवनममृतं ५.६.५; तैत्ति १.२.१.१९
 अजो मागः वै १.७.६; तैत्ति ६.१.४
 अजोऽसि वै १.१२.५; तैत्ति ६.१०.२
 अजोऽस्थिमार्ग १२.१५.९; तैत्ति १.३.३.१
 अज्यापो यन्मार्गादा ३.२.७; तैत्ति ३.७.५.६
 अजन्ति यं प्रययन्तो ११.७.१४; तैत्ति ४.५.२
 अजिष्ठन्धोऽधिपीतस्य १४.१८.६
 अत्यन्मानमम् ७.१.११; तैत्ति १.३.५.१
 अत्र पितरो यमामासं मन्दधम् १.२.२; ८.२१.१;
 तैत्ति १.८.५.१; ३.२.५.५

अत्र त्रैधां वर्णान् १२.७.८; तैसं १.२.१३.२
 अत्रिणा त्वा किमे हन्मि ११.२०.१; तैत्रा ४.३६.१
 अयं पितु मे गोपत्य ९.११.७; तैत्रा १.१.१०.२;
 २.१.३५
 अथा सप्तर्षी इन्द्रो ३.५.८; तैसं १.१.१३.१
 अथा सप्तानिन्द्रा २.५.११; तैसं १.१.१३.१
 अदन्वेन वधधुगा १.२३.९; कासं १.६
 अदस्तमसि विष्णवे त्वा १.१४.९ तैत्रा ३.२.३.१२
 अदारस्यद् भवत देव २.१९.१; तैत्रा ३.७.५.१२
 अदितिः पत्नी प्रमुनोक्तु ७.१३.७; तैसं ३.१.४.४
 अदितिरस्यचिद्वरा २.५.१२; आपथी २.९.१
 अदितिस्ते बिलं रुद्रातु ११.२.२७; तैत्रा ४.२.६
 अदित्या अहं देवयज्या ५.१५.१; कासं ५.१
 अदित्या उष्णीषमसि ११.९.६; तैत्रा ४.८.२
 अदित्यासवगसि १.२१.२; तैसं १.१.५.१
 अदित्यास्त्वोरस्ये सादयामि १.४.१९; २०.६; तैसं
 १.१.४
 अदित्याः सद आसीद् १०.१९.४; २२.२;
 १२.१७.११; तैसं १.२.८.१; १०.१; ३.४.२
 अदित्याः सदोऽसि १०.१९.३; २२.१;
 १२.१७.१०; तैसं १.२.८.१; १०.१; ३.४.२
 अदिथे राज्ञसि १.४.६; १२.४; तैसं १.१.२.२
 अदो देवीः ५.५.१०
 अद्भि नृणमप्रिये विश्वानीम् ११.१२.३; कासं
 १.१६.४.४०
 अद्भिरात्ममाज्येनमः ४.७.५; आपथी ४.५.६
 अद्भयः परिप्रजाता स्व १.२५.६; तैसं १.१.८.१
 अद्भयः पवतेऽपोऽमि पवते प ७१
 अद्भयश्च त्रीपरीश्वश्लेषामि ६.११.४; आपथी
 ६.८.२
 'अद्भयस्त्रीपरीश्वः ७.१०.१०; तैसं १.३.८.१
 अद्भयस्त्रीपरीश्वः ७.२१.१३; तैसं १.३.११.१
 अद्या नो देव सवितः प १९८; तैत्रा २.४.६.२
 अदिरसि वानस्पत्यः १.२१.६; तैसं १.१.५.२
 अधिवारणमसि वानस्पत्यम् १.२१.४; तैसं १.१.५.२
 अध्वरो यज्ञोऽयमस्तु १३.२.२.५; तैसं ३.१.९.३
 अध्वर्यु मा दिँस्यिजमानं ९.४.१; आपथी ९.२.९;
 माथी ३.१.२६
 अध्वर्योऽवेरपा १३.५.५; तैसं ६.४.३.४

अनङ्गाहमनारामाहे वै १.११.८; तैत्रा ६.१०.१
 अनर्वा प्रेहि ७.१३.१०; तैसं १.३.८.२
 अनापसस्ता वधमिन्द्रेण १३.१०.७; तैत्रा ३.७.१.१
 अनाज्ञातं यदाज्ञातं ३.११.१; तैत्रा ३.७.११.५
 अनापृष्टमस्यनापृष्टं १२.१.२; तैसं १.२.१०.२
 अनापृष्टासि १३.२.४.२; कासं ४.४; तैसं १.३.१२
 अनापृष्ट्या गुस्तात् ११.७.१५; तैत्रा ४.५.३
 अनु मोऽयानुमतिः ११.१३.९; तैत्रा ४.११.३;
 तैसं ३.३.११.३
 अनुप्रहर संवत्स ३.६.८
 अनु मे दोषा दीक्षापतिः १२.१.२; तैसं १.२.१०.२
 अनुवत्सरोणीं स्वस्तिमाशास्ते ८.२४.८
 अनुवत्सरोणीं स्वस्तिमाशास्ते ८.२४.१०; तैत्रा
 १.४.१०.३
 अनुपृष्ट्यस इन्द्रपीतास्य १४.१६.२२
 अनुणा अस्मिन्ननुणाः परस्मिद् १४.२.३१०; तैत्रा
 ३.७.९.८
 अनृतात् सत्यमुपैमि ५.४.१; तैत्रा १.२.१.१५
 अन्तरामि पश्ये ४.२.१; तैत्रा ३.७.४.४
 अन्तरिक्षस्य त्वा सानावगूहामि ७.९.६; तैसं
 १.३.६.२
 अन्तरिक्षस्य भागोऽसि ३.१.१०; आपथी ३.१.११
 अन्तरिक्षस्यान्तरिक्षि ११.८.५; तैत्रा ४.५.६
 अन्तरिक्षाय त्वा २.७.१५; ७.७.१२; १२.९.१६;
 तैसं १.१.११.३; १.१.१; ६.१
 अन्तरिक्षेण श्वेषच्छामि ११.१०.२; तैत्रा ४.८.४
 अन्तरिर्ते रक्षोऽन्तरिता अरातयः १.२६.४;
 २.१०.१०; तैसं १.१.८.१
 अक्षपतेऽक्षस्य नो देहि ६.१४.६; तैसं ४.२.३.१
 अक्षमावसथोयम् ४.२.५; तैत्रा ३.७.४.६
 अक्षमिरूपसाममव्यवत् ९.१.११; ९.१६; तैसं
 ४.१.२.२
 अग्निद्विगते तम् ११.१३.१०; तैत्रा ४.११.२;
 तैसं ३.३.११.३
 अग्नं जन्मं भवं जुद १२.७.७; तैत्रा ३.७.७.१४
 अग्नमानः पृथिव्यामासा ११.४.५; तैत्रा ४.३.२(६)
 अग्नं द्वेषो अग्नं हरः ११.१४.७; तैत्रा ४.११.४
 अग्नं नः शोभुन्मघम् वै १.२.१५.१६; ११.४;
 तैत्रा ६.११.१

अपवृत्तः शब्दः सहासुना १३.२३.१४; आपश्री
१२.२२.२

अपवृत्तो मर्यः सहासुना १३.२३.१५; आश्री
१२.२२.२

अपरिमितानां परिमिताः १.५.१; तैत्रा ३.७.४.१०
अपदं गोपाम् ११.८.२०; तैत्रा ४.७.१

अपदयाम् सुवतिमाचरन्तीम् वै १.४.८; तैत्रा
१.१२.१

अपहर्तुं रक्षः १.२२.४; तैत्रा ४.१.६

अपहर्तोऽरक्षः पृथिव्या २.१.१४; तैत्रा १.१.१.२

अपहर्तोऽरक्षः पृथिव्यै २.१.७.१३; तैत्रा १.१.१.१

अपानेऽभिमासादं १.२४.२; तैत्रा १.१.७.१

अपो क्षमा ऋतस्य गर्भा १३.३.१; तैत्रा ३.७.१.१

अपानाय स्वा १.२३.६; तैत्रा १.१.६.१

अपानाय मे १३.१९.१६; तैत्रा ३.२.३.१

अपाम् सोमममृता अभून् १४.२३.१०; तैत्रा
३.२.५.४

अपो वेचराक्षि ७.१०.११; तैत्रा १.३.८.१

अपो मेघ्यं यक्षिन् १.५.१; तैत्रा ३.७.४.१०

अपि पन्थानास्महि १०.१६.३; २०.३; तैत्रा
१.२.९.१

अपोपरी मा रात्रिना ११.१२.८; तैत्रा ४.१०.४

अपोपरी माहो रात्रिगै ११.१२.८; तैत्रा ४.१०.४

अपेतं वीत ५.२.१२; वै १.३.७; प २.४.१;
तैत्रा १.२.१.१६; तैत्रा ६.६.१

अपेन्द्र द्वितीयो मनः १३.६.५; तैत्रा ३.५.८.१

अपेतद्वयं वै १.२.९; तैत्रा ६.१.१

अपो अन्वचारिणम् ७.२३.५; ८.२३.८;
१४.२३.११; तैत्रा १.४.४.५.३

अपो मुद्यामि न प्रजाम् १०.८.१४; वातं ४.१३;
श्वाम् ३.२.२.२०

अप्रत्यतीमन्विना ११.८.१६; ऋषं १.११२.२४

अप्सु धौतस्य सोमं देव ते १४.१९.३; २२.१५;
उपं ३.२.५.७

अपदं मनो दृदिदं १०.८.५; तैत्रा ३.१.१.२

अभि त्वं देवं वसितारम् १०.१६.६; तैत्रा १.२.६.१

अभिजो धर्मो कीरदानुः ९.१६.२; तैत्रा १.५.१०.४

अभिहितो वरुणस्य पादः १४.२१.११; तैत्रा
१.४.४.५.१

अभिस्तृणीहि परिषेदि ३.१२.५; तैत्रा ३.७.५.११

अमीमे मदिना दिवं ११.४.२; तैत्रा ४.१.१

अमृदुषा कृष्णः १३.४.१; ऋषं ५.७.५.९

अमृषो दूतो इनिषो १.१०.१; आपश्री १.१०.१४

अमृष्वत्सो १.९.७

अमृषत्वात् ५.८.११; तैत्रा ४.३.८.१

अमावस्या सुभगा सुवेवा २.१८.१५; तैत्रा
३.७.५.१३

अमोमन्त पितरः ८.२१.४; तैत्रा १.८.५.४

अमोमन्त पितरः सोम्याः १.९.४; तैत्रा १.६.९.९

अमुं यज्ञस्य त्वा होष्यामि १३.११.१५; तैत्रा
१.४.५.६

अप्यु त्वाग्ने सादयामि १३.१३.९

अप्यु त्वाग्ने सादयामि ११.११.४; १३.११.१२;
तैत्रा ४.१०.३

अप्यु त्वा व्याने सादयामि १३.१३.१२

अपुर्वं त्वात्वे जुहोमि ९.१९.३

अमुं यस्यां देवानां १.१३.८; तैत्रा ३.७.४.१६

अमृद्मस्मि ता त्वं ९.३.१; तैत्रा ३.७.१.९

अमृताहृतिममृतायां ६.७.७

अयं यज्ञः समसदृग् ४.१२.३; तैत्रा ३.७.९.१३, १४

अयं वा मित्रावरुणा १३.१५.१; तैत्रा १.४.५.१

अयं वेदः पृथिवीम् २.११.११; तैत्रा ३.७.६.१३

अयं वेनश्चोदयत् प्रथिमर्गो १३.१५.३; तैत्रा
१.४.८.१

अयं सुवो अभिबिह्वि ४.११.१; तैत्रा ३.७.६.८, ९

अयंश्वा वाः प्रजया त्वं वामि १.१२.६; तैत्रा
३.७.४.१५

अयं ते योनिर्कृत्स्नियः ६.६.११; तैत्रा ३.४.१०.४;
तैत्रा १.२.१.१६

अयं नो अग्निर्वरितः कृणोतु १२.१७.४; तैत्रा
१.३.४.१

अयं नो वमसा पुरः १४.२५.१०; तैत्रा ३.६.८.२

अयमस्यसो यम्य वै २.१२.३

अयं पितृणामग्निः ४.२.३; तैत्रा ३.७.४.५

अयं प्रस्तरं समयस्य ४.२.४; तैत्रा ३.७.६.८

अयं प्राजश्वायानश्च २.८.७; तैत्रा ३.७.४.१२

आदित्यास्ता २.२.४; तैसं १.१.१.३
 आदित्येभ्यस्त्वा ३.५.१३; तैसं १.१.१३.१
 आदित्यो देवो देवोऽप्ययुः १०.१.४
 आदित्यो यज्ञं नयतु प्रजानन् ७.५.६
 आ देवयज्ञं वह १.२४.३; तैसं १.१.७.१
 आपत वितरो गर्भं १.१०.१०; वासं २.३.३
 आ नः प्राण एतु परावताः १३.१.५; तैसं ३.३.३.३
 आनन्दाम प्रमोदाय वै १.१२.२; तैसा ६.११.२
 आनन्दे न्यानदो ५.९.९; तैसा १.१.७.२;
 २.१.२४
 आ नो निवृद्धिः य ११८; तैसा २.८.१.१
 आ नो नरो जायतां १२.६.१२; तैसं १.२.१३.१
 आन्यं दिवो मातरिषा ६.१.१०; तैसं २.३.१४.२
 आप उन्दन्तु जीवसे १.३.११; तैसं १०.२.१.१
 आपतये स्वा गृह्णामि १२.१.१; तैसं १.२.१०.२
 आपसवामभिर्नौ त्वाम् १.४.१५; तैसं ४.१.२
 आपूर्णा श्या मा पूरयत १४.१९.१; तैसं ३.२.५.५
 आपो अस्मान् मातरः छन्धन्तु १०.४.२; तैसं
 १.२.१.१
 आपो देवाः सृष्टायुवः ७.१३.११; तैसं १.३.८.२
 आपो देवीऽप्रेयुषः १.११.१३; २.७.१२; तैसं
 १.१.५.१
 आपो देवीर्दिव्या होशक्षेस्त्रिणः १०.१.१२
 आपो देवीर्बृहतीः १०.५.१०; तैसं १.२.२.१
 आपो रिप्तिं निर्वहता ७.३.९
 आपो वानजितौ वानं वः १४.२२.११
 आपो हविःपु जायत १.१४.९
 आपो हि द्या नवोऽमुषः ९.१५.१६; तैसं ४.१.५.१
 आ प्यावतां पूतयोगिदृ २.१०.५; तैसा ३.७.५.२
 आ प्यावतां भुवा गृतेन २.१२.५; तैसा १.६.५.१
 आ प्यावन्ममिषा ८.१.११; तैसा १.१.१.१
 आ प्यावन् समेतु तं १३.२७.२३; वै २.८.१५;
 तैसा ३.२.५.३; तैसा ६.६
 आभिर्गाभिर्निर्दतो ३.११.१; ११.८.१; तैसा
 ३.७.११.४; तैसा ४.५.१६
 आ मा स्वन् सद प्रया १३.७.४; तैसं ३.१.८.१
 आ यविनन् यज्ञं कृणुतः ११.१२.२; तैसा
 १.१.१२.२
 अत्तापु देवः सुनक्तमि वै २.६.५; तैसा ६.५.१

आवुरसि ७.९.१५; तैसं १.८.१५.२
 आयुर्दो अमेऽस्यायुर्मे ६.२.१; तैसं १.५.५.३
 आयुर्दो अत्रे हविषो जपाणः १४.२०.१०; तैसं
 ३.३.८.१
 आयुर्मेहि प्राणं वेदि ११.२.९; तैसा ४.२.५
 आयुर्मे प्रावोचो १०.२.२
 आयुर्मे यन्त ६.१३.३; तैसं १.८.४
 आयुषः प्राणं संतनु वै १.१.१४; तैसा १.५.७.१
 आयुषे त्वा ३.५.१६; तैसं ४.३.७.२
 आयुषे मे १३.२०.४; तैसं ३.२.३.२
 आयुष्या अमेऽस्यायुर्मे ३.६.१२; तैसं १.१.१३.२
 आयुः स्व आयुर्मे घत्तम् १३.२४.७; तैसा १.१.१.३
 आरोह्य वै १.११.१
 आरोह्यं दधत् ५.४.८; तैसा १.२.१.१४
 आरोह्य ययो जुहु देवयान् ४.१०.१; तैसा
 ३.७.६.८
 अर्धः प्रयत्तुर्ध्रुवस्य २.१०.७; तैसा ३.७.५.३
 आ वावो भूत शुचिषा १३.१४.८; तैसं १.४.४.१
 आ नो देवास वैमहे १०.५.९; तैसं १.२.१.२
 आशानां द्यावापलिभ्यः ४.१६.२; तैसा ३.७.५.८
 आशानानः सुवीर्यम् ७.२३.७; तैसं ३.५.५.३
 आशानानां सोमनसं २.५.३; तैसं १.१.१०.१
 आशास्तेऽयं यजमानोऽसौ ३.६.५; तैसं २.९.१.७
 आध्यावितमत्वाधावितम् ३.१०.२; तैसा ३.७.११.१
 आस्तुवान्मा सन्त्रात् १३.३.१०; तैसं ३.१.७.१
 आ समुद्रादान्तरिक्षात् १४.९.२; तैसं ३.५.५.२
 आस्तिन्नुषा अनुच्ययुः १३.८.१२; तैसं ३.३.३.२
 आहरावय शुतरव ११.२०.३; तैसा ४.३.७.१
 इह एष्यदित एदि १३.९.४; तैसा ४.८.१
 इमा देवहूः १३.३१.३; तैसा ३.३.२.१
 इमा धेनुः सहवता ४.१५.७
 इमया अहं देवयज्मया ४.१५.६
 इमयाः पदं पृथक् ६.१०.६
 इमस्माननु वस्तां ४.१९.६
 इमे मां जुहव नो ३.२.४; तैसा ३.७.५.७
 इत एव प्रथमं अत्रे ९.१२.१०; तैसा १.८.८
 इतः प्रथमं अत्रे ५.५.१५; ९.११.७; तैसा
 २.२.८.८
 इत्यानुष्टुभः ११.१९.१२; तैसा ४.३१.१

इदं विष्णुर्वि चक्रे २.६.३; ७.८.१६; ९.१.१२;
१.१; १४.८; १२.७.४; तैत्ति १.२.१३.१

इदं हविः प्रजनने मे ४.२२.४; तैत्ति २.६.३.५

इदं त एकं ९.१.१७; ये १.९.७; तैत्ति
३.७.१.३, ४; तैत्ति ६.४

इदं तस्मै हव्यं करोमि ४.६.६; तैत्ति ३.७.६.३

इदं तृतीयं सवनं कर्वाणाम् १४.१९.१३; तैत्ति
३.१.९.२

इदं त्वा वधम् पे १.२.१; तैत्ति ६.१.१

इदं देवानाम् १.१०.१; तैत्ति १.१.४.२

इदमहं वरुणज्येष्ठेभ्य ४.२.६; तैत्ति ३.७.४.७

इदमहं सर्पाणां दन्द्वाकानां १०.१७.१७; तैत्ति
६.१.१०.४

इदमहं सेनाया अमीत्यर्थे १.२५.९; २.१०.३;
तैत्ति ३.७.५.१

इदमहं तं वलगम् १२.११.७; तैत्ति १.३.२.१

इदमहं निर्धेयस्य पश्यान् १२.१८.५; तैत्ति
१.३.४.२

इदमहमज्येष्ठेभ्यो ४.२.६; तैत्ति ३.७.४.६

इदमहममुमासुष्यायणं ११.४.९; तैत्ति ४.३.३(८)

इदमहमसुष्यासुष्यायणस्य ४.२१.३; ११.१६.६

इदमहमर्षावसोः ३.१४.३

इदमहमिन्द्रज्येष्ठेभ्यो ४.२.६; तैत्ति ३.७.४.६

इदमहं मनुष्यो मनुष्यान् १२.१८.२; तैत्ति १.३.४.२

इदमनः प्राहृत ७.१६.१२

इदमिन्द्रियमयुतं ४.१२.१; तैत्ति ३.७.६.१३

इदमु नाः सह १.२७.१; तैत्ति १.१.४.२

इदमेनमपरं करोमि १२.११.८; तैत्ति १.३.२.१

इदमेव मतोऽपरा पे २.५.१४; तैत्ति ६.९.२

इदं विवृण्वः प्रनरेम पे २.४.११; तैत्ति ६.७.२

इदकलसरोणी स्वस्तिमाकाशे ८.१५.७

इदकलसरोणी स्वस्तिमाकाशे ८.१५.९; तैत्ति
१.४.१०.३

इन्द्रो होतादमी मनुष्यः १२.१९.९

इन्द्रोऽपरासह वसुभिः ७.४.९; तैत्ति १.२.१२.२

इन्द्र मध्व ॥ पाहिं सोमन् १४.२.१, तैत्ति
१.४.१८.१

इन्द्राहू इमे युवः १३.१४.९, तैत्ति १.४.४.१

इन्द्रश्च तस्माद् वरुणश्च राया १४.१६.११; तैत्ति
३.७.९.७

इन्द्रस्य ऋतमसि १३.२०.८

इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छे १.४.१९; तैत्ति
१.१.२.२

इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण १.६.७; तैत्ति १.१.४.८

इन्द्रस्य बाहुरसि २.९.३; तैत्ति १.१.९.१

इन्द्रस्य योनिरसि १०.६.१३; तैत्ति १.३.२.२

इन्द्रस्य वैश्वरस्याहं देवयज्या ४.१४.१०

इन्द्रस्य सवोऽसि १२.१०.९; तैत्ति १.३.१.२

इन्द्रस्याहं देवयज्या ४.१४.७; तैत्ति १.६.१

इन्द्रस्योसना विह १०.१८.६; तैत्ति १.३.७.१

इन्द्रस्योऽसि ११.३.५

इन्द्रः सुनोती प ११३; तैत्ति १.४.८.६

इन्द्राग्निव्याम् १.२५.८

इन्द्राग्निव्यां ता १३.३१.७; तैत्ति ४.४.५.१

इन्द्राग्निव्यां राय जुष्टं प्रोधासि ७.१०.१०; तैत्ति
३.८.७.१

इन्द्राग्निव्यां राय जुष्टमुज्यन्तासि ७.१४.१५

इन्द्राग्निव्याहं देवयज्या ४.१४.६; तैत्ति १.६.३.४

इन्द्राग्निव्यामीषधेया रथ १२.२१.३; तैत्ति १.३.१२.१

इन्द्राग्नी अमर्षे युतम् १३.३१.१; तैत्ति १.४.१५.१

इन्द्राग्नी दातादृक्वि १०.५.६; तैत्ति १.३.१.३

इन्द्राग्नी मे वर्यः शृणुताम् १३.९.६; तैत्ति ३.३.३.३

इन्द्राग्नीराविपरा २.५.८; तैत्ति ३.७.५.१०

इन्द्राग्नी संवहनम् १.४.११; तैत्ति १.१.२.३

इन्द्राग्निवेऽपराविपरा १४.१६.१०; तैत्ति ३.७.९.६

इन्द्राहूस्वस्तिव्यां ता १४.१५.१३; तैत्ति ४.६.५

इन्द्राव ता १०.१२.९; १३.३३.५; १४.०.१०;
तैत्ति १.३.१.३

इन्द्राव स्वाग्निव्याव १४.१६.१५

इन्द्राव ता प्रज्जमे १०.१२.११

इन्द्राव ता वृषभे १३.९.१३; तैत्ति १.४.१.१

इन्द्रावस्वस्तिव्यां ता १४.१५.१३; तैत्ति ४.६.५

इन्द्रावित्युज्यां १४.१५.१३; तैत्ति ४.६.५

इन्द्रावित्या मनुष्यः ११.९.१०; तैत्ति ४.८.८

इन्द्रियस्य ता ११.१०.१८; तैत्ति ४.१०.२

इन्द्रेव वृषभे रथ १३.३४.५; तैत्ति ३.५.३.३

इन्द्रोऽपरासह वसुन् ३.११.१

उपावर्तयाम् १३.१७.४
 उपारत्नः १३.२०.१६; तैसं ३.२.४.१
 उपो वस्मान् ब्राह्मणान् १३.२८.३
 उपो देवान् देवींषिः ७.९.११; तैसं १.३.७.१
 उभा कवी युवावा १४.१६.७
 उभाभ्यां देव सवितर १.१९.१; तैसा १.४.८.२
 उभाभ्यां उपस्तृणते ४.५.४; तैसा ३.७.४.१८
 उभा वामिन्द्राभ्यां आहुवथ्यै ६.१.१०; तैसं १.५.५.२
 उर्वे हि राजा वरुणधत्तार १४.२१.७; ये २.७.१०;
 तैसं १.४.४.५.१
 उरुणसावसुतृपायुदुन्यन्तौ १२.७.२; तैसा ६.३.२
 उरु प्रथलोह वे १.२६.१; ७.३.७; तैसं १.१.८.१;
 २.१२.२
 उरु वाताय १.१९.१०; तैसं १.१.४.२
 उरु विष्णो वि क्रमस्त ७.१.२; १२.१७.७;
 १४.२६.५; तैसं १.३.४.१
 उरुम्यन्ता अंसि १०.७.१
 उर्वन्तारिष्ठं वोहि ६.१२.१; १०.२१.१४;
 १३.२३.१६; तैसं १.१.२; कसं १.२
 उर्वन्तारिष्ठमन्त्रिषि १.४.१८; १८.१२; २०.५;
 ७.१४.१८; १०.१९.२; १३.११.३; तैसं
 १.१.२.२, ४.३; २.८.१; ३.९.२;
 ४.९.१
 उल्लसते मुसले दध ३.९.६; तैसा ३.७.६.२१
 उल्लसत्ता हवामहे ८.१८.९; तैसं २.६.१२.१
 उशिष्टं त्वं देव सोम १३.८.१४; तैसं ३.३.३.२
 उशिषसि कविः १२.१४.८; तैसं १.३.३.१
 उषाः केतुना सुपता २.१०.९
 उस्त धर्मं शिं प ११.९.९; तैसा ४.८.२
 उस्तवितं धूर्पाही १०.१९.७; तैसं १.२.८.२
 उर्वाधि १०.४.५; तैसं १.८.१५.२
 उर्वस्याहिरत्नी १०.६.१०; तैसं १.२.२.२
 ऊर्ध्वं पयः सिन्धुमाला धृत्वा च १.१२.७; तैसा
 ३.७.४.१५
 ऊर्वा वः पर्याम्यूर्वा ६.३.१; तैसं १.५.६.३
 ऊर्ध्वं त्वा १.२.१०; २.६.५; ६.१२.७; ७.१४.१४;
 तैसं १.१.१.१
 ऊर्वाधु प्रथमानं रथोर्ध्वं ४.८.२; तैसा ३.७.६.५
 ऊर्वाग्रदं त्वा २.८.१२; १३; तैसं १.१.११.१

ऊर्ध्वं क पु ण ११.१७.१; तैसा ४.२०.१
 ऊर्ध्वसदृशि वानस्पत्यः १०.६.१८
 ऋक्षामयोः शिल्पे स्वाः १०.५.१४; तैसं १.२.२.१
 ऋना स्तोमं सयर्म्य १२.२०.१; तैसं ३.१.१०.१
 ऋतं स्तृणामि पुरीषम् ५.७.७
 ऋतायामासि सुवर्ज्योतिः १२.१५.६; तैसं १.३.३.१
 ऋतं त्वा सत्तेन परिदिशामि ६.१०.१; तैसा
 २.१.११.१
 ऋतमसि २.३.९; तैसं १.१.९.२
 ऋतमेव परमेष्ठी ८.४.१२; तैसा १.५.५.१
 ऋतधोरसि २.३.९; तैसं १.१.९.३
 ऋतसदनमसि २.३.९; तैसं १.१.९.३
 ऋतसत्याभ्यां त्वा परिदिशामि ६.१०.२
 ऋतस्य त्वा देवहविः ७.१०.७; तैसं १.३.८.१
 ऋतस्य पथा पर्येहि ३.१७.४
 ऋष्यासमय मन्त्रस्य ११.१.१४; तैसा ४.२.३(७)
 ऋदये स्वाहा ३.१०.२; तैसा ३.७.११.४
 ऋभूषां त्वा देवानां ५.६.७; तैसा १.१.४.८
 ऋधर्मं वाजिनं वयं २.१८.१५; तैसा ३.७.५.१३
 ऋषभोऽसि शाकरो २.९.१६; तैसा ३.७.५.१०
 एकाय स्वाहा १.२६.१०; तैसं १.१.८.१
 एकया च दशमिध स्वभूते १४.१९.११; तैसा
 १.११.८
 एकासुराः पूर्वशया ४.५.५
 एको ममेका तस्य ४.१३.३
 एणीर्षानाः ये २.४.१९; तैसा ६.७.१
 एतत्ते ओ राप एति १४.४.१२; तैसं १.४.४३.२
 एतत्ते तत्र -ये च त्वामनु १.८.७; ८.२०.१३;
 १४.१२.२; तैसं १.८.५.१; ३.२.५.५
 एतद् त्वं मधुना ६.१८.७; तैसा २.४.८.७
 एता अवदन् २.१०.१; तैसं १.१.११.३
 एता आचरन्ति मधुमदुदुहानाः १.१२.३; तैसा
 ३.७.४.१४
 एतानि नः पितरो वार्ष्णेसि १.९.८; ८.२१.५
 एतास्ते स्वया अवृताः करोमि १२.५.३; तैसा
 ६.९.१
 एदमगन्त देववजने १०.१३.१; तैसं १.२.३.३
 एयोऽर्थेधिर्षामहि ७.२३.५; ८.२३.८;
 १४.२३.११; तैसं १.४.४.५.३

एमा अमगच्छाशिपो - दोहकामाः १८.३; तैसं
१.६.४.२
एवा वन्दस्व वरुणं १०.२२.४; तैमा २.५.८.४;
असं ८.४.२.२
एव ते गायत्रो भाग १०.१६.१३; तैसं ३.१.२.१
एव ते मुञ्चो यत्नते ७.२२.१७; तैसं १.४.४४.३
एव ते योनिः १३.७.१०; १४.१२
एव ते योनिः प्राणाय त्वा १३.११.९; तैसं
१.४.२.१
एव ते योनिरपानाय त्वा १३.१३.८; तैसं १.४.३.१
एव ते योनिर्मिमांसकाभ्यां त्वा १३.३२.१९
एव ते योनिः सजोशब्दां त्वा १३.१४.१०; तैसं
१.४.४.१
एव ते रुद्र भागः ८.१२.७; २३.५; १३.२५.१०;
तैसं १.८.६.१; ३.१.५.४
एव वो देव सवितः १२.१८.१; तैसं १.३.४.२
एवा ते अग्ने समित् ३.४.६; ४.१७.१; ६.१२.४
एवा ते यमसादने पौ २.४.२०; तैमा ६.७.२
एवातदत् ८.१२.२३
एवा रायः प्रेषे भगव १२.१.१०; तैसं १.२.११.१
एव्री ह्यः १०.९.१०
ऐन्द्रः प्राणो अहेअहे ७.१९.१५; तैसं १.३.१०.१
ऐन्द्रमसि ७.८.३; १२.१०.८; तैसं १.३.१.२
ऐन्द्रभाषृतमन्त्रावर्तं ४.२१.२; तैसं १.६.६.२
ओजसे बलाय त्वोद्यच्छे ५.७.१०; तैमा १.२.१.२१
ओजसे मे १३.२०.५
ओमासधर्षणीयुतः १३.१२.७; तैसं १.४.१६.१
ओमुजय हव्यं देवेभ्यः पाप्मनो माम् ६.११.२
ओमुजेभ्यामि हव्यं देवेभ्यः पाप्मनो यजमानम्
६.११.१
ओषधीभ्यस्वीपवीर्जिन्व ६.१२.८; तैसं ३.५.२.४
ओषधे प्रायस्वेनम् ७.१.१३; १४.८; १०.३.१२;
तैसं १.२.१.१; ३.५.१; ९.२
क इदमर्माद् भविष्यति २.१४.८
क इदमावर्तुर्भविष्यति २.१४.८
कदा चन स्तरोरसि १४.८.५; तैसं १.४.२२.१
कया नक्षित्र आ भुवत् १३.९.३; तैसं ४.२.११.२
कर्मणे वा देवेभ्यः पिबुभ्याः ८.१६.७
कर्मणे वा देवेभ्यः पानेयम् १.१६.१; तैसं १.१.४.१

कलशः १३.२०.१७
कल्पेतां वावापृथिवी ५.१२.१२; तैसं ४.४.११.१;
तैमा १.२.१.१८
कनिर्यैहस्य वि तनोति पन्थाम् १४.९.३; तैसं
३.५.५.३
कन्योऽसि कन्याहन्तः १२.१५.११; तैसं १.२.१२
कस्ता युनक्ति स त्वा युनक्तु ४.६.३; तैसं
१.५.१०.३
कस्ता युनक्ति स त्वा वि सुयतु ४.२२.२; तैसं
१.६.६.३
कामयुक्तः प्र णो मूर्धन्नाय १.१३.६; तैमा ३.७.४.१६
कार्परि १३.४.१०; तैसं १.३.१३.२
किमुत्तसि किमुत्तोष्ठाः ९.११.८
कुत्तरसि मधुच्छिः १.२१.९; तैसं १.१.६
कुहा अहं देवयज्यया ४.१९.४; तैसं १.६.४
कुत्र आप स्वाहाकुत्राः प ६९
कुम्भोऽस्याक्षरेणः १.५.१४; २.७.११; तैसं
१.१.११.१
कुप्ये त्वा सुयस्वावे १०.६.१५; तैसं १.२.२.३
को वः प्रणयति १.१८.६
को वो युक्ताति स वो युक्ता १.१८.१
को वो युनक्ति १.१८.८; ४.५.५
को वोऽयोधोर ३.१२.६; ४.२०.२
कोऽसि को नाम १३.२०.१०; तैसं ३.२.३.२
कन्या प ६९
कन्यवोऽसि विशावसुः २.९.३; तैसं १.१.११.१
गर्भं श्रवन्तमपदम् ९.५.२२; तैमा ३.७.३.६
गर्भेभ्यस्ता गार्भान् जिन्व ६.१३.१
गायत्रः पन्थां नसवो १३.१६.१७
गायत्रं छन्दोऽनु प्र जायस्व ७.१०.२; तैसं १.१.७.१
गायत्रमसि १.१८.८; तैमा ४.५.१७
गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि ११.२.२४; तैमा
४.२.६
गायत्रेण त्वा छन्दसा धृणसि ११.४.११; तैमा
४.३.३
गायत्रोऽसि ११.९.१३; तैमा ४.८.४
गायत्र्या त्वा सततक्षरया ९.१६.१; तैसं १.४.१३
गृहेभ्यस्ता गृहान् जिन्व ६.१४.३
गोमां अग्रे ४.२२.१०; तैसं १.६.६.४

गोष्ठं मा निर्गुहम् २.४.४; तैसं १.१.१०.१
 गोत्रो नेत्रात् १२.१९.१५
 गर्मः शिरः ५.७.४; तैसा १.१.७.१
 गर्मपातमभिना ११.१०.१२; तैसा ४.९.३
 गर्मे या वे दिनि शुक् ११.१३.४; ५; तैसा
 ४.११.१
 गर्म या तेऽन्तरिक्षे शुक् ११.१३.६; तैसा ४.११.१
 गर्म या ते पृथिव्यां शुक् ११.१३.७; तैसा ४.११.२
 गर्मतसेऽन्नेतत् ११.१४.१४; तैसा ४.११.४
 गर्मो देवो अयेतु ९.१६.४
 गर्मोऽपि रास्योपवनिः ६.१०.११
 गर्मोऽपि विश्वानुः १.२५.९; तैसं १.१.८.१
 पत्नीना मे मा संपृक्याः ३.१८.१
 घृतं घृतपादानः पियत् ७.२०.५; तैसं १.३.१०.२
 घृतवतीमन्धर्वो जुषमास्व २.१६.२; १२.३.७;
 तैसं २.५.९.६
 घृतवन्तं जुष्मयिनं ३.१.१३; तैसं १.६.४.४
 घृतेन दादापृथिवी आ घृतेषो स्वाहा ७.७.१६;
 १२.१०.४; तैसं १.३.१.२
 घृतेन दादापृथिवी प्रोम्बोभाम् ७.१४.१३; तैसं
 १.३.९.२
 घृतेनाकृते दूषणे दधाभाम् तैसं १.३.७.१
 घृतेनाकृती पशुं ग्रथेभाम् ७.११.१४; तैसं १.३.८.१
 चक्षुष्यो मे १३.११.२०; तैसं ३.२.२.२
 चक्षुः शीर्षं मा निर्गुहम् २.४.६
 चतुःशिखण्डा सुवर्णिः ४.६.४; ८.३; तैसा
 ३.७.९.४; ५
 चतुःशिखण्डे युवती ७.४.१
 चत्वारो मन चतस्रस्तथ ४.१२.२
 चन्द्रमसि मन भोगाय भव १०.१२.२; तैसं
 १.२.३.३
 चन्द्रमा देवो देवो प्रप्रा १०.१.५
 चित् स्थ १.३४.५; तैसं १.१.७.३
 चितः स्थ परिचिनः ११.८.२; १२.४.१५; तैसा
 ४.५.१५; ६.६.२
 चित्सं संज्ञनेन १२.१.१३; तैसं १.४.३.६.१
 चित्सं च चित्तिय ५.१५.१५; तैसं ३.४.४.१
 चित्तिदया पुनातु १०.५.१; तैसं १.२.३.२

चित्रं देवानां ३.१०.२; ११.१६.१३; १८.२;
 १४.४.४; तैसा २.८.७.३; तैसा १.७.६;
 २.१३.१; तैसं १.४.४.३.१
 चित्रावसो स्वस्ति ते ६.२.१; तैसं १.५.५.४
 चिदसि १.२४.५; तैसं ४.२.४.११
 चिदसि मनासि वस्यो ४.१५.३; १०.१५.५;
 १.२.४.१
 जनयन्ते त्वा संयामि १.२५.७; तैसं १.१.८.१
 जगताः पन्था आदित्या देवता १४.१०.६
 जगतामसि ११.८.८; ९.१३; तैसा ४.५.७; ८.४
 जातवेदः पवित्रवद् १ १९६; तैसा १.४.८.१
 जातवेदो भुवनस्व ५.४.४; तैसा १.२.१.१५
 जातवेदो वपसा गच्छ ७.१६.८; तैसं ३.१.४.४
 जुषामो अग्निः पवमान ५.२०.८
 जुषामो अप्सुप्राणस्य वैदु स्वाहा १२.१६.१५;
 तैसं १.३.४.१
 जुष्टो नोचो भूयासम् १२.२०.१; तैसं ३.१.१०.१
 जुहुरसि घृतात्नी २.९.११; ४.१०.१; तैसं
 १.१.११.२; तैसा ३.२.६.१०
 जुह्वामिस्ता हवति २.१३.३; तैसं १.१.१३.१
 जुष्टि घृता मनया १०.१५.१; तैसं १.३.४.१
 ज्योतिरसि तपोऽसि ११.३.१५; तैसा ४.५.२
 ज्योतिर्मा असि वनस्पतीनाम् ११.१४.१०; तैसा
 ४.१२.१
 ज्योतिषे तमवे त्वा ४.२१.८; ६.३.८ तैसं १.४.३
 ज्योतिषे त्वा ११.३.१६; ७.९; तैसा ४.३.१
 तत म आपस्ततु ३.१०.२; ९.१५.१६; तैसा
 ३.७.११.२
 तत्त्वा मसि ३.१०.२; १२.११.१२; तैसा
 ३.७.११.२; तैसं २.१.११.१
 तत्सन्धितुर्वरेण्यम् ६.३.३; तैसं १.५.६.४
 तदस्य प्रियम् १ १९८; तैसा २.४.६.२
 तद् निष्णोः परम पदं ७.८.१७; तैसं १.३.६.२
 तथै सद् १२.१२.६; तैसं १.३.३.१
 तन्मयि १२.१२.१२
 तन्मस्तनूति १०.१७.४; तैसं १.२.७.१
 तपसे त्वा ११.३.१६; ७.१०; तैसा ४.३.१
 तपस्या १ ६९
 तपो ज्यमे ११.८.१; तैसा ४.५.५

सं प्रत्यया पूर्वधा १३.१५.५; तैसं १.४.९.१
 तस्य ते पवित्रपते १०.५.५; तैसं १.२.१.२
 तौ धनिदुर्वैष्यस्य ५.१०.१०; तैसं ४.६.५.४
 ताम्नाशिष्मा शाले ४.२१.७; तैसं १.६.६.३
 तिचायनी मेऽसि ७.३.१; तैसं १.२.१२.१
 तिष्ठो यद्वस्य समिधः १३.७.१
 तुयो वो विश्ववेदा वि भजतु १४.४.९; तैसं
 १.४.४३.२
 तुषोऽसि विश्ववेदाः १२.१४.७; तैसं १.३.३.१
 तुभ्यं त्वा अजिरस्तन ९.१.८; तैसं १.३.१४.३
 तृतीयेन ज्योतिषा संविदाश्च पै १.९.९; तैसा
 ६.४.२
 तृप्तिरसि पायत्रं छन्दः ४.११.३
 तृप्तिरसि जागतं छन्दः ४.११.३
 तृप्तिरसि त्रैशुभं छन्दः ४.११.३
 तृणानां होत्रा मधोर्षुत्स्य १४.११.१५; तैसं
 ३.२.८.१
 तेजसे सा २.६.८
 तेजसे मे १३.२०.५
 तेजिष्ठा ते ताना ४.९.२
 तेजोऽसि २.६.७; ४.२१.५; तैसं १.१.१०.३
 तेजोऽसि तेजोऽनु मेहि २.६.८; ११.१०.३; तैसं
 १.१.१०.३; तैसा ४.८.५
 ते वे धामान्युपमसि ७.८.१०; तैसं १.३.६.१
 ते हि पुत्रास्ते अदितेः ६.४.४; तैसं १.५.४
 तोवे रायः १०.१५.१३; तैसं १.२.५.२
 तो देवी शुक्रामग्निनी १३.२५.१; तैसा १.१.१.४
 त्रयसिं शस्तन्तवः ९.११.१; १४.४; १६.३; तैसं
 १.५.१०.४
 त्रयो मन तिस्रस्तस्य ४.१३.३
 त्रिंशत्तपस्य गगिनो १३.१५.९; तैसं १.४.११.१
 त्रिवृत्सक्ये दर्भ इमान् १.६.१३; तैसा ३.७.४.११
 त्रिष्कलीकिप्रमाणानां १.२२ १२; तैसा ३.७.६.२०
 त्रीणि पदा प १५८; तैसा २.४.६.१
 त्रीन् परिशो हितसः समिधो १.५.१३; तैसा
 ३.७.४.९
 त्रिष्टुभः पन्था वरा देवता १४.२.४
 त्रिष्टुभमसि ११.८.८; तैसा ४.५.७
 त्रिष्टुभोऽसि ११.९.१३; तैसा ४.८.४

त्र्यम्बकं यजामहे ८.२२.९; तैसं १.८.६.२
 त्वं सोम तनुःकृदयः १२.१६.१४; तैसं १.३.४.१
 त्वचं गृहीच १.२६.३; तैसं १.१.८.१
 त्वं च सोम नो वक्षो प १५७; तैसं ३.४.११.१
 त्वं देवानामसि सञ्चितमम् १.१५.६; तैसं १.१.४.१
 त्वं नो अग्ने ३.१०.३; ९.१५.६; तैसा ३.७.११.३;
 तैसं २.५.१२.३
 त्वमग्ने वक्षसि ३.१०.३; तैसा ३.७.११.३
 त्वमग्ने प्रतपा असि १०.७.७; ११.११.१२; तैसं
 १.२.३.१
 त्वमग्ने सप्रथा असि ९.१४.९; तैसा २.४ १.६
 त्वयं त्वा रूपैरुपरिष्टात् ७.४.३; कासं २.१
 त्वय्यीमती ते स्मेय ११.८.२१; तैसा ४.७.५
 त्वष्टुर्द्वे देववज्रया ४.१९.३; तैसं १.६.४.४
 त्वामर्जुन पै २.५.४; तैसा ३.९.१
 त्वामु ते दधिरे हव्यवाहम् ७.१५.८; तैसं ३.१.४.४
 त्विष्ये त्वा ११.१०.१५; तैसा ४.१०.२
 त्वे सयः १०.१५.१२; तैसं १.२.५.३
 त्वष्ट्राभ्यं मणिम्भूत पै २.११.१३; तैसं ४.१.१०.१
 दधकनुभ्यां ये १३.१९.१९; तैसं ३.२.३.२
 दधग्ने वा यदीम् १३.९.७; तैसं ३.३.३.३
 दधिक्षाण्यो अक्षारियम् ४.२२.४; १४.१९.६;
 पै २.७.७; प १५८; तैसं १.५.११.४
 दधिरस्यदव्यो ४.१४.४; तैसं १.९.२.४
 दध ते तनुवो २.१९.१; तैसा ३.७.५.११
 दध प्राचोर्दध भासि ११.८.१५; तैसा ४.६.१
 दामवः स्व पेतवः ११.९.१०; तैसा ४.८.३
 दिवः खानोऽस्तवतः ४.१८.४; तैसा ३.७.६.११
 दिवः शुभिष्याः पर्यन्तरिक्षान् ५.८.१; तैसा
 १.३.१.२२
 दिवं गच्छ कुक्क पत १४.४.६; तैसं १.४.४३.१
 दिवं तपस्यस्यस्य ११.८.६; तैसा ४.५.११
 दिक्प्रभो मा छेदाः ७.२.१; तैसं १.२.५.१
 दिक् शिल्पमवतत २.५.१; तैसा ३.२.२.१
 दिक् सतुरसि ७.९.५; कासं ६.९
 दिक् स्रग्भनिरसि १.२३.२
 दिक्स्तवा परश्वत्याः ११.१३.१६; तैसा ४.११.२
 दिवे त्वा २.७.१५; ७.७.१२; १२.९.१६; तैसं
 १.१.१२.१; ३.१.१; ३.६.१

दिवो भागोऽसि ३.३.१०

दिवो वा विष्णुवृत् १२.७.१२; तैत्ति १.२.१३-२

दिवः स्वाहा ७.२०.८

दिवो जिन ३.१८.३

दीदिदि दीदिदासि दीदाय ६.१४.८

दीर्घमुखि ११.११.१२ तैत्ति ४.३२.१

दीर्घान्तु प्रणितिम् १.२३.७; तैत्ति १.१.६.१

हँ मा हँ गोपति १.१४.२

हँन्तो दुर्गो छायाष्टभिर्व्योः १.२०.४; तैत्ति १.१.४.२

हृते श्वः शिषिरे १३.२०.२६; तैत्ति ३.२.४.३

बेवहृतस्तेनलोऽवयजनमसि १४.१९.२; तैत्ति ३.२.५.७

देवंगममसि १.४.२०; तैत्ति १.१.१.२

देव पुरश्चर सप्तासं त्वा ११.४.१३; ५.४; ६.८; ७.४; तैत्ति ४.३.२(१०)

देवार्हिमां त्वान्वत् १.२.१२; तैत्ति १.१.२.१

देवार्हिः शतकृत्वा वि रोह १.४.१; तैत्ति १.१.२.१

देवधूदेतामि म वषे १०.३.१४; तैत्ति १.२.१.१

देव संहृत्वा १४.१५.१०; तैत्ति ३.२.८.३

देव सवितरेते त्वा ३.१४.२; तैत्ति ३.७.६.२

देव सूर्यं रोमे कोष्मामस्तं १०.१६.१; काशं २.६

देवता सविता पुनातु १.१३.१०; काशं १.३

देवता सविता सप्तावनक्तु २.११.२; ७.१.११; ८.२; ११.७.६; तैत्ति १.३.५.१; ६.१; तैत्ति ४.५.१

देवता सविता ध्रुवतु १.२६.६; तैत्ति १.१.८.१

देवता सविताऽवतु ११.४.४; तैत्ति ४.३.२(५)

देवस्य त्वा सविनुः प्रखे १.३.११; १८.१०; १९.१०; २०.११; २३.४; २४.११; २५.१; ३.१७.५; ५.३.३; ११.१.५; १३.९.११

देवस्य सविनुः पवित्रम् ३.८.२

देवस्य सविनुः गवे २.२.८; तैत्ति १.१.१.३

देवः सविता योरोऽवतु १०.१२.२; तैत्ति १.२.२.२

देवः सविता योरो देवा ४.१३.१; तैत्ति ३.७.५.४

देवा गावुर्विदे गावुः यजन् ४.१.३; तैत्ति ३.७.५.१

देवा गावुर्विदे गावुः सविता ३.१२.२; ७.१२.१७; तैत्ति १.१.१३.३; ४.४.८.३

देवा माताम इन्दुरिन्द्र १४.१.१२; तैत्ति ३.७.१.२

देवाञ्जनमगन् यज्ञः ९.१५.१५; १०.९.१

काशं १२.६

देवा देवेषु पराक्रम्यम् ४.४.३; तैत्ति ३.७.५.१

देवानां त्वा पितृणाम् ११.१०.३; तैत्ति ४.८.४

देवानां पत्नीष्विन्द्र ४.१९.५; तैत्ति १.६.४.४

देवानां पत्नीष्व २.५.६; काशं १.१०

देवानां परिपूतमसि १.३.९; तैत्ति १.१.२.१

देवानां पितृणां परिपूतमसि ८.१६.७

देवी छायाष्टभिर्वी ११.१.१३; तैत्ति ४.२.२(१)

देवी द्वारी मा मा स त्वातम् १३.२१.५; तैत्ति ३.२.४.४

देवीरूप एव वो गर्भः १४.२३.१; तैत्ति १.४.४.५.३

देवीरूपो अषां नपात् १०.१२.१७; तैत्ति १.२.३.३

देवीरूपो अषां नपात् १३.४.८; तैत्ति १.३.१३.२

देवीर्वैदेरुणि ४.१५.३

देवीर्वीर्योः ११.२.३; तैत्ति ४.२.३(१)

देवेभ्यः सुम्पस्वम् १.२२.८

देवेभ्यः सुम्पस्व ७.३.७; १४.१२; तैत्ति १.२.१२.२

देवेभ्यः सुम्पस्व ७.३.११; तैत्ति १.२.१२.२

देवेभ्यस्तु १३.२२.१३; तैत्ति ३.२.१०.१

देवेभ्यस्तु देवायुवे १३.२२.२६; तैत्ति १.३.१४; काशं ४.६

देवेभ्यस्तु मरीचिभ्यः १३.११.६; तैत्ति १.४.२.१

देवेभ्यः स्वाहा ७.१६.९; तैत्ति ३.१.४.४

देवो देवमेतु १०.२.३; पञ्चा १.१.२

देवो वः सविता शर्षणतु १.२.१५; तैत्ति १.१.१.१

देवो वः सविता हिरण्यपाणिः १.२२.७; २३.१; तैत्ति १.१.५.२; ६.१

देवो वः सवितेत्युनातु १.११.१२; १५.१; २६.१३; तैत्ति १.१.५.१; १०.१

देवीं पिवं मनस्ये १०.१०.१२; तैत्ति १.२.३.१

देवाभ्यस्तुः स्वाहा ३.१०.२; तैत्ति ३.७.११.३

देव्या अर्धवैव उपहृताः ३.१.१८; तैत्ति ३.५.८.३

सोपास्तोर्भेमः स्वाहा ९.१.१०; तैत्ति १.८.७

दीर्घार्थं स्वाहा ३.१०.२; तैत्ति ३.७.११.३

दा तं भूयो गच्छतु ७.२२.१; काशं ३.३

छायाष्टभिर्वी त्वा परिपूतमसि ११.१.१३; १४.१४.१२; तैत्ति ३.२.८.५; तैत्ति ४.८.४

वावापृथिवीरुद्रं देवयज्यया ६.१७.१३; कसं ५.१
सुतानस्ता माकतो मिनोनु १२.१०.२; तैषं
१.३.१.२

सुसाय ता ११.१०.१५; तैआ ४.१०.२
इषयस्वन्द १३.७.६; वै २.३.१४; तैषं
३.१.८.३; तैआ ६.६.१

दे इवली १३.१९.१३; तैषं ३.१.२.२
दौ मम दे तस्य ४.१३.२; दामा १.५.४.१३
दौ समुद्रो विततावप्यौ १३.१९.१३; तैषं ३.२.२.१

धनुर्इताद् वै १.५.११; तैआ ६.१.३
धरुणमसि १.२४.५; तैषं १.१.७.१
धर्ममसि १.२४.५; तैषं १.१.७.१

धर्मासि १.२४.५; तैषं १.१.७.२
धर्मासि सुधर्मा मे ११.११.१; तैआ ४.१०.२
धर्मो मानुषान् ७.१०.८; तैषं १.३.८.१

धा असि स्वाहा असि २.१.१०; तैषं १.१.९.३
धाता पुनाद् सविता पुनाद् वै १.८.४; तैआ ६.३.२
धाता रातिः सवितेवं १४.१९.१०; तैषं १.४.४४.१

धाम्नो धाम्नो राजन् ७.२२.३; तैषं १.१.११.१
धिपणासि पर्वत्या १.२३.३; तैषं १.१.९.१
धिपणासि पर्वत्येदी १.२३.३; तैषं १.१.९.१

धिपणे वीह्य सती १३.१०.२; तैषं १.४.१.२
धुरि धुरीं पतन् ३.७.५; तैषं १.१.१३.३
धूषि धूर्व धूर्वन्तम् १.१९.४; तैषं १.१.४.१

धृती द्यौ विवृती ४.९.३; तैआ ३.७.८
इधिरसि ब्रह्म यच्छ १.१२.११; २४.२; ३.७.२;
१०.५; तैषं १.१.७.१

ध्रुवसिरोस ७.५.१; तैषं १.२.१२.३
ध्रुवं ध्रुवेण १४.१५.१; तैषं ३.२.८.९
ध्रुवमसि पृथिवी रूद्र १.२४.३; तैषं १.१.७.१

ध्रुवा भरिमन् गोपती १.३.१; तैषं १.१.१.१
ध्रुवासि २.९.१४; ३.९.१३; ७.३.८; तैषं
१.१.१३.२; २.१२.२

ध्रुवासि धरणी धनस्य ४.१०.३
ध्रुवोसि ध्रुवोऽहं ४.९.१; तैषं १.६.३.१
ध्रुवणां मातीकायाव पादि १००.९.३; तैषं
१.२.९.२

नळं ह्रं वै २.४.२५; तैआ ६.७.२
नभसे स्वाहा ८.१०.९; तैषं ३.१२.१३

न मं इदमुपदम्भियन् ४.१५.३
नम इन्द्राय मखन्वे १३.२०.२५; तैषं ३.२.४.२
नमः कस्तुरेभ्यो वै २.७.७

नमः कृताय कर्मणे ३.१८.१०; काश्री २.२.२३
नमः पृथिव्यै १३.२१.१०; तैषं ३.२.४.४
नमस्त आतां ७.१३.९; तैषं १.३.८.२

नमस्वे अस्तु मीदुपे ६.५.६
नमः सखीनां पुरोमाणं नद्युपे १३.२१.८; तैषं
३.२.४.४

नमः सद्यस्पतये १३.२१.७; तैषं ३.२.४.४
नमः सख्ये १३.२१.६; तैषं ३.२.४.४
नमो अस्तु खौभ्रः वै २.११.११; तैषं ४.३.४.३

नमोऽग्नये मखन्वे १३.२०.२३; तैषं ३.२.४.१
नमो दिवे १३.२१.९; तैषं ३.२.४.४
नमो देवेभ्यः १२.१८.३; तैषं १.३.४.९

नमो ब्रह्मे प्रथमतये वै २.६.२
नमो मित्रस्य वरुणस्य १०.२०.४; तैषं १.२.९.१
नमो रुद्राय मखन्वे १३.२०.२४; तैषं ३.२.४.२

नमो नः पितरो रुद्राय १.२.१०; तैषं ३.२.४.५
नरायैः खीतस्य सोम देव वे १३.१२.३
नर्य प्रथं मे गोपाय ५.११.७; तैआ १.१.१०.३;
२.१.२५

न हि ते अग्ने तदुवै वै १.१.१२; तैआ ६.१०.१
न हि तेपाममा चन ६.४.४; कसं ७.२
नाके सुपर्णम् वै २.७.९; तैआ ६.३.१

नालोऽसि ब्रह्मः संकमनः ५.८.१०
नाना प्राणो यममानस्य पशुना ७.१२.१२; तैषं
३.१.४.३

नानिस्त आ प्यामताम् ७.१४.७; तैषं १.२.१.१
निद्राभ्या २४ देवभुक्तः १३.१.१०; तैषं ३.१.८.१
निरुं वृद्ध ओक्यः ३.१२.१; तैआ ३.२.११.३

निरस्तः परमस्तुः ३.१४.२
निरस्तो नम्यः १२.११.१०
निरुद्रं कर्म भयं १.१२.११; तैआ १.३१

निर्ध्व्ये ता १०.१२.७; तैषं १.२.३.३
निर्दण्ये स्त्री निर्दया १.२४.४ तैषं १.१.७.१
निर्दिपन्ते निरपति वृद्ध ३.९.८; तैषं १.४.३

निर्मा मुह्यमि उप्याद ७.१६.१३
तिपसाद धृतमतो ५.१२.४; तैषं १.८.१९.१

निष्कृत्यै स्वाहा ३.१०.२; तैमा ३.७.११.३
 निष्ठमं रक्षो निष्ठमोऽपराधः १.१२.२
 मृचक्षुर्त्वा देव सोम १३.२६.११; तैसं ३.२.५.१
 नेत्वा वातः स्कन्दशत ११.११.३; तैमा ४.१०.२
 पञ्चिच्छन्दसोऽधिपतस्य १४.१७.१६
 पञ्चधाग्नीन् ५.११.७; तैमा १.२.१.२७
 पञ्च मम न तस्य किञ्चन ४.१३.३; श्रमा
 १.५.४.१६
 पञ्चानां त्वा वातानां २.७.२; तैसं १.६.१.२
 पतिन पश्येय ते २.५.७; मैसं १.४.३
 पद्मा नामासि कुतिः १०.२.४
 पयस्वतीरोपधयः ४.१.६; तैसं १.५.१०.२
 पर ऊ त एकं पे १.१.८; तैमा ६.४
 परमो त्वा परावतम् ३.१३.१; तैमा ३.१.११.२
 परं मृत्यो बतु परेदि पे २.४.२८; तैमा ६.७.३
 परापूतं रक्षः परापूता १.२.२.३; तैसं १.१.५.२
 परिधिदसि १.२४.५; तैसं ४.२.४.१२
 परि त्वा गर्विणो गिरः १२.८.१५; तैसं १.३.१.२
 परिभूरमि परिभूरिर्त्र १३.१५.१४; तैसं ३.२.३.१
 परिकिञ्चितं रक्षः ७.३.३; ७.१०; १०.१५.९;
 १२.९.१५; ११.३; तैसं १.२.५.१; ३.१.१
 परिवत्सरीणो स्वस्तिमाशसे ८.१०.११
 परिवत्सरीणो स्वस्तिमाशासे ८.१०.१४; तैमा
 १.४.१०.२
 परि वागपतिः कविः १.२६.५; तैसं ४.१.३.५
 परिकीरसि परि त्वा ७.९.३; तैसं १.३.६.२
 परिपद्योऽसि पवमानः १२.१५.३; तैसं १.३.३.१
 परिलुणीत परिपत्तामि १.११.१; तैमा ३.७.६.१
 परेत पितरः घोम्याः १.९.१२; ८.२१.५; तैसं
 १.८.५.२
 परेयुसोऽम् पे १.१.१८; तैमा ६.१.१
 पर्जन्यो देवो देव उद्गाता १०.१.७
 पवमानः सुवर्जनः १०.५.४; प १९६; तैमा
 १.४.८.१
 पवित्रं ते विततं १३.१२.१४; तैमा १.११.१
 पवित्रे स्थो वैष्णो १.१७.६; तैमा ३.७.४.११
 पद्यन् मे वृष्ट ६.११.८; वृष्टं ६.४; ७.१४
 पातं मा दातापृथिगं भद्राहः १३.२१.१३; तैसं
 ३.२.४.४

पायुस्त आ प्यायताम् ७.१४.७; तैसं १.३.९.१
 पावमानोः स्वस्त्वयनीः प १९९; तैमा १.४.८.४
 पावमानोर्द्विस्तु नः प १९९; तैमा १.४.८.५
 पावमानोर्नयो अयेति प १९९; तैमा १.४.८.४
 पाहि मां दुधरिताव् २.१४.१; तैसं १.१.१२.१
 पितरो भूः १०.२.५; पंमा १.१.५
 पितृणो सदनमसि ७.७.१५; तैसं १.३.६.१
 पितृभ्यस्तत् पितृन् किञ्च ६.१३.४; तैसं ३.५.२.३
 पुनरमिः १४.१८.१४; तैसं ३.२.५.४
 पुनरुक्ता ५.२०.११; ११.१७.१२; तैसं १.५.३.३;
 तैमा ४.२०.२
 पुनर्द्विविधि १३.३२.२०; तैसं ६.५.१.३
 पुनरवाः ७.९.१३
 पुनरपमिती यज्ञो ३.११.१; तैमा ३.७.११.५
 पुनरपस्य स्यावति पे १.५.२; ४; तैमा ६.१.२
 पुष्टिमती पशुमती ३.१२.११
 पूर्वा दर्वि परा पत ८.१४.५; तैसं १.८.४.१
 पूर्वा पथात् ५.१५.८; तैसं ३.५.१.१
 पूषा ते ग्रन्थि विप्यतु २.८.४; मैसं १.१.१२
 पूषा ते ग्रन्थि ग्रन्थानु १.४.१२; तैसं १.१.२.२
 पूषा ते विले विध्यतु २.५.११
 पूषा त्वेत्स्व्यावयतु पे १.२.१४; तैमा ६.१.१
 पूषा त्वोपावृष्टतु ११.९.७; तैमा ४.८.३
 पूषा वन्या रोमो १०.११.१४; तैसं १.२.२.२
 पूषासि ६.१३.५; मैसं १.८.५
 पूषा स्थ १.१२.४; तैमा ३.७.४.१५
 पूषेमा आशाः पे १.३.३; तैमा ६.१.१
 पूष्णे धारसे स्वाहा ११.१३.९; तैमा ४.१०.३
 पूष्णे स्वाहा ११.१७.४; तैमा ४.१६.१
 पूष्णोऽहं देववज्रया ८.२.१; वृष्टं ५.१
 श्रुतिनि देववज्रयोऽप्यारते २.१.६; तैसं १.१.९.१
 श्रुतिवो गच्छन्तरिचं वयन् पे २.५.१९; तैमा ६.८.२
 श्रुतिवो वपज्ज्वावत् ११.७.७
 श्रुतिवो वमिन् ११.२१.२; तैमा ४.४.१
 श्रुतिवो वामो वैश्वानरेऽभ्यो जुहोमि स्वाहा ६.१४.१
 श्रुतिव्या धं भव १०.१२.१९; तैसं १.३.५.१
 श्रुतिव्यास्ता अधिप्या पे १.१०.२
 श्रुतिव्यास्ता नाभो आस्तामि ३.१०.६; वायं १.११

पृथिव्यास्त्वा मूर्ध्ना जिघर्षि १०.१५.८; तैसं
१.२.५.१

पृथिव्यास्त्वा लोके साव्यामि पै २.५.१; -तैआ
६.७.३

पृथिव्याः संपृचः पाहि १.४.३; तैसं १.१.२.२

पृथिव्यै त्वा २.७.१५; ७.७.१२; १२.५.१६;
तैसं १.१.११.१; ३.१.१; ५.१

पृथिव्यै भागोऽसि ३.३.१०

पृथिव्यै वर्मासि २.१.६; वासंका १.९.२

पोदाय त्वा २.८.१; तैसं ७.१.११.१

प्र केदुना पै १.७.१०; तैआ ६.३.१

प्रपास्यान् हवामहे ८.९.६; तैसं १.८.३.१

प्र च्चवस्व भुवस्वते १०.२०.१; तैसं १.२.९.१

प्रगा अमे धंवातय ५.४.१; तैआ १.२.१.१३

प्रगा योनिं ना निर्धक्षम् २.४.७; तैसं १.१.१३.१

प्रज्ञानन्तः प्रतिपृहन्ति ७.१२.६; तैसं ३.१.४.१

प्रज्ञापत्ये स्वाहा ६.१२.१०; तैसं ३.४.२.१

प्रज्ञापतिरसि सर्वतः ४.११.४; तैआ ३.७.६.११

प्रज्ञापतिर्जयानिन्द्राय वृष्ये प्रायच्छत् ५.१५.१५;
तैसं ३.४.४.१

प्रज्ञापतिर्मनसाम्भोऽन्वेत १३.१.४; तैसं ४.४.९.१

प्रज्ञापते १.१०.२; ३.१०.२; तैसं १.८.१४.२;
तैआ १.७.८.७

प्रज्ञापतेर्जायमानाः ७.९.११; तैसं ३.१.४.१

प्रज्ञापतेर्विभाजाम ४.१९.९; तैसं १.६.५.१

प्रज्ञापतेर्विश्वदृति ९.८.६

प्रज्ञापतेस्त्वा प्राणिन ५.६.४; तैआ १.२.१.१९

प्रज्ञापती एवा मनसि जुहोमि १२.१.४; तैसं
३.१.२.२

प्रज्ञाम्यस्त्वा १०.१६.११; तैसं १.२.६.१

प्रज्ञां मे यच्छ ६.१३.४; कसं ६.५

प्रज्ञासवमनु प्राणिदि १०.१६.१२; तैसं १.२.६.१

प्रतक्रासि नभस्त्वा १२.१५.४; तैसं १.३.३.१

प्र तद्विष्णुः स्ववते १२.९.२; तैआ २.४.३.४

प्रति त्वा पृथिवी वेतु १.२.१.३; तैसं १.१.५.१

प्रति एवा वर्षवृद्धं वेतु १.२२.२; तैसं १.१.५.२

प्रतिपुतो वरुणस्य पाशः १४.२३.९; तैसं १.४.४.३

प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशः १०.१९.१३; तैसं
१.२.८.३

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा भरतयः १.३.६; १८.१२;

२.४.३; ६.१०.१३; १३.१३; ७.१५.१;

तैसं १.१.२.१; ४.१; १०.१; तैआ ३.२.२.२

प्र देवं देवनीतये ७.१०.५; तैसं ३.५.११.४

प्र दाना ययैः पृथिवी ऋतावृषा १४.१२.१२; तैसं
१.११.१

प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः ५.१२.११; तैसं १.६.२;
कसं ७.१४; ८.७

प्रमा असि ११.८.३; तैआ ४.५.१५

प्रयासस्य स्वाहा पै २.१.१४; तैआ ३.२०.१

प्रयुता द्वेर्वासि ७.१५.११; तैसं १.२.१.६

प्र बाता वामित पै २.४.१३; तैआ ६.६.२

प्र वायुमज्ज प ११.८; तैआ २.८.१.१

प्र वेपथे कव्ये ५.३.९; तैआ १.२.१.९

प्रवर्ण सक्थी ११.१९.१३; तैआ ४.३.५.१

प्रहर्षिणो मन्दिरस्य १३.११.१७

प्राणपशुदग्धपशू १३.१०.४; तैसं १.४.१.२

प्राचीमनु प्रदिशं ५.८.१; तैआ १.१.७.१

प्राच्या दिशि देवा ४.२०.४; तैसं १.९.५.१

प्राजापत्यं पवित्रं प १९.३; तैआ १.४.८.६

प्राणं तामृत आदधामि ५.९.८; तैआ १.२.१.३४

प्राणस्य त्वा परस्यावाः ११.१३.१६; (प्रायै)
तैआ ४.११.३

प्राणापानाभ्यां त्वा सनतुं २.८.९

प्राणाय त्वा १.२३.६; १०.१६.११; १३.६.६;

तैसं १.१.६.१; २.६.१; ३.५.८.१

प्राणाय मे १३.१९.१५; तैसं ३.२.३.१

प्राणाय स्वाहा ११.७.५; १७.४; तैआ ४.५.१;
१५.१

प्रातर्स्तोत्रमैः स्वाहा ९.९.१४; तैसं १.८.७

प्रास्ता अग्नि भरत ७.१२.१०; तैआ ३.६.६.१

प्रेदो अमे दीदिदि ५.१०.१०; तैसं ४.६.५.४

प्रेयमगाद्विपणा १.३.७; तैसं १.१.२.१

प्रेक्षुदेहि १३.४.५; १.१४; तैसं ३.५.६.१

प्रेतु अद्रणस्पतिः ११.१.१०; तैआ ४.३.२

प्रेतु अद्रणस्पती १२.१६.९; तैसं ३.५.६.१

नपाल देव सविताः २.१.९; तैसं १.१.९.१

वर्हिर्दसि २.७.१४; तैसं १.१.११.१

वर्हिपोऽहं देवमज्या ४.१७.४; तैसं १.६.४.१

बहु दुर्गन्धनाय १.१२.१४; तैत्ति ३.७.४.१६
 वीमला ५-६१
 बृहत् १४.१.१०
 बृहद्भिः सवित्र सृष्टिः ५ १९९; तैत्ति १.४.८.३
 बृहद्वसि बृहद्वस्रा १२.१३.९; तैत्ति १.३.२.२
 बृहद्वसिस्तु सुम्ने रणवतु १०.१५.७; तैत्ति १.२.५.१
 बृहद्वसिस्तुवोपसीदतु ११.९.९; तैत्ति ४.८.३
 बृहद्वसते परियुद्धान वेदि ४.६.७
 बृहद्वसते परि दीवा रथेन ५.८.५; तैत्ति ४.६.४.१
 बृहद्वसतेर्मैत्रा हरामि १.४.१७; तैत्ति १.१.२.२
 ब्रह्म विस्वस्य ४.१६.२; तैत्ति ३.७.५.७
 ब्रह्मज्योतिरसि सुवर्धना १२.१५.७; तैत्ति १.३.३.१
 ब्रह्मणस्तु परस्वत्याः ११.१३.१६; तैत्ति ४.११.३
 ब्रह्मणा त्वा क्षपामि ११.२०.४; तैत्ति ४.३८.१
 ब्रह्मन्वाद्य च वक्ष्ये १५.११; ध्याना १.५.१.११
 ब्रह्म ईदं क्षत्रं ईदं ७.८.१५; तैत्ति १.३.६.२
 ब्रह्म देवा अवीवृषन् ३.५.१०; तैत्ति १.१.१३.१
 ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः रामिषम् ३.४.५; तैत्ति २.६.९.१
 ब्रह्मन् ब्रह्मासि ब्रह्मणे ३.१८.७
 ब्रह्मपूता स्व ४.५.५
 ब्रह्म प्रविष्टा मनसो ३.१०.२; तैत्ति ३.७.११.१
 ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि ७.८.१४; तैत्ति १.३.६.२
 ब्रह्मविद्योतिरिषन् ५ १.१.१४; तैत्ति २.१.१
 ब्रह्म वेपथं तन्मे शिन्वति १३.२४.१; तैत्ति १.१.१.१
 ब्रह्माणं ता हिंसायैकमाने ९.४.१
 ब्रह्मा देवानां ५ १९७; तैत्ति ३.४.११.१
 ब्रह्मण एवहोता ५ २.१.१२; तैत्ति ३.७.१
 ब्रह्मणमद्य रात्र्याद्यम् १४.५.४; तैत्ति १.४.४३.२
 ब्रह्मणा अयं व जीवन् ३.४.३
 ब्रह्मणोस्तर्पयितव्ये ४.२२.११
 ब्रह्मणानामिदं हविः ४.१६.२; तैत्ति ३.७.५.१
 भवेदि माविश १३.२६.९; तैत्ति ३.२.५.१
 भद्रोऽस्त्यमृतमद्यः ५ २.७.१३; तैत्ति ३.१०.८.२
 भग रथ भगवत् ७ ८.२३.१; ध्याने ९.७
 भगवो भार्गो भार्ग ४.१६.२; तैत्ति ३.७.५.१
 भद्रम् १२.१२.५; ११; तैत्ति १.३.२.१
 भद्रादि भेषः पादि १०.१२.१६; तैत्ति १.२.३.३
 भद्राद्यः भेषः समवेष्ट देवाः ६.१७.१६; तैत्ति
 ५.७.२.४

गर्तु नः शक्यम् ६.४.१; २
 भवतं नः समसौ ७.१०.५; ९.११.२; तैत्ति
 १.३.७.१; ४.२.५.१
 भुवनपते स्वाहा ९.१५.११; १२; तैत्ति २.६.६.३
 भुवनमसि नि प्रमस्व २.१३.१; तैत्ति १.१.१२.१
 भुवनस्व पते ५ १.४.३; तैत्ति ६.१.२
 भूः स्वाहा ११.११-११; तैत्ति ४.१०.५
 भूतकृत् स्व ६.१०.५; तैत्ति १.३.९
 भूतमसि भूते ता पात्र १४.१४.११; तैत्ति ३.२.८.५
 भूतानां पते स्वाहा ९.१५.११; १३; तैत्ति २.६.६.३
 भूताय स्वाहा ९.१५.११; तैत्ति ३.८.१८.५
 भूतेभ्यस्त्वा ७.५.१; तैत्ति १.२.१२.३
 भूते त्वा ११.१०.१५; तैत्ति ४.१०.२
 भूतये स्वाहा ९.१५.११; १३; तैत्ति २.६.६.२
 भूते भुवनपते ३.१४.१; तैत्ति ३.७.६.१
 भूमिर्भूता महिमानं ४.७.२; तैत्ति ३.७.६.४
 भूमिर्भूमिममान्माता ३.१८.६; ध्याना १६.२०
 भूमिर्भूता ५.७.२; १८; १.४.४; तैत्ति १.५.३.१
 भूयस्वेहि भेयस्वेहि ४.१५.२; तैत्ति ४.१.५
 भूरसि भेषो रदनीनां १३ २२.११; तैत्ति ३.२.१०.२
 भूय कथं वाक् ४.५.५
 भूर्गं वासुकिः ५ १.१.१४; तैत्ति ३.१.१
 भृगूनां त्वा भवतये ५.६.७
 भृगूनामत्रिस्ता १.१२.१३; २४.९; तैत्ति १.१.७.२
 भेषां गवे ८.२२.८; तैत्ति १.८.६.१
 भेषां दुरिष्ठये स्वाहा ३.१०.२; तैत्ति ३.७.११.३
 भस्वस्य रात्र्यादि ११.२.२६; तैत्ति ४.३.६
 भस्वस्य क्षिरोऽसि १.२५.९; २.१४.५; ११.२.२९;
 तैत्ति १.१.८.१; १२.१; तैत्ति ४.२.५
 भस्वाय त्वा ११.६.५; तैत्ति ४.५.१
 भस्वाय त्वा मयस्य त्वा ११.१.१५; तैत्ति ४.२.३
 भर्गि हस्ताद्य ५ १.५.१२; तैत्ति ६.१.३
 भद्रा मोद इतोभा मोद इव १४.१२.१२
 भवने स्वाहा ८.२.७; तैत्ति ३.१२.१३
 भद्रु त्वा भद्रुता करोतु ११.२.१०; १४; तैत्ति
 ४.२.५
 भद्रु भद्रु ११.८.९; तैत्ति ४.५.७
 भद्रु हविषि ११.९.१९; तैत्ति ४.८.४
 मनसाग्निभ्यः प्रहिणोमि ७.२३.१३

मनसवापु १३.१३.५; तैसं १.४.३.१
 मनुना दृष्टो घृतपदी ३.१.१; तैवा ३.७.५.६
 मनुष्यत्वा निर्धोमहि ७.५.५; तैवा ३.११.६.३
 मनो ज्योतिर्ज्योतताम् ३.२.६; ५.१९.११; ६.६.४;
 ९.११.१; तैसं १.५.३.२; १०.२
 मनो न येपु हवनेषु १३.१५.६; बासं ७.१७
 मनो न्वा हुताग्ने १.९.१३; तैसं १.८.५.२
 मनो मे हार्दि यच्छ ७.२१.१४; तैसं १.३.११.१
 मनोश्वासि भूरिपुत्रा ११.७.१६; तैवा ७.५.४
 मनोऽसि प्राशक्त्यम् ७.१२.८; तैसं १.९.२.२
 मनोस्त्वा ग्रामण्यो ५.६.७; तैवा १.१.४.८
 मन्त्राभिभूतिः १३.२६.१३; २७.२१; ३०.११;
 ३३.२; ७; तैसं ३.२.५.१
 मम नाम तव च ६.६.३; तैसं १.५.१०.१
 मम नाम प्रथमे जलदेवः ६.४.१०; तैसं १.५.१०.१
 मम पुत्राः शत्रुहणो २.५.१०
 ममामि बर्वा विह्वेष्वस्तु ७.१.४; १२.३; ६.१.६;
 तैसं ७.७.१४.१
 मयि गृहान्यमे अमि ५.४.११; तैसं ५.७.२.१
 मयि प्राणापानी २.८.११; बासं ३६.१
 मयि मेधां मयि प्रज्ञाम् १४.७.११; तैसं ३.३.१.२
 मयि वसुः पुरोवक्षः १३.२३.१४
 महतः पोत्रात् १२.१९.१४
 महर्षौ शार्धोऽसि १.२४.५
 महर्षा वृषतय स्व ३.६.१; तैसं १.१.१३.१
 महत्तन्त्रो वृषर्ष बावृधानम् १४.२.१; तैसं १.४.१७.१
 महर्षौ इन्द्र वृषभो रणाय १४.६.१५; तैसं
 १.४.१९.१
 महर्षवसरा १०.१२.१०; तैसं १.२.३
 महर्षो य ओक्ता १४.७.१; तैसं १.४.२०.१
 महि त्रीणामवोऽस्तु ६.४.४; तैसं १.५.४
 महर्षा पयोऽसि ७.७.८; ८.२ १०; ८.२;
 १०.४.८; तैसं १.२.१.१
 महर्षा पयोऽसि विहितं ११.१४.९; तैवा ७.१२.१
 महर्षा पयोऽस्योपधीना २.६.१; ६; तैसं
 १.१.१०.२
 महर्षि विपत्नी सवने ५.४.७; तैवा १.२.१.११
 महर्षिणां देवयग्या ७.१४.८; तैसं १.६.२.४
 मा असि ११.८.३; तैवा ७.५.५

मां जिन्व ३.१८.४
 मा तमो मा यज्ञः ७.४.१; तैवा ३.७.२.७
 मातरिभ्यो धर्मोऽसि १.१२.१२; तैसं १.१.३.१
 माता रुद्राणां पे १.४.८; तैवा ६.१२.१
 मा त्वा वृक्षो पे २.४.२३; तैवा ६.७.२
 मा नो धर्म व्यथितो ११.१८.१; तैवा ७.२०.२
 मन्दासु ते शुक्र १३.८.१; तैसं ३.३.३.१
 मा वृणन् पूर्वा १०.१२.२; तैसं १.२.३.२
 मा य गाम पयो ६.५.१
 मा भर्मा सं विक्ता २.१७.१०; १३.१०.६; तैवा
 ३.७.५.५; तैसं १.१.४.१
 मर्ह्ये रायस्योदेन वि योषम् १०.१५.१४; तैसं
 १.२.५.२
 मा हिंसां देवप्रेषित ९.१९.८
 मित्रस्य त्वा वृक्षो प्रेक्षे १.१९.९; तैसं १.१.४.१
 मित्राय रक्षा ९.१३.१३; तैसं ७.१.१४.१
 मित्रावरणयोर्भाष्येयी स्व १२.२१.४; तैसं
 १.३.१२.१
 मित्रावरणयोर्भा त्वा पे १.६.२४; तैसं १.४.५.१
 मित्रावरणो रक्ष २.९.३; तैसं १.१.११.१
 मित्रावरणी प्रदास्तारौ प्रदास्तार ७.११.५;
 १२.१९.१३
 मित्रो जन्तु कल्पयति ९.२.८; तैवा ३.७.२.३
 मित्रो न एहि १०.१८.५; तैसं १.९.७.१
 मित्रे मित्रे स्वधा मित्रुभ्यः पे २.७.४
 मूर्धनं दिवो भर्तुः १३.१६.३; पे २.११.१०;
 तैसं १.४.१३.१
 मूर्धोः पदं पे १.११.१०; तैवा ६.१०.२
 मैनमेमे विदुः पे १.७.२; तैवा ६.१.४
 मो पू ण दग्ध ८.९.८; तैसं १.८.३.१
 न एतस्य पयो गोसातः पे १.७.८; तैवा ६.२.१
 नः पयवानोऽप्येति प १९९
 नं वां देवा अकल्पयन् २.१९.१; तैवा ३.७.५.११
 यच्छन्तु त्वा पव १.१९.१०; बासं १.४
 यजमानस्य यज्ञं पाहि १.२.२; तैसं १.१.१.१
 यजमाने प्राणपानी दधामि २.८.१०
 यजुर्वेदो समगिरुचस्तं ११.६.२; तैवा ४.४.१(२)
 यज्ञः प्रत्यष्टात् ७.५.५; बासं २.९
 यज्ञपतिमृष्य एनसाहुः १४.६.५; तैसं ३.२.८.१

बहु दुग्धीन्द्राय १.१३.१४; तैत्रा ३.७.४.१६
 वीमत्सा प ६९
 वृद्ध १४.१.१०
 वृद्धिः सवित स्तुभिः प १९९; तैत्रा १.४.८.३
 वृद्धसि वृद्धदयावा १२.१३.९; तैषं १.३.२.२
 वृद्धसतिसवा सुम्ने रणवतु १०.१५.७; तैषं १.२.५.१
 वृद्धसतिस्रोषवीदतु ११.९.९; तैत्रा ४.८.३
 वृद्धसवे परिपृहाण वेदिं ४.६.७
 वृद्धसवे परि दीया स्येन ५.८.५; तैषं ४.६.४.१
 वृद्धसवेमूर्जा हरामि १.४.१७; तैषं १.१.२.२
 वृत्त पिन्वस्व ४.१६.२; तैत्रा ३.७.५.७
 वृत्तग्न्योतिरपि जुवपांस १२.१५.७; तैषं १.२.३.१
 वृत्तग्नस्वा परस्पावाः ११.१३.१६; तैत्रा ४.११.२
 वृत्तग्नं त्वा शमामि ११.२०.४; तैत्रा ४.३८.१
 वृत्तग्नं वा वक्षद् २.१५.१२; शमा १.५.१.११
 वृत्तं ईह क्षत्रं ईह ७.८.१५; तैषं १.३.६.२
 वृत्त देवा अवीद्यन् ३.५.१०; तैषं १.१.१३.१
 वृत्तान् प्रस्थास्यामः समिधम् ३.४.५; तैषं २.६.६.१
 वृत्तान् वृत्तासि वृत्तणे ३.१८.७
 वृत्तपूता स्व ४.५.५
 वृत्त प्रतिष्ठा मनसो ३.१०.२; तैत्रा ३.७.११.१
 वृत्तवर्णि त्वा क्षत्रवर्णि ७.८.१४; तैषं १.३.६.२
 वृत्तवृद्धिप्रोति परम् पे १.१.१४; तैषं २.१.१
 वृत्त संघर्षं तन्मे शिष्वते १३.२४.१; तैत्रा १.१.१.१
 वृत्तानां मा हिंसीर्यतमानं ९.४.१
 वृत्ता वैवान्तं प १९७; तैषं ३.४.११.१
 वृत्तान एवहीता पे २.१.१३; तैत्रा ३.७.१
 वृत्तानमय रात्र्यावम् १४.५.४; तैषं १.४.४३.२
 वृत्ताना अयं व भीदनः ३.४.३
 वृत्तानोर्लार्थमिदं ४.२२.११
 वृत्तानामिदं हविः ४.१६.२; तैत्रा ३.७.५.९
 वृत्तिं माविश १३.२६.९; तैषं ३.२.५.१
 वृत्तौऽव्यसृजमधः पे २.७.१३; तैत्रा ३.१०.८.२
 वृत्तं स्व भगव्य वो ८.२३.३; वृत्तं ९.७
 वृत्ततां भार्गो भागं ४.१६.२; तैत्रा ३.७.५.९
 वृत्तम् १२.१२.५; ११; तैषं १.३.२.१
 वृत्तमि श्रेयः पादि १०.१२.१६; तैषं १.२.३.३
 वृत्तानः श्रेयः समर्प्य देवाः ६.१७.१६; तैषं
 ५.७.२.४

वृत्तं वः श्रेयसम् ६.४.१; २
 वृत्तं नः समनसो ७.१०.५; ९.११.२; तैषं
 १.३.७.१; ४.२.५.१
 वृत्तपत्नये स्वाहा ९.१५.११; १२; तैषं २.६.६.३
 वृत्तमसि वि प्रथस्व २.१३.१; तैषं १.१.१२.१
 वृत्तस्य पते पे १.४.२; तैत्रा ६.१.२
 वृत्तः स्वाहा ११.११.११; तैत्रा ४.१०.५
 वृत्तकृत स्व ६.१०.५; तैत्रा १.३.९
 वृत्तमसि वृत्ते मा धाः १४.१४.११; तैषं ३.२.८.५
 वृत्तानां पत्नये स्वाहा ९.१५.११; १३; तैषं २.६.६.३
 वृत्तां स्वाहा ९.१५.११; तैत्रा २.८.१८.५
 वृत्तेत्यस्त्वा ७.५.१; तैषं १.२.१२.३
 वृत्तै त्वा ११.१०.१५; तैत्रा ४.१०.२
 वृत्तये स्वाहा ९.१५.११; १३; तैषं २.६.६.३
 वृत्ते वृत्तपते ३.१४.१; तैत्रा ३.७.६.१
 वृत्तिर्भूता महियानं ४.७.२; तैत्रा ३.७.६.४
 वृत्तिर्मिममगन्मावा ३.१८.६; यमा १६.१०
 वृत्तिर्भूता ५.७.२; १८; १.४; तैत्रा १.५.२.१
 वृत्तयेहि श्रेयस्तेहि ४.१५.२; तैषं ४.२.५
 वृत्ति श्रेयो रस्मीनां ६.२ १२.११; तैषं ३.२.१०.२
 वृत्त कथं वाक् ४.५.५
 वृत्तिं वारुणिः पे १.१.१४; तैषं ३.१.१
 वृत्तानां त्वा वृत्तपते ५.६.७
 वृत्तानामिदं १.१२.१३; २४.९; तैषं १.१.७.२
 वृत्तं नवे ८.२२.८; तैषं १.८.६.१
 वृत्तं दुरिष्ठये स्वाहा ३.१०.२; तैत्रा ३.७.११.२
 वृत्तस्य रात्र्यासि ११.२.२६; तैत्रा ४.२.६
 वृत्तस्य विरोऽसि १.२५.९; २.१४.५; ११.२.२२;
 तैषं १.१.८.१; १२.१; तैत्रा ४.२.५
 वृत्ता त्वा ११.६.५; तैत्रा ४.५.१
 वृत्ता त्वा मरास्य त्वा ११.१.१५; तैत्रा ४.२.३
 वृत्तिं हस्ताम् पे १.५.१२; तैत्रा ६.१.३
 वृत्त मोद इवोवा मोद इव १४.१२.१२
 वृत्तये स्वाहा ८.२.७; तैषं ३.२.२.३
 वृत्त त्वा वृत्तानां करो ११.२.१०; १४; तैत्रा
 ४.२.५
 वृत्त वृत्त ११.८.९; तैत्रा ४.५.७
 वृत्त हविषि ११.९.१९; तैत्रा ४.८.४
 वृत्तानिभ्यः प्रदिशोमि ७.२३.१३

यमाय स्वाहान्तकय स्वाहा पै २६.७; तैआ ३.१.५.१४
 यमायात्रिरखते पितृमते स्वाधा नमः १.८.२
 यमिन्द्रमाहुर्वैरुणं १४.३.५; तैआ ३.७.९.३
 यमे इव यतमाने पै २.६.५; तैआ ६.५.१
 यमेन दसं जित एनमायुक् पै २.७.१२; तैसं ४.६.७.१
 यमो दाधार पै २.७.८; तैआ ६.५.२
 यमो ह यष्टारमितः पै २.७.१४
 यं परिधिं पर्यधत्वा ३.९.१५; तैसं १.१.१३.२
 यव यवय पै २.५.१८; तैआ ६.९.२
 यवोऽसि यवयास्मद्वेपो ७.७.१४; १२.१२.१६; तैसं १.३.२.२; ६.१
 यवोऽसि यवयास्मदधा पै १.१२.५; तैआ ६.१०.२
 यस्त आत्मा पशुपु २.१०.६; तैआ ३.७.५.३
 यस्ते द्रव्य स्कन्वति १३.१६.१४; तैसं ३.१.१०.१
 यस्ते स्तनः द्वाभ्याः ११.९.८; तैआ ४.८.२
 यस्माच्च जातः परो अन्यो १४.१६.५; तैआ ३.७.९.५
 या अस्त्वन्तर्देवता ३.१७.९
 याः पशुतामुपमे १०.११.१; मैसं १.२.३
 याः पुरस्ताद् प्रकृन्त्युप ४.५.५; तैआ ३.७.४.१
 या जाता ओपयथो १.५.१; तैआ ३.७.४.९
 या ते अग्न उरसीदतः ५.१७.९
 या ते अग्न उरसीदतः पावका ५.१८.१
 या वे अग्न उत्सीदतः सूर्ये ५.१८.१
 या ते अग्ने पशुपु ५.९.१२
 या वे अग्नेऽम्बु पावका ५.९.१२
 या ते अग्ने यक्षिया तनुः ६.६.१२; तैसं ३.४.१०.५; तैआ २.५.८.८
 या वे अग्नेऽयाधया १२.३.१७; तैसं १.२.११.२
 या वे अग्ने वदिया तनुः १२.२.७; तैसं १.२.११.२
 या वे अग्ने सूर्ये शुचिः ५.९.१२
 या ते धामानि दक्षिणा १०.२१.१५; तैसं १.२.१०.१
 या ते प्राणान्मुसजगाम ७.१४.५; तैसं १.३.६.१
 या दिव्या वृष्टिस्तया १४.८.७; तैसं १.४.२२.१
 यानि धर्मे कपालानि ३.१३.३; तैसं १.१.७.२
 या पुरस्ताद् विद्युदास्तत् ११.१७.२; तैआ ४.१४.१

याभिर्वैदिकां प्रसिताममुद्यतं ११.८.१५; धर्मं १.११२.८
 या राष्ट्रात् राजात् पै १.८.३; तैआ ६.३.२
 यास्ती दामाष्टयिनी महिला १४.२.१६; तैसं ३.२.६.१
 यास्त्यो यष्टा स्व ८.२२.६; तैसं १.८.६.१
 या वां कक्षा मधुमती १३.१९.६; तैसं १.४.६.१
 या वाजिह्वमेः पवमाना ५.७.९; मैसं १.९.२
 या वाजिह्वमेः पावका ५.७.९; मैसं १.६.२
 या वाजिह्वमेः सूर्ये ५.७.९; मैसं १.६.२
 या सरस्वती विद्योभगीना ३.११.१; ४.११.७
 या सरस्वती वेशभगीना ३.११.१
 यास्त्यमृषद्युर्विलं ७.१३.४
 यास्ते अग्ने आर्मा योनय ११.१७.६; तैआ ४.१८.१
 यास्ते अग्ने कमदुषा ५.१८.१
 यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः ५.१०.१३; तैआ १.१.७.३
 यास्ते अग्ने विभजीरिन्द्रा ५.१८.१
 यास्ते विद्याः समिधः सन्त्यग्ने १४.९.५; तैसं ३.५.५.३
 यास्ते शिवास्तनुवो ५.५.१२; तैआ ६.१.४
 युज्यते मनः ११.१.१; १२.६.१०; तैआ ४.२.१; तैसं १.२.११.१
 युनग्मि तिलो विष्टवः १३.१.८; तैसं ३.१.६.२
 युनग्मि ते धृविषी १३.२.१२; तैसं ३.१.६.२
 युनग्मि स्वा व्रतना ४.१.२; तैसं १.९.२.१
 युनग्मि याचं सह सूर्येण वे १३.२.१४; तैसं ३.१.६.२
 युनग्मि वायुमन्तरिक्षेण १३.२.१३; तैसं ३.१.६.१
 येऽप्यग्नेः समनसः ५.१२.१२; तैसं ४.४.११.२; तैआ १.२.१.१८
 ये अग्नयो दिवो ये ५.११.६; मैसं १.६.२
 ये जोषा पै १.४.८; तैआ ६.१२.१
 ये वे अग्ने वाग्नस्तयाः ५.१८.१
 ये वे अग्ने शिवे तनुवो ५.११.५; तैआ १.१.७.२-३
 ये देवा दिव्येष्वदक्ष ह्य १३.१५.८; तैसं १.४.१०.१
 ये देवा मनोमता १०.१०.१२; तैसं १.२.३.१
 ये देवा यज्ञद्वयः ४.२२.१; तैसं ३.५.४.१
 येन देश अपुन्य प १९९; तैआ १.४.८.३

येन देवाः पवित्रेण प १११; तैत्ति १.४.८.६
ये रूपाणि प्रतिमुखमाना १.८.५; वासं २.३०
ये सजाताः समनसो १.१०.४; तैत्ति २.६.३.५
ये समानाः समनराः १.१०.६; तैत्ति २.६.३.४
येऽस्याग्रसो जुह्वतो पै २.१.१०
यो अग्निं देववीतये ५.१.११; ऋक्सं १.१३.१
यो अश्वत्थः शमीगर्भ ५.१.२; तैत्ति १.२.१.८
यो न इन्द्रायू अग्निदसति १३.२२.१२; तैत्ति
३.२.१०.२

यो नाः पत्नीव इह ४.११.४; तैत्ति ३.७.६.१४
 यो नाः क्षान्दक्षस्तो ४.२१.१; तैत्ति ३.७.६.२३
 योऽपेवे शुक् ३.१२.१३; तैत्ति ३.३.११.२
 यो भृतागम्यधिपती ३.४.९; तैत्ति ३.३.२.५
 यो नां द्वेष्टि आवेदो ४.१७.२; तैत्ति ३.७.६.१७
 यो मा वाचा मनसा ४.१०.३; तैत्ति ३.७.६.९
 यो मा हृदा मनसा ४.६.५; तैत्ति ३.७.६.४
 योऽस्य कौष्ठ्य पै २.७.३; तैत्ति ६.५.२
 यो ते श्वानी यम पै २.७.२; तैत्ति ६.३.१
 रक्षसो भागोऽसि १.२२.५; ७.१४.१६; तैत्ति
 ३.१.५.२; ३.९.३

रक्षोहणं वा बलगहनं १२.१२.७; भित्तं १२.११
रक्षोहणी बलगहनः प्रोक्षामि १२.१२.१४; तैत्ति
१.१.२.३

रक्षोहणी बल्लहनी १२.११.९; तैत्ति १.२.९.२
रक्षोहणी बल्लहनीऽभिप्रायेणि १२.१२.१७; तैत्ति
१.३.३.३

रक्षोहणी बलवहनोऽनयामि १२.१२.१५; तैत्ति
१.१.१.३

रघोदणो बल्लभनोऽस्तृणामि १२.१०.१७; तैसं
१.१.२.२

रघोदणी नलगदनपुपदधामि १२.१३.३; तेषं
१.३.३.३

२७०६०१ कलमहर्षी बंगनी प्रोक्षामि १२.१२.२०

रसोद्दणो बल्यद्वनी परित्नुणामि १२-१३.५; तैसं
१.१-२.२

रक्षोहर्षो बल्लाह्नौ पर्युहामि १२.११.४; तेषां
१.१.२.२

रक्षोद्वर्णो .. वल्गुहृनौ वैष्णवौ १२.१३.६; तैसं
१.३.२.२

रक्षोहा त्वा बलमहा १२.१३.८; काण्ड २.११

रन्तिर्नायासि दिव्यो ११.१६.११; तैआ ४.११.५.

रश्मयो देवा दन्याधगताध्वयः १०.२.१

राष्ट्रमाराधनं कुर्यात् त्वं १५.४.१; तैत्ति ४.४.१.१

प्राप्त कृतं भाष्यं सद्यः १३.१५.३. १९९०.

સાચા ઈ. ૧.૪.૧૦

रास्वेयत् सोमा १०.१२.२; तैषं १.२.३.२

छद्म सृजनाभेदं सूत्रं द.१३.२; कातं द.७; भैतं
१८.५

सूत्रवद्गणस्य सोम खेव ते १४.३.२१; तैत्ति ३.२.५.२

सूत्रावर्तयतु १०.१८.११; तैत्ति १.१.४.३

स्वायत्त त्वा १०.१२.६; तत् १.२.३.३

स्वास्थ्य परिणाम २.३.३: तैसं १.१.९.३

खेम्बल्ला ३.५.१२; तैसं १.१.१३.१

रूपं वर्णं मा निर्मळम् २४.८

स्वर्ण वी स्वयम्भुवि १४.४.८; तैसं १.४.४३.१

पुस्तक संख्या १११
पुस्तक संख्या १११, पृष्ठ १३८९

रोहिणेन त्वामिह ३.६.१; लैलं ३.६.४.३ .

संख्या: संख्या: मुद्रांक: ५.२१.११; तैल १.५.२.२

अंक ५७ है २५६; तैमा ६९, २

स्वयमाभिगूताय नमः ६४.११.१३; तस्य
३.३.६.१

नमस्ते प्रतबन्धो वि रोड ७.२.२. भाग १ १५१

नेषु भ्यन्तरिषु त्वान १०,१९,५; १४,५,९;

§§ 1.2.4.9

अर्थ सीमा प्रति तब ६.२.४; तेषा २४.९.७

रूपो बाह्यात् पै २५.१५

सप्तमोऽध्यायः १०.११.१०; २०.१२

राणस्य त्वा राक्षो ५६.७; पैत्रा १.१.४.८

एषः सत्यसदानि १०.१०.११

3.2.2.3; 3.9

एलाय, तदा-१०.१२.६; सिंह १.२.१,२

वरुणाय स्वाहा १.१३.१३; तैसं ७.१.१४.१
 वरुणोऽसि धृतराजः १०.२१.१३; २२.३; तैसं
 १.२.१०.२
 वर्चसे मे १३.२०.५
 वर्चोषा असि कर्चो मयि वेदि १०.४.८; तैसं
 १.२.१.१
 वर्चो मे यच्छ ६.१२.८; मैसं १.८.४; कसं ६.५;
 ७.१४
 वर्षेभ्यु से द्यौः २.१.८; तैसं १.१.९.१
 वर्षवृद्धमसि १.२२.१; तैसं १.१.५.२
 वल्गुरसि बांधुधामाः ११.१४.४; तैषा ४.११.३
 वषट्मिष्टेभ्यः स्वाहा ३.१०.२; तैषा ३.७.११.३
 वसन्तमुत्तां प्रीणामि ४.१३.२; तैसं १.६.२.३
 वसवस्तवा परिग्रहन्तु २.२.२; तैसं १.१.९.३
 वसवस्तवा प्र वृहन्तु १३.८.८; तैसं ३.३.३.१
 वसुभ्यस्त्वा ३.५.१२; तैसं १.१.१३.१
 वसुभ्यो ह्येभ्य आदित्येभ्यो १३.४.१३; ५.१
 तैसं ३.५.६.२
 वसुमहणस्य सोम देव ते १३.२७.१८; तैसं
 ३.२.५.२
 वसुमन् यशो वलीयान् ४.२१.६; तैसं १.६.६.२
 वसुनो वृहानामादित्यानां २.९.१०; तैसं १.१.११.२
 वसुनां पवित्रमसि १.६.११; १२.१४; तैसं
 १.१.३.१
 वसून् देवान् यजेनापिमेम् ४.१७.६
 वसून् वृहानादित्यान् ४.१.११; तैषा ३.७.४.३
 वसुभ्यसि स्वासि १०.१५.६; तैसं १.२.५.१
 वहिरसि हव्यवाहनः १२.१४.४; तैसं १.३.३.१
 वाक् च त्वा मनश्च १४.३.१; तैषा ३.७.९.२
 वाक् त आ प्यायताम् ७.१४.४; तैसं १.३.९.१
 वागप्रेगा अग्र एतु १४.२.४; १०.६; तैसं
 ३.१.१०.२
 वागह्येन्द्री सप्तनक्षत्रणी ४.१२.९; तैसं १.६.२.३
 वाग्देवी सोमस्य तृप्यतु १३.२६.१५
 वाङ् म आधन् ३.१८.२; तैसं ५.५.९.२
 वाचं प्राणं मा निर्मृष्यम् २.४.५; तैसं १.१.१०.१
 वाचस्ततये त्वा हुतं ३.२.३; तैसं २.६.८.१
 वाचस्ततये पवस्य वाग्मिन् १३.१०.१३; तैसं
 १.४.२.१

वाचा त्वा होत्रा ६.७.५
 वाचे मे १३.१९.१८; तैसं ३.२.३.१
 वाजस्य मा प्रसवेन ३.५.८; ४.१७.५; तैसं
 १.१.१३.१; ६.४.२
 वाजिनं त्वा वाजिनो ११.१४.११; तैषा ४.१२.१
 वाजिनां मधोऽस्तु ८.११.२
 वातः प्राणः ५.७.२०; तैषा १.१.७.१
 वाताय च सान्तरिक्षाय ६.११.४
 वाताय स्वा ६.१२.३
 वानस्यातोऽसि देवेभ्यः शुन्यस्व १.१७.१०
 वाममद्य सवितृ १४.१२.४; तैसं १.४.२३.१
 वाम्यव स्थोपायव स्व १.२.१२; तैसं १.१.१.१
 वायवे त्वा १०.१३.५; तैसं १.२.३.३
 वायुरन्तरिक्षान् १३.२१.१
 वायुरत्यैवः ११.९.६; तैषा ४.८.२
 वायुरिवाया वसः ४.१५.४
 वायुर्यसं नयतु प्रजानन् ७.५.६
 वायुवो वि विनक्तु १.२२.६; तैसं १.१.५.२
 वायुर्दिङ्कर्ता १३.१७.२; तैसं ३.३.२.१
 वायो मत्तपते मत्तं चरिष्यामि ४.४.२; तैषा
 ३.७.४.७
 वाचो वीहि स्तोत्रनाम् ७.१५.७; तैसं १.२.९.२
 वायो मत्तपते मत्तमचारिषं ४.२२.८; मैसं ४.९.२.६
 वाङ्ममसि १०.१९.९; ११; २०.१३; मैसं १.२.६;
 कसं २.७
 वाङ्ममसि द्यौवो १०.२१.१२; तैसं १.२.१०.२
 वास्तोष्पते प्रति जानीमस्मान् ६.६.१; तैसं
 ३.४.१०.१
 वि वा इन्द्र विचरन् ११.१९.९; तैषा ४.२८.१
 विवृत्तो वषणस्य वासः १४.२३.२; मैसं ४.८.५
 विच्छिनचि विहृतीभ्यो ४.९.३; तैषा ३.७.६.७
 वि ते मुधग्रमि रथना ४.१८.५; तैसं १.६.४.३
 वित्तयनी वेऽसि ७.३.१; तैसं १.२.१२.१
 विदेरग्नि ७.३.४; तैसं १.२.१२.१
 विदुदसि विद्य मे...सत्यमुपागाम् ६.१.६; तैषा
 ३.१०.९.२
 विदुदसि विद्य मे...सत्यमुपैमि ६.१.५; तैषा
 ३.१०.९.२
 विषुं वराणम् ११.१७.१०; तैषा ४.२०.१

विष्णुतिरसि पै २५.१६; तैत्ति ६.१.२
 विषेम ते परमे ५.१०.१०; तैत्ति ४.६.५४
 विभूरसि प्रवाहणः १२.१४.२; तैत्ति १.३.२.१
 विभ्राड् ब्रह्म विस्तु ७.३.१२; कसं २५.६;
 मैसं १.२.८
 विमिमे त्वा पयस्वती १२.४.१; तैत्ति ३.७.७.१३
 विमुच्यन्ममिया देवयानाः पै २४.१२; तैत्ति
 ६.६.२
 विराडसि सप्तह्रा १२.११.७; १२.१३; तैत्ति
 १.३.२.१
 विरस्य आदित्यैष ते सोमर्षाः १४.८.८; तैत्ति
 १.४.२२.१
 विशो यन्त्रे बुद्ध्याने ४.१.३; तैत्ति ३.७.६.७; ८
 विशो यन्त्रे स्मः २.१.१; तैत्ति १.१.११.२
 विश्वजनस्य छाया १२.१०.१०; तैत्ति १.३.१.२
 विश्वदानीमाभरन्तो ६.५.६
 विश्वलोप विश्वदास्य १४.१५.१; तैत्ति ३.२.८.१
 विश्वस्य ते विश्वावती १४.१४.६; तैत्ति ३.५.६.२
 विश्वा आरा दक्षिणसद् ११.१०.७; तैत्ति ४.१.२
 विश्वानि देव सवितृ प १९८; तैत्ति २.४.६.३
 विश्वान् देवानयाविह ११.१०.८; तैत्ति ४.१.२
 विश्वानुरसि ७.५.१; तैत्ति १.२.१२.३
 विश्वे एषा देवा विश्वानराः १४.१४.१३; तैत्ति
 ३.२.८.५
 विश्वे देवस्य नेतुः १०.५.११; तैत्ति १.२.२.१
 विश्वे देवा मवत हन्तो अस्मान् १४.७.१२; तैत्ति
 ३.१.१.२
 विश्वेषां देवानां जटारसि १३.२०.१; तैत्ति ३.२.३.२
 विश्वेषां देवानामर्ष देवयज्या ६.१७.१२; कसं ५.१
 विश्वेषां देवानां भागधेयौ १२.२१.५; तैत्ति
 १.३.१२.१
 विप्राणे विष्णैर्तं प्रश्नि १०.६.१७; मैसं १.२.२
 विष्णुबुद्ध्यानेष ते १३.२३.३; तैत्ति ३.२.१०.१
 विष्णुं स्तोममश्रुमहि १०.१८.१०
 विष्णुसर्वाकंता १.१९.७
 विष्णुनि स्थ वैष्णवानि २.१०.३; मैसं १.१.१२
 विष्णोः कर्माणि पश्यत ७.८.११; तैत्ति १.३.६.२
 विष्णोः क्रमोऽसि ४.२०.७; तैत्ति १.६.५.२
 विष्णोः वृष्टमसि १३.८.११; तैत्ति १.२.१३.३

विष्णो त्वं नो अन्तमः १३.१७.१४; तैत्ति
 ३.१.१०.३
 विष्णो रण्डमसि १२.८.७; तैत्ति १.२.१३.३
 विष्णोऽन्तरमसि १३.२०.७; तैत्ति ३.२.३.२
 विष्णोर्ध्रुवमसि १२.८.३; १.१९; तैत्ति १.१.१३.३
 विष्णोर्ध्रुवं वीर्याणि १२.८.१; तैत्ति १.२.१३.३
 विष्णोर्मनसा पूते स्यो १.१७.८; मैसं ४.१.५;
 कसं १.५
 विष्णोः शंयोरहं देवयज्या ४.१८.६; तैत्ति १.१.४.३
 विष्णोः क्षमाणि १०.६.३; तैत्ति १.१.२.२
 विष्णो श्रजे स्यः १२.८.१२; तैत्ति १.२.१३.३
 विष्णो रत्नोऽसि १.३.८; तैत्ति १.१.११.१
 विष्णो स्थानमसि २.१३.८; तैत्ति १.१.१२.१
 विष्णो स्मृति १२.८.३; ८; १८; तैत्ति १.२.१३.३
 विष्णो हर्म्यं रथस्य १.१५.२; तैत्ति १.१.१.१
 विष्णुसि वैष्णवं धाम प्राजापत्यम् १२.२.१९
 विष्णुसि वैष्णवं धामासि प्राजापत्यम् ८.१९.२४
 वि सुवः पश्य व्यन्तरिक्षम् १४.६.३; तैत्ति
 १.४.४३.२
 वीतिहोत्रं त्वा कवे २.१.७; तैत्ति १.१.११.२
 वीरं धरा पितरः १.१.५
 वीर्याय मे १३.२०.६; तैत्ति ३.२.३.२
 वृत्रस्य कर्मानिधासि १०.४.१३; तैत्ति १.२.१.२
 वृषणी स्यः ७.१.१२; तैत्ति १.३.७.१
 वृषो अश्वस्य मिन्दसि ११.३.१०; तैत्ति ४.१
 वेदिरसि २.७.१४; तैत्ति १.१.११.१
 वेदिर्बहिः प्रितं हविः ४.१७.३; तैत्ति ३.७.६.१८
 वेदेन वेदिं विविदुः २.१.४; तैत्ति ३.२.१.१०
 वेदोऽसि वेग त्वं १.६.४
 वेदोऽसि विस्तरसि विदेय ३.१.७; ४.१९.१;
 तैत्ति १.६.४.४
 वेपथ त्वा १.१७.१०; १८.११; तैत्ति १.१.४.१
 वैश्वदेवं हविः १०.१५.३; तैत्ति १.२.४.१
 वैश्वदेवी पुनती प १९९; तैत्ति २.४.८.२
 वैश्वानरस्य स्यम् ५.१.५; तैत्ति १.२.१.१
 वैश्वानरो हविरिदं जहोमि पै २.२.१३; तैत्ति
 ६.६.१
 वैश्वानरो रश्मिः प १९९
 वैष्णवमसि विष्णवे त्वा १२.१.१; तैत्ति १.२.१३.३

वैष्णवमसि विष्णुस्त्वोत्तमस्तु १२.७.१०; मैत्रं
१.३.९; कांसं २.१०

व्यानाय त्वा १.२.३.६; १३.१३.११; तैसं १.१.६.१

व्यानाय मे १३.१९.१७; तैसं ३.२.३.१

यजं गच्छ गोस्थानम् २.१.७; तैसं १.१.९.१

यतानां यतपते यतं चरिष्यामि ४.४.२; तैत्रा
३.७.४.८

यतानां यतपते यतमचारिणं ४.२३.८; तैत्रा
४.४१.६

यं वातः पे २.४.२०; ५.१.२; तैत्रा ६.७.३; ९.२

यैष्य पशून् मे गोपाय ५.११.७; तैत्रा १.१.१०.२; ४

यं च वह्निं परि च ११.१४.५; तैत्रा ४.११.४

यतं ते राजन् मिदयः १४.२१.१०; तैसं १.४.४५.१

यतश्चरिषि वानस्तस्यो २.१.१; ३.१५; तैसं
२.६.४.१

यतस्तुपाय यतपीर्याय ६.१६.१८; तैसं ५.७.२.३

यं नो देवीरुसीद्वे ५.४.१३; तैत्रा १.२.१.१

यमद्वयः शमीविभीष्यः ७.१४.८; तैसं १.३.१.१

यमितार उषेतन ७.१३.६; तैसं ३.१.४.३

यमि शमय पे २.५.१७; तैत्रा ६.९.२

यार्धोऽसि १.२४.५

यत्कैरमिमिम्भानः ५.४.३; तैत्रा १.२.१.१५

यत्कदम यत्कमसि १३.३१.१५; तैसं ३.२.७.१

यिवाः पीता भवय १०.१०.१४; मैत्रं १.२.३

यिवा च मे शमना ४.८.३; तैत्रा ३.७.६.६

युक्तेषु मे हरिमाणं ४.२१.१; तैत्रा ३.७.६.२२

युक्ते वे युक्तेण क्रोषामि १०.१७.१; तैसं १.२.७.१

युक्ते वे युक्तेण गृह्णामि १३.८.११; तैसं ३.३.३.२

युक्ते वे युक्तेण धीषामि १३.१५.४

युक्ते त्वा युक्तायां २.७.३; तैसं १.१.१०.३

युक्मसि २.६.१२; तैसं १.१.१०.३

युक्मस्ययुक्मसि १०.१५.२; तैसं १.२.४.१

युक्मस्य समिदसि १३.२५.३; तैत्रा १.१.१.५

युगसि तमभिषोच ७.२३.२; तैसं १.३.११.१

युद्धा अपः सुप्रपणे १.२.१८; तैत्रा २.८.८.१२

युद्धा नवं परिचिष्टाः ७.१४.१; तैसं १.३.८.२

युद्धाधरित्राः ७.१४.७; तैसं १.३.९.१

युवं वाहाः पे २.४.९; तैत्रा ६.६.२

युव्यतां लोकः फिष्टपरनः ७.७.१३; तैसं १.३.६.१

युव्यत्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै १.१२.१;
२०.१४; तैसं १.१.३.१

युव्यूरसि मार्जलीयः १२.१४.११; तैसं १.३.३.१

युष्णोवसिः समिष्टा १३.४.१; तैसं १.३.१३.१

युतं यदा पे १.७.२; तैत्रा ६.१.४

युचिरसि ११.३.१५; तैत्रा ४.५.२

युचिषे त्वा ११.३.१६; ७.८; तैत्रा ४.३.१

युवमश्वत्थान्यां त्वा पे १.६.२३

युवेन्य पवनं स्वाहा १४.११.१२; तैसं ३.२.८.१

युवेनोऽसि गायत्र्युन्माः १३.१७.१०; तैसं ३.२.१.१

यार्ते हविः १४.३.३

यार्त्तस्यमिस्त्रा योषातु ७.२०.१; तैसं १.३.१०.१

यार्त्तस्य मे १३.२०.१; तैसं ३.२.३.२

यार्त्ता एव वृक्षरुः १३.१०.१; तैसं १.४.१.१

यार्त्तोऽसि प्रवेदाः १२.१४.५; तैसं १.३.३.१

यार्त्तोता सूर्यं ते चक्षुः पे २.४.२५; तैत्रा ६.७.३

यं यजत्रैरद्धानि ७.११.३; तैसं १.३.८.१

यं यक्षपदिरशिषा ४.१९.८; ७.११.३; तैसं
१.३.८.१

यं या वाः प्रियास्तनुषा ५.५.१६; तैसं ४.२.४.१

यं वसरीषो स्वस्तिवासास्ते ८.३.८; तैत्रा १.४.१०.१

यं वेधनः पे १.१.१०; तैत्रा ६.४.२

यं वोऽनक्तु वक्षः १३.७.४

यं वयोऽर्धहस्तस्य ८.२४.७; तैसं १.४.१४.१

यं वीदन्वा देवोर्विषः १.१८.१; तैसं १.१.४

यं वीदस्व महो अवि ११.७.१३; तैत्रा ४.५.२(७)

यं वीदन्वा रवेरा ३.६.१७; तैसं १.१.१३.२

यं वीदन्वा विधत्स्वोः ६.२.७; तैसं १.५.६.२

यं वीदन्वा विधत्स्वोः ११.१९.११; तैत्रा ४.२.८.१

यं वीदन्वा विधत्स्वोः १.७.८; तैत्रा ३.७.५.१०

यं वीदन्वा विधत्स्वोः १०.१३.३; तैत्रा ३.७.७.१

यं वीदन्वा विधत्स्वोः १३.१०.८; तैसं ३.२.१.१

यं वीदन्वा विधत्स्वोः ६.११.७; तैत्रा २.१.५.१०

यं वीदन्वा विधत्स्वोः ६.११.७; तैत्रा २.१.५.१०

यं वीदन्वा विधत्स्वोः १३.२४.६; तैत्रा

१.१.१.२

यं वीदन्वा विधत्स्वोः ५.५.२; तैत्रा १.२.१.१७

यं वीदन्वा विधत्स्वोः १.४.१३; तैसं १.१.३.२

सत्यं त्वर्तेन परिषिषामि ६.१०.२; तैमा
२.१.११.१

स त्वं नो अमे ३.१०.२; ९.१९.६; तैसं
२.५.१२.३; तैमा ३.७.११.३

स त्वं नो नमसस्वते १४.२५.१०; तैसं ३.३.८.२
सत्रो त एतद्यदु त इह १४.१३.११; तैसं ४.७.१

सदसि सन्ने भूयाः ४.२०.३; तैसं १.६.५.१

सदो विश्वायुः ११.१४.६; तैमा ४.११.४

सं ते प्राणो वायुना ७.११.३; तैसं १.३.८.१

सं ते मनसा मनः ७.१८.४; तैसं १.३.१०.१

सं त्वममे सूर्यस्य वर्चसा ६.१.३; तैसं १.५.५.४

सं त्वा गच्छामि १०.६.१२; तैसं ३.५.६.१

सं त्वा सिन्धामि ९.१५.१२; तैसं १.६.१.१

सं वेदि वेभ्योर्वेस्या १०.१५.१५; तैसं १.२.५.२

सप्त वे अग्ने समिधः ५.११.१; १९.१२; तैसं
१.५.१.२

सप्तर्षिन्विस्त्वा सप्तर्षीन् जिन्व ६.१३.१५

स प्रथमः, संकृतिर्मिश्रकर्मा १३.२५.७; तैमा
१.१.१.५

सप्रथ सभा मे गोपाम ५.११.७; तैमा १.१.१०.३;
२.१.२.६

स भद्रमकरो नः १३.२६.८

सन्वृत्ता बर्हिर्हविषा ४.१८.१; तैमा ३.७.५.१०

समस्य तनुवा भव ७.१३.१; तैसं १.३.८.२

समई प्रज्ज्वा सं मवा प्रजा ४.२१.५; तैसं १.६.६.२

समापो अद्विष्टमस्त १.२५.५; १३.५.२; तैसं
१.१.८.१

समायुषा सं प्रजया ३.१२.१०; तैसं १.१.१०.२

समाभ्योर्वो अभ्वराः २.१३.१०; तैसं १.१.१२.१

समिद्धो अग्न आहुत २.१२.३; ४.१२.६; तैसं
२.५.८.६; तैमा ३.५.२.३

समिद्धो अभिराहुतः ४.१२.६; कांसं ४.१४

समिद्धो अग्ने मे दीदिहि ४.२१.६; तैसं १.६.६.२

समिधामि दुवस्वत ५.३.१३; तैमा १.२.१.९

समुद्रं वः प्रक्षिपामि ४.२०.५; ९.७.५; १४.१५.४

समुद्रं गच्छ स्वाहा ७.२१.१२; तैसं १.३.११.१

समुद्रस्य वोऽभिला उच्यते १३.४.१०; तैसं
१.३.१३.२

समुद्राग्निः ५.१०.९; तैसं १.६.२

समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा ११.१०.४; तैमा ४.९.१
समुद्रे वे हृदयमप्यन्तः १४.२२.१४; तैसं १.४.४५.२
समुद्रोऽसि विश्वव्यचाः १२.१५.८; तैसं १.२.१२;
कांसं २.१३

समुद्रथै स्वाहा ३.१०.२

समोपासुम् ९.८.८

सं पत्नी पत्न्या ३.८.११; तैमा ३.७.५.११

सं यद्व्यामि प्रजा अहं ६.२.५; तैसं १.५.६.१

संपृच्यन्वृत्तामरीः १.१४.१; तैसं १.१.३.१

संप्रोर्णुष्व मेवसा पीवसा पे १.६.२६; तैमा ६.१.४

सं ब्रह्मणा पृथ्वाय १.२६.९; तैसं १.१.८.१

सप्ताहसि कृणुतः १२.१५.२; तैसं १.३.३.१

सप्ताहसि व्रतमा असि ४.३.७

उरस्वतो मनुष्येभ्यः १३.२१.४

उरस्वता अई देवयज्यया ५.१५.१३; कांसं ५.१

सर्पान् पिपीत्स्वाग् जिन्व ६.१३.१०

सर्पेभ्यस्त्वा सर्पांश्च जिन्व ६.१३.१०

सर्पेतरज्ज्वाग् जिन्व ६.१३.१०

सर्वस्व प्रतिशीवरी वै १.११.६; तैसं १.४.४०.१

सवितातामि छरीणसि वै २.४.२; ११.२६; तैमा
६.६.१; २; ७.३

सह रय्या ५.२०.११; ११.१७.११; तैसं १.५.३.३;
तैमा ४.२०.२

सहसे स्वाहा ८.१५.६; तैसं ३.१२.१३

सहस्रवत्स्या नि बर्षं रहेम १.४.२; ७.२.३; तैसं
१.१.२.१; ३.५.१

सहस्ररात्रो मृषभो ९.४.२; कांसं ३.५.१८

सहाग्रेऽग्निना ५.६.१; कांसं ७.१३

सहोर्जो भागेनोप मेदि ११.१.६; तैमा ४.८.४

सा मे सत्यामोः ४.१५.५; तैसं १.६.३.२

सारस्वतो त्वेत्सौ प्राक्ताम् २.१३.१; तैसं १.८.८

सारस्वतो त्वेत्सौ समिन्ध्याताम् २.११.९; तैमा
१.४.४.९

सावित्रीश्वदेवे पीतस्य १४.१२.१७

सा विश्वकर्मा १.१३.१३; तैसं १.१.३.१

सा विश्वम्यचाः १.१३.१३; तैसं १.१.३.१

सा विश्वायुः १.१३.१३; तैसं १.१.३.१

सासि सुवमन्थे १२.१.१३; तैमा ३.७.७.१२;
पमा १.२.८

सिंहोरसि महिनीरसि ७.३.५; तैषं १.२.१२.२
 सिंहोरसि रायसोपदमिः स्वाहा ७.४.९; तैषं
 १.२.१२.२
 सिंहोरसि सपत्नसाही स्वाहा ७.४.९; तैषं १.२.१२.२
 सिंहोरसि सुप्रजापतिः स्वाहा ७.४.९; तैषं
 १.२.१२.२
 सिंहोरस्यावह देवान् ७.४.९
 सिद्धपै त्वा ११.४.४; ८.१; तैषा ४.३.२(५);
 ५.३.६
 सिनीवात्या भद्रं देवयज्यया ४.१९.४; तैषं १.६.४
 शीते यन्मामहे वै २.४.१०; तैषा ६.६.२
 शीद होता स्व व सोमे ७.५.४; तैषं ३.५.११.२
 शुगार्पणः ५.७.७; ६.७.३; तैषा १.२.१.२०
 शुक्रमाणं दृषिषीं १०.५.१६; तैषं १.५.११.५
 शुक्रा प ६९
 शुक्रर्णस्य स्वा गच्छतः ३.१७.७
 शुक्रर्णोऽसि त्रिष्टुप्छन्वा १४.२.७; तैषं ३.२.१.१
 शुपिण्वा भोपयीः कृषि ७.१५.१०; तैषं १.२.२.३;
 कर्त्तं ३.१
 शुपिण्वाभ्यास्तृतीयधीभ्यः ७.८.३; १०.६.१६;
 तैषं १.९.१; ३.६
 सुप्रजसत्वा वयं २.५.९; तैषं १.१.१०.१
 सुभूतहृत स्य प्रत्युद्धं १.१०.१२
 सुभूरसि श्रेष्ठो रघवीनाम् १४.१५.८; तैषं १.६.६.१
 सुभुदस्तुपभृद् ४.१०.२; तैषा ३.७.६.८; ९
 सुमनसो वज्रमानाय ४.८.१
 सुमित्रा न भाव ओषधयः ७.२३.३; ८.२३.६;
 ११.१६.१२; १४.२२.१९; तैषं १.४.४५.२;
 तैषा ४.११.८
 सुयमे मे अद्य घृतावी २.१३.१
 सुस्वर्धवर्ण एहि ४.१५.१; तैषं १.६.३.१
 सुवरमि वि स्वयं वैश्वानरं ज्योतिः १.२०.३;
 १२.१८.६; तैषं १.१.४.२; ३.४.२
 सुवर्णं हस्तात् पौ १.५.१०; तैषा ६.१.३
 सुवादेव दुषीं आ वद १२.७.३; तैषं १.२.१३.१
 सुवीराः प्रजाः प्रज्जयन् १३.२४.४; तैषा १.१.१.२
 सुवीर्या स्वाहा २.१४.६
 सुषेदसं त्वा वयं ८.२१.३; तैषं १.८.५.१
 सुस्था अव देवो १०.६.२०

सूर्य ज्योतिर्विभाहि २.१०.३; तैषा ३.७.५.२
 सूर्यं वे चक्षुः वै १.७.३; तैषा ६.१.४
 सूर्यस्ता पुरस्तात् पातु २.९.६; तैषं १.१.११.२
 सूर्यस्य चक्षुःसूक्ष्म १०.१५.४; तैषं १.२.४.१
 सूर्यस्य त्वा चक्षुष्यन्वीधे ११.४.६; तैषा ४.३.२
 सूर्यस्य त्वा चक्षुषा प्रति पश्यामि ३.१७.३; तैषं
 २.६.८.५
 सूर्यस्य इत्था धाव ११.३.२; तैषा ४.२.६
 सूर्याव व त्वा दिवे चोषयामि ६.११.४
 सूर्याव स्वाहा २.१३.१३; तैषं १.८.१३.३
 सूर्यो ज्योतिर्व्योतिः सूर्यः स्वाहा ६.१३.५; तैषा
 २.१.९.२
 सूर्यो ज्योतिर्व्योतिरमिः स्वाहा ६.१३.९; तैषा
 २.१.९.२
 सूर्यो मा देवो दिव्याद् १३.२०.२७; तैषं ३.१.४.२
 सूर्यो मा देवो देवेभ्यः पातु १४.८.१०; तैषं
 ३.५.५.१
 सैनैदस्य १२.२.२३; तैषा ३.९.१
 सोमः १३.२०.१८; तैषं ३.२.४.१
 सोमः पवते सोमः पवते १३.१५.१०; वासे ७.९.१;
 अथा ४.२.२.१२-१५
 सोमं वे कौषाम्यूर्जस्वतं १०.१६.१६; तैषं १.२.७.१
 सोम राजवेक्षव रोह १३.२.१०; तैषं १.३.१३.१
 सोमविक्रमिणि तवः १०.१७.१८; तैषं १.१.७.१
 सोमस्य तनूरसि १०.४.२; तैषं १.२.१.१
 सोमस्य नीवीरसि १०.४.४; कर्त्तं २.३
 सोमस्य वो मूजवतो १३.४.११
 सोमस्य तमिरसि ६.२.२; तैषं १.५.२
 सोमस्याहं देवयज्यया ४.१९.३; तैषं १.६.४.३
 सोमा सोमस्य पुणेमाः १३.८.१३; तैषं ३.३.३.२
 सोमस्य वितृणीतयः स्वधा मयः १.८.१; तैषा
 १.२.१०.२
 सोमेन त्वानन्योन्नाय दधि १.१४.४; तैषं १.१.३.१
 सोमेन यज्ञयधुम्यन् ४.१४.१
 सोमो जिगाति मनुवित् १२.१७.७; तैषं १.१.४.१
 सूर्यं रेतः प्रज्जयन् मे अक्षु ६.१३.८
 स्तुतस्य स्तुतमसि १३.१७.११; तैषं ३.२.७.१
 स्तुतोऽसि जनपाः १३.२३.११; तैषा १.१.१.१
 स्तृणीव बर्हिः परिधत् २.८.८; कर्त्तं ३.१.४

स्नातये स्वा नारायै १.२०.२; तैसं १.१.४.२
 स्नयः स्वस्तिर्विधनः स्वस्तिः १३.२०.१३; तैसं
 ३.२.४.१
 स्योनं ते सदनं २.१०.४; तैसा ३.७.५.२
 स्योनो मे सोद सुपदः ४.११.१; तैसा ३.७.६.१०
 स्वगा तदुभ्यः ३.६.९
 स्वगा दैव्या होतृभ्यः ३.६.१४; तैसा ३.३.८.११
 स्वगा असि स्वभूरुत्पत्तम् १०.१८.१; तैसं १.२.६
 स्वतर्षांश्च प्रपासी च प ९९; वासं १७.८५
 स्वधा पितृभ्यः २.८.२; १२.१८.४; तैसं
 १.१.११.१; ३.४.२
 स्वधा पितृभ्यः पृथिवीपद्भ्यः १.९.१; अंसं
 १८.४.७८
 स्वधा पितृभ्यो दिविपद्भ्यः १.९.१; अंसं १८.४.८०
 स्वधा पितृभ्योऽन्तरिक्षपद्भ्यः १.९.१ अंसं
 १८.४.७९
 स्वधिते मैत्रे हिंसीः ७.३.१४; १४.९; १०.३.१३;
 तैसं १.२.१.१; ३.५.१; ६.२
 स्वधितवा विश्वसति ३.११.१; तैसा ३.७.११.४
 स्वस्त्युत्तराण्यधोय १०.३.१५; तैसं १.२.१.१
 स्वाङ्गुलीऽसि मधुमतीर्न १३.११.२; तैसं १.४.२.१
 स्वात्तं मिदं सर्वे ७.१०.१२; तैसं १.३.८.१
 स्वातुक्लितार्थं मधुमौ उतायम् १४.१४.१०; अंसं
 ६.४.७.१
 स्वानप्राज १०.१७.१९; तैसं १.२.७.१
 स्वावेरोऽस्वमेगा ७.७.१९; तैसं १.२.६.१
 स्वाहाकृतस्य परमस्य ११.१०.९; तैसा ४.९.२
 स्वाहाभमे वैश्वानराय ६.१२.२
 स्वाहा स्वा नक्षत्रेभ्यः ११.१२.२; तैसा ४.१०.५
 स्वाहा स्वा छानवः सूर्याय १३.११.५; १३.६; तैसं
 १.४.२.१
 स्वाहा स्वा सूर्यस्य ११.९.१८; तैसा ४.८.४
 स्वाहा स्वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः ११.१२.२; तैसा
 ४.१०.५

स्वाहा दिग्भ्यो नमो दिग्भ्यः ७.२०.१; तैसं
 १.३.१०.२
 स्वाहा देवेभ्यः ७.१५.१५; तैसं ३.१.४.४
 स्वाहा यावापृथिवीभ्याम् १०.७.२; १२.१८.१०;
 तैसं १.२.२.३
 स्वाहा यज्ञं वातादारभे १०.७.३; १२.१८.१०;
 तैसं १.२.२.२
 स्वाहा यज्ञं मनसा १०.७.२; १२.१८.१०; तैसं
 १.२.२.३
 स्वाहा काचि वातो विसृजे १२.१८.११
 स्वाहेन्द्रा वट् ११.१०.११; तैसा ४.९.३
 स्वाहोरोत्तरिक्षात् १०.७.२; १२.१८.१०; तैसं
 १.२.२.२
 स्वाहोर्बन्धनं भास्वत् ७.१६.१०; तैसं ६.३.९
 स्वाहोऽप्यणोऽन्यथिय्ये ७.१८.५; २०.२
 स्वोऽसाववधिमामुम् ३.१३.२; तैसा ३.३.११.४
 हरस्ते मा वि नैषम् ६.१०.८;
 हरिणस्य रघुपत्यो १४.६.६; अंसं ३.७.१
 हरो स्थ हयैर्धाना १४.१८.१३; तैसं १.४.२८.१
 हविर्देवानामसि सूर्योर्मे ६.११.२
 हिं नाचस्ते नाचमाधानयैतां ३.१७.२
 हिं देव सवितरेतसे ३.१८.८; १५.४.१; तैसं
 ३.२.७.१
 हिन्द मे यात्रा हरिः १३.२७.५; तैसं ३.२.५.३
 हिं प्रजापतेऽनुब्रूहि यज्ञं ३.१७.१
 हिं प्रणय यज्ञं देवता ३.१६.१
 हिं प्रोक्ष यज्ञं ३.१६.२; ४
 हिं बृहद्वा २.१३.१४; तैसं १.१.१३.१
 हिं बृहस्पते परिश्राव ३.१६.३
 हुतो हर्मिषु हविः ११.११.१४; तैसा ४.१०.५
 हुत स्तोत्रो हुतो ऋषेः १.१३.४; ११; तैसं
 १.१.३.१
 हवे स्वा १३.२.१०; तैसं १.२.१३.१
 होतारं मा हिंसीः पर्जा ९.४.१

INDEX C

INDEX OF WORDS

The following is an alphabetical Index of the basic forms of words which occur in the Śrauta, the Paitrmedhika and the Par'seṣa Sūtras of Bharadvāja. Words occurring in the Mantras and Praiṣas have not been registered. Words denoting names of divinities and their derivatives, numerals, particles, pronouns, and words occurring very frequently have been ignored.

अंशु *m.* १३.७.४; ८.८; ९; १४; १७; १०.३;
५; १२; ११.१; १४.९.११

अंस *m.* ७.४.९; ११.३; १०.६.२; ११.१५.१०;
१२.२१.४; ५; १३.१.७; २.३; वै १.९.७;
प १४८

अहोयस् *adj.* २.२.१२; १२.१३.२

अकर्ण *adj.* ९.१६.१८; १०.१४.१९; १७.१२

अकूट *adj.* १०.१४.१९; १७.१२

अक्ष *p. parl.* ३.५.१६; ११.२२.१०

अक्ष *m.* ५.१२.४; ५; १२.७.३; १३.२.१२;
२७.९

अक्षय *f.* १२.६.१२

अक्षमात्री *adj.* ७.२.१८

अक्षर *n.* प १५९

अक्षरतन्त्र्या *f.* प १७९

अक्षरान्त *m.* प ५६

अक्षि *n.* वै १.६.३

अक्षिबालक्षर *n.* वै १.४.४

अक्षेत्र *adj.* वै १.१.५

अक्षोपाजन *n.* १०.१५.१९

अक्षात *adj.* २.३.२

अगतास्तु *adj.* १४.१३.१२

अगद *adj.* वै १.१.१०

अगार *n.* १.३.२; ४.५.१; वै १.१२.२; २.३.२

अमिचित *adj.* वै १.१२.१३

अमिततु *f.* ५.७.९

अमित्रय *n.* वै २.१०.१

अमित्रेता *f.* वै २.११.५

अमित्रयम *adj.* १२.१७.२

अग्निभाण्ड *n.* वै १.२.७

अग्निष्टोम *m.* ६.९.९; १०.२.१२; ११.१२.११;
१३.५.७; १९.८; १४.२.११; १५.९; १७;
१५.४.४; प १०८

अग्निष्टोमचमस *m.* १४.१५.११; १८

अग्निष्ठ *adj.* १.३.३; ६.६.७; ७.८.१३

अग्निहोत्र *n.* १.११.७; १; ९.३.२; ३; ५; ६; ८;
११.२.२७; ११.१०; १२.६; १४.२६.१०;
प १५१; १८२; १८३; १८४; १८८

अग्निहोत्रकाल *m.* १४.२६.१०; प १०२

अग्निहोत्रपान *n.* ६.८.१४

अग्निहोत्रशेष *m.* ६.१४.५

अग्निहोत्रस्थाली *f.* ९.५.२२; वै १.६.१५

अग्निहोत्रहवणी *f.* १.११.१२; १६.२; ५; १८.१०;
१९.१०; २०.९; वै १.६.१; १०.५; ७

अग्निहोत्री *f.* ८.१४.२; ९.७.१

अग्निहोत्रोच्छेष *n.* १.१४.६; ७; ८; ११.९;
वै १.१.१३; १३; २.७; ३.१३; प १०१

अग्नीध्र *m.* ७.२.१.३; २.२.१३

अग्नीधोमीयविकार *m.* प १५६; १७१; १७६

अक्षयगार *n.* वै १.६.१४

अक्षयगारतुण *n.* १.२.६

अक्षयन्ताधान *n.* ४.१.९; ३.२; ७.२.१५;
१०.१४.२

अक्षयस्तेव *n.* ५.३.१५; १०.६; ७; १७.२; ४;
२१.१३; ६.४.९; ५.९; वै २.११.८

अक्षयशेषदक्षिणा *f.* ५.१२.२०

अक्षयवतन *n.* वै २.९.१०; १०.५

अक्षयुपस्थान *n.* ६.१.१; ३.१४; ४.५

- अग्र *m.* १.६.१२; २.३.१७; ४.४; ७.१५;
८.१४; ३.९.२; ६.८.१३; १४.३; ७.७.१२;
८.२; १६; १.११; १८.१२; १२.८.७;
९.१६; १३.१०; १३.३.४; १४.१.१४;
४.१०; १५.३.९; ५.५२; ५३; ५५
- अग्रप्राक *m.* ६.१५.२; १८.५
- अग्र *m.* ५.१७.५; ७.१८.९; १०.४.९; ६.१७;
पै २.४.२७
- अग्रार *m.* १.१२.११; १३; २४.२; ४; ९;
२५.९; ६.६.१६; ७.८.१३; ६.१०.४;
१०.११; ७.१५.४; २१.१०; ११.८.१;
१२.२०.१६; १३.१७.१५; २५.१०; पै
१.९.३; १०.५
- अग्रुलि *f.* १.२४.४; २.१७.९; ३.२.९; ६.१०;
१७.८; ६.१३.५; १०.७.२; ९.१०;
११.१५.१२; २२; १३.२२.१२; पै २.१२.२
- अग्रुलिफण्ट *m.* ७.२.११
- अग्रुलिर्ष *m.* ३.१.१०; ८.१२
- अग्रुलिप्रक्षालन *m.* १.२६.१०; water for
washing the hands.
- अग्रुष्ट *m.* २.१७.९; ३.२.९; १७.८; १०.१६.८;
११.२.२१; १३.२२.१२; २४.२; पै १.१.२१
- अग्रुष्टवर्षमात्र *adj.* २.१७.१०
- अग्रुष्टवर्षमात्रविल *adj.* ५.४
- अग्र *घ.* आ + १.८.१; ८.६; पै २.७.४
- अग्रकदती *adj.* ६.८.१४
- अग्रिष्ठ *adj.* १३.७.९; ९.१
- अग्रदिर्दी *adj.* ११.२१.२; ८; २२.६; १३
- अग्रवाक *m.* १२.१४.१०; १३.२७.१६; २८.१;
८; ९; ३०.११; ३३.७; १४.३.१८; १९;
१५.१२
- अग्रवाकचमल *m.* १३.२३.७; ५८.६; १९;
१४.१५.१५
- अग्रवाकचमलसमुष्ट *adj.* १३.२३.५; १४.१७.१;
१८.३
- अग्र *घ.* उप + १०.१९.७
- अग्रवा *adj.* १३.१.१०
- अग्रलोम *m.* ११.२.७
- अग्र *adj.* ५.१३.५; पै १.१.९; २.८.१२; ८.७
- अग्र *f.* २.४.७; ९; १०.१७.४; १०; ११.१.९;
२.१०; ६.१२; १३.१
- अग्रधीर *m.* १३.१८.११
- अग्रतपुत्र *adj.* ४.२१.७
- अग्रपयस् *m.* ११.४.११; ९.१९; १०.१
- अग्रमित *m.* ५.२१
- अग्रिमोषि पै २.३.१५
- अग्र *घ.* उद् + १२.५.३; नि + १०.७.२
- अग्र *घ.* २.११.२; ३.९.१०; ११; ५.१२; १४;
१५; ८.१२; १३; ७.११.३; १७.६; ७.७;
७.८.२३; ४; ९.१४; ११.१३; १५; १४.१०;
१२.९; ४; १३.७.६; ११.६; ७; अनि +
२.११.३; ८.१३.१८; १०.४.८; आ +
८.१३.१८; १०.४.११; पै १.११.१४; १५;
उप + २.११.३; १२.९.१२; १३; परि +
७.१.१२; प्रति + २.११.१; ध्रु + ७.११.३;
१४; १५; ११.८.१४; १३.५४
- अग्रलि *m.* २.१३.१; ३.६.६; १२.६; ६.१४.३;
९.१९.३; १२.१८.३; १३.१०.१३;
१४.२५.९; पै १.८.७; ११.१२; ५.१००
- अग्रिष्ठापम् *absol.* २.११.२
- अग्रिमत् *adj.* ७.९.५
- अग्रिष्ठ *adj.* १.५.८; ७.१९.५; ९.९.२
- अग्रिष्ठ *adj.* १.५.८; ७.२.८
- अग्र *m.* पै १.६.१३
- अग्र *घ.* अप + ३.९.९; ७.१८.४
- अग्र *adj.* ७.२.९
- अग्रिमन्त *adj.* ५.२१९
- अग्रिमाहा *m.* १३.१६.१; २०.५; १४.५.५; ११
- अग्रिमाहापान *m.* १३.२.१
- अग्रिधि *m.* ५.१६.१४
- अग्रिष्ठ *adj.* १४.२६.१०
- अग्रिष्ठि *f.* ५.२०.२; २०.९
- अग्रिष्ठि *f.* ७.५.६
- अग्रिमोक्ष *m.* ४.२२.१; १० अर्तमोक्ष
- अग्रिष्ठ *m.* १०.२.१३; १२.१०.१३; १३.५.१०;
१९.८; १४.२.११; १६.१४; १७.१७;
१५.४.४
- अग्रिष्ठ *adj.* ८.७.१

- अतिष्ठ *adj.* पै २५.३
 अतिस्थूल *adj.* ७.२.८
 अतीमोक्ष *m.* १४.२५.१२; name of a group of formulas; see अतिमोक्ष
 अतुल्य *adj.* १.२६.२
 अत्यमिश्रित *m.* १५.४.४
 अत्यमन् *adv.* ३.६.२
 अत्यप्यु *adj.* ७.२.८
 अत्यवित *adj.* ७.२.३.१२
 अत्यन्तप्रदेश *m.* १.१.९; ४.७; २.१२.६; १३.४; १४.३; १५.६; १७.५; ३.१५.९; ६.१५.५; १६.५; ८.५.१३; १०.१४.६; २०.९; ११.२.१६; १२.९.७; १३.७.१४; १६.११; २२.६; २३.९; पै १.४.६; a general rule
 अत्तरमाण *adj.* ९.४.६
 अत्तरक *adj.* १३.२.९
 अयो *indecl.* ६.१०.९
 अद् *v.* १.९.६; ६.१८.१२; ९.७.२; १०.९.३
 अदक्षिण *adj.* ९.१८.९
 अदण्ड *adj.* ११.३.५; १३.२.४
 अदाभ्य *m.* १३.८.७
 अदाभ्यपात्र *n.* १३.९.१
 अदायिन् *adj.* ९.१२.३
 अदीक्षित *adj.* १०.१०.११; ११.१.१; १२.२१.२
 अघःशय्या *f.* पै १.८.९; १३
 अघरलोमन् *n.* पै १.२.१; २.१२.३
 अघराणि *f.* ७.९.१३; ४.२१.३
 अघराणी *f.* ४.२१.३
 अघस्तात् *indecl.* १.११.४; ७.१५.७; १२.११.३; १३.१०.३; २३.१३
 अधिकात्म *adv.* १.१५.१५
 अधिविवन *n.* ५.१२.४
 अधिविधानी *f.* १.५.१; name of a *rk*
 अधिमन्थनस्तक *n.* ७.९.१२
 अधिवृक्षसूत्रे *f.* ५.१; ५.३.१; १०.११.४; ८
 अधिभयण *m.* ७.७.४
 अधिभयणमन्त्र *m.* ९.१४.१४; ८.६.१६; १३.१८.९
 अधिवर्णनमन्त्र *n.* १२.१३.७; ८; १३.२.१५; ६.९; ८.१८; ९.१६; १२.२; १०; १४.१.६
 अधिवर्णनफलक *n.* १२.१२.२०; १३.८; १३.१०.३; १४.२०.११
 अधीशोपकणी १०.१४.१९
 अध्वज्जा *f.* पै २.२.४
 अध्वयन *n.* ११.२१.५
 अध्वयसान *n.* १०.१३.५
 लघुक्षि *f.* ७.११.११; २१.३
 लघ्वेप्यमाण *ful. part.* ११.२२.१५
 लघ्वन् *m.* पै १.२.१५; १.३.४; २.९.२; १०.१
 लघ्वमन्त्र *m.* ८.११.७
 लघ्वर *m.* ७.२.७
 लघ्वर्युपात्र *n.* १३.२२.१३; ३०.९; १४.२.१
 लघ्वर्युपम *adj.* ११.८.१८
 लन् *v.* अ+ ११.१०.५; १३.९.४; अति+प्र+ ५.६.४; ११.२.१८; १५; अति+वि+ १३.९.५; प्र+ ९.९.६; १५; १३.९.४; वि+ १३.९.४; सम्+ ८.२१.२; १३.११.१७
 अनसुप्तम् *absol.* ७.१.८
 अनमि *adj.* ४.१०
 अनङ्गहीन *adj.* ७.९.७; १०.१.१
 अनङ्गलर्जु *m.* १.३.५
 अनङ्गु *m.* ५.१२.१८; २१.१.७.१६.१४; ९.२.४; ६.६; १४.१२; १०.१७.७; ११.७; १४; २०.१७; २१.११; १४.२६.३; पै १.११.७; २.३.३०
 अनतिहसम् *absol.* २.८.१३; so that one cannot see through.
 अन्वः *adj.* १.४.१९; ५.१५; १५.२; पै २.१०.१४
 अनभिधित *adj.* ९.६.१
 अनध्ययन *n.* पै १.८.९; १३
 अननुवपटकार *adj.* १३.२५.८; १०.८; १४.६.१२; १३.१८

अनन्तरम् *adv.* २.१५.१५; १४.१५.१८; पै २.५.१०

अनन्तरवाद *m.* प १६; १५१

अनन्तर्गमे *adj.* २.९.९

अनन्वारम्भण *n.* पै २.१०.३

अनन्वीक्षमाण *pres. part.* पै २.४.२६; ४.१८; ५.१; ४

अनपूषाकृति *adj.* १.२६.२

अनपेत *adj.* प १४०

अनभिपुत *adj.* १३.११.१०

अनवत्त *adj.* ७.११.११

अनवर्तिसुखित् *adj.* ८.१३.२०

अनववृष्ट *n.* ११.२२.१०

अनवागम् *absol.* ८.४.१; ११.१०.४; १३.१.१; ७; ८

अनशन *n.* पै १.८.९; ११; १३

अनस् *n.* १.३.२; २.१४.४; ५; १२.१६.७; १४.४.७; ५.२; पै १.२.११

अनस्तमित *adj.* ९.११.२

अनस्थिक *adj.* पै १.५.५

अनाचार्य *m.* पै २.१.२३

अनाज्य *adj.* ५.१२.२

अनादिष्ट *adj.* १.१.१८

अनादिष्टवृष्ट *adj.* १.१६.७; १३.२.७

अनादिष्टज्यार्थे *adj.* २.१२.६

अनाजल *adj.* १३.१४.१२

अनायु *adj.* २.१८.९

अनारम्भ *gerund* १.१.९

अनारम्भवाद *m.* प २१

अनारागंश *adj.* १३.२६.१४

अनापेय *adj.* १४.५.१४

अनात्मगुण *adj.* २.२.२०

अनाविरुपरम् *absol.* ७.८.१२

अनाश्वस् *perf. part.* ४.४.५; ५.१६.१३; २.९.७

अनस्तुष्ट *adj.* ५.१.१

अनाहितामि *adj.* १.१०.१२; पै १.१२.९; १०; १३; प ११३

अनिरिण *adj.* पै १.१.२; ५

अनिरिणवद्देश *m.* पै २.६.२

अनिष्कसित *adj.* ८.१३.२

अनिष्टुब्ध *adj.* ११.५.११; १२; ४.२

अनिष्ठाभ्युदित *adj.* २.६.३

अनीकमत *n.* प १३

अनीकवान् अभि *m.* प २०४

अनीमान *perf. part.* ७.२३.१०

अनु *prep.* १३.३२.१

अनुगत *adj.* ५.२१.१४

अनुववेष्टि *f.* २.१३.१२

अनुगुप्त *adj.* १.१.३

अनुमद *m.* प २१०

अनुत्पूत *adj.* १.७.७; ८.१२.१५; २.१५.८; १०

अनुत्प्रेष्टाभ्याम् *adj.* ११.२२.९

अनुदित *adj.* ५.६.६; १३.१३.१५; १६

अनुदिवहोम *m.* २.११.४

अनुदिष्ट *adj.* १०.१२.१३

अनुद्रात *adj.* २.११.७

अनुनिर्वाप्य *fut. past. part.* ५.२१.९

अनुनिष्ठब्रजप्रण *adj.* पै १.१.२

अनुपमधत् *pres. act. part.* १४.२२.१८

अनुपस्थितामि *adj.* ६.५.५

अनुपहत *adj.* पै १.१.२

अनुपिष्टम् *adv.* १.९.७

अनुपूर्व *adj.* -पूर्वम् *adv.* १.२४.८; २.१.५;

४.३.२; ५.४.१७; ६.१६.२५; ७.१६.१;

१२.११.५; १३.२६.४; १०.११; पै १.४.६;

११.२; प ४८

अनुष्टम्भ *adv.* ७.१४.८

अनुष्टम्भम् *adv.* १३.१९.४

अनुपेक्ष *adj.* पै १.१२.१६

अनुपीम *adj.* १३.२.२

अनुपद्यन्त *n.* १३.३२.१२; १४.६.२१; ७.८;

१२.१६

अनुमत *adj.* पै २.८.६

अनुमति *f.* प ४७

अनुमन्त्रण *n.* प ३४

अनुमन्त्रणकम् *m.* प ४४

अनुपद्य *m.* ५.१.१७

अनुलोम *adj.* १०.४.९; ११.५.१४ .

अनुलोमकृत *adj.* ११.१२.२

अनुलोमम् *adv.* १४.१५.२

अनुव्यञ्ज *adj.* ९.१८.२

अनुवपत्कार *m.* १३.२६.६; ३२.१; ५.३५

अनुवपदकृत *p. part.* १४.३.६; ११.१३

अनुवाक *m.* १०.५.४; ११.८.१५; ११.१५;

१७.४; ५; ६; ७; १८.३; २०.१; ३; ४;

५; ७; २१.२; ४; ५; २२.१५; १७; १९.९;

१३.१६.१; १९.६; ३२.७; ३३.९; ११;

१४.७.१; १२.४; १४.७; १९.१०

अनुवाकविभाग *m.* ५.१२.२

अनुवाकशेष *m.* २.३.१०; ३.९.१२; ४.१६.४;

५.११.५; ६.२.३; १०.५.६; १७.१९;

१८.११; १३.८.२२; १०.१२; १९.१२;

१३.६.६; ३१.३; १४.६.४; १३.१७; १५.१;

१२.७.८

अनुवाक्य *n.* ११.१९.८; १४.३.७

अनुवाक्या *f.* ५.१०.१३

अनुविद्यत *adj.* १०.१५.९

अनुषासन *n.* १२.१.१५

अनुपङ्ग *m.* १३.२०.२२

अनुसक्नम् *adv.* १३.८.१५; ११.११

अनु *prep.* १४.१२.१

अनुक्त *p. part.* १२.७.२; १७.२; १४.६.८

अनुक्तान् *perf. part.* १०.१.१; ११.१२.१६;

११.८.१०; ५.१३.२; १३.३

अनुव्य *adj.* १०.२०.८

अनुव्यथा *f.* १०.१४.४; १२.२०.१८; २२;

१४.२४.९; ११; १५; २५.१

अनुव्यथावपा *f.* १४.६.८

अनुवाक्त्रमिधु *f.* १.५.१०; ३.४.६

अनुराधा *f.* ५.१९.१

अनुर *adj.* ११.१.२

अनृत *n.* ४.४.५; ५.२.२२; १६.१२; १०.७.१३

अनेकसामान्य *n.* ५.१६.९

अनेककी *adj.* ८.७.६; ७

अनेन्द्र *adj.* १३.२६.१४; २७.१९

अनोरास *adj.* ६.९.१४

अन्त *m.* ७.१.४; ५; ९.११; १०.१६.११;

११.२२.११; १२.८.१२; १०.४; १४.४.३;

१२.२.१; ३.२४; ५.१०.६

अन्तःपरिधि *adv.* ९.३.५

अन्तक *m.* १२.६.१

अन्तम *adj.* १२.२०.७; १२.६.७

अन्तर *n.* १०.४.३; ५.१४.७

अन्तस्तर *adj.* ५.१४.७

अन्तर्य *m.* ९.१९.७

अन्तर *prep.* ३.१.६; ४.२.१; ६.२.६; ३.६;

४.११; ७.५.२; ९.६.९; ९.१; १४.४; ५;

१०.१९.१६; १३.३.१०; ११.१.८; १८;

६.२०; ११.१; २.३.२१; ५.२१; ८७

अन्तराल *n.* १२.७.९; ८.१३

अन्तरिक्ष *n.* ११.७.४

अन्तरिक्षलोक *m.* ११.७.४

अन्तरित *adj.* ९.१८.१२

अन्तरेण *indecl.* ७.१२.११; १५.६; १८.७;

२२.१८; १२.५.७; ८; १०.४; १३.१.९;

१४; १३.११; २८.१२; १४.४.१०; ११;

१४.३; २५.१२; ११.८.१

अन्तर्धि *m.* ३.१५.६

अन्तर्याम *m.* १३.१.७; ८; १३.३; १३.१५;

१६; १९.१६

अन्तर्यामिन् *n.* १३.१३.९; १४.१२.४

अन्तर्वर्ति *m.* १२.८.१४; १०.१५

अन्तावसायिन् *adj.* ११.२१.२०; १२.१२

अन्तिक *adj.* ९.२.३; ९.६; १४.११; १०.१६.३

अन्तिम *adj.* ७.१५.४

अन्ते *prep.* ९.११.४; ५.१५.१

अन्न *n.* ९.७.२; १०.४.५; ९.३; १४.१३.१३

अन्नाय *m.* १.९.६; ५.१६.१७; १४.१३.१३

अन्नायक्यम् *adj.* १.९.५; ९.६; ५.१७.६;

८.२५.७; ११.१६.१; १४.१३.१३

अन्धीय *v.* १०.१०.८

अन्यतर *pron.* ७.११.१३; १२.१७; १३.१

११.५.२१; ५.२९; १३.८; १८.२

अन्यतरतः *indecl.* १४.१३.९

अन्यतरतःपाथ *adj.* १०.६.१०

अन्यतरतोमोदम् *adv.* १४.१२.१२

अन्यत्र *prep.* १.१०.१२; ५.१३.१; ११.१८;
६.१५.१०; ७.७.४; ८.११.७; १४.१६;
२३.१०; १२; ९.१३.७; १०.८.१६; १.१;
१३.१.१४; १६.११; १७.४; १९.७; २३.७;
३१.१४; १४.३.२१; ९.६; ११.१८;
२६.१२; ५ २६; ३१; ५७; ६१; १२४;
१३१; १५४; १७०

अन्योन्य *pron.* १४.२२.११; ५ ८२

अन्यत्रम् *adv.* ७.२.४

अन्यद्दम् *adv.* १२.१.५; ५ ४८; ४९

अन्वारम्भ *p. part.* १०.२१.५

अन्वारम्भण *n.* पै १.४.६

अन्वारम्भणीया *f.* ५.१५.९

अन्वारम्भणीयास्थान *n.* ८.१.५

अन्वारोह *m.* १३.१७.१०; १४.२.७; १०.८

अन्वाहार्य *m.* १.७.२; ४.१६.३; १०.३.९;
१४.२.५

अन्वाहार्यपक्षायतन *n.* ५.४.१७; ५.६

अन्वाहार्यस्थाली *f.* पै १.६.१५

अन्वाहिताग्नि *m.* ९.१.८; ११

अपञ्चस्तिम् *adv.* ११.२१.१५

अपलीक *adj.* ५ १८३

अपञ्चदत्त *adj.* ७.१.७

अपहर्षि *adj.* ८.१८.१९; २१.१२;
१४.२२.७; १२

अपथ *m.* ६.१.९; पै २.८.१२

अपराध *m.* ६.१.९; पै २.३.१०

अपराह *m.* १.१५.४; ६.९.९; १०.७.१०;
११.२१.२; १२.२०.५; पै २.२.५; ३.२०;
५ ११

अप्रीति *adj.*-मितम् *adv.* १.३.१८; २.१.२;
५.२.१५; १८.३; १०.२.१०; १७.७;
११.३.२३; १२.७.८; १३.१२.३; १४.४.७;
पै २.४.१५

अपरिचयम् *absol.* २.११.२

अपरिराहित *adj.* ११.७.४

अर्ध *adj.* ७.१.९

अर्धवर्ग *m.* पै २.१.२; २.८

अपशु *adj.* ७.१.९

अशुक्लवर्जितम् *adj.* पै १.१२.१५

अशक्ति *n.* ८.१.१०; ५.४; १२.८

अशक्तोः *abl. inf.* ४.३.४

अशान *m.* ५ १८७

अपात्यम् *m.* १३.२७.२५

अपाव्य *n.* ७.१२.६

अपिष्ट *gerund* १०.८.४

अपिधान *n.* १.१४.९

अपिष्ट *adj.* १२.१५.११

अपुनरुक्तिम् *gerund.* ५ २४

अपुनरुक्तिकामत् *pres. part.* ७.२०.१२; १२.१.११

अपु *m.* पै २.५.२

अपुष्पापिधान *n.* पै २.३.२९

अपेत *adj.* ५ १३४

अतोद्यम *m.* १४.१७.१८; १५.४.४

अप्रक्षिप्त *pres. part.* २.१७.१५

अप्रचरणम् *adj.* ११.६.८; १७.११

अप्रक्षिप्तम् *adj.* १.१७.६; ११.१५.३

अप्रज्ञात *adi.* पै २.२.२

अप्रविष्ट *gerund.* ११.२२.१९

अप्रतिरय *n.* ५.८.६; name of a hymn

अप्रतिघोषम् *adj.* ११.५.२३

अप्रतिगुणम् *adj.* १.२.९

अप्रतिपेक्ष *adj.* ६.१०.८

अप्रतीक्षम् *absol.* ७.२३.४; ८.२३.६;

१४.२३.१०; पै १.८.८

अप्रतिदेव *adj.* ९.१७.१२

अप्रनष्ट *adj.* ८.१३.३; १४.४

अप्रत्यय *adj.* १४.२.८

अप्रोक्षित *adj.* १३.२३.१३; २५.२

अप्रत्यक्ष *adj.* ११.५.२४

अवल *adj.* पै १.७.५

अप्रत्ययम् *n.* ११.२.२९

अप्रत्ययम् *m.* ७.२२.१५; १४.५.१७

अभङ्गुर *adj.* पै १.१.२

अभान *adj.* ९.१८.११

अभिन्नम् *absol.* २.१६.५

अभितः *indecl.* ५.२०.११; ११.१५.१४; १५;
१२.६.१; ७.८ -

अभिदोषम् *absol.* ११.२२.९

अभिदोहन *n.* ११.२.११

अभिधानी *f.* १.११.११; १२.४; १०.२०.१५;
११.५.२२

अभिपूर्वम् *adv.* ११.६.६

अभिप्रेत *adj.* ५.२६; १५१

अभिमर्शन *n.* १२.१०.१५

अभिमुख *adj.* ३.१४.३; ४.५.२; २२.१४

अभिवान्वक्ता *f.* ९.१४.१८; ९.२१०.१२

अभिवान्या *f.* ८.१४.२; १४.१३; १६.१४;
१७.८; ९.२.४.२०

अभिवृत्त *m.* १३.७.५; ७; १३; १०.१४;
११.१०; ११; १२.६; ७; १४.१.१०; ७.४

अभिवृत्तम् १३.७.१३

अभिसमाहारम् *absol.* २.४.४

अभीक्ष्णी *adj.* १०.१२.११

अभोजनीय *adj.* ९.५.२; १८.४

अभ्यक्त *adj.* ११.२२.१०

अभ्यग्र *adj.* २.९.४

अभ्यङ्गन *n.* १.७.९; ९.७; ८.१८.७

अभ्यन्तर *n.* ७.३.१; १०.३.१८; ५.५३

अभ्याकारम् *absol.* २.४.४

अभ्यासान् *m.* ५.१९४

अभ्यासाद्य *adj.* ९.५.१२

अभ्युद्योत *adj.* १२.२६.१; २; २७.२१

अभ्युपेक्षम् *absol.* १०.४.६

अभ्र *n.* ११.२२.११

अभि *f.* ७.३.३; ७.१०; ११.१.३; ५; १४;
१५.१८; १२.९.१५; ११.३; ६; ९.२.३

अभा *indecl.* ९.५.७

अभासखाद *adj.* ७.२३.११

अभात्य *m.* ८.१३.१४; १२.१६.१२; १४;
१४.४.२; ९.१.१५; २.१.१६; ९.११;
११.४; १२.४

अमृतः *indecl.* ७.८.५

अमृत *adj.* १.५.११; ८.१६.१०

अमोघ्य *adj.* १०.८.५; ११.१८.९; ५.६६

अमोघ *adj.* १०.१७.१६

अमृत् *adv.* ६.१०.७

अमृत्क *adj.* ८.१२.९

अमृत्पि *adj.* ११.१८.९

अमृत् *n.* १२.३.१७

अमृत्पान् *n.* १.१४.९

अमृत्पान्या *f.* १२.४.२

अमृत्पान् *adj.* १.५.११

अमृत् *adj.* १.३.२१; ६.६.७

अमृत् *adj.* १.३.१९; २२; १३.४.३; ९.१७.११;
९.४; २.२.१; ३; ९

अमृत्पान् *adv.* ९.९.११

अमृत् *m.* ५.१३९

अमृत् *f.* ५.१.१; ४.४.९; ६.९; ७.१६; १०.२;
२१.१३; ६.६.११; ७.९.१५; ९.१३.५;
१०.१२.१४; २०; १२.१९.३; १४.२५.११;
९.५.२०; २.१०.५; ६; ७; ५.११९

अमृत् *n.* ५.१०.१३; ११.१५.९; २२.११;
१४.३.७; ९.२.८.६

अमृत् *m.* ७.२.६; १३.२४.१; ६

अमृत्पान् *adj.* १.१६.६; ५.३

अमृत्पान् *adj.* १०.२०.८

अमृत्पान् *f.* ११.१४.१५

अमृत् *adj.* १०.१४.११; १७.१२; ११.१६.२

अमृत्पान् *adj.* १४.१६.२; १२; ५.११०

अमृत् *m.* ९.२.४

अमृत्पान् *n.* ११.१८.११

अमृत्पान् *n.* ९.२.७.२

अमृत्पान् *n.* ९.२.६.९

अमृत् *m.* ५.४८; ४९

अमृत्पान् *adj.* ९.२.६.१

अमृत्पान् *adj.* १३.७.१३

अमृत्पान् *n.* ५.६१

अमृत्पान् *n.* ९.१.२

अमृत् *adj.* १.११.११; ७.६.६; ९.२.१.१०

अमृत् *n.* ५.४.१५; ७.७.१०; ८.११;
१२.३.१०

अमृत्पान् *n.* ८.१७.९

अमृत्पान् *adj.* ५.४

अर्धमास *m.* ५.१३.२१; ८.२४.१; ९.२२.१;
३.२२; ९.२

अर्धवे *m.* ७.२०.४; १३.२१.८; १०

अर्धवाराव *m.* ९.२४.२०

अर्धशीर्ष *m.* ७.१०.७

अर्धिन् *adj.* १४.५.११

अर्धोदित *adj.* ५.१.१

अर्धं *ठ.* १३.३३.१

अर्वागमसु *m.* ६.२.२

अर्वाचीन *adj.* ७.१०.१

अर्वाङ्ग *adj.* ६.६.५; ७.८.३

अलङ्कार *n.* १४.२.१४; ११.३

अलङ्कार *m.* ९.१.२१; १२.८

अलङ्कृत *adj.* ७.१६.१४

अलम् *indecl.* १४.१३.१३

अल्पीयसु *adj.* २.७.८; १३.१२.२; ५ ११४;
११५

अब् *ठ.* प्र+ ९.१३.१

अवका *f.* ११.१५.२५; ९.११.१०

अवकायल *adj.* १०.३.२१

अवकाश *m.* ९.१.८; १०.५; २.११.४

अवधान *n.* ६.६.११; ९.११.७; १३.४; ५

अवधायम् *absol.* १०.१८.१३

अवगाह्न *n.* ९.२.१.१८

अवग्र *adj.* २.१३.९; ८.२०.९; ११.११.१३

अवग्रहण *n.* ११.२.११

अवचन *n.* ९.१.७

अवद *m.* ७.७.१३; ८.९; ११.३.१४; १२.१.१५;
९.४.१

अवतक्षण *n.* ७.२.१३

अवत्त *adj.* ७.१९.१५

अवदान ८.१०.५; ८

अवन *n.* ९.१.५

अवनयन *n.* १२.९.१७; १३.१६.७; २०.७

अवनेशनप्रवाद *f.* ६.३.११

अवपुन *m.* ८.६.१३; ११.९; ७; १२; १४.१६;
१४.२०.१; ११; २१.४; ८; १३; २२.१७;
२३.१; ४; ५ ८६

अवराण्य *adj.* १.२.१३; ६.६.५

अवरोहण *n.* ९.२.५.१३

अवर्षुक *adj.* १२.१०.७; १३.११.८; १४.८.९

अवलय *adj.* १.६.११

अववर्षण *n.* ५ ६६

अवशिष्ट *adj.* १.१६.४; २४.५; ४.२०.५;

६.३.१३; ७.१४.८; १०.१६.११; १४.१९.१;

४; ९.६.२०; २.८.१५; ५ ५१; ११९

अवसृष्ट *adj.* १०.१२.७

अवसान *n.* १.२.१

अवसृष्टाणि *adj.* ५.१८.३

अवस्तरण *n.* १२.९.१७

अवस्थित *adj.* १४.४.७

अवहननमन्त्र *m.* १३.१८.१०

अवहितशम्य *adj.* १२.६.९

अवगात्र *adj.* २.८.४

अवगात्राणि *adj.* १.८.७

अवगात्रिणम् *adv.* ६.१२.७

अवगात्र *adj.* ३.६.१६

अवगात्रम् *absol.* ९.१०.५

अवान्तरवेष्टा *f.* ११.२१.१; १२.२.१; १८.७

अवान्तरवेष्ट *m.* १.२४.२; ८.१६.३; २२.९;

१०.३.२; ११.६.१६; १२.११.२

अवान्तरवेष्टा *f.* ३.२.२; ७.२१.१

अवशिष्ट *adj.* १५.१.३

अवि *m.* १४.४.७; ५ ८३

अविहृत *adj.* ५.१६.८; ५ ५७

अविच्छिन्न *adj.* १.१.४

अविच्छेद *m.* १०.१०.८

अविज्ञात *adj.* १०.१२.१२

अविहृत *pres. part.* १४.५.१४

अविमुक्त *adj.* १०.२०.१७

अविनेकम् *absol.* १.७.५

अविशेष *m.* ५ ८०; १४०; १४२

अविश्वभास्वि *adj.* ९.१.२

अवृत्त *adj.* १२.१६.३

अवृत्त *adj.* ५ १३०

अवोक्षित *adj.* ११.२.१३

अव्यतिपातम् *absol.* ११.८.१३

अव्यन्त *adj.* २.१४.८

- ८.११.१३; ९.५.१; २; ३; २३; १४.७;
 १५.६; १६.२; १७.२; १०.२.२; १०.७;
 १५; १२.६; १७; ११.२२.११; अति+
 पे २.५.९; सम्+ ५.३.१९; ११.२.२१
 आपर *f.* ६.९.१०; पे २.९.२
 आपराधिक *adj.* १२.४.१; ५.११; १६
 आपर्यामाणक्ष *m.* ११.१.१; २१.२; पे २.८.१०;
 प १०६
 आपोहिष्ण्या *f.* पे २.७.११
 आप्त *adj.* ११.१.१८; २.२७; १२.९.१४;
 १३.१०; १३.९.९; ८.१८; ९.१६; १६.८;
 १४.२.२
 आप्य *m.* ८.२.३
 आप्यायन *n.* १३.३२.६; १४.३.२३; ६.२५;
 ११.२१
 आप्रो *f.* प ३२
 आपरण *n.* ८.९.२; १६.९
 आपिचरणिक *adj.* प ६१
 आपन्न *m.* ८.४.७; १३.२७.४
 आपन्नणोय *adj.* ५.२०.२
 आपपात्रस्य *adj.* २.४.२०
 आपपेय *adj.* ८.७.१
 आपयानि *adj.* १.९.६; १३.१४.३; २०.११;
 १४.१३.१३; पे २.९.२
 आप्यावास्य *adj.* १.१.२; ८.१.९
 आपिक्षा *f.* ८.१.१९; ३.३; ५.५; ६.२२; ८.७;
 १३; १५.१; १०.९.१३; १२.९.१३; २;
 २१.१०; १३.३.१४; १८.१८; २१.१७;
 १४.२५.१; ४; ६; पे १.२.५; ६.२४; १२.
 १४; २.८.१६; १०.१०; प २८; १६१
 आप्रात *p. part.* १.५.१; १२.११.९; १३.२६.६;
 १४.१२.२; १८.१; पे १.२.१३; प ४६
 आपतन *n.* १.९.१४; ११.५; २.१६.११; १९.८;
 ३.५.७; ६.७.७; १३.११.९; १३.८; १४.१०;
 २५.११; १४.८.८; ९.९
 आपत्त *adj.* ९.१५.७
 आपुष्पम *adj.* ६.८.७; १३.१६.५; प २०९
 आपुष्पती *f.* पे २.८.४; name of an Iṣṭi
 आपुम् *n.* १.९.१०; १३.१६.४
 आरम्य *adj.* ४.४.५; ६
 आरात *indecl.* पे १.१.६
 आरुढ *adj.* १०.६.१
 आरुक् *m.* १०.३.३
 आरुहण *n.* पे १.४.६; २.५.१३
 आरु *adj.* पे २.९.२
 आरुति *f.* ९.२.९; १६; ११.११.७
 आरुतिगत् *adj.* ९.२.१४
 आरुतिज *adj.* ९.६.१३
 आरुतिज्य *n.* ३.१५.६; प ११८
 आरु *adj.* १.५.५; ५.२.१२; ७.२३.२;
 ८.१६.१६; ११.२२.१०; १३.१०.५; प ३
 आरु *adj.* १४.१०.६
 आरु *m.* ९.१८.४; ११.२.१२
 आरु *adj.* ६.८.१४
 आरु *m.* २.१५.११; ५.३.१०; १५.४;
 ८.१८.१५; ९.९.५; १०.८; १०.१.१;
 १४.५.५; १४; २२.६; प १३२
 आरु *m.* १.४.१
 आरुपनमन्त्र *m.* १३.१८.१०
 आरुप *m.* ५.२.२०; १०.३; १२.११
 आरुपथी *adj.* ५.१०.३; ११.७
 आरुपथ्य *m.* ५.४.१६; १०.१.४; १२.४;
 ६.८.१०; पे १.१.८; ३.८; ५.२; प १८७
 आरुहण *n.* प ९५
 आरु *adj.* प २२२
 आरु *indecl.* ६.१७.१०; ८.१.१५; १४.१४.५
 आरु *f.* १.९.२; १०.१२; ५.१४.११; ६.८.१६;
 ८.२१.९; ६.२१; २२; ८.११; १०.९;
 १५.६; १७.३; २४.७; १०.२२.८;
 ११.२२.६; १२.५.९; ६.१; ६; १३.१८.१५;
 १४.१.१७; १०.३
 आरु *n.* १४.२६.१२
 आरु *n.* ७.२.२
 आरु *m.* ८.३.३
 आरु *f.* १४.१०.२.४; ७.४
 आरु *f.* ४.१२.५; ८.१०.११; प १५५
 आरु *adj.* प ९३
 आरु *adj.* १.११.५; ५.१०.८; १३.१.१३

अहोमार्थ *adj.* १.१७.२
 आकृति *f.* ६ १.१०.९
 आक्रमण *n.* २.१४.२
 आवृत्त *m.* ५.५.४; ८.१२.६
 आग *m.* ८.११.१; १६.१३; २०.१
 आग्निक *adj.* ११.१.३
 आग्निप्रवर्तनी *f.* ५.१०.८
 आग्निप्रवर्तनी *f.* ६.१.११
 आग्नीध्र *m.* १२.२१.१२; १३.१.१०; ११;
 १४.४.११; the Agnidhra fire-
 chamber.
 आग्नीध्रप्रथम *adj.* ११.८.१२
 आग्नीध्रागार *n.* २.१५.७; १२.१४.२
 आग्नीध्रिय *adj.* १३.१७.१७; २०.२४; १४.२.१६;
 ४.१; १६.६; १५.२.३
 आग्नेय *adj.* ५.२०.६; ५ १९८
 आग्नेयविकार *m.* ५ १५४; १५७; १७०
 आग्नेयधेयिक *adj.* ५.१५.६; २०.११; २१.१२
 आग्नेय *n.* ५.१४.१६; ६.१५.१; १६.१६;
 २.१६.१३; १३.९.१२; १४.६; १५.७; १०;
 २०.२; १४.१.१५; ८.१४; १२.४; १३.१५;
 १५.१६; १८.१०; १५.३.११; ५ ४१
 आग्नेयस्थाली *f.* १३.१.१३; ११.९; १५.८;
 १४.१.१६; ९.१५
 आग्नेयगाम *adj.* १३.१४.७
 आघाट *m.* १४.२१.५; ६; २३.२
 आघाटनिर्द्ध *f.* १.५.९; २.९.६; १२.२.१८;
 १३.१.६
 आघाटभेद *m.* ३.५.४
 आग्निरस *m.* ५.६.७
 आचार्य *m.* ६ १.८.१२
 आशुप्ररुक् *adj.* ७.५.२
 आश्रयण *n.* ७.१२.१७
 आशुनी *f.* १.५.१; name of a fish
 आश *adj.* ५ २२२; derived from a
 she-goat.
 आश्वत्थम *m.* ६ १.१०.५
 आश्वत्थ *m.* ४.७.६; १३.६.७; ८
 आश्वत्थ *adj.* ५ १५०
 आश्वत्थ *m.* ३.८.१४; ६ १.५.१५

आश्वत्थविकार *m.* ५ ११०
 आश्वत्थवित *m.* ५ १९८; २०६
 आश्वत्थालम *m.* ५ २२२
 आश्वत्थवृक्ष *m.* ४.७.६
 आश्वत्थ *f.* ४.११.६
 आश्वत्थ *m.* १.७.९; ९.७; ७.८.६; ८.१६.७;
 २१.७; १०.४.११; ६ १.११.१४; १५
 आश्वत्थ *m.* १२.२०.८
 आश्वत्थ *m.* १०.२१.५; १२.८
 आश्वत्थ *f.* १०.२१.१; २२.१३; १२.१.१; २.८
 आश्वत्थपरिधि *m.* १२.१६.२
 आश्वत्थवृक्ष *m.* १२.१६.२
 आश्वत्थ *m.* ५.१६.२; ६.६.११; ६ २.१०.५; ५
 २०१
 आश्वत्थ *m.* ५ १८८
 आश्वत्थ *m.* १४.५.४; ५
 आश्वत्थ *m.* ६ १.०.९
 आदि *m.* १.२.१
 आदित्यपथ *m.* १३.२.२; २२.३; १४.८.५;
 ९.९; १५
 आदित्यस्थाली *f.* १३.२.२; २२.१३; २३.२;
 १४.८.५; ९.९
 आदित्याश्रय *f.* ११.१४.१६
 आदित्योपस्थान *m.* ६ २.१.१७
 आदित्यदिक् *adj.* १.१.२१
 आदित्य *adj.* ७.२३.१४; ९.१८.८
 आदित्यदिक् *f.* ५.१२.२१; १३.१
 आदित्य *adj.* ६.१२.५
 आद्य *adj.* ५ ३२; ३४
 आद्यवर्ग *m.* १३.२.१३; १२.५; १३.१;
 १६.१०; १२; २०.८; २३.५; १४.१.१४;
 ११.९
 आद्यमानस्य *adv.* ५ १६
 आद्यवर्ग *adj.* १३.३.६
 आद्यवर्ग *adj.* १०.१३.९; १२.१३.७; ६ १.११.१
 आनीकृत *adj.* ८.२३.१२
 आनुवाक्य *adj.* ६.८.१
 आनुवाक्य *m.* १३.१३.६; १४.१०.२; १८.४
 आनीकृत *m.* ११.१५.१७
 आ *m.* १.१८.१२; ७.१३.११; १४.१०;

- ईपव *indecl.* ८.९.१५; ७.१
 ईपा *f.* १.१९.४; ६; १०.१९.१६; १३.३.१०;
 उक्थ्य *m.* ६.९.९; ११.१२.१२; १२.१०.१३;
 १३.५.८; १४.७; १६.३; १९.८; २०.३;
 ३२.१७; १४.१.१७; २.११; ७.१६; १०.१;
 १५.१०; १२; १४; १५.४.४
 उक्थ्यपात्र *n.* १३.१.१३; ३२.१८
 उक्थ्यविग्रह *m.* १३.३.३.३; ८
 उक्थ्यसंस्य *adj.* १४.१०.१
 उक्थ्यस्थाली *f.* १३.१.१३; ३२.१८; ३३.९
 उक्थ्याम *adj.* १३.१४.७
 उक्थ् *v.* अ१+ १.७.८; ७.३.८; ११.१५.२६;
 उप+ ७.१०.१२; प्रति+ २.८.१
 उग्रा *f.* ७.६.८; ५ ११९
 उखासैर्बर्ज्ज *adj.* ११.२.१५
 उख्य *adj.* ५ ११९
 उचैश्च *adv.* २.१५.१३; १८.४; १०.१.४-७;
 ११; १२; १०.२.१; ५.८; ११.६.३; ३;
 १३.१५.११
 उधैल्लराम *adv.* १२.१०.७
 उच्छिष्ट *adj.* २.१७.७; ११.१२.१८
 उच्छिष्टखर *m.* ११.६.१६; ११.१५; १३.१२;
 १४.७; १६.१३
 उच्छिष्टपात्र *n.* १३.८.६
 उत *indecl.* ५ १५
 उत्तर *m.* १.२१.१; २२.३; १२; २.१.१०; ३.
 ७; १३; ५.३; ५.११; १४.८; १५.६; ३.४.
 १०; १२.९; ४.६.६; ७.१३.७; १५.६;
 २२.१८; ८.२.१७; ५.१२; १२.५.५; ६;
 १३.२०.१३
 उत्तपन *adj.* १.१३.१२
 उत्तम *adj.* १.४.१०; ७.१८.३; ११.११.१५;
 १२.३.१८; १४.१.१०; १२; ५.४; ६.१५;
 ५ २.१.२; ५ ३३; ३४; ९९; ११४; २०१
 उत्तरेतउत्तर *adj.* १.१.१६
 उत्तरद्वय *adj.* १०.१६.६
 उत्तरानि *f.* ७.३.११; ११.१४.६; ८
 उत्तरपूर्व *adj.* १०.३.२; ११.६.१६
 भा.२१
 उत्तरलोमन् *adv.* १.२१.२; १०.५.१४; १३.९;
 ११.३; २२.१; ११.१.१३; ६.८; १५.२७;
 १२.१३.८; १७.१०; ५ १.७.१; ११.१
 उत्तरेदि *f.* ७.२.१९; ३.५; ९; १२; १३; ४.१;
 ९; ५.१; ८.१.८; ५.१६; १०.१३.९;
 ११.१४.१; ४.६; १६.१.८; १२.५.२; ९; ७.८;
 १३.२४.२; ३.६; २५.३; १४.१९.१; १५.१.
 ५; ६; ४.५; ५ २.६.३; ७.२
 उत्तरदिश्रोणि *f.* १२.२१.३
 उत्तरपर *adj.* १.७.८
 उत्तर(पल्लुनी) *f.* ५.१.१२
 उत्तरारण्य *f.* ७.९.१३; ५ २१२; २१३
 उत्तरार्य *adj.* १.५.८
 उत्तान *adj.* १.११.१४; २०.१४; २.४.४; ५;
 १२.११; ३.५.८; ७.२२.१०; ११; १०.८.१०;
 १२.१.१०; ४.४; १३.११.८ ५ १.२.१;
 ३.११; २.१२.३
 उत्पत्ति *adj.* ११.२२.१२
 उत्पन्न *adj.* १.७.७; ९.१५.१०
 उत्तम *m.* १.१२.१
 उत्तम *m.* १.१२.१५
 उत्तम *n.* १.३.२०
 उत्तम *adj.* ५ २.९.७
 उत्तम *m.* ८.२५.७; ५ १.१.५; ८.८; २.४.२९
 उत्तम *m.* ११.२.१६
 उत्तम *m.* ३.७.१
 उत्तम *m.* १.८.६; ९.७; ५ २.७.५
 उत्तम *m.* १०.१३.१; १४.२१.६; ११; २१.९
 उत्तम *m.* ८.१८.५; २०.१०; १०.१३.९;
 ११.२१.८; ५ १.७.११; ९.४; २.३.९;
 ३.३०
 उत्तम *m.* ५ १.४.६; ८.९; १३
 उत्तम *adj.* १.४.९; ११.३; १२; १५.६; १८.३;
 २.१.३; ११.१३; १२.८.७
 उत्तम *m.* ११.१.१; २१.२; ५ २.८.९; १०;
 ५ १०६
 उत्तम *adj.* १२.९.६; १३
 उत्तम *adj.* १०.२०.११
 उत्तम *adj.* ७.१.१०; cf. दक्षिण

आशुवाह *adj.* ७.६.२; १०.२१.२

आपाही *adj.* ८.८.५

आस् *v.* अधि+ ९.४.१२; अनु+ ८.२१.१५;

उप+ १.९.३; परि+ ११.१६.१०

आसत *n.* १०.९.८

आसन्दी *f.* १०.२०.७; १६; २२.१; पै १.२.१;

३.१०; १२.६

आवष *adj.* १.४.२०; १२.१८.१

आलोत *p. part.* ३.४.३; ७.७; ७.१५.६;

१२.२१.१; १३.३१.५; १४.५.६; १६;

१५.३; २५.३; ५.९८

आसेयनवत् *adj.* ११.१४.१४; १२.१३.८;

१३.२.६; पै १.३.१३

आस्तरण *m.* ३.२३.१

आस्ताव *m.* १३.२०.१६

आस्पदम् *adj.* ५.७.१३; ८.२; ११.१३.५

आह्वननप्रकार *m.* १२.१३.१

आहरणकल्प *m.* प १११

आह्वतो *abl. inf.* ४.३.३

आह्वनीयवर्ग *m.* १२.९.११

आह्वनीयायतन *m.* ५.९.११; ३.१; ४.१६

आह्वयिपुर्ण *adj.* २.३.१

आहितमि *m.* ७.१३.१०; १२; ९.१.१७; ४.५;

५.६; ९; ९.१०; १२; पै १.१.३; १०;

२.१.७; ९; १०.३; १०; १३; ११.९-१३;

१२.१; प ११२; १८५

आहितमिनत् *m.* ५.१६.११

इ *v.* १.१०.३; ६.४.८; ७.१.४; ११.२.२१;

अच्छ+ १.२.७; अति+ ५.१७.७; ६.८.१८;

७.२३.१०; ११; १२.१.७; १०; २०.७;

१३.१५.३; अति+अ+ १४.४.११; अति+

परि+ ११.१७.१२; अधि+ ११.२२.४; ५; ९;

१३; १५; १६; १८; १९; अनु+ ५.८.४;

अनु+अव+ १.९.६; अनु+परि+ १२.२१.३;

४; १९.१.६; अनु+अनु+ २.१७.५; अनु+

९.३८.८; १९.१; अति+६.५.६; अति+अति+

१४.२६.१०; अति+अ+ १४.४.८; अति+

उद्+ १.२३.१०; ५.२.१८; ९.६.२; १०.७;

११.१.५; १०.८.८; पै २.१०.४; अति+उद्+

आ+ १२.१६.९; अति+उप+ १४.२१.८;

अव+ ८.११.६; ९.६.९; आ+ ८.२३.६;

१४.२३.१०; उद्+ १.१.८; ७.१८.५;

८.११.१४; १०.११.१; २; १४.२३.४; पै

१.७.४; उप+ १.२.७; ४.४.४; ५.३.१५;

२२; १६.२४; ९.६.१०; १७.१; १०.७.१३;

११.१२.१८; १४.३; १२.२.१; १३.१०.४;

९; १०; १२.३; ४; १४.८.९; २१.६; पै

१.७.४; प ११६; परा+ ८.२१.४; परि+

७.१८.४; ८.१७.२०; २०.१०; २२.९; १०;

२३.२; ११.८.१२; १४.४; १४.५.५; ४.१;

१५.१.८; १.३.५; ४.७; पै १.३.१५; १.१;

२.३.१५; प्र+ पै १.१.१५; प्रति+ १.१.१८;

५.१८.१६; २१.८.१२; ६.९.१०; १५.११;

७.२.१५; ८.१.५; ११.८; ११; २३.९;

११.८.५; १३.१७.१४; पै १.३.७; १२.२;

२.७.७; प्रति+अप+ ३.१.१२; प्रति+परि+

३.७.२; ७.१२.७; ८.१७.२०; २०.१०;

११.८.१८; १४.५; १७.१२; १३; १२.२१.४;

५; १५.२.३; पै १.२.१६; वि+ ९.१४.४;

५; वि+अति+ १३.२९.१०; वि+अव+

१.१२.१०; ५.८.३; ११.२.२०; पै २.१०.२;

वि+परा+ ८.१.१२

इष्टप्रालम्ब *f.* ७.६.२; ८.१७.१०; १०.२१.१

इष्टा *f.* ९.१.३; प ७९

इष्टम् *m.* पै १.७.७

इष्टान्त *adj.* ८.१३.१७; ९.१७.४; १०.२२.१३;

१४.११.४; २५.५

इष्टावत् *m.* १.१६.३; ३.१.१; पै १.६.१८

इष्टप्रनयन *m.* १.५.१५; ३.९.४

इष्टप्रनयन *m.* २.१३.८; १५.३; ६; ३.४.७;

४.१७.३

इन्द्रपूर्वत *m.* प १५६

इन्द्रयात्रि *adj.* १.१७.१३; १४

इन्द्रयात्रि *adj.* ६.१४.१४

इष्टम् *v.* ९.४.३; ११.८.१४; उप+अम्+४.२३.६;

६.३.८; १४.८; ७.५.५; ९.११.९

इष्टिण *m.* पै १.१.५

इष्टम् *f.* पै २.४.३; ५; ५.१

इष्टकामे *adj.* पै २.२.३

- ईपत् *indecl.* ८.९.१५; ७.१
 ईषा *f.* १.१९.४; ६; १०.१९.१६; १३.३.१०;
 उक्थ्य *m.* ६.९.९; ११.१२.१२; १२.१०.१३;
 १३.५.८; १४.७; १६.३; १९.८; २०.३;
 ३२.१७; १४.१.१७; २.११; ७.१६; १०.१;
 १५.१०; १२; १४; १५.४.४
 उक्थ्यप्राप्त *m.* १३.१.१३; ३२.१८
 उक्थ्यविप्रद *m.* १३.३३.३; ८
 उक्थ्यसंस्थ *adj.* १४.१०.१
 उक्थ्यस्थाली *f.* १३.१.१३; १२.१८; ३३.९
 उक्थ्याप्त *adj.* १३.१४.७
 उक्ष् *७. अक्ष + १.७.८; ७.३.८; ११.१५.२६;
 उक्ष + ७.१०.१२; प्रति + २.८.१*
 उक्षा *f.* ७.९.८; ५.११९
 उखासिर्जन *adj.* ११.२.१५
 उख्य *adj.* ५.११९
 उख्यत् *adv.* २.१५.१३; १८.४; १०.१.४.७;
 ११; १२; १०.२.१; ७.८; ११.६.२; ३;
 १३.१५.११
 उख्येष्टप्राप्त *adv.* १२.१०.७
 उच्छिष्ट *adj.* २.१७.७; ११.१२.१८
 उच्छिष्टज *m.* ११.६.१६; ११.११; १३.१२;
 १४.७; १६.१३
 उच्छिष्टप्राप्त *m.* १३.८.६
 उत *indecl.* ५.१५
 उत्तर *m.* १.२१.१; २२.३; १३; २.१.१०; २.
 ७; १३; ५.३; ७.११; १४.८; १५.६; ३.४.
 १०; १२.९; ४.६.६; ७.१३.७; १५.६;
 २२.१८; ८.२.१७; ५.१२; १२.५.५; ६;
 १३.२०.१३
 उत्तरपन *adj.* १.१२.१३
 उत्तर *adj.* १.४.१०; ७.१८.३; ११.११.१५;
 १२.१.१८; १४.१.१०; १२; ५.४; ६.१५;
 ५.२.१.२; ५.१२; १४; १९; ११.४; २०.१
 उत्तरतउत्तर *adj.* १.१.१६
 उत्तरतय *adj.* १०.१६.६
 उत्तरनामि *f.* ७.३.११; ११.१४.६; ८
 उत्तरपुर्वा *adj.* १०.३.२; ११.६.१६
 भा.२१
 उत्तरलोमन् *adv.* १.२१.२; १०.५.१४; १३.९;
 १९.३; २२.१; ११.१.१३; ६.८; १५.२७;
 १२.१३.८; १७.१०; ५.१.७.१; ११.१
 उत्तरवेदि *f.* ७.२.१९; ३.५; ९; १३.१३; ४.१;
 ९; ५.१; ८.१.८; ५.१६; १०.१३.९;
 ११.१४.१; ४.६; १६.१.८; १२.५.२; ९; ७.८;
 १३.२४.२; ३.६; २५.२; १४.१६.१; १५.१.
 ५.६; ४.५; ५.२.६.३; ७.२
 उत्तरवेदिधोमि *f.* १२.२१.३
 उत्तरपर *adj.* १.७.८
 उत्तर(कलुषा) *f.* ५.१.१२
 उत्तराणी *f.* ७.६.१३; ५.२१२; २१३
 उत्तरार्ध *adj.* १.५.८
 उत्तर *adj.* १.११.१४; २०.१४; २.४.४.१;
 १३.११; ३.५.८; ७.२२.१०; ११; १०.८.१०;
 १२.१.१०; ४.४; १३.११.८ ५.१.२.१;
 ३.११; २.१२.३
 उत्तरित *adj.* ११.२२.१२
 उत्तर *adj.* १.७.७; ९.१५.९; १०
 उत्तर *m.* ५.१२.१
 उत्तर *m.* १.१२.१५
 उत्तर *m.* १.३.२०
 उत्तराणि *adj.* ५.२.७
 उत्तर *m.* ८.२५.७; ५.१.३.५; ८.८; २.४.२१
 उत्तर *m.* ११.२.१६
 उत्तरमग्न *m.* ३.७.१
 उत्तरप्रति *m.* १.८.६; ९.७; ५.२.७.५
 उत्तर *m.* १०.१३.१; १४.२१.६; ११; १३.९
 उत्तर *m.* ८.१.८.५; २०.१०; १०.१३.९;
 ११.२१.८; ५.१.७.११; ९.८; २.१.९;
 ३.३
 उत्तरकोशज *m.* ५.१.४.६; ८.९; १३
 उत्तर *adj.* १.४.९; ११.३; ११; १५.६; १८.१;
 २.९.३; ११.१३; १२.८.७
 उत्तर *m.* ११.१.१; २१.२; ५.२.८.१; १०;
 ५.१०
 उत्तरपत्र *adj.* १२.९.६; १३
 उत्तर *adj.* १०.२०.११
 उत्तर *adj.* ७.१.१०; ८.६.१६.१३

उदङ्मनाय *adj.* १.१.१२
 उदचन *n.* १३.१३.१; १५.१.१६
 उदचाण *f.* ४.२०.३; ६.१०.२
 उदन्त *adj.* १.१४.९
 उदनात्र *n.* ५.३.७; १०.१५.१६; पै २.४.१३;
 १०; ५.१२
 उदय *m.* १०.७.५
 उदयनीय *m.* १४.१४.१-४; ११४
 उदयनीया *f.* १४.१४.१
 उदयनीयाप्रसूति *indecl.* १४.२६.६
 उदर *n.* ११.१५.१६; पै १.४.१; ६.९; २.१२.२
 उदरलानीय *m.* १४.२६.१
 उदरलानीया *f.* १.१४.४; १५; १४.२३.६
 उदान *m.* १ १८७
 उदित *p. part.* ६.९.६; ९; ८.१४.१३; १३.
 १३.१४.१५; १४.१७.८
 उदितावुदित *adj.* ११.१९.३
 उदीची *adj.* १.९.९
 उदीचीनाम *adj.* २.९.९
 उदीचीनकुम्भा *adj.* १.३१.२; ७.३.१
 उदीचीनक्षत्रा *adj.* ६.१३.८
 उदीचीनदस *adj.* १३.१२.१३
 उदीचीनाद *adj.* ७.१३.२
 उदीचीनप्राचीनप्रश्न *adj.* १०.१३.१
 उदुम्बर *m.* ५.५.१५
 उदुम्बरताया *f.* पै १.९.३; २.४.१३; ३०; ५.१२
 उदुम्ब *m.* १०.१.३; ७; ११.३०.७; १३.१६.१६;
 १४.५.६; १३.१०; १४.९
 उदुङ *adj.* २.८.५
 उदुङ *adj.* ११.२.१३; पै १.१०.३
 उदुननाम *adj.* ८.१६.५
 उदुतपूर्वमल *m.* १०.१६.४
 उदुतहीन *m.* ७.४.७
 उदन *m.* ५.१९.७
 उदपनमत्र *m.* १३.१८.१०
 उदात *adj.* १ १८१
 उदागन *n.* ८.२.१३; १३.६.१७; १४.११.१२
 उदागनमत्र *m.* ८.९.१०; १३.१८.९
 उदा *c.* १०.३.११

उक्षत *adj.* १०.३.१; १२.७.११
 उक्षीत *p. part.* १३.२८.६
 उक्षीयमानसूक्त *n.* १३.२३.१०; ११
 उक्षेत् *m.* १३.१२.१; १३.१; २३.५; १४.
 १८.९; १५; २३.७.८; १०
 उज्जम *adj.* पै २.१२.७
 उज्जम *m.* ११.१८.३
 उपचरित *adj.* पै १.२.४; २.३.२७
 उपचारण *n.* ११.४.३
 उपवत *adj.* ८.६.१५; ७.१
 उपदण्ड *adj.* १०.१.९; १३.११
 उपदोक्तसत *adj.* ११.१६.८
 उपधान *n.* ९.१६.५
 उपधानवच *m.* १ १२१
 उपधानमत्र *m.* १ १२१
 उपनत *adj.* ७.८.१३
 उपनत *p. part.* १३.८.८
 उपनिग्राहम् *absol.* १३.२६.१९
 उपन्यसनाय *adj.* १४.११.१७
 उपपक्ष *m.* १०.३.१६; ८.४.१३
 उपपक्ष *n.* ५.१२.१५; १८.५.६
 उपपितम् *adv.* १.१८.३; १३.२.२६
 उपपितम् *adj.* १३.१४.९
 उपपष्य *adj.* ३.२.९; १७.८
 उपसृज् *m.* १ ११
 उपसर्ग *n.* ५.७.१४; ११.९.१३; १०.२; १६
 ११.६; १२.१४; १५; १५.१६
 उपसर्ग *f.* ७.४.७; ५.३; ११.५.१२
 उपसृज् *adj.* २.१६.९
 उपर *m.* ७.२.९; ८.१२; १२.१३.९; १३.९.
 १६; ६.१३; ७.२
 उपर *m.* १०.१३.९; १२.११.१
 उपरमिल *n.* १२.११.८
 उपरमन्त्र *m.* १२.१२.११
 उपरमिति *adj.* ७.७.११
 उपरि *indecl.* १.४.२१; ५.३.२२
 उपरित *adj.* १३.३.१४; २१.२०
 उपरितम् *indecl.* १.११.५; २.११.९; ५.१४.
 ३; २०.२.३; ७.४.३; १६.३; ११.३; १.८

११.१४.३; १५.३; २४.२८; १२.११.२;
१३.१०.३; २३.१२; १४.११.१; ५ १२४;
१९९

उपरिधाकात *adj.* ११.४.१४; ५.५; ६.९

उपरिधादुपयाम *adj.* १३.१६.१३

उपरिधाद्विधान *adj.* ५ ७६

उपल *m.* १.२१.९; १०; २३.३; ६.१६.२४;
पै १.१०.५; ७

उपला *f.* १.१६.२; २३.६

उपवपन *n.* ८.१.८

उपवसय *m.* १.१.४

उपवात *p. part.* १.२४.११; ५.४.१४

उपविष्ट *adj.* १४.५.१३

उपवेष्ट *m.* १.६.१०; ११.११; १२.११; २४.२;
३.१२.९; ६.७.३; ८.१४; १०.४

उपश्रुपम् *adv.* ५.४.४; ११.१९.३

उपश्रवण *n.* पै २.१.६

उपसद् *f.* १०.९.१५; १२.२.८; ९; ३.२०.२१;
९५; ४.८.९; ५.१५.१९; १९.२; ७ ७४; ७५

उपसद्गम् *adv.* ५ ९४

उपसन्मूलन *n.* १३.९.१४

उपसादनीय *adj.* पै १.६.१७

उपसाष्ट *adj.* ९.७.१

उपसाम्भन *n.* १२.१३.१०; १३.२.२

उपसाम्भनाभिपारण *n.* ५ १२

उपस्थ *m.* ३.९.७; १२.१६.११; १५.२.१; ४

उपस्थान *adj.* १४.२२.१६

उपहृष्ट *m.* ४.१५.२; ३; १३.२९.१३; २८.११;
१६.१८.११

उपहित *p. part.* ९.१६.६

उपहृत *p. part.* १३.२७.१५

उपहोम *m.* ५ ४४; ४९; ५०; १९९

उपांशु *adv.* २.१५.१२; १८.४; ३.७.७; ५.१९.
१८; ६.११.२; ८.२.२६; १०.१.४-७; ११;

१२; २.१; ३.८; ७.८; ११.६.३; १; ९.४;
१३.१.७; ८; ९.१५; ११.१२; १३.३; १४.

१५; २२.५; १४.२४.१२; ५ ९५; ९६;
१९८; २०६

उपांशुदेव *adv.* ५.१५.६

उपांशुदेवता *f.* ५ ९४; ९५

उपांशुनगपेयग्रहम् *adv.* १२.१९.८

उपांशुपत्र *n.* १३.१०.१२; १३; ११.१०; १९.
१५; १४.९.११; १३.१५

उपांशुपत्र *m.* २.१८.३; ६; ४.१४.४; ५ २१;
१५०

उपांशुपत्र *m.* १३.१.९; ९.११; १३.११; १२;
१९.१७; १४.८.८

उपांशुपत्र्यामी *m. du.* १३.१३.१६

उपाहृत *p. part.* ३.१५.४; १५.३.६

उपान्त *m.* ७.९.४

उपाप *adj.* ११.२.१५

उपावर्त *adj.* ७.१.१०

उपावर्तण *adj.* पै १.६.१६

उपोदय *adv.* ६.९.८; १०.१०.१५; ११.७

उपोदय *adj.* ५.१९.८

उपोपण *n.* पै २.१.१०;

उपयत्ता *indecl.* ११.११.११; १२.६.१२;
५ २०१

उपयत्ता *indecl.* १.१.९; ८.५.१७; ९.१८.१३

उपयत्तोमुष्ट *adj.* १३.१.१२

उपयत्तोमोदम् *adv.* १४.१८.१०

उपयत्तिहृत *n.* १ १७७

उपयत्ति *adv.* ८.१६.७

उपयत्तिहृत *m.* १ १७७

उपयार्थ *adj.* ५ ९१

उरम् *n.* ११.१५.१५; पै २.१२.२

उरम् *adj.* १ २२३

उरि *f.* ९.१८.८; १०

उरिप्राप्ती *f.* १.१५.४; ७.६.११; ८.१३.१२;
१२.२.१२; १४.२०.२; पै १.२.४

उरु *m.* ११.१९.१३

उरु *n.* १.७.२; ५; १६.२; २१.४; ६.१६.८;
२१.२६

उरु *n.* पै १.६.५

उरु *n.* १३.१८.११

उरु *n.* १.१०.१; २.६.१०; २.९.२;
३.४.५; ७.१२.४; १०; १५.२.५; १६.

१९.११; पै १.५.५; ६.२३

वत्सुकप्रथम *adj.* पै १.२.६

वत्सुकप्रयसन *n.* ११.१२.१३

वप् *v.* वप+ ११.३.१६; १४.२५.८; पै १.७.२
प १२५

उपस् *f.* ६.१.८

उपृ *adj.* ८.२४.९

उष्णाय *n.* १०.६.३; १६.११; १४.१.६

ऊढ *m.* १०.१८.६; १४.१४.७; पै १.२.१५; १६;
९.९; २.३.१५

ऊढप्र *adj.* पै २.५.८

ऊर्ण *v.* अप+ १०.८.१; १८.२; प्र+ ७.१४.
१३; १९.३.८; १०.६.२४; पै १.२.१;
६.२५; ७.१

ऊर्णास्तुका *f.* ७.५.२; ८.२१.६; १०.१७.१४

ऊर्ध्वकपाल *adj.* ६.८.१४

ऊर्ध्वमीव *adj.* १.२१.१

ऊर्ध्वज *adj.* २.५.४; ३.७.७; ५.७.१५; ८.४.
१; १३.३१.५

ऊर्ध्ववाच् *adj.* १०.१.१

ऊर्ध्ववास *adj.* १०.६.९

ऊर्ध्वदालक *adj.* ७.१.१०

ऊर्ध्वसाठ *adj.* १२.१३.९; १३.२.६; ९.१३

ऊर्ध्वास *adj.* १०.३.१३

ऊर्ध्वस्थि *n.* १.३.१६

ऊ *m.* ५.५.२

ऊष्मन् *m.* १०.९.३; ४; ७.१८.५; ११.९.१८

ऊष् *v.* अथि+ १.२४.९; २६.९; २.१३.४;
१३.१२.११; पै १.५.१३; अनु+प्र+ १.२३.
७; अप+ १.२५.९; २.१०.३; ३.६.१६;
६.१.१०; अर+उद्+ ५.६.१; अमि+सम्+
पै १.९.१२; उप+ १.२२.१; उप+सम्+ १०.
१६.११; नि+ १.८.५; १२.११; २४.२;
२९.२; ६.१०.४; ११.८.१; परि+ १.१२.
१३; २.५.५; ७.८.१३; १०.६.११; ११.४.
९; ८.२; १२.१३.४; परि+सम्+ १.६.१४;
६.८.११; १२; प्र+ १.२३.६; ३.५.१०; ७.५;
प्रति+उद्+ १३.४.७; नि+३.५.७; १७.६;
४.१७.५; ५.१२.५; ७.२२.३; पै २.४.१५;
वि+भा+ १३.१२.१०; सम्+ ५.१२.५

ऊह *m.* ६.१५.८

ऊहसामि *n. du.* ९.१३.१

ऊहमिय *adj.* १४.१९.१०

ऊहच्छ *v.* आ+ ९.२.९; १६; ११.१६.७

ऊहजोष *m.* ८.११.८; १३.१२.७; १०; १४.९.११;
२०.११; १३; २२.१४

ऊहजोषक *adj.* ५.१६.१९

ऊहजोषमख *m.* ८.११.७

ऊहजोषमुख *adj.* १३.१२.१०

ऊह *adj.* २.१२.४; १३.१०; ७.१.१०; १३.
११.५; १३.६

ऊह *m.* ५.२.५; १३.२१; ६.५.४; ८.२५.३;
९.१०; ९.९.१०; १४; १०.१२; पै २.२.१

ऊहग्रह *m.* १३.२९.१; ३०.८; १४.६.१३

ऊहपात्र *n.* १३.१०.१३; २९.३; ३१.७; १४.२.
१; ६.१७

ऊहिय *n.* ८.४.१६

ऊह् *v.* ५.२०.३; सम्+ ९.१३.१

ऊहिकाम *adj.* ५.१.१७

ऊहस *m.* ८.१०.१२; १४.७.८; १०.१७.७;
प १८८

ऊहभा *f.* प १८८

ऊहिय *m.* पै २.१.२

ऊहकपाल *adj.* ८.१.११; २.१४.२६; ३.३;
८.११; ११.९.१०; १५.३.६; २९.१.७; १;
२४.७; ९.१६.६; १४.२०.४; पै १.६.८;
प १८८; ४०; १६१

ऊहकाल *m.* १३.२७.३

ऊहग्रह *m.* १३.६.९; ८.१८; ९.१६

ऊहदेवताग्रहण *m.* प १५५

ऊहदेवतौपदिन्य *adj.* प १५५; १७०

ऊहदेव *m.* १.६.९; ८.२.२; १३.१६.१०; २२.३

ऊहवन *m.* १०.२.८

ऊहवनपरिणय *m.* १४.१२.३

ऊहवना *f.* १३.४.३; ११; ४.११; ६.२;
१६.९; १०

ऊहवर्ण *m.* ६.१५.१६

ऊहवर्ण *m.* १.७.३; पै १.३.१३

ऊहवर्ण *m.* १३.२७.३

- एकमुक्त *adj.* पै १.८.१३
 एकमन्त्र *adj.* १.१.२०
 एकरात्र *n.* पै २.३.८
 एकवास्य *adj.* पै १.२.१५; ८.५
 एकविंशति *f.* १४.४.७; प २०१
 एकविंशतिदक्षिण *adj.* १०.१७.११
 एकविंशतिदाह *adj.* १.५.२
 एकशल *adj.* ७.६.६; १३.७; १४.१४; १६.१०
 एकसर *adj.* ११.५.९
 एकसूक्त *m.* ९.९.३; ११.१९.१०
 एकस्तन *n.* १२.५.१८
 एकस्तनव्रत *n.* १२.१५.१५
 एकस्त्रया *adj.* १.७.८; ८.६; ७.३.९
 एकहायन *m.* ९.१६.८; १०.१४.१९; १७.१२
 एकादशकृत्वस् *indecl.* १३.१०.१५
 एकादशाह *n.* पै १.८.७
 एकादशिन *adj.* ७.१०.९
 एकादशिनी *f.* ७.१०.९; १३.१९.९
 एकाध्वर्यवप्रायश्चित्त *n.* प १८१
 एकाक्षत्रिंशत् *f.* १५.४.४
 एकावर *adj.* प १११
 एकाष्टका *f.* ६.१७.१९; १८.८
 एकाह *m.m.* ५.२.२६; ८.२४.१; ११५.७४; १४०
 एकैक *adj.* ५.१०.११; ६.६.११; पै २.८.१४;
 प १६
 एकैकहास् *adv.* ५.५.१; ८.१८.७; ९.१३.१४;
 पै १.३.९
 एकोत्तरवृद्धि *f.* पै १.८.७
 एकोलमुक्त *n.* १.८.५; ८.२२.५-७
 एध *m.* ६.८.१; १३.३.५
 एवंविहित *adj.* १३.१०.१४; १३.६; १४.१७.१
 ऐकादशिन *adj.* प १४२
 ऐडिकी *adj.* ११.१७.७
 ऐन्द्रवायवाग्र *adj.* १३.१४.२; ३
 ऐन्द्राग्रविहार *adj.* प १५६; १७५
 ऐन्द्राग्रपर्यन्त *adj.* ८.७.१; ८.७
 ऐश्वर्यबल *n.* प १८८
 ऐषीक *adj.* १.२२.१; ८.९.७
 ओजस्काम *adj.* ६.१४.१४
 ओदन *m.* ३.३.११; ६.१८.१३; ८.१२.१६;
 १३.१; ३.९; १२.१४; १५.९.१८.६; १४.४.७;
 पै १.१.६; २.२.४; प १४९
 ओषधि *f.* ७.१.१३
 ओषधिस्तम्भ *m.* १.१२.१; २.५.४
 ओषधी *f.* १.१४.८; ५.९.११; १०.१; ११.
 २०.५
 औत्तरवेदिक *adj.* १२.६.१०; ८.१७
 औदुम्बर *adj.* १.५.७; ५.१०.१०; ७.६.६;
 १०.३.१७; ६.१८; ११.१.३; ५.७.१०;
 १३; १३.४; १५.१२; २२; १६.५; २१.२;
 १२.१२.२०; १३.२.३; ६.४; पै १.२.१
 औदुम्बरदण्ड *m.* ११.५.१८
 औदुम्बरपर्व *n.* पै २.७.२
 औदुम्बरशाखा *f.* १२.५.९
 औदुम्बरी *f.* १०.२०.८; १२.९.१२; १५; १६;
 १०.५; १२; १५.६; १४.२.१६; २०.१२
 औपरद *adj.* १२.१३.१०
 औपवृत्त *adj.* ३.५.१; ८.२.१; १०; २३
 औपवस्य *adj.* पै २.९.५६
 औपवद *adj.* ११.१९.७
 औपासन *adj.* ५.३.१; पै १.१.८; ३.८; ७.२;
 १२.१०; २.११.६; प १८३; १८६;
 १८८
 और्व *patron.* १.१५.११
 औपथकारित *adj.* ७.१७.१; १३.१७.१९
 औपस *adj.* ९.११.३
 कंस *m.* १.१७.१२; १२.१.१
 कश्च *n.* पै २.१२.१
 कष्ट *m.* १२.८.१३
 कष्टकिन् *adj.* पै १.१.६
 कष्टय *v.* १०.६.१६; ८.३.८
 कष्टयन *n.* १०.९.८; प ६६
 कम्प *patron.* १४.५.१५
 कम्प *adv.* प १२४
 कया *adv.* ९.६.१३; १६.९; १७.१०
 कनिष्ठ *adj.* ६.९.१; २
 कनिष्ठप्रयन *adj.* पै १.४.६
 कनिष्ठिन् *f.* १०.३.१९

- कनीयःकनीयः *adj.* १०.४.६
 कन्ना *f.* ७.१६.१४; ११.१२.१६
 कपाल *m.* १.१५.५; १६.२; ७.१७.१६; ९.१६.१;
 ४.६.१
 कपालमन्त्र *m.* ५.१४.९
 कशालोरथान *n.* ५.१४.८; १३.१८.१६
 कम्बलुपद *n.* ५.८.१६
 कम् *v.* प्र+ १३.१२.१
 कम्बुशूर्प *n.* १.१६.१८
 कम्प *m.* १२.६.४; ७.४; ७
 कम्पन *m.* १३.१८.१२; १३
 कम्पनरात्र *n.* ८.६.९; ७.१; ८.१०; १२; ९.७;
 २२.१
 कर्ण *m.* ५.७.९; ९.४.७; ११.१५.६; १२.१०.
 ४; ११.१४; ६.४
 कर्णशृङ्गा *adj.* १०.२०.४
 कर्णोदर *m.* १२.७.१२; ८.१
 कर्णिकर *m.* १२.३.४
 कर्ण *adj.* १.१.१८; १०.२०.९
 कर्मनाम *n.* ८.४.६; १३.९.३
 कर्मोपगम *m.* १३.१.२
 कर्मोप *n.* १३.१.२
 कर्मोदि *m.* १.२.२; ३
 कर्ष *f.* १.७.११; ८.१; ९.१३; २.५.२०
 कर्षा *f.* ५.१४.१
 कर्ष *m.* १.६.९; ३.९.३; ५.१४.१६; १७.२;
 ६.१४.१६; १७.९.१; १८.२.६; ७.४.४;
 ८.५.२; १४.१६; २३.१०; २४.१; १०.११.
 १३; १३.१६.२; १४.१.२; १८.२; २६.१२;
 ११.१.१२; ५.१२.७; २०.३
 कर्षा *m.* ५.४.१
 कर्षागमती *f.* १०.१७.१२
 कर्षिर्ष *adv.* ६.१.८
 कर्षिद्वयैव *n.* १.७.९; ८.१८.७
 कर्षा *patron.* १४.५.१५
 कर्षणी *f.* ३.०.४; ७.२२.७; ८.११.२
 कर्षाशुति *f.* १०.८.१५
 कर्ष *adj.* १०.१८.१९; १७.१२
 कर्षकी *adj.* ११.१.१; २; ५.१४; ११.१०;
 १२.८
 कर्षिष्ठिव *m.* ६.९.१; २
 कर्म *m.* १२.६.१; ५.६.२
 कर्मम् *adv.* ५.१३.२०; २१; ६.८.१७; ८.११.
 १५; १०.९.४
 कर्म्य *adj.* ८.२५.१; १०.१३.६; १३.१४.३.४;
 ५.३७; ५०
 कर्तिके *adj.* २.६.१
 कर्णाजिन *adj.* ११.५.१६
 कर्णार्थमव *adj.* १.५.५; ७.६.३.६; १०.२१.२;
 ११.५.१५; १२.१२.२०
 कर्ण *m.* १.४.१९; ६.९.१०; ७.८.५; ८.६.१९;
 ९.१४.६; १०.१३.९; १७.१५; ११.६.१३;
 ७.१; १४.७.१९; २६.७; ५.७९; १०.२
 कर्षतनपादनीय *adj.* ९.९.११; १५
 कर्षाकल्शि *adj.* ५.७.६
 कर्ष *n.* १.१५.१; १७.७; ५.५.१५; ११.२.६;
 ३.८
 कर्षमव *adj.* १२.४.६
 कर्ष *m.* ९.३.५
 कर्ष *n.* १०.४.१
 कर्षलि *adj.* १०.२.७
 कर्षा *indecl.* १४.६.२; ५.२१
 कर्ष *m.* १.११.८
 कर्षाकुरी *n.* १०.६.५
 कर्ष *m.* १२.२०.६; २१.२.५; ११.९.६;
 १३; १२.१३; २.३.११
 कर्षी *f.* १.२.१३; १२.१२; १३.१.१०; १४.१;
 ७.६.६; १७.७; ८.१३.२; ५.११.६
 कर्षाशेदन *n.* १.११.११
 कर्षापात्र *adj.* ८.७.८
 कर्ष *adj.* १२.२०.१०
 कर्ष *m.* १०.६.६
 कर्षाविनी *f.* ११.३.८; १७.९
 कर्षिन्मा *adj.* १.३.१५
 कर्ष २३.१२; १२.२; ५.३२.०
 कर्षी *f.* ८.७.७
 कर्ष *adj.* २.१६.१८

कूर्च *m.* पै १.६.१३
 कूर्म *m.* १.२६.२
 कूर्मपुत्र *adj.* २.११.४
 कु *v.* अभि+ ९.१५.१४; प १२०; अनु+वपट्+
 १४.९.६; १२ ८; अत्+आ+ १२.१२;
 ६.९; १५.३; ४; ८.५.५; १२.९; ९.२.६; ८;
 १३; १९; ३.४; ७; १२.६.१; प १३; अत्+
 १.६.१६; २.११.४; ८.६.१९; १३.३; १८.
 ६; १३.१९.५; पै १.१.२१; २.१२.३;
 आविष्+ १४.१४.७; उप+आ+ ७.९.१०;
 ११; १२.१६; ११ २१.२; १२.१९.६; २०.
 १९; १३.३.१२; १७.२; ३; १९.८; ३१.३;
 ४; १४.७.३; १४.४.९; १६.१; १५.३.६;
 पै १.४.३; प १४२; १५.३; तीनी+ १४.
 १९.३; पुस्+ १४.२३.१०; प्रति+ ८.७.
 २; फली+ १.७.६; श्रुणो+ ११.३.९;
 हि+ ५.१६.२५; १६.१५.१०
 कृत *n. adj.* ५.१२.६; प १२४
 कृताकृतकर्मन् *n.* १०.१.९
 कृतान्त *m.* ११.२.२१
 कृत्तिका *f.* ५.१.७
 कृत्यपीडास *m.* १३.८.१६; ९.१०
 कृत्य *adj.* ८.११.७; ९.१.६; ८.२
 कृत्यप्रधान *adj.* प ८५
 कृत्य *v.* अव+ पै १.३.१०
 कृत्य *v.* १०.८.१७
 कृत्य *v.* १.१४.३; २.८.६; ६.१०.१०; पै २.४.
 ९; प्र+ १३.१२.१२
 कृत्य *n.* पै २.४.११
 कृष्ण *adj.* १०.५.१४; ६.७; ८.१७; १७.१७;
 पै १.४.३; ४; २.६.६
 कृष्णधुर *adj.* पै १.४.३
 कृष्णमव *adj.* पै १.२.१२
 कृष्णबाल *adj.* १.४.३
 कृष्णविपाणा *f.* १०.८.२; ३; ६.१३; ९.८; १५.
 १०; १४.६.६
 कृष्णसूत्र *n.* पै २.६.६
 कृष्णाक्ष *adj.* पै १.४.३

कृष्णाक्षिन् *n.* १.७.२; ५; १६.२; २१.१; ४; २२.
 ५; १३; २३.२; ८; ९.१६.१८; १०.५.१३;
 १४; ७.१२; ८.१८; ९.१; ८; १९.३; ६; २२.
 १; ११.१.८; १३; १५; ४.१३; ६.८; १५.२७;
 १२.१७.१०; १४.४.१०; २१.३; पै १.२.१;
 ३.११; १०.५; ७; २.१०.१४; १२.२; ३; ५; ६
 कृष्णाक्षिन्लोमन् *n.* ११.२.७
 कृष्णाक्षिनास्तरण *n.* ६.१६.१०
 कु *v.* अनु+वि+ पै २.५.७; उप+प्र+ पै १.७.
 ११; परि+ पै २.४.१९; ५.३; प्र+ ७.३.११
 पै १.१.१५; ८.५
 कृत्य *v.* १.११.५; २.११.१२; ७.२.४; १.१२;
 ८.१०; ८.३.५; १०.६.५; पै २.१०.५;
 उप+ पै २.१२.३; प्र+ पै २.१२.३; अनु+
 परि+ १०.४.४; उत्+ १०.९.५; वि+
 प ११.५; १४२; सम्+प्र+ १४.२२.१७
 कुत् *v.* १०.९.२
 केश *m.* ८.४.१२; १०.३.१६; पै १.१.३.५; ८.५
 केशपक्ष *m.* पै १.२.१५; २.२.१५
 केशरमधु *n.* ४.१.१; ३.५; ५.१.११; १०.१.१०
 ११.२.१.२; २२.६.९; १४.२४.१४; २५.१
 केशरमधुलोमचय *n.* १.१.२१
 कोशाभिधान *n.* ८.२२.४
 कोस *patron.* १०.१३.७
 कटु *m.* २.१.२; १२.९
 कटुकरण *n.* १३.५.७; name of an
 offering
 कटुकाम *adj.* प ५१; ६४
 कटुपथ *m.* प १४२
 कटुस्निगधकर्मन् *n.* प ११२
 कृत्यन्त *m.* पै २.८.१०
 कृत्यादि *m.* प ५१
 कृत्य *v.* अनु+ ५.१७.३; ६.१.३; ८.५.३; २४.३;
 १४.१.३; अभि+ १३.२२.७; अव+ १४.४.९;
 आ+ २.१४.४; ५.८.११; १२; उप+ २.८.३;
 उप+निष्+ १.२०.२; ३.१८.१०; ६.१३.९;
 ७.२३.१; ८.२१.१; ११.१.४; ५; ११.१०;
 २१.२; २२.१९; १२.९.२; ३; १८.५; २१.५;
 १३.४.२; २३.१४; २९.५.८; १४.५.२;

- १५.१.६; पै २.६.२; निस्+ १०.८.१०; प्र+
 १.२०.४; ५.२२.२; ६.१०.३; ७.३.२;
 ८.१२.७; १४.१; १९.१; १०.६.७; १४.१;
 २१.१; १२.२.१; ४.१०; १२.१४; १६.५;
 ९.२; ११; १६.१; १३.३.२; १४.२०.१;
 २४.१.९; प्रति+आ+ २.१३.१५; १४.५;
 वि+ १४.१८.१२; वि+परि+ ८.१८.१९;
 २१.१०; १३.२४.३; वि+प्र+ ११.२.२१;
 सम्+उत्+ ७.१४.१; १६.१३; पै १.३.६
 क्य *m.* १०.८.१; १३.९.१४
 किमीण *adj.* ११.२०.१
 की *g.* १०.९.४; १४.१९; १६.१६; १७.१; ४;
 ७.१; ११.१३; १८.२; १५.१.३; परि+ १०.
 १८.१२; वि+ १०.१३.७
 कोत *adj.* २२.१९.४
 कुट *adj.* प ११
 क्किन *adj.* ८.१४.१; २३.१२; प १८
 क्लिज *adj.* ५.१६.२०
 क्लिष्ट *g.* अव+ २.१३.७
 क्लीतका *f.* ११.३.९
 क्लोमन् *n.* ७.१९.११
 क *indecl.* प १०
 कव् *g.* प्र+ पै १.५.५; ९.२
 कव्य *m.* १०.७.१६; १३.१
 क्व् *g.* अति+ १.२६.३; वि+ ११.१०.१४;
 पै २.३.१४
 क्व् *g.* प्र+ १.७.२; ११.१०; १६.१; १५.११;
 २.१.१७; ३.१८.३; ६.८.१४; ७.७.११;
 १०.३.१८; १५.१७; ११.२२.९; १२.६.१;
 १७.१; १३.८.४; १७.१९; १४.१२.११;
 पै १.४.१
 क्षानवती *adj.* २.५.२१
 क्षार *adj.* पै १.८.१३
 क्षि *g.* सम्+प्र+ ६.६.११
 क्षिर् *g.* क्षमि+क्षि+ ११.१८.१०; उप+ ८.१३.
 ६; प्र+ प २१३
 क्षीर *n.* पै २.३.२८
 क्षीरहोत्र *m.* ६.७.३
 क्षीरिणी *adj.* पै २.२.४
 क्षीरिन् *adj.* पै १.१.६
 क्षीरोत्सिक्त *adj.* पै १.९.२
 क्षर *m.* ८.४.१२
 क्षेत्र *n.* पै १.१.५
 क्षेत्र *g.* २.१७.६; १७.१०; अप+ २.१.१७; २.१
 क्षेत्रती *f.* १२.९.८; name of a *rh*
 क्षौम *adj.* ५.२.२२; १०.४.३; ६.८; १६.६;
 ११
 क्षु *g.* प्र+ पै १.२.४
 खण्डय *n.* प १८१
 खदिर *m.* ७.१.५
 खन् *g.* २.३.३; ७.३.४; ७.११; ११.३.१४;
 १२.९.१६; ११.६; पै १.७.११; २.६.४;
 नि+ ११.२०.५
 खन्यपुरीष *adj.* २.३.१
 खर *m.* ११.५.२५; ६.१५; ७.७; १०.१९;
 १३.२; ११; १४.६.८; १२.१३.१०; १५.१४;
 १३.१.६; २.११; ७.१०; १४.१२.११; १५.
 ३.६; प ५३
 खराखि *m.* १४.२०.११
 खाद *g.* ७.२३.१२; ११.२२.९; प १०७
 खादिर *adj.* १.५.२.७; १६.५; ६.८.१४; ११.
 १.३; ५.१५; १३.२.५; प १२६; १३०; २२१
 खादी *f.* पै २.२.१२
 खिद् *g.* जा+ १०.१६.१; २०.१०; वत्+ ७.
 १४.११; १०.२०.१४; १४.२०.१२;
 पै १.५.५
 खिल *n.* ११.२१.२.८; २३.६.१३
 ख्या *g.* परा+ १४.२१.१०; प्रति+सम्+ ९.१८.
 १; सम्+ १०.१५.१५; १४.१४.६
 गण *m.* ११.१९.९; प १८; १९
 यतथी *adj.* ६.८.६; ९.१; १२.१७.१; १४.२५.
 ११
 यत्तय *adj.* १४.१३.१२
 यद् *g.* प्रति+नि+ ५.११.४
 यम् *g.* प ४२; ४४; अपि+ ५.५.१४; १०.४.
 ११; १२.१३; अत्+ ५.२.१७; १९; ४.५;
 २.१.१४; ९.१६; १०.१३; ११.१३;
 १२.१.१; १३.४; १४.९; आ+ १.१०,

१३; १०.३.१७; ४१०२; परि+आ+ २.११.
६; प्रति+आ+ ५.१८८
गरीयस् *adj.* ५.१५९
गर्दभ *m.* २.१६.१८; १७.१; ५.११२
गर्वाधुक् *m.* ११.३.९
गार्हपत्यकर्मन् *m.* १२.१६.६; ८
गार्हपत्यचिति *f.* ५.१२०
गार्हपत्यायतन *n.* ५.२.१२; १३; १८; ४.१; १६;
५.५; पै २.९.१०; १०.५
गाह् *घ.* अति+ १०.१२.१७; अभि+प्र+ १४.
२१.१३; २२.१८; अ+ पै १.८.४; २.७.
१०; उत्+ ११.४.२; १४.२३.९; सम्+ पै
१.७.११
गिरि *m.* पै २.१२.८
गुगुलु *n.* ७.५.२
गुडमिध *adj.* पै २.६.१
गुण *m.* १.४.८; ७.९.३; ५.१५५
गुणलोप *m.* ५.१६०
गुणविह्वल *adj.* ५.१७३
गुणविशिष्ट *adj.* ५.१६०
गृह *n.* ७.१८.१२; १९.५; १०
गृहकाष्ठ *n.* ७.१९.४; २०.११
गृह *घ.* ४.४.५; ५.२.२२; १०.७.१३; १२.२१.
१३; १३.१६.६
गृह *adj.* ११.२१.११; २२.६; पै १.८.११
गृहकर्म *adj.* ७.१.१५
गृह् *घ.* अव+ ७.९.६; १२.१; उप+ १.२.२;
४.१३; ५.१४; ३.१२.९
ग्रथ *m.* ११.१९.१३
ग्रह *n.* १.३.१; ४; ५.३.१६; ९.५.९; १५.९;
१९.१; १०.२.६; १५.२०; १४.८.९; पै १.
१२.३; २.१४.३
ग्रहपति *m.* ५.१९९
ग्रहमेवीय *adj.* ८.१२.७; ९.२४; १३.४; १६; १७;
५.७; १३
गृ *घ.* अभि+प्रति+ १३.३१.१०; अव+ ३.१७.
८; प्रति+ ६.११.२; १३.३१.७; १४; १७;
३२.९; २३; ३३.१३; १४.६.१७; १८; ७.५

२१; १२.१२; १३; १४.१०; १५.४; १६.६;
७; १८; १७.१२; १८.५
गै *घ.* ५.६.६; ७.११; ८.१७; ९.१०; १०.५;
६.७; ११.२०.७; १३.९.२; उद्+ ११.२०.
७; उप+ १३.१७.६-९; परि+ पै २.७.३
गो *m. f.* १.२.१५; १२.३; ५.१२.७; १९; १३.
२; १६.३; ८.१.११; १२.१५; १३.२२; ९.
१४.७; १६.१४; १०.१७.१०; १८.१३;
११.१२.३; १४.४.७; ५.८१; ८२
गोदल *n.* १०.३.११
गोदेहन *n.* १.१७.१२
गोपयस् *n.* ११.९.१७; १४.९
गोमती *f.* ४.२२.१३; name of a *rh*
गोमय *n.* १.६.१५
गोष्ठ *m.* ६.२.५; ३.१; १०.१८.१२; ११.२०.५; ६
गौतम *patron.* १.१५.११
ग्रन्थ् *घ.* १२.८.४; १०; २०; उत्+ पै १.२.१५;
१६; २.३.१५; उप+ १०.१७.१७
ग्रन्थि *m.* १.४.१२; ५.१४; ६.१२; ९.५.५; ८.१;
१०.६.११; १७; १२.८.३; ४.९; १०.१९; २०;
१४.२५.७
ग्रन्थिकरण *n.* १२.१०.१५
ग्रह् *घ.* १.१८.२; ५.१६.१३; ८.६.५; ५.१०८;
अभि+ ४.६.६; १३.३३.११; १४.७.१९;
१५.१५; अभि+नि+ १०.१५.७; उद्+ २.
१३.१४; ३.५.८.९; ६.१२.३; ७.५.१; १०.
२०.७; १२.७.२; १४.४.६; उप+ ३.१२.५;
उप+नि+ १०.१६.८; १३.२२.१२; उप+
सम्+ १.१८.६; ५.८.१७; ७.१४.१६; नि+
११.२.२३; परि+ २.२.१; ३.६.९; ७.६.१३;
८.२.३; ११.२.१२; ३.१०; १२.६.४.५;
१४.१४.१२; परि+प्र+ १३.२९.१२; प्रति+
३.१७.५; १०.६.१९; १२.२; १३.२२.
१५; २६.१०; ५.११७; नि+ १३.३३.१७;
१४.७.१६; १५.१२
ग्रहकाळ *m.* १४.१.३३; ९.१२
ग्रहण *n.* ८.२.६
ग्रहणालौ *m. du.* १३.३३.७; १४.७.१७; १५.
१३

प्रहमक्षमम् *m.* १३.२२.२
 प्रहाम् *n.* १३.१४.३
 प्रहावकाशोपस्थान *n.* १४.२.१४; ११.३
 ग्राम *m.* ११.२.१६; २२.११; पै १.१.१२; ८.८;
 ११.१; २.३.३१; ६.२; ८.५; ६
 ग्रामिकम् *adj.* ६.१४.१४; ८.२५.६
 ग्राममयोदा *f.* पै २.१०.३; ११.१-३
 ग्रामिणी *m.* १.१५.११
 ग्राम्य *adj.* पै १.१.२१
 ग्राम्य *m.* १२.१३.९; १६.७; १७.५; १३.२.
 १५; ३.१०; ६.१३; ७.२; ९.११; १०.३; ६;
 १२.१; १०.११; १४.१.१२; पै १.६.६
 ग्रावरत्नम् *m.* १४.१.६
 ग्रावस्तोत्रीया *f.* १४.१.७; name of certain
rk
 ग्रीवा *f.* ७.१४.५; ११.१५.८; पै २.१२.२
 ग्रीष्म *m.* ५.२.१
 गर्म *m.* ११.१०.९; १७.१; २; १८.१-३;
 ११.१०
 गर्मदुह *adj.* ११.९.४; १८.४; ५;
 २०.१
 गर्मप्रायचित् *n.* ११.१७.४
 गर्मधिरम् *n.* ५.७.४; २०; ९.६; name of a
 formula
 गर्मन्धन *n.* ११.५.१५
 घनछका *f.* ११.३.८; १७.५
 घम् *g.* ५.१६३
 घूर्ण *adj.* ७.१.१०
 घृ *g.* आ+ ४.१२.८; १३.२२.५; प्रति+प्रमि+
 २.१४.६; १७.११; १९.५; ७.१९.४; वि+
 आ+ ७.४.९; १२.१२.१८; १३.१७.१६;
 १४.१३.१४
 घृत *n.* ५.१४.३; ६.१४.१५; ८.२३.९; १०.३.
 ६; १०.९; १५.२; ९; पै २.३.२८; ५.२२२
 घृतकुम्भ *m.* पै २.१२.७
 घृतलिप्त *adj.* १३.४.१०
 घृतान्नक *adj.* ५.१०.९; ११.२१.२
 घोटप्रकार *adj.* ११.३.७

घोरा तन् *f.* ५.१०.१३; ११.१६.८; name of
 a group of formulas
 घ्रा *g.* अव+ १.९.५; ११.२.९; १२.१.४;
 १४.९.२
 चक्र *n.* १.१९.७; ५.८.७; ८
 चक्रोत्तर *adj.* ११.२१.१८
 चक्ष् *g.* अनु+वि+ १०.७.१८; आ+ ८.९.६;
 १७.६.६; १३.२६.७; परि+ ९.५.२; प्रति+
 १०.२.२; वि+आ+ १२.३.२२; उम्+
 ५.२१.२१
 चक्षुस् *n.* १३.२६.१६
 चक्षुर्मित *adj.* ५.२.१८
 चतुरक्षरप्रभृति *adj.* ५.१७.६
 चतुर्गुल *adj.* २.२.८; पै २.५.८
 चतुररत्नि *adj.* ७.२.७
 चतुरवर्तिन *adj.* ७.१६.५
 चतुरवराह *adj.* २.१८.११; १९.३; ७.१९.१४;
 २२.११; ८.१३.९
 चतुरद *n.* ५.२.२५; ८.२४.१
 चतुर्थवर्ण *m.* ५.२.८
 चतुर्दश *adj.* ५.१८.८; २१७
 चतुर्धा *adv.* ५.३.१०
 चतुर्धाकरणकाल *m.* ५.१५.३
 चतुर्विधति *f.* १४.४.७
 चतुर्विधविश्वस् *adj.* ११.१२.५
 चतुर्विधतिगव *adj.* पै २.४.२
 चतुर्होतृ *m.* २.११.४; ५.६.२; १६.५; १०.२२.
 ८; ५.११९; name of a group of
 formulas
 चतुष्पथ *m.* ८.२२.७; ९
 चतुःशरान् *adj.* ५.३.२; ६.१८.१२; ९.१८.६
 चतुःस्तन *adj.* १२.४.५
 चतुःसक्ति *adj.* ७.३.१३; ८.१६.२; १२.१२.
 १०; १३.२.३.५; ६.४
 चत्वारिंशन्नाम *adj.* ५.१३.१८
 चनश्चित *adj.* १०.७.१४; १५
 चन्द्रमस *m.* १.१.५; ९.६.२

धनस *m.* १.१७.११, १८.३; ८.३.९; १०.७.१;
१२.१.१; १३.२.८; १; १२.५; २६.५; १४.
१६.१५; १८; पै १.६.१६; ७.७

धनसपण *m.* १४.१५.११; १५; १६.१४; २३;
१७.१; १८; १८.३

धनसाधु *m.* १०.२.१; १३.२५.४; ३२.२३;
१४.१५.४; १६.७; १८; १७.१३; ५१२९

धनसिद्ध *adj.* १४.२.२०; ११.१८; १६.२१

धननाम *adj.* पै १.११.१३

धृ *घ.* ७.२३.१; १०.२२.८; ११.२२.३; ५;
पै २.१२.७; ५१४; अमि+ ४.२१.३; ६.१०.
८; ७.१३.८; ११.११.३; २०.३; १२.६.५;
१३.११.१२; १३.९; १२; २०.११; उवृ+
१४.२२.१५; उप+ ११.४.२; परि+ १०.२२.
४; सम्+ १.१२.९; २१.१०; १२.९.८; १०

धरम्य *adj.* ५.१४.६; १४; ८.१.२१

धर *m.* ५.१४.३; १५; १६; १५.१०; ६.१५.७;
१०; १८.१; ८.१.२.१९; १२.५; १४; १३.११;
१५.३; २३.९; २४.५; ९.६.२; १०.८; १०.१;
१३.२; १६.१६; १०.३.६; १४.७; १०; १४.
१३.१०; २४.३; पै १.२.४; १५; १७; १.४;
२.३.१७; ५.३; ५४७

धरस्थाली *f.* ५.१४.१२; ८.१.१७

धर्मन् *n.* १०.१३.९; १६.६; पै १.११.१; २.३.
१३; १५

धर्मवर्जम् *adj.* पै २.३.१७

धर् *घ.* १०.१२.१३; वि+ ११.२०.६

धर्पा *m.* ७.२.१०; ११; ८.३

धातुमार्गिक *adj.* ५ ३९

धातुमार्ग *n.* ८.१.१; २५.१; १२-१४; ५५९;
२१७

धातुमार्गमय *m.* पै २.८.१५

धातुमार्गान्तराल *n.* ८.४.१७

धातुल *m.* ७.१२.४; १३.७; ११; १४.१; १५.६;
१६.१३; २२.१८; २३.३; १२.५.४; ५.७.८;
१४.१; १५.४; १३.५.२; १७.१; ५; १४.४.
११; ६.६; ११.४; २१.३

धातुलोचरी *m. du.* ७.१२.११; १८.७; १२.५.
७; १४.२५.१२; १५.१.६

वि *घ.* पै १.३.८; ५.१६; ५ ७५; परि+ पै १.
१०.९; वि+ १०.१३.१०; ११; सम्+ पै १.
९.१; ४; ११; सम्+अमि+उवृ+ ९.१.२;
सम्+उवृ+ १०.१६.११

विधि *f.* पै १.५.१३; ७.५; २.५.२०

वित्र *adj.* ५.१६.२; ९.१५.१०; १९.१

वित्रा *f.* ५.१.१५; १६

वित्रास्य *m.* ६.२.२

वित्रिवाधत्व *m.* ५.३.१२

वित्रम् *adv.* १४.८.९

वित्रिवाधत्वम् *absol.* १४.१८.१५

वृद्ध *घ.* १.१.१७; १९; २.४; १०.१०.९; प्र+
८.१२.१९; १४.२.९

वृद्ध *घ.* अ+ १०.८.२; वि+ १०.२०.१३;
१४.२३.२

वृत्री *adj.* पै २.२.३; ८.१.६; २.११;
२५.१०

वृष्ट *घ.* ९.१४.१५; आ+ १४.९.२

वृष्ट *n.* ११.२१.११

वृष्ट *घ.* अ+ १.११.१०; आ+ २.८.१४; १०.
२.७; प्र+ ११.३.१६; १५.२५; २७;
पै २.४.१०; १२.३; वि+अ+ ८.२१.११;
सम्+प्र+ १२.१६.१४; पै २.६.४

वृष्टिः *m.* १२.१०.१४

वृष्टिम् *adj.* १२.६.९

वृष्टि *n.* १२.८.११; १०.८

वृष्ट *adj.* १२.५.९

वृष्टा *f.* १०.८.१४; ११.२२.११; १२.२०.८

वृष्टावेध *m.* ६.७.५

वृष्ट *घ.* १.९.८-१०; १७.७; ९.६.९; १०.८.
१८; १२.१९.१; पै १.६.११; अमि
+उवृ+ ५.१.१०; आ+ १.२.९; उप+
१३.४.६; प्र+ ८.२१.६; वि+ ९.६.९;
१३.१२.१४; ५ १७१

वृष्ट *n.* ७.१६.१२

वृष्टि *adj.* ९.१५.८

वृष्ट *घ.* ११.४.११

वृष्ट *घ.* आ+ ७.१४.९

वृष्ट *adj.* ६.९.९; पै १.८.३

जह्वा *f.* १.९.२
 जन् *m.* ११.१५.८
 जन् *o.* ६.१७.११; १८.८; ९.१६.१३; ११.६३
 १८.८; आ+ ६.१०.८; प्र+ ६.१०.७
 जन *m.* ९.१४.१६; १२.१०.१०; १३
 जनता *f.* ५.१६.२
 जम्ब *adj.* १२.७.७
 जप *m.* ९.१.३
 जमरमि *patron.* २.१७.६; ७
 जय *m.* ५.१५.१५; name of a group
 of formulas
 जरती *adj.* १.४.३
 जरसु *n.* १.२.३
 जाट *o.* ४.४.८; ५.४.२; १०.९.१२; १२.४.६;
 २१.११
 जापनी *f.* ७.२२.८; १०
 जापनीश *m.* ७.२२.१४
 जात *adj.* ५.६.३; ४; ७.१०.३
 जातकर्ममृति *indecl.* १२.१३.७
 जातपुत्र *adj.* ४.२१.७
 जातपुत्रकर्म *m.* ६.३.६
 जातिनेद *m.* ११.६
 जाड *n.* ३.८.१; ६; १२.५.२; २.७.४
 जाडक *adj.* १.१०.९; ३.९.१०
 जाडरम *adj.* ५.८.२; ७.१.१५; १.४; ११.६.
 ७; १२.५.८
 जात्रवन *adj.* १०.५.१६
 जाया *f.* ८.४.१६; १२.१२.७; ११.८३
 जायासो *m.* ८.४.३; ५.२.२३; ९.१०.३
 जार *m.* ८.९.५
 जाल *n.* १०.६.६
 जि *o.* वि+ ५.१२.६
 जिह *adj.* ३.६.४
 जिह्वा *f.* ७.१८.१२; ११.१०
 जीव *o.* १.१.१६
 जीवतपुत्र *adj.* १.७.७; ५.३.९; ९.१८.६
 जीवपितृ *adj.* १.८.१०
 जीवोर्वा *adj.* १०.६.७
 शृ *o.* १.१.२; १०.५; २.११.४

सुष्ट *adj.* १०.२१.८
 सुष्ठु *n.* १.१.१७
 जृ *o.* १२.१२; २१.३
 श *o.* अतु+ ५.६; अमि+ २.१३.३; १६.२;
 ३.१.१८; ६.५; ४.१२.६; १८.२; ७.५.४;
 १०.५; १२.१०; १५.११; ११.८.१६; १७;
 १.१४.१५; १२.२.३; १२.३.७; १३.४.१;
 २८.३.५; ३०.७; १४.३.३; १२.११.१२;
 १४.१०.११; ह्र+ १८.८; प्र+ १२.१२.
 १; प्रति+ १०.२.२.३; ह्र+ ७.१३.२.३
 झवि *f.* ८.९.५; १४.५.१५; १.४.५; ७.११;
 ११.१.७
 ज्ञानि *f.* ५.१७.५
 ज्येष्ठ *adj.* ६.९.१; २
 ज्यैष्ठिय *m.* ६.९.१; २
 ज्योतिष्टोम *m.* १०.१.१; १४.२६.१३; १४
 ज्योतिष्मती *f.* १२.१.१०; name of a group
 of certain *rhs*
 ज्योतिषु *n.* १२.२०.९
 ज्वल *o.* १.२.६; ५.१८.२; ६.७.५; १४.१०.
 १२; १३.१४; १२.१.७; १५.८; अमि+
 १.२६.६; ६.१०.६; ९; प्र+ १०.२०.५;
 १२.१३; सम्+ १४.४
 तं *o.* वि+ ७.१५.४
 तक्षणसाल *n.* ७.१.३
 तक्षन् *m.* ७.१.३
 तन् *o.* आ+ १.१.३; १४.४.८; १५.७
 तण्डुल *m.* १.८.३; १४.८; २१.८; २२.७; ५.
 १४.६; ११; ६.१४.१४.१७; ८.१.२१; १२.
 १५; १७.१; ९.६.९
 तण्डुलपञ्चाल *adj.* १.२२.१२
 तत्त्वदर्शिन् *adj.* १२.१.२
 तत्त्वार्थिन् *adj.* १२.२.१०
 तत्त्वार्थ *adj.* १.८.७
 तत्त्वार्थ *adj.* १२.२.१०
 तद्वत् *n.* १७
 तद्वत् *n.* १७
 तद्वत् *indecl.* १३.६; ८.४; १२

तन् *घ.* ९.१८.२; अलु+आ+ १२.४.१२; परि+
पै २.२.९; परि+आ+ १२.४.१८; वि+ १३.
१२.१३; १६.९

तनिष्ठ *adj.* ७.१४.१४

तनुहवींषि *n.* ५.१३.१५; २०; १४.१; ३

तनुयती *f.* प १५

तन्त्र *n.* ५.१२.१; ६.१५.४; ८.१.९; १२.७;
८.१४.१; १६.१; १; २५.११; १०.१४.१; ६;
२१.१; १२.२.९; १६.१; १३.३.२; १६.
२०.१; २४.१; ९; २५.६; प १२०

तन्त्रीभाव *m.* ६.१७.४

तप् *घ.* अभि+ १.२६.१०; निस्+ १.१२.२;
१८.१२; २.४.२; १०; ११; ५.२; ५.४.४;
११.१; ३; ६.१०.११; १२; १३.९; प्र+ ६.
१३.१५; प्रति+ १.३.६; २६.६; ७.१५.१.

तप्त *n.* पै २.१.२

तप्त *adj.* १.२५.६; ८.२.२

तप्तवत् *adj.* १२.२.५

तप् *घ.* ९.११.६; अल+ ८.२३.५

तमितीः *abl. inf.* ८.२१.१; ९.९.६; १५; ११.
५; १३.११.१६

तार्क्ष *indecl.* ४.१५.४; १८.३; ६.९.८

तत्प *m.* पै १.१२.६; २.२.११; ३.२

ताज्ज *indecl.* ११.१६.७; १६.८.९

तानुलप्य *n.* १२.१.१; ९; १६.१९.७

तावीयसवनीयक *adj.* १६.७.४

तावग्राह *adj.* १६.२६.७

तितीर्वमाण *adj.* ६.१०.९

तिरर्धी *adj.* २.१.३

तिरर्धीन *adj.* ७.१४.९; १२.९.६

तिर्यच् *adj.* ७.२१.११; १२.८.८

तिल *m.* १६.४.७

तिलप्रस्थ *m.* पै २.६.१

तिलमिश्र *adj.* पै २.४.१६

तिलक *m.* पै २.२.४

तीर्थ *n.* १०.३.२१

तृतीय *adj.* पै १.२.१५; ३.३.४

दुष *m.* १.२२.४; ५; ८.६.१३; ११.६; ८

दुषणिष्ठा *m.* ८.११.१३

तृणव *m.* पै २.३.१८

तृण *m.* ७.९.७

तृणीक *adj.* ३.१५.१; ९.१७.१४; प १२६

तृणीम् *indecl.* १.८.४; ९.२; १४.१; १९.११;

२१.५; २३.४; ५.३.३; १०.१२; १६.२४;

६.१२.१०; ८.६.९; ११.१३; १८.३; २१.६;

९.३.१०; १०.१६.१०; ११.१.१; १५.१७;

३.४.१३; १६; ४.८; ६.१; ७.३; ९.१३;

११.१०; पै १.१.१८; २.४; ३.६; १३;

७.२; २.३.२७; ९.११; प १२१; १२५

तृणीममिहोत्र *n.* ५.१९.१२; १३

तृण *n.* १.१५.१; १७.७; २.१.१; २.१४;

१५.१४; ३.५.१६; १४.२; १७.६; ४.१८.४;

६.१०.६; ९; १३.४.८; ९; १०.७; १६.२२;

१; २

तृतीयवेला *f.* ११.३.१

तृतीयसवन *n.* १३.११.१०; १३.१३; १८.१;

२७.१०; १६.७.४; ८.१; ११.५; १८; १२.

२१; १८.५; १९.१५; प ११

तृतीचिन् *adj.* १६.५.११

तृष्ट *घ.* उप+ ७.१३.७; १४.१४

तृ *घ.* १०.१२.१८; २०.२१; अल+ पै १.८.५

तेजनी *f.* १२.८.१३

तेजस् *n.* ११.१२.१९

तेजस्तम *adj.* ६.१०.८; १४.१२; ११.१६.१;

१२.१०.१४; १३.६.७

तैलद्रोणी *f.* पै २.१०.१३

तैषी *adj.* प २४१

त्वद् *घ.* परि+ प १८८

त्रयः *adj.* प १२२

त्रयस्त्रिंशत् *adj.* १५.४.४

त्रयोदश *adj.* १५.४.४; प २१७; २१८

त्रयोविंशतिदाह *adj.* ६.१६.४; ८.१.१५; १२.

१६.३

त्रयं *घ.* १६.४.१०

त्रिंशत् *adj.* १०.१७.१३

त्रिगन्मान *adj.* ५.१३.१६; १८

त्रिगुण *adj.* ७.१.२; ८.१७
 त्रिधातु *adj.* १.४.४; २.८.१३
 त्रिरर्थ *adj.* ५ ४९
 त्रिरात्रावर *adj.* ११.२०.४
 त्रिवलि *adj.* १०.६.१३
 त्रिविस्त *adj.* ७.३.४
 त्रिविपुल *adj.* पै २.३.३; ११
 त्रिचञ्चिस् *adj.* १.६.५
 त्रिवृत् *adj.* पै १.६.५; ११; २.२.९; १०.६.१०;
 १३.१९.८; १४.१७.६
 त्रिव्यायाम *adj.* ७.८.१७
 त्रिस्तन *adj.* १२.५.१०
 त्रेणी *adj.* ८.४.१२; १०.३.१२
 त्रेतामि *m.* पै २.१.७; ९
 त्रेधा *indecl.* ९.६.२
 त्रेमकृत् *adj.* १०.४.११; पै १.११.१४; १५
 त्रेयम् *adv.* ८.१७.१; १८.१०
 त्र्यङ्ग्य *n.* ७.११.४
 त्र्यङ्गुल *adj.* २.३.८; ७.३.११; पै २.५.८
 त्र्यरति *adj.* ७.३.७
 त्र्यवर्ण्य *adj.* १.६.४.३; ५ ४९
 त्र्यह *n.* १.१.३; ५.३.२५; ८.२४.१; पै १.८.
 १०; २.८.१
 त्र्युदि *adj.* ११.२.२३; cf. पञ्चोदि
 त्र्युपसक्त *adj.* ११.१२.५; ५ ७५
 त्र्ययल *adj.* १.१६.६
 त्र्यष्ट *f.* २.२.७; ४.७.१; ११.१५.२७
 त्र्यष्ट *v.* ९.१२.५; १३.१३.१४; १५; १४.२६.४.
 ५; ५ १७; १२३
 त्र्याष्ट्र *adj.* ५ १४३
 त्र्यस्त *adj.* १३.२.९
 दक्षिन् *adj.* पै २.११.१३
 दक्षिणपूर्व *adj.* १.७.८
 दक्षिणा *indecl.* १.१४.४; ९.१५.४; ११.१०.७;
 १४.२१.८; *f.* ५.१३.१४; १३.३; १३.१६;
 १८; १६.३; २०.१३; ८.१०.१२; ९.१६.८;
 १८; १३.१.१०; १४.३.३३; ४.७; ५.७; १६;
 ६.१; ४; १६.१२; २६.३; ५ ४६; ७०;
 ११०; २०७
 दक्षिणाफल *m.* ५.३.२३; १२.१३; २०.१२-

दक्षिणाम *adj.* पै १.३.८; १०.५.
 दक्षिणामीन *adj.* पै १.२.१; २.१२.३
 दक्षिणाद्वार *adj.* १२.९.५
 दक्षिणापदी *adj.* पै १.५.१
 दक्षिणापवर्ग *adj.* १.८.७
 दक्षिणाप्रतिग्रह *m.* पै २.१.७
 दक्षिणाप्रतीची *adj.* पै १.१.३
 दक्षिणाप्रत्यक्षवण *adj.* पै १.१.२
 दक्षिणाप्रागभ *adj.* १.७.२; पै १.३.९
 दक्षिणाशाची *adj.* १.७.५; ८
 दक्षिणाशाञ्च *adj.* ९.१५.११; १३.११.५; पै १.
 ३.९
 दक्षिणामुख *adj.* १०.२.५; पै १.८.५
 दक्षिणायन *n.* पै २.८.९
 दक्षिणार्ध *adj.* १३.२१.१४; १४.१३.६
 दक्षिणार्ण्य *adj.* १.५.८; ८.१८.१
 दक्षिणाकृत *adj.* ७.१.१०; cf. उद्दण्डावृत्
 दक्षिणाक्षिस् *adj.* पै १.१.१६; १७
 दक्षिणोत्तर *adj.* ११.१४.८
 दक्ष *m.* २.४.४-६; ३.१७.६; १०.८.१८;
 १८.३; ४; १३.५.१७
 दक्षधारण *n.* १०.९.८
 दक्ष *m.* १०.१.१७; ८.१३; ११.२३.९; पै १.६.
 ६; ९.५
 दक्षि *n.* १.१.३; १४.४.७; २.११.९; १०; १६.१०;
 १८.१३; ४.२२.४; ३.१४.१४; १७; ७.७.३; ७;
 ८.२.९; ८.२; ९.९.२; १०.४.६; १०.७;
 ११.१४.११; १३.१४; १५.१६; १८.६; १३.
 ६.४; ८.९; १४.२.१६; ८.६; ७; २०.१३;
 पै १.३.१३; २.१.१३; २८; ५ २५; २६; २९
 दक्षिणावर्त *m.* ५ १९९; २०६
 दक्षिप्रद *m.* १३.६.३; ७; ७.११
 दक्षिप्रद्वान्न *n.* १३.२.३; ७.१; ८.११
 दक्षिपर्व *m.* ११.१८.३; १२.६.१; १४.२.५५;
 ३.८
 दक्षिप्रस *m.* १४.१९.६
 दक्षीय *v.* १०.१०.७
 दक्षन्त *m.* १०.३.१८
 दक्षधायन *n.* १०.३.१७

- दर्भ *m.* १.५.१; ११; ७.९.१२
 दर्भतरुण *n.* ६.१४.१६
 दर्भपिञ्जोल *m.* १०.३.१३; ४.८; १२; ५.१
 दर्भमय *adj.* १.३.७; ६.४; ११; ७.८.१७; ११.
 ५.२७; पै १.८.२
 दर्भस्तम्ब *m.* ९.४.११
 दर्भेयीका *f.* १०.४.१२
 दर्विहोम *m.* ५.११.३४
 दर्विहोमहंस्कार *m.* ११.७.१
 दर्वी *f.* ८.१४.४
 दर्व्यरायुवन *n.* ८.१३.२; १४.५
 दर्व्य *m.* पै २.८.१३
 दर्व्यपूर्णमासप्रकृतित्व *n.* प ५९
 दर्व्यपूर्णमासपाजित् *adj.* ९.६.५
 दर्व्यपूर्णमासवत् *indecl.* पै १.३.१२
 दर्व्यपूर्णमासीक *adj.* ८.१.७
 दर्व्यपूर्णमासिक *adj.* १२.५.१
 दश *adj.* प २०१
 दशरात्र *adj.* १२.२.११
 दशपद *adj.* १२.५.२
 दशधेय *m.* प १३१
 दशम *adj.* ६.६.५; प २४; २१७; २१८
 दशाहोत् *m.* १.१९.१०; ५.६.१; १३.४; २१.१२;
 ६.११.७; १० name of a formula
 दशा *f.* १.९.९; ८.२१.६
 दशालविश्र *n.* १०.१७.१५; १३.७.८
 दह् *घ.* पै १.१०.४; ११.१०; २.१०.९; १४; १२.
 १; ५; ६; प १८४; अति+ ११.१६.६; वि+
 ८.१७.११
 दहन *n.* पै १.१.१
 दहनकल्प *m.* पै १.१२.१६
 दहनदेश *m.* पै १.१.२; ३.६; ७.११
 दहनवत् *indecl.* पै १.१०.५; २.१३.४
 दा *घ.* १.३.१२; अति+ १.८.११; अति+प्र+
 ५.५.१३; अपा+ २.१.१३; ६.५.८; १०.१७.
 १४; १८.१; २१.१२; ११.८.१५; पै १.३.२;
 परि+ १.२०.७; प्रति+आ+ ८.३.४
 दाक्षिण *adj.* १४.४.३
 दात्र *n.* १.३.६
 दानकम *adj.* ५.१.११
 दानप्रभृति *adj.* १४.१२.२
 दानप्रसव *adj.* ६.१८.१५
 दासकर्मन् *n.* पै २.११.८
 दास्य *f.* प १८५
 दाह *n.* १.५.२; ३; ५.१६.२०; ७.६.४; १३.८;
 प २२१
 दाक्षिणि *f.* पै १.१.८; ३.८; १२; ४.८
 दाक्षाय *n.* १.१४.९
 दासी *f.* १.२४.१
 दिससंयोग *m.* पै २.७.७
 दिक्प्रकृतित्व *f.* पै २.६.२; ३;
 दिक् *घ.* ५.१२.७
 दिवा *indecl.* १०.८.१३; १२.१०.१९; पै २.८.१०
 दिव् *f.* ४.२२.१३; ७.१.४; १०.८; ११.१६.५;
 १४.२१.९; पै २.१२.१; घ. अनु+ १०.१२.५;
 १०; १७.१९; अनु+अव+ ३.९.१०; उद्+
 ६.१३.३; १५; उप+ पै २.८.१०; निहृ+ ८.९.
 ५; वि+ आ+ ३.३.२; ५
 दिष्टमन *n.* पै २.१.१; ८.७
 दिद् *घ.* अति+ १.१.७.१०
 दीक्ष् *घ.* १०.२.९; ७.९; १०; ११; ९.५
 दीक्षणीया *f.* १०.३.५; ७; ५.८; ९
 दीक्षा *f.* १०.२.१०; १२.१९.२; प १११
 दीक्षाकल्प *m.* प १११
 दीक्षाहुति *f.* १०.५.९
 दीक्षित *adj.* १०.१.२; १०.११; ११.१.३; १२.
 १९.३; प ६१
 दीक्षितदण्ड *m.* १०.९.१८
 दीक्षितप्रभोतप्रायश्चित्त *n.* पै २.९.१
 दीक्षितपात्र *f.* १०.११.१२
 दीक्षितविमित *n.* १०.८.७; ८
 दीक्षितम्यजन *n.* १४.१३.३
 दीर् *घ.* आ+ ५.७.१०; १३.८; ७.४.९; ८.७.
 ९; ११.३.१६; १९.११; १२.१७.१; पै १.
 २.६; प्र+ ११.३.१०; ७.७; १३.५-७
 दीर्घ *adj.* १.२.३
 दीर्घमुखी *adj.* ११.१९.१३

दीर्घवर्ण *m.* पै २.१०.१४

कुम्भत *adj.* ९.१८.५

कुम्भ *m.* १.१.३; २.१३; ८.१२.१४; १६.१४;
१७.८; पै २.४.२०

कुर्वाण *m.* ११.१२.१७; प १३४

कुप्ठ *m.* ९.१८.१; प २१२; २१३

कुष्ठ *adj.* ९.१७.११; १८.४

कुहू *m.* १.१.३; १२.९; १३.४; १३.१४;
१४.१; १५.५; ६.८.१६-१८; ९.५; ९
३.३; ६.१.११; ११.१२.१०; १३.३.१४;
अभि+ १.१.४; ९.८.५; ११.१.१०

कूर *m.* १३.४.७

कुर्वा *f.* ११.२२.१३; १४.१९.३

कृ *m.* आ+ प १०८

कृ *m.* परि+ ७.८.१४

कृतार्थ *adj.* ११.२.१५; १७.१०

कृति *f.* ११.१८.५

कृ *m.* अभि+वि+ ११.२.१.८; ९; परि+ १४.
१३.१२

कृप *f.* १.१७.२; २.१.९; १०; २३.३.४; ६.१६.
९; २१; ९.१५.७; पै १.१०.५; ७

कृपुपुष्टि *n. du.* पै १.९.१३

कृ *m.* वि+ पै १.४.१

देव *m.* प १६३

देवगर्वा *f.* ४.१५.२

देवताग्रहण *m.* प १६०

देवतानिगमनसामान्य *m.* प १६९

देवताग्रहण *m.* प १७९

देवपत्नी *f.* २.५.९; १२.३.२२; wives of
gods; name of a group of
formulas

देवमार्ग *adj.* ८.१६.७

देवयजन *m.* ५.२.११; १०.१३.१; २.५.६

देवयजनमार्ग *adj.* १०.१३.४

देवलोक *m.* पै २.८.९

देवमुनी दवीपि *m.* १४.२६.११

देविष्ठाद्विपु *m.* १४.२४.१५; २५.४.९

देव *m.* पै २.६.२; प १६३; १२८

देवपृथक्त्व *m.* प ६५

देह *m.* प १८८

देख *adj.* १०.९.१४

देव *adj.* १.१.१०; १२

देवत *adj.* २.१९.४; ११.२.२७

देव्य *adj.* १०.१.४-७; ११; १२; २.१

दो *m.* निस्+अव १०.२२.१४; १३.२१.२०;
२७.११; प्रति+अव+ ७.१६.६; सम्+अव+
७.१९.१०; २२.१३; ९.२.१२; १५; १२.१.१;
१३.२.१६; प २२

दोष *m.* ११.३.५; ९.५; ११; १५.६

दोष *m.* ९.१.२; ५.६

दोषनिर्घात *m.* ९.१.४

दोस् *m.* ७.१८.१२; १९.४

दोह *m.* १.१५.४; २.१७.५

दोहन *m.* ६.८.१६

दोहनकल्प *m.* ६.१.२

दुष्प्रेत *m.* पै १.७.४१

दोहनकाल *m.* ११.१८.४

द्रव्य *m.* १३.२०.१२; पै २.३.२५; प १५४;
१७०; १८६

द्रव्यत्याग *m.* पै २.३.१६

द्रव्यपृथक्त्व *m.* प ६५

द्रव्यासम्भव *m.* प ७०

द्रव्योपयोग *m.* १०.९.८

द्रव्यीयत् *adj.* १.५.८; ८.१६.११

हु *m.* अति+ ११.९.१३; अतु+ ५.११.१; १३.४;
१६.५; ६.९.९; ७.१.१; ८.१.१; १४.६; ९.
१२.१; १०.३.४; प ९८; १९; अनु+अतु+
९.१.५; १०.८; अतु+ ६.११.१०; ९.३.८;
७.९; ९.१; १५.१; पै १.७.६; अतु+आ+
९.१३.४

द्रोणकल्प *m.* १२.१६.७; १७.५; १३.२.१३;
५.९; १२.११; १३; १६.८.१२; १७.१७;
१९.६.७; २०.७.१७; २२.४.५; २३.८;
२६.२; १४.२.३; १८.१०

द्रोणकल्पप्रवर्तनीया *m.* १३.१९.११

द्रव्य *m.* १.१०.४; ११.१०; १६.१; ६.८.१४

द्रोणकल्प *adj.* ११.१२.५; १३.१०.११

द्वादशगव *adj.* ८.१४.९; पै २.४.२
 द्वादशगृहीत *adj.* ५.११.१; पै २.९.११
 द्वादशरात्रि *m.* ६.१४.१५; पै २.१२.७
 द्वादशरात्रि *n.* १४.४.७; प १४०
 द्वादशाह *m.n.* ५.२.२५; १३.५; १०.१२.४;
 १४.५.११; पै १.८.१०; २.८.१; ५७०; २१८
 द्वादशोपसक्त *adj.* ११.१२.५
 द्वाह *f.* १०.५.६; ११.१.५; ११.६.१०; ९.४.५;
 १८.३; २०.६; १२.१७.७; ९; २१.३-५;
 १३.६.१; २१.५; १४.२.५; ४.१; १०.३;
 १५.१.६.८; ३.६; ४.७; पै १.१.१८
 द्वाह *n.* १०.३.२; ११.५.१; ६.१०; ११; १२.८.
 १६; १३.२९.१०; १४.८.५
 द्वार्या *f.* ११.६.११; १२; १२.८.१८
 द्वाविषतिदाह *adj.* १०.२१.३
 द्विकपाल *adj.* ९.१६.६; १४.१७.९
 द्विराज *adj.* ७.८.१७; १०.१६.६
 द्विज *m.* पै २.९.१
 द्विजाति *m.* पै २.१.२
 द्विदेवत *adj.* ६.१५.९; प १७४
 द्विदेवत्व *adj.* १३.२२.१
 द्विदेवत्वपात्र *n.* १३.१.१०; १४.१२.११
 द्विदेवत्वसंपात *m.* १३.२७.८
 द्विपितृ *adj.* १.८.८
 द्विराज *n.* प १५
 द्विरूप *adj.* ७.९.७; १४.२४.१२
 द्विवत् *indecl.* प ६
 द्विभ्यावत् *adj.* ७.८.१७
 द्विराज *adj.* ७.६.६; १६.१०
 द्वि *c.* ५.१.१४; १६; ३.१२.१०; १३.२; ४.
 १४.४; ५.५.११; १०.१३; ७.३.१०; ९.८.
 ८; १७.९; ११.११.४; १६.५; २०.५; १३.
 ३.१२; ५.१२; १२.१४; २३.१४; १५;
 १४.६.१
 द्विस्तन *adj.* १२.५.१३
 द्विस्तन *adj.* १३.१.१०
 द्विहावन *adj.* १०.१४.१९
 द्वेष *adj.* ५.५.१३; १४
 द्वेषम् *indecl.* ५.४.१५; ७.१९.५; ७
 भा.२२

द्वयसुरन्यसुर *adj.* प १७५
 द्वयसुल *m.* २.२.८; ७.२.११; पै २.५.८; ११
 द्वयह *n.* १.१.३; ५.२.२५; ८.१२.१; २४.१;
 पै १.८.१०; २.८.१; प १५
 धन *n.* ९.१२.३; १५.९; १९.१; १; १४.६.१
 धनुस् *n.* पै १.५.११
 धर्म *m.* १.१.९; ६.१५.५; ७; ७.६.७
 धर्मकाम *adj.* ९.१८.४
 धर्मज्ञ *adj.* ९.१८.४
 धव *c.* पै २.३.२; १३.२; २३
 धवित्र *m.* ११.५.१६; ८.९; १९; १५.१४
 धा *c.* अति+आ+ १.४.१०; १९.७; २७.१;
 १३.३; ४; अति+नि+ १.४.१७; २४.४;
 ८.९.७; १०.३.१३; १२.८.११; १०.८; १४.
 १८.१३; अन्त+ १.१५.१; १७.७; ७.१.१३;
 ४.९; प १०; अतु+अतु+ ७.१९.११; ८.१४.
 ४; ११.३.१६; अतु+आ+ ४.१.३; प १९०;
 अति+ १.१४.९; १५.१; २; १८.९; २.१७.
 १४; ७.२०.२; ११.८.७; १७.११; १२.१३.
 ३; १३.९.६; १०.१३; ११.१; २३.३; १२;
 १६; १४.८.५; ९.३; पै १.५.१; अति+
 १.१२.४; ६.८.१५; ७.१०.७; १३.८; १०.
 १९.१३; ११.९.९; अति+आ+ २.१२.३;
 ३.९.४; ६.८.१; ७.२३.६; १०.२०.६; १३.
 ३.५; १४.२३.१२; अति+नि+ ९.४.१;
 पै २.१०.५; अव+ १.१९.१४; ३.६.१७;
 ४.१९.९; १०; ६.१३.१४; ७.८.९; १६.३;
 १८.११; १९.२.५; ८; ८.८.७; १४; २२.३;
 १०.४.२; १४.१८; १९.१२; ११.११.१५;
 १२.३.१७; २०.९; १३.२७.८; १४.४.१;
 ८.८; १९.३; पै १.४.१; २.१०.१३; आ+
 १.८.४; १८.४; २.९.६; ४.१७.१; ७.२१.
 १.२; २३.४; ११.२.१.२; १३.३.५; प १०७;
 १८७; उप+अतु+आ+ ८.२२.७; ११.२१.
 २.८; २२.६; १३; पै १.१०.५; ११.१; १२.
 २; २.१०.५; अति+ २.९.३; ५.२.२४; ७.
 ५.१; ८.११.१४; १०.४.३; ६.८; ११.८.३;
 १४.१७.८; २३.५; अ+ १०.१२.१४; प्रति+
 १.४.६; ११.२१.१६; पै १.४.१; अतु+

२.११.९; ९.१६.१; ११.१७.१०; १३.२४.
१; ६; सम्+नि + ७.१२.१५; ९.११.७;
पै २.४.२७; सम्+अन + ५.६.१; ६.६.६;
७.९.१५; २१.११; ११.११.१५; १३.२;
सम्+आ + ८.१६.५

धातु *m.* २.८.१३; ९.१

धाना *f.* ८.६.१५; १८.२१; १६.१४; १७.३.५;
१२; १८.१०; १९.५; १२.२०; १०.१०.८;
११.१८.८; १३.१८.१; १५.१७; १९.२.३;
२७.८; १४.१८.१२; १५; पै २.४.१९; ५.३

धाया *f.* ५.१९६

धाप *f.* २.८.३; ७.११.१३; १९.१३; १३.७.
९; ९.१; १३.१४; १३.३; १४.१; १५.७;
८; १४.१.१५; १६; ९.१४.१५; १५.३

धाराप्रद *m.* १३.१९.७; ३३.१०

धारपोष *m.* १.१३.३

धाव् *v.* ९.९.१; १०.३.१७; ८.१३; नि +
१०.४.१२; प्र + १४.२२.१९

धि *v.* १३.१८.५

धिगिम् *m.* १२.९.१४; १४.१; १५.१४; १३.
५.१; १७.१५; १६; २८.१; १४.१०.११; १२;
१३.१४; १४.३.४

धृ *f.* ३.७.५; १०.१९.८

धृ *v.* ११.८.११; १३; १३.१६.१७; अमि +
११.८.१८; पै १.२.१५; १६; पै २.३.१५;
अव + १.२.१९; २३.१३; २.८.६; आ +
१३.८.९; १०

धृन्व *n.* पै १.४.६

धूम *m.* पै १.७.४

धूमाम् *pres. part.* ८.२३.५

धूप् *v.* ११.३.१०; ११

धूपलण *n.* ११.१५.२५

धूपनकाल *m.* ११.३.१०

धृ *v.* उव + १४.२४.२; वि + अव + १.२३.६

धृष्टि *f.* ११.४.४; ५.१३; ८.१; १५.९

धे *v.* ९.२.६; ७; प्रमि + ११.२१.१६

धेत् ५.१२.१७; १५.५; ८.१.३; १०.१७.७;
११.१३.१

धे *v.* १.१८.२; २.३.१४; ४.४.४; १५.४;
५.५.३; ११; ७.३.१०; अति + १४.५.७;
अमि + ४.१९.२

धुव *m.* १३.१६.३; ६; ७; २०.४; १४.१४.११;
१५.१

धुवत्साली *f.* १३.२.२

धुवावर्षम् *absol.* पै १.५.१७

धुवासमञ्जन *n.* ७.११.२; ३

ध्वंस् *v.* ९.९.१; अ + १३.२३.१३; अमि +
११.१५.२३; १३.१५.६

ध्वान *m.* ३.७.७

नक्षत्रम् *indecl.* ५.१६.१७; १८; ११.२१.१४;
२२.९; १२.२०.१९; ५.१३०

नक्षत्र *m.* ५.२.५; २५; ६.९.७; १०.७.५; ६; ९.
११; ११.१.१; २१.२

नक्षत्रहविर्मण्य *m.* ५.४७

नक्षत्रेष्टि *f.* ५.४५

नख *n.* १.१७.७; २.२.१४; १०.३.१८; ११.
२२.९

नख *adj.* १४.१४.७

नख्यम् *adj.* १.२२.१

नख्योका *f.* पै २.४.१५

नदी *f.* पै २.१०.३

नदीतरण *m.* ५.६६

नदीतीर *m.* पै २.६.२

नदीद्वीप *m.* ११.१६.३; ४

नद्युग *adj.* १२.६.९

नद्युग *adj.* १२.७.८

नम् *v.* ७.७.१; ८.२.८; १४.२.९; १०.१०;
१४.३; १५.७.१३; १६.२२; १७.१६; १८.

६; ५.६७; उव + ५.३.२०; सम् + १.२.१०;
४.१९.४; ५.१४.१०; ६.५.१०; ८.९.२;

१२.२२; ११.२.१८; ५.६८

नमस्कार *m.* १.९.१०

नयवती *f.* १२.१७.४; name of a verse

नरक *m.* पै २.६.१

नलदमाला *f.* पै १.१.२१

नव *adj.* ६.१६.१३; १७; १८.७; १०; ११; १२;
९.१६.१३; पै २.१२.५

- नवकपाल *adj.* १०.११.९
 नवहृत्स *adj.* १.२१.१०
 नवहृत्तो *adj.* १४.१३.१४; १९.१०
 नवहृदि *adj.* १२.१०.१३; १४
 नवमोत *n.* १.७.७; १०.४.८
 नवम *adj.* ५.३४; २१७; २१८
 नवर्थ *adj.* ५.१.७.१०
 नवावराध्य *adj.* ६.६.६
 नव् ९.१६.७; १; १८.१; १०.१८.१३; ५.२१२;
 २१३
 नष्ट *adj.* १०.१२.५
 नष्ट् ७.उप + १०.१६.११; ११.४.१३; ५.२१०.
 १४; उप + ११.२१.१९; उप + सम् + ७.६.
 २; १०.२१.२; १२.१६.२; परि + ५.२३.
 १२; परि + धा + १०.१९.५; प्रति + धा +
 १०.१९.६; प्रति + उप + १३.६.१०; सम् +
 १०.११; ५.३; १३; २.५.४; ८.१.१४; १०.
 ६.१०; १२
 नाडी-नाली *f.* १.३.१०; ५.२.१८
 नाना *indecl.* १.१५.६; ४.२२.१२; ६.४.६;
 १४.१६; १७.१०; १८.३.७; ८.२.८; ८.२;
 ९.२.१५; ९.१३; १०.१३; ११.१४; ११.
 १२.६; १२.४.३; १०.१५; १३.१३.४;
 २३.२; १३.७; १४.१.९; २.१३; ३.११;
 १६; ७.१७; ११.७.११; १५.१३; १८.३;
 २४.३
 नानातन्त्र *adj.* ६.१८.१
 नानापात्र *n.* ८.१७.६; १३.१८.१९
 नानाबीज *adj.* ६.१७.६
 नानासंस्कार *adj.* ५.४४
 नासितकर्मन् *n.* ५.१२.७
 नाभि *f.* २.५.५; ७.५.२; १४.७; ८; १०.५.
 ३; ६.११; १७.१५; १३.४.८; १४.१४.५;
 ५.१.६.१०
 नाभिरक्ष *adj.* ५.८.२; ७.९.२; ११.१३.६
 नाभिदमवर्धन् *adj.* १२.१०.०
 नाभिदम्राद *adj.* १०.२०.८
 नाभिदिता *m.* २.१३.५; ३.१८.१
 नामन् *n.* ४.१४.४; १८.३.७; १९.२; २१.७.८;
 ६.३.५; १३.२३.१४; १४.१५.८
 नामादेश *absol.* ३.१३.१
 नामादेश *m.* १.८.७
 नारायण *m.* ५.२.१.११; name of a
 formula
 नारायण *adj.* १३.२७.२५; २१.१७; १२.१.३;
 ४.९; १४.३.११; ४.१; ६.१८.२३; ७.५;
 ११; ११.१८; १२.१८
 नारिष्ठ *m.* २.१९.१; ७.१०.९; name of
 an offering
 नाव्य *adj.* १०.११.१०
 नासिष्ठ *f.* ११.१५.५; ५.२.६.१
 निगद *m.* ५.८७
 निगदाभिगदो *adv.* ४.१८.१
 निगम *m.* १०.२१.१०
 निग्राह *m.* १३.१०.४.९; १०; १९.३.४
 निग्राह्य *adj.* १३.९.१०; ८.९; १४.१.५;
 ९.१०
 निज् ७.अव + १.१६.१; २.३.१७.१८; ६.३.
 ११; ७.६.११; ८.११.११; १०.१०.१३;
 १२.२.१२; १४.२०.२; निज् + ५.३.८
 नितातन् *indecl.* ११.५.७; १२.१८.९
 नित्यकर्म *m.* ७.१.७
 नित्यवत् *indecl.* १.६.९
 निदाप *m.* ५.२.२.२
 निदान *n.* १.११.११; ११.५.२२; ६.५
 निधन *n.* १.२.२२; ४.२०; ११.१४.२; १४.
 २१.६
 निनष्ठ *adj.* ७.८.११
 निम्न *adj.* १४.१८.१५
 निमत् *adj.* ५.१९
 निमम *m.* ५.२.५.५
 निमुत्तर (स्तु) *m.* ५.१९.९
 निम्न *adj.* ५.१.८.१
 निरुत्त *adj.* ५.५९; ११.८
 निर्वर्ति *f.* २.१.७.६
 निर्दिष्टइति *f.* ५.६३
 निर्दिष्टतन्त्र *n.* ५.२६

निर्यम्य *adj.* ७.१२.१५; ८.२.१९; ८.१५;
१०.२२.८; पै १.१२.११; २.१०.१४;
प १२१

निर्माण *m.* पै २.१.७

निवपन *m.* १०.१४.१७; १६.२; पै १.१०.१

निवपनमन्त्र *m.* १८.१७.१८

निवपनान्त *adj.* पै १.१२.१३

निवर्तन *m.* ८.११.१७; २३.१४; २५.१४;
प १०६

निविर्यद *m.* प ८७

निष्ठा *f.* ५.३.१; ८.१३.४; १२.२१.१

निषादस्थपति *m.* ९.१६.१७

निष्यस्त *m.* ८.११.६; ११.१३; १०.१४.११;
१४.२४.३; प १६२

निष्कासिन् *adj.* २.७.१

निष्ठत *adj.* १.२४.११

निष्ठक्य *adj.* २.५.५; १०.६.११; १४.१८;
१४.४.१

निष्पन्नमात्र *m.* १३.१८.१०

निष्पुंराय *adj.* पै १.४.१; २

निष्पेक्षनवत् *indecl.* ११.६.१६

नी *उ.* अति+ ९.१०.१२; अति+आ+ १४.४.
१०; अनु+ ११.१.९; १२.१७.३; पै १.२.
७; अनु+आ+ १०.१०.८; अव+ प १५२;
अव+ ७.७.१३; ९.३.२; १३.११.९;
१६.१०.११; २३.२.५; २७.८; ३२.२६;
३३.४; १४.३.१४; १०.४; ११.९; १४.११;
१५.१.२; पै १.११.५; १३; उत्+ २.२.११;
१३.२३.८; १४.१६.१४; १६; १७.५.१८;
२३.८; पै २.१.३; उत्+आ+ ७.१३.१०; ८.९.
६; १३.४.५; १४; उप+नि+ १.८.६; ९.७;
२.३.१३; ७.३.९; १०.१५.१६; पै २.७.५;
नि+ १.२.१२; २६.१०; २.८.२; ३.१८.
३.४; ६.१३.९; १४.१.२; ४; ७.१४.५.८;
१७.९; ८.२.३; १२.२२; ९.३.५; १३.११.
१५; १२.२.१८; १४.१९.४.५; २०.६;
परि+ पै १.४.८; प्र+ १.१७.१२; १८.५;
३.१५.२; १२.६.१; प ६०; १११; परि+
११.३.१; १२.१.५; परि+अ+ ९.८.५

वि+ ८.४.१२; १०.३.१२; १४.७.४; वि+
अ+ १४.६.१३; नि+आ+ १३.५.२; १६.
९; १४.१९.३; सम्+ १.१५.८; १; १९.
१३; २५.८; २.१८.९; १०; ९.६.४; प ११;
सम्+आ+ ३.५.१; ७.११.१०; २१.७;
८.२.२४; १०.२३.११; पै २.१३.४

नीचो *adj.* ७.२२.१०

नीचैस्तस्य *adv.* १२.१०.७

नीड *m.* १७.१९.३; १२.१७.१०; १३.२.१३

नीध *m.* ५.४.२

नीललोहित *adj.* पै १.९.५

नयां *f.* १०.४.४

नु *उ.* प्र+ १३.२१.१३

नुव *उ.* प्रति+ १२.७.७

नृत् *उ.* पै २.३.१९

नेतोश्च *abl.inf.* १०.८.२

नेदीयसु *adj.* ५.२.१८

नेष्टु *m.* १२.१४.९; १२.१५; १३.४.५; १४;
५.१; १२.१; २८.१३; २०.११; १४.४.१०;
१४.३

नैयप्रोद्य *adj.* १३.२.८

नी *f.* ५.१६.२१

न्य *adj.* २.१३.११; ३.५.८; ६.४; १०.८.
१०; १२.१.१०; ४.४; १३.११.७

न्यन्त *m.* १४.१२.१

नक्तिरेपम्य *m.* प ११६

नक्त *adj.* ६.१८.१; ११.४.४

नक्ष *m.* १.११.४

नक्षत्र *m.* पै २.९.४

नक्षत्रि *f.* १.१०.२

नक्षत्रिपवन *adj.* प २०१

नक्ष *उ.* ३.३.११; ५.३.१९; ८.१२.१६; १३.
२१; ९.१८.६; १०.८.१६; ११.४.२;
पै १.१२.४

नक्षत्र *adv.* १.११.१२; ८.१३.३

नक्षत्रान् *pr. part. pass.* प ५४

नक्षत्र *adj.* प १४९; १८७; १९१; २०६

नक्षत्राल *adj.* १४.२६.१; २

नक्षत्राल *adv.* ७.२२.११; १०.१६.१०; २१.७

- पञ्चहोत *adj.* २.१६.१५; ७.४.१; ७.७; १२.१.१; १३.१७.१७; प ६३
 पञ्चवर्ण *adj.* १५.४.४; प २१७
 पञ्चदशछदि *adj.* १२.१०; १३
 पञ्चधातु *adj.* १.४.४; २.८.१३
 पञ्चम *adj.* १०.१.८; ११९४; २०४; २१७; २१८
 पञ्चमति *adj.* १०.६.१३
 पञ्चशराव *adj.* २.२.१६
 पञ्चद्विविध *adj.* वै २.८.३
 पञ्चहोत *adj.* २.११.४; ७.१८.७; ८.१.१; २५.११; १३.३.११; प १२८; name of a group of formulas
 पञ्चरत्नि *adj.* प ६०
 पञ्चानत *adj.* २.१७.६; ७.१६.४; ५; ८.१९.३
 पञ्चब्रह्म *adj.* २.१७.१०; १८.१२; १९.३; ७.१२.१४; २२.११; ८.१३.९; २०.३
 पञ्चोद्भि *adj.* ११.२.२३; cf. शुद्धि
 पद ७. प ७२; आ+ ११.१७.२; उद+ २.१९.८; ११.१८.११; उप+नि+ वै १.५.६; नि+ वै १.१.१८; २.१; २.१२.३; पठा+ ७.१.१५; छ+नि+ १.२.२
 पति *m.* प १८२; १८४
 पतिकामा *adj.* ८.२२.१०; २३.३; ४
 पत्तोदश *adj.* वै १.२.१; २.१२.३
 पत्नी *f.* वै २.१.६; name of a group of formulas
 पत्नीलोक *m.* ६.१.६
 पत्नीसंज्ञा *m.* ७.२२.२
 पत्नीसंज्ञान्त *adj.* १०.३.७
 पत्नीसंज्ञन *m.* १०.१४.२; ४
 पान्यगार *m.* १०.१०.१
 पथिन् *m.* ९.२.३; ६.६; ९; १४.११; १०.२.४; वै २.८.९
 पद् ७. ४.२०.७; २१.३; ५.८.११; ११.१७.९; वै १.२.७; ६.१६; ९.५.१०; अति+ ९.६.५; १६.१२; अनु+प्र+ १३.२९.१०; अति+प्र+ ८.२१.५; अव+ ९.३.५; आ+ ६.९.९; ११.२२.९; उद+ प २१; उप+ १०.७.१८; प्र+ १.१७.५; २.८.१२; १०.२१.१५; ११.२३.६; १२.१७.७-९; १३.६.१; २९.११; १४.१०.३; प्रति+ १.९.१०; ११.१३; २.६.११; ३.७.३; ९.५; ४.१५.१/५; २०.८; ६.२.१; ५.३.३; ७.६.१; ९.११; १२.१०; १५.२; १०.११.११; १५.५; २०.१; ११.१६.११; १८.१.९; १३.६.१०; ९.११; १४.८; ९; १७.२; १९.१४; २०.१०; १४.४.१२; १५.२.२-५; वै २.९.११; १०.११; ११.४; १२.४; नि+आ+ २.१७.१२; प २१; १३.८; सम+ २.२१.१०; २४.५/७; ७.२१.४; १०.१७.७; ११.१७.११; वै २.११.२/५; प १७३; १८५
 पद *n.* ५.८.१२; १५.९.२; १४.८; १०.१५.६; ७; १४; १६; १७; वै १.११.१०; २.७.५
 पदतृतीय *n.* १०.१५.१७; १२.६.१२
 पद्य *adj.* १०.३.२०; belonging to the foot, cf. हस्त्य
 पञ्चमनी *adj.* १३.४.१२; ५.१; १४.१४.७
 पदस्था *f.* १३.२७.८; १४.२.१३; प २५; २६
 पयोधर्म *m.* ७.६.९
 पयोधर्म *adj.* १०.९.९
 परतन्त्र *n.* प ८५
 परन्तर्वीप *m.* १३.७.१३
 परप्रधान *n.* प १३७
 परशु *m.* ७.१.१४; १२.४.२०
 परःशत *adj.* ८.८.९
 परस्तराम् *adv.* ३.२.१
 परःसहस्र *adj.* ८.८.९; १४.१७.७
 परशु *adj.* १.९.२; ७.१३.३; १३.३१.५; वै १.७.१०
 पराचीन *adj.* ८.२२.५; १०.४.८; १२.६.१३
 पराचीनम् *m.* ८.१४.२
 परापाकम् *absol.* १.७.५; वै १.२.४
 परार्था *adj.* १.२.१३
 परिक्रमम् *absol.* ७.४.२
 परिग्रह *m.* ४.६.७; ८.२.३; ५.१६; ७.१४; १२.५.२; ६.४
 परिधर्म *m.* ११.५.६; ६.४; ११.१५; १३.१
 परिणह *m.* १.१९.९

परितान *n.* पै २.२.७
 परिदंडन *n.* १२.१०.३
 परिधानीया *f.* १३.३१.१३; १४.१४.११;
 १५.३.५
 परिधि *m.* १.४.१९; ५.४; ७.५.१; १०.५;
 ८.३.८; १०.२१.१; ११.५.१४; ८.३; १२.
 २.१०; १३.५.८; ९; ११.६; १४.१८.८;
 ९; प २
 परिधिबंधि *m.* ११.९.३; १३.१३.५
 पतिता *f.* १३.२.४; १७.१७; १९.६.७; २२.५
 परिमण्डल *n.* ११.३.७
 परिवध्य *n.* ७.१५.१६; १६.९
 परिव्राज *m.* १३.१८.१; २
 परिव्राजित *adj.* ११.५.२१; १०.२
 परिवेष *m.* ८.१८.६
 परिव्ययण *n.* ७.८.६
 परिशिष्ट *adj.* २.१६.१०; ७.१.३
 परिश्रवण *n.* ८.१८.१८; २१.११; १२.१०.१५
 परिश्रित *n.* ३.८.४; १०.३.१०; १३.१०; ११.
 १.११; २.१३; ८.२२; १३.९; १४.२४.१४;
 पै १.१०.२
 परियह *f.* ५.१२.११
 परिपत्रण *n.* १.३.२०
 परिपीवण *n.* १२.१०.१५
 परिवेषन *n.* ६.१४.९; १७; ८.२१.८; ११.१६.
 ११; १२.१०.३
 परिषमूह *n.* ६.१४.९
 परिस्तरण *n.* १.५.१
 परितुष्ट *f.* १३.१.१०
 परिहित *adj.* १३.२३.११; १४.१४.१
 परिह्वालम् *absol.* १०.७.१४
 परोज्या *f.* १४.१३.९
 पदगण *adj.* ५.१९.८
 पदम *n.* ३.१५.३; ५.१२.८
 परोपयोग *n.* ८.२३.५
 पर्वन् *m.* १२.१०.७; १३.११.७; १४.८.९
 पर्व *n.* ९.३.९
 पर्वमयी *adj.* १.१६.५
 परोपक *p. part.* ५.१३.१३; ८.२.१८

पर्याय *m.* १४.१.१०-१२
 पर्याप्त *p. part.* ११.२२.११
 पर्यहण *n.* १२.१०.३
 पर्वन् *n.* १.३.१२; ११.७; ११.२२.१
 पर्व *m.* १.३.५; १२.४.२०
 पलाश *m.* १.६.९; ५.५.१५; ६.११.९; ७.१.५;
 २.७
 पलाशपर्ण *n.* ८.११.७; पै २.६.७
 पलाशमूल *n.* पै १.९.१३
 पल्लववल्क *n.* पै २.१२.२
 पल्लवामृत *m.* पै २.१२.२
 पलाशपत्रा *f.* १.२.१८; १०.१९.१९; पै १.१.७;
 ८.१; २.४.१
 पवमान *m-n.* ११.१८.५; १३.१७.४; १४.२.३;
 ४.६; १०.५-७
 पवमानग्रह *m.* १३.१६.१४; १४.१०.४
 पवमानवल्क *adj.* ५.२०.७
 पवमानद्रवित *n.* प ११४
 पविश्रान्ति *adj.* १.१८.१; २.९.१
 पवित्रेष्टि *f.* प १८९; २०१; २०३
 पशु *m.* ७.६.५; ९.७; ११; १०.७.९; ११.३;
 १२.४.५; ८.११.१९; १३.२.३; १४.१.६;
 १६.१३; १७.४.५; ७; १८.६.७; २०.१५;
 २३.९.१०; १२; ८.२५.४.५.१४; ९.१६.१६;
 ११.२३.११; १२.६.१; १९.६; १४.२.९;
 ११.४.६; २४.२०; पै २.२.१; ११.९; १३.
 ७; प २५; २६; २६; ३७; ४८; ८०; ११८;
 १४१; १४३; १४९; १६३; २१७; २१८
 पशुकाम *adj.* १.६.५; १७.११; २.३.१; ७.४;
 ३.७.१६; ५.१७.६; २०.९; ६.१७.१०; ७.
 ९.१०; ८.२५.३.४.७; १४.२५.१; प ६३
 पशुगण *m.* प २२
 पशुपुरोडास *m.* ७.१७.१.४; १०.१५; ९.१७.३;
 १०.१४.६; १४.२.११; ३.१०.१३; २४.
 १५.१८
 पशुगण *m.* ७.१.१; २३.८; ८.२.१२; ४.३; ८.
 ५; प १७; १०७
 पशुवल्क *adj.* ७.१.९
 पशुश्रयो *f.* ७.६.६; ८

पशुपाकरण *n.* १२.११.५; १४.२४.१०
 पशुार्थ *m.* २.३.११
 पशुार्थ *adj.* ८.२०.११; १२.९.११
 पशुलान *m.* प १४२
 पशुविभव *n.* पै २.८.१९
 पशुहति *f.* १३.२२.६; प ७८
 पशुपति *f.* ७.२.१६
 पशुहो *f.* ११.१३.१; १३.८.१६; ९.१०
 पाञ्च *m.* २.१.७; १३.२३.१३; पै १.१.१५; ५.२; ८.५; २.१२.९
 पा ८. १.१.१३; ११.८; ७.१०.११; ११.१२.१८; प १३०; १६३; उप+ २.७.१६
 पाक्यशब्दस्या *f.* प १८८
 पाका *f.* पै २.२.४
 पाणि *m.* २.१२.११; ७.८.१५; ८.२.५; १०.१५.१७; २१; १६.६; ११.१०.१०; ४.४; १३.७.९; १०; ८.१; ९.१३; १८.९.११; पै १.९.५; २.१०.५
 पाणिनिमार्ग *n.* पै २.९.३
 पाह्लोवत *m.* १४.१३.१५; १८
 पात्र *n.* १.१६.१; १८.१.३; २०.१३; २.३.१८; ३.१८.३; ७.६.५; ११-१३; १७.१; ३; ८.१.१६; २.२; १२.१२.१३; १२.२.१३; १४; १३.१०; १३.१.६; ७.११; ६.४; ८.४; ११.१.१; १४.९; १५.८; १७.११.२१; २२.१४; २३.३; २७.८; २९.१२; ३०.४; १३; १४.१.१६; ६.१५; ९.१५; १२.९; २०.२.३; पै १.३.९; १३.१३; ५.१६
 पात्रवपन *n.* पै २.१.९
 पात्रनयेष्टकार्त्तव्य *absol.* पै १.१२.९
 पात्रनिर्मेजन *adj.* ९.१५.४
 पात्रप्रयोग *m.* प. ५२
 पात्रप्रयोजन *n.* १३.३.९
 पात्रारम्भ *n.* १३.३१.१४
 पात्री *f.* १.१६.३; १९.१४; २२.७; २४.११; २६.३; २.१०.४.७; ३.७.६; ७.१८.१०; १९.१०; पै १.६.९; ७.७; ११.२; २.४.१४
 पात्रीनिर्मेजन *n.* १.२६.१०; wash-water

पात्रिकृती *f.* पै २.८.४; name of an *Istā*
 पाद *m.* १.१८.७; २.१३.९; ५.२०.३; ७.१४.७; ११.१८.५; १४.५.११; पै २.१२.२
 पादिन् *adj.* १४.५.११
 पादेष्टका *f.* पै २.४.५
 पाप *m.* १०.१.२; प २०१
 पापीयस् *adj.* ५.१.१०
 पापु *m.* ७.१४.७
 पार *m.* १०.१२.१९
 पार्थिव *adj.* ५.१.४; ५.१
 पार्थेन *adj.* २.१८.१६
 पार्थ *m.* ७.१८.१२; २०.१.२; ११.१५.१४; पै १.६.११; ९.८
 पार्थेयस् *adv.* ५.८.१३; पै २.१०.१
 पार्थि *f.* २.२.८; ४.२१.३
 पालाज *adj.* १.५.२.५; ८.१.१७; १२.१२.२०; पै १.२.६; २.३.३; ४.२३; प २२१
 पावन *adj.* प २०१
 पाप्यमान *pres. part. pass.* १०.५.४
 पाय *m.* ७.१०.७; १३.६.७
 पायुक् *adj.* ८.२.७; ४.१०; ८.१; ११.३; १२.१६.५
 पिङ्गाक्ष *adj.* १०.१४.११; १७.१२
 पिण्ड *m.* १.८.७-९; ९.१.२; १०.५.६.८; २५.८.१०; ८.२०.११; ११.२.२२; पै २.७.४
 पिण्डपितृयज्ञ *m.* १.७.१; १०.४.११; ९.२०.१३; २१.७; १४.१२.२
 पिण्डपितृयज्ञात् *n.* १.७.२
 पितृसूत्रीय *adj.* १२.२०.४; २१.७; १३.१.१३
 पितृमह *m.* १.८.६.१०; १४.१२.३
 पितृ *m.* १.८.६; ९.११.१२; १०.२.५; पै १.८.१२
 पितृमेघ *m.* पै २.१.१; ११.५.७
 पितृयज्ञ *m.* ८.१६.३; प १५; ५५; ८६
 पितृलोक *m.* पै २.८.९
 पिथ्य *adj.* १.१.११; १३
 पिण्ड *m.* १०.१०.९
 पिण्डमात्र *adj.* ३.२.९

विहित *n.* पै १.५.५
 पिप् *o.* १.२३.५; २४.१; ८.१.२३; १७.३;
 १३.१८.१५; पै १.१०.५
 निट *n.* १.२३.८; २४.११; २५.५; ५.१४.११;
 ८.१.२३; ६.२१; १७.३; ८.१०; ११.५.२४;
 १३.१८.१५
 निटले *m.* ३.९.४; ६; ७.१७.९; ११.१७.११;
 २०.६
 निटलेपत्नीकरणहोसी *m. du.* ७.१७.१५; १३.
 २८.१३
 निटलेयदनी *f.* पै १.६.९
 पीड *o.* प्र+ १३.१२.७८; १६.९
 पीडन् *adj.* ७.९.७
 पुंलिङ्ग *n.* पै १.१२.१९
 पूतन् *indecl.* ११८४
 पुण्यशन *n.* ८.७.५
 पुंम् *m.* १.१०.९; ८.७.५
 पुच्छाला *f.* ११.१.९
 पुष्प *adj.* ५.४.२; ११.१.१; २१.२
 पुन *m.* ४.२१.७; ५.१७.५; ६.३.५; ८.७.१;
 ९.५.७; पै १.२.३; २७.१४; १०.५
 पुनकाम *adj.* ३.७.१६; पै २.६.१; ५ २०९
 पुनत्रालु *m.* १२.१६.१३
 पुनवत् *adj.* पै २.७.१४
 पुनरन्वयिम् *n.* ११८५
 पुनरन्वयिनी *adj.* ११.१.७; ११.१४; १९
 पुनराभेद *n.* ५.१७.१; ४; ७; २१.१०; ११; १३;
 १४; पै २.९.४; १०.४; ५ १८५
 पुनराभेदक्षिणा *f.* ५.२०.१४
 पुनराभेदशत्रु *n.* ५.१९.१
 पुनरालम्ब see मस्यैव पुनरालम्ब
 पुनरादाम् *absol.* २.६.१२
 पुनरुद्ध *adj.* ५.२१.१
 पुनरुत्प्लुत *adj.* ५.२१.१
 पुनर्देहनमन्त्र *m.* पै १.१२.१७
 पुनर्देहनवर्जम् *absol.* पै १.१२.१९
 पुनर्देहान्त *adj.* पै १.१२.१३
 पुनर्निष्कृत *adj.* ५.२०.१
 पुनर्वसु *m.* ५.१.१०; १९.१

पुस्त *adv.* १२.३.१८
 पुस्तता *adv.* १.२.२; ४.१४; ५.१४; ५.८.१७;
 १७.९; १८.१३.४; १२.७.११; १३.९.९;
 ५ १९९
 पुस्ततावस्थाम *adj.* १३.१६.१३
 पुता *indecl.* ५.१४.१; ९.४.१; ९.१३; १३.४.९
 पुताम् *adj.* ६.१६.१३; पै २.४.२६
 पुतीत *f.* ७.१९.११
 पुतीप *n.* २.२.१३; ७.३.४; ८.१३; १२.११.७;
 ९; १०; १३.१०; पै १.४.१; २.५.७; ५ २०;
 ५४
 पुतीपक्री *adj.* २.२.१२
 पुक्क *m.* ९.१६.१४; ११.४.७; ५.३
 पुक्कसामन् *n.* ११.२०.७
 पुक्कसुति *f.* ११.१५.१; पै २.१२.३; ५; ९
 पुक्कसुति *f.* पै १.१.१
 पुक्कपोत्तम *m.* पै २.१.२
 पुक्कश *adv.* १३.६.३
 पुक्कप्रस्थि *adv.* २.७.१५
 पुक्कसामन् *m.* १३.२७.८; १९; २८.३; १४.
 १.१९; ११.१७; १२.१
 पुक्कसामन् *f.* १३.२२.९
 पुक्कसामोप *adj.* १.१९.४; १३.१८.१९
 पुक्कसाम *adj.* ६.९.१
 पुक्कसि *m.* २.१५.११
 पुक्कपर्य *n.* ५.५.१५
 पुक्कल *adj.* ९.१९.५
 पुक्कसाम *adj.* ३.७.१६
 पू *o.* १०.५.१; ५ २०१; अति+ १३.१६.८;
 १४.२.२; निष्+ ६.१६.२५; पय+ १.२२.३
 पू *p. part.* ५ २०१
 पू *m.* १३.२.१४; १६.९-१२; १९.१३;
 २०.९; २३.५; ८; १४.३.१४; १०.४; ११.९;
 १२.९
 पू *m.* ११.२.५
 पू *n.* ८.१४.३
 पू *m.* ३.१२.६; ४.२०.१; ९.१९.४
 पू *f.* ५.११.१; २; ७.५.६; ७
 पू *adj.* १४.६.९

पूर्वपक्ष *m.* ६.१.१०; पै २.८.११; १२
 पूर्वरात्र *m.* ६.२.९
 पूर्ववत् *indecl.* पै २.१०.५; प २११
 पूर्वापर *adj.* ११.१४.८
 पूर्वा(फल्गुनी) *f.* ५.१.११; २.७
 पूर्वैः *adv.* १.१.२; ६.२; २.३.५; ७.४.५;
 ६.१; ८.६.१
 पूर्वोर्ध्व *adj.* ८.२०.११
 पृथग्भूत *adj.* प ४०
 पृथग्मात्र *adj.* ८.५.८
 पृथिवी *f.* ६.१४.४; पै १.७.४
 पृथिवीलोक *m.* पै १.७.४
 पृथ्वी *adj.* १०.६.१०
 पृथ्व *adj.* १०.१८.१३
 पृथदाज्य *m.* ७.७.७; १३.४; १५.१४; १७.१७;
 १८.४; २०.९; २१.७; ८.२.२४; १०.१३
 पृषदाज्यधानी *f.* ७.९.६; ७; ८.१.१७; २.९;
 ८.२; प २३
 पृष्टि *f.* ११.१५.१२
 पृष्ठ *m.* ८.२.१५; १०.२.२४; १४.२२.१९
 पृष्ठधननील *m.* प ७७; name of an offer-
 ing
 पृष्ठपा *f.* १२.४.१९; ७.८; ९.१२; १४.४; १४.
 ५.१३
 पृष्ठपास्तारणमन्त्र *m.* प १४५
 पृथ्वी *f.* पै २.२.४
 पृ *m.* १.१.६; ७.४; १८.३; ५.११.१; ११.१४.
 १२; १४; १३.५.३; ६.१०; १४.१.५; ९.९;
 पै १.१.१३; ४.१; प १४१; अमि+ ८.२.१४;
 ११.७.१४; १०.१३; १४.१३.१०; सम्+ प
 ५४
 पैल *m.* ७.५.२
 पैतृवर्द्धिपद *adj.* प १७९
 पैतृमेषिक *adj.* पै १.१.१; २.१.१९; १०.११;
 ११.१
 पौनृ *m.* १२.१४.८; १२.१४; १३.३०.११
 पौन्रुद्व *adj.* ७.५.१; प १२५
 पौत्र *m.* ८.७.१
 पौनरापेयिक *adj.* ५.२०.१३

पौर्णमासविकार *m.* प. १५८
 पौर्वाहिक *adj.* १२.४.७; ५.१४
 प्य *m.* आ+ २.१२.६; ७.१४.२; ३; ६; १२.१.९;
 ३.२०; १३.१०.१; २७.२३; २५; ३२.५; १५;
 १४.३.२२; ६.२४; ७.१४.२०; १२.२०
 प्रउम *m.* १३.२.१४
 प्रकृति *f.* १३.२७.१५; प ३७; ४२; ४३; ४४; ६०;
 १६१
 प्रकृतिदेवतत्व *m.* प १७१
 प्रकृतिदेवता *f.* ६.१५.१०
 प्रकृतिकत् *indecl.* पै २.९.३
 प्रह्नुपबन्ध *m.* प ७५
 प्रक्रम *m.* ३.१३.६; ५.२.१४; ७.३.२; १२.४.
 १०; १२.१४; १६; ५.३.५; ७.८; ९.११; १३;
 पै २.२.५
 प्रक्षाम *adj.* ९.१८.१
 प्रक्षालिता *p. part.* १२.६.९
 प्रचरणी *f.* १३.३.४; ४.१; ५.४; ११
 प्रचरणाय *adj.* ११.१४.८; ९; प १३८
 प्रच *m.* १.१३.६; ७.१७.१७; ८.९.४; १०.
 १८.७; १२.१२.४; १०; १३.५.५; पै २.३.५
 प्रच्युत *adj.* ७.१८.३
 प्रज्ञा *f.* ५.१.११; ६.७
 प्रज्ञाकाम *adj.* २.३.१; ५.१.१७; १७.६; २०.९;
 ८.२५.७
 प्रज्ञात *p. part.* १.४.२१; ५.१५; ६.९; २२.
 १२; ८.२.२; ६.२३; १३.१; १०.१४.११;
 १२.८.४; १०; २०; पै १.५.५
 प्रज्वलित *adj.* ११.८.१९
 प्रज्वलन *m.* ११.१९.१०
 प्रज्व *m.* १३.३१.१३; प १४
 प्रज्जिता *f.* १.१८.५; ८; २५.२.४; २.१.१९;
 ३.१२.४; ७.६.१०; ९.१५.१६; प १०५;
 १९१
 प्रजीवाप्रणयन *m.* १.१६.३; १७.१०
 प्रज्ज *p. part.* ९.६.९; १०.१४.६
 प्रतयाम् *adv.* ६.११.८
 प्रतिहृति *f.* १.२६.२
 प्रतिहृत्तर *adj.* २.१.१३; १४

प्रतिग्रह *m.* प ६७
 प्रतिग्रहण *m.* प ११७; ११८
 प्रतिदिश *adv.* छ. २०.४; ७.४.२; २०.७; १०.
 ३.२; पै २.४.१८; ५.१; ४
 प्रतिद्वार *adv.* ८.१६.४
 प्रतिनिग्राह्य *m.* १३.२२.४; २३.२
 प्रतिनिधि *m.* प ८२
 प्रतिपद *f.* पै २.१.३
 प्रतिपरिष्कमण *n.* पै २.३.१७
 प्रतिपूरण *adv.* १.८.८; ८.७.१; २२.१; ९
 प्रतिस्पर्धातु *m.* १२.१९.११; २०.१७; १३.१.
 १२; १२.१; १०.१२; २२.३.१३; २३.११-
 १५; २४.४; २५.३.७; १०; २७.१; २९.२;
 ४.८; ११; १२.१४; ३०.३-५; ९.११; ३३.३;
 १४.१.१२; ६.९; १२.११; १४.११; १७.
 १३; १५; १५.२.३; ६
 प्रतिप्रस्थान *n.* ११.१.६; १४.२.१; ६.१४
 प्रतिपोष *m.* १०.११.१२
 प्रतिमन्त्रण *n.* प ६६
 प्रतिलोमकृत *adj.* पै १.११.३
 प्रतिवचन *m.* ८.४.७; १३.२७.४
 प्रतिवेद्य *adj.* ८.१२.१६; १३.१६; २१
 प्रतिवेद्य *m.* ६.१५.६; प १८२
 प्रतिष्ठा *f.* २.२.१०; पै १.६.१५
 प्रतिष्ठाकाल *adj.* १.१७.१२; ५.१.१७; १७.६;
 ७.१.९; ८.२५.७
 प्रतिष्ठित *adj.* २.७.९; ७.१.९; ८.३.३;
 २.१८.८; ११.१०.६
 प्रतिखर *m.* पै २.१.६; ७.१२
 प्रतिवर्तु *m.* १३.१६.१६; १४.५.१०
 प्रतीची *f.* १.३.२
 प्रतीचीमग्रीय *adj.* १.२१.२
 प्रतीत *adj.* ८.१३.२०
 प्रतीप *adv.* १२.२०.५
 प्रत *adj.* १०.१६.१३
 प्रतदेवत *adj.* ९.१७.१४
 प्रत्यक्तिवत् *adj.* पै १.५.१
 प्रत्यक्ष *adv.* १३.११.१३
 प्रत्यगवर्तमान *absol.* १.२६.१०; २.८.१३

प्रत्यस्मिन् *adj.* ५.८.१७
 प्रत्यक्ष *adj.* १.४.१४; ५.१४; २.८.५; १२.
 ९.९; १३.१.१०; २१.१२; १४.२.४; १०.६;
 २१.८; प १४; १४८
 प्रत्याक्रमण *m.* २.१४.२
 प्रत्यागन्नाय *m.* ६.१५.६
 प्रत्यागन्नाय *adj.* १४.१३.२
 प्रत्यागन्नाय *m.* पै १.२.३; २.१०.५
 प्रत्यावृत्ति *adv.* ३.१०.१
 प्रत्युपगत *adj.* ७.८.११
 प्र *च.* ७.३.७; अति+ १.२६.१
 प्रथमद्वय *adj.* ११.३.१०; १४; ४.४; १४.१५.७
 प्रथमत्र *adj.* ६.१७.११; १८.८; ८.१५.८
 प्रथमवर्त *m.* ११.१२.१४
 प्रथित *adj.* १२.१३.९
 प्रथिव्य *adj.* २.२.१२; १२.१३.२
 प्रथिग *adv.* १.१.१२; ४.७.८; ७.८.१३;
 ९.२; ११.४.९; १२.१.८.२; प २४ . .
 प्रथिगार्हते *adj.* १०.६.१३
 प्रदान *n.* ५.१४.१८; १५.१२; ८.३.२५
 प्रदाय *adj.* प ९६
 प्रक्षय *m.* १४.२५.९; १०
 प्रदोष *m.* ६.९.७
 प्रधान *n.* प ७८; १८६
 प्रधानदेवता *f.* पै २.८.१४
 प्रधानान्त *m.* प ८५
 प्रथिमुख *adj.* १२.१३.१
 प्रथुर *n.* १३.५.११
 प्रथिमान *m.* १.८.६; १०
 प्रबाहु *indecl.* २.१७.३
 प्रथुव *n.* प ११६
 प्रभूत *adj.* २.६.१; ८.१३.१५; १२.६.३
 प्रभृति *f.* ११.२१.४
 प्रभृत *adj.* ३.१५.७
 प्रभृतिवत् *gerund.* प १८८
 प्रमाण *n.* ७.२.६; ११.१.३; १२.४.१८
 प्रमीत *adj.* ९.१४.१६; १७; पै २.८.९; १८.१०;
 १३; ११.७; १२.१; प १८२

प्रयत्न *adj.* पै २.१०.१४
 प्रयोजन *n.* ७.६.५; ८.१.१६; ६.४
 प्रवण *adj.* २.२.१२
 प्रवर्तित *p. part.* १३.३.१२
 प्रवयस् *adj.* ८.१०.१२
 प्रवर *m.* ४.१४.८; १५.८; ४.१३.१; ७.११.४;
 ८.१.१४; १३.८; १८.१२; १४; १२.२.४;
 ६; १९.७; ८; १४.२२.४; ५; ५९३ :
 प्रवर्ध *m.* ११.१.१; २.१६; २०; २१; ५.१;
 १२.४; १३.१; २२.१९; १२.२.९; ६.१;
 १४.३.७
 प्रवर्धपात्र *n.* ११.१.१७
 प्रवर्ध्यांपसदी *f. du.* १२.४.१; ७; ५.१४; १६
 प्रवर्तम् *absol.* १२.८.१३
 प्रवसत् *pr. part.* पै २.११.३
 प्रवसथ *m.* ६.४.८; ५.८
 प्रवासमरण *n.* पै २.१०.९
 प्रवृत्त *n.* ११.१९.१; ७; ५ ११६
 प्रवृत्त *p. part.* १२.२०.१; २
 प्रवृत्तहोम *m.* १२.२०.१
 प्रवृत्त *m.* १३.३३.१५; १४.७.२३; १९.१४
 प्रवासीय *adj.* १२.१४.५; १४.२१.१३; १४.२.
 ५; १५.४.७
 प्रवृत्ति *m.* १२.१४.११
 प्रवर्तक *m.* १२.९.२४; १४.५.१२
 प्रवर्तण *n.* १४.११.३
 प्रवृत्तम् *adv.* १.४.८; ८.१७.१०; २०; २०.१०;
 पै १.२.१५; ४.८; २.२.८; ९; १.१५.४.१९;
 ५.३
 प्रवृत्तम् *adj.* पै २.२.९
 प्रवृत्तम् *adj.* पै २.४.९
 प्रवृत्तम् *adj.* पै २.४.२०
 प्रवृत्त *adj.* १३.२९.११
 प्रवृत्त *adj.* ८.१.१३
 प्रवृत्त *p. part.* १४.५.१५
 प्रवृत्तवत् *adj.* ११.२.५
 प्रवृत्तपरिधि *n.* १३.२.८
 प्रवृत्त *m.* १२.१६.१६; १७.२
 प्रवृत्त *n.* १४.१८.८

प्रवृत्त *adj.* ५.८.१७; १३.१६.१५; ११.७; १४.
 २.४; १०.६
 प्रवृत्त *adj.* ६.१५.७; १२; ७.११.५; ९.६.३;
 १२.१९.८; १४.६; १३१
 प्रवृत्त *adj.* १.४.९; ११.२; ७.१४.८; पै २.
 ६.५
 प्रवृत्तम् *absol.* ४.८.१३
 प्रवृत्त *adj.* १.१९.४
 प्रवृत्त *indecl.* १.१४.३
 प्रवृत्त *m.* १०.३.१०; ५.६; २०.९; २१.११;
 १२.४.१०; ६.९; २१.११; १४.४.१; १०;
 १५.१.९; ८; ५ १४६
 प्रवृत्त *adj.* १.१.१२
 प्रवृत्त *adj.* १३.७.११; ८.२; पै १.७.१०;
 ११.७
 प्रवृत्त *adj. adv.* ७.२०.९; १२.१८.३;
 १३.१४.६
 प्रवृत्त *adj.* १२.१०.१; २
 प्रवृत्त *adj.* १०.५.१४; १३.९; १९.२;
 २२.९; ११.१.१३; ६.८; १५.२७; १२.१७.
 १०; पै १.११.१
 प्रवृत्त *adj.* १०.१६.६
 प्रवृत्त *adj.* ६.१३.८
 प्रवृत्त *adj.* ५.२.११; ८.१.६
 प्रवृत्त *adj.* १०.६.८
 प्रवृत्त *m.* १०.३.१; १२.९.४; ५
 प्रवृत्त *n.* ८.१८.७.१७; २१.९; १४.११.४
 प्रवृत्त *adj.* १.१.११; ८.६; ८.११.१३;
 पै १.१.२; १५; २.९; १०; १०.१०
 प्रवृत्त *adj.* १.२.९
 प्रवृत्त *adj.* १२.१५.१०; १४.२५.११; १५.२
 प्रवृत्त *adj.* १४.२९.८; २५.११
 प्रवृत्त *m.* १.१८.६; २.१३.९; ७.१४.२; ११.१६.
 ६; १३.२६.१३; ५ १४३; १८७
 प्रवृत्त *pr. part.* पै २.२.९; १०
 प्रवृत्त *n.* ३.६.११; १८.२; पै १.५.१५
 प्रवृत्त *f.* ११.७.५
 प्रवृत्त *adj.* २.१५.८

प्रातः *indict.* ६.२.१; ३.१०; ७.२; ६.७; ८.४;
९.७; १०.१; ११.१; ७; १२.५; ७; १३.८;
१८.१२; २२.१०; ११.१२.२; ८; १०; १९.
४; १२.४.३; पै २.३.२०

प्रातरमिद्विज *n.* ५.१०.१२; ८.१४.३; १४.२६.७
प्रातरमुवाक *m.* ३.१५.४; १३.३.११; ४.६; १६.
३.३; ५

प्रातरपतेक *m.* ६.२.१; ३.१०

प्रातराभुति *f.* पै २.८.११

प्रातर्दोह *m.* १.१५.१; ५; ८.२.१; २; २४.६; ९.
२.१२; १४

प्रातर्दोहपान *n.* १.१६.४

प्राताश्चवन *n.* १३.१६.८; १८.१; २६.१४; ३३.
१६; ३३.१३; १६; १४.१.२; ५; ८; ७.१६;
९.१०; ११; १५.१२; १५.४.७; ५ ८९

प्रातर्भूत *adj.* १.२१.८

प्रादेश *m.* ६.११.९; ९.१५.११; ११.७.१५; पै
२.५.८

प्रादेशमात्र *adj.* १.९.७; ८; ११; १६.६; १७.६;
५.३.१२; ७.३.१३; ८.५.८; ११.२.२३;
१३.२.६; ५ ३

प्रादेशमुख *adj.* १२.११.२

प्रादेशान्तराल *m.* १२.११.२

प्राणणीय *adj.* १०.१४.१; ७; १६; १८; १४.२४.
२; ५; ५ १६

प्राणधित *n.* ९.१.१; ३; ६.१३ १६.९; पै
२.११.१०-१३

प्राणधिति *f.* ९.१९.६; ९; १०.१०.२; पै २.१०.
४

प्राशन *n.* १.१०.१०; ४.२२.३; ६.१७.१५;
१४.११.१६

प्राणविक *n.* ४.४.६

प्राणिलर *p. part. act.* ५.३.११; १५.५

प्राणित *adj.* ९.१८.७

प्राणित *n.* २.१९.९; ३.१७.३; ५ ११६

प्राणितहरण *n.* १.१६.३; ५; २.४.२; ८; ३.२.७;
पै १.६.४

प्रात्य *gerund.* १४.१३.१३

प्रायन *n.* १२.१.१७

प्रिय *adj.* ८.९.५; १०.४.५; पै २.७.१४

प्रियतम *adj.* पै १.१.१

प्रियवादिन *adj.* पै २.७.१४

प्रिया सखती *f.* ५ १९९

प्रेत *m.* पै १.१.१५; २.८.८; ९.१०; ११; १०.
५; ७; ११.४; १२.४

प्रेतपत्नी *f.* पै १.८.१३

प्रियवत् *adj.* १४.३.१२; २४.१८

प्रोक्षणीधानी *f.* ११.५.१२; ६.१; १५.७

प्रोक्षणीयवशेष *m.* ८.१२.२२; १२.२.१८

प्रोक्षणीयुद्धेक *m.* ८.१६.१६

प्रोक्षान्त *adj.* ७.४.५; ६.१; १२.५.९

प्रोषित *p. part.* पै २.१२.१

प्रोषितस् *per. part.* ६.६.४

प्रोषण *n.* ५.१.१७

प्रोक्षमाण *pr. part. pass.* १२.७.१

लक्षणा *f.* ७.९.६; ८; ९.९; १५.१०; १८.८;
१२.१६.२

लौका *f.* ७.१९.११

लुट *n.* ५ ५९; अव+ १३.४.१०; अव+ १४.
२१.४; उप+ १४.२२.३; परि+ १३.१०.४;
पै १.७.११; परि+आ+ १.२५.६

लुट *n.* १०.१०.८

लुटप्रति *adj.* १०.९.१९

लुटिकृत *n.* १.२२.१२; ३.९.४; ४.१९.७; ५.
१४.५; ८.१.२०; १६.१७

लुटिकृत *adj.* ५.१४.६; ८.१.२१; १७.१

लुटिकृती *f.* ५.१.११; २.८

लुटिकृत *m.* पै २.२.३

लुटिकृती *adj.* ८.१.९; २.१२; २५.९

लुट *adj.* पै १.२.७

लुटि *adj.* १३.४.६

लुटि *n.* ५.४.१; ८.१४.२; १०.१४.१८; ११.
६.१४; १४.४.१; पै १.१.२१; आ+ १०.९.
१४; पै १.१.२१; १.५; २.७.१२; नि+
१२.८.२; प्र+ ९.९.४; ११.१८.२; पै २.
१०.१४; लुट+ पै १.७.५; ८.२

लुटिनामन् *n.* १.५.१

लुटि *m.* ११.९.१२

बहिर्मुखि *f.* १३.१६.१७; १६.२; प ९; १४४

बहिर्पद *adj.* ३.३.१; ८.३.३

बहिर्पद (पितृ) *m* प १७९

बहिस्तरण *n.* १४.२.१४

बलि *m.* पै २.९.१

बलीयस् *adj.* ६.१६.२; ३; प ४३; ८३

बलीवर्द *m.* ५.८.१४; १०.१९.१३; पै २.४.१२

बहिःपरिधि *adv.* ९.४.१

बहिविशसन *adj.* १.२१.१

बहिविदि *adv.* ७.७.१०; १२.९.५

बहिष्ठाव *adv.* ७.८.११

बहिष्पदमान *n.* १२.१५.३; १३.१६.१५; १५.३.१३; ४.५

बहिःष्ठ *adj.* पै ३.८.६

बहु *adj.* ६.१२.११; ११.२.१२; १३.२७.२; १४.१८.१२

बहुवेवत *adj.* ६.१५.९; प १७५

बहुपर्ण *adj.* १.२.९; ७.१.९; ९.१०

बहुपुत्र *adj.* ४.११.८

बहुयाजिन् *adj.* १४.३०.१०; प ११३

बहुकृप *adj.* १४.२४.१२

बहुल *adj.* २.८.१३

बहुलीपय *adj.* पै १.१.४

बहुवत् *indecl.* प ६७

बहुविद् *adj.* ९.९.५; १०.८; १२.२

बहुशाल *adj.* १.२.९; ७.१.९; ९.१०

बाबू *v.* अव+ १२.११.८; ९; ११; १३.२३.२

बान्धव *m.* पै ६.१३.३

बाह्यस्थ *adj.* ११.१८.६

बाहजन *adj.* पै २.३.१

बाहु *m.* ७.२२.१४; ११.१५.१०; १२.११.७; ११; पै १.९.७; २.१२.२

बाहुमान *adj.* ११.५.१७; १२.११.६; प २

बाह्य *adj.* प १४७

बाह्यवत् *adv.* ११.६.१६

बिन्दु *m.* १४.८.९; २२.१५

बिल *n.* २.५.१२; ७.८.१४; ११.२.२७; पै २.१२

३.१२

बिलवकाश *m.* १०.५.१३

बिल *m.* ७.१.५; प २२१

बुद्ध *v.* १२.१.१; १५.३.३; उद्+ ६.७.४; प्र+

१०.११.११; प्रति+ १०.११.१२

बुधवत् *adj.* ५.२०.६

बुध *m.* १.१४.४; ९.४.१

बुधवत् *desi. pr. part.* १३.२०.११

बुद्ध *adj.* ५.८.१७; १०.२.१४

बुद्धत्मान् *adj.* १३.१४.२

बुद्धावल *m.* पै १.१.५

बैद्य *adj.* १.५.७; १३.१.११

बौधायनवत् *indecl.* प १८१; २११; २१६

महावर्च *n.* ११.२१.१२; २०.४; पै १.८.१३

महाचारिन् *adj.* ६.७.३; ९.१७.१; १०.९.९;

पै २.३.१५; प ११२

महाबन्धु *m.* पै २.३.४

महाभाग *m.* ३.१८.५

महामेघ *m.* पै २.१.१; २४

महावर्चस्काम *adj.* १.६.५; १५.१२; ५.१६.१;

६.१०.८; १४.१४.१५; ७.१.९; ११.१२.

१७; १३.६.७; २०.११; प २०९

महावर्चसिन् *adj.* ५.१.७; ९

महावित् *adj.* पै १.१.१४

महासदन *n.* ३.१४.२; ३; ४.५.२; १२.१५.७

महाौदन *m.* ५.३.२; १२; १९

महापाठविचमसमुख्य *adj.* १३.३१.५; १४.

१७.१; १८.२

महापाठसिन् *m.* १२.१४.७; १३.१०.११;

३३.७; १४.१५.१३

महापाठयन् *m.* पै २.३.१५

महादीनिक *adj.* ५.२.२४; ३.१; ६.१

मध्य *v.* प्रति+ १३.३०.११; सम्+ १३.२८.१०

मध्य *m.* ४.१५.७; ६.१३.१; १३.१२.१४; २३.

४; २६.९; १४.१४.१; पै २.७.१४; प ११५

मध्यमाप्ररेक *m.* १.१५.१२

मध्यमन्त्र *m.* १३.२६.१४; २७.१९; ३२.११;

३३.७; १४.३.७; २१; ६.२२; ७.१०.१८;

११.१८; १२.१७; १५.७; १३; १६.२२;

१७.१६; १८.६

मयकाल *adj.* ५.१५.१३

- मगिन् *adj.* ५.१.१२
 मन् *०*, प्रति+वि+ २.४.३; ५.१४; वि+ १.
 २.५; ५.४.१५; ८.१८.१०; ९.६.२;
 १४.४.१०
 मद्र *adj.* ५.१.१०
 भय *n.* १२.७.७
 भयेदक *m.* ११.१९.१३
 भरण *n.* पै २.१.५
 भरणोप *m.* ५.३.१९
 भर्त्स *n.* ८.६.१४; १५.१
 भर्तृसूक्त *n.* पै २.१.५
 भसद् *f.* १.२१.३; १०.५.१५
 भसन्त *n.* १.२६.९; २.१०.३; ५.६.१; ९.९.१;
 २; १३.५; १०.१५.१७; ११.७.४; १०.२;
 पै १.९.१२; ५.११.९
 भागिनी *adj.* ९.१८.१२
 भाण्ड *n.* पै २.११.१
 भास्त्रा *patron.* १.१५.११
 भार्गव *patron.* ५.६.७; ९.१६.८; १८.७
 भार्या *f.* पै २.७.१४
 भाष् *०*, सम्+ ११.२१.१७
 भास्वत् *adj.* ५.११.७; ६.४.९
 भिक्ष *०*, १०.१२.४; ५.६.९
 भिद् *०*, २.१०.८; ३.१८.६; ९.१६.५; ११.१७.
 १०; पै १.६.४; ५.२४.६; २४.७; अवु+सम्+
 ३.५.६; ८.५.१४; अव+ ९.८.४; सम्+ २.
 १७.१०; १४.१८.१४; पै १.३.५
 भीत *adj.* १४.५.१५
 भुस्तानो *adj.* पै २.४.२८; ३०
 भुद् *०*, १.१०.५; ५.१२.१०; ६.१८.१३; १०.
 ९.६; ११.२१.१४; १५
 भू.०. सम्+ २.१.३; ५.१६.३
 भूतोप्यष्ट *adj.* ११.१९.१३
 भूमि *f.* २.७.९; ३.१०.६; ५.१.१; पै २.५.११;
 १२.६
 भूम्न *adv.* २.७.८; ६.११.१; १४.१; ५.३;
 ११.४; ११.५; ११.५; १८.८
 भुविष्ठ *adj.* २.७.८; १२.१२; १३.१२.२
 भुविष्ठोपनिष्ठ *adj.* ५.१०.१
 भृ.०. सम्+ १.२.१३; ४.३; ५.१२; ९.१.१७;
 पै १.३.३; १०.१.२; २.१०.५
 भ्रातृव्य *m.* ४.१९.२; १३.२२.१२; १४.८.३; ४
 भ्रातृव्यवत् *adj.* ५.१.१५; ८.८; १३.१५.९
 भ्राष्ट्र *n.* १३.१८.६
 भ्रष्ट *adj.* १०.१२.६
 भ्रष्टा *f.* ११.१५.२३
 भृमि *m.* पै १.५.१२
 भृमिवात् *m.* ५.८.३
 भवन्ती *f.* १.२४.१०; ११.१.१४; १६; ५.४;
 ११.१५; २३.२; १२.१.३; ३.६
 भृष्ट *n.* ४.४.६; ८.४.१४; १०.४.६; ११.१४.
 १०; १३; पै १.८.१३; २.३.२८; १२.६
 भृष्टमिध *adj.* ११.१४.१४; १५.१६
 भृष्टरुक् *n.* ५.१५.०
 भृष्ट *m.* २.७.१५; ३.९.२; ५.१२.११; ७.४.९;
 १८.१; १०.४.१५; १२.९.१६; १३.९;
 १३.१.४; १४.४.९; पै १.६.१९
 भृष्टतःकारिन् *m.* १३.२५.९; १२; २७.१८
 भृष्टतस् १४.८.६; ७
 भृष्टदेहि *m.* २.७.९; ६.१२.२; ७.६.९; १४.
 २१.६
 भृष्टदिन *n.* ५.१९.३; ४; ६.९.९; ८.१२.५; १०.
 ११.३; १२.१०.१८
 भृष्टग्राम *n.* ६.९.९; १०.१०.१३; ११.९; १२.
 ४.५; ५.१३
 भृष्टाक *m.* पै २.३.२०
 भृष्टग्राम *m.* ५.२१.९
 भृष्टजन *n.* ८.४.१४
 भृष्ट.०. ६.९.१०; ११.१.१७; २.२७; १२.९.
 १४; १३.८.१८; १.१६; १६.८; २३.७;
 १४.२.२
 भृष्ट.०. १.१८.२; ५; २.१२.४; ४.४.४; १५.४;
 ५.५.३; १३.४; १६.५; ७.१.१; ८.१.१;
 ९.१.१३; १०.३.४; १२.७.७; १३.९.२

मैनस्तो *f.* १.१.१३; name of a *jk*
 मनुष्यागवी *f.* ४.१५.३
 मन्त्रकृत *adj.* २.१५.९
 मन्त्रप्रयोग *m.* प १५३
 मन्त्रलिङ्ग *n.* पै २.५.५
 मन्त्रलोप *m.* प ६८
 मन्त्रविभाग *m.* प ११४
 मन्त्रविरोध *m.* प ६८
 मन्त्रव्यवहार *m.* प ६५
 मन्त्रान्त *m.* १.२.२
 मन्त्राभ्यास *m.* प ६५
 मन्त्र *व.* ५.६.१; १०.२; ६.६.१३; ८.८;
 ७.१०.२; ९.११.७; १२.५.७; १३.४.५;
 १४.१०.२; पै १.१.७; प ११९; २१४; उप+
 ८.१७.१०; वि+ ७.१८.६
 मन्त्र *m.* ८.१६.१४; १७.८.१०; १८.२०; १९.
 ६.१२.१९; २०.८; १३.१८.२; १९.१; १४.
 ४.७; पै २.४.२०
 मन्थन *m.* ५.४.१०
 मग्निन् *n.* १३.१४.७; १५.५; २३.११;
 २५.१०
 मग्निपान *n.* १३.१.११
 मन्त्र *adj.* प ८६; ८९
 मयूख *m.* ११.५.१३; ६.१०; १३.११
 मरण *n.* पै २.८.१०; ११
 मरणसंशय *m.* पै १.१.२; १४
 मरुत्वतीय *m.* १४.२.१; ६.१२.१५
 मर्त्य *m.* ५.१७.५
 मरु *व.* उप+ पै १.८.५; नि+ पै २.६.१
 महात् *adj.* ६.११.५; १०.२०.६
 महाविज् *m.* १०.१.३; ८; १२.१.२
 महादेवहृत *adj.* १०.१२.८
 महानमा *f.* ११.२१.८
 महानदी *f.* पै १.१.३
 महाभियव *m.* १३.१२.१; १४.१.८; ९.११
 महाराज *n.* ९.११.३; १३.१.१
 महावीर *m.* ११.२.२३; ३.१०.१३; १४; ४.४;
 ५.४; ६.८; ७.४; ७.१३.१५; ८.१६.२१;
 १.१७; १०.२.१६; १४.८; १७.९; प १३८

महावीरसमिताग्रस्य *adj.* ११.५.१३
 महावेदि *f.* १२.४.९; ६.७; १८.१५; १५.१.५
 महावेदिक *adj.* १२.६.३
 महाद्विस् *n.* ८.१४.१५
 महोष्मा *f.* १४.२.३०; name of the verse
apāma somam (TS 3.2.5.4)
 महेन्द्र *m.* १.१५.१२; १४-१६
 महेन्द्रयाजिन् *adj.* १.२.१६; १९; १३.७.१५;
 १४.५; १५.११; २.१८.११; ४.१४.८
 महेष् *f.* प ५९
 मा *व.* ५.२.१२; १०.१६.९; ७.१०; १५.१.३;
 ३.१०; अवि+ १३.९.१३; परि+ ७.२.१९;
 १२.५.२; प्र+ १२.४.१८; वि+ १२.४.९
 पै २.२.५; सम्+ १५.१.६; ३.४
 मांस *n.* ४.३.३; ४.५; ५.३.१५; २२; ६.१४.
 १४; ७.२३.१२; ८.४.१४; ९.६.१०; १०.
 ७.१३; ११.१२.१८; १५.२५; १७.१०;
 २२.९; पै १.८.१३; प १०७
 मांससंहि *adj.* २.१७.९; १०.५.१४
 माष *m.* पै २.२.२
 मातृ *f.* पै १.८.१३
 माता *f.* १.२.१३; पै १.५.८
 माष्यदिन *n.* ११.१०.५; १३.१२.३; १८.१;
 १४.१.१; २.२.४; ३.२१; ७.१५.२१; १४;
 १०.७; प १०
 मान *n.* पै २.२.७
 मानकल्प *m.* १३.९.१४
 मातृप *m.* १०.१.४-७; ११; २.१; ७.१४
 मास्तसंतिपन *adj.* प १७९
 मार्ग *m.* ४.४.९; प ११३; ११४
 मार्जन *n.* ३.२.५
 मार्जनी *f.* ४.१६.१; name of a particular
verse
 मार्जलीय *m.* १२.१४.११; १३.८.४; १; १७.
 १७; १४.२.५; १५.१.७; २.३; ४.७
 मार्जलीयदेव *m.* ११.१४.७; १६.११
 माष *m.* ४.३.३; ११.१७.१०; १४.४.७
 मांस *m.* ५.१३.२१; ८.२४.१; पै २.६.१

मातृ *m.* ७.२३.९; ८.५.१; १२.१; २५.१;
२५.९; १४; पै २.२.१; ३.२२
मातृनाम्न *n.* ६.१७.१०; ८.३.६; १०.९; १५.६;
२४.७; प ३९
माहित्र *n.* ६.४.४; name of a
particular tree
माहिप *m.* प २२२
माहेन्द्र *adj.* १.१५.१०; १४.७.१
मि *च.* ५.२.१९; ७.८.१२; १३; १०.३.१; १२.
९.४; १२; १०.३; ५.७; १३; १४; १३.१९.९;
पै २.३.३; उप+ १२.८.५; प्र+ ११.१८.११;
पै २.९.७; समु+ १२.१०.६
मिपः *adv.* ८.४.६; १३.२७.३
मिथुन *n.* ५.१२.१९; १६.३; १०.१७.७
मिथ *adj.* १४.२५.९
मिथ्रम *n.* प २७
मील *च.* अति+ ६.११.५; नि+ २.६.६; ११;
समु+ ११.२१.५
मुज *n.* ३.१२.८; ६.२.४; १०.४.९; ६.१८;
१६.५; १३.२.१९; १५.७; पै २.५.१; ९.१;
२५; ११.१३
मुजतसु २.१३.४
मुपनिर्वातन *adj.* १४.२६.१२
मुप *adj.* ५.१.५; ७.१९.१; ८.१९.४; १४.
१९.१५; प २९
मुप्यतन *adj.* पै २.१.५
मुर् *च.* १०.२०.१५; प्र+ ७.१२.८; १३.६;
१५.११; १०.१५.४; प्रति+ २.३.१७; ७.८.
३; १०.७.१२; नि+ ३.७.६; १२.५; १३.३;
७.१७.१६; १०.१६.५; १३.२८.१४;
पै २.८.१२
मुत्र *m.* ११.३.१६
मुप्रप्रता *m.* ११.५.२३; ७.७
मुद्र *च.* अति+ १४.१.१२
मुधि *m.* १.३.१३; १९; १९.१०.११; ७.१४.१६;
१०.७.३; ५; १८.२.८; १८.१०
मुन्त *n.* १.२.३; १६.२; २१.६
मुज *adj.* ९.१६.१४
मुत्र *m.* ८.२३.३; २३.५

मुत्कार्य *adj.* १.६.५
मुत्त *n.* १०.८.१३; १५; प ६९
मुत्त *adj.* पै १.४.३
मुत्त *n.* १.६.१२; २.२.९; १४; ४.४-६.७.१५;
१६; ८.१४; ३.९.२; ६.१८.१५; ७.७.१२;
१२.९.१६; १३.१०.७; पै २.३.१०
मुत्तसु १.६.१०
मुत्तसु *adj.* १.१६.६
मुत्तसुल्लसु *n.* ६.१८.१५
मुत्त *च.* पै २.१०.५; ११.५.९-१३; उप+ १३.
२०.६; १४.२२.१४
मुत्तसु *n.* ५.१.९
मुत्त *च.* अति+ ६.१३.२; अतु+परि+ १.२६.३;
नि+ १३.१२.९; परि+ १३.१४.१०; प्र+
११.१०.२; प्रति+ २.८.६; वि+ ३.१२.८;
४.२०.६; ६.२.४; पै १.११.१३
मुत्त *f.* ११.१.१७; २.२२; ३.५; पै १.९.१४;
२.५.२३
मुत्तन *m.* ११.१.१२-१४
मुत्त *p. part.* पै १.३.१२
मुत्तसु *n.* पै २.१.१५
मुत्त *च.* १२.१८.९
मुत्त *adj.* १.१५.१; १७.१२; ३.१८.६; १३.
१२.१८; २१.१६
मुत्तसुभोजिन *adj.* पै २.१०.१४
मुत्त *च.* अति+ ७.१३.११; १२.१.३; १२.२.८;
प्रति+अति+ १.४.१; १३.२७.५; ६; ३२.
२०; ३३.८; परि+ ७.८.४; ५; वि+ ३.६.
१२; समु+अति+ १२.१.९; १४.१९.७
मुत्त *n.* १.७.३; ८.१.३; ४; १०.१४.११;
१४.१३.४; पै १.२.१७
मुत्त *f.* १०.६.१०; १२.२.३; १८.९; १४.
२३.२
मुत्त *n.* ११.१५.२०
मुत्त *f.* ११.५.१३; ६.१०; १३.११; १५.१३;
१५.७.१३; ८.१; पै २.३.३.१०
मुत्त *n.* ९.१९.७.८; २३.२; पै २.५.५; ६.२५
मुत्तसु *adj.* ७.२३.१
मुत्तसु *adj.* पै २.६.१

मैष *m.* ८.७.४; ८.८.१४; १०.८
 मैषप्रतिष्ठति *f.* ८.६.९; १४; ७.३; ८.७.१३
 मेयो *f.* ८.७.४; ८.८.१४; १०.५; १३.१९.८
 मेष्कहत *adj.* १०.१२.९
 मैत्रावरुण *m. adj.* १०.१८.३; ४; १२.१९.१२;
 १३.१.१०; १५.१; १९.१९; २६.१६; २७.
 ८; ३०.११; १४.१५.१२
 मैत्रावरुणचमस *m.* १३.४.१०; ५.२; ३; २६.२;
 ३२.२६
 मैत्रावरुणचमसमुख *adj.* १३.३२.२१; १४.१७.
 १; १८.३
 मैत्रावरुणचमसीय *adj.* १३.६.२; १६.९
 मैत्रावरुणदण्ड *m.* ७.६.६; ८.१४
 मैत्रावरुणपण्ड *adj.* ७.१७.१३
 मौज *adj.* २.५.४; १०.६.१०; ११.५.२; २१;
 २२; २६; १५.३; २३; ५.२.२.९; ४.७
 मौजविद्यनी *adj.* १०.२०.८
 म्ना *७.* उपा+ ११.२२.१४
 म्रियमाण *pr. past.* ५.२८.१७
 म्रुच *७.* अभि+नि+ ९.५.४; ११.१; १२.२०.९;
 ५.२.१०.४; नि+ ४.३.८
 यक्रन् *n.* ७.१८.१२; १९.१०
 यजमानपथम् *adj.* ३.२.४; १२.१.२; १३.१७.७
 यजमानप्रथम् *adj.* १४.२३.८
 यजमानभाग *m.* ७.१९.८; १०; २२.२; ५.१३६
 यजमानमात्र *adj.* २.१.२; ८.१६.२; १२.१०.५;
 ६
 यजमानसप्तदश *adj.* १२.१.२
 यजुस्तपुत *adj.* ७.१७.८; १४.१७.१०; २०.५;
 ५.२९
 यज्ञ *m.* ५.१३२
 यज्ञक्रतु *m.* ६.१.७
 यज्ञतन्त्र *f.* १३.१.४; name of a group of
 formulas
 यज्ञपुच्छ *n.* १४.२६.८
 यज्ञयशस *n.* १३.३३.१
 यज्ञलोप *m.* ५.२८.१७
 यज्ञवाद *adj.* ५.१३०
 यज्ञवैप्रदाय *m.* ३.१५.६
 भा.२३

यज्ञस्य पुनराख्यम् *m.* ४.२२.९ name of a
 formula
 यज्ञज्ञ *n.* १.१.१५; २.५; ६.१५.७; ५.१४७
 यज्ञाङ्गम् *adj.* ५.५१
 यज्ञाङ्गादि *m.* ५.५१
 यज्ञापचार *m.* १.१७.३
 यज्ञायज्ञाय *n.* ५.१०.५; १४.१४.४; name of
 a Stotra
 यज्ञायुध *n.* ९.१५.५
 यज्ञाति *f.* १३.१.४
 यज्ञिय *adj.* १.१६.७; १०.६.१९; १३.२.७
 यज्ञोपवीत *n.* ८.१८.७; १७; २१.९; १०.९.२;
 १४.१३.७
 यज्ञोपवीतिन् *adj.* १.१.१०; ७.३; ८.१; ८.१६.
 १३; ५.१.११.१
 यत् *७.* वि+आ+ ११.६.७; १३; १८
 यतरत् *pron.* ९.२.७; १३.२७.२२
 यवर्तु *indecl.* १०.८.११
 यवर्षि *indecl.* ५.७.१; १६; ९.३; १०.१
 यथाकर्म *indecl.* ५.१४७
 यथाकर्म *indecl.* ७.१९.१
 यथाकर्मिन् *adj.* ६.९.३
 यथाकाल *indecl.* ८.२५.५; १०.८.१२
 यथागृहीत *adj.* ३.७.९; ११; १४.१३.२; ७
 यथाज्ञ *indecl.* ५.२.४.२७
 यथाचमस *indecl.* १३.२७.१७; ३३.२; १४.३.
 २०; ११.१८; १५.७; १६.११; २१; १९.३
 यथाचोदित *indecl.* १२.२१.९; १३.४.४; १४.
 १४.२
 यथादेवत *indecl.* ४.१८.२; १३.१४.११; २३.
 १; ५.३२
 यथादेश *indecl.* ५.१०६
 यथाधिकरण *indecl.* ५.१४.१३; ८.७.१६
 यथान्वुत्त *indecl.* १३.१७.१५
 यथान्वयेतम् *absol.* ३.१८.१०; ४.२२.११
 यथापट्टति *indecl.* ६.१६.५; ७.७.८; ८.१६.८;
 ९.१.१६; ५.५.६; ३२; ३४; ४४; १०.३
 यथयतन *indecl.* १३.१४.११

यथाकार *indecl.* ३.८१.२; ४.२०.४; ५.१.५;
 ७.४.२; १४.४; ११.७.१५; १३.१.६; १४.
 ७.९; ११
 यथार्थ *indecl.* १२.७.९; १३.१६.१०
 यथालिख *indecl.* ४.१.११; ११.१७.२; १९.१३
 यथालोक *indecl.* ११.८.२०
 यथावकाश *indecl.* १३.२.५; ११
 यथावक्ति *indecl.* १२.३.२४
 यथाशक्त *indecl.* ५ ४६; १२९
 यथासुष्ठुपर्यन्त *indecl.* १२.१०.५
 यथेति *indecl.* १५.२.३; १२.७.७
 यथोद्य *adj.* ९.१८.११
 यथोपपातम् *absol.* १.१६.४ ११.२१.११
 यथोपलब्ध *indecl.* १२.१.६
 यम् *घ.* १.१३.१; १८.५; ३.१५.३-५; ४.६.
 २; ६.५.२; ७; १०.७.५; ६ १०.१५; ११.४;
 ८; ११.२१.५; १३.९.१२; १५.३.६; ११;
 अण+ ३.५.१६; ७.१४.१०; १३.१४.९;
 २५.९; आ+ २.८.५; १२.७.५; ७; उट्+
 १.४.१६; ५.७.१०; १९.८; ११.१०.३;
 १३.१०.६; १४.८.९; १२.४.१०; उप+
 १.२५.४; २.६.५; १२.४; ३.१३.८; ७.१.
 १५; १३.१०.५; १२; उप+ १३.२७.१३;
 उप+नि+ १०.३.१२; १२.१६.१४; १३.
 २६.१३; १४.४.३; लि+ ३.५.८; ९; ९.४;
 १३.६; १०.१८.१०; ५ ५०; ८१ सम्+आ+
 १२.२.३
 यम *m.* ९.१६.१४
 यमगाथा *f.* १२.७.३
 यमज्ञ *m.* १२.७.२
 यमदेवस्य *adj.* ९.१८.५
 यमस्य *m.* १२.६.१
 यदि *indecl.* ४.५१.४; १८.३; ६.९.८; १३.
 १४.१२
 यम *m.* १.१९.१०; ५.१४.२; ६.१८.५; १६; १७;
 ७.७.१४; ८.६.९; १४; ७.१; १६.१६; १२.
 ९.१७; १३.१६; १३.१८.४; १२.५.१८
 यममती *adj.* ७.७.१२; १२.९.१६; १२.१४
 यमस्य *adj.* ८.१६.१५ ९.१३.२

यमगात्र *adj.* ३.२.९
 यमाग *f.* १.११.९; ६.१४.१४; ९.२.६; १०.९.
 १३; १०.४
 यमोदन *m.* १२.१२.४; १
 यमस्त्वाम *adj.* ६.१४.१४
 या *घ.* १०.१६.३; अनु+प्र+ ९.२.१; अमि+प्र+
 १०.२०.१.२; १४.२१.७; आ+ ७.२३.४;
 प्र+ ५.३.१८; १९; ६.६.६; ९.१.८; ९; १०.
 १२.१४; १५
 यात्र *घ.* १०.१३.१; २; १४.५.१५
 याजमान *m.* ३.३.१; ११; ५ ७२
 याज्यान्त *m.* ५ ५७
 यासिक *adj.* १२.१२.५
 याथाकामिन् *adj.* १.६.३; ३.१३.६; १५.१; ६.
 १८.१४; ७.११.१७; १२.२.२
 यत्न्य *adj.* १२.७.१०; २.६.१
 यायावर *adj.* ५.२.१०; १२.९.७
 यायावरयो *m.* १२.९.२
 यावच्छर्कर *indecl.* १.६.१५
 यावज्जीव *indecl.* ३.१३.११; ५.१७.७; ६.१८.
 १७; १२.८.१३
 यावत्सूत *adj.* १०.१५.११
 यावद्वा *adj.* १२.४.३
 यावद्वात्र *adj.* १४.१६.७; १२.३.६
 यु *घ.* उट्+ ३.६.९; प्र+ ७.१४.१२; १९.१३;
 २०.१; १२.२.१७; ३.१; नि+ ३.६.७;
 सम्+ १.२५.२; ७; ८.१७.१०; १०.४.८;
 १३.१८.४; १९.१; १२.४.१४; सम्+वट्+
 आ+ १२.१०.५; प्र+ ५.५.१६; ८.२०.११
 युक्त *adj.* १.३.२१; ६.६.६; ७
 युगधुर *f.* १.१९.४
 युग्मात्र *adj.* ७.२.१८; १२.५.२
 युग्म *घ.* १०.१२.१४; १२.२.३; ४.२; अनु+प्र+
 १०.७.१७; नि+ ७.१०.८; ९; प्र+ १.७.२;
 ११.१०; ११.१; ६.८.१४; ७.६.६; ११;
 १७.१; ८.१.१७; ६.५; १२.१२; २५.९;
 १०; १२.२.१३; १३.१.६; ७.१३; १७.१९;
 १४.२०.२; १२.१.९; २.१.२१
 युष्म *घ.* १२.३.१८; १९

युष् *m.* २.३.१०

युवन् *m.* १०.१.१

यूप *m.* ७.२.७; ७.११; १२; ८.२; ६; ११; १५;
१६; ९.११; १०.८; ९; १२.४; ८; १५.६;
१८.७; २३.७; १२.९.१७; १०.३; १९.१; ३;
२०.२१; १३.१९.८; १४.२५.११; ५ १८४

यूपद्रव्य *m.* ५ ११५

यूपद्रव्य *m.* ७.७.१६; ८.४

यूपावट *m.* ७.७.१०

यूपामटद्वेष *m.* ७.२.१९; १२.५.२

यूपामटप *adj.* १२.४.१३; १६

यूपाहुति *f.* ७.१.२

यूपेकादशिनी *f.* ५ १४३

यूप्य *adj.* ३.१.५

यूप (युप्) ७.१९.२; ८; १९.११; १२

यैवनामह *m.* ५.२०.२; ५ १४

योकत्र *m.* २.५.४; ३.१२.५; १०.६.१२

योकत्राणां *m.* १०.१९.११; २०.१३; १४.२३.२

योग *m.* ५ २.१.२

योजन *m.* ५ १.२.१३

योनि *f.* ९.१३.५; ५ २१४

रजत *m.* ५.५.१३; १६.२३; १२.३.१८

रजतसुवर्ण *adj.* ११.५.१९

रजताना *f.* १२.४.८; ५.१२

रज्जु *f.* ११.५.९; ५ १.३.१०; ११; ५ २.२.९

रज्जुस्य *adj.* ५ २.४.७

रथ *m.* ५.८.५; ७; १२.१९; २१.१; ९.१४.४; ५;
१०.१३; १४; १५; २०; २१; १४.४.७; ५.२

रथकार *m.* ५.२.३; ६.७

रथवक्त्र *m.* ५.८.५

रथन्तर *m.* ५.६.६; १०.२.१४

रथन्तरसामन् *adj.* १३.१४.२

रथवर्त्ममात्री *adj.* २.२.८

रथाज्ञ *m.* १०.१२.१५; २१

रथेयमात्री *adj.* ७.२.१८

रम् *m.* अनु+आ+ १.१३.१; १४.१; २.१३.१०;
१५.२; ३.१.१७; ६.१४; ८.११; १५; ७.१२.
८; ९; १४.१७; ८.९.११; १७.११; १२.१६.
१३; १३.१६.१६; २४.५; १४.१.१; ५ १.

१.१८; ४.५; ११.७; २.१०.७; आ+१.२.३;

११; ४.१५; सम्+अनु+आ+ १५.१.१३

रम् *m.* ९.१२.१०.१३; ५ १.८.२; उप+ ८.१०.

१; ३.६; ५ २५१; २५२; वि+ ३.१३.११;

८.२५.९; १०; ११.२.२१; १३.३१.११

रस्यो *f.* ११.८.७; ८.१३; १३.५.९

रस्यो *m.* ८.१४.७; ९

रसना *f.* ७.६.६; ८.५; १७; ९.४; १०.७; ११.९.

४; ५ १८४

रसनागुण *m.* ७.९.६

रसिम *m.* ८.१२.१; १४.११

राजगवी *f.* ५ १.२.७; ४.३; १२.१५

राजत *adj.* ११.५.७; १०.१६

राजतसुवर्ण *adj.* ११.११.१५

राजस्य *m.* १.१५.११; २.१६; ५.१.१६; २.२;

१४; ३.१३; ६.७; १०.७.१५; ९.१३; ११.

४.१०; ११.२; १४.१५.१७; ५ १.५.११; २.

४.१६

राजपुत्र *m.* १३.११.६

राजस्य *m.* ५ २.२.४

राजस्य *m.* १०.१७.१३; १४.२६.१२

राजासनी *f.* ११.५.८; ९.८

राशि *f.* १०.५.१४

राशि *f.* १.११.८; १५.३; ४.४.५; ८; ५.३.

२१; ४.२.३; १३.७; ६.६.६; ८.१३.२०;

९.२.७; १०.६.१२; ११.२१.७; ११.४.६;

२१.१३; ५ २.१.२१; २२; ८.११; ५ २१८

रात्रिर्वायि *m.* ६.९.९; १४.१७.३

राध *m.* १४.१.११; सम्+ ११.८.१४

राम *m.* ११.१२.१९

रामा *f.* ११.२.२६

रिच् *m.* अति+ ७.२.११; १४.१५.११; १५;

१६.१४; १७.१८; अति+अति+ १०.१२.४

राम *m.* ११.५.१९; ७.७; ८.७; १५; १०.१६;

११.१५; १३.१

रामवती *f.* १३.१५.९ name of a *rk*

रम् *m.* वि+ ३.२.७; ९; अति+ ५ १.२.१५;

२.२.३

- कृ. ८.१.५; अण+ ५.१६.१४; ९.२.२०; ४.
 १०; अव+ ६.१.९
 कृ. ८. अणि+ पे १.१२.६; आ+ १.१९.८; १०.
 ५.१५; ११.२.१.२८; पे १.२१.१; उप+अव+
 पे २.१०.५; ६; प्रति+अव+ १.२०.४; प
 १००; सम्+आ+ ६.६.११; १२; १०.१२.
 १४; १४.२५.११; पे २.९.५; प २१४
 कृ. ८. १४.८
 केतस्. ५. ६५; १६३
 रोह. ५. १.८
 रोहिणी. ५. १.८; १९.१; १४.२४.१२
 रोहित. *adj.* १२.१३.७
 रोहितक. *m.* ७.१.५
 रोहिण. *adj.* ११.५.२४; ७.३; १०.६; ११.५;
 १२.७
 रोहिणकपाल. *m.* ११.३.७; १५.२१
 रोहिणपिण्डोप. *m.* ११.१५.२३
 रोहिणहवनी. *f.* ११.१५.११
 रोहिणहोम. *m.* ११.९
 रोहितक. *m.* १.५.७
 कुरु. *m.* १०.१८.१४
 कृ. ८. उप+ १.८.९; ९.१५.३; १२.६.२;
 १४.११.१९
 कृ. ८. वि+ २.६.३
 कृ. ८. ६.१५.७; १०.१२.२; आ+ ७.१०.९;
 प १६; प्रति+ ८.२२.११
 कृ. ८. पे १.८.६
 कृ. ८. पे १.८.१३
 कृ. ८. पे २.४.१०
 कृ. ८. १३.१८.२; ४; ६; ९
 कृ. ८. १.२६.१०; ७.३.१; अनु+परि+ १०.
 १५.१०; उद+ ८.५.१५; पे १.३.७; परि+
 ७.३.३; ५.१०; १०.१५.९; १२.९.१५;
 ११.३
 कृ. ८. प ५.०; ८१
 कृ. ८. अनु+ १.६.१५; उप+ १.६.१४; सम्+
 उप+ ३.५.१४
 कृ. ८. १.१०.१५; १३.३१.१०; १४.१५.१०;
 वि+ ९.१४.१; उप+ ९.१४.८; पे १.११.
 १०
 कृ. १.३.१३; १९; २३
 कृ. १.२६.१०; ७.३.१
 कृ. १.२६.३; ३.१.१५; १६; ६.१२.७; ८;
 १३; ४; ९; ७.२१.१२; ८.२१.१; ११.११.
 ७; १३.५.८; ९; ११.६
 कृ. १.३.१३.७
 कृ. २.५.८; ५.२०.९
 कृ. १.२.५.६
 कृ. ५. १६०
 कृ. १.९.८; ९; ११.१५.२७; २२.९
 कृ. ८. ८.७.९; १०.३.२१
 कृ. १०.६.१५; ११.१८; १९; १८.१४; पे
 १.२.१५; १७; २.१.३
 कृ. ७.१.७
 कृ. ७.१४.१०; ९.८.७; १०.३.१७; १३.
 ९; ११.१५.२६; १८.७; २०.३; २१.१३;
 पे १.११.१७; प ६९
 कृ. १.३.१४; १६
 कृ. १.३.४; पे २.१०.३; ५; ११.३;
 प १८५
 कृ. ८. ८.५.१२
 कृ. १.२.१३; १२.८.७; ८
 कृ. ७.१८.१२
 कृ. १४.७
 कृ. पे १.९.१३
 कृ. ८. अनु+ ३.५.१७; ६.१५; ४.१२.४; ७.
 ४.७; १०.२; १०.७.६; प ८७
 कृ. १.२.१२; ६.९; १२.४; १५.३; ४; ६.
 २.७; ३.२; ८.१५; १७.१९; १८.८; ८.१०.
 १०; ५.४; ५; १२.८; ९; १३.२०; १४.२;
 १५.८; १२.६.८; १३; १९; ३.४; ७; ११.६.
 ११; ९.६; ९; २१.८; १०.६.१; प १३; १८८
 कृ. १.९.५
 कृ. ७.१६.१४
 कृ. ४.६.२; ११.२२.१७; १४.२१.१०;
 अनि+ १०.९.२; पे २.७.७; अव+आ+ १०.
 ११.१२; उप+ १.१३.१४; प्र+ ६.९.८;
 सम्+प्र+ पे २.३.१८
 कृ. पे १.१.५

- वनधान्य *m.* पै २.८.१
 वनस्पति *f.* प ११; २३; २४; १३९; १६९
 वनिष्ठ *m.* ७.१९.१०; २१.३
 वपू *ठ.* ४.१.२; ३.५; ५.२.२९; १०.३.१०; १६;
 ११.२१.१; २२.६; ९; १४.२४.१४. २५.२;
 पै १.१.२१; ८.५; २.४.१४; अषि+नि+ पै
 २.२.१०; अतु+नि+ ५.१४.३; अतु+निसु+
 ५.२१.७; १४.२४.१५; २६.११; अतु+आ+
 १.१९.१२; १०.१०.८; प १३५; अषि+ ९.
 १.२; आ+ १.१९.१०; २१.५; २२.५; २.
 ३.२; ३.९.५; ६.१६.२३; ८.८.१०; ९.७;
 १२.१५; अतु+ १.२२.२; २.३.२; ६.१६.
 २५; १२.११.७; ३; उप+ १.२२.५; ६.१७.
 ३; ८.५.१६; ८.९; ११.१३; १०.१५.१७;
 १२.५.९; १४.१; पै १.१.८; ३.८; नि+ २.
 १.९; ५.४.१४; १६; ५.१; १५; ११.३; १४;
 ७.५.२; ३; २१.१०; १०.१३.९; ११.१.१५;
 १३.२; १४.६; ७; १२.११.८; ११; १३.८.
 १८; ९.१६; १३.९; १४.१.६; १९.१; प्र+
 १०.३.१४; सम्+ १.२४.११; ५.१४.११;
 ८.१७.६; १०.१५.११; ११.१३.२; १३.
 १८.१९; सम्+आ+ ८.२३.२.३; सम्+नि+
 प १३५
 वपन *m.* प १०६
 वपनवर्जम् *absol.* पै १.१२.१९
 वषा *f.* ७.१४.११; १६; १५.१.४; ९; ७; १४;
 १६.२; ५; १४; ९.१७.३; १०.९.४; १२.२०.
 ३; ४; १३.११.१०; ११; १४.२४.१३; १४;
 १५.२.७; ८; पै १.५.५; ६; २५; प ३६
 वषाधरण *f.* ७.६.६; ८; १२.८; १४.१३; १७;
 १५.११; १६.१०; प ११६
 वषोद्धरण *m.* ७.१४.१६
 वयस् *m.* ११.१६.१०; १८.१०
 वर *m.* ५.३.११; १.३; ८.९; ११.२; १५.५;
 ७.१६.१४; ८.१.५; ९.९.१५; ११.२२.६;
 १४; १२.२०.११; १३.१.८; पै १.५.८
 वरण *m.* ७.११.५
 वरणशाला *f.* पै २.५.१५
 वरत्राकाण्ड *m.* १०.१८.१३
 वरदान *m.* ८.२३.१०
 वराहपिङ्गल *m.* ५.५.६; ११.३.१
 वरुणपारा *m.* ८.२.५
 वरुणपारा *m.* ८.५.१; १४.१६; प ५; १०५;
 २१७; २१८
 वर्ण *m.* ४.४.१; २२.७; ५.१४.४
 वर्तनि *m.* १३.२७.९
 वर्त्मन् *m.* २.३.१३; ६.१०; १२.७.४; ५
 वर्षमान *pr. part.* ५.१२.१४
 वर्ष *m.* ३.१३.१२
 वर्षा *f.* ५.२.३; १९.२
 वर्षिष्ठ *adj.* ६.८.२; १२.१०.५
 वर्षीयस् *adj.* २.२.१२; ११.३.६; ५.८; १२;
 ९.११
 वरुण *adj.* १२.१०.७; १३.११.७; १४.८.९
 वर्म्य *adj.* ८.२१.७
 वल्लभी *f.* १०.१७.१६
 वल्मीकवध *f.* ५.५.५; ९.३.२; ११.२.३
 वणा *f.* १४.२४.१०; प ८१
 वषू *ठ.* ५.२.२२; १३.९; ६.६.६; ८.१३.२०;
 १२.२१.१२; १४.२३.४; पै १.१.९; २.१;
 अति+प्र+ प २०९; अतु+ ८.१३.१९; अतु+
 १.१४.२; २.१०.७; ३.३.११; ४.५; ५.१७.
 ८; १८.२; ६.१०.१०; १७.७; ८; ७.१५.१०;
 १८.७; २३.२; ८.२.१४; ११.४.४; ७;
 १३.१; १६.१-५; ८; १२.६.१; १३.
 १२.३; १४.२०.१०; उप+ १.१.५ २.१.६;
 ४.४.५; ९; ९.२.८; ११.११; १.४.७;
 ९.७; ११.२२.१; १२.२१.६; प ८; पति+
 १.६.७; १०; ७.२.५; ४.५; ९.१; १४.१५;
 १२.५.३; प्र+ १.१७.३; ४.१९.९; २२.१२;
 ५.१३.८; ६.४.५; ५.३.९; ६.३; १०.८.७
 वरति *f.* ५.१६.१४; ९.४.१०; पै २.३.५
 वस्तुनिर्घ *f.* १२.२०.५; २१.७; २; १३.५.२; ९.
 २; १०; १२.३; १४.१.५; ९.१०; १५.३.१
 वस्तन्त *m.* ५.२.१; १०.१.१; १४.२६.१३; प
 ७३; २-९
 वसाहोम *m.* ७.१८.१२; २०.१; ४

वसहोमहवनी *f.* ७.६.६; १८.१०; २१.११
 वसहोमोत्रिक *m.* ७.२०.७
 वड् *उ.* १०.२०.४; १५.१.४; वै १.२.११; प
 १३२; व्य+ १.२२.१०; ९.१८.१२; १०.२.
 ६; प ७; ८८; १३९; प्र+ १.९.११; ६.६.
 १४; ७.२.१; वै २.७.९
 वदनसामान्य *m.* प १६९
 वदन्ती *pr. part.* १२.२०.५; १३.४.८
 वाक्पथोप *m.* प ८४
 वाक्पथेव *m.* प ९२
 वाक्वत *adj.* ३.१५.१; ५.४.१०; ६.५.१; ७.
 ६.१९; ८.१२.१३; ९.१०.२; ११.२.१०;
 १२.१; १२.१.११; १३.१७.२१; १४.२०.
 ६; वै १.१०.२
 वाक् *f.* १.१३.१४; १८.५; ३.१५.३-५; ४.
 ६.२; ६.९.८; १७.२; ५.२.७; १०.७.५६;
 १४; ९.११; १०.१५; ११.२.४; ८; ११.२१.
 ५; २२.१७; १२.२.१४; १३.३.१२; ९.१३;
 १५.२.११; १२
 वाचंयम *adj.* १.२४.११; ३.१५.६
 वाक्थोप *m.* १०.१७.१३; १३.५.१०; १५.४.४;
 प ७३
 वाक्वतो *f.* ३.५.७; ४.१७.५; ७.१२.३;
 name of a particular verse
 वाग्नि *m.* ८.२.२; १७; ३.९; १०.१५; ११.१;
 १३.२१.१७; प ३०; १६२
 वाग्निवर्चा *f.* १३.२८.१५
 वाग्निपात्र *m.* ८.१.१७
 वाग्निमिथ *adj.* वै २.१.११
 वाग्निशेष *m.* ८.२.२
 वाग्निप्रेक्ष *m.* ८.४.२;
 वातवामन *n.* ११.१०.४; प १००; name of a
 group of formulas
 वातन *m.* ६.४.३; name of a hymn
 वातमय *m.* वै २.८.६
 वातवामन *adj.* ५.१.४; ५.१५; ९.३.१०
 वातेश्व *adj.* ५.७.११; १३.९.१; ३
 वातस्य *adj.* १२.१६.७; १७.५; १३.१.३; ६.६;
 प, ९

वायव्याकृति *adj.* ११.२.२३
 वायव्यपुच्छ *adj.* १.१६.६
 वायु *m.* १४.२५.१०; प १८७
 वायु *adj.* १.१७.२३; वै १.१२.३; २.४.६
 वायवन्तोम *n.* ५.९.१०; name of a Sīman
 वायुनिष्पन्न *m.* ८.६.२३
 वायुहर *n.* ११.१४.२; name of a Sīman
 वायु *n.* १.३.९; २.५.४; ५.१२.१९; १३.९;
 २१.१ ६.१८.३; ८.११.१४; १५; १०.४.३;
 ६.८; १६.११; १७.७; १०; १९.५; २१.११;
 २२.३; ११.२१.३; ११; १२.१६.१४; १४.
 ४.१; ७; ५.२; वै १.२.१; १.९; २.४.२८;
 ३०; १०.१४; १२.३; प २०७
 वायिष्ठ *adj.* १५.१.१
 वायुमय *adj.* २.१६.१६
 वायुतोऽश्वीव *m.* ६.६.८; name of an
 offering
 वाहन *n.* वै २.१०.९
 विकटत *m.* ५.५.१५
 विस्तार्य *adj.* १४.२५.१
 विकार *m.* ५.१७.३; ६.१५.९; ८.५.३; २४.३;
 १४.१.३; वै २.१.३
 विह्व *adj.* ७.२.११
 विह्वति *f.* ६.१६.१; २
 विमोक्ष *absol.* ६.१४.३
 विषम *m.* १२.४.२०
 विष् *उ.* वि+ १.२२.९; ६.१६.२५
 विष्मय *adj.* १०.७.१४; १५
 विचार *m.* १०.८.१३; feces
 विच्छिन्नाग्रि *adj.* वै २.१.७
 विमन *n.* वै १.५.५
 विन् सम+ ९.१९.८
 विष्म *n.* १४.८.९; वै १.५.४
 विह्वति *f.* वै २.५.८
 विष्म *adj.* १३.१८.९
 विष्मयिष्येता *m.* २.१.५; ३.११; ५.२.१८; १२.
 ७.७

- विद् *g.* १.३.४; १.१; ९.४.७; ११; ५.१; १०.
१२.११; १५.१.२; पै २.१२.५६; प २८;
११०; १२४; १८४; आ+ १०.७.८; ९
- विद्याविद् *adj.* १४.५.१७
- विद्युत् *f.* ११.१७.२
- विद्वात् *pr. part.* १४.५.१४; प १३२
- विष् *g.* १०.१७.१८; अति+प्र+ ५.५.१४;
अप+ पै १.३.१०
- विधि *m.* पै २.१०.९; १२.६
- विधुला *f.* ५.१.५.१
- विधुरामि *adj.* पै २.९.७
- विधुति *f.* २.९.९; १०; ११.१४; ४.९.३; ७.६.
२; ८.१८.२; १०.२१.२
- विध्यपराध *m.* २.९.१
- विपरीत *adj.* १.१.१३; ५.१.२२; ८.२०.१२;
१३.११.१६
- विपरीतवत् *indecl.* ९.१५.१०
- विर्षय *m.* ९.१९.७
- विप्रकान्त *p. part.* प १०२
- विमुप् *m.* १.१३.४; ११
- विभक्ति *f.* ५.१९.२०; २०.३; २१.३
- विभक्तिबोध *m.* ५.२१.४
- विभागमन्त्र *m.* ५.१४.६; ८.१.२१
- विभीतक *m.* पै २.२.४
- विमित *n.* १०.३.१
- विमुक्त *adj.* १०.२०.१७
- विमोक्ष *m.* ९.१६.९
- विमोचन *n.* ३.९.११
- वियुक्त *adj.* पै १.६.२२
- विरागकर्म *m.* ५.११.७; ६.४.९; ५.९; name
of a group of formulas
- विद्युत्साधितिक *adj.* प १३४
- विवर्ण *adj.* ९.८.७; १०.११.७
- विद्वान्नि *adj.* ८.३.२
- विवेचन *m.* ६.१६.२७; प १८८
- विशु *g.* अति+उप+ १०.१८.९; वि+ प
१८७; १८८; परि+उप+ ११.८.१३; पै २.
१३.३; प्र+ १४.१५.६; प १८८; सम्+ ४.
५.१; ११.२३.२; पै १.१.१६
- विशसन *n.* ७.११.१७
- विश्रावदामन्त्र *m.* ११.५.२२; १.१०.१३
- विश्रमसा *f.* ५.१.१७
- विशेष *m.* प १५९
- विश्वविद् *m.* ११.१२.१३; name of a Soma-
sacrifice
- विषदष्ट *adj.* पै २.११.११
- विषाण *n.* १०.६.१७
- विषितप्रतिष्ठ *adj.* १२.६.९
- विष्टर *m.* पै २.९.९
- विष्णुस्म *m.* ४.२०.७; १४.११.१२
- विष्णुविक्रम *m.* १४.११.१२
- विष्णु *adj.* ३.६.७
- विस्मर्तनीय *m.* प ५७
- विमृष्टान् *adj.* १.१४.१
- विहरण *n.* १४.१०.११; पै २.८.८; १०.७
- विह्वल *n.* ६.३.१३; name of a hymn
- विह्वल *m.* १.१.१४; १६; १२.९; १०.३; ४.६.
३; ११.२.१३; ५.४; १२.१८.६; पै २.८.
७; १०.११; प ५३; १४८
- वीणा *f.* पै २.३.१८
- वीणातूनव *n.* ५.४.२
- वीर *m.* ६.१०.९
- वीर्यकर्म *adj.* प २४१
- वृ *g.* २.१५.९; ३.१४.१; ३; १०.१.३-७;
१०-१२; १२.११.८; १७; प ७७; १२०;
१३२; प्र+ २.१५.१०; ११; ४.१३.१;
७.११.५; ८.१३.८; सम्+ १०.५.१
- वृक्ष *m.* ७.१८.१२; १९.१०
- वृक्ष *m.* पै १.५.५; ६.३.३
- वृक्ष *m.* १.१६.७; ५.५.१५; ७.१.५; ८.२३.५;
१०.६.१९; १२.२०.६; १३.२.७; पै १.१.
६; २.१२.५
- वृक्षनियोग *m.* १३.२.८
- वृत् *g.* अप+ ५.१६.९; ६.१७.४; प्र+ ११.१२.
११-१८; १८.२; ४; १९.२; ६; प ११९; वि+
११.१९.७
- वृत् ५.८.५; ७; अति+ १.२१.४; २४.४; ६.१६
८; २१; अतु+अति+आ+ ९.१४.७; अप+

व्यापारित *p. part.* ११.६.१७

व्याहार *m.* १३.३१.१९; १४.१२.१२; १४.१०

व्याहृतिर्धन्त *adj.* पै २.७.१

व्युत *p. part.* ११.५.९

व्युष्ट *p. part.* ५.१३.१५; ६.९.८; पै १.११.१;
२.४.१

व्ये *v. नि+* ८.२३.१४; परि+ ७.९.२; १३.
१९.८

व्यु *v. अङु+* पै २.१०.१; अवि+ २.१.७;
१८.१२; ५.८.१; ६.५.१; ७.४.८; १४.१८;
१५.१; १०.२.३; ११.१.१०; १२.१०.२.९

व्यत *n.* १.३.७; ७.४.४.५; २२.५; ५.३.१४;
२१.२३; १०.७.१३; ९.७.११; १३.१४;
१०.१.२.९; ११.२; ११.२.२.५; १२.१.
५; १८.१२; पै २.१२.७

व्यतचर्चा *f.* ८.११.१७; २३.१४

व्यतचारिन् *adj.* ४.४.११; ५.१२.६; ६.१.२; ५.३

व्यतप्रद *adj.* १०.१०.१५; ११.४.८

व्यतप्रदान *adj.* १०.७.१

व्यत *nom. v.* १०.४.७; १०.१-६; ८; ११;
१३; १४; ११.३.६; १२.४.५; ५.१०; १३

व्यतोपायन *n.* ४.३.२; १०.१४.२.४

व्यतोपायनीय *adj.* २.१.११

व्यतोपेत *adj.* १.६.१

व्यत्य *adj.* २.२.२०

व्यत्य *v.* ७.१.८; १०; १५

व्यत्य *m.* पै २.१२.७

व्योहि *m.* १.१९.१०; ६.१५.२.७; १७.१६;
१८.६; १६; १७; पै १.२.४

व्योदिम *adj.* ७.१७.४

व्योद्यन्त *adj.* ३.९.१.२; ८.२१.१७; ९.१७.४;
१०.१४.१६

व्योद्यन्त *m.* ३.६.१५; ४.१८.६

व्यो *v.* १४.१४.११; अङु+ पै १.७.१०; प्र+
प २०१

व्यो *v.* ४.४.९; १३.९.८; १४.२६.६; प १५३

व्यो *m.* १.७.३; १९.४; १०.१४; ६.६.६; ८.
१६.१३; १०.१६.३; १९.३.९; २०.१०; पै
२.१०.१३

व्यो *m.* ७.१.१५; ९.३.१३; ११.५.१३; ११;

९.७.९; १३.२३.१२; २५.२; १४.१९.२;

प १३६

व्योलीक *v.* प २१३

व्योनि *m.* ११.१५.१३

व्यो *n.* ११.३.१०

व्यो *v.* पै २.८.११.

व्यो *m.* ११.६.११; १५.१९; १२.४.१०-१४;
१६; ५.१; ९.११

व्यो *m.* पै २.३.१८

व्यो *adj.* १०.४.२

व्यो *n.* ५.१२.५; १०.१७.१४; १४.६.२; पै
२.४.३; प १३०; १३१

व्यो *adj.* पै २.८.३

व्यो *adj.* ५.२१.१; ११.५.२०; १३.९.५

व्यो *m.* प १२२

व्यो *adj.* पै २.३.११

व्यो *v.* प्र+ १.६.९

व्यो *indocl.* १३.१५.११

व्यो *m.* ११.३.१०; १३; ५.१३; ७.४; १०.२;
१५.१०

व्यो *n.* ९.१६.१८

व्यो *m.* ११.९.११

व्यो *adj.* ५.१६.२

व्यो *m.* प १५९

व्यो *v.* ५.९.११; १०.१; ९.१६.१६; १.१६

व्यो *m.* ७.१२.२; १४.१६; १८.२; १२.१४

व्यो *f.* ५.५.१५

व्यो *adj.* ५.१.१

व्यो *n.* ६.१८.१४

व्यो *n.* ८.८.९; १०.५.८

व्यो *adj.* ५.१०.९; १०; ८.६.९

व्यो *f.* १.२.८; १०.१९.१६; पै १.३.७;
८.९; २.४.९; ५.१७

व्यो *f.* १.१६.२.५; २.१.१; २.२.२; ७.२.
१९; ३.१.९; १०.१९.१२; २०.१४; १२.५.
२; ८.९; पै १.६.१४; १०.५.७; प २

व्यो *m.* ९.१.१७

व्यो *adj.* ७.२.७; १२.५.२

सुख *m.* १.४.४; ५.७.९; ५.११; ६.८; २.८.
१२; २.२.२१; पै १.७.५; ८.२

सुखम् *perf. part.* १.१५.११

सुख *adj.* १.५.५; ५.४.१४; ७.२३.२; प ३

सुखाय *adj.* ७.१.९

सह *m.* २.८.१७; १८; १०.७.१८; १३.८; ११.
२.१७; २१.१७

सहोत्पन्न *adj.* पै २.३.४

सह्य *m.* १.७.२; १६.२; १८.११; १९.१०;
२२.१; २.१६.७; १०; ११; ८.९.७; पै १.६.
११

सह्य *m.* ७.१७.८; प ११३

सृ *v.* १.७.७; प १२१; उप+ १३.४.६; प्रति+
३.९.२; सम्+ १०.१२.९; ११.१८.११

सृज् *m.* ७.५.२

सृज् *adj.* २.११.९; १०; १६.१०; १८.१; २.४.
२२.४; ७.११.१६; १५.१०; १७.९; १९.
१५; २.२.१०; ६.२; १०.१४.८; पै २.३.
२८

सृजदधि *m.* ११.१०.१३

सृज्यते *adj.* १३.१५.२

सृज्यते *m.* १४.८.६

सोप *m.* १.९.५; २०.१५; ७.४.८; ७.१३; ९.
१७.७; १४; १०.२.२१; ११.११.१२; १३.
८.३; ९.९; ३०.१; पै २.७.१४; १.३; ११.८;
प ९१

सो *v.* सम्+ ११.१२.१९

सोत् *v.* आ+ ११.१८.११

सोत्तान *m.* पै १.१०.८; ११.१; २.१.२१; ३.
३१; ५.८

सोत्तानायन *m.* पै १.३.७; २.२.४; १; ४.१

सोत्तु *m.* ८.४.१२; १०.३.१६

सोत्त *adj.* १४.१६.२

सोत्ताय *m.* ६.१५.७; १७.१७; १८.१

सोत्ती *adj.* ७.१५.१०

सोत्त *m.* ५.९.१०

सोत्त *v.* अन्त+ १०.१६.११

सोत्त *v.* पै २.९.२

सोत्तानी *f.* ८.८.४; प २०९

सोत्त *v.* ७.१५.६; १७.७.८; उत्त+ ७.८.८; ११.
१७.९; १२.१८.१; उप+ पै २.१०.१०;
परि+ ८.१६.४; १०.२३.१; ११.५.३; १८.
७; १२.८.१५; पै २.४.१५; सम्+आ+ प ९९

सुतिष्ठण *adj.* २.१.१

सोत्त *adj.* पै २.८.१०

सोत्त *adj.* १०.१४.१९; १७.१२

सोत्त *f.* ७.४.९; ११.३; १८.१२; १९.४; ११;
११.१५.१७; पै १.९.८

सोत्त *m.* १३.२६.१६

सोत्तिय *adj.* ११.१२.१६; १४.५.१६

सोत्तिय *m.* ११.३.९

सोत्त *v.* नि+ ८.७.७

सोत्त *f.* पै २.२.४

सोत्त *m.* २.९.१; २; १४.४; पै २.७.२

सोत्त *indecl.* १.१.६; ८; ५.३.२१; २.९.८;
१०.५

सोत्त *v.* उत्त+ २.६.६; ११

सोत्त *f.* १०.१८.४

सोत्त *adj.* २.२.८; ७.५.२; ८.२३.११

सोत्त *adj.* ८.१६.१४

सोत्त *adv.* ११.१२.५

सोत्त *m.* ११.२१.८; cf. सत्तम

सोत्त *adj.* ३.३.५; ७.११.४; ८.१९.३; ४

सोत्त *m.* पै १.८.११; २.८.१

सोत्त *adj.* ११.१२.५

सोत्त *adj.* ८.२.४.९; पै २.४.२

सोत्त *m.* ७.१.१; १०.१४.१०; १४.१४.३

सोत्त *adj.* ४.७.४; १२.३

सोत्त *m.* पै २.१२.२

सोत्त *adj.* प २१७; २१८

सोत्त *adj.* प १४१

सोत्त *adj.* १५.४.४; प १२९

सोत्त *m.* १४.१९.१४

सोत्त *m.* ६.९.९; १०.१४.१९; १२.१०.१३;

१३.२.९; ५.९; १९.८; २०.९; ३.९.११;

१२; १४.२.११; ७.११.२०; १५.१५; १६.

१५; १०.१३; १५.४.४; प १०८

सोत्त *m.* १३.२.५; २०.६

छिन् *छ. ति+* १०.८.१३

संवत्सर *m.* १.१५.१४; २.११.६; ७; ५.२.२५;
३.२०; १३.१३; १४; २१; १४.१; १७.७;
१८.३; ६.१.११; ७.२३.९; १०; १२; ८.२.
१८; २५.१; १०; १४; ९.५.२; ४; ११.१२.
१८; २३.३-६; पै १.८.११; २.२.१;
३.२३; ६.१; ५.२०९; २१८

संवत्सरपरार्थ *adj.* १०.२.१०

संवत्सरप्रतिम *adj.* ५.२१८

संवत्सरप्रवात *adj.* ५.१९.८

संवत्सरीण *adj.* ८.३.७

संवाद *m.* १०.७.१८; ५.९३

संवेक्षण *n.* १०.११.१३; पै १.१.१७; ५.१४

संवाय *m.* पै २.८.१

संक्षेपण *n.* ११.१७.१०

संख्य *p. part.* ८.२.१२; ८.५; ५.२७

संख्यद्वय *m.* ११.१२.१०

संस्पर्श *n.* ५.१४.३

संस्कार *m.* ८.१७.२; ११.७.२; १२.५.१;
५.१८२; १८३

संस्कारपृथक्कर *n.* ५.४४

संस्कारप्रतिषेध *m.* १.१०.१५

संस्थान *n.* ३.१८.९

संस्थित *p. part.* ३.२.१०; १३.३; १८.१०;
७.२.१७; १२.४.९

संस्थप *p. part.* १३.१.९; १३.११; २७.१४

संलाभ *m.* ३.५.१२; ६.१७; ७.१६.११; १३.
१८.१४; २३.१३; २७.१०; ३०.९; २१.१;
३२.२६; ३३.४

संलाभमात्र *m.* ३.१८.७

संक्षिप्त *p. part.* २.१८.१; १२.१३.१; १३.५.५

संज्ञान *n.* १३.४.२

सकर्मप्रावृत्त *adj.* १३.१४.५

सकाश *m.* ६.५.२; ७

सकृत् *indecl.* १.७.९; ३.१.१३; ४.७; ७.११.
१३; १९.४; २०.९; ८.१३.०१२; १८.१०;
२०.३; २२.७; २८.१; १०.५.३; १२.११.
६; १३.५.१; ७; २३.२; २६.१६; ३०.५;
१३.१४.११; २२.११; पै २.९.३; ५.१३२

सकृदास्त्रिज *adj.* १.७.८; १०.४

सक्तु *m.* १०.१०.८; १३.१५.६; १४.२५.९

सक्थि *n.* ११.१५.११; पै १.६.२०

सक्ष्य *n.* १३.१९.७

सगुण *adj.* ५.१७९

सगृह *indecl.* ६.६.६

सग्रह *adj.* २.१.४; ५.१३.४; १६.५; ७.१.१;
८.१.१; १०.३.४; १३.१५.१५

संज्ञात्मक *n.* १.१४.१

संख्या *f.* ५.१४१

संगव *m.* ११.१९.४

संगाहन *n.* पै १.४.९; २.१.१६

संप्राम *m.* १२.३.१९; पै २.१०.९

संवर *m.* ८.६.८; १५.३; २४.५; १०.५.७;
१२.५.७; १३.१०.७; १५.३.४; ५.५.१४६

संचित *adj.* ११.१७.७

सञ्ज *छ. अतु+* १०.५.२; ७.१४; २१.८; ५.४७;
६९; १९; आ+ ८.२३.५; ११.४.१३;
वि+अवि+ ७.९.४

संज्ञास्रोत *m.* ७.१३.५

सत्त्व *adj.* १०.४.१२

सत्त्व *adj.* २.१.७

सुद *छ.* १.४.१९; ५.१५; १५.२; ९.१२.१०;
१३.१६.५; आ+ १.७.९; १२.१७.११;
५.१४; सप+ १.१२.७; २०.६; ६.१२.३; ८;
१२.१७.५; २०.१२; ५.१२.७; नि+
९.७.१; ११.१८.८

सदशापविज *adj.* १३.२.१२.

सदस्य *n.* १२.३.९; ११-१४; १०.६; १५.६;
२१.१२; १३.१.२; ८.३.५; ९.९; २१.५;
६.१४; २८.१; १३.२.५; ४.३.१०; ५.१३;
६.३; १५.१.७; २.३; ४.७; ५.१४६

सप्तम *m.* १०.१.८; ११

सदोष्णिक *n.* १२.१४.४; १३.२१.७

सदोहविर्मान *n.* १३.२५.७; १५.१.६; ३.४

सवर्ण *indecl.* ५.१६.९; १३.२६.९

सर्वकार *m.* ६.१५.१६; ८.२३.१२

राजीद्वार *m.* १०.१२.१

संतत *adj.* १.१.४; १७.४; २३.५; २.८.
३; १२; १२.४; १३.१०; ४.२०.३; ६.१०.३;
१०.३.२३; १३.११.५; १२.१४; १३.६;
१४.१५.३; १९.११

संतति *f.* प १८८

संततम् *indecl.* १२.२.३; ४

संतृप्ण *p. part.* १२.११.२; १२.२०

संधि *m.* २.१२.४; ७.१०.५; २३.२; १२.२०.
८; प २.१२.२

संधिवमस *m.* १४.१७.५; १८; १८.२

सप्त *p. part.* १३.३.८; १३.१३; २२.४; २७.
१०; ३०.२; १४.४.१

संतख *adj.* १.३.१३; ११.११.५

संतत *adj.* २.२.१२; ७.२.१०; १३.२.६

संतमन *n.* १२.५.१

संतमनविरोध *m.* प ६८

संतहनधर्म *m.* प १०३

संतहनी *f.* १.५.१; name of a *rk*

संनिगत *m.* ६.१६.२; प ४३

संनीत *p. part.* १४.६.४

सप्लवत् *adj.* ५.८.८

सपलाश *adj.* ५.३.१२

सपुत्रपुत्रोडास *adj.* १४.३.१२; २४.१९

सपादबालशीर्षधर्म *n.* प १.५.५; ७.१

सप्तकराल *adj.* ८.१.१९; १४.१०.१३

सप्तगु *adj.* प १४१

सप्ततय *n.* ११.११.८; cf. पटतय

सप्तदशच्छदिन *adj.* १२.१०.१३

सप्तम *adj.* प ९९; २१७; २१८

सप्तवती *f.* ७.५.६; name of a *rk*

सप्तशत *adj.* १०.१४.१९; १७.१२

साहोत्र *m.* १०.३.४; १३.१६.१५

सप्तस्तर *adj.* ८.१७.२१

सभा *f.* ५.१०.३; १२.७

सभासद *m.* ५.१२.९

सभ्य *m.* ५.२.१९; २०; ४.१६; १०.१.३; ११.

७; १२.४; ६.८.१०; प १.१.८; ३.८; ७.२;

प १८७

सभ्यावसथी *m. m.* ५.१९.४; प १५३

सम *adj.* १.१७.६; २.९.९; १३.६; ७.९.५;
८.५.८; प १.१.४; १०.३; २.५.११

समन्वास्मयण *n.* १४.४.२

समंबिल *indecl.* २.७.९

समवाध *indecl.* १३.१२.१२

समयाध्वन *n.* ५.८.९; १०

सम्यार्निस् *indecl.* ६.११.९

समयाविनित *adj.* ६.९.८; ११.१९.३;
१४.१६.१

समवत् *p. part.* १२.२०.१४

समवत्तधानी *f.* ७.१८.१०

समवाय *m.* प ८३

समयस् *indecl.* ८.४.५; प ११४

समस्त *adj.* ४.१२.३; १४.२; ७.१४.६; २.१३.
१४; प १०६

समस्तहोम *m.* प २११

समाख्यान *n.* प ८३

समाज *m.* ११.२१.२०

समानजातीय *adj.* ६.१७.५; प ६७

समानतन्त्र *adj.* ३.१३.९; ५.१३.२२; ६.१५.
१७; प १८

समानच *indecl.* २.१६.६; ८.१८.२१; १४.
१९.१०

समानदेवत *adj.* ७.१७.४; प २२

समानपक्ष *m.* प १०६

समानयोनित *f.* प १६३

समाभ्यास *p. part.* प ८३

समारूढ *adj.* ५.२१.१३; प २.१०.५; ७; प २१२

सनावहृत *adj.* १२.१३.१

समास *m.* प २.३.२

समिद्धतम *adj.* २.१६.८

समिथ्यजुष् *n.* ३.१२.१; ४.१९.८; १०; ७.२२.
१७; ८.४.९; १०; ११.३; २१.१५; २४.११;
१४.१९.९; १०; प १

समीक्षा *f.* ११.६.१०

समुदन्त *adj.* ६.१०.७

समुद्र *m.* ४.४.४

समूल *adj.* १.५.११; ८.१६.१०; प २.४.२१

संपात *m.* १३.११.९; २३.२; प १.११.५; १३

- संश्लावनयन *n.* १३.१३.७
 संसादित *adj.* पै २.३.४
 संप्रच्छादन *n.* १४.४.२
 संप्रदायम् *absol.* १४.१६.३
 संप्रैषादि *m.* १४.३.१६; ११.११
 संप्रैषान्त *m.* ७.७.१; १४.२.९; १०.१०
 संतोम्याव *gerund* ११.२.२२; १४.१६.३
 संभार *m.* ५.१.४; ४.१४; ५.१२; १६; ६.६; ८;
 ८.११; ७.५.२; ४; ११.१.११; २.१५;
 १.१४; १६; पै २.२.११; ३.३०
 संभारनिवपन *n.* ८.५.१७
 संभाष्यलुप्त *n.* १०.७.४; २२.८; पै २.१.९
 संभित *adj.* ८.५.८
 संभृत *adj.* ५.१.६
 संभेद *m.* २.१६.५
 संभार्जन *n.* २.५.१; ३.४.९; ८.९.३
 संमित *n.* १०.९.१८; १२.९.१; २
 संयुज *adj.* ११.२.१.६; १२.१०.१२; १३.२.
 १६; १२.१०
 संयुज *p. part.* ८.९.३
 सम्पञ्च *adj.* १०.५.१३
 सम्प्रापणम् *f.* ११.५.७; ६.८; ८.२०; १२.२;
 १३.३; १३; १४.१
 सप्तान *adj.* ७.८.१५
 सप्तस्तीक्ष्ण *adj.* ५.१५.१४
 सरोज *adj.* १.५
 सार्ण *m.* १४.२.१४
 सर्वगुह्य *f.* ५.७.२; १८; ९.४; ११.६
 सार्थीन *n.* २.५.११
 सार्थिनिध *adj.* ४.३.३; १०.४.६
 सार्थे *n.* १.७.७; ५.३.१०; पै १.४.१; २.४.
 १६; १३.६; १.२१९
 सार्थपरिहारम् *absol.* १३.१६.१६
 सार्थ *indecl.* १४.७.१७; ५.४७; ६९; ९९
 सार्थ *adj.* ११.१२.११
 सार्थवर्धित *n.* २.९.१४; ११.१७.८
 सार्थ *adj.* १३.१२.१६; १४.७.१५; १२.२१
 सार्थे *n.* १४.४.७
 सार्थवर्धित *m.* ५.८१
 सर्वसंस्थ *adj.* ५.१४२
 सर्वसोम *m.* ५.१२९
 सर्वहुत *adj.* १४.१७.१५
 सर्वोदित *adj.* ५.९.२
 सर्वोपधि *f.* पै २.४.१४
 सक्त *m.* १३.१२.२; १४.२.२; १३; ३.२१; ७.
 २१; २४; ११.५; १५.१६; १५.३.१२; ५.१
 सक्तमुखी *adj.* १३.२३.१०
 सक्ती *adj.* १२.१९.१७; २०.१८; २२; १३.३.
 २; १४; १७.१९; १८.१; १९.८; २१.१५;
 २८.१३; १४.२.१०-१९; १४; १.९; १०;
 १३; ७.४; ११.३; ६; १३.१; १५.३.६; ४.
 ५; ६; ५.१२६; १३७
 सक्ती *adj.* १.५.५; ५.३
 सक्ती *adj.* १.८.६; २४.४; पै १.२.७; २.७; १५;
 १६; ५.१९; ६.२३; ६.५; ५.१४८; २१३
 सक्ती *adj.* १.२०.९
 सर्वस्वाव *adj.* १३.३१.१; १४.६.१५; १२.९
 सक्ती *n.* ६.१८.१७
 सक्ती *adj.* ५.१८.१०
 सक्ती *n.* ५.१३५
 सक्ती *adj.* ७.१४.१; १६.१३
 सक्ती *adj.* १४.२२.१८
 सक्ती ८.२५.४; ५; १०.१७.१५; ५.९७
 सक्ती *adj.* १०.१७.११
 सक्ती *adj.* १०.१५.१७; २१; १६.६; १२.१.
 ९; १३.७.१; ११; ८.१; ९.१३
 सक्ती *adj.* ८.२५.८
 सक्ती *indecl.* ८.१२.१; ११.१०; ११
 सक्ती *m.* ८.१२.१; ५.२१७; २१८
 सक्ती *adj.* ५.७३; ७४; १०९
 सक्ती *adj.* ११.३.८
 सक्ती *n.* १२.८.१७; १०.१५
 सक्ती *adj.* १.२६.९; २.१०.३
 सक्ती *m.* १२.१८.१७; १३.१४.११; १२; १४.
 १.२३; १.२५; ११.२१
 सक्ती *n.* पै २.८.७
 सक्ती *adj.* ८.७.१०

संनृपटकार *adj.* १३.२५८; १४.६.१२; १३.१८

संतपन *adj.* ८.१२.२४; ४.१७६

संन्यास *n.* १.१५.१०; २.१०.६; ११.४; ७.९.८; १८.५; २.३.३; ४.५

संन्यास्युष्मी *f.* १.९.१५; २.११.९; १.६.१२

संन्यास्यधर्म *m.* ४.२५

संन्यास्यपात्र *n.* १.११.१०; १४

संन्यास्यप्रायश्चित्त *n.* ४.२८

संन्यास्यविकार *m.* ४.१६२

साम्बारम्भाण्य *adj.* ५.१६.९

सामन् *n.* ५.१०.६; ७; ८.११.७; ११.१४.२; १४.२१.६

सामान्य *n.* ६.१५.९; ४.१५९

सामिधेयदाव *n.* १.५.३

सामिधेयभावा *m.* ४.७

साम्राज्य *n.* ११.१५.२८

साम्बरेह *m.* १.१५.५; ८.२.२; २.२.१५

साम्ब *indecl.* ६.२.१; २.९; ७.२; ६.७; ८.४; ९.६; १०.१; १२.५; ७; १३.८; १८.१२; ९.२.९; ११.१.७; १२.३.६; १२.४.३

साम्यमिहोत्र *n.* ५.१३.४; १४.२६.७

साम्यमिहोत्रप्रसूति *indecl.* १४.२६.१०

साम्यमाहुति *f.* १.२८.११

साम्प्रदाय *११.१२.४*

साम्प्रदायहृति *f.* १.२८.१२; १५

सारस्वत *adj.* ९.१३.१

सार्वत्रिक *adj.* १३.२६.१५

सार्वर्णिक *adj.* ५.२.४

सार्वभूमिगन्धधूपदीपाम्ब *n.* १.२९.६

सार्वभूत *adj.* ५.१२.१५; १४.५.६

सालावृक्षी *f.* ११.१९.१२

सावित्र *adj.* १.३.५; २१.१.९; ६.१०.११; ७.३.३; ७.१०; १०.७; १०.१२.३; १३.११.११; २३.१९; १४.१२.४; १६

सावित्रैर्कपालौ *m.du.* ८.२.२६

सार्द्ध *१.५.८*

सिक्ता *f.* ५.४.१६; ७.३.११; ४.७; ११.३.३; ४.५.१; ५.१५; १.३.११; २.४.१५

सिक्तोष्ण *adj.* ११.२.१३; १.१०.२

सिक् *७.* १.२.१५; २.३.१५; १७; अनु+अभि+

१.१४.७; अनु+परि+ ७.८.१५; ८.२३.६;

अनु+परि+आ+ ८.३.३; अभि+ ७.१४.२;

३; अनु+ ५.३.८; १२.१२.१५; अनु+ १.८.७; उप+ ५.३.१०; ७.१९.११; ८.२.२;

परि+ ६.९.११; १०.२; ८.२०.१०; ११.१४.३-९; १४.४; परि+आ+ १२.३.१५;

१३.१५.८; १४.१.१६; ९.१५; प्र+ ९.१५.४; वि+ १.१८.६; ८.३.९; वि+उत्त+

४.२०.४; सम्+ ९.१५.१२; १३.१२.५

सिद्ध *adj.* ५.१३.३; १७.११; १५.७; १६.४; २१.६; ८.१.४; ११.५; १२.४.६; १४.१२;

१४; १५.१०; २१.१५; २४.१२; २.३.५;

५.५.८; ११.१४.१७; २०; ९.८; ९.९; १०.१.६; १५; ११.११.१५; १२.८; १३.१.७;

११; १४.१३; १६.११; १४.२४.८; २०; २६.४; ४.१८.४; २००

सिद्धि *f.* ६.१५.६

सिक् *७.* परि+ १०.५.१३; १२.८.१८

सीता *f.* १.२.४.९; १०

सिक्तामानी *adj.* २.२.८

सीमास्थ *m.* १.२.१०.४

सीर *n.* ८.१४.९; १.२.४.२; ३

सु *७.* अभि+ १३.९.११; २२; ७.३.३; ९.१;

१०.८.१५; १२.३.४; १४.१.९-११; ७.४;

९.११; १५.३.९; १०.१२; प्रति+अभि+

१३.१०.७

सुगन्धितेजस *n.* ७.५.२

सुख *adj.* १०.२.१५; ११.९; १२.१८.१३

सुखा *f.* १०.५.७; ११.१८.४; ११.१; १४.२१.९; १०; ४.१११

सुखत्र *n.* १.२.६.१

सुखादि *n.* १२.४.७; ५.१४

सुखीहृत *adj.* १.२२; ११

सुखदण्ड *m.* १२.३.२३; २०.४; २१.७; १३.३;

१३

सुमहत्त्वा *f.* १२.१.११-१४; ३.२४; २०.४;

२१.७; १३.३.१३

सुभूमि *f.* १.१.४

सुवर्ण *m.* १.५.१०

सुवरा *indecl.* १.१०.१०

सुष्टु *adj.* १०.५.४

सुभंषित *adj.* १.१.११

सुसंज्ञा *adj.* १.२.४.२६

सुसंज्ञित *adj.* १.१.१०

सुसंज्ञिष्ठ *adj.* १.१०.५

सुसंज्ञिष्ठ *adj.* १.३.५; २.४.२९

सुसंज्ञित *adj.* १३.१२.८

सुखित *p. part.* ८.१३.२०

सु. ८. परि+ १.३.९; प्र+ १.१८.६; २०.१०; २.

३.९; ५.१३; १५.४; ३५.४; १६.१-४;

१७.१; ११; ११.६.२; ४; १५.४.१; २; ४६

सुख *m.* २.९.३

सुख *m.* १.७.१०

सुखान्न *m.* ३.५.१७; ७.२२.५; ८.३.७; १०.

१४; १५.९; २१.१४; २४.१०

सुखान्ननिर्दिष्ट *m.* ५.९.६

सुखान्न *indecl.* १३.१५.११

सुखान्न *m.* २.५.१८

सुख *m.* १.९.५

सुखपरिचय *m.* ५.१

सुख *m.* ५.५.८

सुखरा *adj.* १३.२५.११; १४.८.९

सुख *m.* ५.१.६

सुख *m.* ५.९.१; ८.१२.३; १४.१०; २.६.४;

१०.७; ११.१; ४; १०.८.८; १४.१६.१

सुखान्न *m.* ५.१.१८

सुखी *adj.* ५.१६.२४

सु. ८. निष्ठ+ ७.३.९

सु. ८. अन्त+ उत्त+ १३.२७.७; अपि+

१.१०.११ २.८.७; १५.१४; ३.४.५;

५.१४; ६.५; ६.१०.११; ७.१५.५;

२.१६.४; १३.८.१४; १५; ११.११; १४.

९.११; अन्त+ १.६.१२; १३.१२.३; उत्त+

१.३.८; १०; २१.४; ५; ७.८.६; १०.९.९;

१४.४.११; १.२.४.७; ८; २.४.१३; ५.१८.५;

उत्त+ १.१२.६; ६.८.१५; २.७.५; १३.२.

१४; १३.९.११; १६.३; उत्त+अन्त+ १३.९.

७; वि+ १.३३.१४; ६.५.६; ७; १७.२; ७.

६.१३; १०.८.१५; ९.११; ११.२; १८.१२;

१३.२२.६; १३.२.१४; १८.१०; ११; १३.

१४.७; १५.१०; १४.१९.७; राम्+ ५.५.१५;

७.७.७; २.५.६; १२; १५; १८; १३.२.७;

१.२.२; १२.६

सु. ८. १३.१६.१७; १४.२.४; १०.६; १५.१.

१३; अन्त+ १०.१९.१६; उत्त+ १.२.९;

प्र+ १३.१६.१५; १९.११; १४.८.४;

१.८.२; वि+अन्त+ १४.१४.३; वि+परि+

१२.१२.७; सम्+प्र+ १५.४.७

सेना *f.* १०.११.११

सेति *adj.* ५.१६.९

सी. ८. अपि+अन्त+ ५.२.११; १०.१३.१; अन्त+

अन्त+ ८.२५.७; ९.१२.६; ७; १२.१६.८;

१३.१३.५; अन्त+ ५.१६.२३; २.१.१०;

उत्त+अन्त+ ५.२.१०; १४.२५.१२; १३; वि+

२.५.१२; ७.१३; १०.९.१७

सीतवेदि *adj.* १.२.४

सीद *adj.* १३.१८.६

सीमकरणी *f.* १३.७.१३

सीमन्तन *adj.* १०.१४.१९; १५.५; १५;

१७.१९; १८.११

सीमन्तन *adj.* १०.१६.१९

सीमन्तन *adj.* १४.२०.११

सीमन्तन *m.* १३.६.७; ९

सीमन्तन *m.* १३.२३.५

सीमन्तन *m.* ५.१५.६

सीमन्तन *adj.* १२.१७.६

सीमन्तन *m.* १३.८.५

सीमन्तन *adj.* १.२.५; १२.११; २.१११

सीमन्तन *adj.* १४.२०.११

सीमन्तन *adj.* १०.१३.१०; १६.१४; १८;

१०.२; ५; १६; १७; १८.१; १३

सीमा *m.* १०.८.१६

सोमाहुति *f.* १३.२२.६; २६.६; प ७८

सोमेन्द्र *adj.* प १५४; १५६; १७७; १७८

सोमोपनहन *n.* १४.२३.५

सौमिक *adj.* ८.१.७; ११.१२

सौमि *adj.* पै २.१.१६

सौम्य *adj.* ५.२०; ७.९; १४.७.४; १३.१; ४.९;
पै २.८.९; प १७०; १७१

सौर्य *adj.* पै २.१.१७; ८.९

सौवर्ण *adj.* ५.५.१२; ११.८.७

सौविष्ट्य *adj.* ३.१.५; ११.२.२७

स्कन्ध *घ.* ९.३.१०; ४.१; ४; ७.४; ६; ८.९; ८.१;
३.९; १५.८; ११.१६; १९.२; ५; ११.१७; १;
१३.७.३; प्र+ १.२२.७.८; २३.८; ९; १४.
८; ९

स्कन्ध *p. part.* ९.५.२३; १५.१३

स्कृ *घ.* सम्+ ५.१२.१०; ७.९.१३; ९.१६.४;
११.६.१; ७.१; १२.२.१४; ५.१; ६.६; पै
२.२.१

स्तन *m.* ११.९.१०; १८.५

स्तनविभाग *m.* १०.९.१५

स्तम्भ *घ.* २.३.११; १२.२.१५; १४.२०.७; प
१२.८ उत्त+ १०.२०.१२; उप+ १०.१९.१०;
१२.७.१०

स्तम्भ *m.* १.३.८; ११; ७.१३.८

स्तम्भयन्त्र *m.* २.१.४; ५; ४.६.५; ८.५.१०;
१२.२.१४

स्तरण *m.* १२.१५.१२; प १२८

स्तरणी *f.* १२.६.८; name of a *ph*

स्तिम्बिकव *adj.* ५.३.१२

स्तिर्णि *adj.* ७.१७.९; ८.१२.२४; १२.२.१०

स्तु *घ.* १२.१५.३

स्तुतयस्त्र *n.* १३.३२.८; २२; १४.७.२; १५.
२०; १६.१७

स्तु *घ.* १.७.८; १.७.४; २.८.१२; १३; ३.९.१२;
७.६.११; १२.२.१२; ६.७; १४.२०.२;
अभि+ १२.१५.१४; अभि+ ३.१२.३; अव+
७.७.१५; ११.३.१४; १२.१२.१७ आ+ १.
२१.२; १०.१३.९; १६.६; १९.३; २२.१;
११.१.१३; ६.८; १२.१३.८. १७.१०;
भा.२४

पै १.१.१; २.१२.३; सम्+ ४.८.३; ११.
५.४; सम्+परि+ ८.२३.७; ११.२१.२.८;
२२.६; १३; पै १.१०.५; ११.१; १२.२

स्तोत्रिया *f.* १४.१४.६

स्तोत्रमाला *m.* १५.१.१; ४.३

स्तो ४.४.५; ५.३.१५; २२; १६.२४; ८.४.१४;
७.३; ५; ९.६.१०; १७.१; १०.७.१३; ११.
२.१७; २१.१७; १५.१.२; पै १.४.६; ८.८;
९.४; ११.१२; १२.१३; १५; १८; २.३.५;
१६; प ११२; १८२; १८४

स्तोत्रमाला *n.* ८.७.५

स्वच्छिन्न *n.* ६.१३.४

स्वच्छिन्न *adj.* पै २.२.३

स्वच्छिन्न *adj.* ३.१२.९; ७.९.५; १४.१०

स्वच्छिन्न *adj.* १०.१.१

स्वच्छिन्न *adj.* १.५.८; ७.१९.५; ९.६.२

स्वच्छिन्न *adj.* २.१९.४; ३.१.५; ३.४

स्था *घ.* ११.२१.७; १२.२.१४; ७.८; अतु+

उत्त ६.१.८; अतु+सम्+ ३.५.५; अभि+
१४.२१.११; अभि+प्र+ पै २.१२.१; अव+
१.१९.४; २४.३; २.१३.८; १४.८; १०.२०.
११; १३.२५.४; १४.२.५; ४.७; पै २.८.६;
आ+ १०.२.४; पै १.९.५; उत्त+ १.९.११;
३.१२.८; ५.७.१; १०.१९.१; ११.१९.१०;
१३.१२.३; पै १.५.७; उप+ ५.६.१; उप+
उत्त+ ११.१.६; ८.१७; ९.१४; प्र+ १.२.
१५; १८; ८.१.११; प्रति+ १.७.५; ९; २.
१२.११; ३.५.१६; १७.६; ६.७.७; ७.५.
४; १५.१०; १.९.६; १०.९; १०.१६.५;
२०.१६; ११.३.२; ३; १४.१; पै १.२.१५;
१३.१; २.११.१; सम्+ १.१०.११; ३.१३.
५; १८.५; ५.१३.३; १७.१९; १५.७; १६.
४; २१.६; १०; ६.१५.१६; १७.२०; १८.
४; ९; ७.२३.८; ८.१.४; ११.५; १२.४; ६;
१३.१७; १४.१२.१४; १५.१०; २.१.६;
२४.१६; १५; ९.१०.१०; २.५; ५.५.८; ११;
१४; १७-२०; ६.८; ९.९; १०.१.२; ६.१५;
११.११; १५; १२.८; १३.३.७; ११; १४.१३;
१६.११; १७.७; १४; १८.६; १०.३.७; ९.

- ४; १४.१६; २२.१३; १२.३.२५; ५.१९;
 २०.१९.२०; १३.३३.१६; १४.७.२४;
 १९.१५.२४.६.२०; २५.५; २६.४.७.९; १४;
 वै २.१.२२; ८.१५; १ १०.५; २०८; २३०
 स्थान *m.* ५.१९.१६; २१.८; १२; ८.११.८; १३.
 १७.११; १४.१९.१२; ५ ८३
 स्थाली *f.* १.७.३; ९.५; ५.१४.१५; १०.२४.
 ११; १५.११; १३.३३.८; १४.२०.११;
 २४.१७.५ १०१
 स्थालीनाक *m.* १.७.९; ८.१
 स्थालर *adj.* १०.१.२२; १४.२१.८
 स्थूणा *f.* ११.२०.६; १२.८.७; १०.५
 स्ता *m.* ७.९.७; १०.३.२१; ४.१.२; १४.२३.
 १८; वै १.१.२१; ९.१४; २.५.२१; १२.३
 स्तान *m.* वै २.५.२०
 स्तामन *m.* ११.१५.२३
 स्तुतान *m.* ५ ६९
 स्तब्ध *v.* ९.७.३
 स्तब्धा *f.* १२.४.१८
 स्तब्ध *m.* ७.५.१४; १७.२२.६; ३.१७.५;
 ५.९.११; ६.१.५.७; ७.१.११; ११.५.४;
 ११.८; १३.५.९.१०.१२.९.६; २४.३; उप+
 आ+ ११.२१.९; सम+ २.३.१३; ४.९.१०;
 ५.१; ६.३.१५; १३.१५; ३.४.९; ६.४.६;
 ९.१४.१८; १२.१२.३.९; १३.५.२; ५.११.६
 स्तम्भ *m.* १.७.२; १६.२.५; १८.६; १९.१४;
 २६.१०.१; २.१.१.६.७; ३.१.५; ८.५.१७;
 १०.१५.९; १२.२.१५.४.२०; १४.२०.७;
 ११; वै १.५.१८; ५ १८; १२८
 स्तित्रध्व *adj.* वै २.७.८
 स्ति *m.* १०.८.४.११
 स्त *m.* ९.१८.१२
 स्तब्ध *m.* वि+ ९.२.२; ८.५; सम+ १.२६.१०
 स्तब्ध *m.* प्र+ वै १.२.१५.१६; २.३.१५; वि+
 २.८.४; ८.१८.७.१७; २१.९; १०.१६.१३;
 ११.१५.२४.२८; १२.१.९; १४.२५.७;
 वै १.५.३; ४
 स्ति *f.* ८.१६.३.४; २०.११; २१.१; १०.३.
 ३
 स्तु ८.२.८.३; ४.२०.३; ६.१०.३; ९.५.२२;
 १३.१२.१२; १३.२; १४.१; १४.१५.३;
 अनु+अव+ १२.१०.४; प्र+ १३.१६.७; वि+
 ८.२.२; सम+प्र+ ७.२२.६
 सुगन्ध *m.* १.३.१७; १२.१६.१४; १४.५.३
 सुच्य *adj.* १४.२२.१
 सुकर्म *m.* ७.६.९
 सुवाधार *m.* १४.२१.१४
 सौव *adi.* १२.३.३
 स्वह्न *adj.* ५.१६.२२
 स्वक्त *adj.* २.११.४
 स्वज *adj.* ११.२०.५
 स्वदेक *adj.* ५ ४०
 स्वर्ण *adj.* ६.१५.१२; ५ २७
 स्वपिति *f.* ७.६.६.९; ११.१३; १२.२; १४.९;
 १९.१३; १०.३.१३
 स्त *m.* १०.११.१०.१२
 स्तप्राह *m.* १२.४.१; ५.११
 स्तम्भ *m.* ५ ६६
 स्वप्रधानत *n.* ५ ९६
 स्वभ्यज *adj.* १०.४.१०
 स्वयम् *indecl.* ३.८.१; ११.३; १५.११; वै २.६.१
 स्वयंसेवक *adj.* ५.२९.४; २१.५
 स्वर्गकाम *adj.* २.१३.११; वै २.६.१
 स्व *m.* ७.२.१२; ६.६; ९.६; ११.१३; १२.१;
 २२.१; १२.२०.१८
 स्वस्ववपिति *m.* ७.११.१३
 स्वोक्षित *p. part.* वै १.९.४; २.२.९
 स्वातन्त्र *adj.* ५ १८
 स्वाध्याय *m.* ११.२२.७
 स्वाहाधार *m.* ५.११.३
 सिद्धदिग्ग *m.* १४.२५.६
 सिद्धदिग्ग *m.* ५ ११; १६.९
 स्वेद *m.* ५ ६९
 संसुगप्रवेचन *adj.* १.१६.६
 स्त *m.* ५.१२.८; १०.१८.१४; ११.१८.११;
 वै १.५.७; ५.१; अनु+वि+ वै १.५.२;
 अभि+ ८.१३.२३; अव+ १.५.५; २१.७;
 ६.१६.२४.२६; १७.३; ८.१६.१६; आ+

पै १.२.१५; १६; २.३.१५; उद्+ १.७.८;
 छ.७.१; ५.४.१३; १२.४; पै १.१.७; ३.८;
 २.४.२; उप+ १.८.१; २.६.८; ७.१७.१७;
 २०.९; नि+ ७.१७.८; ११.६.१०; ११;
 १२.४.१०; १२.१४; १६; ५.३; ७.१२; ८.१;
 ७; ९.११; पै १.५.२; ८.१; २.३.२; परा+
 २.३.१८; प्रति+ १.२२.४; सम्+ ७.३.८;
 पै १.९.१२; सम्+आ+ १.२१.९; ६.१६.
 २४; सम्+उद्+ २.२.७

हृन् *n.* पै १.६.५

हराशया *f.* १२.५.१५; १७

हरिण *m.* ५.१६.२३; ९.१६.१८

हरिणवृणाका *f.* ९.१६.१८

हरिणी *f.* १०.१९.१५; १४.१९.३; पै १.३.७;
 २.४.१

हरित *adj.* १२.३.१८

हरितमव *m.* ६.१८.१४; ११.२२.१०

हरिवत् *adj.* १४.१६.४

हर्म्य *adj.* ११.२१.२०; २२.१२

हविःशेष *m.* ३.४.५; ६.१८; ८.२०.११; १२.
 १८.१३; पै २.७.१३

हविराकार *m.* प १४९

हविरातध्वन *n.* १.१.२; ११.९

हविराहुति *f.* पै २.१.१३

हविराहुतिप्रभृति *indecl.* १४.२५.५

हविरुच्छिष्ट *n.* ५.१५.३

हविरुच्छिष्टाय *adj.* ८.१३.१४

हविर्गण *m.* प २२; ४१

हविर्वेष *m.* प १८०

हविर्धान *n.* १२.६.९; १२; ७.१; ४; ९; १२; ८.२;
 ७; १.४; ७; ११.२; १३.१०; १७.७; १०;
 २०.१४; २१.११; १३.१.२; २.२; १२;
 ५.११; ६.१-३; २४.१; २७.९; २५; १४.
 २.५; ४.१; ५.९; ८.५; २५.३; ७; १५.१.७;
 २.६; ३.९; ४.७; प ५२; १४६

हविर्भक्ष *m.* १३.८.५

हविर्यज्ञयागिन् *adj.* पै १.१२.१३

हविर्यज्ञीय *adj.* पै १.१०.१

हविष्ण्वत् *adj.* १.१८.५; २१.६; २३.९; २३.
 १०; ३.१५.२; ४.६.२; ६.१६.२३; १७.१;
 ७.६.१३; १०.२१.११; १२.२.१४

हविष्य *adj.* ८.६.२०

हस्त *m.* १.१६.१; २.३.१७; १८; १७.५; ३.६.
 ४; ५.१.१४; ६.५; ६.३.११; १३.१४; १५;
 ७.६.११; ८.१२.१२; ९.४.९; १०.१०.१२;
 २१.६; १२.२.१२; १२.३.९; १३.११.७;
 २३.१५; १४.१३.४; १४.१२; १०.२;
 पै १.५.९; १९; ६.२३; २४; ९.५; प १२; ९८

हस्तिग्रहण *n.* १४.२६.१२

हस्तिन् *m.* १४.४.७; ५.३

हस्त्य *adj.* ३.१.१३; १०.३.२०; belonging
 to the hand, cf. पव

हस्त्योष्ठ *adj.* १.१६.६

हस्त्योष्ठय *adj.* ११.३.५

■ *v.* ६.६.१५; अति+ ६.१२.१०; अप+ ११.
 २.११; परित+ प ११५; २०५

हारियोन्न *m.* १४.१८.९

हिकार *m.* १४.१४.६

हिरण्य *adj.* ८.६.६

हिरण्य *n.* ५.८.१०; १२.५; ११; १३.११; १८;
 १६.२३; २१.१; ७.१६.६; ८.१.३; ९.३.
 १२; ९.४; १०.४.२; १४.१८; १५.२.४; ८;
 १७.१; १०.१४; ११.१४.८; १८.२; २१.८;
 १२.७.४; ५; १०.४; २०.९; १३.९.५; ६;
 १५.४; १६.५; १४.४.१; १-८; ५.४; १६.१;
 ३; प १०; २०७

हिरण्यशकल *n.* ५.५.१२; ७.१६.२; ३; १८.११;
 १९.३; ९; ११.१५.४; पै १.३.६; ६.३;
 २.१.८

हिरण्यशल्क *m.* पै १.५.१५; प ९७

होन *adj.* पै १.२.९; २.३.११

हृ *v.* १.३.५; ५.३.१६; ८.२; ४; ७.३.४; ६;
 २१.३; १०.१९.२; ११.२.१२; १०.३; १२.
 २.१४; १३.६.५; ८.१२; ११.३; १३; १३.
 ४; १४.१३.१०; १४.१३; अति+ ५.७.१३;
 पै २.२.३; ११.२.३; अति+आ+ ७.१५.६;
 १८.७; १०.१०.९; अनु+ ६.६.१५; ११.

१३.११; १२.१०.३; अतु+अव+ २.१२.४;
 १३.१०; १४.३; १२.५.८; अतु+आ+
 पे १.२.१; २.३.४; अतु+प्र+ ३.६.१; १२.
 १.४.१.८; ६.१३.९; ७.१०.५; ९.४.२;
 ११.१३.८; पे १.१०.७; अव+उद्+ ५.१४.
 ६; ६.६.१४; ८.१.२१; २३; अव+वि+आ+
 २.१६.१; अव+अव+ १.१०.५; ९.५.
 २३; १५.६; १६.२; १२; १७.११; अवि+
 उद्+आ+ ३.५.१२; ९.१७.१४; ११.१.
 ११; अवि+परि+ १.१.१५; १२.२१.१.२;
 अवि+वि+आ+ ३.१५.७; ११.२०.४; २१.
 ४; १३.१५.११; आ+ १.२.११; ४.१८;
 २०.५; २५.४; २.६.८; ३.१७.४; ४.१५.
 १.७; ५.१.१५; ३.१६; ६.९.५; ७.२१.
 १०; १७.१८.५; ११.९.१६; १३.११; १२.
 ६.३; १३.४.१३; १५.३.८; ५.४९; १०.३;
 १२.६; १९.९; २१.२; २१.३; उद्+ ५.३.९;
 ६.६; ७.११; १२; १०.५.६; ८.४.५; ८.१३.
 १.६; ९.९.५; १२.२.५-७.९; १०.१४.१०;
 १५.२; पे १.१.७; २.२.४; १२.६; उद्+
 आ+ पे २.३.२; उप+ ५.३.१०; १२.९;
 ८.१३.१४; ९.१८.६; १०.२१.१४; उप+
 अव+ २.१३.४; ११.३.१४; ५.४.६; ६.८;
 १४.८; १५.२; १२.११.७.९; १३.१.१०;
 उप+मिद्+ पे १.१.१८; मिद्+ पे २.११.१;
 वरा+ ९.७.८; परि+ ३.३.८; १७.३; १८.५;
 १०.१५.३; १०.१९.११; ११.१३.१२; परि+
 आ+ ७.२०.१३; ११.६.८; ८.२०; १२.२;
 प्र+ १.१०.४-६; १४; २.५.१; ३.४.९;
 ६.१.३.१५; १३.१.७.१०.४; ८.३.८; ९.४.
 ३.४; १२.२.८; ११.१३.६.७; १२.११.६;
 १४.१८.९; पे १.७.९; १३.६; १२.३.५.१९;
 १२.९; प्रति+ २.२.१०; प्रति+उद्+आ
 १.१०.८; वि+ १३.१०.१५; १४.१०.१२;
 ११.३; पे २.९.११; ५.२.१४; २१.५; वि+
 अवि+ ८.६.१३; वि+अव+ ३.१५.७; वि+
 उद्+ १६.१०; ८.२.२; वि+परि+ ८.१८.
 १९.२.१.१०; ९.१०.१.६.प्रम+ १.२.५.७;

हृदय *n.* ७.१७.८; १८.३.४; १३; १९.१०;
 पे १.५.५; ६.२२
 हृदयमज्ज *m.* पे २.१.८
 हृदयमज्ज *m.* ७.६.६.८; २३.१.२; १२.२०.२१;
 २२; १४.२१.१२
 हेमन्त *m.* ५.२.१
 होतोः *abl.inf.* ६.११.५; ९.९.१३
 होतृन्मस *m.* १३.५.२.३; ६.३.१०; १०.४;
 १२.१४; २७.८.१४; १४.१.५; १.१०; ११.
 ११; १४.११; १५.१; १६.१६
 होतृन्मसमुत्पन्न *adj.* १३.२३.७; १४.१५.१९;
 १७.५; १८.६
 होतृप्रथम *adj.* १४.२३.८
 होतृमःत्र *m.* पे २.१.२.४
 होतृपदन *n.* २.११.१२; ३.१२.३
 होत्रक *m.* १३.२०.२१
 होत्राक्षित्वा *adi.* १०.१.१२
 होत्राय *adj.* १२.८.१७; १४.४; २०.१.६; १३.
 १७.१७; २०.२.५; १४.२.५
 होमकल्प *m.* ९.९.१२; १०.११
 होमान् *m.* १.८.१२
 ह *sc.* वि+ १२.१.१०; ३.१.९; ४.४
 हृद *m.* १०.८.२
 हविर्गृहीत *adj.* १०.१२.१०
 ह *sc.* प्रति+ १.१६.५; ५.५४
 हविष्ठ *adj.* १.५.८
 हवीमण् *adj.* ११.३.६; ५.१२; ९.१२; १२.
 १०.६
 हस्व *adj.* १.२.३
 वे *sc.* अतु+प्र+ ११.१०.१५; अवि+आ+ १३.
 ३१.५; आ+ १.२१.६; ८.१८.७; १०.३.६;
 १३.९.४; १२.३.२.३; १३.३.१३; आ+
 ४.१५.४-६; ७.१७.१३; ८.१३.१३; १०.
 २२.१४; १३.२७.१२; २८.४; मण्+ १२.
 १६.१२; मण्+उप+ ४.४.६; ११.११.१०;
 १३.२.७.३

गोमाहुति *f.* १३.२२.६; २६.६; प ७८
 सोमेन्द्र *adj.* प १५४; १५६; १७७; १७८
 सोमोपनहन *n.* १४.२३.५
 सौमिक *adj.* ८.१.७; ११.१२
 सौमी *adj.* पै २.१.१६
 सौम्य *adj.* ५.२०; ७.९; १४.७.४; १३.१; ४.९;
 पै २.८.९; प १७०; १७१
 सौर्य *adj.* पै २.१.१७; ८.९
 सौवर्ण *adj.* ५.५.१२; ११.८.७
 सौविष्ट *adj.* ३.१.५; ११.२.२७
 स्कन्द *v.* ९.३.१०; ४.१; ४; ७.४; ६; ८.१;
 ३.९; १५.८; ११.१६; १९.२; ५; ११.१७; १;
 १३.७.३; प्र+ १.२२.७; ८; २३.८; ९; १४.
 ८.९
 स्कन्ध *p. part.* ९.५.२३; १५.१३
 स्कृ *v.* सम्+ ५.१२.१०; ७.६.१३; ९.१६.४;
 ११.६.१; ७.१; १२.२.१४; ५.१; ६.६; पै
 २.२.१
 स्तन *m.* ११.९.१०; १८.५
 स्तनविभाग *m.* १०.९.१५
 स्तम् *v.* २.३.११; १२.२.१५; १४.२०.७; प
 १२८ उक्त+ १०.२०.१२; उप+ १०.१९.१०;
 १२.७.१०
 स्तम्भ *m.* १.३.८; ११; ७.१३.८
 स्तम्भयज्ञ *m.* २.१.४.५; ४.६.५; ८.५.१०;
 १२.२.१४
 स्तरण *n.* १२.१५.१२; प १२८
 स्तरणी *f.* १२.६.८; name of a *rk*
 स्थानिकत्व *adj.* ५.२.१२
 स्तोर्ण *adj.* ७.१७.९; ८.१२.२४; १२.२.१०
 स्तु *v.* १२.१५.३
 स्तुतमत्र *n.* १३.३२.८; २२; १४.७.२; १५.
 २०; १६.१७
 स्तु *v.* १.७.८; १७.४; २.८.१२; १३; ३.९.१२;
 ७.६.११; १२.२.१२; ६.७; १४.२०.२;
 अथि+ १२.१५.१४; अथि+ ३.१२.३; अथ+
 ७.७.१५; ११.३.१४; १२.१२.१७ आ+ १.
 २१.२; १०.१३.९; १६.६; १८.३. २२.१;
 ११.१.१३, ८.८. १२.१३.८. १०.१०;
 भा २४

पै १.१.१; २.१२.३; सम्+ ४.८.३; ११.
 ५.४; सम्+परि+ ८.२२.७; ११.२१.२; ८;
 २२.६; १३; पै १.१०.५; ११.१; १२.२
 स्तोत्रिया *f.* १४.१४.६
 स्तोमभाग *m.* १५.१.१; ४.३
 स्त्री ४.४.५; ५.३.१५; २२; १६.२४; ८.४.१४;
 ७.२; ५. ९.६.१०; १७.१; १०.७.११; ११.
 २.१७; २१.१७; १५.१.२; पै १.४.६; ८.८;
 ९.४; ११.१२; १२.१३; १५.१८; २३.५;
 १६; प ११२; १८२; १८४
 श्रौतयज्ञ *n.* ८.७.५
 श्रवित *n.* ६.१३.४
 श्रवार्थ *adj.* पै २.२.३
 श्रवित *adj.* ३.१२.९; ७.९.५; १४.१०
 श्रवित *adj.* १०.१.१
 श्रवित *adj.* १.५.८; ७.१९.५; ९.६.३
 श्रवीयस् *adj.* २.११.४; ३.१.५; ३.४
 श्वा *v.* ११.२.१.७; १२.२.१४; ७.८; अयु+
 उक्त+ ६.१.८; अयु+सम्+ ३.५.५; अथि+
 १४.२१.११; अथि+प्र+ पै २.१२.१; अथ+
 १.१५.४; २४.३; २.१३.८; १४.८; १०.२०.
 ११; १३.२५.४; १४.२.५; ४.७; पै २.८.६;
 आ+ १०.२.४; पै १.९.५; उक्त+ १.९.११;
 ३.१२.८; ९.७.१; १०.१९.१; ११.१९.१०;
 १३.११.२; पै १.५.७; उप+ ५.६.१; उप+
 उक्त+ ११.१.६; ८.१७; ९.१४; प्र+ १.२.
 १५.१८; ८.१.११; प्रति+ १.७.५; ९; २०.
 १२.११; ३.५.१६; १७.६; ६.७.७; ७.५.
 ४; १५.१०; १.९.६; १०.९; १०.१६.५;
 २०.१६; ११.३.२.३; १४.१; पै १.२.१५;
 १२.१; २.११.१; सम्+ १.१०.११; ३.१३.
 ५; १८.५; ५.१३.३; १७.१९; १५.७; १६.
 ४; २१.६; १०; ६.१५.१६; १७.२०; १८.
 ४; ९; ७.३३.८; ८.१.४; ११.५; १२.४.६;
 १३.१७; १४.१३.१४; १५.१०; २१.१६;
 २४.१२.१५; ९.१.१०; २.५; ५.७.८; ११;
 १८; १७-२०; ६.८; ९.९; १०.१.२; १.१५;
 ११.११.१५; १२.८; १३.३.७; ११; १४.१३;
 १६.११; १७.७.१८; १८.६; १०.३.७.९.

च. १४.१६; २२.१३; १०.३.२५; ५.१९;
 २०.१९.२०; १३.३३.१६; १४.७.२४;
 १९.१५.२४.८.२०; २५.५.२६.४.७.९.१४;
 पै २.१.२२; ८.१५; प १०५; २०८; २३०
 स्थान *m.* ५.१९.१६; २१.८.१२; ८.११.८; ११.
 १५.११; १४.१९.१२; प ८३
 स्थाली *f.* १.७.३; ९.५; ५.१४.१५; १०.२४.
 ११; १५.११; १३.३३.८; १४.२०.११;
 २४.१७; प १०१
 स्थालीनाक *m.* १.७.९; ८.१
 स्थार *adj.* १०.३.२२; १४.२१.८
 स्थूला *f.* ११.२०.६; १२.८.७; १०.५
 स्ना *v.* ७.९.७; १०.३.२१; ४.१.२; १४.२२.
 १८; पै १.१.२१; ९.१४; २५.२१; १२.३
 स्नान *n.* पै २.५.२०
 स्नायम् *m.* ११.१५.२३
 स्नोहान *n.* प ६९
 स्नोह *v.* ९.७.३
 स्फटा *f.* १२.४.१८
 स्तब्ध *v.* उप+ १.१.१४; १७; २२.६; ३.१७.५;
 ५.९.११; ६.१.५.७; ७.१.११; ११.५.४;
 ११.८; १३.५.९.१०.१२.१.८; २४.३; उप+
 आ+ ११.२१.९; सम्+ २.३.१३; ४.९.१०१
 ५.१; ९.१.१५; ११.१५; ३.४.९; ६.४.६;
 ९.१४.१८; १२.१२.३.१; १३.५.२; प ११६
 स्तम्भ *m.* १.७.३; १६.२.५; १८.६; १९.१४;
 २६.१०; २.१.१.६.७; २.१.५; ८.५.१५;
 १०.१५.९; १२.२.१५; ४.२०; १४.७०.७;
 ११; पै १.५.१८; प १८; १२८
 स्तिग्ध *adj.* पै २.७.८
 स्ति *v.* १०.८.४.११
 स्त *v.* ९.१८.१२
 स्तब्ध *v.* वि+ ९.३.२; ८.५; सम्+ १.२६.१०
 स्तब्ध *v.* प्र+ पै १.२.१५.१६; २.३.१५; वि+
 २.८.४; ८.१८.७.१७; २१.९; १०.१६.१३;
 ११.१५.२४.२८; १२.१.९; १४.२५.७;
 पै १.५.१.४
 स्ति *f.* ८.१६.३.४; २०.११; २१.१; १०.३.

२.८.३; ४.२०.३; ६.१०.३; २.५.२२;
 १३.१२.१२; १३.२; १४.१; १४.१५.३;
 अतु+अव+ १२.१०.४; प्र+ १३.१६.७.वि+
 ८.२.२; सम्+प्र+ ७.२२.६
 सुम्भ *m.* १.३.१७; १२.१६.१४; १४.४.३
 सुम्भ *adj.* १४.२२.१
 सुम्भ *m.* ७.६.९
 सुम्भार *m.* १४.२१.१४
 सौ *adi.* १२.३.३
 सौ *adj.* ५.१६.२२
 सक्त *adj.* २.११.४
 सक्त *adj.* ११.२०.५
 सक्त *adj.* प ४०
 सक्त *adj.* ६.१७.१२; प २७
 सक्ति *f.* ७.६.६.९; ११.१३; १२.२; १४.९;
 १९.१३; १०.२.१३
 सत् *v.* १०.११.१०; १२
 सत् *m.* १२.४.१; ५.११
 सत् *m.* प ६९
 सत्प्रधान *n.* प ६६
 सत्प्रधान *adj.* १०.४.१०
 सत्प्रधान *indecl.* १०.८.१; ११.३; १५.११; पै २.६.१
 सत्प्रधान *adj.* ५.२९.४; ११.५
 सत्प्रधान *adj.* २.१३.११; पै २.६.१
 सत्प्रधान *m.* ७.२.१२; ९.६; ९.६; ११.१३; १२.१;
 २२.१; १२.२०.१८
 सत्प्रधान *m.* ७.११.१३
 सत्प्रधान *part.* पै १.९.४; २.२.९
 सत्प्रधान *adj.* प १८
 सत्प्रधान *m.* ११.२२.७
 सत्प्रधान *m.* ५.११.३
 सत्प्रधान *n.* १४.२५.६
 सत्प्रधान *m.* प ११; १६९
 सत्प्रधान *m.* प ६९
 सत्प्रधान *adj.* १.१६.६
 सत्प्रधान *m.* ५.१२.८; १०.१८.१४; ११.१८.११;
 पै १.५.७; ५.१; अव+प्र+ पै १.५.९;
 अभि+ ८.१३.२२; अव+ १.७.५; २१.७;
 ६.१६.२४.२६; १७.२; ८.१६.१६; आ+

पै १.२.१५; १६; २.२.१५; उद्+ १.७.८;
 ४.७.१; ५.४.१३; १२.४; पै १.१.७; ३.८;
 २.४.२; उप+ १.८.१; २.६.८; ७.१७.१७;
 २०.९; नि+ ७.१७.८; ११.६.१०; ११;
 १२.४.१०; १२; १४; १६; ५.३; ७.१२; ८.१;
 ७; ९.११; पै १.५.२; ८.१; २.३.०; पण+
 २.३.१८; प्रणि+ १.२२.४; सम्+ ७.३.८;
 पै १.९.१२; सम्+आ+ १.२१.९; ६.१६.
 २४; सम्+उद्+ २.२.७

हृत् *n.* पै १.६.५

हराशवा *f.* १२.५.१५; १७

हरिण *m.* १.१६.२२; ९.१६.१८

हरिणपुष्पाक्ष *f.* ९.१६.१८

हरिणी *f.* १०.१९.१५; १४.१९.३; पै १.३.७;
 २.४.१

हरित *adj.* १२.३.१८

हरितपत्र *m.* ६.१८.१४; ११.२२.१०

हरिकत् *adj.* १४.१६.४

हर्म्य *adj.* ११.२१.२०; २२.१२

हविःशेष *m.* ३.४.५; ६.१८; ८.२०.११; १२.
 १८.१३; पै २.७.१३

हविराकार *m.* १ १४९

हविस्तत्पत्र *n.* १.१.२; ११.९

हविराहुति *f.* पै २.१.१३

हविराहुतिप्रमृति *indecl.* १४.२५.५

हविरुच्छिष्ट *n.* ५.१५.३

हविरुच्छिष्टाद्य *adj.* ८.१३.१४

हविर्गण *m.* १ २२; ४१

हविर्दोष *m.* १ १८०

हविर्धान *n.* १२.४.९; १२; ७.१; ४.९; १२; ८.२;
 ७; ९.४; ७; ११.२; १३.१०; १७.७; १०;
 २०.१४; २१.११; १३.१.२; २.२; १२;
 ५.११; ६.१-३; २४.१; २७.९; २५; १४.
 २.५; ४.१; ५.९; ८.५; २५.३; ७; १७.१.७;
 २.६; ३.९; ४.७; ५ ५२; १४६

हविर्भक्ष *m.* १३.८.५

हविर्भक्ष्याज्जि *adj.* पै १.१२.१३

हविर्भक्ष्य *adj.* पै १.१०.१

हविष्कृत *adj.* १.१८.५; २१.६; २१.९; २३.
 १०; ३.१५.२; ४.६.२; ६.१६.२३; १७.१;
 ७.६.१३; १०.२१.११; १२.२ १४

हविष्य *adj.* ८.६.२०

हस्त *m.* १.१६.१; २.३.१७; १८; १७.५; ३.६.
 ४; ५.१.१४; ६.५; ६.३.११; १३.१४; १५;
 ७ ६.११; ८.१२.१२; ९.४.९; १०.१०.१२;
 २१.६; १२.२.१२; १२.३.९; १३.११.७;
 २३.१५; १३.१३.४; १४.१२; २०.२;
 पै १.५.९; १९; ६.२३; २४; ९.५; ११.२; १८

हस्तिप्रण *n.* १४.२६.१२

हस्तिन *m.* १४.४.७; ५.३

हस्त्य *adj.* ३.१.१३; १०.३.२०; belonging
 to the hand, cf. पृथ

हस्त्योष्ठ *adj.* १.१६.६

हस्त्योष्ठ *adj.* १२.३.५

ह्य *cc.* ६.६.१५; अति+ ६.१२.१०; अप+ ११.
 २.१९; परि+ १ १९५; २०५

हारिवोजन *m.* १४.१८.९

हिकार *m.* १४.१४.६

हिरण्य *adj.* ८.६.६

हिरण्य *n.* ५.८.१०; १२.५; ११; १३.१४; १८;
 १६.२३; २१.१; ७.१६.६; ८.१.३; ९.२.
 १२; ९.४; १०.४.२; १४.१८; १५.२; ४.८;
 १७.१; १०; १४; ११.१४.८; १८.२; २१.८;
 १२.७.४; १; १०.४; २०.९; १३.१०.४; १;
 १५.४; १६.५; १४.४.१; ६-८; ५.४; १६.१;
 ३; १ १०; २०७

हिरण्यवस्त्र *n.* ५.५.१२; ७.१३.२; ३; १८.११;
 १९.३.९; ११.१५.४; पै १.३.८; ६.१;
 २.१.८

हिरण्यवस्त्र *m.* पै १.५.१५; १ ९७

होन *adj.* पै १.२.९; २.३.११

ह्य *cc.* १.१३.५; ५.३.१६; ८.२; ४; ७.३.४; ६;
 २१.३; १०.१९.२; ११.२.१२; १०.१; १२.
 २.१४; १३.६.५; ८.१२; ११.३.११; १३.
 ४; १४.१३.१०; १४.१३; अति+ ५.८.१३;
 पै २.२.३; ११.२.३; अति+आ+ ७.१७.६;
 १८.७; १०.१०.९; अतु+ ६.६.१५; ११.

